مرکز القائمیة اصفهان للبحوث والتحریات الکمبیوتریة

السلام علیک یا صاحب الزمان

www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.ir

بازارکتاب

المجلد: ٦٠

بحار الأنوار

الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار

علامه مجلسی

العربية

فارسی

بسم الله الرحمن الرحیم

بحارالانوار الجامعه لدرر اخبار الائمه الاطهار علیهم السلام با ترجمه فارسی

کاتب:

محمدباقر بن محمدتقی علامه مجلسی

نشرت فی الطباعهٔ:

مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان

رقمی الناشر:

مرکز القائمیهٔ باصفهان للتحریات الکمبیوتریهٔ

الفهرس

بحار الانوار الجامعه لدرر اخبار الائمه الاطهار المجلد ۶۰ : آسمان و جهان – ۷

اشاره

سرشناسه: مجلسی محمد باقربن محمدتقی ۱۰۳۷ – ۱۱۱۱ق.

عنوان و نام پدیدآور: بحارالانوار: الجامعه لدرر أخبار الائمه الأطهار تالیف محمدباقر المجلسی.

مشخصات نشر: بیروت داراحیاء التراث العربی [۱۴۴۰].

مشخصات ظاهری: ج – نمونه.

یادداشت: عربی.

یادداشت: فهرست نویسی بر اساس جلد بیست و چهارم، ۱۴۰۳ق. [۱۳۶۰].

یادداشت: جلد۲۴،۵۲،۶۵،۶۶،۶۷،۸۷،۹۲،۹۱،۹۴،۱۰۳،۱۰۸(چاپ سوم: ۱۴۰۳ق.=۱۹۸۳م.=[۱۳۶۱]).

یادداشت: کتابنامه.

مندرجات: ج .۲۴. کتاب الامامه. ج.۵۲. تاریخ الحجه. ج۶۵،۶۶،۶۷. الایمان و الکفر. ج.۸۷. کتاب الصلاه . ج. ۹۱،۹۲ .الذکر و الدعا. ج. ۹۴. کتاب السوم. ج.۱۰۳.فهرست المصادر. ج.۱۰۸.الفهرست.-

موضوع: احادیث شیعه — قرن ۱۱ق

رده بندی کنگره: BP۱۳۵/م۳ب ۳۱۳۰۰ ی ح

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۲۱۲

شماره کتابشناسی ملی: ۱۶۸۰۹۴۶

ص: ۱

**[ترجمه]

سرشناسه : مجلسی، محمد باقربن محمدتقی، ۱۰۳۷ – ۱۱۱۱ق.

عنوان قراردادی : بحار الانوار .فارسی .برگزیده

عنوان و نام پدیدآور : ترجمه بحارالانوار/ مترجم گروه مترجمان؛ [برای] نهاد کتابخانه های عمومی کشور.

مشخصات نشر : تهران: نهاد کتابخانه های عمومی کشور، موسسه انتشارات کتاب نشر، ۱۳۹۲ -

مشخصات ظاهری : ج.

شابک : دوره : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۶-۵ ؛ ج.۱ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۷-۲ ؛ ج.۲ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۸-۹ ؛ ج.۳ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۹-۶ ؛ ج.۴ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰۷۰-۲ : ؛ ج.۵ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۱-۹ : ؛ ج.۶ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۲-۶ : ؛ ج.۷ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۳-۳ : ؛ ج.۸ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۴-۰ ؛ ج.۱۰ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۶-۴ : ؛ ج.۱۱ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۳-۲ : ؛ ج.۱۲ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۶-۵ : ؛ ج.۱۳ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۵-۶ : ؛ ج.۱۴ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۶-۳ : ؛ ج.۱۵ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۷-۰ : ؛ ج.۹۷۸:۱۶-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۸-۷ ؛ ج.۹۷۸:۱۷-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۹-۴ ؛ ج.۱۸ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۰-۰ ؛ ج.۹۷۸:۱۹-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۱-۷ ؛ ج.۹۷۸:۲۰-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۲-۴ ؛ ج.۲۱: ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۳-۱ ؛ ج.۹۷۸:۲۲-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۴-۸ ؛ ج.۹۷۸:۲۳-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۵-۵

مندرجات : ج.۱. کتاب عقل و علم و جهل.- ج.۲. کتاب توحید.- ج.۳. کتاب عدل و معاد.- ج.۴. کتاب احتجاج و مناظره.- ج. ۵. تاریخ پیامبران.- ج.۶. تاریخ حضرت محمد صلی الله علیه وآله.- ج.۷. کتاب امامت.- ج.۸. تاریخ امیرالمومنین.- ج.۹. تاریخ حضرت زهرا و امامان والامقام حسن و حسین و سجاد و باقر علیهم السلام.- ج.۱۰. تاریخ امامان والامقام حضرات صادق، کاظم، رضا، جواد، هادی و عسکری علیهم السلام.- ج.۱۱. تاریخ امام مهدی علیه السلام.- ج.۱۲. کتاب آسمان و جهان - ۱.- ج.۱۳. آسمان و جهان - ۲.- ج.۱۴. کتاب ایمان و کفر.- ج.۱۵. کتاب معاشرت، آداب و سنت ها و معاصی و کبائر.- ج.۱۶. کتاب مواعظ و حکم.- ج.۱۷. کتاب قرآن، ذکر، دعا و زیارت.- ج.۱۸. کتاب ادعیه.- ج.۱۹. کتاب طهارت و نماز و روزه.- ج.۲۰. کتاب خمس، زکات، حج، جهاد، امر به معروف و نهی از منکر، عقود و معاملات و قضاوت

وضعیت فهرست نویسی : فیپا

ناشر دیجیتالی : مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان

یادداشت : ج.۲ - ۸ و ۱۰ - ۱۶ (چاپ اول: ۱۳۹۲) (فیپا).

موضوع : احادیث شیعه -- قرن ۱۱ق.

شناسه افزوده : نهاد کتابخانه های عمومی کشور، مجری پژوهش

شناسه افزوده : نهاد کتابخانه های عمومی کشور. موسسه انتشارات کتاب نشر

رده بندی کنگره : BP۱۳۵/م۳ب۳۰۴۲۱۶۷ ۱۳۹۲

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۲۱۲

شماره کتابشناسی ملی : ۳۳۴۸۹۸۵

ص: ۱

**[ترجمه]

تتمه كتاب السماء و العالم

باب ۱ تأثير السحر و العين و حقيقتهما زائدا على ما تقدم في باب عصمه الملائكه

الآيات

البقره: يُعَلِّمُونَ النّاسَ السِّحْرَ إلى قوله فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُما ما يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَ زَوْجِهِ وَ ما هُمْ بِضارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلّا بِإِذْنِ اللّهِ (۱)

الأعراف: فَلَمّا أَلْقَوْا سَحَرُوا أَعْيُنَ النّاسِ وَ اسْتَرْهَبُوهُمْ وَ جاؤُ بِسِحْرٍ عَظِيمٍ (۲)

يونس: وَ لا يُفْلِحُ السّاحِرُونَ (۳) و قال تعالى قالَ مُوسى ما جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرُ إِنَّ اللّهَ سَيُبْطِلُهُ إِنَّ اللّهَ لا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ (۴)

يوسف: وَ قالَ يا بَنِيَّ لا تَدْخُلُوا مِنْ بابٍ واحِدٍ وَ ادْخُلُوا مِنْ أَبْوابٍ مُتَفَرِّقَهٍ وَ ما أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللّهِ مِنْ شَيْ ءٍ إِنِ الْحُكْمُ إِلّا لِلّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَ عَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ وَ لَمّا دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ أَمَرَهُمْ أَبُوهُمْ ما كانَ يُغْنِي عَنْهُمْ مِنَ اللّهِ مِنْ شَيْ ءٍ إِلّا حاجَهً فِي نَفْسِ يَعْقُوبَ

۱- ۱. البقره: ۱۰۲.

۲- ۲. الأعراف: ۱۱۶.

۳- ۳. يونس: ۷۷.

۴- ۴. يونس: ۸۱.

قَضاها وَ إِنَّهُ لَذُو عِلْمٍ لِما عَلَّمْناهُ وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَعْلَمُونَ (۱)

طه: قالَ بَلْ أَلْقُوا فَإِذا حِبالُهُمْ وَ عِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّها تَسْعى إلى قوله تعالى إِنَّما صَنَعُوا كَيْدُ ساحِرٍ وَ لا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ أَتى (۲)

القلم: وَ إِنْ يَكادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَ يَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ وَ ما هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعالَمِينَ (۳)

الفلق: وَ مِنْ شَرِّ النَّفَّاثاتِ فِي الْعُقَدِ وَ مِنْ شَرِّ حاسِدٍ إِذا حَسَدَ(۴)

lt;meta info="- يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ – إلى قوله – فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيۡنَ الْمَرْءِ وَ زَوْجِهِ وَ مَا هُم بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ – . بقره / ۱۰۲ –

{ به مردم سحر می آموختند – تا این قول خدای متعال – و [لی] آنها از آن دو [فرشته] چیزهایی می آموختند که به وسیله آن میان مرد و همسرش جدایی بیفکنند. هر چند بدون فرمان خدا نمی توانستند به وسیله آن به احدی زیان برسانند}

– فَلَمَّا أَلْقَوا سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ وَ اسْتَرْهَبُوهُمْ وَ جَاءُوا بِسِحْرٍ عَظِيمٍ – . اعراف / ۱۱۶ –

{ و چون افکندند، دیدگان مردم را افسون کردند و آنان را به ترس انداختند و سحری بزرگ در میان آوردند}

– وَ لَا يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ – . یونس / ۷۷ –

{ و حال آنکه جادوگران رستگار نمی شوند}

– قَالَ مُوسَى مَا جِئْتُم بِهِ السِّحْرُ إِنَّ اللَّهَ سَيُبْطِلُهُ إِنَّ اللَّهَ لَا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِين – . یونس / ۸۱ –

{ موسی گفت: «آنچه را شما به میان آوردید سحر است. به زودی خدا آن را باطل خواهد کرد. آری، خدا کار مفسدان را تأیید نمی کند}

– وَ قَالَ يَابَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِن بَابٍ وَاحِدٍ وَ ادْخُلُوا مِنْ أَبْوَابٍ مُّتَفَرِّقَةٍ وَ مَا أُغْنِى عَنكُم مِّنَ اللَّهِ مِن شَىْءٍ إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَ عَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ * وَ لَمَّا دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ أَمَرَهُمْ أَبُوهُم مَّا كَانَ يُغْنِي عَنْهُم مِّنَ اللَّهِ مِن شَىْءٍ إِلَّا حَاجَةً فِي نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضَيهَا وَ إِنَّهُ لَذُو عِلْمٍ لِّمَا عَلَّمْنَاهُ وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُون – . یوسف / ۶۷ و ۶۸ –

{ و گفت: «ای پسران من، [همه] از یک دروازه [به شهر] درنیایید، بلکه از دروازه های مختلف وارد شوید، و من [با این سفارش،] چیزی از [قضای] خدا را از شما دور نمی توانم داشت. فرمان جز برای خدا نیست. بر او توکل کردم، و توکل کنندگان باید بر او توکل کنند.» و چون همان گونه که پدرانشان به آنان فرمان داده بود وارد شدند، [این کار] چیزی را در برابر خدا از آنان برطرف نمی کرد جز اینکه یعقوب نیازی را که در دلش بود، برآورد. و بی گمان، او از [برکت] آنچه بدو آموخته بودیم دارای دانشی [فراوان] بود، ولی بیشتر مردم نمی دانند}

- قَالَ بَلْ أَلْقُوا فَإِذَا حِبَالُهُمْ وَ عِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِن سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَى — إلى قوله -

إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدُ سَاحِرٍ وَ لَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ أَتى - . طه / ۶۶ - ۶۹ -

{گفت: «[نه] بلكه شما بيندازيد.» پس ناگهان ريسمانها و چوبدستى هايشان، بر اثر سحرشان، در خيال او، [چنين] مى نمود كه آنها به شتاب مى خزند. — تا اين قول خداى متعال - در حقيقت، آنچه سرهم بندى كرده اند، افسونِ افسونگر است، و افسونگر هر جا برود رستگار نمى شود.»}

- وَ إِن يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَ يَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ * وَ مَا هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِّلْعَالَمِينَ - . قلم / ۵۱ و ۵۲ -

{و آنان كه كافر شدند، چون قرآن را شنيدند چيزى نمانده بود كه تو را چشم بزنند، و مى گفتند: «او واقعاً ديوانه اى است.» و حال آنكه [قرآن] جز تذكارى براى جهانيان نيست}

- وَ مِن شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ * وَ مِن شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ - . فلق / ۴ و ۵ -

{و از شرّ دمندگان افسون در گره ها، و از شرّ [هر] حسود، آن گاه كه حَسَد ورزد}

**[ترجمه]

تفسير

قال الطبرسى رحمه الله فى قوله تعالى يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ السحر و الكهانه و الحيله نظائر يقال سحره يسحره سحرا و قال صاحب العين السحر عمل يقرب إلى الشياطين و من السحر الأخذه التى تأخذ العين حتى تظن أن الأمر كما ترى و ليس الأمر كما ترى فالسحر عمل خفى لخفاء سببه يصور الشى ء بخلاف صورته و يقلبه عن جنسه فى الظاهر و لا يقلبه عن جنسه فى الحقيقه أ لا ترى إلى قوله تعالى يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّها تَسْعى (۵) و قال فى قوله ما يُفَرِّقُونَ بِهِ فيه وجوه أحدها أنهم يوجدون أحدهما على صاحبه و يبغضونه إليه فيؤدى ذلك إلى الفرقه عن قتاده و ثانيها أنهم يغوون أحد الزوجين و يحملونه على الكفر و الشرك بالله تعالى فيكون بذلك قد فارق زوجه الآخر المؤمن المقيم على دينه فيفرق بينهما على اختلاف النحله و تباين المله

و ثالثها أنهم يسعون بين الزوجين بالنميمه و الوشايه حتى يئول أمرهما إلى الفرقه و المباينه إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ أى بعلم الله فيكون تهديدا أو بتخليه الله (۶).

۱- ۱. يوسف: ۶۷، ۶۸.

۲- ۲. طه: ۶۶- ۶۹.

۳- ۳. القلم: ۵۱- ۵۲.

۴- ۴. الفلق: ۴، ۵-

۵- ۵. مجمع البيان: ج ۱، ص ۱۷.

۶- ۶. مجمع البيان: ج ۱ ص ۱۷۶(بتلخيص).

و قال البيضاوی المراد بالسحر ما يستعان فی تحصيله بالتقرب إلی الشيطان مما لا يستقل به الإنسان و ذلک لا يستتب إلا لمن يناسبه فی الشراره و خبث النفس فإن التناسب شرط فی التضام و التعاون و بهذا يميز الساحر عن النبی و الولی و أما ما يتعجب منه كما يفعله أصحاب الحيل بمعونه الآلات و الأدويه أو يريه صاحب خفه اليد فغير مذموم و تسميته سحرا علی التجوز أو لما فيه من الدقه لأنه فی الأصل لما خفی سببه (۱).

و قال الشيخ قدس سره فی التبيان قيل فی معنی السحر أربعه أقوال أحدها أنه خدع و مخاريق و تمويهات لا حقيقه لها يخيل إلی المسحور أن لها حقيقه. و الثانی أنه أخذ بالعين علی وجه الحيله و الثالث أنه قلب الحيوان من صوره إلی صوره و إنشاء الأجسام علی وجه الاختراع فيمكن الساحر أن يقلب الإنسان حمارا و ينشئ أجساما و الرابع أنه ضرب من خدمه الجن و أقرب الأقوال الأول لأن كل شی ء خرج عن العاده الجاريه فإنه سحر لا يجوز أن يتأتی من الساحر و من جوز شيئا من هذا فقد كفر لأنه لا يمكن مع ذلک العلم بصحه المعجزات الداله علی النبوات لأنه أجاز مثله علی جهه الحيله و السحر(۲).

و قال النيسابوری السحر فی اللغه عباره عن كل ما لطف مأخذه و خفی سببه و منه الساحر العالم و سحره خدعه و السحر الرئه و فی الشرع مختص بكل أمر يختفی سببه و يتخيل علی غير حقيقته و يجری مجری التمويه و الخداع و قد يستعمل مقيدا فيما يمدح و يحمد و هو السحر الحلال

قَالَ صلی الله عليه و آله: إِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْراً.

ثم السحر علی أقسام منها سحر الكلدانيين الذين كانوا فی قديم الدهر و هم قوم يعبدون الكواكب و يزعمون أنها هی المدبره لهذا العالم و منها تصدر الخيرات

۱- ۱. أنوار التنزيل: ج ۱، ص ۱۰۲.
۲- ۲. التبيان ۱: ۳۷۴.

و الشرور و السعاده و النحوسه و يستحدثون الخوارق بواسطه تمزيج القوى السماويه بالقوى الأرضيه و هم الذين بعث الله إبراهيم عليه السلام مبطلا لمقالتهم. و منها سحر أصحاب الأوهام و النفوس القويه بدليل أن الجذع الذى يتمكن الإنسان من المشى عليه لو كان موضوعا على الأرض لا يمكنه المشى عليه لو كان كالجسر و ما ذاك إلا لأن تخيل السقوط متى قوى أوجبه و قد اجتمعت الأطباء على نهى المرعوف عن النظر إلى الأشياء الحمر و المصروع عن النظر إلى الأشياء القويه اللمعان و الدوران و ما ذلك إلا لأن النفوس خلقت مطيعه للأوهام و اجتمعت الأمم على أن الدعاء مظنه الإجابه و أن الدعاء باللسان من غير طلب نفسانى قليل الأثر و الإصابه بالعين مما اتفق عليه العقلاء. و منها سحر من يستعين بالأرواح الأرضيه و هو المسمى بالعزائم و تسخير الجن. و

منها التخييلات الآخذه بالعيون و تسمى بالشعبده(1). و منها الأعمال العجيبه التى تظهر من الآلات المركبه على النسب الهندسيه أو لضروره الخلاء و من هذا الباب صندوق الساعات و علم جر الأثقال و هذا لا يعد من السحر عرفا لأن لها أسبابا معلومه يقينيه. و منها الاستعانه بخواص الأدويه و الأحجار. و منها تعليق القلب و هو أن يدعى الساحر أنه قد عرف الاسم الأعظم و أن الجن ينقادون له فى أكثر الأمور فإذا اتفق أن كان السامع ضعيف العقل قليل التمييز اعتقد أنه حق و تعلق قلبه بذلك و حصل فى قلبه نوع من الرعب و حينئذ تضعف القوى الحساسه فيتمكن الساحر من أن يفعل فيه ما شاء. و منها السعى بالنميمه و التضريب من وجوه خفيه لطيفه انتهى. و هذا فذلكه مما نقلنا عن الرازى فى باب عصمه الملائكه.

۱- ۱. بالشعوذه(خ).

و قال أيضا في قوله سبحانه فَيَتَعَلَّمُونَ أى فيتعلم الناس من الملكين ما يفرقون به بين المرء و زوجه إما لأنه إذا اعتقد أن السحر حق كفر فبانت منه امرأته و إما لأنه يفرق بينهما بالتمويه و الاحتيال كالنفث في العقد و نحو ذلك مما يحدث الله عنده الفرك و النشوز ابتلاء منه لأن السحر له أثر في نفسه بدليل قوله وَ ما هُمْ بِضارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ أى بإرادته و قدرته لأنه إن شاء أحدث عند ذلك شيئا من أفعاله و إن شاء لم يحدث و كان الذى يتعلمون منهما لم يكن مقصورا على هذه الصوره و لكن سكون المرء و ركونه إلى زوجه لما كان أشد خصت بالذكر ليدل بذلك على أن سائر الصور بتأثير السحر فيها أولى انتهى. و قد مر من تفسير الإمام عليه السلام فَيَتَعَلَّمُونَ يعنى طالبى السحر مِنْهُما يعنى مما كتبت الشياطين على ملك سليمان من النيرنجات و مما أنزل على الملكين ببابل هاروت و ماروت يتعلمون من هذين الصنفين ما يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَ زَوْجِهِ هذا من يتعلم للإضرار بالناس يتعلمون التضريب بضروب الحيل و النمائم و الإيهام أنه قد دفن في موضع كذا و عمل كذا ليحبب المرأه إلى الرجل و الرجل إلى المرأه أو يؤدى إلى الفراق بينهما وَ ما هُمْ بِضارِّينَ بِهِ أى ما المتعلمون لذلك بضارين به مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ يعنى بتخليه الله و علمه فإنه لو شاء لمنعهم بالجبر و القهر. و قال الطبرسي رحمه الله في قوله تعالى فَلَمَّا أَلْقَوْا أى فلما ألقى السحره ما عندهم من السحر احتالوا في تحريك العصى و الحبال بما جعلوا فيها من الزئبق حتى تحركت بحراره الشمس و غير ذلك من الحيل و أنواع التمويه و التلبيس و خيل إلى الناس أنها تتحرك على ما تتحرك الحيه و إنما سحروا أعين الناس لأنهم أروهم شيئا لم يعرفوا حقيقته و خفى ذلك عليهم لبعده منهم لأنهم لم يخلوا الناس السحر لا حقيقه له لأنه لو صارت حيات حقيقه لم يقل الله سبحانه سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ بل كان يقول فلما ألقوا صارت حيات انتهى (۱).

۱- ۱. مجمع البيان: ج ۴، ص ۴۶۱.

و قال الرازی احتج القائلون بأن السحر محض التمويه بهذه الآيه قال القاضی لو كان السحر حقا لكانوا قد سحروا قلوبهم لا أعينهم فثبت أن المراد أنهم تخيلوا أحوالا عجيبه مع أن الأمر فی الحقيقه ما كان علی وفق ما تخيلوه. قال الواحدی بل المراد سحروا أعين الناس أی قلبوها عن صحه إدراكها بسبب تلك التمويهات (١). و قال الطبرسی وَ لا يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ أی لا يظفرون بحجه و لا يأتون علی ما يدعونه ببينه و إنما هو تمويه علی الضعفه. ما جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرُ أی الذی جئتم به من الحبال و العصی

السحر لا ما جئت به إن الله سيبطل هذا السحر الذی عظمتموه (٢) إِنَّ اللَّهَ لا يُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ إن الله لا يهيئ عمل من قصد إفساد الدين و لا يمضيه و يبطله حتی يظهر الحق من الباطل (٣). و قال فی قوله لا تَدْخُلُوا مِنْ بابٍ واحِدٍ خاف عليهم العين لأنهم كانوا ذوی جمال و هيئه و كمال و هم إخوه أولاد رجل واحد عن ابن عباس و الحسن و قتاده و الضحاك و السدی و أبو مسلم و قيل خاف عليهم حسد الناس إياهم و أن يبلغ الملك قوتهم و بطشهم فيحبسهم أو يقتلهم خوفا علی ملكه عن الجبائی و أنكر العين و ذكر أنه لم يثبت بحجه و جوزه كثير من المحققين و رووا فيه الخبر

عَنِ النَّبِيِّ صلی الله عليه و آله: أَنَّ الْعَيْنَ حَقٌّ تَسْتَنْزِلُ الْحَالِقَ.

و الحالق المكان المرتفع من الجبل و غيره فجعل صلی الله عليه و آله العين كأنها تحط ذروه الجبل من قوه أخذها و شده بطشها

وَ وَرَدَ فِي الْخَبَرِ: أَنَّهُ صلی الله عليه و آله كَانَ يُعَوِّذُ الْحَسَنَ وَ الْحُسَيْنَ عليهما السلام بِأَنْ يَقُولَ أُعِيذُكُمَا بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّهِ مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ وَ هَامَّهٍ وَ مِنْ كُلِّ عَيْنٍ لَامَّهٍ.

و روی أن إبراهيم

۱- ۱. تفسير الرازیّ ج ۱۴: ۲۰۳.

۲- ۲. فی المصدر: فعلتموه.

۳- ۳. مجمع البيان: ج ۵: ص ۱۲۶.

عليه السلام عوذ ابنيه و أن موسى عليه السلام عوذ ابنى هارون بهذه العوذه و روى أن بنى جعفر بن أبى طالب كانوا غلمانا بيضا فقالت أسماء بنت عميس يا رسول الله إن العين إليهم سريعه أ فأسترقى لهم من العين فقال صلى الله عليه و آله نعم

وَ رُوِیَ: أَنَّ جَبْرَئِیلَ علیه السلام رَقَی رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ عَلَّمَهُ الرُّقْیَهَ وَ هِیَ بِسْمِ اللَّهِ أَرْقِیکَ مِنْ کُلِّ عَیْنِ حَاسِدٍ اللَّهُ یَشْفِیکَ.

وَ رُوِیَ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ قَالَ: لَوْ کَانَ شَیْ ءٌ یَسْبِقُ الْقَدَرَ لَسَبَقَتْهُ الْعَیْنُ.

ثم اختلفوا فی وجه تأثیر الإصابه بالعین فروی عن عمرو بن بحر الجاحظ أنه قال لا ینکر أن ینفصل من العین الصائبه إلی الشی ء المستحسن أجزاء لطیفه تتصل به و تؤثر فیه و یکون هذا المعنی خاصه فی بعض الأعین کالخواص فی بعض الأشیاء و قد اعترض علی ذلک بأنه لو کان کذلک لما اختص ذلک ببعض الأشیاء دون بعض و لأن الأجزاء تکون جواهر و الجواهر متماثله و لا یؤثر بعضها فی بعض و قال أبو هاشم إنه فعل الله بالعاده لضرب من المصلحه و هو قول القاضی و رأیت فی شرح هذا للشریف الأجل الرضی الموسوی قدس الله روحه کلاما أحببت إیراده فی هذا الموضع قال إن الله یفعل المصالح بعباده علی حسب ما یعلمه من الصلاح لهم فی تلک الأفعال التی یفعلها فغیر ممتنع أن یکون تغییره نعمه زید مصلحه لعمرو و إذا کان تعالی یعلم من حال عمرو أنه لو لم یسلب زیدا نعمته أقبل علی الدنیا بوجهه و نأی عن الآخره بعطفه و إذا سلب نعمه زید للعله التی ذکرناها

عوضه (۱) عنها و أعطاه بدلا منها عاجلا و آجلا فیمکن أن یتأول قوله علیه السلام العین حق علی هذا الوجه علی أنه قد روی عنه علیه السلام ما یدل علی أن الشی ء إذا عظم فی صدور العباد وضع الله قدره و صغر أمره و إذا کان الأمر علی هذا فلا ینکر تغییر حال بعض الأشیاء عند نظر بعض الناظرین إلیه و استحسانه له و عظمه فی صدره و فخامته فی عینه

کَمَا رُوِیَ أَنَّهُ قَالَ: لَمَّا سُبِقَتْ نَاقَتُهُ الْعَضْبَاءُ وَ کَانَتْ إِذَا سُوبِقَ بِهَا لَمْ تُسْبَقْ مَا رَفَعَ الْعِبَادُ مِنْ شَیْ ءٍ إِلَّا وَضَعَ اللَّهُ مِنْهُ.

و یجوز

۱- ۱. فیه. عوضه غیرها و أعطاه بدلا منها عاجلا أو آجلا.

أن يكون ما أمر به المستحسن للشی ء عند الرؤیه من تعویذه بالله و الصلاه علی رسول الله صلی الله علیه و آله قائما فی المصلحه مقام تغییر حاله الشی ء المستحسن فلا تغییر(۱)

عند ذلک لأن الرائی لذلک قد أظهر الرجوع إلی الله تعالی و الإعاذه به فکأنه غیر راکن إلی الدنیا و لا مغتر بها انتهی کلامه رضی الله عنه.

وَ ما أُغْنِی عَنْکُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَیْ ءٍ أی و ما أدفع من قضاء الله من شی ء إن کان قد قضا علیکم الإصابه بالعین أو غیر ذلک إِنِ الْحُکْمُ إِلَّا لِلَّهِ أی ما الحکم إلا لله عَلَیْهِ تَوَکَّلْتُ فهو القادر علی أن یحفظکم من العین أو من الحسد و یردکم علی سالمین.

وَ عَلَیْهِ فَلْیَتَوَکَّلِ الْمُتَوَکِّلُونَ أی لیفوضوا أمورهم (۲)

إلیه و لیثقوا به وَ لَمَّا دَخَلُوا مصر مِنْ حَیْثُ أَمَرَهُمْ أَبُوهُمْ أی من أبواب متفرقه کما أمرهم أبوهم یعقوب ما کانَ یُغْنِی عَنْهُمْ إلخ أی لم یکن دخولهم مصر کذلک یغنی عنهم (۳) أی یدفع عنهم شیئا أراد الله إیقاعه من حسد أو إصابه عین و هو علیه السلام کان عالما بأنه لا ینفع حذر من قدر و لکن کان ما قاله لبنیه حاجه فی قلبه فقضی یعقوب تلک الحاجه أی أزال به اضطراب قلبه لأن لا یحال علی العین مکروه یصیبهم و قیل معناه أن العین لو قدر أن تصیبهم لأصابتهم و هم متفرقون کما تصیبهم مجتمعین.

قال إِلَّا حاجَةً استثناء لیس من الأول بمعنی و لکن حاجه وَ إِنَّهُ لَذُو عِلْمٍ أی لذو یقین و معرفه بالله لِما عَلَّمْناهُ من أجل تعلیمنا إیاه أو یعلم ما علمناه فیعمل به وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النَّاسِ لا یَعْلَمُونَ مرتبه یعقوب فی العلم (۴).

ص: ۸

۱- ۱. فلا یغتر(خ).

۲- ۲. أمرهم(خ).

۳- ۳. فی المصدر: أو.

۴- ۴. مجمع البیان: ج ۵، ص ۲۴۹- ۲۵۰.

قال البيضاوى لا يعلمون سر القدر و أنه لا يغنى عنه الحذر(۱).

و قال الرازى قال جمهور المفسرين إنه خاف من العين عليهم و لنا هاهنا مقامان:

المقام الأول إثبات أن العين حق و الذى يدل عليه وجهان الأول إطباق المتقدمين من المفسرين على أن المراد من هذه الآيه ذلك و الثانى مَا رُوِيَ أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله كَانَ يُعَوِّذُ الْحَسَنَ وَ الْحُسَيْنَ عليهما السلام ثم ذكر بعض ما مر من الأخبار إلى أن قال

وَ الْخَامِسُ: دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله بَيْتَ أُمِّ سَلَمَةَ وَ عِنْدَهَا صَبِيٌّ يَشْتَكِي فقال (۲)

[فَقَالَتْ] يَا رَسُولَ اللَّهِ أَصَابَتْهُ الْعَيْنُ فَقَالَ صلى الله عليه و آله أَ مَا تَسْتَرْقُونَ لَهُ مِنَ الْعَيْنِ.

السَّادِسُ قَوْلُهُ صلى الله عليه و آله: الْعَيْنُ حَقٌّ وَ لَوْ كَانَ شَيْ ءٌ يَسْبِقُ الْقَدَرَ لَسَبَقَتِ الْعَيْنُ الْقَدَرَ.

السابع قالت عائشه كان يأمر العائن أن يتوضأ ثم يغتسل منه المعين الذى أصيب بالعين.

المقام الثانى فى الكشف عن ماهيته فنقول إن الجبائى أنكر هذا المعنى إنكارا بليغا و لم يذكر فى إنكاره شبهه فضلا عن حجه و أما الذين اعترفوا به و أقروا بوجوده فقد ذكروا فيه وجوها الأول قال الجاحظ تمتد من العين أجزاء فتتصل بالشخص المستحسن فتؤثر و تسرى فيه كتأثير اللسع و السم و النار و إن كان مخالفا فى وجه التأثير لهذه الأشياء قال القاضى و هذا ضعيف لأنه لو كان الأمر كما قال لوجب أن يؤثر فى الشخص الذى لا يستحسن كتأثيره فى المستحسن.

و اعلم أن هذا الاعتراض ضعيف و ذلك لأنه إذا استحسن شيئا فقد يحب بقاءه كما إذا استحسن ولد نفسه و بستان نفسه و قد يكره بقاءه كما إذا استحسن الحاسد بحصول شى ء حسن لعدوه فإن كان الأول فإنه يحصل عند ذلك الاستحسان خوف

۱- ۱. أنوار التنزيل: ج ۱، ص ۶۰۳.

۲- ۲. فقالت(ظ).

شديـد من زواله و الخوف الشديد يوجب انحصار الروح فى داخل القلب فحينئذ يسـخن القلب و الروح جدا و تحصل فى الروح الباصر كيفيه قوه مسخنه و إن كان الثانى فإنه يحصل عند ذلك الاستحسان حسد شديد و حزن عظيم بسبب حصول تلك النعمه لعدوه و الحزن أيضا يوجب انحصار الروح فى داخل القلب و تحصل فيه سخونه شديده.

فثبت أن عند الاستحسان القوى يسـخن الروح جدا فيسـخن شـعاع العين بخلاف ما إذا لم يستحسن فإنه لا تحصل هذه السخونه فظهر الفرق بين الصورتين و لهذا السبب أمر الرسول صلى الله عليه و آله العائن بالوضوء و من أصابته العين بالاغتسال.

أقول :

على ما ذكره إذا عاين شـيئا عند استحسان شى ء آخر و حصول تلك الحاله فيه أو عند حصول غضب شديد على رجل آخر أو حصول هم شديد من مصيبه أو خوف عظيم من عدو أن يؤثر نظره إليه و إلى كل شى ء يعاينه و معلوم أنه ليس كذلك.

ثم قـال الرازى الثـانى قـال أبو هـاشم و أبو القـاسم البلخى لا يمتنع أن يكون العين حقا و يكون معناه أن صاحب العين إذا شاهد الشـى ء و أعجب به استحسانا كانت المصلحه له فى تكليفه أن يغير الله تعالى ذلك الشخص أو ذلك الشى ء حتى لا يبقى قلب ذلك المكلف متعلقا به فهـذا التغيير غير ممتنع ثم لا يبعـد أيضا أنه لو ذكر ربه عنـد تلك الحاله و بعـد عن الإعجاب و سأل ربه فعنده تتغير المصلحه و الله سبحانه يبقيه و لا يفنيه و لما كانت هذه العاده مطرده لا جرم قيل العين حق.

الوجه الثـالث هو قول الحكماء قالوا هـذا الكلام مبنى على مقـدمه و هى أنه ليس من شـرط المؤثر أن يكون تأثيره بحسب هـذه الكيفيـات المحسوسه أعنى الحراره و البروده و الرطوبه و اليبوسه بل قـد يكون التأثير نفسانيا محضا و لا تكون القوى الجسـمانيه لها تعلق به و الذى يدل عليه أن اللوح الذى يكون قليل العرض إذا كان موضوعا على الأرض قدر الإنسان على المشى عليه و لو كان موضوعا فيما بين جدارين عاليين لعجز الإنسان عن المشى عليه و ما ذاك إلا لأن خوفه من

السقوط منه يوجب سقوطه منه فعلمنا أن التأثيرات النفسانيه موجوده.

و أيضا إن الإنسان إذا تصور كون فلان مؤذيا له حصل فى قلبه غضب و سخن مزاجه فمبدأ تلك السخونه ليس إلا ذاك التصور النفسانى و لأن مبدأ الحركات البدنيه ليس إلا التصورات النفسانيه و لما ثبت أن تصور النفس يوجب تغير بدنه الخاص لم يبعد أيضا أن يكون بعض النفوس تتعدى تأثيراتها إلى سائر الأبدان فثبت أنه لا يمتنع فى العقل كون النفس مؤثره فى سائر الأبدان و أيضا جواهر النفوس مختلفه بالماهيه فلا يمتنع أن تكون بعض النفوس بحيث يؤثر فى تغيير بدن حيوان آخر بشرط أن تراه و تتعجب منه فثبت أن هذا المعنى أمر محتمل و التجارب من الزمن الأقدم ساعدت عليه و النصوص النبويه نطقت به فعند هذا لا يبقى فى وقوعه شك و إذا ثبت هذا ثبت أن الذى أطبق عليه المتقدمون من المفسرين فى تفسير هذه الآيه بإصابه العين كلام حق لا يمكن رده (۱).

قوله تعالى يُخَيَّلُ قال الطبرسى الضمير(۲) راجع إلى موسى عليه السلام و قيل إلى فرعون أى يرى الحبال و العصى مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّها تَسْعى (۳) و تعدو مثل سير الحيات و إنما قال يُخَيَّلُ إِلَيْهِ لأنها لم تكن تسعى حقيقه و إنما تحركت لأنهم جعلوا داخلها الزئبق فلما حميت الشمس طلب الزئبق الصعود فحركت الشمس ذلك فظن أنها تسعى (۴).

إِنَّما صَنَعُوا أى إن الذى صنعوه أو إن صنيعهم كَيْدُ ساحِرٍ أى مكره و حيلته وَ لا يُفْلِحُ السَّاحِرُ أى لا يظفر ببغيته إذ لا حقيقه للسحر حَيْثُ أَتى أى حيث كان من الأرض و قيل لا يفوز الساحر حيث أتى بسحره لأن الحق يبطله (۵).

ص: ۱۱

۱- ۱. تفسير الرازىّ ۱۸: ۱۷۲- ۱۷۴.

۲- ۲. فى المصدر: الضمير فى« اليه».

۳- ۳. فيه: تسير و تعدو.

۴- ۴. مجمع البيان: ج ۷، ص ۱۸.

۵- ۵. المصدر: ج ۷، ص ۲۰.

و قال قدس سره فى قوله تعالى وَ إِنْ يَكادُ الَّذِينَ كَفَرُوا إن هى المخففه من الثقيله(۱) لَيُزْلِقُونَكَ أى (۲)

يقتلونك و يهلكونك عن ابن عباس و كان يقرؤها كذلك و قيل ليصرعونك عن الكلبى و قيل يصيبونك بأعينهم عن السدى و الكل يرجع فى المعنى إلى الإصابه بالعين و المفسرون كلهم على أنه المراد فى الآيه و أنكر الجبائى ذلك و قال إن إصابه العين لا تصح.

و قال الرمانى و هذا الذى ذكره غير صحيح لأنه غير ممتنع أن يكون الله تعالى أجرى العاده بصحه ذلك لضرب من المصلحه و عليه إجماع المفسرين و جوزه العقلاء فلا مانع منه و قيل إن الرجل منهم كان إذا أراد أن يصيب صاحبه بالعين تجوع ثلاثه أيام ثم كان يصفه فيصرعه بذلك و ذلك بأن يقول الذى (۳)

أراد أن يصيبه بالعين لا ـ أرى كاليوم إبلا ـ أو شاه أو ما أراد أى كإبل أراها اليوم فقالوا للنبى صلى الله عليه و آله كما كانوا يقولون (۴) لما أرادوا أن يصيبوه بالعين عن الفراء و الزجاج و قيل معناه أنهم ينظرون إليك عند تلاوه القرآن و الدعاء إلى التوحيد نظر عداوه و بغض و إنكار لما يسمعونه و تعجب منه فيكادون يصرعونك بحده نظرهم و يزيلونك عن موضعك.

و هذا مستعمل فى الكلام يقولون نظر إلى فلان نظرا يكاد يصرعنى و نظرا يكاد يأكلنى فيه و تأويله كله أنه نظر إلى نظرا لو أمكنه معه أكلى أو أن يصرعنى لفعل عن الزجاج.

لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ يعنى القرآن وَ يَقُولُونَ مع ذلك إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ وَ ما هُوَ أى القرآن إِلَّا ذِكْرٌ أى شرف لِلْعالَمِينَ إلى أن تقوم الساعه أو مذكر لهم قال

۱- ۱. المثقله(خ).

۲- ۲. فيه: ليزهقونك.

۳- ۳. فى المصدر: للذى يريد.

۴- ۴. فيه: لما يريدون.

الحسن دواء إصابه العين أن يقرأ الإنسان هذه الآيه انتهى (۱).

قوله أى كإبل كأنه حمل قوله أو ما أراد على تغيير تركيب الكلام و لا يخفى بعده بل الظاهر أن المعنى أو ما أراد أن يصيبه بالعين سوى الإبل فيذكره مكانهما.

و قال رحمه الله فى نزول سوره الفلق قيل إن لبيد بن أعصم اليهودى سحر(۲) رسول الله صلى الله عليه و آله ثم دس ذلک فى بئر لبنى زريق فمرض رسول الله صلى الله عليه و آله فبينما هو نائم إذ أتاه ملكان فقعد أحدهما عند رأسه و الآخر عند رجليه فأخبراه بذلک و أنه فى بئر

ذروان فى جف طلعه تحت راعوفه و الجف قشر الطلع و الراعوفه حجر فى أسفل البئر يقف عليه المائح (۳)

فانتبه رسول الله صلى الله عليه و آله و بعث عليا عليه السلام و الزبير و عمارا فنزحوا ماء تلک البئر ثم رفعوا الصخره و أخرجوا الجف فإذا فيه مشاطه رأس و أسنان من مشطه و إذا فيه معقد فيه إحدى عشره عقده مغروزه بالإبر فنزلت هاتان السورتان فجعل كلما يقرأ آيه انحلت عقده و وجد رسول الله خفه فقام فكأنما أنشط من عقال.

وَ جَعَلَ جَبْرَئِيلُ عليه السلام يَقُولُ بِسْمِ اللَّهِ أَرْقِيکَ مِنْ كُلِّ شَيْ ءٍ يُؤْذِيکَ مِنْ حَاسِدٍ وَ عَيْنٍ وَ اللَّهُ يَشْفِيکَ و رووا ذلک عن عائشه و ابن عباس و هذا لا يجوز لأن من وصف بأنه مسحور فكأنه قد خبل عقله و قد أبى الله سبحانه ذلک فى قوله وَ قالَ الظَّالِمُونَ إِنْ تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُوراً انْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَکَ الْأَمْثالَ فَضَلُّوا و لكن يمكن أن يكون اليهودى أو بناته على ما روى اجتهدوا فى ذلک فلم يقدروا عليه و أطلع الله نبيه صلى الله عليه و آله على ما فعلوه من التمويه حتى استخرج و كان ذلک دلاله

ص: ۱۳

۱- ۱. مجمع البيان: ج ۱۰، ص ۳۴۱.

۲- ۲. فيه: لرسول اللّه.

۳- ۳. ماح يميح ميحا و ميحوحه: اغترف الماء بكفه.

على صدقه صلى الله عليه و آله و كيف يجوز أن يكون المرض من فعلهم و لو قدروا على ذلك لقتلوه و قتلوا كثيرا من المؤمنين مع شده عداوتهم لهم.

و قال فى سبحانه وَ مِنْ شَرِّ النَّفّاثاتِ فِي الْعُقَدِ معناه و من شر النساء الساحرات اللاتى ينفثن فى العقد و إنما أمر بالتعوذ من شر السحره لإيهامهم أنهم يمرضون و يصحون و يفعلون أشياء(۱) من النفع و الضرر و الخير و الشر و عامه الناس يصدقونهم فيعظم بذلك الضرر فى الدين و لأنهم يموهون (۲)

أنهم يخدمون الجن و يعلمون الغيب و ذلك فساد فى الدين ظاهر فلأجل هذا الضرر أمر بالتعوذ من شرهم.

و قال أبو مسلم النفاثات النساء اللاتى يملن آراء الرجال و يصرفنهم عن مرادهم و يردونهم إلى آرائهن لأن العزم و الرأى يعبر عنهما بالعقد فعبر عن حلهما بالنفث فإن العاده جرت أن من حل عقدا نفث فيه.

وَ مِنْ شَرِّ حاسِدٍ إِذا حَسَدَ فإنه يحمله الحسد على إيقاع الشر بالمحسود فأمر بالتعوذ من شره و قيل إنه أراد من شر نفس الحاسد و من شر عينه فإنه ربما أصاب بهما فعان و ضر و قد جاء فى الحديث أن العين حق و قد مضى الكلام فيه.

وَ رُوِيَ: أَنَّ الْعَضْبَاءَ نَاقَةَ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله لَمْ تَكُنْ تُسْبَقُ فَجَاءَ أَعْرَابِيٌّ عَلَى قَعُودٍ لَهُ فَسَابَقَ بِهَا فَسَبَقَهَا فَشَقَّ ذَلِكَ عَلَى الصَّحَابَةِ فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله حَقٌّ عَلَى اللَّهِ أَنْ لَا يَرْفَعَ شَيْئاً مِنَ الدُّنْيَا إِلَّا وَضَعَهُ.

وَ رَوَى أَنَسٌ أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله قَالَ: مَنْ رَأَى شَيْئاً يُعْجِبُهُ فَقَالَ اللَّهُ الصَّمَدُ مَا شَاءَ اللَّهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ لَمْ يَضُرَّ شَيْئاً.

وَ رَوَى أَنَسٌ أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله: كَانَ كَثِيراً مَا يُعَوِّذُ الْحَسَنَ وَ الْحُسَيْنَ عليهما السلام بِهَاتَيْنِ السُّورَتَيْنِ.

انتهى (۳).

۱- ۱. فيه: شيئا.

۲- ۲. فيه: يوهمون.

۳- ۳. مجمع البيان: ج ۱۰، ص ۵۶۸- ۵۶۹.

و أقول قال فی النهایه فی حدیث سحر النبی صلی الله علیه و آله بئر ذروان بفتح الذال و سکون الراء بئر لبنی زریق بالمدینه.

و قال الراعوفه هی صخره تترک فی أسفل البئر إذا حفرت تکون ناتئه هناک فإذا أرادوا تنقیه البئر جلس علیها المنقی.

و قیل هی حجر یکون علی رأس البئر یقوم المستقی علیه و یروی بالثاء المثلثه بمعناها و قال فی حدیث سحر النبی صلی الله علیه و آله أنه جعل فی جف طلعه الجف وعاء الطلع و هو الغشاء الذی یکون فوقه و یروی فی جب طلعه أی فی داخلها.

و قال القعود من الدواب ما یقتعده الرجل للرکوب و الحمل و لا یکون إلا ذکرا و القعود من الإبل ما أمکن أن یرکب.

و قال البیضاوی وَ مِنْ شَرِّ النَّفّاثاتِ فِی الْعُقَدِ و من شر النفوس أو النساء السواحر اللاتی یعقدن عقدا فی خیوط و ینفثن علیها و النفث بالفتح النفخ مع ریق و تخصیصه لما روی أن یهودیا سحر النبی صلی الله علیه و آله فی إحدی عشره عقده فی وتر دسه فی بئر فمرض علیه السلام فنزلت المعوذتان و أخبره جبرئیل بموضع السحر فأرسل علیا علیه السلام فجاء به فقرأهما علیه فکان کلما قرأ آیه انحلت عقده و وجد بعض الخفه.

و لا یوجب ذلک صدق الکفره فی أنه مسحور لأنهم أرادوا به أنه مجنون بواسطه السحر و قیل المراد بالنفث فی العقد إبطال عزائم الرجال بالحیل مستعار من تلیین العقده بنفث الریق لیسهل حلها.

وَ مِنْ شَرِّ حاسِدٍ إِذا حَسَدَ إذا أظهر حسده و عمل بمقتضاه (۱).

و قال الرازی اختلفوا فی أنه هل یجوز الاستعاذه بالرقی و العوذه أم لا- منهم من قال إنه یجوز ثم ذکر احتجاجهم بالروایات المتقدمه و غیرها و من الناس من منع من الرقی

لِمَا رُوِیَ عَنْ جَابِرٍ قَالَ: نَهَی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَنِ الرُّقَی وَ قَالَ علیه السلام

۱- ۱. أنوار التنزیل: ج ۲، ص ۶۲۷.

إِنَّ لِلَّهِ عِبَاداً لَا يَكْتَوُونَ وَ لَا يَسْتَرْقُونَ وَ عَلى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ.

وَ قَالَ عليه السلام: لَمْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ مَنِ اكْتَوَى وَ اسْتَرْقَى.

و اختلفوا في التعليق أيضا فمنهم من منع لبعض الأخبار و منهم من جوز.

سُئِلَ الْبَاقِرُ عليه السلام عَنِ التَّعْوِيذِ يُعَلَّقُ عَلَى الصِّبْيَانِ فَرَخَّصَ فِيهِ وَ اختلفوا في النفث أيضا فمنهم من أنكر عن عكرمه لا ينبغي للراقي أن ينفث و لا يمسح و لا يعقد إلى آخر ما قال (۱).

**[ترجمه]طبرسی رحمه الله در مورد قول خدای متعال که فرموده: « يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ »{ به مردم سحر می آموختند} گفته: سحر، کهانت، نیرنگ همانند هستند، گفته می شود: سَحَرَه يَسحَرَه سِحرًا . مؤلف العين گفته: سحر کاری است که انسان را به شیاطین نزدیک می سازد و از جمله موارد سحر، چشم بندی است، که چشم انسان را می بندد تا اینکه گمان کنی که مسئله همان است که تو می بینی، در حالی که مسئله آن گونه که تو می بینی نیست. پس سحر کاری است پنهانی، که به خاطر پنهان بودن سبب آن، شیء را بر خلاف صورت آن می نمایاند و آن را از جنس خود- در ظاهر- تغییر می دهد اما آن را از جنس خودش- در حقیقت- تغییر نمی دهد، آیا این قول خدای متعال را نمی بینی که می فرماید: « بر اثر سحرشان، در خیال او، [چنین] می نمود که آنها به شتاب می خزند ». - . مجمع البيان ۱ : ۱۷ -

و طبرسی در مورد قول خدای متعال « مَا يُفَرِّقُونَ بِهِ » ،{ چیزهایی که به وسیله آن جدایی بیفکنند } گفته: در آن چند وجه است:

وجه اول اینکه آن ها یکی از زن و یا شوهر را بر دیگری آشفته سازند و او را در نزد دیگری دشمن کنند تا اینکه این کار به جدائی بینجامد از قتاده. وجه دوم اینکه آن ها یکی از زوجین را گمراه کنند و او را به کفر و شرک به خدای متعال وادارند تا بدین وسیله از دیگری که مؤمن و پای بند به دین خود است جدا شود به خاطر اختلاف مذهب و تفاوت دین. وجه سوم اینکه میان زن و شوهر سخن چینی و کنند تا اینکه کار آن ها به تفرقه و جدایی از هم بکشد. « إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ » ،{جز باخواست خدا} یعنی با دانش خدا که در این صورت این جمله تهدید است یا با واگذاری خدا. - . مجمع البيان ۱ : ۱۷۶ (باتلخيص) -

بیضاوی در تفسیرش گفته: منظور از سحر چیزی است که در به دست آوردن آن از تقرب به شیطان کمک گرفته می شود و از جمله کارهایی است که از انسان به تنهایی برنمی آید و آن کار تنها از کسی که در بدی و خبث نفس همچون شیطان باشد انجام می پذیرد ، زیرا متناسب بودن با هم شرط به هم پیوستن و همکاری است، و از اینجا است که ساحر از پیامبر و ولی خدا متمایز می شود. اما چیزهایی که انسان از آن تعجب می کند مانند کارهایی که حیله گران با کمک ابزارها و داروها انجام می دهند یا تردستان آن را نشان می دهند ناپسند نیست و نامیدن آن ها به سحر از باب مجاز است یا به خاطر ظرافتی است که در آن است چون سحر در اصل به چیزی گفته می شود که سبب آن پنهان است. - . انوار التنزيل ۱ : ۱۰۲ -

شیخ طوسی قدس سره در التبیان گفته: در معنای سحر چهار قول گفته شده است:

اول اینکه سحر نیرنگ ها و کارهای غیرعادی و غیر واقعی است که حقیقت ندارد ولی به انسان سحر شده وانمود می شود که حقیقت است. دوم اینکه سحر چشم بندی است به صورت نیرنگ بازی. سوم اینکه سحر صورت جانداری را به صورت دیگرتبدیل کردن و اجسامی را پدید آوردن است و ساحر می تواند آدمی را به خر تبدیل کند و اجسامی پدید آورد. چهارم اینکه یک نوع خدمت به جنّیان است. و قول درست تر همان قول نخست است زیرا هر آنچه از عادت رایج خارج شود سحر است و جایز نیست که از ساحر سر بزند و هر که آن را جایز بداند کافر است، زیرا با جواز آن شناخت درستی معجزات که دلیل نبوت ها هستند، امکان ندارد زیرا]او که سحر را جایز بداند[آن را با حیله و سحر هم جایز می داند. – . التبیان ۱ : ۳۷۴ –

نیشابوری گفته: سحر در لغت هر آنچه است که ماخذ آن لطیف و سبب آن پنهان است و ساحر دانشمند هم از آن نام گرفته است و سَحَرَه یعنی به او نیرنگ زد، و سَحر شُش است و در شرع سحر مختص به هر کاری که سبب آن مخفی باشد و بر خلاف حقیقت نمایش داده شود است، و در ردیف غیر واقعی نشان دادن و نیرنگ زدن است، و گاهی در خصوص مواردی که پسندیده است، به کار می رود که آن همان سحر حلال است که پیامبر صلی اللّٰه علیه و آله فرمود: به راستی برخی گفته ها سحر هستند.

سحر چند قسم است:

.۱

سحر کلدانی ها که در دوران باستان بودند و مردمی ستاره پرست بودند و می پنداشتند که آن ها تدبیرکنندگان جهان هستند و خوبی ها و بدی ها و سعادت و نحس بودن از آن ها صادر می شود، و چیز های خارق العاده پدید می آوردند به وسیله مخلوط کردن نیروهای آسمانی با نیروهای زمینی و آنان همان کسانی هستند که خدا ابراهیم علیه السّلام را برای باطل کردن گفتارشان فرستاد.

.۲

سحر اصحاب اوهام و نفوس قوی، به دلیل اینکه تنه درخت خرما اگر روی زمین باشد، انسان بر روی آن راه می رود ولی اگر پل باشد نمی تواند بر روی آن راه برود و دلیل آن تنها این است که وقتی تخیل سقوط قوت بگیرد، اتفاق می افتد، اطباء اتفاق نظر دارند بر بازداشتن انسان خون دماغ شده از نگاه کردن به چیزهای سرخ و آدم غشی از نگاه کردن به چیزهای درخشان و چرخان، و دلیل آن تنها این است که نفوس مطیع وهم آفریده شده اند، همه امت ها اتفاق نظر دارند که دعا اثر بخش است، و دعای زبانی بدون میل درونی کم اثر است و چشم زخم هم مورد اتفاق همه عقلا است .

.۳

سحر کسانی که از ارواح زمینی کمک می گیرند که آن را عزائم و تسخیر جن می نامند.

۴.

چشم بندی ها که آن را شعبده می نامند.

۵.

کارهای شگفت آوری که به وسیله ابزارهای مکانیکی بر پایه نسبت های هندسی و یا از طریق خلأ انجام می شود و ساعت و علم بالا بردن اشیاء سنگین از این دسته هستند و این ها در عرف سحر شمرده نمی شوند چون اسباب معلوم و یقینی دارند.

۶.

کمک گرفتن از خواص داروها و سنگ ها

۷.

تسخیر دل، و آن این است که ساحر ادعا کند که اسم اعظم را می داند و جنیان در بیشتر امور فرمانبردار او هستند. پس اگر شنونده دارای عقل ضعیف و قدرت تشخیص کم باشد گمان می کند که آن حق است و دل به آن می سپارد و در دل او هراسی پدید می آید و در این هنگام نیروهای حساس او ضعیف می شود و ساحر می تواند با او هر چه می خواهد بکند.

۸.

سخن چینی و دو به همزنی از راه های پنهانی و ظریف – پایان –

این خلاصه ای است از آنچه ما از رازی در باب عصمت فرشته ها نقل کردیم.

و طبرسی در تفسیر قول خدای پاک و منزه که فرموده: «فَيَتَعَلَّمُونَ» ،{آنها از آن دو [فرشته] چیزهایی می آموختند} گفته: یعنی مردم از دو فرشته آنچه را با آن میان شوهر و زنش جدائی بیندازند یاد می گرفتند، یا برای آنکه انسان وقتی اعتقاد پیدا کرد که سحر حق است، کافر می شود و زنش از او جدا می شود و یا به خاطر اینکه سحر با غیر واقع نمایی و نیرنگ آن ها را از هم جدا می کند مانند دمیدن در گره و چیزهایی مانند آن، که خدا برای آزمودن اختلاف و ناسازگاری نزد آن پدید می آورد، چون خود سحر اثر دارد به دلیل این گفته خدای متعال که فرموده: « وَ مَا هُم بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ » ،{ بدون فرمان خدا نمی توانستند به وسیله آن به احدی زیان برسانند } یعنی با اراده و نیروی او، چون او اگربخواهد در هنگام سحر فعلی از افعال خود را پدید می آورد و اگر بخواهد پدید نمی آورد. و آنچه مردم از آن دو فرشته می آموختند، منحصر در این مورد نبوده ولی چون آرامش انسان و میل او به همسرش شدیدترین میل است، آن را نام برده تا بفهماند که سایر موارد در اثرگذاشتن سحر در آن ها اولویت دارند - پایان-

و در تفسیر امام علیه السّلام گذشت که «فَيَتَعَلَّمُونَ» یعنی سحر طلبان « مِنْهُمَا » یعنی از نیرنگ هایی که شیطان ها بر ملک

سلیمان نوشتند و از آنچه بر دو فرشته هاروت و ماروت در بابل نازل شد، از این دو صنف، یاد گرفتند « مَا یُفَرِّقُونَ بِهِ بَینَ الْمَرْءِ وَ زَوْجِهِ » ،{ چیزهایی که به وسیله آن میان مرد و همسرش جدایی بیفکنند} و این گروه کسانی هستند که برای اینکه به مردم زیان بزننـد سـحر یاد گرفته انـد، و یاد گرفتنـد دو به هم زنی را با نیرنگ های مختلف و سـخن چینی ها و دلفریبی به اینکه در فلان جا دعا زیر خاک کرده انـد و فلان کار را کرده اند تا زن را محبوب شوهر و شوهر را محبوب زن گردانند یا اینکه باعث شود تا زن و شوهر از هم جـدا شوند. « وَ مَا هُم بِضَارِّینَ بِهِ » ،{ هر چند نمی توانستند به وسیله آن زیان برسانند} یعنی آن ها فراگیرنـده سـحر نسیتند تا ضـرر زننـده به آن باشـند. « مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ » ،{ به احـدی بـدون فرمان خـدا} یعنی]مگر[با واگذاری خدا و علم خدا، چون خدا اگر بخواهد به زور جلوی آن ها را می گیرد.

طبرسی رحمه الله در تفسیر این قول خدای متعال که فرموده: « فَلَمَّا أَلْقَوْا » ،{ و چون افکندند} گفته: یعنی وقتی ساحران آنچه از سـحر در نزد خود داشـتند را انداختند و در جنبانیدن عصاها و ریسمان ها به وسیله جیوه ای که درون آن ها قرار داده بودند حیله کردند تا با گرمای خورشـید آن عصا ها و ریسمان ها حرکت کردند و نیرنگ ها انواع غیر واقع نمایی های دیگر و مردم خیـال کردنـد عصـا ها و ریسـمان ها حرکت می کننـد همان گونه که مارها حرکت می کنـد، آن ها چشم های مردم را سـحر کردنـد چون به آن ها چیزی نشان دادنـد که حقیقت آن را نمی دانسـتند، و چون مردم از آن دور بودند سـحر بر آن ها مخفی بود چون آن ها نمی گذاشـتند مردم بین آن ها بروند و این دلیل است که سـحر حقیقت ندارد، زیرا اگر عصا ها و ریسـمان ها در واقع مار شـده بودنـد خـدای پاک و منزه نمی فرمود: « سَحَرُوا أَعْینَ النَّاسِ » ،{ دیـدگان مردم را افسون کردنـد} بلکه می فرمود: « فلمـا ألقوا صـارت حیـات »]یعنی وقتی عصا ها و ریسـمان ها را انداختنـد تبـدیل به مار شدنـد[– پایان – . – . مجمع البیان ۴ : ۴۶۱ –

رازی در تفسـیرش گفته: دلیل آنان که می گویند سـحر، صرف ظاهرسازی است این آیه است. قاضی گفته: اگر سحر حقیقت داشت، دل هایشان را سـحر کرده بودند نه چشم هایشان را. پس ثابت شد که مقصود آن است که آن ها حالت های عجیبی را تخیّل کردند در حالی که امر در واقع بر طبق آنچه تخیّل کرده بودند نبود.

واحـدی گفته: مقصود این است که چشم های مردم را سـحر کردنـد یعنی چشم ها را به سبب آن غیر واقع نمایی ها از درک درستش باز داشتند. – . تفسیر الرازی ۱۴ : ۲۰۳ –

طبرسی در مجمع گفته: «وَ لا یُفْلِحُ السَّاحِرُونَ» ،{ و حال آنکه جادوگران رستگار نمی شوند} یعنی با دلیل پیروز نمی شوند و دلیلی بر ادعای خود نمی آورند و کار آن ها تنها غیر واقع نمایی برای ناتوانان است.

« مَا جِئْتُم بِهِ السِّحْرُ » ،{ آنچه را شـما به میان آوردیـد سـحر است} یعنی ریسـمان ها و عصاهایی که آورده اید سـحر است، نه آنچه من آورده ام. « به زودی خـدا آن سـحر شـما را که آن را بزرگ جلوه داده ایـد، – . در منبع آن را انجام داده ایـد آمـده است. – باطل خواهـد کرد. « إِنَّ اللَّهَ لَا یُصْلِحُ عَمَلَ الْمُفْسِدِین » ،{آری، خدا کار مفسدان را تأیید نمی کند} خدا کار کسانی که قصـد فاسـد کردن دین را دارند فراهم نمی کند و آن را تایید نمی کند و آن را باطل می کند تا حق از باطل جدا شود. – . مجمع البیان ۵ : ۱۲۶ –

و در مـورد این قول خداونـد متعـال که فرمود: «لاـ تَـدْخُلُوا مِنْ بـابٍ واحِـدٍ» ،{ ای پسـران من، [همه] از یـک دروازه [به شـهر] درنیاییـد} گفته: از چشم زخم بر آن ها ترسـید، چون آن ها همه دارای جمال و شـکل و کمال بودند و با هم برادر و فرزندان یک پدر بودند، این سخن از ابن عباس، حسن، قتاده، ضحاک، سدی و ابو مسلم نقل شده است .

و گفته شده: از حسد مردم بر آن ها ترسید و اینکه مبادا گزارش نیرو و قوت آن ها به پادشاه برسد و آن ها را به خاطر از ترس بر حکومت خود زنـدان کنـد یا بکشـد ، این سـخن از جبائی نقل شـده است، و او چشم زخم را نپـذیرفته و گفته با دلیل ثابت نشده است، ولی بسـیاری از محققان آن را پذیرفته اند و در مورد آن روایتی از پیامبر صـلی اللَّه علیه و آله و سلم نقل کرده اند که حضرت فرمود: « چشم زخم درست است حالق را فرو می آورد» و حالق مکان مرتفع از کوه و غیر کوه است. پس حضرت چشم را تا آنجا اثر بخش دانسته که قله کوه را نابود می کند به خاطر قدرت و شدت گیرائیش.

در خبری وارد شده که پیامبر صلی الله علیه وآله و سلم امام حسن و امام حسین علیهما السلام را با این کلمات]به خدا[پناه می داد: « شـما را از شـر هر شـیطان خیال انگیز و از شـر هر چشم چشم زننـده به کلمات تامه خداونـد پناه می دهم» و روایت شده است که ابراهیم علیه السّـلام دو پسـرش را و موسـی علیه السّـلام دو پسر هارون را با همین دعا پناه داد. روایت شـده است که پسـران جعفر بن ابی طالب، پسـرانی سفید چهره بودند، اسماء بنت عمیس گفت: یا رسول اللَّه زود چشم می خورند، آیا دعای چشم زخم برایشان بگیرم؟ فرمود: آری و روایت شده است که جبرئیل علیه السـلام رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم را از چشم زخم حفظ کرد و دعای آن را به ایشان یاد داد و آن دعا این است: « به نام خـدا تو را از شـر هر چشم حسـد ورزنـده ای حفظ می کنم، خدا تو را شـفا دهد » و روایت شده است که پیامبر صـلی اللَّه علیه و آله و سـلم فرمود: «اگر چیزی بر قَدَر پیش می افتاد چشم زخم بر آن سبقت می گرفت».

علما در اینکه چگونه چشم زخم اثر می کنـد اختلاف دارنـد. از عمروبن بحر الجاحظ روایت شده گه گفته : بعید نیست که از چشم شور اجزاء لطیفی جـدا شـده و به سـمت چیز نیکو می رود و بر روی آن اثر می گذارد و این معنی اختصاص به برخی از چشم ها دارد مانند خواصی که در پاره ای از چیزهای دیگر است. و به آن اعتراض شده که اگر چنین بود نباید آن خاصیت به برخی از اشـیاء اختصاص پیـدا می کرد، علاوه بر اینکه اجزاء جوهرنـد، و جوهرها مثل هم هسـتند و برخی بر دیگری اثر گذار نیستند. و ابو هاشم گفته: اثر عادتا کار خدا است که آن هم به خاطر وجود مصلحت است و نظر قاضی هم چنین است.

در شـرح این موضوع سـخنی از شریف اجل رضی موسوی – قدس الله روحه- دیدم که خواستم در اینجا بیاورم. او گفته: خدا با بنـده هایش با مصـلحت رفتار می کنـد، بر اساس آنچه برای آن ها در آن کارهایی که انجام می دهـد مصـلحت می داند، و رواست که تغییر دادن نعمت زید به صلاح عمرو باشد، و هنگامی که خدای متعال از حال عمرو می داند که اگر نعمت زید را نگیرد، عمرو به خاطر مهربانی به زیـد به دنیا روی می آورد و از آخرت دور می شود. و هنگامی که خدا نعمت زید را از او به خاطر علتی که آن را ذکر کردیم می گیرد، آن نعمت را جایگزین می کنـد، و در دنیا یا آخرت عوض آن را به او می دهـد و می تـوان ایـن قـول پیـامبر صـلی اللَّه علیـه و آله و سـلم را که فرمـود: «چشم زخم حقیقت دارد» بر این وجه تاویـل کرد. بر این اساس که از ایشان روایتی آمـده که دلالت می کنـد که هرگاه چیزی در دل های بنـدگان بزرگ شـد خدا ارزش آن را پایین می آورد، و آن چیز را کوچک می کند و هنگامی که امر این گونه باشد، بعید نیست که حال برخی از چیزها در نظر برخی از

بینندگان تغییر کند و کسی چیزی را نیکو پندارد و در دل او آن چیز، بزرگ باشد و در چشم او آن چیز، با ارزش باشد، چنانچه روایت شده است که حضرت – زمانی که شتر شکافته گوش ایشان در مسابقه پیروز شد و هرگاه با آن شتر مسابقه داده می شد، شتری بر آن سبقت نمی گرفت- فرمود: « بندگان چیزی را بالا نبردند مگر اینکه خدا آن را پست کرد. و ممکن است که آنچه دستور داده شده که کسی که چیزی به چشمش نیکو بیاید، در هنگام دیدن آن به خدا پناه برد و بر پیامبر صلی اللّه علیه و آله و سلم صلوات بفرستد، در مصلحت، جایگزین تغییر حالت آن چیز نیکو شمرده شده، باشد. پس در آن حالت تغییری ایجاد نمی شود، چون بیننده آن تغییر، بازگشت به خدا کرده و به او پناه برده است پس گویا که به دنیا تمایل ندارد و فریب آن را نخورده است.- سخن او که خدا از او راضی باد پایان یافت-

« وَ مَا أُغْنِی عَنكُم مِّنَ اللَّهِ مِن شَیءٍ » ،{ و من [با این سفارش،] چیزی از [قضای] خدا را از شما دور نمی توانم داشت} یعنی اگر خدا بر شما چشم زخم یا غیر آن را قضا کرده است، من چیزی از قضای خدا را از شما دور نمی کنم. « إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ » یعنی حکم فقط از آن خداست « عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ » ،{بر او توکل کردم} پس او توانا است بر این که شما را از چشم زخم و حسد حفظ کند و سالم به من بازگرداند.

« وَ عَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ » ،{ و توکل کنندگان باید بر او توکل کنند} یعنی همه باید کارهای خود را به او واگذار کنند و به او اعتماد کنند. « وَ لَمَّا دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ أَمَرَهُمْ أَبُوهُم » ،{و چون همان گونه که پدرانشان به آنان فرمان داده بود وارد شدند} یعنی از درهای مختلف وارد مصر شدند همان گونه که]پدرشان[یعقوب به آن ها امر کرده بود « مَّا كَانَ يُغْنِي عَنْهُم – الخ-» ،{ [این کار] چیزی را در برابر خدا از آنان برطرف نمی کرد- تا آخر آیه- } یعنی آن گونه وارد شدن آن ها به مصر هم آن ها را بی نیاز نکرد یعنی حسد یا چشم زخمی که خدا اراده وقوع آن را کرده بود، از آن ها دور نکرد ، و حضرت یعقوب علیه السلام می دانست که حَذَر در برابر قَدَر اثری ندارد ولی آنچه به پسرانش گفت حاجتی بود در دلش و یعقوب آن حاجت را روا کرد یعنی با آن اضطراب دلش را از بین برد، برای اینکه امر ناخوشایندی که به ایشان می رسد به چشم زخم نسبت داده نشود.

طبرسی گفته: و کلمه « حَاجَةً » استثنائی است که از اول به معنی و لکن حاجه نیست. « وَ إِنَّهُ لَذُو عِلْمٍ » یعنی صاحب یقین و معرفت به خدا است. « لِمَا عَلَّمْنَاهُ » به خاطر تعلیم ما به او یا اینکه او آنچه را ما به او یاد دادیم می داند و به آن عمل می کند. « وَ لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُون » ،{ ولی بیشتر مردم نمی دانند} نشان دهنده مرتبه یعقوب در علم است - . مجمع البیان ۵ : ۲۴۹ و ۲۵۰ - . بیضاوی گفته: مردم راز قدر را نمی دانند و اینکه قَدَر انسان را از حَذَر بی نیاز نمی کند - . انوار التنزیل ۱ : ۶۰۳ - . و رازی گفته: همه مفسرین گفته اند که یعقوب از چشم زخم بر فرزندانش ترسید و در اینجا دو مقام وجود دارد:

مقام اول: اثبات اینکه چشم زخم حق است.

دو دلیل است که بر آن دلالت می کند: اول: اتفاق نظر مفسرین متقدم بر اینکه مراد از این آیه همان است. دوم: آنچه روایت شده است که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم امام حسن و امام حسین علیهما السلام را با دعا از چشم زخم حفظ می کرد. سپس رازی برخی از روایاتی که قبلا گذشت را آورده تا اینکه گفته: و پنجم: رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به خانه ام سلمه وارد شدند، در نزد او پسر بچه ای بود که ناله می کرد، ام سلمه گفت یا رسول اللّه او را چشم زده اند، ایشان فرمود:

مگر دعای چشم زخم برایش نگرفتید؟ ششم: پیامبر صلی اللّٰه علیه و آله و سلم فرمود: « چشم زخم حقیقت دارد و اگر چیزی بر قَدَر پیش می افتاد چشم زخم برآن سبقت می گرفت». هفتم: عایشه می گوید: پیامبر صلی اللّٰه علیه و آله و سلم به کسی که چشم زده می فرمود وضوبگیرد، سپس کسی که چشم خورده از آب آن غسل کند.

مقام دوم: در شناخت ماهیت چشم زخم

می گوییم: جبائی شدیدا آن را رد کرده و در مورد رد خود هیچ شبهه ای هم نکرده تا چه رسد به اینکه دلیلی بیاورد، اما آن ها که آن را پذیرفته اند برای آن دلایلی آوردند:

اول: جاحظ گفته: اجزائی از چشم جدا می شود و به شخص چشم خورده می رسد و اثر می کند و همان گونه که گزش و زهر و آتش اثر می کند، این اجزاء در وجود شخص چشم خورده جریان می یابد، اگرچه نحوه اثر کردنش با این اشیاء متفاوت است. قاضی گفته: این دلیل ضعیف است، چون اگر مسئله آن گونه که او گفته باشد باید همان گونه که بر کسی که از او خوشش آمده اثر می گذارد، بر کسی که از او خوشش نیامده هم اثر بگذارد.

بدان که این اعتراض ضعیف است، زیرا اگر از چیزی خوشش بیاید، گاهی دوست دارد که باقی بماند مانند وقتی که از فرزند و بوستان خودش خوشش می آید و گاهی دوست ندارد که باقی بماند مانند وقتی که حسود از آنچه که برای دشمن او دارد پدید می آید خوشش بیاید. در صورت اول به همراه خوش آمدن ترس زیادی از نابودی آن به وجود می آید و این ترس زیاد موجب گرفتار شدن روح در داخل قلب می شود و در این هنگام قلب و روح به شدت گرم می شود و در روح بینای انسان نوعی نیروی گرم کننده ایجاد می شود. و در صورت دوم به همراه خوش آمدن حسد زیاد و اندوه بزرگی از فراهم آمدن آن نعمت برای دشمنش در او ایجاد می شود که موجب گرفتاری روح در قلب شده و در آن گرمی زیادی ایجاد می شود. پس ثابت شد که در هنگام خوش آمدن زیاد روح انسان به شدت گرم می شود و به دنبال آن شعاع چشم انسان نیز گرم می شود برخلاف زمانی که خوشش نیاید، که دیگر این گرمی ایجاد نمی شود. پس فرق بین این دو حالت آشکار شد و به خاطر همین هم پیامبر صلی اللّٰه علیه و آله و سلم به کسی که چشمش شور است، امر کردند که وضو بگیرد و به چشم خورده امر کردند که غسل کند.

من می گویم: بر اساس گفته رازی اگر شخص شور چشم چیزی را ببیند در حالی که از چیز دیگری خوشش آمده و آن حالت در او ایجاد شود و یا هنگامی که غضب شدیدی در او بر علیه کسی دیگر ایجاد شود و یا از مصیبتی ناراحتی زیادی پیدا کند و یا ترس زیادی از دشمن در او ایجاد شود، باید نگاه او در آن چیز دیگر و هر چیزی که آن را می بیند اثر گذار باشد، در حالی که معلوم است که این گونه نیست.

سپس رازی گفته:

دوم: ابو هاشم و ابو القاسم بلخی گفتنه اند: محال نیست که چشم زخم حقیقت داشته باشد و معنایش این باشد که وقتی که شور چشم چیزی را ببیند و از چیزی که دیده خوشش بیاید، مصلحت او در تکلیفش این است که خدای متعال آن شخص یا

آن چیز را تغییر دهد تا او به آن دل نبندد، و این تغییر نشدنی نیست. و باز بعید نیست که اگر در آن حالت پروردگارخود را به یاد آورد و از تعجب کردن دور شود و از خدا خواهش کند، مصلحت در نزد او تغییر کند و خدای سبحان آن چیز را باقی نگه دارد و آن را نابود نکند و چون این عادت، رایج بوده به ناچار گفته اند: «چشم زخم حقیقت دارد».

سوم: سخن حکما است که گفته اند: این سخن بر پایه یک مقدمه است و آن این است که شرط آنچه اثر می کند این نیست که اثر کردن آن بر اساس چیزهایی که حس می شود یعنی گرمی و سردی و تری و خشکی باشد بلکه گاهی اوقات تاثیر نفسانی محض است که نیروهای جسمانی به آن ارتباطی ندارد و آنچه بر آن دلالت می کند آن است که تخته کم پهنا اگر روی زمین باشد، انسان می تواند بر روی آن راه برود ولی اگر بین دو دیوار بلند باشد، نمی تواند بر روی آن راه برود و دلیل آن فقط آن است که ترس او از افتادن موجب افتادن او از آن می شود. پس دانستیم که تاثیرات نفسانی وجود دارند.

و همچنین اگر انسان تصور کند که فلانی به او آزار می رساند، در دل او خشم ایجاد می شود و مزاج او گرم می شود. پس مبدأ آن گرمی فقط آن تصور نفسانی است و چون مبدأ حرکت های جسمی فقط تصورات نفسانی است؛ و از آنجائی که ثابت شد که تصور کردن نفس موجب تغییر خاصی در بدن انسان می شود ؛همچنین بعید نیست که تاثیرات بعضی از نفوس به بدن های دیگر برسد. پس ثابت شد که اثرگذار بودن نفس بر بدن های دیگر از نظر عقلی امکان دارد و همچنین جوهرهای نفوس در ماهیت با هم متفاوت هستند پس امکان دارد که برخی از نفوس به گونه ای باشند که در تغییر بدن حیوان دیگر موثر باشند، به شرط اینکه آن را ببینند و از آن تعجب کنند. پس ثابت شد که چشم زخم چیز ممکنی است و تجربه های از زمان قدیم هم موید آن است و روایت های نبوی هم آن را ذکر کرده است پس با این شرایط هیچ شکی در اتفاق افتادن آن وجود ندارد. و وقتی این ثابت شد، ثابت می شود که آنچه مفسرین متقدم در تفسیر این آیه به چشم زخم، بر آن اتفاق نظر داشته اند، سخن درستی است و نمی توان آن را رد کرد - . تفسیر الرازی ۱۸ : ۱۷۲ - ۱۷۴ - .

در مورد این قول خدای متعال که فرمود: « یُخَیَّلُ » {در خیال او، [چنین] می نمود} طبرسی گفته: ضمیر - . در آیه قرآن: ضمیر در «إلیه» - به موسی علیه السلام بر می گردد و گفته شده به فرعون بر می گردد یعنی می بیند که ریسمان ها و عصاهای آن ها به خاطر سحر ساحران می شتابد و مانند خزیدن مارها حرکت می کند. و علت اینکه فرموده: « یُخَیَّلُ إِلَیْهِ » آن است که آن ها حقیقتا نمی شتافتند بلکه چون ساحران داخل آن ها جیوه ریخته بودند حرکت می کردند، وقتی خورشید گرم می شود جیوه می خواهد بالا برود پس خورشید آن را حرکت می دهد و او گمان می کند که آن ریسمان ها و عصاها می شتابند - . مجمع البیان ۷ : ۱۸ - .

« إِنَّمَا صَنَعُوا » یعنی آنچه که آن را ساختند و یا دست ساخته آن ها « کَیْدُ سَاحِرٍ » یعنی مکر و حیله آن ساحر است. « وَ لَا یُفْلِحُ السَّاحِرُ » یعنی به آرزویش نمی رسد، چون سحر حقیقت ندارد « حَیْثُ أَتی » یعنی هرجای از زمین که باشد و گفته شده ساحر هرجا سحر خود را بیاورد پیروز نمی شود چون حق آن را باطل می کند - . همان ۷ : ۲۰ - .

و طبرسی – قدس سره- در تفسیر این قول خدای متعال که فرمود: «وَ إِنْ یَکادُ الَّذِینَ کَفَرُوا» {و آنان که کافر شدند، چیزی نمانده بود} گفته: « إِنْ » مُخَفَّفه از ثقیله - . مُثَقّله هم گفته می شود - است. « لَیُزْلِقُونَکَ » یعنی تو را بکشند و هلاک کنند. از ابن عباس نقل شده است که آن را آنگونه قرائت می کرده است و از قول کلبی گفته شده یعنی: تو را بر خاک می افکنند و از

قول سدّی نقل شده که یعنی: تو را چشم بزنند و همه این ها به چشم زخم باز می گردد و همه مفسرین بر این نظرند که منظور از آیه همان چشم زخم است. ولی جبّائی آن را رد کرده و گفته: چشم زخم حقیقت ندارد.

و رمانی گفته: این چیزی که جبّائی ذکر کرده درست نیست، زیرا امکان دارد که خدا برای یک مصلحتی عادت رایج را بر صحت آن قرار داده باشد و

مفسرین بر آن اجماع دارند و عقلا هم آن را جایز می دانند پس مانعی در آن نیست. و گفته شده که مردی از میان آن شور چشمان وقتی قصد چشم زدن به دیگری را داشت سه روز گرسنه می ماند و سپس آن را توصیف می کرد و با این کار آن را به خاک می افکند و آن کار اینگونه بود که کسی - . در منبع آمده: به کسی که می خواست... - که می خواست چشم بزند می گفت: مانند امروز شتری یا گوسفندی (یا هرچیز دیگری که می خواست) نمی بینم یعنی مانند شتری که امروز آن را می بینم و از فرّاء و زجاج نقل است که وقتی خواستند پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم را هم چشم بزنند همان گونه که می گفتند، گفتند. و گفته شده: معنای آیه آن است که آن ها هنگام تلاوت قرآن و فراخواندن به توحید، با دیده دشمنی و بغض و انکار نسبت به آنچه آن را می شنوند و تعجب از آن به تو نگاه می کنند و نزدیک است که به تندی نگاه خود تو را به خاک افکنند و از جایگاهت برکنند.

و این تعبیر در سخن به کار می رود که می گویند: فلانی به من چنان نگاه کرد که نزدیک بود من را به خاک افکند و نگاهی که نزدیک بود من را در آن نگاه بخورد و تاویل همه آن عبارت این است که به من چنان نگاه کرد که اگر با آن نگاه برایش ممکن بود من را بخورد یا من را به خاک افکند آن کار را می کرد، این از زجاج نقل شده است.

« لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ » { چون ذکر را شنیدند} یعنی قرآن « وَ يَقُولُونَ » {و می گفتند} به همراه آن « إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ وَ مَا هُوَ » { او واقعا دیوانه ای است و حال آنکه آن چیزی نیست} یعنی قرآن « إِلَّا ذِكْرٌ » {جز قرآن} یعنی شرف « لِّلْعَـالَمِينَ » {برای جهانیان} تا روز قیامت یا اینکه یادآوری کننده برای آنان است. حسن گفته: داروی چشم زخم آن است که انسان این آیه را بخواند. - . مجمع البیان ۱۰ : ۳۴۱ - - پایان-

این سخن نقل شده از فرّاء و زجّاج که بالا آمد: « یعنی مانند شتری که امروز آن را می بینم » گویا این سخن « یا هرچیز دیگری که می خواست » را حمل بر تغییر ساختار کلام کرده است و نادرست بودن آن مخفی نیست بلکه ظاهرا معنایش این است که: یا آنچه می خواهد آن را چشم بزند به غیر از شتر، به خاطر همین هم آن را در هر دو جا ذکر کرده است.

و طبرسی- رحمه الله- درباره نزول سوره فلق گفته: لبید بن اعصم یهودی رسول خدا صلی اللّٰه علیه و آله و سلم را سحر کرد و آن را در چاه بنی رزیق دفن کرد و پیامبر صلی اللّٰه علیه و آله و سلم بیمار شدند و در حالی که ایشان خواب بودند دو فرشته نزد ایشان آمدند، یکی بالای سرایشان نشست و دیگری کنار پاهای ایشان، و به ایشان مسئله سحر را خبر دادند و اینکه سحر در چاه ذروان، داخل جفّ شکوفه خرما و زیر راعوفه است. و جفّ پوسته شکوفه خرما است و راعوفه سنگی است در پایین چاه که کسی که می خواهد آب بنوشد بر روی آن می ایستد. - . مَاحَ يَمِيحُ مَيْحًا و مَيْحُوحَةً: با دستش یک مشت آب برداشت. -

و رسول خدا صلی اللّٰه علیه و آله و سلم متوجه مسئله شدند و علی علیه السّلام را به همراه زبیر و عمار فرستادند و آن ها آب چاه را کشیدند و آن سنگ را برداشتند و آن پوسته شکوفه خرما را بیرون آوردند. در آن شانه ای بود و چند دندانه از شانه و در آن گره بندی بود که یازده گره داشت و با سوزن در آن کوبیده بودند. بعد از آن این دو سوره نازل شد و هر آیه ای که حضرت علی علیه السلام می خواندند گرهی باز می شد و رسول خدا صلی اللّٰه علیه و آله و سلم احساس راحتی می کردند سپس حضرت برخاستند و گویا از بندی رها شده باشند.

و جبرئیل علیه السلام شروع به گفتن این دعا کرد : « به نام خدا تو را از هر چیزی که آزارت می دهد نجات می دهم، از جمله حسود و چشم شور ، و خدا تو را شفا دهد». این روایت را از عائشه و ابن عباس هم نقل کرده اند. و این جایز نیست زیرا کسی که به سحر شده توصیف شود گویا که عقلش از بین رفته در حالی که خدای سبحان آن را در مورد پیامبرش انکار کرده در این کلام خود که فرموده: « وَ قَالَ الظَّلِمُونَ إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَّسْحُورًا * انظُرْ كَيْفَ ضَرَبُواْ لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّواْ » - . فرقان / ۸ و ۹ - { و ستمکاران گفتند: «جز مردی افسون شده را دنبال نمی کنید.» * بنگر چگونه برای تو مَثَلها زدند و گمراه شدند }.

ولی ممکن است بر اساس آنچه روایت شده، آن یهودی یا دخترانش در این باره تلاش کرده اند ولی نتوانستند آن را خوب انجام دهند و خدا پیامبرخود صلی الله علیه و آله و سلم را از فریب کاری که انجام داده بودند آگاه کرد تا اینکه آن را بیرون آوردند و آن دلیلی بر راستگوئی آن حضرت بود. و چگونه می توانند بیماری کار آنان باشد در حالی که اگر بر آن توانا بودند حتما او را می کشتند و بسیاری از مؤمنان را با وجود شدت دشمنی که نسبت به آن ها داشتند می کشتند! و طبرسی در مورد این قول خدای متعال که فرمود «مِنْ شَرِّ النَّفَّاثاتِ فِي الْعُقَدِ» گفته که معنایش این است: از شر زنان ساحر که در گره ها می دمند. و پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم به پناه بردن از شرّ ساحران فرمان داده شده برای اینکه آن ها وانمود می کنند که آن ها هستند که بیمار می کنند و تندرست می کنند و کارهای سود آور و زیان آور و خوب و بد انجام می دهند، و مردم عوام باور می کنند و به این واسطه زیان بزرگی به دین می رسد، و به خاطر اینکه آن ها وانمود می کنند که به جنیان خدمت می کنند و غیب می دانند، و این خود فساد آشکاری در دین است، و به خاطر همین پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم امر شده که از شر آن ها پناه ببرد.

ابو مسلم گفته: منظور از نفاثات زنانی هستند که آراء مردان را به سوی خود مایل می کنند و آن ها را از مراد خود باز می دارند و به سمت نظرات خود می کشند، چون از عزم و رأی به عقد تعبیر می شود از گشودن آن هم به دمیدن تعبیر کرده است، عادت بر این است که کسی که گرهی را می گشاید در آن می دمد.

« مِنْ شَرِّ حاسِدٍ إِذا حَسَدَ » { از شرّ [هر] حسود، آن گاه که حَسَد ورزد} زیرا حسد، حسود را وادار می کند تا به محسود بدی برساند بنابراین پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم امر شده که از شر او به خدا پناه برد و گفته شده که مقصود خدا پناه بردن از شرّ خود حسود و از شر چشمش است. چون چه بسا حسود با هر دو ضربه بزند، چشم زخم بزند و زیان برساند. و در حدیث آمده است که چشم زخم حقیقت دارد و سخن در باره آن گذشت.

و روایت شده است که عضباء شتر پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم همیشه در مسابقه جلو بود و یک عرب بیابانی سوار بر شتر خود آمد و با آن مسابقه داد و برنده شد و این مسئله برای صحابه سخت بود، پیامبر صلی اللّٰه علیه و آله و سلم فرمود: بر خدا

حق است که چیزی از دنیا را بالا نبرد مگر اینکه آن را پست کند.

و انس روایت کرده است که پیامبر صلی اللّه علیه و آله و سلم فرمود: هر کس چیزی ببیند که از آن حوشش بیاید و بگوید: « خدا بی نیاز است، هرچه خدا بخواهد، هیچ نیروئی موجود نیست جز با نیروی خدا» ضرری به آن نمی رساند. و انس روایت کرده است که پیامبر صلی اللّه علیه و آله و سلم بسیار حسن و حسین علیهما السّلام را با این دو سوره پناه می داد. - . مجمع البیان ۱۰ : ۵۶۸ - ۵۶۹ - — پایان-

و من می گویم: در نهایه گفته است: در حدیث سحر کردن پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم « بئر ذروان» باذال فتحه دار و راء ساکن، چاه بنی رزیق در مدینه بوده است.

و گفته: راعوفه همان سنگی است که در پایین چاه رها می شود و هنگامی که چاه حفر می شود آن سنگ خارج از آنجا است و هنگامی که می خواهند چاه را تمیز کنند تمیز کننده چاه بر روی آن می نشیند.

و گفته شده: که آن سنگی است که بر سر چاه است و کسی که آب می کشد بر روی آن می ایستد. و این کلمه با ثاء سه نقطه، به همان معنی روایت شده است. و گفته: در روایت سحر کردن پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم آمده که سحر در جفّ شکوفه خرما قرار داده شده بود. و جفّ محفظه شکوفه خرما است و آن پوسته ای است که بر روی شکوفه خرما قرار دارد و روایت شده که سحر در جبّ شکوفه خرما یعنی در داخل آن بوده است.

و گفته: بر زمین نشستگان از میان چهارپایان، آن هایی هستند که شخص آن ها را برای سوار شدن و حمل بار بر زمین می نشاند و فقط چهارپایان نر هستند و برزمین نشستگان از میان شتران، آن هایی هستند که امکان سوار شدن دارند.

بیضاوی گفته: «مِنْ شَرِّ النَّفّاثاتِ فِی الْعُقَدِ» یعنی از شر نفوس یا زنان ساحر که بر ریسمان ها گره می زنند و در آن می دمند. نفث - با فتحه- دمیدن همراه با آب دهان است و اختصاص دادن آن به خاطر این است که روایت شده که یک یهودی پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم را با یازده گره در بند کمان سحر کرد و آن را در چاهی پنهان کرد و آن حضرت بیمار شد و دو سوره ناس و فلق نازل شد و جبرئیل محل سحر را به ایشان خبر داد و ایشان علی علیه السّلام را فرستادند و حضرت آن را آورد و آن دو سوره را بر آن خواند و هر آیه ای که می خواند یک گره باز می شد و حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم کمی احساس راحتی می کردند.

و این موجب راست بودن سخن کافران در اینکه ایشان را سحر شده خواندند، نمی شود زیرا منظور آن ها از آن سخن این بوده که ایشان به واسطه سحر دیوانه بوده اند، و گفته شده: مقصود از دمیدن در گره باطل کردن تصمیم مردان با نیرنگ ها است که استعاره گرفته شده از نرم کردن گره با دمیدن آب دهان در آن تا باز کردنش آسان شود.

«وَ مِنْ شَرِّ حاسِدٍ إِذا حَسَدَ» { از شرّ [هر] حسود، آن گاه که حَسَد ورزد} وقتی است که حسدش را آشکار کند و بر اساس آن حسد رفتار کند. - . انوار التنزیل ۲ : ۶۲۷ -

رازی گفته: در اینکه آیا پناه برن به ورد جایز است؟ یا نه اختلاف نظر وجود دارد. برخی گفته اند که جایز است و این روایات گذشته و غیر آن را به عنوان دلیلشان آورده اند و برخی از مردم از دعا منع کرده اند به خاطر روایتی که جابر از پیامبر صلی اللّه علیه و آله و سلم روایت کرده و گفته : رسول خدا صلی اللّه علیه و آله و سلم از ورد نهی کرد و فرمود: خدا بندگانی دارد که نه برای درمان داغ می کنند و نه ورد می جویند و بر پروردگار خود توکل می کنند، و فرمود: به خدا توکل ندارد هر کس که داغ کند یا ورد بگیرد.

و همچنین در اینکه آیا آویختن دعا بر گردن جایز است یا نه؟ اختلاف است. بعضی به خاطر برخی از روایات آن را جایز ندانسته و بعضی آن را جایز دانسته اند. از امام باقر علیه السّلام در مورد دعایی که به گردن کودکان می آویزند سوال و حضرت آن را اجازه دادند و همچنین در دمیدن در گره هم اختلاف است که آیا جایز است یا نه؟ برخی آن را جایز نمی دانند و از عکرمه روایت شده است که برای دعانویس جایز نیست که بدمد یا دست بکشد یا گره زند. – تا آخر آنچه گفته است– . مفاتیح الغیب ۳۲ : ۱۹۰ –

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

تَفْسِيرُ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ: فِي هِجْرَةِ جَعْفَرِ بْنِ أَبِي طَالِبٍ وَ أَصْحَابِهِ إِلَى الْحَبَشَةِ وَ بَعَثَتْ (۲) قُرَيْشٌ عَمْرَو بْنَ الْعَاصِ وَ عُمَارَةَ بْنَ الْوَلِيدِ إِلَى النَّجَاشِيِّ لِيَرُدَّهُمْ وَ سَاقَ الْخَبَرَ الطَّوِيلَ إِلَى أَنْ قَالَ وَ كَانَتْ عَلَى رَأْسِ النَّجَاشِيِّ وَصِيفَةٌ لَهُ تَذُبُّ عَنْهُ فَنَظَرَتْ إِلَى عُمَارَةَ وَ كَانَ فَتًى جَمِيلًا فَأَحَبَّتْهُ فَلَمَّا رَجَعَ عَمْرُو بْنُ الْعَاصِ إِلَى مَنْزِلِهِ قَالَ لِعُمَارَةَ لَوْ رَاسَلْتَ جَارِيَةَ الْمَلِكِ فَرَاسَلَهَا فَأَجَابَتْهُ فَقَالَ عَمْرٌو قُلْ لَهَا تَبْعَثُ إِلَيْكَ مِنْ طِيبِ الْمَلِكِ شَيْئاً فَقَالَ لَهَا فَبَعَثَتْ إِلَيْهِ فَأَخَذَ عَمْرٌو مِنْ ذَلِكَ الطِّيبِ وَ أَدْخَلَهُ عَلَى النَّجَاشِيِّ وَ أَخْبَرَهُ بِمَا جَرَى بَيْنَ عُمَارَةَ وَ بَيْنَ الْوَصِيفَةِ ثُمَّ وَضَعَ الطِّيبَ بَيْنَ يَدَيْهِ فَغَضِبَ النَّجَاشِيُّ وَ هَمَّ بِقَتْلِ عُمَارَةَ ثُمَّ قَالَ لَا يَجُوزُ قَتْلُهُ فَإِنَّهُمْ دَخَلُوا بِلَادِي بِأَمَانٍ فَدَعَا السَّحَرَةَ فَقَالَ لَهُمُ اعْمَلُوا بِهِ شَيْئاً أَشَدَّ عَلَيْهِ مِنَ الْقَتْلِ فَأَخَذُوهُ فَنَفَخُوا(۳)

فِي إِحْلِيلِهِ الزِّئْبَقَ فَصَارَ مَعَ الْوَحْشِ يَغْدُو وَ يَرُوحُ وَ كَانَ لَا يَأْنَسُ بِالنَّاسِ فَبَعَثَتْ قُرَيْشٌ بَعْدَ ذَلِكَ فَكَمَنُوا لَهُ فِي مَوْضِعٍ حَتَّى وَرَدَ الْمَاءَ مَعَ الْوَحْشِ فَأَخَذُوهُ فَمَا زَالَ يَضْطَرِبُ فِي أَيْدِيهِمْ وَ يَصِيحُ حَتَّى مَاتَ الْخَبَرَ(۴).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: در داستان هجرت جعفر بن ابی طالب و همراهانش به حبشه آمده است که قریش عمرو بن عاص و عُماره بن ولید را نزد نجاشی فرستادند تا آن ها را برگردانند – و روایت طولانی را ادمه داه تا گفته– کنیزی بالای سر نجاشی بود که او را باد می زد به عُماره نگاه کرد – که جوانی زیبا بود– عاشق او شد.

و چون عمرو بن عاص به خانه برگشت به عُماره گفت: با کنیز پادشاه نامه نگاری عاشقانه کن و با او نامه نگاری کرد و او هم پذیرفت، عمرو گفت: به او بگو مقداری از عطر مخصوص پادشاه برای تو بفرستد.

عُماره از او خواست و او هم برایش فرستاد و عمرو مقداری از آن عطر را برداشت و آن را نزد نجاشی برد و او را از آنچه بین عماره و کنیز رخ داده بود آگاه کرد و عطر را در مقابل پادشاه گذاشت. نجاشی خشمگین شد و خواست عماره را بکشد و سپس گفت: کشتن او جایز نیست چون آن ها با امان به سرزمین من وارد شده اند و ساحران را فراخواند و گفت]با او[کاری کنید که از کشتن سخت تر باشد، او را گرفتند و در آلتش جیوه دمیدند در نتیجه شب و روز با حیوانات وحشی به سر می برد و با مردم انس نمی گرفت. پس از آن قریش عده ای را فرستادند و آن ها در جایی به کمین او نشستند تا اینکه به همراه حیوانات وحشی به آبشخور آن ها آمد و او را گرفتند ولی پیوسته در دست آن ها بی آرامی می کرد و فریاد می کشید تا اینکه مرد – الخبر– – . تفسیر القمی : ۱۶۵ –

**[ترجمه]

«۲»

جُنَّهُ الْأَمَانِ: فِی رِوَایَهِ أَدْعِیَهِ السِّرِّ الْقُدْسِیَّهِ یَا مُحَمَّدُ إِنَّ السِّحْرَ لَمْ

ص: ۱۶

۱- ۱. مفاتیح الغیب: ج ۳۲، ص ۱۹۰.

۲- ۲. بعث(خ).

۳- ۳. و نفخوا(خ).

۴- ۴. تفسیر القمّیّ: ۱۶۵.

يَزَلْ قَدِيماً وَ لَيْسَ يَضُرُّ شَيْئاً إِلَّا بِإِذْنِي فَمَنْ أَحَبَّ أَنْ يَكُونَ مِنْ أَهْلِ عَافِيَتِي مِنَ السِّحْرِ فَلْيَقُلِ اللَّهُمَّ رَبَّ مُوسَى الدُّعَاءَ فَإِنَّهُ إِذَا قَالَ ذَلِكَ لَمْ يَضُرَّهُ سِحْرُ سَاحِرٍ جِنِّيٍّ وَ لَا إِنْسِيٍّ أَبَداً.

**[ترجمه]جنه الامان: در روایت دعاهای راز قدسی آمده: ای محمّد سحر پیوسته از قدیم بوده و جز به اذن من زیانی ندارد، هر کس می خواهد از جمله افراد درامان مانده از سحر باشد باید بگوید: خدایا ای پروردگار موسی- تا آخر دعا- هرگاه کسی آن را بگوید سحر ساحر جنّی و ساحر انسانی هرگز به او ضرری نمی رساند. - . جنه الامان -

**[ترجمه]

«۳»

وَ مِنْهُ، رُوِيَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله: أَنَّ الْعَيْنَ حَقٌّ وَ أَنَّهَا تُدْخِلُ الْجَمَلَ وَ الثَّوْرَ التَّنُّورَ.

وَ فِي كِتَابِ الْغُرَّهِ،: أَنَّ رَجُلًا عَيَّاناً(۱) رَأَى رَجُلًا رَاكِباً فَقَالَ مَا أَحْسَنَهُ فَسَقَطَتِ الدَّابَّهُ وَ مَاتَتْ وَ مَاتَ الرَّجُلُ.

وَ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الْمَخْلَدِيِّ قَالَ: كَانَ لِي أَكَّارٌ(۲) رَدِي ءُ الْعَيْنِ فَأَبْصَرَ بِيَدِي خَاتَماً فَقَالَ مَا أَحْسَنَهُ فَسَقَطَ الْفَصُّ فَحَمَلْتُهُ فَقَالَ مَا أَحْسَنَهُ فَانْشَقَّ بِنِصْفَيْنِ.

وَ عَنِ الْأَصْمَعِيِّ قَالَ: كَانَ عِنْدَنَا عَيَّانَانِ فَمَرَّ أَحَدُهُمَا بِحَوْضٍ مِنْ حِجَارَهٍ فَقَالَ بِاللَّهِ مَا رَأَيْتُ كَالْيَوْمِ مِثْلَهُ فَانْصَدَعَ فِلْقَيْنِ فَضَبَّبْتُ بِحَدِيدٍ فَمَرَّ عَلَيْهِ ثَانِياً فَقَالَ رَاسِلًا(۳)

لَعَلَّكَ مَا ضَرَرْتَ أَهْلَكَ (۴) فِيكَ فَتَطَايَرَ أَرْبَعَ فِلْقَاتٍ وَ سَمِعَ الثَّانِي صَوْتَ بَوْلٍ مِنْ وَرَاءِ الْحَائِطِ فَقَالَ إِنَّكَ لَشَرُّ شَخْبٍ فَقِيلَ هُوَ ابْنُكَ فَقَالَ وَا انْقِطَاعَ ظَهْرَاهْ وَ اللَّهِ لَا يَبُولُ بَعْدَهَا فَمَاتَ مِنْ سَاعَتِهِ وَ سَمِعَ أَيْضاً صَوْتَ شَخْبِ بَقَرَهٍ فَأَعْجَبَهُ فَقَالَ أَيَّتُهُنَّ هَذِهِ فَوُرِّيَ بِأُخْرَى فَهَلَكَتَا جَمِيعاً الْمُوَرَّى بِهَا وَ الْمُوَرَّى عَنْهَا وَ قِصَّهُ الْبَعِيرِ وَ الْأَعْرَابِيِّ مَشْهُورَهٌ مَعْرُوفَهٌ.

**[ترجمه]جنه الامان: از پیامبر صلی اللّه علیه و آله و سلم روایت شده است که چشم زدن حقیقت دارد و آن شتر و گاو را داخل تنور می کند. - . جنه الامان -

در کتاب الغرّه آمده است که مردی شور چشم - . عَیّان - با تشدید یاء - : بسیار چشم زننده، بسیار شور چشم - مردی سواره را دید و گفت: وای چه چهارپای خوبی! چهارپا زمین خورد و مرد و مرد سواره هم مرد.

از ابو الحسن المخلّدی روایت شده که گفت: کشاورز - . أکّار: بسیار شخم زننده، کشاورز و جمع «الأُکره» است. جوهری گفته: گویا آن جمع «آکر» است در تقدیر - بدچشمی داشتم، انگشتری به دستم دید و گفت: وای چه انگشتر خوبی! نگینش افتاد، آن را برداشتم، گفت: چه نگین خوبی! نگین دو تکه شد.

از اصمعی روایت شده است که گفت: دو شور چشم داشتیم، یکی از آن ها از یک حوض سنگی عبور کرد و گفت: به خدا

امروز مانند آن را ندیدم و حوض دو نیم شد و آن دو تکه آهن پیچ شد و دومی از آن عبور کرد و ساده گفت: چه بسا در مورد تو به صاحبت زیانی نزدم! و حوض چهار تکه شد و تکه ها از هم جدا شدند. دومی صدای بول کردنی از پس دیوار شنید و گفت: چه صدای بول کردن بدی! به او گفتند: او پسر تو است، گفت: ای وای که پشتم شکست. به خدا دیگر بول نخواهد کرد و در همان ساعت مرد. صدای بول کردن ماده گاوی را شنید و خوشش آمد و گفت: کدام یک همان بود که بول کرد؟ به توریه به دیگری اشاره کردند و هر دو مردند، هم گاوی که با آن توریه کردند وهم گاوی که از آن توریه کردند. و داستان شتر و اعرابی هم مشهور و معروف است.

**[ترجمه]

«۴»

وَ فِي زُبْدَهِ الْبَيَانِ: أَنَّ يَعْقُوبَ عليه السلام خَافَ عَلَى بَنِيهِ مِنَ الْعَيْنِ لِجَمَالِهِمْ فَقَالَ يا بَنِيَّ لا تَدْخُلُوا مِنْ بابٍ واحِدٍ الْآيَهَ.

**[ترجمه]زبده البیان: یعقوب علیه السلام به خاطر زیبائی فرزندانش ترسید آن ها را چشم بزنند و گفت: { ای پسران من، [همه] از یک دروازه [به شهر] درنیایید}- الآیه- . زبده البیان -

**[ترجمه]

«۵»

وَ فِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله: الْعَيْنُ تُنْزِلُ الْحَالِقَ وَ هُوَ ذِرْوَهُ الْجَبَلِ مِنْ قُوَّهِ أَخْذِهَا وَ شِدَّهِ بَطْشِهَا.

۱- ۱. العیان- بتشدید الیاء-: الشدید الإصابه بالعین.

۲- ۲. الاکار: الحراث، و الجمع« الاکره» قال الجوهریّ: کأنّه جمع« آکر» فی التقدیر.

۳- ۳. فی بعض النسخ: فقال: رأسک.

۴- ۴. فی بعضها: بأهلک.

**[ترجمه]زبده البیان: از پیامبر صلی اللّه علیه و آله و سلم روایت شده که فرمود: چشم زخم حالق را – و آن قله کوه است – پایین می آورد از قدرت و شدت گیرائیش. - . زبده الیان -

**[ترجمه]

«۶»

وَ مِنْهُ، ذَکَرَ عَبْدُ الْکَرِیمِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُظَفَّرِ السَّمْعَانِیُّ فِی کِتَابِهِ: أَنَّ جَبْرَئِیلَ علیه السلام نَزَلَ عَلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فَرَآهُ مُغْتَمّاً فَسَأَلَهُ عَنْ غَمِّهِ فَقَالَ لَهُ إِنَّ الْحَسَنَیْنِ علیهما السلام أَصَابَتْهُمَا عَیْنٌ فَقَالَ لَهُ یَا مُحَمَّدُ الْعَیْنُ حَقٌّ فَعَوِّذْهُمَا بِهَذِهِ الْعُوذَهِ وَ ذَکَرَهَا.

**[ترجمه]زبده البیان: عبد الکریم بن محمد بن مظفر سمعانی در کتاب خود آورده که جبرئیل علیه السلام بر پیامبر صلی اللّه علیه و آله و سلم نازل شد و ایشان را اندوهگین دید و از ایشان در مورد علت اندوهشان سوال کرد، حضرت فرمود: حسنین علیهما السّلام را چشم زدند، جبرئیل علیه السلام عرض کرد: ای محمّد چشم زخم حقیقت دارد آن ها را با این دعا از چشم زخم نجات بده و آن را ذکر کرده است. - . زبده البیان -

**[ترجمه]

«۷»

الدَّعَائِمُ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ علیهما السلام قَالَ: کَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یُجْلِسُ الْحَسَنَ عَلَی فَخِذِهِ الْیُمْنَی وَ الْحُسَیْنَ عَلَی فَخِذِهِ الْیُسْرَی ثُمَّ یَقُولُ أُعِیذُکُمَا بِکَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّهِ مِنْ شَرِّ کُلِّ شَیْطَانٍ وَ هَامَّهٍ وَ مِنْ شَرِّ کُلِّ عَیْنٍ لَامَّهٍ ثُمَّ یَقُولُ هَکَذَا کَانَ إِبْرَاهِیمُ أَبِی علیه السلام یُعَوِّذُ ابْنَیْهِ إِسْمَاعِیلَ وَ إِسْحَاقَ علیهما السلام.

**[ترجمه]الدعائم: از جعفربن محمد علیه السّلام که فرمود: رسول خدا صلی اللّه علیه و آله و سلم همیشه حسن علیه السّلام را بر ران راستش می نشاند و حسین علیه السّلام را بر ران چپ و می فرمود: شما را از شرّ هر شیطان]و[گزنده و از شرّ] هر [چشم شور به کلمات تامه خدا پناه می دهم ، وآن گاه می فرمود: ابراهیم علیه السّلام دو پسرش اسماعیل و اسحاق علیهما السلام را این چنین پناه می داد.

**[ترجمه]

«۸»

وَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: أَنَّهُ نَهَی عَنِ الرُّقَی بِغَیْرِ کِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ مَا یُعْرَفُ مِنْ ذِکْرِهِ وَ قَالَ إِنَّ هَذِهِ الرُّقَی مِمَّا أَخَذَهُ سُلَیْمَانُ بْنُ دَاوُدَ علیه السلام عَلَی الْجِنِّ وَ الْهَوَامِّ.

**[ترجمه]و از رسول خدا صلی اللّه علیه و آله و سلم روایت شده است که ایشان از ورد خواندن به غیر از کتاب خدای عزّ و

جلّ و نام های معروف او نهی کرد و فرمود: این دعاها از جمله دعاهایی است که سلیمان بن داود علیه السّلام با آن ها جنیان و هوام را می گرفت و در بند می کرد.

**[ترجمه]

«۹»

وَ عَنْهُ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: لَا رُقَى إِلَّا فِی ثَلَاثٍ فِی حُمَهٍ أَوْ عَیْنٍ أَوْ دَمٍ لَا یَرْقَأُ(۱).

وَ الْحُمَهُ السَّمُّ.

**[ترجمه]و از امام صادق علیه السلام روایت شده است که فرمود: ورد خواندن فقط در سه چیز جایز است: در (حمه) زهر ، چشم زدن و خونی که بند نمی آید. و حمه همان زهر است.

**[ترجمه]

«۱۰»

وَ عَنْهُ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: لَا عَدْوَى وَ لَا طِیَرَهَ وَ لَا هَامَ وَ الْعَیْنُ حَقٌّ وَ الْفَأْلُ حَقٌّ فَإِذَا نَظَرَ أَحَدُكُمْ إِلَى إِنْسَانٍ أَوْ دَابَّهٍ أَوْ إِلَى شَیْ ءٍ حَسَنٍ فَأَعْجَبَهُ فَلْیَقُلْ آمَنْتُ بِاللَّهِ وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ فَإِنَّهُ لَا یَضُرُّهُ عَیْنُهُ.

**[ترجمه]و از امام صادق علیه السّلام روایت شده است که فرمود: نه انتقام جویی و یاری جستن بر علیه دشمن است، نه فال بد زدن است و نه ریاست طلبی ، چشم زخم حقیقت دارد، و فال نیک هم حقیقت دارد، و وقتی یکی از شماها به انسان یا حیوان یا چیزی نگاه کرد و خوشش آمد باید بگوید: «به خدا ایمان آوردم و خدا بر محمد و آل محمد درود فرستد» که چشمش به آن زیان نزند.

**[ترجمه]

«۱۱»

وَ عَنْهُ صلی الله علیه و آله : نَهَى عَنِ التَّمَائِمِ وَ التُّوَلِ فَالتَّمَائِمُ مَا یُعَلَّقُ مِنَ الْكُتُبِ وَ الْخَرَزِ وَ غَیْرِ ذَلِكَ وَ التُّوَلُ مَا تَتَحَبَّبُ بِهِ النِّسَاءُ إِلَى أَزْوَاجِهِنَّ كَالْكِهَانَهِ وَ أَشْبَاهِهَا وَ نَهَى عَنِ السِّحْرِ.

**[ترجمه]الدعائم: و از پیامبر صلی اللّه علیه و آله و سلم روایت شده است که ایشان از تمائم و تول نهی کردند و تمائم نوشته ها یا مهره ها یا چیزهایی غیر آن است که آویخته و تول دعایی است که با آن زنان محبوب شوهران خود می شوند مانند کهانت و نظایر آن و ایشان از سحر نهی کردند. - . الدعائم -

**[ترجمه]

توضیح

فی النهایه فیه أنه کان یتفأل و لا یتطیر الفأل مهموز فیما یسر و یسوء و الطیره لا یکون إلا فیما یسوء و ربما استعملت فیما یسر و قد أولع الناس بترک الهمزه تخفیفا و إنما أحب الفأل لأن الناس إذا أملوا فائده الله و رجوا عائدته عند کل سبب ضعیف أو قوی فهم علی خیر و لو غلطوا فی جهه الرجاء فإن الرجاء

ص: ۱۸

۱- ۱. أی لا ینقطع.

لهم خیر و إذا قطعوا أملهم أو رجاءهم من الله کان ذلک من الشر و أما الطیره فإن فیها سوء الظن بالله و توقع البلاء و معنی التفؤل مثل أن یکون رجل مریض فیتفأل بما یسمع من کلام فیسمع آخر یقول یا سالم أو یکون طالب ضاله فیسمع آخر یقول یا واجد فیقع فی ظنه أنه یبرأ من مرضه أو یجد ضالته.

و قال فی حدیث عبد الله التَّمَائِمُ وَ الرُّقَی مِنَ الشِّرْکِ التمائم جمع تمیمه و هی خرزات کانت العرب تعلقها علی أولادهم یتقون بها العین فی زعمهم فأبطله الإسلام و إنما جعلها شرکا لأنهم أرادوا بها دفع المقادیر المکتوبه علیهم فطلبوا دفع الأذی من غیر الله الذی هو دافعه و قال فی حدیث عبد الله التوله من الشرک التوله بکسر التاء و فتح الواو ما یحبب المرأه إلی زوجها من السحر و غیره جعله من الشرک لاعتقادهم أن ذلک یؤثر و یفعل خلاف ما قدره الله تعالی.

و فی القاموس التوله کهمزه السحر أو شبهه و خرز تتحبب معها المرأه إلی زوجها کالتوله کعنبه فیهما.

**[ترجمه]در النهایه در توضیح حدیث آمده است: حضرت رسول صلی اللّه علیه و آله و سلم فال خوب می زدند و فال بد نمی زدند و کلمه فأل مهموز است و هم در مورد آنچه انسان را مسرور می کند و هم آنچه انسان را ناراحت می کند به کار می رود ولی کلمه طیره فقط در مورد چیزهایی که انسان را ناراحت می کند به کار می رود و چه بسا در مورد آنچه انسان را مسرور می کند هم استفاده شده باشد و مردم به خاطر تخفیف در کلام به ولع افتاده اند که همزه کلمه فأل را ادا نکنند. پیامبر صلی اللّه علیه و آله و سلم فال خوب را دوست داشتند چون مردم وقتی امید به فایده رساندن خدا داشته باشند و از هر سبب ضعیف یا قوی امید به سود خدا داشته باشند بر راه خیر هستند ولو اینکه در جهت امید اشتباه کنند]افراط کنند[این امید برای آن ها خیر است و وقتی آرزو و امیدشان را از خدا قطع کردند برای آن ها بد است ولی در فال بد زدن، بدگمانی به خدا و انتظار بلا و سختی داشتن است و معنای فال نیک زدن این است که کسی بیمار باشد و از سخنی که می شنود فال نیک بزند و بشنود دیگری می گوید: « ای انسان سالم » یا اینکه به دنبال گم شده ای می گرددو می شنود کسی می گوید: « ای یابنده » پس به گمان او می آید که او از مرض شفا می یابد و یا گم شده اش را پیدا می کند.

و صاحب النهایه در توضیح حدیث عبداللّه بن مسعود که «گردن بند (التمائم) و ورد شرک است» گفته: تمائم جمع تمیمه است و آن مهره هایی است که عرب ها به کودکان خود می آویختند و با این کار گمان می کردند که آن ها را از چشم زخم حفظ می کنند و اسلام آن را باطل کرد. و علت اینکه اسلام آن را شرک دانسته آن است که آن ها با تمائم می خواستند مقدّراتی که برای آن ها نوشته شده بود را دفع کنند بنابراین دفع آزار و اذیت را از غیر خدا طلب می کردند در حالی که خدا دافع آن است. و در توضیح حدیث عبدالله بن مسعود که « توله شرک است » گفته: تِوَله – با تاء مکسور و واو مفتوح – آن سحر و یا غیر سحر که زن را محبوب شوهرش می کند، است حضرت آن را شرک دانسته به خاطر اینکه آن ها اعتقاد داشتند که آن سحر موثر است و بر خلاف آنچه خدای متعال تقیر کرده عمل می کند.

در قاموس اللغه آمده: التوله – مانند همزه -: سحر یا شبیه آن، مهره هایی که زن با آن خود را محبوب شوهرش می کند مانند توله – مهره هایی مانند دانه انگور- در آن دو.

**[ترجمه]

الشِّهَابُ، عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قَالَ: لَا رُقْیَهَ إِلَّا مِنْ حُمَهٍ أَوْ عَیْنٍ.

الضوء عین مصدر عانه إذا أصابه بعینه إذا نظر إلیه نظر معجب حاسد مستعظم و الحمه السم و أصلها حمو و حمی و الهاء عوض فیها عن الساقط و بهـذا الکلام یشـیر إلی ما کانت نساء العرب یدعینه من تأخیذ الرجال عن الأزواج و کانت لهن رقی تضـحک الثکلاـن فقـال صـلی الله علیه و آله لاـ رقیه أی لا تصـح تأثیر الرقیه إلا فی العین التی تعین الشـی ء أی تصـیبه و أصل ذلک أنها تستحسنه فیغیره الله تعالی عند(۱)

ذلـک لمـا للنـاظر إلیه فیه من اللطف أو لغیره من المعتـبرین إذا رآه غب اللطـافه و الطراوه و الإعجـاب بخلاـف مـا رآه فیسـتدل بذلک علی أنه لا بقاء لما فی الدنیا و أن نعیمها زائل.

و أمـا ما یـذکر من أن العائن ینظر إلی الشـی ء فیتصل به شـعاع هو المؤثر فیه فلا تلتفت إلیه لأنا نعلم قطعا أن الشـعاع اللطیف لا یعمل فی الحدید و الحجر و غیر

۱- ۱. عن(خ).

ذلک بل ذلک کله من فعل الله تعالی علی سبیل اللطف و الإعلام بأن نعیم الدنیا إلی انقراض و الرقیه(۱)

التی فیها اسم الله تعالی أو اسم رسوله صلی الله علیه و آله أو آیه من کتاب الله تعالی یشفیه و کذلک من السموم التی یستضر بها الإنسان من لسع الهوام و هذا غیر مدفوع و ما سوی ذلک فمخاریق یجلبون بها أموال الناس و لیس قوله صلی الله علیه و آله لا رقیه إلی آخره قطعا لأن تکون رقیه الحق ناجعه فی غیر ذلک من الأدواء بل المعنی أن الرقیه لها تأثیر قوی فیهما

کَمَا فِی قَوْلِهِ: لَا سَیْفَ إِلَّا ذُو الْفَقَارِ.

وَ رُوِیَ: أَنَّ رَجُلًا جَاءَ إِلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ مَا لَقِیتُ مِنْ عَقْرَبٍ لَدَغَتْنِی الْبَارِحَهَ قَالَ أَمَا إِنَّکَ لَوْ قُلْتَ حِینَ أَمْسَیْتَ أَعُوذُ بِکَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّاتِ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ لَمْ تَضُرَّکَ.

و عن ابن عباس قال کان رسول الله صلی الله علیه و آله یعلمنا من الأوجاع کلها أن نقول بِسْمِ اللَّهِ الْأَکْبَرِ أَعُوذُ بِاللَّهِ الْعَظِیمِ مِنْ شَرِّ عِرْقٍ نَعَّارٍ(۲) وَ مِنْ شَرِّ حَرِّ النَّارِ و فائده الحدیث أن الرقیه فی غیر العین و الحمه لا تنجع و راوی الحدیث جابر رضی الله عنه.

**[ترجمه]الشهاب: پیامبر صلی اللَّه علیه و آله و سلم فرمود: ورد فقط از زهر یا چشم زخم اثر دارد. - . الشهاب -

در ضوء الشهاب آمده: «عین» مصدر «عَانَه» است وقتی که کسی او را چشم بزند، وقتی به او نگاه متعجبانه و از روی حسد و بزرگ بینی کند و کلمه « الحمه » یعنی زهر و اصل آن « حَمَو و حَمَی » است و هاء در آخر آن به جای حرف آخر که حذف شده آمده است. حضرت با این سخن اشاره می کنند به آنچه زنان عرب ادعا می کردند که مردان را از زنان خود جدا می کنند و وردهائی هم داشتند که زن فرزند مرده را به خنده وا می دارد. بنابراین حضرت فرمود: « ورد اثر ندارد » یعنی اثر گذاشتن ورد صحیح نیست مگر در چشمی که چیزی را چشم بزند یعنی چشم زخم و آسیب بزند و اصل چشم زدن آن است که آن چشم از چیزی خوشش می آید و بر اثرآن چشم زدن، خدای متعال آن چیز را دگرگون می کند، به خاطر لطفی که در آن دگرگونی برای بیننده یا برای پند گیرندگانی غیر از آن بیننده وجود دارد، چون هنگامی که آن چیز را در نهایت لطافت و طراوت و تعجب برخلاف آنچه قبلاً دیده ببیند، با آن بر اینکه آنچه در دنیا است بقاء ندارد و نعمت های آن از بین رفتنی است استدلال می کند.

و اما آنچه که گفته می شود که چشم زننده به چیزی نگاه می کند و به واسطه نگاهش پرتوی به آن چیز می رسد و آن پرتو است که در آن چیز اثر می کند به آن توجه نکن زیرا قطعا می دانیم که پرتو لطیف در آهن و سنگ و غیر آن نمی تواند عمل کند بلکه همه این ها کار خدای متعال است به خاطر لطف و آگاهی دادن به اینکه نعمت های دنیا به سوی نابودی پیش می رود. و دعای چشم زخمی که در آن نام خدای متعال یا نام رسولش صلی اللَّه علیه و آله و سلم یا آیه ای از قرآن باشد چشم خورده را شفا می دهد و همچنین از سمومی که انسان از آن ضرر می بیند به خاطر گزش جانوران گزنده شفا می دهد، و این قابل رد کردن نیست ولی چیزهایی غیر از آن نیرنگ ها (بازیچه هایی) است که به وسیله آن مال مردم را از آن ها می گیرند. و این سخن پیامبر صلی اللَّه علیه و آله و سلم که فرمود: « ورد اثر ندارد» تا آخر حدیث، قطعی نیست که ورد حقیقی در غیر از آن دردها شفا بخش نباشد بلکه مقصود این است که ورد در این دو چیز اثر کامل دارد چنانچه مقصود از سخن

پیامبر صلی اللَّه علیه و آله و سلم « هیچ شمشیری جز ذوالفقار نیست» نفی شمشیر کامل است.

و روایت است که مردی نزد پیامبر خدا صلی اللَّه علیه و آله و سلم آمد و گفت یا رسول اللَّه چه کشیدم از عقربی که دیشب من را گزید! فرمود: اگر اول شب گفته بودی «پناه می برم به کلمات تمام خدا از شر هر آنچه آفریده» به تو زیانی نمی رساند و از ابن عباس نقل شده است که گفت: رسول خدا صلی اللَّه علیه و آله و سلم به ما یاد می داد که برای همه دردها بگوئیم: «به نام خداوند بزرگتر از هرچیز، پناه می برم به خدای بزرگ از شر رگ (نعّار) - . نعّار رگی است که از آن خون فواره بزند - فواره زننده خون و از شر گرمای آتش» و فایده حدیث این است که ورد در غیر از چشم زدن و زهر جانور گزنده سودمند نیست و راوی حدیث جابر- رضی الله عنه- است

**[ترجمه]

«۱۳»

الشِّهَابُ، قَالَ صلی الله علیه و آله: إِنَّ الْعَیْنَ لَتُدْخِلُ الرَّجُلَ الْقَبْرَ وَ الْجَمَلَ (۳)

الْقِدْرَ.

الضوء قد تقدم الکلام فیه و أن المؤثر فیما یعینه العائن قدره الله عز و جل الذی یَفْعَلُ ما یَشاءُ و یغیر المستحسن من الأشیاء عن حاله اعتبارا للناظر و إعلاما أن الدنیا لا یدوم نعیمها و لا یبقی ما فیها علی وتیره واحده و العین ما ذا تکاد تفعل بنظرها لیت شعری و لو کان للعین نفسها أثر لکان یصح أن ینظر العائن إلی بعض أعدائه الذین یرید إهلاکهم و قلعهم فیهلکهم بالنظر و هذا باطل و العین کالجماد إذا انفردت عن الجمله فما ذا تصنع و للفلاسفه فی هذا کلام لا أرید أن أطویه و فائده الحدیث إعلام أن الله تعالی قد یغیر بعض ما یستحسنه الإنسان إظهارا

ص: ۲۰

۱- ۱. فالرقبه(خ).

۲- ۲. النعار. العرق الذی یفور منه الدم.

۳- ۳. فی بعض النسخ« و تدخل الجمل».

لقدرته و اعتبارا للمعتبر من خليقته و راوى الحديث جابر.

**[ترجمه]الشهاب: پیامبر صلی اللّه علیه و آله و سلم فرمود: به راستی چشم زخم مرد را به گور می فرستد و شتر را به دیگ. - . الشهاب -

در ضوء الشهاب آمده: سخن در شرح آن قبلا گذشت، واینکه آنچه در چیزی که شور چشم آن را چشم می زند اثر گذار است قدرت خدای عزّ و جلّ است که هر کار بخواهد انجام می دهد و اشیاء نیکو را از حالت خود دگرگون می کند، برای عبرت گرفتن بیننده و اعلام اینکه نعمت های دنیا دوام ندارد و آنچه در آن است، همه به شکل یکسان، باقی نمی ماند. چشم با نگاهش چه می تواند بکند ای کاش می دانستم؟! اگر خود چشم اثری داشت، صحیح بود که شور چشم به برخی از دشمنانش که می خواهد آن ها را نابود و و قلع و قمع کند، نگاه کند و با نگاهش آن ها را نابود کند ولی این باطل است و چشم مانند جمادات اگر جدای از بقیه اجزای بدن باشد چه می تواند بکند؟! فلاسفه در اینجا سخنی دارند که نخواستم طومار آن را درهم بپیچم. فایده حدیث آگاهی دادن بر این است که خدای متعال گاهی نعمتی را که انسان از آن خوشش می آید دگرگون می سازد برای نشان دادن قدرتش و برای پند گرفتن پند گیرندگان از خلقش. راوی حدیث جابر- رضی الله عنه- است.

**[ترجمه]

«۱۴»

الْإِحْتِجَاجُ،: سَأَلَ الزِّنْدِيقُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فِيمَا سَأَلَهُ فَقَالَ أَخْبِرْنِي عَنِ السِّحْرِ مَا أَصْلُهُ وَ كَيْفَ يَقْدِرُ السَّاحِرُ عَلَى مَا يُوصَفُ مِنْ عَجَائِبِهِ وَ مَا يَفْعَلُ قَالَ إِنَّ السِّحْرَ عَلَى وُجُوهٍ شَتَّى وَجْهٌ مِنْهَا بِمَنْزِلَةِ الطِّبِّ كَمَا أَنَّ الْأَطِبَّاءَ وَضَعُوا لِكُلِّ دَاءٍ دَوَاءً فَكَذَلِكَ عِلْمُ السِّحْرِ احْتَالُوا لِكُلِّ صِحَّةٍ آفَةً وَ لِكُلِّ عَافِيَةٍ عَاهَةً وَ لِكُلِّ مَعْنًى حِيلَةً وَ نَوْعٌ (۱)

مِنْهُ آخَرُ خَطْفَةٌ وَ سُرْعَةٌ وَ مَخَارِيقُ وَ خِفَّةٌ وَ نَوْعٌ (۲)

مِنْهُ مَا يَأْخُذُ أَوْلِيَاءُ الشَّيَاطِينِ عَنْهُمْ قَالَ فَمِنْ أَيْنَ عَلِمَ الشَّيَاطِينُ السِّحْرَ قَالَ مِنْ حَيْثُ عَرَفَ الْأَطِبَّاءُ الطِّبَّ وَ بَعْضُهُ تَجْرِبَةٌ وَ بَعْضُهُ عِلَاجٌ قَالَ فَمَا تَقُولُ فِي الْمَلَكَيْنِ هَارُوتَ وَ مَارُوتَ وَ مَا يَقُولُ النَّاسُ بِأَنَّهُمَا يُعَلِّمَانِ النَّاسَ السِّحْرَ قَالَ إِنَّهُمَا مَوْضِعُ ابْتِلَاءٍ وَ مَوْقِفُ فِتْنَةٍ تَسْبِيحُهُمَا الْيَوْمَ لَوْ فَعَلَ الْإِنْسَانُ كَذَا وَ كَذَا لَكَانَ كَذَا وَ لَوْ يُعَالِجُ بِكَذَا وَ كَذَا لَصَارَ كَذَا أَصْنَافَ سِحْرٍ(۳) فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يَخْرُجُ عَنْهُمَا فَيَقُولَانِ لَهُمْ إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَأْخُذُوا عَنَّا مَا يَضُرُّكُمْ وَ لَا يَنْفَعُكُمْ قَالَ أَ فَيَقْدِرُ السَّاحِرُ أَنْ يَجْعَلَ الْإِنْسَانَ بِسِحْرِهِ فِي صُورَةِ الْكَلْبِ أَوِ الْحِمَارِ أَوْ غَيْرِ ذَلِكَ قَالَ هُوَ أَعْجَزُ مِنْ ذَلِكَ وَ أَضْعَفُ مِنْ أَنْ يُغَيِّرَ خَلْقَ اللَّهِ إِنَّ مَنْ أَبْطَلَ مَا رَكَّبَهُ اللَّهُ وَ صَوَّرَهُ غَيْرَهُ فَهُوَ شَرِيكٌ لِلَّهِ (۴)

فِي خَلْقِهِ تَعَالَى عَنْ ذَلِكَ عُلُوّاً كَبِيراً لَوْ قَدَرَ السَّاحِرُ عَلَى مَا وَصَفْتَ لَدَفَعَ عَنْ نَفْسِهِ الْهَرَمَ وَ الْآفَةَ وَ الْأَمْرَاضَ وَ لَنَفَى الْبَيَاضَ عَنْ رَأْسِهِ وَ الْفَقْرَ عَنْ سَاحَتِهِ وَ إِنَّ مِنْ أَكْبَرِ السِّحْرِ النَّمِيمَةَ يُفَرَّقُ بِهَا بَيْنَ الْمُتَحَابَّيْنِ وَ يُجْلَبُ الْعَدَاوَةُ عَلَى الْمُتَصَافِيَيْنِ وَ يُسْفَكُ بِهَا الدِّمَاءُ وَ يُهْدَمُ بِهَا الدُّورُ وَ يُكْشَفُ بِهَا السُّتُورُ وَ النَّمَّامُ أَشَرُّ مَنْ وَطِئَ عَلَى الْأَرْضِ بِقَدَمٍ فَأَقْرَبُ أَقَاوِيلِ السِّحْرِ مِنَ الصَّوَابِ أَنَّهُ

بِمَنْزِلَهِ الطِّبِّ إِنَّ السَّاحِرَ عَالَجَ الرَّجُلَ فَامْتَنَعَ مِنْ مُجَامَعَهِ النِّسَاءِ فَجَاءَ الطَّبِيبُ فَعَالَجَهُ بِغَيْرِ ذَلِكَ

ص: ۲۱

۱- ۱. فی المصدر: نوع آخر منه.

۲- ۲. فی المصدر: نوع آخر منه.

۳- ۳. فی المصدر: السحر.

۴- ۴. فیه: شریک اللّه فی خلقه، تعالی اللّه عن ذلک ....

الْعِلَاجِ فَأَبْرَأَ(۱).

**[ترجمه]الاحتجاج: زنـدیقی از امام صادق علیه السـلام در ضـمن پرسـش هایش سوال کرد و گفت: به من بگو اصل سـحر چیست؟ چگونه سـاحر می توانـد آنچه از عجایب سـحر گفته می شود را انجام دهـد و ساحر چه می کنـد؟ فرمود: سـحر اقسام مختلفی دارد: یک قسم از آن ماننـد پزشـکی است. همان گونه که پزشـکان برای هر دردی دوائی قرار داده انـد علم سـحر هم همان گونه است. ساحران برای هر سـلامتی مرضـی پیدا کرده اند، و برای هر عافیتی یک آفت و برای هر معنایی یک نیرنگ. قسم دیگری از آن یـک چشم بنـدی و سـرعت در کـار و نیرنگ و تردستی است. قسـمی از آن چیزهایی است که نزدیکان به شیاطین از آن ها می گیرنـد. زندیق گفت: شـیاطین از کجا سـحر آموخته اند؟ فرمود: از همانجا که پزشـکان پزشـکی آموخته انـد، و برخی از آن هم تجربی است و برخی به اندیشه و علاج. زندیق گفت: درباره دو فرشـته: هاروت و ماروت و آنچه مردم می گوینـد که آن ها]به مردم[سـحر یاد می دادند چه می گوئی؟ فرمود: آن دو محل آزمودن و جایگاه فتنه و آزمایش بودند و تسبیـح آن دو این بود که اگر انسان امروز چنین و چنان کند چنین خواهد شد، و اگر با فلان کار را انجام دهد چنین خواهد شـد و اقسام دیگر سـحر را می گفتنـد و مردم هرآنچه را که آن دو می گفتنـد، از آن دو یاد می گرفتنـد و آن دو به مردم می گفتند: ما وسیله آزمایشی برای شما هستیم پس از ما آنچه برای شما زیان دارد و سود ندارد یاد نگیرید.

زنـدیق گفت: آیـا ساحر با سـحرش می توانـد انسان را به شـکل سگ یا الاغ یا غیر آن در آورد؟ فرمود: او توانایی آن کار را ندارد و ضـعیف تر از آن است که آفرینش خدا را دگرگون سازد! کسی که آنچه خدا ساخته و به آن شکل و صورت داده را باطل کنـد،]در آفرینش[شـریک خدای متعال است و خدا از شـریک داشـتن بسیار برتر است! اگر ساحر چنین توانائی که تو گفتی داشت، از خود پیری و آفت و بیماری ها را دور می کرد و سفیدی را از سر و فقر را از وجود خودش دور می کرد.

و به راستی یک از بزرگ ترین سـحرها سـخن چینی است! با آن بین دو دوست جـدایی افکنـده می شود و بین یاران صـمیمی دشـمنی ایجاد می شود، با آن خون ها ریخته می شود و خانه ها ویران می شود و پرده ها دریـده می شود. سـخن چین بـدترین کسـی است که بر زمین گام نهاده است! صـحیح ترین اقوال در مورد سحر این است که سحر مانند پزشکی است. ساحر با مرد کاری می کنـد و او از مجامعت با زنان اجتناب می کنـد و پزشک می آیـد و با او کار دیگری غیر از آن کار انجام می دهد و او خوب می شود. - . الاحتجاج : ۱۸۵ -

**[ترجمه]

«۱۵»

تَفْسِيرُ الْفُرَاتِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْعَلَوِيِّ وَ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو الْخَزَّازِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ مَيْمُونٍ عَنْ عِيسَى بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ جَدِّهِ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام قَالَ: سَحَرَ لَبِيدُ بْنُ أَعْصَمَ الْيَهُودِيُّ وَ أُمُّ عَبْدِ اللَّهِ الْيَهُودِيَّةُ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله (۲)

فَعَقَدُوا لَهُ فِي إِحْدَى عَشْرَةَ عُقْدَةً وَ جَعَلُوهُ فِي جُفٍ (۳)

مِنْ طَلْعٍ ثُمَّ أَدْخَلُوهُ فِی بِئْرٍ بِوَادٍ بِالْمَدِینَهِ فِی مَرَاقِی الْبِئْرِ تَحْتَ (۴) حَجَرٍ فَأَقَامَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله لَا یَأْکُلُ وَ لَا یَشْرَبُ وَ لَا یَسْمَعُ وَ لَا یُبْصِرُ وَ لَا یَأْتِی النِّسَاءَ فَنَزَلَ (۵) جَبْرَئِیلُ علیه السلام وَ أَنْزَلَ مَعَهُ الْمُعَوِّذَاتِ فَقَالَ لَهُ یَا مُحَمَّدُ مَا شَأْنُکَ قَالَ مَا أَدْرِی أَنَا بِالْحَالِ الَّذِی تَرَی قَالَ فَإِنَّ أُمَّ عَبْدِ اللَّهِ وَ لَبِیدَ بْنَ أَعْصَمَ سَحَرَاکَ وَ أَخْبَرَهُ بِالسِّحْرِ وَ حَیْثُ هُوَ ثُمَّ قَرَأَ جَبْرَئِیلُ بِسْمِ اللَّهِ

الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله ذَاکَ فَانْحَلَّتْ عُقْدَهٌ ثُمَّ لَمْ یَزَلْ یَقْرَأُ آیَهً وَ یَقْرَأُ(۶) رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ تَنْحَلُّ عُقْدَهٌ حَتَّی قَرَأَهَا عَلَیْهِ إِحْدَی عَشْرَهَ آیَهً وَ انْحَلَّتْ إِحْدَی عَشْرَهَ عُقْدَهً وَ جَلَسَ النَّبِیُّ وَ دَخَلَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام فَأَخْبَرَهُ بِمَا أَخْبَرَهُ جَبْرَئِیلُ علیه السلام وَ قَالَ انْطَلِقْ وَ ائْتِنِی (۷) بِالسِّحْرِ فَجَاءَ بِهِ فَأَمَرَ بِهِ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله فَنَقَضَ ثُمَّ تَفَلَ عَلَیْهِ وَ أَرْسَلَ إِلَی لَبِیدٍ(۸) وَ أُمِّ عَبْدِ اللَّهِ فَقَالَ مَا دَعَاکُمْ إِلَی مَا صَنَعْتُمَا ثُمَّ دَعَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلَی لَبِیدٍ وَ قَالَ لَا أَخْرَجَکَ اللَّهُ مِنَ

۱- ۱. الاحتجاج: ۱۸۵.

۲- ۲. فی المصدر: فی عقد من قز أحمر و أخضر و أصفر فعقدوا ....

۳- ۳. فیه: ثم جعلوه فی جف من طلع- یعنی قشور اللوز-

۴- ۴. فیه: تحت راعوفه- یعنی الحجر الخارج- فأقام النبیّ صلّی اللّه علیه و آله ثلاثا لا یأکل ....

۵- ۵. فیه: فنزل علیه جبرئیل و نزل معه بالمعوذات.

۶- ۶. فیه: النبیّ صلّی اللّه علیه و آله.

۷- ۷. فیه: فائتنی بالسحر، فخرج علیّ علیه السلام فجاء به، فأمر به رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله ....

۸- ۸. فی المصدر: الی لبید بن أعصم و أم عبد اللّه الیهودیه.

الدُّنْیَا سَالِماً قَالَ وَ کَانَ مُوسِراً کَثِیرَ الْمَالِ فَمَرَّ بِهِ غُلَامٌ (۱)

فِی أُذُنِهِ قُرْطٌ قِیمَتُهُ دِینَارٌ فَجَذَبَهُ (۲)

فَخَرَمَ أُذُنَ الصَّبِیِّ وَ أَخَذَهُ فَقُطِعَتْ یَدُهُ فِیهِ (۳).

**[ترجمه]تفسیر الفرات: امیر المؤمنین علیه السّلام فرمود: لبید بن اعصم یهودی و امّ عبد اللَّه یهودی رسول خدا صلی اللَّه علیه و آله را سحر کردند - . در منبع آمده: در گرهی از ابریشم قرمز و سبز و زرد سحر کردند و سحر را در یازده گره برای او گره زدند... - و سحر را در یازده گره برای او گره زدند و آن را میان پوسته ای از شکوفه خرما - . در منبع آمده: - یعنی پوسته های بادام - - قرار دادند و آن را در چاهی در یک درّه ای در مدینه، زیر سنگی - . در منبع آمده: زیر راعوفه – یعنی سنگ خارج از چاه – در اثر آن پیامبر صلی اللَّه علیه و آله و سلم سه روز غذا نمی خورد... - در پله چاه گذاشتند. در اثر آن پیامبر صلی اللَّه علیه و آله و سلم غذا نمی خورد و آب نمی آشامید و نمی شنید و نمی دید و به سراغ زنان نمی رفت. سپس جبرئیل علیه السلام نازل شد و با خود سوره های ناس و فلق (معوّذتین) را نازل کرد و گفت: ای محمّد تو را چه شده است؟ فرمود: نمیدانم، حالم این است که می بینی. جبرئیل علیه السلام گفت: ام عبد اللّه و ولبید بن اعصم تو را سحر کرده اند، و ایشان را از سحر و محل آن آگاه کرد، سپس جبرئیل علیه السلام خواند: { به نام خداوند رحمتگر مهربان بگو: «پناه می برم به پروردگار سپیده دم »}. رسول خدا صلی اللّه علیه و آله و سلم آن را خواند و یک گره باز شد، و پیوسته جبرئیل علیه السلام آیه ای می خواند و رسول خدا صلی اللَّه علیه و آله و سلم هم می خواندند و گرهی باز می شد تا اینکه یازده آیه بر ایشان خواند و یازده گره باز شد و پیامبر صلی اللّه علیه و آله و سلم نشست و امیر المؤمنین علیه السّلام وترد شد و پیامبر صلی اللَّه علیه و آله و سلم آنچه را جبرئیل علیه السلام گفته بود به امیر المومنین علیه السلام خبر داد و فرمود: برو و سحر را برایم بیاور و امیر المومنین علیه السلام سحر را آورد و پیامبر صلی اللّه علیه و آله و سلم به آن امر کرد و سحر باطل شد و بر آن تف کرد، و لبید و ام عبد اللّه را خواست و فرمود: چه چیز باعث شد که شما این کار را کردید و بعد رسول خدا صلی اللَّه علیه و آله و سلم لبید را نفرین کرد و فرمود: خدا تو را سالم از دنیا بیرون نبرد. گوید: لبید مردی توانگر و ثروتمند بود. پسر بچه ای - . در منبع آمده: پسر بچه ای که می دوید - که گوشواره ای به ارزش یک دینار در گوشش بود از کنار او عبور کرد و لبید گوشواره اش را کشید - . در منبع آمده: لبید گوشواره اش را کشید و گوش بچه را پاره کرد، و پیامبر صلی اللَّه علیه و آله و سلم او را دستگیر کرد و دستش قطع شد و در همان لحظه مرد. - و گوش بچه را پاره کرد، و پیامبر صلی اللَّه علیه و آله و سلم او را دستگیر کرد و به خاطر آن دستش قطع شد. - . تفسیر فرات : ۲۳۳ -

**[ترجمه]

بیان

فی القاموس الجف بالضم وعاء الطلع.

**[ترجمه]در قاموس آمده: جفّ – با ضمه – پوسته شکوفه خرما است.

**[ترجمه]

أقول

قد مر الكلام فی تأثیر السحر فی الأنبیاء و الأئمه علیهم السلام و أن المشهور عدمه

دَعَائِمُ الْإِسْلَامِ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِیهِ عَنْ آبَائِهِ عَنْ عَلِیٍّ علیه السلام: مِثْلَهُ إِلَی قَوْلِهِ وَ جَعَلَاهُ فِی مَرَاقِی الْبِئْرِ بِالْمَدِینَهِ فَأَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَا یَسْمَعُ وَ لَا یُبْصِرُ وَ لَا یَفْهَمُ وَ لَا یَتَکَلَّمُ وَ لَا یَأْکُلُ وَ لَا یَشْرَبُ فَنَزَلَ عَلَیْهِ جَبْرَئِیلُ علیه السلام بِمُعَوِّذَاتٍ وَ سَاقَ نَحْوَهُ إِلَی قَوْلِهِ فَقُطِعَتْ یَدُهُ فَکُوِیَ مِنْهَا فَمَاتَ.

**[ترجمه]سخن درباره تأثیر سحر در پیامبران و ائمه علیهم السّلام قبلا گذشت و اینکه مشهور عدم تأثیرگذاری است.

دعائم الاسلام: مثل همان روایت از علی علیه السلام آمده – تا این سخن که فرمود:- و آن دو سحر را در پله چاه در مدینه قرار دادند. در اثر آن پیامبر صلی اللّٰه علیه و آله و سلم نمی دید و نمی شنید و متوجه سخن دیگران نمی شد و صحبت نمی کرد و غذا نمی خورد و آب نمی آشامید. سپس جبرئیل علیه السلام به همراه معوذتین نازل شد – وعین همان روایت را نقل کرده تا اینکه گفته- دستش قطع شد و به خاطر آن کار داغ خورد و مرد. -. دعائم الاسلام -

**[ترجمه]

«۱۶»

طِبُّ الْأَئِمَّهِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرٍ الْبُرْسِیِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ یَحْیَی الْأَرْمَنِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام: إِنَّ جَبْرَئِیلَ أَتَی النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله وَ قَالَ یَا مُحَمَّدُ قَالَ لَبَّیْکَ یَا جَبْرَئِیلُ قَالَ إِنَّ فُلَاناً الْیَهُودِیَّ سَحَرَکَ وَ جَعَلَ السِّحْرَ فِی بِئْرِ بَنِی فُلَانٍ فَابْعَثْ إِلَیْهِ یَعْنِی إِلَی الْبِئْرِ أَوْثَقَ النَّاسِ عِنْدَکَ وَ أَعْظَمَهُمْ فِی عَیْنِکَ وَ هُوَ عَدِیلُ نَفْسِکَ حَتَّی یَأْتِیَکَ بِالسِّحْرِ وَ قَالَ فَبَعَثَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله عَلِیَّ بْنَ أَبِی طَالِبٍ علیه السلام وَ قَالَ انْطَلِقْ إِلَی بِئْرِ ذَرْوَانَ فَإِنَّ فِیهَا سِحْراً سَحَرَنِی بِهِ لَبِیدُ بْنُ أَعْصَمَ الْیَهُودِیُّ فَأْتِنِی بِهِ قَالَ عَلِیٌّ علیه السلام فَانْطَلَقْتُ فِی حَاجَهِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَهَبَطْتُ فَإِذَا مَاءُ الْبِئْرِ قَدْ صَارَ کَأَنَّهُ مَاءُ الْحِنَّاءِ مِنَ السِّحْرِ فَطَلَبْتُهُ مُسْتَعْجِلًا حَتَّی انْتَهَیْتُ إِلَی أَسْفَلِ الْقَلِیبِ (۴) وَ لَمْ أَظْفَرْ

۱- ۱. فیه: غلام یسعی.

۲- ۲. فیه: فجاذبه فخرم اذن الصبی فأخذه و قطعت یده فمات من وقته.

۳- ۳. تفسیر فرات: ۲۳۳.

۴- ۴. فلم(خ).

بِهِ قَالَ الَّذِينَ مَعِي مَا فِيهِ شَيْ ءٌ فَاصْعَدْ فَقُلْتُ لَا وَ اللَّهِ مَا كَذَبْتُ (۱) وَ لَا كُذِبْتُ وَ مَا يَقِينِي بِهِ مِثْلُ يَقِينِكُمْ يَعْنِي رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله ثُمَّ طَلَبْتُ طَلَباً بِلُطْفٍ فَاسْتَخْرَجْتُ حُقّاً فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله فَقَالَ افْتَحْهُ فَفَتَحْتُهُ فَإِذَا فِي الْحُقِّ قِطْعَةُ كَرَبِ النَّخْلِ فِي وَتَرٍ عَلَيْهَا إِحْدَى وَ عِشْرُونَ عُقْدَةً وَ كَانَ جَبْرَئِيلُ عليه السلام أَنْزَلَ يَوْمَئِذٍ الْمُعَوِّذَتَيْنِ عَلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله يَا عَلِيُّ اقْرَأْهُمَا عَلَى الْوَتَرِ فَجَعَلَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ كُلَّمَا قَرَأَ آيَةً انْحَلَّتْ عُقْدَةٌ حَتَّى فَرَغَ مِنْهَا وَ كَشَفَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَنْ نَبِيِّهِ مَا سُحِرَ بِهِ وَ عَافَاهُ وَ يُرْوَى أَنَّ جَبْرَئِيلَ وَ مِيكَائِيلَ عليهما السلام أَتَيَا إِلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله فَجَلَسَ أَحَدُهُمَا عَنْ يَمِينِهِ وَ الْآخَرُ عَنْ شِمَالِهِ فَقَالَ جَبْرَئِيلُ لِمِيكَائِيلَ مَا وَجَعُ الرَّجُلِ فَقَالَ مِيكَائِيلُ هُوَ مَطْبُوبٌ فَقَالَ جَبْرَئِيلُ عليه السلام وَ مَنْ طَبَّهُ قَالَ لَبِيدُ بْنُ أَعْصَمَ الْيَهُودِيُّ ثُمَّ ذَكَرَ الْحَدِيثَ إِلَى آخِرِهِ (۲).

**[ترجمه]طب الائمه: امام صادق علیه السّلام فرمود: امیر المومنین علیه السلام فرمود: جبرئیل علیه السلام نزد پیامبر صلی اللّه علیه و آله و سلم آمد و گفت: ای محمّد. فرمود: لبیک ای جبرئیل. گفت: فلان یهودی تو را سحر کرده و سحر را در چاه فلان قبیله قرارداده است، مورد اعتمادترین فرد در نزد خودت و بزرگ ترین شخص در نظر خودت که او هم ردیف خودت است را به سمت آن – یعنی به سمت چاه – بفرست تا آن سحر را برایت بیاورد. و گفت: پیامبر صلی اللّه علیه و آله و سلم علی بن ابی طالب علیه السّلام را فرستاد و فرمود: به سمت چاه «ذروان» حرکت کن. سحری که لبید بن اعصم یهودی من را با آن سحر کرده در آن است. آن را برایم بیاور. علی علیه السّلام فرمود: به دنبال درخواست رسول خدا صلی اللّه علیه و آله و سلم رفتم و در چاه پایین رفتم و ناگاه دیدم آب چاه بر اثر سحر مانند آب حناء شده بود و با شتاب به دنبال آن گشتم تا به ته چاه رسیدم ولی آن را به دست نیاوردم، آن ها که با من بودند گفتند: در آن چیزی نیست بالا بیا، گفتم: نه به خدا، دروغ نگفتم و به من دروغ گفته نشده و یقین من نسبت به او مثل یقین شما نیست – یعنی نسبت به رسول خدا صلی اللّه علیه و آله و سلم – سپس با دقت جستجو کردم و یک بسته برآمده تارعنکبوتی (حقه) بیرون آوردم و نزد پیامبر صلی اللّه علیه و آله و سلم آوردم، فرمود: آن را باز کن و من بازش کردم و در آن تکه ای از (کرب) بن و ریشه شاخه خرما بود و بر آن زه کمانی بود که یازده گره داشت. جبرئیل علیه السلام آن روز دو سوره ناس و فلق (معوّذتین) را بر پیامبر صلی اللّه علیه و آله و سلم نازل کرده بود و پیامبر صلی اللّه علیه و آله و سلم فرمود: ای علی آن دو را بر زه کمان بخوان و هر آیه ای که امیر المومنین علیه السلام می خواند یک گره باز می شد تا اینکه آیات تمام شد و خدای عزّ و جلّ آنچه پیامبرش با آن سحر شده بود را باطل کرد و به او عافیت داد. و روایت است که جبرئیل و میکائیل علیهما السلام هر دو نزد پیامبر صلی اللّه علیه و آله و سلم آمدند و یکی سمت راست و دیگری سمت چپ حضرت نشستند، جبرئیل علیه السلام به میکائیل علیه السلام گفت: این مرد چه دردی دارد؟ میکائیل علیه السلام گفت: او (مطبوب) سحر شده است، جبرئیل علیه السلام گفت: چه کسی او را سحر کرده؟ گفت: لبید بن اعصم یهودی و حدیث را تا آخر آورده است. - . طب الأئمه : ۱۱۳ و ۱۱۴ -

**[ترجمه]

بيان

في القاموس الكرب بالتحريك أصول السعف الغلاظ و في النهايه رجل مطبوب أي مسحور كنوا بالطب عن السحر تفؤلا بالبرء.

**[ترجمه]در قـاموس آمـده: الکَرَب – با حرکت – ریشه و بن شاخه های کلفت درخت خرما است و در النهایه است که مرد مطبوب یعنی سحر شده و سحر را کنایه از طب گرفته اند به خاطر فال نیک زدن به شفا یافتن.

**[ترجمه]

«۱۷»

الطب، [طب الأئمه علیهم السلام] عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ الْبَیْطَارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ یُونُسَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ وَ یُقَالُ لَهُ یُونُسُ الْمُصَلِّی لِکَثْرَهِ صَلَاتِهِ عَنِ ابْنِ مُسْکَانَ عَنْ زُرَارَهَ قَالَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ الْبَاقِرُ علیه السلام: إِنَّ السَّحَرَهَ لَمْ یُسَلَّطُوا عَلَی شَیْ ءٍ إِلَّا الْعَیْنَ (۳).

**[ترجمه]طب الائمه: امام باقر علیه السّلام فرمود: جادو گران فقط بر چشم زدن تسلط دارند. - . طب الأئمه : ۱۱۴ -

**[ترجمه]

«۱۸»

وَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ الصَّادِقِ علیه السلام: أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الْمُعَوِّذَتَیْنِ أَنَّهُمَا مِنَ الْقُرْآنِ فَقَالَ الصَّادِقُ علیه السلام هُمَا مِنَ الْقُرْآنِ فَقَالَ الرَّجُلُ إِنَّهُمَا لَیْسَتَا مِنَ الْقُرْآنِ فِی قِرَاءَهِ ابْنِ مَسْعُودٍ وَ لَا فِی مُصْحَفِهِ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَخْطَأَ ابْنُ مَسْعُودٍ أَوْ قَالَ کَذَبَ ابْنُ مَسْعُودٍ هُمَا مِنَ الْقُرْآنِ قَالَ الرَّجُلُ فَأَقْرَأُ بِهِمَا یَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ فِی الْمَکْتُوبَهِ قَالَ نَعَمْ وَ هَلْ تَدْرِی مَا مَعْنَی الْمُعَوِّذَتَیْنِ وَ فِی أَیِّ شَیْ ءٍ نَزَلَتَا إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ سَحَرَهُ

۱- ۱. فی المصدر: ما کذب و ما کذبت.

۲- ۲. الطب: ۱۱۳- ۱۱۴.

۳- ۳. الطب: ۱۱۴.

لَبِيدُ بْنُ أَعْصَمَ الْيَهُودِيُّ فَقَالَ أَبُو بَصِيرٍ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام وَ مَا كَانَ (۱)

ذَا وَ مَا عَسَى أَنْ يَبْلُغَ مِنْ سِحْرِهِ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الصَّادِقُ علیه السلام بَلَى كَانَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله يَرَى [أَنَّهُ] يُجَامِعُ وَ لَيْسَ يُجَامِعُ وَ كَانَ يُرِيدُ الْبَابَ وَ لَا يُبْصِرُهُ حَتَّى يَلْمَسَهُ بِيَدِهِ وَ السِّحْرُ حَقٌّ وَ مَا سُلِّطَ السِّحْرُ

إِلَّا عَلَى الْعَيْنِ وَ الْفَرْجِ فَأَتَاهُ جَبْرَئِيلُ علیه السلام فَأَخْبَرَهُ بِذَلِكَ فَدَعَا عَلِيّاً علیه السلام وَ بَعَثَهُ لِيَسْتَخْرِجَ ذَلِكَ مِنْ بِئْرِ(۲)

أَزْوَانَ وَ ذَكَرَ الْحَدِيثَ بِطُولِهِ إِلَى آخِرِهِ (۳).

**[ترجمه]طب الائمه: و از امام صادق علیه السّلام روايت شده: از حضرت در مورد معوّذتين(سوره ناس و فلق) سوال شد: اينكه آيا سوره ناس و فلق جزء قرآن هستند؟ امام صادق عليه السلام فرمود: آن دو جزء قرآن هستند. آن مرد گفت: در قرائت ابن مسعود و مصحف او جزء قرآن نيستند. امام صادق علیه السّلام فرمود: ابن مسعود خطا كرده است - يا فرمود: ابن مسعود دروغ گفته است. آن مرد گفت: يا بن رسول اللّه آن ها را در نماز واجب يوميه بخوانم؟ فرمود: آرى، آيا مى دانى معنى سوره ناس و فلق چيست و براى چه نازل شده اند؟ براى اينكه لبيد بن اعصم يهودى رسول خدا صلى اللَّه عليه و آله و سلم را سحر كرد.

ابو بصير به امام صادق عليه السلام عرض كرد: اين چه بوده؟ و بر اثر سحر او چه به ايشان مى رسيد؟

امام صادق عليه السلام فرمود: آرى پيامبر صلى اللَّه عليه و آله و سلم مى خواست جماع كند و نمى شد و مى خواست از در عبور كند و آن را نمى ديد تا اينكه با دستش آن را لمس مى كرد، سحر حقيقت دارد ولى سحر فقط بر چشم و فرج تسلط داده شده است، و جبرئيل عليه السلام آمد و حضرت را از آن آگاه كرد، سپس على عليه السّلام را خواست و او را فرستاد تا آن را از چاه ازوان - . در منبع آمده: ذروان - بيرون آورد و ادامه حديث را با همه طول و تفصيل آن تا آخر آورده است. - . طب الائمه : ۱۱۴ -

**[ترجمه]

«۱۹»

وَ مِنْهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُلَيْمَانَ بْنِ مِهْرَانَ عَنْ زِيَادِ بْنِ هَارُونَ الْعَبْدِيِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْبَجَلِيِّ عَنِ الْحَلَبِيِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: مَنْ أَعْجَبَهُ شَيْ ءٌ مِنْ أَخِيهِ الْمُؤْمِنِ (۴)

فليثمد [فَلْيُكَبِّرْ] عَلَيْهِ فَإِنَّ الْعَيْنَ حَقٌّ (۵).

**[ترجمه]طب الائمه: امام صادق علیه السّلام فرمود: هر كس از چيزى كه برادر مومنش دارد خوشش بيايد، بايد از آن چشم فرو بندد - . در منبع آمده: بايد تكبير بگويد - كه چشم زخم حقيقت دارد. - . طب الائمه : ۱۲۱ -

**[ترجمه]

«۲۰»

وَ مِنْهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مَيْمُونٍ الْمَكِّيِّ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عِيسَى عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْمُخْتَارِ عَنْ صَفْوَانَ الْجَمَّالِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ الصَّادِقِ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: لَوْ نُبِشَ لَكُمْ عَنِ الْقُبُورِ لَرَأَيْتُمْ أَنَّ أَكْثَرَ مَوْتَاهُمْ بِالْعَيْنِ لِأَنَّ الْعَيْنَ حَقٌّ أَلَا إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ الْعَيْنُ حَقٌّ فَمَنْ أَعْجَبَهُ مِنْ أَخِيهِ شَیْ ءٌ فَلْيَذْكُرِ اللَّهَ فِی ذَلِكَ فَإِنَّهُ إِذَا ذَكَرَ اللَّهَ لَمْ يَضُرَّهُ (۶).

**[ترجمه]طب الائمه: امام صادق علیه السّلام فرمود: اگر قبرها برای شما شکافته می شد، می دیدید که بیشتر مرده های شما به خاطر چشم خوردن مرده اند، زیرا چشم زخم حقیقت دارد. بدان که رسول خدا صلی اللّه علیه و آله فرمود: چشم زخم حقیقت دارد و هر کس از چیزی که برادرش دارد، خوشش آید باید درباره آن خدا را یاد کند، چون وقتی خدا را یاد کند به آن ضرری نمی رساند. -. طب الأئمه : ۱۲۱ -

**[ترجمه]

«۲۱»

وَ مِنْهُ، عَنْ سَهْلِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ سَهْلٍ عَنْ عَبْدِ رَبِّهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنِ ابْنِ أُورَمَةَ عَنِ ابْنِ مُسْكَانَ عَنِ الْحَلَبِيِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ النُّشْرَهِ لِلْمَسْحُورِ فَقَالَ مَا كَانَ أَبِی علیه السلام يَرَى بِهَا بَأْساً(۷).

**[ترجمه]طب الائمه: حلبی می گوید: از امام صادق علیه السّلام در مورد دعائی که به سحرزده می آویزند پرسیدم، فرمود: پدرم در مورد آن اشکالی نمی گرفت. -. طب الأئمه : ۱۱۴ -

**[ترجمه]

«۲۲»

الْمَكَارِمُ، عَنْ مُعَمَّرِ بْنِ خَلَّادٍ قَالَ: كُنْتُ مَعَ الرِّضَا علیه السلام بِخُرَاسَانَ

۱- ۱. فی المصدر: و ما کاد أو عسی.

۲- ۲. فیه: ذروان.

۳- ۳. الطب: ۱۱۴.

۴- ۴. فی المصدر: فلیکبر.

۵- ۵. الطب: ۱۲۱.

٦- ٦. الطب: ١٢١.

٧- ٧. المصدر: ١١٤.

عَلَی نَفَقَاتِهِ فَأَمَرَنِی أَنْ أَتَّخِذَ لَهُ غَالِیَهً فَلَمَّا اتَّخَذْتُهَا فَأَعْجِبَ بِهَا فَنَظَرَ إِلَیْهَا فَقَالَ لِی یَا مُعَمَّرُ إِنَّ الْعَیْنَ حَقٌّ فَاکْتُبْ فِی رُقْعَهٍ الْحَمْدَ وَ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ وَ الْمُعَوِّذَتَیْنِ وَ آیَهَ الْکُرْسِیِّ وَ اجْعَلْهَا فِی غِلَافِ الْقَارُورَهِ(۱).

**[ترجمه]مکارم الاخلاق: معمر بن خلاد می گوید: من در خراسان مسئول هزینه های امام رضا علیه السّلام بودم و به من امر کرد که عطر غالیه برایش بگیرم و وقتی آن را گرفتم از آن خوشش آمد و به آن نگاه کرد و به من فرمود: ای معمّر چشم زدن حقیقت دارد، در یک برگه سوره حمد و قل هو اللّه أحد و معوّذتین (سوره ناس و فلق) و آیه الکرسی را بنویس و در جلد شیشه بگذار. - . مکارم الاخلاق : ۴۴۵ -

**[ترجمه]

«۲۳»

وَ مِنْهُ، رُوِیَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: الْعَیْنُ حَقٌّ وَ لَیْسَ تَأْمَنُهَا مِنْکَ عَلَی نَفْسِکَ وَ لَا مِنْکَ عَلَی غَیْرِکَ فَإِذَا خِفْتَ شَیْئاً مِنْ ذَلِکَ فَقُلْ مَا شَاءَ اللَّهُ لَا حَوْلَ وَ لَا قُوَّهَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِیِّ الْعَظِیمِ ثَلَاثاً(۲).

**[ترجمه]مکارم الاخلاق: از امام صادق علیه السّلام روایت شده است که چشم زدن حقیقت دارد و تو از آن در امان نیستی، از خودت بر خودت و از خودت بر دیگران و اگر از آن بر چیزی ترسیدی سه بار بگو: « هرچه خدا بخواهد وهیچ نیرو و توانی جز با خدای بلند مرتبه و بزرگ نیست». - . مکارم الاخلاق : ۴۴۵ -

**[ترجمه]

«۲۴»

وَ عَنْهُ علیه السلام قَالَ: مَنْ أَعْجَبَهُ مِنْ أَخِیهِ شَیْ ءٌ فَلْیُبَارِکْ عَلَیْهِ فَإِنَّ الْعَیْنَ حَقٌّ (۳).

**[ترجمه]مکارم الاخلاق: و از امام صادق علیه السّلام روایت شده است: هر کس از چیزی که برادرش دارد خوشش بیاید باید به او مبارک باشد بگوید، زیرا چشم زدن حقیقت دارد. - . مکارم الاخلاق : ۴۴۵ -

**[ترجمه]

«۲۵»

وَ مِنْهُ، قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله: إِنَّ الْعَیْنَ لَیُدْخِلُ الرَّجُلَ الْقَبْرَ وَ الْجَمَلَ الْقِدْرَ(۴).

**[ترجمه]مکارم الاخلاق: پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلم فرمود: چشم زخم مرد را به گور می فرستد و شتر را به دیگ. - . مکارم الاخلاق : ۴۴۵ -

**[ترجمه]

«۲۶»

وَ قَالَ صلی الله علیه و آله: لَا رُقْیَهَ إِلَّا مِنْ حُمَهٍ وَ الْعَیْنِ (۵).

**[ترجمه]مکارم الاخلاق: پیامبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلم فرمود: ورد و دعاء فقط برای نیش زدن یا چشم زدن است. - . مکارم الاخلاق : ۴۴۶ و در منبع عبارت « و چشم زخم حقیقت دارد » در ادامه آمده است. -

**[ترجمه]

«۲۷»

وَ مِنْهُ، عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام: لَوْ کَانَ شَیْ ءٌ یَسْبِقُ الْقَدَرَ لَسَبَقَهُ الْعَیْنُ (۶).

**[ترجمه]مکارم الاخلاق: از امام صادق علیه السّلام روایت شده است: اگر چیزی بر قضای الهی پیشی می گرفت چشم زخم بر آن سبقت می گرفت. - . مکارم الاخلاق : ۴۷۹ -

**[ترجمه]

«۲۸»

الْخِصَالُ، بِإِسْنَادِهِ عَنِ السَّکُونِیِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِیهِ علیه السلام أَنَّ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله قَالَ: لَا رُقَی إِلَّا فِی ثَلَاثَهٍ فِی حُمَهٍ أَوْ عَیْنٍ أَوْ دَمٍ لَا یَرْقَأُ(۷).

**[ترجمه]الخصال: امام صادق علیه السلام از امام باقر علیه السلام نقل کرده که: پیامبر صلی اللَّه علیه و آله و سلم فرمود: ورد فقط در سه چیز است: نیش زدن، چشم زخم یا خونی که بند نمی آید. - . الخصال : ۷۴ -

**[ترجمه]

«۲۹»

جَامِعُ الْأَخْبَارِ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِنَّ الْعَیْنَ لَتُدْخِلُ الرَّجُلَ الْقَبْرَ وَ تُدْخِلُ الْجَمَلَ الْقِدْرَ(۸).

**[ترجمه]جامع الاخبار: رسول خدا صلی اللَّه علیه و آله و سلم فرمود: چشم زخم مرد را به گور می فرستد و شتر را به دیگ. - . جامع الاخبار : ۱۵۷ چاپ الحیدریه -

**[ترجمه]

«۳۰»

وَ جَاءَ فِی الْخَبَرِ: أَنَّ أَسْمَاءَ بِنْتَ عُمَیْسٍ قَالَتْ یَا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِنَّ بَنِی

ص: ۲۶

۱- ۱. مکارم الأخلاق: ۴۴۵.

۲- ۲. مکارم الأخلاق: ۴۴۵.

۳- ۳. مکارم الأخلاق: ۴۴۵.

۴- ۴. مکارم الأخلاق: ۴۴۵.

۵- ۵. المصدر: ۴۴۶، و فیه« و العین حق».

۶- ۶. المصدر: ۴۷۹.

۷- ۷. الخصال: ۷۴.

۸- ۸. جامع الأخبار: ۱۵۷ طبعه الحیدریّه.

جَعْفَرٍ تُصِيبُهُمُ الْعَيْنُ فَأَسْتَرْقِی لَهُمْ قَالَ نَعَمْ فَلَوْ كَانَ شَیْ ءٌ يَسْبِقُ الْقَدَرَ لَسَبَقَتِ الْعَيْنُ (۱).

**[ترجمه]در خبری آمده است که اسماء بنت عمیس گفت: یا رسول اللّه، پسران جعفر را چشم می زنند برایشان دعای چشم زخم بگیرم؟ فرمود: بله، اگر چیزی بر تقدیر الهی پیش می افتاد چشم زخم بر آن سبقت می گرفت. - . جامع الاخبار : ۱۵۷ در منبع آمده: آیا دعای چشم زخم بگیرم؟ -

**[ترجمه]

«۳۱»

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِيِّ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُوسَی بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: مَا رَفَعَ النَّاسُ أَبْصَارَهُمْ إِلَی شَیْ ءٍ إِلَّا وَضَعَهُ اللَّهُ (۲).

**[ترجمه]نوادر الراوندی: امام موسی بن جعفر علیه السلام از پدرانش علیهم السلام فرمود: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلم فرمود: مردم به چیزی چشم نیندازند مگر اینکه خدا آن را پست سازد. - . نوادر راوندی : ۱۷ -

**[ترجمه]

«۳۲»

النهج، [نهج البلاغه] قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام: مَا قَالَ النَّاسُ لِشَیْ ءٍ طُوبَی لَهُ إِلَّا وَ قَدْ خَبَأَ الدَّهْرُ لَهُ يَوْمَ سَوْءٍ(۳).

**[ترجمه]نهج البلاغه: امیر المؤمنین علیه السّلام فرمود: مردم به چیزی نگویند چه خوش است مگر اینکه روزگار برایش روز بدی در کمین دارد. - . نهج البلاغه ۲ : ۲۰۵ -

**[ترجمه]

بيان

طوبی كلمه تستعمل فی مقام المدح و الاستحسان و التعجب من حسن الشی ء و كماله و خبأت الشی ء أخبأه أخفيته يوم سوء بالفتح أی يوم نقص و بليه و زوال و إخفاء الدهر ذلك اليوم كنايه عن جهل الناس بأسبابه و أنه يأتيهم بغته أو غفلتهم عن عدم ثبات زخارف الدنيا و سرعه زوالها.

ثم إنه يحتمل أن يكون ما ورد فی هذا الخبر و الخبر السابق إشاره إلی تأثير العيون كما مر أو إلی أن من لوازم الدنيا أنه إذا انتهت فيها حال شخص فی الرفعه و العزه إلی غايه الكمال فلا بد أن يرجع إلی النقص و الزوال فقولهم طوبی له و استحسانهم إياه و رفع أبصارهم إليه من شواهد الرفعه و الكمال و هو علامه الأخذ فی الهبوط و الاضمحلال.

و قد يخطر بالبال أن ما ورد فى العين و تأثيرها يمكن أن يكون إشاره إلى هذا المعنى و إن كان بعيدا من بعض الآيات و الأخبار و يمكن تأويلها إليه و تطبيقها عليه كما لا يخفى على أولى الأبصار و ما ورد من ذكر الله و الدعاء عند ذلك لا ينافيه بل يؤيده فإن أمثال ذلك موجبه لدوام النعمه و استمرارها و الله يعلم حقائق الأمور و دقائق الأسرار.

ص: ٢٧

١- ١. جامع الأخبار: ١٥٧ فيه. أ فأسترقى.

٢- ٢. نوادر الراوندىّ: ١٧.

٣- ٣. نهج البلاغه: ج ٢، ص ٢٠٥.

**[ترجمه]کلمه «طوبی» در مقام مدح و نیکو پنداشتن و تعجب از حسن یک چیز و کمال آن به کار می رود. « خبأت الشیء، أخبوه » یعنی آن را پنهـان کردم و « یوم سَوءٍ» با فتـح یعنی روز نقص و کاستی و بلاء و ازبین رفتن. و اینکه روزگار روز بـدی در کمین دارد، کنـایه است از جهل مردم به سـبب پست شـدن آن و اینکه ناگهانی به سـراغ آن ها می آیـد یا غفلت آن ها از پایدار نبودن زینت های دنیا و سرعت از بین رفتن آن.

و احتمـال دارد آنچه در این خبر و خبر پیش از آن آمـد اشـاره داشـته باشـند به تـأثیر چشم هـا که قبلا بحث آن گـذشت، و یا اشاره داشـته باشد به این که از لوازم دنیا آن است که وقتی حال یک شـخص به اوج کمال بزرگی و عزت برسد ناگزیرباید به کاستی و زوال برگردد و این سـخن مردم که خوشا به حال او و اینکه مردم از او خوشـشان بیاید و چشم دوختن مردم به آن از جمله شواهد بزرگی و کمال است و همان نشانه شروع در سقوط کردن و نابود شدن است.

و ممکن است به ذهن انسان برسـد که آنچه در مورد چشم و اثر بخشـی آن وارد شده است اشاره به این معنا]که در بالا آمد[دارد. گرچه از برخی آیات و روایات بعید است ولی ممکن است که آن آیات و روایات را به آن تفسـیر کرد و با آن مطابقت داد همانگونه که بر صاحبان بینش پنهان نیست، و هرچه ذکر خـدا و دعا درباره آن ها آمده با آن منافات ندارد بلکه مؤید آن است، زیرا امثال آن موجب پایداری نعمت و استمرار آن است، و خدا حقیقت امور و اسرار دقیق را می داند.

**[ترجمه]

نقل و تحقیق

اعلم أن أصحابنا و المخالفین اختلفوا فی حقیقه السحر و أنه هل له حقیقه أو محض توهم و لنذکر بعض کلماتهم فی ذلک.

قال الشیخ قدس سره فی الخلاف السحر له حقیقه و یصح منه أن یعقد و یؤثر و یسحر فیقتل و یمرض و یکوع (۱)

الأیدی و یفرق بین الرجل و زوجته و یتفق له أن یسحر بالعراق رجلا بخراسان فیقتله عند أکثر أهل العلم و أبی حنیفه و أصحابه و مالک و الشافعی.

و قال أبو جعفر الأسترآبادی لا حقیقه له و إنما هو تخییل و شعبده و به قال المغربی من أهل الظاهر و هو الذی یقوی فی نفسـی و یدل علیه قوله تعالی فَإِذا حِبالُهُمْ الآیه(۲)

و ذلـک أن القوم جعلوا من الحبـال کهیئـات الحیات و طلوا علیها الزئبق و أخـذوا الموعـد علی وقت تطلع فیه الشـمس حتی إذا وقعت علی الزئبق تحرک فخیل لموسی علیه السلام أنها حیات و لم یکن لها حقیقه و کان هذا فی أشد وقت الحر فألقی موسی عصاه فأبطل علیهم السحر فآمنوا به.

و أیضا فإن الواحد منا لا یصح أن یفعل فی غیره و لیس بینه و بینه اتصال و لا اتصال بما یتصل بما یفعل فیه فکیف یفعل من هو ببغداد فیمن هو بالحجاز و أبعد منها و لا ینفی هذا قوله تعالی وَ لکِنَّ الشَّیاطِینَ کَفَرُوا یُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ(۳) لأن ذلک لا نمنع

منه و إنما الذى منعنا منه أن يؤثر الساحر الذى يدعونه فأما أن يفعلوا ما يتخيل عنه أشياء فلا نمنع منه.

و رووا عن عائشه ۰۰۰ أقول ثم ذكر نحوا مما مر من سحر اليهودى النبى صلى الله عليه و آله ثم قال و هذه أخبار آحاد لا يعمل عليها فى هذا المعنى و قد روى عن عائشه أنها قالت سحر

۱- ۱. كوع- كسمع-: عظم كوعه- و هو طرف الزند الذى يلى الإبهام- و اعوج.

۲- ۲. طه: ۷۶.

۳- ۳. البقره: ۱۰۲.

رسول الله صلى الله عليه و آله فما عمل فيه السحر و هذا معارض ذلك.

ثم قـال قـدس سره إذا أقر أنه سـحر فقتـل بسـحره متعمـدا لا يجب عليه القود و به قال أبو حنيفه و قال الشافعى يجب عليه القود دليلنا أن الأصل براءه الذمه و أن هذا مما يقتل به يحتاج إلى دليل.

و أيضا فقد بينا أن الواحد لا يصح أن يقتل غيره بما لا يباشره به إلا أن يسقيه ما يقتل به على العاده مثل السم و ليس السحر بشى ء من ذلك.

و قد روى أصحابنا أن الساحر يقتل و الوجه فيه أن هذا فساد فى الأرض و السعى فيها به فلأجل ذلك وجب فيه (۱)

القتل.

و قال العلامه نور الله مرقده فى التحرير السـحر عقد و رمى كلام يتكلم به أو يكتبه أو يعمل شـيئا يؤثر فى بدن المسـحور أو قلبه أو عقلـه من غير مباشـره و قـد يحصـل به القتـل و المرض و التفريـق بين الرجـل و المرأه و بغض أحـدهما لصـاحبه و محبه أحد الشخصين للآخر و هل له حقيقه أم لا فيه نظر.

ثم قال و السحر الذى يجب فيه (۲)

القتل هو ما يعـد فى العرف سـحرا كما نقل الأموى فى مغازيه أن النجاشـى دعا السواحر فنفخن فى إحليل عماره بن الوليـد فهام مع الوحش فلم يزل معها إلى إماره عمر بن الخطاب فأمسكه إنسان فقال خلنى و إلا مت فلم يخله فمات من ساعته.

و قيـل إن سـاحره أخـذها بعض الأـمراء فجـاء زوجهـا كالهائم فقال قولوا لها تخل عنى فقالت ائتونى بخيوط و باب فأتوا بـذلك فجلست و جعلت تعقـد فطار بها الباب فلم يقـدروا عليها و أمثال ذلك و أما الذى يعزم على المصـروع و يزعم أنه يجمع الجن و يأسـرها فتطيعه فلا يتعلق به حكم و الـذى يحل السـحر بشـى ء من القرآن و الـذكر و الأقسام فلا بأس به و إن كان بالسـحر حرم على إشكال.

و قال فى موضع آخر منه الذى اختاره الشيخ رحمه الله أنه لا حقيقه

۱- ۱. به(خ).

۲- ۲. الخلاف ۲: ۴۲۳ و ۴۲۴.

للسحر و فى الأحاديث ما يدل على أن له حقيقه فعلى ما ورد فى الأخبار لو سحره فمات بسحره ففى القود إشكال و الأقرب الديه إلى آخر ما قال.

و قال فى المنتهى نحوا من أول الكلام ثم قال و اختلف فى أنه له حقيقه أم لا قال الشيخ رحمه الله لا حقيقه له و إنما هو تخييل و هو قول بعض الشافعيه و قال الشافعى له حقيقه و قال أصحاب أبى حنيفه إن كان يصل إلى بدن المسحور كدخان و نحوه جاز أن يحصل منه ما يؤثر فى نفس المسحور من قتل أو مرض أو أخذ الرجل عن امرأته فيمنعه وطأها أو يفرق بينهما أو يبغض أحدهما إلى الآخر أو يحببه إليه فأما أن يحصل المرض و الموت من غير أن يصل إلى بدنه شى ء فلا يجوز ذلك.

ثم ذكر رحمه الله احتجاج الطرفين بآيه يُخَيَّلُ إِلَيْهِ و سوره الفلق ثم قال و روى الجمهور عن عائشه أن النبى صلى الله عليه و آله سحر حتى يرى أنه يفعل الشى ء و لا يفعله و أنه قال لها ذات يوم أ شعرت أن الله تعالى أفتانى فيما استفتيته أنه أتانى ملكان فجلس أحدهما عند رأسى و الآخر عند رجلى فقال ما وجع الرجل فقال مطبوب قال من طبه قال لبيد بن أعصم اليهودى فى مشط و مشاطه فى جف طلعه فى بئر ذى أزوان رواه البخارى و جف الطلعه وعاؤها و المشاطه الشعر الذى يخرج من شعر الرأس و غيره إذا مشط فقد أثبت لهم سحرا و هذا القول عندى باطل و الروايات ضعيفه خصوصا روايه عائشه لاستحاله تطرق السحر إلى الأنبياء عليهم السلام.

ثم قال إن كان للسحر حقيقه فهو ما يعد فى العرف سحرا ثم ذكر القصتين للنجاشى و الساحره ثم قال فهذا و أمثاله مثل أن يعقد الرجل المزوج فلا يطيق وطء امرأته هو السحر المختلف فيه فأما الذى يقال من العزم على المصروع فلا يدخل تحت هذا الحكم و هو عندى باطل لا حقيقه له و إنما هو من الخرافات.

و قال الشهيد رفع الله درجته فى الدروس تحرم الكهانه و السحر بالكلام و الكتابه و الرقيه و الدخنه بعقاقير الكواكب و تصفيه النفس و التصوير و العقد و النفث

و الأقسام و العزائم بما لا يفهم معناه و يضر بالغير فعله و من السحر الاستخدام للملائكه و الجن و استنزال الشياطين فی كشف الغائب و علاج المصاب و منه الاستحضار بتلبيس الروح ببدن منفعل كالصبی و المرأه و كشف الغائب عن لسانه.

و منه النيرنجات و هی إظهار غرائب خواص الامتزاجات و أسرار النيرين و تلحق به الطلسمات و هی تمزيج القوی العاليه الفاعله بالقوی السالفه المنفعله ليحدث عنها فعل غريب فعمل هذا كله و التكسب به حرام و الأكثر علی أنه لا حقيقه له بل هو تخييل و قيل أكثره تخييل و بعضه حقيقی لأنه تعالی وصفه بالعظمه فی سحره فرعون و من التخييل إحداث خيالات لا وجود لها فی الحس المشترك للتأثير فی شی ء آخر و ربما ظهر إلی الحس.

و تلحق به الشعبذه و هی الأفعال العجيبه المرتبه علی سرعه اليد بالحركه فيلبس علی الحس و قيل الطلسمات كانت معجزات للأنبياء.

و أما الكيمياء فيحرم المسمی بالتكليس بالزئبق و الكبريت و الزاج و التصديه و بالشعر و البيض و المرار و الأدهان كما تفعله الجهال أما سلب الجواهر خواصها و إفادتها خواص أخری بالدواء المسمی بالإكسير أو بالنار الملينه الموقده علی أصل الفلزات أو لمراعاه نسبها فی الحجم و الوزن فهذا مما لا يعلم صحته و تجنب ذلك كله أولی و أحری (۱).

و قال الشهيد الثانی رفع الله مقامه السحر هو كلام أو كتابه أو رقيه أو أقسام و عزائم و نحوها يحدث بسببها ضرر علی الغير و منه عقد الرجل عن زوجته بحيث لا يقدر علی وطئها و إلقاء البغضاء بينهما و منه استخدام الملائكه و الجن و استنزال الشياطين فی كشف الغائبات و علاج المصاب و استحضارهم و تلبسهم ببدن صبی أو امرأه و كشف الغائب علی لسانه فتعلم ذلك و أشباهه و عمله و تعليمه كله حرام و التكسب به سحت و يقتل مستحله و لو تعلمه ليتوقی به أو ليدفع به المتنبی بالسحر فالظاهر جوازه و ربما وجب علی الكفايه كما هو خيره الدروس و يجوز

۱- ۱. الدروس: كتاب المكاسب.

حله بالقرآن و الأقسام كما ورد فی روایه القلاء.

و هل له حقیقه أو هو تخییل الأکثر علی الثانی و یشکل بوجدان أثره فی کثیر من الناس علی الحقیقه و التأثر بالوهم إنما یتم لو سبق للقابل علم بوقوعه و نحن نجد أثره فیمن لا یشعر به أصلا حتی یضر به و لو حمل تخییله علی ما تظهر من تأثیره فی حرکات الحیات و الطیران و نحوهما أمکن لا فی مطلق التأثیر و إحضار الجان و شبه ذلک فإنه أمر معلوم لا یتوجه دفعه.

ثم قال و الکهانه عمل یوجب طاعه بعض الجان له و اتباعه له بحیث یأتیه بالأخبار و هو قریب من السحر ثم قال و الشعبذه عرفوها بأنها الحرکات السریعه التی تترتب علیها الأفعال العجیبه بحیث یتلبس (۱)

علی الحس الفرق بین الشی ء و شبهه لسرعه الانتقال منه إلی شبهه.

**[ترجمه]بدان که اصحاب ما و مخالفین در باره حقیقت سحر اختلاف نظر دارند و اینکه آیا واقعی است یا فقط توهم است، باید برخی سخنان آن هادر مورد آن را ذکر کنیم.

شیخ قُدّس سرّه در کتاب خلاف گفته: سحر حقیقت دارد، و می تواند ببندد و اثر کند و سحر کند و بکشد و بیمار کند و دست ها را چلاق کند - . کَوِع – مانند سَمِع –: مچ دست او از طرف انگشت شست بر آمده و خمیده شد. کَوَع: سر مچ دست که به انگشت شست می رسد. - و میان شوهر و زنش جدائی بیندازد، و در نظر اکثر دانشمندان و ابی حنیفه و یارانش و مالك و شافعی امکان دارد که کسی در عراق مردی در خراسان را سحر کند و او را بکشد.

و ابو جعفر استرآبادی گفته: سحر حقیقت ندارد و صرف خیال و شعبده است و مغربی که جزء ظاهریه است هم همین نظر را داده و آن همان نظری است که به نظر من قوی تر است، و این قول خدای متعال هم که فرمود: « پس ناگهان ریسمان ها و چوبدستی هایشان –تا آخر آیه–» - . طه / ۶۶ - بر آن دلالت می کند. چون ساحران از ریسمان ها چیزهایی مانند مار ساختند و بر روی آن جیوه ریختند و زمان وعده را وقتی گذاشتند که آفتاب در آن وقت می تابد تا اینکه وقتی آفتاب به جیوه خورد جیوه حرکت کرد و به خیال موسی علیه السلام رسید که آن ها مار هستند در حالی که حقیقت نداشتند و این کار در گرم ترین زمان بود و موسی عصایش را انداخت و سحر را بر آن ها باطل کرد و به او ایمان آوردند.

و همچنین کسی از ما نمی تواند روی دیگری کاری انجام دهد در حالی که بین او و آن شخص اتصالی وجود ندارد و اتصالی نیست به آنچه متصل می شود به چیزی که کاری در آن انجام می دهد، چگونه کسی که در بغداد است بر روی کسی که در حجاز یا دورتر است کاری انجام می دهد؟! و این سخن خدای متعال را که فرمود: {لیکن آن شیطان [صفت] ها به کفر گراییدند که به مردم سحر می آموختند} - . بقره / ۱۰۲ - نفی نمی کند چون، ما آن را نفی نمی کنیم، و تنها چیزی که ما آن را نفی کردیم آن است که ساحری که ادعای آن را می کنند، اثرگذار باشد، و اما اینکه کاری انجام دهند که چیزهایی از آن تخیل شود ما آن را نفی نمی کنیم. و از عایشه روایت کرده اند....

من می گویم: سپس روایتی شبیه آنچه گذشت که یهودی پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم را سحر کرد آورده و گفته: اینها اخبار آحاد هستند و در این مسئله به آن ها عمل نمی شود و از عایشه روایت شده است که گفت: رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و

آله و سلم را سحر کردند ولی در او اثر نکرد و این با آن در تعارض است.

سپس شیخ طوسی- قدس سره- گفته: اگر کسی اعتراف کند که سحر کرده و کسی را با سحرش عمدا کشته است، قصاص او واجب نیست و ابوحنیفه هم چنین گفته و شافعی گفته: واجب است قصاص شود. دلیل ما اصل برائت است، و اثبات اینکه سحر از جمله چیزهایی است که با آن کسی کشته می شود نیاز به دلیل دارد.

همچنین بیان کردیم که کسی نمی تواند دیگری را با آنچه با آن تماس ندارد بکشد مگر اینکه آنچه عادتا موجب قتل می شود مثل سم، به او بخوراند و سحر این چنین نیست .

و اصحاب ما روایت کرده اند که ساحر باید کشته شود. دلیل آن هم این است که این فساد در زمین است و تلاش در فساد به وسیله سحر است و برای همین هم قتل در آن واجب است.

و علامه- خدا مرقدش را نورانی کند- در التحریر گفته است: سحر گره زدن و پرتاب سخنی است که ساحر با آن سخن می گوید یا آن را می نویسد یا کاری انجام می دهد که در بدن شخص سحر شده یا در دل او یا عقل او به صورت غیر مستقیم اثر می گذارد و گاهی به واسطه آن قتل و مرض و جدایی میان زن و شوهر و دشمنی یکی نسبت به دیگری و محبت یک شخص نسبت به دیگری به وجود می آید و اینکه آیا حقیقت دارد یا نه؟ مورد بحث و نظر است.

سپس گفته: سحری که کشتن در آن واجب است - . الخلاف ۲ : ۴۲۳ و ۴۲۴ - چیزی است که در عرف سحر به شمار می آید چنانچه اموی در کتاب مغازی خود نقل کرده که نجاشی ساحران را فراخواند و در آلت عماره بن ولید دمیدند و دیوانه شد و با وحشیان، بیابان گرد شد و پیوسته با آن ها بود تا زمان حکومت عمر بن خطاب. شخصی او را گرفت، عماره به او گفت: مرا آزاد کن و گرنه می میرم، و او را رها نکرد و همان ساعت مرد.

و گفته اند: یکی از امیران زن ساحری را دستگیر کرد و شوهرش دیوانه وار آمد و گفت: به او بگوئید مرا رها کند، گفت: مقداری نخ و در برایم بیاورید و آن را آوردند و نشست و شروع به گره زدن کرد و یکباره در او را پرواز داد و نتوانستند او را بگیرند و نمونه هایی شبیه آن.

اما آن کس که بر غش کرده ورد و دعا می خواند و گمان می کند جنیان را جمع می کند و آن ها را تسخیر می کند و از او اطاعت می کنند حکمی ندارد، و آن کس که به وسیله قرآن و دعا و قسم دادن سحر را باطل می کند اشکالی ندارد و اگر با سحر، سحر را باطل کند حرام است گرچه حکم حرمت مورد اشکال است .

علامه در جای دیگر از آن گفته: آنچه شیخ طوسی – رحمه الله- برگزیده این است که سحر حقیقت ندارد، ولی در احادیث آمده که حقیقت دارد، پس بر اساس آنچه در روایات آمده اگر کسی کسی را سحر کرد و به واسطه سحرش آن شخص مرد در قصاص کردن اشکال است و اقرب حکم بدیه است - تا پایان آنچه گفته- .

در منتهی سخنی شبیه سخن نخست را بیان کرده و سپس گفته: اختلاف نظر وجود دارد که سحر حقیقت دارد یا نه؟ شیخ

رحمه الله گفته: حقیقت ندارد و فقط به خیال انداختن است و این سخن برخی شافعیه است، شافعی گفته: سحر حقیقت دارد. و پیروان ابی حنیفه گفته اند: اگر چیزی به بدن سحر شده برسد مثل دود و نظیر آن امکان دارد که از سحر چیزی به وجود بیاید که در وجود سحر شده اثر بگذارد چون کشتن و بیماری یا گرفتن مرد از همسرش که مرد را از نزدیکی با همسرش باز می دارد یا بین آن دو جدائی می اندازد یا یکی از آن دو را نسبت به دیگری دچار بغض می کند یا یکی را محبوب دیگری می سازد اما اینکه مرض یا بیماری ایجاد شود بدون اینکه به بدن مسحور چیزی برسد، این ممکن نیست.

و سپس شیخ رحمه الله دلیل آوردن هر دو طرف از آیه «یُخَیَّلُ إِلَیْهِ» { در خیال او، [چنین] می نمود } و سوره فلق، را ذکر کرده و گفته: جمهور از عایشه روایت کرده اند که پیامبر صلّی اللّٰه علیه و آله و سلم سحر شد تا اینکه می دید کاری را انجام می دهد در حالی که آن را انجام نمی داد و ایشان روزی به عایشه فرمود: احساس کردم خدای متعال در مورد آنچه از او سوال کرده بودم پاسخ مرا داد. دو فرشته نزد من آمدند و یکی کنار سرم نشست و دیگری کنار پاهایم و گفت: درد این مرد چیست؟ و او پاسخ داد: سحر شده است، گفت: چه کسی او را سحر کرده است؟ گفت: لبید بن اعصم یهودی در شانه و موی دم شانه در پوسته شکوفه خرما در چاه ذی ازوان، که بخاری آن را روایت کرده است. و منظور از جفّ شکوفه خرما، پوسته آن است و منظور از مشاطه، مویی است که از موی سر و غیر آن هنگامی که شانه می شود جدا می شود. و در این روایت سحر را برای آن ها ثابت کرده است. این نظر در نزد من باطل است و روایات ضعیف است، مخصوصا روایت عایشه، چون محال است که سحر در پیامبران علیهم السّلام وارد شود .

سپس گفته: اگر سحر حقیقت داشته باشد همان است که در عرف سحر به حساب می آید و سپس دو داستان نجاشی و زن ساحر را نقل کرده و گفته: این و چیزهایی شبیه این مانند اینکه مرد مزدوج بسته شود که در نتیجه نتواند با همسر خود نزدیکی کند سحری است که مورد اختلاف است، ولی آنچه گفته می شود که بر کسی که غش کرده دعا بخوانند داخل در این حکم نیست. و سحر در نظر من باطل است و حقیقت ندارد و تنها از خرافات است.

شهید — خدا درجه او را بالا برد- در کتاب دروس گفته: کهانت حرام است و سحر کردن با گفتن و نوشتن و دعا خواندن و دود ایجاد کردن با داروهایی از گیاه کوکب و تصفیه نفس و صورت گری و گره زدن و دمیدن و قسم ها و وردها به وسیله چیزهایی که معنای آن فهمیده نمی شود و انجام آن به دیگران ضرر می رساند حرام است، و از جمله موارد سحر به کار گیری ملائکه و جنیان و پایین کشیدن شیاطین برای کشف چیزی پنهان و درمان بیمار است و از موارد سحر حاضر کردن روح به وسیله وارد کردن روح به بدن یک چیز اثر پذیر مثل بچه و زن و کشف چیز پنهان از زبان او.

و از جمله موارد سحر نیرنجات است که آشکار کردن خواصّ معجون های عجیب و غریب و اسرار ماه و خورشید است و طلسم ها هم ملحق به آن هستند که ترکیب قوای عالیه موثر با قوای سافله اثرپذیر است برای اینکه از آن پدیده غریبی به وجود آید. انجام دادن همه این کارها و کسب در آمد با آن ها حرام است، و بیشتر علما قائل به این هستند که سحر حقیقت ندارد بلکه به خیال انداختن است، و گفته شده که بیشتر آن به خیال انداختن است و برخی از آن حقیقی است چون خدای متعال در داستان ساحران فرعون آن را بزرگی توصف کرده است، و از جمله موارد به خیال انداختن، ایجاد خیالاتی است که وجودی در حسّ مشترک برای اثر گذاشتن در چیز دیگر ندارد و چه بسا در حس هم ظاهر می شود.

و شعبده بازی هم ملحق به آن است و آن کارهای عجیبی است که مترتب بر سرعت دست در حرکت است که در نتیجه برای حس اشتباه پیش می آید، و گفته شده که طلسم ها معجزه های انبیاء بوده است .

اما کیمیاگری: آنچه که نرم کردن نامیده می شود به وسیله جیوه و گوگرد و زاج، و درخشان کردن و به وسیله مو و تخم مرغ و زهردان و روغن ها همان گونه که جاهلان انجام می دهند، حرام است. اما گرفتن خواص جواهرات از آن ها و دادن خواص دیگر به آن ها به وسیله داروهایی که اکسیر نامیده می شود یا به وسیله آتش نرم کننده و افروخته بر اصل فلزات یا به خاطر رعایت نسبت آن ها در حجم و وزن ، این ها معلوم نیست درست باشد، و اجتناب از همه آن ها اولویت بیشتر دارد و شایسته تر است. - . الدروس : کتاب المکاسب -

و شهید ثانی- خدا مقام او را بالا برد- گفته است: سحر همان کلام یا نوشته یا دعا یا قسم ها و وردها و شبیه آن ها است که به سبب آن ضرری برای غیر ایجاد می شود و از موارد آن بستن مرد از همسرش به گونه ای که مرد قادر بر نزدیکی با او نباشد و کینه انداختن بین آن دو است و از موارد آن به کارگیری ملائکه و جنیان و پایین کشیدن شیاطین در کشف امور پنهان و مداوای بیمار و حاضر کردن آن ها و وارد کردن آن ها به بدن بچه و زن و کشف کردن امور پنهان از زبان او است. پس یاد گرفتن آن ها و مانند آن ها و انجام دادن و آموختن آن ها همه اش حرام است و درآمد آن هم مال حرام است و هر کس آن را حلال بداند باید کشته شود. اگر آن را یاد بگیرد تا خود را حفظ کند یا به وسیله آن کسی که به وسیله سحر ادعای پیامبری دارد را دفع کند ظاهرا جائز است و چه بسا واجب کفائی است همان گونه که در دروس هم همین نظر انتخاب شده است و ابطال سحر با قرآن و قسم ها جائز است همان گونه که در روایت قلا وارد شده است.

و آیا سحر حقیقت دارد یا به خیال انداختن است؟ بیشتر معتقد به نظر دوم هستند ولی به آن اشکال گرفته می شود که اثر آن در بسیاری از مردم حقیقتا یافت می شود و اثرپذیرفتن از وهم در جایی است که پذیرنده وهم از قبل علم به وقوع آن داشته باشد در حالی که ما اثر آن را در کسی که اصلا آن را درک نمی کند، می یابیم تا آنجا که از آن زیان می بیند، و اگر به خیال انداختن بر آن اثراتی که در حرکت های مارها و پرواز کردن و مانند آن ظاهر می شود حمل شود، امکان دارد، نه اینکه حمل بر هر اثرگذاری و احضار جنیان و شبیه آن شود که امری معلوم است و رد کردن آن توجیه ندارد.

سپس گفته: کهانت کاری است که موجب اطاعت جنیان از او و پیروی او [از آن ها] می شود به گونه ای که برای او اخبار را می آورند و این کار نزدیک به سحر است سپس گفته: شعبده را تعریف کرده اند به این که شعبده حرکت های سریعی است که کارهای عجیبی به دنبال می آورد به گونه ای که برای حس انسان در فرق بین یک چیز با چیزی شبیه آن، به خاطر سرعت انتقال از چیزی به چیز شبیه آن، اشتباه پیش می آید.

**[ترجمه]

أقول

و نحو ذلک قال المحقق الأردبیلی روح الله روحه فی شرح الإرشاد و قال الظاهر أن له حقیقه بمعنی أنه یؤثر بالحقیقه لا أنه إنما

یتأثر بالوهم فقط و لهذا نقل تأثیره فی شخص لم یعرف و لا یشعر بوقوعه فیه نعم یمکن أن لا حقیقه له بمعنی أن لا یوجد حیوان بفعله بل یتخیل کقوله تعالی یُخَیَّلُ إِلَیْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّها تَسْعی (۲) مع أنه لا- ثمره فی ذلک إذ لا شک فی عقابه و لزوم الدیه و عوض ما یفوت بفعل الساحر علیه.

و قال ابن حجر فی فتح الباری فی العین تقول عنت الرجل أصبته بعینک فهو معیون و معین و رجل عائن و معیان و عیون و العین یضر باستحسان مشوب بحسد من حیث الطبع یحصل للمبصور منه ضرر و قد استشکل ذلک علی بعض الناس فقال کیف

یعمل العین من بعد حتی یحصل الضرر للمعیون و الجواب أن طبائع الناس تختلف فقد یکون ذلک من سم یصل من عین العائن فی الهواء إلی بدن المعیون.

و قد نقل عن بعض من کان معیانا أنه قال إذا رأیت شیئا یعجبنی وجدت

۱- ۱. یلتبس.

۲- ۲. طه: ۶۶.

حراره تخرج من عینی و یقرب ذلک بالمرأه الحائض تضع یـدها فی إناء اللبن فیفسـد و لو وضـعتها بعـد طهرها لم یفسـد و کذا تدخل البسـتان فتضـر بکثیر من العروش من غیر أن تمسـها و من ذلک أن الصـحیح قد ینظر إلی العین الرمد فیرمد و یتثاءب (۱) بحضرته فیتثاب هو أشار إلی ذلک ابن بطال و قال الخطابی فی الحدیث أن للعین تأثیرا فی النفوس و إبطال قول الطباعیین أنه لا شی ء إلا ما تدرکه الحواس الخمس و ما عدا ذلک لا حقیقه له.

و قـال المـازری زعم بعض الطباعیین أن العائن تنبعث من عینه قوه سـمیه تتصل بالمعین فیهلک أو یفسـد و هو کإصابه السم من نظر الأفعی و أشار إلی منع الحصـر فی ذلک مع تجویزه و أن الـذی یتمشـی علی طریقه أهل السـنه أن العین إنما تضـر عنـد نظر العائن بعاده أجراها الله تعالی أن یحدث الضـر عند مقابله شخص لآخر و هل ثم جواهر خفیه أو لا هو أمر محتمل لا یقطع بإثباته و لا نفیه.

و من قـال ممن ینتمی إلی الإسـلام من أصـحاب الطبـائع بـالقطع بـأن جواهر لطیفه غیر مرئیه تنبعث من العائن فتتصل بالمعیون و تتخلل مسام جسـمه فیخلق البارئ الهلاک عندها کما یخلق الهلاک عند شـرب السموم فقد أخطأ بدعوی القطع و لکنه جائز أن یکون عاده لیست ضروره و لا طبیعه انتهی.

و هو کلام سدیـد و قد بالغ ابن العربی فی إنکاره فقال ذهبت الفلاسـفه إلی أن الإصابه بالعین صادره عن تأثیر النفس بقوتها فیه فأول ما یؤثر فی نفسها ثم یؤثر فی غیرها.

و قیل إنما هو سم فی عین العائن یصیبه بلفحه(۲)

عند التحدیق إلیه کما یصیب لفح سم الأفعی من یتصل به.

ثم رد الأول بأنه لو کان کذلک لما تخلفت الإصابه فی کل حال و الواقع بخلافه و الثانی بأن سم الأفعی جزء منها و کلها قاتل و العائن لیس یقتل منه

۱- ۱. التثاؤب معروف، و هو أن یسترخی فیفتح فمه بلا قصد، و الاسم الثؤباء.

۲- ۲. لفحت النار أو السموم فلانا: أصاب حرها وجهه و أحرقه.

شی ء فی قولهم إلا بصره و هو معنی خارج عن ذلک قال و الحق أن الله یخلق عند بصر العائن إلیه و إعجابه به إذا شاء ما شاء من ألم أو هلکه و قد یصرفه قبل وقوعه بالاستعاذه أو بغیرها و قد یصرفه بعد وقوعه بالرقیه أو بالاغتسال أو بغیر ذلک انتهی کلامه.

و فیه بعض ما یتعقب فإن الذی مثل بالأفعی لم یرد أنها تلامس المصاب حتی یتصل به من سمها و إنما أراد أن جنسا من الأفاعی اشتهر أنها إذا وقع بصرها علی الإنسان هلک فکذلک العائن و لیس مراد الخطابی بالتأثیر المعنی الذی تذهب إلیه الفلاسفه بل ما أجری الله به العاده من حصول الضرر للمعیون و قد أخرج البزاز بسند حسن عن جابر رفعه قال أکثر من یموت بعد قضاء الله و قدره بالنفس قال الراوی یعنی بالعین و قد أجری الله العاده بوجود کثیر من القوی و الخواص فی الأجسام و الأرواح کما یحدث لمن ینظر إلیه من یحتشمه من الخجل فتری فی وجهه حمره شدیده لم تکن قبل ذلک و کذا الاصفرار عند رؤیه من یخافه و کثیر من الناس یسقم بمجرد النظر إلیه و یضعف قواه و کل ذلک بواسطه ما خلق الله تعالی فی الأرواح من التأثیرات و لشده ارتباطها بالعین نسب الفعل إلی العین و لیست هی المؤثره و إنما التأثیر للروح و الأرواح مختلفه فی طبائعها و قواها و کیفیاتها و خواصها فمنها ما یؤثر فی البدن بمجرد الرؤیه من غیر اتصال به لشده خبث تلک الروح و کیفیتها الخبیثه.

و الحاصل أن التأثیر بإراده الله تعالی و خلقه لیس مقصورا علی الاتصال الجسمانی بل یکون تاره به و تاره بالمقابله و أخری بمجرد الرؤیه و أخری بتوجه الروح کالذی یحدث من الأدعیه و الرقی و الالتجاء إلی الله تعالی و تاره یقع ذلک بالتوهم و التخیل و الذی یخرج من عین العائن سهم معنوی إن صادف بدنا لا وقایه له أثر فیه و إلا لم ینفذ السهم بل ربما رد علی صاحبه کالسهم الحسی سواء.

و قال فی بیان السحر قال الراغب و غیره السحر یطلق علی معان أحدها

مـا دق و لطف و منه سـحرت الصـبى خـدعته و اسـتملته فكـل من اسـتمال شـيئا فقـد سـحره و منه إطلاـق الشـعراء سـحر العيون لاستمالتها النفوس و منه قول الأطباء الطبيعه ساحره و منه قوله تعالى بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ (۱) أی مصروفون عن المعرفه

وَ مِنْهُ حَدِيثُ: إِنَّ مِنَ الْبَيَانِ لَسِحْراً.

الثانى ما يقع بخداع و تخييلات لا حقيقه لها نحو ما يفعله المشـعبد من صرف الأبصار عما يتعاطاه بخفه يده و إلى ذلك الإشاره بقوله تعالى يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّها تَسْعى (۲) و قوله تعـالى سَحَرُوا أَعْيُنَ النَّاسِ (۳) و من هناک سـموا موسى عليه السلام ساحرا و قد يستعان فى ذلك بما يكون فيه خاصيه كحجر المغناطيس.

الثـالث مـا يحصـل بمعـاونه الشـياطين بضـرب من التقرب إليهم و إلى ذلـك الإشاره بقوله تعالى وَ لكِنَّ الشَّياطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ(۴).

الرابع مـا يحصل بمخاطبه الكواكب و اشتراك روحانياتها بزعمهم قال ابن حزم و منه ما يؤخـذ من الطلسـمات كالطابع المنقوش فيه صوره عقرب فى وقت كون القمر فى العقرب فينفع من لدغه العقرب و قد يجمع بعضـهم بين الأمرين الاسـتعانه بالشـياطين و مخاطبه الكواكب فيكون ذلك أقوى بزعمهم.

ثم السـحر يطلق و يراد به الآـله التى يسـحر بهـا و يطلق و يراد به فعـل الساحر و الآله تاره تكون معنى من المعانى فقط كالرقى و النفث و تاره تكون من المحسوسات كتصوير صوره على صوره المسحور و تاره يجمع الأمرين الحسى و المعنوى و هو أبلغ.

و اختلف فى السـحر فقيـل هو تخييـل فقـط و لاـ حقيقه له و قـال النووى و الصـحيح أن له حقيقه و به قطع الجمهور و عليه عامه العلماء و يدل عليه الكتاب و السنه

۱- ۱. الحجر: ۱۵.

۲- ۲. طه: ۶۶.

۳- ۳. الأعراف: ۱۱۶.

۴- ۴. البقره: ۱۰۲.

المشهوره انتهی.

لکن محل النزاع أنه هل یقع بالسحر انقلاب عین أو لا فمن قال إنه تخییل فقط منع من ذلک و من قال له حقیقه اختلفوا فی أنه هل له تأثیر فقط بحیث یغیر المزاج فیکون نوعا من الأمراض أو ینتهی إلی الإحاله بحیث یصیر الجماد حیوانا مثلا و عکسه فالذی علیه الجمهور هو الأول و ذهبت طائفه قلیله إلی الثانی فإن کان بالنظر إلی القدره الإلهیه فمسلم و إن کان بالنظر إلی الواقع فهو محل الخلاف فإن کثیرا ممن یدعی ذلک لا یستطیع إقامه البرهان علیه.

و نقل الخطابی أن قوما أنکروا السحر مطلقا و کأنه عنی القائلین بأنه تخییل فقط و إلا فهی مکابره.

و قال المازری جمهور العلماء علی إثبات السحر و أن له حقیقه و نفی بعضهم حقیقته و أضاف ما یقع منه إلی خیالات باطله و هو مردود لورود النقل بإثبات السحر و لأن العقل لا ینکر أن الله تعالی قد یخرق العاده عند نطق الساحر بکلام ملفق و ترکیب أجسام أو مزج بین قوی علی ترتیب مخصوص و نظیر ذلک ما یقع من حذاق الأطباء من مزج بعض العقاقیر ببعض حتی ینقلب الضار منها بمفرده فیصیر بالترکیب نافعا و قیل لا یزید تأثیر السحر علی ما ذکر الله تعالی فی قوله ما یُفَرِّقُونَ بِهِ بَیْنَ الْمَرْءِ وَ زَوْجِهِ (۱) لکون المقام مقام تهویل فلو جاز أن یقع أکثر من ذلک لذکره.

قال المازری و الصحیح من جهه العقل أنه یجوز أن یقع به أکثر من ذلک قال و الآیه لیست نصا فی منع الزیاده و لو قلنا إنها ظاهره فی ذلک.

ثم قال و الفرق بین السحر و المعجزه و الکرامه أن السحر یکون بمعاناه أقوال و أفعال حتی یتم للساحر ما یرید و الکرامه لا تحتاج إلی ذلک بل إنما تقع غالبا اتفاقا و أما المعجزه فتمتاز من الکرامه بالتحدی.

و نقل إمام الحرمین الإجماع علی أن السحر لا یظهر إلا عن فاسق و الکرامه

۱- ۱. البقره: ۱۰۲.

لا تظهر عن (۱)

الفاسق و نقل النووی فی زیادات الروضه عن المستولی (۲)

نحو ذلک و ینبغی أن یعتبر بحال من یقع الخارق منه فإن کان متمسکا بالشریعه متجنبا للموبقات فالذی یظهر علی یده من الخوارق کرامه و إلا فهو سحر لأنه ینشأ عن أحد أنواعه کإعانه الشیاطین.

و قال القرطبی السحر حیل صناعیه یتوصل إلیها بالاکتساب غیر أنها لدقتها لا یتوصل إلیها إلا آحاد الناس و مادتها الوقوف علی خواص الأشیاء و العلم بوجوه ترکیبها و أوقاته و أکثرها تخییلات بغیر حقیقه و إیهامات بغیر ثبوت فیعظم عند من لا یعرف ذلک کما قال الله تعالی عن سحره فرعون وَ جاؤُ بِسِحْرٍ عَظِیمٍ (۳) مع أن حبالهم و عصیهم لم تخرج عن کونها حبالا و عصیا.

ثم قال و الحق أن لبعض أصناف السحر تأثیرا فی القلوب کالحب و البغض و إلقاء الخیر و الشر فی الأبدان بالألم و السقم و إنما المنکر أن الجماد ینقلب حیوانا و عکسه بسحر الساحر و نحو ذلک انتهی.

و قال شارح المقاصد السحر إظهار أمر خارق للعاده من نفس شریره خبیثه بمباشره أعمال مخصوصه یجری فیها التعلم و التلمذ و بهذین الاعتبارین یفارق المعجزه و الکرامه و بأنه لا یکون بحسب اقتراح المعترض و بأنه یختص ببعض الأزمنه أو الأمکنه أو الشرائط و بأنه قد یتصدی لمعارضته و یبذل الجهد فی الإتیان بمثله و بأن صاحبه ربما یعلن بالفسق و یتصف بالرجس فی الظاهر و الباطن و الخزی فی الدنیا و الآخره إلی غیر ذلک من وجوه المفارقه و هو عند أهل الحق جائز عقلا ثابت سمعا و کذلک الإصابه بالعین.

و قالت المعتزله هو مجرد إراءه ما لا حقیقه له بمنزله الشعبده التی سببها خفه حرکات الید أو خفاء وجه الحیله فیه.

۱- ۱. فی أکثر النسخ: علی فاسق.
۲- ۲. المستوفی(خ).
۳- ۳. الأعراف: ۱۱۶.

لنا على الجواز ما مر فى الإعجاز من إمكان الأمر فى نفسه و شمول قدره الله له فإنه هو الخالق و إنما الساحر فاعل و كاسب و أيضا إجماع الفقهاء و إنما اختلفوا فى الحكم و على الوقوع وجوه.

منها قوله تعالى يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَ ما أُنْزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبابِلَ هارُوتَ وَ مارُوتَ إلى قوله فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُما ما يُفَرِّقُونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرْءِ وَ زَوْجِهِ وَ ما هُمْ بِضارِّينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ (۱) و فيه إشعار بأنه ثابت حقيقه ليس مجرد إراءه و تمويه و بأن المؤثر و الخالق هو الله تعالى وحده.

و منها سوره الفلق فقد اتفق جمهور المسلمين على أنها نزلت فيما كان من سحر لبيد بن أعصم اليهودى لرسول الله صلى الله عليه و آله حتى مرض ثلاث ليال.

و منها ما روى أن جاريه سحرت عائشه و أنه سحر ابن عمر حتى تكوعت يده.

فإن قيل لو صح السحر لأضرت السحره بجميع الأنبياء و الصالحين و لحصلوا لأنفسهم الملك العظيم و كيف يصح أن يسحر النبى صلى الله عليه و آله و قد قال الله وَ اللَّهُ يَعْصِمُکَ مِنَ النَّاسِ (۲) وَ لا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ أَتى و كانت الكفره يعيبون النبى صلى الله عليه و آله بأنه مسحور مع القطع بأنهم كاذبون.

قلنا ليس الساحر يوجد فى كل عصر و زمان و بكل قطر و مكان و لا ينفذ حكمه كل أوان و لا له يد فى كل شى ء(۳)

و النبى صلى الله عليه و آله معصوم من أن يهلكه الناس أو يوقع خللا فى نبوته لا أن يوصل ضررا و ألما إلى بدنه و مراد الكفار بكونه مسحورا أنه مجنون أزيل عقله بالسحر حيث ترك دينهم.

فإن قيل قوله تعالى فى قصه موسى عليه السلام يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّها

۱- ۱. البقره: ۱۰۲.

۲- ۲. المائده: ۶۷.

۳- ۳. شان(خ).

تَشعی (۱) یدل علی أنه لا حقیقه للسحر و إنما هو تخییل و تمویه قلنا یجوز أن یکون سحرهم إیقاع ذلک التخیل و قد تحقق و لو سلم فکون أثره فی تلک الصوره هو التخییل لا یدل علی أنه لا حقیقه له أصلا.

و أما الإصابه بالعین و هو أن یکون لبعض النفوس خاصیه أنها إذا استحسنت شیئا لحقه الآفه فثبوتها یکاد یجری مجری المشاهدات التی لا تفتقر إلی حجه

وَ قَدْ قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله: الْعَیْنُ حَقٌّ یُدْخِلُ الرَّجُلَ الْقَبْرَ وَ الْجَمَلَ الْقِدْرَ.

و قد ذهب کثیر من المفسرین إلی أن قوله تعالی وَ إِنْ یَکادُ الَّذِینَ کَفَرُوا لَیُزْلِقُونَکَ بِأَبْصارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الذِّکْرَ وَ یَقُولُونَ (۲) الآیه نزلت فی ذلک.

و قالوا کان العین فی بنی أسد فکان الرجل منهم یتجوع ثلاثه أیام فلا یمر به شی ء یقول فیه لم أر کالیوم إلا عانه فالتمس الکفار من بعض من کانت له هذه الصنعه أن یقول فی رسول الله صلی الله علیه و آله ذلک فعصمه الله.

و اعترض الجبائی أن القوم ما کانوا ینظرون إلی النبی صلی الله علیه و آله نظر استحسان بل مقت و نقص.

و الجواب أنهم کانوا یستحسنون منه الفصاحه و کثیرا من الصفات و إن کانوا یبغضونه من جهه الدین.

ثم للقائلین بالسحر و العین اختلاف فی جواز الاستعانه بالرقی و العوذ و فی جواز تعلیق التمائم و فی جواز النفث و المسح و لکل من الطرفین أخبار و آثار و الجواز هو الأرجح و المسأله بالفقهیات أشبه انتهی.

و أقول الذی ظهر لنا مما مضی من الآیات و الأخبار و الآثار أن للسحر تأثیرا ما فی بعض الأشخاص و الأبدان کإحداث حب أو بغض أو هم أو فرح و أما تأثیره فی إحیاء شخص أو قلب حقیقه إلی أخری کجعل الإنسان بهیمه فلا ریب فی نفیهما و أنهما من المعجزات و کذا فی کل ما یکون من هذا القبیل کإبراء

۱- ۱. طه: ۶۶.

۲- ۲. القلم: ۵۱.

الأكمه و الأبرص و إسقاط يد بغير جارحه أو وصل يد مقطوع أو إجراء الماء الكثير من بين الأصابع أو من حجر صغير و أشباه ذلك. و الظاهر أن الإماته أيضا كذلك فإنه بعيد أن يقدر الإنسان على أن يقتل رجلا بغير ضرب و جرح و سم و تأثير ظاهر فى بدنه و إن أمكن أن يكون الله تعالى جعل لبعض الأشياء تأثيرا فى ذلك و نهى عن فعله كما أنه سبحانه جعل الخمر مسكرا و نهى عن شربه و جعل الحديد قاطعا و منع من استعماله فى غير ما أحله و كذا التمريض لكنه أقل استبعادا.

فإن قيل مع تجويز ذلك يبطل كثير من المعجزات و يحتمل فيه السحر.

قلنا قد مر أن المعجزه تحدث عند طلبها بلا آلات و أدوات و مرور زمان يمكن فيه تلك الأعمال بخلاف السحر فإنه لا يحصل إلا بعد استعمال تلك الأمور و مرور زمان و أيضا الفرق بين السحر و المعجزه بين عند العارف بالسحر و حقيقته و لذا حكم بعض الأصحاب بوجوب تعلمه كفايه و يروى عن شيخنا البهائى قدس الله روحه أنه لو كان خروج الماء من بين أصابع النبى صلى الله عليه و آله مع قبض يده و ضم أصابعه إلى كفه كان يحتمل السحر و أما مع بسط الأصابع و تفريجها فلا يحتمل السحر و ذلك واضح عند من له دربه(۱) فى صناعه السحر.

و أيضا معجزات الأنبياء لا تقع على وجه تكون فيه شبهه لأحد إلا أن يقول معاند بلسانه ما ليس فى قلبه فإن الساحر ربما يخيل و يظهر قطرات من الماء من بين أصابعه أو كفه أو من حجر صغير و إما أن يجرى أنهار كبيره بمحض ضرب العصا أو يروى كثيرا من الناس و الدواب بما يجرى من بين أصابعه بلا معاناه عمل أو استعانه بآله فهذا مما يعرف كل عاقل أنه لا يكون من السحر و كذا إذا دعا على أحد فمات أو مرض من ساعته فإن مثل هذا لا يكون سحرا بديهه.

و أما جهه تأثيره فما كان من قبيل التخييلات و الشعبده فأسبابها ظاهره عند العاملين بها تفصيلا و عند غيرهم إجمالا كما مر فى سحر سحره فرعون و استعانتهم

۱- ۱. درب دربا و دربه: كان حاذقا فى صناعته.

بالزئبق أو إراءتهم أشياء بسرعه اليد لا حقيقه لها.

و أما حدوث الحب و البغض و الهم و أمثالها فالظاهر أن الله تعالى جعل لها تأثيرا و حرمها كما أومأنا إليه و هذا مما لا ينكره العقل و يحتمل أن يكون للشياطين أيضا مدخلا(۱)

فی ذلک و یقل أو یبطل تأثیرها بالتوکل و الدعاء و الآیات و التعویذات.

و لذا كان شيوع السحر و الكهانه و أمثالهما فى الفترات بين الرسل و خفاء آثار النبوه و استيلاء الشياطين أكثر و تضعف و تخفى تلك الأمور عند نشر آثار الأنبياء و سطوع أنوارهم كأمثال تلك الأزمنه فإنه ليس من دار و لا بيت إلا و فيه مصاحف كثيره و كتب جمه من الأدعيه و الأحاديث و ليس من أحد إلا و معه مصحف أو عوذه أو سوره شريفه و قلوبهم و صدورهم مشحونه بذلك فلذا لا نرى منها أثرا بينا فى تلك البلاد إلا نادرا فى البلهاء و الضعفاء و المنهمكين فى المعاصى و قد نسمع ظهور بعض آثارها فى أقاصى البلاد لظهور آثار الكفر و ندور أنوار الإيمان فيها كأقاصى بلاد الهند و الصين و الترک.

و أما تأثير السحر فى النبى و الإمام صلوات الله عليهما فالظاهر عدم وقوعه و إن لم يقم برهان على امتناعه إذا لم ينته إلى حد يخل بغرض البعثه كالتخبيط و التخليط فإنه إذا كان الله سبحانه أقدر الكفار لمصالح التكليف على حبس الأنبياء و الأوصياء عليهم السلام و ضربهم و جرحهم و قتلهم بأشنع الوجوه فأى استحاله على أن يقدروا على فعل يؤثر فيهم هما و مرضا.

لكن لما عرفت أن السحر يندفع بالعوذ و الآيات و التوكل و هم عليهم السلام معادن جميع ذلك فتأثيره فيهم مستبعد و الأخبار الوارده فى ذلك أكثرها عاميه أو ضعيفه و معارضه بمثلها فيشكل التعويل عليها فى إثبات مثل ذلك.

و أما ما يذكر من بلاد الترک أنهم يعملون ما يحدث به السحب و الأمطار فتأثير أعمال مثل هؤلاء الكفره فى الآثار العلويه و ما به نظام العالم مما يأبى عنه العقول

۱- ۱. كذا.

السليمه و الأفهام القويمه و لم يثبت عندنا بخبر من يوثق بقوله.

و أما العين فالظاهر من الآيات و الأخبار أن لها تحققا أيضا إما بأن جعل الله تعالى لذلك تأثيرا و جعل علاجه التوكل و التوسل بالآيات و الأدعيه الوارده فى ذلك أو بأن الله تعالى يفعل فى المعين فعلا عند حدوث ذلك لضرب من المصلحه و قد أومأنا إلى وجه آخر فيما مر.

و بالجمله لا- يمكن إنكار ذلك رأسا لما يشاهد من ذلك عينا و ورود الأخبار به مستفيضا و الله يعلم و حججه عليهم السلام حقائق الأمور.

**[ترجمه]محقق اردبیلی- خدا روح او را شاد کند- هم در شرح ارشاد مانند آن را گفته و گفته است: ظاهر این است که سحر حقیقت دارد به این معنی که سحر حقیقتا اثر می گذارد نه اینکه سحر فقط از وهم اثر بگیرد و از این رو اثر آن به کسی که آن را نمی شناسد و احساس نمی کند که سحر در او اتفاق افتاده هم منتقل می شود. بله ممکن است حقیقت نداشته باشد به معنی اینکه با انجام سحر حیوانی به وجود نمی آید بلکه خیال می شود مانند این سخن خدای متعال که فرموده:{ بر اثر سحرشان، در خیال او، [چنین] می نمود که آن ها به شتاب می خزند} - . طه / ۶۶ - با اینکه آن بحث فایده ای ندارد، زیرا شکی در عقاب شدن ساحر و لزوم پرداخت دیه و غرامت آنچه به واسطه کار ساحر از دست می رود نیست.

ابن حجر در « فتح الباری » گفته: در مورد چشم زخم می گویی:« عِنتَ الرَّجُلَ» یعنی با چشمت او را چشم زدی پس او « معیون و معین» یعنی چشم خورده، است و «رَجُلٌ عایِنٌ و مِعیانٌ و عَیُونٌ» یعنی مرد بسیار چشم زننده. و چشم با خوش آمدن آمیخته به حسد ضرر می رساند و از جهت طبیعت خود برای چشم خورده از آن ضرر ایجاد می شود و این اثر بخشی بر برخی مردم مورد اشکال شده و گفته اند: چگونه چشم از اثر می کند تا اینکه برای چشم خورده ضرر ایجاد می شود؟ جواب این است که طبع های مردم گوناگون است، چه بسا آن به خاطر زهری باشد که از چشم انسان چشم زننده در هوا، به بدن چشم خورده می رسد.

و از کسی که بسیار شور چشم است، نقل شده است که گفته: وقتی چیزی را می بینم که از آن خوشم می آید متوجه می شوم که حرارتی از چشمم خارج می شود و آن مسئله نزدیک به حالت زن حائض است که دستش را در کاسه شیر قرار دهد و آن را فاسد کند که اگر بعد از پاک شدن آن را قرار می داد فاسد نمی کرد، و همچنین به بوستان می رود و به بسیاری از داربست ها ضرر می زند بدون اینکه به آن ها دست زده باشد، و از قبیل آن مسئله است که انسان سالم گاهی به چشمی که درد می کند نگاه می کند و چشم درد می گیرد و یا در حضور او خمیازه - . التثائب [خمیازه کشیدن] واضح است، و آن این است که انسان دچار سستی می شود و دهانش را باز می کند بدون اینکه قصد داشته باشد واسم آن هم الثوباء است. - می کشند و او هم خمیازه می کشد. ابن بطّال هم به آن مطلب اشاره کرده است.

خطابی گفته: در حدیث آمده است که چشم در نفوس اثر دارد و این باطل کردن سخن مادیین است که می گویند: هیچ چیزی جز آنچه حواس پنجگانه آن را درک می کند، وجود ندارد و هر چیزی غیر از آن حقیقت ندارد.

مازری گفته: برخی از مادیین گمان کرده اند که از چشم انسان شورچشم نیروی زهرناکی برمی خیزد و به انسان چشم خورده می رسد که او را می کُشد یا فاسد می کند مانند برخورد کردن زهر از چشم افعی، و به محصور نبودن اثر چشم شور در آن مورد اشاره کرده با اینکه آن را جایز دانسته است و آن نظری که همگام با روش اهل سنت است، آن است که چشم فقط زمان نگاه کردن انسان شورچشم ضرر می زند، به خاطر عادتی که خدای متعال آن را جاری کرده که هنگام رو به رو شدن شخص با شخص دیگر ضرر ایجاد شود، و آیا ماده های پنهانی وجود دارد یا نه؟ احتمال دارد باشد نه می توان آن را به صورت قطعی ثابت کرد و نه می توان رد کرد.

کسی از علمای فلسفه طبیعی که منتسب به اسلام است گفته: قطعا موادی لطیف و نامرئی از چشم انسان شورچشم بر می خیزد و به انسان چشم خورده می رسد و در سوراخ های پوست بدن او وارد می شود و آنگاه خدا نابودی را خلق می کند همان گونه که هنگام خوردن زهر نابودی خلق می کند، در ادعای قطعیت خطا کرده است ولی احتمال دارد که عادتا این گونه باشد ولی ضروری و طبیعی نیست- پایان-.

و این سخن محکمی است ولی ابن عربی به سختی آن را رد کرده و گفته: فلاسفه معتقدند که چشم زدن از تاثیر نفس به واسطه نیروی نفسی که در خود انسان است، به وجود می آید چون شورچشم اول در نفس خودش اثر می گذارد سپس در غیر خودش.

و گفته شده: آن فقط زهری است که در چشم انسان شورچشم است که زمان خیره شدن به او حرارت (لَفح) - . لَفَحَت النّارُ أو السَّمومُ فلانًا: حرارت آن به صورتش خورد و آن را سوزاند. - آن به چشم خورده می رسد همان گونه که حرارت زهر افعی به کسی که به او متصل است می رسد.

سپس اولی را رد کرده به اینکه اگر این گونه بود چشم زدن در همه حالت ها بود در حالی که واقعیت بر خلاف آن است و دومی را رد کرده به اینکه زهر افعی جزئی از او است و همه اش کشنده است ولی شورچشم، به گفته آن ها، چیزی از او کسی را نمی کشد مگر چشم او و آن معنایی خارج از آن است.

گفته: و حق این است که خدا هنگام نگاه کردن شورچشم به چشم خورده و تعجب کردن او و از آن، اگر بخواهد آنچه از درد یا نابودی که بخواهد خلق می کند و گاهی هم قبل از اتفاق افتادن آن، با پناه بردن یا غیر آن، آن را دفع می کند و گاهی بعد از اتفاق افتادن با دعا و غسل و غیر آن، آن را دفع می کند- سخن او پایان یافت-.

اشکال: و در کلام او اشکالاتی وجود دارد که [بعضی از آن ها] در ادامه می آید کسی که به افعی مثال زده مقصودش این نبوده که افعی شخص مسموم را لمس کرده تا زهرش به او برسد بلکه منظورش این بوده که مشهور است که یک نوع افعی وجود دارد که وقتی نگاهش به انسان می افتد انسان نابود می شود و شورچشم هم این چنین است. و مقصود خطابی از تاثیر معنایی که فلاسفه می گویند نیست، بلکه آن عادتی است که خدا جاری کرده که چشم خورده ضرر ببیند.

و بزاز با سندی خوب از جابر به صورت مرفوع حدیث آورده که گفته: بیشتر کسانی که می میرند پس از قضاء و قدر خدا به

خاطر نفس است. راوی گفته: یعنی با چشم زخم است. و خدا عادت را بر این جاری کرده که بسیاری از نیروها و خواص در جسم ها و روح ها وجود داشته باشد همان گونه که از روی خجالت برای شخصی اتفاق می افتد که شرمگین کننده ای به او نگاه می کند پس در چهره اش سرخی شدیدی می بینی که قبل از آن وجود نداشت و همچنین زردی هنگام دیدن کسی که از او می ترسد، و بسیاری از مردم به صرف نگاه کردن به او بیمار می شوند و نیروی آن ها ضعیف می شود، و همه این ها به خاطر اثراتی است که خدای متعال در روح ها خلق کرده است و به خاطر شدت ارتباط روح ها با چشم، این کار به چشم نسبت داده شده در حالی که چشم موثر نیست و تأثیر تنها مال روح است و ارواح در طبیعت ها و نیروها و کیفیت ها و خاصیت هایشان گوناگون هستند، برخی از آن ها به صرف دیدن بدون اینکه اتصال به بدن در بدن اثر می کنند به خاطر خبیث بودن آن روح و کیفیت های خبیث آن ها.

و نتیجه اینکه: تاثیر با اراده خدا است و خلقت او به اتصال جسمانی منحصر نیست بلکه گاهی با آن است و گاهی با رودررو شدن و گاهی به صرف دیدن و گاهی هم با توجه روح مانند آنچه از دعاها و ورد و پناه بردن به خدا پدید می آید، و گاهی هم با وهم و خیال اتفاق می افتد و آنچه از چشم شور خارج می شود یک تیر معنوی است که اگر به تنی که محافظ ندارد برسد در آن اثر می کند و گرنه تیر نفوذ نمی کند بلکه چه بسا به صاحبش برگردد درست مثل تیر حسی واقعی. و در بیان سحر گفته: راغب و غیر او گفته اند: سحر معانی مختلفی دارد:

۱.

آنچه دقیق و لطیف باشد و از همین معنی می گویند: کودک را سحر کردم یعنی او را فریفتم و او را به سوی خود کشیدم و هر که از چیزی دلبری کند آن را سحر کرده و از همان معنی است تعبیر شاعران که می گویند سحر چشم ها به خاطر دلفریبی آن برای جان ها و از همان معنی گفته طبیبان است که می گویند «طبیعت ساحر است» و از همان معنی گفته خدای متعال است که فرمود: « بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ » - . حجر / ۱۵ - یعنی باز داشته شدگان از معرفت و حدیث « برخی از بیان ها سحر هستند» هم از همین باب است.

۲.

آنچه با فریب و خیال افکنی که حقیقت ندارد واقع می شود مانند کاری که شعبده باز انجام می دهد و با تردستی چشم ها را از آنچه انجام می دهد باز می دارد و خدای تعالی با این سخن خود به آن شاره کرده است: {بر اثر سحرشان، در خیال او، [چنین] می نمود که آن ها به شتاب می خزند} - . طه / ۶۶ - و سخن خدای متعال که فرمود: { دیدگان مردم را افسون کردند} - . اعراف / ۱۱۶ - و از همانجا هم موسی علیه السلام را ساحر نامیدند، در حالی که در آن سحر از آنچه در آن خاصیتی نظیر سنگ مغناطیس بود کمک گرفته شد.

۳.

آنچه به کمک شیاطین با نوعی تقرب جستن به آن ها انجام می شود و خدای متعال با سخن خود که فرمود: { لیکن آن

شیطان [صفت] ها به کفر گراییدند که به مردم سحر می آموختند} - . بقره / ۱۰۲ - به آن اشاره کرده است.

۴.

آنچه به گمان آن ها با گفتگو با ستارگان و مشترک شدن با روحانیت آن ها پدید می آید. ابن حزم گفته: آنچه از طلسم ها گرفته می شود مانند مهری که شکل عقرب که در زمانی که قمر در عقرب است بر آن نقش بسته است بنابراین برای نیش عقرب خوب است، سحر است ، و بعضی هم بین دو امر جمع می کنند: کمک گرفتن از شیاطین و گفتگو با ستارگان که آن به گمان آن ها قوی تر است.

سحر گفته می شود و منظور از آن وسیله ای است که با آن سحر انجام می شود و سحر گفته می شود و منظور از آن کار ساحر است و ابزار گاهی تنها یک معنی از معانی است مانند وردخواندن و دمیدن و گاهی از محسوسات است مانند ساختن شکلی از روی تصویر انسان سحر شده و گاهی جمع بین حسی و معنوی است و آن رساتر است.

در باره سحر اختلاف نظر است. گفته شده: سحر فقط به خیال انداختن است و حقیقت ندارد. نووی گفته: نظر صحیح این است که سحر حقیقی است و جمهور علما به آن یقین دارند و همه دانشمندان بر آن نظر هستند و قرآن و سنت مشهور هم بر آن دلالت می کند- پایان-

اما دعوا بر سر این است که آیا با سحر انقلابی در چیزی ایجاد می شود یا نه؟ کسی که می گوید سحر خیال افکنی است می گوید انقلاب رخ نمی دهد، و کسانی که می گویند حقیقت دارد اختلاف دارند که آیا فقط تاثیر دارد به گونه ای که مزاج را دگرگون می کند و نوعی از بیماری ها شکل می دهد یا اینکه منجر به دگرگونی می شود به گونه ای که مثلا جماد بیجان را به حیوان جاندار تبدیل می کند و بر عکس، نظری که بیشتر به آن معتقدند همان اول است و گروهی اندکی نظر دوم را برگزیده اند و اگر منظور قدرت الهی است که مسلم است و اگر منظور وقوع آن باشد که در آن اختلاف نظر است و بسیاری از کسانی که آن را ادعا می کنند نمی توانند دلیلی بر آن بیاورند.

خطابی گفته: گروهی سحر را به کلی انکار می کنند، و گویا نظرش آن هایی هستند که می گویند سحر تنها خیال افکنی است و گرنه لج بازی و انکار حق است.

مازری گفته: جمهور علماء سحر را ثابت شده می دانند و معتقدند سحر حقیقت دارد و برخی حقیقت داشتن آن را نفی کرده اند و آن سحر هایی که اتفاق می افتد را به خیالات بیهوده اضافه کرده اند و آن مردود است چون در اثبات سحر روایت وارد شده است و عقل هم انکار نمی کند که خدای تعالی گاهی هنگام سخنرانی ساحر با سخنی تلفیق شده و ترکیب کردن اجسام یا مخلوط کردن نیروها با ترتیبی مخصوص، خرق عادت می کند و نظیر آن، چیزی است که به دست طبیبان ماهر انجام می شود، با مخلوط کردن داروهای گیاهی با هم تا اینکه آنچه به تنهایی ضرر داشت با ترکیب کردن سودمند می شود. و گفته شده اثر سحر بیش از آنچه که خدا در آیه { چیزهایی که به وسیله آن میان مرد و همسرش جدایی بیفکنند} - . بقره / ۱۰۲ - فرموده، نیست چون مقام، مقام ترساندن است و اگر امکان داشت بیش از این اثر کند، حتما خدای متعال آن را ذکر می کرد.

مازری گفته: از نظر عقل صحیح است که امکان داشته باشد که اثری بیشتر از آن داشته باشد و گفته: آیه در ممنوعیت بیشتر اثر داشتن، نصّ نیست اگرچه بگوییم که ظاهر آن این است.

سپس گفته: فرق میان سحر با معجزه و کرامت این است که سحر همراه با رنج و سختی اوراد و کارهائی است تا برای ساحر آنچه می خواهد ایجاد شود ولی کرامت به آن نیازی ندارد بلکه غالبا به صورت اتفاقی واقع می شود و امتیاز معجزه در مقابل کرامت این است که همراه با تحدّی است.

امام الحرمین ادعای اجماع کرده که سحر فقط از انسان فاسق ظاهر می شود ولی کرامت از فاسق رخ نمی دهد. و نووی در زیادات الروضه عن المستولی مانند آن را آورده و شایسته است که از حال کسی که خرق عادت از او واقع می شود پند گرفته شود، اگر چنگ زننده به شریعت و پرهیزکننده از گناهان است آن خرق عادتی که به دست او انجام می شود کرامت است و گرنه سحر است چون از یکی از نواع سحر نشأت می گیرد مانند کمک شیاطین.

قرطبی گفته: سحر نیرنگ هایی ساختگی است که با تلاش به دست می آید ولی به خاطر دقت آن فقط افراد کمی از مردم به آن می رسند، مایه اش شناخت اشیاء و دانستن ترکیب های مختلف آن و زمان های آن است. و بیشتر آن به خیال اندازی هایی بدون واقعیت و به وهم انداختن هایی بدون دلیل است. در نزد کسی که آن را نمی شناسد بزرگ می نماید چنانچه خدای متعال درباره ساحران فرعون فرموده: {و سحری بزرگ در میان آوردند} - . اعراف / ۱۱۶ -

در حالی که ریسمان ها و عصا های آن ها از حالت ریسمان و عصا بودن خارج نشد .

سپس گفته: حق این است که برخی از انواع سحرها در دل ها اثر دارند مانند محبت و بغض و خیر و شر انداختن در بدن ها به وسیله درد و بیماری و آنچه مورد انکار است این است که با سحر ساحر بیجان به جان دار تبدیل شود یا برعکس و مانند آن- پایان-

شارح المقاصد گفته: سحر نمایش کاری خارق العاده است از نفسی بد و خبیث به واسطه کارهائی مخصوص که آموزش و شاگردی دارند، و به این دو اعتبار از معجزه و کرامت جدا است، و همچنین به این دلیل که طبق پیشنهاد اعتراض کننده نیست و همچنین اینکه مختص به برخی زمان ها یا مکان ها یا شرایط است و به اینکه در صدد مقابله با آن بر می آیند و تلاش می شود که مانند آن آورده شود و به اینکه چه بسا اعلان شود ساحر فاسق است و به پلیدی در ظاهر و باطن و خواری در دنیا و آخرت متصف شود و سایر موارد فرق میان معجزه و کرامت با سحر. و سحر نزد اهل حق عقلا جایز است و شرعا هم ثابت است و همچنین چشم زدن.

معتزله گفته اند: سحر فقط خواستن چیزی است که حقیقت ندارد مانند شعبده که علت آن تردستی یا پنهان بودن چگونگی نیرنگ در آن است. دلیل ما بر جواز همان است که درباره اعجاز گذشت که این کار به خودی خود ممکن است و قدرت خدا شامل آن می شود چون او آفریدگار است و ساحر تنها انجام دهنده کار و کاسب است و همچنین مورد اجماع فقهاء است و فقط در حکم آن اختلاف دارند و برای وقوعش دلیل هایی وجود دارد:

۱.

قول خدای تعالی {به مردم سحر می آموختند. و [نیز از] آنچه بر آن دو فرشته، هاروت و ماروت، در بابِل فرو فرستاده شده بود [پیروی کردند]، با اینکه آن دو [فرشته] هیچ کس را تعلیم [سحر] نمی کردند مگر آنکه [قبلًا به او] می گفتند: «ما [وسیله] آزمایشی [برای شما] هستیم، پس زنهار کافر نشوی.» و [لی] آن ها از آن دو [فرشته] چیزهایی می آموختند که به وسیله آن میان مرد و همسرش جدایی بیفکنند. هر چند بدون فرمان خدا نمی توانستند به وسیله آن به احدی زیان برسانند} که اشعار دارد به اینکه سحر حقیقت دارد و ثابت است و مجرد اراده و ظاهر سازی نیست و اثر بخش و خالق در آن تنها خدای تعالی است .

۲.

سوره فلق که جمهور مسلمانان اتفاق نظر دارند که درباره سحر کردن رسول خدا صلی اللّه علیه و آله و سلم توسط لبید بن اعصم یهودی نازل شده تا آنکه سه شب بیمار گردیده است.

۳.

روایت شده کنیزی عایشه را سحر کرد و ابن عمر را هم سحر کرد که تا اینکه دستش چلاق شد.

اگر گفته شود: در صورتی که سحر اثر داشت به همه پیامبران و نیکان زیان می رسانید و ساحران برای خود پادشاهی بزرگی تشکیل می دادند، و چگونه صحیح است که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم سحر شود با اینکه خدا فرموده « وَ اللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاس » - . مائده / ۶۷ - { و خدا تو را از [گزندِ] مردم نگاه می دارد } و فرموده « وَ لَا يُفْلِحُ السَّاحِرُ حَيْثُ أَتى » - . طه / ۶۹ - { و افسونگر هر جا برود رستگار نمی شود } و کافران پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم را متهم می کردند به اینکه سحر شده است، با یقین به اینکه دروغ می گویند.

ما می گوئیم: ساحر در هر دوره و زمان و در هر جا و مکانی وجود ندارد و حکمش در همه زمان ها نافذ نیست، و در همه کارها دست ندارد. پیامبر صلی اللّه علیه و آله و سلم از اینکه مردم ایشان را نابود کنند یا در نبوتش خللی ایجاد کنند حفظ شده است. نه از اینکه به ایشان زیانی یا دردی در بدن برسد، و مقصود کفار از اینکه ایشان سحر شده است، این است که با سحر عقل ایشان از بین رفته است چون دین آن ها را رها کرده است.

اگر گفته شود: سخن خدای متعال که در داستان موسی علیه السلام فرمود: « يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِن سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَى » - . طه / ۶۶ - { بر اثر سحرشان، در خیال او، [چنین] می نمود که آنها به شتاب می خزند } دلالت می کند که سحر حقیقت ندارد و فقط خیال افکنی و ظاهر سازی است .

می گوئیم: امکان دارد که سحر آن ها همان ایجاد خیال باشد و تحقق هم یافته است و به فرض که این را هم بپذیریم، اینکه در این صورت اثر سحر خیال افکنی بوده این دلیل نمی شود که سحر اصلا واقعیت نداشته باشد.

و اما چشم زدن آن است که برخی از نفوس خاصیتی دارنـد که وقتی از چیزی خوشـشان می آید به آن چیز آفتی می رسد، و ثبوتش از طریق مشاهـداتی است که نیـاز به دلیل نـدارد. و پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله و سـلم فرمود: «چشم زدن حقیقت دارد، مرد را در داخـل گور می کنـد و شتر را در داخـل دیگ» و بسـیاری از مفسـران اعتقاد دارنـد که آیه « وَ إِن يَكَادُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَيُزْلِقُونَكَ بِأَبْصَارِهِمْ لَمَّا سَمِعُوا الـذِّكْرَ وَ يَقُولُونَ – الآيه» – . قلم / ۵۱ – { و آنان که کافر شدند، چون قرآن را شـنیدند چیزی نمانده بود که تو را چشم بزنند، و می گفتند:– ادامه آیه} در مورد آن است.

و گفته انـد: شور چشـمی در قبیله بنی اسـد بوده است و چون مردی از آن هـا سه روز گرسـنه می مانـد، چیزی از کنار او نمی گـذشت که او بگوید: « امروز مانندش را ندیدم» جز اینکه چشـمش می زد. و کفار از برخی از آنان که این توانایی را داشـتند درخواست کردند که آن را درباره رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلم هم بگویند و خدا ایشان را حفظ کرد.

جبائی به این سـخن اعتراض کرده که آن قوم به پیامبر صـلی الله علیه و آله و سـلم با دیـد نیکو نگاه نمی کردنـد بلکه با دیـده دشمنی و نقص به ایشان نگاه می کردند.

جوابش این است که آنها فصاحت و بسیاری از صفات ایشان را می ستودند، اگر چه از نظر دین ایشان را دشمن می پنداشتند.

سپس معتقـدان به سـحر و چشم زخم در یاری جسـتن از ورد و دعا و در جواز آویختن مهره و دمیـدن و مسـح کردن اختلاف دارنـد. وهر کدام از دو طرف اخبار و روایاتی دارند ولی جواز برتری دارد، و مسأله به مسائل فقهی شبیه تر است .– پایان– من گویم: آنچه از اخبار و آیات و روایات گذشـته برای ما روشن شـده این است که سـحر در بعضـی اشـخاص و بدن ها اثر دارد مانند ایجاد محبت یا دشـمنی یا اندوه یا شادی، و اما اثر آن در زنده کردن یا تبدیل حقیقت به چیز دیگر مانند تبدیل انسان به حیوان، شـکی در نفی آن دو نیست و آن دو از معجزات هسـتند و همچنین در همه مواردی که از این قبیل باشـد مانند بهبودی دادن به کور و پیس و انداختن دست سالم بدون جراحت یا چسـبانیدن دست بریده یا جاری کردن آب بسـیار از میان انگشتان یا سنگ و مانند آن.

و ظاهر این است که کشـتن هم همان گونه است. زیرا بعیـد است که انسان بتوانـد کسـی را بدون زدن و مجروح کردن و سـم دادن و اثرگذاری ظاهری در بدنش بکشد، اگرچه ممکن است که خدای متعال برای برخی از اشـیاء تأثیر گذاری در بدن قرار داده باشد و از انجام آن باز داشته باشد، همانگونه که خدای سبحان شراب را مست کننده قرار داده است و از نوشیدن آن نهی کرده است و آهن را برنـده قرار داده و به کار بردنش در غیر از آنچه حلال کرده را منع کرده است و همچنین اثر بیمار کردن هم از سحر بعید است اما آن کمتر بعید است.

اگر گفته شود: با جایز کردن اثر سحر بسیاری از معجزه ها باطل می شود و در آن احتمال سحر می رود.

می گوئیم: بحث آن گـذشت که معجزه هنگامی که درخواست می شود، بدون ابزار و وسایل است و بدون گذشت زمانی که در آن زمان انجام آن کارها ممکن است، اتفاق می افتد بر خلاف سـحر، که سـحر فقط بعد از به کار بردن آن امور و گذشت زمان حاصل می شود. و همچنین فرق میان معجزه و سحر نزد کسی که از سحر و حقیقت آن آگاه است، روشن است و از این

رو برخی از اصحاب به وجوب کفایی یاد گرفتن سحر حکم کرده اند. و از شیخ بهائی- قدس الله روحه- روایت می شود که اگر خروج آب از بین انگشتان پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم همراه با بستن دست و قرار دادن انگشتانشان در کنار کف دستشان بود احتمال سحر می رفت اما با باز بودن انگشتان و فاصله داشتن آن ها احتمال سحر نمی رود و آن نزد کسی که در صنعت شعر مهارت دارد روشن است .

همچنین معجزات پیامبران به گونه ای اتفاق نمی افتد که در آن برای کسی جای تردید باشد مگر اینکه مخالف لج بازی، با زبان چیزی بگوید که در دلش نیست، زیرا ساحر چه بسا انسان را به خیال بیندازد و چند قطره آب از میان انگشتانش یا کف دستش یا از سنگی کوچک ظاهر کند اما اینکه کسی به صرف زدن عصا نهرهای بزرگ جاری سازد یا مردم و جانوران بسیاری را از آبی که بین انگشتانش جاری می کند سیراب کند بدون تکرار کار یا کمک گرفتن از ابزار، این از جمله چیزهایی است که هر عاقلی می داند که این سحر نیست. و همچنین اگر بر کسی نفرین کند و او بمیرد یا در همان ساعت بیمار شود، بدیهی است که این کارها سحر نیست.

و اما سبب تاثیر سحر از قبیل به خیال اندازی ها و شعبده بازی ها نیست و سبب های آن نزد سحرکنندگان به تفصیل روشن است و در نزد دیگران هم به صورت اجمالی روشن است. همان گونه که در بحث سحر ساحران فرعون و کمک گرفتن آن ها از جیوه یا نشان دادن اشیاء با تردستی که حقیقت ندارد، گذشت.

و اما ایجاد محبت و دشمنی و اندوه و چیزهایی شبیه آن، است گرچه ظاهرا خدای متعال برای آن تأثیری قرار داده و آن را حرام کرده است، همان گونه که ما هم به آن اشاره کردیم و عقل هم آن را انکار نمی کند و همچنین احتمال دارد که شیاطین هم در آن دخالت داشته باشند. و با توکل و دعاء و آیات و وردها اثرش کم می شود یا باطل می شود.

و از این رو شیوع سحر و کهانت در دوره های فترت بین پیامبران و پنهان بودن آثار نبوت و تسلط شیاطین، بیشتر بوده است و آن امور زمان نشر آثار انبیا و پرتو بخشی نور آن ها مانند آن زمان ها، ضعیف و مخفی می شد؛ زیرا خانه و کاشانه ای نیست مگر این که در آن قرآن های بسیار و کتاب های دعا و حدیث زیادی وجود دارد و کسی نیست مگر این که به همراه خود قرآن یا دعا یا سوره شریفی دارد و دل ها و قلب های آن ها از آن پر شده است. از این رو در این سرزمین ها اثر روشنی از سحر نمی بینیم مگر به ندرت در میان ابلهان و ضعیفان و گناهکاران. و گاهی ظهور آثار آن را در دور دست ترین سرزمین ها، به خاطر آشکار شدن آثار کفر و کمبود نور ایمان در آن ها، می شنویم مانند مناطق دوردست هند و چین و ترک.

و اما ظاهر این است که اثر کردن سحر در پیامبر و امام علیهما السّلام واقع نشده است؛ اگر چه برهانی بر محال بودنش ارائه نشده است؛ تا زمانی که به حدی نرسد که در هدف بعثت اختلال ایجاد کند مانند دیوانگی و قاطی کردن. زیرا وقتی که خدا برای مصلحت های تکلیف، کفار را بر زندانی کردن پیامبران و اوصیاء و زدن و زخمی کردن و کشتن آنها بابدترین وضع، قادر می کند؛ چرا محال باشد که بتوانند کاری انجام دهند که اثر اندوه و بیماری در آن ها داشته باشد؟!

ولی وقتی دانستی که سحر با ورد و دعا و توکل و آیات قرآن دفع می شود و آنها علیهم السلام سرچشمه ی همه ی این ها هستند، اثرگذاری سحر در آن ها بسیار بعید است، و اخباری که در مورد آن وارد شده، بیشترشان عامی و ضعیف و با روایات

شبیه آن معارض هستند و اعتماد به آن ها در اثبات مانند این مطلب مشکل است.

و اما آنچه گفته می شود که در سرزمین های ترک نشین، آن ها کاری می کننـد که ابر و باران به وجود می آید، اثرگذاری کارهـای این کفـار در آثـار آسـمانی و چیزهـایی که مایه نظم جهان هسـتند، از جمله چیزهایی است که عقل های سالم و فهم های استوار آن را رد می کند و به وسیله گزارش کسی که سخن او مورد اعتماد باشد در نزد ما ثابت نشده است.

و امـا چشم زدن، ظـاهر بسـیاری از آیـات و اخبار این است که وجود دارد؛ یا به خاطر اینکه خـدای متعال برای آن اثری ایجاد کرده و توکـل و توسـل به آیـات و دعاهـای صادر شـده در در باره آن را درمان آن قرار داده یا به خاطر این که خـدای متعال برای یـک مصـلحتی، هنگـام اتفـاق افتادن آن، در چشم خورده کاری انجام دهـد و ما در گذشـته به معنای دیگری هم در این بـاره اشـاره کردیم. و خلاـصه انکـار آن به صـورت کلی ممکن نیست؛ چـون بـا چشم برخی از آن مشاهـده می شود و اخبـار مستفیض در مورد آن وارد شده است و خدا و حجت های او علیهم السلام حقایق امور را می دانند .

**[ترجمه]

باب ۲ حقیقه الجن و أحوالهم

اشاره

باب ۲ حقیقه الجن و أحوالهم (۱)

**[ترجمه]باب ۲ حقیقه الجن و أحوالهم

**[ترجمه]

الآيات

الأنعام: وَ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكاءَ الْجِنَّ وَ خَلَقَهُمْ وَ خَرَقُوا لَهُ بَنِینَ وَ بَناتٍ بِغَیْرِ عِلْمٍ سُبْحانَهُ وَ تَعالی عَمَّا یَصِفُونَ (۲) و قال تعالی وَ یَوْمَ یَحْشُرُهُمْ جَمِیعاً یا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَكْثَرْتُمْ مِنَ الْإِنْسِ وَ قالَ أَوْلِیاؤُهُمْ مِنَ الْإِنْسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنا بِبَعْضٍ وَ بَلَغْنا أَجَلَنَا الَّذِی أَجَّلْتَ لَنا قالَ النَّارُ مَثْواكُمْ خالِدِینَ فِیها إِلَّا ما شاءَ اللَّهُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِیمٌ عَلِیمٌ وَ كَذلِكَ نُوَلِّی بَعْضَ الظَّالِمِینَ بَعْضاً بِما كانُوا یَكْسِبُونَ یا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ أَ لَمْ یَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ یَقُصُّونَ عَلَیْكُمْ

۱- ۱. بسم اللّه الرحمن الرحیم الحمد للّه ربّ العالمین و الصلاه و السلام علی خیر خلقه محمّد و آله. یقول افقر العباد الی رحمه ربّه الباری عبد الرحیم الربانی الشیرازی عفی عنه و عن والدیه: هذه تعلیقه وجیزه عملت فیها إیضاح بعض غرائب اللغه و مشكلاتها ممّا لم یذكره المصنّف قدّس سرّه و خرجت الأحادیث من مصادرها و قابلت نصوصها علیها، و ذكرت ما اختلف فیها

و ربما شرحت بعض الأحاديث و اسانيدها مستعينا من اللّه الموفق الصواب و السداد و راجيا منه العفو يوم الحساب انه ولى التوفيق و عليه التكلان.

٢- ٢. الأنعام: ١٠٠.

آياتِی وَ یُنْذِرُونَکُمْ لِقاءَ یَوْمِکُمْ هذا قالُوا شَهِدْنا عَلی أَنْفُسِنا وَ غَرَّتْهُمُ الْحَیاهُ الدُّنْیا وَ شَهِدُوا عَلی أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ کانُوا کافِرِینَ (۱).

الأعراف: فَلَمَّا أَلْقَوْا سَحَرُوا أَعْیُنَ النَّاسِ وَ اسْتَرْهَبُوهُمْ وَ جاؤُ بِسِحْرٍ عَظِیمٍ (۲)

الحجر: وَ الْجَانَّ خَلَقْناهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نارِ السَّمُومِ (۳)

الشعراء: هَلْ أُنَبِّئُکُمْ عَلی مَنْ تَنَزَّلُ الشَّیاطِینُ تَنَزَّلُ عَلی کُلِّ أَفَّاکٍ أَثِیمٍ یُلْقُونَ السَّمْعَ وَ أَکْثَرُهُمْ کاذِبُونَ (۴)

النمل: وَ حُشِرَ لِسُلَیْمانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ وَ الطَّیْرِ فَهُمْ یُوزَعُونَ (۵) و قال تعالی قالَ عِفْرِیتٌ مِنَ الْجِنِّ أَنَا آتِیکَ بِهِ قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَقامِکَ وَ إِنِّی عَلَیْهِ لَقَوِیٌّ أَمِینٌ (۶)

التنزیل: لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّهِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِینَ (۷)

سبأ: وَ مِنَ الْجِنِّ مَنْ یَعْمَلُ بَیْنَ یَدَیْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَ مَنْ یَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ أَمْرِنا نُذِقْهُ مِنْ عَذابِ السَّعِیرِ یَعْمَلُونَ لَهُ ما یَشاءُ مِنْ مَحارِیبَ وَ تَماثِیلَ وَ جِفانٍ کَالْجَوابِ وَ قُدُورٍ راسِیاتٍ اعْمَلُوا آلَ داوُدَ شُکْراً وَ قَلِیلٌ مِنْ عِبادِیَ الشَّکُورُ فَلَمَّا قَضَیْنا عَلَیْهِ الْمَوْتَ ما دَلَّهُمْ عَلی مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّهُ الْأَرْضِ تَأْکُلُ مِنْسَأَتَهُ فَلَمَّا خَرَّ تَبَیَّنَتِ الْجِنُّ أَنْ لَوْ کانُوا یَعْلَمُونَ الْغَیْبَ ما لَبِثُوا فِی الْعَذابِ الْمُهِینِ (۸) و قال سبحانه بَلْ کانُوا یَعْبُدُونَ الْجِنَّ أَکْثَرُهُمْ بِهِمْ مُؤْمِنُونَ (۹)

ص: ۴۳

۱- ۱. الأنعام: ۱۲۸- ۱۳۰.

۲- ۲. الأعراف: ۱۱۶.

۳- ۳. الحجر: ۲۷.

۴- ۴. الشعراء: ۱۲۱- ۱۲۳.

۵- ۵. النمل:؟؟ ۱.

۶- ۶. النمل: ۳۹.

۷- ۷. السجده: ۱۳.

۸- ۸. سبأ: ۱۲- ۱۴.

۹- ۹. سبأ: ۴۱.

الأحقاف: أُولئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِی أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ إِنَّهُمْ كانُوا خاسِرِينَ (۱) و قال سبحانه وَ إِذْ صَرَفْنا إِلَيْكَ نَفَراً مِنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قالُوا أَنْصِتُوا فَلَمَّا قُضِیَ وَلَّوْا إِلی قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ قالُوا يا قَوْمَنا إِنَّا سَمِعْنا كِتاباً أُنْزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسی مُصَدِّقاً لِما بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِی إِلَی الْحَقِّ وَ إِلی طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ يا قَوْمَنا أَجِيبُوا داعِیَ اللَّهِ وَ آمِنُوا بِهِ يَغْفِرْ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَ يُجِرْكُمْ مِنْ عَذابٍ أَلِيمٍ وَ مَنْ لا يُجِبْ داعِیَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِی الْأَرْضِ وَ لَيْسَ لَهُ مِنْ دُونِهِ أَوْلِياءُ أُولئِكَ فِی ضَلالٍ مُبِينٍ (۲)

الرحمن: وَ خَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مارِجٍ مِنْ نارٍ(۳) و قال عز و جل يا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطارِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ فَانْفُذُوا لا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطانٍ (۴) و قال سبحانه وَ لِمَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ جَنَّتانِ (۵) و قال تعالی لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَ لا جَانٌّ (۶)

فی موضعين الجن: قُلْ أُوحِیَ إِلَیَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ فَقالُوا إِنَّا سَمِعْنا قُرْآناً عَجَباً(۷) إلی آخر السوره.

lt;meta info="- وَ جَعَلُواْ لِلَّهِ شُرَكَاءَ الْجِنَّ وَ خَلَقَهُمْ وَ خَرَقُواْ لَهُ بَنِينَ وَ بَنَاتِ بِغَيرِْ عِلْمٍ سُبْحَانَهُ وَ تَعَالیَ عَمَّا يَصِفُون - . انعام / ۱۰۰ -

{و برای خدا شريکانی از جن قرار دادند، با اينکه خدا آنها را خلق کرده است. و برای او، بی هيچ دانشی، پسران و دخترانی تراشيدند. او پاک و برتر است از آنچه وصف می کنند}

- وَ يَوْمَ يحَشُرُهُمْ جَمِيعًا يَامَعْشَرَ الجِْنّ ِ قَدِ اسْتَكْثرَْتُم مِّنَ الْانسِ وَ قَالَ أَوْلِيَاؤُهُم مِّنَ الْانسِ رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ وَ بَلَغْنَا أَجَلَنَا الَّذِی أَجَّلْتَ لَنَا قَالَ النَّارُ مَثْوَئكُمْ خَالِدِينَ فِيهَا إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ * وَ كَذَالِكَ نُوَلیّ ِ بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضَا بِمَا كَانُواْ يَكْسِبُونَ * يَامَعْشَرَ الجِْنّ ِ وَ الْانسِ أَ لَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ ءَايَتیِ وَ يُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَاذَا قَالُواْ شَهِدْنَا عَلیَ أَنفُسِنَا

وَ غَرَّتْهُمُ الحَْيَوةُ الدُّنْيَا وَ شَهِدُواْ عَلیَ أَنفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كاَنُواْ كَفِرِين - . انعام / ۱۲۸ - ۱۳۰ -

{و [ياد کن] روزی را که همه آنان را گرد می آورد [و می فرمايد:] «ای گروه جنيان، از آدميان [پيروان] فراوان يافتيد.» و هواخواهان آنها از [نوع] انسان می گويند: «پروردگارا، برخی از ما از برخی ديگر بهره برداری کرد، و به پايانی که برای ما معين کردی رسيديم.» [خدا] می فرمايد: «جايگاه شما آتش است در آن ماندگار خواهيد بود، مگر آنچه را خدا بخواهد [که خود تخفيف دهد] آری، پروردگار تو حکيم داناست.» و اين گونه برخی از ستمکاران را به [کيفر] آنچه به دست می آوردند، سرپرست برخی ديگر می گردانيم. ای گروه جن و انس، آيا از ميان شما فرستادگانی برای شما نيامدند که آيات مرا بر شما بخوانند و از ديدار اين روزتان به شما هشدار دهند؟ گفتند: «ما به زيان خود گواهی دهيم.» [که آری، آمدند] و زندگی دنيا فريبشان داد، و بر ضد خود گواهی دادند که آنان کافر بوده اند}

- قَالَ أَلْقُواْ فَلَمَّا أَلْقَوْاْ سَحَرُواْ أَعْينُ َ النَّاسِ وَ اسْترَْهَبُوهُمْ وَ جَاءُو بِسِحْرٍ عَظِيم - . اعراف / ۱۱۶ -

{گفت: «شما بیفکنید.» و چون افکندند، دیدگان مردم را افسون کردند و آنان را به ترس انداختند و سحری بزرگ در میان آوردند}

- وَ الْجَانَّ خَلَقْنَاهُ مِن قَبْلُ مِن نَّارِ السَّمُوم - . حجر / ۲۷ -

{و پیش از آن، جن را از آتشی سوزان و بی دود خلق کردیم}

- هَلْ أُنَبِّئُكُمْ عَلىَ مَن تَنزَّلُ الشَّيَاطِينُ * تَنزَّلُ عَلىَ كلُ ِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ * يُلْقُونَ السَّمْعَ وَ أَكْثرَُهُمْ كَاذِبُون - . شعراء / ۲۲۱ - ۲۲۳ -

{آیا شما را خبر دهم که شیاطین بر چه کسی فرود می آیند؟ بر هر دروغزن گناهکاری فرود می آیند، که [دزدانه] گوش فرا می دارند و بیشترشان دروغگویند}

- وَ حُشِرَ لِسُلَيْمَانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنّ ِ وَ الْانسِ وَ الطَّيرْ فَهُمْ يُوزَعُون - . نمل / ۱۷ -

{و برای سلیمان سپاهیانش از جنّ و انس و پرندگان جمع آوری شدند و [برای رژه] دسته دسته گردیدند}

- قَالَ عِفْرِيتٌ مِّنَ الجِنّ ِ أَنَا ءَاتِيکَ بِهِ قَبْلَ أَن تَقُومَ مِن مَّقَامِکَ وَ إِنىّ ِ عَلَيْهِ لَقَوِىٌّ أَمِين - . نمل / ۳۹ -

{عفریتی از جنّ گفت: «من آن را پیش از آنکه از مجلس خود برخیزی برای تو می آورم و بر این [کار] سخت توانا و مورد اعتمادم.»}

- لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّهِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِين - . سجده / ۱۳ -

{«هر آینه جهنّم را از همه جنّیان و آدمیان خواهم آکند.»

- وَ مِنَ الْجِنّ ِ مَن يَعْمَلُ بَينْ َ يَدَيْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَ مَن يَزِغْ مِنهُْمْ عَنْ أَمْرِنَا نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ السَّعِيرِ * يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِن مَّحَارِيبَ وَ تَمَاثِيلَ وَ جِفَانٍ كَالجَْوَابِ وَ قُدُورٍ رَّاسِيَتٍ اعْمَلُواْ ءَالَ دَاوُدَ شُكْرًا وَ قَلِيلٌ مِّنْ عِبَادِىَ الشَّكُورُ * فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ مَا دَلهَُّمْ عَلىَ مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّهُ الْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنسَأَتَهُ فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الجِنُّ أَن لَّوْ كَانُواْ يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُواْ فىِ الْعَذَابِ الْمُهِين - . سبأ / ۱۲ - ۱۴ -

{ و برخی از جنّ به فرمان پروردگارشان پیش او کار می کردند، و هر کس از آنها از دستور ما سر برمی تافت، از عذاب سوزان به او می چشانیدیم. [آن متخصّصان] برای او هر چه می خواست: از نمازخانه ها و مجسّمه ها و ظروف بزرگ مانند حوضچه ها و دیگهای چسبیده به زمین می ساختند. ای خاندان داوود، شکرگزار باشید. و از بندگان من اندکی سپاسگزارند. پس چون مرگ را بر او مقرر داشتیم، جز جنبنده ای خاکی [موریانه] که عصای او را [به تدریج] می خورد، [آدمیان را] از مرگ او آگاه نگردانید پس چون [سلیمان] فرو افتاد برای جنّیان روشن گردید که اگر غیب می دانستند، در آن عذاب خفّت آور [باقی] نمی ماندند.}

- بَلْ كَانُواْ يَعْبُدُونَ الْجِنَّ أَكْثرَُهُم بهِم مُّؤْمِنُون - . سبأ / ۴۱ -

{بلکه جنّیان را می پرستیدند بیشترشان به آنها اعتقاد داشتند}

- أُوْلَئكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فيِ أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِم مِّنَ الجِْنّ ِ وَ الْانس إِنهَُّمْ كَانُواْ خَاسِرِين - . احقاف / ۱۸ -

{آنان کسانی اند که گفتار [خدا] علیه ایشان- همراه با امّتهایی از جنّیان و آدمیان که پیش از آنان روزگار به سر بردند- به حقیقت پیوست، بی گمان آنان زیانکار بودند.}

وَ إِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِنّ ِ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْءَانَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قَالُواْ أَنصِتُواْ فَلَمَّا قُضىِ َ وَلَّوْاْ إِلىَ قَوْمِهِم مُّنذِرِينَ * قَالُواْ يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا أُنزِلَ مِن بَعْدِ مُوسىَ - مُصَدِّقًا لِّمَا بَينْ َ يَدَيْهِ يهَْدِى إِلىَ الْحَقّ ِ وَ إِلىَ طَرِيقٍ مُّسْتَقِيم * يَاقَوْمَنَا أَجِيبُواْ دَاعِىَ اللَّهِ وَ ءَامِنُواْ بِهِ يَغْفِرْ لَكُم مِّن ذُنُوبِكمُ ْوَ يجُِرْكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيم * وَ مَن لَّا يُجِبْ دَاعِىَ اللَّهِ فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فىِ الْأَرْضِ وَ لَيْسَ لَهُ مِن دُونِهِ أَوْلِيَاءُ أُوْلَئكَ فىِ ضَلَالٍ مُّبِين - . احقاف / ۲۹ - ۳۲ -

{و چون تنی چند از جنّ را به سوی تو روانه کردیم که قرآن را بشنوند. پس چون بر آن حاضر شدند [به یکدیگر] گفتند: «گوش فرادهید.» و چون به انجام رسید، هشداردهنده به سوی قوم خود بازگشتند. گفتند: «ای قوم ما، ما کتابی را شنیدیم که بعد از موسی نازل شده [و] تصدیق کننده [کتابهای] پیش از خود است، و به سوی حقّ و به سوی راهی راست راهبری می کند. ای قوم ما، دعوت کننده خدا را پاسخ [مثبت] دهید و به او ایمان آورید تا [خدا] برخی از گناهانتان را بر شما ببخشاید و از عذابی پردرد پناهتان دهد. و کسی که دعوت کننده خدا را اجابت نکند، در زمین درمانده کننده [خدا] نیست و در برابر او دوستانی ندارد. آنان در گمراهی آشکاری اند.}

- وَ خَلَقَ الجَْانَّ مِن مَّارِجٍ مِّن نَّار - . الرحمن / ۱۵ -

{و جنّ را از تشعشعی از آتش خلق کرد}

- يَامَعْشَرَ الجِْنّ ِ وَ الْانسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَن تَنفُذُواْ مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ فَانفُذُواْ لَا تَنفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَان - . الرحمن / ۳۳ -

{ای گروه جنّیان و انسیان، اگر می توانید از کرانه های آسمانها و زمین به بیرون رخنه کنید، پس رخنه کنید. [ولی] جز با [به دست آوردن] تسلّطی رخنه نمی کنید}

- وَ لِمَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّتَان - . الرحمن / ۴۶ -

{و هر کس را که از مقام پروردگارش بترسد دو باغ است.}

- لَمْ يَطْمِثهُْنَّ إِنسٌ قَبْلَهُمْ وَ لَا جَان - . الرحمن / ۵۶ و ۷۴ -

{ دست هیچ انس و جنّی پیش از ایشان به آنها نرسیده است}

- قُلْ أُوحِىَ إِلىَ َّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الجِْنّ ِ فَقَالُواْ إِنَّا سَمِعْنَا قُرْءَانًا عجََبًا - . جن / ۱ - ۲۸ - إلی آخر السوره

{بگو: «به من وحی شده است که تنی چند از جنّیان گوش فرا داشتند و گفتند: راستی ما قرآنی شگفت آور شنیدیم} تا آخر سوره

**[ترجمه]

تفسیر

وَ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَکاءَ الْجِنَ قال الرازی فی تفسیره إن الذین أثبتوا الشریک لله فرق و طوائف.

فالأولی عبده الأصنام فهم یقولون الأصنام شرکاء لله فی المعبودیه و لکنهم

۱- ۱. الأحقاف: ۱۸.

۲- ۲. الأحقاف: ۲۹- ۳۲.

۳- ۳. الرحمن: ۱۵.

۴- ۴. الرحمن: ۳۳.

۵- ۵. الرحمن: ۴۶.

۶- ۶. الرحمن: ۵۶ و ۷۴.

۷- ۷. الجن: ۱- ۲۸.

یعترفون (۱)

بأن هذه الأصنام لا قدره لها على الخلق و الإیجاد و التكوین.

و الثانیه الذین یقولون مدبر هذا العالم هو الكواكب و هؤلاء فریقان منهم من یقول إنها واجبه الوجود لذواتها(۲)

و منهم من یقول إنها ممكنه الوجود محدثه(۳) و خالقها هو الله تعالى إلا أنه سبحانه فوض تدبیر هذا العالم الأسفل إلیها و هم الذین ناظرهم الخلیل (۴).

و الثالثه من المشركین الذین قالوا لجمله هذا العالم بما فیه من السماوات و الأرض إلهان أحدهما فاعل الخیر و ثانیهما فاعل الشر و المقصود من هذه الآیه حكایه مذهب هؤلاء فروى عن ابن عباس أنه قال قوله تعالى وَ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكاءَ الْجِنَ نزلت فی الزنادقه الذین قالوا إن الله و إبلیس أخوان فالله تعالى خالق النار و الدواب و الأنعام و الخیرات و إبلیس خالق السباع و الحیات و العقارب و الشرور.

و اعلم أن هذا القول الذی ذكره ابن عباس أحسن الوجوه المذكوره فی هذه الآیه لأن بهذا الوجه یحصل لهذه الآیه مزید فائده مغایره لما سبق ذكره فی الآیات المتقدمه قال ابن عباس و الذی یقوی هذا الوجه قوله تعالى وَ جَعَلُوا بَیْنَهُ وَ بَیْنَ الْجِنَّهِ نَسَباً(۵) و إنما وصف بكونه من الجن لأن لفظ الجن مشتق من الاستتار و الملائكه و الروحانیون لا یرون بالعیون فصارت كأنها مستتره من العیون فبهذا(۶)

أطلق لفظ الجن علیها.

ص: ۴۵

۱- ۱. فی المصدر: معترفون.

۲- ۲. فی المصدر: لذاتها.

۳- ۳. فی المصدر: ممكنه الوجود لذواتها محدثه.

۴- ۴. فی المصدر: و هؤلاء هم الذین حكى اللّه عنهم أن الخلیل صلّى اللّه علیه و سلم ناظرهم بقوله: لا أحبّ الآفلین.

۵- ۵. الصافّات: ۱۵۸. قد سقطت هذه الآیه عن قلمه الشریف، و كان یلزم أن یذكرها تلو الآیات.

۶- ۶. فی المصدر: فبهذا التأویل.

و أقول هـذا مـذهب المجوس و إنمـا قـال ابن عبـاس هـذا قول الزنـادقه لأـن المجوس يلقبون بالزنـادقه لأـن الكتاب الـذى زعم زردشت (۱) أنه نزل عليه من عنـد الله مسـمى بالزنـد و المنسوب إليه يسـمى بالزنـدى (۲) ثم عرب فقيـل زنـديق ثم جمع فقيل زنادقه.

و اعلم أن المجوس قـالوا كـل مـا فى هـذا العـالم من الخيرات فهو من يزدان و كـل ما فيه من الشـرور من أهرمن و هو المسـمى بـإبليس فى شـرعنا ثم اختلفوا فالأكثرون منهم على أن أهرمن محـدث و لهم فى كيفيه حـدوثه أقوال عجيبه و الأقلون منهم قالوا إنه قديم أزلى و على القولين فقد اتفقوا على أنه شـريک لله فى تدبير العالم فخيرات هذا العالم من الله و شـروره من إبليس. فإن قيـل فعلى هـذا التقـدير القـوم أثبتـوا لله شـريكا واحـدا و هـو إبليس فكيف حكى الله عنهم أنهم أثبتوا لله شـركاء و الجواب أنهم يقولون

عسكر الله هم الملائكه و عسكر إبليس هم الشياطين و الملائكه فيهم كثره عظيمه و هم أرواح طاهره مقدسه و هى (۳)

تلهم الأرواح البشريه بالخيرات و الطاعات و الشياطين أيضا فيهم كثره عظيمه و هى تلقى الوسواس الخبيثه إلى الأرواح البشريه و الله مع عسكره من الملائكه يحاربون إبليس مع عسكره من الشياطين فلهذا السبب حكى الله عنهم أنهم أثبتوا لله شركاء من الجن.

فإذ عرفت هذا فقوله وَ خَلَقَهُمْ إشاره إلى الدليل القاطع الدال على فساد كون إبليس شريكا لله فى ملكه و تقريره من وجهين.

الأول أنا نقلنا عن المجوس أن الأكثرين منهم معترفون بأن إبليس ليس بقـديم بل هو محـدث و كل محدث فله خالق و ما ذاک إلا الله سبحانه فيلزمهم القطع

۱- ۱. فى المصدر: زرادشت.

۲- ۲. فى المصدر: بالزندى.

۳- ۳. فى المصدر: و هم يلهمون تلک الأرواح.

بأن خالق إبليس هو الله تعالى و لما كان إبليس أصلا لجميع الشرور و القبائح (۱)

فيلزمهم أن إله العالم هو الخالق لما هو أصل الشرور و المفاسد و إذا كان كذلك امتنع عليهم أن يقولوا لا بد من إلهين يكون أحدهما فاعل الخيرات و الثانى فاعلا للشرور و بهذا الطريق ثبت أن إله الخير هو بعينه الخالق لهذا الذى هو الشر الأعظم.

و الثانى ما بينا فى كتبنا(۲)

أن ما سوى الواحد ممكن لذاته و كل ممكن لذاته فهو محدث ينتج أن ما سوى الواحد الأحد الحق فهو محدث فيلزم القطع بأن إبليس و جميع جنوده موصوفون بالحدوث و حصول الوجود بعد العدم فيعود الإلزام المذكور على ما قررنا.

و قيل المراد بالآيه أن الكفار كانوا يقولون الملائكه بنات الله و أطلق الجن عليهم لكونهم مستترين عن الأعين و قال الحسن و طائفه إن المراد أن الجن دعوا الكفار إلى عباده الأصنام و إلى القول بالشرك فقبلوا من الجن هذا القول و أطاعوهم فصاروا من هذا الوجه قائلين بكون الجن شركاء لله و الحق هو القول الأول (۳).

وَ خَرَقُوا لَهُ بَنِينَ قال الفراء معنى خرقوا افتعلوا و افتروا فأما الذين أثبتوا البنين فهم النصارى و قوم من اليهود و أما الذين أثبتوا البنات فهم العرب قالوا الملائكه بنات الله و قوله بِغَيْرِ عِلْمٍ كالتنبيه على ما هو الدليل القاطع على فساد هذا القول لأن الولد(۴)

يشعر بكونه متولدا عن جزء من أجزاء الوالد

۱- ۱. فى المصدر: لجميع الشرور و الآفات و المفاسد و القبائح. و المجوس سلموا ان خالقه هو اللّه تعالى فحينئذ قد سلموا ان اله العالم هو الخالق لما هو أصل الشرور و القبائح و المفاسد.

۲- ۲. فى المصدر: فى هذا الكتاب و فى كتاب الأربعين فى أصول الدين.

۳- ۳. التفسير الكبير ۱۳: ۱۱۲- ۱۱۵، اختصره رحمه اللّه فى بعض المواضع.

۴- ۴. ذكر الرازىّ فى فساد هذا القول وجوه، و الذى ذكره المصنّف هو الوجه الثالث اما الاولان فقال الرازىّ: الحجه الأولى: ان الإله يجب أن يكون واجب الوجود لذاته فولده اما أن يكون واجب الوجود لذاته او لا يكون، فان كان واجب الوجود لذاته كان مستقلا بنفسه قائما بذاته لا تعلق له فى وجوده بالآخر، و من كان كذلك لم يكن والد له البته لان الولد مشعر بالفرعيه و الحاجه، و اما ان كان ذلك الولد ممكن الوجود لذاته فحينئذ يكون وجوده بايجاد واجب الوجود لذاته، و من كان كذلك فيكون عبد اللّه لا والدا له فثبت ان من عرف ان الإله ما هو امتنع منه ان يثبت له البنات و البنين. الحجه الثانيه ان الولد يحتاج إليه ان يقوم مقامه بعد فنائه، و هذا يعقل فى حق من يفنى، اما من تقدس عن ذلك لم يعقل الولد فى حقه.

و ذلک إنما یعقل فی حق من یکون مرکبا و یمکن انفصال بعض أجزائه عنه و ذلک فی حق الأحد(۱)

الفرد محال فحاصل الکلام أن من علم أن الإله ما حقیقته استحال أن یقول له ولد فقوله بِغَیْرِ عِلْمٍ إشاره إلی هذه الدقیقه و سُبْحانَهُ تنزیه لله عن کل ما لا یلیق به وَ تَعالی أی هو متعال عن کل اعتقاد باطل (۲)

و قول فاسد(۳).

قوله سبحانه وَ یَوْمَ یَحْشُرُهُمْ جَمِیعاً أی جمیع الخلق أو الإنس و الجن یا مَعْشَرَ الْجِنِ أی یا جماعه الجن قَدِ اسْتَکْثَرْتُمْ مِنَ الْإِنْسِ أی من إغوائهم و إضلالهم أو منهم بأن جعلتموهم أتباعکم فحشروا معکم وَ قالَ أَوْلِیاؤُهُمْ مِنَ الْإِنْسِ الذین أطاعوهم رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنا بِبَعْضٍ أی انتفع الإنس بالجن بأن دلوهم علی الشهوات و ما یتوصل به إلیها و الجن بالإنس بأن أطاعوهم و حصلوا مرادهم و قیل استمتاع الإنس بهم أنهم کانوا یعوذون بهم فی المفاوز عند المخاوف و استمتاعهم بالإنس اعتراف بأنهم یقدرون علی إجارتهم.

وَ بَلَغْنا أَجَلَنَا الَّذِی أَجَّلْتَ أی البعث وَ کَذلِکَ نُوَلِّی بَعْضَ الظَّالِمِینَ بَعْضاً

ص: ۴۸

۱- ۱. فی المصدر: فی حقّ الواحد الفرد الواجب لذاته محال.

۲- ۲. فیه اختصار و الموجود فی المصدر: و اما قوله:(و تعالی) فلا شک انه لا یفید العلو فی المکان، لان المقصود هاهنا تنزیه اللّه تعالی عن هذه الأقوال الفاسده و العلو فی المکان لا یفید هذا المعنی فثبت ان المراد هاهنا التعالی عن کل اعتقاد باطل و قول فاسد.

۳- ۳. التفسیر الکبیر ۱۳: ۱۱۶ و ۱۱۷.

أی نکل بعضهم إلی بعض أو یجعل (۱) بعضهم یتولی بعضا فیغویهم أو أولیاء بعض و قرناؤهم فی العذاب کما کانوا فی الدنیا.

أَ لَمْ یَأْتِکُمْ رُسُلٌ مِنْکُمْ قال الطبرسی رحمه الله قوله مِنْکُمْ و إن کان خطابا لجمیعهم و الرسل من الإنس خاصه فإنه یحتمل أن یکون لتغلیب أحدهما علی الآخر کما قال سبحانه یَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَ الْمَرْجانُ (۲) و إن کان اللؤلؤ یخرج من الملح دون العذاب و کما یقال أکلت الخبز و اللبن و إنما یأکل الخبز و یشرب اللبن و هو قول أکثر المفسرین و قیل إنه أرسل رسلا إلی الجن کما أرسل إلی الإنس عن الضحاک و عن الکلبی کان الرسل یرسلون إلی الإنس ثم بعث محمد صلی الله علیه و آله إلی الإنس و الجن و قال ابن

عباس إنما بعث الرسول من الإنس ثم کان یرسل هو إلی الجن رسولا من الجن و قال مجاهد الرسل من الإنس و النذر من الجن (۳).

و أقول قد مر تفسیر الآیات فی کتاب المعاد.

و قال الرازی فی قوله تعالی سَحَرُوا أَعْیُنَ النّاسِ احتج بهذه الآیه القائلون بأن السحر محض التمویه.

قال القاضی لو کان السحر حقا لکانوا قد سحروا قلوبهم لا أعینهم فثبت أن المراد أنهم تخیلوا أحوالا عجیبه مع أن الأمر فی الحقیقه ما کان علی ما وفق ما تخیلوه (۴).

وَ الْجَانَّ قال البیضاوی أی الجن.

و قیل إبلیس و یجوز أن یراد به کون الجنس بأسره مخلوقا منها و انتصابه بفعل یفسره خَلَقْناهُ مِنْ قَبْلُ أی من قبل خلق الإنسان مِنْ نارِ السَّمُومِ أی من

۱- ۱. فی المخطوطه: أو نجعل.

۲- ۲. الرحمن: ۲۲.

۳- ۳. مجمع البیان ۴: ۳۶۷. أقول: هذه کلها اقوال من غیر دلیل.

۴- ۴. التفسیر الکبیر ۱۴: ۲۰۳.

نار الحر الشديـد النافـذ فى المسام و لا يمتنع خلق الحياه فى الأجرام البسـيطه كما لا يمتنع خلقها فى الجواهر المجرده فضـلا عن الأجسـاد المؤلفه التى الغـالب فيهـا الجزء النـارى فإنهـا أقبـل لهـا من التى الغالب فيها الجزء الأرضـى و قوله مِنْ نارِ باعتبار الجزء الغالب كقوله خَلَقَكُمْ مِنْ تُرابٍ (۱).

و قال الرازى اختلفوا فى أن الجان من هو قال عطاء عن ابن عباس يريد إبليس و هو قول الحسن و مقاتل و قتاده.

و قـال ابن عبـاس فى روايه أخرى الجـان هو أبو الجن و هو قول الأـكثرين و سـمى جانا لتواريه عن الأعين كما سـمى الجن جنا لهذا السبب (۲) و الجنين متوار فى بطن أمه و معنى الجـان فى اللغه الساتر من قولك جن الشـى ء إذا ستره فالجان المـذكور هنا يحتمل أن يكون جانا لأنه يستر نفسه عن بنى (۳) آدم أو يكون من باب الفاعل الذى يراد به المفعول كما تقول فى لابن و تامر و ماءٍ دافِقٍ و عِيشَهٍ راضِيَهٍ و اختلفوا فى الجن فقال بعضهم إنه جنس غير الشياطين و الأصح أن الشياطين قسم من الجن فكل من كان منهم مؤمنا فإنه لا يسمى بالشيطان و كل من كان منهم كافرا يسمى بهذا الاسم.

و الدليل على صحه ذلك أن لفظ الجن مشتق من الاجتنان بمعنى الاستتار فكل من كان كذلك كان من الجن.

و السـموم فى اللغه الريـح الحـاره تكون بالنهـار و قـد تكون بالليل و على هـذا فالريـح الحاره فيها نار و لها لهب على ما ورد فى الخبر أنها من فيح جهنم (۴) قيل سميت سموما لأنها بلطفها تدخل مسام البدن و هى الخروق الخفيه التى تكون

۱- ۱. أنوار التنزيل ۱: ۶۴۷ فيه: ابا الجن.

۲- ۲. فى المصدر: كما سمى الجنين جنينا لهذا السبب.

۳- ۳. فى المصدر: عن اعين بنى آدم.

۴- ۴. فى المصدر: فالريح الحاره فيها نار و لها لفح و أوار على ما ورد فى الخبر انها لفح جهنم.

فى جلد الإنسان يبرز منها عرقه و بخار باطنه.

قال ابن مسعود هذا السموم جزء من سبعين جزءا من السموم التى منها الجان (۱) و تلا هذه الآيه.

فإن قيل كيف يعقل حصول الحيوان (۲)

من النار قلنا هـذا على مذهبنا ظاهر لأن البنيه عندنا ليست شـرطا لإمكان حصول الحياه فإنه تعالى قادر على خلق الحياه و العقل و العلم فى الجوهر الفرد و كذلك يكون قادرا على خلق الحياه و العقل فى الجسم الحار(۳).

هَـلْ أُنَبِّئُكُمْ قال البيضاوى لما بين أن القرآن لا يصـح أن يكون مما تنزلت به الشـياطين أكـد ذلك بأن بين أن محمـدا صـلى الله عليه و آله لا يصح أن يتنزلوا عليه من وجهين أحدهما أنه إنما يكون (۴)

على شـرير كـذاب كثير الإثم فإن اتصال الإنسان بالغائبات لما بينهما من التناسب و التواد و حال محمد صـلى الله عليه و آله على خلاف ذلـك و ثانيهمـا قـوله يُلْقُونَ السَّمْعَ وَ أَكْثَرُهُمْ كـاذِبُونَ أى الأفـاكون يلقون السـمع إلى الشـياطين فيتلقون منهم ظنونـا و أمارات لنقصان علمهم فينضـمون إليها على حسب تخيلاتهم أشياء لا يطابق أكثرها كما جاء فى الحديث الكلمه يختطفها الجنى فيقرؤها(۵)

فى أذن وليه فيزيـد فيها أكثر من مائه كـذبه و لا كذلك محمد صـلى الله عليه و آله فإنه أخبر عن مغيبات كثيره لا تحصـى و قد طابق كلها.

و قـد فسر الأـكثر بالكـل كقوله كُـلِّ أَفَّاكٍ و الأـظهر أن الأـكثريه باعتبار أقوالهم على معنى أن هؤلاء قل من يصـدق منهم فيما يحكى عن الجنى و قيل الضمائر للشياطين أى يلقون السمع إلى الملإ الأعلى قبل أن رجموا فيختطفون منهم بعض المغيبات.

۱- ۱. فى المصدر: خلق اللّه بها الجان.

۲- ۲. فى المصدر: خلق الجان.

۳- ۳. التفسير الكبير ۱۹: ۱۸۰ و ۱۸۱.

۴- ۴. فى المصدر: لا يصلح لان تنزلوا عليه من وجهين احدهما انه يكون.

۵- ۵. فى المصدر: فيقرها.

یوحون (۱)

إلی أولیائهم أی یلقون مسموعهم منهم إلی أولیائهم وَ أَكْثَرُهُمْ كاذِبُونَ فیما یوحون به إلیهم إذ یسمعونهم لا علی نحو ما تکلمت به الملائکه لشرارتهم أو لقصور فهمهم أو ضبطهم أو أفهامهم (۲).

قالَ عِفْرِيتٌ قال البیضاوی خبیث مارد مِنَ الْجِنِ بیان له لأنه یقال للرجل الخبیث المنکر المعفر أقرانه و کان اسمه ذکوان أو صخر(۳) قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَقامِكَ مجلسک للحکومه و کان یجلس إلی نصف النهار وَ إِنِّي عَلَيْهِ علی حمله لَقَوِيٌّ أَمِينٌ لا أختزل منه شیئا و لا أبدله انتهی (۴).

قوله تعالی مِنَ الْجِنَّهِ یدل علی أن الجن مکلفون و معذبون بالنار مع سائر الکفار.

وَ مِنَ الْجِنِّ مَنْ يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ قال الطبرسی رحمه الله المعنی و سخرنا له من الجن من یعمل (۵) بحضرته و أمام عینه ما یأمرهم به من الأعمال كما یعمل الآدمی بین یدی الآدمی بأمر ربه تعالی و کان یکلفهم الأعمال الشاقه مثل عمل الطین و غیره.

و قال ابن عباس سخرهم الله لسلیمان و أمرهم بطاعته فیما یأمرهم به و فی هذا دلاله علی أنه قد کان من الجن من هو غیر مسخر له.

وَ مَنْ يَزِغْ مِنْهُمْ عَنْ أَمْرِنا نُذِقْهُ مِنْ عَذابِ السَّعِيرِ أی و من یعدل من هؤلاء الجن الذین سخرناهم لسلیمان عما أمرناهم به من طاعه سلیمان نُذِقْهُ مِنْ عَذابِ السَّعِيرِ أی عذاب النار فی الآخره عن أكثر المفسرین.

و فی هذا دلاله علی أنهم قد کانوا مکلفین.

۱- ۱. فی المصدر: یوحون به.

۲- ۲. أنوار التنزیل ۲: ۱۹۰.

۳- ۳. فی المصدر: او صخرا.

۴- ۴. أنوار التنزیل: ۲: ۱۹۹.

۵- ۵. فی المصدر: من یعمل له.

و قيل معناه نـذيقه العـذاب فى الـدنيا و أن الله سـبحانه وكل بهم ملكا بيده سوط من نار فمن زاغ منهم عن طاعه سـليمان ضـربه ضربه أحرقته.

يَعْمَلُونَ لَهُ ما يَشاءُ مِنْ مَحارِيبَ و هى بيوت الشريعه.

و قيل هى القصور و المساجـد يتعبد فيها و كان مما عملوه بيت المقدس وَ تَماثِيلَ يعنى صورا من نحاس و شبه و زجاج و رخام كانت الجن تعملها.

و قال بعضهم (١)

كانت صورا للحيوانات.

و قال آخرون كانوا يعملون صور السباع و البهائم على كرسيه ليكون أهيب له.

قال الحسن و لم يكن يومئذ التصاوير محرمه و هى محظوره فى شريعه نبينا صلى الله عليه و آله.

و قال ابن عباس كانوا يعملون صور الأنبياء و العباد فى المساجد ليقتدى بهم

وَ رُوِيَ عَنِ الصَّادِقِ عليه السلام أَنَّهُ قَالَ: وَ اللَّهِ مَا هِيَ تَمَاثِيلُ الرِّجَالِ وَ النِّسَاءِ وَ لَكِنَّهَا الشَّجَرُ وَ مَا أَشْبَهَهُ.

وَ جِفانٍ كَالْجَوابِ أى صحاف كالحياض يجبى فيها الماء أى يجمع.

و قيل إنه كان يجتمع على كل جفنه ألف رجل يأكلون بين يديه وَ قُدُورٍ راسِياتٍ أى ثابتات لا تزلن عن أمكنتهن لعظمتهن فَلَمَّا قَضَيْنا عَلَيْهِ الْمَوْتَ أى فلما حكمنا على سليمان بالموت.

و قيل معناه أوجبنا على سـليمان (٢) مـا دَلَّهُمْ عَلى مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنْسَأَتَهُ أى ما دل الجن على موته إلا الأرضه و لم يعلموا موته حتى أكلت عصاه فسقط فعلموا أنه ميت.

وَ رَوَى أَبُو بَصِيرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: إِنَّ سُلَيْمَانَ أَمَرَ الشَّيَاطِينَ فَعَمِلُوا لَهُ قُبَّةً مِنْ قَوَارِيرَ فَبَيْنَمَا هُوَ قَائِمٌ مُتَّكِئٌ عَلَى عَصَاهُ فِي الْقُبَّةِ يَنْظُرُ إِلَى الْجِنِّ كَيْفَ يَعْمَلُونَ

۱- ۱. فى المصدر: ثم اختلفوا فقال بعضهم.

۲- ۲. فى المصدر: على سليمان الموت.

وَ هُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْهِ لَا يَصِلُونَ إِلَيْهِ إِذَا رَجُلٌ مَعَهُ فِی الْقُبَّهِ فَقَالَ مَنْ أَنْتَ قَالَ أَنَا الَّذِی لَا أَقْبَلُ الرُّشَی وَ لَا أَهَابُ الْمُلُوکَ فَقَبَضَهُ وَ هُوَ قَائِمٌ مُتَّکِئٌ عَلَی عَصَاهُ فِی الْقُبَّهِ قَالَ فَمَکَثُوا سَنَهً یَعْمَلُونَ لَهُ حَتَّی بَعَثَ اللَّهُ الْأَرَضَهَ فَأَکَلَتْ مِنْسَأَتَهُ.

وَ فِی حَدِیثٍ آخَرَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: فَکَانَ آصِفُ یُدَبِّرُ أَمْرَهُ حَتَّی دَبَّتِ الْأَرَضَهُ فَلَمَّا خَرَّ أَیْ سَقَطَ سُلَیْمَانُ مَیِّتاً تَبَیَّنَتِ الْجِنُّ أَیْ ظَهَرَتِ الْجِنُّ فَانْکَشَفَتْ (۱)

لِلنَّاسِ أَنْ لَوْ کانُوا یَعْلَمُونَ الْغَیْبَ ما لَبِثُوا فِی الْعَذابِ الْمُهِینِ مَعْنَاهُ فِی الْأَعْمَالِ الشَّاقَّهِ.

و قیل إن المعنی تبینت عامه الجن و ضعفاؤهم أن رؤساءهم لا یعلمون الغیب لأنهم کانوا یوهمونهم أنهم یعلمون الغیب. و قیل معناه تبینت الإنس أن الجن کانوا لا یعلمون الغیب فإنهم کانوا یوهمون الإنس أنا نعلم الغیب و إنما قال تَبَیَّنَتِ الْجِنُّ کما یقول من یناظر غیره و یلزمه الحجه هل تبین لک أنک باطل (۲).

و یؤیده قراءه علی بن الحسین و أبی عبد الله علیهما السلام و ابن عباس و الضحاک تبینت الإنس (۳).

و أما الوجه فی عمل الجن تلک الأعمال العظیمه فهو أن الله تعالی زاد فی أجسامهم و قوتهم و غیر خلقهم عن خلق الجن الذین لا یرون للطافتهم و رقه أجسامهم علی سبیل الإعجاز الدال علی نبوه سلیمان فکانوا بمنزله الأسراء فی یده و کانوا یتهیأ لهم الأعمال التی کان یکلفها إیاهم ثم لما مات علیه السلام جعل الله خلقهم علی ما کانوا علیه فلا یتهیأ لهم فی هذا الزمان من ذلک شی ء(۴).

و قال فی قوله تعالی بَلْ کانُوا یَعْبُدُونَ الْجِنَ بطاعتهم إیاهم فیما دعوهم إلیه من عباده الملائکه.

ص: ۵۴

۱- ۱. فی المصدر: فانکشف.

۲- ۲. فی المصدر: علی باطل.

۳- ۳. ذکر الطبرسیّ هذه القراءه فی بحث القراءه.

۴- ۴. مجمع البیان ۸: ۳۸۰ و ۳۸۲- ۳۸۴.

و قیل المراد بالجن إبلیس و ذریته و أعوانه أَكْثَرُهُمْ بِهِمْ مُؤْمِنُونَ مصدقون بالشیاطین مطیعون لهم (۱).

و قال فی قوله تعالی وَ حَقَّ عَلَیْهِمُ الْقَوْلُ (۲) أی کلمه العذاب فِی أُمَمٍ أی مع أمم قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ علی مثل حالهم و اعتقادهم.

قال قتاده قال الحسن الجن لا یموتون فقلت أُولئِکَ الَّذِینَ حَقَّ عَلَیْهِمُ الْقَوْلُ فِی أُمَمٍ الآیه تدل علی خلافه (۳).

قوله تعالی وَ إِذْ صَرَفْنا إِلَیْکَ نَفَراً مِنَ الْجِنِ قال الرازی فی کیفیه هذه الواقعه قولان الأول قال سعید بن جبیر کانت الجن تستمع فلما رجموا قالوا هذا الذی حدث فی السماء إنما حدث لشی ء حدث فی الأرض فذهبوا یطلبون السبب.

و کان قد اتفق أن النبی صلی الله علیه و آله لما آیس من أهل مکه أن یجیبوه خرج إلی الطائف لیدعوهم إلی الإسلام فلما انصرف إلی مکه و کان ببطن نخله(۴)

أقام به یقرأ القرآن فمر به نفر من أشراف جن نصیبین کان إبلیس بعثهم لیعرف (۵)

السبب الذی أوجب حراسه السماء بالرجم فتسمعوا(۶)

القرآن و عرفوا أن ذلک السبب.

الثانی أن الله أمر رسوله أن ینذر الجن و یدعوهم إلی الله تعالی و یقرأ علیهم القرآن فصرف الله تعالی إلیه نفرا من الجن لیسمعوا(۷) القرآن و ینذروا قومهم.

۱- ۱. مجمع البیان ۸: ۳۹۵.

۲- ۲. هکذا فی النسخ المطبوعه، و المخطوطه خالیه عنه، و الصحیح:[حق علیهم] کما فی المصحف الشریف.

۳- ۳. مجمع البیان ۹: ۸۷.

۴- ۴. فی المصدر: قام یقرأ القرآن فی صلاه الفجر.

۵- ۵. فی المصدر: لیعرفوا.

۶- ۶. فی النسخه المطبوعه بتبریز:[فتستمعوا] و فی المصدر: فسمعوا القرآن و عرفوا ان ذلک هو السبب.

۷- ۷. فی المصدر: لیستمعوا منه.

و یتفرع علی ما ذکرناه فروع الأول نقل (۱) القاضی فی تفسیره عن الجن أنهم کانوا یهودا لأن فی الجن مللا کما فی الإنس من الیهود و النصاری و المجوس و عبده الأوثان (۲) و أطبق المحققون علی أن الجن مکلفون سئل ابن عباس هل للجن ثواب قال نعم لهم ثواب و علیهم عذاب (۳)

یلتقون فی الجنه و یزدحمون علی أبوابها.

الثانی قال صاحب الکشاف النفر دون العشره و یجمع أنفارا ثم روی ابن جریر الطبری عن ابن عباس أن أولئک الجن کانوا سبعه أنفار من أهل نصیبین فجعلهم رسول الله صلی الله علیه و آله رسلا إلی قومهم.

و عن زر بن حبیش کانوا تسعه أحدهم زوبعه(۴).

الثالث اختلفوا فی أنه هل کان عبد الله بن مسعود مع النبی صلی الله علیه و آله لیله الجن أم لا و الروایات فیه مختلفه.

الرابع

رَوَی الْقَاضِی فِی تَفْسِیرِهِ عَنْ أَنَسٍ قَالَ: کُنْتُ مَعَ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فِی جِبَالِ مَکَّهَ إِذْ أَقْبَلَ شَیْخٌ مُتَوَکِّئٌ عَلَی عُکَّازِهِ فَقَالَ صلی الله علیه و آله مِشْیَهَ جِنِّیٍّ وَ نَغْمَتَهُ فَقَالَ أَجَلْ فَقَالَ مِنْ أَیِّ الْجِنِّ أَنْتَ فَقَالَ أَنَا هَامَهُ بْنُ هِیمِ بْنِ لَاقِیسَ بْنِ إِبْلِیسَ فَقَالَ لَا أَرَی بَیْنَکَ وَ بَیْنَ إِبْلِیسَ إِلَّا أَبَوَیْنِ

فَکَمْ أَتَی عَلَیْکَ قَالَ أَکَلْتُ عُمُرَ الدُّنْیَا إِلَّا أَقَلَّهَا وَ کُنْتُ وَقْتَ قَابِیلَ وَ هَابِیلَ (۵)

أَمْشِی بَیْنَ الْآکَامِ وَ ذَکَرَ کَثِیراً مِمَّا مَرَّ بِهِ وَ ذَکَرَ فِی جُمْلَتِهِ أَنْ قَالَ قَالَ لِی عِیسَی إِنْ لَقِیتَ مُحَمَّداً صلی الله علیه و آله

۱- ۱. فی المصدر: نقل عن القاضی فی تفسیره الجن.

۲- ۲. فی المصدر: و عبده الأصنام.

۳- ۳. فی المصدر: و علیهم عقاب.

۴- ۴. فی المخطوطه:[ذویقه] و فی المصدر:[ذویعه] و لعلّ الصحیح ما فی المتن و هو یناسب معناه اللغوی و هو هیجان الاریاح و تصاعدها الی السماء یقال له بالفارسیه: گردباد.

۵- ۵. فی المصدر: وقت قتل قابیل.

فَأَقْرِئْهُ عَنِّی السَّلَامَ وَ قَدْ بَلَّغْتُ سَلَامَهُ وَ آمَنْتُ بِکَ (۱)

فَقَالَ إِنَّ مُوسَی علیه السلام عَلَّمَنِی التَّوْرَاهَ وَ عِیسَی علیه السلام عَلَّمَنِی الْإِنْجِیلَ فَعَلِّمْنِی الْقُرْآنَ فَعَلَّمَهُ عَشْرَ سُوَرٍ وَ قُبِضَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ لَمْ تتمه (۲) [یُتِمَّهُ].

و اختلفوا فی تفسیر قوله وَ إِذْ صَرَفْنا إِلَیْکَ نَفَراً مِنَ الْجِنِ فقال بعضهم لما لم یقصد الرسول قراءه القرآن علیهم فهو تعالی ألقی فی قلوبهم میلا إلی القرآن و داعیه إلی استماعه فلهذا السبب قال وَ إِذْ صَرَفْنا إِلَیْکَ نَفَراً مِنَ الْجِنِ فَلَمَّا حَضَرُوهُ الضمیر للقرآن أو للرسول قالُوا أی قال بعضهم لبعض أَنْصِتُوا أی اسکتوا مستمعین فلما فرغ من القراءه وَلَّوْا إِلی قَوْمِهِمْ مُنْذِرِینَ ینذرونهم و ذلک لا یکون إلا بعد إیمانهم لأنهم لا یدعون غیرهم إلی استماع القرآن و التصدیق به إلا و قد آمنوا بوعیده (۳) قالُوا یا قَوْمَنا إِنَّا سَمِعْنا کِتاباً إلخ وصفه (۴) بوصفین.

الأول کونه مصدقا لکتب الأنبیاء علیهم السلام فهو یماثل سائر الکتب الإلهیه فی الدعوه إلی المطالب العالیه الشریفه.

و الثانی أن هذه المطالب حقه فی أنفسها(۵)

یعلم کل أحد بصریح عقله

ص: ۵۷

۱- ۱. زاد فی المصدر بعد ذلک: فقال علیه السلام: و علی عیسی السلام و علیک یا هامه، ما حاجتک.

۲- ۲. فی المخطوطه:[و لم یتمه] و فی المصدر: و لم ینعه قال عمر بن الخطّاب: و لا اراه الا حیا.

۳- ۳. فی المصدر:[فعنده] مکان بوعیده.

۴- ۴. فی المصدر: و وصفوه.

۵- ۵. الموجود فی المصدر هکذا: الأول: کونه مصدقا لما بین یدیه، ای مصدقا لکتب الأنبیاء، و المعنی ان کتب سائر الأنبیاء کانت مشتمله علی الدعوه الی التوحید و النبوّه و المعاد و الامر بتطهیر الأخلاق فکذلک هذا الکتاب مشتمل علی هذه المعانی. الثانی قوله:[یهدی الی الحق و الی طریق مستقیم] و اعلم ان الوصف الأول یفید ان هذا الکتاب یماثل. سائر الکتب الإلهیّه فی الدعوه الی هذه المطالب العالیه الشریفه، و الوصف الثانی یفید ان هذه المطالب التی اشتمل القرآن علیها مطلب حقه صدق فی انفسها.

کونها کذلک و إنما قالوا مِنْ بَعْدِ مُوسى لأنهم کانوا على الیهودیه.

و عن ابن عباس أن الجن ما سمعت أمر عیسى فلذا قالوا مِنْ بَعْدِ مُوسى أَجِیبُوا داعِیَ اللّٰهِ أى الرسول أو الواسطه الذى یبلغ عنه.

و یدل على أنه کان مبعوثا إلى الجن کما کان مبعوثا إلى الإنس قال مقاتل و لم یبعث الله نبیا إلى الإنس و الجن قبله (۱).

و اختلفوا فی أن الجن هل لهم ثواب أم لا- قیل لا- ثواب لهم إلا- النجاه من النار ثم یقال لهم کونوا ترابا مثل البهائم و احتجوا بقوله تعالى وَ یُجِرْکُمْ مِنْ عَذابٍ أَلِیمٍ و هو قول أبی حنیفه و الصحیح أنهم فی حکم بنی آدم فیستحقون الثواب على الطاعه و العقاب على المعصیه و هذا قول أبی لیلى (۲) و مالک و جرت بینه و بین أبی حنیفه فی هذا الباب مناظره قال الضحاک یدخلون الجنه و یأکلون و یشربون.

و الدلیل على صحه هذا القول کل دلیل دل على أن البشر یستحقون الثواب على الطاعه فهو بعینه قائم فی حق الجن و الفرق بین البابین بعید جدا انتهى (۳).

و قال البیضاوی فی قوله یَغْفِرْ لَکُمْ مِنْ ذُنُوبِکُمْ و هو بعض ذنوبکم و هو ما یکون فی خالص حق الله فإن المظالم لا- یغفر بالإیمان وَ یُجِرْکُمْ مِنْ عَذابٍ أَلِیمٍ هو معد للکفار فَلَیْسَ بِمُعْجِزٍ فِی الْأَرْضِ إذ لا- ینجی منه مهرب وَ لَیْسَ لَهُ مِنْ دُونِهِ أَوْلِیاءُ یمنعونه منه فِی ضَلالٍ مُبِینٍ حیث اعترضوا عن إجابه من هذا شأنه (۴).

ص: ۵۸

۱- ۱. اختصر المصنّف کلام الرازیّ.

۲- ۲. الصحیح کما فی المصدر: ابن أبی لیلى.

۳- ۳. التفسیر الکبیر ۲۸: ۳۱- ۳۳.

۴- ۴. أنوار التنزیل ۲: ۴۳۲.

و قال الطبرسی رحمه الله قوله تعالی وَ خَلَقَ الْجَانَ أی أبا الجن قال الحسن هو إبلیس أبو الجن و هو مخلوق من لهب النار کما أن آدم مخلوق من طین مِنْ مارِجٍ مِنْ نارٍ أی نار مختلط أحمر و أسود و أبیض عن مجاهد.

و قیل المارج الصافی من لهب النار الذی لا دخان فیه (۱) سَنَفْرُغُ لَکُمْ أَیُّهَ الثَّقَلانِ أی سنقصد لحسابکم أیها الجن و الإنس و الثقلان أصله من الثقل و کل شی ء له وزن و قدر فهو ثقل و إنما سمیا ثقلین لعظم خطرهما و جلاله شأنهما بالإضافه إلی ما فی الأرض من الحیوانات و لثقل وزنهما بالعقل و التمییز.

و قیل لثقلهما علی الأرض أحیاء و أمواتا و منه قوله تعالی وَ أَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقالَها أی أخرجت ما فیها من الموتی.

أَنْ تَنْفُذُوا أی تخرجوا هاربین من الموت مِنْ أَقْطارِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ أی جوانبهما و نواحیهما فَانْفُذُوا أی فاخرجوا فلن تستطیعوا أن تهربوا منه لا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطانٍ أی حیث توجهتم فثم ملکی و لا تخرجون من سلطانی فأنا آخذکم بالموت (۲).

و قیل أی لا تخرجون إلا بقدره من الله و قوه یعطیکموها بأن یخلق لکم مکانا آخر سوی السماوات و الأرض و یجعل لکم قوه تخرجون بها إلیه (۳).

لَمْ یَطْمِثْهُنَ أی لم یقتضهن و الاقتضاض النکاح بالتدمیه(۴) أی لم یطأهن و لم یغشهن إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَ لا جَانٌّ فهن أبکار لأنهن خلقن فی الجنه.

فعلی هذا القول هؤلاء من حور الجنه.

و قیل هن من نساء الدنیا لم یمسسهن منذ أنشئن خلق قال الزجاج

۱- ۱. مجمع البیان ۹: ۲۰۱.
۲- ۲. و یحتمل أن یکون ذلک جمله مستأنفه.
۳- ۳. مجمع البیان ۹: ۲۰۴ و ۲۰۵.
۴- ۴. فی المصدر: لم یفتضهن، و الافتضاض: النکاح بالتدمیه.

و فيها دلاله على أن الجنى يغشى كما يغشى الإنسى و قال ضمره بن حبيب و فيها دليل على أن للجن ثوابا و أزواجا من الحور فالإنسيات للإنس و الجنيات للجن.

و قال البلخى و المعنى أن ما يهب الله لمؤمنى الإنس من الحور لم يطمثهن إنس و ما يهب الله لمؤمنى الجن من الحور لم يطمثهن جان انتهى (۱).

و قال الرازى فى قوله تعالى فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما الخطاب للإنس و الجن أو الذكر و الأنثى أو المراد التكرار للتأكيد.

أو المراد العموم لأن العام يدخل فيه قسمان كالحاضر و غير الحاضر و السواد و غير السواد و البياض و غيره و هكذا أو القلب و اللسان فإن التكذيب قد يكون بالقلب و قد يكون باللسان أو التكذيب للدلائل السمعيه و العقليه و الظاهر منها الثقلان لقوله سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّهَ الثَّقَلانِ و قوله يا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ و قوله خَلَقَ الْإِنْسانَ وَ خَلَقَ الْجَانَ (۲).

و قال فى قوله تعالى لَمْ يَطْمِثْهُنَ إلى آخره ما الفائده فى ذكر الجان مع أن الجان لا يجامع.

نقول ليس كذلك بل الجن لهم أولاد و ذريه و إنما الخلاف فى أنهم هل يواقعون الإنس أم لا و المشهور أنهم يواقعون و لما كانت الجنه فيها الإنس و الجن كانت مواقعه الإنس إياهن كمواقعه الجن فوجبت الإشاره إلى نفيهما انتهى (۳).

و قال البيضاوى فى قوله تعالى وَ لِمَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ جَنَّتانِ جنه للخائف

۱- ۱. مجمع البيان ۹: ۲۰۸: بيان ه انه تعالى لما بين انهم لا يمكن لهم أن يهربوا من الموت بالامر التعجيزى بالانفاذ من اقطار السماوات و الأرض استأنف الكلام ببيان أن النفوذ الى اقطار السماوات و الأرض لا يمكن الا بسلطان العلم و القدره.

۲- ۲. التفسير الكبير ۲۹: ۹۴ و ۹۵. و اختصره المصنّف.

۳- ۳. التفسير الكبير ۲۹: ۱۳۰ فيه: و الا لما كان فى الجنه احساب و لا أنساب فكان مواقعه الانس اياهن كمواقعه الجن من حيث الإشاره الى نفيها.

الإنسی و الأخری للخائف الجنی فإن الخطاب للفریقین.

و المعنی لکل خائفین منکما أو لکل واحد جنه لعقیدته و أخری لعمله أو جنه لفعل الطاعات و أخری لترک المعاصی أو جنه یثاب بها و أخری یتفضل بها علیه أو روحانیه و جسمانیه(۱).

و قال فی قوله تعالی أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِ النفر ما بین الثلاثه و العشره و الجن أجسام عاقله خفیه تغلب علیهم الناریه أو الهوائیه.

و قیل نوع من الأرواح المجرده و قیل نفوس بشریه مفارقه عن أبدانها و فیه دلاله علی أنه صلی الله علیه و آله ما رآهم و لم یقرأ علیهم و إنما اتفق حضورهم فی بعض أوقات قراءته فسمعوها فأخبر الله به رسوله فَقالُوا إِنَّا سَمِعْنا قُرْآناً کتابا عَجَباً بدیعا مباینا لکلام الناس فی حسن نظمه و دقه معناه و هو مصدر وصف به للمبالغه یَهْدِی إِلَی الرُّشْدِ إلی الحق و الصواب فَآمَنَّا بِهِ بالقرآن وَ لَنْ نُشْرِکَ بِرَبِّنا أَحَداً علی ما نطق به الدلائل القاطعه علی التوحید.

وَ أَنَّهُ تَعالی جَدُّ رَبِّنا قرأ ابن کثیر و البصریان بالکسر علی أنه من جمله المحکی بعد القول و کذا ما بعده إلا قوله وَ أَنْ لَوِ اسْتَقامُوا وَ أَنَّ الْمَساجِدَ وَ أَنَّهُ لَمَّا قامَ فإنه من جمله الموحی به و وافقهم نافع و أبو بکر إلا فی قوله أَنَّهُ لَمَّا قامَ علی أنه استئناف أو مقول و فتح الباقون الکل إلا ما صدر بالفاء علی أن ما کان من قولهم فمعطوف علی محل الجار و المجرور فی به کأنه قیل صدقناه و صدقنا أَنَّهُ تَعالی جَدُّ رَبِّنا أی عظمته من جد فلان فی عینی إذا عظم (۲)

أو سلطانه أو غناه مستعار من الجد الذی هو البخت.

و المعنی وصفه بالتعالی عن الصاحبه و الولد لعظمته أو لسلطانه أو لغناه و قوله مَا اتَّخَذَ صاحِبَهً وَ لا وَلَداً بیان لذلک وَ أَنَّهُ کانَ یَقُولُ سَفِیهُنا إبلیس أو مرده الجن عَلَی اللَّهِ شَطَطاً قولا ذا شطط و هو البعد و مجاوزه الحد أو هو شطط لفرط

۱- ۱. أنوار التنزیل ۲: ۴۸۷.

۲- ۲. فی المصدر: ای عظم ملکه و سلطانه.

ما أشط فيه و هو نسبه الصاحبه و الولد إلى الله تعالى وَ أَنَّا ظَنَنَّا أَنْ لَنْ تَقُولَ الْإِنْسُ وَ الْجِنُّ عَلَى اللَّهِ كَذِباً اعتذار عن اتباعهم للسفيه فى ذلك لظنهم أن أحدا لا يكذب على الله و كَذِباً نصب على المصدر لأنه نوع من القول أو الوصف بمحذوف أى قولا مكذوبا فيه.

وَ أَنَّهُ كانَ رِجالٌ مِنَ الْإِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجالٍ مِنَ الْجِنِ فإن الرجل كان إذا مشى بقفر قال أعوذ بسيد هذا الوادى من شر سفهاء قومه فَزادُوهُمْ فزادوا الجن باستعاذتهم بهم رَهَقاً كبرا و عتوا أو فزاد الجن الإنس غيا بأن أضلوهم حتى استعاذوا بهم و الرهق فى الأصل غشيان الشى ء.

وَ أَنَّهُمْ و أن الإنس ظَنُّوا كَما ظَنَنْتُمْ أيها الجن أو بالعكس و الآيتان من كلام الجن بعضهم لبعض أو استئناف كلام من الله و من فتح أن فيهما جعلهما من الموحى به أَنْ لَنْ يَبْعَثَ اللَّهُ أَحَداً ساد مسد مفعولى ظَنُّوا وَ أَنَّا لَمَسْنَا السَّماءَ طلبنا بلوغ السماء أو خبرها و اللمس مستعار من المس للطلب كالحس يقال لمسه و ألمسه و تلمسه كطلبه و أطلبه و تطلبه فَوَجَدْناها مُلِئَتْ حَرَساً شَدِيداً حرسا اسم جمع كالخدم شَدِيداً قويا و هم الملائكه الذين يمنعونهم عنها وَ شُهُباً جمع شهاب و هو المضى ء المتولد من النار.

وَ أَنَّا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْها مَقاعِدَ لِلسَّمْعِ مقاعد خاليه عن الحرس و الشهب أو صالحه للرصد(١)

و الاستماع و للسمع صله لنقعد أو صفه لمقاعد فَمَنْ يَسْتَمِعِ الْآنَ يَجِدْ لَهُ شِهاباً رَصَداً أى شهابا راصدا له و لأجله يمنعه عن الاستماع بالرجم أو ذى شهاب راصدين على أنه اسم جمع للراصد وَ أَنَّا لا نَدْرِي أَ شَرٌّ أُرِيدَ بِمَنْ فِي الْأَرْضِ بحراسه السماء أَمْ أَرادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَداً خيرا وَ أَنَّا مِنَّا الصَّالِحُونَ المؤمنون الأبرار وَ مِنَّا دُونَ ذلِكَ قوم دون ذلك فحذف الموصوف و هم المقتصدون كُنَّا طَرائِقَ ذوى طرائق أى مذاهب أو مثل طرائق فى اختلاف

ص: ۶۲

١- ١. فى المصدر: او صالحه للترصد.

الأحوال أو كانت طرائقنا طرائق قِدَداً متفرقه مختلفه جمع قده من قد إذا قطع.

وَ أَنَّا ظَنَنَّا علمنا أَنْ لَنْ نُعْجِزَ اللَّهَ فِي الْأَرْضِ كائنين فى الأرض أينما كنا(۱) وَ لَنْ نُعْجِزَهُ هَرَباً هاربين منها إلى السماء أو لن نعجزه فى الأرض إن أراد بنا أمرا أو لن نعجزه هربا إن طلبنا وَ أَنَّا لَمَّا سَمِعْنَا الْهُدى أى القرآن آمَنَّا بِهِ فَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهِ فَلا يَخافُ فهو لا يخاف بَخْساً وَ لا رَهَقاً نقصا فى الجزاء و لا أن ترهقه ذله أو جزاء نقص (۲)

لأنه لم يبخس حقا و لم يرهق ظلما لأن من حق الإيمان بالقرآن أن يجتنب ذلك.

وَ أَنَّا مِنَّا الْمُسْلِمُونَ وَ مِنَّا الْقاسِطُونَ الجائرون عن طريق الحق و هو الإيمان و الطاعه فَمَنْ أَسْلَمَ فَأُولئِكَ تَحَرَّوْا رَشَداً توخوا رشدا عظيما يبلغهم إلى دار الثواب وَ أَمَّا الْقاسِطُونَ فَكانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَباً توقد بهم كما توقد بكفار الإنس وَ أَنْ لَوِ اسْتَقامُوا أى أن الشأن

لو استقام الإنس أو الجن أو كلاهما عَلَى الطَّرِيقَهِ لَأَسْقَيْناهُمْ ماءً غَدَقاً على الطريقه المثلى لوسعنا عليهم الرزق و تخصيص الماء الغدق و هو الكثير بالذكر لأنه أصل المعاش و السعه و عزه وجوده بين العرب لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ لنختبرهم كيف يشكرونه.

و قيل معناه و أن لو استقام الجن على طريقتهم القديمه و لم يسلموا باستماع القرآن لوسعنا عليهم الرزق مستدرجين بهم لنوقعهم فى الفتنه و نعذبهم فى كفرانهم وَ مَنْ يُعْرِضْ عَنْ ذِكْرِ رَبِّهِ عن عبادته أو موعظته أو وحيه يَسْلُكْهُ أى يدخله عَذاباً صَعَداً شاقا يعلو المعذب و يغلبه مصدر وصف به وَ أَنَّ الْمَساجِدَ لِلَّهِ مختصه به فَلا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَداً فلا تعبدوا فيها غيره.

و قيل أراد بالمساجد الأرض كلها و قيل المسجد الحرام لأنه قبله المساجد

ص: ۶۳

۱- ۱. فى المصدر: اينما كنا فيها.

۲- ۲. فى المصدر: او جزاء بخس و لا راهق.

و مواضع السجود(۱)

على أن المراد النهى عن السجود لغير الله و أراد به (۲)

السبعه و السجدات على أنه جمع مسجد.

وَ أَنَّهُ لَمَّا قامَ عَبْدُ اللَّهِ أى النبى و إنما ذكر لفظ العبد للتواضع لأنه واقع موقع كلامه عن نفسه و الإشعار بما هو المقتضى لقيامه يَدْعُوهُ يعبده كادُوا كاد الجن يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَداً متراكمين من ازدحامهم عليه تعجبا مما رأوا من عبادته و سمعوا من قراءته أو كاد الإنس و الجن يكونون عليه مجتمعين لإبطال أمره و هو جمع لبده و هى ما تلبد بعضه على بعض كلبده الأسد.

أقول

قد مضى تفسير الآيات على وجه آخر فى أبواب معجزات الرسول صلى الله عليه و آله و غيرها.

**[ترجمه]رازی در تفسیر کبیر خود در مورد آیه «وَ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكاءَ الْجِنَ» { و برای خدا شریکانی از جن قرار دادند } گفته: آنان که شریک برای خدا قرار داده اند، چند دسته هستند؛

.۱

بت پرستان؛ آنان می گویند: بت ها شریک های خدا در معبود بودن هستند ولی آن ها اعتراف می کنند که بت ها توانائی خلق کردن و آفرینش و پدید آوردن ندارند.

.۲

کسانی که می گویند: تدبیر کننده این عالم ستارگان هستند و این ها دو دسته هستند؛ برخی از آن ها می گویند: ستارگان واجب الوجود بالذات هستند و برخی می گویند: ستارگان ممکن الوجود و حادث هستند و آفریننده آن ها خدای متعال است، فقط خدای سبحان تدبیر این جهان پست را به آنها واگذار کرده و آنان همان کسانی هستند که ابراهیم خلیل با ایشان مناظره کرد. - . در منبع آمده: آنان همان کسانی هستند که خدا از آن ها حکایت کرده که حضرت خلیل علیه السلام با آن ها مناظره کرد با این سخن که: « لا أُحِبُّ الْآفِلِین » { «غروب کنندگان را دوست ندارم.» } -

.۳

برخی از مشرکین که گفتند: برای همه جهان و آنچه از آسمان و زمین در آن وجود دارد، دو خدا وجود دارد؛ یکی از آن دو انجام دهنده خیر است و دومی انجام دهنده شر و هدف از این آیه بیان مذهب آن ها است. از ابن عباس روایت شده است که این قول خدای متعال که فرمود: «وَ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكاءَ الْجِنَ» { و برای خدا شریکانی از جن قرار دادند} در باره زندیقانی است که گفته اند: خدا و ابلیس دو برادر هستند، خدای متعال آفریننده آتش و جانداران و چهارپایان و خیرها است، و ابلیس

آفریننده درنده ها، مارها، عقرب ها و بدی ها.

و بـدان سـخنی که ابن عبـاس گفته بهترین وجه از وجوهی است که در مورد این آیه گفته شـده است، زیرا بنـا بر این وجه، از این آیه فائـده ای بیشتر از آنچه در آیـات قبل ذکر شـده، به دست می آیـد. ابن عباس گفته: آنچه این وجه را تقویت می کند این قول خدای متعال است که فرمود: « وَ جَعَلُواْ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ ٱلْجِنَّةِ نَسَبًا » - . صافات / ۱۵۸ — این آیه از قلم شریف ایشان افتاده و لازم بود آن را در ادامه آیـات ذکر کنـد. - { و میـان خـدا و جنّ ها پیونـدی انگاشـتند } و خـدا معبودها را به اینکه از جن هسـتند توصـیف کرده، برای آنکه لفظ جن از اسـتتار مشـتق شده است و فرشـتگان و موجودات روحانی هم با چشم دیده نمی شوند، پس گویا آن ها از چشم ها پنهان هستند و به خاطر این لفظ جن به آن ها اطلاق شده است.

و من گویم: این مـذهب زرتشتیان است و ابن عباس گفته: این سـخن زنادقه است چون مجوس را به زنادقه لقب داده اند برای آنکه کتابی که زردشت گمان کرده از جانب خدا بر او نازل شده زند نام دارد و اسم منسوب به آن هم

زندی است سپس معرب شده و به آن زندیق گفته شده است و سپس جمع بسته شده و گفته شده زنادقه.

و بـدان که زرتشتیـان گفته انـد: هر چه خوبی در این جهـان است از یزدان است و هر چه بـدی در آن است، از اهریمن که در شرع ما ابلیس نام دارد، است. و خود اختلاف دارنـد و بیشتر آنان می گوینـد: اهریمن حادث است، و در کیفیت پدید آمدنش سخنان شـگفتی دارند، و تعداد کمی از آنان می گویند او قدیم و ازلی است؛ و بر اساس هر دو قول آن ها اتفاق نظر دارند که او شریک خدا در تدبیر عالم است و خوبی های عالم از خدا و بدی های آن از ابلیس است .

اگر گفته شود: بنا بر این نظر زرتشتیان برای خـدا یک شـریک اثبات کرده انـد و آن ابلیس است؛ پس چگونه خدا از قول آن ها حکایت کرده که آن ها برای خـدا چنـد شـریک قائل شـده انـد؟ پاسخ این است که آن ها می گویند لشـکر خدا فرشـته ها هستند و لشکر ابلیس شیاطین هستند، و فرشته ها بسیار فراوان هستند و آنان ارواح پاک و مقدسی هستند و آن ها خیر و طاعت را به انسان الهام می کننـد، و شـیاطین هم بسـیار فراوان هسـتند و آن ها وسواس های ناپاک را به ارواح انسان ها می اندازند و خدا با سپاه فرشته هایش با ابلیس و سپاه شیاطینش می جنگد و به همین خاطر خدا از قول آن ها حکایت کرده که آن ها برای خدا شریکانی از جن قرار داده اند.

پس از این که این مطلب را دانستی این سـخن خـدای متعال که فرموده: « وَ خَلَقَهُمْ » { با اینکه خـدا آنها را خلق کرده است } اشـاره به دلیـل محکمی است که دلالـت بر فساد عقیـده شـریک بودن ابلیس با خـدا در ملک او دارد و بیان مطلب به دو وجه است:

اول: مـا از زرتشتیـان نقـل کردیم که بیشترشان اعتراف دارنـد که ابلیس قـدیم نیست بلکه حادث است و هر حادثی آفریـدگار دارد و آن جز خدای سـبحان کسی دیگر نیست و آن ها باید بدانند که خدای متعال آفریننده ابلیس است، و چون ابلیس ریشه همه بـدی ها و زشتی ها است - . در منبع آمـده: ریشه همه بـدی ها و آفت ها و مفاسد و زشتی ها. و زرتشتیان قبول دارند که خالق آن همان خـدای متعال است بنابراین آن ها پـذیرفته اند که خدای عالم همان آفریننده چیزی است که ریشه همه بدی ها

و زشتی ها و مفاسد است. - ، باید بدانند که خدای جهان آفریننده چیزی است که ریشه همه بدی ها و تباهی ها است، و وقتی این گونه بود نمی توانند بگویند که: باید دو خدا وجود داشته باشد که یکی انجام دهنده خوبی ها باشد و دومی انجام دهنده بدی ها و با این روش ثابت شد که خدای خوبی عین همان آفریننده بزرگترین بدی ها است.

دوم: آنچه در کتب خود بیان کردیم - . در منبع آمده: در این کتاب و در کتاب « الأربعین فی أصول الدین» - ؛ که هر چه جز خدای واحد ممکن ذاتی است و هر ممکن ذاتی حادث است، نتیجه می دهد که جز خدای یگانه یکتای حق، همه حادث هستند و باید دانست که ابلیس و همه سپاهش صفت حادث بودن را دارند و حاصل شدن وجود بعد از عدم است بنابراین الزام ذکر شده به تقریری که کردیم باز می گردد.

و گفته شده: مقصود آیه کافرانی هستند که می گفتند: فرشته ها دختران خدا هستند و به آن ها جن گفته شده چون از چشم ها پنهان هستند، و حسن و گروهی گفته اند: مقصود این است که جنیان کافران را به پرستش بت ها و گفتن شرک دعوت کردند و آنان از جنیان این سخن را پذیرفتند و از آن ها پیروی کردند و آن ها از این راه معتقد شدند که جنیان شریک های خدا هستند و حق همان قول نخست است. - . التفسیر الکبیر ۱۳ : ۱۱۲ - ۱۱۵ -

«وَ خَرَقُوا لَهُ بَنِینَ» { و برای او، پسران و دخترانی تراشیدند.} فراء گفته: معنی خَرَقُوا: انجام دادند و دروغ بستند؛ کسانی که پسرها را برای خدا اثبات کردند نصاری و قومی از یهود بودند و کسانی که دختر برای خدا اثبات کردند عرب ها بودند که گفتند فرشتگان دختران خدا هستند. و این قول خدای متعال که فرموده « بِغَیرِْ عِلْمٍ » { بی هیچ دانشی} به عنوان هشداری است بر آنچه دلیل محکمی است بر فساد این گفته؛ زیرا فرزند - . رازی در مورد فاسد بودن این قول چند وجه آورده است و آنچه مصنّف آورده وجه سوم است و در مورد دو وجه اول رازی گفته: دلیل اول: خدا باید واجب الوجود ذاتی باشد و فرزندش یا مانند او واجب الوجود ذاتی است یا نیست اگر واجب الوجود ذاتی باشد، مستقل است و قائم به ذات خود است و در وجود خود به دیگری ارتباطی ندارد و کسی که آن گونه باشد حتما فرزندی ندارد چون فرزند نشان دهنده فرعی بودن و نیاز است و اگر آن فرزند ممکن الوجود ذاتی باشد، بنابراین باید وجود آن با ایجاد واجب الوجود ذاتی باشد و کسی که این گونه باشد بنده آفریدگار است نه فرزند آفریدگار بنابراین ثابت شد که هر کس دانست که آفریدگار کیست، از او محال است که برای او دختران و پسران در نظر بگیرد.

دلیل دوم: به فرزند نیاز است تا بعد از نابودی انسان، جانشین او باشد و آن در حق کسی معقول است که نابود می شود اما کسی که از نابود شدن منزه است، فرزند در حق او معقول نیست. - نشانی است به این که از یک جزء از اجزاء پدر متولد شده است، و این تنها درباره کسی معقول است که مرکب باشد و بشود برخی از اجزای او از او جدا گردد، و آن درباره خدای یگانه یکتا محال است .

و خلاصه کلام این که هر که حقیقت خدا را بداند محال است که بگوید: فرزند دارد. و این سخن خدا که فرموده: « بِغَیرِْ عِلْمٍ » { بی هیچ دانشی} اشاره به این نکته دقیق است. و عبارت « سُبْحَانَهُ » { او پاک است} پاک دانستن خدا از هرچه شایسته او نیست، می باشد. « وَ تَعَالیَ » { او برتر است } یعنی خدا برتر از هر اعتقاد باطل - . در این عبارت اختصار وجود دارد اما آنچه در منبع آمده آن است: اما سخن خدای متعال که فرمود: « وَ تَعَالیَ » { او برتر است } شکی نیست که برتری در مکان را نمی

رساند چون هدف در اینجا پاک دانستن خدای متعال از این سخنان فاسد است و برتری در مکان این معنی را نمی رساند پس ثابت شد که مقصود در اینجا پاک دانستن از هر اعتقاد باطل و سخن فاسد است. - و سخن فاسد است. - . التفسیرالکبیر ۱۳ : ۱۱۶ و ۱۱۷ -

قول خدای سبحان که فرمود: «یَوْمَ یَحْشُرُهُمْ جَمِیعاً» { و [یاد کن] روزی را که همه آنان را گرد می آورد } یعنی همه آفریده ها یا انسان ها و جنیان « یَا مَعْشَرَ الْجِنِّ » { ای گروه جنیان } یعنی ای گروه جنیان « قَدِ اسْتَكْثَرْتُم مِّنَ الْانسِ » { از آدمیان [پیروان] فراوان یافتید.} یعنی از فریب دادن و گمراه کردن انسان ها یا از انسان ها به این روش که آن ها را پیروان خود قرار دادید بنابراین با شما محشور شدند « وَ قَالَ أَوْلِيَاؤُهُم مِّنَ الْانسِ » { و هواخواهان آنها از [نوع] انسان می گویند: } کسانی که از آن ها اطاعت کردند « رَبَّنَا اسْتَمْتَعَ بَعْضُنَا بِبَعْضٍ » {«پروردگارا، برخی از ما از برخی دیگر بهره برداری کرد} یعنی انسان ها از جنیان نفع بردند با این روش که جنیان آن ها را به شهوات هدایت کردند و یا به چیزهایی که به وسیله آن به شهوات می رسند و جنیان هم به وسیله انسان ها فایده بردند به این روش که انسان ها از آن ها پیروی کردند و خواسته های آن ها را برآورده کردند و گفته شده که بهره بردن انسان ها از جنیان به این بوده که انسان ها در مبارزات؛ هنگام ترس، به آن ها پناه می بردند و بهره بردن جنیان از انسان ها به اعتراف کردن به اینکه آن ها می توانند ایشان را پناه بدهند، بوده است. « وَ بَلَغْنَا أَجَلَنَا الَّذِی أَجَّلْتَ » { و به پایانی که برای ما معین کردی رسیدیم } یعنی برانگیخته شدن « وَ كَذَالِكَ نُوَلیّ ِ بَعْضَ الظَّالِمِينَ بَعْضًا » { و این گونه برخی از ستمکاران را سرپرست برخی دیگر می گردانیم.} یعنی سرپرستی برخی را به برخی دیگر می سپاریم یا برخی از آنان به گونه ای قرار داده می شوند که برخی دیگر را سرپرستی کنند ولی آن ها را فریب می دهند یا برخی به عنوان اولیاء برخی دیگر قرار داده می شوند در حالی که هم ردیفان آن ها در عذاب هستند، همان گونه که در دنیا بودند.

« أَ لَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِّنكُمْ » { آیا از میان شما فرستادگانی برای شما نیامدند } طبرسی- رحمه الله- گفته: این سخن خدای متعال « مِّنكُمْ » { از میان شما } اگرچه خطاب به همه آن ها است در حالی که رسولان به صورت خاص از انسان ها هستند اما احتمال دارد که به خاطر غلبه دادن یکی از آن دو بر دیگری باشد همان گونه که خدای سبحان فرمود: « يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَ الْمَرْجانُ » - . الرحمن / ۲۲ - { از هر دو [دریا] مروارید و مرجان برآید } اگرچه مروارید از آب شور بدون عذاب خارج می شود و همان گونه که گفته می شود نان به همراه شیر خوردم در حالی که نان را می خورد و شیر را می نوشد و این نظر بیشتر مفسرین است و گفته شده که خدا رسولانی برای جنیان فرستاده همان طور که برای انسان ها فرستاده است این سخن به نقل از ضحاک است و به نقل از کلبی رسولان بر انسان ها فرستاده می شدند سپس حضرت محمد صلی الله علیه و آله و سلم بر انسان ها و جنیان هردو فرستاده شد و ابن عباس گفته است: رسول از انسان ها برانگیخته شده سپس او به سوی جنیان رسولی از جنس جن ارسال می کرد و مجاهد گفته رسولان از جنس انسان هستند و بیم دهندگان (النذر) از جنس جن هستند. - . مجمع البیان ۱۴ : ۳۶۷ . من می گویم: این ها همه سخنانی بدون دلیل است. -

می گویم: تفسیر آیات در کتاب معاد گذشت.

و رازی در مورد قول خدای متعال که فرموده: « سَحَرُواْ أَعْيُنَ ‌النَّاسِ » { دیدگان مردم را افسون کردند } گفته: قائلین به اینکه

سحر فقط ظاهر سازی است به این آیه تمسک کرده اند.

قاضی گفته: اگر سحر حقیقت داشت، قلب هایشان را سحر می کردند نه چشم هایشان را بنابراین ثابت شد که مراد آن است که آن ها حالات عجیبی را تخیل کرده اند در حالی که حقیقت بر طبق آنچه آن ها تخیل کرده اند نیست. - . التفسیر الکبیر ۱۴ : ۲۰۳ - «وَ الْجَانَ» {جن را} بیضاوی گفته: یعنی جن و گفته شده: یعنی ابلیس و جایز است که مقصود از آن این باشد که همه جنس از جن آفریده شده باشند و منتصب شدن آن به وسیله فعلی است که آن را تفسیر می کند « خَلَقْنَاهُ مِن قَبْلُ » { و پیش از آن، جن را خلق کردیم } یعنی پیش از آفرینش انسان « مِن نَّارِ السَّمُوم » { از آتشی سوزان و بی دود } یعنی از آتش شدید و رسوخ کننده به روزنه های پوست و آفرینش زندگی در اجرام ساده محال نیست همان گونه که آفرینش زندگی در جوهر های صرف محال نیست، چه برسد به جسد های مرکب که غالب در آن ها جزء آتشی است و روی آوردن به آن ها بیشتر از اجسادی است که غالب در آن ها جزء خاکی است و این سخن خدای متعال که فرمود: « مِن نَّارِ » {از آتش} به اعتبار جزء غالب است همان گونه که فرمود: «خَلَقَكُمْ مِنْ تُرابٍ» - . روم / ۲۰

انوار التنزیل ۱ : ۶۴۷ - { شما را از خاک آفرید }.

رازی گفته: در اینکه معنی جانّ چیست اختلاف است؛ عطاء از ابن عباس آورده: که منظور خدای متعال ابلیس است و این قول حسن و مقاتل و قتاده است.

و ابن عباس در روایتی دیگر گفته: جانّ همان پدر جن است و این گفته بیشتر مفسران است و او را جانّ نامیده اند چون از دیده ها مخفی است همان گونه که جن، به همین علت جن نامیده شده است. - . در منبع آمده: همان گونه که جنین، به همین علت جنین نامیده شده است. - و جنین در شکم مادرش مخفی است و معنی جانّ در لغت (ساتر) پوشاننده است؛ از این عبارت که می گویی: جنّ الشیءُ إذا ستره یعنی شیء مخفی شد هنگامی که کسی آن را مخفی کرد. بنابراین کلمه جانّ ذکر شده در اینجا احتمال دارد که جانّ باشد چون جانّ خودش را از بنی آدم می پوشاند یا اینکه از باب اسم فاعلی که ازآن اسم مفعول اراده می شود، باشد همان گونه که در مورد لابن (شیر فروش) و تامر(خرما فروش) و ماء دافق (آب جهنده) و عیشه راضیه (زندگی خوش) این گونه می گویی. و در مورد جن علما اختلاف دارند برخی گفته اند: جن جنسی غیر از شیاطین است و درست تر این است که شیاطین گروهی از جن هستند و هر جنی که مؤمن باشد به او شیطان نمی گویند و هر جنی که کافر باشد به این اسم نامیده می شود.

و دلیل بر صحت آن این است که لفظ جن مشتق از اجتنان به معنی استتار است و هر کس که آن گونه باشد از جنیان است.

و سموم در لغت باد گرمی است که در روز می وزد و چه بسا که در شب هم بوزد. بر این اساس در باد داغ آتش است و سوزش دارد. بر اساس آنچه در روایت آمده که آن از زبانه آتش جهنم است. و گفته شده که آن را سموم می گویند؛ چون به خاطر لطافتش در مسامّ (سوراخ های ریز) بدن وارد می شود و آن سوراخ های ریزی است که در پوست بدن انسان وجود دارد و عرق و بخار درون انسان از آن ها بیرون می آید.

ابن مسعود گفته: این سموم یک جزء از هفتاد جزء سمومی است که جانّ از آن آفریده شده و این آیه را تلاوت کرد.

اگر گفته شود: چگونه به عقل می رسد که جانداری از آتش به وجود آید؟! باشد گوئیم این بر اساس مذهب ما روشن است؛ زیرا بدن داشتن در نزد ما شرط برای امکان زندگی نیست، چون خدای متعال می تواند زندگی و عقل و دانش را در جوهر فرد بیافرینند و همچنین می تواند زندگی و عقل را در جسم آتشین بیافرینند. - . التفسیر الکبیر ۱۹ : ۱۸۰ و ۱۸۱ - «هَلْ أُنَبِّئُکُمْ» { آیا شما را خبر دهم } بیضاوی گفته: از آنجائی که خدا بیان کرد که صحیح نیست که قرآن از جمله چیزهایی باشد که شیاطین آن را نازل کرده باشند، تأکید کرده به اینکه بیان کرده که شیاطین نمی توانند بر محمّد صلّی اللَّه علیه و آله نازل شوند به دو علت: یکی از آن دو این است که نزول آن ها فقط بر مردم بد و دروغگو و پر گناه است،چون ارتباط انسان با موجودات غیبی به خاطر تناسب و نزدیکی است که بین انسان و آن ها وجود دارد، در حالی که حال حضرت محمّد صلی الله علیه و آله و سلم بر خلاف آن است. دلیل دوم آن است که قول خدای متعال که فرمود: « يُلْقُونَ السَّمْعَ وَ أَكْثَرُهُمْ كَاذِبُون » {[دزدانه] گوش فرا می دارند و بیشترشان دروغگویند } یعنی بسیار دروغگوهستند؛ گوش به شیاطین می سپارند و از آنان به خاطر نقص علمشان، گمان ها و نشانه هایی دریافت می کنند و بر اساس تخیلات خود به آن چیزهایی می افزایند که بیشتر آن مطابق با واقع نیست؛ همان گونه که در حدیث آمده: جنی یک کلمه می دزدد و آن را در گوش همزاد خود می خواند و بیش از صد کلمه دروغ بر آن می افزاید در حالی که محمّد صلی الله علیه و آله این چنین نیست؛ زیرا ایشان از غیب های بسیار خبر داده است که بیشمار است و همه مطابق واقع درآمده است.

و کلمه «الأکثر» به کل تفسیر شده است مانند قول خدای متعال که فرمود: «كُلِّ أَفَّاكٍ» { هر دروغزن گناهکار} و سخن روشنتر این است که تعبیر به اکثریت به اعتبار گفتارهای آن ها است به این معنی که تعداد کمی از این ها در آنچه از جنی حکایت می کنند راست می گویند و گفته شده که ضمایر به شیاطین بر می گردد یعنی به ملأ اعلی قبل از اینکه سنگسار شوند گوش می سپرند و برخی از اخبار غیبی را از آن ها می دزدند.

« لَيُوحُونَ إِلى أَوْلِيائِهِم » - . انعام / ۱۲۱ - { به دوستان خود وسوسه می کنند } یعنی آنچه شنیده اند را به دوست داران خود القا می کنند « وَ أَكْثَرُهُمْ كاذِبُون » - . شعراء / ۲۲۳ - { و بیشترشان دروغگویند } در آنچه به آن ها وحی می کنند چون آن ها آن اخبار را مثل آنچه ملائکه آن را بیان کرده اند نمی شنوند به خاطر شرارتشان یا به خاطر ناقص بودن فهمشان یا قدرت ثبت و ضبط یا فهمشان. - . انوار التنزیل ۲ : ۱۹۰ -

خدای متعال فرمود: « عِفْرِيتٌ » {عفریتی} بیضاوی گفته: خبیث و سرکش « مِّنَ الْجِنّ ِ » { از جنّ } این عبارت بیانی برای عفریت است، چون عفریت به مرد خبیث و گفته می شود و اسم آن ذکوان یا صخر بود. « قَبْلَ أَن تَقُومَ مِن مَّقَامِكَ » { پیش از آنکه از مجلس خود برخیزی } محل نشستن برای حکومت و او تا نیم روز در آن می نشست. « وَ إِنیّ ِ عَلَيْهِ » { و بر این [کار]} بر حمل کردن آن تخت « لَقَوِیٌّ أَمِين » { سخت توانا و مورد اعتمادم } نه چیزی از آن کم می کنم و نه آن را تغییر می دهم- پایان- - . انوار التنزیل ۲ : ۱۹۹ -

سخن خدای متعال که فرمود: « مِنَ الْجِنَّهِ » { همه جنّیان } دلالت می کند که جنیان هم مکلف هستند و همراه سایر کفار با آتش عذاب می شوند.

«وَ مِنَ الْجِنِّ مَنْ يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ» { و برخی از جنّ به فرمان پروردگارشان پیش او کار می کردند، } طبرسی رحمه الله علیه گفته: معنی عبارت این است؛ برخی از جن را مسخر او کردیم که در حضور او و جلوی چشمش آن کارهایی که او به آن ها فرمان می داد را انجام می دادند چنانچه انسان در برابر انسان دیگر به فرمان پروردگار متعالش کار می کند و سلیمان آن ها را به کارهای سخت مثل گِل کاری و غیر آن وامی داشت.

ابن عباس گفته: خداوند برای سلیمان آن ها را مسخر کرد و آن ها را امر کرد به اطاعت کردن از او در هر چه فرمان دهد و این دلالت دارد بر اینکه برخی از جنیان بودند که مسخر او نبودند.

« وَ مَن يَزِغْ مِنهُمْ عَنْ أَمْرِنَا نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ السَّعِيرِ » { و هر کس از آنها از دستور ما سر برمی تافت، از عذاب سوزان به او می چشانیدیم } یعنی و هر کس از این جنیان که ما آن ها را مسخر سلیمان قرار دادیم، از آنچه ما او امر کردیم و آن اینکه از سلیمان اطاعت کند، سرپیچی کند « نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ السَّعِيرِ » { از عذاب سوزان به او می چشانیدیم } یعنی عذاب ءتش در آخرت واین کلام از اکثر مفسّران است.و این دلالت می کند بر اینکه جنیان همه مکلف بوده اند و گفته شده معنای آن این است که در دنیا به او عذاب می چشانیم و خدای سبحان فرشته ای که تازیانه ای آتشین در دست دارد بر آن ها گماشته بود و هر کدام از فرمان سلیمان سرپیچی می کردند یک ضربه به می زد که او را می سوزاند.

« يَعْمَلُونَ لَهُ مَا يَشَاءُ مِن مّحارِيبَ » {[آن متخصّصان] برای او هر چه می خواست: از نمازخانه ها می ساختند } که آن خانه های شرع بوده است و گفته شده: کاخ ها و مساجدی که در آن ها عبادت می شده، بوده است و از جمله چیزهایی که ساختند، مسجد بیت المقدس «و پیکره ها» یعنی مجسمه هایی از مس و شبیه آن و برنج و سنگ مرمر که جنیان آن را ساخته بودند، بود. برخی گفته اند: مجسمه های حیوانات بوده است و گروهی دیگر گفته اند: مجسمه های درنده ها و چهارپایان را بر کرسی او ساختند تا هیبت آورتر باشند.

حسن گفته: در آن روز مجسمه سازی و تصویر حرام نبوده و در شرع پیامبر ما صلی الله علیه وآله و سلم حرام شده است.

ابن عباس گفته: مجسمه پیامبران و عابدان را در مساجد می ساختند تا به آن ها اقتداء کنند، و از امام صادق علیه السّلام روایت شده است که ایشان فرمودند: به خدا پیکره مردان و زنان نبوده بلکه پیکره درخت و مانند آن بوده است.

« وَ جِفَانٍ كَالْجَوَابِ » { و ظروف بزرگ مانند حوضچه ها } یعنی ظرف های گود و مدور شبیه حوض ها که آن در آن جمع می شود. و گفته شده: بر سر هر ظرف هزار نفر جمع می شدند و در برابر آن حضرت غذا می خوردند. « وَ قُدُورٍ رَّاسِيَاتٍ » { و دیگهای چسبیده به زمین } یعنی دیگ های ثابت که به خاطر بزرگی از جای خود حرکت نمی کردند. « فَلَمَّا قَضَيْنَا عَلَيْهِ الْمَوْتَ » {پس چون مرگ را بر او مقرر داشتیم} یعنی بر سلیمان به مردن حکم کردیم. و گفته شده معنای آن این است که بر سلیمان واجب کردیم. « مَا دَلَّهُمْ عَلَىٰ مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّةُ الْأَرْضِ تَأْكُلُ مِنسَأَتَهُ » { جز جنبنده ای خاکی [موریانه] که عصای او را [به تدریج] می خورد، [آدمیان را] از مرگ او آگاه نگردانید } یعنی چیزی جز موریانه جن را از مرگ سلیمان آگاه نکرد و از مرگ او آگاهی پیدا نکردند تا اینکه موریانه عصای او را خورد و او بر زمین افتاد و فهمیدند که او مرده است.

ابو بصـیر روایت کرده که امام باقر علیه السّـلام فرمود: سـلیمان به شیاطین فرمان داد و آن ها گنبدی از شیشه برایش ساختند، و در این میان که ایسـتاده بود و بر عصایش تکیه زده بود، در میان گنبـد و نگاه می کرد که جنیان چگونه کار می کنند و آن ها هم به وی نگاه می کردند ولی به او نمی رسیدند ناگاه سلیمان دید مردی با او در میان گنبد است گفت: تو کیستی؟ پاسخ داد من کسـی هسـتم که رشوه قبول نمی کنم و از پادشاهان نمی ترسم و جان او را گرفت در حالی که ایستاده بود و تکیه زده بود بر عصایش در گنبد. فرمود: یک سال ماندند و برایش کار می کردند تا موریانه را خدا فرستاد و عصایش را خورد.

و در حدیث دیگر از امام صادق علیه السّلام آمده است که حضرت فرمود: آصف امر او را تدبیر می کرد تا وقتی موریانه عصا را خورد « فَلَمَّا خَرَّ » { پس چون [سـلیمان] فرو افتاد } یعنی سـلیمان به صورت میت بر زمین افتاد « تَبَيَّنَتِ الجِنُّ » { برای جنّیان روشن گردیـد } یعنی جنیان آشـکار شدند برای مردم روشن شد « أَن لَّوْ كَانُواْ يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُواْ فِي الْعَذَابِ الْمُهِين » { که اگر غیب می دانستند، در آن عذاب خفّت آور [باقی] نمی ماندند} یعنی در کارهای سخت.

و گفته شـده است: معنی آن این است که همه جنیان و ناتوانانشان فهمیدنـد که رئیسانشان غیب نمی دانند زیرا آن ها به آن ها وانمود می کردند که غیب می دانند.

و گفته شـده : معنی آن این است که برای انسـان هـا روشن شـد که جنیان غیب نمی داننـد چون آن ها به انسان ها وانمود می کردنـد که غیب می دانند، و فرموده: « تَبَيَّنَتِ الجِنُّ » { برای جنّیان روشن گردید } همان گونه که کسـی که با دیگری مناظره می کند و حجت را بر او تمام می کند، کی گوید: آیا برای تو روشن شد که تو بر باطل هستی؟

و قرائت امـام سـجاد و امام صادق علیهما السّـلام و ابن عباس و ضـحاک که قرائت کرده انـد: «تَبَيَّنَت الإِنس»؛ مؤیـد این مطلب است. - . طبرسی این قرائت را در بحث قرائت آورده است. -

و اما علت این که جنیان این کارهای بزرگ را انجام می دادنـد این است که خـدای متعال آن ها را تنومنـد و نیرومنـد آفریـده بود و خلقت آن هـا را از خلقت جنیانی که به خاطر لطافت و نازکی جسـمشان دیـده نمی شونـد متفاوت کرده بود تا به عنوان معجزه ای دلالت بر نبوت سـلیمان علیه السـلام کند بنابراین آن ها در دست او مانند اسـیران بودند و برای مردم کارهائی که به عهـده آن ها می گذاشت را انجام می دادند و چون آن حضـرت از دنیا رفت، خدا خلقت آن ها را به آفرینش اصلی خود باز گرداند و در این زمان دیگر آن کارهایی را که انجام می دادند، انجام نمی دادند. - . مجمع البیان ۸ : ۳۸۰ و ۳۸۲ - ۳۸۴ -

و در تفسیر قول خدای متعال که فرمود: « بَلْ كَانُواْ يَعْبُدُونَ الْجِنَّ » { بلکه جنّیان را می پرستیدند} گفته: یعنی به فرمان برداری آن ها از جنیان که آن ها را دعوت به پرستش فرشتگان کردند.

و گفته شـده: مقصود از جن در اینجـا ابلیس و فرزنـدان و یـاران او است. « أَكْثَرُهُم بِهِم مُّؤْمِنُون » { بیشترشـان به آنهـا اعتقـاد داشتند} و شیاطین را باور داشتند و فرمان بردار آن ها بودند. - . مجمع البیان ۸ : ۳۹۵ -

و در تفسیر سخن خدای متعال که فرمود: « حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ » { گفتار [خدا] علیه ایشان به حقیقت پیوست} گفته: یعنی کلمه عـذاب « فِي أُمَمٍ » {همراه بـا امّتهایی} یعنی به همراه امت هایی « قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلِهِم مِّنَ الجِنّ ِ وَ الْانسِ » { از جنّیان و آدمیان

که پیش از آنان روزگار به سر بردند } و حال و اعتقاد آن ها مثل ایشان بود.

قتاده می گوید: حسن گفت: جنیان نمی میرند، گفتم: « أُوْلَئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ » { آنان کسانی اند که گفتار [خدا] علیه ایشان به حقیقت پیوست } این آیه دلالت بر خلاف آن دارد.

سخن خدای متعال که فرمود: « وَ إِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِنّ » { و چون تنی چند از جنّ را به سوی تو روانه کردیم } رازی گفته: در کیفیت این حادثه دو قول وجود دارد:

یک: سعید بن جبیر گفته: جنیان گوش فرا می دادند و هنگامی که رانده شدند گفتند: این پدیده ای که در آسمان رخ داده، به خاطر حادثه ای است که در زمین رخ داده و رفتند که به دنبال سبب آن بگردند.

و این مسئله هم زمان شد با وقتی که پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم از اینکه مردم مکه به دعوت ایشان پاسخ دهند ناامید شد، به طائف رفت تا آن ها را به اسلام دعوت کند و وقتی به مکه برمی گشت به بطن نخله رسید و در آنجا اقامت گزید و قرآن می خواند و چند تن از اشراف جنیان نصیبین که ابلیس آن ها را فرستاده بود؛ تا علتی که خدا حراست از آسمان ها با رجم(سنگ باران کردن) را واجب کرده، کشف کنند به آن حضرت برخوردند، و قرآن را شنیدند و فهمیدند که نزول قرآن سبب آن است.

دوم: خدا به رسولش امر کرد تا جنیان را بیم دهد و آن ها را به خدای متعال فرا بخواند و قرآن بر آن ها تلاوت کند و خدا چند تن از جنیان را به سوی او آورد تا قرآن را بشنوند و قوم خود را بیم دهند.

و بر آنچه گفتیم فروعی وجود دارد:

۱.

قاضی در تفسیر خود در مورد جنیان نقل کرده است: جنیان یهودی بودند زیرا در میان جنیان هم مانند انسان ها گروه هایی مثل یهودیان و مسیحیان و زرتشتیان و بت پرستان وجود دارند و محققین اتفاق نظر دارند که جنیان هم مکلف هستند، از ابن عباس پرسیدند آیا جنیان هم ثواب می برند؟ گفت: آری، هم ثواب دارند و هم عذاب می شوند، در بهشت با هم برخورد می کنند و بر درهای آن ازدحام می کنند.

۲.

صاحب کشاف گفته: نفر؛ کمتر از ده است و جمعش « أنفار» است، سپس ابن جریر طبری از ابن عباس روایت کرده که آن جنیان هفت تن بودند از اهل نصیبین بودند که رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله و سلم آن ها را رسولان قوم خودشان قرار داد.

و از زر بن حبیش نقل است که آن ها نه نفر بودند که یکی از آن ها زوبعه -. در نسخه خطی [ذویقه] است و در منبع [ذویعه] مده است و چه بسا صحیح آن چیزی باشد که در متن آمده است و همان متناسب با معنای لغوی آن است و آن حرکت بادها

و رفتن آن به سمت آسمان است که در فارسی به آن گردباد می گویند. - (گرد باد) بود .

۳.

اختلاف دارند در این که آیا در شب استماع جنیان عبد اللّه بن مسعود همراه پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلم بوده یا نه؟ روایات در این باره اختلاف دارند.

۴.

قاضی در تفسیرش از انس روایت کرده که من با پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلم در کوه های مکه بودم و ناگاه پیری عصا زنان پیش آمد. پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلم فرمود: راه رفتن یک جن و صدای او است، گفت: آری، فرمود: تو از کدام جنیان هستی؟ گفت: من هامه بن هیم بن لاقیس بن ابلیسم، فرمود: میان تو و ابلیس جز دو پدر نمی بینم، چند سال داری؟ گفت به اندازه عمر دنیا به جز اندکی، روزی خورده ام و در زمان قابیل و هابیل میان تپه ها راه می رفتم و بسیاری از آنچه بر او گذشته بود را ذکر کرد، و در بین کلامش گفت: عیسی علیه السلام به من گفت: اگر محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلم را دیدی سلام مرا به او برسان، من سلام او را رساندم و به تو ایمان آوردم. - . در منبع بعد از آن اضافه کرده: سپس حضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: بر عیسی سلام و بر تو سلام ای هامه، چه می خواهی؟ -

سپس گفت موسی علیه السلام به من تورات را آموخت و عیسی علیه السّلام انجیل را و تو هم قرآن را به من یاد بده، و حضرت به او ده سوره آموخت و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلم درگذشت و آن را به پایان نرساند. - . در منبع آمده: عمر بن الخطاب گفت: و من او را زنده می دانم -

در تفسیر قول خدای متعال که فرمود: «وَ إِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَراً مِنَ الْجِنِ» { و چون تنی چند از جنّ را به سوی تو روانه کردیم } اختلاف دارند، برخی گفته اند: چون رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم قصد نداشت قرآن را برآن ها بخواند، خدای متعال در دل آن ها کششی به سوی قرآن و انگیزه ای برای گوش دادن به آن ایجاد کرد و از این رو فرمود: «وَ إِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَراً مِنَ الْجِنِ» { و چون تنی چند از جنّ را به سوی تو روانه کردیم

« فَلَمَّا حَضَرُوهُ » { پس چون بر آن حاضر شدند } ضمیر برای قرآن یا برای رسول است « قَالُواْ » { [به یکدیگر] گفتند: } یعنی برخی به برخی دیگر گفتند: « أَنصِتُواْ » {«گوش فرادهید.» } یعنی سکوت کنید در حالی که به دقت گوش می دهید. هنگامی که از خواندن قرآن فارغ شد « وَلَّوْاْ إِلَىٰ قَوْمِهِم مُّنذِرِينَ » { هشداردهنده به سوی قوم خود بازگشتند } در حالی که آن ها را بیم می دادند و این امکان ندارد جز پس از ایمان آوردن آن ها زیرا آن ها غیر خود را به گوش فرا دادن به قرآن و تصدیق آن دعوت نمی کردند مگر این که به وعده های عذاب آن ایمان آورده بودند. « قَالُواْ يَا قَوْمَنَا إِنَّا سَمِعْنَا كِتَابًا » { هشداردهنده به سوی قوم خود بازگشتند } تا آخر آیه که آن ها دو وصف برای قرآن آوردند:

اول: تصدیق کننده کتب انبیاء علیهم السلام است و در دعوت به مطالب عالی و شریف همانند دیگر کتب الهی است.

دوم: این مطالب در ذات خود درست هستند - . آنچه در منبع آمده این است: اول: تصدیق کننده آنچه قبل از او بوده است یعنی تصدیق کننده کتب انبیاء و معنی آن این است که همان طور که کتب سایر انبیاء مشتمل بر دعوت به توحید و نبوت و معاد و امر به تطهیر اخلاق بوده این کتاب هم شامل این معانی است. دوم: سخن خدای متعال که فرمود: [«يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَ إِلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ» { و به سوی حقّ و به سوی راهی راست راهبری می کند } احقاف / ۳۰] بدان که وصف اول دلالت می کند که این کتاب در دعوت به این مطالب بلند و شریف مانند سایر کتب الهی است و وصف دوم دلالت می کند که این مطالب که قرآن شامل آن است، مطالبی حق و در جای خود درست است. - و هر کس با عقل به روشنی می فهمد که درست هستند وران ها گفتند: « مِن بَعْدِ مُوسَى » { بعد از موسی } چون یهودی بودند.

و از ابن عباس روایت شده است: جنیان امر نبوت عیسی علیه السلام را نشنیده بودند و از این رو گفتند: « مِن بَعْدِ مُوسَى » { بعد از موسی }.

«أَجِيبُوا دَاعِيَ اللَّهِ» { دعوت کننده خدا را پاسخ [مثبت] دهید } یعنی رسول یا واسطه ای که از طرف او دعوت را ابلاغ می کند.

و این دلالت می کند که ایشان بر جنیان مبعوث بوده اند همان طور که بر انسان ها مبعوث بوده اند، مقاتل گفته: خدا پیش از ایشان پیامبری به سوی جنیان و انسان ها هردو نفرستاده بود. - . مصنف کلام رازی را خلاصه کرده است. -

اختلاف دارند که آیا جنیان هم ثواب دارند یا نه؟ گفته شده، ثوابی جز نجات از آتش ندارند؛ سپس به آن ها گفته می شود: مانند چهار پایان خاک شوید و دلیل آوردند به این سخن خدای متعال که فرمود: « وَ يُجِرْكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ » { و از عذابی پردرد پناهتان دهد } و این سخن ابو حنیفه است، و درست این است که آن ها در حکم بنی آدم هستند بنابراین مستحق ثواب بر طاعت و عذاب بر گناه هستند، و این گفته ابی لیلی - . صحیح همان طور که در منبع هم آمده ابن ابی لیلی است. - و مالک است، و در این باب میان او و ابی حنیفه مناظره ای شده و ضحّاک گفته: به بهشت می روند و می خورند و می نوشند.

و دلیل درستی این سخن این است که هر دلیلی که دلالت می کند که بشر مستحق ثواب به خاطر طاعت است، عین همان دلیل درباره جنیان هم جاری است و فرق داشتن این دو باب باهم جدا بعید است - پایان- - . التفسیر الکبیر ۲۸ : ۳۱ - ۳۳ -

بیضاوی در مورد سخن خدای متعال که فرمود: « يَغْفِرْ لَكُم مِّن ذُنُوبِكُمْ » {[خدا] برخی از گناهانتان را بر شما ببخشاید } گفته: منظور برخی از گناهان شما است و آن گناهانی هستند فقط حق الله باشند اما مظالم با ایمان بخشیده نمی شود. « وَ يُجِرْكُم مِّنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ » { و از عذابی پردرد پناهتان دهد } که آن عذاب برای کفار آماده شده است. « فَلَيْسَ بِمُعْجِزٍ فِي الْأَرْضِ » { در زمین درمانده کننده [خدا] نیست } به خاطر این که هیچ راه فراری ما را از دست خدا نجات نمی دهد. « وَ لَيْسَ لَهُ مِن دُونِهِ أَوْلِيَاءُ » { و در برابر او دوستانی ندارد } که او را عذاب خدا باز دارند « فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ » { در گمراهی آشکاری اند } چون از اجابت کردن کسی که شأن او این گونه است سرپیچی کرده اند. - . انوار التنزیل ۲ : ۴۳۲ -

طبرسی- رحمه الله- گفته: سخن خدای متعال که فرمود: «خَلَقَ الْجَانَّ» { و جنّ را خلق کرد } یعنی پدر جنیان، حسن گفته: آن

ابلیس است که پـدر جنّ است و آفریـده از شـرار آتش است چنـان که آدم از گـل خلق شـده است. « مِنْ مـارِجٍ مِنْ نـارٍ» { از تشعشعی از آتش } یعنی آتش آمیخته از سرخ و سیاه و سپید، این سخن از مجاهد است.

و گفته شده: مارج شعله زلال آتش است که دود ندارد. - . مجمع البیان ۹ : ۲۰۱ -

«سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّهَ الثَّقَلانِ» - . الرحمن / ۳۱ - { ای جنّ و انس، زودا که به شـما بپردازیم } یعنی به حساب شـما می رسـیم ای جن و انس و اصل کلمه الثقلان، از ثقل است و هر چیزی که وزن و اندازه ای داشـته باشد، ثقل است و به خاطر بزرگی ارزش آن ها و بلندی شأن آن ها نسبت به حیوانات دیگر زمین و به خاطر سـنگینی وزن آن ها به خاطر عقل و تشـخیص خوب و بد، «ثقلین» نامیده شده اند.

و گفته شده: به خاطر سـنگینی آن ها بر زمین چه به صورت زنده و چه به صورت مرده، و از این قبیل است سخن خدای متعال که فرموده: « وَ أَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقالَها » - . زلزله / ۲ - { و زمین بارهای سـنگین خود را برون افکند } یعنی مرده های درون خود را بیرون انداخت.

«أَنْ تَنْفُذُوا» { به بیرون رخنه کنید } یعنی خارج شوید در حالی که از مرگ فرار می کنید « مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ » { از کرانه های آسـمانها و زمین } یعنی اطراف و کناره های آن « فَانفُذُواْ » { پس رخنه کنیـد } یعنی خارج شوید و هرگز نمی توانید از آن فرار کنید. «لَا تَنفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَان » {[ولی] جز با [به دست آوردن] تسلّطی رخنه نمی کنید } یعنی هر جا رو کنید، ملک من آنجا است و از تحت سلطه من خارج نمی شوید و من جان شما را با مرگ می گیرم.

و گفته شـده: یعنی جز با قـدرتی از جانب خـدا و جز با نیرویی که او به شـما می دهـد، خارج نمی شوید مگر اینکه برای شـما جـای دیگی غیر از آسـمان ها و زمین فراهم کنـد و به شـما نیرویی بدهـد که با آن نیرو به سوی آنجا خارج شویـد. - . مجمع البیان ۹ : ۲۰۴ و ۲۰۵ -

«لَمْ يَطْمِثْهُنَّ» {دست هیـچ کس به آن هـا نرسـیده است } یعنی بکـارت آن هـا را از بین نـبرده است و اقتضـاض یعنی ازدواج همراه بـا به خون کشیـدن؛ یعنی کسـی بـا آن هـا نزدیکی نکرده و آن ها را در بر نگرفته است. « إِنسٌ قَبْلَهُمْ وَ لَا جَان » { هیچ انس و جنّی پیش از ایشـان } پس آن هـا دوشـیزه انـد چون در بهشت آفریـده شـده انـد، و بنا بر این قول آنان از زنان بهشـت هستند.

و گفته شـده: آن هـا زنـان دنیائی هسـتند که از زمانی که به دنیا آمـده انـد، کسـی به آن ها دست نزده است. زجاج گفته: این تعبیر دلالت دارد که جن هم جماع می کنـد مانند انسان که جماع می کند، و ضـمره بن حبیب گفته: این دلیل است که جنیان هم ثواب دارند و همسـرانی از حور العین و زنان از جنس انسان برای مردان از جنس انسان و زنان از جنس جن برای مردان از جنس جن هستند.

بلخی گفته: مقصود این است که آن حوریه هـا را خـدا به مؤمنـان از جنس انسـان داده، انسـانی بـا آن ها نزدیکی نکرده و آن حوریه هـایی که به مؤمنـان از جنس جن داده، جنی به آن هـا دست نزده است- پایان- - . مجمع البیان ۹ : ۲۰۸ : بیان آن این

که خدای متعال وقتی بیان کرد که برای آن ها ممکن نیست که از مرگ فرار کنند با امر تعجیزی با فرار کردن از اطراف آسمان ها و زمین، کلام را از سر گرفته با بیان این که فرار کردن به اطراف آسمان ها و زمین جز با تسلط علم و قدرت ممکن نیست. -

رازی در تفسیر این سخن خدای متعال که فرمود: «فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما » - . الرحمن / ۱۳ - { پس کدام یک از نعمتهای پروردگارتان را } گفته: خطاب به انسان ها و جنیان است یا به مرد و زن یا اینکه منظور از تکرار تاکید است.

یا اینکه مقصود عموم است چون در عام دو قسم داخل می شود مانند حاضر و غیر حاضر، سیاه و غیر سیاه، سفید و غیر سفید و اینچنین. یا اینکه مقصود دل و زبان است؛ چون تکذیب گاهی با قلب است و گاهی با زبان یا اینکه تکذیب به خاطر دلایل نقلی و عقلی باشد و ظاهر از آن همان ثقلان (انس و جن) است به قرینه سخن خدای متعال که فرمود: «سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّهَ الثَّقَلانِ» { ای جنّ و انس، زودا که به شما بپردازیم } و سخن او «يا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ» { ای گروه جنّیان و انسیان } و سخن او «خَلَقَ الْإِنْسانَ» {و انسان را خلق کرد} و « خَلَقَ الْجَانَ» { و جنّ را خلق کرد }. - . التفسیر الکبیر ۲۹ : ۹۴ و ۹۵ . مصنف آن را خلاصه کرده است. -

و در مورد سخن خدای متعال که فرمود: « لَمْ يَطْمِثْهُنَّ» { دست هیچ کس به آن ها نرسیده است } تا آخر گفته: ذکر جن چه سودی دارد با اینکه جنیان جماع نمی کنند؟

در پاسخ می گوئیم: این گونه نیست بلکه جنیان هم فرزند و ذریه دارند، و اختلاف در این است که آیا آن ها با انسان ها نزدیکی می کنند یا نه؟ و مشهور این است که آن ها نزدیکی می کنند، و چون در بهشت انسان ها و جنیان هستند، نزدیکی انسان ها با آنان مانند نزدیکی جنیان است و برای همین واجب شده که به نفی هردو اشاره شود- پایان- . - . التفسیر الکبیر ۲۹ : ۱۳۰ در آن آمده است: و الا در بهشت حسب ها و نسب ها وجود نداشت بنابراین نزدیکی انسان ها با جنیان مانند نزدیکی جن بود از آن جهت که به نفی هر دو اشاره شده است. -

بیضاوی در تفسیر قول خدای متعال که فرموده: «لِمَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ جَنَّتانِ» { و هر کس را که از مقام پروردگارش بترسد دو باغ است } گفته: که یک بهشت برای خائف از جنس انسان است و دیگری برای خائف از جنس جن؛ چون خطاب برای هر دو دسته است.

و مقصود این است که برای هر کدام از دو خائف از شما دو بهشت وجود دارد یا اینکه برای هر کدام یک بهشت برای عقیده وجود دارد و یک بهشت دیگر برای عمل او، یا اینکه یک بهشت برای انجام طاعات و یک بهشت دیگر برای ترک گناهان، یا یک بهشت که به آن پاداش داده می شود و بهشت دیگری که به آن برتری داده می شود، یا یکی روحانی و دیگری جسمانی. - . انوار التنزیل ۲ : ۴۸۷ -

در مورد قول خدای متعال که فرمود: « أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِّنَ الجِنّ » { که تنی چند از جنّیان گوش فرا داشتند } گفته: نفر از سه تا ده است، جنیان اجسامی هستند دارای عقل و پنهان هستند که عنصر آتش یا هوا در آن ها غلبه دارد، و گفته شده: یک نوع از

ارواح مجرده هستند و گفته شده: نفس های بشری هستند که از بدن های خود جدا شده اند، و آیه دلالت دارد که پیامبر صلی اللّٰه علیه و آله و سلم آن ها را ندیده و بر آن ها قرآن نخوانده است و آن ها به صورت اتفاقی در برخی از اوقات قرآن خواندن حضرت، حاضر شده اند و آن را شنیده اند و خدا آن را به رسولش خبر داده است و آن ها گفتند: « إِنَّا سَمِعْنَا قُرْءَانًا » {راستی ما قرآنی شنیدیم} کتابی « عَجَبًا » {شگفت آور} بدیع و در نیکویی نظم و دقت معنا غیر از سخن مردم است و کلمه قرآن مصدری است که برای مبالغه به عنوان وصف استفاده شده « يَهْدِى إِلَى الرُّشْد » { [که] به راه راست هدایت می کند } بع راه حق و صواب « فَآمَنَّا بِه » { پس به آن ایمان آوردیم } به قرآن « وَ لَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنا أَحَداً » { و هرگز کسی را شریک پروردگارمان قرار نخواهیم داد } بر اساس آنچه که دلایل قاطع بر توحید بیان می کند.

«وَ أَنَّهُ تَعالى جَدُّ رَبِّنا» { و اینکه او، پروردگار والای ما است } ابن کثیر و بصریان (ابوعمرو بن علاء المازنی و یعقوب الحضرمی) همزه انّ را به کسر خوانده اند بر این اساس که این جمله بخشی از جمله محکی بعد از قول است و همچنین آنچه بعد از آن است هم محکی است مگر این قول خدای متعال که فرمود: « وَ أَن لَّوِ اسْتَقَامُواْ » { و اگر [مردم] در راه درست، پایداری ورزند }، « وَ أَنَّ الْمَسَاجِدَ لله » { و مساجد ویژه خداست }، « وَ أَنَّهُ لمَّا قَام » { و همین که «بنده خدا» برخاست } که این ها از جملاتی است که وحی شده است و نافع و ابوبکر هم با آن ها موافقت کرده ا ند مگر در جمله « وَ أَنَّهُ لَمَّا قَام » { و همین که «بنده خدا» برخاست } که به کسر انّ خوانده اند؛ بر این اساس که این جمله استینافیه است و یا مقول قول است ولی بقیه قرّاء همه جملات را به فتح انّ خوانده اند مگر آن جملاتی که با فاء شروع شده اند براین اساس که آن جملاتی که سخن آن ها(جنیان) است معطوف به محل جار و مجرور در «به» است؛ گویا گفته شده: ما آن را تصدیق کردیم و تصدیق کردیم که « أَنَّهُ تَعالى جَدُّ رَبِّنا» { اینکه او، پروردگار والای ما است} یعنی عظمت او، این جمله از عبارت « جَدَّ فُلانٌ فِى عَينِى» به معنی فلانی در چشم من عظمت یافت؛ گرفته شده که وقتی به کار می رود که کسی عظمت یابد - . در منبع آمده یعنی ملك او و سلطه او عظمت یابد - یا سلطه او یا بی نیازی او عظمت یابد که این تعبیر استعاره از جد است که همان بخت است.

و معنی آن این است: توصیف خداوند به اینکه او برتر از این است که نیاز به همسر و فرزند داشته باشد به خاطر عظمت او یا سلطه او یا بی نیازی او است و سخن خدا که فرمود: « مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً وَ لَا وَلَدًا » { همسر و فرزندی اختیار نکرده است } بیان آن است و « وَ أَنَّهُ كاَنَ يَقُولُ سَفِيهُنَا » { و [شگفت] آنکه کم خِرَد ما می سراید } که ابلیس و جنیان سرکش هستند « عَلىَ اللَّهِ شَطَطًا » { در باره خدا سخنانی یاوه } سخنی که دارای شطط است و آن همان دوری و از حد گذشتن است یا اینکه خود شطط است به خاطر شدت بعید بودنی است که در آن است و آن همان نسبت همسر و فرزند به خدای متعال است.

« وَ أَنَّا ظَنَنَّا أَن لَّن تَقُولَ الْانسُ وَ الجِنُّ عَلىَ اللَّهِ كَذِبًا » { و ما پنداشته بودیم که انس و جنّ هرگز به خدا دروغ نمی بندند } عذر آوردن از پیروی آن ها از یك سفیه در آن مورد است چون گمان می کردند کسی به خدا دروغ نمی بندد و « كَذِبًا » منصوب شده به خاطر مصدر بودن؛ چون « كَذِبًا » نوعی قول است یا اینکه وصف باشد برای محذوفی یعنی « قولا مكذوبا فيه» بوده است.

«وَ أَنَّهُ كاَنَ رِجَالٌ مِّنَ الْانسِ يَعُوذُونَ بِرِجَالٍ مِّنَ الجِن » {و مردانی از آدمیان به مردانی از جنّ پناه می بردند } مرد وقتی در بیابان راه می رفت می گفت: پناه می برم به سرور این وادی از شرّ سفیهان قوم او « فَزَادُوهُم » {و بر آنها می افزودند.} و آن

هـا بـا پنـاه بردنشان به جنيان ، افزايش مى دادنـد « رَهَقًا » { سركشـى } خود بزرگ بينى و سركشـى آن ها را و يا اينكه جنيان گمراهى انسان ها را افزايش دادند به اين شيوه كه انسان ها را گمراه كردند تا اينكه انسان ها به آن ها پناه بردند. و «الرهق» در اصل به معنى پوشاندن چيزى است.

« وَ أَنهُّم » { و آنهـا [نيز] } و انسـان هـا « ۰ظَنُّواْ كَمَـا ظَنَنتُم » { آن گونه كه [شـما] پنداشـته ايـد، گمان بردنـد } اى جنيان يا بر عكس و اين دو آيه نقل سـخن برخى جنيان به برخى ديگر است يا شـروع سـخنى از خدا است. و هر كس كه همزه «انّ» را در اين دو آيه به صورت مفتوح خوانـده، اين دو آيه را جزء چيزهـايى كه وحى شـده قرار داده است و عبـارت « ۰أَن لَّن يَبْعَثَ اللَّهُ أَحَدًا » { كه خدا هرگز كسى را زنده نخواهد گردانيد } جانشين دو مفعول « ظَنُّواْ » { گمان بردند } شده است.

«وَ أَنَّا لَمَسْـنَا السَّمَاء» {و ما بر آسمان دست يافتيم} خواستيم به آسمان برسيم يا خبرى از آن به دست آوريم و لمس استعاره از مسّ است براى طلب ماننـد حسّ. گفته مى شود: « لَمَسَهُ و أَلمَسَهُ و تَلَمَّسَهُ » به معنى اينكه آن را لمس كرد مانند « طَلَبَهُ و أَطلَبَهُ و تَطَلَّبَهُ». «فَوَجَـدْنَاهَا مُلِئَتْ حَرَسًا شَدِيـدًا» {و آن را پر از نگهبانان توانا يافتيم.} «حَرَسًا» اسم جمع است مثل خَـدَم « شَدِيـدًا » { توانا } قوى و آن ها ملائكه هايى هسـتند كه آن ها را از «و از شـهابها» كه سـتاره هاى پرّان و سوزانند.آسـمان منع مى كنند «وَ شُهُبًا» { و تيرهاى شهاب} جمع شهاب است كه منظور از آن اشياء نورانى است كه از آتش به وجود آمده اند.

«وَ أَنَّا كُنَّا نَقْعُدُ مِنهَْا مَقَاعِدَ لِلسَّمْعِ» {و در [آسـمان] براى شـنيدن، به كمين مى نشـستيم} جايگاه هايى خالى از نگهبان و شهاب ها يا شايسته براى رصد كردن و شنيدن « لِلسَّمْعِ » صله (متعلق به) « نَقْعُدُ » است يا صفت براى « مَقَاعِدَ » است.

« فَمَن يَسْـتَمِعِ الاْنَ يجَدْ لَهُ شِهَابًا رَّصَدًا » { [امّا] اكنون هر كه بخواهد به گوش باشد، تير شهابى در كمين خود مى يابد } يعنى شهابى رصد كننده او و براى همين هم با راندن او را از شـنيدن باز مى دارد يا اينكه صاحب شهابى رصد كننده مى شود براين اساس كه راصـدين جمع كلمه راصد باشد. « وَ أَنَّا لَا نَدْرِى أَ شَـرٌّ أُرِيدَ بِمَن فىِ الْأَرْض » { و ما [درست] نمى دانيم كه آيا براى كسانى كه در زمينند بدى خواسـته شده } با محافظت كردن از آسمان « ِ أَمْ أَرَادَ بهِمْ رَبهُُّمْ رَشَدًا » { يا پروردگارشان بر ايشان هـدايت خواسـته است؟ } خير و خوبى « وَ أَنَّا مِنَّا الصَّالِحُونَ » { و از ميان ما برخى درسـتكارند } مومنان نيكوكار «۰وَ مِنَّا دُونَ ذَالِكَ » { و برخى غير آن } قومى غير از آن كه موصوف آن حذف شده كه آن هم كلمه المقتصدون است « كُنَّا طَرَائقَ » { و مـا فرقه هـايى هستيم} داراى فرقه هايى يعنى مـذهب هايى هستيم يا اينكه در اختلاف احوال مثل فرقه ها هستيم يا فرقه هاى ما فرقه هـايى بودنـد « قِدَدًا » { گونـاگون} پراكنـده و مختلـف و اين كلمه جمع «قـده» از ريشه «قدّ» است و به معنى قطع كردن است.

«وَ أَنَّا ظَنَنَّا» {و مـا مى دانيم} دانستيم « أَن لَّن نُّعْجِزَ اللَّهَ فىِ الْأَرْض» { كه هرگز نمى توانيم در زمين خـداى را به سـتوه آوريم} هرچه هم كه در زمين بمـانيم «ِ وَ لَن نُّعْجِزَهُ هَرَبًا» { و هرگز او را با گريز [خود] درمانـده نتوانيم كرد} در حالى كه از زمين به سمت آسمان فرار مى كنيم يا اينكه اگر او چيزى را براى ما بخواهد هرگز نمى توانيم او را در زمين عاجز كنيم يا اينكه اگر او ما را طلب كنـد هرگز نمى توانيم او را عاجز كنيم و فرار كنيم «وَ أَنَّا لَمَّا سَـمِعْنَا الْهُدَى » {و ما چون هـدايت را شـنيديم} يعنى قرآن «ءَامَنَّا بِهِ فَمَن يُؤْمِن بِرَبِّهِ فَلَا يخَافُ» { بـدان گرويـديم پس كسـى كه به پروردگار خود ايمان آورَد، بيم نـدارد} او نمى ترسـد از « بخَْسًـا وَ لَا رَهَقًا» { كمى [پاداش] و سـختى } كم شـدن پاداش و نه اينكه دچار ذلت شود يا پادش كم دريافت كند

چون او حقی را کم نمی کند و به کسی ظلم نمی کند؛ چون حق ایمان به قرآن آن است که از آن اجتناب کند.

«وَ أَنَّا مِنَّا الْمُسْلِمُونَ وَ مِنَّا الْقَاسِطُون» {و از میان ما برخی فرمانبردار و برخی از ما منحرفند} منحرفان از راه حق و آن همان ایمان و اطاعت است « فَمَنْ أَسْلَمَ فَأُوْلَئِكَ تَحَرَّوْاْ رَشَدًا» { پس کسانی که به فرمانند، آنان در جستجوی راه درستند} به دنبال رشد زیادی هستند که آن ها را خانه ثواب (بهشت) برساند «وَ أَمَّا الْقَاسِطُونَ فَكَانُواْ لِجَهَنَّمَ حَطَبًا» {ولی منحرفان، هیزم جهنّم خواهند بود} آن ها را می سوزانند همان طور که کفار از جنس انسان را می سوزانند «وَ أن لَّوِ اسْتَقَامُواْ » {و اگر [مردم]، پایداری ورزند} یعنی قضیه از این قرار است که اگر انسان ها یا جنیان یا هر دو استقامت بورزند «عَلىَ الطَّرِيقَةِ لَأَسْقَيْنَاهُم مَّاءً غَدَقًا» {در راه درست، قطعاً آب گوارایی بدیشان نوشانیم} بر راه راست، رزق را بر آن ها توسعه می دهیم و علت اینکه آب گوارا که همان آب زیاد است، ذکر شده آن است که آب گوارا اصل زندگی و گشایش است و کمبود وجود آن بین عرب « لِّنَفْتِنَهُمْ فِيهِ » {تا در این باره آنان را بیازماییم} تا آن ها را بیازماییم که چگونه آن را شکر می کنند .

و گفته شده: مقصود این است که اگر جنیان در راه سابق خود استقامت می ورزیدند و با شنیدن قرآن تسلیم نمی شدند، برای آزمایش و استدراج روزی فراوان به آن ها می دادیم تا آن ها را در آزمایش قرار دهیم و آن ها را به خاطر ناسپاسی عذاب می کردیم «وَ مَن يُعْرِضْ عَن ذِكْرِ رَبِّهِ» {و هر کس از یاد پروردگار خود دل بگرداند} از عبادت و پند و وحی او «يَسْلُكْه» { وی را درآورد} یعنی او را داخل می کند « عَذَابًا صَعَدًا» { در قید عذابی [روز] افزون} عذاب سختی که عذاب شونده را در بر می گیرد و بر او غالب می شود، مصدری است که وصف شده «وَ أَنَّ الْمَسَاجِدَ لله» {و مساجد ویژه خداست} مختص به خدا است « فَلَا تَدْعُواْ مَعَ اللَّهِ أَحَدًا» { پس هیچ کس را با خدا مخوانید} پس در مساجد غیر خدا را عبادت نکنید.

و گفته شده: خدا با آوردن کلمه مساجد همه زمین را اراده کرده است و گفته شده: منظور مسجد الحرام است چون مسجد الحرام قبله مساجد و مواضع سجده است بر این اساس که مراد، نهی از سجده برای غیر خدا است و مراد او مواضع هفت گانه سجده و سجده ها است بر این اساس که مساجد جمع مسجد است.

«وَ أَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ الله» {و همین که «بنده خدا» برخاست} یعنی پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم که برای تواضع او را «عبد» گفته است چون در مقام سخن گفتن از قول خودش و اشاره کردن به چیزی است که مقتضی قیام او است «يَدْعُوه» {تا او را بخواند} او را عبادت می کند «كَادُوا» یعنی نزدیک بود جنیان « يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَدًا » { بر سر وی فرو افتند} از ازدحام بر سر آن متراکم شوند در حالی که در شگفت هستند از عبادت او که آن را دیده اند و قرائت او که آن را شنیده اند یا اینکه همه انسان ها و جنیان گرد او جمع شده اند تا دعوت او را باطل کنند. و آن جمع کلمه «لبده» است که منظور آن است که برخی به برخی دیگر چسبید مانند یال شیر.

می گویم: تفسیر این آیات به نحوی دیگر در ابواب معجزات پیامبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلم و غیر آن ها گذشت .

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

دَلَائِلُ الطَّبَرِيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْعَطَّارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ يَرْفَعُهُ إِلَى مُعَتِّبٍ مَوْلَى أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنِّی لَوَاقِفٌ يَوْماً خَارِجاً مِنَ الْمَدِينَهِ وَ كَانَ يَوْمَ التَّرْوِيَهِ فَدَنَا مِنِّی رَجُلٌ فَنَاوَلَنِی كِتَاباً طِينُهُ رَطْبٌ وَ الْكِتَابُ مِنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام وَ هُوَ بِمَكَّهَ حَاجٌّ فَفَضَضْتُهُ وَ قَرَأْتُهُ فَإِذَا فِيهِ إِذَا كَانَ غَداً افْعَلْ كَذَا وَ كَذَا وَ نَظَرْتُ إِلَى الرَّجُلِ لِأَسْأَلَهُ مَتَى عَهْدُكَ بِهِ فَلَمْ أَرَ شَيْئاً فَلَمَّا قَدِمَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام سَأَلْتُهُ عَنْ ذَلِكَ فَقَالَ ذَلِكَ مِنْ شِيعَتِنَا مِنْ مُؤْمِنِی الْجِنِّ إِذَا كَانَتْ لَنَا حَاجَهٌ مُهِمَّهٌ أَرْسَلْنَاهُمْ فِيهَا(۳).

**[ترجمه]دلائل الطبری: معتب غلام امام صادق علیه السّلام گفت: من روزی بیرون مدینه بودم و آن روز روز ترویه بود و مردی نزد من آمد و نامه ای به من داد كه مهرش تر بود و نامه از امام صادق علیه السّلام بود كه در مكه به حج رفته بود، من نامه را باز كردم و خواندم و در آن نوشته بود « فردا چنين و چنان كن» و به مرد نگاه كردم تا از او بپرسم چه زمانی نزد امام بودی ولی كسی را نديدم، و چون آن حضرت برگشت از ايشان در مورد آن پرسيدم؛ فرمود: او يكی از شيعيان ما بود كه از مؤمنان جن است و چون كار مهمی برايمان پيش آيد آن ها را به دنبالش می فرستيم. - . دلائل الطبری : ۱۳۲ -

**[ترجمه]

«۲»

مَجَالِسُ الصَّدُوقِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُوسَى عَنِ السَّعْدَآبَادِيِّ عَنْ أَحْمَدَ الْبَرْقِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ فَضَالَهَ عَنْ زَيْدٍ الشَّحَّامِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: فِی حَدِيثٍ طَوِيلٍ ذَكَرَ فِيهِ مَرَضَ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله وَ أَنَّهُ عَادَهُ الْحَسَنَانِ علیهما السلام فَافْتَقَدَهُمَا وَ طَلَبَهُمَا حَتَّى أَتَى حَدِيقَهَ بَنِی النَّجَّارِ فَإِذَا هُمَا نَائِمَانِ قَدِ اعْتَنَقَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا صَاحِبَهُ (۴) وَ قَدِ اكْتَنَفَتْهُمَا

ص: ۶۴

۱- ۱. فی المصدر: او مواضع السجود.

۲- ۲. فی المصدر: او أراد به السبعه و السجدات.

۳- ۳. دلائل الطبریّ: ۱۳۲.

۴- ۴. فی المصدر: و قد تقشعت السماء فوقهما كطبق فهی تمطر كأشد مطر ما رآه الناس قط و قد منع اللّه عزّ و جلّ المطر منهما فی البقعه التی هما فيها نائمان لا يمطر عليهما قطره و قد اكتنفتهما.

حَيَّةٌ لَهَا شَعَرَاتٌ كَآجَامِ الْقَصَبِ وَ جَنَاحَانِ جَنَاحٌ قَدْ غَطَّتْ بِهِ الْحَسَنَ وَ جَنَاحٌ قَدْ غَطَّتْ بِهِ الْحُسَيْنَ عليهما السلام.

فَلَمَّا أَنْ بَصُرَ بِهِمَا النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله تَنَحْنَحَ فَانْسَابَتِ الْحَيَّةُ وَ هِيَ تَقُولُ اللَّهُمَّ إِنِّي أُشْهِدُكَ وَ أُشْهِدُ مَلَائِكَتَكَ أَنَّ هَذَيْنِ شِبْلَا نَبِيِّكَ قَدْ حَفِظْتُهُمَا عَلَيْهِ وَ دَفَعْتُهُمَا إِلَيْهِ سَالِمَيْنِ صَحِيحَيْنِ فَقَالَ لَهَا النَّبِيُّ أَيَّتُهَا الْحَيَّةُ فَمَنْ أَنْتِ (۱)

قَالَتْ أَنَا رَسُولُ الْجِنِّ إِلَيْكَ فَقَالَ وَ أَيُّ الْجِنِّ قَالَتْ جِنُّ نَصِيبِينَ نَفَرٍ مِنْ بَنِي مُلَيْحٍ نَسِينَا آيَةً مِنْ كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَبَعَثُونِي إِلَيْكَ لِتُعَلِّمَنَا مَا نَسِينَا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ فَلَمَّا بَلَغْتُ هَذَا الْمَوْضِعَ سَمِعْتُ مُنَادِياً يُنَادِي أَيَّتُهَا الْحَيَّةُ إِنَّ هَذَيْنِ شِبْلَا نَبِيِّكِ (۲)

فاحفظهما [فَاحْفَظِيهِمَا] مِنَ الْعَاهَاتِ وَ الْآفَاتِ وَ مِنْ طَوَارِقِ اللَّيْلِ وَ النَّهَارِ وَ قَدْ حَفِظْتُهُمَا(۳)

وَ سَلَّمْتُهُمَا إِلَيْكَ سَالِمَيْنِ صَحِيحَيْنِ وَ أَخَذَتِ الْحَيَّةُ الْآيَةَ وَ انْصَرَفَتْ الْخَبَرَ(۴).

**[ترجمه]مجالس الصدوق: امام صادق علیه السلام در حدیثی طولانی روایت کرده که در آن بیماری پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم را یاد کرده و اینکه حسنین علیهما السّلام به دیدن ایشان آمدند و حضرت آن ها را گم کرد و به جستجوی آن ها پرداخت تا به باغ بنی النجّار رسید و ناگاه دید که آن دو در خواب بودند و همدیگر را در آغوش گرفته بودند - . در منبع آمده: آسمان بالای سر آن دو مانند یک سینی باز شده بود و آسمان به شدت می بارید به گونه ای که مردم هرگز تا آن زمان بارانی به این شدت ندیده بودند ولی خدای عزوجل باران را از بقعه ای که آن دو خوابیده بودند، منع کرده بود و قطره ای باران بر آن دو نمی بارید و ماری آن دو را در بر گرفته بود. - ، و ماری آن ها را در بر گرفته بود که موهائی داشت مانند نی نیزار و دو بال داشت که با یکی حسن علیه السلام را و با دیگری حسین علیه السّلام را پوشانده بود.

چون چشم پیامبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلم به آن ها افتاد گلوی خود را صاف کرد و آن مار خود را کشید در حالی که می گفت: بار خدایا تو و فرشته هایت را گواه می گیرم که این دو نوه پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم هستند و من آن دو را برای او نگهداری کردم و آن دو را صحیح و تندرست به او دادم .

پیامبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلم به او فرمود: ای مار تو کیستی؟ گفت: من فرستاده جنیان به سوی شما هستم، فرمود: کدام جنیان؟ گفت: جنیان نصیبین، یک تن از بنی ملیح هستم. آیه ای از قرآن را فراموش کردیم و مرا فرستادند نزد شما تا آنچه فراموش کردیم را به ما بیاموزید.

چون به اینجا رسیدم، شنیدم یک منادی فریاد می زند: ای مار؛ این دو نوه پیامبر تو هستند، آن دو را از هر آفت و از حوادث بد شب و روز حفظ کن و من آن ها را حفظ کردم و صحیح و سالم به شما دادم و آن مار آیه را یاد گرفت و برگشت. الخبر - . مجالس الصدوق : ۲۶۶ و ۲۶۷ و این حدیث طولانی است. -

**[ترجمه]

وَ مِنْهُ بِإِسْنَادِهِ (۵)

عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ زَوْجَهِ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله قَالَتْ: مَا سَمِعْتُ نَوْحَ الْجِنِّ مُنْذُ قُبِضَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله إِلَّا اللَّيْلَهَ(۶) وَ لَا أَرَانِي إِلَّا وَ قَدْ أُصِبْتُ بِابْنِي قَالَتْ وَ جَاءَتِ الْجِنِّيَّهُ مِنْهُمْ تَقُولُ:

أَلَا يَا عَيْنُ فَانْهَمِلِي بِجَهْدٍ***فَمَنْ يَبْكِي عَلَى الشُّهَدَاءِ بَعْدِي

عَلَى رَهْطٍ تَقُودُهُمُ الْمَنَايَا***إِلَى مُتَجَبِّرٍ فِي مِلْكِ عَبْدٍ(۷).

ص: ۶۵

۱- ۱. فی المصدر: ممن أنت؟.

۲- ۲. فی المصدر: هذان شبلا رسول اللّه.

۳- ۳. فی المصدر: فقد حفظتهما.

۴- ۴. مجالس الصدوق: ۲۶۶ و ۲۶۷ و الحدیث طویل.

۵- ۵. و الاسناد هکذا: محمّد بن الحسن بن أحمد بن الولید رحمه اللّه عن محمّد بن الحسن الصفار عن محمّد بن الحسین بن أبی الخطاب عن نصر بن مزاحم عن عمر بن سعد عن عمرو بن ثابت عن حبیب بن أبی ثابت.

۶- ۶. أی لیله عاشوراء، و المراد بابنها هو الحسین بن علیّ علیه السلام.

۷- ۷. مجالس الصدوق: ۸۵.

**[ترجمه]مجالس الصدوق: ام سلمه همسر پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم گفت: از روزی که پیامبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلم درگذشت نوحه جنیان را نشنیدم مگر امشب - . یعنی شب عاشوراء و منظور از پسرش، حسین بن علی علیهما السلام است. - و خودم را در حالتی می بینم که به مصیبت پسرم مبتلا شده ام، گفت: یک جن مونث از آن ها آمد در حالی که می گفت:

هلا ای

دیده ام اشکی فزون بار

پس از من کیست گرید بر شهیدان

به آن هائی که مرگ تلخشان راند

به جباری چه بنده زورگویان - . مجالس الصدوق : ۸۵ -

**[ترجمه]

«۴»

الْكَافِي، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى وَ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ (۱) عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَيُّوبَ عَنْ عَمْرِو بْنِ شِمْرٍ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: بَيْنَمَا(۲) أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْمِنْبَرِ إِذْ أَقْبَلَ ثُعْبَانٌ مِنْ نَاحِيَةِ بَابٍ مِنْ أَبْوَابِ الْمَسْجِدِ فَهَمَّ النَّاسُ أَنْ يَقْتُلُوهُ فَأَرْسَلَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام أَنْ كُفُّوا فَكَفُّوا وَ أَقْبَلَ الثُّعْبَانُ يَنْسَابُ (۳)

حَتَّى انْتَهَى إِلَى الْمِنْبَرِ فَتَطَاوَلَ فَسَلَّمَ عَلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ فَأَشَارَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام إِلَيْهِ أَنْ يَقِفَ حَتَّى يَفْرُغَ مِنْ خُطْبَتِهِ وَ لَمَّا فَرَغَ مِنْ خُطْبَتِهِ أَقْبَلَ عَلَيْهِ فَقَالَ مَنْ أَنْتَ فَقَالَ أَنَا عَمْرُو بْنُ عُثْمَانَ خَلِيفَتُكَ عَلَى الْجِنِّ وَ إِنَّ أَبِي مَاتَ وَ أَوْصَانِي أَنْ آتِيَكَ فَأَسْتَطْلِعَ رَأْيَكَ وَ قَدْ أَتَيْتُكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فَمَا تَأْمُرُنِي بِهِ وَ مَا تَرَى فَقَالَ لَهُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام أُوصِيكَ بِتَقْوَى اللَّهِ وَ أَنْ تَنْصَرِفَ فَتَقُومَ مَقَامَ أَبِيكَ فِي الْجِنِّ فَإِنَّكَ خَلِيفَتِي عَلَيْهِمْ قَالَ فَوَدَّعَ عَمْرٌو أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام وَ انْصَرَفَ فَهُوَ خَلِيفَتُهُ عَلَى الْجِنِّ فَقُلْتُ لَهُ جُعِلْتُ فِدَاكَ فَيَأْتِيكَ عَمْرٌو وَ ذَاكَ الْوَاجِبُ عَلَيْهِ قَالَ نَعَمْ (۴).

**[ترجمه]الکافی: امام باقر علیه السّلام فرمود: در حالی که امیر المؤمنین علیه السّلام بر منبر بود، ناگاه اژدهائی از سمت یک در از درهای مسجد پیش آمد و مردم خواستند آن را بکشند و امیر المؤمنین علیه السلام کسی را فرستاد که دست بازدارید و مردم دست باز داشتند، و اژدها خود را کشید تا به منبر رسید و دراز شد و بر امیر المؤمنین علیه السّلام سلام کرد و آن حضرت اشاره کرد که بایستد تا از خطبه اش فارغ شود.

و چون از خطبه فراغت یافت به او رو کرد و فرمود: تو کیستی؟ گفت: من عمرو پسر عثمان خلیفه تو بر جنیان هستم، و پدرم مرد و به من وصیت کرد نزد شما بیایم و نظر شما را بخواهم، و آمدم ای امیر المؤمنین چه امر می فرمائی و نظر شما چیست؟

امیر المؤمنین علیه السلام فرمود: تو را به تقوای الهی سفارش می کنم و اینکه برگردی و جانشین پدرت در میان جنیان باشی و تـو خلیفه من هسـتی بر آن هـا، گفت: عمرو بـا امیر المؤمنین علیه السـلام وداع کرد و برگشت و او نماینـده حضـرت بر جنیـان است، من گفتم: فدایت شوم عمرو نزد شما می آید و این بر او واجب است؟ فرمود: آری. - . اصول الکافی ۱ : ۳۹۶ -

**[ترجمه]

«۵»

وَ مِنْهُ، عَنْ عَلِیِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِیَادٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ حَسَّانَ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ إِسْمَاعِیلَ عَنِ ابْنِ جَبَلٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: کُنَّا بِبَابِهِ فَخَرَجَ عَلَیْنَا قَوْمٌ أَشْبَاهُ الزُّطِّ(۵)

عَلَیْهِمْ أُزُرٌ وَ أَکْسِیَهٌ فَسَأَلْنَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْهُمْ فَقَالَ هَؤُلَاءِ إِخْوَانُکُمْ مِنَ الْجِنِ (۶).

ص: ۶۶

۱- ۱. فی بعض نسخ المصدر: محمّد بن حسین.

۲- ۲. فی المصدر: بینا.

۳- ۳. انساب: جری و مشی مسرعا.

۴- ۴. أصول الکافی ۱: ۳۹۶.

۵- ۵. الزط بالضم: جیل من الهند معرب جت بالفتح و القیاس یقتضی فتح معربه ایضا قاله الفیروزآبادی.

۶- ۶. أصول الکافی ۱: ۳۹۴.

**[ترجمه]الکافی: ابن جبل گفت: ما بر در خانه امام صادق علیه السّلام بودیم و گروهی شبیه زُطّ - . الزط با ضمه: نسلی از هند هستند و این کلمه معرّب جت با فتح است و قیاس اقتضا می کند که معرّب آن هم فتح داشته باشد؛ فیروزآبادی آن را گفته است. - (هندی ها) به سمت ما آمدند که شلوارهایی پوشیده بودند و عباهایی بر تن داشتند و ما از امام صادق علیه السّلام درباره آن ها پرسیدیم و ایشان فرمود: این ها برادران شما از جنیان هستند. - . اصول الکافی ۱ : ۳۹۴ -

**[ترجمه]

«۶»

وَ مِنْهُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ وَ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حجرش (۱)

[جَحْرَشٍ] قَالَ حَدَّثَتْنِي حَكِيمَةُ بِنْتُ مُوسَى قَالَتْ: رَأَيْتُ الرِّضَا علیه السلام وَاقِفاً عَلَى بَابِ بَيْتِ الْحَطَبِ وَ هُوَ يُنَاجِي وَ لَسْتُ أَرَى أَحَداً فَقُلْتُ يَا سَيِّدِي لِمَنْ تُنَاجِي فَقَالَ هَذَا عَامِرٌ الزَّهْرَائِيُّ أَتَانِي يَسْأَلُنِي وَ يَشْكُو إِلَيَّ فَقُلْتُ يَا سَيِّدِي أُحِبُّ أَنْ أَسْمَعَ كَلَامَهُ فَقَالَ لِي إِنَّكِ إِنْ سَمِعْتِ كَلَامَهُ (۲)

حُمِمْتِ سَنَةً فَقُلْتُ يَا سَيِّدِي أُحِبُّ أَنْ أَسْمَعَهُ فَقَالَ لِي اسْمَعِي فَاسْتَمَعْتُ فَسَمِعْتُ شِبْهَ الصَّفِيرِ وَ رَكِبَتْنِيَ الْحُمَّى فَحُمِمْتُ سَنَةً(۳).

**[ترجمه]الکافی: حکیمه دختر موسی گفت: دیدم امام رضا علیه السّلام بر در انبار هیزم ایستاده و پنهانی سخن می گوید و من کسی را نمیدیدم، گفتم: ای آقایم با که پنهانی سخن می گوئی؟ فرمود: این عامر الزهرائی است آمده و به من از کسی شکایت دارد، گفتم: ای آقایم میخواهم سخن او را بشنوم، فرمود: اگر سخنش را بشنوی یک سال تب می کنی، گفتم: ای آقایم می خواهم بشنوم، فرمود: بشنو، گوش دادم صدایی مانند سوت بود و تب بر من غالب شد و یک سال تب کردم. - . اصول الکافی ۱ : ۳۹۵ و ۳۹۶ -

**[ترجمه]

بیان

لعل لخصوص المتكلم أو السامع صنفا أو شخصا مدخلا في الحمى.

**[ترجمه]شاید خصوصیت گوینده یا شنونده به صورت نوعی یا شخصی در تب کردن دخالت داشته باشد.

**[ترجمه]

«۷»

الْبَصَائِرُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حَسَّانَ عَنْ مُوسَى بْنِ بَكْرٍ(۴) عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: يَوْمُ الْأَحَدِ لِلْجِنِّ لَيْسَ تَظْهَرُ فِيهِ

لِأَحَدٍ غَيْرِنَا(۵).

**[ترجمه]البصائر: امام صادق علیه السلام فرمود: روز یک شنبه نوبت جنیان است و آن ها بر کسی غیر از ما عیان نمی شوند.
-. بصائر الدرجات : ۲۷ و ۹۵ (ط ۲) -

**[ترجمه]

«۸»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ یَحْیَی عَنِ الْحَسَنِ بْنِ رَاشِدٍ عَنْ یَعْقُوبَ بْنِ إِبْرَاهِیمَ الْجَعْفَرِیِ (۶)

قَالَ سَمِعْتُ إِبْرَاهِیمَ بْنَ وَهْبٍ وَ هُوَ یَقُولُ: خَرَجْتُ وَ أَنَا أُرِیدُ أَبَا الْحَسَنِ بِالْعُرَیْضِ فَانْطَلَقْتُ حَتَّی أَشْرَفْتُ عَلَی قَصْرِ بَنِی سَرَاهَ ثُمَّ انْحَدَرْتُ الْوَادِیَ فَسَمِعْتُ صَوْتاً لَا أَرَی شَخْصَهُ وَ هُوَ یَقُولُ یَا أَبَا جَعْفَرٍ صَاحِبُکَ خَلْفَ الْقَصْرِ عِنْدَ السُّدَّهِ فَأَقْرِئْهُ مِنِّی السَّلَامَ

۱- ۱. هکذا فی النسخ، و فی المصدر:(جحرش) بتقدیم الجیم. قال فی القاموس جحرش کجعفر: غلیظ مجتمع الخلق.

۲- ۲. فی المصدر: ان سمعت به.

۳- ۳. أصول الکافی ۱: ۳۹۵ و ۳۹۶.

۴- ۴. فی المصدر:[موسی بن بکیر] و الظاهر أنّه مصحف و انه موسی بن بکر الواسطی.

۵- ۵. بصائر الدرجات: ۲۷ و ۹۵(ط ۲).

۶- ۶. فی المصدر:[یعقوب بن إبراهیم بن محمّد بن عبد اللّه بن جعفر بن أبی طالب] و فی الکافی فی باب مولد أبی الحسن موسی علیه السلام: یعقوب بن جعفر بن إبراهیم.

فَالْتَفَتُّ فَلَمْ أَرَ أَحَداً ثُمَّ رَدَّ عَلَيَّ الصَّوْتَ بِاللَّفْظِ الَّذِی کَانَ ثُمَّ فَعَلَ ذَلِکَ ثَلَاثاً فَاقْشَعَرَّ جِلْدِی ثُمَّ انْحَدَرْتُ فِی الْوَادِی حَتَّی أَتَیْتُ قَصْدَ الطَّرِیقِ الَّذِی خَلْفَ الْقَصْرِ ثُمَّ أَتَیْتُ السَّدَّ نَحْوَ السَّمُرَاتِ ثُمَّ انْطَلَقْتُ قَصْدَ الْغَدِیرِ فَوَجَدْتُ خَمْسِینَ حَیَّاتٍ رَوَافِعَ (۱) مِنْ عِنْدِ الْغَدِیرِ ثُمَّ اسْتَمَعْتُ فَسَمِعْتُ کَلَاماً وَ مُرَاجَعَهً فَطَفِقْتُ (۲)

بِنَعْلَیَّ لِیُسْمَعَ وَطْئِی فَسَمِعْتُ أَبَا الْحَسَنِ علیه السلام یَتَنَحْنَحُ فَتَنَحْنَحْتُ وَ أَجَبْتُهُ ثُمَّ هَجَمْتُ (۳)

فَإِذَا حَیَّهٌ مُتَعَلِّقَهٌ بِسَاقِ شَجَرَهٍ فَقَالَ لَا تخشی (۴)

[تَخْشَ] وَ لَا ضَائِرَ فَرَمَتْ بِنَفْسِهَا ثُمَّ نَهَضَتْ عَلَی مَنْکِبِهِ ثُمَّ أَدْخَلَتْ رَأْسَهَا فِی أُذُنِهِ فَأَکْثَرَتْ مِنَ الصَّفِیرِ فَأَجَابَ بَلَی قَدْ فَصَلْتُ بَیْنَکُمْ وَ لَا یَبْغِی (۵)

خِلَافَ مَا أَقُولُ إِلَّا ظَالِمٌ وَ مَنْ ظَلَمَ فِی دُنْیَاهُ فَلَهُ عَذَابُ النَّارِ فِی آخِرَتِهِ مَعَ عِقَابٍ شَدِیدٍ أُعَاقِبُهُ إِیَّاهُ وَ آخُذُ مَالَهُ (۶)

إِنْ کَانَ لَهُ حَتَّی یَتُوبَ فَقُلْتُ بِأَبِی أَنْتَ وَ أُمِّی أَ لَکُمْ عَلَیْهِمْ طَاعَهٌ فَقَالَ نَعَمْ وَ الَّذِی أَکْرَمَ مُحَمَّداً صلی الله علیه و آله بِالنُّبُوَّهِ وَ أَعَزَّ عَلِیّاً علیه السلام بِالْوَصِیَّهِ وَ الْوَلَایَهِ إِنَّهُمْ لَأَطْوَعُ لَنَا مِنْکُمْ یَا مَعْشَرَ الْإِنْسِ وَ قَلِیلٌ ما هُمْ (۷).

**[ترجمه]البصائر: ابراهیم بن وهب می گفت: بیرون آمدم و می خواستم ابو الحسن علیه السّلام را در عریض دیدار کنم، رفتم تا نزدیک کاخ بنی سراه و سرازیر شدم در وادی و صدایی شنیدم که شخصش را نمی دیدم، و او می گفت: ای ابا جعفر: آقای تو پشت کاخ نزد سدّه است، سلام مرا به او برسان، روگرداندم ولی کسی را ندیدم، و سپس با همان الفاظ آن صدا را تکرار کرد وتا سه بار آن را تکرار کرد و تنم لرزید، و من وارد وادی شدم تا به راهی رسیدم که پشت کاخ بود و بسدّه رفتم؛ به سوی سمرات (درخت های سمر) سپس راه آبگیر را در پیش گرفتم و پنجاه مار را دیدم که سر برآورده اند در آبگیر، سپس گوش دادم و سخن و جوابی را شنیدم و صدای کفشم را بلند کردم تا گام زدنم را بشنود و شنیدم ابو الحسن علیه السّلام گلو صاف کرد و من هم به او پاسخ داده و گلو صاف کردم و سپس حمله کردم - . در منبع آمده: نگاه کردم و حمله کردم - و ناگاه دیدم ماری بر تنه درختی آویخته بود، حضرت به مار فرمود: نترس؛ کسی نیست که به تو زیان برساند، و آن مار خود را انداخت و بلند شد بر شانه حضرت و سرش را در گوش حضرت کرد و بسیار سوت کشید و امام پاسخ داد: آری من میان شما قضاوت کردم و کسی مخالف گفته من طلب نمی کند مگر اینکه ظالم باشد و هر که در دنیایش ظلم کند، در آخرت عذاب آتش به همراه کیفری سخت خواهد داشت. من او را کیفر می کنم و مالش را، اگر داشته باشد، می گیرم تا توبه کند.

گفتم: پدر و مادرم به قربانت آیا آن ها هم تحت فرمان شما هستند؟ فرمود: آری، سوگند به آن کسی که محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلم را به پیامبری گرامی داشت و علی علیه السّلام را به وصایت و ولایت عزیز ساخت آن ها برای ما از شماها فرمان بردارترهستند ای گروه انسان ها، و چه بسیار کم هستند. - . بصائر الدرجات : ۲۹ و ۱۰۳ (ط ۲) -

**[ترجمه]

بيان

السراه بالفتح اسم جمع للسرى بمعنى الشريف و اسم لمواضع و السمره بضم الميم شجره معروفه روافع بالفاء و العين المهمله أى رفعت رءوسها أو بالغين المعجمه من الرفغ و هو سعه العيش أى مطمئنه غير خائفه أو بالقاف و العين المهمله أى ملونه بألوان مختلفه.

۱- ۱. فى الطبعه الثانيه: روافع، و فى نسخه بدله: رواقع.

۲- ۲. فى نسخه من الكتاب و من المصدر: فصفقت.

۳- ۳. فى المصدر: ثم نظرت و هجمت.

۴- ۴. فى نسخه:[لا عسى] و هو مصحف.

۵- ۵. أى لا يطلب.

۶- ۶. فى نسخه: مالا.

۷- ۷. بصائر الدرجات: ۲۹ و ۱۰۳(ط ۲).

و يحتمل أن يكون فى الأصل بالتاء و العين المهمله أى ترتع حول الغدير فطفقت بنعلى أى شرعت أضرب به و الظاهر أنه بالصاد كما فى بعض النسخ.

و الصفق الضرب يسمع له صوت لا تخشى و لا ضائر أى لا تخافى فإنه ليس هنا أحد يضرك يقال ضاره أى ضره و فى بعض النسخ لا عسى و هو تصحيف وَ قَلِيلٌ ما هُمْ أى المطيعون من الإنس أو من الجن بالنسبه إلى غيرهم من المخلوقات.

**[ترجمه]کلمه «السَرِاه» با فتح، اسم جمع برای «السریّ» به معنی شریف است و نام چند مکان است و کلمه «السمُره» با ضم میم، درخت معروفی است. کلمه «روافع» با فاء و عین بدون نقطه، یعنی سرهای خود را بالا آوردند یا با غین معجمه از ریشه «الرفغ» است (الروافغ) که همان گشایش زندگی است یعنی مطمئن بودن و ترس نداشتن یا با قاف و عین بی نقطه است (الرواقع) یعنی رنگارنگ.

و احتمال دارد که در اصل با تاء و عین بدون نقطه باشد (الرواتع) یعنی در اطراف آبگیر پرسه می زد. عبارت «فَطَفِقتُ بِنَعلِی» یعنی شروع کردم با کفشم ضربه زدن به زمین و ظاهرا همان گونه که در برخی از نسخه ها هم وجود دارد این کلمه با صاد است (صفقت) و «الصفق» یعنی زدنی که صدا داشته باشد. عبارت «لا تَخشِی و لا ضائرَ» یعنی نترس چون اینجا کسی نیست که به تو ضرر بزند، گفته می شود: «ضارَّه» یعنی به او ضرر زد و در برخی از نسخه ها «لا عَسَی» است که آن هم اشکال در نسخه برداری است. عبارت «و قَلیلٌ ما هُم» یعنی فرمان بردارهایی از انسان ها یا از جنیان در مقایسه با آفریده هایی غیر از خودشان.

**[ترجمه]

«۹»

تَفْسِيرُ الْفُرَاتِ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ قَبِيصَهَ(۱) قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى الصَّادِقِ علیه السلام وَ عِنْدَهُ جَمَاعَهٌ فَسَلَّمْتُ وَ جَلَسْتُ وَ قُلْتُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ أَيْنَ كُنْتُمْ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ اللَّهُ سَمَاءً مَبْنِيَّهً وَ أَرْضاً مَدْحِيَّهً أَوْ ظُلْمَهً أَوْ نُوراً قَالَ يَا قَبِيصَهُ(۲) لِمَ سَأَلْتَنِي عَنِ هَذَا الْحَدِيثِ فِي مِثْلِ هَذَا الْوَقْتِ أَ مَا عَلِمْتَ أَنَّ حُبَّنَا قَدِ اكْتُتِمَ وَ بُغْضَنَا قَدْ فَشَا وَ أَنَّ لَنَا أَعْدَاءً مِنَ الْجِنِ (۳)

يُخْرِجُونَ حَدِيثَنَا إِلَى أَعْدَائِنَا مِنَ الْإِنْسِ وَ أَنَّ الْحِيطَانَ لَهَا آذَانٌ كَآذَانِ النَّاسِ الْخَبَرَ(۴).

**[ترجمه]تفسیر الفرات: قبیصه - . در منبع آمده: [فیضه بن یزید الجعفی] علمای رجال نام او را ذکر نکرده اند و در منبع آمده: گفت: بر امام صادق جعفربن محمد علیه السلام وارد شدم در حالی که البوس بن ابی الدروس و ابن ظبیان و القاسم بن الصیرفی در نزد ایشان بودند. - گفت: نزد امام صادق علیه السّلام رفتم و در نزد او گروهی بودند؛ سلام کردم و نشستم و گفتم: یا بن رسول اللّه شما کجا بودید پیش از آنکه خدا آسمان ساخته و زمین گسترده و ظلمت یا نور را بیافریند ؟ فرمود: ای قبیصه - . در منبع آمده: ای فیضه - چرا از من در مورد این سخن و در این وقت سوال پرسیدی؟ مگر نمی دانی که دوستی ما پنهان شده و دشمنی با ما فاش شده است و ما دشمنانی از جنیان - . چه بسا کنایه به کسانی که در مجلس نشسته بودند باشد. - داریم که سخن ما را به گوش دشمنان ما از جنس انسان می رسانند، دیوارها گو ش هایی دارند مانند انسان ها که گوش هایی دارند- الخبر- - . تفسیر فرات : ۲۰۷ -

**[ترجمه]

«۱۰»

تَفْسِیرُ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ،: فِی قَوْلِهِ تَعَالَی وَ کَذلِکَ جَعَلْنا لِکُلِّ نَبِیٍّ عَدُوًّا شَیاطِینَ الْإِنْسِ وَ الْجِنِ الْآیَهَ قَالَ یَعْنِی مَا بَعَثَ اللَّهُ نَبِیّاً إِلَّا وَ فِی أُمَّتِهِ شَیَاطِینُ الْإِنْسِ وَ الْجِنِ یُوحِی بَعْضُهُمْ إِلی بَعْضٍ أَیْ یَقُولُ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ لَا تُؤْمِنُوا بِزُخْرُفِ الْقَوْلِ غُرُوراً فَهَذَا وَحْیُ کَذِبٍ (۵).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: در مورد قول خدای متعال که فرمود: « وَ کَذَالِکَ جَعَلْنَا لِکلُ ِّنَبیٍ ِّعَدُوًّا شَیَاطِینَ الْانسِ وَ الْجِن» - . انعام / ۱۱۲ - {و بدین گونه برای هر پیامبری دشمنی از شیطانهای انس و جن برگماشتیم} الآیه گفت: یعنی خدا پیامبری را مبعوث نکرده مگر اینکه در امتش شیاطین جن و انس بودند « یُوحِی بَعْضُهُمْ إِلیَ بَعْض » {بعضی از آنها به بعضی، برای فریب [یکدیگر]، القا می کنند} یعنی برخی به برخی دیگر می گویند: به سخنان آراسته و فریب ایمان نیاورید و این وحی دروغین است. - . تفسیر قمی : ۲۰۲ و ۲۰۱ -

**[ترجمه]

«۱۱»

تَفْسِیرُ النُّعْمَانِیِّ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام حَیْثُ قَالَ: وَ أَمَّا مَا حُرِّفَ مِنَ الْکِتَابِ فَقَوْلُهُ فَلَمَّا خَرَّ تَبَیَّنَتِ الْإِنْسُ أَنْ لَوْ کَانَتِ الْجِنُّ یَعْلَمُونَ الْغَیْبَ

ص: ۶۹

۱- ۱. فی المصدر:[فیضه بن یزید الجعفی] و لم یذکرهما الرجالیون. و فیه: قال: دخلت علی الصادق جعفر بن محمّد علیه السلام و عنده البوس بن أبی الدرس و ابن ظبیان و القاسم ابن الصیرفی.

۲- ۲. فی المصدر: یا فیضه.

۳- ۳. لعله تعریض بجلساء المجلس.

۴- ۴. تفسیر فرات: ۲۰۷.

۵- ۵. تفسیر القمّیّ: ۲۰۲ و ۲۰۱.

مَا لَبِثُوا فِی الْعَذَابِ الْمُهِینِ (۱).

**[ترجمه]تفسیر نعمانی: امیر المؤمنین علیه السّلام فرمود: آنچه از قرآن تحریف شده است قول خدای متعال است: «فَلَمَّا خَرَّ تَبَیَّنَتِ الْجِنُّ أَنْ لَوْ کانُوا یَعْلَمُونَ الْغَیْبَ ما لَبِثُوا فِی الْعَذابِ الْمُهِینِ» - . سبأ / ۱۴ - { پس چون [سلیمان] فرو افتاد برای جنّیان روشن گردید که اگر غیب می دانستند، در آن عذاب خفّت آور [باقی] نمی ماندند}.

**[ترجمه]

«۱۲»

الْکَافِی، بِسَنَدِهِ الصَّحِیحِ (۲) عَنِ الْوَلِیدِ بْنِ صَبِیحٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ أَوْحَی إِلَی سُلَیْمَانَ بْنِ دَاوُدَ علیه السلام أَنَّ آیَهَ مَوْتِکَ أَنَّ شَجَرَهً تَخْرُجُ مِنْ بَیْتِ الْمَقْدِسِ یُقَالُ لَهَا الحزنوبه [الْخُرْنُوبَهُ] قَالَ فَنَظَرَ سُلَیْمَانُ یَوْماً فَإِذَا الشَّجَرَهُ الحزنوبه [الْخُرْنُوبَهُ] قَدْ طَلَعَتْ فِی بَیْتِ الْمَقْدِسِ فَقَالَ لَهَا مَا اسْمُکِ قَالَتْ الحزنوبه [الْخُرْنُوبَهُ] قَالَ فَوَلَّی سُلَیْمَانُ مُدْبِراً إِلَی مِحْرَابِهِ فَقَامَ فِیهِ مُتَّکِئاً عَلَی عَصَاهُ فَقُبِضَ رُوحُهُ مِنْ سَاعَتِهِ قَالَ فَجَعَلَتِ الْإِنْسُ وَ الْجِنُّ یَخْدُمُونَهُ وَ یَسْعَوْنَ فِی أَمْرِهِ کَمَا کَانُوا وَ هُمْ یَظُنُّونَ أَنَّهُ حَیٌّ

لَمْ یَمُتْ یَغْدُونَ وَ یَرُوحُونَ وَ هُوَ قَائِمٌ ثَابِتٌ حَتَّی دَنَتِ (۳) الْأَرَضَهُ مِنْ عَصَاهُ فَأَکَلَتْ مِنْسَأَتَهُ (۴) فَانْکَسَرَتْ وَ خَرَّ سُلَیْمَانُ إِلَی الْأَرْضِ أَ فَلَا تَسْمَعُ لِقَوْلِهِ عَزَّ وَ جَلَ فَلَمَّا خَرَّ تَبَیَّنَتِ الْجِنُ الْآیَهَ(۵).

**[ترجمه]الکافی: امام صادق علیه السّلام فرمود: خدای عزوجل به سلیمان بن داود علیه السلام وحی کرد: نشانه مرگت این است که درختی از بیت المقدس می روید که به آن خرنوبه گفته می شود؛ حضرت فرمود: یک روز سلیمان نگاه کرد و دید درخت خرنوبه در بیت المقدس روئیده است، به او گفت: نام تو چیست؟ گفت: خرنوبه حضرت فرمود: سلیمان رو برگرداند و به محرابش رفت و در آن ایستاد در حالی که بر عصایش تکیه زده بود و همان ساعت جانش را گرفتند. حضرت فرمود: انسان ها و جنیان به او خدمت می کردند و برای حل امور او تلاش می کردند همان گونه که قبلا برایش تلاش می کردند و گمان می کردند که زنده است و نمرده، روز و شب سپری می کردند و او بر جای خود ثابت بود تا موریانه به عصایش افتاد - . موریانه: حشره ای است که چوب می خورد. - و آن را خورد و عصا شکست و سلیمان به رو بر زمین افتاد، آیا نمی شنوی قول خدای عزّوجلّ را که فرمود: «فَلَمَّا خَرَّ تَبَیَّنَتِ الْجِنُّ» { پس چون [سلیمان] فرو افتاد برای جنّیان روشن گردید} الآیه - . روضه الکافی : ۱۴۴ در منبع تمام آیه ذکر شده است. -

**[ترجمه]

«۱۳»

الْعِلَلُ، وَ الْعُیُونُ، بِإِسْنَادِهِ (۶) عَنِ الرِّضَا علیه السلام قَالَ: کَانَ (۷)

نَقْشُ خَاتَمِ سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ سُبْحَانَ مَنْ أَلْجَمَ الْجِنَّ بِكَلِمَاتِهِ (۸).

**[ترجمه]العلل و العيون: امام رضا عليه السّلام فرمود: نقش انگشتر سليمان بن داود عليه السلام - . در وسائل آمده: و نقش انگشتر سليمان عليه السلام دو حرف بود كه آن دو را از زبور گرفته بود: سبحان اه - (سُبحَانَ مَن أَلجَمَ الجِنَّ بِكَلِماتِه) بود؛ يعنى پاك و منزه است خدايى كه با كلمات خود بر جنيان لگام زد. - . عيون اخبار الرضا : ۲۱۸ -

**[ترجمه]

«۱۴»

تَفْسِيرُ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ: فِي قِصَّةِ بِلْقِيسَ قَالَ فَارْتَحَلَتْ وَ خَرَجَتْ نَحْوَ سُلَيْمَانَ فَلَمَّا عَلِمَ سُلَيْمَانُ قُدُومَهَا(۹)

إِلَيْهِ قَالَ لِلْجِنِّ وَ الشَّيَاطِينِ أَيُّكُمْ يَأْتِينِي بِعَرْشِهَا

ص: ۷۰

۱- ۱. المحكم و المتشابه: ۳۴ فيه:[« تبينت الجن و الانس] و لعله مصحف.

۲- ۲. الاسناد على ما فى المصدر هكذا: محمّد بن يحيى عن أحمد بن محمّد عن ابن محبوب عن جميل بن صالح عن الوليد بن صبيح.

۳- ۳. فى المصدر:[حتى دبت] أقول: الأرضه: دويبه تأكل الخشب.

۴- ۴. المنسأه: العصا.

۵- ۵. روضه الكافى: ۱۴۴ ذكرت الآيه فيه بتمامه.

۶- ۶. الاسناد على ما فى المصدر هكذا: حدّثنا ابى رضى اللّه عنه قال: حدّثنا سعد بن عبد اللّه عن أحمد بن محمّد بن خالد عن محمّد بن على الكوفيّ عن الحسن بن أبى عقبه الصيرفى عن الحسين بن خالد الصيرفى.

۷- ۷. فى الوسائل: و كان نقش خاتم سليمان عليه السلام حرفين اشتقهما من الزبور: سبحان اه.

۸- ۸. عيون أخبار الرضا: ۲۱۸.

۹- ۹. فى المصدر: و ارتحلت نحو سليمان فلما علم سليمان باقبالها نحوه.

قَبْلَ أَنْ یَأْتُونِی مُسْلِمِینَ قالَ عِفْرِیتٌ مِنَ الْجِنِّ أَنَا آتِیکَ بِهِ قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَقامِکَ وَ إِنِّی عَلَیْهِ لَقَوِیٌّ أَمِینٌ قَالَ سُلَیْمَانُ أُرِیدُ أَسْرَعَ مِنْ ذَلِکَ فَقَالَ آصَفُ بْنُ بَرْخِیَا أَنَا آتِیکَ بِهِ قَبْلَ أَنْ یَرْتَدَّ إِلَیْکَ طَرْفُکَ الْقِصَّهَ(۱).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: در داستان بلقیس گفته است: بلقیس کوچ کرد و به سوی سلیمان آمد و چون سلیمان فهمید که او می آید، به جنیان و شیاطین فرمود: «أَیُّکُمْ یَأْتِینِی بِعَرْشِهَا قَبْلَ أَن یَأْتُونِی مُسْلِمِینَ * قَالَ عِفْرِیتٌ مِّنَ الجِنّ ِ أَنَا ءَاتِیکَ بِهِ قَبْلَ أَن تَقُومَ مِن مَّقَامِکَ

وَ إِنیّ ِ عَلَیْهِ لَقَوِیٌّ أَمِین» - . نمل / ۳۸ و ۳۹ - {کدام یک از شما تخت او را- پیش از آنکه مطیعانه نزد من آیند- برای من می آورد؟ عفریتی از جنّ گفت: «من آن را پیش از آنکه از مجلس خود برخیزی برای تو می آورم و بر این [کار] سخت توانا و مورد اعتمادم} سلیمان گفت: زودتر از این میخواهم؛ آصف بن برخیا گفت: « أَنَا ءَاتِیکَ بِهِ قَبْلَ أَن یَرْتَدَّ إِلَیْکَ طَرْفُک» - . نمل / ۴۰ - {من آن را پیش از آنکه چشم خود را بر هم زنی برایت می آورم} تا آخر داستان. - . تفسیر القمی : ۴۷۷ و ۴۷۸ -

**[ترجمه]

«۱۵»

الْکَافِی، عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ وَ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی جَمِیعاً عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ إِسْمَاعِیلَ الْبَصْرِیِّ عَنِ الْفُضَیْلِ بْنِ یَسَارٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام یَقُولُ: إِنَّ نَفَراً مِنَ الْمُسْلِمِینَ خَرَجُوا إِلَی سَفَرٍ فَضَلُّوا الطَّرِیقَ فَأَصَابَهُمْ عَطَشٌ شَدِیدٌ فَتَکَفَّنُوا(۲)

وَ لَزِمُوا أُصُولَ الشَّجَرِ فَجَاءَهُمْ شَیْخٌ عَلَیْهِ ثِیَابٌ بِیضٌ فَقَالَ قُومُوا فَلَا بَأْسَ عَلَیْکُمْ فَهَذَا الْمَاءُ فَقَامُوا وَ شَرِبُوا وَ ارْتَوَوْا فَقَالُوا مَنْ أَنْتَ یَرْحَمُکَ اللَّهُ فَقَالَ أَنَا مِنَ الْجِنِّ الَّذِینَ بَایَعُوا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِنِّی سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَقُولُ الْمُؤْمِنُ أَخُو الْمُؤْمِنِ عَیْنُهُ وَ دَلِیلُهُ فَلَمْ تَکُونُوا تَضَیَّعُوا بِحَضْرَتِی (۳).

**[ترجمه]الکافی: ابی جعفر علیه السّلام می فرمود: تنی چند از مسلمانان به سفر رفتند و راه را گم کردند و سخت تشنه شدند و کفن پوشیدند و به تنه های درخت چسبیدند و پیری سفید پوش نزد آن ها آمد و گفت: برخیزید باکی بر شما نیست این آب است، برخاستند و نوشیدند و سیراب شدند و گفتند: تو کیستی خدا بر تو رحمت فرستد؟ گفت: از جنیانی که با رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلم بیعت کردند، من از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلم شنیدم که می فرمود: مؤمن برادر مؤمن است، چشم او و راهنمای او است. نباید شما در حضور من از بین بروید. - . اصول الکافی ۱ : ۱۶۷ -

**[ترجمه]

بیان

فتكفنوا أى لفوا أثوابهم على أنفسهم بمنزله الكفن و وطنوا أنفسهم على الموت و فى بعض النسخ بتقديم النون على الفاء أى ذهب كل منهم إلى كنف و جانب (۴).

**[ترجمه]«تكفّنوا» يعنى جامه خود را مانند كفن بر خود پيچيدند و دل به مرگ دادند و در برخى نسخه ها نون بر فاء مقدم شده است (تكنّفوا) يعنى هر كدام به سوئى رفتند. - . روايتى كه از المحاسن مى آيد و عين همين روايت است، توجيه اول را تأييد مى كند. پس تامل كن – پاورقى از خود نويسنده قدس سره است. -

**[ترجمه]

«۱۶»

الْكَافِي، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ زَكَرِيَّا الْمُؤْمِنِ عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْمُكَارِي عَنْ أَبِي حَمْزَةَ الثُّمَالِيِّ قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ حَوْضِ زَمْزَمَ فَأَتَانِي رَجُلٌ فَقَالَ لِي لَا تَشْرَبْ مِنْ هَذَا الْمَاءِ يَا أَبَا حَمْزَةَ فَإِنَّ هَذَا يَشْتَرِكُ فِيهِ الْجِنُّ وَ الْإِنْسُ وَ هَذَا لَا يَشْتَرِكُ فِيهِ إِلَّا الْإِنْسُ قَالَ فَتَعَجَّبْتُ مِنْ قَوْلِهِ وَ قُلْتُ مِنْ أَيْنَ عَلِمَ هَذَا قَالَ ثُمَّ قُلْتُ لِأَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام مَا كَانَ مِنْ قَوْلِ الرَّجُلِ لِي فَقَالَ إِنَّ ذَلِكَ رَجُلٌ مِنَ الْجِنِّ أَرَادَ إِرْشَادَكَ (۵).

ص: ۷۱

۱- ۱. تفسير القمّىّ: ۴۷۷ و ۴۷۸.

۲- ۲. فى نسخه من الكتاب و مصدره: فتكنفوا.

۳- ۳. أصول الكافى ۱: ۱۶۷.

۴- ۴. و يؤيد التوجيه الأول ما سيأتى من خبر المحاسن، هو بعينه هذا الخبر فتأمل منه قدّس سرّه.

۵- ۵. فروع الكافى ۶: ۳۹۰ فيه: فقال عليه السلام لى.

**[ترجمه]الكافى: ابى حمزه ثمالى گفت: نزد حوض زمزم بودم مردى نزدم آمد و به من گفت: از اين آب ننوش اى ابا حمزه كه جنيان و انسان ها در آن شريك هستند، و اين است كه جز انسان ها شريكى ندارد. گفت: از گفته اش تعجب كردم و با خود گفتم: از كجا اين مطلب را فهميد؟ گفت: سپس گفته او را به امام باقر عليه السّلام گزارش دادم و گفتم: منظور از سخن آن مرد با من چه بود؟ فرمود: آن مردى از جنيان بوده و خواسته تو را راهنمائى كند. - . فروع الكافى ۶ : ۳۹۰ -

**[ترجمه]

«۱۷»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِى الْقَاسِمِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ سُلَيْمَانَ بْنِ رُشَيْدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ الْقَلَانِسِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ يَزِيدَ قَالَ: ضَلَلْنَا سَنَةً مِنَ السِّنِينَ وَ نَحْنُ فِى طَرِيقِ مَكَّةَ فَأَقَمْنَا ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ نَطْلُبُ الطَّرِيقَ فَلَمْ نَجِدْهُ فَلَمَّا أَنْ كَانَ فِى الْيَوْمِ الثَّالِثِ وَ قَدْ نَفِدَ مَا كَانَ مَعَنَا مِنَ الْمَاءِ عَمَدْنَا إِلَى مَا كَانَ مَعَنَا مِنْ ثِيَابِ الْإِحْرَامِ وَ مِنَ الْحَنُوطِ فَتَحَنَّطْنَا وَ تَكَفَّنَّا بِإِزَارِ إِحْرَامِنَا فَقَامَ رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِنَا فَنَادَى يَا صَالِحُ يَا أَبَا الْحَسَنِ فَأَجَابَهُ مُجِيبٌ مِنْ بُعْدٍ فَقُلْنَا لَهُ مَنْ أَنْتَ يَرْحَمُكَ اللَّهُ فَقَالَ أَنَا مِنَ النَّفَرِ الَّذِى قَالَ اللَّهُ فِى كِتَابِهِ وَ إِذْ صَرَفْنا إِلَيْكَ نَفَراً مِنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ إِلَى آخِرِ الْآيَةِ وَ لَمْ يَبْقَ مِنْهُمْ غَيْرِى فَأَنَا مُرْشِدُ الضَّالِّ إِلَى الطَّرِيقِ قَالَ فَلَمْ نَزَلْ نَتَّبِعُ الصَّوْتَ حَتَّى خَرَجْنَا إِلَى الطَّرِيقِ (۱).

**[ترجمه]المحاسن: عمر بن يزيد گفت: يک سال در راه مكّه گم شديم و تا سه روز به جستجوى راه پرداختيم و نيافتيم وقتى به روز سوم رسيديم، آب ما به پايان رسيد با جامه احرام كفن پوشيده و حنوط نموديم و مردى از ياران ما برخاست و فرياد زد: يا صالح يا ابا الحسن و يكى از دور به او پاسخ داد، به او گفتيم: تو كيستى خدايت رحمت كند؟ گفت از آن چند تن كه خدا در قرآنش فرموده « وَ إِذْ صَرَفْنا إِلَيْكَ نَفَرًا مِّنَ الْجِنّ ِيَسْتَمِعُونَ الْقُرْءَانَ » - . احقاف / ۲۹ - { و چون تنى چند از جنّ را به سوى تو روانه كرديم كه قرآن را بشنوند} تا آخر آيه- از آن ها جز من كسى نمانده و من راهنماى گمشدگان هستم در راه، گفت: پيوسته دنبال صدا رفتيم تا به راه رسيديم. - . المحاسن : ۳۷۹ و ۳۸۰ -

**[ترجمه]

«۱۸»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ الزَّرَنْدِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِى حَمْزَةَ عَنْ أَبِى بَصِيرٍ عَنْ أَبِى جَعْفَرٍ عليه السلام (۲)

قَالَ: إِذَا ضَلَلْتَ فِى الطَّرِيقِ فَنَادِ يَا صَالِحُ يَا بَا صَالِحٍ أَرْشِدُونَا إِلَى الطَّرِيقِ رَحِمَكُمُ اللَّهُ قَالَ عُبَيْدُ اللَّهِ فَأَصَابَنَا ذَلِكَ فَأَمَرْنَا بَعْضَ مَنْ مَعَنَا أَنْ يَتَنَحَّى وَ يُنَادِيَ كَذَلِكَ قَالَ فَتَنَحَّى فَنَادَى ثُمَّ أَتَانَا فَأَخْبَرَنَا أَنَّهُ سَمِعَ صَوْتاً بَرَزَ(۳) دَقِيقاً يَقُولُ الطَّرِيقُ يَمْنَةً أَوْ قَالَ يَسْرَةً فَوَجَدْنَاهُ كَمَا قَالَ وَ حَدَّثَنِى بِهِ أَبِى أَنَّهُمْ حَادُوا عَنِ الطَّرِيقِ بِالْبَادِيَهِ فَفَعَلْنَا ذَلِكَ فَأَرْشَدُونَا وَ قَالَ صَاحِبُنَا سَمِعْتُ صَوْتاً دَقِيقاً يُقَالُ الطَّرِيقُ يَمْنَةً فَمَا سِرْنَا إِلَّا قَلِيلًا حَتَّى عَارَضْنَا الطَّرِيقَ (۴).

**[ترجمه]از همان منبع: امام باقر عليه السّلام فرمود: چون راه را گم كردى فرياد بزن: « يا صالح يا با صالح ارشدونا الى

الطریق رحمکم الله» یعنی ای صالـح ای ابا صالح ما را به سوی راه هدایت کنید خدا رحمت کند، عبد اللّه راوی حدیث گفت: مـا به آن گرفتـار شـدیم و به یکی از همراهـان فرمـان دادیم که دور شود و آن گونه فریـاد زنـد، گفت: دور شـد و فریاد زد و سپس نزد ما آمد و خبر داد که صدای دور و آهسته ای شنیده که می گفته: راه سمت راست است یا گفت سمت چپ است و راه را در آن سو که گفته بود یافتیم.

و پدرم به من باز گفت که آنان در بیابان از راه منحرف شدند و چنین کردیم و ما را راهنمایی کردندو همراه ما گفت: صدای آهسـته ای شـنیدم که می گفت: راه سمت راست است، و ما فقط کمی راه رفتیم تا اینکه به راه برخوردیم. - . المحاسن : ۳۶۲ و ۳۶۳ -

**[ترجمه]

بیان

فی القاموس الرز بالکسر الصوت تسمعه من بعید أو الأعم.

**[ترجمه]فی القاموس الرز بالکسر الصوت تسمعه من بعید أو الأعم.

**[ترجمه]

«۱۹»

الْفَقِیهُ،: لَا یَجُوزُ الِاسْتِنْجَاءُ بِالرَّوْثِ وَ الْعَظْمِ لِأَنَّ وَفْدَ الْجِنِّ جَاءُوا إِلَی

۱- ۱. المحاسن: ۳۷۹ و ۳۸۰.

۲- ۲. فی المصدر: عن أبی عبد اللّه علیه السلام. و فیه: و یا با صالح ارشد انا الی الطریق رحمکما اللّه.

۳- ۳. فی المصدر: یرد دقیقا.

۴- ۴. المحاسن: ۳۶۲ و ۳۶۳.

رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالُوا یَا رَسُولَ اللَّهِ مَتِّعْنَا فَأَعْطَاهُمُ الرَّوْثَ وَ الْعَظْمَ فَلِذَلِکَ لَا یَنْبَغِی أَنْ یُسْتَنْجَی بِهِمَا(۱).

**[ترجمه]الفقیه: جایز نیست با سرگین و استخوان استنجاء کرد، چون گروهی از جنیان نزد رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله و سلم آمدند و گفتند: یا رسول اللَّه ما را بهره مند ساز، و حضرت سرگین و استخوان را به آن ها داد و از این رو شایسته نیست که با آن ها استنجاء کرد. - . الفقیه ۱ : ۲۰ -

**[ترجمه]

«۲۰»

التَّهْذِیبُ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُوسَی بْنِ أُکَیْلٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: جَعَلَ اللَّهُ الْحَدِیدَ فِی الدُّنْیَا زِینَهَ الْجِنِّ وَ الشَّیَاطِینِ فَحُرِّمَ عَلَی الرَّجُلِ الْمُسْلِمِ أَنْ یَلْبَسَهُ فِی الصَّلَاهِ إِلَّا أَنْ یَکُونَ الْمُسْلِمُ فِی قِتَالِ عَدُوٍّ فَلَا بَأْسَ بِهِ (۲).

**[ترجمه]التهذیب: امام صادق علیه السّلام فرمود: خدا آهن را در دنیا زیور جنیان و شیاطین قرار داده و بر مرد مسلمان حرام کرده که در نماز آن را بپوشد مگر اینکه مسلمان در جبهه نبرد با دشمن باشد که اشکالی ندارد. - . التهذیب ۲ : ۲۲۷ ، در حدیث تقطیعی وجود دارد و همه آن در کتاب الصلوه با سند هایش خواهد آمد -

**[ترجمه]

«۲۱»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ ظَرِیفٍ عَنْ مَعْمَرٍ عَنِ الرِّضَا عَنْ أَبِیهِ علیهم السلام قَالَ: إِنَّ الْجِنَّ کَانُوا یَسْتَرِقُونَ السَّمْعَ قَبْلَ مَبْعَثِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فَمُنِعَتْ فِی أَوَانِ رِسَالَتِهِ بِالرُّجُومِ وَ انْفِضَاضِ النُّجُومِ وَ بُطْلَانِ الْکَهَنَهِ وَ السَّحَرَهِ الْخَبَرَ(۳).

**[ترجمه]قرب الاسناد: امام کاظم علیه السّلام فرمود: جنیان پیش از بعثت پیامبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلم استراق سمع می کردند، و در آغاز رسالتش با سنگسار شدن و پرتاب تیرهای شهاب و باطل شدن کهانت و سحر منع شدند. - . قرب الاسناد : ۱۳۳ و حدیث طولانی است. -

**[ترجمه]

«۲۲»

التَّفْسِیرُ،: فِی قَوْلِهِ تَعَالَی فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ قَالَ فِی الظَّاهِرِ مُخَاطَبَهٌ لِلْجِنِّ وَ الْإِنْسِ وَ فِی الْبَاطِنِ فُلَانٌ وَ فُلَانٌ (۴).

**[ترجمه]تفسیر القمی: در تفسیر قول خدای متعال که فرمود: «فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ» - . الرحمن / ۱۳ - { پس کدام یک از نعمتهای پروردگارتان را منکرید؟} گفته: در ظاهر خطاب به جنیان و انسان ها است و در باطن خطاب به فلانی و فلانی

است. - . تفسیر القمی : ۶۵۹ ، ذکر آن در اینجا مناسب نیست چون حرف قمی است و حدیث نیست. -

**[ترجمه]

«۲۳»

الْعِلَلُ، بِإِسْنَادِهِ (۵)

عَنْ أَبِی الرَّبِیعِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ الْأَکْرَادَ حَیٌّ مِنَ الْجِنِّ کَشَفَ اللَّهُ عَنْهُمُ الْغِطَاءَ فَلَا تُخَالِطْهُمْ (۶).

ص: ۷۳

۱- ۱. الفقیه ۱: ۲۰.

۲- ۲. التهذیب ۲: ۲۲۷، فی الحدیث تقطیع و تمامه یأتی فی کتاب الصلاه مع اسناده.

۳- ۳. قرب الإسناد: ۱۳۳ و الحدیث طویل.

۴- ۴. تفسیر القمّیّ: ۶۵۹، لا یناسب ذکره هاهنا لانه من کلام القمّیّ و لیس بحدیث.

۵- ۵. اسقط المصنّف اسناد الحدیث و صدره و هما هکذا: ابی رحمه اللّه قال: حدّثنا سعد بن عبد اللّه عن أحمد بن محمّد عن علیّ بن الحکم عمن حدثه عن ابی الربیع الشامیّ قال: سألت أبا عبد اللّه فقلت له: ان عندنا قوما من الاکراد یجیئونا بالبیع و نبایعهم فقال: یا ربیع لا تخالطهم فان الاکراد اه. و روی نحوه أیضا بإسناده عن محمّد بن الحسن عن الحسن بن متیل عن محمّد بن الحسن عن جعفر بن بشیر عن حفص عمن حدثه عن ابی الربیع.

۶- ۶. علل الشرائع: ۱۷۸ و ۲: ۲۱۴(ط قم).

**[ترجمه]العلل: امام صادق علیه السّلام فرمود: کردها تیره ای از جنیان هستند که خدا پرده از آن ها برگرفته است، با آن ها در نیامیز. - . علل الشرایع : ۱۷۸ و ۲ : ۲۱۴ (ط قم) -

**[ترجمه]

«۲۴»

وَ مِنْهُ، بِإِسْنَادِهِ (۱) عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِذَا خَلَعَ أَحَدُكُمْ ثِيَابَهُ فَلْيُسَمِّ لِئَلَّا تَلْبَسَهَا الْجِنُّ فَإِنَّهُ إِنْ لَمْ يُسَمِّ عَلَيْهَا لَبِسَتْهَا الْجِنُّ حَتَّى تُصْبِحَ (۲).

**[ترجمه]العلل: امیر المؤمنین علیه السّلام فرمود: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلم فرمود: چون یکی از شماها لباس خود را بیرون می آورد باید بسم اللّه بگوید تا جنیان آن را نپوشند؛ زیرا اگر نام خدا را نبرد تا صبح فردایش جنیان آن را می پوشند. - . علل الشرایع : ۱۹۴ و ۲ : ۲۷۰ (ط قم) ، حدیث طولانی است و در جای خودش می آید. -

**[ترجمه]

«۲۵»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ طَرِيفٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عُلْوَانَ عَنْ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِيهِ عليهما السلام قَالَ: كَانُوا يُحِبُّونَ أَنْ يَكُونَ فِي الْبَيْتِ الشَّيْ ءُ الدَّاجِنُ مِثْلُ الْحَمَامِ أَوِ الدَّجَاجِ أَوِ الْعَنَاقِ لِيَعْبَثَ بِهِ صِبْيَانُ الْجِنِّ وَ لَا يَعْبَثُونَ بِصِبْيَانِهِمْ (۳).

**[ترجمه]قرب الاسناد: امام باقر علیه السّلام فرمود:دوست داشتند در خانه حیوان خانگی مانند کبوتر، مرغ یا بزغاله باشد تا کودکان جنیان با آن ها بازی کنند و با کودکانشان بازی نکنند. - . قرب الاسناد : ۴۵ -

**[ترجمه]

«۲۶»

طِبُّ الْأَئِمَّهِ(۴)،

بِإِسْنَادِهِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَبِي يَحْيَى قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: مَنْ رُمِيَ أَوْ رَمَتْهُ الْجِنُّ فَلْيَأْخُذِ الْحَجَرَ الَّذِي رُمِيَ بِهِ فَلْيَرْمِ مِنْ حَيْثُ رُمِيَ وَ لْيَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ وَ كَفَى سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ دَعَا لَيْسَ وَرَاءَ اللَّهِ مُنْتَهًى وَ قَالَ صلی الله علیه و آله أَكْثِرُوا مِنَ الدَّوَاجِنِ فِي بُيُوتِكُمْ تَتَشَاغَلْ بِهَا عَنْ صِبْيَانِكُمْ (۵).

**[ترجمه]طب الائمه: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلم فرمود: به هر کس سنگی پرتاب شد یا جنیان به او پرتاب کردند، سنگی که پرتاب شده را بگیرد و به همانجا که از آن پرتاب شده پرت کند و بگوید: «حسبی اللّه و کفی، سمع اللّه

لمن دعا، لیس وراء اللّه منتهی» یعنی خدا برای من کافی است و خدا صدای کسی که او را فرا بخواند می شنودو پایانی غیر خدا نیست و حضرت صلی الله علیه و آله و سلم فرمود: در خانه هایتان زیاد حیوانات خانگی داشته باشید تا به وسیله آن ها سرگرم باشند و دست از کودکان شما بردارند. - . طب الائمه : ۱۱۷ در منبع آمده: تا شیاطین به وسیله آن ها سرگرم باشند و دست از کودکانتان بردارند. -

**[ترجمه]

بیان

فی الصحاح دجن بالمکان أقام تقول شاه داجن إذا ألفت البیوت.

**[ترجمه]فی الصحاح دجن بالمکان أقام تقول شاه داجن إذا ألفت البیوت.

**[ترجمه]

«۲۷»

الْمَکَارِمُ، عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام: أَتَی رَجُلٌ (۶) فَشَکَا إِلَیْهِ أَخْرَجَتْنَا الْجِنُّ مِنْ مَنَازِلِنَا یَعْنِی عُمَّارَ(۷)

مَنَازِلِهِمْ فَقَالَ اجْعَلُوا سُقُوفَ بُیُوتِکُمْ سَبْعَهَ أَذْرُعٍ وَ اجْعَلُوا الْحَمَامَ فِی أَکْنَافِ الدَّارِ قَالَ الرَّجُلُ فَفَعَلْنَا فَمَا رَأَیْنَا شَیْئاً نَکْرَهُهُ (۸).

۱- ۱. اسناد الحدیث هکذا: ابی قال: حدّثنا محمّد بن یحیی العطّار عن محمّد بن أحمد قال: حدّثنی أبو جعفر أحمد بن أبی عبد اللّه عن رجل عن علیّ بن اسباط عن عمه یعقوب رفع الحدیث الی علیّ بن أبی طالب علیه السلام.

۲- ۲. علل الشرائع: ۱۹۴ و ۲: ۲۷۰(ط قم) و الحدیث طویل یأتی فی موضعه.

۳- ۳. قرب الإسناد: ۴۵.

۴- ۴. الاسناد هکذا: حدّثنا المظفر بن محمّد بن عبد الرحمن قال: حدّثنا عبد الرحمن ابن أبی نجران عن سلیمان بن جعفر عن إبراهیم بن أبی یحیی المدنیّ.

۵- ۵. طبّ الأئمّه: ۱۱۷ فیه: یتشاغل بها الشیاطین عن صبیانکم.

۶- ۶. فی المصدر: أتاه رجل[فشکی إلیه] فقال.

۷- ۷. و لعلّ المراد عوامر البیوت أی الحیات، و هی المراد من الجن.

۸- ۸. مکارم الأخلاق ۱: ۱۴۶.

**[ترجمه]المکـارم: مردی به ابی جعفر علیه السّـلام شـکایت کرد که جنیـان مـا را از خـانه هامان بیرون کرده انـد، مقصودش عمّـار(مارهـای) خـانه هـا بود - . چه بسـا مراد عوامر البیوت یعنی مارهـا باشـد و این همـان مراد از کلمه جن است. - ، فرمود: سقف خـانه هـا را هفت ذراع (سه متر و نیم) بگیریـد و در اطراف خـانه کبوتر داشـته باشـید، آن مرد گفت: انجام دادیم و چیز بدی ندیدیم. - . مکارم الاخلاق ۱ : ۱۴۶ -

**[ترجمه]

«۲۸»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَبِی عَبْـدِ اللَّهِ علیه السـلام قَالَ: لَیْسَ مِنْ بَیْتِ نَبِیٍّ إِلَّا وَ فِیهِ حَمَامَانِ (۱) لِأَنَّ سُفَهَاءَ الْجِنِّ یَعْبَثُونَ بِصِبْیَانِ الْبَیْتِ فَإِذَا کَانَ فِیهِ حَمَامٌ عَبَثُوا بِالْحَمَامِ وَ تَرَکُوا النَّاسَ (۲).

**[ترجمه]از همان منبع: امام صادق علیه السّـلام فرمود: هیـچ خانه پیامبری نبود مگر اینکه در آن دو کبوتر - . در منبع آمـده: یک کبوتر - بود زیرا جنیان سفیه با کودکان خانه بازی می کنند، ولی وقتی کبوتر در آن باشد با آن بازی می کنند و مردم را رها می کنند. - . مکارم الاخلاق ۱ : ۱۴۹ -

**[ترجمه]

«۲۹»

مَجَالِسُ الشَّیْـخِ، بِإِسْـنَادِهِ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ الْعَسْـکَرِیِّ عَنْ آبَائِهِ علیهم السـلام قَالَ: دَخَلَ أَشْـجَعُ السُّلَمِیُّ عَلَی الصَّادِقِ علیه السـلام فَقَالَ یَا سَیِّدِی أَنَا أَحْصُلُ فِی الْمَوَاضِعِ الْمُفْزِعَهِ(۳) فَعَلِّمْنِی شَـیْئاً مَا آمَنُ بِهِ عَلَی نَفْسِی قَالَ فَإِذَا خِفْتَ أَمْراً فَاتْرُکْ یَمِینَکَ عَلَی أُمِّ رَأْسِکَ وَ اقْرَأْ بِرَفِیعِ

صَوْتِکَ أَ فَغَیْرَ دِینِ اللَّهِ یَبْغُونَ الْآیَهَ(۴) قَالَ أَشْجَعُ فَحَصَلْتُ (۵)

فِی وَادٍ فِیهِ الْجِنُّ فَسَمِعْتُ قَائِلًا یَقُولُ خُذُوهُ فَقَرَأْتُهَا فَقَالَ قَائِلٌ کَیْفَ نَأْخُذُهُ وَ قَدِ احْتَجَزَ بِآیَهٍ طَیِّبَهٍ(۶).

**[ترجمه]مجالس الشـیخ: اشـجع سـلمی نزد امام صادق علیه السّـلام آمد و گفت: ای آقای من، من به جاهای هراسناک وارد می شوم، به من چیزی بیاموز که با آن خود را ایمن بدارم، فرمود: چون از چیزی ترسـیدی دست راست بر بالای سر قرار بده و با صـدای بلند بخوان: «أَ فَغَیْرَ دِینِ اللَّهِ یَبْغُونَ» - . آل عمران / ۸۳ - الآیه { آیا جز دین خـدا را می جویند؟} تا آخر آیه. - . در منبع آمده: « أَ فَغَیرَ دِینِ اللَّهِ یَبْغُونَ وَ لَهُ أَسْلَمَ مَن فِی السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ طَوْعًا وَ کَرْهًا وَ إِلَیْهِ یُرْجَعُون » { آیا جز دین خدا را می جویند؟ با آنکه هر که در آسـمانها و زمین است خواه و ناخواه سـر به فرمان او نهاده است، و به سوی او بازگردانیده می شوند } -

اشـجع گفت: در یک وادی وارد شدم که در آن جنیان بودند و شـنیدم یکی می گفت: او را بگیرید و من آن آیه را خواندم و

یکی گفت: چگونه او را بگیریم در حالی که به آیه طیبه پناه برده است. -. مجالس الشیخ ۱ : ۲۸۸ حدیث قسمت اولی داشته که مصنف آن را ذکر نکرده است چون مناسب این باب نبوده است. -

**[ترجمه]

«۳۰»

مُنْتَخَبُ الْبَصَائِرِ، بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ: فِی خَبَرٍ طَوِیلٍ فِی الرَّجْعَهِ وَ أَحْوَالِ الْقَائِمِ علیه السلام قَالَ الْمُفَضَّلُ قُلْتُ یَا سَیِّدِی فَمَنْ یُخَاطِبُهُ قَالَ الْمَلَائِکَهُ وَ الْمُؤْمِنُونَ مِنَ الْجِنِّ وَ سَاقَ إِلَی قَوْلِهِ قَالَ الْمُفَضَّلُ یَا سَیِّدِی وَ تَظْهَرُ الْمَلَائِکَهُ وَ الْجِنُّ لِلنَّاسِ

ص: ۷۵

۱- ۱. فی المصدر: حمام.

۲- ۲. مکارم الأخلاق ۱: ۱۴۹.

۳- ۳. فی المطبوع: المواضع المتعدّده المفزعه.

۴- ۴. فی المصدر: أفغیر دین اللّه تبغون و له اسلم من فی السماوات و الأرض طوعا و کرها و إلیه ترجعون.

۵- ۵. فی المصدر: فحصلت فی دار تعبث فیه الجن.

۶- ۶. مجالس الشیخ ۱: ۲۸۸، و اسناد الحدیث هکذا: ابن الشیخ عن أبیه عن ابی محمّد الحسن بن محمّد بن یحیی الفحام عن ابی الحسن محمّد بن أحمد بن عبد اللّه الهاشمی المنصوری قال: حدّثنی عم ابی أبو موسی بن أحمد بن عیسی بن المنصور قال: حدّثنی الإمام علیّ بن محمّد العسکریّ اه و للحدیث صدر لم یذکره المصنّف لانه لا یناسب الباب.

قَالَ إِی وَ اللَّهِ یَا مُفَضَّلُ وَ یُخَاطِبُونَهُمْ کَمَا یَکُونُ الرَّجُلُ مَعَ حَاشِیَتِهِ وَ أَهْلِهِ قُلْتُ یَا سَیِّدِی وَ یَسِیرُونَ مَعَهُ قَالَ إِی وَ اللَّهِ یَا مُفَضَّلُ وَ لَیَنْزِلَنَّ أَرْضَ الْهِجْرَهِ مَا بَیْنَ الْکُوفَهِ وَ النَّجَفِ وَ عَدَدُ أَصْحَابِهِ علیه السلام سِتَّهٌ وَ أَرْبَعُونَ أَلْفاً مِنَ الْمَلَائِکَهِ وَ سِتَّهُ آلَافٍ مِنَ الْجِنِ (۱)

وَ النُّقَبَاءُ ثَلَاثُمِائَهٍ وَ ثَلَاثَهَ عَشَرَ رَجُلًا الْحَدِیثَ (۲).

**[ترجمه]منتخب البصائر: از مفضل بن عمر در روایتی طولانی در مورد رجعت و احوال حضرت قائم عجل الله تعالی فرجه الشریف می گوید: گفتم: ای آقای من ایشان با چه کسی سخن می گوید؟ فرمود: با فرشتگان و جنیان مؤمن - و حدیث را ادامه داده تا اینکه گفته- مفضل گفت: ای آقای من، فرشتگان و جنیان بر مردم آشکار می شوند؟ فرمود: آری به خدا ای مفضل همان گونه که مرد با اطرافیان و خانواده اش گفتگو می کند، با آن ها سخن می گویند .

گفتم: ای آقای من آیا فرشتگان و جنیان با ایشان سیر می کنند؟ فرمود: آری به خدا ای مفضّل، و در زمین هجرت میان کوفه و نجف فرود می آیند و تعداد یاران ایشان ۴۶ هزار فرشته و شش هزار جن است - . آنچه در منبع چاپ شده موجود است: « و به همان تعداد از جنیان» است و حدیث طولانی است و از نکات عجیب خالی نیست از جمله آن این که در آن تاکید کرده به وکالت محمد بن نصیر النمیری در حالی که این مرد از غالیان ملعون است و از مدعیان دروغگوی بابیت است. - وتعداد نقیبان ایشان ۳۱۳ مرد است- الحدیث. - . مختصر بصائر الدرجات : ۱۷۹ – ۱۹۲ به آن مراجعه کن -

**[ترجمه]

«۳۱»

الْإِحْتِجَاجُ، عَنْ هِشَامِ بْنِ الْحَکَمِ فِیمَا سَأَلَ الزِّنْدِیقُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: فَمِنْ أَیْنَ یصل (۳) [أَصْلُ] الْکِهَانَهِ وَ مِنْ أَیْنَ یُخْبَرُ النَّاسُ بِمَا یَحْدُثُ قَالَ إِنَّ الْکِهَانَهَ کَانَتْ فِی الْجَاهِلِیَّهِ فِی کُلِّ حِینِ فَتْرَهٍ مِنَ الرُّسُلِ کَانَ الْکَاهِنُ بِمَنْزِلَهِ الْحَاکِمِ یَحْتَکِمُونَ إِلَیْهِ فِیمَا یَشْتَبِهُ عَلَیْهِمْ مِنَ الْأُمُورِ بَیْنَهُمْ فَیُخْبِرُهُمْ بِأَشْیَاءَ تَحْدُثُ وَ ذَلِکَ فِی وُجُوهٍ (۴) شَتَّی مِنْ فِرَاسَهِ الْعَیْنِ وَ ذَکَاءِ الْقَلْبِ وَ وَسْوَسَهِ النَّفْسِ وَ فِطْنَهِ الرُّوحِ مَعَ قَذْفٍ فِی قَلْبِهِ لِأَنَّ مَا یَحْدُثُ فِی الْأَرْضِ مِنَ الْحَوَادِثِ الظَّاهِرَهِ فَذَلِکَ یَعْلَمُ الشَّیْطَانُ وَ یُؤَدِّیهِ إِلَی الْکَاهِنِ وَ یُخْبِرُهُ بِمَا یَحْدُثُ فِی الْمَنَازِلِ وَ الْأَطْرَافِ وَ أَمَّا أَخْبَارُ السَّمَاءِ فَإِنَّ الشَّیَاطِینَ کَانَتْ تَقْعُدُ مَقَاعِدَ اسْتِرَاقِ السَّمْعِ إِذْ ذَاکَ وَ هِیَ لَا تُحْجَبُ وَ لَا تُرْجَمُ بِالنُّجُومِ وَ إِنَّمَا مُنِعَتْ مِنِ اسْتِرَاقِ السَّمْعِ لِئَلَّا یَقَعَ فِی الْأَرْضِ سَبَبٌ یُشَاکِلُ الْوَحْیَ مِنْ خَبَرِ السَّمَاءِ وَ لُبِّسَ (۵)

عَلَی أَهْلِ الْأَرْضِ مَا جَاءَهُمْ عَنِ اللَّهِ

ص: ۷۶

۱- ۱. الموجود فی المصدر المطبوع:« و مثلها من الجن» و الحدیث طویل غیر خال من الغرائب منها انه نص فیه علی وکاله محمّد بن نصیر النمیری مع أن الرجل من الغلاه الملعونین و من المدعین الکاذبین للبابیه، و اسناد الحدیث أیضا مشتمل علی المجهول و الغالی و هو: الحسین بن حمدان(ای الحضینی الفاسد المذهب) عن محمّد بن إسماعیل و علی ابن عبد اللّه

الحسنيين عن ابى شعيب محمّد بن نصر عن عمر بن الفرات عن محمّد بن المفضل عن المفضل بن عمر.

۲- ۲. مختصر بصائر الدرجات: ۱۷۹- ۱۹۲ راجعه.

۳- ۳. فى نسخه: اصل.

۴- ۴. فى المصدر: من وجوه شتّى.

۵- ۵. فى المصدر: سبب تشاكل الوحى من خبر السماء فيلبس.

لِإِثْبَاتِ الْحُجَّهِ وَ نَفْیِ الشَّبَهِ وَ کَانَ الشَّیْطَانُ یَسْتَرِقُ الْکَلِمَهَ الْوَاحِدَهَ مِنْ خَبَرِ السَّمَاءِ بِمَا یَحْدُثُ مِنَ اللَّهِ فِی خَلْقِهِ فَیَخْتَطِفُهَا ثُمَّ یَهْبِطُ بِهَا إِلَی الْأَرْضِ فَیَقْذِفُهَا إِلَی الْکَاهِنِ فَإِذَا قَدْ زَادَ کَلِمَاتٍ مِنْ عِنْدِهِ فَیَخْتَلِطُ الْحَقُّ بِالْبَاطِلِ فَمَا أَصَابَ الْکَاهِنُ مِنْ خَبَرٍ مِمَّا کَانَ یُخْبِرُ بِهِ فَهُوَ مَا أَدَّاهُ (۱) إِلَیْهِ شَیْطَانُهُ مِمَّا سَمِعَهُ وَ مَا أَخْطَأَ فِیهِ فَهُوَ مِنْ بَاطِلِ مَا زَادَ فِیهِ فَمُذْ مُنِعَتِ الشَّیَاطِینُ عَنِ اسْتِرَاقِ السَّمْعِ انْقَطَعَتِ الْکِهَانَهُ وَ الْیَوْمَ إِنَّمَا تُؤَدِّی الشَّیَاطِینُ إِلَی کُهَّانِهَا أَخْبَاراً لِلنَّاسِ مِمَّا یَتَحَدَّثُونَ بِهِ وَ مَا یُحَدِّثُونَهُ وَ الشَّیَاطِینُ تُؤَدِّی إِلَی الشَّیَاطِینِ مَا یَحْدُثُ فِی الْبُعْدِ مِنَ الْحَوَادِثِ مِنْ سَارِقٍ سَرَقَ وَ مَنْ قَاتِلٍ قَتَلَ وَ مِنْ غَائِبٍ غَابَ وَ هُمْ بِمَنْزِلَهِ النَّاسِ أَیْضاً صَدُوقٌ وَ کَذُوبٌ فَقَالَ کَیْفَ صَعِدَتِ الشَّیَاطِینُ إِلَی السَّمَاءِ وَ هُمْ أَمْثَالُ النَّاسِ فِی الْخِلْقَهِ وَ الْکَثَافَهِ وَ قَدْ کَانُوا یَبْنُونَ لِسُلَیْمَانَ بْنِ دَاوُدَ علیه السلام مِنَ الْبِنَاءِ مَا یَعْجِزُ عَنْهُ وُلْدُ آدَمَ قَالَ غُلِّظُوا لِسُلَیْمَانَ کَمَا سُخِّرُوا وَ هُمْ خَلْقٌ رَقِیقٌ غِذَاؤُهُمُ التَّنَسُّمُ (۲)

وَ الدَّلِیلُ عَلَی ذَلِکَ صُعُودُهُمْ إِلَی السَّمَاءِ لِاسْتِرَاقِ السَّمْعِ وَ لَا یَقْدِرُ الْجِسْمُ الْکَثِیفُ عَلَی الِارْتِقَاءِ إِلَیْهَا إِلَّا بِسُلَّمٍ أَوْ سَبَبٍ (۳).

**[ترجمه]الاحتجاج: هشام بن حکم در پرسش های زندیق از امام جعفر صادق علیه السلام روایت می کند که: از امام پرسید: از کجا کهانت می شود و از کجا مردم پیشگوئی کنند؟ فرمود: کهانت در جاهلیت بود و در فترت پیغمبران، کاهن به جای قاضی بود و هر چه بر مردم اشتباه می شد به وی مراجعه می کردند و او برایشان پیشگوئی می کرد، و این امر به چند سبب بود، مانند فراسَت در دید، هوش در دل، وسوسه خاطر، زیرکی روح، و یا آنچه در دلش افکنده می شد، زیرا آنچه از حوادث آشکار در زمین پدید آید، شیطان از آن خبر دارد و آن را به کاهن می رساند و از آنچه در منازل و اطراف آن واقع شود به او گزارش دهد.

و اما اخبار آسمانی را شیاطین در آن روزگار استراق سمع می کردند و پرده ای در کار نبود و با ستاره ها تیرباران نمی شدند، و همانا از استراق سمع باز داشته شدند تا در زمین وسیله ای مانند وحی نباشد و بر مردم زمین اشتباهی رخ ندهد، در آنچه از طرف خدا برای اثبات حجت و نفی شبهه می آید.

و شیطان یک کلمه از اخبار آسمانی، درباره آنچه خدا در خلقش پدید می آورد، را می دزدید و آن را می گرفت و به زمین فرو می آورد و به دل کاهن می افکند، و او هم سخنانی به آن می افزود و حق را با ناحق در می آمیخت، لذا هر پیشگوئی کاهن که درست بود، همان چیزی بود که شیطان شنیده بود و به او رسانده بود، و آنچه خطا بود خودش افزوده بود، و از آن روز که شیاطین از استراق السمع منع شدند، کهانت بر افتاد .

و امروزه شیاطین به کاهنان خود از گفتگوهای مردم و از کارهای آنان گزارش می دهند، و شیاطین حوادث دور دست را به هم می رسانند که کی دزدی کرده و کی کشته و کی نهان شده و مانند مردم راستگو دارند و دروغگو.

گفت: چگونه شیاطین به آسمان بالا می رفتند، با اینکه با مردم در خلقت و پیکر همانند بودند و برای سلیمان بن داود بناها ساختند که بشر از آن درمانده است. فرمود: پیکر آن ها برای سلیمان کلفت و قوی شد همانطور که مسخر او شدند، حال آن که آنان آفریده ای ظریف هستند و خوراکشان باد است، و دلیلش این است تا بر آسمان بر آیند و گوش گیرند، و پیکر کلفت نتواند بالا رود جز با نردبان یا وسیله - . الاحتجاج : ۱۸۵ - .

**[ترجمه]

«۳۲»

الْخِصَالُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِيدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ الْبَرْمَكِيِّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ ظَرِيفٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ مُعَاوِيَهَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: الْآبَاءُ ثَلَاثَهٌ آدَمُ وَلَدَ مُؤْمِناً وَ الْجَانُّ وَلَدَ كَافِراً(۴)

وَ إِبْلِيسُ وَلَدَ كَافِراً وَ لَيْسَ فِيهِمْ نِتَاجٌ إِنَّمَا يَبِيضُ وَ يُفْرِخُ وَ وُلْدُهُ ذُكُورٌ لَيْسَ فِيهِمْ إِنَاثٌ (۵).

ص: ۷۷

۱- ۱. فی نسخه:« ما اداه به» و فی المصدر: ما اداه إلیه الشیطان.

۲- ۲. فی المصدر: غذاؤهم النسیم.

۳- ۳. الاحتجاج: ۱۸۵ فیه: او بسبب.

۴- ۴. فی المصدر: و الجان ولد مؤمنا و كافرا.

۵- ۵. الخصال ۱. ۱۵۲.

**[ترجمه]الخصـال: امام جعفر صادق علیه السـلام می فرمایـد که: پـدرها سه دسـته انـد: آدم که مؤمن زاییـد، و جان که کافر آورد و ابلیس که کافر آورد، و در آن ها زایش نیست همانا تخم نهد و جوجه کند و همه نر اند و ماده ندارند - . الخصال ۱ : ۱۵۲ - .

**[ترجمه]

«۳۳»

وَ مِنْهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُوسَـی بْنِ الْمُتَـوَکِّلِ عَنْ عَبْـدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ الْحِمْیَرِیِّ عَنْ أَحْمَـدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَـی عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَمَّنْ ذَکَرَهُ عَنْ أَبِی عَبْـدِ اللَّهِ علیه السـلام قَالَ: الْجِنُّ عَلَی ثَلَاثَهِ أَجْزَاءٍ فَجُزْءٌ مَعَ الْمَلَائِکَهِ وَ جُزْءٌ یَطِیرُونَ فِی الْهَوَاءِ وَ جُزْءٌ کِلَابٌ وَ حَیَّاتٌ الْخَبَرَ(۱).

**[ترجمه]الخصال: امام جعفر صادق علیه السّـلام می فرمایـد که: پری ۳ دسـته است: بخشـی همراه فرشته ها، بخشی پرنده در هوا، بخشی سگان و ماران هستند. - . الخصال ۱ : ۱۵۴ -

**[ترجمه]

«۳۴»

الْعِلَلُ، وَ الْعُیُونُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُمَرَ(۲) بْنِ عَلِیٍّ الْبَصْـرِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ جَبَلَهَ الْوَاعِظِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ عَـامِرٍ الطَّائِیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ الرِّضَـا عَنْ آبَـائِهِ علیهم السـلام قَالَ: سَأَلَ الشَّامِیُّ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ علیه السـلام عَنِ اسْمِ أَبِی الْجِنِّ فَقَالَ شُومَانُ (۳) وَ هُوَ

الَّذِی خُلِقَ مِنْ مارِجٍ مِنْ نارٍ وَ سَأَلَهُ هَلْ بَعَثَ اللَّهُ نَبِیّاً إِلَی الْجِنِّ فَقَالَ نَعَمْ بَعَثَ إِلَیْهِمْ نَبِیّاً یُقَالُ لَهُ یُوسُفُ (۴)

فَدَعَاهُمْ إِلَی اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَقَتَلُوهُ (۵).

**[ترجمه]العلـل و العیون: اما رضا علیه السـلام از اجـداش علیهم السـلام نقل می کنـد که: فردی شامی نام پـدر جن را از امیر المؤمنین علیه السّـلام پرسـید، فرمود: شومان و همان است که از آتش زلال آفریـده است، و پرسـید آیا خـدا پیغمبری بر پریان فرسـتاده؟ فرمود: آری، پیغمبری به نام یوسف بر آن ها فرسـتاد و آن ها را به سوی خدا عزّ و جلّ خواند و او را کشتند - . علل الشرائع : ۱۹۸ . عیون اخبار الرضا : ۱۳۴ - .

**[ترجمه]

«۳۵»

الْعِلَلُ، وَ الْعُيُونُ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ زِيَادٍ الْهَمْدَانِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مَعْبَدٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ عَلِيِّ بْنِ مُوسَى الرِّضَا عليه السلام عَنْ أَبِيهِ مُوسَى بْنِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ جَعْفَرٍ عليهم السلام (۶) قَالَ: إِنَّ سُلَيْمَانَ بْنَ دَاوُدَ عليه السلام قَالَ ذَاتَ يَوْمٍ لِأَصْحَابِهِ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى قَدْ وَهَبَ لِی مُلْكاً لا يَنْبَغِی لِأَحَدٍ مِنْ بَعْدِی سَخَّرَ لِیَ الرِّيحَ وَ الْإِنْسَ وَ الْجِنَّ وَ الطَّيْرَ وَ الْوُحُوشَ وَ عَلَّمَنِی مَنْطِقَ

---

۱ - ۱. الخصال ۱: ۱۵۴ ذيله: و الانس على ثلاثه اجزاء فجزء تحت ظل العرش يوم لا ظل الا ظله، و جزء عليهم الحساب و العذاب و جزء وجوههم وجوه الآدميين و قلوبهم قلوب الشياطين.

۲- ۲. فی نسخه من الكتاب و فی عيون الأخبار: عمرو.

۳- ۳. فی نسخه: شونان.

۴ - ۴. لعل المراد به يوسف النبیّ الذی ورد اسمه فی القرآن فی سوره المؤمن بقوله تعالى:« وَ لَقَدْ جاءَكُمْ يُوسُفُ مِنْ قَبْلُ بِالْبَيِّناتِ فَما زِلْتُمْ فِی شَكٍّ مِمَّا جاءَكُمْ بِهِ حَتَّى إِذا هَلَكَ قُلْتُمْ لَنْ يَبْعَثَ اللَّهُ مِنْ بَعْدِهِ رَسُولًا كَذلِكَ يُضِلُّ اللَّهُ مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ مُرْتابٌ» منه قدّس سرّه.

۵- ۵. علل الشرائع: ۱۹۸ عيون أخبار الرضا: ۱۳۴.

۶- ۶. فی العيون: عن أبيه جعفر بن محمّد عن أبيه محمّد بن علی.

الطَّيْرِ وَ آتَانِی كُلَّ شَیْ ءٍ وَ مَعَ جَمِیعِ مَا أُوتِیتُ مِنَ الْمُلْكِ مَا تَمَّ لِی سُرُورُ یَوْمٍ إِلَی اللَّیْلِ وَ قَدْ أَحْبَبْتُ أَنْ أَدْخُلَ قَصْرِی فِی غَدٍ وَ أَصْعَدَ أَعْلَاهُ وَ أَنْظُرَ إِلَی مَمَالِكِی فَلَا تَأْذَنُوا لِأَحَدٍ عَلَیَّ لِئَلَّا یَرِدَ عَلَیَّ مَا یُنَغِّصُ عَلَیَّ یَوْمِی قَالُوا نَعَمْ فَلَمَّا كَانَ مِنَ الْغَدِ أَخَذَ عَصَاهُ بِیَدِهِ وَ صَعِدَ إِلَی أَعْلَی مَوْضِعٍ مِنْ قَصْرِهِ وَ وَقَفَ مُتَّكِئاً عَلَی عَصَاهُ یَنْظُرُ إِلَی مَمَالِكِهِ مَسْرُوراً(۱) بِمَا أُوتِیَ فَرِحاً بِمَا أُعْطِیَ إِذْ نَظَرَ إِلَی شَابٍّ حَسَنِ الْوَجْهِ وَ اللِّبَاسِ قَدْ خَرَجَ عَلَیْهِ مِنْ بَعْضِ زَوَایَا قَصْرِهِ فَلَمَّا بَصُرَ بِهِ (۲) سُلَیْمَانُ علیه السلام قَالَ لَهُ مَنْ أَدْخَلَكَ إِلَی هَذَا الْقَصْرِ وَ قَدْ أَرَدْتُ أَنْ أَخْلُوَ فِیهِ الْیَوْمَ فَبِإِذْنِ مَنْ دَخَلْتَ فَقَالَ الشَّابُّ أَدْخَلَنِی هَذَا الْقَصْرَ رَبُّهُ وَ بِإِذْنِهِ دَخَلْتُ فَقَالَ رَبُّهُ أَحَقُّ بِهِ مِنِّی فَمَنْ أَنْتَ قَالَ أَنَا مَلَكُ الْمَوْتِ قَالَ علیه السلام وَ فِیمَا جِئْتَ قَالَ جِئْتُ لِأَقْبِضَ رُوحَكَ قَالَ امْضِ لِمَا أُمِرْتَ بِهِ فَهَذَا یَوْمُ سُرُورِی أَبَی اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ أَنْ یَكُونَ لِی سُرُورٌ دُونَ لِقَائِهِ فَقَبَضَ مَلَكُ الْمَوْتِ رُوحَهُ وَ هُوَ مُتَّكِئٌ عَلَی عَصَاهُ فَبَقِیَ سُلَیْمَانُ مُتَّكِئاً عَلَی عَصَاهُ وَ هُوَ مَیِّتٌ مَا شَاءَ اللَّهُ وَ النَّاسُ یَنْظُرُونَ إِلَیْهِ وَ هُمْ یُقَدِّرُونَ أَنَّهُ حَیٌّ فَافْتَتَنُوا فِیهِ وَ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ قَالَ إِنَّ سُلَیْمَانَ قَدْ بَقِیَ مُتَّكِئاً عَلَی عَصَاهُ هَذِهِ الْأَیَّامَ الْكَثِیرَةَ وَ لَمْ یَتْعَبْ وَ لَمْ یَنَمْ وَ لَمْ یَأْكُلْ وَ لَمْ یَشْرَبْ إِنَّهُ لَرَبُّنَا الَّذِی یَجِبُ عَلَیْنَا أَنْ نَعْبُدَهُ وَ قَالَ قَوْمٌ إِنَّ سُلَیْمَانَ سَاحِرٌ وَ إِنَّهُ یُرِینَا أَنَّهُ وَاقِفٌ مُتَّكِئٌ عَلَی عَصَاهُ یَسْحَرُ أَعْیُنَنَا وَ لَیْسَ كَذَلِكَ فَقَالَ الْمُؤْمِنُونَ إِنَّ سُلَیْمَانَ هُوَ عَبْدُ اللَّهِ وَ نَبِیُّهُ یُدَبِّرُ اللَّهُ أَمْرَهُ بِمَا شَاءَ فَلَمَّا اخْتَلَفُوا بَعَثَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ الْأَرَضَةَ فَدَبَّتْ فِی عَصَاهُ (۳)

فَلَمَّا أَكَلَتْ جَوْفَهَا انْكَسَرَتِ الْعَصَا وَ خَرَّ سُلَیْمَانُ مِنْ قَصْرِهِ عَلَی وَجْهِهِ فَشَكَرَ الْجِنُّ لِلْأَرَضَهِ صَنِیعَهَا(۴)

۱- ۱. فی نسخه:« سرورا» و كذلك فی العلل.

۲- ۲. فی العلل:« ابصره» و فی العیون: ابصر به.

۳- ۳. فی المصدر: فی عصا سلیمان.

۴- ۴. فی العیون: علی صنیعها.

فَلِأَجْلِ ذَلِکَ لَا تُوجَدُ الْأَرَضَهُ فِی مَکَانٍ إِلَّا وَ عِنْدَهَا مَاءٌ وَ طِینٌ وَ ذَلِکَ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ فَلَمَّا قَضَیْنا عَلَیْهِ الْمَوْتَ ما دَلَّهُمْ عَلی مَوْتِهِ إِلَّا دَابَّهُ الْأَرْضِ تَأْکُلُ مِنْسَأَتَهُ یَعْنِی عَصَاهُ فَلَمَّا خَرَّ تَبَیَّنَتِ الْجِنُّ أَنْ لَوْ کانُوا یَعْلَمُونَ الْغَیْبَ ما لَبِثُوا فِی الْعَذابِ الْمُهِینِ (۱) ثُمَّ قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام وَ اللَّهِ مَا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآیَهُ هَکَذَا وَ إِنَّمَا نَزَلَتْ فَلَمَّا خَرَّ تَبَیَّنَتِ الْإِنْسُ أَنَّ الْجِنَّ لَوْ کَانُوا یَعْلَمُونَ الْغَیْبَ مَا لَبِثُوا فِی الْعَذَابِ الْمُهِینِ.

**[ترجمه]العلل و العیون: امام جعفر صادق علیه السّلام می فرماید که: روزی سلیمان بن داود به یارانش گفت: راستی خدا تبارک و تعالی به من پادشاهی بخشیده که پس از من دیگری را نسزد، باد و آدمی و پری و وحوش را مسخرم کرده است، زبان پرنده ها را به من آموخته و هر چه را به من ارزانی کرده است، و با این همه نتوانستم یک روز تا شب شاد باشم، می خواهم فردا بالای کاخ روم، و به ممالک خود نگاه کنم به کسی اجازه ندهید نزد من آید تا روز مرا اندوهگین نسازد، گفتند: بسیار خوب.

فردا عصایش را به دست گرفت و بر بلندترین بام کاخش بر آمد و ایستاد و بر عصایش تکیه زد تا به شادی بر همه ممالکش نگاه کند و خوش باشد بدان چه داده شده ناگاه چشمش بجوانی زیبارو و خوش پوش افتاد که از یک گوشه کاخش درآمد، چون سلیمان او را دید گفت: چه کسی تو را به کاخ آورد با این که من خواستم امروز تنها باشم با اجازه که وارد شدی؟

جوان گفت: پروردگار این کاخ مرا راه داد و با اجازه او آمدم، سلیمان گفت: پروردگارش سزاوارتر است بدان از من، تو کیستی؟ گفت: من ملک الموتم، گفت: برای چه آمدی؟ گفت: آمدم جانت را بگیرم، گفت انجام ده آنچه را فرمان داری، این روز شادیم بود و خدا نخواست بی او شاد باشم.

با همان حالت تکیه بر عصا ملک الموت جانش را گرفت، و مرده و بر عصا تکیه زده، تا زمانی که خدا خواست بر جایش باقی ماند و مردم به او نگاه م یکردند و می پنداشتند زنده است و در باره او به وسوسه و اختلاف افتادند، برخی گفتند: سلیمان این همه روز تکیه بر عصا ایستاده بی خستگی و بی خواب و بی خوراک و بی نوشابه او پروردگار ما است و باید او را بپرستیم گروهی گفتند: سلیمان جادوگر است و چشم بندی کرده و در واقع چنین نیست، و مؤمنان گفتند سلیمان بنده و پیغمبر خداست و خدا به هر چه خواهد کار او را تدبیر کند.

و چون اختلاف بالا گرفت خداوند موریانه را فرستاد تا در عصایش تنید و درونش را خورد و شکست و سلیمان برو از بالای کاخ بر زمین در افتاد و جن از موریانه قدردانی کردند، از این رو موریانه در جایی نباشد جز اینکه آب و گل دارد، و آن است سخن خدا عزّ و جلّ «پس چون مرگ را بر او مقرر داشتیم، جز جنبنده ای خاکی [موریانه] که عصای او را [به تدریج] می خورد، [آدمیان را] از مرگ او آگاه نگردانید پس چون [سلیمان] فرو افتاد برای جنّیان روشن گردید که اگر غیب می دانستند، در آن عذاب خفّت آور [باقی] نمی ماندند - . سبأ / ۲۴ - ».

سپس امام صادق فرمود: به خدا آیه چنین نازل نشده و همانا به این لفظ نازل شده است «فَلَمَّا خَرَّ تَبَیَّنَتِ الْجِنُّ أَنْ لَوْ کانُوا یَعْلَمُونَ الْغَیْبَ ما لَبِثُوا فِی الْعَذابِ الْمُهِینِ - . علل الشرائع : ۳۶ . عیون اخبار الرضا : ۱۴۶ - ».

**[ترجمه]

«۳۶»

الْخِصَالُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْحَمِيدِ الْعَطَّارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ رَاشِدٍ الْبَرْمَكِيِّ عَنْ عُمَرَ بْنِ سَهْلٍ الْأَسَدِيِّ عَنْ سُهَيْلِ بْنِ غَزْوَانَ الْبَصْرِيِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام يَقُولُ: إِنَّ امْرَأَةً مِنَ الْجِنِّ كَانَ يُقَالُ لَهَا عَفْرَاءُ وَ كَانَتْ تَنْتَابُ (۲) النَّبِيَّ صلی الله علیه و آله فَتَسْمَعُ مِنْ كَلَامِهِ فَتَأْتِي صَالِحِي الْجِنِّ فَيُسْلِمُونَ عَلَى يَدَيْهَا وَ إِنَّهَا فَقَدَهَا النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله فَسَأَلَ عَنْهَا جَبْرَئِيلَ فَقَالَ إِنَّهَا زَارَتْ أُخْتاً لَهَا تُحِبُّهَا فِي اللَّهِ فَقَالَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله طُوبَى لِلْمُتَحَابِّينَ فِي اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى خَلَقَ فِي الْجَنَّةِ عَمُوداً مِنْ يَاقُوتَةٍ حَمْرَاءَ عَلَيْهِ سَبْعُونَ أَلْفَ قَصْرٍ فِي كُلِّ قَصْرٍ سَبْعُونَ أَلْفَ غُرْفَةٍ خَلَقَهَا اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِلْمُتَحَابِّينَ وَ الْمُتَزَاوِرِينَ فِي اللَّهِ ثُمَّ قَالَ يَا عَفْرَاءُ أَيُّ شَيْ ءٍ رَأَيْتِ قَالَتْ رَأَيْتُ عَجَائِبَ كَثِيرَةً قَالَ فَأَعْجَبُ مَا رَأَيْتِ قَالَتْ رَأَيْتُ إِبْلِيسَ فِي الْبَحْرِ الْأَخْضَرِ عَلَى صَخْرَةٍ بَيْضَاءَ مَادّاً يَدَيْهِ إِلَى السَّمَاءِ وَ هُوَ يَقُولُ إِلَهِي إِذَا بَرَرْتَ قَسَمَكَ وَ أَدْخَلْتَنِي نَارَ جَهَنَّمَ فَأَسْأَلُكَ بِحَقِّ مُحَمَّدٍ وَ عَلِيٍّ وَ فَاطِمَةَ وَ الْحَسَنِ وَ الْحُسَيْنِ إِلَّا خَلَّصْتَنِي مِنْهَا وَ حَشَرْتَنِي مَعَهُمْ فَقُلْتُ يَا حَارِثُ مَا هَذِهِ الْأَسْمَاءُ الَّتِي تَدْعُو بِهَا قَالَ لِي رَأَيْتُهَا عَلَى سَاقِ الْعَرْشِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَخْلُقَ اللَّهُ آدَمَ بِسَبْعَةِ آلَافِ سَنَةٍ فَعَلِمْتُ أَنَّهُمْ أَكْرَمُ الْخَلْقِ عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَأَنَا أَسْأَلُهُ بِحَقِّهِمْ فَقَالَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله وَ اللَّهِ لَوْ أَقْسَمَ أَهْلُ الْأَرْضِ بِهَذِهِ

۱- ۱. علل الشرائع: ۳۶ عيون أخبار الرضا. ۱۴۶. و الآيه فى سبأ: ۲۴.

۲- ۲. فى نسخه:[يأتى] و كذلك فى الخصال المطبوع.

الْأَسْمَاءِ لَأَجَابَهُمْ (۱).

**[ترجمه]الخصال: سهل بن غزوان بصری روایت می کند که: شنیدم امام جعفر صادق علیه السّلام می فرماید: زنی از پریان به نام عفراء پیاپی می آمد نزد پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سخن او را می شنید و سپس نزد پریان صالح می رفت و آن ها به دست او مسلمان می شدند،پس از مدتی دیگر پیغمبر او را نیافت و از جبرئیل در باره او پرسش کرد، گفت: به دیدار یکی از خواهران دینی خود رفته که برای رضای خدا او را دوست دارد.

پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: خوشا به حال کسانی که برای خدا همدیگر را دوست دارند، راستی خدا تبارك و تعالی در بهشت ستونی از یك دانه یاقوت سرخ آفریده که بر آن ۷۰ هزار کاخ است و در هر کاخی ۷۰ هزار اتاق و آن را خدا برای دوستان و کسانی که در راه خدا با یکدیگر دیدار می کنند، آفریده است.

سپس فرمود: ای عفراء چه دیدی؟ گفت: عجائب بسیار، فرمود: عجیب ترین چیزی که دیدی چه بود؟ گفت ابلیس را در دریای اخضر روی سنگی سفید دیدم که دست به آسمان برآورده و می گوید: معبودا چون به سوگند خود وفا کردی و مرا به دوزخ بردی من از تو خواهش دارم به حق محمّد و علی و فاطمه و حسن و حسین که مرا از آن رها کنی و با آنان محشور کنی.

من گفتم: ای حارث این نام ها که بدآن ها دعا می کنی چه کسانی هستند؟ گفت من آن ها را ۷ هزار سال پیش از آفرینش آدم بر ساق عرش دیدم و دانستم آن ها ارجمندترین آفریده ها نزد خدا عزّ و جلّ هستند و من به حق آن ها از خدا خواهش و طلب بخشش می کنم، پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: به خدا اگر همه اهل زمین خدا را به این نام ها خوانند البته آن ها را اجابت کند - . الخصال ۲ : ۱۷۱ - .

**[ترجمه]

بيان

قال فی القاموس انتابهم انتيابا أتاهم مره بعد مره لو أقسم أهل الأرض أی جميعهم.

**[ترجمه]قال فی القاموس انتابهم انتيابا أتاهم مره بعد مره لو أقسم أهل الأرض أی جميعهم.

**[ترجمه]

«۳۷»

تَفْسِيرُ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ،: فِي قَوْلِهِ تَعَالَى حِكَايَةً عَنِ الْجِنِ يا قَوْمَنا إِنَّا سَمِعْنا إِلَى قَوْلِهِ أُولئِكَ فِي ضَلالٍ مُبِينٍ فَهُوَ(۲) كُلُّهُ حِكَايَةٌ عَنِ الْجِنِّ وَ كَانَ سَبَبُ نُزُولِ هَذِهِ الْآيَهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله خَرَجَ مِنْ مَكَّهَ إِلَى سُوقِ عُكَاظٍ وَ مَعَهُ زَيْدُ بْنُ حَارِثَهَ يَدْعُو النَّاسَ

إِلَى الْإِسْلَامِ فَلَمْ يُجِبْهُ أَحَدٌ وَ لَمْ يَجِدْ مَنْ يَقْبَلُهُ (۳) ثُمَّ رَجَعَ إِلَى مَكَّهَ فَلَمَّا بَلَغَ مَوْضِعاً يُقَالُ لَهُ وَادِی مَجَنَّهَ تَهَجَّدَ بِالْقُرْآنِ فِی جَوْفِ اللَّیْلِ فَمَرَّ بِهِ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ فَلَمَّا سَمِعُوا قِرَاءَهَ رَسُولِ اللَّهِ اسْتَمَعُوا لَهُ فَلَمَّا سَمِعُوا قِرَاءَتَهُ قَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ أَنْصِتُوا یَعْنِی اسْکُتُوا فَلَمَّا قُضِیَ أَیْ فَرَغَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مِنَ الْقِرَاءَهِ وَلَّوْا إِلی قَوْمِهِمْ مُنْذِرِینَ قالُوا یا قَوْمَنا إِنَّا سَمِعْنا کِتاباً أُنْزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسی مُصَدِّقاً لِما بَیْنَ یَدَیْهِ یَهْدِی إِلَی الْحَقِّ وَ إِلی طَرِیقٍ مُسْتَقِیمٍ یا قَوْمَنا أَجِیبُوا داعِیَ اللَّهِ وَ آمِنُوا بِهِ إِلَی قَوْلِهِ أُولئِکَ فِی ضَلالٍ مُبِینٍ فَجَاءُوا إِلَی رَسُولِ اللَّهِ (۴) فَأَسْلَمُوا وَ آمَنُوا وَ عَلَّمَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله شَرَائِعَ الْإِسْلَامِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَلَی نَبِیِّهِ قُلْ أُوحِیَ إِلَیَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِ السُّورَهَ کُلَّهَا فَحَکَی اللَّهُ قَوْلَهُمْ وَ وَلَّی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلَیْهِمْ مِنْهُمْ وَ کَانُوا یَعُودُونَ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِی کُلِّ وَقْتٍ فَأَمَرَ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهِ أَنْ یُعَلِّمَهُمْ وَ یُفَقِّهَهُمْ فَمِنْهُمْ مُؤْمِنُونَ وَ کَافِرُونَ وَ نَاصِبُونَ وَ یَهُودُ وَ نَصَارَی وَ مَجُوسٌ وَ هُمْ وُلْدُ الْجَانِّ وَ سُئِلَ الْعَالِمُ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهِ عَنْ مُؤْمِنِی الْجِنِّ أَ یَدْخُلُونَ الْجَنَّهَ فَقَالَ لَا وَ لَکِنْ

۱- ۱. الخصال ۲: ۱۷۱.

۲- ۲. فی نسخه:[فهذا] و هو الموجود فی المصدر.

۳- ۳. فی المصدر: و لم یجد أحدا یقبله.

۴- ۴. فی المصدر: فجاءوا الی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله یطلبون شرائع الإسلام.

لِلَّهِ حَظَائِرُ بَيْنَ الْجَنَّهِ وَ النَّارِ يَكُونُ فِيهَا مُؤْمِنُو الْجِنِّ وَ فُسَّاقُ الشِّيعَهِ(۱).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: درباره سخن خدا حکایتِ کلام پریان «ای قوم ما شنیدیم» تا آنجا که فرماید: «آنان در گمراهی آشکارایند» همه حکایت از پریان است.

و سبب نزول این آیه آن بود که پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله از مکه به بازار عکاظ رفت و زید بن حارثه با او بود و مردم را به اسلام می خواند، و کسی به او پاسخ نداد و کسی که آن را پذیرد، نیافت. سپس به مکه برگشت، و چون به جائی رسید به نام وادی مجنه در دل شب با قرآن نماز شب خواند و چند تن پری بر او گذر کردند.

و چون قرائت رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله را شنیدند، گوش دادند و چون گوش گرفتند، به همدیگر گفتند: خاموش باشید و چون پایان یافت و رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله از قرائت قرآن فارغ شدند،« هشداردهنده به سوی قوم خود بازگشتند، فتند: «ای قوم ما، ما کتابی را شنیدیم که بعد از موسی نازل شده [و] تصدیق کننده [کتابهای] پیش از خود است، و به سوی حقّ و به سوی راهی راست راهبری می کند، ای قوم ما، دعوت کننده خدا را پاسخ [مثبت] دهید و به او ایمان آورید». - . الاحقاف / ۲۹ - ۳۱ - - تا فرموده- آنان در گمراهی آشکارند، و آمدند نزد رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله و مسلمان شدند و به او گرویدند و رسول خدا آداب اسلام را به آن ها آموخت.

و خداوند به پیغمبر خود فرو فرستاد «قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِ» تا پایان همه سوره و خدا گفته آن ها را باز گفت و رسول خدا از خودشان کسی بر آن ها گماشت و همواره به رسول خدا مراجعه می کردند و آن حضرت به امیر المؤمنین علیه السّلام امر کردند تا به آن ها بیاموزد و آن ها را فقیه سازد، برخی مؤمن باشند و برخی کافر و برخی هم ناصبی و یهودی و ترسا و گبر و آن ها فرزندان جان باشند.

و از عالم سؤال شد در باره مؤمنان جن که آیا به بهشت می روند؟ فرمود: نه ولی خدا را محل هایی هست میان بهشت و دوزخ که مؤمنان جن و فاسقان شیعه در آن ها باشند - . تفسیر القمی : ۶۲۳ ۶۲۴ - .

**[ترجمه]

«۳۸»

الْكَافِي، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عُبْدُوسٍ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ أَبِي جَمِيلَهَ عَنْ لَيْثٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ اسْتِنْجَاءِ الرَّجُلِ بِالْعَظْمِ أَوِ الْبَعْرِ أَوِ الْعُودِ قَالَ أَمَّا الْعَظْمُ وَ الرَّوْثُ فَطَعَامُ الْجِنِّ وَ ذَلِكَ مِمَّا اشْتَرَطُوا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالَ لَا يَصْلُحُ بِشَيْ ءٍ مِنْ ذَلِكَ (۲).

**[ترجمه]الکافی: لیث روایت می کند که از امام جعفر صادق علیه السّلام درباره کسی با استخوان یا پشکل یا چوب استنجاء کند، پرسیدم ، فرمود: استخوان و سرگین خوراک پریانند که با رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله قرار داد کردند، و با هیچ کدام شایسته نیست.

**[ترجمه]

«۳۹»

الْعِلَلُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِيدِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي الْمِقْدَامِ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى لَمَّا أَحَبَّ أَنْ يَخْلُقَ خَلْقاً بِيَدِهِ وَ ذَلِكَ بَعْدَ مَا مَضَى لِلْجِنِّ وَ النَّسْنَاسِ فِي الْأَرْضِ سَبْعَةُ آلَافِ سَنَةٍ قَالَ وَ لَمَّا كَانَ مِنْ شَأْنِ اللَّهِ أَنْ يَخْلُقَ آدَمَ لِلَّذِي أَرَادَ مِنَ التَّدْبِيرِ وَ التَّقْدِيرِ لِمَا هُوَ مُكَوِّنُهُ فِي السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ عِلْمِهِ لِمَا أَرَادَهُ مِنْ ذَلِكَ كُلِّهِ كَشَطَ عَنْ أَطْبَاقِ السَّمَاوَاتِ ثُمَّ قَالَ لِلْمَلَائِكَةِ انْظُرُوا إِلَى أَهْلِ الْأَرْضِ مِنْ خَلْقِي مِنَ الْجِنِّ وَ النَّسْنَاسِ فَلَمَّا رَأَوْا مَا يَعْمَلُونَ فِيهَا مِنَ الْمَعَاصِي وَ سَفْكِ الدِّمَاءِ وَ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ عَظُمَ ذَلِكَ عَلَيْهِمْ وَ غَضِبُوا لِلَّهِ وَ أَسِفُوا عَلَى أَهْلِ الْأَرْضِ وَ لَمْ يَمْلِكُوا غَضَبَهُمْ أَنْ قَالُوا يَا رَبِّ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْقَادِرُ الْجَبَّارُ الْقَاهِرُ الْعَظِيمُ الشَّأْنِ وَ هَذَا خَلْقُكَ الضَّعِيفُ الذَّلِيلُ فِي أَرْضِكَ يَتَقَلَّبُونَ فِي قَبْضَتِكَ وَ يَعِيشُونَ بِرِزْقِكَ وَ يَسْتَمْتِعُونَ (۳)

بِعَافِيَتِكَ وَ هُمْ يَعْصُونَكَ بِمِثْلِ هَذِهِ الذُّنُوبِ الْعِظَامِ لَا تَأْسَفُ وَ لَا تَغْضَبُ وَ لَا تَنْتَقِمُ لِنَفْسِكَ لِمَا تَسْمَعُ مِنْهُمْ وَ تَرَى وَ قَدْ عَظُمَ ذَلِكَ عَلَيْنَا وَ أَكْبَرْنَاهُ

فِيكَ فَلَمَّا سَمِعَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ ذَلِكَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ قَالَ إِنِّي جاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً لِي عَلَيْهِمْ فَيَكُونُ حُجَّةً لِي عَلَيْهِمْ فِي أَرْضِي عَلَى خَلْقِي فَقَالَتِ الْمَلَائِكَةُ سُبْحَانَكَ

۱- ۱. تفسير القمّيّ: ۶۲۳ و ۶۲۴.

۲- ۲. لم نجد الحديث فى الكافى و الظاهر ان المصنّف و هم فى ذلك و الصحيح[التهذيب] راجع التهذيب ۱: ۱۰۱(ط ۱) و ۳۵۴(ط ۲).

۳- ۳. فى نسخه: و يتمتعون.

أَ تَجْعَلُ فِيها مَنْ يُفْسِدُ فِيها وَ يَسْفِكُ الدِّماءَ وَ نَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَ نُقَدِّسُ لَكَ وَ قَالُوا فَاجْعَلْهُ مِنَّا فَإِنَّا لَا نُفْسِدُ فِي الْأَرْضِ وَ لَا نَسْفِكُ الدِّمَاءَ قَالَ اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ يَا مَلَائِكَتِي إِنِّي أَعْلَمُ ما لا تَعْلَمُونَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَخْلُقَ خَلْقاً بِيَدِي أَجْعَلُ ذُرِّيَّتَهُ أَنْبِيَاءَ مُرْسَلِينَ وَ عِبَاداً صَالِحِينَ وَ أَئِمَّةً مُهْتَدِينَ أَجْعَلُهُمْ خُلَفَائِي عَلَى خَلْقِي فِي أَرْضِي يَنْهَوْنَهُمْ عَنْ مَعَاصِيَ (۱)

وَ يُنْذِرُونَهُمْ عَذَابِي وَ يَهْدُونَهُمْ إِلَى طَاعَتِي وَ يَسْلُكُونَ بِهِمْ طَرِيقَ سَبِيلِي وَ أَجْعَلُهُمْ حُجَّةً لِي عُذْراً أَوْ نُذْراً وَ أُبِينُ النَّسْنَاسَ (۲)

مِنْ أَرْضِي فَأُطَهِّرُهَا مِنْهُمْ وَ أَنْقُلُ مَرَدَةَ الْجِنِّ الْعُصَاةَ عَنْ بَرِيَّتِي وَ خَلْقِي وَ خِيَرَتِي وَ أُسْكِنُهُمْ فِي الْهَوَاءِ وَ فِي أَقْطَارِ الْأَرْضِ لَا يُجَاوِرُونَ نَسْلَ خَلْقِي وَ أَجْعَلُ بَيْنَ الْجِنِّ وَ بَيْنَ خَلْقِي حِجَاباً وَ لَا يَرَى نَسْلُ خَلْقِيَ الْجِنَّ وَ لَا يُؤَانِسُونَهُمْ وَ لَا يُخَالِطُونَهُمْ (۳)

فَمَنْ عَصَانِي مِنْ نَسْلِ خَلْقِيَ الَّذِينَ اصْطَفَيْتُهُمْ لِنَفْسِي أَسْكَنْتُهُمْ مَسَاكِنَ الْعُصَاةِ وَ أَوْرَدْتُهُمْ مَوَارِدَهُمْ وَ لَا أُبَالِي فَقَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا رَبِّ افْعَلْ مَا شِئْتَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا بِمَا عَلَّمْتَنَا-(۴) إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ الْخَبَرَ.

**[ترجمه]العلل: امیر المؤمنین علیه السّلام می فرماید که: چون خدا تبارک و تعالی پس از ۷ هزار سال از گذشت جن و نسناس در زمین، خواست به دست خود آفریده ای آفریند، سپس فرمود: کار خدا این شد که آدم را برای تقدیر و تدبیری که در آسمان و زمین خواهد و داند و برای آنچه خواهد آفریند، پرده آسمان ها را برداشت و به فرشته ها فرمود: بنگرید خلق من در زمین از جن و نسناس چه می کنند؟

چون فرشته ها گناه و خونریزی و فساد آن ها را در زمین دیدند به ناحق بر آن ها گران آمد و بر خدا خشم گرفتند و افسوس خوردند بر اهل زمین و نتوانستند خشم خود را فرو خورند و گفتند پروردگارا توئی عزیز و توانا، جبار و قاهر و عظیم الشان اینانند خلق ناتوان و خوار زمینت که در قبضه قدرتت می چرخند و روزیت را می خورند و از عافیت تو بهره مندانند و با این گناهان بزرگ تو را نافرمانی می کنند و تو افسوس نمی خوری و خشمگین نمی شوی و انتقام نمی گیری از آنچه از آن ها شنوی و بینی، و این بر ما ناگوار است و آن را بزرگ شماریم.

چون خدا از فرشته ها این را شنید فرمود: «من در زمین جانشینی خواهم گماشت» بر آن ها تا حجت من باشد بر آفریدگانم، فرشته ها گفتند «آیا در آن کسی را می گماری که در آن فساد انگیزد، و خونها بریزد؟ و حال آنکه ما با ستایش تو، [تو را] تنزیه می کنیم و به تقدیست می پردازیم» گفتند: آن جاگزین را از بین ما قرار بده که نه تباهی انگیزیم و نه خونریزیم.

خدا جلّ جلاله فرمود: ای فرشته هایم، «من چیزی می دانم که شما نمی دانید»، من می خواهم به دست خود آفریده ای سازم که نژادش را پیغمبرانی مرسل، بندگانی خوب و امامانی رهبر نمایم و آنان را خلفای خود در زمین قرار دهم تا از گناهان باز دارند و به اطاعتم وادارند، و به راهم هدایت کنند، و آنان را برای عذر خواهی و بیم و انذار حجت خود کنم، و نسناس را از زمین خود جدا و آن را از وجود آن ها پاک کنم، و پریان نافرمان سرکش را از آفریده های خوبم دور کنم و در هواء و اطراف زمین اندازم تا در کنار نژادی که آفریده ام نباشند و میان پریان و آفریده ام پرده کشم تا نژادش پریان را نبیند و اُنس و آمیزش با آن نکند، و هر که نافرمانی ام کند از نژادی که آفریده ام و برای خود برگزیده ام به جایگاه نافرمانانش برم و باکی ندارم. فرشته ها گفتند: پروردگارا هر چه خواهی انجام بده. « ما را جز آنچه [خود] به ما آموخته ای، هیچ دانشی نیست تویی

داناى حكيم».

**[ترجمه]

أقول

قد مضى تمامه فى باب ما به قوام بدن الإنسان (۵).

**[ترجمه]تمام اين خبر در باب آنچه قوام تن آدمى بدان است گذشت - .علل الشرائع ۱ : ۹۸ - .

**[ترجمه]

«۴۰»

تَفْسِيرُ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ،: فِى قَوْلِهِ تَعَالَى وَ الْجَانَّ خَلَقْناهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نارِ السَّمُوم قَالَ أَبُو إِبْلِيسَ وَ قَالَ الْجِنُّ مِنْ وُلْدِ الْجَانِّ مِنْهُمْ مُؤْمِنُونَ وَ كَافِرُونَ وَ يَهُودُ وَ نَصَارَى وَ يَخْتَلِفُ أَدْيَانُهُمْ وَ الشَّيَاطِينُ مِنْ وُلْدِ إِبْلِيسَ وَ لَيْسَ فِيهِمْ مُؤْمِنُونَ إِلَّا وَاحِدٌ اسْمُهُ هَامُ بْنُ هِيمَ بْنِ لَاقِيسَ بْنِ إِبْلِيسَ جَاءَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَرَآهُ جَسِيماً عَظِيماً وَ امْرَأً مَهُولًا فَقَالَ لَهُ مَنْ أَنْتَ قَالَ أَنَا هَامُ بْنُ هِيمَ بْنِ لَاقِيسَ بْنِ إِبْلِيسَ كُنْتُ يَوْمَ قَتْلِ هَابِيلَ غُلَامَ ابْنَ أَعْوَامٍ أَنْهَى عَنِ الِاعْتِصَامِ وَ آمُرُ بِإِفْسَادِ الطَّعَامِ

۱- ۱. فى المصدر: عن المعاصى.

۲- ۲. أى اقطع النسناس من ارضى، و فى نسخه:[أبير] أى اهلكهم.

۳- ۳. فى نسخه: و لما يجالسونهم.

۴- ۴. فى المصدر: ما علمتنا.

۵- ۵. علل الشرائع ۱: ۹۸.

فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله بِئْسَ لَعَمْرِی الشَّابُّ الْمُؤَمِّلُ وَ الْکَهْلُ الْمُؤَمِّرُ فَقَالَ دَعْ عَنْکَ هَذَا یَا مُحَمَّدُ فَقَدْ جَرَتْ تَوْبَتِی عَلَی یَدِ نُوحٍ وَ لَقَدْ کُنْتُ مَعَهُ فِی السَّفِینَةِ فَعَاتَبْتُهُ عَلَی دُعَائِهِ عَلَی قَوْمِهِ وَ لَقَدْ کُنْتُ مَعَ إِبْرَاهِیمَ حَیْثُ أُلْقِیَ فِی النَّارِ فَجَعَلَهَا اللَّهُ بَرْداً وَ سَلَاماً وَ لَقَدْ کُنْتُ

مَعَ مُوسَی حِینَ غَرَّقَ اللَّهُ فِرْعَوْنَ وَ نَجَّی بَنِی إِسْرَائِیلَ وَ لَقَدْ کُنْتُ مَعَ هُودٍ حِینَ دَعَا عَلَی قَوْمِهِ فَعَاتَبْتُهُ وَ لَقَدْ کُنْتُ مَعَ صَالِحٍ (۱)

فَعَاتَبْتُهُ عَلَی دُعَائِهِ عَلَی قَوْمِهِ وَ لَقَدْ قَرَأْتُ الْکُتُبَ فَکُلُّهَا تُبَشِّرُنِی بِکَ وَ الْأَنْبِیَاءُ یُقْرِءُونَکَ السَّلَامَ وَ یَقُولُونَ أَنْتَ أَفْضَلُ الْأَنْبِیَاءِ وَ أَکْرَمُهُمْ فَعَلِّمْنِی مِمَّا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَیْکَ شَیْئاً فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِأَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام عَلِّمْهُ فَقَالَ هَامُ یَا مُحَمَّدُ إِنَّا لَا نُطِیعُ إِلَّا نَبِیّاً أَوْ وَصِیَّ نَبِیٍّ فَمَنْ هَذَا قَالَ هَذَا أَخِی وَ وَصِیِّی وَ وَزِیرِی وَ وَارِثِی عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ قَالَ نَعَمْ نَجِدُ اسْمَهُ فِی الْکُتُبِ إِلْیَا فَعَلَّمَهُ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ فَلَمَّا کَانَتْ لَیْلَةُ الْهَرِیرِ بِصِفِّینَ جَاءَ إِلَی أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ (۲).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: درباره سخن خدا «و پیش از آن، جن را از آتشی سوزان و بی دود خلق کردیم» فرمود: او پدر ابلیس بود، و فرمود: پریان فرزندان جان اند، مؤمن دارند و کافر و یهود و ترسا و کیش هایی چند، و شیاطین فرزندان ابلیس اند، در آن ها مؤمن نیست جز یکی به نام هام بن هیم بن لاقیس بن ابلیس که نزد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آمد و او را تنومند و بزرگ و هراسناک دید و فرمود: تو کیستی؟ گفت: من هام بن هیم بن لاقیس بن ابلیس، روزی که هابیل کشته شد پسربچه ای بودم چند ساله که از عصمت باز می داشتم و به تباه کردن خوراک فرمان می دادم .

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: چه بد باشد جوان پرآرزو و برنای نیازمند به فرمان، گفت: ای محمّد این ها را واگذار من به دست نوح توبه کردم، و به همراه او در کشتی بودم و او را به خاطر نفرین قومش سرزنش کردم، من با ابراهیم بودم که در آتشش افکندند و خدا آن را سرد و سلامت ساخت، با موسی بودم که خدا فرعون را غرق کرد و بنی اسرائیل را نجات داد، با هود بودم که قوم خود را نفرین کرد و من او را سرزنش کردم، با صالح بودم و او را به سبب نفرین قومش سرزنش کردم، و همه کتاب ها را خواندم و همه به وجود تو مژده دهند و پیغمبران به تو سلام می رسانند و می گویند تو برتر و ارجمندترین پیغمبرانی، از آنچه خدا بر تو فروآورده چیزی به من یاد بده.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به امیر المؤمنین علیه السّلام فرمود: او را بیاموز، هام گفت: ای محمّد ما فرمان نبریم جز از پیغمبر یا وصیّ پیغمبر، این کیست؟ فرمود: این برادرم و وصیم و وزیرم و وارثم علی بن ابی طالب است، گفت: چشم، نامش را در کتب الیا یافتیم، و شب هریر در صفین نزد امیر المؤمنین علیه السّلام آمد - . تفسیر القمی : ۳۵۱ - .

**[ترجمه]

«۴۱»

دَلَائِلُ الطَّبَرِیِّ، وَ الْبَصَائِرُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِیلَ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَکَمِ عَنْ مَالِکِ بْنِ عَطِیَّةَ عَنْ أَبِی حَمْزَةَ الثُّمَالِیِّ قَالَ: کُنْتُ مَعَ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فِیمَا بَیْنَ مَکَّةَ وَ الْمَدِینَةِ إِذَا الْتَفَتَ (۳) عَنْ یَسَارِهِ فَإِذَا کَلْبٌ أَسْوَدُ فَقَالَ مَا لَکَ قَبَّحَکَ اللَّهُ مَا أَشَدَّ مُسَارَعَتَکَ فَإِذَا هُوَ شَبِیهٌ بِالطَّائِرِ فَقُلْتُ مَا هُوَ(۴)

جُعِلْتُ فِدَاكَ فَقَالَ هَذَا عَثْمٌ بَرِيدُ الْجِنِّ مَاتَ هِشَامٌ السَّاعَةَ فَهُوَ يَطِيرُ يَنْعَاهُ (۵) فِي كُلِّ بَلْدَهٍ(۶).

الکافی، عن محمد بن یحیی عن محمد بن الحسین عن محمد بن إسماعیل: مثله (۷).

۱- ۱. فی المصدر: و لقد قرأت الکتب مع صالح.

۲- ۲. تفسیر القمّیّ: ۳۵۱.

۳- ۳. فی الدلائل: فالتفت.

۴- ۴. فی نسخه:[ما هذا] و فی الدلائل: ما هذا جعلنی اللّه فداک.

۵- ۵. فی نسخه:[ینعی به] و هو الموجود فی الدلائل.

۶- ۶. دلائل الإمامه: ۱۳۲ بصائر الدرجات: ۲.

۷- ۷. فروع الکافی ۶: ۵۵۳(ط آخوندی) فیه:[أسود بهیم] و فیه:[ما هذا] و فیه: غثیم.

**[ترجمه]دلائل الطبری و البصائر: ابو حمزه ثمالی روایت می کند که: همراه امام جعفر صادق علیه السّلام میان مکّه و مدینه، بودم ناگهان به سمت چپ خود رو کرد و سگی سیاه بود، فرمود: تو را چه شده است؟ خدایت زشت کناد چه شتابی داری؟ مانند پرنده سرعت داشت، گفتم: این چیست قربانت شوم؟ فرمود: عثم پیک پریان است، هشام اکنون مرده و او می پرد تا خبر مرگش را به هر شهری برساند - . دلائل الامامه : ۱۳۲. بصائر الدرجات : ۲۲ - .

در کافی نیز مانندش آمده است - . فروع الکافی ۶ : ۵۵۳ - .

**[ترجمه]

«۴۲»

الْمَنَاقِبُ لِابْنِ شَهْرَآشُوبَ، قَالَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام: خَدَمَ أَبُو خَالِدٍ الْكَابُلِيُّ عَلِيَّ بْنَ الْحُسَيْنِ علیه السلام دَهْراً مِنْ عُمُرِهِ ثُمَّ إِنَّهُ أَرَادَ أَنْ يَنْصَرِفَ إِلَى أَهْلِهِ فَأَتَى عَلِيَّ بْنَ الْحُسَيْنِ علیه السلام وَ شَكَا إِلَيْهِ شِدَّةَ شَوْقِهِ إِلَى وَالِدَيْهِ فَقَالَ يَا أَبَا خَالِدٍ يَقْدَمُ غَداً رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الشَّامِ لَهُ قَدْرٌ وَ مَالٌ كَثِيرٌ وَ قَدْ أَصَابَ بِنْتاً لَهُ عَارِضٌ مِنْ أَهْلِ الْأَرْضِ (۱) وَ يُرِيدُونَ أَنْ يَطْلُبُوا مُعَالِجاً يُعَالِجُهَا فَإِذَا أَنْتَ سَمِعْتَ قُدُومَهُ فَأْتِهِ وَ قُلْ لَهُ أَنَا أُعَالِجُهَا لَكَ عَلَى أَنْ أَشْتَرِطَ لَكَ أَنِّي أُعَالِجُهَا عَلَى دِيَتِهَا عَشَرَةِ آلَافِ دِرْهَمٍ فَلَا تَطْمَئِنَّ إِلَيْهِمْ وَ سَيُعْطُونَكَ مَا تَطْلُبُ مِنْهُمْ فَلَمَّا أَصْبَحُوا قَدِمَ الرَّجُلُ وَ مَنْ مَعَهُ وَ كَانَ مِنْ عُظَمَاءِ أَهْلِ الشَّامِ فِي الْمَالِ وَ الْمَقْدُرَهِ فَقَالَ أَ مَا مِنْ مُعَالِجٍ يُعَالِجُ بِنْتَ هَذَا الرَّجُلِ فَقَالَ لَهُ أَبُو خَالِدٍ أَنَا أُعَالِجُهَا عَلَى عَشَرَةِ آلَافِ دِرْهَمٍ فَإِنْ أَنْتُمْ وَفَيْتُمْ وَفَيْتُ لَكُمْ عَلَى أَنْ لَا يَعُودَ إِلَيْهَا أَبَداً فَشَرَطُوا أَنْ يُعْطُوهُ عَشَرَةَ آلَافِ دِرْهَمٍ فَأَقْبَلَ إِلَى عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ فَأَخْبَرَهُ الْخَبَرَ فَقَالَ إِنِّي أَعْلَمُ أَنَّهُمْ سَيَغْدِرُونَ بِكَ وَ لَا يَفُونَ لَكَ انْطَلِقْ يَا أَبَا خَالِدٍ فَخُذْ بِأُذُنِ الْجَارِيَهِ الْيُسْرَى ثُمَّ قُلْ يَا خَبِيثُ يَقُولُ لَكَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ اخْرُجْ مِنْ هَذِهِ الْجَارِيَهِ وَ لَا تَعُدْ فَفَعَلَ أَبُو خَالِدٍ مَا أَمَرَهُ وَ خَرَجَ مِنْهَا فَأَفَاقَتِ الْجَارِيَهُ وَ طَلَبَ أَبُو خَالِدٍ الَّذِي شَرَطُوا لَهُ فَلَمْ يُعْطُوهُ فَرَجَعَ مُغْتَمّاً كَئِيباً فَقَالَ لَهُ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ مَا لِي أَرَاكَ كَئِيباً يَا أَبَا خَالِدٍ أَ لَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّهُمْ يَغْدِرُونَ بِكَ دَعْهُمْ فَإِنَّهُمْ سَيَعُودُونَ إِلَيْكَ فَإِذَا لَقُوكَ فَقُلْ لَسْتُ أُعَالِجُهَا حَتَّى تَضَعُوا الْمَالَ عَلَى يَدَيْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ (۲) فَعَادُوا إِلَى أَبِي خَالِدٍ يَلْتَمِسُونَ مُدَاوَاتَهَا فَقَالَ لَهُمْ إِنِّي لَا أُعَالِجُهَا حَتَّى تَضَعُوا الْمَالَ عَلَى يَدَيْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ علیه السلام فَإِنَّهُ لِي وَ لَكُمْ ثِقَةٌ فَرَضُوا وَ وَضَعُوا الْمَالَ عَلَى

۱- ۱. فی الخرائج: قد اصابها عارض من الجن.

۲- ۲. فی المصدر:[علی یدی علیّ بن الحسین فانه لی و لکم ثقه(فاصیبت الجاریه و عادوا إلیه و قال: ما امره به فرضوا) و وضعوا المال علی یدی علیّ بن الحسین فرجع] و الظاهر أنّه مصحف لان الظاهر ان ابن شهرآشوب اخرج الحدیث من رجال الکشّیّ و ألفاظه یوافق المتن.

يَدَيْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عليه السلام فَرَجَعَ أَبُو خَالِدٍ إِلَى الْجَارِيَهِ فَأَخَذَ بِأُذُنِهَا الْيُسْرَى ثُمَّ قَالَ يَا خَبِيثُ يَقُولُ لَکَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ عليه السلام اخْرُجْ مِنْ هَذِهِ الْجَارِيَهِ وَ لَا تَعْرِضْ لَهَا إِلَّا بِسَبِيلِ خَيْرٍ فَإِنَّکَ إِنْ عُدْتَ أَحْرَقْتُکَ بِنَارِ اللَّهِ الْمُوقَدَهُ الَّتِی تَطَّلِعُ عَلَى الْأَفْئِدَهِ فَخَرَجَ مِنْهَا وَ دَفَعَ الْمَالَ إِلَى أَبِی خَالِدٍ فَخَرَجَ إِلَى بِلَادِهِ (۱).

الخرائج، عن أبی الصباح الکنانی عنه علیه السلام: مثله (۲)

الکشی، وجدت بخط جبرئیل بن أحمد عن محمد بن عبد الله بن مهران عن محمد بن علی عن علی بن محمد عن الحسن بن علی عن أبیه عن الکنانی: مثله (۳).

**[ترجمه]المناقب لابن شهر آشوب: امام محمد باقر علیه السّلام فرمود: ابو خالد کابلی روزگاری از عمرش را در خدمت امام سجاد علیه السّلام گذراند، سپس تصمیم گرفت که بهسوی اهل خود باز گردد و از شدت اشتیاق به دیدار با پدر و مادرش به او شکایت کرد، فرمود: ای ابو خالد فردا مردی از شام آید که درجه و مال فراوان دارد و به دخترش از اهل زمین پیشامدی رخ داده، و دنبال پزشکی هستند که او را درمان کند، چون شنیدی آمده، پیش او برو و بگو من او را درمان کنم به مزدی برابر دیه او که ۱۰ هزار درهم است، و به آن ها دلگرم مشو که آنچه جوئی به تو خواهند داد.

فردا بامداد آن مرد و همراهانش آمدند، از بزرگان اهل شام بود در جاه و مال گفت: پزشکی نیست که دختر این مرد را درمان کند؟ ابو خالد گفت من او را در برابر ۱۰ هزار درهم درمان کنم و اگر بپردازید شرط می کنم که دیگر درد او برنگردد و با او قرار کردند ۱۰ هزار درهمش بدهند و او نزد امام علیه السّلام آمد و گزارش داد فرمود: من می دانم با تو نامردی کنند و به تو نپردازند، ای ابو خالد برو و گوش چپ آن دختر را بگیر و بگو: ای خبیث علی بن الحسین به تو فرماید از این دختر بیرون شو و به او برنگرد، ابو خالد فرمان را انجام داد و او هم برون رفت و دخترک به هوش آمد و ابو خالد درخواست ادای قرار کرد اما چیزی به او ندادند و اندوهگین برگشت، امام به فرمود: چرا غمگین هستید، مگر نگفتم با تو نامردی کنند آن ها را رها کن که البته به تو مراجعه کنند، و چون تو را دیدار کردند بگو: من او را درمان نکنم تا مال را به دست علی بن الحسین بسپارید.

سپس برگشتند نزد ابو خالد و درخواست درمان کردند و او هم گفت: من درمانش نکنم تا وجه را به دست علی بن الحسین علیه السّلام بسپارید که مورد اعتماد من و شما است، و پذیرفتند و پول را به دست امام علیه السّلام سپردند، و ابو خالد نزد دختر آمد و گوش چپش را گرفت و گفت: ای خبیث، علی بن الحسین علیه السّلام فرماید: از این دختر بیرون شو، و جز از راه خوبی به او نپرداز که اگر برگردی تو را با آتش فروزان خدا بوزم آتشی که بر دلها نشیند، سپس از آن دختر خارج شد، و امام آن مال را به ابو خالد داد و به سوی شهر خود رفت - . مناقب آل ابی الطالب ۳ : ۳۸۶ - .

خرائج: با اختلاف تعبیر آن را آورده است - . الخرائج و الجرائح : ۱۹۵ - .

کشی در رجال خود آن را روایت کرده است - . رجال الکشی : ۸۱(ط۱) و ۱۱۲ و ۱۱۳ (ط۲) - .

**[ترجمه]

الْإِرْشَادُ، لِلْمُفِيدِ وَ إِعْلَامُ الْوَرَى، جَاءَ فِي الْآثَارِ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (۴)

قَالَ: لَمَّا خَرَجَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله إِلَى بَنِي الْمُصْطَلِقِ جَنَبَ عَنِ الطَّرِيقِ وَ أَدْرَكَهُ اللَّيْلُ فَنَزَلَ بِقُرْبِ وَادٍ وَعِرٍ(۵)

فَلَمَّا كَانَ آخِرُ اللَّيْلِ هَبَطَ عَلَيْهِ جَبْرَئِيلُ يُخْبِرُهُ أَنَّ طَائِفَةً مِنْ كُفَّارِ الْجِنِّ قَدِ اسْتَبْطَنُوا الْوَادِيَ يُرِيدُونَ كَيْدَهُ عليه السلام وَ إِيقَاعَ الشَّرِّ بِأَصْحَابِهِ عِنْدَ سُلُوكِهِمْ إِيَّاهُ فَدَعَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام وَ قَالَ لَهُ اذْهَبْ إِلَى هَذَا الْوَادِي فَسَيَعْرِضُ لَكَ مِنْ أَعْدَاءِ اللَّهِ الْجِنِّ مَنْ يُرِيدُكَ فَادْفَعْهُ بِالْقُوَّةِ الَّتِي أَعْطَاكَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِيَّاهَا وَ تَحَصَّنْ مِنْهُمْ بِأَسْمَاءِ اللَّهِ الَّتِي خَصَّكَ بِعِلْمِهَا(۶)

وَ أَنْفَذَ مَعَهُ مِائَةَ رَجُلٍ مِنْ أَخْلَاطِ النَّاسِ وَ قَالَ

ص: ۸۶

۱- ۱. مناقب آل أبی طالب ۳: ۳۸۶.

۲- ۲. الخرائج و الجرائح: ۱۹۵ فیه اختلافات لفظیه کثیره راجعه.

۳- ۳. رجال الکشّیّ: ۸۱(ط ۱) و ۱۱۲ و ۱۱۳(ط ۲) فیه:[و لم یعد إلیها] و الفاظه یوافق ما فی الصلب.

۴- ۴. رواه المفید عن محمّد بن أبی السری التمیمیّ عن أحمد بن الفرج عن الحسن ابن موسی النهدی عن أبیه عن وبره بن الحارث عن ابن عبّاس.

۵- ۵. الوعر: الصعب وزنا و معنی.

۶- ۶. فی الإرشاد و إعلام الوری: خصک بها و بعلمها.

لَهُمْ كُونُوا مَعَهُ وَ امْتَثِلُوا أَمْرَهُ فَتَوَجَّهَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام إِلَی الْوَادِی فَلَمَّا قَرُبَ (۱) شَفِيرَهُ أَمَرَ الْمِائَةَ الَّذِينَ صَحِبُوهُ أَنْ يَقِفُوا بِقُرْبِ الشَّفِيرِ وَ لَا يُحْدِثُوا شَيْئاً حَتَّی يَأْذَنَ لَهُمْ ثُمَّ تَقَدَّمَ فَوَقَفَ عَلَی شَفِيرِ الْوَادِی وَ تَعَوَّذَ بِاللَّهِ مِنْ أَعْدَائِهِ وَ سَمَّی اللَّهَ تَعَالَی بِأَحْسَنِ أَسْمَائِهِ وَ أَوْمَأَ إِلَی الْقَوْمِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ أَنْ يَقْرُبُوا مِنْهُ فَقَرُبُوا وَ كَانَ بَيْنَهُ وَ بَيْنَهُمْ فُرْجَةٌ مَسَافَتُهَا غَلْوَةٌ(۲) ثُمَّ رَامَ الْهُبُوطَ إِلَی الْوَادِی فَاعْتَرَضَتْ رِيحٌ عَاصِفٌ كَادَ الْقَوْمُ يَقَعُونَ عَلَی وُجُوهِهِمْ لِشِدَّتِهَا وَ لَمْ تَثْبُتْ أَقْدَامُهُمْ عَلَی الْأَرْضِ مِنْ هَوْلِ الْخَصْمِ وَ مِنْ هَوْلِ مَا لَحِقَهُمْ (۳)

فَصَاحَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام أَنَا عَلِيُّ بْنُ أَبِی طَالِبِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَصِيُّ رَسُولِ اللَّهِ وَ ابْنُ عَمِّهِ اثْبُتُوا إِنْ شِئْتُمْ وَ ظَهَرَ لِلْقَوْمِ أَشْخَاصٌ عَلَی صُوَرِ الزُّطِّ يُخَيَّلُ (۴)

فِی أَيْدِيهِمْ شُعَلُ النَّارِ قَدِ اطْمَأَنُّوا بِجَنَبَاتِ الْوَادِی فَتَوَغَّلَ (۵) أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام بَطْنَ الْوَادِی وَ هُوَ يَتْلُو الْقُرْآنَ وَ يُومِئُ بِسَيْفِهِ يَمِيناً وَ شِمَالًا فَمَا لَبِثَ الْأَشْخَاصُ حَتَّی صَارَتْ كَالدُّخَانِ الْأَسْوَدِ وَ كَبَّرَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام ثُمَّ صَعِدَ مِنْ حَيْثُ انْهَبَطَ فَقَامَ مَعَ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ حَتَّی أَسْفَرَ الْمَوْضِعُ عَمَّا اعْتَرَاهُ فَقَالَ لَهُ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَا لَقِيتَ يَا أَبَا الْحَسَنِ فَلَقَدْ كِدْنَا(۶) أَنْ نَهْلِكَ خَوْفاً وَ إِشْفَاقاً(۷) عَلَيْكَ أَكْثَرَ مِمَّا لَحِقَنَا فَقَالَ علیه السلام لَهُمْ إِنَّهُ لَمَّا تَرَاءَی لِیَ الْعَدُوُّ وَ جَهَرْتُ فِيهِمْ بِأَسْمَاءِ اللَّهِ فَتَضَاءَلُوا(۸)

وَ عَلِمْتُ مَا حَلَّ بِهِمْ مِنَ الْجَزَعِ فَتَوَغَّلْتُ الْوَادِیَ

ص: ۸۷

۱- ۱. فی نسخه: فلما قارب.

۲- ۲. الغلوه: رميه سهم ابعد ما تقدر عليه.

۳- ۳. فی الاعلام: علی الأرض من هول ما لحقهم.

۴- ۴. فی الاعلام: تخيل.

۵- ۵. توغل فی البلاد: ذهب و أبعد.

۶- ۶. فی نسخه من الكتاب و فی إعلام الوری: فقد كدنا.

۷- ۷. فی إعلام الوری: و اشفاقا عليه فقال.

۸- ۸. أی فتصاغروا.

غَيْرَ خَائِفٍ مِنْهُمْ وَ لَوْ بَقُوا عَلَى هَيْئَتِهِمْ لَأَتَيْتُ عَلَى آخِرِهِمْ وَ قَدْ كَفَى اللَّهُ كَيْدَهُمْ وَ كَفَى الْمُسْلِمِينَ شَرَّهُمْ وَ سَيَسْبِقُنِي بَقِيَّتُهُمْ إِلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله فَيُؤْمِنُونَ بِهِ وَ انْصَرَفَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام بِمَنْ مَعَهُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَأَخْبَرَهُ الْخَبَرَ فَسُرِّيَ عَنْهُ وَ دَعَا لَهُ بِخَيْرٍ وَ قَالَ لَهُ قَدْ سَبَقَكَ يَا عَلِيُّ إِلَيَّ مَنْ أَخَافَهُ اللَّهُ بِكَ فَأَسْلَمَ وَ قَبِلْتُ إِسْلَامَهُ (١).

**[ترجمه]الارشاد المفید و اعلام الوری: در آثار از ابن عباس روایت شده است که چون پیغمبر برای نبرد با بنی المصطلق بیرون شد، از راه کناری گرفت و شب رسید و نزدیک دره سختی منزل کرد، و در پایان شب جبرئیل فرود آمد و به او گزارش داد که گروهی از کفار جن در درون دره جا گرفته اند و می خواهند نیرنگی زنند و هنگام گذشتن از آن به یارانش ضرر رسانند. پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله امیر المؤمنین علیه السّلام را فرا خواند و فرمود: به این دره برو و جنیان دشمنان خدا آهنگ تو کنند آن ها را با نیروی خدا داد خود دفع کن و به نام خدا که بویژه دانش آن را به تو داده پناه ببر، و صد مرد از سپاه مختلط خود با همراه او فرستاد، و به آن ها فرمود با او باشید و از او فرمانبرداری کنید. امیر المؤمنین به سوی دره رفت و چون نزدیک لبه آن رسید به آن صد نفر فرمود: نزدیک لبه بایستید و کاری نکنید تا به شما اجازه دهم و خود تا لب درّه پیش رفت و از دشمنانش به خدا پناه برد و نام خدا را با اسماء حسنی بر زبان آورد و به همراهان اشاره کرد که نزدیک او آیند و آن ها به مسافت یک تیر پرتاب،نزدیک شدند و قصد فرود شدن به درّه نمود که بادی تند وزید که نزدیک بود همه را با صورت بر زمین بیافتند و گام آن ها از ترس دشمن، و از هراس آنچه به آن ها رسیده بود، پایدار نمی ماند. امیر المؤمنین فریاد زد: من علی بن ابی طالب بن عبد المطلب هستم وصی رسول خدا و عمو زاده او اگر مایلید بر جا ثابت قدم بمانید.

در چشم همراهان مردمی پدیدار شدند همچون هندوان که گویا شعله های آتش در دست داشتند و در کناره های درّه جا گرفته بودند، و امیر المؤمنین علیه السّلام به درون درّه نفوذ کرد و قرآن می خواند و با شمشیرش به راست و چپ اشاره می کرد و درنگی نکرد که آن اشخاص چون دود سیاهی شدند و امیر المؤمنین تکبیر گفت و از دره بالا آمد، و با آن سپاه ایستاد تا مکان از آنچه دود و غبار داشت پاک شد .

یاران رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله گفتند یا ابا الحسن چه دیدی؟ نزدیک بود از هراس بر تو هلاک شویم بیشتر از آنچه برای خود در هراس بودیم، فرمود: چون دشمن بر من نمایان شد و نام های خدا را بر آن ها آشکار ساختم زبون شدند و و به میزان بی تابی و بی قراری آن ها پی برد لذا بدون ترس به درون دره رفتم، و اگر به جای خود ایستاده بودند همه را نابود می کردم، خدا نیرنگ آن ها را کفایت کرد و از مسلمانان شر آن ها را دورگردانید، و هر چه از آن ها مانده اند پیش از من نزد پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله رسند و ایمان آورند.

و امیر المؤمنین و همراهانش نزد رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله برگشتند و به وی گزارش داد و شادمان شد و در باره او دعای خیر کرد و فرمود: یا علی هر کدام از خدا ترسیدند پیش از تو نزد من آمدند و مسلمان شدند و من اسلام آن ها را پذیرفتم - . ارشاد المفید : ۱۸۱ (ط ۱) و ۱۶۰ (ط آخوندی). اعلام الوری : ۱۸۲ - .

**[ترجمه]

الْإِرْشَادُ: وَ هَذَا الْحَدِيثُ رَوَتْهُ الْعَامَّهُ كَمَا رَوَتْهُ الْخَاصَّهُ وَ لَمْ يَتَنَاكَرُوا شَيْئاً مِنْهُ وَ الْمُعْتَزِلَهُ لِمَيْلِهَا إِلَى مَذْهَبِ الْبَرَاهِمَهِ تَدْفَعُهُ وَ لِبُعْدِهَا عَنْ مَعْرِفَهِ الْأَخْبَارِ تُنْكِرُهُ وَ هِيَ سَالِكَهٌ فِي ذَلِكَ طَرِيقَ الزَّنَادِقَهِ فِيمَا طَعَنَتْ بِهِ فِي الْقُرْآنِ وَ مَا تَضَمَّنَهُ مِنْ أَخْبَارِ الْجِنِّ وَ إِيمَانِهِمْ بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ مَا قَصَّ اللَّهُ تَعَالَى مِنْ نَبَئِهِمْ فِي الْقُرْآنِ فِي سُورَهِ الْجِنِّ وَ قَوْلِهِمْ إِنَّا سَمِعْنا قُرْآناً عَجَباً إِلَى آخِرِ مَا تَضَمَّنَهُ الْخَبَرُ عَنْهُمْ فِي هَذِهِ السُّورَهِ وَ إِذَا بَطَلَ اعْتِرَاضُ الزَّنَادِقَهِ(۲)

فِي ذَلِكَ مَعَ إِعْجَازِ الْقُرْآنِ وَ الْأُعْجُوبَهِ الْبَاهِرَهِ فِيهِ كَانَ مِثْلُ ذَلِكَ ظُهُورَ

بُطْلَانِ طُعُونِ الْمُعْتَزِلَهِ فِي الْخَبَرِ الَّذِي رَوَيْنَاهُ لِعَدَمِ اسْتِحَالَهِ مَضْمُونِهِ فِي الْعُقُولِ وَ فِي مَجِيئِهِ مِنْ طَرِيقَيْنِ مُخْتَلِفَيْنِ وَ بِرِوَايَهِ فَرِيقَيْنِ مُتَبَايِنَيْنِ بُرْهَانُ صِحَّتِهِ وَ لَيْسَ فِي إِنْكَارِ مَنْ عَدَلَ عَنِ الْإِنْصَافِ فِي النَّظَرِ مِنَ الْمُعْتَزِلَهِ وَ الْمُجَبِّرَهِ قَدْحٌ فِيمَا ذَكَرْنَاهُ مِنْ وُجُوبِ الْعَمَلِ عَلَيْهِ كَمَا أَنَّهُ لَيْسَ فِي جَحْدِ الْمَلَاحِدَهِ وَ أَصْنَافِ الزَّنَادِقَهِ وَ الْيَهُودِ وَ النَّصَارَى وَ الْمَجُوسِ وَ الصَّابِئِينَ مَا جَاءَ فِي صِحَّتِهِ مِنَ الْأَخْبَارِ بِمُعْجِزَاتِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله كَانْشِقَاقِ الْقَمَرِ وَ حَنِينِ الْجِذْعِ وَ تَسْبِيحِ الْحَصَى فِي كَفِّهِ وَ شَكْوَى الْبَعِيرِ وَ كَلَامِ الذِّرَاعِ وَ مَجِيءِ الشَّجَرَهِ وَ خُرُوجِ الْمَاءِ مِنْ بَيْنِ أَصَابِعِهِ عليه السلام فِي الْمِيضَاهِ(۳) وَ إِطْعَامِ الْخَلْقِ الْكَثِيرِ مِنَ الطَّعَامِ الْقَلِيلِ قَدْحٌ فِي صِحَّتِهَا وَ صِدْقِ رُوَاتِهَا وَ ثُبُوتِ الْحُجَّهِ بِهَا وَ سَاقَ الْكَلَامَ إِلَى قَوْلِهِ وَ لَا زَالَ أَجِدُ الْجَاهِلَ مِنَ النَّاصِبَهِ وَ الْمُعَانِدِ يُظْهِرُ التَّعَجُّبَ مِنَ الْخَبَرِ بِمُلَاقَاهِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام الْجِنَّ وَ كَفِّهِ شَرَّهُمْ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله وَ أَصْحَابِهِ وَ

ص: ۸۸

۱- ۱. إرشاد المفيد: ۱۸۱(ط ۱) و ۱۶۰(ط آخوندی) إعلام الوری ۱۸۲.

۲- ۲. فی المصدر زیاده: بتجویز العقول وجود الجن و إمکان تکلیفهم و ثبوت ذلک.

۳- ۳. المیضاه بالقصر و کسر المیم و قد تمد: مطهره کبیره یتوضأ منها.

يَتَضَاحَكُ لِذَلِكَ وَ يَنْسُبُ الرِّوَايَةَ إِلَى الْخُرَافَاتِ الْبَاطِلَهِ وَ يَصْنَعُ مِثْلَ ذَلِكَ فِي الْأَخْبَارِ الْوَارِدَهِ بِسِوَى ذَلِكَ مِنْ مُعْجِزَاتِهِ عليه السلام وَ يَقُولُ إِنَّهَا مِنْ مَوْضُوعَاتِ الشِّيعَهِ وَ تَخَرُّصِ مَنِ افْتَرَاهُ مِنْهُمْ لِلتَّكَسُّبِ بِذَلِكَ أَوِ التَّعَصُّبِ وَ هَذَا بِعَيْنِهِ مَقَالُ الزَّنَادِقَهِ وَ كَافَّهِ أَعْدَاءِ الْإِسْلَامِ فِيمَا نَطَقَ بِهِ الْقُرْآنُ مِنْ خَبَرِ الْجِنِّ وَ إِسْلَامِهِمْ وَ قَوْلِهِمْ (۱) إِنَّا سَمِعْنا قُرْآناً عَجَباً إِلَى آخِرِهِ وَ فِيمَا ثَبَتَ بِهِ الْخَبَرُ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ فِي قِصَّهِ لَيْلَهِ الْجِنِّ وَ مُشَاهَدَتِهِ لَهُمْ كَالزُّطِّ وَ فِي غَيْرِ ذَلِكَ مِنْ مُعْجِزَاتِ الرَّسُولِ صلى الله عليه و آله فَإِنَّهُمْ يُظْهِرُونَ التَّعَجُّبَ مِنْ جَمِيعِ ذَلِكَ وَ يَتَضَاحَكُونَ عِنْدَ سَمَاعِ الْخَبَرِ بِهِ وَ الِاحْتِجَاجِ بِصِحَّتِهِ وَ يَسْتَهْزِءُونَ وَ يَلْغَطُونَ فِيمَا يُسْرِفُونَ بِهِ مِنْ سَبِّ الْإِسْلَامِ وَ أَهْلِهِ (۲)

وَ نِسْبَتِهِمْ إِيَّاهُمْ إِلَى الْعَجْزِ وَ الْجَهْلِ وَ وَضْعِ الْأَبَاطِيلِ (۳) إِلَى آخِرِ مَا أَفَادَهُ قُدِّسَ سِرُّهُ.

**[ترجمه]الارشاد: این حدیث را عامه هم مانند خاصّه نقل کرده اند و چیزی از آن را منکر نشده اند و معتزله که به عقیده برهمیان گرائیدند آن را رد کرده اند و چون حدیث شناس نیستند آن را منکرند و در این روش به راه زنادقه رفته اند که به قرآن و آنچه در باره جن و ایمانشان به خدا و رسول او دارد، ایراد گرفته اند و نیز بر آن چه خداوند در سوره الجن از آن حکایت کرده که گفتند:«البته ما شنیدیم قرآنی را شگفت آور» تا آخر گزارشی که در این سوره از آن ها داده شده است.

و چون اعتراض زنادقه به معجزه بودن قرآن و شگفتی خیره کننده آن باطل است، ایراد معتزله نیز در این خبری که روایت کردیم، باطل است چون در عقل چیزی نشدنی نیست و روایت از دو طریق شیعه و سنی رسیده است، و روایات دو دسته مخالف برهان صحت آن است، و انکار نامنصفانه معتزله و مجبره خللی در آنچه ذکر کردیم، ندارد لذا عمل بدین روایت لازم است، چنانچه انکار ملحدان و دسته های زندیقان و یهود و ترسا و مجوس و صائبه زیانی به صحت اخبار معجزه های پیغمبر صلی اللّه علیه و آله چون شق القمر، ناله ستون، تسبیح سنگریزه در کف آن حضرت و شکایت شتر و گفتار ذراع و آمدن درخت و برآمدن آب از میان انگشتانش در حوض وضوء و سیر کردن جمع بسیار با خوراک اندک، ندارد، با این که راویان این معجزه ها راستگویند و حجت به آن ها تمام است.

و سخن را ادامه داده تا گفته- پیوسته ناصبیان نادان و معاند را می یابم که از خبر برخورد امیر المؤمنین علیه السّلام و دفع شر آن ها از پیغمبر و یارانش اظهار تعجّب کنند و بدان می خندند و روایت را از خرافات بیهوده شمارند، و در اخبار معجزه های دیگرش هم چنین کنند و گویند این ها از جعل شیعه است که برای کسب روزی یا تعصب به او افتراء بسته اند.

و خود این مطلب گفته زنادقه و همه دشمنان اسلام است در آنچه قرآن از خبر جن و اسلام آنان بدان گویا است و گفتارشان که «إِنَّا سَمِعْنا قُرْآناً عَجَباً» تا آخر و در آنچه از خبر ابن مسعود ثابت شده است از داستانِ شب پریان و دیدار وی از آنان مانند هندوان و مانند آن از معجزه های رسول که از همه اظهار تعجب می کنند و چون خبرش شنوند بدان بخندند و نیز به احتجاج بر صحت آن استهزاء کنند و بی اندازه اسلام و مسلمانان را دشنام دهند و آن ها را به عجز و نادانی و جعل اباطیل نسبت دهند -. ارشاد المفید ۱۸۲ - ۱۸۴ و ۱۶۱ - ۱۶۳(آخوندی) - تا آخر آنچه- قده- افاده کرده است.

**[ترجمه]

بیان

الشفیر ناحیه الوادی و غلوه السهم مرماه و توغل فی الوادی ذهب و بالغ و أبعد و تضاءل تصاغر و انسری الهم عنی و سری انکشف کل ذلک ذکره الفیروزآبادی.

**[ترجمه]الشفیر ناحیه الوادی و غلوه السهم مرماه و توغل فی الوادی ذهب و بالغ و أبعد و تضاءل تصاغر و انسری الهم عنی و سری انکشف کل ذلک ذکره الفیروزآبادی.

**[ترجمه]

«۴۵»

كِتَابُ الدَّلَائِلِ لِلطَّبَرِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ الْخَازِنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُمَرَ التَّمِيمِيِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ جِيرَوَيْهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی الْبُهْلُولِ عَنْ صَالِحِ بْنِ أَبِی الْأَسْوَدِ عَنْ جَابِرِ بْنِ یَزِیدَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ الْبَاقِرِ علیه السلام قَالَ: خَرَجَ أَبُو مُحَمَّدٍ عَلِیُّ بْنُ الْحُسَیْنِ علیهما السلام إِلَی مَكَّهَ فِی جَمَاعَهٍ مِنْ مَوَالِیهِ وَ نَاسٍ مِنْ سِوَاهُمْ فَلَمَّا بَلَغَ عُسْفَانَ ضَرَبَ مَوَالِیهِ فُسْطَاطَهُ فِی مَوْضِعٍ مِنْهَا فَلَمَّا دَنَا عَلِیُّ بْنُ الْحُسَیْنِ علیه السلام مِنْ ذَلِكَ الْمَوْضِعِ قَالَ لِمَوَالِیهِ كَیْفَ ضَرَبْتُمْ فِی هَذَا الْمَوْضِعِ وَ هَذَا مَوْضِعُ قَوْمٍ مِنَ الْجِنِّ هُمْ لَنَا أَوْلِیَاءُ وَ لَنَا شِیعَهٌ وَ ذَلِكَ یُضِرُّ بِهِمْ وَ یُضَیِّقُ عَلَیْهِمْ (۴)

ص: ۸۹

۱- ۱. فی المصدر: و قوله.

۲- ۲. زاد فی المصدر: و استحماق معتقدیه و الناصرین لهم.

۳- ۳. إرشاد المفید ۱۸۲- ۱۸۴ و ۱۶۱- ۱۶۳(آخوندی).

۴- ۴. قوله: و هذا موضع إلی هنا، یوافق نسخه امان الاخطار و اما الدلائل فموجود فیه هكذا:[انه موضع فیه اولیاؤنا من الجن و لنا شیعه و قد ضیقتم مضربهم علیهم فقالوا] و فی النجوم: و فیه قوم من الجن و هم اولیاء لنا و شیعه و قد اضررنا بهم و ضیقنا علیهم فقالوا.

فَقُلْنَا(۱)

مَا عَلِمْنَا ذَلِکَ وَ عَزَمُوا(۲) إِلَی قَلْعِ الْفُسْطَاطِ وَ إِذَا هَاتِفٌ يُسْمَعُ صَوْتُهُ وَ لَا يُرَی شَخْصُهُ وَ هُوَ يَقُولُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ لَا تُحَوِّلْ فُسْطَاطَکَ مِنْ مَوْضِعِهِ فَإِنَّا نَحْتَمِلُ لَکَ ذَلِکَ وَ هَذَا ألطف (۳) [لُطْفٌ] قَدْ أَهْدَيْنَاهُ إِلَيْکَ وَ نُحِبُّ أَنْ تَنَالَ مِنْهُ لِنَتَشَرَّفَ (۴)

بِذَلِکَ فَإِذَا جَانِبُ الْفُسْطَاطِ طَبَقٌ عَظِيمٌ وَ أَطْبَاقٌ مَعَهُ فِيهَا عِنَبٌ وَ رُمَّانٌ وَ مَوْزٌ وَ فَاكِهَهٌ كَثِيرَهٌ فَدَعَا أَبُو مُحَمَّدٍ علیه السلام مَنْ كَانَ مَعَهُ فَأَكَلَ وَ أَكَلُوا مِنْ تِلْكَ الْفَاكِهَهِ(۵).

أمان الأخطار، نقلا من كتاب الدلائل مرسلا: مثله (۶)

النجوم، روينا بإسنادنا إلی سعيد بن هبه الله الراوندی يرفعه إلی علی بن الحسين عليه السلام: و ذكر مثله (۷)

**[ترجمه]الدلائل الطبری: از امام محمد باقر علیه السّلام روایت می کند که ابو محمّد علی بن الحسین علیه السّلام با جمعی از دوستانش و مردم دیگر به مکه می رفت و چون به عسفان رسید موالیش چادرش را در جایی از آن بر پا کردند.و چون امام به آنجا رسید، فرمود: چگونه در اینجا چادر زدید، اینجا جای قومی از پریان هست که دوستان و شیعه ما هستند، و این کار برای آن ها زیان دارد و جای آن ها را تنگ می کند، گفتند، آن را ندانستیم و خواستند چادر را بکنند، و آوازی شنیدند و کسی را ندیدند، می گفت: یا ابن رسول اللّه، چادرت را از اینجا به جای دیگر مبر، ما پذیرائیم و این لطفی است که به تو ارزانی می کنیم و دوست داریم به وجود شما در این اینجا مفتخر شویم .

ناگهان در کنار چادر طبق بزرگی نمایان شد و به همراهش طبق های دیگر بود از انگور و انار و موز و میوه های بسیار و ابو محمّد همراهانش را دعوت کرد و خود خورد و آنان هم از آن میوه ها خوردند - . دلائل الامامه :۹۳ - .

امان الاخطار: بی سند آن را از دلائل نقل کرده است - . امان الاخطار : ۱۲۴ - .

النجوم: هم به نقل از امام سجاد علیه السّلام مانندش را آورده است - . فرج الهموم : ۲۲۸ - .

**[ترجمه]

بيان

يدل علی جواز التصرف فيما أتی به الجن كما يقتضيه الأصل.

**[ترجمه]دلالت دارد بر جواز تصرّف در آنچه پریان آورند چنانچه مقتضای اصل است.

**[ترجمه]

عُيُونُ الْمُعْجِزَاتِ، لِلسَّيِّدِ الْمُرْتَضَى (۸) مِنْ كِتَابِ الْأَنْوَارِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدَوَيْهِ (۹)

عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ عَلِيٍّ الدِّمَشْقِيِّ عَنْ أَبِي هَاشِمٍ الزَّبَالِي (۱۰)

عَنْ زَاذَانَ

ص: ۹۰

۱- ۱. فی المصادر: فقالوا.

۲- ۲. فی نسخه من الكتاب و امان الاخطار: و عمدوا.

۳- ۳. فی نسخه؛[لطف] و فی الدلائل:[الطبق] و فی امان الاخطار:[اللطف] و فی النجوم، شی ء بعثنا به إليك فنظروا و إذا بجانب الفسطاط طبق عظيم و فيه اطباق من عنب و رطب و رمان و فواكه كثيره من الموز و غيره فدعا علىّ بن الحسين عليه السلام رجلا معه و استحضر الناس فاكلوا و ارتحلنا.

۴- ۴. فی نسخه:[لنستر] و فی الدلائل:[لنتشرف فإذا بجانب] و فی امان الاخطار: لنستر بذلك فإذا فی جانب.

۵- ۵. دلائل الإمامه: ۹۳.

۶- ۶. امان الاخطار: ۱۲۴.

۷- ۷. فرج المهموم. ۲۲۸.

۸- ۸. بل الصحيح انه للشيخ حسين بن عبد الوهاب المعاصر للمرتضى و الرضى.

۹- ۹. فی المصدر: عبد ربّه.

۱۰- ۱۰. فی نسخه:[الزياتی] و فی المصدر: الرمانی.

عَنْ سَلْمَانَ قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله ذَاتَ يَوْمٍ جَالِساً بِالْأَبْطَحِ وَ عِنْدَهُ جَمَاعَةٌ مِنْ أَصْحَابِهِ وَ هُوَ مُقْبِلٌ عَلَيْنَا بِالْحَدِيثِ إِذْ نَظَرْنَا إِلَى زَوْبَعَةٍ(۱) قَدِ ارْتَفَعَتْ فَأَثَارَتِ الْغُبَارَ وَ مَا زَالَتْ تَدْنُو وَ الْغُبَارُ يَعْلُو إِلَى أَنْ وَقَفَ بِحِذَاءِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله ثُمَّ بَرَزَ مِنْهَا شَخْصٌ كَانَ فِيهَا ثُمَّ

قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِنِّي وَافِدُ قَوْمِي اسْتَجَرْنَا بِكَ فَأَجِرْنَا وَ ابْعَثْ مَعِي مِنْ قِبَلِكَ مَنْ يُشْرِفُ عَلَى قَوْمِنَا فَإِنَّ بَعْضَهُمْ قَدْ بَغَى عَلَيْنَا لِيَحْكُمَ (۲) بَيْنَنَا وَ بَيْنَهُمْ بِحُكْمِ اللَّهِ وَ كِتَابِهِ وَ خُذْ عَلَيَّ الْعُهُودَ وَ الْمَوَاثِيقَ الْمُؤَكَّدَةَ أَنْ أَرُدَّهُ إِلَيْكَ سَالِماً فِي غَدَاةِ غَدٍ إِلَّا أَنْ تَحْدُثَ عَلَيَّ حَادِثَةٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله مَنْ أَنْتَ وَ مَنْ قَوْمُكَ قَالَ أَنَا عُرْفُطَةُ بْنُ شِمْرَاخٍ (۳)

أَحَدُ بَنِي نَجَاحٍ وَ أَنَا وَ جَمَاعَةٌ مِنْ أَهْلِي كُنَّا نَسْتَرِقُ السَّمْعَ فَلَمَّا مُنِعْنَا مِنْ ذَلِكَ آمَنَّا وَ لَمَّا بَعَثَكَ اللَّهُ نَبِيّاً آمَنَّا بِكَ عَلَى مَا عَلِمْتُهُ وَ قَدْ صَدَّقْنَاكَ وَ قَدْ خَالَفَنَا بَعْضُ الْقَوْمِ وَ أَقَامُوا عَلَى مَا كَانُوا عَلَيْهِ فَوَقَعَ بَيْنَنَا وَ بَيْنَهُمُ الْخِلَافُ وَ هُمْ أَكْثَرُ مِنَّا عَدَداً وَ قُوَّةً وَ قَدْ غَلَبُوا عَلَى الْمَاءِ وَ الْمَرَاعِي وَ أَضَرُّوا بِنَا وَ بِدَوَابِّنَا فَابْعَثْ مَعِي مَنْ يَحْكُمُ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله فَاكْشِفْ لَنَا عَنْ وَجْهِكَ حَتَّى نَرَاكَ عَلَى هَيْئَتِكَ الَّتِي أَنْتَ عَلَيْهَا قَالَ فَكَشَفَ لَنَا عَنْ صُورَتِهِ فَنَظَرْنَا فَإِذَا شَخْصٌ عَلَيْهِ شَعْرٌ كَثِيرٌ وَ إِذَا رَأْسُهُ طَوِيلٌ طَوِيلُ الْعَيْنَيْنِ عَيْنَاهُ فِي طُولِ رَأْسِهِ صَغِيرُ الْحَدَقَتَيْنِ وَ لَهُ أَسْنَانٌ كَأَنَّهَا أَسْنَانُ السِّبَاعِ ثُمَّ إِنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله أَخَذَ عَلَيْهِ الْعَهْدَ وَ الْمِيثَاقَ عَلَى أَنْ يَرُدَّ عَلَيْهِ فِي غَدٍ مَنْ يَبْعَثُ بِهِ مَعَهُ فَلَمَّا فَرَغَ مِنْ ذَلِكَ الْتَفَتَ إِلَى أَبِي بَكْرٍ فَقَالَ لَهُ صِرْ مَعَ أَخِينَا عُرْفُطَةَ(۴)

وَ انْظُرْ إِلَى مَا هُمْ عَلَيْهِ وَ احْكُمْ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَ أَيْنَ هُمْ قَالَ هُمْ تَحْتَ

۱- ۱. الزوبعه: هيجان الرياح و تصاعدها الى السماء.

۲- ۲. فى المصدر: فيحكم.

۳- ۳. فى المصدر: غطرفه بن شمراخ.

۴- ۴. فى المصدر: غطرفه.

الْأَرْضِ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ فَكَيْفَ أَطِيقُ النُّزُولَ تَحْتَ الْأَرْضِ وَ كَيْفَ أَحْكُمُ بَيْنَهُمْ وَ لَا أَحْسِنُ (۱) كَلَامَهُمْ ثُمَّ الْتَفَتَ إِلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ فَقَالَ لَهُ مِثْلَ قَوْلِهِ لِأَبِي بَكْرٍ فَأَجَابَ مِثْلَ جَوَابِ أَبِي بَكْرٍ ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى عُثْمَانَ وَ قَالَ لَهُ مِثْلَ قَوْلِهِ لَهُمَا فَأَجَابَهُ كَجَوَابِهِمَا ثُمَّ اسْتَدْعَى بِعَلِيٍّ عليه السلام وَ قَالَ لَهُ يَا عَلِيُّ صِرْ مَعَ أَخِينَا عُرْفُطَةَ(۲)

وَ تُشْرِفُ عَلَى قَوْمِهِ وَ تَنْظُرُ إِلَى مَا هُمْ عَلَيْهِ وَ تَحْكُمُ بَيْنَهُمْ بِالْحَقِّ فَقَامَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام مَعَ عُرْفُطَةَ وَ قَدْ تَقَلَّدَ سَيْفَهُ قَالَ سَلْمَانُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَتَبِعْتُهُمَا إِلَى أَنْ صَارَا إِلَى الْوَادِي فَلَمَّا تَوَسَّطَا نَظَرَ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام وَ قَالَ قَدْ شَكَرَ اللَّهُ تَعَالَى سَعْيَكَ يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ فَارْجِعْ فَوَقَفْتُ أَنْظُرُ إِلَيْهِمَا فَانْشَقَّتِ الْأَرْضُ وَ دَخَلَا فِيهَا وَ عُدْتُ إِلَى مَا كُنْتُ (۳)

وَ رَجَعْتُ وَ تَدَاخَلَنِي مِنَ الْحَسْرَةِ مَا اللَّهُ أَعْلَمُ بِهِ كُلُّ ذَلِكَ إِشْفَاقاً عَلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام وَ أَصْبَحَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله وَ صَلَّى بِالنَّاسِ الْغَدَاةَ وَ جَاءَ وَ جَلَسَ عَلَى الصَّفَا وَ حَفَّ بِهِ أَصْحَابُهُ وَ تَأَخَّرَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام وَ ارْتَفَعَ النَّهَارُ وَ أَكْثَرَ الْكَلَامَ إِلَى أَنْ زَالَتِ الشَّمْسُ وَ قَالُوا إِنَّ الْجِنِّيَّ احْتَالَ عَلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله وَ قَدْ أَرَاحَنَا اللَّهُ مِنْ أَبِي تُرَابٍ وَ ذَهَبَ عَنَّا افْتِخَارُهُ بِابْنِ عَمِّهِ عَلَيْنَا وَ أَكْثَرُوا الْكَلَامَ إِلَى أَنْ صَلَّى النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله صَلَاةَ الْأُولَى وَ عَادَ إِلَى مَكَانِهِ وَ جَلَسَ عَلَى الصَّفَا وَ مَا زَالَ مَعَ أَصْحَابِهِ بِالْحَدِيثِ إِلَى أَنْ وَجَبَتْ صَلَاةُ الْعَصْرِ وَ أَكْثَرُوا الْقَوْمُ الْكَلَامَ وَ أَظْهَرُوا الْيَأْسَ مِنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام فَصَلَّى النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله صَلَاةَ الْعَصْرِ وَ جَاءَ وَ جَلَسَ عَلَى الصَّفَا وَ أَظْهَرَ الْفِكْرَ فِي أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام وَ ظَهَرَتْ شَمَاتَةُ الْمُنَافِقِينَ بِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام وَ كَادَتِ الشَّمْسُ تَغْرُبُ فَتَيَقَّنَ الْقَوْمُ أَنَّهُ قَدْ هَلَكَ إِذَا وَ قَدِ انْشَقَّ الصَّفَا وَ طَلَعَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ وَ سَيْفُهُ يَقْطُرُ دَماً وَ مَعَهُ عُرْفُطَةُ(۴)

۱- ۱. في نسخه: و لا احس كلامهم.

۲- ۲. في المصدر: غطرفه.

۳- ۳. في المصدر: و عادت الى ما كانت.

۴- ۴. في المصدر: غطرفه.

فَقَامَ إِلَيْهِ النَّبِيُّ صلى الله علیه و آله وَ قَبَّلَ بَيْنَ عَيْنَيْهِ وَ جَبِينَهُ وَ قَالَ لَهُ مَا الَّذِی حَبَسَکَ عَنِّی إِلَی هَذَا الْوَقْتِ قَالَ علیه السلام صِرْتُ إِلَی جِنٍّ كَثِيرٍ قَدْ بَغَوْا إِلَی عُرْفُطَهَ(۱) وَ قَوْمِهِ مِنَ الْمُنَافِقِينَ فَدَعَوْتُهُمْ إِلَی ثَلَاثِ خِصَالٍ فَأَبَوْا عَلَيَّ وَ ذَلِکَ أَنِّی دَعَوْتُهُمْ إِلَی الْإِيمَانِ بِاللَّهِ تَعَالَی وَ الْإِقْرَارِ بِنُبُوَّتِکَ وَ رِسَالَتِکَ فَأَبَوْا فَدَعَوْتُهُمْ إِلَی أَدَاءِ الْجِزْيَهِ فَأَبَوْا فَسَأَلْتُهُمْ أَنْ يُصَالِحُوا عُرْفُطَهَ(۲)

وَ قَوْمَهُ فَيَكُونَ بَعْضُ الْمَرْعَی لِعَرْفَطَهَ(۳)

وَ قَوْمِهِ وَ كَذَلِکَ الْمَاءُ فَأَبَوْا ذَلِکَ كُلَّهُ فَوَضَعْتُ سَيْفِی فِيهِمْ وَ قَتَلْتُ مِنْهُمْ ثَمَانِينَ أَلْفاً(۴)

فَلَمَّا نَظَرُوا إِلَی مَا حَلَّ بِهِمْ طَلَبُوا الْأَمَانَ وَ الصُّلْحَ ثُمَّ آمَنُوا وَ صَارُوا إِخْوَاناً(۵) وَ زَالَ الْخِلَافُ وَ مَا زِلْتُ مَعَهُمْ إِلَی السَّاعَهِ فَقَالَ عُرْفُطَهُ(۶)

يَا رَسُولَ اللَّهِ جَزَاکَ اللَّهُ وَ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام عَنَّا خَيْراً(۷).

**[ترجمه]عیون المعجزات: سید مرتضی از سلمان روایت می کند که یک روز پیغمبر صلی اللّه علیه و آله در ابطح نشسته بود و گروهی از اصحابش با او بودند و رو به روی ما قرار داشت و حدیث می فرمود: ناگهان نگاه کردیم به گردبادی که برخاست و گرد بر آورد و پیوسته نزدیک می شد و گرد بالا می گرفت تا برابر پیغمبر صلی اللّه علیه و آله ایستاد و از میانش شخصی که بود بر آمد و گفت: یا رسول اللّه من نماینده تیره خویشم، به تو پناهنده ایم ما را پناه ده و با من از طرف خود کسی را بفرست تا از تیره ما بازرسی کند زیرا پاره ای از آن ها بر ما شوریدند و ستم کردند تا میان ما و آن ها به حکم خدا و کتابش قضاوت کند، و از من پیمان اکید بگیر که آن کس را در پس فردا سالم برگردانم مگر اینکه از خدا برایم پیشامدی رخ دهد.

پیغمبر صلی اللّه علیه و آله به او فرمود: تو کیستی؟ قومت کیستند؟ گفت: من عرفطه پسر شمراخ یکی از بنی نجاح هستم، من و گروهی از خاندانم استراق سمع می کردیم، و چون از این کار جلوگیری شدیم ایمان آوردیم و چون خداوند تو را به پیغمبری برانگیخت به تو ایمان آوردیم که خود میدانید و البته تو را تصدیق کردیم، و برخی از قوم با ما مخالفت کردند و به همان دین که داشتند، باقی ماندند، و میان ما و آن ها اختلاف شد و آنان در شمار و نیرو از ما بیش ترند و بر آب و چراگاه چیره شدند و به ما و چهار پایان ما زیان رساندند، پس کسی را به همراه من بفرست که میان ما به حق قضاوت کند. پیغمبر به او فرمود: چهره بگشا تا تو را بصورتی که داری بنگریم، گوید: صورت گشود و به او نگاه کردیم مردی بود پر از مو، سر درازی داشت، چشمهای درازی به درازای سرش، و حدقه های خرد و دندآن ها چون دندان درنده ها و پیغمبر از او پیمان گرفت که کسی را که با وی فرستد فردا برگرداند.

و چون از آن فارغ شد رو به ابو بکر کرد و فرمود: به همراه برادر ما عرفطه برو و بررسی وضع آن ها بنما و میان آن ها بحق حکم بکن، گفت یا رسول اللّه آن ها کجایند؟ فرمود: در زیر زمین، ابو بکر گفت چگونه توانم زیر زمین بروم؟ و میانشان بحق حکم کنم، و زبانشان را نمی فهمم.

سپس رو به عمر بن خطاب کرد و همان را که به ابو بکر فرمود به او فرمود و همان جواب را شنید، و رو به عثمان کرد و همان

را فرمود و جواب آن ها را از او شنید. سپس علی علیه السّلام را فرا خواند و به او فرمود: ای علی با برادرمان عرفطه برو تا قومش را دریابی و به کار آن ها رسیدگی کنی و میان آن ها به درستی قضاوت کنی، امیر المؤمنین با عرفطه برخاست و شمشیر بست.

سلمان، گوید: من به دنبالشان رفتم تا به میان درّه رسیدند و امیر المؤمنین به من نگاه کرد و فرمود: ای ابا عبد اللّه خدا از کوشش تو قدر دانی کند، برگرد و ایستادم به آن ها نگاه کردم، که ناگهان زمین شکافت و به درون آن رفتند و من برگشتم و افسوس بسیار خوردم که خدا و همه می دانند برای نگرانی بر امیر المؤمنین علیه السّلام بود پیغمبر بامداد کرد و با مردم نماز بامداد خواند و آمد و بر صفا نشست و یارانش گرد او بودند. و امیر المؤمنین دیر کرد و روز برآمد و سخن بسیار شد و ظهر شد و گفتند پری نیرنگ زد به پیغمبر صلی اللّه علیه و آله و خدا ما را از دست ابو تراب راحت کرد و افتخار به برادر زاده را از پیغمبر گرفت، و سخن بسیار گفتند تا پیغمبر صلی اللّه علیه و آله نماز ظهر را خواند و به جای خود در صفا برگشت، و پیوسته با یارانش در گفتگو بود تا نماز عصر رسید و مردم بسیار گفتند و اظهار نومیدی از امیر المؤمنین نمودند .

پیغمبر صلی اللّه علیه و آله نماز عصر را هم خواند و آمد بر صفا نشست و به اندیشه امیر المؤمنین اندر شد و منافقان شماتت کردن از وی را آغاز کردند. و نزدیک غروب خورشید شد و مردم به نابودی علی یقین پیدا کردند که ناگهان صفا شکافت و امیر المؤمنین علیه السّلام از آن بر آمد و از شمشیرش خون می چکید و عرفطه همراهش بود پیغمبر صلی اللّه علیه و آله برخاست میان دو چشم و پیشانیش را بوسید و فرمود: چه چیزی تو را تاکنون از من باز داشت؟

گفت: رفتم نزد پریان بسیاری که شوریده بودند بر عرفطه و قومش از منافقان و آن ها را به یکی از سه کار خواندم و نپذیرفتند: آن ها را دعوت کردم مسلمان شوند نپذیرفتند، دعوت کردم جزیه بدهند نپذیرفتند دعوت کردم با عرفطه و قومش سازش کنند و پاره ای از چراگاه و آب را به عرفطه و قومش بدهند باز نپذیرفتند.

پس شمشیر میان آن ها نهادم و ۸۰ هزارشان را کشتم تا به جان آمدند و طلب امان و سازش کردند، و سپس مؤمن شدند و برادر هم گردیدند و اختلاف آن ها از میان رفت و پیوسته تاکنون با آن ها بودم، عرفطه گفت: یا رسول اللّه خدا به تو و امیر المؤمنین جزای خیر دهد - . عیون الاخبار: ۳۷ - ۳۹ - .

**[ترجمه]

«۴۷»

الْكَافِي، عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ أَبِي حَمَّادٍ وَ الْحُسَيْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْمُعَلَّى جَمِيعاً عَنِ الْوَشَّاءِ عَنِ ابْنِ عَائِذٍ عَنْ أَبِي خَدِيجَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: لَيْسَ مِنْ بَيْتٍ فِيهِ حَمَامٌ إِلَّا لَمْ يُصِبْ أَهْلَ ذَلِكَ الْبَيْتِ آفَةٌ مِنَ الْجِنِّ إِنَّ سُفَهَاءَ الْجِنِّ يَعْبَثُونَ فِي الْبَيْتِ فَيَعْبَثُونَ بِالْحَمَامِ وَ يَدَعُونَ الْإِنْسَانَ (۸).

**[ترجمه]الکافی: امام جعفر صادق علیه السّلام می فرماید: خآن های نیست که در آن کبوتر باشد و به اهل آن خانه از پریان آفتی رسد، به راستی که پریان کم خرد در خانه بازی کنند و سرگرم بازی با کبوتر شوند و اهل خانه را وانهند - . فروع

الکافی ۶ : ۵۴۶ – .

**[ترجمه]

«۴۸»

وَ مِنْهُ، عَنِ الْعِدَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ وَ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَکَمِ عَنْ أَبَانٍ عَنْ زُرَارَهَ عَنْ أَحَدِهِمَا علیهما السلام قَالَ: الْکِلَابُ السُّودُ البهم [الْبَهِیمُ] مِنَ الْجِنِ (۹).

ص: ۹۳

۱- ۱. فی المصدر: غطرفه.

۲- ۲. فی المصدر: غطرفه.

۳- ۳. فی المصدر: غطرفه.

۴- ۴. فی المصدر: زهاء ثمانین الفا.

۵- ۵. فی نسخه: اعوانا.

۶- ۶. فی المصدر: غطرفه.

۷- ۷. عیون المعجزات: ۳۷- ۳۹.

۸- ۸. فروع الکافی ۶: ۵۴۶(ط آخوندی) فیه:[و یترکون الإنسان] و نقل فی الهامش عن بعض النسخ: یدعون الإنسان.

۹- ۹. فروع الکافی ۶: ۵۵۲: البهیم من الجن.

**[ترجمه]الكافی: از یکی از ائمه علیهم السّلام روایت شده که سگ سیاه یک دسته از پریان است - . فروع الكافی ۶ : ۵۵۲ - .

**[ترجمه]

«۴۹»

وَ مِنْهُ، عَنِ الْعِدَّةِ عَنْ سَهْلٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ شَمُّونٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ مِسْمَعٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: الْكِلَابُ مِنْ ضَعَفِهِ الْجِنِّ فَإِذَا أَكَلَ أَحَدُكُمْ طَعَاماً(۱) وَ شَیْ ءٌ مِنْهَا بَیْنَ یَدَیْهِ فَلْیُطْعِمْهُ أَوْ لِیَطْرُدْهُ فَإِنَّ لَهَا أَنْفُسَ سَوْءٍ(۲).

**[ترجمه]الكافی: رسول خدا صلی اللّه علیه و آله می فرماید که: سگ ها از پریانِ ناتوانند و اگر كسی از شما خوراكی دارد و از آن ها برابر او است به او بخوراند یا آن را براند كه دَم و نفس بدی دارند - . فروع الكافی ۶ : ۵۵۳ - .

**[ترجمه]

«۵۰»

وَ مِنْهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَیْنِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِی هَاشِمٍ عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِی سَلَمَةَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سُئِلَ عَنِ الْكِلَابِ فَقَالَ كُلُّ أَسْوَدَ بَهِیمٍ وَ كُلُّ أَحْمَرَ بَهِیمٍ وَ كُلُّ أَبْیَضَ بَهِیمٍ فَذَلِكَ (۳) خَلْقٌ مِنَ الْكِلَابِ مِنَ الْجِنِّ وَ مَا كَانَ أَبْلَقَ فَهُوَ مَسْخٌ مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ (۴).

**[ترجمه]الكافی: از امام جعفر صادق علیه السّلام درباره سگ ها پرسیدند، فرمود: هر سیاه پر رنگ و هر سرخ پر رنگ و هر سفید پر رنگ آفرینش سگانند از جنس پری و آنچه دو رنگ است مسخ شده از پری و آدمی است.

**[ترجمه]

بيان

یحتمل أن یكون المعنی أن أصل خلق الكلب من الجن لما سیأتی أنه خلق من بزاق إبلیس أو أنه فی الصفات شبیه بهم أو أن الجن یتصور بصورتهم أو أنه لما كان الكلب من المسوخ فبعضهم مسخوا من الإنس و بعضهم من الجن.

**[ترجمه]بسا مقصود این است كه مایه آفرینش سگ از جنّ است برای آنچه در ادامه خواهد آمد و آن این كه سگ از آب بینی ابلیس آفریده شده است، یا این كه در وصف مانند آن ها است، یا جن به صورت آن ها درآیند، یا این كه چون سگ از مسخ شده ها است، برخی از آدمی مسخ شده اند و برخی از پری.

**[ترجمه]

«۵۱»

الْإِخْتِصَاصُ، عَنِ الْمُعَلَّی بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا یَرْفَعُهُ إِلَی أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ خَلَقَ الْمَلَائِکَهَ مِنْ أَنْوَارٍ(۵) وَ خَلَقَ الْجَانَّ مِنْ نَارٍ وَ خَلَقَ الْجِنَّ صِنْفاً مِنَ الْجَانِّ مِنَ الرِّیحِ وَ خَلَقَ الْجِنَّ صِنْفاً مِنَ الْجِنِّ مِنَ الْمَاءِ(۶).

**[ترجمه]الاختصاص: امام جعفر صادق علیه السّلام می فرماید که: خداوند عزّ و جلّ فرشته ها را از انوار آفریده و جان را از آتش و یک صنف جن که از جان است از باد و صنفی از جن از آب آفریده شده است - . الاختصاص : ۱۰۹ - .

**[ترجمه]

أقول

تمامه فی باب قوام بدن الإنسان.

**[ترجمه]تمام این حدیث در باب قوام تن آدمی ذکر شده است.

**[ترجمه]

«۵۲»

تَقْرِیبُ الْمَعَارِفِ، لِأَبِی الصَّلَاحِ الْحَلَبِیِّ نَقْلًا مِنْ تَارِیخِ الْوَاقِدِیِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ السَّائِبِ قَالَ: لَمَّا قُتِلَ عُثْمَانُ أَتَی حُذَیْفَهُ وَ هُوَ بِالْمَدَائِنِ فَقِیلَ یَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ لَقِیتُ رَجُلًا آنِفاً عَلَی الْجِسْرِ فَحَدَّثَنِی أَنَّ عُثْمَانَ قُتِلَ قَالَ هَلْ تَعْرِفُ الرَّجُلَ قُلْتُ أَظُنُّنِی أَعْرِفُهُ وَ مَا أُثَبِّتُهُ قَالَ حُذَیْفَهُ إِنَّ ذَلِکَ عَیْثَمُ الْجِنِّیُّ وَ هُوَ الَّذِی یَسِیرُ بِالْأَخْبَارِ

۱- ۱. فی المصدر: الطعام.

۲- ۲. فروع الکافی ۶: ۵۵۳.

۳- ۳. فی نسخه: فلذا.

۴- ۴. فروع الکافی ۶: ۵۵۳.

۵- ۵. فی نسخه:[من نور] و فی المصدر: من النور و خلق الجان من النار.

۶- ۶. الاختصاص: ۱۰۹.

فَحَفِظُوا ذَلِکَ الْیَوْمَ وَ وَجَدُوهُ (۱) قُتِلَ فِی ذَلِکَ الْیَوْمِ (۲).

**[ترجمه]تقریب المعارف: از عبـد اللّه بن سائب روایت شـده است که چون عثمان کشـته شـد نزد حـذیفه در مـدائن رفتند و گفته شـد ای ابا عبـد اللّه هم اکنون بر سـر پل مردی را دیدم که به من گفت: عثمان کشـته شده گفت آن مرد را می شناسـی؟ گفتـم گمـانم بشـناسم ولی خـوب ورانـدازش نکردم، حـذیفه گفـت او عیثم جنی است که خـبرگزار است و آن روز را ضـبط کردند و یافتند در همان روز کشته شده است - . تقریب المعارف: نسخه خطی است. - .

**[ترجمه]

«۵۳»

الْعِلَلُ، لِمُحَمَّدِ بْنِ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ: الْعِلَّهُ فِی الْجِنِّ أَنَّهُمْ لَا یَدْخُلُونَ الْجَنَّهَ أَنَّهُمْ خُلِقُوا مِنَ النَّارِ وَ الْجَنَّهُ هِیَ نُورٌ فَلَا تَجْتَمِعُ النَّارُ وَ النُّورُ وَ سُئِلَ الْعَالِمُ علیه السلام فَقِیلَ لَهُ فَإِذَا لَمْ یَدْخُلُوا الْجَنَّهَ فَأَیْنَ یَکُونُونَ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ جَعَلَ حَظَائِرَ بَیْنَ الْجَنَّهِ وَ النَّارِ یَکُونُونَ فِیهَا مُؤْمِنُو الْجِنِ (۳)

وَ فُسَّاقُ الشِّیعَهِ(۴).

**[ترجمه]العلل محمّـد بن علی بن ابراهیم: علت این که پریان به بهشت نروند این است که از آتش آفریده شده اند و بهشـت نور است، و نور و آتش بـا هم سازگـار نیسـتند و از عالم علیه السّـلام پرسـش شـد که چون به بهشت نرونـد پس کجا باشـند؟ فرمود: خدا آغلهایی میان بهشت و دوزخ ساخته که مؤمنان پری و فاسـقان شیعه در آن ها باشند. - . العلل : نسخه خطی است. -

**[ترجمه]

«۵۴»

تَفْسِیرُ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ،: فِی قَوْلِهِ تَعَالَی خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ فِی سِتَّهِ أَیَّامٍ قَالَ وَ خَلَقَ الْجَانَّ وَ هُوَ أَبُو الْجِنِّ وَ أَنْوَاعَ الطُّیُورِ یَوْمَ الْأَرْبِعَاءِ(۵).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: درباره سخن خداوند « آسمان و زمین را در شش روز آفرید» گفته شده: که جان پدر جن و انواع پرنده ها را در روز چهارشنبه آفرید .

**[ترجمه]

«۵۵»

الْإِحْتِجَاجُ، مُرْسَلًا عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام فِی أَجْوِبَتِهِ عَنْ مَسَائِلَ طَاوُسٍ الْیَمَانِیِّ قَالَ: فَلِمَ سُمِّیَ الْجِنُّ جِنّاً قَالَ لِأَنَّهُمُ اسْتَجَنُّوا فَلَمْ یُرَوْا(۶).

**[ترجمه]الاحتجاج: امام محمد باقر علیه السّلام در جواب پرسش های طاوس یمانی که گفت: چرا جن را جن نامیدند فرمود: چون در نهانند و دیده نشوند - . الاحتجاج : ۱۷۹ - .

**[ترجمه]

«۵۶»

تَفْسِیرُ الْإِمَامِ،: قِیلَ لَهُ لَمْ یَکُنْ إِبْلِیسُ مَلَکاً قَالَ لَا بَلْ کَانَ مِنَ الْجِنِّ أَ مَا تَسْمَعَانِ اللَّهَ یَقُولُ وَ إِذْ قُلْنا لِلْمَلائِکَهِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِیسَ کانَ مِنَ الْجِنِ وَ هُوَ الَّذِی قَالَ اللَّهُ وَ الْجَانَّ خَلَقْناهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نارِ السَّمُومِ (۷).

**[ترجمه]تفسیر الامام: به او گفتند ابلیس فرشته نبود؟ فرمود: نه، بلکه از جن بود آیا نشنیده اید خداوند می فرماید «و [یاد کن] هنگامی را که به فرشتگان گفتیم: «آدم را سجده کنید،» پس [همه]- جز ابلیس- سجده کردند، که از [گروه] جن بود - . الکهف / ۵۰ - » و همان است که خداوند فرموده «و پیش از آن، جن را از آتشی سوزان و بی دود خلق کردیم - . التفسیر المنسوب الی الامام العسکری علیه السّلام: ۱۹۴ . و آیه در سوره الحجر / ۲۷ - »

**[ترجمه]

«۵۷»

تَفْسِیرُ الْفُرَاتِ، عَنْ عُبَیْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ هَاشِمٍ مُعَنْعَناً عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ: هَبَطَ جَبْرَئِیلُ علیه السلام عَلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله وَ هُوَ فِی مَنْزِلِ أُمِّ

ص: ۹۵

۱- ۱. فی نسخه: فوجدوه.

۲- ۲. تقریب المعارف: مخطوط لم نجد نسخته.

۳- ۳. فی نسخه: و یکونون فیها مؤمنی الجن.

۴- ۴. العلل: مخطوط لم نظفر بنسخته.

۵- ۵. تفسیر القمّیّ: ۲۹۸ فیه: و هو أبو الجن فی یوم السبت و خلق الطیر فی یوم الاربعاء.

۶- ۶. الاحتجاج: ۱۷۹.

۷- ۷. التفسیر المنسوب الی الامام العسکریّ علیه السلام: ۱۹۴ فیه:[قالا: قلنا له: فعلی هذا لم یکن] و فیه:[اما تسمعان ان اللّه] و فیه:[کان من الجن فاخبر انه کان من الجن و هو] و الآیه الأولی فی البقره: ۲۴ و الثانیه فی الحجر: ۲۷.

سَلَمَهَ فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ مِلْؤُ مَلَائِكَهِ السَّمَاءِ الرَّابِعَهِ(۱) يُجَادِلُونَ فِی شَیْ ءٍ حَتَّی کَثُرَ بَیْنَهُمُ الْجِدَالُ فِیهِ وَ هُمْ (۲)

مِنَ الْجِنِّ مِنْ قَوْمِ إِبْلِیسَ الَّذِینَ قَالَ اللَّهُ فِی کِتَابِهِ إِلَّا إِبْلِیسَ کانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ فَأَوْحَی اللَّهُ تَعَالَی إِلَی الْمَلَائِکَهِ قَدْ کَثُرَ جِدَالُکُمْ فَتَرَاضَوْا بِحَکَمٍ مِنَ الْآدَمِیِّینَ یَحْکُمُ بَیْنَکُمْ قَالُوا قَدْ رَضِینَا بِحَکَمٍ مِنْ أُمَّهِ مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَیْهِمْ بِمَنْ تَرْضَوْنَ مِنْ أُمَّهِ مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله قَالُوا رَضِینَا بِعَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ علیه السلام فَأَهَبَطَ اللَّهُ مَلَکاً مِنْ مَلَائِکَهِ السَّمَاءِ الدُّنْیَا بِبِسَاطٍ وَ أَرِیکَتَیْنِ فَهَبَطَ إِلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فَأَخْبَرَهُ بِالَّذِی جَاءَ فِیهِ فَدَعَا النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله بِعَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ علیه السلام وَ أَقْعَدَهُ عَلَی الْبِسَاطِ وَ وَسَّدَهُ بِالْأَرِیکَتَیْنِ ثُمَّ تَفَلَ فِی فِیهِ ثُمَّ قَالَ یَا عَلِیُّ ثَبَّتَ اللَّهُ قَلْبَکَ وَ جَعَلَ حُجَّتَکَ بَیْنَ عَیْنَیْکَ ثُمَّ عَرَجَ بِهِ إِلَی السَّمَاءِ فَإِذَا نَزَلَ قَالَ یَا مُحَمَّدُ اللَّهُ یُقْرِئُکَ السَّلَامَ وَ یَقُولُ لَکَ نَرْفَعُ دَرَجاتٍ مَنْ نَشاءُ وَ فَوْقَ کُلِّ ذِی عِلْمٍ عَلِیمٌ (۳).

**[ترجمه]تفسیر الفرات: امام محمد باقر از اجداش علیهم السّلام روایت می کند که جبرئیل در خانه امُّ سلمه به پیغمبر صلی اللَّه علیه و آله نازل شد و گفت: یا محمّد میان اشراف فرشته های آسمان چهارم ستیزه در گرفته که از پریان قوم ابلیس اند که خدا در قرآن در باره اش فرموده «جز ابلیس- سجده کردند، که از [گروه] جن بود و از فرمان پروردگارش سرپیچید»، خدا به فرشته های نامبرده وحی کرد بر چه ستیزه کردید با هم بپذیرید حکم یک آدمیزاد که میان شما قضاوت کند، گفتند راضی هستیم، خدا به آن ها وحی کرد به چه کسی راضی هستید؟ گفتند به علی بن ابی طالب.

خدا یک فرشته آسمانی را از آسمان دنیا با یک بساط و دو تخت نزد پیغمبر صلی اللَّه علیه و آله فرستاد و به او گزارش داد برای چه امری آمده است و پیغمبر صلی اللَّه علیه و آله علی بن ابی طالب علیه السّلام را فراخواند و او را بر بساط نشانید و به هر دو تخت بست و در دهانش آب دهان انداخت و فرمود: ای علی خدا دلت را برجا دارد و حجّتت را میان دو چشمت نهد، و او را به آسمان بالا بردند. و چون فرود آمد گفت: ای محمّد خدا سلامت می رساند و به تو می فرماید: « درجات هر کس را که بخواهیم فرا می بریم، و فوق هر صاحب دانشی دانشوری است - . تفسیر الفرات : ۷۰ و ۷۱ و آیه نخست از سوره الکهف / ۵۰ و آیه دوم از سوره یوسف / ۷۶ - » .

**[ترجمه]

«۵۸»

الْکَافِی، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ سَعِیدٍ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ یَحْیَی عَنْ خَالِدِ بْنِ إِسْمَاعِیلَ عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِنَا مِنْ أَهْلِ الْجَبَلِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: ذَکَرْتُ الْمَجُوسَ وَ أَنَّهُمْ یَقُولُونَ نِکَاحٌ کَنِکَاحِ وُلْدِ آدَمَ وَ أَنَّهُمْ یُحَاجُّونَ بِذَلِکَ فَقَالَ أَمَا إِنَّهُمْ (۴)

لَا یُحَاجُّونَکُمْ بِهِ لَمَّا أَدْرَکَ هِبَهُ اللَّهِ قَالَ آدَمُ یَا رَبِّ زَوِّجْ هِبَهَ اللَّهِ فَأَهْبَطَ اللَّهُ لَهُ حَوْرَاءَ فَوَلَدَتْ أَرْبَعَهَ غِلْمَهٍ ثُمَّ رَفَعَهَا اللَّهُ فَلَمَّا أَدْرَکَ وُلْدُ هِبَهِ اللَّهِ قَالَ یَا رَبِّ زَوِّجْ وُلْدَ هِبَهِ اللَّهِ فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَیْهِ أَنْ یَخْطُبَ إِلَی رَجُلٍ مِنَ الْجِنِّ وَ کَانَ مُسْلِماً أَرْبَعَ بَنَاتٍ لَهُ عَلَی وُلْدِ هِبَهِ اللَّهِ فَزَوَّجَهُنَ

۱- ۱. فی المصدر: ان ملکا من ملائکه السماء.

۲- ۲. ظاهره ان الضمیر یرجع الی الملائکه، فاطلق لفظه الملائکه علی الجن مجازا.

۳- ۳. تفسیر فرات: ۷۰ و ۷۱ و الآیه الأولی فی الکهف: ۵۰ و الثانیه فی یوسف: ۷۶.

۴- ۴. فی المصدر: اما أنتم فلا یحاجونکم به.

فَمَا كَانَ مِنْ جَمَالٍ وَ حِلْمٍ فَمِنْ قِبَلِ الْحَوْرَاءِ وَ النُّبُوَّةِ وَ مَا كَانَ مِنْ سَفَهٍ أَوْ حِدَّةٍ فَمِنَ الْجِنِ (۱).

**[ترجمه]الکافی:امام محمد باقرعلیه السّلام

فرمودند که: گبرها نام برده شدند و می گویند: ازدواج ما مانند ازدواج فرزندان آدم است، و آن را دلیل جواز ازدواج محارم آورده اند، فرمود: آن را بر شما حجت نسازند، چون هبه اللّه بالغ شد، آدم گفت پروردگارا زنی به هبه اللّه بده و خدا حوریه از بهشت برایش فرستاد و چهار پسر آورد و سپس خدا او را بالا برد.

و چون پسران هبه اللّه بالغ شدند، گفت: پروردگارا به پسران هبه اللّه زن بده، خدا به او وحی کرد که از مردی از پریان که مسلمان بود چهار دخترش را برای پسران هبه اللّه همه خواستگاری کند، و آن ها را به زنی گرفت، و هر چه زیبائی و بردباری و نبوت است از اثر حوریه است و هر چه سبکی و تندی است از اثر پری است - . فروع الکافی ۵ : ۵۶۹ - .

**[ترجمه]

«۵۹»

الْعَيَّاشِيُّ، عَنْ أَبِي بَكْرٍ الْحَضْرَمِيِّ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: إِنَّ آدَمَ وُلِدَ لَهُ أَرْبَعَهُ ذُكُورٍ فَأَهْبَطَ اللَّهُ إِلَيْهِمْ أَرْبَعَهً مِنَ الْحُورِ الْعِينِ فَزَوَّجَ كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ وَاحِدَهً فَتَوَالَدُوا ثُمَّ إِنَّ اللَّهَ رَفَعَهُنَّ وَ زَوَّجَ هَؤُلَاءِ الْأَرْبَعَهَ أَرْبَعَهً مِنَ الْجِنِّ فَصَارَ النَّسْلُ فِيهِمْ فَمَا كَانَ مِنْ حِلْمٍ فَمِنْ آدَمَ وَ مَا كَانَ مِنْ جَمَالٍ فَمِنْ قِبَلِ الْحُورِ الْعِينِ وَ مَا كَانَ مِنْ قُبْحٍ أَوْ سُوءِ خُلُقٍ فَمِنَ الْجِنِ (۲).

**[ترجمه]العیاشی: امام محمد باقر علیه السّلام می فرماید که: برای آدم چهار پسر به دنیا آمد و خدا چهار حوریه فرستاد و هرکدام یکی را به زنی اختیار کردند و فرزندان آوردند، سپس خدا آن ها را بالا برد سپس هر کدام از آن چهار تا یک پری را به زنی برگزیدند. و نژاد در آن ها پایدار شد، هر چه بردباری است از آدم است، و هر چه زیبائی از اثر حوریه است و هر چه زشتی و بد خلقی است از اثر پری است. - . تفسیر العیاشی ۱ : ۲۱۵ -

**[ترجمه]

«۶۰»

الْفَقِيهُ، عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْحِمْيَرِيِّ عَنْ هَارُونَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ عُرْوَهَ عَنْ بُرَيْدٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى أَنْزَلَ عَلَى آدَمَ حَوْرَاءَ مِنَ الْجَنَّهِ فَزَوَّجَهَا أَحَدَ ابْنَيْهِ وَ تَزَوَّجَ الْآخَرُ ابْنَهَ الْجَانِّ فَمَا كَانَ فِي النَّاسِ مِنْ جَمَالٍ كَثِيرٍ أَوْ حُسْنِ خُلُقٍ فَهُوَ مِنَ الْحَوْرَاءِ وَ مَا كَانَ مِنَ سُوءِ خُلُقٍ فَهُوَ مِنِ ابْنَهِ الْجَانِ (۳).

**[ترجمه]الفقیه: امام محمد باقر علیه السّلام می فرماید که: خدا تبارک و تعالی حوریه ای از بهشت نزد آدم فرستاد و او را زن یکی از پسرانش قرار داد و به پسر دیگرش دختری از جان برای همسری قرار داد، هر زیبائی زیاد و خوشرفتاری در میان مردم به سبب حوریه است و هر چه بدخلقی به سبب دختر پری است - . تفسیر العیاشی ۱ : ۲۱۵ - .

**[ترجمه]

«۶۱»

الْإِحْتِجَاجُ، عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ عليهم السلام: فِی أَجْوِبَهِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام عَنْ مَسَائِلِ الْيَهُودِيِّ فِی فَضْلِ مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله عَلَی جَمِيعِ الْأَنْبِيَاءِ إِلَی أَنْ قَالَ قَالَ لَهُ الْيَهُودِيُّ فَإِنَّ هَذَا سُلَيْمَانُ سُخِّرَتْ لَهُ الشَّيَاطِينُ يَعْمَلُونَ لَهُ ما يَشاءُ مِنْ مَحارِيبَ وَ تَماثِيلَ قَالَ لَهُ عَلِيٌّ علیه السلام لَقَدْ كَانَ كَذَلِكَ وَ لَقَدْ أُعْطِيَ مُحَمَّدٌ صلی الله علیه و آله أَفْضَلَ مِنْ هَذَا إِنَّ الشَّيَاطِينَ سُخِّرَتْ لِسُلَيْمَانَ وَ هِيَ مُقِيمَهٌ عَلَی كُفْرِهَا وَ لَقَدْ سُخِّرَتْ لِنُبُوَّهِ مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله الشَّيَاطِينُ بِالْإِيمَانِ فَأَقْبَلَ إِلَيْهِ الْجِنُّ التِّسْعَهُ مِنْ أَشْرَافِهِمْ مِنْ جِنِّ نَصِيبِينَ وَ الْيَمَنِ

ص: ۹۷

۱- ۱. فروع الکافی ۵: ۵۶۹.

۲- ۲. تفسير العيّاشیّ ۱: ۲۱۵.

۳- ۳. الفقيه ۳: ۲۴۰(ط آخوندی) فيه:« و روی القاسم بن عروه» و لم يذكر فيه صدر الاسناد، و فيه: و ما كان فيهم من سوء.

مِنْ بَنِی عَمْرِو بْنِ عَامِرٍ(۱) مِنَ الْأَحِجَّهِ مِنْهُمْ شَصَاهُ وَ مَصَاهُ (۲) وَ الْهَمْلَكَانُ وَ الْمَرْزُبَانُ وَ الْمَازَمَانُ وَ نَضَاهُ وَ هَاصِبٌ وَ هَاضِبٌ (۳)

وَ عَمْرٌو وَ هُمُ الَّذِينَ يَقُولُ اللَّهُ تَبَارَكَ اسْمُهُ فِيهِمْ وَ إِذْ صَرَفْنا إِلَيْكَ نَفَراً مِنَ الْجِنِ وَ هُمْ تِسْعَهٌ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَأَقْبَلَ إِلَيْهِ الْجِنُّ وَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله بِبَطْنِ النَّخْلِ فَاعْتَذَرُوا بِ أَنَّهُمْ ظَنُّوا كَما ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَبْعَثَ اللَّهُ أَحَداً وَ لَقَدْ أَقْبَلَ إِلَيْهِ أَحَدٌ وَ سَبْعُونَ أَلْفاً مِنْهُمْ فَبَايَعُوهُ عَلَى الصَّوْمِ وَ الصَّلَاهِ وَ الزَّكَاهِ وَ الْحَجِّ وَ الْجِهَادِ وَ نُصْحِ الْمُسْلِمِينَ وَ اعْتَذَرُوا بِأَنَّهُمْ قَالُوا عَلَى اللَّهِ شَطَطاً وَ هَذَا أَفْضَلُ مِمَّا أُعْطِيَ سُلَيْمَانَ سُبْحَانَ (۴) مَنْ سَخَّرَهَا لِنُبُوَّهِ مُحَمَّدٍ صلى الله عليه و آله بَعْدَ أَنْ كَانَتْ تَتَمَرَّدُ وَ تَزْعُمُ أَنَّ لِلَّهِ وَلَداً فَلَقَدْ(۵) شَمِلَ مَبْعَثُهُ مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ مَا لَا يُحْصَى (۶).

**[ترجمه]الاحتجاج: در پاسخ هایی که امیر المؤمنین علیه السّلام به یک یهودی داده در باره فضیلت محمّد صلی اللّٰه علیه و آله بر همه پیغمبران تا فرموده یهودی گفت: این سلیمان است که شیاطین مسخر او بودند و برایش هر چه می خواست از محاریب و مجسمه ها می ساختند. علی علیه السّلام فرمود: البته چنین بود ولی به محمد به از آن داده شد شیاطین کافر بودند و مسخر سلیمان شدند ولی شیاطین مسخر محمّد شدند و مسلمانی پیشه کردند به طوریکه ۹ جن ازاشراف آنان نزد پیغمبر صلی اللّٰه علیه و آله و سلّم آمدند، از جن نصیبین و یمن از بنی عمرو بن عامر، از أحجه ازجمله: شصاه، مصاه، هملکان، مرزبان، ما زمان، نضاه، هاصب، هاضب و عمرو اینان آن هایی هستند که خدا تبارک اسمه در باره شان فرموده «و چون تنی چند از جنّ را به سوی تو روانه کردیم » همان نه تن بودند «که قرآن را شنیدند»، جنیان در بطن نخله به پیغمبر صلّی الله علیه و آله رو آوردند. و عذر خواستند که آن ها پنداشتند همانطور که شما پنداشتید از این که خدا کسی را مبعوث نکند، و ۷۱ هزار آن ها آمدند و با او بیعت کردند که نماز و روزه و زکاه و حج و جهاد و خیرخواهی مسلمانان را انجام دهند.

و عذر خواستند که آن ها «بر خدا ناروا گفتند» و این بهتر است از آنچه خدا به سلیمان داد، منزه است خدائی که آن ها را برای نبوت محمّد مسخر کرد پس از این که متمرد بودند و پنداشتند خدا فرزند دارد، و بعثت او پری و آدمی بی شمار را شامل شد.

**[ترجمه]

«۶۲»

تَفْسِيرُ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنِ الْحَسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ النَّضْرِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: فِي قَوْلِ الْجِنِ وَ أَنَّهُ تعالى جَدُّ رَبِّنا فَقَالَ شَيْ ءٌ كَذَّبَهُ الْجِنُّ فَقَصَّهُ اللَّهُ تَعَالَى كَمَا قَالَ.

وَ عَنْهُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ فَضَالَهَ عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ زُرَارَهَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عليه السلام عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى وَ أَنَّهُ كانَ رِجالٌ مِنَ الْإِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجالٍ مِنَ الْجِنِّ فَزادُوهُمْ رَهَقاً قَالَ كَانَ الرَّجُلُ يَنْطَلِقُ إِلَى الْكَاهِنِ الَّذِي يُوحِي إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ فَيَقُولُ قُلْ لِشَيْطَانِكَ فُلَانٍ (۷)

قَدْ عَاذَ بِكَ وَ قَالَ عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ فِي قَوْلِهِ وَ أَنَّهُ كانَ رِجالٌ الْآيَهَ قَالَ كَانَ الْجِنُ

۱- ۱. فی المصدر: واحد من جن نصیبین و الثمان من بنی عمرو بن عامر.

۲- ۲. فی المصدر: شضاه و مضاه(شصاه و مصاه خ ل).

۳- ۳. فی المصدر: هاضب و هضب.

۴- ۴. فی المصدر: فسبحان.

۵- ۵. فی المصدر: و لقد شمل.

۶- ۶. الاحتجاج: ۱۱۸.

۷- ۷. فی المصدر: ان فلانا.

يَنْزِلُونَ عَلَى قَوْمٍ مِنَ الْإِنْسِ وَ يُخْبِرُونَهُمُ الْأَخْبَارَ الَّتِي يَسْمَعُونَهَا فِي السَّمَاءِ مِنْ قَبْلِ مَوْلِدِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَكَانَ النَّاسُ يَكْهَنُونَ بِمَا خَبَّرَهُمُ الْجِنُّ وَ قَوْلُهُ فَزادُوهُمْ رَهَقاً أَيْ خُسْرَاناً وَ قَالَ الْبَخْسُ النُّقْصَانُ وَ الرَّهَقُ الْعَذَابُ وَ قَوْلُهُ كُنَّا طَرائِقَ قِدَداً أَيْ عَلَى مَذَاهِبَ مُخْتَلِفَةٍ(۱).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: امـام جعفر صادق علیه السّلام در باره گفته جن «و اینکه او، پروردگار والای ما» فرمود: این دروغ پریان بود که خداوند نقل کرده و زراره روایت می کند که از امام محمد باقر علیه السّلام پرسیدم درباره سخن خداوند «و مردانی از آدمیان به مردانی از جنّ پناه می بردند و بر سرکشی آن ها می افزودند» فرمود: مردی نزد کاهنی که شیطان به او خبر می داد می رفت و می گفت به فلان شیطانت بگو که فلانی به تو پناه آورده است.

و علی بن ابراهیم درباره سخن خدا وَ أَنَّهُ كانَ رِجالٌ تا آخر آیه گفته: جن بر قومی از آدمیان وارد می شدند و اخباری که از آسمان شنیده بودند پیش از ولادت رسول خدا صلی اللّه علیه و آله به آن ها گزارش می دادند و مردم از گزارشی که جنیان به آن ها می دادند، پیشگوئی می کردند، و معنی «فَزادُوهُمْ رَهَقاً» یعنی زیان آن ها را بیشتر می کردند، گفته شده: مراد از بخس: کاستی و از رهق: شکنجه است، و اینکه گفته «كُنَّا طَرائِقَ قِدَداً» یعنی مذاهب مختلف داشتیم. - . تفسیر القمی : ۶۹۸ و ۶۹۹ -

**[ترجمه]

«۶۳»

بَصَائِرُ الدَّرَجَاتِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْحَاقَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَمَّادٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ يَزِيدَ بَيَّاعِ السَّابِرِيِّ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: بَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله ذَاتَ يَوْمٍ جَالِسٌ إِذْ أَتَاهُ رَجُلٌ طَوِيلٌ كَأَنَّهُ نَخْلَةٌ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ فَرَدَّ عَلَيْهِ السَّلَامَ وَ قَالَ يُشْبِهُ (۲) الْجِنَّ وَ كَلَامَهُمْ فَمَنْ أَنْتَ يَا عَبْدَ اللَّهِ فَقَالَ أَنَا الْهَامُ بْنُ الْهِيمِ بْنِ لَاقِيسَ بْنِ إِبْلِيسَ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مَا بَيْنَكَ وَ بَيْنَ إِبْلِيسَ إِلَّا أَبَوَانِ فَقَالَ نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَالَ فَكَمْ أَتَى لَكَ قَالَ أَكَلْتُ عُمُرَ الدُّنْيَا إِلَّا أَقَلَّهُ أَنَا أَيَّامَ قَتْلِ قَابِيلَ هَابِيلَ غُلَامٌ أَفْهَمُ الْكَلَامَ وَ أَنْهَى عَنِ الِاعْتِصَامِ وَ أَطُوفُ الْآجَامَ (۳) وَ آمُرُ بِقَطِيعَةِ الْأَرْحَامِ وَ أُفْسِدُ الطَّعَامَ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله بِئْسَ سِيرَةُ الشَّيْخِ الْمُتَأَمِّلِ وَ الْغُلَامِ الْمُقْبِلِ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي تَائِبٌ قَالَ صلى الله عليه و آله عَلَى يَدِ مَنْ جَرَى (۴)

تَوْبَتُكَ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ قَالَ عَلَى يَدَيْ نُوحٍ وَ كُنْتُ مَعَهُ فِي سَفِينَتِهِ وَ عَاتَبْتُهُ عَلَى دُعَائِهِ عَلَى قَوْمِهِ حَتَّى بَكَى وَ أَبْكَانِي وَ قَالَ لَا جَرَمَ أَنِّي عَلَى ذَلِكَ مِنَ النَّادِمِينَ وَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجاهِلِينَ ثُمَّ كُنْتُ مَعَ هُودٍ عليه السلام فِي مَسْجِدِهِ مَعَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ فَعَاتَبْتُهُ عَلَى دُعَائِهِ عَلَى قَوْمِهِ حَتَّى بَكَى وَ أَبْكَانِي وَ قَالَ لَا جَرَمَ أَنِّي عَلَى ذَلِكَ مِنَ النَّادِمِينَ وَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجاهِلِينَ ثُمَّ كُنْتُ مَعَ إِبْرَاهِيمَ حِينَ كَادَهُ قَوْمُهُ فَأَلْقَوْهُ فِي النَّارِ فَجَعَلَهَا اللَّهُ

١- ١. تفسیر القمّیّ: ۶۹۸ و ۶۹۹.

٢- ٢. فی نسخه من الکتاب و فی المصدر: بشبه الجن.

٣- ٣. هکذا فی الکتاب و المصدر، و لعلّ الصحیح: و اطوف الآجام.

۴- ۴. فی نسخه: جرت.

عَلَیْهِ بَرْداً وَ سَلَاماً ثُمَّ کُنْتُ مَعَ یُوسُفَ علیه السلام حِینَ حَسَدَهُ إِخْوَتُهُ فَأَلْقَوْهُ فِی الْجُبِّ فَبَادَرْتُهُ إِلَی قَعْرِ الْجُبِّ فَوَضَعْتُهُ وَضْعاً رَفِیقاً ثُمَّ کُنْتُ مَعَهُ فِی السِّجْنِ أُؤْنِسُهُ فِیهِ حَتَّی أَخْرَجَهُ اللَّهُ مِنْهُ ثُمَّ کُنْتُ مَعَ مُوسَی علیه السلام وَ عَلَّمَنِی سِفْراً مِنَ التَّوْرَاهِ وَ قَالَ إِنْ أَدْرَکْتَ عِیسَی علیه السلام فَأَقْرِئْهُ مِنِّی السَّلَامَ فَلَقِیتُهُ وَ أَقْرَأْتُهُ مِنْ مُوسَی علیه السلام السَّلَامَ وَ عَلَّمَنِی سِفْراً مِنَ الْإِنْجِیلِ وَ قَالَ إِنْ أَدْرَکْتَ مُحَمَّداً صلی الله علیه و آله فَأَقْرِئْهُ مِنِّی السَّلَامَ فَعِیسَی علیه السلام یَا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَقْرَأُ عَلَیْکَ السَّلَامَ فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله وَ عَلَی عِیسَی رُوحِ اللَّهِ وَ کَلِمَتِهِ وَ جَمِیعِ أَنْبِیَاءِ اللَّهِ وَ رُسُلِهِ مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَ الْأَرْضُ السَّلَامُ وَ عَلَیْکَ یَا هَامُ بِمَا بَلَّغْتَ السَّلَامَ فَارْفَعْ إِلَیْنَا حَوَائِجَکَ قَالَ حَاجَتِی أَنْ یُبْقِیَکَ اللَّهُ لِأُمَّتِکَ وَ یُصْلِحَهُمْ لَکَ وَ یَرْزُقَهُمُ الِاسْتِقَامَهَ لِوَصِیِّکَ مِنْ بَعْدِکَ فَإِنَّ الْأُمَمَ السَّالِفَهَ إِنَّمَا هَلَکَتْ بِعِصْیَانِ الْأَوْصِیَاءِ وَ حَاجَتِی یَا رَسُولَ اللَّهِ أَنْ تُعَلِّمَنِی سُوَراً مِنَ الْقُرْآنِ أُصَلِّی بِهَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِعَلِیٍّ علیه السلام یَا عَلِیُّ عَلِّمِ الْهَامَ وَ ارْفُقْ بِهِ فَقَالَ هَامٌ یَا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَنْ هَذَا الَّذِی ضَمَمْتَنِی إِلَیْهِ فَإِنَّا مَعَاشِرَ الْجِنِّ قَدْ أُمِرْنَا أَنْ لَا نُکَلِّمَ (۱)

إِلَّا نَبِیّاً أَوْ وَصِیَّ نَبِیٍّ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَا هَامُ مَنْ وَجَدْتُمْ فِی الْکِتَابِ وَصِیَّ آدَمَ قَالَ شِیثُ بْنُ آدَمَ قَالَ مَنْ وَجَدْتُمْ وَصِیَّ نُوحٍ قَالَ سَامُ بْنُ نُوحٍ قَالَ فَمَنْ کَانَ وَصِیَّ هُودٍ قَالَ یُوحَنَّا بْنُ خزان (۲) ابْنُ عَمِّ هُودٍ قَالَ فَمَنْ کَانَ وَصِیَّ إِبْرَاهِیمَ قَالَ إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِیمَ (۳)

قَالَ فَمَنْ کَانَ وَصِیَّ مُوسَی قَالَ یُوشَعُ بْنُ نُونٍ قَالَ فَمَنْ کَانَ وَصِیَّ عِیسَی علیه السلام قَالَ شَمْعُونُ بْنُ حَمُّونَ الصَّفَا ابْنُ عَمِّ مَرْیَمَ

۱- ۱. فی نسخه: ان لا نطیع.

۲- ۲. فی المصدر:« یوحنا بن حنان» و ذکر فی اثبات الوصیه و غیره ان وصی هود ابنه فالغ.

۳- ۳. ذکر المسعودیّ فی اثبات الوصیه: ۲۸، ان وصی إبراهیم إسماعیل و بعده قام إسحاق مقامه.

قَالَ فَمَنْ وَجَدْتُمْ فِي الْكِتَابِ وَصِيَّ مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله قَالَ هُوَ فِي التَّوْرَاةِ إِلْيَا قَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله هَذَا إِلْيَا هُوَ عَلِيٌّ وَصِيِّي قَالَ الْهَامُ يَا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَلَهُ اسْمٌ غَيْرُ هَذَا قَالَ نَعَمْ هُوَ حَيْدَرَةُ فَلِمَ تَسْأَلُنِي عَنْ ذَلِكَ قَالَ إِنَّا وَجَدْنَا فِي كِتَابِ الْأَنْبِيَاءِ أَنَّهُ فِي الْإِنْجِيلِ هَيْدَارَا قَالَ هُوَ حَيْدَرَةُ قَالَ فَعَلَّمَهُ عَلِيٌّ علیه السلام سُوَراً مِنَ الْقُرْآنِ فَقَالَ هَامٌ يَا عَلِيُّ يَا وَصِيَّ مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله أَكْتَفِي بِمَا عَلَّمْتَنِي مِنَ الْقُرْآنِ قَالَ نَعَمْ يَا هَامُ قَلِيلُ الْقُرْآنِ (۱) كَثِيرٌ ثُمَّ قَامَ هَامٌ إِلَى النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله فَوَدَّعَهُ فَلَمْ يَعُدْ إِلَى النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله حَتَّى قُبِضَ صلی الله علیه و آله (۲).

**[ترجمه]بصائر الدرجات: امام جعفر صادق علیه السّلام می فرماید که: یک روز پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله نشسته بود، مردی به درازی نخله خرما نزد او آمد و سلام کرد و پاسخش داد و فرمود: مانند جن و سخنگوئی آن ها است، ای بنده خدا تو کیستی؟ گفت: من هام پسر هیم بن لاقیس بن ابلیسم پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود: میان تو و ابلیس جز دو پدر فاصله نیست، گفت: آری یا رسول اللّه فرمود: چند سال عمر کردی؟ گفت به اندازه عمر دنیا جز اندکی، من هنگام قابیل، هابیل را کشت، پسربچه ای بودم که سخن را می فهمیدم، از عصمت باز می داشتم و بر اجسام گردش می کردم و به قطع صله رحم فرمان می دادم و خوراک را تباه می کردم، پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود: چه بد روشی است برای پیری اندیشمند و پسری نوجوان.

گفت: یا رسول اللّه من توبه کردم، فرمود: به دست که توبه کردی؟ گفت به دست نوح که با او در کشتی بودم و از نفرینش بر قومش گله کردم تا این که گریست و مرا به گریه واداشت، و گفت: همانا که من بر آن کار خود پشیمانم و به خدا پناهم از اینکه از نادان ها باشم.

سپس با هود بودم در مسجد به همراه آنان که مؤمن بودند و او را هم به سبب نفرین قومش سرزنش کردم تا گریست و مرا گریه انداخت و گفت. همانا من از پشیمانانم و به خدا پناه می برم از اینکه از نادان ها باشم، و من به همراه ابراهیم بودم که قومش به او نیرنگ زدند و او را در آتش افکندند و خدا آتش را بر او سرد و سلامت ساخت، سپس با یوسف بودم که برادرانش بر او حسد بردند و او را به چاه انداختند و من بر او پیشی گرفتم و او را به نرمی به ته چاه رساندم، سپس با او در زندان بودم و او را آرام می کردم تا خداوند اور را از زندان نجات داد .

سپس با موسی علیه السّلام بودم و یک سِفر از تورات به من آموخت و گفت: اگر عیسی را دریافتی سلام مرا به او برسان و به او برخوردم و سلامش رساندم و یک سِفر از انجیل به من آموخت و گفت اگر محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلم را دریافتی سلام مرا به او برسان، و عیسی یا رسول اللّه تو را سلام می رساند.

پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود بر عیسی روح و کلمه خدا و همه پیغمبران خدا و رسولانش مادامی که آسمان ها و زمین باقی باشند، و بر تو ای هام که سلام را رساندی سلام باد، بگو چه حاجت داری؟

گفت: حاجتم این است که خدایت برای امتت نگهدارد و آن ها را شایسته تو سازد و به آن ها راستی نسبت بوصیّ پس از تو روزی کند، زیرا امت های پیشین به سبب نافرمانی اوصیاء نابود شدند، و ای رسول خدا نیاز من این است که سوره هائی از قرآن به من بیاموزی تا با آن ها نماز گزارم، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به علی علیه السّلام فرمود: یا علی به هام بیاموز و

با او به نرمی رفتار کن.

هام گفت: یا رسول اللّه این کیست که مرا به او پیوستی؟ زیرا ما گروه پریان جز با پیغمبر و وصی اوسخن نگوئیم، پیغمبر فرمود: ای هام کدام کس را در کتاب وصی آدم یافتید؟ گفت: شیث بن آدم، فرمود: که را وصی نوح یافتید؟ گفت: سام بن نوح، فرمود: وصی هود که بود؟ گفت یوحنا بن خزان عمو زاده هود، فرمود: وصیّ ابراهیم که بود؟ گفت: اسحق بن ابراهیم، فرمود: وصی عیسی که بود؟ گفت شمعون بن حمون صفا عموزاده مریم.

فرمود: در کتاب وصیّ محمّد صلّی اللّه علیه و آله را که یافتید؟ گفت: در تورات الیا است رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: این الیا است، او علی وصی من است، هام گفت، یا رسول اللّه جز آن هم نامی دارد؟ فرمود: آری، او حیدره است، چرا از من این را پرسیدی؟ گفت: ما در کتاب پیغمبران یافتیم که نام او در انجیل هیدارا است فرمود او حیدره است. فرمود: علی علیه السّلام چند سوره از قرآن را به او آموخت، هام گفت: ای علی ای وصی محمّد همین که از قرآن را به من آموختی مرا بس است؟ فرمود: آری ای هام اندک قرآن بسیار است، سپس هام برخاست نزد پیغمبرصلّی الله علیه و آله و با او وداع کرد و نزد او برنگشت تا در گذشت وی صلّی اللّه علیه و آله.

**[ترجمه]

بیان

قد يستدل بقوله قد أمرنا أن لا نكلم إلخ على أن ما يخبر به الناس من كلام الجن كذب و لا يسمع كلامهم غير الأنبياء و الأوصياء عليهم السلام و فيه نظر لأن كونهم مأمورين بذلك لا يدل على عدم وقوع خلافه إذ الجن و الشياطين ليسوا بمعصومين مع أن في بعض روايات هذه القصه لا نطيع مكان لا نكلم و أيضا الروايات الكثيره مما أوردنا في هذا الباب و غيرها دلت على وقوع التكلم مع سائر الناس فلا بد من تأويل فيه إما بحمله على الكلام على وجه الطاعه و الانقياد أو معاينه مع معرفه كونهم من الجن أو بالتخصيص ببعض الأنواع منهم أو غير ذلك.

**[ترجمه]بسا اینکه گفته او «ما فرمان داریم که سخن نگوئیم – تا آخر آیه- » دلیلی باشد که گزارش مردم از سخن گفتن با پری دروغ است و جز پیغمبران و اوصیاء با آن ها گفتگو نکنند، ولی به این سخن ایراد وارد است یزرا می توان گفت: اگر چه آن ها به این فرمان دارند ولی دلیلی نیست که آن را انجام دهند چون پری و شیطان معصوم نیستند با اینکه در برخی روایات این داستان به جای «سخن نگوئیم» فرمان نبریم آمده است.

و به علاوه روایات بسیار این باب و جز آن دلالت دارند که پری با مردم دیگر سخن گفته و باید این جمله را تاویل برد به این که مقصود سخن گفتن از راه طاعت و انقیاد است یا رو در رو با وجود شناسائی جن، یا مخصوص است به برخی از آنان یا غیر آن.

**[ترجمه]

الْبَصَائِرُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ بِشْرٍ عَنْ فَضَالَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: حُمِلَ إِلَى أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام مَالٌ مِنْ خُرَاسَانَ مَعَ رَجُلَیْنِ مِنْ أَصْحَابِهِ لَا یَزَالا یَتَفَقَّدَانِ الْمَالَ حَتَّی مَرَّا بِالرَّیِّ فَدَفَعَ إِلَیْهِمَا رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِهِمَا کِیساً فِیهِ أَلْفُ (۳)

دِرْهَمٍ فَجَعَلَا یَتَفَقَّدَانِ فِی کُلِّ یَوْمٍ الْکِیسَ حَتَّی دَنَیَا مِنَ الْمَدِینَهِ فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِصَاحِبِهِ تَعَالَ حَتَّی نَنْظُرَ مَا حَالُ الْمَالِ فَنَظَرَا فَإِذَا الْمَالُ عَلَی حَالِهِ مَا خَلَا کِیسَ الرَّازِیِّ فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِصَاحِبِهِ اللَّهُ الْمُسْتَعَانُ مَا نَقُولُ السَّاعَهَ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَقَالَ أَحَدُهُمَا إِنَّهُ کَرِیمٌ وَ أَنَا أَرْجُو أَنْ یَکُونَ عِلْمُ مَا نَقُولُ

ص: ۱۰۱

۱- ۱. فی المصدر: قلیل من القرآن.

۲- ۲. بصائر الدرجات: ۲۸ قوله: حتی قبض ای رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله.

۳- ۳. فی المصدر: فیه الفا درهم.

عِنْدَهُ فَلَمَّا دَخَلَا الْمَدِينَةَ قَصَدَا إِلَيْهِ فَسَلَّمَا إِلَيْهِ الْمَالَ فَقَالَ لَهُمَا أَيْنَ كِيسُ الرَّازِيِّ فَأَخْبَرَاهُ بِالْقِصَّهِ فَقَالَ لَهُمَا إِنْ رَأَيْتُمَا الْكِيسَ تَعْرِفَانِهِ قَالا نَعَمْ قَالَ يَا جَارِيَهُ عَلَيَّ بِكِيسِ كَذَا وَ كَذَا فَأَخْرَجَتِ الْكِيسَ فَرَفَعَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام إِلَيْهِمَا فَقَالَ أَ تَعْرِفَانِهِ قَالا هُوَ ذَاكَ قَالَ إِنِّي احْتَجْتُ فِي جَوْفِ اللَّيْلِ إِلَى مَالٍ فَوَجَّهْتُ رَجُلًا مِنَ الْجِنِّ مِنْ شِيعَتِنَا فَأَتَانِي بِهَذَا الْكِيسِ مِنْ مَتَاعِكُمَا(۱).

**[ترجمه]البصائر: مفضل بن عمر روایت می کند که پولی از خراسان برای امام جعفر صادق علیه السّلام آوردند به همراه دو کس از یاران آن حضرت که پیوسته آن را در گردن انداخته بودند تا بر ری گذر کردند و یکی از یاران آن حضرت کیسه ای که هزار درهم داشت به آن ها داد، و هر روز آن کیسه را وارسی می کردنند تا نزدیک مدینه رسیدند و یکی به دیگری گفت بیا تا پول را وارسی کنیم، بررسی کردند دیدند که همه برجا بود جز همان کیسه که از ری بود و یکی به دیگری گفت خدا یاور است و بس، اکنون به امام علیه السّلام چه بگوییم؟ یکی به دیگری گفت: امام کریم است، و امیدوارم بداند آنچه را که ما به او خواهیم گفت، و چون به مدینه در آمدند نزد آن حضرت رفتند و مال را تحویل دادند و به آن ها فرمود: کیسه آن مرد رازی کجا است؟ و داستانش را گزارش دادند. به آن ها فرمود: اگر آن کیسه را ببینید می شناسید؟ گفتند: آری، فرمود: ای کنیزک، آن کیسه چنان و چنین را بیاور، آن را برآورد و امام علیه السّلام به آن ها نشان داد و فرمود: آن را می شناسید؟ گفتند: همان است، فرمود: من در دل شب به پولی نیازمند شدم و پریانی را از شیعیانم گسیل داشتم و این کیسه را در خواب که بودید برایم آوردند - . بصائر الدرجات : ۲۸ - .

**[ترجمه]

«۶۵»

وَ مِنْهُ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنْ سَعْدٍ الْإِسْكَافِ قَالَ: أَتَيْتُ أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام أُرِيدُ الْإِذْنَ عَلَيْهِ فَإِذَا رَوَاحِلُ عَلَى الْبَابِ مَصْفُوفَهٌ وَ إِذَا أَصْوَاتٌ قَدِ ارْتَفَعَتْ فَخَرَجَتْ عَلَيَّ قَوْمٌ مُعْتَمُّونَ بِالْعَمَائِمِ يُشْبِهُونَ الزُّطَّ قَالَ فَدَخَلْتُ عَلَى أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام فَقُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ أَبْطَأَ إِذْنُكَ الْيَوْمَ وَ قَدْ رَأَيْتُ قَوْماً خَرَجُوا عَلَيَّ مُعْتَمِّينَ بِالْعَمَائِمِ فَأَنْكَرْتُهُمْ فَقَالَ أَ وَ تَدْرِي مَنْ أُولَئِكَ يَا سَعْدُ قَالَ قُلْتُ لَا قَالَ إِخْوَانُكَ مِنَ الْجِنِّ يَأْتُونَنَا يَسْأَلُونَنَا عَنْ حَلَالِهِمْ وَ حَرَامِهِمْ وَ مَعَالِمِ دِينِهِمْ (۲).

**[ترجمه]البصائر: سعد اسکاف روایت می کند که نزد ابو جعفر علیه السّلام رفتم و اجازه شرفیابی خواستم ناگهان شترانی در خانه صف کشیده بودند، ناگهان صداهایی بلند شنیدم و از در قومی عمامه مانند هندوها، بر سر بیرون شدند. گفت: من نزد امام علیه السّلام رفتم و گفتم: یا ابن رسول اللّه امروز دیر اجازه فرمودید: و من مردمی دیدم بیرون شدند عمامه بر سر و ناشناس، فرمود: ای سعد می دانی این ها که بودند؟ گفتم: نه، فرمود: هم کیشان پری تو بودند که می آیند مسائل حلال و حرام و احکام دین خود را از ما می پرسند - . بصائر الدرجات : ۲۸ - .

**[ترجمه]

«۶۶»

وَ مِنْهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَبِی الْبِلَادِ عَنْ عَمَّارٍ السِّجِسْتَانِیِّ قَالَ: كُنْتُ لَا أَسْتَأْذِنُ عَلَيْهِ يَعْنِی أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فَجِئْتُ ذَاتَ يَوْمٍ وَ لَيْلَهٍ فَجَلَسْتُ فِی فُسْطَاطِهِ بِمِنًى قَالَ فَاسْتُوذِنَ لِشَبَابٍ كَأَنَّهُمْ رِجَالُ الزُّطِّ فَخَرَجَ عِيسَى شَلَقَانُ فَذَكَرْنَا لَهُ فَأَذِنَ لِی قَالَ فَقَالَ لِی يَا أَبَا عَاصِمٍ مَتَى جِئْتَ قُلْتُ قَبْلَ أُولَئِكَ (۳)

الَّذِينَ دَخَلُوا عَلَيْكَ وَ مَا رَأَيْتُهُمْ خَرَجُوا قَالَ أُولَئِكَ قَوْمٌ مِنَ الْجِنِّ فَسَأَلُوا عَنْ مَسَائِلِهِمْ ثُمَّ ذَهَبُوا(۴).

**[ترجمه]البصائر: عمار سیستانی روایت می كند كه من نیاز به اجازه در شرفیابی نزد امام جعفر صادق علیه السّلام نداشتم، در فسطاطه در منی یک شبانه روز در چادر او نشستم، و به جوانانی مانند مردان هندی اجازه ورود دادند، و عیسی شلقان بیرون آمد و ما از او اذن ورود خواستیم و به من اجازه شرفیابی داد، گوید: به من فرمود: ای ابو عاصم از کی آمدی؟ گفتم: پیش از آن ها که نزد تو آمدند و ندیدم بیرون روند، فرمود: آن ها قومی از پریان بودند مسائل خود را پرسیدند و رفتند - . بصائر الدرجات : ۲۸ - .

**[ترجمه]

«۶۷»

الْبَصَائِرُ، وَ دَلَائِلُ الْإِمَامَهِ لِلطَّبَرِیِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَبِی الْبِلَادِ عَنْ سَدِيرٍ الصَّيْرَفِیِّ قَالَ: أَوْصَانِی أَبُو جَعْفَرٍ عليه السلام بِحَوَائِجَ لَهُ بِالْمَدِينَهِ

۱- ۱. بصائر الدرجات: ۲۸.

۲- ۲. بصائر الدرجات: ۲۸.

۳- ۳. فی المصدر: قبیل اولئک.

۴- ۴. بصائر الدرجات: ۲۸.

فَبَیْنَا أَنَا فِی فَجِّ الرَّوْحَاءِ عَلَی رَاحِلَتِی إِذَا إِنْسَانٌ یَلْوِی بِثَوْبِهِ قَالَ فَقُمْتُ لَهُ (۱) وَ ظَنَنْتُ أَنَّهُ عَطْشَانُ فَنَاوَلْتُهُ الْإِدَاوَهَ فَقَالَ لَا حَاجَهَ لِی بِهَا وَ نَاوَلَنِی کِتَاباً طِینُهُ رَطْبٌ فَنَظَرْتُ إِلَی الْخَاتَمِ فَإِذَا خَاتَمُ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام فَقُلْتُ لَهُ مَتَی عَهْدُکَ بِصَاحِبِ الْکِتَابِ قَالَ السَّاعَهَ قَالَ فَإِذَا فِیهِ أَشْیَاءُ یَأْمُرُنِی بِهَا قَالَ ثُمَّ الْتَفَتُّ فَإِذَا لَیْسَ عِنْدِی أَحَدٌ قَالَ فَقَدِمَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام فَلَقِیتُهُ فَقُلْتُ لَهُ جُعِلْتُ فِدَاکَ رَجُلٌ أَتَانِی بِکِتَابٍ وَ طِینُهُ رَطْبٌ فَقَالَ إِذَا عَجِّلَ بِنَا أَمْرٌ أَرْسَلْتُ بَعْضَهُمْ یَعْنِی الْجِنَ (۲) وَ فِی رِوَایَهٍ أُخْرَی إِنَّا أَهْلَ الْبَیْتِ أُعْطِینَا أَعْوَاناً مِنَ الْجِنِّ إِذَا عَجِّلَتْ بِنَا الْحَاجَهُ بَعَثْنَاهُمْ فِیهَا(۳).

**[ترجمه]البصائر و دلائل الامامه: سدیر صیرفی روایت می کند که امام محمد باقر علیه السّلام حوائجی را در مدینه داشت به من سفارش داد، و در این میان که در دره روحاء بر شترم سوار بودم ناگهان دیدم یک آدمی جامه اش را به خود می پیچید، گوید برای او ایستادم و پنداشتم تشنه است و قمقمه را به او دادم، گفت: نیازی بدان ندارم و نامه ای که گِل مُهرش تَر بود به من داد، و نگاه کردم مُهر امام علیه السّلام را داشت، گفتم: چه وقت در حضور نویسنده نامه بودی؟ گفت: هم اکنون و دیدم در نامه کارهائی است که به من فرموده انجام دهم ، سپس نگاه برگرداندم و کسی را ندیدم. گوید: امام علیه السّلام آمد و دیدارش کردم و به او گفتم قربانت شوم: مردی نامه ای با گِل تر برایم آورد فرمود: کار شتاباَن های که داشته باشیم یکی از آن پری ها را به دنبالش فرستیم - . بصائر الدرجات : ۲۷. دلائل الائمه : ۱۰۰ - ، و در روایت دیگر است که به ما خانواده یارانی از پری داده شده که چون کار شتابانه داریم آن ها را بفرستیم - . بصائر الدرجات :۲۷ - .

**[ترجمه]

«۶۸»

الدَّلَائِلُ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَکَمِ وَ عَلِیِّ بْنِ جَرِیرٍ عَنْ مَنْصُورِ بْنِ حَازِمٍ عَنْ سَعْدٍ الْإِسْکَافِ قَالَ: طَلَبْتُ الْإِذْنَ عَلَی أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام مَعَ أَصْحَابٍ لَنَا لِنَدْخُلَ عَلَیْهِ (۴)

فَإِذَا ثَمَانِیَهُ نَفَرٍ کَأَنَّهُمْ مِنْ أَبٍ وَ أُمٍّ عَلَیْهِمْ ثِیَابٌ زَرَابِیٌّ وَ أَقْبِیَهٌ طَاقِیَّهٌ وَ عَمَائِمُ

صُفْرٌ دَخَلُوا فَمَا احْتَبَسُوا حَتَّی خَرَجُوا(۵) فَقَالَ لِی یَا سَعْدُ رَأَیْتَهُمْ قُلْتُ نَعَمْ جُعِلْتُ فِدَاکَ مَنْ هَؤُلَاءِ قَالَ إِخْوَانُکُمْ مِنَ الْجِنِّ أَتَوْنَا یَسْتَفْتُونَّا فِی حَلَالِهِمْ وَ حَرَامِهِمْ کَمَا تَأْتُونَّا وَ تَسْتَفْتُونَّا فِی حَلَالِکُمْ وَ حَرَامِکُمْ فَقُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاکَ وَ یَظْهَرُونَ لَکُمْ قَالَ نَعَمْ (۶).

البصائر، عن محمد بن إسماعیل عن ابن سنان عن ابن مسکان عن سعد: مثله (۷).

ص: ۱۰۳

۱- ۱. فی البصائر: فملت إلیه. و فی الدلائل: إذا انا بإنسان یتلونی فقمت الی الاداوه.

۲- ۲. بصائر الدرجات: ۲۷ دلائل الأئمّه: ۱۰۰ فیه خلاصه من الحدیث.

۳- ۳. بصائر الدرجات: ۲۷، الموجود فیه هکذا: و زاد فیه محمّد بن الحسین بهذا الاسناد: یا سدیر اما لنا خدما من الجن فإذا اردنا السرعه بعثناهم.

۴- ۴. فی المصدر: مع أصحاب لی فدخلت علیه. فاذا عن یمینه نفر.

۵- ۵. فی المصدر: و عمائم صفر فما لبثوا أن خرجوا.

۶- ۶. دلائل الأئمّه ۱۰۱.

۷ - ۷. بصائر الدرجات: ۲۷. ذکر الصفار فی البصائر روایتین عن سعد الاسکاف فالتی یوافق متنها به هو روایه محمّد بن إسماعیل عن علیّ بن حدید عن منصور بن حازم عن سعد الاسکاف الا انه لم یذکر فیها ذیله: فقلت إلخ. و اما الروایه التی أورد المصنّف اسنادها هنا فهی هکذا، سعد الاسکاف قال: طلبت الاذن عن ابی جعفر علیه السلام فبعث الی لا تعجل فان عندی قوما من اخوانکم فلم البث ان خرج علی اثنا عشر رجلا یشبهون الزط علیهم اقبیه طبقین و خفاف فسلموا و مروا و دخلت علی ابی جعفر علیه السلام قلت: جعلت فداک من هؤلاء الذین خرجوا من عندک؟ قال هؤلاء قوم من اخوانکم من الجن، قلت: و یظهرون لکم؟ قال: نعم.

**[ترجمه]دلائل الائمه: سعد اسکاف روایت می کند که: از محمدباقر علیه السّلام با یاران خود اجازه شرفیابی خواستیم و ناگهان هشت تن که گویا از یک پدر و مادرند و جامه زرابی و قباهای طاقی و عمامه های زرد دارند، وارد شدند و زود بیرون آمدند، به من فرمود: ای سعد آن ها را دیدی؟ گفتم: آری، قربانت اینان چه کسانی بودند؟ فرمود برادران پری شما، آمده بودند از حلال و حرام خود پرسش کنند همانطور که شما درباره آن ها سوال می پرسید، گفتم: قربانت برای شما نمایان می شوند؟ فرمود: آری - . دلائل الائمه : ۱۰۱ - .

البصائر-: از سعد نیز مانند چنین روایتی آمده است. - . بصائر الدرجارت : ۲۷ -

**[ترجمه]

«۶۹»

الْإِخْتِصَاصُ، أَبُو مُحَمَّدٍ عَنْ صَبَّاحٍ الْمُزَنِيِّ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ حَصِيرَهَ عَنِ الْأَصْبَغِ بْنِ نُبَاتَهَ قَالَ: كُنَّا مَعَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عليه السلام يَوْمَ الْجُمُعَهِ فِي الْمَسْجِدِ بَعْدَ الْعَصْرِ إِذْ أَقْبَلَ رَجُلٌ طُوَالٌ كَأَنَّهُ بَدَوِيٌّ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ فَقَالَ لَهُ عَلِيٌّ عليه السلام مَا فَعَلَ جِنِّيُّكَ الَّذِي كَانَ يَأْتِيكَ قَالَ إِنَّهُ لَيَأْتِينِي إِلَى أَنْ وَقَفْتُ بَيْنَ يَدَيْكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ قَالَ عَلِيٌّ عليه السلام فَحَدِّثِ الْقَوْمَ بِمَا كَانَ مِنْهُ فَجَلَسَ وَ سَمِعْنَا لَهُ فَقَالَ إِنِّي لَرَاقِدٌ بِالْيَمَنِ قَبْلَ أَنْ يَبْعَثَ اللَّهُ نَبِيَّهُ صلى الله عليه و آله فَإِذَا جِنِّيٌّ أَتَانِي نِصْفَ اللَّيْلِ فَرَفَسَنِي (۱) بِرِجْلِهِ وَ قَالَ اجْلِسْ فَجَلَسْتُ ذَعِراً فَقَالَ اسْمَعْ قُلْتُ وَ مَا أَسْمَعُ قَالَ:

عَجِبْتُ لِلْجِنِّ وَ إِبْلَاسِهَا***وَ رَكْبِهَا الْعِيسَ بِأَحْلَاسِهَا(۲) تَهْوِي إِلَى مَكَّهَ تَبْغِي الْهُدَى ***مَا طَاهِرُ الْجِنِّ كَأَنْجَاسِهَا

فَارْحَلْ إِلَى الصَّفْوَهِ مِنْ هَاشِمٍ ***وَ ارْمِ بِعَيْنَيْكَ إِلَى رَأْسِهَا(۳)

قَالَ فَقُلْتُ وَ اللَّهِ لَقَدْ حَدَثَ فِي وُلْدِ هَاشِمٍ شَيْ ءٌ أَوْ يَحْدُثُ وَ مَا أَفْصَحَ (۴) لِي

۱- ۱. رفسه: ضربه فی صدره.

۲- ۲. العیس بالکسر: الإبل البیض یخالط بیاضها شی ء من الشقره. و الاحلاس جمع حلس و هو کساء یطرح علی ظهر البعیر.

۳- ۳. الضمیر یرجع الی القبیله.

۴- ۴. أی ما بین مراده و لا اوضحه.

وَ إِنِّی لَأَرْجُو أَنْ یُفْصِحَ لِی فَأَرِقْتُ (۱) لَیْلَتِی وَ أَصْبَحْتُ کَئِیباً فَلَمَّا کَانَ مِنَ الْقَابِلَهِ أَتَانِی نِصْفَ اللَّیْلِ وَ أَنَا رَاقِدٌ فَرَفَسَنِی بِرِجْلِهِ وَ قَالَ اجْلِسْ فَجَلَسْتُ ذَعِراً فَقَالَ اسْمَعْ فَقُلْتُ وَ مَا أَسْمَعُ قَالَ:

عَجِبْتُ لِلْجِنِّ وَ أَخْبَارِهَا***وَ رَکْبِهَا الْعِیسَ بِأَکْوَارِهَا(۲)

تَهْوِی إِلَی مَکَّهَ تَبْغِی الْهُدَی***مَا مُؤْمِنُو الْجِنِّ کَکُفَّارِهَا

فَارْحَلْ إِلَی الصَّفْوَهِ مِنْ هَاشِمٍ***بَیْنَ رَوَابِیهَا(۳) وَ أَحْجَارِهَا

فَقُلْتُ وَ اللَّهِ لَقَدْ حَدَثَ فِی وُلْدِ هَاشِمٍ أَوْ یَحْدُثُ وَ مَا أَفْصَحَ لِی وَ إِنِّی لَأَرْجُو أَنْ یُفْصِحَ لِی فَأَرِقْتُ لَیْلَتِی وَ أَصْبَحْتُ کَئِیباً فَلَمَّا کَانَ مِنَ الْقَابِلَهِ أَتَانِی نِصْفَ اللَّیْلِ وَ أَنَا رَاقِدٌ فَرَفَسَنِی بِرِجْلِهِ وَ قَالَ اجْلِسْ فَجَلَسْتُ وَ أَنَا ذَعِرٌ فَقَالَ اسْمَعْ قُلْتُ وَ مَا أَسْمَعُ قَالَ:

عَجِبْتُ لِلْجِنِّ وَ إِلْبَابِهَا***وَ رَکْبِهَا الْعِیسَ بِأَقْتَابِهَا

تَهْوِی إِلَی مَکَّهَ تَبْغِی الْهُدَی***مَا صَادِقُو الْجِنِّ کَکُذَّابِهَا

فَارْحَلْ إِلَی الصَّفْوَهِ مِنْ هَاشِمٍ***أَحْمَدَ إِذْ هُوَ خَیْرُ أَرْبَابِهَا(۴)

قُلْتُ عَدُوَّ اللَّهِ (۵)

أَفْصَحْتَ فَأَیْنَ هُوَ قَالَ ظَهَرَ بِمَکَّهَ یَدْعُو إِلَی شَهَادَهِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللَّهِ فَأَصْبَحْتُ وَ رَحَلْتُ نَاقَتِی وَ وَجَّهْتُهَا قِبَلَ مَکَّهَ فَأَوَّلُ مَا دَخَلْتُهَا لَقِیتُ أَبَا سُفْیَانَ وَ کَانَ شَیْخاً ضَالًّا فَسَلَّمْتُ عَلَیْهِ وَ سَأَلْتُهُ عَنِ الْحَیِّ فَقَالَ وَ اللَّهِ إِنَّهُمْ مُخْصِبُونَ إِلَّا أَنَّ یَتِیمَ أَبِی طَالِبٍ قَدْ أَفْسَدَ عَلَیْنَا دِینَنَا قُلْتُ وَ مَا اسْمُهُ قَالَ مُحَمَّدٌ أَحْمَدُ قُلْتُ وَ أَیْنَ هُوَ قَالَ تَزَوَّجَ بِخَدِیجَهَ ابْنَهِ(۶) خُوَیْلِدٍ فَهُوَ عَلَیْهَا نَازِلٌ

۱- ۱. ارق: ذهب عنه النوم فی اللیل.

۲- ۲. الاکوار جمع الکور بالضم و هو الرحل باداته.

۳- ۳. الروابی جمع الرابیه: ما ارتفع من الأرض.

۴- ۴. فی نسخه: لیس قداماها کاذبا بها.

۵- ۵. فی المصدر: قلت: قد و اللّه افصحت.

۶- ۶. فی نسخه: بنت.

فَأَخَذْتُ بِخِطَامِ نَاقَتِی ثُمَّ انْتَهَیْتُ إِلَی بَابِهَا فَعَقَلْتُ نَاقَتِی ثُمَّ ضَرَبْتُ الْبَابَ فَأَجَابَتْنِی مَنْ هَذَا فَقُلْتُ أَنَا أَرَدْتُ مُحَمَّداً فَقَالَتْ اذْهَبْ إِلَی عَمَلِکَ (۱) فَقُلْتُ یَرْحَمُکِ اللَّهُ إِنِّی رَجُلٌ أَقْبَلْتُ مِنَ الْیَمَنِ وَ عَسَی اللَّهُ أَنْ یَکُونَ مَنَّ عَلَیَّ بِهِ فَلَا تَحْرِمِینِی النَّظَرَ إِلَیْهِ وَ کَانَ صلی الله علیه و آله رَحِیماً فَسَمِعْتُهُ یَقُولُ یَا خَدِیجَهُ افْتَحِی الْبَابَ فَفَتَحَتْ فَدَخَلْتُ فَرَأَیْتُ النُّورَ فِی وَجْهِهِ سَاطِعاً نُورٌ فِی نُورٍ ثُمَّ دُرْتُ خَلْفَهُ فَإِذَا أَنَا بِخَاتَمِ النُّبُوَّهِ مَعْجُونٌ (۲)

عَلَی کَتِفِهِ الْأَیْمَنِ فَقَبَّلْتُهُ ثُمَّ قُمْتُ بَیْنَ یَدَیْهِ وَ أَنْشَأْتُ أَقُولُ:

أَتَانِی نَجِیٌّ (۳)بَعْدَ هَدْءٍ وَ رَقْدَهٍ***وَ لَمْ یَکُ فِیمَا قَدْ تَلَوْتُ بِکَاذِبٍ

ثَلَاثُ لَیَالٍ قَوْلُهُ کُلَّ لَیْلَهٍ***أَتَاکَ رَسُولٌ مِنْ لُؤَیِّ بْنِ غَالِبٍ

فَشَمَّرْتُ مِنْ ذَیْلِی الْإِزَارَ وَ وَسَّطَتْ***بِیَ الذِّعْلِبُ الْوَجْنَاءُ بَیْنَ السَّبَاسِبِ (۴)

فَمُرْنَا بِمَا یَأْتِیکَ یَا خَیْرَ قَادِرٍ***وَ إِنْ کَانَ فِیمَا جَاءَ شَیْبُ الذَّوَائِبِ (۵)

وَ أَشْهَدُ أَنَّ اللَّهَ لَا شَیْ ءَ غَیْرُهُ***وَ أَنَّکَ مَأْمُونٌ (۶) عَلَی کُلِّ غَائِبٍ

وَ أَنَّکَ أَدْنَی الْمُرْسَلِینَ وَسِیلَهً***إِلَی اللَّهِ یَا ابْنَ الْأَکْرَمِینَ الْأَطَایِبِ

وَ کُنْ لِی شَفِیعاً یَوْمَ لَا ذُو شَفَاعَهٍ***إِلَی اللَّهِ یُغْنِی عَنْ سَوَادِ بْنِ قَارِبٍ

وَ کَانَ اسْمُ الرَّجُلِ سَوَادَ بْنَ قَارِبٍ (۷) فَرُحْتُ وَ اللَّهِ مُؤْمِناً بِهِ صلی الله علیه و آله ثُمَّ خَرَجَ إِلَی صِفِّینَ

ص: ۱۰۶

---

۱ - ۱. فی المصدر و فی أبواب المعجزات: اذهب الی عملک ما تذرون محمّدا یأویه ظل بیت قد طردتموه و هربتموه و حصنتموه اذهب الی عملک. قلت.

۲- ۲. فی المصدر: مختوم.

۳- ۳. النجی: المحدث، و فی المصدر:[بجنی] و الهدء: السکون.

۴- ۴. الذعلب: الناقه القویه. و الوجناء: الناقه الصلبه. و السباسب جمع سبسب و هو القفر و المفازه.

۵- ۵. فی المصدر:[فیما جا تشیب الذوائب] فعلیه: جا مخفف جاء، و المعنی ای قبلنا و صدقنا بما یأتیک به الوحی من اللّه و ان کان فیه أمور شداد تشیب منها الذوائب و الذوائب جمع الذؤابه ای الناصیه.

۶- ۶. فی نسخه من الکتاب و فی المصدر: مأمور.

۷- ۷. التفسیر من صاحب کتاب الاختصاص او من الروات.

فَاسْتُشْهِدَ مَعَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام (۱).

lt;meta info=". الاختصاص: اصبغ بن نباته روایت می کند که: ما با امیر المؤمنین علیه السّلام در روز جمعه بعد از ظهر در مسجد بودیم، مرد درازی که مانند بدوی ها بود، پیش آمد و به آن حضرت سلام کرد، علی علیه السّلام به او فرمود: آن پری که نزد تو می آمد چه کرد؟ گفت: تا الان که برابرت ایستاده ام نزد من می آید و هنوز قطع رابطه نکرده است، فرمود: هر آنچه از او رخ داده را برای این قوم بازگو، پس نشست و ما به او گوش دادیم. گفت: من در یمن پیش از این که خدا پیغمبرش را مبعوث کند در خواب بودم ناگهان نیمه شب یک جنی آمد ما را با پا لگد کرد و گفت: بنشین، من هراسانه نشستم و گفت: بشنو، گفتم چه بشنوم؛ گفت:

در شگفتم از پری و اشتباهش

وز سواری شترها با پلاسش

می رود در مکه دنبال هدایت

نیست پاکانِ پری چون با نِجَاسَت کوچ کن سوی گزیده آل هاشم

بین با چشمانت سروِ سردار هاشم

گوید: گفتم: به خدا در فرزندان هاشم خبری شده یا می شود و برایم روشن نکرد و امیدوار بودم که روشن کند آن شب بیدار ماندم و در اندوه بامداد کردم و در شب بعد نیمه شب که خواب بودم آمد مرا با پایش لگد کرد و گفت: بنشین و هراسان نشستم گفت: بشنو، گفتم چه بشنوم، گفت:

در شگفتم از پری و از گزارشهای او

وز سواری شترهایش با ابزار او

می رود تا مکه می جوید هدایت را از آن

مؤمنان جن نمی باشند چون کفار او

کوچ کن سوی گزیده خاندان هاشمی

در میان تپه ها و هم بر احجار او

گفتم به خدا در فرزندان هاشم پدیده ای اتفاق افتاده یا اتفاق می افتد و روشن نکرد برایم و امیدوار بودم که روشن کند، آن شب را بیدار ماندم و با اندوه صبح کردم و در شب بعد نیمه شب که خواب بودم نزد من آمد و با پایش مرا لگد کرد و گفت:

بنشین و هراسان نشستم و گفت بشنو گفتم: چه شنوم، گفت:

در شگفتی اندرم از جن و از اندیشه اش

که سواری بر جهاز اشتران شد پیشه اش

می رود تا مکه می جوید هدایت را از آن

نیست جن راستگو همچون دروغ از ریشه اش

کوچ کن سوی گزیده هاشم نیکو خصال

احمد آن بهتر سر و سردار خوش اندیشه اش گفتم: ای دشمن خدا روشن و واضح گفتی، او کجا است؟ گفت: پشت مکه است و مردم را به شهادت بر یگانگی خدا و بر اینکه محمّد رسول خداست، فرا می خواند، صبح کردم و شترم را زین کردم و به سوی مکه آمدم.

در آغاز ورود به مکه به ابو سفیان بر خوردم که سرور گمراهی بود به او سلام کردم و از حال عشیره پرسیدم، گفت: در رفاه اند جز این که یتیم ابو طالب دین ما را به تباهی کشیده، گفتم: نامش چیست، گفت: محمّد، احمد، گفتم: کجا است، گفت: خدیجه دختر خویلد را به زنی گرفته و در بر او آرمیده است. مهار شترم را گرفتم و بر در خانه خدیجه رفتم، شتر را زانوبند زدم و در را کوبیدم، پاسخم داد که کیست، گفتم: محمّـد را می خواهم، گفت: به دنبال کارت برو، گفتم: خدایت رحمت کند من مردی از یمن هستم، آمده ام به امید این که خداوند به سبب دیدار او بر من منتی نهد، آن را از من دریغ مکن.

پیغمبر صلّی الله علیه و آله مهربان بود و شنیدم می فرمود: ای خدیجه در را بگشا، سپس در را گشود و وارد شدم و نور را در چهره اش دیدم که نور در نور آمیخته شده بود، و در پس او چرخیدم و ناگهان مهر نبوت بر شانه راستش نقش بسته بود و آن را بوسیدیم و در برابرش ایستادم و سرودم.

منجئی آمد مرا بعد از سکوت و بیهوشی

که نبود در آنچه من خواندم دروغ و ناروا

در سه شب گفتم به هر شب خیز از خواب و نگر

کز لؤیّ غالبت آمد رسولی دادخواه

بر میان بستم إزار و در بیابانم فکند

اشتری سخت و قوی در دشت بی برگ و نوا

هر چه آوردی بفرما ای نکوتر با توان

گرچه باشد اندر آن اسپیدی گیسوی ما

من گواهم نیست معبودی به جز ذات خدا

تو امینی بر همه امر نهان از دیده ها نو ز هر پیغمبر مرسل به حق نزدیکتر

زاده رادان و پاکانی و محبوب خدا

شو شفیعم روز محشر که نمی باشد شفیع

بر سواد قارب بیچاره کس پیش خدا

نام آن مرد سواد بن قارب بود - . این تفسیر از مؤلف اختصاص یا یکی از راویان است. - . گفت: به خدا به واسطه او مؤمن شدم، سپس به جنگ صفین رفت و در رکاب امیر المؤمنین علیه السّلام شهید شد - . الاختصاص : ۱۸۱ - ۱۸۳ - .

**[ترجمه]

أقول

قد مر شرحه فی المجلد السادس فی أبواب المعجزات (۲).

**[ترجمه]شرحش در مجلد ششم در ابواب معجزات گذشت. - . المجلد ۱۸ :۹۸ - ۱۰۰ -

**[ترجمه]

«۷۰»

وَ وَجَدْتُهُ فِی کِتَابِ مُسْلِمِ بْنِ مَحْمُودٍ مَرْوِیّاً عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: وَفَدَ سَوَادَهُ بْنُ قَارِبٍ عَلَی عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ وَ سَلَّمَ عَلَیْهِ فَرَدَّ عَلَیْهِ السَّلَامَ وَ قَالَ عُمَرُ یَا سَوَادَهُ مَا بَقِیَ مِنْ کِهَانَتِکَ فَغَضِبَ وَ قَالَ مَا أَظُنُّکَ اسْتَقْبَلْتَ بِهَذَا الْکَلَامِ غَیْرِی فَلَمَّا رَأَی عُمَرُ الْکَرَاهَهَ فِی وَجْهِهِ قَالَ یَا سَوَادَهُ إِنَّ الَّذِی کُنَّا عَلَیْهِ مِنْ عِبَادَهِ الْأَوْثَانِ أَعْظَمُ مِنَ الْکِهَانَهِ فَحَدِّثْنِی بِحَدِیثٍ کُنْتُ أَشْتَهِی أَنْ أَسْمَعَهُ مِنْکَ قَالَ نَعَمْ بَیْنَا أَنَا فِی إِبِلِی بِالسَّرَاهِ وَ کَانَ لِی نَجِیٌّ مِنَ الْجِنِّ یَأْتِینِی بِالْأَخْبَارِ وَ إِنِّی لَنَائِمٌ ذَاتَ لَیْلَهٍ إِذْ وَکَزَنِی بِرِجْلِهِ فَقَالَ قُمْ یَا سَوَادَهُ فَقَدْ ظَهَرَ الدَّاعِی إِلَی الْحَقِّ وَ إِلَی طَرِیقٍ مُسْتَقِیمٍ فَقُلْتُ أَنَا نَاعِسٌ فَرَجَعَ عَنِّی وَ هُوَ یَقُولُ:

عَجِبْتُ لِلْجِنِّ وَ تِسْیَارِهَا**وَ شَدِّهَا الْعِیسَ بِأَکْوَارِهَا

إِلَی قَوْلِهِ وَ أَحْجَارِهَا فَلَمَّا کَانَ فِی اللَّیْلَهِ الثَّانِیَهِ أَتَانِی فَقَالَ لِی مِثْلَ ذَلِکَ (۳)

فَقُلْتُ أَنَا نَاعِسٌ (۴) فَوَلَّى عَنِّى وَ أَنْشَأَ يَقُولُ

عَجِبْتُ لِلْجِنِّ وَ قُطْرَابِهَا(۵)***وَ حَمْلِهَا الْعِيسَ بِأَقْتَابِهَا

إِلَى قَوْلِهِ: مِنْ هَاشِمٍ***لَيْسَ قُدَّامَاهَا كَأَذْنَابِهَا

فَلَمَّا كَانَتْ فِى اللَّيْلَهِ الثَّالِثَهِ قَالَ لِى مِثْلَ مَقَالَتِهِ الْأُولَى فَقُلْتُ أَنَا نَاعِسٌ فَتَوَلَّى عَنِّى وَ هُوَ يَقُولُ:

ص: ۱۰۷

۱- ۱. الاختصاص: ۱۸۱- ۱۸۳. و فى نسخه منه: فرجعت.

۲- ۲. المجلد ۱۸: ۹۸- ۱۰۰ من طبعنا هذا.

۳- ۳. فى نسخه: مثل ذلک القول.

۴- ۴. نعس الرجل: أخذته فتره فى حواسه فقارب النوم.

۵- ۵. فى نسخه:[و تطرابها] و القطرب: ذکر الغیلان و صغار الجن، و قطرب: أسرع.

عَجِبْتُ لِلْجِنِّ وَ تِحْسَاسِهَا(۱)***وَ شَدِّهَا الْعِيسَ بِأَحْلَاسِهَا

إِلَى قَوْلِهِ إِلَى رَأْسِهَا فَلَمَّا أَصْبَحْتُ أَنْفَذْتُ إِلَى رَاحِلَهٍ مِنْ إِبِلِى فَرَكِبْتُ عَلَيْهَا حَتَّى أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَمَثُلْتُ بَيْنَ يَدَيْهِ وَ أَنْشَأْتُ أَقُولُ:

أَتَانِى نَجِيٌّ بَعْدَ هَدْءٍ وَ رَقْدَهٍ***وَ لَمْ يَکُ فِيمَا قَدْ عَهِدْتُ بِكَاذِبٍ

إِلَى قَوْلِهِ: غَالِبٍ

فَشَمَّرْتُ عَنْ سَاقِى الْإِزَارَ وَ أَرْقَلَتْ***بِیَ الذِّعْبِلُ الْوَجْنَاءُ بَيْنَ السَّبَاسِبِ

فَمُرْنِی بِمَا أَحْبَبْتَ يَا خَيْرَ مُرْسَلٍ***وَ لَوْ كَانَ فِيمَا قُلْتُ شَيْبَ الذَّوَائِبِ

إِلَى قَوْلِهِ: لَا ذُو شَفَاعَهٍ***سِوَاکَ بِمُغْنٍ عَنْ سَوَادِ بْنِ قَارِبٍ (۲).

**[ترجمه]مسلم بن محمود به روايت ابن عباس چنين روايت مى كند كه: سواده بن قارب برعمر بن خطاب وارد شد و بر او سلام كرد و جوابش داد و عمر گفت: اى سواده از كاهنى تو چه مانده است؟ او به خشم آمد و گفت گمان ندارم چنين سخنى با ديگرى گفته باشى، چون عمر از چهره او فهميد بدش آمده گفت اى سواده بت پرستى ديرين بدتر از كاهنى بود، به من بگو داستانى را كه دوست دارم از زبانت بشنوم. گفت: آرى در اين ميان كه بر سر رمه شترانم در سراه بودم، هم راز پريم كه به من خبر مى رساند، شبى كه خواب بودم به بالينم آمد و مرا با پايش لگد كرد و گفت

اى سواده برخيز دعوت گر حق به راه راست آمده، گفتم: من دارم چرت مى زنم، از من برگشت و مى گفت.

در شگفتم از پرى و اشتباهش

وز سوارى شترها با پلاسش

آن را تا و احجارها خواند.

شب دوم آمد و مانند آن را گفت و من گفتم خواب آلوده ام و به من پشت كرد، و شعر ديگر خواند.

در شگفتم از پرى و از گزارشهاى او

وز سوارى شترهايش با ابزار او تا گفت: از خاندان هاشم است و سرور ايشان ، كه پيشينيان آن ها مانند آيندگانشان نمى رسند، شب سوم آمد و همان سخن نخست را گفت: گفتم من خواب زده ام و پشت كرد و شعر ديگر را خواند.

در شگفتى اندرم از جن و از انديشه اش

که سواری بر جهاز اشتران شد پیشه اش

که آخرش «رأسها» است، صبح که شد یک شتر سواری از رمه شترانم گرفتم و سوار شدم و نزد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آمدم و در برابرش این اشعار را خواندم.

منجئی آمد مرا بعد از سکوت و بیهوشی

که نبود در آنچه من خواندم دروغ و ناروا

در سه شب گفتم به هر شب خیز از خواب و نگر

کز لؤیّ غالبت آمد رسولی دادخواه

بر میان بستم إزار و در بیابانم فکند

اشتری سخت و قوی در دشت بی برگ و نوا

هر چه آوردی بفرما ای نکوتر با توان

گرچه باشد اندر آن اسپیدی گیسوی ما

من گواهم نیست معبودی به جز ذات خدا

تو امینی بر همه امر نهان از دیده ها

نو ز هر پیغمبر مرسل به حق نزدیکتر

زاده رادان و پاکانی و محبوب خدا

شو شفیعم روز محشر که نمی باشد شفیع

بر سواد قارب بیچاره کس پیش خدا - . کتاب مسلم بن محمود در دسترس من نیست، مؤلف این داستان را در کتاب معجرات به گونه ای دیگر ذکرکرده است به آن مراجعه کن. -

**[ترجمه]

«۷۱»

کِتَابُ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُثَنَّی بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ عَبْدِ السَّلَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنِ ابْنِ أَبِی الْبِلَادِ(۳)

عَنْ عَمَّارِ بْنِ عَاصِمٍ السِّجِسْتَانِيِّ قَالَ: جِئْتُ إِلَى بَابِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ وَ أَرَدْتُ أَنْ لَا أَسْتَأْذِنَ عَلَيْهِ فَأَقْعُدُ فَأَقُولُ (۴) لَعَلَّهُ يَرَانِي بَعْضُ مَنْ يَدْخُلُ فَيُخْبِرَهُ فَيَأْذَنَ لِي قَالَ فَبَيْنَا أَنَا كَذَلِكَ إِذْ دَخَلَ عَلَيْهِ شَبَابٌ أَدَمٌ فِي أُزُرٍ وَ أَرْدِيَةٍ ثُمَّ لَمْ أَرَهُمْ خَرَجُوا فَخَرَجَ عِيسَى شَلَقَانُ فَرَآنِي فَقَالَ يَا أَبَا عَاصِمٍ أَنْتَ هَاهُنَا فَدَخَلَ فَاسْتَأْذَنَ لِي فَدَخَلْتُ عَلَيْهِ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام مُنْذُ مَتَى أَنْتَ هَاهُنَا يَا عَمَّارُ قَالَ فَقُلْتُ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَدْخُلَ عَلَيْكَ الشَّبَابُ الْأُدُمُ ثُمَّ لَمْ أَرَهُمْ خَرَجُوا فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام هَؤُلَاءِ قَوْمٌ مِنَ الْجِنِّ جَاءُوا يَسْأَلُونَ عَنْ أَمْرِ دِينِهِمْ (۵).

**[ترجمه]کتاب محمّد بن مثنی: عمار سیستانی روایت می کند که: آمدم درب خانه امام ششم و نخواستم اجازه شرفیابی بگیرم، نشستم و گفتم شاید یکی که داخل می رود به او گزارش دهد و به من اجازه ورود دهد، گفت: در این میانه جوانانی گندم گون با إزار و رداء وارد خانه آن حضرت شدند و ندیدم که بیرون آید. عیسی شلقان بیرون آمد و مرا دید و گفت: ای ابو عاصم تو اینجا هستی و به درون رفت و برای من اجازه خواست و وارد شدم و امام جعفر صادق علیه السلام فرمود: ای عمار از چه زمانی تو اینجا بودی؟ گفتم پیش از آنکه آن جوانان گندمگون بر شما وارد شوند که ندیدم بیرون بیایند، فرمود: آن ها گروهی از پریان بودند و آمدند و از امر دین خود پرسیدند - . الاصول السته عشر :۹۲ - .

**[ترجمه]

«۷۲»

الدُّرُّ الْمَنْثُورُ، عَنْ أَبِي عَامِرٍ الْمَكِّيِّ قَالَ: خُلِقَ الْمَلَائِكَةُ مِنْ نُورٍ وَ خُلِقَ

۱- ۱. ذکره المصنّف قبلا فی أبواب المعجزات عن روایه اخری و فیها: تجساسها.

۲- ۲. کتاب مسلم بن محمود لیس عندی. و ذکر القصه المصنّف فی أبواب المعجزات بصوره اخری راجعها.

۳- ۳. فی المصدر: عن ابی البلاد.

۴- ۴. فی المصدر: و أقول.

۵- ۵. الأصول السته عشر: ۹۲.

الْجَانُّ مِنْ نَارٍ وَ خُلِقَ الْبَهَائِمُ مِنْ مَاءٍ وَ خُلِقَ آدَمُ مِنْ طِينٍ فَجُعِلَ الطَّاعَهُ فِی الْمَلَائِکَهِ وَ الْبَهَائِمِ (۱)

وَ جُعِلَ الْمَعْصِیَهُ فِی الْإِنْسِ وَ الْجِنِ (۲).

**[ترجمه]در المنثور: ابو عامر مکی روایت می کند که: فرشته ها از نور آفریده شدند و جانّ از آتش و بهائم از آب و آدم از گِل، و فرمانبری در فرشته ها و بهائم نهاده شده است و نافرمانی در آدمی و پری - . الدر المنثور ۱ : ۵۱ - .

**[ترجمه]

«۷۳»

تَفْسِیرُ النَّیْسَابُورِیِّ، رَوَی الزُّهْرِیُّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ علیهما السلام قَالَ: بَیْنَا النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله جَالِسٌ فِی نَفَرٍ مِنْ أَصْحَابِهِ إِذْ رُمِیَ بِنَجْمٍ فَاسْتَنَارَ فَقَالَ مَا کُنْتُمْ تَقُولُونَ فِی الْجَاهِلِیَّهِ إِذَا حَدَثَ مِثْلُ هَذَا قَالُوا کُنَّا نَقُولُ یُولَدُ عَظِیمٌ أَوْ یَمُوتُ عَظِیمٌ فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله لَا یُرْمَی لِمَوْتِ أَحَدٍ وَ لَا لِحَیَاتِهِ وَ لَکِنْ رَبُّنَا تَعَالَی إِذَا قَضَی الْأَمْرَ فِی السَّمَاءِ سَبَّحَتْ حَمَلَهُ الْعَرْشِ ثُمَّ سَبَّحَ أَهْلُ السَّمَاءِ وَ سَبَّحَ کُلُّ سَمَاءٍ حَتَّی یَنْتَهِیَ التَّسْبِیحُ إِلَی هَذِهِ السَّمَاءِ وَ یَسْتَخْبِرَ أَهْلُ السَّمَاءِ حَمَلَهَ الْعَرْشِ مَا ذَا قَالَ رَبُّکُمْ فَیُخْبِرُونَهُمْ وَ لَا یَزَالُ یَنْتَهِی ذَلِکَ الْخَبَرُ مِنْ سَمَاءٍ إِلَی سَمَاءٍ إِلَی أَنْ یَنْتَهِیَ الْخَبَرُ إِلَی هَذِهِ السَّمَاءِ وَ یَتَخَطَّفُ الْجِنُّ فَیُرْمَوْنَ فَمَا جَاءُوا بِهِ فَهُوَ حَقٌّ وَ لَکِنَّهُمْ یَزِیدُونَ (۳).

**[ترجمه]تفسیر النیسابوری: زهری از امام سجاد علیه السّلام روایت کرده، در این میان که پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله با گروهی از اصحابش نشسته بود اختری پرتاب شد و نهان گردید، فرمود: شما در زمان جاهلیت چون چنین چیز پدید می شد چه می گفتید؟ گفتند: می گفتیم بزرگی می زاید یا می میرد، فرمود: این نه برای مرگ کسی باشد و نه زندگی او. ولی چون پروردگار، تبارک و تعالی فرمانی در آسمان صادر کند حاملان عرش تسبیح گویند و سپس اهل هر آسمانی چنین کنند تا تسبیح به این آسمان دنیا رسد و اهل آسمان از حاملان عرش گزارش خواهند که پروردگارتان چه فرمود: و به آنان گزارش دهند و این گزارش از آسمانی به آسمانی رسد تا به این آسمان رسد و پریان آن را بربایند و به تیر زده شوند، و آنچه بیاورند درست است ولی بر آن بیافزایند - . تفسیر النیسابوری ... نسخه اش در دسترس من نیست. - .

**[ترجمه]

«۷۴»

کِتَابُ زَیْدٍ الزَّرَّادِ، قَالَ: حَجَجْنَا سَنَهً فَلَمَّا صِرْنَا فِی خَرَابَاتِ الْمَدِینَهِ بَیْنَ الْحِیطَانِ افْتَقَدْنَا رَفِیقاً لَنَا مِنْ إِخْوَانِنَا فَطَلَبْنَاهُ فَلَمْ نَجِدْهُ فَقَالَ لَنَا النَّاسُ بِالْمَدِینَهِ إِنَّ صَاحِبَکُمْ اخْتَطَفَتْهُ الْجِنُّ فَدَخَلْتُ عَلَی أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام وَ أَخْبَرْتُهُ بِحَالِهِ وَ بِقَوْلِ أَهْلِ الْمَدِینَهِ فَقَالَ اخْرُجْ إِلَی الْمَکَانِ الَّذِی اخْتُطِفَ أَوْ قَالَ افْتُقِدَ فَقُلْ بِأَعْلَی صَوْتِکَ یَا صَالِحَ بْنَ عَلِیٍّ إِنَّ جَعْفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ یَقُولُ لَکَ أَ هَکَذَا عَاهَدْتَ وَ عَاقَدْتَ الْجِنُّ عَلِیَّ بْنَ أَبِی طَالِبٍ اطْلُبْ فُلَاناً حَتَّی تُؤَدِّیَهُ إِلَی رُفَقَائِهِ ثُمَّ قُلْ یَا مَعْشَرَ الْجِنِّ عَزَمْتُ عَلَیْکُمْ بِمَا عَزَمَ عَلَیْکُمْ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ علیه السلام لَمَّا خَلَّیْتُمْ عَنْ صَاحِبِی وَ أَرْشَدْتُمُوهُ إِلَی الطَّرِیقِ قَالَ فَفَعَلْتُ ذَلِکَ فَلَمْ أَلْبَثْ إِذَا بِصَاحِبِی قَدْ خَرَجَ

عَلَيَّ مِنْ بَعْضِ الْخَرَابَاتِ فَقَالَ

ص: ۱۰۹

۱- ۱. اقتصر فی المصدر بذکر الملائکه، و لعلّ لفظه: و البهائم، اسقطت عن المطبوع.

۲- ۲. الدّر المنثور ۱: ۵۱ فیه: اخرج ابن أبی حاتم عن محمّد بن عامر المکی قال خلق اللّه.

۳- ۳. تفسیر النیسابوریّ لیست نسخته عندی.

إِنَّ شَخْصاً تَرَاءَى لِي مَا رَأَيْتُ صُورَةً إِلَّا وَ هُوَ أَحْسَنُ (۱)

مِنْهَا فَقَالَ يَا فَتَى أَظُنُّكَ تَتَوَلَّى آلَ مُحَمَّدٍ صلى الله عليه و آله فَقُلْتُ نَعَمْ فَقَالَ إِنَّ هَاهُنَا رَجُلٌ مِنْ آلِ مُحَمَّدٍ صلى الله عليه و آله هَلْ لَكَ أَنْ تُؤْجَرَ وَ تُسَلِّمَ عَلَيْهِ فَقُلْتُ بَلَى فَأَدْخَلَنِي مِنْ هَذِهِ الْحِيطَانِ (۲)

وَ هُوَ يَمْشِي أَمَامِي فَلَمَّا أَنْ سَارَ غَيْرَ بَعِيدٍ نَظَرْتُ فَلَمْ أَرَ شَيْئاً وَ غُشِيَ عَلَيَّ فَبَقِيتُ مَغْشِيّاً عَلَيَّ لَا أَدْرِي أَيْنَ أَنَا مِنْ أَرْضِ اللَّهِ حَتَّى كَانَ الْآنَ فَإِذَا قَدْ أَتَانِي آتٍ وَ حَمَلَنِي حَتَّى أَخْرَجَنِي إِلَى الطَّرِيقِ فَأَخْبَرْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام بِذَلِكَ فَقَالَ ذَلِكَ الْغُوَّالُ (۳) أَوِ الْغُولُ نَوْعٌ مِنَ الْجِنِّ يَغْتَالُ الْإِنْسَانَ فَإِذَا رَأَيْتَ الشَّخْصَ الْوَاحِدَ فَلَا تَسْتَرْشِدْهُ وَ إِنْ أَرْشَدَكُمْ فَخَالِفُوهُ (۴)

وَ إِذَا رَأَيْتَهُ فِي خَرَابٍ وَ قَدْ خَرَجَ عَلَيْكَ أَوْ فِي فَلَاةٍ مِنَ الْأَرْضِ فَأَذِّنْ فِي وَجْهِهِ وَ ارْفَعْ صَوْتَكَ وَ قُلْ سُبْحَانَ الَّذِي جَعَلَ فِي السَّمَاءِ نُجُوماً رُجُوماً(۵) لِلشَّيَاطِينِ عَزَمْتُ عَلَيْكَ يَا خَبِيثُ بِعَزِيمَةِ اللَّهِ الَّتِي عَزَمَ بِهَا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عليه السلام وَ رَمَيْتُ بِسَهْمِ اللَّهِ الْمُصِيبِ الَّذِي لَا يُخْطِئُ وَ جَعَلْتُ سَمْعَ اللَّهِ عَلَى سَمْعِكَ وَ بَصَرِكَ وَ ذَلَّلْتُكَ بِعِزَّةِ اللَّهِ وَ قَهَرْتُ سُلْطَانَكَ بِسُلْطَانِ اللَّهِ يَا خَبِيثُ لَا سَبِيلَ لَكَ فَإِنَّكَ تَقْهَرُهُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ وَ تَصْرِفُهُ عَنْكَ فَإِذَا ضَلَلْتَ الطَّرِيقَ فَأَذِّنْ بِأَعْلَى صَوْتِكَ وَ قُلْ يَا سَيَّارَةَ اللَّهِ دُلُّونَا عَلَى الطَّرِيقِ يَرْحَمْكُمُ اللَّهُ أَرْشِدُونَا يُرْشِدْكُمُ اللَّهُ فَإِنْ أَصَبْتَ وَ إِلَّا

فَنَادِ يَا عُتَاةَ الْجِنِّ وَ يَا مَرَدَةَ الشَّيَاطِينِ أَرْشِدُونِي وَ دُلُّونِي عَلَى الطَّرِيقِ وَ إِلَّا أَشْرَعْتُ (۶) لَكُمْ بِسَهْمِ اللَّهِ الْمُصِيبِ إِيَّاكُمْ عَزِيمَةِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ يَا مَرَدَةَ الشَّيَاطِينِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطارِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ فَانْفُذُوا لا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطانٍ مُبِينٍ اللَّهُ غَالِبُكُمْ

ص: ۱۱۰

۱- ۱. في المصدر: احسن منه.

۲- ۲. في المصدر: بين هذه الحيطان.

۳- ۳. هكذا في الكتاب و مصدره و لعله مصحف و الصحيح: ذلك الغول.

۴- ۴. في نسخه من المصدر: فخالفه.

۵- ۵. في المصدر: و رجوما.

۶- ۶. في المصدر: انتزعت(اسرعت خ ل).

بِجُنْدِهِ الْغَالِبِ وَ قَاهِرُكُمْ بِسُلْطَانِهِ الْقَاهِرِ وَ مُذَلِّلُكَمْ بعزته [بِعِزِّهِ] الْمَتِينِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَ هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ وَ ارْفَعْ صَوْتَكَ بِالْأَذَانِ تُرْشَدْ وَ تُصِيبُ الطَّرِيقَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ (۱).

**[ترجمه]زید الزراد: روایت شده که، سالی به حج رفتیم و چون به خرابه های مدینه رسیدیم یک هم سفر از برادران خود را گم کردیم و آن را نیافتیم، مردم مدینه گفتند: یار شما را پری ربوده، من نزد امام جعفر صادق علیه السّلام رفتم، در مورد وی و سخنان مردم مدینه به او گزارش دادم. فرمود: برو همان جا که ربوده شده و یا فرمود: گم شده، و به آواز بلند بگو ای صالح بن علی راستی جعفر بن محمّد به تو می فرماید، آیا چنین پریان با علی بن ابی طالب علیه السّلام عهد و پیمان بستند، فلانی را بجویید و به رفیقانش برسانید سپس بگو: من شما را قسم می دهم بدان چه علی بن ابی طالب علیه السلام شما را قسم داده که رفیق مرا آزاد کنید و به راه برسانید. گوید: چنین کردم و درنگی نشد که از فردی از خرابه ها نزد من بیرون آمد و گفت: شخصی که زیباتر از او ندیده بودم خود را به من نشان داد و گفت: ای جوان گمانم دوستدار خاندان محمّدی گفتم: آری، گفت: در اینجا مردی از خاندان محمّد صلی اللّه علیه و آله است می خواهی اجر ببری و به او سلام کنی، گفتم: آری، مرا میان این دیوارها آورد و جلو من راه می رفت، و چون اندکی رفت نگاه کردم و چیزی ندیدم و بیهوش شدم و در بیهوشی ماندم و ندانستم کجا هستم تا هم اکنون که کسی آمد و مرا برداشت تا به راه رسانید.

من آن را به امام جعفر صادق علیه السّلام گزارش دادم، فرمود: آن غول است که نوعی پری است و آدمی را می رباید، چون در راه یکی دیدید از او راه را نپرسید و اگر راه به شما نشان داد خلاف آن بروید، و چون او را در ویرانه بینی و یا در بیابان که بر شما بیرون آید در روی او با آواز بلند اذان بگو و بگو: سبحان الذی جعل فی السماء نجوما رجوما للشیاطین، عزمت علیک یا خبیث بعزیمه اللّه التی عزم بها امیر المؤمنین علی بن ابی طالب، و رمیت بسهم اللّه المصیب الذی لا یخطی، و جعلت سمع اللّه علی سمعک و بصرک، و ذللتک بعزه اللّه، و قهرت سلطانک بسلطان اللّه، یا خبیث لا سبیل لک» که ان شاء اللّه او را مقهور سازی و از خود بگردانی.

و چون راه گم کنی با آواز بلند اذان بگو و بگو: یا سیاره اللّه ما را راهنمایی کنید تا خدا شما را رحمت کند و به راه راست رسانید تا خدا شما را هدایت کند، اگر به راه رسیدی چه بهتر و گر نه فریاد کن: ای پریان سرکش و دیوان متمرد، مرا ارشاد کنید و راهنمایی کنید و گر نه تیر نشان گیر خدا را بر شما بکشم، بترسید از عزیمت علی بن ابی طالب ای دیوان متمرد «إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطارِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ فَانْفُذُوا لا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطانٍ مبین، اللّه غالبکم بجنده الغالب، و قاهرکم بسلطانه القاهر و مذللکم بعزته المتین، فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَ هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ» و باصدای بلند أذان بخوان تا راه یابی ان شاء اللّه - . الاصول السته عشر: ۱۱ و ۱۲ - .

**[ترجمه]

«۷۵»

وَ مِنْهُ، قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَقُلْتُ الْجِنُّ يَخْطَفُونَ الْإِنْسَانَ فَقَالَ مَا لَهُمْ إِلَى ذَلِكَ سَبِيلٌ لِمَنْ تَكَلَّمَ بِهَذِهِ الْكَلِمَاتِ وَ ذَكَرَ الدُّعَاءَ(۲).

**[ترجمه]زیـد الزراد: روایت شـده که به امام جعفر صادق علیه السّـلام گفتم: پریان آدمی را می ربایند؟ فرمود: به کسـی که این دعا را بخواند راهی ندارند و دعا را ذکر کرده است. - . الاصول السته عشر :۹ این دعا طولانی است. -

**[ترجمه]

«۷۶»

الدُّرُّ الْمَنْثُورُ، عَنْ طَارِقِ بْنِ (۳) حَبِيبٍ قَالَ: كُنَّا جُلُوساً مَعَ عَبْدِ اللَّهِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ فِي الْحِجْرِ إِذْ قَلَصَ (۴)

الظِّلُّ وَ قَامَتِ الْمَجَالِسُ إِذَا نَحْنُ بِبَرِيقِ أَيْمٍ طَالِعٍ مِنْ هَـذَا الْبَابِ يَعْنِي بَابَ بَنِي شَيْبَةَ وَ الْأَيْمُ الْحَيَّةُ الذَّكَرُ فَاشْرَأَبَّتْ لَهُ أَعْيُنُ النَّاسِ فَطَافَ بِالْبَيْتِ سَبْعاً وَ صَلَّى رَكْعَتَيْنِ وَرَاءَ الْمَقَامِ فَقُمْتُ إِلَيْهِ فَقُلْنَا أَيُّهَا الْمُعْتَمِرُ قَدْ قَضَى اللَّهُ نُسُكَكَ وَ إِنَّمَا بِأَرْضِنَا عَبِيدٌ(۵)

وَ سُفَهَاءُ وَ إِنَّمَا نَخْشَى عَلَيْكَ مِنْهُمْ فَكَوَّمَ بِرَأْسِهِ كُومَةً بَطْحَاءَ فَوَضَعَ ذَنَبَهُ عَلَيْهَا فَسَمَا فِي السَّمَاءِ حَتَّى مَا نَرَاهُ (۶).

**[ترجمه]در منثور: طارق بن حبیب روایت می کنـد که: با عبد اللّه بن عمر و بن عاص در حجر نشسته بودیم تا سایه برچیده شـد و مجـالس بـه پایـان رسـید، ناگهـان پرتـو مـار نری از این درب که درب بنی شـیبه است بر آمـد و مردم همه بـدان گردن افراشتند و چشم دوختند و ۷ بار به خانه کعبه طواف کرد و در پشت مقام دو رکعت نماز خواند و من نزد او برخاستم و گفتم: ای عمره گزار خدا عبادتت را بپذیرد، همانا در سرزمین ما بنده ها و کم خردانند، و من از آن ها بر تو نگرانم، پس سر به کوپه خاک بطحاء نهاد و دمش را بر آن گذاشت و به آسمان بر آمد تا آنجا که او را ندیدم - . الدر المنثور : ۱ : ۱۲۰ - .

**[ترجمه]

«۷۷»

وَ أَخْرَجَ الْأَزْرَقِيُّ عَنْ ۱۷ أَبِي الطُّفَيْلِ قَالَ: كَانَتِ امْرَأَةٌ مِنَ الْجِنِّ فِي الْجَاهِلِيَّةِ تَسْكُنُ ذَا طُوًى وَ كَانَ لَهَا ابْنٌ وَ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ غَيْرُهُ فَكَانَتْ تُحِبُّهُ حُبّاً شَدِيداً وَ كَانَ شَرِيفاً فِي قَوْمِهِ فَتَزَوَّجَ وَ أَتَى زَوْجَتَهُ فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ سَابِعِهِ قَالَ لِأُمِّهِ يَا أُمَّهْ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَطُوفَ بِالْكَعْبَةِ سَبْعاً نَهَاراً قَالَتْ لَهُ أُمُّهُ أَيْ بُنَيَّ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكَ سُفَهَاءَ قُرَيْشٍ فَقَالَ أَرْجُو السَّلَامَةَ فَأَذِنَتْ لَهُ فَوَلَّى فِي صُورَةِ جَانٍّ فَمَضَى نَحْوَ الطَّوَافِ فَطَافَ بِالْبَيْتِ

ص: ۱۱۱

۱- ۱. الأصول السته عشر: ۱۱ و ۱۲.

۲- ۲. الأصول السته عشر: ۹ و الدعاء طويل.

۳- ۳. في المصدر: طلق بن حبيب، و هو الصحيح ترجمه ابن حجر في تقريب التهذيب و تهذيب التهذيب و قال: طلق بسكون اللام ابن حبيب العنزي بصري صدوق عابد رمي بالارجاء مات بعد التسعين.

۴- ۴. قلص الظل: انقبض.

۵- ۵. فی المصدر: و ان بارضنا عبیدا و سفهاء.

۶- ۶. الدّر المنثور ۱: ۱۲۰.

سَبْعاً وَ صَلَّى خَلْفَ الْمَقَامِ رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ أَقْبَلَ مُنْقَلِباً فَعَرَضَ لَهُ شَابٌّ مِنْ بَنِي سَهْمٍ فَقَتَلَهُ فَثَارَتْ بِمَكَّهَ غُبْرَهٌ حَتَّى لَمْ تُبْصَرْ لَهَا الْجِبَالُ قَالَ أَبُو الطُّفَيْلِ وَ بَلَغَنَا أَنَّهُ إِنَّمَا تَثُورُ تِلْكَ الْغُبْرَهُ عَنْ مَوْتِ عَظِيمٍ (۱) مِنَ الْجِنِّ قَالَ فَأَصْبَحَ مِنْ بَنِي سَهْمٍ عَلَى فُرُشِهِمْ مَوْتَى كَثِيرٌ مِنْ قَتْلَى الْجِنِّ فَكَانَ فِيهِمْ سَبْعُونَ شَيْخاً أَصْلَعَ سِوَى الشَّبَابِ (۲).

**[ترجمه]ازرقی از ابو طفیل روایت کرده که: که زنی پری در جاهلیت در ذی طوی سکونت کرده و تنها یک پسر داشت و او را بسیار دوستش می داشت، و در میان تیره خود ارجمند بود و زن گرفت و عروسی کرد و روز هفتم به مادرش گفت: من می خواهم در روز روشن هفت بار بر خانه کعبه طواف کنم. مادرش گفت: پسر جانم من از نابخردان قریش بر تو نگرانم، گفت: امیدوارم سالم بمانم، به او اجازه داد و در صورت پری برای طواف رفت و ۷ دور طواف کرد و پشت مقام دور کعبه نماز خواند، و برگشت و یک جوانی از بنی سهم او را کشت و گرد و طوفانی مکه را فراگرفت که کوه هایش دیده نمی شدند. ابو طفیل گفت: به ما رسیده بود که چنین طوفانی تنها به سبب مرگ سرور پریان است، گفت: بامدادان در بنی سهم مردگان بسیاری که پریان کشته بودند یافت شد که ۷۰ پیره مرد اصلع بودند به جز جوانان آن ها - . الدر المنثور ۱ : ۱۲۰ - .

**[ترجمه]

«۷۸»

وَ عَنِ ۱۷ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: خَرَجَ رَجُلٌ مِنَ الْإِنْسِ فَلَقِيَهُ رَجُلٌ مِنَ الْجِنِّ فَقَالَ هَلْ لَکَ أَنْ تُصَارِعَنِي فَإِنْ صَرَعْتَنِي عَلَّمْتُکَ آيَهً إِذَا قَرَأْتَهَا حِينَ تَدْخُلُ بَيْتَکَ لَمْ يَدْخُلْهُ شَيْطَانٌ فَصَارَعَهُ فَصَرَعَهُ الْإِنْسِيُّ فَقَالَ تَقْرَأُ آيَهَ الْکُرْسِيِّ فَإِنَّهُ لَا يَقْرَؤُهَا أَحَدٌ إِذَا دَخَلَ بَيْتَهُ إِلَّا خَرَجَ الشَّيْطَانُ لَهُ خَبَجٌ کَخَبَجِ الْحِمَارِ(۳).

**[ترجمه]در المنثور: ابن مسعود روایت می کند که یک آدمی بیرون شد و به یک پری برخورد کرد، جنی به او گفت: با من کشتی می گیرید، اگر مرا بر زمین زدی به تو یک آیه بیاموزم که چون هنگام ورود به خآن هات بخوانی شیطان به آن داخل نشود، و کشتی گرفت و آدمی او را بر زمین زد و او گفت: آیه الکرسی را بخوان که هیچ کس به هنگام ورود در خآن هاش آن را نخواند جز اینکه شیطان از آن خارج شود و مانند خر تیز برآرد - . الدر المنثور : ۳۲۳ - .

**[ترجمه]

«۷۹»

وَ عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ (۴) قَالَ: ضَمَّ إِلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله تَمْرَ الصَّدَقَهِ فَجَعَلْتُهُ فِي غُرْفَهٍ لِي فَکُنْتُ أَجِدُ فِيهِ کُلَّ يَوْمٍ نُقْصَاناً فَشَکَوْتُ ذَلِکَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ لِي هُوَ عَمَلُ الشَّيْطَانِ فَارْصُدْهُ فَرَصَدْتُهُ لَيْلًا فَلَمَّا ذَهَبَ هَوِيٌّ مِنَ اللَّيْلِ أَقْبَلَ عَلَى صُورَهِ الْفِيلِ فَلَمَّا انْتَهَى إِلَى الْبَابِ دَخَلَ مِنْ خَلَلِ الْبَابِ عَلَى غَيْرِ صُورَتِهِ فَدَنَا مِنَ التَّمْرِ فَجَعَلَ يَلْتَقِمُهُ فَشَدَدْتُ عَلَى ثِيَابِي فَتَوَسَّطْتُهُ فَقُلْتُ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ يَا عَدُوَّ اللَّهِ وَثَبْتَ إِلَى تَمْرِ الصَّدَقَهِ فَأَخَذْتَهُ وَ کَانُوا أَحَقَّ بِهِ مِنْکَ لَأَرْفَعَنَّکَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَيَفْضَحُکَ فَعَاهَدَنِي أَنْ لَا يَعُودَ فَغَدَوْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله

فَقَالَ مَا فَعَلَ أَسِيرُکَ فَقُلْتُ عَاهَدَنِی أَنْ لَا يَعُودَ فَقَالَ إِنَّهُ عَائِدٌ فَارْصُدْهُ فَرَصَدْتُهُ اللَّيْلَهَ الثَّانِيَهَ فَفَعَلَ مِثْلَ ذَلِکَ (۵) فَعَاهَدَنِی أَنْ لَا يَعُودَ

۱- ۱. فی المصدر: عند موت.

۲- ۲. الدّر المنثور ۱: ۱۲۰.

۳- ۳. الدرر المنثور ۱: ۳۲۳ فیه: اخرج أبو عبید فی فضائله و الدارمیّ و الطبرانی و ابو نعیم فی دلائل النبوّه و البیهقیّ عن ابن مسعود.

۴- ۴. فی المصدر: اخرج ابن أبی الدنیا فی مکائد الشیطان و محمّد بن نصر و الطبرانی و الحاکم و أبو نعیم و البیهقیّ کلاهما فی الدلائل عن معاذ بن جبل.

۵- ۵. فی المصدر: فصنع مثل ذلک و صنعت مثل ذلک فعاهدنی.

فَخَلَّيْتُ سَبِيلَهُ ثُمَّ غَدَوْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَأَخْبَرْتُهُ فَقَالَ إِنَّهُ عَائِدٌ فَارْصُدْهُ فَرَصَدْتُهُ اللَّيْلَةَ الثَّالِثَهَ فَصَنَعَ مِثْلَ ذَلِكَ وَ صَنَعْتُ مِثْلَ ذَلِكَ فَقُلْتُ يَا عَدُوَّ اللَّهِ عَاهَدْتَنِي مَرَّتَيْنِ وَ هَذِهِ الثَّالِثَهُ فَقَالَ إِنِّي ذُو عِيَالٍ وَ مَا أَتَيْتُكَ إِلَّا مِنْ نَصِيبِينَ وَ لَوْ أَصَبْتُ شَيْئاً دُونَهُ مَا أَتَيْتُكَ وَ لَقَدْ كُنَّا فِي مَدِينَتِكُمْ هَذِهِ حَتَّى بَعَثَ صَاحِبُكُمْ فَلَمَّا نَزَلَتْ عَلَيْهِ آيَتَانِ نَفَرْنَا(۱) مِنْهَا فَوَقَعْنَا بِنَصِيبِينَ وَ لَا يُقْرَءَانِ فِي بَيْتٍ إِلَّا لَمْ يَلِجْ فِيهَا شَيْطَانٌ ثَلَاثاً فَإِنْ خَلَّيْتَ سَبِيلِي عَلَّمْتُكَهُمَا قُلْتُ نَعَمْ قَالَ آيَهُ الْكُرْسِيِّ وَ آخِرُ سُورَهِ الْبَقَرَهِ آمَنَ الرَّسُولُ إِلَى آخِرِهَا

فَخَلَّيْتُ سَبِيلَهُ ثُمَّ غَدَوْتُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَأَخْبَرْتُهُ بِمَا قَالَ فَقَالَ صَدَقَ الْخَبِيثُ وَ هُوَ كَذُوبٌ قَالَ فَكُنْتُ أَقْرَؤُهُمَا عَلَيْهِ بَعْدَ ذَلِكَ فَلَا أَجِدُ فِيهِ نُقْصَاناً(۲).

**[ترجمه]در المنثور: معاذ بن جبل روایت می کند که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلم خرمای زکات را جمع آوری کرد و در اتاق من انبار کرد، و هر روز می دیدم کم می شود و از آن به رسول خدا صلّی الله علیه و آله شکوه کردم،

فرمود: کار شیطان است و او را زیر نظر داشته باش. شب در کمین او نشستم و چون پاسی بسیار از شب گذشت در صورت فیل پیش آمد و چون به در رسید صورت عوض کرد و از سوراخ هایش وارد شد، و نزد خرماها آمد و آن ها را به دهن فرو می کرد و من جامه را بر خود تنگ بستم و سر راهش را گرفتم و گفتم: اشهد ان لا اله الا اللّه و اشهد ان محمّدا عبده و رسوله ای دشمن خدا به زکات خرما یورش بردی و آن را برگرفتی و سزاوارتر بدان از تو هست، البته تو را نزد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله برم و رسوایت کنم، با من پیمان بست که برنگردد.

فردا نزد رسول خدا رفتم و فرمود: اسیرت چه کرد؟ گفتم پیمان داد که بر نگردد، فرمود: او برگردد در کمینش باش، شب دوم در کمینش بودم: و همان کار را کرد و با من پیمان بست که برنگردد و فردا نزد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله رفتم و گزارش دادم، فرمود: البته او باز گردد و در کمینش باش و شب سوم او را پاییدم و همان کار را کرد و من هم با او همان را کردم و گفتم: ای دشمن خدا دو بار با من عهد بستی و این بار سوم است.

پس اجازه دادم که برود، و فردا نزد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله رفتم و گزارش دادم، فرمود: البته او باز می گردد پس در کمینش باش، شب سوم او را پائیدم و همان کار را کرد و من هم با او همان را کردم و گفتم: ای دشمن خدا دو بار با من عهد بستی و این بار سوم است.گفت: من نانخور بسیار دارم و از نصیبین تا اینجا آمده ام و اگر غیر از این به چیزی دیگردسترسی داشتم، اینجا نمی آمدم. ما در همین شهر شما بودیم تا اینکه پیغمبر شما مبعوث شد و دو آیه بر او نازل گردید لذا ما از او گریزان شدیم - . در منبع : انفرتنا منها - و به نصیبین افتادیم و این دو آیه در هر خانه ای خوانده شوند شیطان تا سه روز به آن خانه وارد نشود، اگر تو مرا آزاد کنی آنها را به تو می آموزم، گفتم: آری، گفت: آیه الکرسی و آخر سوره بقره از «آمن الرسول» تا آخر سوره.

لذا من آزادش کردم و بامداد نزد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله رفتم و آنچه گفت به او گزارش دادم، فرمود: این دروغگو راست گفته است. گوید: از آن پس، این دو آیه را بر آن انبار می خواندم و دیگر هیچ نقصانی در آن ندیدم - . الدرّ المنثور ۱ : ۳۲۴ - .

**[ترجمه]

«۸۰»

وَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ (۳) قَالَ: کَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله نَازِلًا عَلَی أَبِی أَیُّوبَ فِی غُرْفَهٍ وَ کَانَ طَعَامُهُ فِی سَلَّهٍ فِی الْمِخْدَعِ فَکَانَتْ تَجِی ءُ مِنَ الْکُوَّهِ کَهَیْئَهِ السِّنَّوْرِ تَأْخُذُ الطَّعَامَ مِنَ السَّلَّهِ فَشَکَا ذَلِکَ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ تِلْکَ الْغُولُ فَإِذَا جَاءَتْ فَقُلْ عَزَمَ عَلَیْکِ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنْ لَا تَبْرَحِی فَجَاءَتْ فَقَالَ لَهَا أَبُو أَیُّوبَ عَزَمَ عَلَیْکِ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنْ لَا تَبْرَحِی فَقَالَتْ یَا أَبَا أَیُّوبَ دَعْنِی هَذِهِ الْمَرَّهَ فَوَ اللَّهِ لَا أَعُودُ فَتَرَکَهَا ثُمَّ قَالَتْ هَلْ لَکَ أَنْ أُعَلِّمَکَ کَلِمَاتٍ إِذَا قُلْتَهُنَّ لَا یَقْرَبُ بَیْتَکَ شَیْطَانٌ تِلْکَ اللَّیْلَهَ وَ ذَلِکَ الْیَوْمَ وَ مِنَ الْغَدِ قُلْتُ نَعَمْ قَالَتْ اقْرَأْ آیَهَ الْکُرْسِیِّ فَأَتَی رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَأَخْبَرَهُ فَقَالَ صَدَقْتَ وَ هِیَ کَذُوبٌ (۴).

**[ترجمه]ابن عباس - . در منبع: حاکم از ابن عباس نقل می کند.[۳] - نقل می کند که: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در اتاقی مهمان ابو ایوب انصاری بود، خوراکش در زنبیلی در پستوخانه بود و از روزنه خانه نور مانندی می آمد و از خوراک زنبیل برمی داشت، لذا از آن به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله شکایت کرد، فرمود: آن غول است و چون آید، بگو به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله سوگندت می دهم که از جایت بیرون نرو، آمد و ابو ایوب او را به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله سوگند داد که از جایش تکان نخورد. گفت: ای ابو ایوب این بار مرا رها کن، به خدا سوگند که دیگر برنگردم، لذا او را آزاد کرد. سپس به او گفت: می خواهی به تو کلماتی بیاموزم که چون آن ها را بخوانی شیطان در آن شب و روز و فردایش به خانه ات نیاید؟ گفت: آری، گفت: آیه الکرسی را بخوان، وی نزد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آمد و به او گزارش داد، پیامبرصلّی الله علیه و آله فرمود: راست گفته با اینکه دروغگو است.

**[ترجمه]

«۸۱»

وَ عَنْ ۱۷ حَمْزَهَ الزَّیَّاتِ (۵)

قَالَ: خَرَجْتُ ذَاتَ لَیْلَهٍ أُرِیدُ الْکُوفَهَ فَآوَانِی

ص: ۱۱۳

۱- ۱. فی المصدر: انفرتنا منها.

۲- ۲. الدّر المنثور ۱: ۳۲۴.

۳- ۳. فی المصدر: اخرج الحاکم عن ابن عبّاس.

۴- ۴. الدّر المنثور ۱: ۳۲۵، و ذکر فیه حکایات أخر.

۵- ۵. فی المصدر: اخرج أبو الشیخ فی العظمه عن حمزه.

اللَّيْلُ إِلَى خَرَابَةٍ فَدَخَلْتُهَا فَبَيْنَمَا أَنَا فِيهَا إِذْ دَخَلَ عَلَيَّ عِفْرِيتَانِ مِنَ الْجِنِّ فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِصَاحِبِهِ هَذَا حَمْزَةُ بْنُ حَبِيبٍ الزَّيَّاتُ الَّذِی يَقْرِی النَّاسَ بِالْكُوفَهِ قَالَ نَعَمْ وَ اللَّهِ لَأَقْتُلَنَّهُ قَالَ دَعْهُ الْمِسْكِينُ يَعِيشُ قَالَ لَأَقْتُلَنَّهُ فَلَمَّا أَزْمَعَ عَلَى قَتْلِی قُلْتُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ وَ الْمَلائِكَهُ إِلَى قَوْلِهِ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ وَ أَنَا عَلَى ذَلِكَ مِنَ الشَّاهِدِينَ فَقَالَ لَهُ صَاحِبُهُ دُونَكَ الْآنَ فَاحْفَظْهُ رَاغِماً إِلَى الصَّبَاحِ (١).

**[ترجمه]الدر المنثور: حمزه زیّات نقل می کند که: شبی به سوی کوفه راه افتادم، در آن شب به یک ویرانه داخل شدم، به هنگام اطراق در آن، دو عفریت جن بر من وارد شدند. یکی به دیگری گفت: این حمزه بن حبیب زیات است که در کوفه به مردم قرائت می آموزد. گفت: آری به خدا او را خواهم کشم، دیگری گفت: بگذار این مسکین زنده بماند، گفت: نه او را خواهم کشت، چون آهنگ کشتن مرا کرد گفتم: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ وَ الْمَلائِكَهُ- تا- سخن او- الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ وَ أَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ. یارش به او گفت اکنون او را بگیر، باید به کوری چشمت تا بامداد از او مراقبت کنی - . الدر المنثور ۲: ۱۲ - .

**[ترجمه]

«۸۲»

وَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: الْخَلْقُ أَرْبَعَهٌ فَخَلْقٌ فِی الْجَنَّهِ كُلُّهُمْ وَ خَلْقٌ فِی النَّارِ كُلُّهُمْ وَ خَلْقَانِ فِی الْجَنَّهِ وَ النَّارِ فَأَمَّا الَّذِينَ فِی الْجَنَّهِ كُلُّهُمْ فَالْمَلَائِكَهُ وَ أَمَّا الَّذِينَ فِی النَّارِ كُلُّهُمْ فَالشَّيَاطِينُ وَ أَمَّا الَّذِينَ فِی الْجَنَّهِ وَ النَّارِ فَالْجِنُّ وَ الْإِنْسُ لَهُمُ الثَّوَابُ وَ عَلَيْهِمُ الْعِقَابُ (٢).

**[ترجمه]الدر المنثور: ابن عباس نقل می کند که: آفریده ها چهار دسته اند: عده ای همگی داخل در بهشت اند، عده ای همگی در دوزخ، و دو گروه دیگر که هم در بهشت و هم در دوزخ خواهند بود، اما گروه نخست فرشته گانند، و گروه دوم دیوهایند که همگی در دوزخ خواهند بود، و گروه سوم و چهارم پری و آدمی اند که ثواب و کیفر هر دو را دارند - . الدر المنثور ۳ : ۴۶ - .

**[ترجمه]

«۸۳»

وَ عَنْ أَبِی ثَعْلَبَهَ(٣) عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ: الْجِنُّ ثَلَاثَهُ أَصْنَافٍ صِنْفٌ لَهُمْ أَجْنِحَهٌ يَطِيرُونَ فِی الْهَوَاءِ وَ صِنْفٌ حَيَّاتٌ وَ كِلَابٌ وَ صِنْفٌ يَحُلُّونَ وَ يَظْعَنُونَ (٤).

**[ترجمه]ابو ثعلبه از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نقل می کند که: جن سه دسته اند: دسته ای از آنها بال دارد و در هوا پرواز می کند، دسته دوم: ماران و سگان اند، و دسته سوم: دوره گردان اند. - . الدر المنثور ۳ : ۴۶ -

**[ترجمه]

وَ عَنْ ۱۷ وَهْبٍ (۵): أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الْجِنِّ هَلْ يَأْكُلُونَ وَ يَشْرَبُونَ أَوْ يَمُوتُونَ أَوْ يَتَنَاكَحُونَ قَالَ هُمْ أَجْنَاسٌ أَمَّا خَالِصُ الْجِنِّ فَهُمْ رِيحٌ لَا يَأْكُلُونَ وَ لَا يَشْرَبُونَ وَ لَا يَمُوتُونَ وَ لَا يَتَوَالَدُونَ.

وَ مِنْهُمْ أَجْنَاسٌ يَأْكُلُونَ وَ يَشْرَبُونَ وَ يَتَنَاكَحُونَ وَ يَمُوتُونَ وَ هِيَ هَذِهِ الَّتِي مِنْهَا

ص: ۱۱۴

۱- ۱. الدّر المنثور ۲: ۱۲.

۲- ۲. الدّر المنثور ۳: ۴۶ فيه: اخرج أبو الشيخ عن ابن عبّاس.

۳- ۳. فى المصدر: و اخرج الحكيم الترمذى فى نوادر الأصول و ابن أبى حاتم و ابو الشيخ و الطبرانى و الحاكم و اللالكانى فى السنه و البيهقىّ فى الأسماء و الصفات عن ابى ثعلبه الخشنى.

۴- ۴. الدّر المنثور ۳: ۴۶.

۵- ۵. فى المصدر: اخرج ابن جرير عن وهب ابن منبه. و فيه: و يموتون و يتناكحون فقال.

السَّعَالِی وَ الْغُولُ وَ أَشْبَاهُ ذَلِکَ (۱).

**[ترجمه]الـدر المنثور: از وهب - . در منبع: ابن جریر از وهب ابن منبه نقل می کنـد به صورت: و یموتون و تنا کحون.[۴] - سوال شد که آیا جنیان هم می خورند و می نوشـند و مرگ و زندگی زناشوئی دارند؟ گفت: آن ها چند نوع اند: جن خالص کـه از جنس بـاد اسـت، نـه می خـورد، و نـه می نوشـد، و نـه می میرد، و نه زنـدگی زنـاشوئی دارد. برخی دیگر از جنیـان می خورند، و می نوشـند و زندگی زناشوئی و مرگ هم دارند، و این دسـته همانند که به شکل شغال و غول و مانند آن ها هستند - . الدر المنثور ۳ : ۴۷ - .

**[ترجمه]

«۸۵»

وَ عَنْ ۱۷ یَزِیـدَ بْنِ جَـابِرٍ قَـالَ: مَـا مِنْ أَهْلِ بَیْتٍ مِنَ الْمُسْـلِمِینَ إِلَّا وَ فِی سَـقْفِ بَیْتِهِمْ أَهْلُ بَیْتٍ مِنَ الْجِنِّ مِنَ الْمُسْـلِمِینَ إِذَا وُضِـعَ غذاؤهم [غَدَاؤُهُمْ] نَزَلُوا وَ تَغَدَّوْا وَ إِذَا وُضِعَ عَشَاؤُهُمْ نَزَلُوا فَتَعَشَّوْا مَعَهُمْ (۲).

**[ترجمه]الـدر المنثور: یزیـد بن جـابر نقل می کنـد که: هیـچ خانه مسـلمانی نیست جز آن که در سـقفش خانـدانی از پریان مسـلمان وجود دارد و چون اهل خانه چاشت بکشـند آن ها نیز فرود آیند و غذا خورند و چون اهل خانه شام کشند، آن ها نیز فرود آیند و به همراهشان شام بخورند - . در المنثور ۳ : ۴۷[۲] - .

**[ترجمه]

«۸۶»

وَ عَنْ ۱۷ عِکْرِمَهَ بْنِ خَالِـدٍ قَـالَ: بَیْنَمَـا أَنَـا لَیْلَهً فِی جَوْفِ اللَّیْـلِ عِنْـدَ زَمْزَمَ جَـالِسٌ إِذَا نَفَرٌ یَطُوفُونَ عَلَیْهِمْ ثِیَابٌ بِیضٌ لَمْ أَرَ بَیَاضَ ثِیَابِهِمْ بِشَیْ ءٍ قَطُّ فَلَمَّا فَرَغُوا صَـلَّوْا قَرِیباً مِنِّی فَالْتَفَتَ بَعْضُهُمْ فَقَالَ لِأَصْحَابِهِ اذْهَبُوا بِنَا نَشْرَبُ مِنْ شَرَابِ الْأَبْرَارِ فَقَامُوا فَدَخَلُوا زَمْزَمَ فَقُلْتُ وَ اللَّهِ لَوْ دَخَلْتُ عَلَی الْقَوْمِ فَسَأَلْتُهُمْ فَقُمْتُ فَدَخَلْتُ فَإِذَا لَیْسَ فِیهَا أَحَدٌ مِنَ الْبَشَرِ(۳).

**[ترجمه]الـدر المنثور: عکرمه بن خالـد نقل می کنـد که: در حالی که در تاریکی شب کنار زمزم نشسته بودم، ناگهان چند تن بـا جامه های سـفید که هرگز به سـفیدی آن ها ندیـده بودم، طواف کردنـد و چون فارغ شدنـد نزدیک من نماز خواندنـد، یکی از آن ها رو به یارانش کرد و گفت: ما را ببریـد تا از نوشابه نیکان بنوشـیم، سپس به راه افتادند و بر زمزم وارد شدند، و گفتم به خـدا کـاش به میـان آنان می رفتم و از آن ها سوال می کردم، سـپس برخاسـتم و داخل شـدم اما هیـچ آدمی در آنجا نیافتم - . در المنثور ۶ : ۴۶[۳] - .

**[ترجمه]

«۸۷»

وَ عَنِ الزُّبَيْرِ: فِي قَوْلِهِ تَعَالَى وَ إِذْ صَرَفْنا إِلَيْكَ نَفَراً مِنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ قَالَ بِنَخْلَةٍ وَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يُصَلِّى الْعِشَاءَ الْآخِرَةَ كادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَداً.

**[ترجمه]الدر المنثور: زبیر درباره سخن خدا تعالی «وَ إِذْ صَرَفْنا إِلَيْكَ نَفَراً مِنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ - . الاحقاف / ۲۹ - »{و چون تنی چند از جنّ را به سوی تو روانه کردیم که قرآن را بشنوند} روایت می کند که: این آیه در نخله نازل شد زمانی که رسول خدا نماز عشاء پسین را می خواند و نزدیک بود که همگی بر او بشورند .

**[ترجمه]

«۸۸»

وَ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: هَبَطُوا عَلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله وَ هُوَ يَقْرَأُ الْقُرْآنَ بِبَطْنِ نَخْلَةٍ فَلَمَّا سَمِعُوهُ قالُوا أَنْصِتُوا(۴) وَ كَانُوا تِسْعَةً أَحَدُهُمْ زَوْبَعَةُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ وَ إِذْ صَرَفْنا إِلَيْكَ نَفَراً الْآيَةَ(۵).

**[ترجمه]الدر المنثور: ابن مسعود نقل می کند که: در حالیکه پیامبر صلّی اللّه علیه و آله در بطن نخله قرآن می خواند، بر او داخل شدند، و چون صدای قرآن را شنیدند گفتند: «خاموش باشید - . در منبع: قالوا: انصتوا ، گفتند: صه (ساکت باشید). - » ، آنان نه تن بودند که یکی زوبعه نام داشت، سپس خداوند آیه «وَ إِذْ صَرَفْنا إِلَيْكَ نَفَراً تا آخر آیه» را نازل کرد - . الدر المنثور: ۶ : ۴۴. ابن ابی شیبه و ابن منیع و حاکم و صحجه و ابن مردویه و ابو نعیم و بیهقی همگی این حدیث را در کتاب «الدلائل» از ابن مسعود نقل کرده اند. - .

**[ترجمه]

«۸۹»

وَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: كَانُوا تِسْعَةَ نَفَرٍ مِنْ أَهْلِ نَصِيبِينَ فَجَعَلَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ

۱- ۱. الدّر المنثور ۳: ۴۷.

۲- ۲. الدّر المنثور ۳: ۴۷ فيه: اخرج أبو الشيخ عن يزيد بن جابر. أقول: يوجد فيه حكايات أخر.

۳- ۳. الدّر المنثور ۶: ۴۶، فيه: اخرج احمد و ابن أبي حاتم و ابن مردويه عن الزبير.

۴- ۴. في المصدر: قالوا: انصتوا قالوا: صه.

۵- ۵. الدّر المنثور ۶: ۴۴: فيه اخرج ابن أبي شيبه و ابن منيع و الحاكم و صححه و ابن مردويه و أبو نعيم و البيهقيّ معافى الدلائل عن ابن مسعود.

صلی الله علیه و آله رُسُلًا إِلَی قَوْمِهِمْ (۱).

**[ترجمه]الدر المنثور: ابن عباس نقل می کند که: نه تن از اهل نصیبین بودند که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آن ها را پیک عشیره خودشان نمود - . الدر المنثور ۶ : ۴۴ - .

**[ترجمه]

«۹۰»

وَ عَنْهُ أَیْضاً قَالَ: صُرِفَتِ الْجِنُّ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَرَّتَیْنِ وَ کَانُوا أَشْرَافَ الْجِنِّ بِنَصِیبِینَ (۲).

**[ترجمه]الدر المنثور: و نیز ابن عباس نقل می کند که: جنیان دو بار به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله رو آوردند که از اشراف جن در نصیبین بودند - . الدر المنثور ۶ : ۴۴ طبرانی در کتاب «الاوسط» و نیز ابن مردویه آن را نقل کرده اند. - .

**[ترجمه]

«۹۱»

وَ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ: أَنَّهُ سُئِلَ أَیْنَ قَرَأَ رَسُولُ اللَّهِ عَلَی الْجِنِّ قَالَ قَرَأَ عَلَیْهِمْ بِشِعْبٍ یُقَالُ لَهُ الْحَجُونُ (۳).

**[ترجمه]الدر المنثور: ابن مسعود نقل می کند که: از او پرسیدند کجا رسول خدا قرآن را به پریان خواند؟ گفت:

در دره ای بنام حجون.

**[ترجمه]

«۹۲»

وَ عَنْ ۱۷ عِکْرِمَهَ قَالَ: کَانُوا اثْنَیْ عَشَرَ أَلْفاً جَاءُوا مِنْ جَزِیرَهِ الْمَوْصِلِ (۴).

**[ترجمه]الدر المنثور: عکرمه نقل می کند که: تعداد آنان ۱۲ هزار تن بودند و از جزیره موصل آمدند - . الدر المنثور ۶ : ۴۵ ابن ابی حاتم ان را از عکرمه به هنگام سخن پیرامون آیه « و اذ صرفنا الیک نفراً من الجن قال» نقل می کند. - .

**[ترجمه]

«۹۳»

وَ عَنْ ۱۷ صَفْوَانَ بْنِ الْمُعَطَّلِ قَالَ: خَرَجْنَا حُجَّاجاً فَلَمَّا کَانَ بِالْعَرْجِ إِذَا نَحْنُ بِحَیَّهٍ تَضْطَرِبُ فَمَا لَبِثَتْ أَنْ مَاتَتْ فَلَفَّهَا رَجُلٌ فِی خِرْقَهٍ

فَدَفَنَهَا ثُمَّ قَدِمْنَا مَكَّهَ فَإِنَّا لَبِالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِذْ وَقَفَ عَلَيْنَا شَخْصٌ فَقَالَ أَيُّكَمْ صَاحِبُ عَمْرٍو قُلْنَا مَا نَعْرِفُ عَمْراً قَالَ أَيُّكَمْ صَاحِبُ الْجَانِّ قَالُوا هَذَا قَالَ أَمَا إِنَّهُ آخِرُ التِّسْعَهِ مَوْتاً الَّذِينَ أَتَوْا رَسُولَ اللَّهِ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ (۵).

**[ترجمه]الدر المنثور: صفوان بن معطل نقل می کند که: به هنگام مراسم حج چون به عرج رسیدیم، ناگهان به ماری پریشان برخورد کردیم که دیری نپایید، مرد. سپس مردی او را در پارچه ای پیچید و به خاک سپرد، سپس به مکه آمدیم و در مسجد الحرام مردی در بر ما ایستاد و گفت کدام یک از شما عمرو را به خاک سپرد؟ گفتیم ما عمرو را نمی شناسیم، گفت کدام یک از شما آن جن را به خاک سپرد، گفتیم: ایشان، گفت: او باقیمانده ۹ تنی بود که نزد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله آمدند و قرآن از او گوش گرفتند - . الدر المنثور ۶ : ۴۵ طبرانی و حاکم و ابن مردویه این حدیث را از صفوان ابن معطل روایت کرده اند. - .

**[ترجمه]

«۹۴»

وَ عَنْ كَعْبِ الْأَحْبَارِ قَالَ: لَمَّا انْصَرَفَ النَّفَرُ التِّسْعَهُ مِنْ أَهْلِ نَصِيبِينَ مِنْ بَطْنِ نَخْلَهَ(۶)

جَاءُوا قَوْمَهُمْ مُنْذِرِينَ فَخَرَجُوا بَعْدُ وَافِدِينَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ هُمْ

۱- ۱. الدّر المنثور ۶: ۴۴ فیه: اخرج ابن جریر و الطبرانی و ابن مردویه عن ابن عباس و اذ صرفنا إلیک نفرا من الجن یستمعون القرآن الآیه قال.

۲- ۲. الدّر المنثور ۶: ۴۴ فیه: و اخرج الطبرانی فی الاوسط و ابن مردویه عن ابن عبّاس.

۳- ۳. الدّر المنثور ۶: ۴۴ فیه: اخرج ابن مردویه و البیهقیّ فی الدلائل عن ابن مسعود.

۴- ۴. الدّر المنثور ۶: ۴۵ فیه: اخراج ابن أبی حاتم عن عکرمه فی قوله: و اذ صرفنا إلیک نفرا من الجن قال.

۵- ۵. الدّر المنثور ۶: ۴۵ فیه: اخرج الطبرانی و الحاکم و ابن مردویه عن صفوان ابن المعطل.

۶- ۶. فی المصدر؟ و هم فلان و فلان و فلان و الاردوانیان و الاحقب.

ثَلَاثُمِائَهٍ فَانْتَهَوْا إِلَى الْحَجُونِ فَجَاءَ الْأَخْضَبُ (۱)

فَسَلَّمَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله علیه و آله فَقَالَ إِنَّ قَوْمَنَا قَدْ حَضَرُوا الْحَجُونَ يَلْقَوْكَ فَوَاعَدَهُ رَسُولُ اللَّهِ لِسَاعَهٍ مِنَ اللَّيْلِ بِالْحَجُونِ (۲).

**[ترجمه]الدر المنثور: كعب الاحبار نقل می كند كه: چون نه نفر اهل نصيبين از بطن نخله برگشتند، در ميان عشيره خود شروع به تبليغ كردند، بعد از مدتی به همراه ۳۰۰ نماينده به سوی رسول خدا راه افتادند، چون به حجون (كوه مكه) رسيدند، اخضب - . در منبع: «فجاء الاحقب» و نيز يلقونك ذكر شده است. - (احقب خ ب) پيش آمد و به رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله سلام كرد و گفت: عشيره ما در حجون برای ديدار با شما آمده‌اند، رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله برای ديدار با آنان در منطقه حجون در ساعتی از شب با او وعده گذاشت - . الدر المنثور ۶ : ۴۵ - .

**[ترجمه]

«۹۵»

وَ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله علیه و آله عَلَى أَصْحَابِهِ فَقَرَأَ عَلَيْهِمْ سُورَهَ الرَّحْمَنِ مِنْ أَوَّلِهَا إِلَى آخِرِهَا فَسَكَتُوا فَقَالَ مَا لِي أَرَاكُمْ سُكُوتاً لَقَدْ قَرَأْتُهَا عَلَى الْجِنِّ لَيْلَهَ الْجِنِّ فَكَانُوا أَحْسَنَ مَرْدُوداً مِنْكُمْ كُلَّمَا أَتَيْتُ عَلَى قَوْلِهِ فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ فَقَالُوا وَ لَا بِشَيْ ءٍ مِنْ نِعَمِكَ رَبَّنَا نُكَذِّبُ فَلَكَ الْحَمْدُ(۳).

و عن ابن عمر أيضا: مثله (۴).

**[ترجمه]الدر المنثور: جابر بن عبد اللّٰه نقل می كند كه: رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله نزد يارانش آمد و سوره الرحمن را از آغاز تا پايان برای آنان خواند، همگی سكوت كرده بودند، پيامبر فرمود: اين سكوت شما برای چيست؟ من اين آيه را در شب جنّ بر جنيان خواندم، بهتر از شما پاسخ می دادند، هر گاه می گفتم: «فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ - . الرحمن / ۱۳ - » { پس كدام يک از نعمتهای پروردگارتان را منكريد؟} می گفتند: و لا بشی ء من نعمک ربنا نكذب فلک الحمد - . الدر المنثور ۶ : ۱۴۰ - (هيچ كدام از نعمت های پروردگارمان را تكذيب نمی كنيم، ازشما سپاس گذاريم).

ابن عمر نيز مانند حديث فوق را نقل كرده است.

**[ترجمه]

«۹۶»

وَ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ قَالَ: لَمْ تُحْرَسِ الْجِنُّ فِي الْفَتْرَهِ بَيْنَ عِيسَى وَ مُحَمَّدٍ فَلَمَّا بَعَثَ اللَّهُ مُحَمَّداً صلى الله علیه و آله حُرِسَتِ السَّمَاءُ الدُّنْيَا وَ رُمِيَتِ الْجِنُّ بِالشِّهَابِ وَ اجْتَمَعَتْ إِلَى إِبْلِيسَ فَقَالَ لَقَدْ حَدَثَ فِي الْأَرْضِ حَدَثٌ فَتَعَرَّفُوا فَأَخْبِرُونَا مَا هَذَا الْحَدَثُ فَبَعَثَ هَؤُلَاءِ النَّفَرَ إِلَى تِهَامَهَ وَ إِلَى جَانِبِ الْيَمَنِ وَ هُمْ أَشْرَافُ الْجِنِّ وَ سَادَتُهُمْ فَوَجَدُوا النَّبِيَّ صلى الله علیه و آله يُصَلِّي صَلَاهَ الْغَدَاهِ

بِنَخْلَه فَسَمِعُوهُ يَتْلُو الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قالُوا أَنْصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ يَعْنِي بِذَلِكَ أَنَّهُ فَرَغَ مِنْ صَلَاهِ الصُّبْحِ وَلَّوْا إِلى قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ مُؤْمِنِينَ لَمْ يَشْعُرْ بِهِمْ حَتَّى نَزَلَ قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِ يُقَالُ سَبْعَهٌ مِنْ أَهْلِ نَصِيبِينَ (۵).

ص: ۱۱۷

۱- ۱. فی المصدر:« فجاء الاحقب» و فیه: یلقونک.

۲- ۲. الدّر المنثور ۶: ۴۵ فیه:« اخرج الواقدی و أبو نعیم عن کعب» أقول: یوجد فیه حکایات أخر لم یذکرها المصنّف.

۳- ۳. الدّر المنثور ۶: ۱۴۰ فیه: اخرج الترمذی و ابن المنذر و أبو الشیخ فی العظمه و الحاکم و صححه و ابن مردویه و البیهقیّ فی الدلائل عن جابر بن عبد اللّه.

۴- ۴. الدّر المنثور ۶: ۱۴۰ فیه: اخرج البزاز و ابن جریر و ابن المنذر و الدارقطنی فی الافراد و ابن مردویه و الخطیب فی تاریخه بسند صحیح عن ابن عمر. و فیه: لا بشی ء من آلائک ربّنا نکذب فلک الحمد.

۵- ۵. الدّر المنثور ۶: ۲۷۰ فیه: اخرج ابن المنذر عن عبد الملک.

**[ترجمه]الدر المنثور: عبد الملک نقل می کند که: جن ها در فاصله زمانی میان عیسی و محمّد پاسبانی نمی شدند و چون خدا محمّد صلّی اللَّه علیه و آله را مبعوث کرد، از آسمان دنیا نگهبانی شد و جنیان را با شهاب زدند. از این رو همه نزد ابلیس گرد آمدند و گفتند: در زمین پدیده ای دیده شده، سپس پراکنده شدند تا بدانند چه اتفاقی افتاده است، این دسته را که اشراف و سروران جن بودند به تهامه و یمن فرستاده شدند و بامدادان به هنگام نماز صبح با پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله در نخله برخوردند و شنیدند که قرآن می خواند و چون نزد او حاضر او شدند، گفتند: «خاموش باشید، پس چون پایان یافت». یعنی چون نماز صبحش پایان یافت، در حالیکه ایمان آورده بودند برای تبلیغ پیش عشیره خود برگشتند اما پیغمبر محمّد صلّی اللَّه علیه و آله از آنها خبر نداشت تا اینکه سوره «قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِ» {بگو: «به من وحی شده است که تنی چند از جنّیان گوش فرا داشتند و گفتند: راستی ما قرآنی شگفت آور شنیدیم} نازل شد،

گفته اند: آنان هفت تن از اهل نصیبین بودند - . الدر المنثور ۶ : ۲۷۰ - .

**[ترجمه]

«۹۷»

وَ عَنْ ۱۷ سَهْلِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: كُنْتُ فِي نَاحِيَةِ دِيَارِ عَادٍ إِذْ رَأَيْتُ مَدِينَةً مِنْ حَجَرٍ مَنْقُورٍ فِي وَسَطِهَا قَصْرٌ مِنْ حِجَارَةٍ تَأْوِيهِ الْجِنُّ فَدَخَلْتُ فَإِذَا شَيْخٌ عَظِيمُ الْخَلْقِ يُصَلِّي نَحْوَ الْكَعْبَةِ وَ عَلَيْهِ جُبَّةُ صُوفٍ فِيهَا طَرَاوَةٌ فَلَمْ أَتَعَجَّبْ مِنْ عِظَمِ خِلْقَتِهِ كَتَعَجُّبِي مِنْ طَرَاوَةِ جُبَّتِهِ فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ فَرَدَّ عَلَيَّ السَّلَامَ وَ قَالَ يَا سَهْلُ إِنَّ الْأَبْدَانَ لَا تُخْلِقُ الثِّيَابَ وَ إِنَّمَا تُخْلِقُهَا رَوَائِحُ الذُّنُوبِ وَ مَطَاعِمُ السُّحْتِ وَ إِنَّ هَذِهِ الْجُبَّةَ عَلَيَّ مُنْذُ سَبْعِمِائَةِ سَنَةٍ لَقِيتُ بِهَا عِيسَى وَ مُحَمَّداً صلى الله عليه و آله فَآمَنْتُ بِهِمَا فَقُلْتُ لَهُ وَ مَنْ أَنْتَ قَالَ أَنَا مِنَ الَّذِينَ نَزَلَتْ فِيهِمْ قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِ (۱).

**[ترجمه]الدر المنثور: سهل بن عبد اللّه نقل می کند که: در ناحیه دیار عاد بودم که ناگهان شهری دیدم از سنگِ تراشیده و در میانش کاخی بود که پریان در آن جا سکنی گزیده بودند، به آنجا وارد شدم، ناگهان پیر مردی تنومندی را دیدم که جبه ای پشمین و باطراوت در برداشت و به سوی کعبه نماز می خواند، از تنومندی او به اندازه تازگی جبه اش تعجب نکردم، سپس به او سلام کردم. پاسخ داد و گفت: ای سهل بدن جامه ها را کهنه نسازد، این بوی گناهان و حرام خواری است که آن ها را کهنه و فرسوده می کند. این جبه ۷۰۰ سال است که آن را می پوشم و با آن عیسی و محمّد صلّی اللَّه علیه و آله را زیارت کرده ام و به آن ها ایمان آوردم، به او گفتم: تو کیستی؟ گفت: من از آن نه نفری هستم که آیه ی «قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِ» درباره آن ها نازل شد - . الدر المنثور ۶ :۲۷۰ - ،

**[ترجمه]

«۹۸»

وَ عَنْ ۱۷ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَسْعُودٍ: فِي قَوْلِهِ قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِ قَالَ كَانُوا مِنْ جِنِّ نَصِيبِينَ (۲).

**[ترجمه]الدر المنثور: عبد اللّه بن مسعود درباره سخن خدا «قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِ» می گوید: که آنان از جن های نصیبین بودند.

**[ترجمه]

«۹۹»

وَ عَنْ كَرْدَم بْنِ أَبِی السَّائِبِ الْأَنْصَارِیِّ قَالَ: خَرَجْتُ مَعَ أَبِی إِلَی الْمَدِينَهِ فِی حَاجَهٍ وَ ذَلِکَ أَوَّلَ مَا ذُكِرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِمَكَّهَ فَأَوَيْتُ إِلَی رَاعِی غَنَم (۳) فَلَمَّا انْتَصَفَ اللَّيْلُ جَاءَ ذِئْبٌ فَأَخَذَ حَمَلًا مِنَ الْغَنَم فَوَثَبَ الرَّاعِی فَقَالَ يَا عَامِرُ الوادی جارک (۴) [أَنَا جَارُ دَارِکَ] فَنَادَى مُنَادٍ لَا نَرَاهُ يَا سِرْحَانُ أَرْسِلْ فَأَتَى الْحَمَلُ يَشْتَدُّ حَتَّى دَخَلَ فِی الْغَنَمِ وَ أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ بِمَكَّهَ وَ أَنَّهُ كَانَ رِجالٌ مِنَ الْإِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجالٍ مِنَ الْجِنِ الْآيَهَ(۵).

**[ترجمه]الدر المنثور: کردم بن ابی سائب انصاری روایت می کند که: با پدرم برای انجام کاری از مدینه خارج شدم، تازه نام و آوازه سول خدا صلّی اللّه علیه و آله در مکه بر سر زبانها افتاده بود، در کنار چوپانی مأوی گرفتم چون نیمه شب فرارسید، گرگی آمد و بره ای از رمه برداشت، شبان از جا برخاست و گفت: ای سردار وادی به فریاد پناهنده ات برس، یک جارچی که آن را ندیدم، فریاد زد ای گرگ رها کن، سپس بره به سرعت به سوی رمه بازگشت، به همین سبب خداوند در مکه آیه« وَ أَنَّهُ كانَ رِجالٌ مِنَ الْإِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجالٍ مِنَ الْجِنِّ فَزادُوهُمْ رَهَقاً» - . الجن / ۶ - { و مردانی از آدمیان به مردانی از جنّ پناه می بردند و بر سرکشی آنها می افزودند} را بر رسول خدا صلّی الله علیه و آله نازل کرد - . الدر المنثور ۶ : ۲۷۱ - .

**[ترجمه]

«۱۰۰»

وَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: أَنَّ رَجُلًا مِنْ بَنِی تَمِيمٍ كَانَ جَرِيّاً عَلَى اللَّيْلِ وَ الرِّمَالِ (۶)

۱- ۱. الدّر المنثور ۶: ۲۷۰ فیه: اخرج ابن الجوزی فی کتاب صفوه الصفوه بسنده عن سهل.

۲- ۲. الدّر المنثور ۶: ۲۷۰ قد سقط الحدیث من المطبوع و بقی قوله: قال: کانوا من جن نصیبین.

۳- ۳. فی المصدر: فآوانا المبیت الی راعی غنم.

۴- ۴. فی المصدر: انا جار دارک. و فیه: ارسله.

۵- ۵. الدّر المنثور ۶: ۲۷۱ فیه اخرج ابن المنذر و ابن أبی حاتم و العقیلی فی الضعفاء و الطبرانی و أبو الشیخ فی العظمه و ابن عساکر عن کردم.

۶- ۶. فی المصدر:[جریئا علی اللیل و الرجال] أقول: لعل الصحیح: الرحال.

وَ أَنَّهُ سَارَ لَيْلَةً فَنَزَلَ فِي أَرْضٍ مَجَنَّةٍ فَاسْتَوْحَشَ فَعَقَلَ رَاحِلَتَهُ ثُمَّ تَوَسَّدَ ذِرَاعَهَا وَ قَالَ أَعُوذُ بِأَعَزِّ أَهْلِ هَذَا الْوَادِي (1)

مِنْ شَرِّ أَهْلِهِ فَأَجَارَهُ شَيْخٌ مِنْهُمْ وَ كَانَ فِيهِمْ شَابٌّ وَ كَانَ سَيِّداً فِي الْجِنِّ فَغَضِبَ الشَّابُّ لَمَّا أَجَارَهُ الشَّيْخُ فَأَخَذَ حَرْبَةً لَهُ قَدْ سَقَاهَا السَّمَّ لِيَنْحَرَ بِهَا نَاقَةَ الرَّجُلِ فَتَلَقَّاهُ الشَّيْخُ دُونَ النَّاقَةِ فَقَالَ:

يَا مَالِكَ بْنَ مُهَلْهِلٍ مَهْلًا***فَذَلِكَ مَحْجَرِي وَ إِزَارِي

عَنْ نَاقَةِ الْإِنْسَانِ لَا تَعْرِضْ لَهَا***فَاكْفُفْ يَمِينَكَ رَاشِداً عَنْ جَارِي (2)

تَسْعَى إِلَيْهِ بِحَرْبَةٍ مَسْمُومَةٍ***أُفٍّ لِقُرْبِكَ يَا أَبَا الْقِيطَارِ(3)

وَ أَنْشَدَ أَبْيَاتاً أُخَرَ فِي ذَلِكَ فَقَالَ الْفَتَى:

أَرَدْتَ أَنْ تَعْلُوَ وَ تَخْفِضَ ذِكْرَنَا***فِي غَيْرِ مُرْزِيَةٍ أَبَا الغيراري (4)

مُتَنَحِّلًا أَمْراً لِغَيْرِ فَضِيلَةٍ***فَارْحَلْ فَإِنَّ الْمَجْدَ لِلْمُرَّارِي (5)

مَنْ كَانَ مِنْكُمْ سَيِّداً فِي مَا مَضَى***إِنَّ الْخِيَارَ هُمْ بَنُو الْأَخْيَارِ

فَاقْصِدْ لِقَصْدِكَ يَا مُعَيْكِرُ إِنَّمَا***كَانَ الْمُجِيرُ مُهَلْهِلَ بْنَ دِيَارِي

فَقَالَ الشَّيْخُ صَدَقْتَ كَانَ أَبُوكَ سَيِّدَنَا وَ أَفْضَلَنَا دَعْ هَذَا الرَّجُلَ لَا أُنَازِعُكَ بَعْدَهُ أَحَداً فَتَرَكَهُ فَأَتَى الرَّجُلُ إِلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله وَ قَصَّ عَلَيْهِ الْقِصَّةَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِذَا أَصَابَ أَحَداً مِنْكُمْ وَحْشَةً أَوْ نَزَلَ بِأَرْضٍ مَجَنَّةٍ فَلْيَقُلْ أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّاتِ

١- ١. في المصدر: ذراعيها، و قال: أعوذ بسيد هذا الوادي.

٢- ٢. في المصدر هكذا: عن ناقه الإنسان لا تعرض لها***و اختر إذا ورد المها اثواري اني ضمنت له سلامه رحله***فاكفف يمينك راشدا عن جاري و لقد اتيت الى ما لم احتسب***الا رعيت قرابتي و جواري.

٣- ٣. ذكر في المصدر بيتا آخر هو: لو لا الحياء و ان اهلك جيره***لنمزقنك بقوه اظفاري

٤- ٤. في المصدر: أ تريد. و فيه: أبا العيزار.

٥- ٥. في المصدر: للمرار. فيه: بنو الأخيار و فيه: مهلهل بن وبار.

الَّتِي لَا يُجَاوِزُهُنَّ بَرٌّ وَ لَا فَاجِرٌ مِنْ شَرِّ ما يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَ ما يَخْرُجُ مِنْها وَ ما يَنْزِلُ مِنَ السَّماءِ وَ ما يَعْرُجُ فِيها وَ مِنْ فِتَنِ اللَّيْلِ وَ مِنْ طَوَارِقِ النَّهَارِ إِلَّا طَارِقاً يَطْرُقُ بِخَيْرٍ فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِي ذَلِكَ وَ أَنَّهُ كانَ رِجالٌ مِنَ الْإِنْسِ يَعُوذُونَ بِرِجالٍ مِنَ الْجِنِّ فَزادُوهُمْ رَهَقاً.

قال أبو نصر غريب جدا لم نكتبه إلا من هذا الوجه (۱).

**[ترجمه]الدر المنثور: ابن عباس روایت می کند که: مردی بر شب و ریگزارها دلیر بود(شب رو و نترس بود). شبی رفت و در سرزمین پریان منزل کرد، پس به هراس افتاد، و زانوی شترش را بست و روی بازویش خوابید و گفت: «از شر اهل این وادی بر عزیزترین اهل آن ها پناه می برم»، سپس پیری از آن ها او را پناه داد، در میان آنان جوانی بود که سرور پریان بود و از اینکه آن پیر او را در پناه داده بود، سخت عصبانی شد و شمشیر زهرآگین خود را برداشت تا شتر آن مرد را نحر کند اما آن پیر جلوی او را گرفت و گفت:

آرام ای مالک بن مهلهل پرتوان

این جامه من و این ازار من ای جوان

این ناقه ز آدمی است تعرض آن مکن

بردار دست از پناهم و شو براه درست روان

با تیغ زهردار بسوی آن شده ای روان

اف باد بر قرابتت ای ابو قیطار خان

و ابیات دیگری هم در این باره سرود، آن جوان در پاسخ به او گفت:

تو خواهی سرفرازی تا که نام ما فرو گردد

ابو الغیر ار بی جنگ و ستیز این کار چون گردد

مقام و جاه را خواهی که بی فضلی بدست آری

برو زینجا که باشد سروری بهر مرا و هم علمداری

کدام از خاندانت سرور و سردار بودندی

بسرداری ز زاد سروران باید ستودندی

سر خود گیر و حد خویش بشناس ای معیکر چون

مهلهل بن دیاری را مجیری می سزد بیچون آن پیر گفت: راست گفتی پدر تو سرور و بهتر ما بود ولی از این مرد دست بردار و من پس از او در باره کسی با تو ستیزه نکنم، پس او را رها کرد، آن مرد نزد پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله آمد و داستان خود را برا او باز گو کرد. رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: چون هراسی به شما دست داد یا در زمین پریان منزل کردید بگویید «اعوذ بکلمات اللّه التامات التی لا یجاوزهن برّ و لا فاجر من شر ما یلج فی الارض و ما یخرج منها و ما ینزل من السماء و ما یعرج فیها و من فتن اللیل و من طوارق النهار الا طارق یطرق بخیر» سپس خداوند در این باره آیه «وَ أَنَّهُ کانَ رِجالٌ مِنَ الْإِنْسِ یَعُوذُونَ بِرِجالٍ مِنَ الْجِنِّ فَزادُوهُمْ رَهَقاً» نازل کرد.

ابو نصر گفته: حدیث غریبی است، از این رو آن را ننوشتیم - . الدر المنثور ۶ : ۲۷۱ - .

**[ترجمه]

«۱۰۱»

وَ عَنْ سَعِیدِ بْنِ جُبَیْرٍ: أَنَّ رَجُلًا مِنْ بَنِی تَمِیمٍ یُقَالُ لَهُ رَافِعُ بْنُ عُمَیْرٍ حَدَّثَ عَنْ بَدْءِ إِسْلَامِهِ قَالَ إِنِّی لَأَسِیرُ بِرَمْلِ عَالِجٍ ذَاتَ لَیْلَهٍ إِذْ غَلَبَنِی النَّوْمُ فَنَزَلْتُ عَنْ رَاحِلَتِی وَ أَنَخْتُهَا وَ نِمْتُ وَ قَدْ تَعَوَّذْتُ قَبْلَ نَوْمِی وَ قُلْتُ أَعُوذُ بِعَظِیمِ هَذَا الْوَادِی مِنَ الْجِنِّ فَرَأَیْتُ فِی مَنَامِی رَجُلًا بِیَدِهِ حَرْبَهٌ یُرِیدُ أَنْ یَضَعَهَا فِی نَحْرِ نَاقَتِی فَانْتَبَهْتُ فَزِعاً فَالْتَفَتُّ یَمِیناً وَ شِمَالًا فَلَمْ أَرَ شَیْئاً فَقُلْتُ هَذَا حُلُمٌ ثُمَّ عُدْتُ

فَغَفَوْتُ (۲)

فَرَأَیْتُ مِثْلَ ذَلِکَ فَانْتَبَهْتُ فَدُرْتُ حَوْلَ نَاقَتِی فَلَمْ أَرَ شَیْئاً فَإِذَا نَاقَتِی تَرْعُدُ ثُمَّ غَفَوْتُ فَرَأَیْتُ مِثْلَ ذَلِکَ فَانْتَبَهْتُ فَرَأَیْتُ نَاقَتِی تَضْطَرِبُ وَ الْتَفَتُّ فَإِذَا بِرَجُلٍ شَابٍّ کَالَّذِی رَأَیْتُهُ فِی الْمَنَامِ بِیَدِهِ حَرْبَهٌ وَ رَجُلٍ شَیْخٍ مُمْسِکٍ بِیَدِهِ یَرُدُّهُ عَنْهَا فَبَیْنَمَا هُمَا یَتَنَازَعَانِ إِذَا طَلَعَتْ ثَلَاثَهُ أَثْوَارٍ مِنَ الْوَحْشِ فَقَالَ الشَّیْخُ لِلْفَتَی قُمْ فَخُذْ أَیَّهَا شِئْتَ فِدَاءً لِنَاقَهِ جَارِیَ الْإِنْسِیِّ فَقَامَ الْفَتَی فَأَخَذَ مِنْهَا ثَوْراً(۳) وَ انْصَرَفَ ثُمَّ الْتَفَتُّ إِلَی الشَّیْخِ وَ قَالَ یَا هَذَا إِذَا نَزَلْتَ وَادِیاً مِنَ الْأَوْدِیَهِ فَخِفْتَ هَوْلَهُ فَقُلْ أَعُوذُ بِاللَّهِ رَبِّ مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله مِنْ هَوْلِ هَذَا الْوَادِی وَ لَا تَعُذْ بِأَحَدٍ مِنَ الْجِنِّ فَقَدْ بَطَلَ أَمْرُهَا فَقُلْتُ لَهُ وَ مَنْ مُحَمَّدٌ هَذَا قَالَ نَبِیٌّ عَرَبِیٌّ لَا شَرْقِیٌّ وَ لَا غَرْبِیٌّ بُعِثَ یَوْمَ الْإِثْنَیْنِ قُلْتُ فَأَیْنَ مَسْکَنُهُ قَالَ یَثْرِبُ ذَاتُ النَّخْلِ فَرَکِبْتُ رَاحِلَتِی حِینَ تَرَقَّی لِیَ الصُّبْحُ (۴) وَ جَدَّدْتُ السَّیْرَ حَتَّی أَتَیْتُ الْمَدِینَهَ

ص: ۱۲۰

۱- ۱. الدّر المنثور ۶: ۲۷۱ فیه: اخرج أبو نصر السجزی فی الابانه من طریق مجاهد عن ابن عبّاس.

۲- ۲. غفا یغفو: نعس. نام نومه خفیفه.

۳- ۳. فی المصدر: ثورا عظیما.

۴- ۴. فی المخطوطه:[حین ترقی لی الصبح] و فی المصدر: حین برق الصبح.

فَرَآنِی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَحَدَّثَنِی بِالْحَدِیثِ قَبْلَ أَنْ أَذْکُرَ لَهُ مِنْهُ شَیْئاً وَ دَعَانِی إِلَی الْإِسْلَامِ فَأَسْلَمْتُ قَالَ سَعِیدُ بْنُ جُبَیْرٍ وَ کُنَّا نَرَی أَنَّهُ هُوَ الَّذِی أَنْزَلَ اللَّهُ فِیهِ وَ أَنَّهُ کانَ رِجالٌ مِنَ الْإِنْسِ یَعُوذُونَ بِرِجالٍ مِنَ الْجِنِّ فَزادُوهُمْ رَهَقاً(۱).

**[ترجمه]الدر المنثور: سعید بن جبیر روایت می کند: مردی از بنی تمیم به نام رافع بن عمیر آغاز مسلمانی اش را چنین باز بیان می کند که: شبی در رمل عالج درحرکت بودم که خواب بر من غلبه کرد، از شتر پایین آمدم، آن را خواباندم و خوابیدم، پیش از خواب پناهنده شدم و گفتم: از شر پریان به بزرگ این وادی پناه می برم.

در خواب دیدم که مردی نیزه ای به دست دارد و می خواهد آن در گلوی ماده شترم فرو کند. هراسان بیدار شدم و به راست و چپ خو نگاه کردم اما چیزی ندیدم، گفتم این خیال و رویایی بوده، سپس بازگشتم و اندکی چرت زدم و همان خواب را دیدم، دوباره بیدار شدم و دور شترم چرخی زدم ولی باز چیزی ندیدم، شترم غرشی کرد و باز به خواب رفتم. بار دیگر همان خواب را دیدم، و بیدار شدم، دیدم ناقه ام پریشان است، سپس جوانی نیزه ای بدست مانند همان که در خواب دیده بودم را مشاهده کردم که پیرمردی دستش را گرفته و او را برمی گرداند. در این میان که در ستیز بودند ناگهان سه گاوِ نر کوهی ظاهر شدند، آن پیر به جوان گفت: برخیز در عوض شتر پناهنده من که از آن یک آدمی است، هر کدام از اینها را می خواهی بگیر. جوان برخاست و یک نره گاوی از آن ها گرفت و برگشت، سپس آن پیرمرد به من رو کرد و گفت: چون به یک وادی رسیدی و ترسیدی بگو: اعوذ باللّه رب محمّد صلّی اللّه علیه و آله من هول هذا الوادی، و به هیچ یک از پریان پناهنده نشو که امر آنها باطل شده است. به او گفتم: این محمّد کیست؟ گفت: پیغمبری عربی نه شرقی، نه غربی، روز دوشنبه مبعوث شده، گفتم کجا منزل دارد؟ گفت در یثرب که نخل دارد.

چون بامداد بر آمد بر شترم سوار شدم و شتابان به راه افتادم تا به مدینه رسیدم و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله مرا دید و داستان مرا باز گفت پیش از آنکه چیزی از آن به او بگویم. سپس مرا به مسلمانی دعوت کرد و مسلمان شدم. سعید بن جبیر گوید: ما معتقد بودیم که این مرد همان کسی است که آیه «وَ أَنَّهُ کانَ رِجالٌ مِنَ الْإِنْسِ یَعُوذُونَ بِرِجالٍ مِنَ الْجِنِّ فَزادُوهُمْ رَهَقاً» در باره او نازل شده است - . الدر المنثور ۶ : ۲۷۲ - .

**[ترجمه]

«۱۰۲»

وَ عَنِ ۱۷ ابْنِ عَبَّاسٍ: فِی قَوْلِهِ وَ أَنَّهُ کانَ رِجالٌ مِنَ الْإِنْسِ یَعُوذُونَ بِرِجالٍ مِنَ الْجِنِ قَالَ کَانَ رِجَالٌ مِنَ الْإِنْسِ یَبِیتُ أَحَدُهُمْ بِالْوَادِی فِی الْجَاهِلِیَّةِ فَیَقُولُ أَعُوذُ بِعَزِیزِ هَذَا الْوَادِی فَزادُوهُمْ رَهَقاً(۲).

**[ترجمه]الدر المنثور: ابن عباس در باره همین آیه « وَ أَنَّهُ کانَ رِجالٌ مِنَ الْإِنْسِ یَعُوذُونَ بِرِجالٍ مِنَ الْجِنِّ » می گوید: در جاهلیت افرادی از آدمیان چون شب را در یک وادی اطراق می کردند، می گفتند: «پناه می برم بر عزیز این وادی» که این امر تنها بر دشواری و گمراهی آن ها می افزود - . الدر المنثور ۶ : ۲۷۲ - .

**[ترجمه]

«۱۰۳»

وَ عَنِ ١٧ الْحَسَنِ: فِی قَوْلِهِ وَ أَنَّهُ کانَ رِجالٌ مِنَ الْإِنْسِ یَعُوذُونَ بِرِجالٍ مِنَ الْجِنِ قَالَ کَانَ أَحَدُهُمْ فَإِذَا نَزَلَ الْوَادِی قَالَ أَعُوذُ بِعَزِیزِ هَذَا الْوَادِی مِنْ شَرِّ سُفَهَاءِ قَوْمِهِ فَیَأْمَنُ فِی نَفْسِهِ یَوْمَهُ وَ لَیْلَتَهُ (۳).

**[ترجمه]الدر المنثور: حسن درباره سخن خداوند «وَ أَنَّهُ کانَ رِجالٌ مِنَ الْإِنْسِ تا آخر آیه» می گوید: زمانی که یکی از آدمیان در وادی منزل می کرد، می گفت: پناه می برم به عزیز این وادی، از شر کم خردان قومش، لذا در طول آن شبانه روز، خود را در امان می یافت - . الدر المنثور ۶ : ۲۷۲ - .

**[ترجمه]

«۱۰۴»

وَ عَنْ ١٧ رَبِیعِ بْنِ أَنَسٍ: وَ أَنَّهُ کانَ رِجالٌ مِنَ الْإِنْسِ یَعُوذُونَ بِرِجالٍ مِنَ الْجِنِّ فَزادُوهُمْ رَهَقاً قَالَ کَانُوا یَقُولُونَ فُلَانٌ رَبُّ هَذَا الْوَادِی مِنَ الْجِنِّ فَکَانَ أَحَدُهُمْ إِذَا دَخَلَ ذَلِکَ الْوَادِیَ یَعُوذُ بِرَبِّ الْوَادِی مِنْ دُونِ اللَّهِ فَیَزِیدُهُ بِذَلِکَ رَهَقاً أَیْ خَوْفاً(۴).

**[ترجمه]الدر المنثور: ربیع بن انس در باره آیه «وَ أَنَّهُ کانَ رِجالٌ مِنَ الْإِنْسِ یَعُوذُونَ- تا آخر آیه- نقل می کند که : می گفتند صاحب این وادی فلان پریان است لذا هر کدام بدان وادی می رفت، به جای خداوند، به او پناه می برد ،از این رو ترس و هراس وی می افزود - . الدر المنثور: ۶ : ۲۷۲ - .

**[ترجمه]

«۱۰۵»

وَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: کَانَتِ الشَّیَاطِینُ لَهُمْ مَقَاعِدُ فِی السَّمَاءِ یَسْمَعُونَ فِیهَا الْوَحْیَ فَإِذَا سَمِعُوا الْکَلِمَةَ زَادُوا فِیهَا تِسْعاً فَأَمَّا الْکَلِمَةُ فَتَکُونُ حَقّاً وَ أَمَّا مَا زَادَ فَیَکُونُ بَاطِلًا فَلَمَّا بُعِثَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مُنِعُوا مَقَاعِدَهُمْ فَذَکَرُوا ذَلِکَ لِإِبْلِیسَ وَ لَمْ تَکُنِ النُّجُومُ یُرْمَی بِهَا قَبْلَ ذَلِکَ فَقَالَ لَهُمْ مَا هَذَا إِلَّا مِنْ أَمْرٍ(۵) حَدَثَ فِی الْأَرْضِ فَبَعَثَ

۱- ۱. الدّر المنثور ۶: ۲۷۲ فیه: اخرج الخرائطی فی کتاب الهواتف عن سعید ابن جبیر.

۲- ۲. الدّر المنثور ۶: ۲۷۲ فیه: اخرج ابن جریر و ابن مردویه عن ابن عبّاس.

۳- ۳. الدّر المنثور ۶: ۲۷۲ فیه: اخرج عبد بن حمید و ابن المنذر عن الحسن و فیه: اذ انزل.

۴- ۴. الدّر المنثور ۶: ۲۷۲ فیه: اخرج عبد بن حمید عن الربیع بن انس.

۵- ۵. فی المصدر: ما هذا الامر الا لامر حدث.

جُنُودَهُ فَوَجَدُوا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَائِماً يُصَلِّي بَيْنَ جَبَلَيْنِ بِمَكَّهَ(۱)

فَأَتَوْهُ فَأَخْبَرُوهُ فَقَالَ هَذَا الْحَدَثُ الَّذِي حَدَثَ فِي الْأَرْضِ (۲).

**[ترجمه]الدر المنثور: ابن عباس روایت می کند: شیاطین در آسمان کرسی هایی داشتند و وحی را می شنیدند، و زمانی که یک کلمه می شنیدند، نه تا بدان می فزودند که تنها همان یکی درست بود و آنچه افزوده بودند نادرست. چون رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله مبعوث شد، از آن کرسی ها منع شدند و آنان نیز این مسئله را به ابلیس گزارش دادند، و پیش از آن شهاب به سوی آن ها پرتاب نمی شد، ابلیس به آن ها گفت: این امر به سبب پدیده ایست که در زمین اتفاق افتاده است، سپس سپاهیان خود را برای بررسی پیش فرستاد، آنان رسول خدا را صلّی اللَّه علیه و آله را یافتند که میان دو کوه در مکه نماز می خواند، پیش ابلیس بازگشتند و به او گزارش دادند، گفت: این همان حادثه ای است که در زمین اتفاق افتاده است - . الدر المنثور ۶ : ۲۷۳ - .

**[ترجمه]

«۱۰۶»

وَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: لَمْ يَكُنِ السَّمَاءُ الدُّنْيَا تُحْرَسُ فِي الْفَتْرَهِ بَيْنَ عِيسَى وَ مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله وَ كَانُوا يَقْعُدُونَ مِنْهَا مَقَاعِدَ لِلسَّمْعِ فَلَمَّا بَعَثَ اللَّهُ مُحَمَّداً صلی الله علیه و آله حُرِسَتِ السَّمَاءُ الدُّنْيَا حَرَساً شَدِيداً وَ رُجِمَتِ الشَّيَاطِينُ فَأَنْكَرُوا ذَلِكَ فَقَالُوا لا نَدْرِي أَ شَرٌّ أُرِيدَ بِمَنْ فِي الْأَرْضِ أَمْ أَرادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَداً فَقَالَ إِبْلِيسُ لَقَدْ حَدَثَ فِي الْأَرْضِ حَدَثٌ فَاجْتَمَعَتْ إِلَيْهِ الْجِنُّ فَقَالَ تَفَرَّقُوا فِي الْأَرْضِ فَأَخْبِرُونِي مَا هَذَا الْحَدَثُ الَّذِي حَدَثَ فِي السَّمَاءِ وَ كَانَ أَوَّلَ بَعْثٍ بُعِثَ رَكْبٌ مِنْ أَهْلِ نَصِيبِينَ وَ هُمْ أَشْرَافُ الْجِنِّ وَ سَادَتُهُمْ فَبَعَثَهُمْ إِلَى تِهَامَهَ فَانْدَفَعُوا حَتَّى (۳) تَلَقَّوُا الْوَادِيَ وَادِيَ نَخْلَهَ فَوَجَدُوا نَبِيَّ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يُصَلِّي صَلَاهَ الْغَدَاهِ بِبَطْنِ نَخْلَهَ فَاسْتَمَعُوا فَلَمَّا سَمِعُوهُ يَتْلُو الْقُرْآنَ قالُوا أَنْصِتُوا وَ لَمْ يَكُنْ نَبِيُّ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يَعْلَمُ أَنَّهُمُ اسْتَمَعُوا لَهُ وَ هُوَ يَقْرَأُ الْقُرْآنَ فَلَمَّا قُضِيَ يَقُولُ فَلَمَّا فَرَغَ مِنَ الصَّلَاهِ وَلَّوْا إِلى قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ يَقُولُ مُؤْمِنِينَ (۴).

**[ترجمه]ابن عباس نقل می کند که: آسمان دنیا در فاصله زمانی میان عیسی علیه السلام و محمّد صلّی اللَّه علیه و آله پاسبانی نداشت و در آنجا شیاطین برای شنیدن وحی موضع می گرفتند، چون خداوند محمّد را صلّی اللَّه علیه و آله را برانگیخت، نگهبانانی به شدت از آسمان دنیا حراست می کردند و شیاطین را به تیر می زدند. آنان این مسئله را بی سابقه شمردند و گفتند: « وَ أَنَّا لا نَدْرِي أَ شَرٌّ أُرِيدَ بِمَنْ فِي الْأَرْضِ أَمْ أَرادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَداً» - . الجن / ۱۰. - . {و ما [درست] نمی دانیم که آیا برای کسانی که در زمینند بدی خواسته شده یا پروردگارشان بر ایشان هدایت خواسته است؟} ابلیس گفت: در زمین حادثه ای رخ داده و پریان گرد او جمع شدند، گفت: در زمین پراکنده شوید و به من گزارش دهید که این حادثه چیست که در آسمان رخ داده است، دسته نخست کاروانی بودند از اهل نصیبین که اشراف و سروران پریان بودند. شیطان آنان را به تهامه فرستاد، رفتند تا به وادی نخله رسیدند و دیدند که پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله در بطن نخله نماز صبح می خواند، پس به او گوش فرا دادند. چون خواندن قرآن را شنیدند، گفتند: «خاموش باشید»، پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله زمانی که قرآن می خواند، نمی دانست که آنان به او گوش می دهند، چون پیامبر از نماز فارغ شد، به سوی قوم خود برگشتند وآنان

را بیم دادند و خود مؤمن شدند – . الدر المنثور ۶ : ۲۷۳ – .

**[ترجمه]

«۱۰۷»

وَ عَنِ ۱۷ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: لَمَّا کَانَ الْیَوْمُ الَّذِی تَنَبَّأَ فِیهِ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مُنِعَتِ الشَّیَاطِینُ مِنَ السَّمَاءِ وَ رُمُوا بِالشُّهُبِ (۵).

**[ترجمه]ابن عمر نقل می کند که: روزی که پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله به نبوت رسید شیاطین از آسمان رانده شدند و به سوی آنان شهاب سنگ پرتاب شد – . الدر المنثور ۶ : ۲۷۳ – .

**[ترجمه]

«۱۰۸»

وَ عَنِ ۱۷ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: کَانَتِ الْجِنُّ قَبْلَ أَنْ یُبْعَثَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله یَسْتَمِعُونَ

ص: ۱۲۲

۱– ۱. فی المصدر: بین جبلی نخله.
۲ – ۲. الدّر المنثور ۶: ۲۷۳ فیه: اخرج ابن أبی شیبه و احمد و عبد بن حمید و الترمذی و صححه و النسائی و ابن جریر و الطبرانی و ابن مردویه و أبو نعیم و البیهقیّ معا فی دلائل النبوّه عن ابن عبّاس.
۳– ۳. فی المصدر: حتی بلغوا.
۴– ۴. الدّر المنثور ۶: ۲۷۳ فیه: اخرج ابن جریر و ابن مردویه و البیهقیّ فی الدلائل عن ابن عبّاس قال: لم تکن.
۵– ۵. الدّر المنثور ۶: ۲۷۳ فیه: اخرج الواقدی و أبو نعیم فی الدلائل عن ابن عمرو.

مِنَ السَّمَاءِ فَلَمَّا بُعِثَ حُرِسَتْ فَلَمْ يَسْتَطِيعُوا أَنْ يَسْتَمِعُوا فَجَاءُوا إِلَى قَوْمِهِمْ يَقُولُ لِلَّذِينَ (۱) لَمْ يَسْتَمِعُوا فَقَالُوا أَنَّا لَمَسْنَا السَّماءَ فَوَجَدْناها مُلِئَتْ حَرَساً شَدِيداً وَ هُمُ الْمَلَائِكَةُ وَ شُهُباً وَ هِيَ الْكَوَاكِبُ وَ أَنَّا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْها مَقاعِدَ لِلسَّمْعِ فَمَنْ يَسْتَمِعِ الْآنَ يَجِدْ لَهُ شِهاباً رَصَداً يَقُولُ نَجْماً قَدْ أُرْصِدَ لَهُ يُرْمَى بِهِ قَالَ فَلَمَّا رُمُوا بِالنُّجُومِ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ أَنَّا لا نَدْرِي أَ شَرٌّ أُرِيدَ بِمَنْ فِي الْأَرْضِ أَمْ أَرادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَداً(۲).

**[ترجمه]الدر المنثور: ابن عباس روایت می کند که: جن پیش از بعثت پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله اخبار را از آسمان می شنیدند، اما زمانی که پیامبر صلّی اللّه علیه و آله مبعوث شد دیگر نمی توانستند که بشنوند و به دیگر جنیان که دیگر اخبار را نمی شنیدند، گفتند: «ما آسمان را لمس کردیم و یافتیم که از پاسبانانی سخت پر شده است» از جمله فرشتگان و شهاب ها که همان ستاره هایند، «درحالیکه ما برای گوش گرفتن در آنجا می نشستیم اما اکنون هر کسی که گوش فرا دهد، شهابی در کمین خود یابد». می گوید: ستاره ای را در کمین خود می یابد که با آن تیر خورد، خداوند می فرماید: چون با شهاب ها مورد هدف قرار گرفتند به قوم خود گفتند: «وَ أَنَّا لا نَدْرِي أَ شَرٌّ أُرِيدَ بِمَنْ فِي الْأَرْضِ أَمْ أَرادَ بِهِمْ رَبُّهُمْ رَشَداً » {و ما [درست] نمی دانیم که آیا برای کسانی که در زمینند بدی خواسته شده یا پروردگارشان بر ایشان هدایت خواسته است} - . الدر المنثور ۶ : ۲۷۴ - .

**[ترجمه]

«۱۰۹»

وَ عَنِ الْأَعْمَشِ قَالَ: قَالَتِ الْجِنُّ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَ تَأْذَنُ لَنَا فَنَشْهَدَ مَعَكَ الصَّلَوَاتِ فِي مَسْجِدِكَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ وَ أَنَّ الْمَساجِدَ لِلَّهِ فَلا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَداً يَقُولُ صَلُّوا لَا تُخَالِطُوا النَّاسَ (۳).

**[ترجمه]الدر المنثور: اعمش روایت می کند که جنیان گفتند: ای رسول خدا به ما اجازه می دهی که در نماز مسجدت شرکت کنیم؟ و خداوند نازل کرد آیه« وَ أَنَّ الْمَساجِدَ لِلَّهِ فَلا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَداً »{و مساجد ویژه خداست، پس هیچ کس را با خدا مخوانید} می فرماید: نماز بخوانید و با مردم نیامیزید - . الدر المنثور ۶ : ۲۷۴ - .

**[ترجمه]

«۱۱۰»

وَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ: قَالَتِ الْجِنُّ لِلنَّبِيِّ صلى الله عليه و آله كَيْفَ لَنَا أَنْ نَأْتِيَ الْمَسْجِدَ وَ نَحْنُ نَاءُونَ عَنْكَ وَ كَيْفَ نَشْهَدُ الصَّلَاةَ وَ نَحْنُ نَاءُونَ عَنْكَ فَنَزَلَتْ وَ أَنَّ الْمَساجِدَ لِلَّهِ الْآيَةَ(۴).

**[ترجمه]الدر المنثور: سعید بن جبیر نقل می کند که: جنیان به پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله گفتند چگونه به مسجد آییم در حالیکه از تو دوریم؟ چگونه در نماز عصر حاضر شویم و حال آنکه از شما دور هستیم؟ سپس این آیه «وَ أَنَّ الْمَساجِدَ لِلَّهِ- تا آخر آیه- نازل شد - . الدر المنثور ۶ : ۲۷۴ - .

**[ترجمه]

«۱۱۱»

وَ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَبْلَ الْهِجْرَهِ إِلَی نَوَاحِی مَکَّهَ فَخَطَّ لِی خَطّاً وَ قَالَ لَا تُحْدِثَنَّ شَیْئاً حَتَّی آتِیَکَ ثُمَّ قَالَ لَا یَهُولَنَّکَ شَیْ ءٌ تَرَاهُ فَتَقَدَّمَ شَیْئاً ثُمَّ جَلَسَ فَإِذَا رِجَالٌ سُودٌ کَأَنَّهُمْ رِجَالُ الزُّطِّ وَ کَانُوا کَمَا قَالَ اللَّهُ کادُوا یَکُونُونَ عَلَیْهِ لِبَداً(۵).

**[ترجمه]الدر المنثور: ابن مسعود نقل می کند که: رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله پیش از هجرت به سوی یکی از نواحی مکه خارج شد. و برای من خطی کشید و فرمود: تا من نزد تو برمی گیردم، کاری مکن. سپس فرمود: از هر چه دیدی هراس مکن، و اندکی جلو رفت و نشست که ناگهان مردانی سیاه چون هندو نزدش آمدند و چنانچه خدا می فرماید: «کادُوا یَکُونُونَ عَلَیْهِ لِبَداً » - . الدر المنثور ۶ : ۲۷۴ - {چیزی نمانده بود که بر سر وی فرو افتند}.

**[ترجمه]

«۱۱۲»

وَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: فِی قَوْلِهِ وَ أَنَّهُ لَمَّا قامَ عَبْدُ اللَّهِ یَدْعُوهُ کادُوا یَکُونُونَ عَلَیْهِ لِبَداً قَالَ لَمَّا سَمِعُوا النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله یَتْلُو الْقُرْآنَ کَادُوا یَرْکَبُونَهُ مِنَ الْحِرْصِ لِمَا سَمِعُوهُ (۶)

فَلَمْ یَعْلَمْ بِهِمْ حَتَّی أَتَاهُ الرَّسُولُ فَجَعَلَ یَقْرَأُ قُلْ أُوحِیَ إِلَیَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ

۱- ۱. فی المصدر: یقولون.

۲- ۲. الدّر المنثور ۶: ۲۷۳ فیه: اخرج ابن مردویه عن ابن عبّاس.

۳- ۳. الدّر المنثور ۶: ۲۷۴ فیه: اخرج ابن أبی حاتم عن الأعمش.

۴- ۴. الدّر المنثور ۶: ۲۷۴ فیه: اخرج ابن جریر عن سعید. و فیه: او کیف.

۵- ۵. الدّر المنثور ۶: ۲۷۴ فیه: اخرج أبو نعیم فی الدلائل عن ابن مسعود.

۶- ۶. فی المصدر: لما سمعوه یتلو القرآن و دنوا منه فلم یعلم.

نَفَرٌ مِنَ الْجِنِ (۱).

**[ترجمه]الـدر المنثور- ابن عباس درباره سـخن خداونـد «وَ أَنَّهُ لَمَّا قامَ عَبْـدُ اللَّهِ يَدْعُوهُ كادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَداً »{و همين كه «بنده خدا» برخاست تا او را بخواند، چيزى نمانده بود كه بر سـر وى فرو افتند} نقل مى كند كه: چون شنيدند پيغمبر صلّى اللَّه عليـه و آله قرآن مى خوانـد تقريبـا از شـدت حرص به دوش او برآمدنـد، حـال آنكه پيـامبر صـلّى اللَّه عليه و آله از آنهـا خـبر نداشت تا اينكه فرسـتاده اى نزد او آمد. وشـروع كرد به خواند آيه «قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْـتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِ» - . الدر المنثور ۶ : ۲۷۵ - .

**[ترجمه]

«۱۱۳»

وَ عَنِ ۱۷ ابْنِ عَبَّاسٍ: فِي قَوْلِهِ وَ أَنَّهُ لَمَّا قـامَ عَبْـدُ اللَّهِ يَـدْعُوهُ كادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَـداً قَالَ لَمَّا أَتَى الْجِنُّ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صـلى الله عليه و آله وَ هُوَ يُصَـلِّي بِأَصْـحَابِهِ يَرْكَعُونَ بِرُكُوعِهِ وَ يَسْـجُدُونَ بِسُـجُودِهِ فَعَجِبُوا مِنْ طَوَاعِيَهِ أَصْحَابِهِ لَهُ فَقَالُوا لِقَوْمِهِمْ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللَّهِ يَدْعُوهُ كَادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَداً(۲).

**[ترجمه]الدر المنثور: ابن عباس در باره سـخن خداوند «وَ أَنَّهُ لَمَّا قامَ عَبْدُ اللَّهِ يَدْعُوهُ كادُوا يَكُونُونَ عَلَيْهِ لِبَداً» روايت مى كند كه: چون پريان نزد رسول خدا آمدند، و حال آنكه او با اصـحابش در نماز بود و اصحاب در ركوع و سجود دنبالش بودند، از پيروى اصـحابش تعجب كردنـد و به قوم خود خبر دادنـد، كه چون عبـدالله(پيـامبر اكرم صـلِّى الله عليه و آله) نماز مى خوانـد، نزديك است جامه تن او باشند - . الدر المنثور ۶ : ۲۷۵ - .

**[ترجمه]

«۱۱۴»

وَ عَنِ ابْنِ مَسْـعُودٍ قَالَ: انْطَلَقْتُ مَعَ النَّبِيِّ صـلى الله عليه و آله لَيْلَهَ الْجِنِّ حَتَّى أَتَى الْحَجُونَ فَخَطَّ عَلَيَّ خَطّاً ثُمَّ تَقَدَّمَ إِلَيْهِمْ فَازْدَادُوا عَلَيْهِ (۳)

فَقَالَ سَيِّدُهُمْ يُقَالُ لَهُ وَرْدَانُ أَ لَا أُرْحِلُهُمْ عَنْكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ إِنَّهُ لَنْ يُجِيرَنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ(۴).

**[ترجمه]الدر المنثور: ابن مسـعود نقل مى كند كه: چون در شبِ جن تا به حجون با پيغمبر رفتم، برايم خطى كشيد، و آنگاه نزد آن ها پيش رفت، در اين هنگام بسـيارى از آنان در برابرش ظاهر شدنـد، سـپس سـرور آن ها به نام وردان گفت: يا رسول اللَّه من دشمنانت را از اطرف تو نمى رانم؟ پيامبر فرمود: به راستى كه كسى جز خداوند مرا پناه نگيرد - . الدر المنثور ۶ : ۲۷۵ - .

**[ترجمه]

بیان

قال الفیروزآبادی الأیم ککیس الحیه الأبیض اللطیف أو عام کالإیم بالکسر و قال اشرأب إلیه مد عنقه لینظر أو ارتفع و قال کوم التراب تکویما جعله کومه کومه بالضم أی قطعه قطعه و رفع رأسها و قال فی النهایه فی حدیث عمر إذا أقیمت الصلاه ولی الشیطان و له خبج الخبج بالتحریک الضراط و یروی بالحاء المهمله و فی حدیث آخر من قرأ آیه الکرسی خرج الشیطان و له خبج کخبج الحمار.

و قال الهوی بالفتح الحین الطویل من الزمان و قیل هو مختص باللیل فتوسطته أی دخلت و قمت وسط البیت و فی النهایه المخدع هو البیت الصغیر الذی یکون داخل البیت الکبیر و تضم میمه و تفتح.

ص: ۱۲۴

۱- ۱. الدّر المنثور ۶: ۲۷۵ فیه: اخرج ابن جریر و ابن مردویه عن ابن عبّاس.

۲- ۲. الدّر المنثور ۶: ۲۷۵ فیه: اخرج عبد بن حمید و الترمذی و الحاکم و صححاه و ابن جریر و ابن مردویه و الضیاء فی المختاره عن ابن عبّاس.

۳- ۳. فی المصدر: فازدحموا علیه.

۴- ۴. الدّر المنثور ۶: ۲۷۵ فیه: اخرج ابن مردویه و البیهقیّ فی الدلائل عن ابن مسعود. اقول: و قد ذکر فیه حکایات و روایات کثیره لم یذکرها المصنّف.

و قال فیه لا غول و لا صفر و لکن السعالی هی جمع سعلاه و هم سحره الجن أی إن الغول لا تقدر علی أن تغول أحدا أو تضله و لکن فی الجن سحره کسحره الإنس لهم تلبیس و تخییل و فی القاموس الزوبعه اسم شیطان أو رئیس للجن و منه سمی الإعصار زوبعه و قال الحجون جبل بمعلاه مکه.

**[ترجمه]در کتاب «النهایه» در حدیثی از عمر آمده است که: چون نماز برپا شود شیطان گوزید و پا به فرار گذاشت، و در روایت دیگر آمده است که چون کسی آیه الکرسی خواند شیطان به در رود و مانند الاغ بگوزد.

و می گوید: که نه غول هست و نه صفر ولی سعالی هست و سعالی جادوگران پریانند یعنی غول نمی تواند کسی را غول گیر کند یا گمراه سازد ولی در میان پریان جادوگرانی هستند همانند جادوگر آدمی که اشتباه کاری و خیال اندازی کنند، در فرهنگ لغت: زوبعه نام شیطان یا رئیس پریان است و از این رو گردباد را زوبعه خوانند، و حجون نیزکوهی در معلاه مکه است.

**[ترجمه]

«۱۱۵»

حَیَاهُ الْحَیَوَانِ، رَوَی الْبَیْهَقِیُّ فِی دَلَائِلِ النُّبُوَّهِ عَنْ أَبِی دُجَانَهَ وَ اسْمُهُ سِمَاکُ بْنُ خَرَشَهَ قَالَ: شَکَوْتُ إِلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله أَنِّی نِمْتُ فِی فِرَاشِی فَسَمِعْتُ صَرِیراً کَصَرِیرِ الرَّحَی وَ دَوِیّاً کَدَوِیِّ النَّحْلِ وَ لَمَعَاناً کَلَمْعِ الْبَرْقِ فَرَفَعْتُ رَأْسِی فَإِذَا أَنَا بِظِلٍّ أَسْوَدَ یَعْلُو وَ یَطُولُ بِصَحْنِ دَارِی فَمَسِسْتُ جِلْدَهُ فَإِذَا هُوَ کَجِلْدِ الْقُنْفُذِ فَرَمَی فِی وَجْهِی مِثْلَ شَرَرِ النَّارِ فَقَالَ صلی الله علیه و آله عَامِرُ دَارَکَ یَا أَبَا دُجَانَهَ ثُمَّ طَلَبَ دَوَاهً وَ قِرْطَاساً وَ أَمَرَ عَلِیّاً علیه السلام أَنْ یَکْتُبَ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ هَذَا کِتَابٌ مِنْ رَسُولِ رَبِّ الْعَالَمِینَ إِلَی مَنْ طَرَقَ الدَّارَ(۱)

مِنَ الْعُمَّارِ وَ الزُّوَّارِ إِلَّا طَارِقاً یَطْرُقُ بِخَیْرٍ أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّ لَنَا وَ لَکُمْ فِی الْحَقِّ سَعَهً فَإِنْ یَکُنْ عَاشِقاً مُولَعاً أَوْ فَاجِراً مُقْتَحِماً فَهَذَا کِتَابُ اللَّهِ یَنْطِقُ عَلَیْنَا وَ عَلَیْکُمْ بِالْحَقِّ إِنَّا کُنَّا نَسْتَنْسِخُ ما کُنْتُمْ تَعْمَلُونَ إِنَّ رُسُلَنا(۲) یَکْتُبُونَ ما تَمْکُرُونَ اتْرُکُوا صَاحِبَ کِتَابِی هَذَا وَ انْطَلِقُوا إِلَی عَبَدَهِ الْأَصْنَامِ وَ إِلَی مَنْ یَزْعُمُ أَنَ مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ کُلُّ شَیْ ءٍ هالِکٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُکْمُ وَ إِلَیْهِ تُرْجَعُونَ حم لَا یُبْصِرُونَ

حم عسق تَفَرَّقَ أَعْدَاءُ اللَّهِ وَ بَلَغَتْ حُجَّهُ اللَّهِ وَ لَا حَوْلَ وَ لَا قُوَّهَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِیِّ الْعَظِیمِ فَسَیَکْفِیکَهُمُ اللَّهُ وَ هُوَ السَّمِیعُ الْعَلِیمُ قَالَ أَبُو دُجَانَهَ فَأَخَذْتُ الْکِتَابَ وَ أَدْرَجْتُهُ وَ حَمَلْتُهُ إِلَی دَارِی وَ جَعَلْتُهُ تَحْتَ رَأْسِی فَبِتُّ لَیْلَتِی فَمَا انْتَبَهْتُ إِلَّا مِنْ صُرَاخِ صَارِخٍ یَقُولُ یَا أَبَا دُجَانَهَ أَحْرَقْتَنَا بِهَذِهِ الْکَلِمَاتِ فَبِحَقِّ صَاحِبِکَ إِلَّا مَا رَفَعْتَ عَنَّا هَذَا الْکِتَابَ فَلَا عَوْدَ لَنَا فِی دَارِکَ وَ لَا فِی جِوَارِکَ وَ لَا

۱- ۱. فی المصدر: یطرق.

۲- ۲. فی المصدر: و رسلنا.

فِی مَوْضِعٍ یَکُونُ فِیهِ هَذَا الْکِتَابُ قَالَ أَبُو دُجَانَهَ(۱) لَا أَرْفَعُهُ حَتَّی أَسْتَأْذِنَ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله.

قَالَ أَبُو دُجَانَهَ وَ لَقَدْ طَالَتْ عَلَیَّ لَیْلَتِی مِمَّا سَمِعْتُ مِنْ أَنِینِ الْجِنِّ وَ صُرَاخِهِمْ وَ بُکَائِهِمْ حَتَّی أَصْبَحْتُ فَغَدَوْتُ فَصَلَّیْتُ الصُّبْحَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ وَ أَخْبَرْتُهُ بِمَا سَمِعْتُ مِنَ الْجِنِّ لَیْلَتِی وَ مَا قُلْتُ لَهُمْ فَقَالَ یَا أَبَا دُجَانَهَ ارْفَعْ عَنِ الْقَوْمِ فَوَ الَّذِی بَعَثَنِی بِالْحَقِّ نَبِیّاً إِنَّهُمْ لَیَجِدُونَ أَلَمَ الْعَذَابِ إِلَی یَوْمِ الْقِیَامَهِ وَ رَوَاهُ الْوَابِلِیُّ الْحَافِظُ فِی کِتَابِ الْإِبَانَهِ وَ الْقُرْطُبِیُّ فِی کِتَابِ التَّذْکِرَهِ(۲).

**[ترجمه]حیاه الحیوان (در باب قنفذ(خار پشت)): بیهقی در دلائل النبوه از ابو دجانه - که نامش سماک بن خرشه است- روایت کرده است که: من برسول خدا صلّی اللّه علیه و آله شکوه کردم از این که چون در بستر بخوابم سوتی مانند سوت آسیاب و صدایی چون صدای مگس عسل بشنوم و پرتوی همانند برق ببینم، اما چون سر بردارم در برابر خود سیاهی ای بینم که به درازی صحن خانه ام بالا_ رود، و دست بپوستش کشم مانند پوست خارپشت است، و به چهره ام مانند شراره، آتش افکند، فرمود: ای ابو دجانه این جن خانه تو است وانگاه دوات و کاغذ خواست و به علی علیه السّلام فرمود که بنویسد:

بسم اللّه الرحمن الرحیم

این نامه ای است از فرستاده خداوند جهانیان به شب آینده های عمار و زوار جز آنکه برای نیکی آید، اما بعد، به راستی که برای ما و شما در درستی گشایشی است، اگر عاشق شیفته ای باشد و یا هرزه یورشگری این کتاب خدا است که بر ما و شما به حق می گوید: «إِنَّا کُنَّا نَسْتَنْسِخُ ما کُنْتُمْ تَعْمَلُونَ، إِنَّ رُسُلَنا یَکْتُبُونَ ما تَمْکُرُونَ صاحب این نامه ام را رها کنید و به دنبال بت پرستان بروید و آنان که پندارند با خدا معبود دیگری است لا إِلهَ إِلَّا هُوَ، کُلُّ شَیْ ءٍ هالِکٌ إِلَّا وَجْهَهُ، لَهُ الْحُکْمُ وَ إِلَیْهِ تُرْجَعُونَ، حم لا یبصرون، حمعسق، ای دشمنان پراکنده شوید خدا من حجت خدا را به شما رساندم و لا حول و لا قوه الا باللّه العلی العظیم، فَسَیَکْفِیکَهُمُ اللَّهُ وَ هُوَ السَّمِیعُ الْعَلِیمُ.

ابو دجانه گفت: نامه را گرفتم و تا کردم و به خانه آوردم و زیر سرم نهادم و شب را آسوده خوابیدم و بیدار نشدم جز از فریاد کسی که می گفت: ای ابو دجانه ما را با این کلمات آتش زدی تو را به حق سرورت که این نامه را از ما بردار، که دیگر ما را بازگشتی به خانه ات و در مجاورتت و در هر جا این نامه باشد، نیست، ابو دجانه گفت: برش ندارم تا رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله اجازه دهد.

ابو دجانه نقل می کند که: از این ناله و شیون و گریه پریان که شنیدم، شبم دراز گذشت و بامداد نماز صبح را با رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله خواندم و آنچه آن شب از پریان شنیدم و هر آنچه من با آن ها گفتم به وی گزارش دادم . فرمود: ای ابو دجانه از این قوم دست بردار بدان سوگند به کسی که مرا به راستی فرستاده آنان تا روز رستاخیز درد کشند، این روایت را وابلی حافظ در کتاب «الابانه» و قرطبی در کتاب «التذکره» نقل کرده اند - . حیاه الحیوان: باب خارپشت - .

**[ترجمه]

الْفِرْدَوْسُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عليه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: إِذَا رَأَيْتَ حَيَّةً فِي الطَّرِيقِ فَاقْتُلْهَا فَإِنِّي قَدْ شَرَطْتُ عَلَى الْجِنِّ أَنْ لَا يَظْهَرُوا فِي صُورَةِ الْحَيَّاتِ فَمَنْ ظَهَرَ فَقَدْ أَحَلَّ بِنَفْسِهِ (۳).

**[ترجمه]فردوس الاخبار: امام على عليه السّلام نقل مى كند كه: رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله فرمود: چون مارى در راه ديدى آن را بكش چون با پريان شرط كردم كه به صورت مار نمايان نشوند، و هر كه چنين نمايان شود، خون خود را حلال كرده است - . فردوس الاخبار: اين كتاب چاپ نشده است و نسخه آن نيز نزد من نيست. - .

**[ترجمه]

بيان

قال في النهايه فيه أحل بمن أحل بك أي من ترك إحرامه و أحل بك فقاتلك فاحلل أنت أيضا به و قاتله و قيل معناه إذا أحل رجل ما حرم الله عليه منك فادفعه أنت من نفسك بما قدرت عليه و في كتاب أبي عبيد عن النخعي في المحرم يعدو عليه السبع أو اللص أحل بمن أحل بك و فيه أنت محل بقومك أي إنك قد أبحت حريمهم و عرضتهم للهلاك.

**[ترجمه]قال في النهايه فيه أحل بمن أحل بك أي من ترك إحرامه و أحل بك فقاتلك فاحلل أنت أيضا به و قاتله و قيل معناه إذا أحل رجل ما حرم الله عليه منك فادفعه أنت من نفسك بما قدرت عليه و في كتاب أبي عبيد عن النخعي في المحرم يعدو عليه السبع أو اللص أحل بمن أحل بك و فيه أنت محل بقومك أي إنك قد أبحت حريمهم و عرضتهم للهلاك.

**[ترجمه]

«۱۱۷»

وَ أَقُولُ: مِمَّا يُنَاسِبُ ذَلِكَ وَ يُؤَيِّدُهُ مَا ذَكَرَهُ شَارِحُ دِيوَانِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ فِي فَوَاتِحِهِ حَيْثُ قَالَ نَقَلَ أُسْتَادُنَا الْعَلَّامَةُ مَوْلَانَا جَلَالُ الدِّينِ مُحَمَّدٌ الدَّوَانِيُّ عَنِ الشَّيْخِ الْعَالِمِ الْعَامِلِ النَّقِيِّ الْكَامِلِ السَّيِّدِ صَفِيِّ الدِّينِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْإِيجِيِّ أَنَّهُ قَالَ ذَكَرَ لِيَ الْفَاضِلُ الْعَالِمُ الْمُتَّقِي شَيْخُ أَبُو بَكْرٍ عَنِ الشَّيْخِ بُرْهَانِ الدِّينِ الْمَوْصِلِيِّ وَ هُوَ رَجُلٌ

۱- ۱. في المصدر: فقلت: و اللّه لا أرفعه.

۲- ۲. حياه الحيوان: في القنفذ. و فيه: قال البيهقيّ: و قد ورد في حرز ابي دجانه حديث طويل غير هذا موضع لا تحل روايته، و هذا الذي رواه البيهقيّ رواه الديلميّ الحافظ في كتاب الانابه و القرطبيّ في كتاب التذكار في أفضل الاذكار.

۳- ۳. فردوس الاخبار: لم يطبع و ليست عندي نسخته.

عَالِمٌ فَاضِلٌ صَالِحٌ وَرِعٌ إِنَّا تَوَجَّهْنَا مِنْ مِصْرَ إِلَى مَكَّهَ نُرِيدُ الْحَجَّ فَنَزَلْنَا مَنْزِلًا وَ خَرَجَ عَلَيْنَا ثُعْبَانٌ فَثَارَ النَّاسُ إِلَى قَتْلِهِ فَقَتَلَهُ ابْنُ عَمِّی فَاخْتُطِفَ وَ نَحْنُ نَرَی سَعْيَهُ وَ تَبَادُرَ النَّاسِ عَلَى الْخَيْلِ وَ الرِّكَابِ يُرِيدُونَ رَدَّهُ فَلَمْ يَقْدِرُوا عَلَى ذَلِکَ فَحَصَلَ لَنَا مِنْ ذَلِکَ أَمْرٌ

عَظِيمٌ فَلَمَّا كَانَ آخِرُ النَّهَارِ جَاءَ وَ عَلَيْهِ السَّكِينَهُ وَ الْوَقَارُ فَسَأَلْنَاهُ مَا شَأْنُکَ فَقَالَ مَا هُوَ إِلَّا أَنْ قَتَلْتُ هَذَا الثُّعْبَانَ الَّذِی رَأَيْتُمُوهُ فَصُنِعَ بِی مَا رَأَيْتُمْ وَ إِذَا أَنَا بَيْنَ قَوْمٍ مِنَ الْجِنِّ يَقُولُ بَعْضُهُمْ قَتَلْتَ أَبِی وَ بَعْضُهُمْ قَتَلْتَ أَخِی وَ بَعْضُهُمْ قَتَلْتَ ابْنَ عَمِّی فَتَكَاثَرُوا عَلَيَّ وَ إِذَا رَجُلٌ لَصِقَ بِی وَ قَالَ لِی قُلْ أَنَا أَرْضَى بِاللَّهِ وَ بِالشَّرِيعَهِ الْمُحَمَّدِيَّهِ فَقُلْتُ ذَلِکَ فَأَشَارَ إِلَيْهِمْ أَنْ سِيرُوا إِلَى الشَّرْعِ فَسِرْنَا حَتَّى وَصَلْنَا إِلَى شَيْخٍ كَبِيرٍ عَلَى مَصْطَبَّهٍ فَلَمَّا صِرْنَا بَيْنَ يَدَيْهِ قَالَ خَلُّوا سَبِيلَهُ وَ ادَّعُوا عَلَيْهِ فَقَالَ الْأَوْلَادُ نَدَّعِی عَلَيْهِ أَنَّهُ قَتَلَ أَبَانَا فَقُلْتُ حَاشَ لِلَّهِ إِنَّا نَحْنُ وَفْدُ بَيْتِ اللَّهِ الْحَرَامِ نَزَلْنَا هَذَا الْمَنْزِلَ فَخَرَجَ عَلَيْنَا ثُعْبَانٌ فَتَبَادَرَ النَّاسُ إِلَى قَتْلِهِ فَضَرَبْتُهُ فَقَتَلْتُهُ فَلَمَّا سَمِعَ الشَّيْخُ مَقَالَتِی قَالَ خَلُّوا سَبِيلَهُ سَمِعْتُ بِبَطْنِ نَخْلَهَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله مَنْ تَزَيَّا بِغَيْرِ زِيِّهِ فَقُتِلَ فَلَا دِيَهَ وَ لَا قَوَدَ انْتَهَى وَ أَقُولُ أَخْبَرَنِی وَالِدِی قُدِّسَ سِرُّهُ عَنِ الشَّيْخِ الْأَجَلِّ الْبَهِيِّ الشَّيْخِ بَهَاءِ الدِّينِ مُحَمَّدٍ الْعَامِلِيِّ رَوَّحَ اللَّهُ رُوحَهُ عَنِ الْمَوْلَى الْفَاضِلِ جَمَالِ الدِّينِ مَحْمُودٍ رَحِمَهُ اللَّهُ- عَنْ أُسْتَاذِهِ الْعَلَّامَهِ الدَّوَانِيِّ- عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ أَنَّهُ جَرَى عَلَيْهِ تِلْکَ الْوَاقِعَهُ إِلَّا أَنَّهُ قَالَ ذَهَبْتُ إِلَى الْخَلَاءِ فَظَهَرَتْ لِی حَيَّهٌ فَقَتَلْتُهَا فَاجْتَمَعَ عَلَيَّ جَمٌّ غَفِيرٌ وَ أَخَذُونِی وَ ذَهَبُوا إِلَى مَلِكِهِمْ وَ هُوَ جَالِسٌ عَلَى كُرْسِيٍّ وَ ادَّعَوْا عَلَيَّ قَتْلَ وَالِدِهِمْ وَ وَلَدِهِمْ وَ قَرِيبِهِمْ كَمَا مَرَّ فَسَأَلَنِی عَنْ دِينِی فَقُلْتُ أَنَا مِنْ أَهْلِ الْإِسْلَامِ فَقَالَ اذْهَبُوا بِهِ إِلَى مَلِكِ الْمُسْلِمِينَ فَلَيْسَ لِی أَنْ أَقْضِیَ عَلَيْهِمْ بِعَهْدٍ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ فَذَهَبُوا بِی إِلَى شَيْخٍ أَبْيَضِ الرَّأْسِ وَ اللِّحْيَهِ جَالِسٍ عَلَى سَرِيرٍ وَقَعَتْ حَاجِبَاهُ عَلَى عَيْنَيْهِ فَرَفَعَهُمَا وَ لَمَّا قَصَصْنَا عَلَيْهِ الْقِصَّهَ قَالَ اذْهَبُوا بِهِ إِلَى الْمَكَانِ الَّذِی أَخَذْتُمُوهُ مِنْهُ

وَ خَلَّوا سَبِيلَهُ فَإِنِّی سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ قَالَ مَنْ تَزَيَّا بِغَيْرِ زِيِّهِ فَدَمُهُ هَدَرٌ فَجَاءُوا بِی إِلَی هَذَا الْمَكَانِ وَ خَلَّوْا سَبِيلِی (۱).

**[ترجمه]و من گويم: مناسب مقام و مؤيد آن چيزی است كه شارح ديوان امير المؤمنين عليه السّلام در ديباچه آن آورده است وی به نقل از شيخ برهان الدين موصلی – كه مردی فاضل و نيک و پارساست – می گويد: كه از مصر به قصد حج به سوی مكه می رفتيم و در يک منزلی مار بزرگی بر ما در آمد و مردم برای كشتن آن دست بكار شدند، و عموزاده ام او را كشت و خود ربوده شد و ديديم شتابان او را می برند و مردم با اسب و شتر به دنبال وی تاختند تا او را برگردانند اما نتوانستند، از اين رو سخت اندوهگين شديم.

چون پايان روز شد خودش با آرامش و وقار آمد و از او پرسيديم تو را چه شد؟ گفت همين كه آن مار را كشتم خودتان ديديد كه با من چه شد و ناگهان دچار گروهی پريان شدم، يكی می گفت: پدرم را كشتی يكی می گفت: برادرم را كشتی، يكی می گفت: عموزاده ام را كشتی ناگهان مردی خود را به من چسبانيد و گفت: بگو: من به حكم خدا و شرع محمّد صلّی اللَّه عليه و آله راضی هستم اين را كه گفتم، به آن ها اشاره كردند كه او را به محضر شرع ببريد، رفتيم تا اينكه به شيخ بزرگواری رسيديم كه بر مسندی قرار داشت و چون برابرش رسيديم گفت: آزادش كنيد و بر او اقامه دعوی كنيد.

فرزندان گفتند: او پدر ما را كشته است، گفتم حاش للَّه(هرگز چنين نيست) ما كاروان حج خانه خداييم چون به اين منزل رسيديم مار بزرگی بر ما وارد شد و همه مردم پيش رفتند تا او را بكشند و من او را كشتم، چون شيخ گفتار مرا شنيد گفت: او را رها كنيد، من در بطن نخله از پيغمبر صلّی اللَّه عليه و آله شنيدم كه فرمودند: هر كه، از زیّ خود بدر رود و زیّ ديگر به خود گيرد و كشته شود نه ديه دارد و نه قصاص- پايان-.

و گويم: پدرم- قدس سره- از شيخ بهائی عاملی از يكی اصحاب علامه دوانی نقل كرد كه: اين پيشامد برای او واقع شده بدين تقرير كه برای قضای حاجت بيرون رفتم و ناگهان ماری بر من پديد شد و او را كشتم، و گروه بسياری گردم را گرفتند و مرا دست گير كردند و نزد پادشاه خود كه بر تختی نشسته بود، بردند و چنانچه گذشت بر من دعوی كشتن پدر و فرزند و خويش خود را نمودند، از من پرسيد چه دينی داری؟

گفتم: مسلمانم، گفت: او را نزد پادشاه مسلمانها ببريد من سبب پيمان با رسول خدا صلی اللَّه عليه و آله نمی توانم در باره او حكمی صادر كنم.

و مرا نزد پيری كه سر و ريشش سفيد بود و بر تختی نشسته و ابروانش بر ديده هاش ريخته بود، بردند ابروها را از ديده برگرفت و چون داستان را برايش باز گفتيم، گفت: او را به همان جا ببريد كه دستگيرش كرديد و رهايش كنيد زيرا من از رسول خدا صلّی اللَّه عليه و آله اللَّه عليه و آله شنيدم كه: هر كه بجز زیّ خود را برگيرد ريختن خونش هدر است، سپس مرا به اين جا آوردند و رهايم كردند - - شرح ديوان: نسخه آن نزد من نيست. - .

**[ترجمه]

وَ أَقُولُ وَجَدْتُ فِی کِتَابِ أَخْبَارِ الْجِنِّ لِلشَّیْخِ مُسْلِمِ بْنِ مَحْمُودٍ مِنْ قُدَمَاءِ الْمُخَالِفِینَ رَوَی بِإِسْنَادِهِ عَنْ دِعْبِلِ بْنِ عَلِیٍّ الْخُزَاعِیِّ قَالَ: هَرَبْتُ مِنَ الْخَلِیفَهِ الْمُعْتَصِمِ فَبِتُّ لَیْلَهً بِنَیْسَابُورَ وَحْدِی وَ عَزَمْتُ عَلَی أَنْ أَعْمَلَ قَصِیدَهً فِی عَبْدِ اللَّهِ بْنِ طَاهِرٍ فِی تِلْکَ اللَّیْلَهِ وَ إِنِّی لَفِی ذَلِکَ إِذْ سَمِعْتُ وَ الْبَابُ مَرْدُودٌ عَلَیَّ السَّلَامُ عَلَیْکُمْ وَ رَحْمَهُ اللَّهِ وَ بَرَکَاتُهُ أَلِجُ یَرْحَمُکَ اللَّهُ فَاقْشَعَرَّ بَدَنِی مِنْ ذَلِکَ وَ نَالَنِی أَمْرٌ عَظِیمٌ فَقَالَ لَا تَرُعْ عَافَاکَ اللَّهُ فَإِنِّی رَجُلٌ مِنَ الْجِنِّ إِخْوَانِکَ ثُمَّ مِنْ سَاکِنِی الْیَمَنِ طَرَأَ إِلَیْنَا طَارٍ مِنْ أَهْلِ الْعِرَاقِ وَ أَنْشَدَنَا قَصِیدَتَکَ وَ أَحْبَبْتُ أَنْ أَسْمَعَهَا مِنْکَ فَأَنْشَدْتُهُ:

مَدَارِسُ آیَاتٍ خَلَتْ مِنْ تِلَاوَهٍ***وَ مَنْزِلُ وَحْیٍ مُقْفِرُ الْعَرَصَاتِ

أُنَاسٌ عَلَی الْخَیْرِ مِنْهُمْ وَ جَعْفَرٌ***وَ حَمْزَهُ وَ السَّجَّادُ ذُو الثَّفِنَاتِ

إِذَا فَخَرُوا یَوْماً أَتَوْا بِمُحَمَّدٍ***وَ جِبْرِیلَ وَ الْفُرْقَانِ وَ السُّوَرَاتِ

فَأَنْشَدْتُهُ إِلَی آخِرِهَا فَبَکَی حَتَّی خَرَّ مَغْشِیّاً عَلَیْهِ ثُمَّ قَالَ رَحِمَکَ اللَّهُ أَ لَا أُحَدِّثُکَ حَدِیثاً یَزِیدُ فِی نِیَّتِکَ وَ یُعِینُکَ عَلَی التَّمَسُّکِ بِمَذْهَبِکَ قُلْتُ بَلَی قَالَ مَکَثْتُ حِیناً أَسْمَعُ بِذِکْرِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله فَصِرْتُ إِلَی الْمَدِینَهِ فَسَمِعْتُهُ یَقُولُ حَدَّثَنِی أَبِی عَنْ أَبِیهِ عَنْ جَدِّهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ عَلِیٌّ وَ أَهْلُ بَیْتِهِ الْفَائِزُونَ ثُمَّ وَدَّعَنِی لِیَنْصَرِفَ فَقُلْتُ رَحِمَکَ اللَّهُ إِنْ رَأَیْتَ أَنْ تُخْبِرَنِی بِاسْمِکَ قَالَ أَنَا ظَبْیَانُ بْنُ عَامِرٍ.

**[ترجمه]در کتاب اخبار الجن شیخ مسلم از قدمای مخالفین از دعبل بن علی خزاعی این روایت را یافتم که می گوید: از معتصم خلیفه گریختم و شبی در نیشابور تنها خفتم، و خواستم قصیده در مدح عبد اللّه بن طاهر بسرایم، در آن شب مشغول این کار بودم که با در بسته شنیدم یکی می گوید: السلام علیکم و رحمه اللّه و برکاته من داخل آمدم، خدایت رحمت کند، تنم لرزید و سخت ترسیدم، گفت: نترس خدایت عافیت دهد من یک پری هم کیش توام و از اهل یمن، یکی از عراق بما وارد شد و قصیده ات را برای ما خواند و من دوست دارم آن را از زبان خودت بشنوم، سپس من آن را برایش خواندم.

مدارس آیاتٍ خلت من تلاوه و منزل وحی مقفر العرصات

اُناس علیَّ الخیر منهم و جعفرُ و حمزهٌ و السجاد ذو الثفنات

إذا فخروا یوماً أتوا بمحمدٍ و جبریل و الفرقانو السورات

تا پایان قصیده را برایش خواندم و آنقدر گریست تا بیهوش افتاد و سپس گفت: خدایت رحمت کند آیا برایت حدیثی باز نگویم که عقیده ات محکم شود و در پیروی هر چه بیشتر از مذهبت به تو کمک کند؟ گفتم، چرا بگویید.

گفت: مدتها نام جعفر بن محمّد علیه السّلام را می شنیدم، به مدینه رفتم و شنیدم که می فرمود: به نقل از پدرانش تا رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله که فرمود: علی و خاندانش همان پیروزمندانند، سپس با من وداع کرد که برود، گفتم: خداوند تو را رحمت کند، اگر می توانید نامت را به من بگو گفت، من ظبیان بن عامرم.

**[ترجمه]

«۱۱۹»

وَ مِنْهُ، عَنِ الْمُفَضَّلِ قَالَ: رَكِبْنَا فِی بَحْرِ الْخَزَرِ حَتَّی إِذَا كُنَّا غَیْرَ بَعِیدٍ لَجَّجَ مَرْكَبُنَا وَ سَاقَتْهُ الشِّمَالُ شَهْراً فِی اللُّجَّةِ ثُمَّ انْكَسَرَ بِنَا فَوَقَعْتُ أَنَا وَ رَجُلٌ مِنْ قُرَیْشٍ إِلَی جَزِیرَةٍ مِنْ جَزَائِرِ الْبَحْرِ لَیْسَ بِهَا أَنِیسٌ فَجَعَلْنَا نَطْمَعُ فِی الْحَیَاةِ وَ أَشْرَفْنَا عَلَی هُوَّةٍ فَإِذَا بِشَیْخٍ مُسْتَنِدٍ إِلَی شَجَرَةٍ عَظِیمَةٍ فَلَمَّا رَآنَا تَحَشْحَسَ وَ أَنَافَ إِلَیْنَا فَفَزِعْنَا مِنْهُ فَدَنَوْنَا فَقُلْنَا السَّلَامُ عَلَیْكَ وَ رَحْمَةُ اللَّهِ وَ بَرَكَاتُهُ فَأَنِسْنَا بِهِ وَ جَلَسْنَا إِلَیْهِ فَقَالَ مَا خَطْبُكُمَا

ص: ۱۲۸

۱- ۱. شرح دیوان: لیست عندی نسخته.

فَأَخْبَرْنَاهُ فَضَحِكَ وَ قَالَ مَا وَطِئَ هَذِهِ الْأَرْضَ مِنْ وُلْدِ آدَمَ قَطُّ أَحَدٌ إِلَّا أَنْتُمَا فَمَنْ أَنْتُمَا قُلْنَا مِنَ الْعَرَبِ فَقَالَ بِأَبِي وَ أُمِّيَ الْعَرَبَ فَمِنْ أَيِّهَا أَنْتُمَا فَقُلْتُ أَمَّا أَنَا فَرَجُلٌ مِنْ خُزَاعَهَ وَ أَمَّا صَاحِبِي فَمِنْ قُرَيْشٍ قَالَ بِأَبِي وَ أُمِّي قُرَيْشاً وَ أَحْمَدَهَا يَا أَخَا خُزَاعَهَ مَنِ الْقَائِلُ:

كَأَنْ لَمْ يَكُنْ بَيْنَ الْحَجُونِ إِلَى الصَّفَا***أَنِيسٌ وَ لَمْ يَسْمُرْ بِمَكَّهَ سَامِرٌ

قُلْتُ نَعَمْ ذَلِكَ الْحَارِثُ بْنُ مُضَاصٍ الْجُرْهُمِيُّ قَالَ هُوَ ذَلِكَ يَا أَخَا قُرَيْشٍ أَ وُلِدَ عَبْدُ الْمُطَّلِبِ بْنُ هَاشِمٍ قَالَ قُلْتُ أَيْنَ يَذْهَبُ بِكَ يَرْحَمُكَ اللَّهُ فَقَالَ أَرَى زَمَاناً قَدْ تَقَارَبَتْ أَيَّامُهُ أَ فَوُلِدَ ابْنُهُ عَبْدُ اللَّهِ قُلْتُ إِنَّكَ تَسْأَلُ مَسْأَلَهَ مَنْ كَانَ مِنَ الْمَوْتَى (۱)

قَالَ فَتَزَايَدَ ثُمَّ قَالَ فَابْنُهُ مُحَمَّدٌ الْهَادِي عليه السلام قَالَ قُلْتُ مَاتَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مُنْذُ أَرْبَعِينَ سَنَهً فَشَهَقَ شَهْقَهً حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّ نَفْسَهُ خَرَجَتْ وَ انْخَفَضَ حَتَّى صَارَ كَالْفَرْخِ فَأَنْشَأَ يَقُولُ:

وَ لَرُبَّ رَاجٍ حِيلَ دُونَ رَجَائِهِ***وَ مُؤَمِّلٍ ذَهَبَتْ بِهِ الْآمَالُ

ثُمَّ جَعَلَ يَنُوحُ وَ يَبْكِي حَتَّى بَلَّ دَمْعُهُ لِحْيَتَهُ فَبَكَيْنَا لِبُكَائِهِ ثُمَّ قُلْنَا أَيُّهَا الشَّيْخُ قَدْ سَأَلْتَنَا فَأَخْبَرْنَاكَ فَسَأَلْنَاكَ بِاللَّهِ إِلَّا أَخْبَرْتَنَا مَنْ أَنْتَ قَالَ أَنَا السَّفَّاحُ بْنُ زَفَرَاتٍ الْجِنِّيُّ لَمْ أَزَلْ مُؤْمِناً بِاللَّهِ وَ بِرَسُولِهِ وَ مُصَدِّقاً وَ كُنْتُ أَعْرِفُ التَّوْرَاهَ وَ الْإِنْجِيلَ وَ كُنْتُ أَرْجُو أَنِّي أَرَى مُحَمَّداً وَ أَنِّي لَمَّا تَعَفْرَتَتِ (۲) الْجِنُّ وَ تَطَلَّقَتِ الطَّوَالِقُ مِنْهَا خَبَأْتُ نَفْسِي فِي هَذِهِ الْجَزِيرَهِ لِعِبَادَهِ اللَّهِ وَ تَوْحِيدِهِ وَ انْتِظَارِ نَبِيِّهِ مُحَمَّدٍ صلى الله عليه و آله وَ آلَيْتُ عَلَى نَفْسِي أَنْ لَا أَبْرَحَ هَاهُنَا حَتَّى أَسْمَعَ بِخُرُوجِهِ وَ لَقَدْ تَقَاصَرَتْ أَعْمَارُ الْآدَمِيِّينَ بَعْدِي لَمَّا صِرْتُ فِي هَذِهِ الْجَزِيرَهِ مُنْذُ أَرْبَعِمِائَهِ سَنَهٍ وَ عَبْدُ مَنَافٍ إِذْ ذَاكَ غُلَامٌ يَفَعٌ مَا ظَنَنْتُ أَنَّهُ وُلِدَ لَهُ وَ ذَلِكَ أَنَّا نَجِدُ عِلْمَ الْأَحَادِيثِ وَ لَا يَعْلَمُ الْآجَالَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَمَّا أَنْتُمَا أَيُّهَا الرَّجُلَانِ فَبَيْنَكُمَا وَ بَيْنَ الْآدَمِيِّينَ مَسِيرَهُ أَكْثَرَ مِنْ سَنَهٍ وَ لَكِنْ

۱- ۱. في المخطوطه: مسأله من الموتى.

۲- ۲. تعفرت: صار عفريتا. و العفريت: الخبيث المنكر. النافذ الامر مع دهاء و ذلك من الجن و الانس و الشياطين.

خُذْ هَذَا الْعُودَ وَ أَخْرِجْ مِنْ تَحْتِ رِجْلِهِ عُوداً فَاكْتَفِلَاهُ كَالدَّابَّهِ فَإِنَّهُ يُؤَدِّيكَمَا إِلَى بِلَادِكُمَا فَاقْرَءَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مِنِّی السَّلَامَ فَإِنِّی طَامِعٌ بِجِوَارِ قَبْرِهِ قَالَ فَفَعَلْنَا مَا أُمِرْنَاهُ بِهِ فَأَصْبَحْنَا فِی آمُدَ(۱).

**[ترجمه]مفضل نقل می کند که : به دریای خزر سوار شدیم و بسیار دور نشده بودیم که کشتی ما در باتلاقی افتاد و باد شمال یک ماه راه آن را به میان دریا کشاند، کشتی شکست و من و مردی از قریش به یک جزیره افتادیم که در آن همدمی نبود، و به طمع زندگی بودیم که به سر دره ای رسیدیم و ناگهان با شیخی برخورد کردیم که به درخت بزرگی تکیه زده بود، چون ما را دید به راه افتاد و به سمت ما آمد، و از او هراس کردیم و نزد او رفتیم و سلام کردیم و با او همدم شدیم و در برش نشستیم. گفت داستان شما چیست؟ به او گزارش دادیم، خندید و گفت پای آدمیزاد هرگز به این سرزمین نرسیده جز شما دوتا، شما کیستید؟ گفتیم از عرب گفت پدر و مادرم قربان عرب از کدام عشیره عرب هستید؟ گفتم: من از خزاعه هستم و دوستم از قریش، گفت پدر و مادرم قربان قریش و احمد قریش، ای برادر خزاعه چه کسی سروده:

گویا نبوده میان حجون تا صفا

همدمی و کسی در مکه داستان شب نگفت

گفتم: حارث بن مصاص جرهمی، گفت: گوینده اش همان است گفت عبد المطلب بن هاشم برایش فرزندی به دنیا آمده؟ گفتم: کجائی خدا رحمتت کند؟ گفت: زمانی را بینم که روزگارش نزدیک است، آیا پسرش عبد اللّه فرزند آورده است؟ گفتم، تو از مرده ها پرسش می کنی، سپس ادامه داد و گفت: پسرش محمّدِ هدایتگر چگونه است؟ گفتم: رسول خدا صلّی اللَّه علیه ۴۰ سال است که مرده است، چنان ناله زد که گمان بردیم جانش درآمد سپس به اندازه یک جوجه کوچک شد و شروع کرد به سرودن:

و چه بسیار امیدواری که به امیدش نرسید

و چه بسا آرزومندی که آرزویش بر باد رفت

وسپس شروع به ناله و گریه کرد تا ریشش از اشکش تر شد و ما هم از گریه او گریستیم، سپس گفتم: ای شیخ از ما پرسیدی و پاسخ شنیدی، به خدا سوگندت می دهیم بگو تو که هستی. گفت سفاح بن زفرات جنی هستم، و پیوسته به خدا و رسولش مؤمن و مصدق بودم، تورات و انجیل را می دانم و امید داشتم محمّد صلّی اللَّه علیه و آله را ببینم. و چون جنیان سرکش شدند و از بند گریختند، من در این جزیره برای عبادت خدا و یگانه پرستی و یاری پیغمبرش محمّد صلّی اللَّه علیه و آله خودم را پنهان کردم و سوگند خوردم از اینجا بیرون نروم تا خروج او را بشنوم، عمر آدمی زاد پس از سکونت من در این جزیره کوتاه شده است. زمانی که ۴۰۰ سال را در این جزیره گذراندم، و حال آنکه عبد مناف در آن وقت جوان تازه سنی بود،گمان نداشتم تاکنون فرزندی آورده باشد، برای آن که ما پدیده ها را می دانیم ولی سررسید عمر را جز خدا نمی داند.

واما شما دوتن بدانید که بیش از یک سال راه با آدمیان فاصله دارید، ولی این چوب را بگیرید، سپس از زیر پایش تکه چوبی درآورد و دو پشته مانند یک چهارپا بر آن سوار شوید که شما را سرزمینتان می رساند، و رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله را از

قول من سلام برسانید که آرزو دارم مجاور قبرش باشم، گوید: همان که گفت: انجام دادیم و فردا صبح در سرزمین آمد بودیم .

**[ترجمه]

بيان

طرأ أی أتی من مكان بعید و لجج تلجیجا خاض اللجه و هی معظم الماء و تحسحس أی تحرک و أناف علیه أشرف و کان فیه تضمینا و العفریت بالکسر الخبیث و النافذ فی الأمر المبالغ فیه مع دهاء و قد تعفرت فهی عفریته و تطلقت الطوالق أی نجت من الحبس و شرعت فی الفساد فی القاموس الطالقه من الإبل ناقه ترسل فی الحی ترعی من جنابهم حیث شاءت.

و قال الکفل بالکسر مرکب للرجال یؤخذ کساء فیعقد طرفاه فیلقی مقدمه علی الکاهل و مؤخره مما یلی العجز أو شی ء مستدیر یتخذ من خرق و غیرها و یوضع علی سنام البعیر و اکتفل البعیر جعل علیه کفلا و قال آمد بلد بالثغور.

ص: ۱۳۰

۱- ۱. اخبار الجن: لیست نسخه عندی.

**[ترجمه]طرأ أی أتی من مکان بعید و لجج تلجیجا خاض اللجه و هی معظم الماء و تحسحس أی تحرک و أناف علیه أشرف و کان فیه تضمینا و العفریت بالکسر الخبیث و النافذ فی الأمر المبالغ فیه مع دهاء و قد تعفرت فهی عفریته و تطلقت الطوالق أی نجت من الحبس و شرعت فی الفساد فی القاموس الطالقه من الإبل ناقه ترسل فی الحی ترعی من جنابهم حیث شاءت.

و قال الکفل بالکسر مرکب للرجال یؤخذ کساء فیعقد طرفاه فیلقی مقدمه علی الکاهل و مؤخره مما یلی العجز أو شی ء مستدیر یتخذ من خرق و غیرها و یوضع علی سنام البعیر و اکتفل البعیر جعل علیه کفلا و قال آمد بلد بالثغور.

ص: ۱۳۰

**[ترجمه]

باب ۳ إبلیس لعنه الله و قصصه و بدء خلقه و مکایده و مصایده و أحوال ذریته و الاحتراز عنهم أعاذنا الله من شرورهم

الآیات

البقره: وَ لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّیْطانِ إِنَّهُ لَکُمْ عَدُوٌّ مُبِینٌ إِنَّما یَأْمُرُکُمْ بِالسُّوءِ وَ الْفَحْشاءِ وَ أَنْ تَقُولُوا عَلَی اللَّهِ ما لا تَعْلَمُونَ (۱) و قال تعالی الشَّیْطانُ یَعِدُکُمُ الْفَقْرَ وَ یَأْمُرُکُمْ بِالْفَحْشاءِ(۲) و قال سبحانه الَّذِینَ یَأْکُلُونَ الرِّبا لا یَقُومُونَ إِلَّا کَما یَقُومُ الَّذِی یَتَخَبَّطُهُ الشَّیْطانُ مِنَ الْمَسِ (۳)

آل عمران: وَ إِنِّی أُعِیذُها بِکَ وَ ذُرِّیَّتَها مِنَ الشَّیْطانِ الرَّجِیمِ (۴) و قال إِنَّما ذلِکُمُ الشَّیْطانُ یُخَوِّفُ أَوْلِیاءَهُ فَلا تَخافُوهُمْ وَ خافُونِ إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنِینَ (۵)

النساء: وَ مَنْ یَکُنِ الشَّیْطانُ لَهُ قَرِیناً فَساءَ قَرِیناً(۶) و قال تعالی فَقاتِلُوا أَوْلِیاءَ الشَّیْطانِ إِنَّ کَیْدَ الشَّیْطانِ کانَ ضَعِیفاً(۷) و قال

ص: ۱۳۱

۱- ۱. البقره: ۱۶۸ و ۱۶۹.

۲- ۲. البقره: ۲۶۸.

۳- ۳. البقره: ۲۷۵.

۴- ۴. آل عمران: ۲۶.

۵- ۵. آل عمران: ۱۵۷.

۶- ۶. النساء: ۳۷.

۷- ۷. النساء: ۷۶.

وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ لَاتَّبَعْتُمُ الشَّيْطانَ إِلَّا قَلِيلًا(۱) و قال تعالى إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِناثاً وَ إِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطاناً مَرِيداً لَعَنَهُ اللَّهُ وَ قالَ لَأَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبادِكَ نَصِيباً مَفْرُوضاً وَ لَأُضِلَّنَّهُمْ وَ لَأُمَنِّيَنَّهُمْ وَ لَآمُرَنَّهُمْ فَلَيُبَتِّكُنَّ آذانَ الْأَنْعامِ وَ لَآمُرَنَّهُمْ فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللَّهِ وَ مَنْ يَتَّخِذِ الشَّيْطانَ وَلِيًّا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْراناً مُبِيناً يَعِدُهُمْ وَ يُمَنِّيهِمْ وَ ما يَعِدُهُمُ الشَّيْطانُ إِلَّا غُرُوراً أُولئِكَ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ وَ لا يَجِدُونَ عَنْها مَحِيصاً(۲)

المائده: إِنَّما يُرِيدُ الشَّيْطانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَداوَةَ وَ الْبَغْضاءَ فِي الْخَمْرِ وَ الْمَيْسِرِ وَ يَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَ عَنِ الصَّلاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ (۳)

الأنعام: وَ كَذلِكَ جَعَلْنا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَياطِينَ الْإِنْسِ وَ الْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُوراً(۴) و قال وَ إِنَّ الشَّياطِينَ لَيُوحُونَ إِلى أَوْلِيائِهِمْ لِيُجادِلُوكُمْ (۵) و قال تعالى وَ لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ (۶)

الأعراف: وَ لَقَدْ خَلَقْناكُمْ ثُمَّ صَوَّرْناكُمْ ثُمَّ قُلْنا لِلْمَلائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ لَمْ يَكُنْ مِنَ السَّاجِدِينَ قالَ ما مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ قالَ فَاهْبِطْ مِنْها فَما يَكُونُ لَكَ أَنْ تَتَكَبَّرَ فِيها فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّاغِرِينَ قالَ أَنْظِرْنِي إِلى يَوْمِ يُبْعَثُونَ قالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ قالَ فَبِما أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِراطَكَ الْمُسْتَقِيمَ ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَ مِنْ خَلْفِهِمْ وَ عَنْ أَيْمانِهِمْ وَ عَنْ شَمائِلِهِمْ وَ لا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شاكِرِينَ قالَ اخْرُجْ مِنْها مَذْؤُماً مَدْحُوراً لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ أَجْمَعِينَ (۷) إلى آخر

۱- ۱. النساء: ۸۳.

۲- ۲. النساء: ۱۱۷- ۱۲۱.

۳- ۳. المائده: ۹۱.

۴- ۴. الأنعام: ۱۱۲.

۵- ۵. الأنعام: ۱۲۱.

۶- ۶. الأنعام: ۱۴۲.

۷- ۷. الأعراف: ۱۱- ۱۸؛.

ما مر فی قصه آدم و قال تعالی وَ أَقُلْ لَكُما إِنَّ الشَّيْطانَ لَكُما عَدُوٌّ مُبِينٌ (۱) و قال تعالی يا بَنِي آدَمَ لا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطانُ كَما أَخْرَجَ أَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُما لِباسَهُما لِيُرِيَهُما سَوْآتِهِما إِنَّهُ يَراكُمْ هُوَ وَ قَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لا تَرَوْنَهُمْ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّياطِينَ أَوْلِياءَ لِلَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ (۲) و قال تعالی إِنَّهُمُ اتَّخَذُوا الشَّياطِينَ أَوْلِياءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ (۳) و قال تعالی وَ إِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذا مَسَّهُمْ طائِفٌ مِنَ الشَّيْطانِ تَذَكَّرُوا فَإِذا هُمْ مُبْصِرُونَ وَ إِخْوانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الغَيِّ ثُمَّ لا يُقْصِرُونَ (۴)

الأنفال: وَ إِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطانُ أَعْمالَهُمْ وَ قالَ لا غالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَ إِنِّي جارٌ لَكُمْ فَلَمَّا تَراءَتِ الْفِئَتانِ نَكَصَ عَلى عَقِبَيْهِ وَ قالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكُمْ إِنِّي أَرى ما لا تَرَوْنَ إِنِّي أَخافُ اللَّهَ وَ اللَّهُ شَدِيدُ الْعِقابِ (۵)

يوسف: إِنَّ الشَّيْطانَ لِلْإِنْسانِ عَدُوٌّ مُبِينٌ (۶) و قال تعالی فَأَنْساهُ الشَّيْطانُ ذِكْرَ رَبِّهِ (۷) و قال مِنْ بَعْدِ أَنْ نَزَغَ الشَّيْطانُ بَيْنِي وَ بَيْنَ إِخْوَتِي (۸)

إبراهيم: وَ قالَ الشَّيْطانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَ وَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ وَ ما كانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلا تَلُومُونِي وَ لُومُوا أَنْفُسَكُمْ ما أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَ ما أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ إِنِّي كَفَرْتُ بِما أَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ إِنَ

۱- ۱. الأعراف: ۲۲.

۲- ۲. الأعراف: ۲۷.

۳- ۳. الأعراف: ۳۰.

۴- ۴. الأعراف: ۱۹۹- ۲۰۱.

۵- ۵. الأنفال: ۴۸.

۶- ۶. يوسف: ۵.

۷- ۷. يوسف: ۴۲.

۸- ۸. يوسف: ۱۰۰.

الظّالِمِينَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ (۱)

الحجر: وَ حَفِظْناها مِنْ كُلِّ شَيْطانٍ رَجِيمٍ إِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَأَتْبَعَهُ شِهابٌ مُبِينٌ (۲) و قال سبحانه وَ إِذْ قالَ رَبُّكَ لِلْمَلائِكَهِ إِنِّی خالِقٌ بَشَراً مِنْ صَلْصالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ فَإِذا سَوَّيْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِی فَقَعُوا لَهُ ساجِدِينَ فَسَجَدَ الْمَلائِكَهُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ إِلَّا إِبْلِيسَ أَبى أَنْ يَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ قالَ يا إِبْلِيسُ ما لَکَ أَلَّا تَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ قالَ لَمْ أَكُنْ لِأَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ قالَ فَاخْرُجْ مِنْها فَإِنَّکَ رَجِيمٌ وَ إِنَّ عَلَيْکَ اللَّعْنَهَ إِلى يَوْمِ الدِّينِ قالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِی إِلى يَوْمِ يُبْعَثُونَ قالَ فَإِنَّکَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ إِلى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ قالَ رَبِّ بِما أَغْوَيْتَنِی لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِی الْأَرْضِ وَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ إِلَّا عِبادَکَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ قالَ هذا صِراطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ إِنَّ عِبادِی لَيْسَ لَکَ عَلَيْهِمْ سُلْطانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَکَ مِنَ الْغاوِينَ وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ (۳)

النحل: فَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطانُ أَعْمالَهُمْ فَهُوَ وَلِيُّهُمُ الْيَوْمَ (۴) و قال تعالى فَإِذا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطانِ الرَّجِيمِ إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَلى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ إِنَّما سُلْطانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَ الَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ (۵)

الإسراء: إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كانُوا إِخْوانَ الشَّياطِينِ وَ كانَ الشَّيْطانُ لِرَبِّهِ كَفُوراً(۶) و قال تعالى إِنَّ الشَّيْطانَ يَنْزَغُ بَيْنَهُمْ إِنَّ الشَّيْطانَ كانَ لِلْإِنْسانِ عَدُوًّا

ص: ۱۳۴

۱- ۱. إبراهيم: ۲۲.

۲- ۲. الحجر: ۱۷ و ۱۸.

۳- ۳. الحجر: ۲۸- ۴۲.

۴- ۴. النحل: ۶۳.

۵- ۵. النحل: ۹۸.

۶- ۶. الإسراء: ۲۷.

مُبيناً(۱) و قال تعالى وَ إِذْ قُلْنا لِلْمَلائِكَهِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ قالَ أَ أَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِيناً قالَ أَ رَأَيْتَكَ هذَا الَّذِى كَرَّمْتَ عَلَيَّ لَئِنْ أَخَّرْتَنِ إِلى يَوْمِ الْقِيامَهِ لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلًا قالَ اذْهَبْ فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزاؤُكُمْ جَزاءً مَوْفُوراً وَ اسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَ أَجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَ رَجِلِكَ وَ شارِكْهُمْ فِى الْأَمْوالِ وَ الْأَوْلادِ وَ عِدْهُمْ وَ ما يَعِدُهُمُ الشَّيْطانُ إِلَّا غُرُوراً إِنَّ عِبادِى لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطانٌ وَ كَفى بِرَبِّكَ وَكِيلًا(۲)

الكهف: وَ إِذْ قُلْنا لِلْمَلائِكَهِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ أَ فَتَتَّخِذُونَهُ وَ ذُرِّيَّتَهُ أَوْلِياءَ مِنْ دُونِى وَ هُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا ما أَشْهَدْتُهُمْ خَلْقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ لا خَلْقَ أَنْفُسِهِمْ وَ ما كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُداً(۳) و قال تعالى وَ ما أَنْسانِيهُ إِلَّا الشَّيْطانُ أَنْ أَذْكُرَهُ (۴)

مريم: يا أَبَتِ لا تَعْبُدِ الشَّيْطانَ إِنَّ الشَّيْطانَ كانَ لِلرَّحْمنِ عَصِيًّا يا أَبَتِ إِنِّى أَخافُ أَنْ يَمَسَّكَ عَذابٌ مِنَ الرَّحْمنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطانِ وَلِيًّا(۵) و قال تعالى فَوَ رَبِّكَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَ الشَّياطِينَ ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا(۶) و قال تعالى أَ لَمْ تَرَ أَنَّا أَرْسَلْنَا الشَّياطِينَ عَلَى الْكافِرِينَ تَؤُزُّهُمْ أَزًّا(۷)

طه: فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ إلى قوله تعالى فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطانُ (۸)

الأنبياء: وَ مِنَ الشَّياطِينِ مَنْ يَغُوصُونَ لَهُ وَ يَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذلِكَ وَ كُنَّا

۱- ۱. الإسراء: ۵۳.

۲- ۲. الإسراء: ۶۰- ۶۵.

۳- ۳. الكهف: ۵۰ و ۵۱.

۴- ۴. الكهف: ۶۳.

۵- ۵. مريم: ۴۴ و ۴۵.

۶- ۶. مريم: ۶۸.

۷- ۷. مريم: ۸۳.

۸- ۸. طه: ۱۱۶- ۱۲۰.

لَهُمْ حافِظِينَ (۱)

الحج: وَ يَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطانٍ مَرِيدٍ كُتِبَ عَلَيْهِ أَنَّهُ مَنْ تَوَلَّاهُ فَأَنَّهُ يُضِلُّهُ وَ يَهْدِيهِ إِلى عَذابِ السَّعِيرِ(۲) و قال تعالى وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَ لا نَبِيٍّ إِلَّا إِذا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنْسَخُ اللَّهُ ما يُلْقِي الشَّيْطانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آياتِهِ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ لِيَجْعَلَ ما يُلْقِي الشَّيْطانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَ الْقاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ (۳)

المؤمنون: وَ قُلْ رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزاتِ الشَّياطِينِ وَ أَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ يَحْضُرُونِ (۴)

النور: يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطانِ وَ مَنْ يَتَّبِعْ خُطُواتِ الشَّيْطانِ فَإِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشاءِ وَ الْمُنْكَرِ(۵)

الشعراء: فَكُبْكِبُوا فِيها هُمْ وَ الْغاوُونَ وَ جُنُودُ إِبْلِيسَ أَجْمَعُونَ (۶) و قال تعالى وَ ما تَنَزَّلَتْ بِهِ الشَّياطِينُ وَ ما يَنْبَغِي لَهُمْ وَ ما يَسْتَطِيعُونَ إِنَّهُمْ عَنِ السَّمْعِ لَمَعْزُولُونَ إلى قوله تعالى هَلْ أُنَبِّئُكُمْ عَلى مَنْ تَنَزَّلُ الشَّياطِينُ تَنَزَّلُ عَلى كُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ يُلْقُونَ السَّمْعَ وَ أَكْثَرُهُمْ كاذِبُونَ (۷)

النمل: وَ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطانُ أَعْمالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ (۸)

ص: ۱۳۶

۱- ۱. الأنبياء: ۸۲.

۲- ۲. الحجّ: ۳ و ۴.

۳- ۳. الحجّ: ۵۲ و ۵۳.

۴- ۴. المؤمنون: ۹۷ و ۹۸.

۵- ۵. النور: ۲۱.

۶- ۶. الشعراء: ۹۴ و ۹۵.

۷- ۷. الشعراء: ۱۱۰- ۱۲۳.

۸- ۸. النمل: ۲۴.

القصص: قالَ هذا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطانِ إِنَّهُ عَدُوٌّ مُضِلٌّ مُبِينٌ (١)

سبأ: وَ لَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقاً مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَ ما كانَ لَهُ عَلَيْهِمْ مِنْ سُلْطانٍ إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يُؤْمِنُ بِالْآخِرَهِ مِمَّنْ هُوَ مِنْها فِى شَكٍّ وَ رَبُّكَ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ حَفِيظٌ(٢)

فاطر: إِنَّ الشَّيْطانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّما يَدْعُوا حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحابِ السَّعِيرِ(٣)

يس: أَ لَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يا بَنِى آدَمَ أَنْ لا تَعْبُدُوا الشَّيْطانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ وَ أَنِ اعْبُدُونِى هذا صِراطٌ مُسْتَقِيمٌ وَ لَقَدْ أَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثِيراً أَ فَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ (۴)

الصافات: وَ حِفْظاً مِنْ كُلِّ شَيْطانٍ مارِدٍ لا يَسَّمَّعُونَ إِلَى الْمَلَإِ الْأَعْلى وَ يُقْذَفُونَ مِنْ كُلِّ جانِبٍ دُحُوراً وَ لَهُمْ عَذابٌ واصِبٌ إِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَهَ فَأَتْبَعَهُ شِهابٌ ثاقِبٌ (۵) و قال تعالى طَلْعُها كَأَنَّهُ رُؤُسُ الشَّياطِينِ (۶)

ص: وَ الشَّياطِينَ كُلَّ بَنَّاءٍ وَ غَوَّاصٍ وَ آخَرِينَ مُقَرَّنِينَ فِى الْأَصْفادِ(٧) و قال تعالى إِذْ نادى رَبَّهُ أَنِّى مَسَّنِىَ الشَّيْطانُ بِنُصْبٍ وَ عَذابٍ (٨) و قال تعالى إِذْ قالَ رَبُّكَ لِلْمَلائِكَهِ إِنِّى خالِقٌ بَشَراً مِنْ طِينٍ فَإِذا سَوَّيْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِى فَقَعُوا لَهُ ساجِدِينَ فَسَجَدَ الْمَلائِكَهُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ إِلَّا إِبْلِيسَ

ص: ١٣٧

١- ١. القصص: ١۵.

٢- ٢. سبأ: ٢٠ و ٢١.

٣- ٣. فاطر: ۶.

۴- ۴. يس: ۶٠- ۶٢.

۵- ۵. الصافّات: ٧- ١٠.

۶- ۶. الصافّات: ۶۵.

٧- ٧. ص: ٣٧ و ٣٨.

٨- ٨. ص: ۴١.

اسْتَكْبَرَ وَ كانَ مِنَ الْكافِرِينَ قالَ يا إِبْلِيسُ ما مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِما خَلَقْتُ بِيَدَيَّ أَسْتَكْبَرْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعالِينَ قالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ قالَ فَاخْرُجْ مِنْها فَإِنَّكَ رَجِيمٌ وَ إِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَتِي إِلى يَوْمِ الدِّينِ قالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِي إِلى يَوْمِ يُبْعَثُونَ قالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ إِلى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ قالَ فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ إِلَّا عِبادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ قالَ فَالْحَقُّ وَ الْحَقَّ أَقُولُ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَ مِمَّنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ أَجْمَعِينَ (۱)

السجده: وَ إِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (۲)

الزخرف: وَ مَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطاناً فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ (۳) و قال تعالى وَ لا يَصُدَّنَّكُمُ الشَّيْطانُ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ (۴)

محمد: الشَّيْطانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَ أَمْلى لَهُمْ (۵)

المجادله: اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطانُ فَأَنْساهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ أُولئِكَ حِزْبُ الشَّيْطانِ أَلا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطانِ هُمُ الْخاسِرُونَ (۶)

الحشر: كَمَثَلِ الشَّيْطانِ إِذْ قالَ لِلْإِنْسانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِنْكَ إِنِّي أَخافُ اللَّهَ رَبَّ الْعالَمِينَ فَكانَ عاقِبَتَهُما أَنَّهُما فِي النَّارِ خالِدَيْنِ فِيها وَ ذلِكَ جَزاءُ الظَّالِمِينَ (۷)

۱- ۱. ص: ۷۱- ۸۵.

۲- ۲. فصّلت: ۴۶.

۳- ۳. الزخرف: ۲۶.

۴- ۴. الزخرف: ۶۲.

۵- ۵. محمّد: ۲۵.

۶- ۶. المجادله: ۱۹.

۷- ۷. الحشر: ۱۶ و ۱۷.

الملک: وَ لَقَدْ زَیَّنَّا السَّماءَ الدُّنْیا بِمَصابِیحَ وَ جَعَلْناها رُجُوماً لِلشَّیاطِینِ وَ أَعْتَدْنا لَهُمْ عَذابَ السَّعِیرِ وَ لِلَّذِینَ کَفَرُوا بِرَبِّهِمْ عَذابُ جَهَنَّمَ وَ بِئْسَ الْمَصِیرُ إِذا أُلْقُوا فِیها سَمِعُوا لَها شَهِیقاً وَ هِیَ تَفُورُ تَکادُ تَمَیَّزُ مِنَ الْغَیْظِ کُلَّما أُلْقِیَ فِیها فَوْجٌ سَأَلَهُمْ خَزَنَتُها أَ لَمْ یَأْتِکُمْ نَذِیرٌ قالُوا بَلی قَدْ جاءَنا نَذِیرٌ فَکَذَّبْنا وَ قُلْنا ما نَزَّلَ اللَّهُ مِنْ شَیْ ءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فِی ضَلالٍ کَبِیرٍ(۱)

الناس: مِنْ شَرِّ الْوَسْواسِ الْخَنَّاسِ الَّذِی یُوَسْوِسُ فِی صُدُورِ النَّاسِ مِنَ الْجِنَّهِ وَ النَّاسِ (۲)

**[ترجمه]لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّیْطانِ إِنَّهُ لَکُمْ عَدُوٌّ مُبینٌ*إِنَّما یَأْمُرُکُمْ بِالسُّوءِ وَ الْفَحْشاءِ وَ أَنْ تَقُولُوا عَلَی اللَّهِ ما لا تَعْلَمُون. - . البقره / ۱۶۸ و ۱۶۹ -

{و از گامهای شیطان پیروی مکنید که او دشمن آشکار شماست. [او] شما را فقط به بدی و زشتی فرمان می دهد، و [وامی دارد] تا بر خدا، چیزی را که نمی دانید بربندید}.

- الشَّیْطانُ یَعِدُکُمُ الْفَقْرَ وَ یَأْمُرُکُمْ بِالْفَحْشاءِ . - .

البقره / ۲۶۸ -

{شیطان شما را از تهیدستی بیم می دهد و شما را به زشتی وامی دارد}.

- الَّذینَ یَأْکُلُونَ الرِّبا لا یَقُومُونَ إِلاَّ کَما یَقُومُ الَّذی یَتَخَبَّطُهُ الشَّیْطانُ مِنَ الْمَس. - . البقره / ۲۷۵ -

{کسانی که ربا می خورند، [از گور] برنمی خیزند مگر مانند برخاستنِ کسی که شیطان بر اثر تماس، آشفته سَرَش کرده است}.

- وَ إِنِّی أُعیذُها بِکَ وَ ذُرِّیَّتَها مِنَ الشَّیْطانِ الرَّجیمِ - . آل عمران / ۳۶ - .

{و او و فرزندانش را از شیطان رانده شده، به تو پناه می دهم} .

- إِنَّما ذلِکُمُ الشَّیْطانُ یُخَوِّفُ أَوْلِیاءَهُ فَلا تَخافُوهُمْ وَ خافُونِ إِنْ کُنْتُمْ مُؤْمِنینَ - . آل عمران / ۱۷۵ - .

{در واقع، این شیطان است که دوستانش را می ترساند پس اگر مؤمنید از آنان مترسید و از من بترسید}.

- وَ مَنْ یَکُنِ الشَّیْطانُ لَهُ قَریناً فَساءَ قَریناً - . النساء / ۳۸ - .

{ و هر کس شیطان یار او باشد، چه بد همدمی است}.

- فَقاتِلُوا أَوْلِیاءَ الشَّیْطانِ إِنَّ کَیْدَ الشَّیْطانِ کانَ ضَعیفا - . النساء / ۷۶ - .

{پس با یاران شیطان بجنگید که نیرنگ شیطان [در نهایت] ضعیف است}.

- وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَمْ وَ رَحْمَتُهُ لاَتَّبَعْتُمُ الشَّيْطانَ إِلَّا قَليلا - . النساء /۸۳ - .

{ و اگر فضل خدا و رحمتِ او بر شما نبود، مسلّماً جز [شمارِ] اندکی، از شیطان پیروی می کردید}.

-

إِن يَدْعُونَ مِن دُونِهِ إِلَّا إِنَاثًا وَ إِن يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَنًا مَّرِيدًا* لَّعَنَهُ اللَّهُ وَ قَالَ لَأَتخَّذَنَّ مِنْ عِبَادِكَ نَصِيبًا مَّفْرُوضًا*وَ لَأُضِلَّنَّهُمْ وَ لَأُمَنِّيَنَّهُمْ وَ لاَمُرَنَّهُمْ فَلَيُبَتِّكُنَّ ءَاذَانَ الْأَنْعَامِ وَ لاَمُرَنهَّمْ فَلَيُغَيرُِّنَّ خَلْقَ اللَّهِ وَ مَن يَتَّخِذِ الشَّيْطَنَ وَلِيًّا مِّن دُونِ اللَّهِ فَقَدْ خَسِرَ خُسْرَانًا مُّبِينًا*يَعِدُهُمْ وَ يُمَنِّيهِمْ وَ مَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَنُ إِلَّا غُرُورً* أُوْلَئكَ مَأْوَئهُمْ جَهَنَّمُ وَ لَا يجَدُونَ عَنهَْا محَيصًا - .النساء / ۱۱۷ - ۱۲۱ - .

{ [مشرکان]، به جای او، جز بتهای مادینه را [به دعا] نمی خوانند، و جز شیطانِ سرکش را نمی خوانند. خدا لعنتش کند، [وقتی که] گفت: «بی گمان، از میان بندگانت نصیبی معیّن [برای خود] برخواهم گرفت. و آنان را سخت گمراه و دچار آرزوهای دور و دراز خواهم کرد، و وادارشان می کنم تا گوشهای دامها را شکاف دهند، و وادارشان می کنم تا آفریده خدا را دگرگون سازند.» و [لی] هر کس به جای خدا، شیطان را دوست [خدا] گیرد، قطعاً دستخوش زیان آشکاری شده است. [آری،] شیطان به آنان وعده می دهد، و ایشان را در آرزوها می افکند، و جز فریب به آنان وعده نمی دهد. آنان جایگاهشان جهنّم است، و از آن راه گریزی ندارند}.

- إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَن يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَ الْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَ الْمَيْسرِ وَ يَصُدَّكُمْ عَن ذِكْرِ اللَّهِ وَ عَنِ الصَّلَوةِ فَهَلْ أَنتُم مُّنتهَُون . -

المائده / ۹۱ - .

{همانا شیطان می خواهد با شراب و قمار، میانِ شما دشمنی و کینه ایجاد کند، و شما را از یاد خدا و از نماز باز دارد. پس آیا شما دست برمی دارید؟}.

- وَ كَذَالِكَ جَعَلْنَا لِكلُ ِّنَبيِ ٍعَدُوًّا شَيَاطِينَ الْانسِ وَ الْجِنّ ِيُوحِي بَعْضُهُمْ إِلىَ بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا - . الانعلم / ۱۱۲ -

{و بدین گونه برای هر پیامبری دشمنی از شیطانهای انس و جن برگماشتیم. بعضی از آنها به بعضی، برای فریب [یکدیگر]، سخنان آراسته القا می کنند}.

- وَ إِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلىَ أَوْلِيَائهِمْ لِيُجَادِلُوكُم. - . الانعام / ۱۲۱ -

{و در حقیقت، شیطانها به دوستان خود وسوسه می کنند تا با شما ستیزه نمایند}.

- لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبين - . الانعام / ۱۴۲ - .

{و از پی گامهای شیطان مروید که او برای شما دشمنی آشکار است}.

– وَ لَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلَئكَهِ اسْجُدُواْ لِآدَمَ فَسَجَدُواْ إِلَّا إِبْلِيسَ لَمْ يَكُن مِّنَ السَّاجِدِينَ* قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيرٌ مِّنْهُ خَلَقْتَنِي مِن نَّارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِن طِينٍ* قَالَ فَاهْبِطْ مِنهَا فَمَا يَكُونُ لَكَ أَن تَتَكَبَّرَ فِيهَا فَاخْرُجْ إِنَّكَ مِنَ الصَّغِرِينَ* قَالَ أَنظِرْنِي إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُون* قَالَ إِنَّكَ مِنَ الْمُنظَرِينَ* قَالَ فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيم* ثُمَّ لَآتِيَنَّهُم مِّن بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَ مِنْ خَلْفِهِمْ وَ عَنْ أَيْمَانهِمْ وَ عَن شَمَائِلِهِمْ وَ لَا تجَدُ أَكْثَرَهُمْ شَاكِرِينَ*

قَالَ اخْرُجْ مِنهَا مَذْءُومًا مَّدْحُورًا لَّمَن تَبِعَكَ مِنهُْمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنكُمْ أَجْمَعِين – . الاعراف / ۱۱ – ۱۸ – .

{و در حقیقت، شما را خلق کردیم، سپس به صورتگری شما پرداختیم آن گاه به فرشتگان گفتیم: برای آدم سجده کنید.» پس [همه] سجده کردند، جز ابلیس که از سجده کنندگان نبود. فرمود: چون تو را به سجده امر کردم چه چیز تو را باز داشت از اینکه سجده کنی؟» گفت: «من از او بهترم. مرا از آتشی آفریدی و او را از گِل آفریدی.فرمود: از آن [مقام] فرو شو، تو را نرسد که در آن [جایگاه] تکبر نمایی. پس بیرون شو که تو از خوارشدگانی.گفت: مرا تا روزی که [مردم] برانگیخته خواهند شد مهلت ده. فرمود: «تو از مهلت یافتگانی.گفت: پس به سبب آنکه مرا به بیراهه افکندی، من هم برای [فریفتن] آنان حتماً بر سر راه راست تو خواهم نشست. آن گاه از پیش رو و از پشت سرشان و از طرف راست و از طرف چپشان بر آنها می تازم، و بیشترشان را شکرگزار نخواهی یافت. فرمود: نکوهیده و رانده، از آن [مقام] بیرون شو که قطعاً هر که از آنان از تو پیروی کند، جهنّم را از همه شما پر خواهم کرد}.تا آخر که در داستان حضرت آدم علیه السّلام گذشت.

– أَ لَمْ أَنهَْكُمَا عَن تِلْكُمَا الشَّجَرَه وَ أَقُل لَّكُمَا إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُّبِين. – . الاعراف / ۲۲ –

{مگر شما را از این درخت منع نکردم و به شما نگفتم که در حقیقت شیطان برای شما دشمنی آشکار است}

– يَابَنِي ءَادَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم مِّنَ الْجَنَّهِ يَنزِعُ عَنهُْمَا لِبَاسَهُمَا لِيرُِيَهُمَا سَوْءَاتِهِمَا

إِنَّهُ يَرَئكُمْ هُوَ وَ قَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنهَُمْ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُون. – . الاعراف / ۲۷ –

{ای فرزندان آدم، زنهار تا شیطان شما را به فتنه نیندازد چنان که پدر و مادر شما را از بهشت بیرون راند، و لباسشان را از ایشان برکَند، تا عورتهایشان را بر آنان نمایان کند. در حقیقت، او و قبیله اش، شما را از آنجا که آنها را نمی بینید، می بینند. ما شیاطین را دوستان کسانی قرار دادیم که ایمان نمی آورند}

– إِنَّهُمُ اتخََّذُواْ الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِن دُونِ الله. – . الاعراف / ۳۰ –

{زیرا آنان شیاطین را به جای خدا، دوستان [خود] گرفته اند و می پندارند که راه یافتگانند}.

– وَ إِمَّا يَنزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ* إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْاْ إِذَا مَسَّهُمْ طَئفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُواْ فَإِذَا هُم مُّبْصِرُونَ* وَ إِخْوَانهُُمْ يَمُدُّونهَُمْ فىِ الْغَيّ ِ ثُمَّ لَا يُقْصِرُون – – الاعراف /۲۰۰ – ۲۰۲ – .

{و اگر از شیطان وسوسه ای به تو رسد، به خدا پناه بَر، زیرا که او شنوای داناست. در حقیقت، کسانی که [از خدا] پروا دارند،

چون وسوسه ای از جانب شیطان بدیشان رسد [خدا را] به یاد آورند و بناگاه بینا شوند. و یارانشان آنان را به گمراهی می کشانند و کوتاهی نمی کنند}.

– وَ إِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ وَ قَالَ لَا غَالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَ إِنِّي جَارٌ لَّكُمْ فَلَمَّا تَرَاءَتِ الْفِئَتَانِ نَكَصَ عَلَى عَقِبَيْهِ وَ قَالَ إِنِّي بَرِيءٌ مِّنكُمْ إِنِّي أَرَى مَا لَا تَرَوْنَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ وَ اللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَاب. – – الانفال / ۴۸ –

{و [یاد کن] هنگامی را که شیطان اعمال آنان را برایشان بیاراست و گفت: امروز هیچ کس از مردم بر شما پیروز نخواهد شد، و من پناه شما هستم. پس هنگامی که دو گروه، یکدیگر را دیدند [شیطان] به عقب برگشت و گفت: من از شما بیزارم، من چیزی را می بینم که شما نمی بینید، من از خدا بیمناکم. و خدا سخت کیفر است}.

– إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْانسَانِ عَدُوٌّ مُّبِين. – – یوسف / ۵ –

{شیطان برای آدمی دشمنی آشکار است}.

– فَأَنسَىٰهُ الشَّيْطَنُ ذِكْرَ رَبِّه. – – یوسف / ۴۲ –

{و [لی] شیطان، یادآوری به آقایش را از یاد او برد} .

– وَ مِن بَعْدِ أَن نَّزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَ بَيْنَ إِخْوَتی. – – یوسف / ۱۰۰ –

{ پس از آنکه شیطان میان من و برادرانم را به هم زد}.

– وَ قَالَ الشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَ وَعَدتُّكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ وَ مَا كَانَ لِيَ عَلَيْكُم مِّن سُلْطَنٍ إِلَّا أَن دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلَا تَلُومُونِي وَ لُومُواْ أَنفُسَكُم مَّا أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَ مَا أَنتُم بِمُصْرِخِيَّ

إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ مِن قَبْلُ إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيم. – . ابراهیم / ۲۲ –

{و چون کار از کار گذشت [و داوری صورت گرفت] شیطان می گوید: «در حقیقت، خدا به شما وعده داد وعده راست، و من به شما وعده دادم و با شما خلاف کردم، و مرا بر شما هیچ تسلطی نبود، جز اینکه شما را دعوت کردم و اجابتم نمودید. پس مرا ملامت نکنید و خود را ملامت کنید. من فریادرس شما نیستم و شما هم فریادرس من نیستید. من به آنچه پیش از این مرا [در کار خدا] شریک می دانستید کافرم». آری! ستمکاران عذابی پردرد خواهند داشت}.

– وَ حَفِظْنَاهَا مِن كلِّ شَيْطَنٍ رَّجِيمٍ* إِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ مُّبِين. – . الحجر / ۱۷ و ۱۸ –

{و آن را از هر شیطان رانده شده ای حفظ کردیم. مگر آن کس که دزدیده گوش فرا دهد که شهابی روشن او را دنبال می کند}.

– وَ إِذْ قَالَ رَبُّکَ لِلْمَلَئکَهِ إِنیّ ِ خَلِقُ بَشَرًا مِّن صَلْصَالٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ* فَإِذَا سَوَّیْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِیهِ مِن رُّوحِی فَقَعُواْ لَهُ سَاجِدِینَ* فَسَجَدَ الْمَلَئکَهُ کُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ* إِلَّا إِبْلِیسَ أَبیَ أَن یَکُونَ مَعَ السَّجِدِینَ* قَالَ یَإِبْلِیسُ مَا لَکَ أَلَّا تَکُونَ مَعَ السَّاجِدِینَ* قَالَ لَمْ أَکُن لِّأَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ مِن صَلْصَالٍ مِّنْ حَمَإٍ مَّسْنُونٍ* قَالَ فَاخْرُجْ مِنهْا فَإِنَّکَ رَجِیمٌ* وَ إِنَّ عَلَیْکَ اللَّعْنَهَ إِلیَ یَوْمِ الدِّینِ* قَالَ رَبّ ِ فَأَنظِرْنیِ إِلیَ یَوْمِ یُبْعَثُونَ* قَالَ فَإِنَّکَ مِنَ الْمُنظَرِینَ* إِلیَ یَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ* قَالَ رَبّ ِ بِمَا أَغْوَیْتَنیِ لَأُزَیِّنَنَّ لَهُمْ فیِ الْأَرْضِ وَ لَأُغْوِیَنهَُّمْ أَجْمَعِین. – . الحجر / ۲۸ – ۴۳ –

{و [یاد کن] هنگامی را که پروردگار تو به فرشتگان گفت: «من بشری را از گلی خشک، از گلی سیاه و بدبو، خواهم آفرید. پس وقتی آن را درست کردم و از روح خود در آن دمیدم، پیش او به سجده درافتید. پس فرشتگان همگی یکسره سجده کردند، جز ابلیس که خودداری کرد از اینکه با سجده کنندگان باشد. فرمود: ای ابلیس، تو را چه شده است که با سجده کنندگان نیستی؟ گفت: من آن نیستم که برای بشری که او را از گلی خشک، از گلی سیاه و بدبو، آفریده ای، سجده کنم. فرمود: از این [مقام] بیرون شو که تو رانده شده ای. و تا روز جزا بر تو لعنت باشد. گفت: پروردگارا، پس مرا تا روزی که برانگیخته خواهند شد مهلت ده. فرمود: تو از مهلت یافتگانی، تا روز [و] وقت معلوم. گفت: «پروردگارا، به سبب آنکه مرا گمراه ساختی، من [هم گناهانشان را] در زمین برایشان می آرایم و همه را گمراه خواهم ساخت، مگر بندگان خالص تو از میان آنان را. فرمود: این راهی است راست [که] به سوی من [منتهی می شود]. در حقیقت، تو را بر بندگان من تسلطی نیست، مگر کسانی از گمراهان که تو را پیروی کنند، و قطعاً وعده گاه همه آنان دوزخ است}.

– إِنَّ الْمُبَذِّرِینَ کَانُواْ إِخْوَانَ الشَّیَاطِینِ وَ کَانَ الشَّیْطَنُ لِرَبِّهِ کَفُورًا. – . النحل / ۶۲ –

{[اما] شیطان اعمالشان را برایشان آراست و امروز [هم] سرپرستشان هموست}.

– فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْءَانَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّیْطَانِ الرَّجِیمِ*إِنَّهُ لَیْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلیَ الَّذِینَ ءَامَنُواْ وَ عَلیَ رَبهِّمْ یَتَوَکَّلُونَ*إِنَّمَا سُلْطَنُهُ عَلیَ الَّذِینَ یَتَوَلَّوْنَهُ وَ الَّذِینَ هُم بِهِ مُشْرِکُون. – .

النحل / ۹۸ –

{پس چون قرآن می خوانی از شیطانِ مطرود به خدا پناه بر، چرا که او را بر کسانی که ایمان آورده اند، و بر پروردگارشان توکل می کنند، تسلطی نیست. تسلط او فقط بر کسانی است که وی را به سرپرستی برمی گیرند، و بر کسانی که آنها به او [خدا] شرک می ورزند}.

– إِنَّ الْمُبَذِّرِینَ کَانُواْ إِخْوَانَ الشَّیَاطِینِ وَ کَانَ الشَّیْطَنُ لِرَبِّهِ کَفُورًا. – . الاسراء / ۲۷ –

{چرا که اسرافکاران برادران شیطانهایند، و شیطان همواره نسبت به پروردگارش ناسپاس بوده است}.

إِنَّ الشَّیْطَنَ یَنزَغُ بَیْنهَُمْ إِنَّ الشَّیْطَنَ کَانَ لِلْانسَانِ عَدُوًّا مُّبِینًا. – . الاسراء / ۵۳ –

{زیرا شیطان همواره برای انسان دشمنی آشکار است}.

– وَ إِذْ قُلْنَا لِلْمَلَئكَهِ اسْجُدُواْ لاَدَمَ فَسَجَدُواْ إِلَّا إِبْلِيسَ قَالَ ءَ أَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طِينًا*قَالَ أَ رَءَيْتَکَ هَاذَا الَّذِی کَرَّمْتَ عَلیَ لَئنِ أَخَّرْتَنِ إِلیَ يَوْمِ الْقِيَامَهِ لَأَحْتَنِکَنَّ ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلًا*قَالَ اذْهَبْ فَمَن تَبِعَکَ مِنْهُمْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزَاؤُکمُ جَزَاءً مَّوْفُورًا* وَ اسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنهُْم بِصَوْتِکَ وَ أَجْلِبْ عَلَيهِْم بخَِيْلِکَ وَ رَجِلِکَ وَ شَارِکْهُمْ فیِ الْأَمْوَالِ وَ الْأَوْلَادِ وَ عِدْهُمْ وَ مَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَنُ إِلَّا غُرُورًا*إِنَّ عِبَادِی لَيْسَ لَکَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ وَ کَفَی بِرَبِّکَ وَکِيلا. – . الإسراء / ۶۰ — ۶۵ –

{ و هنگامی را که به فرشتگان گفتیم: برای آدم سجده کنید. پس [همه] جز ابلیس سجده کردند. گفت: آیا برای کسی که از گل آفریدی سجده کنم؟ [سپس] گفت: به من بگو: این کسی را که بر من برتری دادی [برای چه بود]؟ اگر تا روز قیامت مهلتم دهی قطعاً فرزندانش را– جز اندکی [از آنها]– ریشه کن خواهم کرد. فرمود: برو که هر کس از آنان تو را پیروی کند مسلماً جهنم سزایتان خواهد بود که کیفری تمام است. و از ایشان هر که را توانستی با آوای خود تحریک کن و با سواران و پیادگانت بر آنها بتاز و با آنان در اموال و اولاد شرکت کن و به ایشان وعده بده»، و شیطان جز فریب به آنها وعده نمی دهد. در حقیقت، تو را بر بندگان من تسلطی نیست، و حمایتگری [چون] پروردگارت بس است}.

– وَ إِذْ قُلْنَا لِلْمَلَئکَهِ اسْجُدُواْ لِاَدَمَ فَسَجَدُواْ إِلَّا إِبْلِيسَ کاَنَ مِنَ الْجِنّ ِفَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ أَ فَتَتَّخِذُونَهُ وَ ذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ مِن دُونیِ وَ هُمْ لَکُمْ عَدُوُّ بِئْسَ لِلظَّلِمِينَ بَدَلًا* مَّا أَشْهَدتهُُّمْ خَلْقَ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ لَا خَلْقَ أَنفُسِهِمْ وَ مَا کُنتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا. – . الکهف / ۵۰ و ۵۱ –

{و [یاد کن] هنگامی را که به فرشتگان گفتیم: «آدم را سجده کنید، پس [همه]– جز ابلیس– سجده کردند، که از [گروه] جن بود و از فرمان پروردگارش سرپیچید. آیا [با این حال،] او و نسلش را به جای من دوستان خود می گیرید، و حال آنکه آنها دشمن شمایند؟ و چه بد جانشینانی برای ستمگرانند. [من] آنان را نه در آفرینش آسمانها و زمین به شهادت طلبیدم و نه در آفرینش خودشان. و من آن نیستم که گمراهگران را همکار خود بگیرم}.

– وَ مَا أَنسَنِيهُ إِلَّا الشَّيْطَنُ أَنْ أَذْکُرَهُ. – – الکهف / ۶۳ –

{و جز شیطان، [کسی] آن را از یاد من نبرد}.

– يَأَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ إِنَّ الشَّيْطَانَ کاَنَ لِلرَّحْمَانِ عَصِيًّا* يَأَبَتِ إِنیّ ِ أَخَافُ أَن يَمَسَّکَ عَذَابٌ مِّنَ الرَّحْمَانِ فَتَکُونَ لِلشَّيْطَنِ وَلِيًّا. – – مریم / ۴۴ و ۴۵ –

{پدرجان، شیطان را مپرست، که شیطان [خدای] رحمان را عصیانگر است، پدرجان، من می ترسم از جانب [خدای] رحمان عذابی به تو رسد و تو یار شیطان باشی}.

–

فَوَ رَبِّکَ لَنَحْشُرَنَّهُمْ وَ الشَّيَاطِينَ ثُمَّ لَنُحْضِرَنَّهُمْ حَوْلَ جَهَنَّمَ جِثِيًّا. – – مریم / ۶۸ –

{پس، به پروردگارت سوگند که آنها را با شیاطین محشور خواهیم ساخت، سپس در حالی که به زانو درآمده اند، آنان را

گرداگرد دوزخ حاضر خواهیم کرد}.

- أَ لَمْ تَرَ أَنَّا أَرْسَلْنَا الشَّیَاطِینَ عَلیَ الْكَافِرِینَ تَؤُزُّهُمْ أَزًّا. - - مریم / ۸۳ -

{آیا ندانستی که ما شیطانها را بر کافران گماشته ایم، تا آنان را [به گناهان] تحریک کنند؟}

- فَسَجَدُواْ إِلَّا إِبْلِیس. - - طه / ۱۱۶ - {پس،

جز ابلیس که سر باز زد [همه] سجده کردند} ، تا اینکه می فرماید: فَوَسْوَسَ إِلَیْهِ الشَّیْطَان. - . طه / ۱۲۰ - {پس

شیطان او را وسوسه کرد} .

- مِنَ الشَّیَاطِینِ مَن یَغُوصُونَ لَهُ وَ یَعْمَلُونَ عَمَلًا دُونَ ذَالِكَ وَ كُنَّا لَهُمْ حَفِظِین. - . الانبیاء / ۸۲ -

{و برخی از شیاطین بودند که برای او غواصی و کارهایی غیر از آن می کردند، و ما مراقب [حال] آنها بودیم}.

- وَ یَتَّبِعُ كُلَّ شَیْطَنٍ مَّرِیدٍ* كُتِبَ عَلَیْهِ أَنَّهُ مَن تَوَلَّاهُ فَأَنَّهُ یُضِلُّهُ وَ یهْدِیهِ إِلیَ عَذَابِ السَّعِیر. - . الحج / ۳و ۴ -

{و از هر شیطان سرکشی پیروی می نمایند. بر [شیطان] مقرر شده است که هر کس او را به دوستی گیرد، قطعاً او وی را گمراه می سازد و به عذاب آتشش می کشاند}.

- وَ مَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ مِن رَّسُولٍ وَ لَا نَبیٍ إِلَّا إِذَا تَمَنیَّ أَلْقَی الشَّیْطَنُ فیِ أُمْنِیَّتِهِ فَینسَخُ اللَّهُ مَا یُلْقِی الشَّیْطَنُ ثُمَّ یحُكِمُ اللَّهُ ءَایَتِهِ وَ اللَّهُ عَلِیمٌ حَكِیمٌ* لِّیَجْعَلَ مَا یُلْقِی الشَّیْطَانُ فِتْنَةً لِّلَّذِینَ فیِ قُلُوبهِم مَّرَضٌ وَ الْقَاسِیَهِ قُلُوبُهُمْ وَ إِنَّ الظَّلِمِینَ لَفِی شِقَاقٍ بَعِید. - . الحج / ۵۲ و ۵۳ -

{و پیش از تو [نیز] هیچ رسول و پیامبری را نفرستادیم جز اینکه هر گاه چیزی تلاوت می نمود، شیطان در تلاوتش القای [شبهه] می کرد. پس خدا آنچه را شیطان القا می کرد محو می گرداند، سپس خدا آیات خود را استوار می ساخت، و خدا دانای حکیم است. تا آنچه را که شیطان القا می کند، برای کسانی که در دلهایشان بیماری است و [نیز] برای سنگدلان آزمایشی گرداند}.

- وَ قُل رَّبّ ِ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّیَاطِینِ* وَ أَعُوذُ بِكَ رَبّ ِ أَن یحَضُرُون. - . المؤمنون / ۹۷ و ۹۸ -

{و بگو: «پروردگارا، از وسوسه های شیطانها به تو پناه می برم. و پروردگارا، از اینکه [آنها] به پیش من حاضر شوند به تو پناه می برم}.

- یَأَیهُّا الَّذِینَ ءَامَنُواْ لَا تَتَّبِعُواْ خُطُوَاتِ الشَّیْطَانِ وَ مَن یَتَّبِعْ خُطُوَاتِ الشَّیْطَانِ فَإِنَّهُ یَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ وَ الْمُنكَر. - . النور / ۲۱ -

{ای کسانی که ایمان آورده اید، پای از پی گامهای شیطان منهید، و هر کس پای بر جای گامهای شیطان نهد [بداند که] او به

زشتکاری و ناپسند وامی دارد}.

- فَكُبْكِبُواْ فِيهَا هُمْ وَ الْغَاوُنَ* وَ جُنُودُ إِبْلِيسَ أَجْمَعُون. - . الشعراء / ۹۴ و ۹۵ -

{پس آنها و همه گمراهان در آن [آتش] افکنده می شوند، و [نیز] همه سپاهیان ابلیس}.

- وَ مَا تَنزَّلَتْ بِهِ الشَّيَاطِينُ*وَ مَا يَنبَغِي لهَُمْ وَ مَا يَسْتَطِيعُونَ* إِنَّهُمْ عَنِ السَّمْعِ لَمَعْزُولُون - . الشعراء / ۲۱۰ — ۲۱۲ -

{و شیطانها آن را فرود نیاورده اند. و آنان را نسزد و نمی توانند [وحی کنند]. در حقیقت آنها از شنیدن، معزول [و محروم] اند}.

- هَلْ أُنَبِّئُكُمْ عَلىَ مَن تَنزَّلُ الشَّيَاطِينُ* تَنزَّلُ عَلىَ كلُ ِ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ* يُلْقُونَ السَّمْعَ وَ أَكْثرَُهُمْ كَاذِبُون. - . الشعراء / ۲۲۱ — ۲۲۳ -

{آیا شما را خبر دهم که شیاطین بر چه کسی فرود می آیند؟. بر هر دروغزن گناهکاری فرود می آیند، که [دزدانه] گوش فرا می دارند و بیشترشان دروغگویند}.

- وَ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيل. - . النمل / ۲۴ -

{و شیطان اعمالشان را برایشان آراسته و آنان را از راه [راست] بازداشته بود، در نتیجه [به حق] راه نیافته بودند}.

- قَالَ هَاذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَنِ إِنَّهُ عَدُوٌّ مُّضِلٌّ مُّبِين. - . القصص / ۱۵ -

{ گفت: «این کار شیطان است، چرا که او دشمنی گمراه کننده [و] آشکار است} .

- وَ لَقَدْ صَدَّقَ عَلَيهِْمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقًا مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ* وَ مَا كَانَ لَهُ عَلَيهِْم مِّن سُلْطَانٍ إِلَّا لِنَعْلَمَ مَن يُؤْمِنُ بِالاْخِرَةِ مِمَّنْ هُوَ مِنْهَا فىِ شَكٍ ّ وَ رَبُّكَ عَلىَ كلُ ِ شىَ ءٍ حَفِيظ. - .سبأ / ۲۰ و ۲۱ -

{و قطعاً شیطان گمان خود را در مورد آنها راست یافت. و جز گروهی از مؤمنان، [بقیه] از او پیروی کردند. و [شیطان] را بر آنان تسلّطی نبود، جز آنکه کسی را که به آخرت ایمان دارد از کسی که در باره آن در تردید است باز شناسیم. و پروردگار تو بر هر چیزی نگاهبان است}.

- إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكمُ ْعَدُوٌّ فَاتخَِّذُوهُ عَدُوًّا إِنَّمَا يَدْعُواْ حِزْبَهُ لِيَكُونُواْ مِنْ أَصحَْابِ السَّعِير. - . فاطر / ۶ -

{در حقیقت، شیطان دشمن شماست، شما [نیز] او را دشمن گیرید. [او] فقط دار و دسته خود را می خوانَد تا آنها از یاران آتش باشند}.

- اَ لَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَبَنىِ ءَادَمَ أَن لَّا تَعْبُدُواْ الشَّيْطَانَ

إِنَّهُ لَكمُ ۥعَدُوٌّ مُّبِينٌ* وَ أَنِ اعْبُدُونى هَاذَا صِرَاطٌ مُّسْتَقِيمٌ* وَ لَقَدْ أَضَلَّ مِنكمُ ۥجِبِلاًّ كَثِيرًا أَ فَلَمْ تَكوُنُواْ تَعْقِلُون. - . يس / ۶۰ — ۶۲ -

{اى فرزندان آدم، مگر با شما عهد نكرده بودم كه شيطان را مپرستيد، زيرا وى دشمن آشكار شماست؟. و اينكه مرا بپرستيد اين است راه راست! و [او] گروهى انبوه از ميان شما را سخت گمراه كرد آيا تعقّل نمى كرديد؟}.

- وَ حِفْظًا مِّن كلُ‏ِّ شَيْطَانٍ مَّارِدٍ* لَّا يَسَّمَّعُونَ إِلىَ الْمَلَا الْأَعْلىَ وَ يُقْذَفُونَ مِن كلُ‏ِّ جَانِبٍ*دُحُورًا وَ لهَُمْ عَذَابٌ وَاصِبٌ* إِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ ثَاقِب. - . الصافات / ۷ — ۱۰ -

{و [آن را] از هر شيطان سركشى نگاه داشتيم. [به طورى كه] نمى توانند به انبوه [فرشتگانِ] عالَم بالا گوش فرادهند، و از هر سوى پرتاب مى شوند. با شدّت به دور رانده مى شوند، و برايشان عذابى دايم است. مگر كسى كه [از سخن بالاييان] يكباره استراق سمع كند، كه شهابى شكافنده از پى او مى تازد} .

- طَلْعُهَا كَأَنَّهُ رُءُوسُ الشَّيَاطِين. - . الصافات / ۶۵ -

{ميوه اش گويى چون كلّه هاى شياطين است}.

- وَ الشَّيَاطِينَ كلُ‏َّ بَنَّاءٍ وَ غَوَّاصٍ* وَ ءَاخَرِينَ مُقَرَّنِينَ فىِ الْأَصْفَاد. - . ص / ۳۷ و ۳۸ -

{و شيطانها را [از] بنّا و غوّاص، تا [وحشيان] ديگر را كه جفت جفت با زنجيرها به هم بسته بودند [تحت فرمانش درآورديم]}.

-

إِذْ نَادَى رَبَّهُ أَنىّ ِ مَسَّنىِ َ الشَّيْطَانُ بِنُصْبٍ وَ عَذَاب. - . ص / ۴۱ -

{ آن گاه كه پروردگارش را ندا داد كه: «شيطان مرا به رنج و عذاب مبتلا كرد}.

- إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَئكَةِ إِنىّ ِ خَالِقُ بَشَرًا مِّن طِينٍ* فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِى فَقَعُواْ لَهُ سَاجِدِينَ* فَسَجَدَ الْمَلَئكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ*إِلَّا إِبْلِيسَ اسْتَكْبرََ وَ كاَنَ مِنَ الْكَفِرِينَ * قَالَ يَإِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَن تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِيَدَىَّ أَسْتَكْبرَْتَ أَمْ كُنتَ مِنَ الْعَالِينَ*قَالَ أَنَا خَيرٌْ مِّنْهُ خَلَقْتَنىِ مِن نَّارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِن طِينٍ* قَالَ فَاخْرُجْ مِنهَْا فَإِنَّكَ رَجِيمٌ* وَ إِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَتىِ إِلىَ يَوْمِ الدِّينِ* قَالَ رَبّ ِ فَأَنظِرْنىِ إِلىَ يَوْمِ يُبْعَثُونَ* قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنظَرِينَ* إِلىَ يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ*قَالَ فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِين. - . ص / ۷۱ — ۸۵ -

{آن گاه كه پروردگارت به فرشتگان گفت: «من بشرى را از گِل خواهم آفريد. پس چون او را [كاملًا] درست كردم و از روح خويش در آن دميدم، سجده كنان براى او [به خاك] بيفتيد. پس همه فرشتگان يكسره سجده كردند. مگر ابليس [كه]

تکبر نمود و از کافران شـد. فرمود: «ای ابلیس، چه چیز تو را مانع شـد که برای چیزی که به دسـتان قـدرت خویش خلق کردم سجده آوری؟ آیا تکبّر نمودی یا از [جمله] برتری جویانی؟گفت: «من از او بهترم مرا از آتش آفریده ای و او را از گِل آفریده ای. فرمود: پس، از آن [مقـام] بیرون شو، که تو رانـده ای. و تا روز جزا لعنت من بر تو باد.گفت: پروردگارا، پس مرا تا روزی که برانگیخته می شونـد مهلت ده. فرمود: در حقیقت، تو از مهلت یافتگـانی، تا روز معیّنِ معلوم. [شـیطان] گفت: «پس به عزّت تو سوگنـد که همگی را جدّا از راه به در می برم، مگر آن بندگان پاکدل تو را. فرمود: «حقّ [از من] است و حق را می گویم: هرآینه جهنّم را از تو و از هر کس از آنان که تو را پیروی کند، از همگی شان، خواهم انباشت}.

– وَ إِمَّا يَنْزَغَنَّکَ مِنَ الشَّيْطانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ – . الاعراف / ۲۰۰ – .

{و اگر از شیطان وسوسه ای به تو رسد، به خدا پناه بَر، زیرا که او شنوای داناست}

– وَ مَن يَعْشُ عَن ذِكْرِ الرَّحْمَانِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطَانًا فَهُوَ لَهُ قَرِين – . الزخرف / ۳۶ – .

{و هر کس از یاد [خدای] رحمان دل بگرداند، بر او شیطانی می گماریم تا برای وی دمسازی باشد}.

– وَ لَا يَصُدَّنَّكُمُ الشَّيْطَانُ إِنَّهُ لَكمُ ۥعَدُوٌّ مُّبِين. – . الزخرف / ۶۲ –

{و مبادا شیطان شما را از راه به در بَرد، زیرا او برای شما دشمنی آشکار است}.

– الشَّيْطَانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَ أَمْلىَ لَهُم. – . محمد / ۲۵ –

{شیطان آنان را فریفت و به آرزوهای دور و درازشان انداخت}.

– اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنسَئهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ أُوْلَئکَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُون.

{شیطان بر آنان چیره شده و خدا را از یادشان برده است آنان حزب شیطانند. آگاه باش که حزب شیطان همان زیانکارانند}.

– كَمَثَلِ الشَّيْطَانِ إِذْ قَالَ لِلْانسَانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قَالَ إِنىّ ِ برَِى ءٌ مِّنکَ إِنىّ ِ أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَلَمِينَ*فكاَنَ عَاقِبَتهَُمَا أَنهَُّمَا فىِ النَّارِ خَالِدَيْنِ فِيهَا وَ ذَالِكَ جَزَ ؤُاْ الظَّلِمِين. – . الحشر / ۱۶ و ۱۷ –

{و فرجـام هردوشـان آن است که هر دو در آتش، جاویـد میماننـد و سـزای سـتمگران این است. ای کسانی که ایمان آورده ایـد، از خـدا پروا داریـد و هر کسـی بایـد بنگرد که برای فردا [ی خود] از پیش چه فرسـتاده است و [بـاز] از خـدا بترسـید. در حقیقت، خدا به آنچه می کنید آگاه است}.

– وَ لَقَدْ زَيَّنَّا السَّمَاءَ الدُّنْيا بِمَصَابِيحَ وَ جَعَلْنَاهَا رُجُومًا لِّلشَّيَاطِينِ وَ أَعْتَدْنَا لهَُمْ عَذَابَ السَّعِيرِ* وَ لِلَّذِينَ كَفَرُواْ بِرَبهِِّمْ عَذَابُ جَهَنَّمَ وَ بِئْسَ الْمَصِيرُ*إِذَا أُلْقُواْ فِيهَا سَمِعُواْ لهََا شَهِيقًا وَ هِىَ تَفُورُ* تَكاَدُ تَمَيزَُّ مِنَ الْغَيْظِ كلَُّمَا أُلْقِىَ فِيهَا فَوْجٌ سَأَلهَُمْ خَزَنَتهَُا أَ لَمْ يَأْتِكمُ ۥ نَذِيرٌ* قَالُواْ بَلىَ قَدْ جَاءَنَا نَذِيرٌ فَكَذَّبْنَا وَ قُلْنَا مَا نَزَّلَ اللَّهُ مِن شىَ ءٍ إِنْ أَنتُمْ إِلَّا فىِ ضَلَالٍ كَبِير – . الملک / ۵ – ۹ – .

{و در حقیقت، آسمان دنیا را با چراغهایی زینت دادیم و آن را مایه طرد شیاطین [قوای مزاحم] گردانیدیم و برای آنها عذاب آتش فروزان آماده کرده ایم. و کسانی که به پروردگارشان انکار آوردند، عذاب آتش جهنّم خواهند داشت و چه بد سرانجامی است. چون در آنجا افکنده شوند، از آن خروشی می شنوند در حالی که می جوشد. نزدیک است که از خشم شکافته شود. هر بار که گروهی در آن افکنده شوند، نگاهبانان آن از ایشان پرسند: «مگر شما را هشداردهنده ای نیامد؟» گویند: «چرا هشداردهنده ای به سوی ما آمد و [لی] تکذیب کردیم و گفتیم: خدا چیزی فرونفرستاده است، شما جز در گمراهی بزرگ نیستید}.

- مِن شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ*الَّذِی يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ*مِنَ الْجِنَّهِ وَ النَّاس - . الناس / ۴ - ۶ - .

{از شرّ وسوسه گر نهانی آن کس که در سینه های مردم وسوسه می کند، چه از جنّ و [چه از] انس} .

**[ترجمه]

تفسير

وَ لاٰ تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطانِ قال البيضاوى لا تقتدوا به فى اتباع الهوى فتحرموا الحلال و تحللوا الحرام إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ظاهر العداوه عند ذوى البصيره و إن كان يظهر الموالاه لمن يغويه و لذلك سماه وليا فى قوله أَوْلِياؤُهُمُ الطّاغُوتُ إِنَّما يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ وَ الْفَحْشاءِ بيان لعداوته و وجوب التحرز عن متابعته و استعير الأمر لتزيينه و بعثه لهم على الشر تسفيها لرأيهم و تحقيرا لشأنهم و السوء و الفحشاء ما أنكره العقل و استقبحه الشرع و العطف لاختلاف الوصفين فإنه سوء لاغتمام العاقل به و فحشاء باستقباحه إياه.

و قيل السوء يعم القبائح و الفحشاء ما يجاوز الحد فى القبح من الكبائر.

و قيل الأول ما لا حد فيه و الثانى ما شرع فيه الحد وَ أَنْ تَقُولُوا عَلَى اللّهِ ما لا تَعْلَمُونَ كاتخاذ الأنداد و تحليل المحرمات و تحريم الطيبات (۳).

و قال الرازى اعلم أن أمر الشيطان و وسوسته عباره عن هذه الخواطر التى نجدها فى أنفسنا و قد اختلف الناس فى هذه الخواطر من وجوه

۱- ۱. الملک: ۵- ۹.

۲- ۲. الناس: ۴- ۶.

۳- ۳. أنوار التنزيل ۱: ۱۲۸.

أحدها اختلفوا فی ماهیاتها فقال بعض إنها حروف و أصوات خفیه قالت الفلاسفه(۱) إنها تصورات الحروف و الأصوات و أشباهها و تخیلاتها علی مثال الصور المنطبعه فی المرایا فإن تلک الصور تشبه تلک الأشیاء من بعض الوجوه و إن لم تکن مشابهه لها من کل الوجوه و لقائل أن یقول صور هذه الحروف و تخیلاتها هل تشبه هذه الحروف فی کونها حروفا أو لا تشبهها فإن کان

الأول فتصور(۲)

الحروف حروف فعاد القول إلی أن هذه الخواطر أصوات و حروف خفیه و إن کان الثانی لم یکن تصورات هذه الحروف حروفا لکنی أجد من نفسی هذه الحروف و الأصوات مترتبه منتظمه علی حسب انتظامها فی الخارج و العربی لا یتکلم فی قلبه إلا بالعربیه و کذا الأعجمی (۳) و تصورات هذه الحروف و تعاقبها و توالیها فی الخارج (۴) فثبت أنها فی أنفسها حروف و أصوات خفیه.

و ثانیها أن فاعل هذه الخواطر من هو.

أما علی أصلنا أن خالق (۵)

الحوادث بأسرها هو الله تعالی فالأمر ظاهر.

و أما علی أصل المعتزله فهم لا یقولون بذلک.

و أیضا فإن المتکلم عندهم من فعل الکلام فلو کان فاعل هذه الخواطر هو الله تعالی و فیها ما یکون کذبا(۶)

لزم کون الله تعالی موصوفا بذلک تعالی الله عنه.

و لا یمکن أن یقال إن فاعلها هو العبد لأن العبد قد یکره حصول تلک الخواطر و یحتال فی دفعها عن نفسه مع أنها البته لا یندفع بل ینجر البعض إلی البعض علی سبیل الاتصال فإذا لا بد هاهنا من شی ء آخر و هو إما الملک و إما الشیطان فلعلهما متکلمان بهذا

۱- ۱. فی المصدر: و قال الفلاسفه.

۲- ۲. فی المصدر: فصور الحروف.

۳- ۳. فی المصدر: و کذا العجمی.

۴- ۴. فی المصدر: و توالیها لا یکون الا علی مطابقه تعاقبها و توالیها فی الخارج.

۵- ۵. فی المصدر: و هو ان خالق.

۶- ۶. فی المصدر: کذبا و سخفا.

الکلام فی أقصی الدماغ أو فی أقصی القلب حتی إن الإنسان و إن کان فی غایه الصمم فإنه یسمع هذه الحروف و الأصوات.

ثم إن قلنا بأن الشیطان و الملک ذوات قائمه بأنفسها غیر متحیزه البته لم یبعد کونها قادره علی مثل هذه الأفعال و إن قلنا بأنها أجسام لطیفه لم یبعد أیضا أن یقال إنها و إن کانت لا تتولج بواطن البشر إلا أنهم یقدرون علی إیصال هذا الکلام إلی بواطن البشر.

و لا یبعد أیضا أن یقال إنها لغایه لطافتها یقدر علی النفوذ فی مضایق بواطن البشر و مخارق جسمه و توصل الکلام إلی قلبه و دماغه ثم إنها مع لطافتها تکون مستحکمه الترکیب بحیث یکون اتصال بعض أجزائه بالبعض اتصالا- لا- ینفصل فلا- جرم لا یقتضی نفوذها فی هذه المضایق و المخارق انفصالها و تفرق أجزائها و کل هذه الاحتمالات مما لا دلیل علی فسادها و الأمر فی معرفه

حقائقها عند الله تعالی و مما یدل علی إثبات إلهام الملائکه بالخیر قوله تعالی إِذْ یُوحِی رَبُّکَ إِلَی الْمَلائِکَهِ أَنِّی مَعَکُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِینَ آمَنُوا(۱) أی ألهموهم بالثبات (۲) و یدل علیه من الأخبار

قَوْلُهُ صلی الله علیه و آله: لِلشَّیْطَانِ لَمَّهٌ بِابْنِ آدَمَ وَ لِلْمَلَکِ لَمَّهٌ.

وَ فِی الْحَدِیثِ أَیْضاً: إِذَا وُلِدَ الْمَوْلُودُ لِبَنِی آدَمَ قَرَنَ إِبْلِیسُ بِهِ شَیْطَاناً وَ قَرَنَ اللَّهُ بِهِ مَلَکاً فَالشَّیْطَانُ جَاثِمٌ عَلَی أُذُنِ قَلْبِهِ الْأَیْسَرِ وَ الْمَلَکُ قَائِمٌ (۳) عَلَی أُذُنِ قَلْبِهِ الْأَیْمَنِ فَهُمَا یَدْعُوَانِهِ.

و من الصوفیه و الفلاسفه من فسر الملک الداعی إلی الخیر بالقوه العقلیه و فسر الشیطان الداعی إلی الشر بالقوه الشهوانیه و الغضبیه و دلت الآیه علی أن الشیطان لا یأمر إلا بالقبائح لأن الله تعالی ذکره بکلمه إنما و هی للحصر و قال بعض العارفین إن الشیطان قد یدعو إلی الخیر لکن لغرض أن یجره منه إلی الشر و ذلک إلی

۱- ۱. الأنفال: ۱۲.

۲- ۲. فی المصدر: بالثبات و شجعوهم علی اعدائهم.

۳- ۳. فی المصدر: و الملک جاثم.

أنواع إما أن يجره من الأفضل إلى الفاضل السهل أو من السهل إلى الأفضل الأشق (۱)

ليصير ازدياد المشقه سببا لحصول النفره عن الطاعه بالكليه(۲).

و قال فی قوله تعالی الشَّيْطانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ اختلفوا فی الشيطان فقيل إبليس و قيل سائر الشياطين و قيل شياطين الجن و الإنس و قيل النفس الأماره بالسوء و الوعد يستعمل فی الخير و الشر و يمكن أن يكون هذا محمولا على التهكم و قد مر الكلام فی حقيقه الوسوسه فی تفسير الاستعاذه.

و روی ابن مسعود أن للشيطان لمه و هی الإيعاد بالشر و للملک لمه و هی الوعد بالخير فمن وجد ذلک فليعلم أنه من الله و من وجد الأول فليتعوذ بالله من الشيطان الرجيم و قرأ هذه الآيه و روی الحسن قال بعض المهاجرين من سره أن يعلم مكان الشيطان منه فليتأمل موضعه من المكان الذی منه يجد الرغبه فی فعل المنكر.

و الفحشاء البخل و الفاحش عند العرب البخل (۳) و قال فی قوله تعالی إِلَّا كَما يَقُومُ الَّذِی يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطانُ مِنَ الْمَسِ التخبط معناه التصرف على غير استواء و تخبطه الشيطان إذا مسه بخبل أو جنون و تسمى إصابه الشيطان بالجنون و الخبل خبطه و المس

الجنون يقال مس الرجل فهو ممسوس و به مس و أصله من المس باليد كان الشيطان يمس الإنسان فيجننه ثم سمی الجنون مسا كما أن الشيطان يتخبطه و يطؤه برجله فيخبله فسمی الجنون خبطه فالتخبط بالرجل و المس باليد.

و قال الجبائی و الناس يقولون المصروع إنما حدثت به تلک الحاله لأن الشيطان يمسه و يصرعه و هذا باطل لأن قدره الشيطان ضعيفه(۴)

لا يقدر على صرع

ص: ۱۴۲

۱- ۱. فی المصدر: اما ان يجره من الافضل الى الفاضل ليتمكن من ان يخرجه من الفاضل الى الشر، و اما ان يجره من الفاضل الاسهل الى الافضل الاشق.

۲- ۲. تفسير الرازیّ ۵: ۴ و ۵(ط مصر بالمطبعه البهيه).

۳- ۳. تفسير الرازیّ ۷: ۶۸ و ۶۹ و فيه اختصار.

۴- ۴. فی المصدر: لان الشيطان ضعيف.

الناس و قتلهم و يدل عليه وجوه أحدها قوله تعالى حكايه عن الشيطان وَ ما كانَ لِی عَلَیْکُمْ مِنْ سُلْطانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُکُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِی و هذا صريح فى أنه ليس للشيطان قدره على الصرع و القتل و الإيذاء.

و الثانى أن الشيطان إما أن يقال إنه كثيف الجسم أو يقال إنه من الأجسام اللطيفه فإن كان الأول وجب أن يرى و يشاهد إذ لو جاز فيه أن يكون كثيفا و يحضر ثم لا يرى لجاز أن يكون بحضرتنا شموس و رعود و بروق و جبال و نحن لا نراها و ذلك جهاله عظيمه و لأنه لو كان جسما كثيفا فكيف يمكنه أن يدخل فى باطن بدن الإنسان و أما إن كان جسما لطيفا كالهواء فمثل هذا يمتنع أن تكون فيه صلابه و قوه فيمتنع أن يكون قادرا على أن يصرع الإنسان و يقتله.

الثالث لو كان الشيطان يقدر على أن يصرع الإنسان فيقتله لصح أن يفعل مثل معجزات الأنبياء و ذلك يجر الطعن فى النبوه.

الرابع أن الشيطان لو قدر على ذلك فلم لا يصرع جميع المؤمنين و لا يخبطهم (۱) من شده عداوته مع أهل الإيمان و لم لا يغصب أموالهم و يفسد أحوالهم و يفشى أسرارهم و يزيل عقولهم و كل ذلك ظاهر الفساد.

و احتج القائلون بأن الشيطان يقدر على هذه الأشياء بوجهين.

الأول ما روى أن الشياطين فى زمان سليمان عليه السلام كانوا يعملون الأعمال الشاقه على ما حكى الله عنهم أنهم كانوا یَعْمَلُونَ لَهُ ما یَشاءُ مِنْ مَحارِیبَ وَ تَماثِیلَ وَ جِفانٍ کَالْجَوابِ وَ قُدُورٍ راسِیاتٍ و الجواب عنه أنه تعالى كثف (۲)

أجسامهم فى زمان سليمان ع.

و الثانى أن هذه الآيه و هى قوله تعالى یَتَخَبَّطُهُ الشَّیْطانُ مِنَ الْمَسِ صريح فى أن تخبطه كان من الشيطان و مسه مسببا(۳) عنه.

۱- ۱. فى المصدر: لم لا يخبطهم.
۲- ۲. فى المصدر: انه كلفهم.
۳- ۳. فى المصدر: صريح فى أن يتخبطه الشيطان بسبب مسه.

و الجواب عنه أن الشيطان يمسه بالوسوسه الموذيه التى يحدث عندها الصرع و هو كقول أيوب أَنِّی مَسَّنِیَ الشَّیْطانُ بِنُصْبٍ وَ عَذابٍ و إنما يحدث الصرع عند تلك الوسوسه فلا جرم فيصرع عند تلك الوسوسه(۱) كما يفزع الجبان من الموضع الخالى و بهذا المعنى (۲) لا يوجد هذا الخبط من الفضلاء الكاملين و أهل الحزم و العقل و إنما يوجد فيمن به نقص فى المزاج و خلل فى الدماغ و هذا جمله كلام الجبائى فى هذا الباب.

و ذكر القفال وجها آخر فيه و هو أن الناس يضيفون الصرع إلى الشيطان و إلى الجن فخوطبوا على ما تعارفوه من هذا.

و أيضا من عاده الناس أنهم إذا أرادوا تقبيح شى ء يضيفوه إلى الشيطان كما فى قوله تعالى طَلْعُها کَأَنَّهُ رُؤُسُ الشَّیاطِینِ و قال الطبرسى قدس سره قيل إن هذا على وجه التشبيه لأن الشيطان لا يصرع الإنسان على الحقيقه و لكن من غلب عليه المره السوداء و ضعف (۳)

ربما يخيل إليه الشيطان أمورا هائله و يوسوس إليه فيقع الصرع عند ذلك من فعل الله تعالى و نسب ذلك إلى الشيطان مجازا لما كان ذلك عند وسوسته عن الجبائى.

و قيل يجوز أن يكون الصرع من فعل الشيطان فى بعض الناس دون بعض عن أبى الهذيل و ابن الإخشيد قالا لأن الظاهر من القرآن يشهد به و ليس فى العقل ما يمنع منه و لا يمنع الله سبحانه الشيطان عنه امتحانا لبعض الناس و عقوبه لبعض على ذنب ألم به و لم يتب منه كما يسلط بعض الناس على بعض فيظلمه و يأخذ ماله و لا يمنعه الله منه (۴).

۱- ۱. فى المصدر: و انما يحدث الصرع عند تلك الوسوسه لان اللّه تعالى خلقه من ضعف الطباع و غلبه السوداء عليه بحيث عند الوسوسه فلا يجترئ فيصرع عند تلك الوسوسه.

۲- ۲. فى المصدر: و لهذا المعنى.

۳- ۳. فى المصدر: او ضعف عقله.

۴- ۴. مجمع البيان ۲: ۳۸۹.

وَ إِنِّی أَعِیذُها بِکَ قال البیضاوی أجیرها بحفظک الرَّجِیمِ المطرود و أصل الرجم الرمی بالحجاره

وَ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله: مَا مِنْ مَوْلُودٍ یُولَدُ إِلَّا وَ الشَّیْطَانُ یَمَسُّهُ حِینَ یُولَدُ فَیَسْتَهِلُّ مِنْ مَسِّهِ إِلَّا مَرْیَمَ وَ ابْنَهَا.

و معناه أن الشیطان یطمع فی إغواء کل مولود بحیث یتأثر منه إلا مریم و ابنها فإن الله تعالی عصمها(۱)

ببرکه هذه الاستعاذه(۲).

إِنَّما ذلِکُمُ الشَّیْطانُ یُخَوِّفُ قال الرازی قوله الشیطان خبر ذلکم بمعنی إنما ذلکم المثبط هو الشیطان یُخَوِّفُ أَوْلِیاءَهُ جمله مستأنفه بیان لشیطنته أو الشیطان صفه لاسم الإشاره و یخوف الخبر و المراد بالشیطان الرکب و قیل نعیم بن مسعود و سمی شیطانا لعتوه و تمرده فی الکفر کقوله شَیاطِینَ الْإِنْسِ وَ الْجِنِ و قیل هو الشیطان یخوف أولیاءه بالوسوسه(۳).

و قال فی قوله سبحانه إِنَّ کَیْدَ الشَّیْطانِ کانَ ضَعِیفاً لأن الله ینصر أولیاءه و الشیطان ینصر أولیاءه و لا شک أن نصره الشیطان لأولیائه أضعف من نصره الله لأولیائه أ لا ترى أن أهل الخیر و الدین یبقی ذکرهم الحمید علی وجه الدهر و إن کانوا حال حیاتهم فی غایه الفقر و الذله و أما الملوک و الجبابره فإذا ماتوا انقرضوا(۴) و لا یبقی فی الدنیا رسمهم و لا ظلمهم و الکید السعی فی فساد الحال علی جهه الحیله و فائده إدخال کان للتأکید لضعف کیده یعنی أنه منذ کان کان موصوفا بالضعف و الذله(۵)

و قال البیضاوی وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَیْکُمْ وَ رَحْمَتُهُ بإرسال الرسول و إنزال الکتاب لَاتَّبَعْتُمُ الشَّیْطانَ بالکفر و الضلال إِلَّا قَلِیلًا إلا قلیلا منکم تفضل الله علیه بعقل راجح اهتدی به إلی الحق و الصواب و عصمه عن متابعه الشیطان کزید بن نفیل

ص: ۱۴۵

۱- ۱. فی المصدر: عصمهما.

۲- ۲. أنوار التنزیل ۱: ۲۰۳.

۳- ۳. تفسیر الرازیّ ۹: ۱۰۲.

۴- ۴. فی المصدر: انقرض أثرهم.

۵- ۵. تفسیر الرازیّ ۱۰: ۱۸۴.

و ورقه بن نوفل أو إلا اتباعا قليلا على الندور(۱).

و قال فی قوله سبحانه إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِناثاً يعنی اللات و العزی و مناه و نحوها كان لكل حی صنم يعبدونه و يسمونه أنثى بنی فلان و ذلک إما لتأنيث أسمائها أو لأنها كانت جمادات و الجمادات تؤنث من حيث إنها ضاهت الإناث لانفعالها و لعله تعالى ذكرها بهذا الاسم تنبيها على أنهم يعبدون ما يسمونه إناثا لأنه ينفعل و لا يفعل و من حق المعبود أن يكون فاعلا غير منفعل ليكون دليلا على تناهی جهلهم و فرط حماقتهم.

و قيل المراد الملائكه لقولهم بنات الله وَ إِنْ يَدْعُونَ و إن يعبدون بعبادتها إِلَّا شَيْطاناً مَرِيداً لأنه الذی أمرهم بعبادتها و أغراهم عليها فكان طاعته فی ذلک عباده له و المارد و المريد الذی لا يعلق بخير و أصل التركيب للملابسه و منه صرح ممرد و غلام أمرد و شجره مرداء للتی تناثر ورقها لَعَنَهُ اللَّهُ صفه ثانيه للشيطان وَ قالَ لَأَتَّخِذَنَّ مِنْ عِبادِكَ نَصِيباً مَفْرُوضاً عطف عليه أی شيطانا مريدا جامعا بين لعنه الله و هذا القول الدال على فرط عداوته للناس.

وَ لَأُضِلَّنَّهُمْ عن الحق وَ لَأُمَنِّيَنَّهُمْ الأمانی الباطله كطول (۲) البقاء و أن لا بعث و لا عقاب وَ لَآمُرَنَّهُمْ فَلَيُبَتِّكُنَّ آذانَ الْأَنْعامِ يشقونها لتحريم ما أحله الله و هی عباره عما كانت العرب تفعل بالبحائر(۳) و السوائب و إشاره إلى تحريم كل ما أحل الله و نقص كل ما خلق كاملا بالفعل أو بالقوه وَ لَآمُرَنَّهُمْ فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللَّهِ عن وجهه صوره أو صفه و يندرج فيه ما قيل من فق ء عين الحامی و خصاء العبيد و الوشر و الوشم (۴)

و اللواط و السحق و نحو ذلک و عباده الشمس و القمر و تغيير فطره الله

ص: ۱۴۶

۱- ۱. أنوار التنزيل ۱: ۲۹۱.

۲- ۲. فی المصدر: كطول الحياه.

۳- ۳. البحائر جمع البحيره ای مشقوق الاذان كما كانت العرب تفعلها فی الجاهليه بانعامهم.

۴- ۴. الوشم: غرز الابره فی البدن و ذر النيل عليه. يقال له بالفارسيه: خال كوبی. و الوشر: تحديد الأسنان و ترقيقها.

التی هی الإسلام و استعمال الجوارح و القوی فیما لا یعود علی النفس کمالا و لا یوجب لها من الله زلفا و عموم اللفظ یمنع الخصاء مطلقا لکن الفقهاء رخصوا فی خصاء البهائم للحاجه و الجمل الأربع حکایه عما ذکره الشیطان نطقا أو أتاه فعلا.

وَ مَنْ یَتَّخِذِ الشَّیْطانَ وَلِیًّا مِنْ دُونِ اللّهِ بإیثاره ما یدعوه إلیه علی ما أمره الله به و مجاوزته عن طاعه الله إلی طاعته فَقَدْ خَسِرَ خُسْراناً مُبِیناً إذ ضیع رأس ماله و بدل مکانه من الجنه بمکان من النار یَعِدُهُمْ ما لا ینجز وَ یُمَنِّیهِمْ ما لا ینالون وَ ما یَعِدُهُمُ الشَّیْطانُ إِلّا غُرُوراً و هو إظهار النفع فیما فیه الضرر و هذا الوعد إما بالخواطر الفاسده أو بلسان أولیائه وَ لا یَجِدُونَ عَنْها مَحِیصاً معدلا و مهربا(۱).

و قال الرازی بعد إیراد کلام المفسرین و یخطر ببالی هاهنا وجه آخر فی تخریج الآیه علی سبیل المعنی و ذلک لأن دخول الضرر و المرض فی الشیء یکون علی ثلاثه أوجه التشوش و النقصان و البطلان فادعی الشیطان إلقاء أکثر الخلق فی مرض الدین و ضرر الدین و هو قوله وَ لَأُمَنِّیَنَّهُمْ ثم إن هذا المرض لا بد و أن یکون علی أحد العلل الثلاثه التی ذکرناها و هی التشوش و النقصان و البطلان.

فأما التشوش فالإشاره إلیه بقوله وَ لَأُمَنِّیَنَّهُمْ و ذلک لأن صاحب الأمانی یستعمل عقله و فکره فی استخراج المعانی الدقیقه و الحیل و الوسائل اللطیفه فی تحصیل المطالب الشهوانیه و الغضبیه فهذا مرض روحانی من جنس التشوش.

و أما النقصان فالإشاره إلیه بقوله وَ لَآمُرَنَّهُمْ فَلَیُبَتِّکُنَّ آذانَ الْأَنْعامِ و ذلک لأن بتک الآذان نوع من النقصان و هذا لأن الإنسان إذا صار بحیث یستغرق العقل فی طلب الدنیا صار فاتر الرأی ضعیف الحزم فی طلب الآخره.

و أما البطلان فالإشاره بقوله فَلَیُغَیِّرُنَّ خَلْقَ اللّهِ و ذلک لأن التغییر(۲)

یوجب بطلان الصفه الحاصله فی المره الأولی و من المعلوم أن من بقی مواظبا علی طلب اللذات العاجله معرضا عن السعادات الروحانیه فلا یزال یشتد فی قلبه الرغبه فی الدنیا

۱- ۱. أنوار التنزیل ۱: ۳۰۳ و ۳۰۴.

۲- ۲. فی المصدر: التغییر.

و النفره عن الآـخره و لاـ یزال تتزایـد هـذه الأـحوال إلی أن یتغیر القلب بـالکلیه فلاـ یخطر ببـاله ذکر الآـخره البته و لا یزول عن خاطره حب الدنیا البته فتکون حرکته و سکونه و قوله (۱)

لأجل الدنیا و ذلک یوجب تغیر الخلقه(۲) لأن الأرواح البشریه إنما دخلت هذا العالم الجسمانی علی سبیل السفر و هی متوجهه إلی عالم القیامه.

فإذا نسیت معادها و ألفت هذه المحسوسات التی لا بد من انقضائها و فنائها کان هذا بالحقیقه تغیر الخلقه(۳)

و هو کمـا قـال تعـالی وَ لاـ تَکُونُوا کَالَّذِینَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْساهُمْ أَنْفُسَـهُمْ و قال فَإِنَّها لا تَعْمَی الْأَبْصارُ وَ لکِنْ تَعْمَی الْقُلُوبُ الَّتِی فِی الصُّدُورِ(۴) و قال فی قوله تعالی إِنَّما یُرِیدُ الشَّیْطانُ إلخ أما وجه العداوه فی الخمر فإن الظاهر فیمن یشـربها أنه یشربها مع جماعه و یکون غرضه من ذلـک الشـرب أن یسـتأنس برفقـائه و یفرح بمحـادثتهم و مکـالمتهم و کان غرضه من ذلک الاجتماع تأکید الأـلفه و المحبه إلا أن ذلک ینقلب فی الأغلب إلی الضـد لأن الخمر تزیل العقل و إذا زال العقل اسـتولت الشـهوه و الغضب من غیر مـدافعه العقـل و عنـد استیلائهمـا تحصـل المنـازعه بین أولئـک الأحبـاب و تلک المنازعه ربما أدت إلی الضـرب و القتل و المشافهه بالفحش و ذلک یوجب أشد(۵) العداوه و البغضاء(۶).

و أمـا المیسـر ففیه بـإزاء التوسـعه علی المحتـاجین الإجحـاف بأربـاب الأـموال لأن من صار مغلوبا فی القمار مره دعاه ذلک إلی اللجاج فیه علی رجاء أنه ربما صار غالبا

۱- ۱. فی المصدر: و قوله و فعله.

۲- ۲. فی المصدر: تغییرا للخلقه.

۳- ۳. فی المصدر: تغییرا للخلقه.

۴- ۴. تفسیر الرازیّ ۱۱: ۴۹ و ۵۰.

۵- ۵. فی المصدر: یورث.

۶- ۶. زاد فی المصدر: فالشـیطان یسول ان الاجتماع علی الشـرب یوجب تأکید الالفه و المحبه. و بالأخره انقلب الامر و حصلت نهایه العداوه و البغضاء.

فيه و قد يتفق أن لا‌ـ يحصل له ذلك إلى أن لا يبقى له شى ء من المال و إلى أن يقامر على لحيته و أهله و ولده و لا شك أنه يبقى بعد ذلك فقيرا مسكينا و يصير من أعدى الأعداء لأولئك الذين كانوا غالبين له فظهر أن الخمر و الميسر سببان عظيمان فى إثاره العداوه و البغضاء بين الناس و لا شك أن شده العداوه و البغضاء تفضى إلى أحوال مذمومه من الهرج و المرج و الفتن و كل ذلك مضار لمصالح العالم و أشار إلى المفاسد الدينيه بقوله تعالى وَ يَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَ عَنِ الصَّلاهِ(۱) قوله وَ كَذٰلِكَ جَعَلْنا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا قيل المراد كما أمرناك بعداوه قومك من المشركين فقد أمرنا من قبلك بمعاداه أعدائهم من الجن و الإنس و متى أمر الله رسوله بمعاداه قوم من المشركين فقد جعلهم أعداء له.

و قيل معناه حكمنا بأنهم أعداء و أخبرنا بذلك ليعاملوهم معامله الأعداء فى الاحتراز عنهم.

و قيل أى خلينا بينهم و بين اختيارهم العداوه لم نمنعهم من ذلك جبرا.

و قيل إنه سبحانه لما أرسل إليهم الرسل و أمرهم بدعائهم إلى الإسلام و خلع الأنداد نصبوا عند ذلك العداوه لأنبيائه فلذا أضاف تعالى إلى نفسه و المراد بشياطين الإنس و الجن مرده الكفار من الفريقين.

و قيل إن شياطين الإنس الذين يغوونهم و شياطين الجن الذين هم من ولد إبليس. و قال الطبرسى رحمه الله فى تفسير الكلبى عن ابن عباس أن إبليس جعل جنده فريقين فبعث فريقا منهم إلى الإنس و فريقا إلى الجن فشياطين الإنس و الجن أعداء الرسل و المؤمنين فتلقى (۲)

شياطين الإنس و شياطين الجن فى كل حين فيقول بعضهم لبعض أضللت صاحبى بكذا فأضل صاحبك بمثلها فكذلك يوحى بعضهم إلى بعض

ص: ۱۴۹

۱- ۱. تفسير الرازىّ ۱۲: ۸۰ و ۸۱.

۲- ۲. فى المصدر فيلتقى.

وَ رُوِیَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام أَیْضاً أَنَّهُ قَالَ: إِنَّ الشَّیَاطِینَ یَلْقَی بَعْضُهُمْ بَعْضاً فَیُلْقِی إِلَیْهِ مَا یُغْوِی بِهِ الْخَلْقَ حَتَّی یَتَعَلَّمَ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ.

یُوحِی أی یوسوس و یلقی خفیه زُخْرُفَ الْقَوْلِ أی المموه المزین الذی یستحسن ظاهره و لا حقیقه له و لا أصل غُرُوراً أی یغرونهم بذلک غرورا أو لیغروهم بذلک (۱).

و قال الرازی اعلم أنه لا یجب أن یکون کل معصیه تصدر عن إنسان فإنها تکون بسبب وسوسه شیطان و إلا لزم التسلسل أو الدور(۲)

فوجب الاعتراف بانتهاء هذه القبائح و المعاصی إلی قبیح أول و معصیه سابقه حصلت لا بوسوسه شیطان آخر إذا ثبت هذا فنقول إن أولئک الشیاطین کما أنهم یلقون الوساوس إلی الإنس و الجن فقد یوسوس بعضهم بعضا و للناس فیه مذاهب منهم من قال الأرواح إما فلکیه و إما أرضیه و الأرواح الأرضیه منها طیبه طاهره(۳)

و منها خبیثه قذره شریره تأمر بالمعاصی و القبائح و هم الشیاطین.

ثم إن تلک الأرواح الطیبه کما أنها تأمر الناس بالطاعات و الخیرات فکذلک قد یأمر بعضهم بعضا بالطاعات و الأرواح الخبیثه کما أنها تأمر الناس بالقبائح و المنکرات فکذلک قد یأمر بعضهم بعضا بتلک القبائح و الزیاده فیها و ما لم یحصل نوع من أنواع المناسبه بین النفوس البشریه و بین تلک الأرواح لم یحصل ذلک الانضمام بالنفوس البشریه و إذا کانت طاهره نقیه عن الصفات الذمیمه کانت فی جنس الأرواح الخبیثه فتنتظم (۴) إلیها.

ص: ۱۵۰

۱- ۱. مجمع البیان ۴: ۳۵۲.

۲- ۲. فی المصدر: و الا لزم دخول التسلسل او الدور فی هؤلاء الشیاطین.

۳- ۳. فی المصدر: طاهره خیره، آمره بالطاعه و الافعال الحسنه و هم الملائکه الارضیه.

۴- ۴. هکذا فی المصدر المطبوع و المخطوط، و الصحیح کما فی المصدر: فالنفوس البشریه إذا کانت طاهره نقیه عن الصفات الذمیمه کانت من جنس الأرواح الطاهره فتنضم الیها، و إذا کانت خبیثه موصوفه بالصفات الذمیمه کانت من جنس الأرواح الخبیثه فتنضم إلیها ثمّ ان صفات الطهاره.

ثم إن صفات الطهر كثيره و صفات النقص و الخسران (۱) كثيره و بحسب كل نوع منها طوائف من البشر و طوائف من الأرواح الأرضيه.

و بحسب تلك المجانسه و المشابهه و المشاكله ينضم الجنس إلى جنسه فإن كان ذلك فی أفعال الخير كان الحاصل (۲)

عليها ملكا و كان تقويه ذلك الخاطر إلهاما و إن كان فی باب الشر كان الحاصل (۳)

عليها شيطانا و كان تقويه ذلك الخاطر وسوسه و يقال (۴)

فلان يزخرف كلامه إذا زينه بالباطل و الكذب و كل شی ء حسن مموه فهو مزخرف.

و تحقيقه أن الإنسان ما لم يعتقد فی أمر من الأمور كونه مشتملا على خير راجح و نفع زائد فإنه لا يرغب فيه و لذلك سمی الفاعل المختار مختارا لكونه طالبا للخير و النفع ثم إن كان هذا الاعتقاد مطابقا للمعتقد فهو الحق و الصدق و الإلهام و إن كان صادرا من الملك و إن لم يكن مطابقا للمعتقد فحينئذ يكون ظاهره مزينا لأنه فی اعتقاده سبب للنفع الزائد و الصلاح الراجح و يكون باطنه فاسدا لأن هذا الاعتقاد غير مطابق للمعتقد فكان مزخرفا(۵).

قوله تعالی وَ إِنَّ الشَّياطِينَ قال الطبرسی قدس سره يعنی علماء الكافرين و رؤساءهم المتمردين فی كفرهم لَيُوحُونَ أی يوحون و يشيرون إِلى أَوْلِيائِهِمْ الذين اتبعوهم من الكفار لِيُجادِلُوكُمْ فی استحلال الميته و قال ابن عباس معناه و إن الشياطين من الجن و هم إبليس و جنوده ليوحون إلى أوليائهم من الإنس و الوحی إلقاء

ص: ۱۵۱

۱- ۱. فی المصدر: و صفات الخبث و النقصان.

۲- ۲. فی المصدر: الحامل عليها.

۳- ۳. فی المصدر: الحامل عليها.

۴- ۴. اختصره المصنّف و تمامه: إذا عرفت هذا الأصل فنقول: انه تعالى عبر عن هذه الحاله المذكوره بقوله:[يوحی بعضهم الى بعض زخرف القول غرورا] فيجب علينا تفسير الفاظ ثلاثه: الأول الوحی و هو عباره عن الايماء و القول السريع. و الثانی الزخرف و هو الذی يكون باطنه باطلا، و ظاهره مزينا ظاهرا يقال:

۵- ۵. تفسير الرازیّ ۱۳: ۱۵۴ و ۱۵۵.

المعنى إلى النفس من وجه خفى و هم يلقون الوسوسه إلى قلوب أهل الشرك (۱)

قوله فَبِما أَغْوَيْتَنِي قيل أى خيبتنى من رحمتك و جنتك و قيل أى صرت سببا لغوايتى بأن أمرتنى بالسجود لآدم فغويت عنده و قيل أى أهلكتنى بلعنك إياى و قيل هذا جرى على اعتقاد إبليس فإنه كان مجبرا لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ أى أرصد لهم لأقطع سبيلهم صِراطَكَ الْمُسْتَقِيمَ أى دين الحق أو الأعم و هو منصوب على الظرفيه و قيل تقديره على صراطك ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ إلخ أى من جميع الجهات و بأى وجه أمكنه.

و قيل من جهه دنياهم و آخرتهم و من جهه حسناتهم و سيئاتهم عن ابن عباس و غيره.

و حاصله أنى أزين لهم الدنيا و أخوفهم بالفقر و أقول لهم لا جنه و لا نار و لا بعث و لا حساب و أثبطهم عن الحسنات و أشغلهم عنها و أحبب إليهم السيئات و أحثهم عليها قال ابن عباس و إنما لم يقل و من فوقهم لأن فوقهم جهه نزول الرحمه من السماء فلا سبيل له إلى ذلك و لم يقل من تحت أرجلهم لأن الإتيان منه موحش.

و قيل مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ و عَنْ أَيْمانِهِمْ من حيث يبصرون وَ مِنْ خَلْفِهِمْ و عَنْ شَمائِلِهِمْ من حيث لا يبصرون

وَ رُوِيَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ مَعْنَاهُ أُهَوِّنُ عَلَيْهِمْ أَمْرَ الْآخِرَهِ وَ مِنْ خَلْفِهِمْ آمُرُهُمْ بِجَمْعِ الْأَمْوَالِ وَ الْبُخْلِ بِهَا عَنِ الْحُقُوقِ لِتَبْقَى لِوَرَثَتِهِمْ وَ عَنْ أَيْمانِهِمْ أُفْسِدُ عَلَيْهِمْ أَمْرَ دِينِهِمْ بِتَزْيِينِ الضَّلَالَهِ وَ تَحْسِينِ الشُّبْهَهِ وَ عَنْ شَمائِلِهِمْ بِتَحْبِيبِ اللَّذَّاتِ إِلَيْهِمْ وَ تَغْلِيبِ الشَّهَوَاتِ عَلَى قُلُوبِهِمْ (۲).

و قال البيضاوى مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ من حيث يعلمون و يقدرون على التحرز

ص: ۱۵۲

۱- ۱. مجمع البيان ۴: ۳۵۸.

۲- ۲. الظاهر أنّه يتم الى هاهنا كلام ابى جعفر عليه السلام، و ذكر الأقوال و الروايه الطبرسىّ فى مجمع البيان ۴: ۴۰۴.

عنه وَ مِنْ خَلْفِهِمْ من حيث لاـ يعلمون و لاـ يقـدرون وَ عَنْ أَيْمـانِهِمْ وَ عَنْ شَـمائِلِهِمْ من حيث يتيسـر لهم أن يعلموا أو يتحرزوا و لكن لم يفعلوا لعـدم تيقظهم و احتيـاطهم و إنمـا عـدى الفعل إلى الأولين بحرف الابتـداء لأنه منهما متوجه إليهم و إلى الآخرين بحرف المجـاوزه لأـن الآـتى منهمـا كـالمنحرف عنهم المـار على عرضـهم و نظيره قـولهم جلست عن يمينه وَ لاـ تَجِـدُ أَكْثَرَهُمْ شاكِرِينَ مطيعين و إنما قاله ظنا لقوله وَ لَقَـدْ صَـدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ لما رأى مبـدأ الشـر فيهم متعـددا و مبدأ الخير واحدا و قيل سمعه من الملائكه مَذْؤُماً أى مذموما مَدْحُوراً مطرودا(۱).

و قال الرازى بعد ذكر بعض هذه الوجوه أما حكماء الإسلام فقد ذكروا فيها وجوها أخرى.

أولها و هو الأشرف الأقوى أن فى البدن قوى أربعا هى الموجبه لفوات السعادات الروحانيه.

فإحـداها القـوه الخيـاليه الـتى تجمـع فيهـا صـور المحسوسـات و مثلهـا و هى موضـوعه فى البطـن المقـدم مـن الـدماغ و صـور المحسوسـات إنمـا ترد عليهـا من مقـدمها و إليه الإشـاره بقـوله مِنْ بَيْنِ أَيْـدِيهِمْ و القوه الثـانيه القوه الوهميه الـتى تحكم فى غير المحسوسـات بالأحكـام المناسـبه للمحسوسـات و هى موضوعه فى البطن المؤخر من الـدماغ و إليه الإشاره بقوله وَ مِنْ خَلْفِهِمْ و القوه الثالثه الشهوه و هى موضوعه فى الكبد و هى يمين (۲)

البـدن و القوه الرابعه الغضب و هى موضوعه فى البطن الأيسـر من القلب فهـذه القوى الأـربع هى التى تتولـد منهـا أحوال توجب زوال السـعاده الروحانيه و الشـياطين الخارجيه ما لم تسـتعن بشـى ء من هـذه القوى الأربع لم يقـدر على إلقاء الوسوسه فهـذا هو السبب فى تعيين الجهات الأربع و هو وجه حقيقى شريف.

۱- ۱. أنوار التنزيل ۱: ۴۱۷.

۲- ۲. فى المصدر: و هى من يمين البدن.

و ثانيها أن قوله لَآتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ المراد منه الشبهات المبنيه على التشبيه إما فى الذات و الصفات مثل شبه المجسمه و إما فى الأفعال مثل شبه المعتزله فى التعديل و التخويف و التحسين و التقبيح وَ مِنْ خَلْفِهِمْ المراد منه الشبهات الناشئه من التعطيل.

أما الأول فلأن الإنسان يشاهد هذه الجسمانيات و أحوالها و هى حاضره بين يديه فيعتقد أن الغائب يجب أن يكون مساويا لهذا الشاهد و هذا يوجب أن يكون مِنْ خَلْفِهِمْ كنايه عن التعطيل لأنه خلافه و أما قوله عَنْ أَيْمانِهِمْ فالمراد به الترغيب فى ترك المأمورات وَ عَنْ شَمائِلِهِمْ الترغيب فى ترك المنهيات (١).

و ثالثها نقل عن شقيق أنه قال ما من صباح إلا و يأتينى الشيطان من الجهات الأربع من بين يدى و من خلفى و عن يمينى و عن شمالى أما بين يدى فيقول لا تخف فإن الله غفور رحيم فأقرأ وَ إِنِّی لَغَفَّارٌ لِمَنْ تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً(٢) و أما من خلفى فيخوفنى من وقوع أولادى فى الفقر فأقرأ وَ ما مِنْ دَابَّةٍ فِی الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُها(٣) و أما من قبل يمينى فيأتينى من قبل النساء(۴) فأقرأ وَ الْعاقِبَهُ لِلْمُتَّقِينَ (۵) و أما من قبل شمالى فيأتينى من قبل الشهوات فأقرأ وَ حِيلَ بَيْنَهُمْ وَ بَيْنَ ما يَشْتَهُونَ (۶) ثم قال فالغرض منه أنه يبالغ فى إلقاء الوسوسه و لا يقصر فى وجه من الوجوه الممكنه.

وَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَنَّهُ قَالَ: إِنَّ الشَّيْطَانَ قَعَدَ لِابْنِ آدَمَ بِطَرِيقِ الْإِسْلَام فَقَالَ لَهُ تَدَعُ دِينَ آبَائِک فَعَصَاهُ فَأَسْلَمَ ثُمَّ قَعَدَ لَهُ بِطَرِيقِ الْهِجْرَهِ فَقَالَ لَهُ تَدَعُ دِيَارَک وَ تَتَغَرَّبُ فَعَصَاهُ وَ هَاجَرَ ثُمَّ قَعَدَ لَهُ بِطَرِيقِ الْجِهَادِ فَقَالَ لَهُ تُقَاتِلُ فَتُقْتَلُ فَيُقْسَمُ مَالُک وَ تُنْكَحُ

١- ١. فى المصدر: فى فعل المنهيات.

٢- ٢. طه: ٨٢.

٣- ٣. هود: ۶.

۴- ۴. فى المصدر: من قبل الثناء.

۵- ۵. القصص: ٨٣.

۶- ۶. سبا: ۵۴.

امْرَأَتُکَ فَعَصَاهُ فَقَاتَلَ.

فهذا الخبر یدل علی أن الشیطان لا یترک جهه من جهات الوسوسه إلا و یلقیها فی القلب.

فإن قیل فلم لم یذکر من فوقهم و من تحتهم.

قلنا أما فی التحقیق فقد ذکرنا أن القوی التی یتولد منها ما یوجب تفوت (۱) السعادات الروحانیه فهی موضوعه فی هذه الجوانب الأربعه.

و أما فی الظاهر فیروی أن الشیطان لما قال هذا الکلام رقت قلوب الملائکه علی البشر فقالوا یا إلهنا کیف یتخلص الإنسان من الشیطان مع کونه مستولیا علیه من هذه الجهات الأربع فأوحی الله تعالی إلیهم أنه بقی للإنسان جهتان الفوق و التحت فإذا رفع یدیه إلی فوق فی الدعاء علی سبیل الخضوع أو وضع جبهته علی الأرض علی سبیل الخشوع غفرت له ذنب سبعین سنه.

و قال فی نکته التعدیه بمن فی الأولین و بعن فی الآخرین قد ذکرنا(۲) أن المراد من قوله مِنْ بَیْنِ أَیْدِیهِمْ وَ مِنْ خَلْفِهِمْ الخیال و الوهم و الضرر الناشی منهما هو حصول العقائد الباطله و هو الکفر و من قوله عَنْ أَیْمانِهِمْ وَ عَنْ شَمائِلِهِمْ الشهوه و الغضب و ذلک هو المعصیه و لا شک أن الضرر الحاصل من الکفر لازم لأن عقابه دائم و أما الضرر الحاصل من المعصیه فسهل لأن عقابه منقطع فلهذا السبب خص هذین القسمین بکلمه عن تنبیها علی أن هذین القسمین فی اللزوم و الاتصال دون القسم الأول.

و قال فی وجه معرفه إبلیس کون أکثرهم غیر شاکرین إنه جعل للنفس تسع (۳)

۱- ۱. فی المصدر: تفویت.

۲- ۲. و قد ذکر قبل ذلک انه إذا قیل: جلس عن یمینه، معناه انه جلس متجافیا عن صاحب الیمین غیر ملتصق به.

۳- ۳. و ذکر وجوها اخری لذلک منها انه رآه فی اللوح المحفوظ، و منها انه قال علی سبیل الظنّ.

عشـره قوه و کلها تدعو النفس إلی اللذات الجسـمانیه و الطیبات الشهوانیه فعشره منها الحواس الظاهره و الباطنه و اثنان الشهوه و الغضب و سـبعه هی القوی الکامنه و هی الجاذبه و الماسـکه و الهاضـمه و الـدافعه و الغاذیه و النامیه و المولده فمجموعها تسـعه عشـر و هی بأسـرها تـدعو النفس إلی عالم الجسم و ترغبها فی طلب اللـذات البدنیه و أما العقل فهو قوه واحده و هی التی تدعو النفس إلی عباده الله تعالی و طلب السعاده الروحانیه و لا شک أن استیلاء تسع عشره قوه أکمل من استیلاء القوه الواحده(۱).

قوله تعالی إِنَّهُ یَراکُمْ هُوَ وَ قَبِیلُهُ قال الطبرسـی رحمه الله أی نسـله یدل علیه قوله أَ فَتَتَّخِذُونَهُ وَ ذُرِّیَّتَهُ أَوْلِیاءَ مِنْ دُونِی و قیل جنوده و أتباعه من الجن و الشـیاطین مِنْ حَیْثُ لا تَرَوْنَهُمْ قال ابن عباس إن الله تعالی جعلهم یجرون من بنی آدم مجری الـدم و صـدور بنی آدم مساکن لهم کما قال الَّذِی یُوَسْوِسُ فِی صُدُورِ النَّاسِ فهم یرون بنی آدم و بنو آدم لا یرونهم (۲)

و إنما لا یراهم البشر لأن أجسامهم شفافه لطیفه یحتاج فی رؤیتها إلی فضل شعاع.

و قال أبو بکر بن الإخشـید و أبو الهـذیل یجوز أن یمکنهم الله سـبحانه فیتکشفوا فیراهم حینئذ من یحضـرهم و إلیه ذهب علی بن عیسی و قال إنهم ممکنون من ذلک و هو الذی نصره الشیخ المفید أبو عبد الله قال الشیخ أبو جعفر قدس الله روحه و هو الأقوی عنـدی و قـال الجبائی لا یجوز أن یری الشـیاطین و الجن لأن الله تعالی قال لا تَرَوْنَهُمْ و إنما یجوز أن یروا فی زمن الأنبیاء علیهم السلام بأن یکثف الله أجسادهم علما(۳)

للأنبیـاء کمـا یجوز أن یری النـاس الملائکه فی زمن الأنبیـاء إِنَّا جَعَلْنَا الشَّیاطِینَ أَوْلِیاءَ لِلَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ أی حکمنا بـذلک لأنهم یتناصرون علی الباطل (۴).

و قال الرازی قال أصحابنا إنهم یرون الإنسان لأنه تعالی خلق فی عیونهم

۱- ۱. تفسیر الرازیّ ۱۴: ۴۱- ۴۳.

۲- ۲. إلی هنا ینتهی کلام ابن عبّاس.

۳- ۳. فی المصدر: اجسادهم علی الأنبیاء.

۴- ۴. مجمع البیان ۴: ۴۰۹ و ۴۱۰.

إدراكـا و الإنس لا يرونهم لأنه تعالى لم يخلق هـذا الإدراك فى عيون الإنس و قالت المعتزله الوجه فى أن الإنس لا يرون الجن لرقه أجسام الجن (۱) و لطافتهـا و الوجه فى رؤيه الجن للإنـس كثافه أجسام الإنس و الوجه فى أن يرى بعض الجن بعضا أن الله تعالى يقوى شعاع أبصار الجن و يزيد فيه و لو زاد الله فى قوه(۲)

بصرنا لرأيناهم كما يرى بعضهم بعضا و لو أنه تعالى كثف أجسامهم و بقيت أبصارنا على هذه الحاله لرأيناهم.

فعلى هـذا كون الإنـس مبصـرا للجن موقوف عنـد المعتزله إمـا على ازدياد كثافه أجسام الجن أو على ازدياد قوه أبصار الإنس و قوله تعالى مِنْ حَيْثُ لا تَرَوْنَهُمْ يدل على أن الإنس لا يرون الجن لأن قوله مِنْ حَيْثُ لا تَرَوْنَهُمْ يدل على أن الإنس لا يرون الجن لأن قوله مِنْ حَيْثُ لا تَرَوْنَهُمْ يتناول أوقات الاستقبال من غير تخصيص قال بعض العلماء لو قدر الجن على تغير(۳)

صور أنفسـهم بـأى صوره شاءوا أو أرادوا لوجب أن ترتفع الثقه عن معرفه الناس فلعل هـذا الـذى نشاهـده و حكم (۴) عليه بأنه ولدى أو زوجتى جنى صور نفسه بصوره ولدى أو زوجتى.

و على هذا التقدير يرتفع الوثوق عن معرفه الأشـخاص و أيضا فلو كانوا قادرين على تخبيط الناس و إزاله العقل مع أنه تعالى بين العداوه الشديده بينهم و بين الإنس فلم لا يفعلون ذلك فى حق أكثر البشر و فى حق العلماء و الأفاضل و الزهاد لأن هذه العداوه بينهم و بين العلمـاء و الزهـاد أكثر و أقوى و لمـا لم يوجـد شـى ء من ذلك ثبت أنه لا قـدره لهم على البشـر بوجه من الوجوه و يتأكد هذا بقوله ما كانَ لِي عَلَيْكُمْ

۱- ۱. فى المصدر: رقه اجسام الجن.

۲- ۲. فى المصدر: أبصارنا لرأيناهم كما يرى بعضنا بعضا.

۳- ۳. فى المصدر: على تغيير.

۴- ۴. فى المصدر:[شاءوا و أرادوا] و فيه: اشاهده و احكم عليه.

مِنْ سُلْطانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكَمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِی قال مجاهد قال إبلیس أعطنا(۱) أربع خصال نری و لا نری و نخرج من تحت الثری و یعود شیخنا فتی (۲).

قوله تعالی وَ إِمَّا یَنْزَغَنَّکَ قال الطبرسی قدس سره معناه یا محمد إن نالک من الشیطان وسوسه فی القلب.

و النزغ الإزعاج بالإغواء(۳)

و أکثر ما یکون ذلک عند الغضب و أصله الإزعاج بالحرکه.

و قیل النزغ الفساد و منه نَزَغَ الشَّیْطانُ بَیْنِی وَ بَیْنَ إِخْوَتِی أی أفسد قال الزجاج النزغ أدنی حرکه تکون و من الشیطان أدنی وسوسه فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ أی سل الله عز اسمه أن یعیذک منه إِنَّهُ سَمِیعٌ للمسموعات عَلِیمٌ بالخفیات.

و قیل سمیع لدعائک علیم بما عرض لک و قیل النزغ أول الوسوسه و المس لا یکون إلا بعد التمکن و لذلک فصل الله سبحانه بین النبی و غیره فقال للنبی صلی الله علیه و آله وَ إِمَّا یَنْزَغَنَّکَ و قال للناس إِذا مَسَّهُمْ طائِفٌ معناه إذا وسوس إلیهم الشیطان و أغراهم بمعاصیه تَذَکَّرُوا ما علیهم من العقاب بذلک فیجتنبونه و یترکونه قال الحسن یعنی إذا طاف علیهم الشیطان بوساوسه و قال ابن جبیر هو الرجل یغضب الغضبه فیتذکر و یکظم غیظه و قیل طائف غضب و طیف جنون و قیل معناهما واحد فَإِذا هُمْ مُبْصِرُونَ للرشد وَ إِخْوانُهُمْ یَمُدُّونَهُمْ فِی الغَیِ معناه و إخوان المشرکین من شیاطین الجن و الإنس یمدونهم فی الضلال و المعاصی أی یزیدونهم فیه و یزینون لهم ما هم فیه ثُمَّ لا یُقْصِرُونَ ثم لا یکفون یعنی الشیاطین عن استغوائهم و لا یرحمونهم و قیل معناه و إخوان الشیاطین من الکفار یمدهم الشیاطین فی الغی ثم لا یقصرون هؤلاء(۴)

کما یقصر الذین اتقوا و قیل معناه ثم لا یقصر

ص: ۱۵۸

۱- ۱. فی المصدر: اعطینا.

۲- ۲. تفسیر الرازیّ ۱۴: ۵۴.

۳- ۳. فی المصدر: وسوسه و نسخه فی القلب. و النزع: الازعاج بالاغراء.

۴- ۴. فی المصدر: ثم لا یقصر هؤلاء مع ذلک.

الشياطين عن إغوائهم و لا يقصرونهم عن ارتكاب الفواحش (۱) و قال رحمه الله فی قوله سبحانه وَ إِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطانُ أَعْمالَهُمْ أی و اذكروا إذ زين الشيطان للمشركين أعمالهم أی حسنها فی نفوسهم و ذلك أن إبليس حسن لقريش مسيرهم إلی بدر لقتال النبی صلی الله عليه و آله وَ قالَ لا غالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ أی لا يغلبكم أحد من الناس لكثره عددكم و قوتكم وَ إِنِّی مع ذلك جارٌ لَكُمْ أی ناصر لكم و دافع عنكم السوء و إنی عاقد لكم (۲)

عقد الأمان من عدوكم فَلَمَّا تَراءَتِ الْفِئَتانِ أی التقت الفرقتان نَكَصَ عَلی عَقِبَيْهِ أی رجع القهقری منهزما وراءه وَ قالَ إِنِّی بَرِی ءٌ مِنْكُمْ إِنِّی أَری ما لا تَرَوْنَ أی رجعت عما ضمنت لكم من الأمان و السلامه لأنی أری من الملائكه الذين جاءوا لنصر المسلمين ما لا تَرَوْنَ و كان إبليس يعرف الملائكه و هم كانوا يعرفونه إِنِّی أَخافُ اللَّهَ أی أخاف عذاب الله علی أيدی من أراهم وَ اللَّهُ شَدِيدُ الْعِقابِ لا يطاق عقابه.

أقول

ثم ذكر رحمه الله كيفيه ظهور الشيطان لهم كما ذكرناه فی باب قصه بدر ثم قال و رأيت فی كلام الشيخ المفيد أبی عبد الله محمد بن محمد بن النعمان رحمه الله أنه يجوز أن يقدر الله تعالی الجن و من جری مجراهم علی أن يتجمعوا و يعتمدوا ببعض جواهرهم علی بعض حتی يتمكن الناس من رؤيتهم و يتشبهوا بغيرهم من أنواع الحيوان لأن أجسامهم من الرقه علی ما يمكن ذلك فيها و قد وجدنا الإنسان يجمع الهوی و يفرقه و يغير صور الأجسام الرخوه ضروبا من التغيير و أعيانها لم تزد و لم تنقص و قد استفاض الخبر بأن إبليس تراءی لأهل دار الندوه فی صوره شيخ من أهل نجد و حضر يوم بدر فی صوره سراقه و أن جبرئيل عليه السلام ظهر لأصحاب رسول الله صلی الله عليه و آله فی صوره دحيه الكلبی قال و غير محال أيضا أن يغير الله صورهم و يكثفها فی بعض الأحوال فيراهم

۱- ۱. مجمع البيان ۴: ۵۱۳ و ۵۱۴.

۲- ۲. فی المصدر: و قيل: و انی عاقد لكم.

الناس لضرب من الامتحان (۱).

و قال الرازى فى قوله تعالى وَ إِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطانُ أَعْمالَهُمْ فى كيفيه هذا التزيين وجهان.

الأول أن الشيطان زين بوسوسته من غير أن يتحول فى صوره إنسان و هو قول الحسن و الأصم.

الثانى أنه ظهر فى صوره إنسان قالوا إن المشركين حين أرادوا المسير إلى بدر خافوا من بنى بكر بن كنانه لأنهم كانوا قتلوا منهم واحدا فلم يأمنوا أن يأتوهم من ورائهم فتصور لهم إبليس بصوره سراقه بن مالك بن جعشم من بنى بكر بن كنانه و كان من أشرافهم فى جند من الشياطين و معه رايه وَ قالَ لا غالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ و إنى مجيركم من بنى كنانه و لما رأى إبليس الملائكه تنزل نكص (۲).

و قيل كانت يده فى يد الحارث بن هشام فلما نكص قال له الحارث أ تخذلنا فى هذه الحال فقال إِنِّی أَری ما لا تَرَوْنَ و دفع فى صدر الحارث و انهزموا و فى هذه القصه سؤالات.

الأول ما الفائده فى تغيير صوره إبليس إلى صوره سراقه.

و الجواب فيه معجزه عظيمه للرسول و ذلك لأن كفار قريش لما رجعوا إلى مكه قالوا هزم الناس سراقه فقال (۳)

ما شعرت بمسيركم حتى بلغتنى هزيمتكم فعند ذلك تبين للقوم أن ذلك الشخص ما كان سراقه بل كان شيطانا.

الثانى أنه تعالى لما غير صورته إلى صوره البشر فما بقى شيطانا بل صار بشرا.

و الجواب لا نسلم فإن الإنسان إنما كان إنسانا بجوهر نفسه الناطقه و نفوس الشياطين مخالفه لنفوس البشر فلم يلزم من تغيير الصوره تغيير الحقيقه و هذا الباب أحد الدلائل السمعيه على أن الإنسان ليس إنسانا بحسب بنيته الظاهره و صورته

۱- ۱. مجمع البيان ۴: ۵۴۹ و ۵۵۰.

۲- ۲. فى المصدر: فلما رأى إبليس نزول الملائكه نكص على عقيبه.

۳- ۳. فى نسخه: فبلغ ذلک سراقه فقال.

المخصوصه(۱)

إلی آخر کلامه فی هذا المقام.

قوله تعالی مِنْ بَعْدِ أَنْ نَزَغَ الشَّیطانُ بَیْنِی فی الکشاف نزغ أفسد بیننا و أغری و أصله من نخس الرائض الدابه و حملها علی الجری (۲).

قوله تعالی وَ قالَ الشَّیْطانُ لَمَّا قُضِیَ الْأَمْرُ قال الرازی قال المفسرون إذا استقر أهل الجنه فی الجنه و أهل النار فی النار فیشرع الناس فی لوم إبلیس (۳)

و تقریعه فیقوم فیما بینهم خطیبا و یقول ما أخبر الله تعالی عنه بقوله وَ قالَ الشَّیْطانُ و قیل إن المراد لما انقضت المحاسبه و الأول أولی و المراد بالشیطان إبلیس

وَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: أَنَّهُ إِذَا جَمَعَ اللَّهُ الْخَلْقَ وَ قَضَی الْأَمْرَ بَیْنَهُمْ (۴)

یَقُولُ الْکَافِرُ قَدْ وَجَدَ الْمُسْلِمُونَ مَنْ شَفَعَ لَهُمْ (۵)

فَمَنْ یَشْفَعُ لَنَا مَا هُوَ إِلَّا إِبْلِیسُ هُوَ الَّذِی أَضَلَّنَا فَیَأْتُونَهُ وَ یَسْأَلُونَهُ فَعِنْدَ ذَلِکَ یَقُولُ هَذَا الْقَوْلَ (۶).

إِنَّ اللَّهَ وَعَدَکُمْ وَعْدَ الْحَقِ هو البعث و الجزاء علی الأعمال فوفی لکم وَ وَعَدْتُکُمْ خلاف ذلک فَأَخْلَفْتُکُمْ و تقدیر الکلام (۷) أن النفس تدعو إلی هذه الأحوال الدنیویه و لا تتصور کیفیه السعادات الأخرویه و الکلمات النفسانیه و الله یدعو إلیها و یرغب فیها کما قال وَ الْآخِرَهُ خَیْرٌ وَ أَبْقی (۸) و قوله وَعْدَ الْحَقِ من قبیل إضافه الشی ء إلی

۱- ۱. تفسیر الرازیّ ۱۵: ۱۷۴ و ۱۷۵.

۲- ۲. فی النهایه: نزغ الشیطان بینهم ای افسد و أغری، و نزغه بکلمه سوء ای رماه بها و طعن فیه و منه الحدیث: صباح المولود حین یقع نزغه من الشیطان، ای نسخه و طعنه.

۳- ۳. فی المصدر: اخذ أهل النار فی لوم إبلیس.

۴- ۴. فی المصدر: و قضی بینهم.

۵- ۵. فی المصدر: من یشفع.

۶- ۶. إلی هنا ینتهی الحدیث.

۷- ۷. فی المصدر: و تقریر الکلام.

۸- ۸. الأعلی: ۱۷.

نعته (۱)

كقوله حَبَّ الْحَصِيدِ(۲) و أما قوله ما كانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطانٍ أى قدره و مكنه و تسلط و قهر فأقهركم على الكفر و المعاصى و ألجئكم إليها إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ إلا دعائى إليكم إلى الضلاله(۳) بوسوستى و تزيينى و الاستثناء منقطع أو متصل لأن قدره الإنسان على حمل الغير على عمل من الأعمال تاره تكون بالقهر و القسر و تاره تكون بتقويه الداعيه فى قلبه بإلقاء الوساوس إليه فهذا نوع من أنواع التسليط(۴) إلا أن ظاهر هذه الآيه يدل على أن الشيطان لا قدره له على تصريع الإنسان و لا على تعويج أعضائه و جوارحه و لا على إزاله العقل عنه كما تقوله العوام و الحشويه ثم قال فَلا تَلُومُونِي وَ لُومُوا أَنْفُسَكُمْ يعنى ما كان منى إلا الدعاء و الوسوسه و كنتم سمعتم دلائل الله و شاهدتم مجى ء أنبياء الله فكان من الواجب عليكم أن لا تغتروا بقولى و لا تلتفتوا إلى فلما رجحتم قولى على الدلائل الظاهره كان اللوم عليكم لا على فى هذا الباب.

و فى هذه الآيه مسألتان الأولى قالت المعتزله هذه الآيه تدل على أشياء الأول أنه لو كان الكفر و المعصيه من الله تعالى لوجب أن يقال فلا تلومونى و لا على أنفسكم فإن الله قضى عليكم الكفر و أجبركم عليه.

و الثانى ظاهر هذه الآيه تدل على أن الشيطان لا قدره له على تصريع الإنسان و على تعويج أعضائه و لا على إزاله العقل عنه كما تقوله العوام و الحشويه.

و الثالث هذه الآيه تدل على أن الإنسان لا يجوز ذمه و لومه و عقابه بسبب فعل الغير و عند هذا يظهر أنه لا يجوز عقاب أولاد الكفار بسبب كفر آبائهم.

و أجاب بعض الأصحاب عن هذه الوجوه بأن هذا قول الشيطان فلا يجوز التمسك

۱- ۱. فى المصدر:[الى نفسه] و الظاهر أنّه مصحف من الطابع.

۲- ۲. ق: ۹.

۳- ۳. فى المصدر: الا دعائى إيّاكم الى الضلاله.

۴- ۴. فى المصدر: من أنواع التسلط.

به و أجاب الخصم عنه بأنه لو كان هذا القول منه باطلا- لبين الله تعالى بطلانه و أظهر إنكاره و أيضا أى فائده فى ذكر هذا الكلام الباطل و القول الفاسد أ لا ترى أن قوله إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَ وَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ كلام حق و قوله وَ ما كانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطانٍ قول حق بدليل قوله إِنَّ عِبادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغاوِينَ الثانيه هذه الآيه تدل على أن الشيطان الأصلى هو النفس و ذلك لأن الشيطان بين أنه ما أتى إلا بالوسوسه فلو لا الميل الحاصل بسبب الشهوه و الغضب و الوهم و الخيال لم يكن لوسوسته تأثير البته فدل هذا على أن الشيطان الأصلى هو النفس.

فإن قال قائل بينوا لنا حقيقه الوسوسه.

قلنا الفعل إنما يصدر عن الإنسان لحصول (۱)

أمور أربعه يترتب بعضها على البعض ترتيبا لازما طبيعيا.

**[ترجمه]«لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطانِ» بيضاوى در تفسيرش گفته يعنى هواپرستى نكنيد تا حرام خدا را حلال و برعكس حالال او را حرام كنيد. «إنّه لكم عدوٌّ مُبينٌ» «همانا او دشمن آشكار شماست» و نشانه دشمنى او در نزد افراد با بصيرت آشكار است، هرچند او در ربابر كسى كه مى خواهد او را بفريبد، اظهار دوستى مى كند. به همين سبب خداوند او را در آيه (أولياؤُهمُ الطاغوتُ) ولى(دوست) مى خواند.

«إنَّما يأمركم بالسّوء و الفحشاء» در واقع بيانگر دشمنى او و وجوب دورى از تبعيت و پيروى از اوست (و براى تزيين و برانگيختن آنان به انجام بدى و شر و منحرف ساختن ذهن آنان و تحقير شأنشان آن را عاريه گرفته است. و السوء و الفحشاء يعنى آن چيزى است كه عقل زشت داند و شرع قبيح شمارد و عطف به سبب اختلاف دو وصف است، بنابراين بد است چون عقل از آن غمگين شود و هرزه گى است چون شرع آن را بد شمرده و زشت دانسته است.

و گفتند سوء همه زشتى ها را شامل مى شود، و هرزگى شامل گناهان كبيره اى است كه زشتى آن از حد و اندازه فزون است.

و گفته اند: نخست آن است كه حدى ندارد، و دوم آن كه در شرع حدى دارد {و أن تقولوا على الله ما لا تعلمون}مانند اين كه براى خدا شريكى قائل شويد، و يا اينكه حرام خدا را حلال و حلال او را حرام كنيم - . انوار التنزيل ۱ : ۱۲۸ - .

رازى مى گويد: بدان كه فرمان و وسوسه شيطان همان خاطره هاى دل ما است و مردم در باره آنها چند وجه مختلف ذكر كرده اند:

۱.

در مورد ماهيت آن اختلاف نظر كرده اند: برخى گفتند حروف و اصواتى نهانى اند، فلاسفه گفته اند آن ها تصور و تخيل سخن اند كه شبيه اند به صورتى كه در آينه نقش بندد، زيرا اين صور تا اندازه اى مانند اشياء است، گرچه از هر جهت مانند هم نيستند، ممكن است كسى بگويد: كه آيا صورت خيالى اين حروف به خود اين حروف در حرف بودن شباهت دارند يا نه؟ در صورت نخست خود همان حروفند و همين مى شود كه خاطره ها اصوات و حروفى نهانى اند و در غير اين صورت

اصلا حروف نیستند و آنچه من نزد خود یابم این است که حروف و اصواتی منظم اند همانند نظم خارجی آنها، و شخص عرب زبان در دل خود به همان زبان عربی سخن می گوید، و عجمی نیز به زبان عجمی و تصورات این حروف و توالی آنها نیز مانند خارج به دنبال هم اند. از این رو ثابت می شود که خاطره ها، حروف و اصواتی نهان اند.

۲.

این خاطره ها کار چه کسی است؟

بنا بر اصل مسلم ما که هر پدیده کار خداست جواب روشن است. ولی معتزله که این اصل کلی را نمی پذیرند، چنین نگویند علاوه بر این متکلم نزد آن ها سخن ساز است و اگر سخن ساز خاطره ها همه خدا باشد با اینکه دروغ هم دارند لازم آید که خداوند بدان متصف شود حال آنکه خدا از آن برتر است. و نیز نمی شود گفت سخن ساز درونی خود بنده است زیرا بسا از آنها بدش آید و تلاش کند که نباشند، هرچند چنین امری اتفاق نمی افتد و بلکه بدنبال هم آیند از این رو نیازمند یک شیء دیگری هستیم، که آنها را بسازد. و آن یا فرشته است یا شیطان و شاید این دو در پایان ترین نقطه مغز یا دل سخن سازی کنند تا جائیکه حتی اگر کسی سخت کر باشد آنها را بشنود.

و اگر بگوییم: سخن فرشته یا شیطان است و اینها وجود قائم به ذات و لا مکان اند.

بعید نیست چنین کارهایی بتوانند و اگر بگوییم جسم لطیف اند و درون بشر فرو نروند بعید نیست که بتوانند سخن را بدرون او رسانند و میتوان گفت چنان لطیف اند که می توانند به درون آدمی نفوذ کنند و سخن را به دل و مغز رسانند، و با وجود لطافتی که دارند ترکیب آنها محکم و بهم پیوسته و جدا نشدنی است و با فرو رفتن به درون آدمی از هم نپاشند و دلیلی بر فساد هیچ کدام از این احتمالات نیست. و شناخت حقیقت آنها با خداست و دلیل الهام فرشته ها به خوبی در سخن خداوند متعال است «إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلىَ الْمَلَئكَةِ أَنىّ ِ مَعَكُمْ فَثَبِّتُواْ الَّذِينَ ءَامَنُواْ - . الانفال / ۱۲ - »{نگامی که پروردگارت به فرشتگان وحی می کرد که من با شما هستم، پس کسانی را که ایمان آورده اند ثابت قدم بدارید} یعنی پایداری را به آن ها الهام کنید.

و سخن پیغمبر صلی اللّه علیه و آله که می فرماید: « برای شیطان تماسی با فرزند آدم است وبرای فرشته نیزتماسی با اوست » نیز بر همین امر دلالت دارد.

و در حدیث آمده است که چون نوزادی برای آدمی به دنیا آید، ابلیس شیطانی را قرین او سازد و خداوند فرشته ای، شیطان بر گوش چپ دلش نشیند و فرشته بر گوشه راست دلش و هر دو او را دعوت کنند.

برخی از صوفیه و فلاسفه فرشته خیر خواه را به نیروی خرد شیطان بدخواه را به نیروی شهوت و خشم اند، و آیه پیشین بر این امر دلالت دارد که شیطان جز به زشتیها دعوت نکند، چون کلمه انما بر حصر دلالت می کند، عارفی گفته است که چه بسا شیطان هم به نیکی دعوت کند، البته به قصد این که از آن به بدی کشاند. و این امر به چند صورت است. یا اینکه او را از بهتر به فروتر که آسان است، کشاند، یا از آسان به بهترِ دشوار سوق دهد تا از رنج و سختی او را از اطاعت متنفر سازد - . تفسیر

الرازی ۵ : ۴ و ۵ - .

و رازی پیرامون سخن خدا تعالی «الشَّيْطانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ» می گوید: درباره شیطان اختلاف است در قولی ابلیس است و در قولی سائر شیاطین و در قولی شیاطین جن و انس، و در قولی نفس اماره به بدی، و لفظ وعده در مورد بدی هم بکار می رود که ممکن است بر سبیل تهکم باشد، سخن در باره وسوسه در استعاذه گذشت.

و ابن مسعود روایت می کند که شیطان را یک دل افکنی (وسوسه) است و آن دور کردن از نیکی است و فرشته را یک دل افکنی است که نوید به نیکی است، هر که آن را در خود یابد بداند از خداست، و هر که مورد نخست را در خود یافت از شیطان رجیم به خدا پناه برد. و این آیه را خواند، و حسن از یکی مهاجران روایت کرده است که: هر که را خوش آید که بداند شیطان چه جایگاهی در وجودش دارد، بیندیشد که رغبتش در کار زشت چه اندازه است.

فحشاء بخل است و فاحش در کلام عرب بخیل را گویند - .

تفسیر الرازی ۷ : ۶۸ و ۶۹ - . و در باره سخن خداوند متعال «إِلَّا كَما يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطانُ مِنَ الْمَسِ» گفته شده است که: تخبط پریشان کاری است و تخبط شیطان اختلال روانی یا دیوانگی است که آن را شیطان زده گی گویند، و مسّ یعنی دیوانگی، و دیوانه را ممسوس گویند و اصل مس با دست است و گویا شیطان دست کشد به آدمی و او را دیوانه کند و تخبط این است که او را لگد کند لذا گیج و حیران شود، بنابراین تخبط با پا است و جنون با دست کشیدن.

جبائی گفته است: مردم گویند غش کردن از آن روست که شیطان به او دست مالیده و او را به خاک افکنده است. اما این باطل است، زیرا نیروی شیطان سست است و نمی تواند مردم را به زمین افکند و بکشد. و امور مختلفی بر این واقعیت دلالت دارد.

۱.

حکایت خدا متعال از شیطان که « وَ ما كانَ لِيَ عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لی - . ابراهیم / ۲۲ - »{و مرا بر شما هیچ تسلطی نبود، جز اینکه شما را دعوت کردم و اجابتم نمودید» این آیه صریحا بر این امر دلالت دراد که شیطان توانائی انداختن و کشتن و آزار ندارد}.

۲.

شیطان یا جسمی انباشته و تیره است یا جسمی لطیف، در حالت نخست باید دیده شود و به چشم آید زیرا اگر چنین باشد و دیده نشود، رواست که در حضور ما خورشیدها و رعدها و برقها و کوهها باشند و ما آنها را نبینیم و این نادانی بزرگی است. و اگر جسمی لطیف باشد مانند هوا نمی تواند از چنان توان و نیرویی برخوردار باشد که بتواند آدمی را بیندازد و بکشد.

۳.

اگر شیطان بتواند آدمی را بیندازد و بکشد می تواند کار معجزه پیغمبران کند و این امر در واقع نوعی طعن در نبوت است .

۴.

اگر چنین توانی دارد چرا همه مؤمنان را نمی کشد و سرگردان نمی کند با وجود شدت دشمنی که با اهل ایمان دارد؟ و چرا اموال آنها را به زور نمی برد و احوالشان را تباه نمی کند و اسرارشان را فاش نمی کند و خردشان را نمی رباید؟ حال آنکه همه اینها فاسد است.

دلیل معتقدان به اینکه شیطان به همه امور فوق توانا است از دو وجه است.

۱.

آنچه نقل شده مبنی بر اینکه شیاطین در زمان سلیمان علیه السّلام کارهای خارق العاده ای می کردند چنانچه خدا از آنها حکایت کرده که«[آن متخصّصان] برای او هر چه می خواست: از نمازخانه ها و مجسّمه ها و ظروف بزرگ مانند حوضچه ها و دیگهای چسبیده به زمین می ساختند». جوابش این است که خداوند در زمان سلیمان آنها را تنومند و توانا کرده بود.

۲.

همین آیه «يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطانُ مِنَ الْمَسِ» صریحا دلالت دارد بر اینکه دیوانگی از اثر شیطان است و لمس او سبب آن است.

و جوابش این است که شیطان با وسوسه او را مس کند و آزار دهد تا غش کند چنانچه در باره ایوب فرموده «که: «شیطان مرا به رنج و عذاب مبتلا کرد» و همانا غش به همراه این وسوسه پدید می آید، که فرد به ناچار به همراه این وسوسه غش می کند، همانطور که انسان ترسو در جای تنها هراس کند.

از این رو این سردرگمی در انسانهای فاضل و صاحبان حزم و خرد یافت نمی شود، و همانا در کسی که مزاجی ناقص و یاخللی در مغز دارد ، پدید می آید، این خلاصه سخن جبائی در این باب است.

قفال وجه دیگری ذکر کرده است و آن اینکه این تعبیر نوعی هم سویی با مردم است که غش را به شیطان و جن نسبت دهند و نیز چون خواهند چیزی را زشت جلوه دهند آن را به شیطان نسبت دهند چنانچه خدا فرموده «میوه اش گویی چون کلّه های شیاطین است».

و طبرسی- قدس سره – می گوید: این تعبیر بر سبیل تشبیه است، زیرا شیطان در واقع آدمی را به غش نیندازد ولی کسی که خلط سوداء بر او غلبه کند و ناتوان شود، چه بسا شیطان چیزهای هراسناکی به خیالش آورد و او را وسوسه کند و خدا او را به غش اندازد و آن را بر سبیل مجاز به شیطان نسبت دهند، چون همراه وسوسه او باشد. این روایت از جبائی است.

و گفته اند: غش می تواند تنها در برخی مردم کار شیطان باشد نه در همه، ابی هذیل و ابن اخشید گفته اند: چون ظاهر قرآن

بر آن گواه است و از نظر عقل غیرممکن نیست و خـدا شـیطان را از این کار باز نـدارد یا برای امتحان برخی از مردم و یا کیفر گناهانی که کرده و توبه نکرده اند. چنانچه برخی مردم را بر برخی دیگر غالب شده، و اموال او را تصرف می کند، حال آنکه خداوند از چنین امری جلوگیری نمی کند - . مجمع البیان ۲ : ۳۸۹ - .

«وَ إِنِّی أُعِیذُها بِکَ» بیضاوی در تفسیر آن می گوید: او را به تو پناه می دهم، «رجیم»، یعنی رانده شده و رجم در اصل یعنی: سنگ پرتاب کردن است. از پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله نقل شـده است که «هیچ نوزادی به دنیا نمی آید مگر اینکه در هنگام تولـد شیطان بر او را دست می کشد پس این نوزاد تازه متولد شده از اینکه شیطان به او دست زده بلند گریه می کند و فریاد می زند مگر مریم و فرزندش حضرت عیسی سلام الله علیه» یعنی شیطان در گمراه کردن هر نوزادی طمع اثر بخشی دارد جز مریم و زاده اش که خداوند متعال به برکت این استعاذه او را از آن نگه داشت - . انوار التنزیل ۱ : ۲۰۳ - .

«در واقع، این شیطان است که دوستانش را می ترسانـد» رازی در تفسیر این آیه می گوید: «الشیطان» خبر است برای «ذلکم» یعنی باز دارنده از جهاد شیطان است. «یخوف الاولیاء» جمله مستأنفه و در واقع بیان شیطنت اوست. یا «الشیطان» صفت برای اسم اشاره است، و یخوف خبر آن. و مقصود از شیطان همان کاروان است. نعیم بن مسعود می گوید: به سبب سرکشی و تمرد در کفر او را شیطان خوانده اند، مانند سخن خداوند «شیاطین الانس و الجن» و گفته شده: همانا این شیطان است که پیروان خود را با سخنان و شایعات بی اساس می ترساند - . تفسیر الرازی ۹ : ۱۰۲ - .

و درباره سخن خداوند «کید شیطان ناتوان است» می گوید: چون خدا یاور پیروان خود است و شیطان یاور پیروان خود است و بدون شک یاری شیطان سست است در مقابل یاری خدای سبحان، آیا نبینی که اهل خیر و دیانت، نام و آوازه پسندیده شان در صفحه روزگار باقی می ماند هرچند در زندگی درویش و زبون باشند، و پادشاهان و زورگویان چون بمیرند نابود شوند و رسم و ستمشان در جهان نپاید. «الکید» یعنی نیرنگ کوششی است که بر زیان دیگری به طور پوشیده و خفی انجام می شود، فایده دخول «کان» تاکیدِ ضعف حیله شیطان است. یعنی نیرنگ شیطان همیشه متصف به ضعف و سست بوده است - . تفسیر الرازی ۱۰ : ۱۸۴ - .

بیضاوی می گوید: «وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَیْکُمْ وَ رَحْمَتُهُ» به وسیله ارسال پیامبر و نزول کتاب، . با کفر و گمراهی از شیطان پیروی می کردید جز اندکی که به فضل حق به عقل خود رهبری شدند و پیرو شیطان نشدند. مانند زید بن نفیل و ورقه بن نوفل - . انوار التنزیل ۱ : ۲۹۱ - .

و درباره سخن خدا «[مشرکان]، به جای او، جز بتهای مادینه را [به دعا] نمی خوانند» می گوید: مقصود لات و عزّی و مناه و مانند آن ها است. چون هر عشیره بتی داشت که می پرستیدند و آن را ماده فلان عشیره می نامیدند. یا به سبب اینکه نامشان مؤنث بوده و یا اینکه چون جمادانـد و جامـدات مؤنث اند زیرا همانند مؤنث ها اثر پذیر اند و شاید هم خدا این نام را برآن ها نهاده است برای آگهی با اینکه چیزی را می پرستید که آن را مؤنث نامیده اید و اثر پذیر است و اثر ندارد و باید معبود برعکس باشد و این دلیل نهایت نادانی و فرط حماقت آن ها است.

و گفته اند: مقصود فرشته ها هستند که آن ها را دختران خدا می خواندند و با پرستش آن ها در حقیقت شیطان و مریدی را

می پرستیدنـد که آن هـا را به آن واداشـته بود و در واقع عبـادت آن هـا در حقیقت عبادت آن مریـد بود. و المارود و المریـد: یعنی بی خیری که آرزوهای بیهوده در دل انـدازد. این ترکیب در اصل برای ملابست است مانند: صـرح ممرّد، و غلام أمرد. و شجره مرداء برای درختی که برگهای آن پخش و پلا شـده است. «لعنه الله» صـفت دوم شـیطان است و عبارت « و قال لاتّخذن من عبادک نصـیباً مفروضا» بدان عطف شده است. یعنی: شیطانا مریداً. و جمع بین لعنه الله و این سخن بر شدت عدوات شیطان نسبت به مردم اشاره دارد.

و آن هـا را از راه حق گمراه خواهم کرد، و به آرزوهـای باطل و دور و دراز مشـغول خواهم ساخت،. ماننـد عمر دراز و نبودن بعث و عقاب. و آن ها را وادار کنم تا گوش چهارپایان را بشکافند و آن را که خدا حلال کرده، حرام کنند چون عرب با ماده شتران و گوسـفندان در شـرائطی چنین می کردنـد که آن هـا را بحیره و سـائبه می گفتنـد. و این امر اشاره دارد به حرمت همه آنچه را که خداونـد حلال کرده است. نقص آنچه خـدا بالفعل یـا بـالقوه کامـل آفریـده است. (ماننـد خایه کشـیدن از مرد و کودک).

«و آن ها را وادار می کنم که آفرینش خدا را دگرگون سازند» از هدفش در صورت یا وصـفی. و گفته اند اموری مانند کندن چشم و خـایه کشـیدن از بنـده و دنـدان سائیـدن و خـالکوبی و لـواط و مسـاحقه وماننـد آن را شامـل می شود. و نیز پرسـتش خورشـید و مـاه و دگرگون کردن فطرت اسـلام و بکـار بردن اعضـاء و قوی در کـاری که سود نفسانی نـدارد و مایه تقرب به خداونـد نیست را نیز فرا می گیرد. و عـام بودن لفـظ از هر گونه خایه کشـی منع کنـد ولی فقهاء اخته کردن بهائم را برای نیاز جایز شمرده اند. و این چهار جمله نقل از شیطان است که یا آنها را گفته و یا عملا انجام داده است.

«و من یتخذ الشـیطان ولیاً من دون الله» با ترجیح دادن آنچه شـیطان بدان فرا می خواند بر آنچه خداوند بدان امر کرده است، و با سـرپیچی از فرمان خداوند و پیروی از شـیطان «در حقیقت دچار خسران بزرگی شده است» زیرا سرمایه خود را تباه ساخته و به جایگـاهی در بهشت را به مکـانی در جهنم معـاوضه کرده است. و شـیطان به آنها وعـده چیزی را می دهـد که هرگز آن را انجام نمی دهد، و آن ها را به چیزی آزمند می سازد که بدان نخواهند رسـید. « وما یعد الشیطان إلّا غرور» و آن سودمند جلوه دادن چیزی مضـر است. و این وعده یا از طریق ذهن های فاسد و یا زبان دوستان و پیروانش صورت می گیرد که «و لا یجدون عنها محیصاً» معدلاً و مهرباً(که آنها جز تبعیت از او نمی یابند هیچ چاره » و جایگزین و مفری - . انوار التنزیل ۱ : ۳۰۳ و ۳۰۴ - .

رازی پس از بیان سـخن مفسـران می گویـد: وجه دیگری که برای تفسـیر این آیه در اینجا به ذهنم خطور می کنـد، تاویل این آیه بنابر معنای آن است. و آن این که از معنای آیه چنین برآید که زیان مندی به ۳ وجه است.

۱. پریشانی

۲- کاستی

۳- نابودی،

و شیطان مدعی شده که اکثر مردم را در دین زیانبار و بیمار کند. و آن مفهوم «آن ها را آرزومند کنم» است. و این بیماری یا به پریشانی است یا کاستی یا نابودی.

اما پریشانی که بدان اشاره کرده است با عبارت «آن ها را آرزومند کنم». به این سبب است که آرزومند عقل و اندیشه خود را با بکار گیری انواع لطایف و حیل به منظور به دست آوردن چیز دلخواه خود و دفع خشم خود بکار می گیرد. و این یک بیماری روحی از نوع پریشانی است.

و اما کاستی را که به آن اشاره کرده با عبارت «آن ها را وادار می کنیم گوش چهارپایان خود را بشکافند». و این خود کاستی است زیرا آدمی وقتی که تمام تلاش خود را برای بدست آوردن دنیا بکار می برد، در طلب آخرت سست می شود.

و اما نابودی که به آن اشاره کرده با عبارت « آفرینش خدا را دگرگون سازند » در این است که دگرگونی بطلان وصف نخست را در وهله اول موجب می شود، و معلوم است کسی که دنبال کامجوئی این دنیا است و از سعادت روحی روگردان است، پیوسته رغبت به دنیا و نفرت از آخرت در دلش فزون گردد تا دلش از یاد آخرت یکباره دگرگون گردد و هیچ به یاد آخرت نباشد و دنیاپرستی از آن محو نگردد و هر چه کند و گوید تنها برای دنیا باشد. و این مایه دگرگونی آفرینش است، زیرا ارواح آدمی به این جهان گذرا آمده اند و پیش به سوی قیامت در حرکت اند. و چون معاد را از یاد برد و به این جهان محسوس که به ناچار نابود و نیست شود، دل بندد، آفرینش خود را دگرگون کرده است. چنانچه خداوند فرموده «نباشید مانند آنان که فراموش کردند خدا را و خدا به فراموشی خودشان دچار کرد» و نیز فرموده «در حقیقت، چشمها کور نیست لیکن دلهایی که در سینه هاست کور است». - . تفسیر الرازی ۱۱ : ۴۹ و ۵۰ -

و در باره سخن خداوند «إِنَّما يُرِيدُ الشَّيْطانُ- تا آخر- گفته است: راه دشمنی در می خواری است که معمولا هر که بنوشد با دسته ای این کار را انجام دهد، و هدفش انس با دوستان و لذت بردن از گفتگو و مجالست با آن ها است و نیز هدف او از این اجتماع ایجاد مهرورزی و محبت است، ولی بیشتر به دشمنی و نفرت انجامد زیرا می خرد آدمی را نابود کند و شهوت و غضب را برانگیزد و خرد دیگر جلودار آن ها نباشد، و چون آن دو غالب شوند، ستیزه میان دوستان بالا گیرد و به زدن و کشتن و دشنام کشد و در نتیجه مایه دشمنی و کینه توزی گردد.

و اما قمار به ازای هر رفع نیاز از نیازمندان به زیان توانگران منجر می شود، چون کسی که در قمار باخت به امید اینکه ببرد و زیان خود را جبران کند، بدان آزمند گردد، و بسا که دنبال آن را بگیرد تا پاک باخته شود تا آنجا که ریش و خاندان و فرزند را به قمار ببازد و بیچاره و بدبخت گردد و دشمن سرسخت آن ها که از او بردند. روشن شد که می و قمار دو سبب بزرگ دشمنی و کینه اند، و سرانجامِ نکوهیده ای دارند و به هرج و مرج و آشوب منجر شوند، و همه اینها به زیان منافع جهان است و به مفسده دینی آنها اشاره کرده است باسخن خداوند «شما را از ذکر خدا و از نماز باز می دارد - . تفسیر الرازی ۱۲ : ۸۰ و ۸۱ -».

و نیز سخن خداوند« و همچنین برای هر پیغمبر، دشمنی قرار دادیم» یعنی چنانچه تو را فرمودیم دشمن بت پرستان عشیره ات باش، پیغمبران پیش را هم فرمان دادیم که با دشمنان خود از پری و آدمی زاد دشمن باشند و از این رو وقتی خداوند فرستاده

خود را به دشمنی با مشرکین فرمان داده، در واقع آن ها را نیز دشمن او قرار داده است.

و گفته اند: مقصود این است که آن ها را در انتخاب دشمنی آزاد گذاشته ایم. و بزور آنها را از آن باز نداشتیم .

و گفته انـد: چون خـدا رسولاـن را به سوی آن هـا فرسـتاد و فرمان داد که آن ها را به مسـلمانی دعوت کننـد. و از بتان دسـت بردارند، دشـمن پیغمبران شدند و از این رو خدا آن را به خود نسبت داد. مقصود از شـیاطین جن و انس کفار سـرکش هر دو گروه است.

و گفته اند: شیاطین انس گمراه کننده های آن ها هستند و شیاطین جن فرزندان ابلیس اند.

و طبرسـی می گوید: در تفسیر کلبی است از ابن عباس نقل شده است که: ابلیس سپاهش را دو دسته کرده است، یک دسته را به سـوی آدمی و دسـته دیگر را به سـوی جن فرسـتاده است. و هر دو دسـته دشـمنان پیـامبران و مؤمنـان انـد. و هر دو دسـته از شیـاطین انس و جن هر لحظه به هم برخورد کننـد، وگزارش گمراه کردن خود را به هم بدهنـد: همراه خود را بـا فلاـن ن کار گمراه کردم، پس تو نیز چنین کن. و مقصود از وحی آن ها به همدیگر همین است.

و ابو جعفر علیه السّـلام روایت می کنـد که: شـیاطین یک دیگر را دیـدار کننـد و به همـدگر گزارش دهند که چگونه بشـر را گمراه کردنـد و از هم دیگر بیاموزنـد «یوحی» یعنی وسوسه می کنـد و پنهـانی «سـخنان زیبای» را به او القا می کنـد و مراد از« زخرف القول» گفتار خوش ظاهری و بی مایه ای است که فریبا باشد - . مجمع البیان ۴ : ۳۵۲ - .

رازی در تفسـیرآن می گویـد: بـدان که این گونه نیست که هر گناهی از آدمی به سـبب وسوسه شـیطان باشد و گر نه مسـتلزم تسلسل یا دور شود. و بایـد گفت ریشه این کارها ناپسـند به ناپسـندی نخست و گناهی پیشـین بر می گردد که بدون وسوسـه شیطـان بوده است، بنابراین می گوییم: چنانچه آن شـیطانها دل آدمی و پری را وسوسه می کننـد، خودشان هم یکـدیگر را نیز وسوسه کنند، در باره وسوسه آراء مختلفی وجود دارد: برخی گفته اند: ارواح یا آسمانی اند یا زمینی و ارواح زمینی هم خوب و پاک دارند و هم پلید و ناپاک که به گناه و زشتی فرمان دهند و آن ها شیاطین باشند .

و همـان طور که ارواح پـاک مردم را به اطاعت و نیکی فرمان می دهنـد یکـدیگر را هم بـدان فرمان می دهنـد و همانطور که ارواح پلید مردم را به انجام

زشتی ها و منکرات وادار می کنند، یکدیگر را هم انجام آن وفزودن در آن وا می دارند. و تا مناسـبتی میان نفوس آدمی و آن ارواح نباشـد پیونـدی بـا آن نفوس آدمی پدیـد نخواهـد آمـد. و چنانچه نفوس آدمی پاک و جـدا از اوصاف زشت باشـند، از جنس ارواح پاک اند و به آن ها بپیوندند، و اگر پلید باشند از جنس ارواح پلید اند و به آنها پیوندند.

حـال آنکه صـفات پـاکی بسیار و صـفات نقص و زیان نیز فروان انـد. و برای هر نوعی دسـته ها از آدمی و دسـته ها از ارواح زمینی وجود دارد که بر اثر این هم جنسـی و مشـابهت با هم پیونـد خورنـد و اگر این مشابهت در کارهای خوب و نیک باشـد دست فرشـته ای در کـار است که کـار نیک را الهام نمایـد و اگر این مشابهت در کار بـد است، دست شـیطان در کار است و

وسوسه می کند. و گفته می شود: فلان یخرف الکلام، یعنی آن را با دورغ و باطل آراسته می کند. بنابراین زخرف، آراستن و خوش نما کردن سخن است،

توضیح سخن

آدمی تا در کاری خیر و سودی نبیند بدان راغب نشود، از این رو او را فاعل مختار گویند که خواهان خیر و نفع است و آن را می پسندد، و این تشخیص خیر اگر مطابق واقع باشد درست است و الهام است و از فرشته است، و اگر مخالف واقع باشد که ظاهری آراسته و دلفریب دارد و آدمی معتقد به نافع و سودمند بودن آن است، حال آنکه به سبب عدم مطابقت آن با واقعیت درونی تباه دارد از این رو آن را مزخرف خوانند - . تفسیر الرزی ۱۳ : ۱۵۴ و ۱۵۵ - .

سخن خداوند «و إنَّ الشیاطین»: طبرسی -قدس سره- می گوید: مقصود این است که علماء کافر و سروران متمرد آنها وحی کنند و اشاره نمایند به دوستان و پیروانشان تا با شما ستیزه کنند درباره اینکه مردار حلال است، ابن عباس می گوید: معنایش این است که شیاطین جن که از دسته ابلیس و سپاه اویند به دوستان آدمی خود وحی کنند. و معانی را به نهانی به دل آنها الهام می کنند، و در دل اهل شرک وسوسه می افکنند - . مجمع البیان ۴ : ۳۵۸ - .

و سخن خداوند « فبما اغویتنی» «بسزای اینکه مرا اغوا کردی» گفته اند: یعنی مرا از رحمت و بهشتت نا امید ساختی، و گفته اند: یعنی با فرمان به سجده مرا از راه به در کردی، و گفته اند: یعنی با لعنت خود مرا هلاک کردی، و گفته اند: این تعبیر بنابر عقیده ابلیس است که جبری مذهب است. و گفت: «در کمین آنهایم تا آن ها را از راه راست روی گردان کنم و از دین حق منحرف سازم، و تا جائی که ممکن است از هر سو به آن ها بتازم.

و گفته اند: مقصود از جهت دنیای آن ها و از جهت آخرت و از لحاظ حسنات و سیئات است این حدیث را ابن عباس و دیگران نقل کرده اند.

و خلاصه اینکه: من دنیا را برای آن ها آراسته می کنم و آن ها را از فقر و نداری می ترسانم، و به آن ها می گویم که هیچ بهشت و جهنم و روز حسابی در کار نیست و آن ها را از همه این امور باز دارم و آن ها را به بد کاری مشتاق سازم و به انجام آن تشویق کنم، و گفته نشده: از سوی بالا به آن ها می تازم چون راه نزول رحمت است و از آنجا راه ندارد. ونیز نگفت: که از زیر پاهایشان چون چنین امری هراس آور است.

و گفته اند: از برابر و سمت راست یعنی از آن سو که می بینند. و از پس و سمت چپ یعنی از آن سو که نبینند، و از ابو جعفر علیه السّلام روایت شده است که آمدن از برابر یعنی کار آخرت را بر آن ها سبک سازم و آمدن از پس سر یعنی آنها را به جمع مال و منع حقوق وادارم تا برای وارثان پس انداز کنند، و مراد از آمدن از سوی راست تباه کردن امر دین است به وسیله خوش نما کردن گمراهی و شبهه سازی، و آمدن از سمت چپ تشویق به لذت ها و دل دادن به شهوات است - . مجمع البیان ۴ : ۴۰۴ - .

بیضاوی می گوید:«من بین ایدیهم» یعنی از جایی که می دانند و می توانند خود را از او حفظ کنند، و «من خلفهم» یعی از

جایی که نمی داننـد و نمی توانند خود را از آن حفظ کنند «و عن ایمانهم و عن شـمائلهم» یعنی از جایی که می توانند بفهمند و خود را از او حفظ کنند، اما به سـبب عدم بیداری و مراقبت این کار را انجام نمی دهند. و فعل در دو مورد نخست به واسـطه حرف ابتـداء متعـدی شده زیرا از آن دوجهت به آن ها توجه می کند و در دیگر موارد به واسـطه حرف مجاورت متعدی شده است، زیرا آینـده از آن دو سوماننـد این است که رد شونـده از آن هـا منحرف شـده باشـند و از کنار آن ها عبور کنـد. مانند سخن آنها که می گوینـد: جلست عن یمینه(سـمت راست او نشسـتم) « ولا تجد أکثرهم شاکرین» یعنی سپاس گذرا، و این را گفته تا اشاره کنـد به اینکه: «و قطعاً شـیطان گمان خود را در مورد آنها راست یافت». زمانی که دید خواسـتگاه شـر در آن ها متعدد و خواستگاه خیر در آن ها یکی است، و گفته شده آن را از فرشتگان شنیده است. «مذؤوما» یعنی مذموم «مدحورا» یعنی رانده شده - . انوار التنزیل ۱ : ۴۱۷ - .

و رازی پس از ذکر برخی از این وجوه می گوید: حکمای اسلام وجوه دیگری در تفسیر این آیه ذکر کردند.

نخست: که اشـرف و اقوای این وجوه است، و آن این که در تن چهار نیرو وجود دارد، که مایه سـعادات روحانی به شـمار می رونـد. یکی نیروی خیال است که صورت های محسوسات و نمونه های آن ها در آن فراهم می شوند، و آن در قسـمت جلوی مغز قرار دارد و صورت محسوسات از جلو در آن داخل شونـد، و درواقع خداونـد با گفتن «مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ» بـدان اشاره کرده است.

دوم قوه وهمیه است که در غیر محسوس حکم می کنـد به تنـاسب با امور محسوسه و جایش قسـمت پسـین مغز است و «وَ مِنْ خَلْفِهِمْ»به آن اشاره دارد.

سوّم شـهوت است که در کبد و در قسـمت سـمت راست بدن است، و چهارم نیروی خشم که در قسـمت چپ دل است و این چهار نیرویی است که احوالی را که مایه زوال سـعادت معنوی است از آنها پدیـد آیـد، و شـیاطین بیرونی تا به واسـطه یکی از اینها کمک نشوند نتوانند کسی را وسوسه کنند، از این رو چهار سو را یاد کرده و این وجه حقیقی شریفی است.

۱.

مقصود از اینکه از روبه رو می آید شـبهه انگیزی در تشبیه است در ذات و صـفات خدا چون شبهه های مجسمه، و یا در افعال چون شـبهه های معتزله در باره عـدل و بیم و حسن و قبـح و مقصود از اینکه از پشت می آیـد شـبهه های معطله است که منکر خدا هستند.

امـا نخست: برای این است که آدمی موجـودات جسـمانی و حالاـت آنهـا را در برابر خود می بینـد و خـدای نادیـده را بـا آنها بسـنجد و مانند کند و بنا بر این باید «مِنْ خَلْفِهِمْ» کنایه از تعطیل باشد زیرا خلاف آن است و مقصود از آمدن از سـمت راست تشویق به ترک واجبات است و آمدن از سمت چپ تشویق در انجام محرّمات.

سوم: از شـقیق بلخی روایت شـده است که: هر روز شیطان از چهـار سو نزد من آیـد از پیش رو و می گویـد: نـترس خـداوند آمرزنده و مهربان است و بخوان که «و به یقین، من آمرزنده کسـی هسـتم که توبه کند و ایمان بیاورد و کار شایسـته نماید - .

طه / ۸۲ - » و از پشت سر، که مرا می ترساند از بینوا شدن فرزندانم و من می خوانم «و هیچ جنبنده ای در زمین نیست مگر [اینکه] روزیش بر عهده خداست، - . هود / ۶ - » و از طرف راست برای وسوسه در مورد زنان آید، و من می خوانم «و فرجام [خوش] از آنِ پرهیزگاران است - . القصص / ۸۳ - » و از سمت چپ به منظور تحریک شهوت می آید، و من می خوانم: «و میان آنان و میان آنچه [به آرزو] می خواستند حایلی قرار می گیرد - . سبأ / ۵۴ - » سپس گفته: مقصود این است که آدمی را به هر وجه ممکن وسوسه کند. و از رسول خدا است صلّی اللّٰه علیه و آله روایت شده است که: شیطان سر راه آدمیزاد را بر جلوگیری از مسلمان بودنش گرفت و گفت: چرا از دین پدران دست بر می داری؟ و چون نافرمانی او کرد، راه هجرت را بر او گرفت و گفت: چرا وطن خود را رها کنی و آواره شوی؟ و آنگاه راه جهاد را بر او گرفت که چرا نبرد کنی و کشته شوی و مالت را بخش کنند و زنت را بگیرند؟ و با او مخالفت کرد و جنگید.

این خبر دلالت دارد که شیطان هیچ وسوسه ای را رها نکند جز این که به دل اندازد.

اگر گویند: چرا از بالا و از زیر را نفرموده است؟

گوییم: در تحقیقی که کردیم همه نیروهای که می توانند سعادت روحانی را از بین ببرند، چهارتا هستند، که از این چهار سو باشند.

و اما در ظاهر روایت شده است که چون شیطان این سخن را گفت فرشته ها برای آدمی نگران شدند و گفتند پروردگارا چگونه آدمی از شیطان رهائی یابد با اینکه از این چهار سو بر او چیره است، خدا تعالی به آن ها وحی کرد که: دو سو برای آدمی مانده بالا و زیر و چون برای دعا از روی خضوع دست به سوی بالا بلند کند یا با خشوع پیشانی بر زمین نهد گناه هفتاد سالش را بیامرزم.

و گفته: نکته اینکه دو تای اول را با واژه «من» آورده و دو تای دیگر را با «عن» گفتیم: آنچه پیش و پس است خیال و وهم است و زیان آن ها عقیده نادرست و کفر است و آنچه از راست و چپ است شهوت و خشم است و زیان آن ها گناه است و قابل بخشش است. و بدون شک ضرر حاصل از کفرلازم است زیرا کیفر آن دائمی است، و ضرر حاصل از معصیت و گناه آسان است، زیرا کیفر آن منقطع است، از این رو این دو را با حرف «عن» آورده است تا یادآور شود که این دو در لزوم و اتصال با دوتای نخست متفاوتند.

و در باره اینکه شیطان بیشتر آنان را ناسپاس شناخته گفته است: نفس آدمی ۱۹ نیرو دارد که همه کامجو هستند و شهوت پرست ۱۰- حواس ظاهره و باطنه ۲- شهوت و خشم ۷ نیروهای درونی که جاذبه، ماسکه، هاضمه، دافعه، غاذیه، نامیه و مولده که همه ۱۹تا هستند و نفس را به لذتهای جسمانی و شهوت ها فرا می خوانند. و به کامجوئی تشویق می کنند، تنها یک نیروی خرد است که او را به پرستش خدا و سعادت روحانی فرا می خواند و ۱۹ نیرو زورمندترند از یک نیرو .

درباره اینکه فرموده «راستی که او و قبیله او شما را بینند » طبرسی- ره- می گوید: قبیله او نژاد او است که دلیلش سخن خداوند است «آیا [با این حال،] او و نسلش را به جای من دوستان خود می گیرید» و گفته اند: قبیله او سپاهیان و پیروان او از

جن و دیوان اند «از آنجا که شما آن ها را نبینید» ابن عباس می گوید: خداوند تعالی شیاطین را چون خون در تن آدمی روان کرده و سینه آدمیان را جایگاه آنان ساخته است. چنانچه فرموده «آنکه در سینه های مردم وسوسه می کند» و آن ها آدمیزاد را بینند و آدمیزاد آن ها را نبینند، زیرا جسم لطیف و شفافند و دید آن ها نیاز به فزونی شعاع دارد.

ابو بکر بن اخشید و ابو الهذیل گفته اند: رواست که خداوند به آن ها چنان توانائی داده باشد تا در هم روند و به دید حاضران آیند، علی بن عیسی هم گفته چنین قدرتی را دارند. شیخ مفید ابو جعفر هم همین را سخن را تایید کرده است. ولی جبائی گفته: نمی شود که شیاطین و پری دیده شوند چون خدا فرمود: شما آن ها را نبینید و همانا رواست که در زمان پیغمبران دیده شوند به واسطه درهم شدن جسم آن ها تا معجزه آنان باشند. همان طور که رواست فرشته هادر زمان پیغمبران دیده شوند.

رازی روایت می کند که اصحاب ما گفته اند: آنان آدمی را بینند چون خدا این ادراک را در دیده آن ها نهاده ولی آدمی آ ها را نبیند چون این ادراک را در دیده آدمی ننهاده است، معتزله گفته اند: سببش این است که تن پری لطیف است و آن ها آدمی را بینند چون تنش درهم و انباشته است و پریان به سبب نیرومندی شعاع دیدشان یک دیگر را بینند، اگر این توانایی به خواست خدا در دیده ما هم باشد، آن ها را می توانیم ببینیم. و اگر خدا تن آن ها را درهم و جمع نماید با همین چشم هم می توان آن ها را دید.

بنابراین نزد معتزله آدمی، پری را در صورت می تواند ببیند یا به وسیله انباشته شدن تن او، یا افزون شدن نیروی دید آدمی ولی قول خدا که «از آنجا که شما آنها را نبینید» دلالت دارد بر اینکه آدمی پری را نبیند، زیرا آیه دیدن را در آینده بدون هیچ تخصیصی نفی می کند. یکی از دانشمندان گفته: اگر پری می توانست صورت خود را دگرگون سازد و به هر صورتی بخواهد درآید اعتمادی به شناخت آدمی میسر نبود، زیرا در این صورت آن که را فرزند یا زن خود بیند بسا پری باشد که به شکل او در آمده است و بنا بر این اعتماد به شناخت اشخاص از میان می رفت. و اگر توانا بودند بر دیوانه کردن و ربودن عقل مردم با این که خداوند دشمنی سخت آنان را برای آدمی روشن کرده است چرا درباره بیشتر مردم بویژه علماء و زاهدان این کار را نکنند چون دشمنی پریان با علماء و زاهدان بیشتر است و چون هیچ یک از این موارد درست نیست، روشن می شود که توانائی بر آدمی ندارند.

و تاییدش سخن خدوند است که می فرماید: « و مرا بر شما هیچ تسلطی نبود، جز اینکه شما را دعوت کردم و اجابتم نمودید» مجاهد می گوید: ابلیس گفت: به ما چهار خصلت داده شده بینیم، دیده نشویم، از زیر خاک برآئیم، پیرِ ما به جوانی باز گردد - - تفسیر الرازی ۱۴ : ۵۴ - .

سخن خداوند تعالی: «وَ إِمَّا يَنْزَغَنَّكَ» طبرسی- قد- می گوید: یعنی ای محمّد اگر شیطان به دلت وسوسه ای کرد. نزغ: راندن و گمراه کردن است و بیشتر بر اثر خشم است، و گفته اند: به معنی فساد است و از آن است «نَزَغَ الشَّيْطانُ بَيْنِي وَ بَيْنَ إِخْوَتِي» یعنی میانه ما را تباه کرد، زجاج گفته است : نزغ کمترین جنبش است و کمترین وسوسه شیطان. بنابراین فرمود: «به خدا پناه بر» که دعایت را بشنود و آنچه برای تو رخ دهد بداند.

و گفته اند نزغ آغاز وسوسه است و مسّ تنها پس از تمکن است ، از این رو پیامبر صل الله علیه و آله را از مرد جدا کرده و به

ایشان فرمود: « اگر شیطان به دلت وسوسه ای کرد» و در باره مردم می فرماید: «و چون گروهی از شیطانها آنان را مس کند » یعنی پس از وسوسه آنها را به گناه کشاند، سپس به یاد کیفر افتند و از آن دست کشند.

«وَ إِخْوانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الغَيِ» یعنی برادران جنی بت پرستان و برادران شیطان صفت آنان در گمراهی بدانها کمک کنند و آن را برایشان خوش نما سازند «و کوتاه نیایند» از گمراه کردن آن ها. و گفته شده شیاطین از اغوا کردن آنها کوتاه نمی آیند آن ها هم از ارتکاب به گناهان دست بر نمی دارند.

و طبرسی – ره – در باره سخن «وَ إِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطانُ أَعْمالَهُمْ» می گوید: یعنی یاد آور زمانی را که شیطان برای بت پرستها کارهایشان را آراست و آن ها را به آن دلخوش کردند، چگونه ابلیس، قریش را به نبرد با پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله وادار کرد که به بدر روند و گفت «امروزه کسی از مردم بر شما چیره نباشد» چون تعداد شما و نیروی شما از همه بیش تر است، و من هم البته پناه شما هستم و شما را یاری دهم و بدی را از شما دور کنم، و با شما بر ضد دشمن پیمان بندم. اما چون دو گروه به هم برخوردند، فرار کرد و گفت: من از شما بیزارم و می بینم آنچه را که شما نمی بینید، و پیمانِ امان شما را گسیختم زیرا فرشته ها را می بینم که برای یاری مسلمانان آمده اند.

ابلیس فرشته ها را می شناخته و آنها هم او را می شناختند و گفت: من از کیفر خدا به دست اینها ترسانم که« خدا سخت کیفر است».

می گویم: سپس داستان ظهور شیطان را برای مشرکان ذکر کرده چنانچه ما در داستان بدر ذکر کردیم. سپس گفته: در سخنی از شیخ مفید- ره- روایت شده دیدم که وی جایز می شمارد که خدا پریان و همگنان آن ها را توانا کند که خود را به مردم نشان دهند و به شکل جانوری درآیند زیرا تنشان رقیق است و امکان این امر رد آن ها هست، و دیدیم که آدمی را هوا را جمع می کند و پراکنده می سازد و اجسام نرم را به هر شکل درمی آورد و حال آن که مایه آنها بیش و کم نشود. اخبار بسیار است که شیطان خود را به اهل دار الندوه به صورت یک شیخ نجدی نشان داد، و روز بدر به صورت سراقه حاضر شد، و جبرئیل هم برای اصحاب رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله به صورت دحیه کلبی نمودار شد، و نا ممکن نیست که خدا صورت آنها را در برخی حالات دگرگون سازد و برای یک نوع امتحان مردم را قادر سازد که آن ها را ببینند. -. مجمع البیان ۴ : ۵۴۹ و ۵۵۰ -

رازی بنا بر سخن خداوند« و إذ زيَّن لهم الشيطان أعمالهم»: در کیفیت آرایش شیطان دو وجه ذکر می کند.

۱.

شیطان به همان وسوسه کارهایشان را آرایش داد و بدون اینکه به صورت ادمی در آید. و این قول نیکو و صحیح است.

۲.

به صورت آدمی در آمد، گفته اند: چون مشرکان خواستند به بدر روند از بنی بکر بن کنانه نگران بودند که مبادا به خون

خواهی کسی که از آن ها کشتند از پشت سر مورد حمله واقع شوند، ابلیس به شکل سراقه بن مالك که یکی از اشراف بنی کنانه بود با سپاهی از دیوان و پرچمی بر آن ها نمایان شد و گفت: امروز کسی بر شما چیره نگردد و من هم پناه شما هستم.

و چون ابلیس دید فرشته ها فرو می آیند، فرار کرد.

و گفته اند: دستش در دست حارث بن هشام بود، و چون به عقب فرار کرد، حارث به او گفت: در این حال ما را بی یاور می کنید؟ گفت من بینم آنچه

را که شما نمی بینید. و بر سینه حارث کوبید و گریختند، در این داستان چند پرسش پیش می آید؟

۱.

چه سودی داشت که شیطان به صورت سراقه درآید.

جوابش این است که این خود معجزه ای شد برای پیغمبر صلّی اللّٰه علیه و آله، زیرا چون کفار به مکه برگشتند، گفتند: سراقه مردم را شکست داد و او گفت من از رفتن شما خبر نداشتم تا شکست شما را شنیدم، و از اینجا مردم دانستند که او سراقه نبوده و شیطان بوده است.

۱.

چون خداوند او را به صورت آدم در آورد، دیگر به صورت شیطان باقی نماند، بلکه یک آدم بود.

جوابش این است که نپذیریم، زیرا آدمیت به جوهر نفس ناطقه است و نفوس شیطان جدا از نفس آدمی است، و تغییر صورت مایه تغییر حقیقت نیست، و این خود یك دلیل شرعی است بر اینکه آدمی این کالبد ظاهر و صورت مخصوص نیست، تا آخر آنچه در اینجا گفته شده است - . تفسیر الرازی ۱۵ : ۱۷۴ و ۱۷۵ - .

سخن خداوند: «مِنْ بَعْدِ أَنْ نَزَغَ الشَّيْطانُ بَيْنِي وَ بَيْنَ إِخْوَتِي» { پس از آنکه شیطان میان من و برادرانم را به هم زد} در الکشاف آمده است: نزغ: یعنی میانه ما را به هم زد و تباه کرد و نزغ سنگ زدن دابه است.

سخن خداوند: «وَ قالَ الشَّيْطانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ» { و چون کار از کار گذشت [و داوری صورت گرفت] شیطان می گوید} رازی می گوید: مفسرین گفته اند: چون بهشتیان در بهشت جاگیرند و دوزخیان در دوزخ مردم ابلیس را سرزنش کنند و او میان آن ها این سخنرانی که خدا از او نقل کرده (و قال الشیطان) ایراد کند، و گفته اند: چون به کار حساب رسیدگی شود، نخست او مورد رسیدگی قرار گیرد. مقصود از شیطان خود ابلیس است، و از رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله روایت شده است که چون خدا مردم را برای محاکمه جمع کند. کافر می گوید: مسلمان را میانجی هست و شفیع ما کیست؟ و او جز ابلیس نیست که ما را گمراه کرده، و نزد او آیند و از او درخواست کنند و او گوید « «در حقیقت، خدا به شما وعده داد وعده راست» که رستاخیز و سزای کردار است و به انجام رسانید، و من خلاف آن را به شما وعده دادم و خلف وعده نمودم.

تقریر سخن این است که نفس آدمی خواهان امور دنیایی است و سعادت اخروی را و کمالات معنوی را درک نمی کند و خداست که به آن ها فرا می خواند و می فرماید: «با آنکه [جهان] آخرت نیکوتر و پایدارتر است - . الاعلی / ۱۷ - » و اما اینکه می فرماید: «ما کانَ لِی عَلَیْکُمْ مِنْ سُلْطانٍ» یعنی من توانائی و تسلطی بر شما نداشتم که شما را بزور بر کفر و گناه وادارم جز اینکه از شما به واسطه وسوسه و آراستن به گمراهی دعوت کردم. و استثناء منقطع و یا متصل است زیرا واداشتن دیگری به کاری یک بار به زور است و یک بار به وسوسه و تشویق که این هم خود نوعی تسلط است .

و آیه دلالت دارد بر اینکه شیطان نمی تواند آدمی را بر زمین زند و یا اندامش را کج کند و یا اینکه او را دیوانه سازد. چنانچه عوام و اخباریها نیز همین باور را دارند، سپس می گوید: نباید مرا سرزنش کنید بلکه خود را سرزنش کنید، که دلایل روشن خداوند را شنیدید و و آمدن انبیاء را مشاهده کردید، بر شما واجب بود که تحت تاثیر وسوسه های من قرار نگیردو به من توجهی نکنید، لذا از آنجا که سخن مرا بر آن همه دلایل روسن ترجیح دادید، خودتان شایسته سرزنش هستید نه من.

در این آیه دو پرسش است.

۱.

معتزله معتقد است این آیه بر چند چیز دلالت دارد:

نخست: اگر کفر و گناه از جانب خدا بود باید بگوید نه مرا سرزنش کنید و نه خود را زیرا کفر مقدر از جانب خدا بوده و زور است.

دوم: ظاهر آیه دلیل است بر اینکه شیطان نتواند سبب غش و به زمین افتادن آدمی گردد، و یا اندامش را کج کند و خردش را ببرد چنانچه عوام و اخباریها گویند.

سوم: دلالت دارد بر این که سرزنش و کیفر کسی به خاطر عمل دیگری روا نیست و کیفر فرزندان کفار برای کفر پدرشان سزاوار نیست.

یکی از اصحاب جواب داده که این گفته از شیطان حکایت شده است و نمی شود آن را دلیل گرفت. طرف مقابل پاسخ داده که اگر این گفته او بیهوده و نادرست بود باید خداوند بطلان آن را بیان می کرد. و حکایت این گفته بیهوده چه سودی داشت، نبینی که سخن خداوند «إِنَّ اللَّهَ وَعَدَکُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَ وَعَدْتُکُمْ فَأَخْلَفْتُکُمْ» سخنی درست است؟ و نیز فرموده است «من بر شما هیچ تسلطی ندارم» به دلیل اینکه فرمود: «در حقیقت، تو را بر بندگان من تسلطی نیست، مگر کسانی از گمراهان که تو را پیروی کنند،» این آیه دلالت دارد که شیطان اصلی همان نفس است زیرا شیطان بیان کرده که جز وسوسه کاری نکند، و اگر گرایش شهوت و خشم و وهم و خیال نباشد وسوسه اثری ندارد و این خود دلیل است که شیطان اصلی نفس است، اگر کسی گوید حقیقت وسوسه چیست؟ گوییم هر کاری آدمی کند چهار مقدمه منظم و طبیعی دارد

**[ترجمه]

بیان

أن أعضـاء الإنسان بحکم السـلامه الأصـلیه و الصـلاحیه الطبیعیه صالحه للفعل و الترک و الإقـدام و الإجحام فلما لم یحصل فی القلب میل إلی ترجیـح الفعل علی الترک أو بالعکس فإنه یمتنع صـدور الفعل و ذلک المیل هو الإراده الجازمه و القصد الجازم ثم إن تلک الإراده الجازمه لا تحصل إلا عند حصول علم و اعتقاد(۲) أو ظن بأن ذلک الفعل سبب للنفع أو سبب للضرر فإن لم یحصل فیه هذا الاعتقاد لم یحصل میل لا إلی الفعل و لا إلی الترک.

فالحاصـل أن الإنسـان إذا أحس بشـی ء ترتب علیه شـعور بکونه ملائمـا له أو بکونه منـافرا له أو بکونه غیر ملائم و لا منافر فإن حصـل الشـعور بکونه ملائمـا له ترتب علیه المیـل الجازم إلی الفعل و إن حصل الشـعور بکونه منافرا له ترتب علیه المیل الجازم إلی الترک و إن لم یحصل لا هذا و لا ذاک لم یحصل میل لا إلی الشی ء

ص: ۱۶۳

۱- ۱. فی النسخه:[عن الإنسان لامور] و فی المصدر: عند حصول أمور أربعه.

۲- ۲. فی المصدر: او اعتقاد.

و لا إلی ضـده بل بقی الإنسان کما کان و عنـد حصول ذلک المیل الجازم یصـیر القدره مع ذلک المیل موجبا للفعل إذا عرفت هـذا فنقول صـدور الفعل عن مجموعی القـدره و الـداعی الخالص أمر واجب فلا یکون للشـیطان مدخل فیه و صدور المیل عن تصور کونه خیرا أو تصور کونه شرا أمر واجب فلا یکون للشیطان مدخل فیه و حصول تصور کونه خیرا أو تصور کونه شرا غیر مطلق الشعور بذاته أمر لازم فلا مدخل للشیطان فیه فلم یبق للشیطان مدخل فی هذه المقامات (۱) إلا فی أن أذکره شیئا(۲)

بأن یلقی إلیه حـدیثه مثل أن کان الإنسان غافلا عن صوره امرأه فیلقی الشـیطان حـدیثها فی خاطره و الشـیطان لا قدره له إلا فی هـذا المقـام و هو عین مـا حکی الله تعالی عنه أنه قال وَ ما کانَ لِی عَلَیْکُمْ مِنْ سُـلْطانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُکُمْ فَاسْـتَجَبْتُمْ لِی یعنی ما کان منی إلا هجس (۳)

هذه الدعوه فأما بقیه المراتب ما صدرت منی و ما کان لی أثر البته.

بقی فی هذا المقام سؤالان الأول کیف یعقل تمکن الشیطان من النفوذ فی داخل أعضاء الإنسان و إلقاء الوسوسه إلیه.

و الجواب للنـاس فی الملاـئکه و الشـیاطین قولاـن الأول ما سوی الله بحسب القسـمه العقلیه علی أقسام ثلاثه المتحیز و الحال فی المتحیز و الذی لا یکون متحیزا و لا حالا فیه.

و هـذا القسم الثـالث لم یقم الـدلیل البته علی فسـاد القول به بـل الـدلائل الکثیره قامت علی صـحه القول به و هـذا هو المسـمی بالأرواح فهذه الأرواح إن کانت طاهره مقدسه من عالم الروحانیات المقدسه(۴)

فهم الملائکه و إن کانت خبیثه داعیه إلی

۱- ۱. فی المصدر: فی شی ء من هذه المقامات.

۲- ۲. فی النسخه المخطوطه و المطبوعه بتبریز:[أن ذکره شیئا] و فی المصدر: ان یذکره شیئا.

۳- ۳. هجس الشی ء فی صدره: خطر بباله. و فی المصدر: الا مجرد هذه الدعوه.

۴- ۴. فی المصدر: الروحانیات القدسیه.

الشرور و عالم الأجساد و منازل الظلمات فهم الشياطين.

إذا عرفت هـذا فنقول فعلى هذا التقدير الشيطان لا يكون جسـما يحتاج إلى الولوج فى داخل البدن بل هو جوهر روحانى خبيث الفعل مجبول على الشـر و النفس الإنسانيه أيضا كـذلك فلا يبعـد على هـذا التقدير أن يلقى شـى ء من تلك الأرواح أنواعا من الوساوس و الأباطيل إلى جوهر النفس الإنسانيه.

و ذكر بعض العلمـاء فى هـذا البـاب احتمالا ثانيا و هو أن النفس الناطقه البشـريه مختلفه بالنوع فهى طوائف و كل طائفه منها فى تدبير روح من الأرواح السـماويه بعينها فنوع من النفوس البشريه تكون حسنه الأخلاق كريمه الأفعال موصوفه بالفرح و السرور و سهـوله الأـمر و هى تكون منتسـبه إلى روح معين من الأـرواح السـماويه و طـائفه أخرى منهـا تكون موصوفه بالحـده و القسوه و الغلظه و عـدم المبالاه بأمر من الأمور و هى تكون منتسـبه إلى روح أخرى من الأرواح السـماويه و هذه الأرواح البشـريه كالعون (١) لتلـك الروح السـماوى و كالنتائـج الحاصـله و كالفروع المتفرعه عليها و تلك الروح السـماويه هى التى تتولى إرشادها إلى مصالحها و هى التى تخصـها(٢) بالإلهامـات فى حـالتى النوم و اليقظه و القـدماء كانوا يسـمون تلك السـماوى بالطباع التام و لا شك أن لتلك الروح السماويه(٣) التى هى الأصل و الينبوع شـعب كثيره و نتائج كثيره و هى بأسـرها تكون من جنس روح هذا الإنسان و هى لأجل مشاكلتها و مجانستها يعين بعضها بعضا على الأعمال اللائقه بها و الأفعال المناسبه لطبائعها.

ثم إنهـا إن كـانت خيره طـاهره طيبه كـانت ملائكه و كانت تلك الإعانه مسـماه بالإلهام و إن كانت شـريره خبيثه قبيحه الأعمال كانت شياطين و كانت تلك الإعانه مسماه بالوسوسه و ذكر بعض العلماء أيضا فيه احتمالا ثالثا و هو أن النفوس البشريه

۱- ۱. فى المصدر: كالاولاد لذلك الروح السماوى.

۲- ۲. فى المصدر: و ذلك الروح هو الذى يتولى ارشادها الى مصالحها و هو الذى.

۳- ۳. فى المصدر:[ذلك الروح السماوى] و فيه: و لا شك ان لذلك الروح السماوى الذى هو الأصل.

و الأرواح الإنسانيه إذا فارقت أبدانها قويت فی تلک الصفات التی اکتسبتها فی تلک الأبدان و کملت فيها فإذا حدثت نفس أخرى مشاكله لتلك النفس المفارقه فی بدن مشاكل لبدن تلک النفس المفارقه حدث بين تلك النفس المفارقه و بين هذا البدن نوع تعلق بسبب المشاكله الحاصله بين هذا البدن و بين ما كان بدنا لتلك النفس المفارقه تعلق شديد(۱)

بهذا البدن و تصير تلك النفس المفارقه معاونه لهذه النفس المتعلقه بهذا البدن و معاضده لها على أفعالها و أحوالها بسبب هذه المشاكله ثم إن كان هذا

المعنى فی أبواب الخير و البر كان ذلک إلهاما و إن كان من باب (۲) الشر كان ذلك وسوسه فهذه وجوه محتمله تفريعا على القول بإثبات جواهر قدسيه مبرأه من الحجميه و التحيز(۳)

و القول بالأرواح الطاهره و الخبيثه كلام مشهور عند قدماء الفلاسفه فليس لهم أن ينكروا إثباتها على صاحب شريعتنا صلوات الله عليه.

و أما القول الثانی و هو أن الملائكه و الشياطين لا بد و أن تكون أجساما فنقول على هذا التقدير يمتنع أن يقال إنها أجسام كثيفه بل لا بد من القول بأنها أجسام لطيفه و الله سبحانه ركبها تركيبا عجيبا و هی أن تكون مع لطافتها لا يقبل التفرق و التمزق و الفساد و البطلان و نفوذ الأجرام اللطيفه فی عمق الأجرام الكثيفه غير مستبعد أ لا ترى أن الروح الإنسانيه جسم لطيف ثم إنه نفذ فی داخل عمق البدن و إذا عقل ذلك فكيف يستبعد نفوذ أنواع كثيره من الأجسام اللطيفه فی داخل هذا البدن أ ليس أن جرم النار سرى فی جرم الفحم و ماء الورد سرى فی ورق الورد و دهن السمسم سرى فی جسم السمسم فكذا هاهنا(۴)

فظهر بما قررنا أن القول بإثبات الجن و الشياطين

۱- ۱. فی المصدر: فيصير لتلك النفس المفارقه تعلق شديد بهذا البدن.

۲- ۲. فی المصدر: و ان كان فی باب الشر.

۳- ۳. فی المصدر: مبرأه عن الجسميه و التحيز.

۴- ۴. و يمكن ان يستدل لذلک بوجود الأصوات التی نسمعها من المسافات البعيده فهی مع لطافتها و عبورها عن مصادمات كثيره لا تتفرق و لا تتمزق: و لا تدخلها الفساد.

أمر لا تحیله العقول و لا تبطله الدلائل و أن الإصرار علی الإنکار لیس إلا من نتیجه الجهل و قله الفطنه.

و لما ثبت أن القول بالشیاطین ممکن فی الجمله فنقول الأخلق و الأولی أن یقال الملائکه علی هذا القول مخلوقون من النور و أن الشیاطین مخلوقون من الدخان و اللهب کما قال تعالی وَ الْجَانَّ خَلَقْناهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نارِ السَّمُومِ (۱) و هذا الکلام من المشهورات عند قدماء الفلاسفه فکیف یلیق بالعاقل أن یستبعده من صاحب شریعتنا صلوات الله علیه انتهی (۲).

و قال البیضاوی فَلا تَلُومُونِی بوسوستی فإن من صرح العداوه لا یلام بأمثال ذلک وَ لُومُوا أَنْفُسَکُمْ حیث أطعتمونی إذ دعوتکم و لم تطیعوا ربکم لما دعاکم ما أَنَا بِمُصْرِخِکُمْ بمغیثکم من العذاب وَ ما أَنْتُمْ بِمُصْرِخِیَ بمغیثی إِنِّی کَفَرْتُ بِما أَشْرَکْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ ما إما مصدریه و هی متعلقه بأشرکتمونی أی کفرت الیوم بإشراککم إیای من قبل هذا الیوم أی فی الدنیا بمعنی تبرأت منه و استکبرته (۳) کقوله تعالی وَ یَوْمَ الْقِیامَهِ یَکْفُرُونَ بِشِرْکِکُمْ أو موصوله بمعنی من و من متعلقه بکفرت أی کفرت بالذی أشرکتمونیه و هو الله تعالی بطاعتکم إیای فیما دعوتکم إلیه من عباده الأصنام و غیرها من قبل إشراککم حین رددت أمره بالسجود لآدم.

و أشرک منقول من شرکت زیدا للتعدیه إلی مفعول ثان إِنَّ الظَّالِمِینَ تتمه کلامه أو ابتداء کلام من الله (۴).

و قال فی قوله سبحانه وَ حَفِظْناها مِنْ کُلِّ شَیْطانٍ رَجِیمٍ فلا یقدر أن یصعد إلیها و یوسوس أهلها و یتصرف فی أمرها و یطلع علی أحوالها إِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ بدل من کُلِّ شَیْطانٍ و استراق السمع اختلاسه سرا شبه به خطفتهم الیسیره من قطان

۱- ۱. الحجر: ۲۷.

۲- ۲. تفسیر الرازیّ ۱۹: ۱۱۲- ۱۱۴.

۳- ۳. فی المصدر: و استنکرته.

۴- ۴. أنوار التنزیل ۱: ۶۳۴.

السماوات لما بينهم من المناسبه فى الجوهر أو بالاستدلال من أوضاع الكواكب و حركاتها.

و عن ابن عباس أنهم كانوا لا يحتجبون عن السماوات فلما ولد عيسى منعوا من ثلاث سماوات و لما ولد محمد صلى الله عليه و آله منعوا من كلها بالشهب و لا يقدح فيه تكونها قبل المولد لجواز أن تكون لها أسباب أخر.

و قيل الاستثناء منقطع أي و لكن من استرق السمع فَأَتْبَعَهُ أي فتبعه و لحقه شِهابٌ مُبِينٌ ظاهر للمبصرين.

و الشهاب شعله نار ساطعه و قد يطلق للكوكب و السنان لما فوقها من البريق (۱).

و قال الرازى فى قوله إِلَّا إِبْلِيسَ أجمعوا على أن إبليس كان مأمورا بالسجود لآدم و اختلفوا فى أنه هل كان من الملائكه أم لا(۲)

و ظاهره أن الله تعالى تكلم مع إبليس بغير واسطه و أن إبليس تكلم مع الله بغير واسطه فكيف يعقل هذا مع أن مكالمه الله تعالى بغير واسطه من أعظم المناصب و أشرف المراتب فكيف يعقل حصوله لرأس الكفره و رئيسهم.

و لعل الجواب عنه أن مكالمه الله تعالى إنما كان منصبا عاليا إذا كان على سبيل الإكرام و الإعظام فأما إذا كان على سبيل الإهانه و الإذلال فلا(۳).

قوله فَاخْرُجْ مِنْها قال البيضاوى أى من السماء أو من الجنه أو من زمره الملائكه فَإِنَّكَ رَجِيمٌ مطرود عن الخير و الكرامه فإن من يطرد يرجم بالحجر أو شيطان يرجم بالشهب و هو وعيد يتضمن الجواب عن شبهته وَ إِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَهَ هذا الطرد و الإبعاد إِلى يَوْمِ الدِّينِ فإنه منتهى أمد اللعن لأنه يناسب أيام التكليف لا زمان الجزاء.

ص: ۱۶۸

۱- ۱. أنوار التنزيل ۱: ۶۴۵ و ۶۴۶.

۲- ۲. احال الرازىّ جوابه الى ما تقدم فى سوره البقره.

۳- ۳. تفسير الرازىّ ۱۹: ۱۸۲ و ۱۸۳.

و قیل و ما فی قوله فَأَذَّنَ مُؤَذِّنٌ بَیْنَهُمْ أَنْ لَعْنَهُ اللّهِ عَلَی الظّالِمِینَ بمعنی آخر ینسی عنده هذه.

و قیل إنما حد اللعن به لأنه أبعد غایه یضربها الناس أو لأنه یعذب فیه بما ینسی اللعن معه فیصیر کالزائل قالَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِی فأخرنی و الفاء متعلقه بمحذوف دل علیه فَاخْرُجْ مِنْها فَإِنَّکَ رَجِیمٌ إِلی یَوْمِ یُبْعَثُونَ أراد أن یجد فسحه فی الإغواء و نجاه عن الموت إذ لا موت بعد وقت البعث فأجابه إلی الأول دون الثانی قالَ فَإِنَّکَ مِنَ الْمُنْظَرِینَ إِلی یَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ المسمی فیه أجلک عند الله أو انقراض الناس کلهم و هو النفخه الأولی عند الجمهور و یجوز أن یکون الأیام الثلاثه یوم القیامه(۱) و اختلاف العبارات لاختلاق الاعتبارات فعبر عنه أولا بیوم الجزاء لما عرفت و ثانیا بیوم البعث إذ به یحصل العلم بانقطاع التکلیف و الیأس عن التضلیل و ثالثا بالمعلوم لوقوعه فی الکلامین و لا یلزم منه أن لا یموت فلعله یموت أول الیوم و یبعث الخلائق فی تضاعیفه (۲).

قالَ رَبِّ بِما أَغْوَیْتَنِی الباء للقسم و ما مصدریه و جوابه لَأُزَیِّنَنَّ لَهُمْ فِی الْأَرْضِ و المعنی أقسم بإغوائک إیای لأزینن لهم المعاصی فی الدنیا التی هی دار الغرور لقوله (۳) أَخْلَدَ إِلَی الْأَرْضِ (۴) و قیل للسببیه و المعتزله أولو الإغواء بالنسبه إلی الغی أو التسبب له بأمره إیاه بالسجود لآدم علیه السلام أو بإضلاله عن طریق الجنه(۵).

ص: ۱۶۹

۱- ۱. فی المصدر: و یجوز ان یراد بالایام الثلاثه یوم القیامه.

۲- ۲. ثم ذکر ما ذکره الرازیّ قبلا من الوجه لمخاطبه اللّه إیّاه فقال: و هذه المخاطبه و ان لم تکن بواسطه لم تدلّ علی علو منصب إبلیس لان خطاب اللّه تعالی له علی سبیل الاهانه و الاذلال.

۳- ۳. فی المصدر: کقوله.

۴- ۴. الأعراف: ۱۷۵.

۵- ۵. أنوار التنزیل ۱: ۶۴۸ و ۶۴۹.

و قال الرازی اعلم أن أصحابنا قد احتجوا بهذه الآیه علی أنه تعالی قد یرید خلق الکفر فی الکافر و یضله عن الدین و یغویه عن الحق من وجوه الأول أن إبلیس استمهل و طلب البقاء إلی یوم القیامه مع أنه صرح بأنه إنما یطلب هذا(۱) لإغواء بنی آدم و إضلالهم و أنه تعالی أمهله و أجابه إلی هذا المطلوب و لو کان تعالی یراعی صلاح المکلفین فی (۲)

الدنیا لما أمهله هذا الزمان الطویل و لما أمکنه من الإغواء و الإضلال و الوسوسه.

و الثانی أن أکابر الأنبیاء و الأولیاء مجدون مجتهدون فی إرشاد الخلق إلی الدین الحق و أن إبلیس و رهطه و شیعته مجدون مجتهدون فی الإغواء فلو کان مراد الله هو الإرشاد و الهدایه لکان من الواجب إبقاء المرشدین و المحقین و إهلاک المضلین و المغوین و حیث فعل بالضد علمنا أنه أراد بهم الخذلان و الکفر.

ثم قال أما الإشکال الأول فللمعتزله فیه طریقان الأول و هو طریقه الجبائی أنه تعالی إنما أمهل إبلیس تلک المده الطویله لأنه تعالی علم أنه لا تتفاوت أحوال الناس بسبب وسوسته فی الکفر و المعصیه البته و علم أن کل من کفر و عصی عند وسوسته فإنه

بتقدیر(۳)

أن لا یوجد إبلیس و لا وسوسته فإن ذلک الکافر و العاصی کان یأتی بذلک الکفر و المعصیه فلما کان الأمر کذلک لا جرم أمهله هذه المده الطویله.

الثانی و هو طریقه أبی هاشم أنه لا یبعد أن یقال إنه تعالی علم أن أقواما یقعون بسبب وسوسته فی الکفر و المعاصی إلا أن وسوسته ما کانت موجبه لذلک الکفر و تلک المعاصی غایه(۴)

ما فی هذا الباب أن یقال الاحتراز عن القبائح حال عدم

۱- ۱. فی المصدر: هذا الامهال و الابقاء.

۲- ۲. فی المصدر: مصالح المکلفین فی الدین.

۳- ۳. فی المصدر:[علم انه لا یتفاوت أحوال الناس بسبب وسوسته فبتقدیر ان لا یوجد إبلیس] و قد سقط عنه ما بقی، او کان الزیاده فی نسخه المصنّف من قبل الناسخ.

۴- ۴. فی المصدر: ما کانت موجبه لذلک الکفر و المعصبه بل الکافر و العاصی بسبب اختیاره اختار ذلک الکفر و تلک المعصیه، اقصی ما فی الباب.

الوسوسه أسهل منه حال وجودها إلا أنه على هذا التقدير تصير وسوسته سببا لزياده المشقه فى أداء الطاعات و ذلک لا يمنع الحكيم من فعله كما أن إنزال المشاق و المشتبهات سبب الشبهات (۱)

و مع ذلک فلم يمتنع فعله فكذا هاهنا و هذان الطريقان هما بعينهما الجواب عن السؤال الثانى (۲).

إِلَّا عِبادَکَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ استثناهم لأنه علم أن كيده لا يعمل فيهم.

و قرأ ابن كثير و ابن عامر بكسر اللام و الباقون بالفتح فعلى الأول أى الذين أخلصوا دينهم و عبادتهم من كل شائب يناقض الإيمان و التوحيد و على الثانى معناه الذين أخلصهم الله بالهدايه و الإيمان.

هذا صِراطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ فيه وجوه الأول أن إبليس لما قال إِلَّا عِبادَکَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ فلفظ الْمُخْلَصِينَ يدل على الإخلاص فقوله هذا عائد إليه و المعنى أن الإخلاص طريق على و إلى أى يؤدى إلى كرامتى و قال الحسن معناه هذا صراط إلى مستقيم و قال آخرون هذا صراط من مر عليه فكأنه مر على رضوانى و كرامتى و هو كما يقال طريقک على.

الثانى أن الإخلاص طريق العبوديه فقوله هذا صِراطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ أى هذا الطريق فى العبوديه طريق على مستقيم قال بعضهم لما ذكر أن إبليس يغوى بنى آدم إلا من عصمه الله بتوفيقه تضمن هذا الكلام تفويض الأمور إلى الله تعالى و إلى إرادته فقال تعالى هذا صِراطٌ عَلَيَ أى تفويض الأمور إلى إرادتى طريق مُسْتَقِيمٌ إِنَّ عِبادِی لَيْسَ لَکَ عَلَيْهِمْ سُلْطانٌ اعلم أن إبليس لما قال لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِی الْأَرْضِ إِلَّا عِبادَکَ (۳) مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ أوهم هذا الكلام أن له سلطانا على عباد الله الذين لا يكونون من المخلصين فبين الله تعالى أنه ليس له سلطان على أحد من عبيد الله سواء كانوا

۱- ۱. فى المصدر: و انزال المتشابهات صار سببا لمزيد الشبهات.

۲- ۲. تفسير الرازىّ ۱۹: ۱۸۲- ۱۸۸.

۳- ۳. فى المصدر: لازينن لهم فى الأرض و لاغوينهم أجمعين الا عبادک.

مخلصین أو لم یکونوا مخلصین بل من اتبع منهم إبلیس باختیاره صار تبعا له و لکن حصول تلک المتابعه أیضا لیس لأجل أن إبلیس (۱) أوهم أن له علی بعض عباد الله سلطانا فبین تعالی کذبه و ذکر أنه لیس له علی أحد منهم سلطان و لا قدره أصلا و نظیر هذه الآیه قوله تعالی حکایه عن إبلیس وَ ما کانَ لِی عَلَیْکُمْ مِنْ سُلْطانٍ الآیه و قوله لَیْسَ لَهُ سُلْطانٌ عَلَی الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَلی رَبِّهِمْ یَتَوَکَّلُونَ إِنَّما سُلْطانُهُ عَلَی الَّذِینَ یَتَوَلَّوْنَهُ وَ الَّذِینَ هُمْ بِهِ مُشْرِکُونَ و قال الجبائی هذه الآیه تدل علی بطلان قول من زعم أن الشیطان و الجن یمکنهم صرع الناس و إزاله عقولهم کما تقوله العامه و ربما نسبوا ذلک إلی السحره و قال ذلک خلاف نص القرآن و فی الآیه قول آخر و هو أن إبلیس لما قال إِلَّا عِبادَکَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِینَ فذکر أنه لا یقدر علی إغواء المخلصین صدقه الله و قال إِنَّ عِبادِی لَیْسَ لَکَ عَلَیْهِمْ سُلْطانٌ فلهذا قال الکلبی المذکورون فی هذه الآیه هم الذین استثناهم إبلیس و اعلم أنه علی القول الأول یمکن أن یکون قوله إِلَّا مَنِ اتَّبَعَکَ استثناء لأن المعنی أن عبادی لیس لک علیهم سلطان إلا من اتبعک من الغاوین فإن لک علیهم سلطانا بسبب کونهم منقادین لک فی الأمر و النهی و أما علی القول الثانی فیمتنع أن یکون استثناء بل یکون إلا بمعنی لکن وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِینَ قال ابن عباس یرید إبلیس و أشیاعه و من اتبعه من الغاوین (۲) فَزَیَّنَ لَهُمُ الشَّیْطانُ أَعْمالَهُمْ قالت المعتزله الآیه تدل علی فساد قول المجبره من وجوه (۳) شتی.

ص: ۱۷۲

۱- ۱. فی العباره سقط و الصحیح کما فی المصدر: و لکن حصول تلک المتابعه أیضا لیس لاجل أن إبلیس یقهره علی تلک المتابعه او یجبره علیها و الحاصل فی هذا القول ان إبلیس اوهم.

۲- ۲. التفاسیر مأخوذه من تفسیر الرازیّ باختصار، راجع تفسیر الرازیّ ۱۹: ۱۹۰ و ۱۹۱.

۳- ۳. ذکر الرازیّ فی تفسیره ۲۰: ۶۱ و قال: الأول: انه إذا کان خالق اعمالهم هو اللّه تعالی فلا فائده فی التزیین. و الثانی: ان ذلک التزیین لما کان بخلق اللّه تعالی لم یجز ذمّ الشیطان بسببه. و الثالث: ان التزیین هو الذی یدعو الإنسان الی الفعل و إذا کان حصول الفعل فیه بخلق اللّه تعالی کان ضروریا فلم یکن التزیین داعیا. و الرابع: ان علی قولهم الخالق لذلک أجدر أن یکون ولیا لهم من الداعی إلیه. و الخامس: انه تعالی اضاف التزیین الی الشیطان و لو کان ذلک المزین هو اللّه تعالی لکانت اضافته الی الشیطان کذبا.

فَهُوَ وَلِيُّهُمُ الْيَوْمَ فيه احتمالات (۱) الأول أن المراد منه كفار مكه يقول الشيطان وليهم اليوم يتولى إغواءهم و صرفهم عنك كما فعل بكفار الأمم قبلك.

الثانى أنه أراد باليوم يوم القيامه يقول فهو ولى أولئك الذين زين لهم أعمالهم يوم القيامه فلا ولى لهم ذلك اليوم و لا ناصر (۲).

فَإِذا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ ذهب جماعه من الصحابه و التابعين إلى أن الاستعاذه بعد القراءه و أما الأكثرون فقد اتفقوا على أن الاستعاذه متقدمه.

فالمعنى إذا أردت أن تقرأ القرآن فَاسْتَعِذْ و المراد بالشيطان فى هذه الآيه قيل إبليس و الأقرب أنه للجنس لأن لجميع المرده من الشياطين حظا من الوسوسه و لما أمر الله رسوله بالاستعاذه من الشيطان و كان ذلك يوهم أن للشيطان قدره على التصرف فى أبدان الناس فأزال الله تعالى هذا الوهم و بين أنه لا قدره له البته إلا على الوسوسه فقال إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَلى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ و يظهر من هذا أن الاستعاذه إنما تفيد إذا خطر فى قلب الإنسان كونه ضعيفا و أنه لا يمكنه التحفظ عن وسوسه الشيطان إلا بعصمه الله.

إِنَّما سُلْطانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ قال ابن عباس يطيعونه يقال توليته أى أطعته و توليت عنه أى أعرضت عنه.

وَ الَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ الضمير راجع إلى ربهم أو إلى الشيطان أى بسببه

۱- ۱. الصحيح: فيه احتمالان، كما فى التفسير.

۲- ۲. اختصره من تفسير الرازىّ ۲۰: ۶۱ و ۶۲.

مشركون بالله (۱) كانُوا إِخْوانَ الشَّياطِينِ المراد من هذه الأخوه التشبه بهم فی هذا الفعل القبيح و ذلک لأن العرب يسمون الملازم للشی ء أخا له فيقول فلان أخو الكرم و الجود و أخو الشعر إذا كان مواظبا على هذه الأفعال.

و قيل أی قرناؤهم فی الدنيا و الآخره وَ كانَ الشَّيْطانُ لِرَبِّهِ كَفُوراً معنى كون الشيطان كفورا لربه هو أن يستعمل بدنه فی المعاصی و الإفساد فی الأرض و الإضلال للناس و كذلک من رزقه الله مالا أو جاها فصرفه إلى غير مرضاه الله كان كفورا لنعمه الله و المقصود أن المبذرين موافقون للشياطين فی الصفه و الفعل ثم الشيطان كفور بربه فلزم كون المبذر كفورا بربه (۲).

إِنَّ الشَّيْطانَ يَنْزَغُ بَيْنَهُمْ أی يفسد بينهم و يغری بينهم إِنَّ الشَّيْطانَ كانَ لِلْإِنْسانِ عَدُوًّا مُبِيناً أی العداوه الحاصله بين الشيطان و بين الإنسان عداوه قديمه.

و قال البيضاوی فی قوله لِمَنْ خَلَقْتَ طِيناً لمن خلقته من طين فنصب بنزع الخافض و يجوز أن يكون حالا من الراجع إلى الموصول أی خلقته و هو طين أو منه أی أ أسجد له و أصله طين و فيه على الوجوه إيماء بعله الإنكار قالَ أَ رَأَيْتَکَ هذَا الَّذِی كَرَّمْتَ عَلَيَ الكاف لتأكيد الخطاب لا محل له من الإعراب و هذا مفعول أول و الذی صفته و المفعول الثانی محذوف لدلاله صلته عليه و المعنى أخبرنی عن هذا الذی كرمته على بأمری بالسجود له لم كرمته على لَئِنْ أَخَّرْتَنِ إِلى يَوْمِ الْقِيامَهِ كلام مبتدأ و اللام موطئه للقسم و جوابه لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلًا أی لأستأصلنهم بالإغواء إلا قليلا لا أقدر أن أقاوم شكيمتهم من احتنک الجراد الأرض إذا جرد ما عليها أكلا مأخوذ من الحنک و إنما علم أن ذلک يتسهل له إما استنباطا من قول الملائكه أَ تَجْعَلُ فِيها مَنْ يُفْسِدُ فِيها(۳) مع التقرير أو تفرسا من خلقه ذا وهم و شهوه و غضب قالَ اذْهَبْ امض لما قصدته و هو طرد

۱- ۱. مختصر ممّا فی تفسير الرازیّ ۲۰: ۱۱۴ و ۱۱۵.

۲- ۲. مختصر ممّا فی تفسير الرازیّ ۲۰: ۱۹۳ و ۱۹۴.

۳- ۳. البقره: ۳۰.

و تخليه بينه و بين ما سولته له نفسه فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزاؤُكُمْ جزاؤك و جزاؤهم فغلب المخاطب على الغائب و يمكن أن يكون الخطاب للتابعين على الالتفات جَزاءً مَوْفُوراً مكملا من قولهم فر لصاحبك عرضه (۱)

و انتصاب جزاء على المصدر بإضمار فعله أو بما فى جزائكم من معنى تجازون أو حال موطئه لقوله مَوْفُوراً وَ اسْتَفْزِزْ و استخف مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ أن تستفزه و الفز الخفيف بِصَوْتِكَ بدعائك إلى الفساد(۲).

و قال الرازى يقال أفزه الخوف و استفزه أى أزعجه و استخفه و صوته دعاؤه إلى معصيه الله.

و قيل أراد بصوتك الغناء و اللهو و اللعب و الأمر للتهديد وَ أَجْلِبْ عَلَيْهِمْ قال الفراء إنه من الجلبه و هى الصياح و قال الزجاج فى فعل و أفعل أجلب على العدو إجلابا إذا جمع عليه الخيول و قال ابن السكيت يقال هم يَجْلِبُونَ عليه و يُجْلِبُونَ عليه بمعنى أى يعينون عليه (۳)

و عن ابن الأعرابى أجلب الرجل (۴) الرجل إذا توعده الشر و جمع عليه الجمع فالمعنى على قول الفراء صح عليهم بِخَيْلِكَ وَ رَجِلِكَ و على قول الزجاج أجمع عليهم كل ما تقدر من مكايدك فالباء زائده و على قول ابن السكيت أعن عليهم (۵) و مفعول الإجلاب محذوف كأنه يستعين على إغوائهم بخيله و رجله و هذا يقرب من قول ابن الأعرابى و اختلفوا فى تفسير الخيل و الرجل فروى عن ابن عباس أنه قال كل راكب أو راجل فى معصيه الله فهو من خيل إبليس و جنوده و يدخل فيه كل راكب و ماش فى معصيه الله فخيله و رجله كل من شاركه فى الدعاء

۱- ۱. يقال: فر لصاحبك عرضه اى اثن عليه و لا تعبد.

۲- ۲. أنوار التنزيل ۱: ۷۰۳ و ۷۰۴.

۳- ۳. فى المصدر: بمعنى انهم يعينون عليه.

۴- ۴. فى المصدر: اجلب الرجل على الرجل.

۵- ۵. فى المصدر: اعن عليهم بخيلك و رجلك.

إلی المعصیه و یحتمل أن یکون لإبلیس جند من الشیاطین بعضهم راکب و بعضهم راجل.

أو المراد منه ضرب المثل و هذا أقرب و الخیل یقع علی الفرسان و علی الأفراس و الرجل جمع راجل کالصحب و الرکب وَ شارِکْهُمْ فِی الْأَمْوالِ هی عباره عن کل تصرف قبیح فی المال سواء کان ذلک القبح بسبب أخذه من غیر حقه أو وضعه فی غیر حقه و یدخل فیه الربا و الغصب و السرقه و المعاملات الفاسده کذا قاله القاضی و قال قتاده هی أن جعلوا بحیره و سائبه و قال عکرمه هی تبکیتهم آذان الأنعام.

و قیل هی أن جعلوا من أموالهم شیئا لغیر الله کما قال تعالی فَقالُوا هذا لِلَّهِ بِزَعْمِهِمْ وَ هذا لِشُرَکائِنا و الأصوب ما قاله القاضی.

و أما المشارکه فی الأولاد فقالوا إنه الدعاء إلی الزنا أو أن یسموا أولادهم بعبد اللات و عبد العزی أو أن یرغبوا أولادهم فی الأدیان الباطله أو إقدامهم علی قتل الأولاد و وأدهم أو ترغیبهم فی حفظ الأشعار المشتمله علی الفحش أو ترغیبهم فی القتل و القتال و الحرف الخبیثه الخسیسه.

و الضابط أن یقال إن کل تصرف من المرء فی ولده علی وجه یتأدی ذلک إلی ارتکاب منکر و قبیح فهو داخل فیه.

قوله تعالی عز و جل وَ عِدْهُمْ اعلم أنه لما کان مقصود الشیطان الترغیب فی الاعتقاد الباطل و العمل الباطل و التنفیر عن اعتقاد الحق و عمل (۱) الحق و معلوم أن الترغیب فی الشی ء لا یمکن إلا بأن یقرر عنده أنه لا ضرر البته فی فعله و مع ذلک فإنه یفید المنافع العظیمه و التنفیر عن الشی ء لا یمکن إلا بأن یقرر عنده أنه لا فائده فی فعله و مع ذلک فیفید المضار العظیمه فإذا ثبت هذا فنقول إن الشیطان إذا دعا إلی المعصیه فلا بد و أن یقرر أولا أنه لا مضره فی فعله البته و ذلک لا یمکن إلا إذا قال لا معاد و لا جنه و لا نار و لا حیاه(۲) بعد هذه

۱- ۱. فی المصدر: الاعتقاد الحق و العمل الحق.

۲- ۲. فی المصدر: و لا حیاه للإنسان فی هذه الدنیا الا به.

الحیاه فبهـذا الطریق یقرر عنـده أنه لا مضـره البته فی فعل هـذه المعاصـی و إذا فرغ من هـذا المقام قرر عنـده أن هذا الفعل یفید أنواعا من اللـذه و السـرور و لا حیاه للإنسان إلا فی هـذه الـدنیا فتفویتها غبن و خسـران و أما طریق التنفیر عن الطاعه فهو أن قرر أولا عنده أنه لا فائده فیه من وجهین (۱).

الأول أنه لا جنه و لا نار و لا ثواب و لا عقاب.

و الثـانی أن هـذه العبادات لا فائـده فیها للعابـد و لا للمعبود فکانت عبثا محضا و إذا فرغ من هـذا المقام قال إنها یوجب التعب و المحنه و ذلک أعظم المضار فهذه مجامع تلبیس الشیطان فقوله وَ عِدْهُمْ یتناول کل هذه الأقسام.

قال المفسرون وَ عِدْهُمْ (۲) بأنه لا جنه و لا نار أو بتسویف التوبه أو بشفاعه الأصنام عند الله أو بالأنساب الشریفه أو إیثار العاجل علی الآجل.

و بالجمله فهذه الأقسام کثیره و کلها داخله فی الضـبط الذی ذکرناه وَ ما یَعِدُهُمُ الشَّیْطانُ إِلَّا غُرُوراً لأنه إنما یدعو إلی أحد ثلاثه أمور قضاء الشهوه و إمضاء الغضب و طلب الرئاسه و الرفعه(۳)

و لا یدعو البته إلی معرفه الله و لا إلی خدمته و تلک الأشیاء الثلاثه معیوبه من وجوه کثیره.

أحدها أنها فی الحقیقه لیست لذات بل هی خلاص عن الآلام.

و ثانیها أنها و إن کانت لذات و لکنها لذات خسیسه مشترک فیها بین الکلاب و الدیدان و الخنافس.

و ثالثها أنها سریعه الذهاب و الانقضاء و الانقراض.

و رابعها أنها لا تحصل إلا بعد متاعب کثیره و مشاق عظیمه.

و خامسها أن لذات البطن و الفرج لا یتم إلا بمزاوله رطوبات عفنه مستقذره.

۱- ۱. فی المصدر: و تقریره من وجهین: الأول أن یقول: لا جنه.

۲- ۲. فی المصدر: ای بانه لا جنه.

۳- ۳. فی المصدر: و علو الدرجه.

و سادسها أنها غير باقيه بل يمنعها(١) الموت و الهرم و الفقر و الحسره على الفوت و الخوف من الموت فلما كانت هذه المطالب و إن كانت لذيذه بحسب الظاهر إلا أنها ممزوجه بهذه الآفات العظيمه و المخافات الجسيمه كانت الترغيب فيها تغريرا إِنَّ عِبادِی أی كلهم أو أهل الفضل و الإيمان منهم كما مر وَ كَفى بِرَبِّكَ وَكِيلًا لما أمكن إبليس (٢) بأن يأتی بأقصى ما يقدر عليه فی باب الوسوسه و كان ذلك سببا لحصول الخوف الشديد فی قلب الإنسان قال وَ كَفى بِرَبِّكَ وَكِيلًا و معناه أن الشيطان و إن كان قادرا فالله أقدر منه و أرحم بعباده من الكل فهو تعالى يدفع عنه كيد الشيطان و يعصمه من إضلاله و إغوائه و فيها دلاله على أن المعصوم من عصمه الله و أن الإنسان لا يمكنه أن يحترز بنفسه عن مواقع الضلال (٣).

و قال فی قوله تعالى إنه كانَ مِنَ الْجِنِ للناس فی هذه المسأله أقوال الأول أنه من الملائكه و لا ينافی ذلك كونه من الجن و لهم فيه وجوه.

الأول أن قبيله من الملائكه يسمون بذلك بدليل قوله تعالى وَ جَعَلُوا بَيْنَهُ وَ بَيْنَ الْجِنَّهِ نَسَباً(۴) و قوله تعالى وَ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكاءَ الْجِنَ (۵) و الثانی أن الجن سمی جنا للاستتار فهم داخلون فی الجنه(۶).

الثالث أنه كان خازن الجنه فنسب إلى الجنه كقولهم كوفی و بصری و عن سعيد بن جبير كان من الجانين الذين يعملون فی الجنان جن من الملائكه(٧) يصوغون حلی أهل الجنه مذ خلقوا رواه القاضی فی تفسيره عن هشام عن ابن جبير.

ص: ١٧٨

١- ١. فی المصدر: بل يتبعها.

٢- ٢. فی المصدر: من أن يأتی.

٣- ٣. تفسير الرازیّ ٢١: ۵- ٩.

۴- ۴. الصافّات: ١۵٨.

۵- ۵. الأنعام: ١٠٠.

۶- ۶. فی المصدر: و الملائكه كذلك فهم داخلون فی الجن.

٧- ٧. فی نسخه:[من جن الملائكه] و فی المصدر: حی من الملائكه.

و الثانی (۱)

أنه من الجن الذین هم الشیاطین و الذین خلقوا من النار و هو أبوهم.

و الثالث قول من قال کان من الملائکه فمسخ و غیر(۲).

و قال البیضاوی کانَ مِنَ الْجِنِ حال بإضمار قد أو استئناف للتعلیل کأنه قیل ما له لم یسجد فقیل کان من الجن فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ فخرج عن أمره بترک السجود و الفاء للتسبب و فیه دلیل علی أن الملک لا یعصی البته و إنما عصی إبلیس لأنه کان جنیا فی أصله أَ فَتَتَّخِذُونَهُ أ عقیب ما وجد منه تتخذونه و الهمزه للإنکار و التعجب وَ ذُرِّیَّتَهُ أولاده و أتباعه و سماهم ذریته مجازا أَوْلِیاءَ مِنْ دُونِی فتستبدلونهم بی فتطیعونهم بدل طاعتی بِئْسَ لِلظّالِمِینَ بَدَلًا من الله إبلیس و ذریته ما أَشْهَدْتُهُمْ إلخ نفی إحضار إبلیس و ذریته خَلْقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ و إحضار بعضهم خلق بعض لیدل علی نفی الاعتضاد بهم فی ذلک کما صرح به بقوله وَ ما کُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّینَ عَضُداً أی أعوانا ردا لاتخاذهم أولیاء من دون الله شرکاء له فی العباده فإن استحقاق العباده من توابع الخالقیه و الاشتراک فیه یستلزم الاشتراک فیها.

و قیل الضمیر للمشرکین و المعنی ما أشهدتهم خلق ذلک و ما خصصتهم بعلوم لا یعرفها غیرهم حتی لو آمنوا تبعهم الناس کما یزعمون فلا یلتفت (۳) إلی قولهم طمعا فی نصرتهم للدین فإنه لا ینبغی لی أن أعتضد بالمضلین (۴) لدینی و قال فی قوله وَ ما أَنْسانِیهُ إلخ أی و ما أنسانی ذکره إِلَّا الشَّیْطانُ فإن أَذْکُرَهُ بدل من الضمیر و هو اعتذار عن نسیانه بشغل الشیطان له بوسواسه (۵)

و لعله

ص: ۱۷۹

۱- ۱. أی الثانی من الأقوال.

۲- ۲. تفسیر الرازیّ ۲۱: ۱۳۶ نقله باختصار.

۳- ۳. فی المصدر: فلا تلتفت.

۴- ۴. أنوار التنزیل ۲: ۱۷.

۵- ۵. فی المصدر: بوساوسه و الحال و ان کانت عجیبه لا ینسی مثلها لکنه لما ضری بمشاهده امثالها عند موسی و الفها قل اهتمامه بها.

نسی ذلک لاستغراقه فی الاستبصار و انجذاب شراشره إلی جناب القدس بما عراه من مشاهده الآیات الباهره و إنما نسبه إلی الشیطان هضما لنفسه أو لأن عدم احتمال القوه للجانبین و اشتغالها بأحدهما عن الآخر یعد من نقصان (۱) انتهی قوله تعالی لا تَعْبُدِ الشَّیْطانَ أی لا تطعه فی عباده الآلهه ثم علل ذلک بأن الشیطان عاص لله و المطاوع للعاصی عاص وَلِیًّا أی قرینا فی اللعن أو العذاب تلیه و یلیک أو ثابتا فی موالاته فإنه أکبر من العذاب کما أن رضوان الله أکبر من الثواب.

قوله وَ الشَّیاطِینَ قال البیضاوی عطف أو مفعول معه لما روی أن الکفره یحشرون مع قرنائهم من الشیاطین الذین أغووهم کل مع شیطانه فی سلسله جِثِیًّا علی رکبهم لما یدهمهم من هول المطلع أو لأنه من توابع التواقف للحساب (۲).

أَنَّا أَرْسَلْنَا الشَّیاطِینَ عَلَی الْکافِرِینَ قال الطبرسی أی خلینا(۳) بینهم و بین الشیاطین إذا وسوسوا إلیهم و دعوهم إلی الضلال حتی أغووهم و لم یحل بینهم و بینهم بالإلجاء و لا بالمنع و عبر عن ذلک بالإرسال علی سبیل المجاز و التوسع و قیل معناه سلطناهم علیهم و یکون فی معنی التخلیه أیضا تَؤُزُّهُمْ أَزًّا أی تزعجهم إزعاجا من الطاعه إلی المعصیه عن ابن عباس.

و قیل تغریهم إغراء بالشی ء(۴)

تقول امض فی هذا الأمر حتی توقعهم فی النار عن ابن جبیر(۵).

قوله سبحانه وَ مِنَ الشَّیاطِینِ مَنْ یَغُوصُونَ لَهُ قال الرازی المراد أنهم یغوصون له فی البحار فیستخرجون الجواهر و یتجاوزون ذلک إلی الأعمال المهین (۶)

۱- ۱. أنوار التنزیل ۲: ۲۰.

۲- ۲. أنوار التنزیل ۲: ۴۳.

۳- ۳. فی نسخه:[و لم یخل] و فی المصدر: و لم نحل.

۴- ۴. فی نسخه:[تغویهم اغواء بالشی ء] و فی المصدر: تغریهم اغراء بالشر.

۵- ۵. مجمع البیان ۶: ۵۳۰ و ۵۳۱.

۶- ۶. فی المصدر: الی الاعمال و المهن.

و بناء المدن و القصور و اختراع الصنائع العجيبه كما قال يَعْمَلُونَ لَهُ ما يَشاءُ مِنْ مَحارِيبَ وَ تَماثِيلَ و أما الصناعات فكاتخاذ الحمام و النوره و الطواحين و القوارير و الصابون و ليس في الظاهر إلا أنه سخرهم لكنه قد روى أنه تعالى سخر كفارهم دون المؤمنين و هو الأقرب من وجهين أحدهما إطلاق لفظ الشياطين و الثاني قوله وَ كُنَّا لَهُمْ حافِظِينَ فإن المؤمن إذا سخر في أمر لا يجب أن يحفظ لئلا يفسد و إنما يجب ذلك في الكافر.

و في قوله وَ كُنَّا لَهُمْ حافِظِينَ وجوه أحدها أنه تعالى وكل بهم جمعا من الملائكه أو جمعا من مؤمني الجن.

و ثانيها سخرهم الله تعالى بأن حبب إليهم طاعته و خوفهم من مخالفته.

و ثالثها قال ابن عباس يريد و سلطانه مقيم عليهم يفعل بهم ما يشاء.

فإن قيل و عن أي شي ء كانوا محفظين (١)

قلنا فيه ثلاثه أوجه أحدها أنه تعالى كان يحفظهم عليه لئلا يذهبوا و يتركوا و ثانيها كان يحفظهم من أن يهيجوا أحدا في زمانه و ثالثها كان يحفظهم من أن يفسدوا ما عملوا و كان دأبهم أنهم يعملونه في النهار ثم يفسدونه في الليل و سأل الجبائي نفسه و قال كيف يتهيأ لهم هذه الأعمال و أجسامهم رقيقه لا يقدرون على عمل الثقيل و إنما يمكنهم الوسوسه و أجاب بأنه سبحانه كثف أجسامهم خاصه و قواهم و زادهم في عظمهم (٢) فيكون ذلك معجزه لسليمان عليه السلام فلما مات سليمان عليه السلام ردهم إلى الخلقه الأولى لأنه تعالى لو أبقاهم على الخلقه الثانيه لصار شبهه على الناس و لو ادعى متنبئ النبوه و جعله دلاله لكان كمعجزات الرسل فلذلك ردهم إلى خلقهم الأولى.

و اعلم أن هذا الكلام ساقط من وجوه أحدها لم قلت إن الجن من الأجسام و لم لا يجوز وجود محدث ليس بمتحيز و لا قائم بالمتحيز و يكون الجن منهم.

ص: ١٨١

١- ١. في المصدر: محفوظين.

٢- ٢. في المصدر: و زاد في عظمهم.

فإن قلت لو كان الأمر كذلك لكان مثلا للبارى تعالى.

قلت هذا ضعيف لأن الاشتراك فى اللوازم السلبيه(۱)

سلمنا أنه جسم لكن لم لا يجوز حصول القدره على هذه الأعمال الشاقه فى الجسم اللطيف و كلامه بناء على أن البنيه شرط و ليس فى يده إلا الاستقراء الضعيف سلمنا أنه لا بد من تكثيف أجسامهم لكن لم قلت إنه لا بد من ردها إلى الخلقه الأولى بعد موت سليمان عليه السلام و قوله لأنه يفضى إلى التلبيس (۲) قلنا التلبيس غير لازم لأن المتنبئ إذا جعل ذلك معجزه لنفسه فللمدعو(۳) أن يقول لم لا يجوز أن يقال إن قوه أجسادهم كانت معجزه لنبى آخر قبلك و مع قيام هذا الاحتمال لا يتمكن المتنبئ من الاستدلال به (۴).

و قال البيضاوى وَ يَتَّبِعُ فى المجادله أو فى عامه أحواله كُلَّ شَيْطانٍ مَرِيدٍ متجرد للفساد و أصله العرى (۵) كُتِبَ عَلَيْهِ على الشيطان مَنْ تَوَلَّاهُ تبعه و الضمير للشأن فَأَنَّهُ يُضِلُّهُ خبر لمن أو جواب له و المعنى كتب عليه إضلال من تولاه لأنه جبل عليه وَ يَهْدِيهِ إِلى عَذابِ السَّعِيرِ بالحمل على ما يؤدى إليه (۶).

و قال فى قوله فِي أُمْنِيَّتِهِ فى تشهيه بما يوجب (۷) اشتغاله بالدنيا

كَما قالَ

ص: ۱۸۲

۱- ۱. فيه اختصار و الموجود فى المصدر: لان الاشتراك فى اللوازم الثبوتيه لا يدلّ على الاشتراک فى الملزومات فكيف اللوازم السلبيه؟.

۲- ۲. فى المصدر: فان قال: لئلا يفضى الى التلبيس.

۳- ۳. فى المصدر: فللمدعى.

۴- ۴. تفسير الرازىّ ۲۲: ۲۰۱- ۲۰۳.

۵- ۵. يقال: شجره مرداء اى لا ورق لها، و رمله مرداء: لا نبت عليها و غلام أمرد لم تنبت لحيته. و مردت الغصن: القيت عنه لحاءه.

۶- ۶. أنوار التنزيل ۲: ۹۵.

۷- ۷. فى المصدر: ما يوجب.

صلى الله علیه و آله: وَ إِنَّهُ لَیُغَانُ (١) عَلَی قَلْبِی فَأَسْتَغْفِرُ اللَّهَ فِی الْیَوْمِ سَبْعِینَ مَرَّهً.

فَیَنْسَخُ اللَّهُ ما یُلْقِی الشَّیْطانُ فیبطله و یذهب به بعصمته عن الرکون و الإرشاد إلی ما یزیحه ثُمَّ یُحْکِمُ اللَّهُ آیاتِهِ ثم یثبت آیاته الداعیه إلی الاستغراق فی أمر الآخره وَ اللَّهُ عَلِیمٌ بأحوال الناس حَکِیمٌ فیما یفعله بهم لِیَجْعَلَ ما یُلْقِی الشَّیْطانُ عله لتمکین الشیطان منه لِلَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ شک و نفاق وَ الْقاسِیَهِ قُلُوبُهُمْ المشرکین (٢).

أقول

قد مضت الأقوال فی نزول الآیه فی المجلد السادس.

مِنْ هَمَزاتِ الشَّیاطِینِ أی وساوسهم أَنْ یَحْضُرُونِ أن یحوموا حولی فی شی ء من الأحوال (٣) فَکُبْکِبُوا فِیها هُمْ وَ الْغاوُونَ أی الآلهه و عبدتهم و الکبکبه تکریر الکب معناه أنه ألقی فی النار ینکب مره بعد أخری حتی یستقر فی قعرها وَ جُنُودُ إِبْلِیسَ متبعوه من عصاه الثقلین أو شیاطینه (۴) وَ ما تَنَزَّلَتْ بِهِ الشَّیاطِینُ کما زعمت المشرکون أنه من قبیل ما یلقی الشیطان إلی الکهنه وَ ما یَنْبَغِی

لَهُمْ و ما یصلح لهم أن ینزلوا به وَ ما یَسْتَطِیعُونَ و ما یقدرون إِنَّهُمْ عَنِ السَّمْعِ لکلام الملائکه لَمَعْزُولُونَ أی مصرفون عن استماع القرآن من السماء قد حیل بینهم و بین السمع بالملائکه و الشهب.

قیل و ذلک لأنه مشروط بمشارکه فی صفات الذات و قبول فیضان الحق

ص: ١٨٣

١- ١. فی النهایه: فیه: انه لیغان علی قلبی حتّی استغفر اللّه فی الیوم سبعین مره، الغین: الغیم و غینت السماء تغان: إذا اطبق علیها الغیم، و قیل: الغین: شجر ملتف. اراد ما یغشاه من السهو الذی لا یخلو منه البشر لان قلبه أبدا کان مشغولا باللّه تعالی فان عرض له وقتا ما عارض بشری یشغله: من أمور الأمه و الملّه و مصالحهما عد ذلک ذنبا و تقصیرا فیفزع الی الاستغفار انتهی أقول: لعل الصحیح انه أراد توجهه الی الخلق و الی المأکل و المشرب و لوازمها و ما یطرأ علی الإنسان من اللوازم البشریه.

٢- ٢. أنوار التنزیل ٢: ١٠٧ و ١٠٨.

٣- ٣. أنوار التنزیل ٢: ١٢٧ و ١٢٨.

۴- ۴. أنوار التنزیل ٢: ١٨٢.

و نفوسهم حينئذ ظلمانيه شريره(۱) ثم لما بين سبحانه أن القرآن لا يصح أن يكون مما تنزلت به الشياطين أكد ذلک ببيان من تنزلت عليه فقال هَلْ أُنَبِّئُكُمْ إلى قوله عَلى كُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ أى كذاب شديد الإثم يُلْقُونَ السَّمْعَ وَ أَكْثَرُهُمْ كاذِبُونَ أى الأفاكون يلقون السمع إلى الشياطين فيتلقون منهم ظنونا و أمارات لنقصان علمهم فيضمون إليها على حسب تخيلاتهم أشياء لا يطابق كذا قيل (۲).

وَ فِي الْكَافِي، فِي خَبَرٍ طَوِيلٍ عَنِ الْبَاقِرِ عليه السلام قَالَ: لَيْسَ مِنْ يَوْمٍ وَ لَيْلَةٍ إِلَّا وَ جَمِيعُ الْجِنِّ وَ الشَّيَاطِينِ تَزُورُ أَئِمَّةَ الضَّلَالِ وَ يَزُورُ أَئِمَّةَ الْهُدَى عَدَدُهُمْ مِنَ الْمَلَائِكَةِ حَتَّى إِذَا أَتَتْ لَيْلَةُ الْقَدْرِ فَهَبَطَ(۳) فِيهَا مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِلَى أُولِي الْأَمْرِ خَلَقَ اللَّهُ أَوْ قَالَ قَيَّضَ اللَّهُ مِنَ الشَّيَاطِينِ بِعَدَدِهِمْ ثُمَّ زَارُوا وَلِيَّ الضَّلَالَةِ فَأَتَوْهُ بِالْإِفْكِ وَ الْكَذِبِ حَتَّى لَعَلَّهُ يُصْبِحُ فَيَقُولُ رَأَيْتُ كَذَا وَ كَذَا فَلَوْ سَأَلَ وَلِيَّ الْأَمْرِ عَنْ ذَلِكَ لَقَالَ رَأَيْتَ شَيْطَاناً أَخْبَرَكَ بِكَذَا وَ كَذَا حَتَّى يُفَسِّرَ لَهُ تَفْسِيراً وَ يُعْلِمَهُ الضَّلَالَةَ الَّتِي هُوَ عَلَيْهَا(۴).

وَ لَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ صدق فى ظنه و هو قوله لَأُضِلَّنَّهُمْ و لَأُغْوِيَنَّهُمْ و قرئ بالتشديد أى حققه إِلَّا فَرِيقاً مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أى إلا فريقا هم المؤمنون لم يتبعوه و تقليلهم بالإضافه إلى الكفار أو إلا فريقا من فرق المؤمنين لم يتبعوه فى العصيان و هم المخلصون مِنْ سُلْطانٍ أى من تسلط و استيلاء إِلَّا لِنَعْلَمَ إلخ أى

۱- ۱. ذكره البيضاوى فى تفسيره ۱: ۱۸۹ و فيه: و قبول فيضان الحق و الانتقاش بالصور الملكوتيه و نفوسهم خبيثه ظلمانيه شريره بالذات لا تقبل ذلک و القرآن مشتمل على حقائق و مغيبات لا يمكن تلقيها الا من الملائكه.

۲- ۲. القائل هو البيضاوى فى أنوار التنزيل ۲: ۱۹۰ و فيه: اكد ذلک بأن بين ان محمّدا صلّى اللّه عليه و سلّم لا يصلح لان تنزلوا عليه من وجهين: احدهما انه يكون على شرير كذاب كثير الاثم فان اتصال الإنسان بالغائبات لما بينهما من التناسب و التواد و حال محمّد صلّى اللّه عليه و سلّم على خلاف ذلک، و ثانيهما قوله يلقون اه.

۳- ۳. فى المصدر: فيهبط.

۴- ۴. أصول الكافى ۱: ۲۵۳.

إلا ليتعلق علمنا بذلك تعلقا يترتب عليه الجزاء أو ليتميز المؤمن من الشاك و المراد من حصول العلم حصول متعلقه مبالغه(۱).

وَ فِی الْکَافِی، عَنِ الْبَاقِرِ علیه السلام قَالَ: کَانَ تَأْوِیلُ هَذِهِ الْآیَهِ لَمَّا قُبِضَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ الظَّنُّ مِنْ إِبْلِیسَ حِینَ قَالُوا لِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِنَّهُ یَنْطِقُ عَنِ الْهَوَی فَظَنَّ بِهِمْ إِبْلِیسُ ظَنّاً فَصَدَّقُوا ظَنَّهُ (۲).

وَ فِی تَفْسِیرِ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ، عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ: لَمَّا أَمَرَ اللَّهُ نَبِیَّهُ صلی الله علیه و آله أَنْ یَنْصِبَ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام لِلنَّاسِ فِی قَوْلِهِ یا أَیُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ فِی عَلِیٍّ بِغَدِیرِ خُمٍّ قَالَ مَنْ کُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلِیٌّ مَوْلَاهُ فَجَاءَتِ الْأَبَالِسَهُ إِلَی إِبْلِیسَ الْأَکْبَرِ وَ حَثَوُا التُّرَابَ عَلَی رُءُوسِهِمْ فَقَالَ لَهُمْ إِبْلِیسُ مَا لَکُمْ قَالُوا إِنَّ هَذَا الرَّجُلَ قَدْ عَقَدَ الْیَوْمَ عُقْدَهً لَا یَحُلُّهَا شَیْ ءٌ إِلَی یَوْمِ الْقِیَامَهِ فَقَالَ لَهُمْ إِبْلِیسُ کَلَّا إِنَّ الَّذِینَ حَوْلَهُ قَدْ وَعَدُونِی فِیهِ عِدَهً لَنْ یُخْلِفُونِی فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَی رَسُولِهِ وَ لَقَدْ صَدَّقَ عَلَیْهِمْ إِبْلِیسُ ظَنَّهُ الْآیَهَ(۳).

إِنَّ الشَّیْطانَ لَکُمْ عَدُوٌّ عداوه عامه قدیمه فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا فی عقائدکم و أفعالکم و کونوا علی حذر منه فی مجامع أحوالکم إِنَّما یَدْعُوا إلخ تقدیر لعداوته و بیان لغرضه (۴).

أَ لَمْ أَعْهَدْ إِلَیْکُمْ یا بَنِی آدَمَ أَنْ لا تَعْبُدُوا الشَّیْطانَ هو من جمله ما یقال لهم یوم القیامه تقریعا و إلزاما للحجه و عهده إلیهم ما نصب لهم من الدلائل العقلیه و السمعیه الآمره بعبادته الزاجره عن عباده غیره و جعلها عباده الشیطان لأنه الآمر بها المزین لها.

۱- ۱. اختصره من أنوار التنزیل ۲: ۲۸۸ و ۲۸۹.

۲- ۲. الحدیث طویل رواه الکلینی فی الروضه: ۳۴۵.

۳- ۳. تفسیر القمّیّ: ۵۳۸ رواه عن أبیه عن ابن أبی عمیر عن ابن سنان.

۴- ۴. أنوار التنزیل ۲: ۲۹۷.

إِنَّهُ لَكَمْ عَـدُوٌّ مُبِينٌ تعليل للمنع عن عبادته بالطاعه فيما يحملهم عليه وَ أَنِ اعْبُدُونِي عطف على أن لا تعبدوا هذا صِـراطٌ مُسْـتَقِيمٌ إشاره إلى ما عهـد إليهم أو إلى عبادته بالطاعه فيما يحملهم عليه و الجمله استئناف لبيان المقتضـى للعهد وَ لَقَدْ أَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثِيراً رجوع إلى بيان معاداه الشيطان مع ظهور عداوته و وضوح إضلاله لمن له أدنى عقل و رأى و الجبل الخلق (۱).

قوله سبحانه وَ حِفْظاً مِنْ كُلِّ شَيْطانٍ مارِدٍ قال البيضاوى حِفْظاً منصوب بإضمار فعله أو العطف على زينه باعتبار المعنى كأنه قال إنا خلقنا الكواكب زينه للسماء و حفظا من كل شيطان مارد خارج عن الطاعه برمى الشهب (۲).

قال الرازى قال ابن عباس يريد حفظ السـماء بالكواكب (۳) من كل شـيطان تمرد على الله قال المفسرون الشياطين يصعدون (۴) إلى قرب السـماء فربمـا سـمعوا كلام الملائكه و عرفوا به ما سـيكون من الغيوب و كانوا يخبرون به ضـعفاءهم و يوهمونهم أنهم يعلمون الغيب فمنعهم الله تعالى عن الصعود إلى قرب السماء بهذه الشهب فإنه تعالى يرميهم بها فيحرقهم بها.

و بقى هاهنا سؤالات الأول هذه الشـهب هل هى من الكواكب التى زين الله السماء بها أم لا و الأول باطل لأن هذه الشهب تبطل و تضـمحل فلو كانت هـذه الشـهب تلك الكواكب الحقيقيه لوجب أن يظهر نقصان كثير فى أعداد كواكب السـماء و معلوم أن هـذا المعنى لـم يوجـد البته و أيضـا فجعلهـا رجومـا للشـياطين ممـا يـوجب النقصـان فى زينـه السـماء فكـان الجمع بين هـذين المقصودين كالمتناقض.

و أما القسم الثانى و هو أن يقال هذه الشهب جنس آخر غير الكواكب المركوزه

ص: ۱۸۶

۱- ۱. أخذه من أنوار التنزيل ۲: ۳۱۵.

۲- ۲. أنوار التنزيل: ۲: ۳۲۰.

۳- ۳. إلى هنا انتهى كلام ابن عبّاس.

۴- ۴. فى المصدر: الشياطين كانوا يصعدون.

فی الفلک فهذا أیضا مشکل لأنه تعالی قال فی سوره تبارک وَ لَقَدْ زَیَّنَّا السَّماءَ الدُّنْیا بِمَصابِیحَ وَ جَعَلْناها رُجُوماً لِلشَّیاطِینِ و الضمیر عائد إلی المصابیح.

و الجواب أن هذه الشهب غیر تلک الثواقب الباقیه و أما قوله وَ لَقَدْ زَیَّنَّا إلخ فنقول کل منیر یحصل فی الجو العالی فهو مصباح لأهل الأرض إلا أن تلک المصابیح منها باقیه علی وجه الدهر آمنه من التغیر و الفساد و منها ما لا یکون کذلک و هی هذه الشهب التی یحدثها الله تعالی و یجعلها رجوما للشیاطین (۱).

الثانی کیف یجوز أن یذهب الشیاطین إلی السماء حیث یعلمون بالتجربه أن الشهب تحرقهم و لا یصلون إلی مقصودهم البته و هل یمکن أن یصدر مثل هذا الفعل عن عاقل فکیف من الشیاطین الذین لهم مزیه فی معرفه الحیل الدقیقه و الجواب أن حصول هذه الحاله لیس له موضع معین و إلا لم یذهبوا إلیه و إنما یمنعون من المصیر إلی مواضع الملائکه و مواضعها مختلفه فربما أن صاروا إلی موضع تصیبهم الشهب و ربما صاروا إلی غیره و لا یصادفون الملائکه فلا تصیبهم الشهب فلما هلکوا فی بعض الأوقات و سلموا فی بعضها جاز أن یصیروا إلی مواضع یغلب علی ظنونهم أنه لا تصیبهم الشهب فیها کما یجوز فیمن یسلک البحر أن یسلکه فی موضع یغلب علی ظنه حصول النجاه هذا ما ذکره الجبائی فی تفسیره.

و لقائل أن یقول إنهم إذا صعدوا فإما أن یصلوا إلی مواضع الملائکه أو إلی غیر ذلک الموضع فإن وصلوا إلی مواضع الملائکه احترقوا و إن وصلوا إلی غیرها لم یفوزوا بمقصود أصلا(۲)

فبعد هذه التجزئه وجب أن یمتنعوا عن هذا العمل.

ص: ۱۸۷

۱- ۱. و یمکن أن یقال: ان تلک الشهب هی الاحجار السماویه التی تقطعت عن کوکب او قطع من بقایا کوکب متهشم موجوده فی جهه من الجو مجذوبه للشمس متی مرت الأرض بجانبها و صارت فی متناول جاذبیتها انجذبت إلیها و احترقت من سرعه هویها و لم یصل الأرض منها شی ء، و ربما وصلت قطعه فغارت فی الأرض علی ما قیل.
۲- ۲. فی المصدر: لم یفوزوا بمقصودهم اصلا.

و الأقرب فى الجواب أن نقول هذه الواقعه إنما تتفق فى الندره فلعلها لم يشتهر بين الشياطين.

الثالث قالوا دلت التواريخ المتواتره على أن حدوث الشهب كان حاصلا قبل مجى ء النبى صلى الله عليه و آله و لذلك (١)

فإن الحكماء الذين كانوا موجودين قبل مجى ء النبى صلى الله عليه و آله بزمان طويل ذكروا ذلك و تكلموا فى سبب حدوثه.

و أجاب القاضى بأن الأقرب أن هذه الحاله كانت موجوده قبل النبى لكنها كثرت فى زمانه صلى الله عليه و آله فصار بسبب الكثره معجزا(٢)

انتهى.

و أقول يمكن أن يقال فى الجواب عن السؤال الأول أما أولا فبأنه على تقدير كون المراد بالمصابيح الكواكب نمنع عدم التغير فى أعدادها لأن جميعها غير مرصوده لا سيما على القول بأن المجره مركبه من الكواكب الصغيره.

و أما ثانيا فبأن يقال يجوز أن يخلق الله تعالى فى موضع الكوكب الذى يرمى به الشياطين كوكبا آخر فلا يحس بزواله.

و أما ثالثا فبأن يقال لعله ينفصل من الكوكب جسم يحرق الشياطين و يهلكهم مع بقاء الكوكب كما ينفصل عن النار شعل محرقه مع بقائها و الشهاب فى الأصل شعله نار ساطعه و منه قوله تعالى آتِيكُمْ بِشِهابٍ قَبَسٍ و أما السؤال الثانى فأجاب الشيخ رحمه الله فى التبيان عنه بأنهم ربما جوزوا أن يصادفوا موضعا يصعدون منه ليس فيه ملك يرميهم بالشهب أو اعتقدوا أن ذلك غير صحيح و لم يصدقوا من أخبرهم أنهم رموا حين أرادوا الصعود.

و قيل فى الجواب إذا جاء القضاء عمى البصر فإذا قضى الله على شيطان بالحرق قبض (٣) الله من نفسه ما يبعثه على الإقدام على الهلكه و ربما غفل عن التجربه لشده حرصه على درك المقصود و قد يقال فى الجواب عن الثالث بأن ما حدث بولادته صلى الله عليه و آله

١- ١. لم يذكر فى المصدر قوله: و لذلك.

٢- ٢. تفسير الرازىّ ٢۶: ١٢٠ و ١٢١.

٣- ٣. هكذا فى النسخ و لعلّ الصحيح: قيض اللّه، اى قدر اللّه.

و بعثه هو طرد الشياطين بالشهب الثواقب لا وجودها مع أن طائفه زعموا أن هذه الشهب ما كانت موجوده قبل البعث و رووه عن ابن عباس و أبی بن کعب قالوا لم یرم بنجم منذ رفع عيسى ابن مريم عليه السلام حتى بعث رسول الله صلى الله عليه و آله فرمی بها فرأت قريش أمرا ما رأوه قبل ذلک فجعلوا يسيبون أنعامهم و يعتقون رقابهم يظنون إبان الفناء فبلغ ذلک بعض أکابرهم فقال لم فعلتم ذلک فقالوا رمی بالنجوم فرأينا تتهافت فی السماء فقال اصبروا فإن تکن نجوم معروفه فهو وقت فناء الدنيا و إن کانت نجوم لا تعرف فهو أمر حدث فنظروا فإذا هی لا تعرف فأخبروه فقال فی الأمر مهله و هذا عند ظهور نبی فما مکثوا إلا يسيرا حتى قدم أبو سفيان على أخواله و أخبر أولئک الأقوام أنه ظهر محمد بن عبد الله صلى الله عليه و آله و يدعى أنه نبی مرسل و هؤلاء زعموا أن کتب الأوائل قد توالت عليها التحريفات فلعل المتأخرين ألحقوا هذه المسأله بها طعنا منهم فی هذه المعجزه و کذا الأشعار المنسوبه إلى أهل الجاهليه لعلها مختلقه عليهم لذلک.

قوله تعالى لا يَسَّمَّعُونَ إِلَى الْمَلَإِ الْأَعْلى قال البيضاوی کلام مبتدأ لبيان حالهم بعد ما حفظ السماء عنهم و لا يجوز جعله صفه ل كُلِّ شَيْطانٍ فإنه يقتضی أن يکون الحفظ من شياطين لا يسمعون و الضمير لکل باعتبار المعنى و تعديه السماع بإلى لتضمنه معنى الإصغاء مبالغه لنفيه و تهويلا لما يمنعهم و يدل عليه قراءه حمزه و الکسائی و حفص بالتشديد من التسمع و هو طلب السماع و الملأ الأعلى الملائکه أو أشرافهم وَ يُقْذَفُونَ يرمون مِنْ كُلِّ جانِبٍ من السماء إذا قصدوا صعوده دُحُوراً عله أی للدحور و هو الطرد أو مصدر لأنه و القذف متقاربان أو حال بمعنى مدحورين أو منزوع عنه الباء جمع دحر و هو ما يطرد به و يقويه القراءه بالفتح و هو يحتمل أيضا أن يکون مصدرا کالقبول أو صفه له أی قذفا دحورا وَ لَهُمْ عَذابٌ واصِبٌ أی عذاب آخر دائم أو شديد و هو عذاب الآخره إِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ استثناء من واو يسمعون و من بدل منه و الخطف الاختلاس و المراد اختلاس کلام الملائکه مسارقه و أتبع بمعنى تبع و الثاقب المضی ء(1).

ص: 189

1- 1. أنوار التنزيل 2: 320 و 321 و فيه اختصار.

أقول

و قد مر بعض الكلام فى بعض هذه الآيات.

و قال البيضاوى طَلْعُها أى حملها مستعار من طلع الثمر لمشاركته إياه فى الشكل أو لطلوعه من الشجر كَأَنَّهُ رُؤُسُ الشَّياطِينِ فى تناهى القبح و الهول و هو تشبيه بالمتخيل كتشبيه الفائق فى الحسن بالملك و قيل الشياطين حيات هائله قبيحه المنظر لها أعراف و لعلها سميت بها لذلك (١).

و قال وَ الشَّياطِينَ عطف على الريح كُلَّ بَنَّاءٍ وَ غَوَّاصٍ بدل منه وَ آخَرِينَ مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفادِ عطف على كل كأنه فصل الشياطين إلى عمله استعملهم فى الأعمال الشاقه كالبناء و الغوص و مرده قرن بعضهم مع بعض فى السلاسل ليكفوا عن الشر و لعل أجسامهم شفافه صلبه فلا ترى و يمكن تقييدها هذا و الأقرب أن المراد تمثيل كفهم عن الشرور بالإقران فى الصفد و هو القيد(٢).

و قال الرازى و هاهنا بحث و هو أن هذه الآيات داله على أن الشياطين لها قوه عظيمه و بسبب تلك القوه قدروا على بناء الأبنيه القويه التى لا يقدر عليها البشر و قدروا على الغوص فى البحار و احتاج سليمان عليه السلام إلى قيدهم و لقائل أن يقول هذه الشياطين إما أن تكون أجسادهم كثيفه أو لطيفه فإن كان الأول وجب أن يراهم من كان صحيح الحاسه إذ لو جاز أن لا نراهم مع كثافه أجسادهم فليجز أن يكون بحضرتنا جبال عاليه و أصوات هائله لا نراها و لا نسمعها و ذلك دخول فى السفسطه فإن كان الثانى و هو أن أجسادهم ليست كثيفه بل لطيفه رقيقه فمثل هذا يمتنع أن يكون موصوفا بالقوه الشديده و أيضا لزم أن تتفرق أجسادهم و أن تتمزق بسبب الرياح القويه و أن يموتوا فى الحال و ذلك يمنع وصفهم بالآلات القويه(٣).

و أيضا الجن و الشياطين إن كانوا موصوفين بهذه الشده و القوه فلم لا يقتلون العلماء و الزهاد فى زماننا و لم لا يخربون ديار الناس مع أن المسلمين مبالغون فى إظهار لعنتهم و عداوتهم و حيث لا يحس شى ء من ذلك علمنا أن القول بإثبات الجن و الشياطين ضعيف.

ص: ١٩٠

١- ١. أنوار التنزيل ٢: ٣٢٦.

٢- ٢. أنوار التنزيل ٢: ٣٤٦.

٣- ٣. فى المصدر: و ذلك يمنع من وصفهم ببناء الابنيه القويه.

و اعلم أن أصحابنا يجوزون أن تكون أجسامهم كثيفه مع أنا لا نراها و أيضا لا يبعد أن يقال أجسامهم لطيفه بمعنى عدم اللون و لكنها صلبه بمعنى أنها لا تقبل التفرق و أما الجبائى فقد سلم أنها كانت كثيفه الأجسام و زعم أن الناس كانوا يشاهدونهم فى زمن سليمان عليه السلام ثم إنهم لما توفى سليمان عليه السلام أمات الله تلك الجن و الشياطين و خلق نوعا آخر من الجن و الشياطين و الموجود فى زماننا ليس إلا من هذا الجنس (۱)

و الله أعلم انتهى (۲).

قال الطبرسى رحمه الله وَ آخَرِينَ أى و سخرنا له آخرين من الشياطين مشددين (۳) فى الأغلال و السلاسل من الحديد و كان يجمع بين اثنين و ثلاثه منهم فى سلسله لا يمتنعون عليه إذا أراد ذلك بهم عند تمردهم.

و قيل إنه إنما كان يفعل ذلك بكفارهم فإذا آمنوا أطلقهم (۴).

بِنُصْبٍ وَ عَذابٍ أى بتعب و مكروه و مشقه و قيل بوسوسه فيقول له طال مرضك و لا يرحمك ربك انتهى (۵).

و قال البيضاوى فى قوله تعالى فَإِذا سَوَّيْتُهُ عدلت خلقته اسْتَكْبَرَ تعظم و كانَ أى و صار أو فى علم الله فَبِعِزَّتِکَ فبسلطانك و قهرك فَالْحَقُّ وَ الْحَقَّ أَقُولُ أى فأحق الحق و أقوله.

و قيل الحق الأول اسم الله تعالى و نصب بحذف حرف القسم و جوابه لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْکَ وَ مِمَّنْ تَبِعَکَ مِنْهُمْ أَجْمَعِينَ و ما بينهما اعتراض و هو على الأول جواب محذوف و الجمله تفسير للحق المقول و قرأ عاصم و حمزه برفع الأول على الابتداء

۱- ۱. فى المصدر: من الجن و الشياطين تكون اجسامهم فى غايه الرقه و لا يكون لهم شى ء من القوّه و الموجود فى زماننا من الجن و الشياطين ليس الامن هذا الجن.

۲- ۲. تفسير الرازىّ ۲۶: ۲۱۰ و ۲۱۱.

۳- ۳. فى المصدر: مشدودين.

۴- ۴. مجمع البيان ۸: ۴۷۷.

۵- ۵. مجمع البيان ۸: ۴۷۸.

أى الحق يمينى أو قسمى أو الخبر أى أنا الحق (١) وَ إِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطانِ نَزْغٌ أى نخس به شبه وسوسته لأنها بعث على ما لا ينبغى كالدفع بما هو أسوأ و جعل النزغ نازغا على طريقه جد جده أو أريد به نازغ وصفا للشيطان بالمصدر فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ

هُوَ السَّمِيعُ لاستعاذتك الْعَلِيمُ بنيتك أو بصلاحك (٢) وَ مَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمنِ يتعامى (٣) و يعرض عنه لفرط اشتغاله بالمحسوسات أو انهماكه فى الشهوات نُقَيِّضْ نقدر و نسبب لَهُ شَيْطاناً فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ يوسوسه و يغويه (۴)

دائما.

أقول

وَ فِي الْخِصَالِ، عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام: مَنْ تَصَدَّى بِالْإِثْمِ أَعْشَى عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ تَعَالَى وَ مَنْ تَرَكَ الْأَخْذَ عَمَّنْ أَمَرَ اللَّهُ بِطَاعَتِهِ قَيَّضَ لَهُ شَيْطاناً فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ (۵).

سَوَّلَ لَهُمْ قيل أى سهل لهم اقتراف الكبائر و قيل حملهم على الشهوات وَ أَمْلى لَهُمْ أى و أمد لهم فى الآمال و الأمانى أو أمهلهم الله و لم يعاجلهم بالعقوبه(۶) اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطانُ أى استولى عليهم و هو مما جاء على الأصل فَأَنْساهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ لا يذكرونه بقلوبهم و لا بألسنتهم أُولئِكَ حِزْبُ الشَّيْطانِ جنوده و أتباعه أَلا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطانِ هُمُ الْخاسِرُونَ لأنهم فوتوا على أنفسهم النعيم المؤبد و عرضوها للعذاب المخلد(٧).

كَمَثَلِ الشَّيْطانِ قال البيضاوى أى مثل المنافقين فى إغراء اليهود على القتال كمثل الشيطان إِذْ قالَ لِلْإِنْسانِ اكْفُرْ أغراه على الكفر إغراء الآمر المأمور فَلَمَّا

ص: ١٩٢

١- ١. أنوار التنزيل ٢: ٣۵٠ و ٣۵١.

٢- ٢. أنوار التنزيل ٢: ٣٨٩.

٣- ٣. فى المصدر:[يتعام] و هو الصحيح.

۴- ۴. أنوار التنزيل ٢: ۴٠٨.

۵- ۵. الخصال ٢: ۶٣٣ و ۶٣۴ طبعه الغفارى و فيها:[من صدئ] و فيها:[قيض اللّه له] و الحديث من أجزاء حديث اربعمائه.

۶- ۶. أنوار التنزيل ٢: ۴٣٨.

٧- ٧. أنوار التنزيل ٢: ۵٠٧.

کَفَرَ قالَ إِنِّی بَرِی ءٌ مِنْکَ تبرأ عنه مخافه أن یشارکه فی العـذاب و لا ینفعه ذلک کما قال إِنِّی أَخافُ اللَّهَ رَبَّ الْعالَمِینَ إلی قوله جَزاءُ الظَّالِمِینَ و المراد من الإنسـان الجنس و قیـل أبو جهل قال له إبلیس یوم بـدر لا غالِبَ لَکُمُ الْیَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَ إِنِّی جارٌ لَکُمْ الآیه و قیل راهب حمله علی الفجور و الارتداد(۱).

وَ لَقَدْ زَیَّنَّا أقول قد مر الکلام فیها فی باب السماوات.

مِنْ شَرِّ الْوَسْواسِ الْخَنَّاسِ قال الطبرسـی رحمه الله فیه أقوال أحدها أن معناه من شـر الوسوسه الواقعه من الجنه التی یوسوسها فی صـدور النـاس فیکون فاعل یوسوس ضـمیر الجنه و إنما ذکر لأن الجنه و الجن واحـد و جازت الکنایه عنه و إن کان متأخرا لأنه فی نیه التقدم.

و ثانیها أن معناه من شر ذی الوسواس و هو الشیطان کما جاء فی الأثر أنه یوسوس فإذا ذکر ربه خنس.

ثم وصـفه الله تعـالی بقوله الَّذِی یُوَسْوِسُ فِی صُـدُورِ النَّاسِ مِنَ الْجِنَّهِ وَ النَّاسِ أی بالکلام الخفی الـذی یصل مفهومه إلی قلوبهم من غیر سـماع ثم ذکر أن هذا الشـیطان الذی یوسوس فی صدور الناس من الجنه و هم الشیاطین کما قال سبحانه إِلَّا إِبْلِیسَ کانَ مِنَ الْجِنِ (۲) ثم عطف بقوله وَ النَّاسِ علی الوسواس و المعنی من شر الوسواس و من شر الناس کأنه أمر أن یستعیذ من شر الجن و الإنس.

و ثالثها أن معناه من شـر ذی الوسواس الخناس ثم فسره بقوله مِنَ الْجِنَّهِ وَ النَّاسِ کما تقول نعوذ بالله من شر کل مارد من الجن و الإنس و علی هذا فیکون وسواس الجنه هو وسواس الشیطان و فی وسواس الإنس وجهان أحدهما أنه وسوسه الإنسان نفسه.

و الثانی إغواء من یغویه من الناس و یدل علیه قوله شَیاطِینَ الْإِنْسِ وَ الْجِنِ (۳)

ص: ۱۹۳

۱- ۱. أنوار التنزیل ۲: ۵۱۱ و ۵۱۲.

۲- ۲. الکهف: ۵۱.

۳- ۳. الأنعام: ۱۱۲.

فشیطان الجن یوسوس و شیطان الإنس یأتی علانیه و یری أنه ینصح و قصده الشر قال مجاهد الخناس الشیطان إذا ذکر الله سبحانه خنس و انقبض و إذا لم یذکر الله انبسط علی القلب و یؤیده

مَا رُوِیَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِکٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِنَّ الشَّیْطَانَ وَاضِعٌ خَطْمَهُ عَلَی قَلْبِ ابْنِ آدَمَ فَإِذَا ذَکَرَ اللَّهَ سُبْحَانَهُ خَنَسَ وَ إِنْ نَسِیَ الْتَقَمَ قَلْبَهُ فَذَلِکَ الْوَسْوَاسُ الْخَنَّاسُ.

و قیل الخناس معناه الکثیر الاختفاء بعد الظهور و هو المستتر المختفی عن أعین الناس لأنه یوسوس من حیث لا یری بالعین

وَ رَوَی الْعَیَّاشِیُّ بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبَانِ بْنِ تَغْلِبَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: مَا مِنْ مُؤْمِنٍ إِلَّا وَ لِقَلْبِهِ فِی صَدْرِهِ أُذُنَانِ أُذُنٌ یَنْفُثُ فِیهَا الْمَلَکُ وَ أُذُنٌ یَنْفُثُ فِیهَا الْوَسْوَاسُ الْخَنَّاسُ فَیُؤَیِّدُ اللَّهُ الْمُؤْمِنَ بِالْمَلَکِ وَ هُوَ قَوْلُهُ سُبْحَانَهُ وَ أَیَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ (۱).

**[ترجمه]اگر اندام آدمی که طبعا درست و سالم باشند برای کردن و نکردن هر دو آماده اند و تا در دل گرایشی به کردن یا نکردن پدید نیاید کاری انجام نمی شود و این گرایش باید به حد جزم و تصمیم قطعی رسد، و این گرایش نیاز به دانستن و اطمینان به سود یا زیان کار دارد و تا چنین شناختی در مورد سود یا زیان آن عمل دانسته نشود، گرایشی به کردن و یا نکردن آن پدید نمی آید. خلاصه اینکه آدمی چون چیزی را تصور کند یا آن را سازگار و مناسب یا ناساز یابد، و یا نسبت به آن بی تفاوت باشد. اگر سازگار یابد به انجام آن گریش پیدا کند. اگر ناسازگار یابد، تصمیم به ترک آن گیرد، و اگر هیچ کدام از این دو نباشد، گرایشی در وی به وجود نیاید. و پس از گرایش قاطع به انجام آن عمل، توانائی لازم است. از این رو در نتیجه می گوییم: هر کار باید از مرکب از دو نیروی توانائی و گرایش باشد که شیطان در آن ها اثری ندارد. اعتقاد به خوب بودن یا بد بودن چیزی که جز تصور ذات آن است، لازم است و شیطان در آن اثری ندارد چنانچه در گرایش به آن نیز بی اثر است و شیطان در این مقدمات همه هیچ اثری ندارد جز اینکه چیزی را به یاد آدمی آرد. مانند این که از چهره زنی غافل است و شیطان آن را به یادش آورد، و به جز این کار توانائی ندارد و همین است که خدا از او حکایت کرده که «وَ ما کانَ لِی عَلَیْکُمْ مِنْ سُلْطانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُکُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِی» یعنی نبود از من جز خاطره اندازی و در مراتب دیگر اثر نداشتم و از من نبودند، در اینجا دو سوال پیش می آید:

۱.

چگونه شیطان می تواند به درون اندام آدمی در آید و او را وسوسه کند.

و پاسخ اینکه مردم در باره فرشته و شیطان دو قول دارند.

نخست: هر چیزی جز خداوند در عقل از سه بخش خارج نیست، یا در مکان است، یا حال در مکانی است و یا نه این و نه آن، و دلیلی بر نشدن بخش سوم نیست بلکه دلیل بر حتمی بودنش بسیار است و آن را ارواح خوانند که اگر پاک و مقدس باشند فرشته اند و اگر بد و بدخواه و جسم دوست و تاریکی طلب دیوان اند.

بنا بر این شیطان جسم نیست که نیاز به درون رفتن به تن داشته باشد، بلکه جوهری روحانی بدکار و سرگرم به آزار بشر است . نفس آدمی نیز چنین است بنا بر این بعید نیست که ارواح در جوهر نفس آدمی انواعی از وسوسه ها و امور باطل را القا کنند.

و یکی از دانشمندان در این باره احتمال دومی آورده و گفته است: نفس ناطقه آدمی انوع مختلفی دارد و هر دسته ای از آن ها زیر سرپرستی یک روح آسمانی اند، یک نوع نفوس آدمی خوش خلق و خوش کردار و شادمان و آسان کردارند و وابسته به روح مخصوصی از ارواح آسمانی اند، و دسته دیگر تند و سخت دل ولی پاک و وابسته به روح آسمانی دیگراند، این ارواح آدمی چون یاراند برای آن روح آسمانی و چون دست آورد و شاخه ای از اوبه شمار می روند، و آن روح آسمانی سرپرست و رهنمای آن ها است و در حال بیداری و خواب به آنها الهام می کند.

قدما این روح آسمانی را طباع تام می نامیدند، و بی تردید این روح آسمانی که مایه و سرچشمه است قبیله های فزون و نتایج فراوان دارند که همه از جنس روح آدمی اند و به سبب هم شکلی و هم جنسی به یکدیگر در کارها کمک می کنند.

و اگر آن ها پاک و خوب هستند، فرشته اند و آن کمک الهام است، و اگر بد و زشت کارند شیاطین اند و آن کمک وسوسه نام دارد.

و یکی از دانشمندان احتمال سومی آورده و گفته است: نفوس آدمی چون از تن جدا شوند هر صفتی که از آن بدن ها به دست آورده اند، نیرومند می گردد، و چون آدم زنده دیگر روحی هم شکل آن داشته باشد میان آن ها پیوندی پدید آید و یاور جانی گردد که در بدن است و به سبب هم جنسی در کارها به او کمک می کند.

سپس این معنا اگر در حوزه کار نیک و خوب باشد، الهام است و اگر در حوزه کار بد باشد، وسوسه است.

این امور وجوهی است متفرع بر اثبات جواهر قدسیه مجرد از جسم و مکان، و قول به وجود ارواح پاک و ناپاک سخنی مشهور است.

اما قول دوم که باید فرشته و پری جسم باشند، می گوییم نمی شود جسم کثیف باشند بلکه باید گفت جسم لطیفند و خدا آن ها را ترکیب عجیبی آفریده که با وجود لطافت؛ جدا شدن و پاره شدن و تباهی و نابودی ندارند، و نفوذ جسم لطیف در ژرفای جسم کثیف غیر ممکن نیست، چنانچه روح آدمی جسم لطیف است و در ژرفنای تن نفوذ کرده است.

و چون این معقول است چرا بعید باشد که اجسام لطیف دیگر در درون این جسم درآیند، آیا نیست که جرم آتش درون جرم زغال روان گردد و آب گُل در جسم گُل است و روغن کُنجد در کُنجد نیز جاری گردد. در این جا نیز وضع بر همین منوال است. بتابر این روشن شد که عقیده به وجود پری و دیو نه خلاف عقل است و نه خلاف دلیل. و اصرار بر انکارش تنها در اثر نادانی و کم هوشی است.

و چون امکان وجود شیاطین بطور کلی روشن شد، شایسته است که بگوییم فرشته ها از نور آفریده شده اند و شیاطین از دود و

شراره آتش، چنـانچه خداونـد می فرمایـد: «و پیش از آن، جن را از آتشـی سوزان و بی دود خلق کردیم - . الحجر / ۲۷ - » و این سـخن نزد فلاسـفه پیشین مشهور است و شایسته نیست که انسان عاقل آن را از صاحب شریعت ما صلوات اللّٰه علیه نپذیرد. پایان - . تفسیر الرازی ۱۹ : ۱۱۲ – ۱۱۴ - .

بیضاوی می گوید: «فَلا تَلُومُونِی» مرا سـرزنش نکنید به سـبب وسوسه کردن شـما، چون کسـی که اعلام دشمنی کرده به سبب این چیزها نبایـد سـرزنش شود: «و خود را سـرزنش کنیـد» که دعوت مرا پذیرفتید و در برابر دعوت من از پروردگارتان فرمان نبردیـد، من نتوانم به فریـاد شـما برسم از عـذاب و شـما نتوانیـد به فریاد من برسـید من به بت پرستی شـما کافرم و امروز از آن بیزارم.

و درباره سخن خداوند: «وَ حَفِظْناها مِنْ كُلِّ شَيْطانٍ رَجِيمٍ» می گوید: یعنی نتوانند بر آن غالب شوند و اهل آن را وسوسه کنند و اثری در کار آن ها داشـته باشـند و بر حالشان آگاه شوند جز آنکه اخبار را مخفیانه گوش دهند، و از آسمانی ها به مناسبت هم گوهری خبری بربایند یا از اوضاع و حرکات کواکب چیزی بفهمند.

و از ابن عباس روایت شـده است که: از آسـمانها منع نشده بودند و چون عیسـی زاده شد، از ورود به سه آسـمان منع شدند، و چون محمّد صلّی اللّٰه علیه و آله به دنیا آمد از ورود به همه آسـمانها بوسـیله شـهاب منع شدند، و وجود شهاب پیش از زایش ایرادی ندارد زیرا بسا اسباب دیگر دارد.

و گفته انـد: اسـتثنا منقطع است یعنی هر که استراق سـمع کنـد، شـهابی روشن به دنبـال او روان شود که برای هر بینـایی ظـاهر است.

شهاب: شعله فروزان آتش است و به اختر و نیزه هم گویند که درخشش دارند - . انوار التنزیل ۱ : ۶۴۵ و ۶۴۶ - .

رازی در باره «إِلَّا إِبْلِيسَ» گفته است: همه اتفاق نظر دارند که ابلیس فرمان سجده کردن بر آدم داشت و در این اختلاف دارند که فرشـته بود یـا نه؟ و ظـاهر آن است که خـدا تعالی بی واسـطه با ابلیس گفتگو کرده و ابلیس هم با خـدا سـخن گفته است. سوال این است که چگونه ابلیس سرور کفر با خداوند که اعظم و اشرف درجات است، هم سخن شود ؟

شایـد پاسخ این باشـد که هم سـخنی با خـدا هر گاه با ارجمنـدی و احترام باشد نه بر سبیل اهانت و خوار کردن اعظم و عالی است - . تفسیر الرازی ۱۹ : ۱۸۲ و ۱۸۳ - .

در باره سـخن خداونـد:«فَاخْرُجْ مِنْها» بیضاوی می گویـد: یعنی بیرون برو از آسـمان یا بهشت یا از گروه فرشـته ها که تو رانده شدی از نیکی و ارجمندی و سـزاوار سنگباران یا شهاب سوزان اید و در این تهدید پاسخ شبهه او هست، و این لعن بر تو باد تا روز جزا ، که در این روز به پایان رسد چون مناسب دوران تکلیف است نه دوران جزاء و گفته اند: در رستاخیز جارچی لعنتی بر ستمکاران کند که این لعن در برابر آن فراموش گردد.

گفته انـد: این انـدازه لعن بنا بر نظر مردم تعبیر شده که دورتر از آن تصور نکنند، گفته اند: در آن روز عذابی کشد که لعن را

فراموش کنـد و بی اثر شـود و گفت: پروردگـارا مرا مهلت بـده تـا روزی که مبعوث شونـد خواست فرصت اغواء و رهـائی از مرگ یابد، زیرا پس از رستاخیز مرگ نیست و در مورد نخست اجابت شد و در دومی نه، فرمود: تو تا روز وقت معلوم مهلت داده شـده ایـد که برای مرگ تو نزد خـدا تعیین شده است، یا برای انقراض همه بشـر که نزد جمهور پس از دمیدن نخست در صور اتفاق می افتد. و بسا مقصود از هر سه همان روز قیامت باشد و اختلاف تعبیر به سبب اختلاف اعتبار است، نخست با روز جزا از آن تعبیر شـده است برای آنچه گـذشت، دوم بـا روز بعث از آن تعبیر شـده است که علم به پایان تکلیف و نا امیـدی از گمراهی حاصل می شود، و روز معلوم است که از این دو جمله دانسـته شـده، و از آن برداشت نمی شود که نمیرد زیرا بسا در آغاز روز بعث بمیرد، و مردم در میان آن مبعوث شوند.

«قـالَ رَبِّ بِمـا أَغْوَيْتَنِي» یعنی سوگنـد به اغوایت که هر آنچه در زمین است برایشان آرایش دهم و آنها را به هر گناهی کشانم که دنیا آماده برای فریب است که فرموده « امّا او به زمین [دنیا] گرایید - . الاعراف / ۱۷۵ - »

و گفته انـد: یعنی برای اینکه اغوایم کردی چنین کنم، و معتزله اغواء را به غی تاویـل کننـد یـا به سـبب سـازی برای آن مـانند فرمان به سجده بر آدم، و یا گویند منظور گمراه کردن او از بهشت است - . انوار التنزیل ۱ : ۶۴۸ و ۶۴۹ - .

رازی می گوید: اصـحاب ما به این آیه اسـتناد کرده اند که خداوند تعالی بسا کافر را فرا خواند و او را از دین گمراه کند و به چند وجه از حق بگرداند.

۱.

ابلیس مهلت خواست که تا روز رسـتاخیز بماند با اینکه صریحا گفت برای این می خواهد زنده بماند تا آدمیزاد را اغوا کند، و خدا به او آری گفت و مهلت داد، و اگر خدا در این دنیا صلاح مکلفان را می خواست او را در این مدت دراز مهلت نمی داد و بر گمراه کردن آدمی قدرت نمی داد.

۲.

بزرگـان پیغمبران و اولیـاء خداونـد کوشـا و در تلاـش انـد برای هدایتـد آدمیـان به دین حق و ابلیس و خانـدان و پیروانش در کوشـش و تلاش انـد برای گمراه کردن آنها، و اگر مراد خدا ارشاد و هدایت بود باید مرشدان به حق را بر جا نهد و گمراهان را هلاک کند، و چون چنین نکرده می دانیم گمراهی و کفر آنان را می خواهد .

سپس گفته است: در رد اشـکال نخست معتزله دو وجه ذکر کرده انـد: یکی: از جبائی است که می گوید: خدا تعالی برای آن به ابلیس این مـدت دراز مهلت داد چون می دانست احوال مردم بر اثر وسوسه او در کفر و ایمـان تفـاوت نمی کنـد، و چنانچه اگر ابلیس و وسوسه های او هم نباشد، کافر و گناه کار بی کم و کاست هستند، و چون چنین است او را مهلت داده است.

دوم: ابو هاشم می گویـد: بعیـد نیست این که می گویند وسوسه ابلیس باعث گمراهی نشود و موجب گناه نباشد تنها اثری که دارد این است که دوری از گنـاه و کفر را دشوار می کنـد و اگر نبود دوری از آن هـا آسـان تر بود و این خلاـف کـار حکیم

نیست چنانچه دشواری و امور مبهم سبب پدید آمدن شبهه ها است و کار مکلف را سخت کند، و این دو پاسخ از اعتراض دوم هستند - . تفسیر الرازی ۱۹ : ۱۸۲ – ۱۸۸ - .

«هذا صِراطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ» چند تفسیر دارد.

یکم: ابلیس زمانی که گفت «إلّا عبادك المخلَّصين» لفظ «مخلصين» بر اخلاص دلالت دارد، و لفظ «هذا» به آن بر می گردد، و معنی آن این است که اخلاص راهی است به سوی من و راست است و مایه ارجمندی نزد من است. حسن می گوید: یعنی این راهی است که به سوی من مستقیم است، و برخی دیگر گفته اند: این راه کسی است که به سوی من حرکت می کند، بطوی که او بر رضوان و کرامت من گذر می کند. و آن همانند این است که گفته شود: راه تو است به سوی من.

دوّم: یعنی اخلاص راه بندگی است و بندگی راه راست به درگاه من، گفته شده: چون ابلیس گفت آدمیزاد را گمراه کنم جز آنکه خداوند به توفیق خود از او نگه داری کند و این متضمن واگذاری کار به خداوند تعالی و خواست اوست. و این که خداوند می فرماید: « این راهی است به سوی من» یعنی واگذاری کارها به اراده من «راهی است مستقیم».

«إِنَّ عِبادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطانٌ» برای بیان این است که چون ابلیس گفت زمین را برای بنده های غیر مخلص تو آرایش دهم گویا بر غیر مخلصین تسلطی دارد و خدا بیان کرد که به هیچ کس تسلط ندارد بلکه هر که پیرو او گردد به اختیار خود کرده نه به واسطه تسلط ابلیس. لذا خداوند در این آیه دروغ و کذب وی را برملا کرده است و فرموده است که بر هیچ یک از بندگان هیچ گونه تسلطی ندارد، چنانچه در آیه دیگر از او حکایت می کند: «مرا بر شما تسلطی نبود» و نیز سخن او: « چرا که او را بر کسانی که ایمان آورده اند، و بر پروردگارشان توکل می کنند، تسلطی نیست. تسلط او فقط بر کسانی است که وی را به سرپرستی برمی گیرند، و بر کسانی که آن ها به او [خدا] شرک می ورزند - . النحل / ۹۹ و ۱۰۰ - » جبائی می گوید: این آیه دلیل است بر بطلان سخن کسانی که پندارند شیطان و پری می توانند مردم را به غش اندازند یا دیوانه کنند، چنانچه عوام گویند و بسا آن را به جادوگران نسبت دهند و این آیه صریحا بر خلاف آن است.

در تفسیر آیه سخن دیگری نقل شده است و آن این که چون ابلیس گفت: جز بنده های مخلصت را، و اعتراف کرد که نمی تواند آن ها را گمراه کند، خدا او را تصدیق کرد و فرمود: البته که بر بنده هایم تسلط نداری و از این رو کلبی گفته است: آنان که در این آیه ذکر شدند هم آنهایی هستند که ابلیس استثناء کرده اند.

بنابر سخن نخست «إِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ» ممکن است استثناء باشد یعنی تنها بر آن بنده هایی که پیرو تو هستند، تسلط می یابی زیرا آنان در امر و نهی فرمانبردار تو هستند، اما بنا بر سخن دوم الّا به معنی لکن است. ابن عباس می گوید: مراد ابلیس و پیروان و دار و دسته گمراه او است « که شیطان اعمالشان را برای آنها آراسته است» - . تفسیر الرازی ۱۹ : ۱۹۰ . ۱۹۱ - . معتزله می گویند: که این آیه از وجوه مختلفی بر بطلان اندیشه های جبریون دلالت می کند - . تفسیر الرازی ۲۰ : ۶۱ - .

«وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ» ابن عباس می گوید: مقصودش ابلیس و همراهان او و کسانی اند که از او پیروی می کنند. «فَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطانُ أَعْمالَهُمْ» معتزله گفته اند: این آیه بر فساد عقیده جبریان از وجوه - . رازی در تفسیر خود می گوید: ۱–

اگر خدا کار آفرین آنها است آرایش شیطان سودی ندارد. ۲- این آرایش چون آفرینش خداوند است نباید شیطان را به سبب آن نکوهش کرد .۳- آرایش برای واداشتن آدمی است به کار بد و چون به عقیده آنها خدا کار آفرین است تحقق آن ضروری است و آرایش بی اثر است. ۴- باید آفریننده کار آنها ولیشان باشد نه کسی که تنها به کار دعوت می کند ۵- خدا آرایش را کار شیطان دانسته و اگر خودش آفریننده کار باشد نسبت دادن آن به شیطان دروغ به شمار می رود. - مختلف آن دلالت دارد. «فَهُوَ وَلِيُّهُمُ الْيَوْمَ» دو احتمال دارد:

۱.

یعنی شیطان سرپرست کفار مکه است و آنان را گمراه می کند و مانند کافران امم دیگر از تو باز می دارد.

۲.

یعنی او است سرپرست آنان که با آرایش او فریفته شده اند، و امروز که روز رستاخیز است یاور و یاری دیگر ندارند.

«فَإِذا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ» جمعی از صحابه و تابعین استعاذه را پس از قرائت می دانند و بیشتر آن ها، آن را پیش از قرائت لازم می دانند.

مقصود این است که چون خواهی قرآن بخوانی به خدا پناه ببر، و مراد از شیطان در این آیه خود ابلیس است و بهتر این است که جنس شیطان است چون همه را در وسوسه دستی است، و چون خداوند رسول خود را به پناه بردن از شیطان به خداوند فرمان داد، این توهم پدید می آید که شیطان را نیروی تصرف در تن مردم است، سپس خداوند این توهم را از بین برده و فرموده است جز وسوسه کار دیگر نمی تواند انجام دهد:« او را بر کسانی که ایمان آورده اند، و بر پروردگارشان توکل می کنند، تسلطی نیست».

و از این آیه برآید که استعاذه در صورت نگرانی از ناتوانی در برابر شیطان است. و این که نمی تواند در برابر وسوسه های شیان جز با کمک خداوند دوام بیاورد.

«انما سلطانه علی الذین یتولونه» {تسلط او فقط بر کسانی است که وی را به سرپرستی برمی گیرند}، ابن عباس می گوید: یعنی از او تبعیت می کنند، گفته می شود تولیتُه : یعنی از او اطاعت کردم، و تولّیتُ عنه: یعنی از او روی گرداندم. «و الّذین هم به مشرکون» ضمیر به پروردگارشان بر می گردد یا به شیطان، یعنیبه سبب او به خداوند مشرک شدند - . تفسیر الرازی ۲۰ : ۱۴۴ و ۱۵۵ - . « برادران شیطانهایند» مقصود از برادری همانندی به آن ها در این کار بد است چون عرب همراه هر چیزی را برادر آن خواند و گوید: اخوالکرم و الجود و اخو الشعر ، و آن زمانی است که مواظب و ملازم بر این کارها باشد.

و گفته اند: یعنی همگنان آن ها در دنیا و آخرت اند. «وَ كانَ الشَّيْطانُ لِرَبِّهِ كَفُوراً» مقصود از ناسپاسی شیطان برای خدا این است که به گناه و افساد و گمراه کردن مردم می پردازد و هر که هم خدا به او مالی یا جاهی داده و آن را در غیر از کارهای خداپسندانه به کار برد ناسپاسی نعمت خدا کرده و با شیطان همکار است و ناسپاس به پروردگار است - . تفسیر الرازی ۲۰ :

۱۹۳ : ۱۹۴ - .

«إِنَّ الشَّيْطانَ يَنْزَغُ بَيْنَهُمْ» يعنى ميان آنان فتنه گرى مى كند چون دشـمن آشكار آدمى است. يعنى عداوت و دشمنى بين شيطان و انسان ، دشمنى اى ديرين است.

بيضاوى درباره سخن خداوند «لِمَنْ خَلَقْتَ طِيناً» مى گويد: يعنى او را از گل آفريدى يا اينكه مايه هستى او گل است و در هر صورت به علت ترك سجده اشاره است: «قالَ أَ رَأَيْتَكَ هذَا الَّذِى كَرَّمْتَ عَلَىَ» به من خبر بده اين كيست كه بر من ارجمندش داشتى، سوگند مى خورم كه اگر به من تا روز رستاخيز مهلت دهيد همه نژادش را لگام زنم و جز اندكى از بن ريشه كن كنم. و از گفتار فرشته ها دانست كه اين كار برايش آسان است: « «آيا در آن كسى را مى گمارى كه در آن فساد انگيزد، و خونها بريزد؟» از تقرير خدا، و نيز از اينكه آدمى دچار وهم و شهوت و خشم است. خداوند « فرمود برو» گم شو و هر كارى مى خواهى بكن. « هر كس از آنان تو را پيروى كند مسلماً جهنم سزايتان خواهد بود كه كيفرى تمام است».

گفته اند: مراد اين است كه با آواز و لهو و لعب آن ها را به سوى گناه بران. و فرمان به منظور تهديد است، و بر آن ها خيل و رجل خود را فراهم ساز .

در تفسير خيل و رجل اختلاف نظر است، ابن عباس مى گويد: كه هر سواره و پياده اى كه در گناه است خيل ابليس است و از سپاه او، و هر سوار و پياده اى را كه در معصيت خداوند دست داشته باشد، شامل است، پس خيل و رجل او هر كس است كه در واداشتن به گناه همكار او است، و بسا شيطان را سپاهى است از شياطين كه برخى سوارند و برخى پياده يا مقصود ضرب المثل است و اين بهتر است. وخيل هم بر سوار كاران و هم بر اسبان اطلاق مى شود و رِجل: جمع راجِل همانند الصَّحب و الرَّكب. «وَ شارِكْهُمْ فِى الْأَمْوالِ» شركت شيطان در اموال هر تصرف زشتى است در مال از دريافت ناحق و پرداخت به ناحق و ربا و غصب و دزدى و معامله هاى فاسد. قاضى چنين گفته و قتاده گفته: بحيره و سائبه است و عكرمه گفته: گوش شكافتن چهارپايان است.

گفته اند: اين است كه از مال خود بهره اى براى جز خداوند قرار دهند، چنانچه خداوند مى فرمايد: « و به پندار خودشان گفتند: «اين ويژه خداست و اين ويژه بتان ما» و سخن قاضى از ديگر اقوال بهتر است.

اما شركت در فرزندان: گفته اند: دعوت به زنا است يا اينكه نام فرزند را عبد اللات و عبد العزى بگذارند، يا فرزندان خود را به كيش باطل كشند يا آن ها را بكشند و زنده به گور كنند، يا آن ها را وادار كنند كه شعرهاى هجو و دشنام حفظ كنند يا آن ها را به كشت و كشتار و پيشه هاى بد و پست وادارند، و بطور كلى هر تربيتى از جانب شخص در حق فرزند كه او را به كار زشت كشاند در آن داخل است.

وسخن خداوند: «وَ عِدْهُمْ» بدان كه مقصود شيطان تشويق به عقيده و كار باطل و بازداشتن از عقيده و كار درست است، و تشويق و گرايش به يك امر تنها زمانى پديد مى آيد كه فرد به عدم زيان و بودن سود كلان در آن اعتقاد داشته باشد. و تنفر از يك كار نيز تنها پس از بى فايده بودن و زيانبار بودن آن پديد مى آيد. بنا بر اين مى گوييم چون شيطان به گناه فرا بخواند

ناچار بایـد آن را بی زیان جلوه دهـد و آن نشود مگر اینکه گویـد: نه معادی هست، نه بهشتی، نه دوزخی، نه زنـدگی پس از زندگی در این جهان، و از این قرار در گناه زیانی نیست .

سپس وانمود می کند که این کار لذت و شادی فراوان دارد و چون زندگی همین چند روزه در این جهان است از دست دادن کامجوئی و خوشی زیانی فراوان است و راه نفرت بار جلوه دادن عبادت به دو چیز است.

۱.

اینکه بهشت و دوزخ و ثواب و کیفری وجود ندارد.

۲.

این عبادتها نه برای عابد سود دارند و نه برای معبود و کاری بیهوده و عبث محض است و چون از آن فارغ شد می گوید: مایه رنج و محنت اند و این خود بزرگترین زیان است، اینها کلیات به اشتباه انداختن شیطان است و جمله «وعدهم» شامل همه آنها است.

مفسـران گفته اند: یعنی نویدش بده که بهشت و دوزخی در کار نیست، و نیز به پس انداختن توبه، یا شـفاعت بتها، یا نژادها یا برگزیـدن نقـد به نسـیه او را وعده بده، و این امور بسـیار اند و همه در ضابطه ای که گفتیم واردند « و جز فریب به آنان وعده نمی دهد» زیرا دعوت او به یکی از سه چیز است: شهوت رانی، خشم و انتقام ستانی، و جاه طلبی، و اینها نه خداشناسی آرند و نه خدمتی به درگاه او باشند و نکوهش فراوان دارند.

۱.

اینها در واقع لذت نیستند و همان جدا شدن از دردند.

۲.

اگر هم لذت داشته باشند پست اند که بین سگها و کرمها و سوسک ها مشترک اند .

۳.

زود گذر و نابود شدنی هستند.

۴.

به دست آوردن آن ها رنجهای فراوان و سختیهای جان ستان دارد.

۵.

کامجوئی فرج و شکم، همواره رطوبتهای گند و بد بو به همراه دارند.

۶.

این لـذات جـاودان نیسـتند، و مرگ، و پیری، و نـداری، و افسـوس از دست رفتن، و بیم از مرگ جلوگیر آن هـا هسـتند و این مطـالب گرچه به ظاهر لـذت دارنـد ولی این آفات بزرگ و هراس های سـنگین را نیز به همراه درانـد و تشویق به آن ها فریب است.

«إِنَّ عِبادِی» یعنی همه بنـدگانم یا مراد اهل فضل و ایمان است چنانچه گذشت «وَ کَفی بِرَبِّکَ وَکِیلًا» چون توانائی شـیطان مایه نگرانی انسـان است خـدا او را به خود وابسـته و دلـداری داده که از او نگهـداری می کنـد و کیـد شـیطان را دفع می نمایـد، و دلالت دارد بر این که معصوم کسـی است که خـدا او را نگهـدارد، و آدمی خودش نتوانـد از مواقع گمراهی به دور باشـد - - تفسیر الرازی ۲۱ : ۵ — ۹ - .

و درباره سخن خداوند «انه کانَ مِنَ الْجِنِّ» می گوید: مردم را در این مسأله چند قول است:

۱.

شیطـان از فرشـته هـا بود و جن هم بود، چون یک تیره فرشـته ها را جن نامنـد که خـدا فرموده «و میان خـدا و جنّ ها پیونـدی انگاشتند - . الصافات / ۱۵۸ - » و نیز فرموده « برای خدا شریکانی از جن قرار دادند، - . الانعام /۱۰۰ - » به علاوه پری را جن گویند چون نهان از دیده است و فرشـته ها هم چنین باشـند و در جن داخل اند. وجه سوم اینکه شیطان دربان بهشت بوده و او را جنی گفته اند یعنی وابسته به جَنَت مانند کوفی و بصری.

سعیـد بن جبیر نقل می کنـد که: از دسـته فرشـته هایی بود که در بهشت کارگر بودنـد و زیور بهشتیان را می ساختنـد از وقتی آفریده شدند. قاضی در تفسیر خود آن را از هشام از ابن جبیر روایت کرده است.

۲.

از جنس پریان و دیوانی بود که از آتش آفریده شدند و پدر آن ها بود.

۳.

فرشته بود ولی مسخ شد و دگرگون گردید - . تفسیر الرازی ۲۱ : ۱۳۶ - .

بیضاوی می گوید: «کان من الجن» حال است و قد مستتر است یا استیناف است برای بیان علت از ماقبل، گویی می گوید، چرا سجـده نکرد؟ در جـواب گفته می شود برای اینکه از جن بوده لـذا از فرمـان سـجده سـرپیچی کرده و بیرون رفته، و بر این امر دلالت دارد که فرشـته هرگز گناه نکنـد، اما ابلیس که جن بود نافرمان شـد «أَ فَتَتَّخِذُونَهُ وَ ذُرِّیَّتَهُ أَوْلِیاءَ» با این حال شـما او را و

نژاد و یارانش را در برابر خدا دوست خود می گیرید «چه بد عوضی دارند ستمکاران» که شیطان را با خدا عوض کنند، با اینکه «من آن ها را گواه آفرینش آسمان ها و زمین نساختم» در این آیه خداوند از این که ابلیس و نژاد او شاهد افرینش آسمان ها و زمین و یا آفرینش یک دیگر باشند را نفی می کند لذا نباید به آن ها اعتماد کرد چنانچه خداوند صریحا می فرماید: «وَ ما كُنْتُ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُداً» یعنی آن ها را یاور خود نساختم تا مشرکان به دنبال آن ها روند و از آن ها کمک گیرند و شریک پرستش خدایشان نمایند.

و گفته اند: مقصود این است که مشرکان شاهد خلق آسمانها و زمین نبوده اند تا دانش مخصوصی داشته باشند و در ایمان سرمشق دیگران گردند، چنانچه پندارند، لذا به طمع کمک آنها به دین توجه به گفته آن ها نشود و من ستمکاران را پشت و پناه خود نسازم. - . انوار التنزیل ۲ : ۱۷ -

و درباره سخن خداوند «و ما انسانیه» گفته: یعنی شیطان آن را از یادم برد و این در واقع نوعی عذر خواهی از فراموشکاری او به سبب وسوسه شیطان به شمار می رود. و شاید چون غرق بصیرت و مجذوب همه جانبه به پیشگاه خدا و مشاهده آیات روشن او شد، آن را فراموش کرد. و برای تواضع آن را به شیطان نسبت داده است، یا اینکه چون نیروی هر دو را نداشته و پرداختن به یکی او را از دیگری واداشته چنین گفته است و این خود کاستی است - . انوار التنزیل ۲ : ۲۰ - . پایان

سخن خداوند: «شیطان را نپرست» یعنی در پرستش معبودان باطل از او فرمان نبر، سپس علت آورده که او نافرمان خدا است و فرمانبر او نافرمان خدا به شمار می رود «نگرانم که ولی شیطان باشی» یعنی همدوش او شوی در لعن و عذاب یا در روش او باقی بمانی که سخت تر است از عذاب چنانچه رضوان اللّٰه بالاتر است از ثواب.

«و شیاطین را البته حاضر کنیم» بیضاوی نقل می کند که : کفار با به همراه شیاطینی که آنها را گمراه ساخته اند، محشور می شوند به طوریکه هر کس با شیطان قرین خود در یک زنجیر بسته اند - . انوار التنزیل ۲ : ۴۳ - .

«آیا ندانستی که ما شیطانها را بر کافران گماشته ایم، تا آنان را [به گناهان] تحریک کنند؟» طبرسی می گوید: یعنی آن ها را وانهادیم که وسوسه کنند و گمراه سازند و به زور جلو آن ها را نگرفتیم، و این را بر سبیل مجاز و توسع بیان کرده است، و گفته اند: یعنی شیاطین را بر آن ها مسلط کردیم و این هم همان معنا را دارد «تا آن ها را بسیار برانند » از اطاعت به سوی گناه، یا مقصود این است که آن ها را به بدکاری وادار کنند تا به دوزخشان کشانند. از ابن جبیر روایت شده است - . مجمع البیان ۶ : ۵۳۰ و ۵۳۱ - .

«و برخی از شیاطین بودند که برای او غواصی و کارهایی غیر از آن می کردند» رازی می گوید: یعنی در دریا غواصی می کردند و برایش جواهر درمی آوردند و از آن به کارهای زبون کشانده می شدند چون ساختن شهرها و کاخها و اختراع صنایع شگفت آور. لذا فرمود: « [آن متخصّصان] برای او هر چه می خواست: از نمازخانه ها و مجسّمه ها و ظروف بزرگ» و صنعت هایی که به وجود آوردند مانند حمام ساختن و نوره کشیدن و آسیا، و شیشه سازی و صابون سازی. و ظاهرش این است که همه مسخر او بودند و روایت است که خدا کفار آن ها را مسخر او کرد نه مؤمنانشان را. و این سخن از دو وجه صحیح تر است.

.۱

تعبیر از آن ها به شیاطین ۲. این که فرموده ما نگهبان آن ها هستیم، زیرا مؤمنی که به کاری گماشته شود نیاز به نگهبان ندارد تا فساد نکند، و این تنها در کافر است.

و در باره «کُنَّا لَهُمْ حافِظِینَ» چند وجه ذکر کرده اند.

.۱

خدا گروهی از فرشته ها یا از پریان مؤمن را بر آن ها گماشته بود تا آن ها را پاسبانی کنند.

.۲

دل آن ها را مُسخر او کرد لذا فرمان برداری از او را دوست داشتند و از نافرمانی او بیم داشتند.

.۳

ابن عباس می گوید: مقصود این است که بر آن ها مسلط بود و هر کار را که می خواست با آن ها می کرد .

اگر گویند از چه چیزی آنها را نگهداری می کردند؟

گوییم در آن سه وجه است.

.۱

از گریز و ترک کار ۲. از یورش بر کسی در زمان او ۳. از اینکه در کار خود خرابکاری کنند، چون شیوه آن ها این بود که روز می ساختند و شب ویران می کردند.

جبائی از خود پرسیده، چگونه با تن نازک می توانستند کارهای سنگین کنند با اینکه تنها وسوسه از آن ها ساخته بود؟ سپس پاسخ داده که خدای سبحان آن ها را نیرومند کرد و بزرگ نمود تا معجزه سلیمان باشند، و چون سلیمان درگذشت آن ها را به آفرینش نخست خود برگردانید، زیرا اگر به همان آفرینش مانده بودند مایه شبهه مردم می شدند زیرا اگر کسی به دروغ دعوی نبوت می کرد و آن ها را معجزه خود می آورد مانند معجزه های انبیاء و پیامبران می نمود لذا خدا آن ها را به آفرینش نخست برگرداند.

و بدان که این سخن به چند دلیل بی مایه است. یکم: چرا گفتی: جن از اجسام است، و چرا پدیده ای نباشد بی مکان و عدم جا پذیر در آنچه مکان دارد، و بلکه مجرد باشد و جن هم از آن جنس باشد؟

چنانچه بگویی: اگر امر به این صورت باشد، شریک و مانند خدا گردد و آن نشدنی است.

گویم: این اعتراض سست است زیرا شرکت در لوازم سلبی است و آن مایه همانندی نیست، می پذیریم که جن جسم است ولی چرا جسم لطیف نتواند کارهای دشوار کند؟ و پایه سخنش این است که بنیه، شرط کار دشوار است و دلیلی جز استقرائی سست در دست ندارد. بپذیریم که باید جسم کثیف شود ولی چرا گویی پس از درگذشت سلیمان باید به آفرینش نخست بر گردد، اینکه گفته جنیان سبب اشتباه شوند، می گوییم اشتباه لازم نیاید زیرا مدعی نبوت اگر آن را معجزه خود خواند کسی که دعوت شده می تواند به او بگوید نیروی جسم تو معجزه پیغمبر پیشین بوده، و با این احتمال مدعی نبوت نتواند آن را دلیل خود سازد - - تفسیر الرازی ۲۲ : ۲۰۱ – ۲۰۳ - .

بیضاوی درباره «وَ يَتَّبِعُ كُلَّ شَيْطانٍ مَرِيدٍ» می گوید: یعنی در مجادله یا در همه حالات پیرو شیطان است که تنها آماده فساد کردن است و برای او مقدر شده هر که را دنبالش رود گمراهش کند و به عذاب سوزانش کشد برای کردار بدی که بدان وادارش می کند.

و در باره سخن خدا «فِي أُمْنِيَّتِهِ» می گوید: یعنی در علاقمند کردن به آنچه مایه سرگرمی او به دنیا است. همان طور که صلّی اللَّه علیه و آله می فرماید: و راستش بر دلم پرده کشند - . در نهایه است که در حدیث آمده «انه لیغان علی قلبی- تا آخر - غین به معنی ابر است، و گفته اند: درختی است به هم پیچیده، یعنی سهوی که لازمه بشری است مرا فراگیرد زیرا دلش پیوسته با خدا بوده و اگر توجه به کاری از دنیا می کرده آن را برای خود تقصیر و گناه و کوتاهی می شمرده و آمرزش می خواسته است. - و هر روز ۷۰ بار آمرزش خواهم «پس خدا آنچه را شیطان القا می کرد محو می گردانید» و آن را باطل می کند و به نیروی عصمتی که به او داده رهنمایی می کند به طوی که تاثیرش را از او دور می کند «سپس خدا آیات خود را استوار می ساخت» سپس آیات خود را مبنب بر هدایت در مورد امور اخروی بیان می کند «و خدا دانا است» باحوال مردم «و حکیم است» در آنچه با آنها کند «تا آنچه را شیطان القا می کرد» را مایه آزمایش کسانی می سازد که « دلشان بیمار است» یعنی شک و نفاق است و نیز «و سخت دلان» یعنی بت پرستان.

می گویم: اقوال مختلف در باره نزول این آیه در مجلد ششم بیان شد.

«مِنْ هَمَزاتِ الشَّياطِينِ» یعنی از وسوسه های آنها و از اینکه در حالی از احوال گرد مرا بگیرند. «فَكُبْكِبُوا فِيها» یعنی پیوسته و پی در پی با سر درآیند «در دوزخ به همراه گمراه کننده گان» از پرستش شده و پرستنده تا به همراه همه سپاهیان ابلیس در قعر دوزخ قرار گیرند، «شیاطین باو فرود نیامدند» چنانچه بت پرستان پندارند که قرآن مانند گفتار کاهنان است و « شایان آنها نبود » یعنی لیاقت آن را نداشتند که فرو شوند و نمی توانند چنین کاری کنند، زیرا آنها از گوش گرفتن سخن فرشته ها بر کنار شده اند.

گفته شده: از آنجا که مشروط بوده به مشارکت در اوصاف ذاتیه و پذیرش فیض از جانب خداوند، و حال آنکه نفس آن شیاطین ظلمانی و شریر بودند - . بیضاوی در تفسیر خود می گوید: فیضان حق و نقش صور ملکوتی در نفوس پلید و بد جای نگیرد، و قرآن مشتمل بر حقایق و امور غیبی است که جز از فرشته ها نمی توان آنها را دریافت کرد. - .

و چون خدا بیان کرد که قرآن دست آور شیاطین نیست توضیح داد که شیاطین با چه آیند و بر چه کسی نازل می شوند.

فرمود: «آیا به شما آگاهی دهم» که بر که فرود آیند، بر هر پردروغ و پرگناه، گوش فرا گیرند. و بیشتر دروغگویان اند که گمان و نشانه و خیالات واهی را به سبب عدم آگاهی از آن ها فرا می گیرند و به شنیده ها و تخیلات خود چیزهای زیادی می افزایند که همگی دروغ است و با واقیت مطابقتی ندارد - . انوار التنزیل ۲ : ۱۹۰ - .

در اصول کافی در خبری طولانی از امام محمد باقر علیه السّلام روایت شده است که: هیچ شبانه روزی نیست جز اینکه همه پریان و دیوان با پیشوایان گمراهی دیدار کنند، و به تعداد آن ها فرشته، ائمه حق را دیدار می کنند.

و چون شب قدر شود، همه فرشته ها بر صاحب الامر فرود آیند، خدا به تعداد آن ها از دیوان فراهم سازد تا سرور گمراهی را دیدار کنند، و دروغ و ناروا به او القاء کنند و به امید این که بامدادش گوید: چنین و چنان در خواب دیدم و اگر در باره آن از ولی امر بپرسند، گوید: شیطانی دیدی که به تو چنین و چنان گزارش داده تا همه را برایش شرح دهد و گمراهی او را برایش بیان کند - . اصول الکافی ۱ : ۲۵۳ - .

«و قطعاً شیطان گمان خود را در مورد آن ها راست یافت» یعنی در مورد آن ها درست گمان برد که گفت: «آن ها را گمراه کنم و جز اندکی از مؤمنان از راه روی گردان کنم» که به دنبالش نرفتند یا همان مؤمنان مخلص که نسبت به کفار اندک اند - . انوار التنزیل ۲ : ۲۸۸ و ۲۸۹ - .

و در کافی از امام محمد باقر علیه السلام نقل شده است که فرمود: تاویل این آیه این است که چون رسول خدا صلّی اللّٰه علیه درگذشت و گمان از ابلیس بود که گفته بودند به رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله «که به دلخواه و از پیش خود سخن می گوید» و این گمان ابلیس بود که او را تصدیق کردند - . الروضه : ۳۴۵ - .

علی بن ابراهیم از امام صادق علیه السّلام نقل می کند که: چون خداوند به پیغمبر صلّی الله علیه و اله فرمود: امیر المؤمنین علیه السّلام را امام مردم معرفی کند با این فرمان که «ای رسول برسان آنچه را از پروردگارت بر تو نازل شده است» در باره علی در غدیر خمّ، فرمود: هر که را من مولای او هستم علی مولای اوست، و ابلیسیان دور ابلیس بزرگتر جمع آمدند و خاک بر سر کردند، ابلیس گفت: شما را چه شده؟ گفتند این مرد امروز بست آنچه را تا روز قیامت چیزی نگشاید، ابلیس گفت: نه هرگز، آنان که گرد اویند به من وعده ای دادند که هرگز خلف نکنند و خدا عزّ و جلّ بر رسولش این آیه را فرستاد «وَ لَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ- تا آخر آیه - . تفسیر قمی : ۵۳۸ - -

«راستی شیطان دشمن شما است» دشمنی او دیرین است «او را دشمن دارید» در هر عقیده و رفتار و عمل خود و در همه احوال از او حذر کنید - . انوار التنزیل ۲ : ۲۹۷ - .

«ای فرزندان آدم، مگر با شما عهد نکرده بودم که شیطان را مپرستید،» این را در روز رستاخیز در سرزنش آدمیان می فرماید و به سبب اتمام حجت و سفارش به دلائل عقل و شرع است که فرمان به پرستش خدا و دوری از پرستش جز او داده اند و پرستش شیطان در واقع همان فرمان بردن از او است.

« زیرا وی دشمن آشکار شماست» و نباید تا حد پرستش از او فرمان ببرید «و باید مرا بپرستید، که راه راست این است » که

بدان سفارش شده «و [او] گروهی انبوه از میان شما را سخت گمراه کرد» با اینکه آشکارا دشمن شما بود و نباید به دنبال او رفت - . انوار التنزیل ۲ : ۳۱۵ - .

در باره سخن خداوند: «و [آن را] از هر شیطان سرکشی نگاه داشتیم.» بیضاوی می گوید: یعنی آفریدیم اختران را تا زیور آسمان باشند و آن را با پرتاب شهاب سوزان از هر شیطان نافرمان حفظ کنند - . انوار التنزیل ۲ : ۳۲۰ - .

ابن عباس گفته: اراده کرده تا آسمان را به وسیله اختران از هر شیطان نافرمانِ به خدا حفظ کند. مفسران گفته اند: دیوان تا نزدیکی آسمان بالا می رفتند و بسا سخن فرشته ها را می شنیدند و می دانستند چه خواهد شد، و به افراد ناتوان خود گزارش می دادند و به آن ها وانمود می کردند که غیب می دانند و خدا به وسیله این شهابها آن ها را از نزدیک شدن به آسمان باز داشت چون آنان را با آن میزد و می سوزانید.

و در اینجا چند سوال پیش می آید.

۱.

این شهاب ها همان اخترانند که خداوند آسمان را به واسطه آنها زیور کرده یا نه؟

نخست باطل است زیرا این شهاب ها نابود شوند و از ابین بروند و اگر همان اختران حقیقی بودند باید پیوسته اختران آسمان کاسته شوند، و معلوم است که چنین نیست و اگر آنها را به شیاطین پرت کنند دیگر زیور آسمان نباشند و نقصان در زیبایی آسمان پدید آید و در واقع جمع میان این دو نوعی تناقض به شمار می رود.

بخش دوم که می گوییم چیزی غیر از اختران آسمانند نیز مشکل است چون خدا در سوره تبارک فرموده «و در حقیقت، آسمان دنیا را با چراغهایی زینت دادیم و آن را مایه طرد شیاطین [قوای مزاحم] گردانیدیم».

پاسخ این است که این شهاب ها چیزی غیر از اختران فروزان پا برجایند، و اینکه فرمود «و لقد زینا- تا آخر»، گوئیم هر نور فروزان در فضای بالای چراغ اهل زمین است جز اینکه برخی همیشه باشند و دگرگون نشوند و برخی چنین نباشند و آن ها همین شهاب هایند که خدا به وجود آورده و به واسطه آن ها شیاطین را می راند .

۲.

چگونه رواست که دیوان به آسمان روند با اینکه به تجربه می دانند شهاب آن ها را می سوزاند و البته به مقصود خود نرسند و آیا می شود خردمندی چنین کند چه رسد به دیوان که نیرنگ و هوش بیشتر دارند؟

و پاسخ این است که تیرِ شهاب جای مشخصی ندارد و گر نه به آن سمت نمی رفتند و حال آن که دیوان تنها از رفتن به جاهای فرشته ها منع شده اند. و جای آن ها مختلف است و بسا به جائی رسند که تیر خورند و بسا نه چون به فرشته نرسند و تیر نخورند و چون گاهی اوقات دچار خطرند رواست که بروند در آنجا که گمان می برند شهابی نیست چنانچه دریانوردان

از مکـانی عبور می کنـد که گمان می برنـد در سـلامت باشـند و چه بسا دچار طوفان گردنـد. این را جبائی در تفسـیرش ذکر کرده است.

و بسا معترض گویـد: چون بالا رونـد اگر به جای فرشته رسـند سوخته می شوند و گر نرسـند به مقصود نرسـند و به دنبال این تجربه باید از این کار دست کشند.

و جواب بهتر این است که بگوییم: این واقعه پرتاب تیر شهاب کم اتفاق افتد و بسا میان پریان مشهور و معلوم نباشد.

۳.

در تاریـخ به تواتر آمده است که تیر شـهاب پیش از بعثت پیغمبر صـلّی اللّٰه علیه و آله هم بوده و از این رو حکماء پیش از آن در باره آن و سبب پیدایش آن سخن گفته اند.

قاضـی جواب داده که این حالت پیش از زمان پیغمبر کمتر بوده و در زمان او بیشتر شـده و معجزه او گردیـده است - . تفسـیر الرازی ۲۶ : ۱۲۰ و ۱۲۱ - .

من گویم: بسا در پاسـخ پرسـش نخست گفته شود که اگر مقصود از چراغ ها همان اخترانند نپـذیریم که تعـدادشان کم نشود زیرا همه اختران شـماره نشونـد، بویژه اگر کهکشان هم ترکیبی از اختران خُرد باشـد، به علاوه رواست خداوند به جای اختری که پرت شده و سوخته اختر دیگری آفریند و کم بودی پدید نشود و سوم اینکه از اختر شـعله ای بر آید و شـیاطین را بسوزد و خودش برجا ماند چنانچه از آتش شـعله زبانه کشد و خود بر جا باشد و شهاب در اصل همان زبانه آتش است که خدا فرموده « یا شعله آتشی برای شما می آورم».

پرسـش دوم را شـیخ در تبیان پاسخ داده که بسا روا دارند از جایی بالا روند که به فرشـته ای برنخورند که تیرشان زند، یا باور ندارنـد چنین چیزی هست، و در پاسـخ گفته اند قضا و قدر است و به وقت قضا و قدر، همه زیرکان کور و کر گردند، و چون خـدا برای جنی مقـدر کرده که او را بسوزانـد، خود به خود او را برای اقدام به هلاکت برانگیزد و بسا از شوق بدین کار دچار غفلت شود.

و بسا در پاسـخ اعتراض سوم گفته شود: با ولادت آن حضـرت صـلّی اللّٰه علیه و آله راندن دیوان با شـهاب پدید شده است نه خود شـهاب بـا اینکه گروهی پندارنـد این شـهاب هـا پیش از بعثت وجود نداشـته انـد و آن را از ابن عباس و ابو بن کعب هم روایت کرده اند که از زمان بالا رفتن عیسی بن مریم تا بعثت پیغمبر صلّی اللّٰه علیه و آله ستاره ای پرت نشد و چون پس از آن پرتـاب شـد قریش چیزی دیدنـد که قبلاـ ندیـده بودنـد و چهار پایان خود را قربانی و نـذر کردنـد و بنـده ها را آزاد کردنـد و پنداشـتند قیامت رسـیده و خبر به یکی از بزرگانشان رسید و گفت: چرا چنین کنید؟ گفتند ستاره ها پرتاب شوند و در آسمان به هم یورش برند. گفت شکیبا باشید اگر آنچه پرت شود از ستاره های شناخته شده است وقت نابودی جهان است و اگر اختر ناشـناخته است پدیده ای است و بررسی کردند و دیدند اختر ناشناسی بوده است و به او گزارش دادند، گفت مهلت دارید این پدیـده برای ظهور پیغمبری است. و دیری نپاییـد که ابو سـفیان نزد دائیهای خود رفت و به آنها گزارش داد که محمّـد بن عبد

اللّه ظهور کرده و مدعی است پیغمبر مرسل است. و این گروه می پندارند که کتابهای پیشین تحریف شده اند و شاید آیندگان برای طعن در این معجزه بحث در شهب را به آن افزودند و به قدماء نسبت داده اند. و شعرهای که به اهل جاهلیت نسبت داده می شود بسا که ساختگی باشند.

سخن خداوند: «[به طوری که] نمی توانند به انبوه [فرشتگانِ] عالَم بالا گوش فرادهند»، بیضاوی می گوید: آغاز سخنی است برای شرح حال آن ها پس از آن که آسمان از ورود آن ها حفظ شد که نتوانند از آن خبری گیرند جز که از هر سو واردشوند تیری به سوی آ ن ها پرتاب شود که آن ها را برانند و به عذاب سخت و مداوم جهان اخرت نیز دچار باشند. «إلّا منخطف الخطفه»، « جز آنکه سخنی دزدد» استثنا از واو موجود در یسمعون است و برخی نیز آن را بدل گرفته اند، خطف یعنی دزدی، و مقصود دزدیدن سخن فرشته هاست و «اتبع» به معنی (تبع) است یعنی به دنبالش شهابی سوزان باشد - . انوار التنزیل ۲ : ۳۲۰ و ۳۲۱ - .

من می گویم، برخی گفتار در باره این آیات گذشت.

بیضاوی می گوید: «طلعها» یعنی میوه آن، که آن را از بار میوه که در شکل و یا برآمدن از درخت بدان شباهت دارد، به عاریه گرفته است و «چون سرهای دیوان» باشد در نهایت زشتی و هراسناکی و این تشبیه به یک امر خیالی است مانند تشبیه شخص بسیار زیبا به فرشته، و گفته اند شیاطین مارهای زشت هراسناکی هستند که یال دارند و شاید به همین سبب شیطان نام گرفته اند - . انوار التنزیل ۲ : ۳۲۶ - .

و گفته:« والشیاطین» عطف است به «الریح» و «کُلَّ بَنَّاءٍ وَ غَوَّاصٍ» بدل از آن است «و دیگران که در زنجیرند با هم» عطف است به «کل» گویی دیوان را دو دسته کرده یکی به کارهای دشوار چون ساختمان و غواصی مشغول کرده و دسته نافرمان دیگر که آن ها را در غل و زنجیر کرده تا کار بد نکنند، و شاید تن آن ها شفاف و سخت بوده و دیده نمی شوند. و در بند کردن آن ها ممکن است، علاوه بر این صحیح تر آن که مراد تمثیل باشد یعنی برای جلوگیری از شر آنان که گویا مانند زندانی در زنجیرند.

رازی می گوید: در اینجا یک بحث است و آن این که این آیات دلالت دارند بر اینکه دیوان توانائی بزرگی دارند و با آن ساختمانهای سخت سازند که آدمی نتواند و به عمق دریاها روند و جواهر آرند و سلیمان برای دفع شرشان نیاز داشت که آنها را در بند کند.

و چه بسا معترض که گوید: جسم این دیوان کثیف است یا لطیف، اگر کثیف باشد باید هر چشم درست آن ها را ببیند، زیرا اگر روا باشد که با تن کثیف آن ها را نبینیم رواست در بر ما کوههای بلند، آوازهای هولناک باشد و آن ها را نبینیم و نشنویم، و این پذیرش سفسطه است و اگر اجسام آن ها لطیف و نازک باشند نمی شوند نیرومند باشند و باید بر اثر وزش بادهای تند از هم از هم بپاشند و دریده شوند یا فورا بمیرند و نمی شود آن ها را وسایلی و ابزار آلاتی نیرومند توصیف کرد.

علاوه بر این اگر پری و دیو چنین نیروئی دارند چرا در زمان ما علماء و زهّاد را نمی کشند و خانه مردم را ویران نمی کنند با

این که مسلمان ها در لعن و دشمنی با آن ها اصرار دارند، و چون چیزی از اینها این موارد قابل درک نیست، در می یابیم که قول به اثبات جن و شیاطین سست و ضعیف است.

و بدان که اصحاب ما روا دارند که جسم آنها کثیف باشد و ما آنها را نبینیم، و نیز بعید نیست که گفته شود جسم آنها لطیف و شفاف و ندیدنی است ولی سخت است و از هم جدا نشود، جبائی پذیرفته که جسم آنها کثیف بوده و در زمان سلیمان علیه السّلام دیده می شدند، و چون آن حضرت درگذشت خداوند آن نوع جن و شیطان را نابود کرد و نوعی دیگر آفرید که دیده نمی شوند و در زمان ما تنها این جنس هستند و خدا داناتر است. پایان - . تفسیر الرازی ۲۶ : ۲۱۰ و ۲۱۱ - .

طبرسی- ره- در تفسیر «آخرین» می گوید: یعنی مسخر کرد خدا برایش دیوهای در زنجیر بسته که دو و یا سه تن از آن ها را در زنجیری می بست، و چون در سزای نافرمانی از آن ها می خواست، آن را می پذیرفتند و گفته اند: با کفارشان چنین می کرد و چون مسلمان می شدند آن ها را آزاد می کرد - . مجمع البیان ۸ : ۴۷۷ - .

«بِنُصْبٍ وَ عَذابٍ» یعنی با رنج و ناگواری و سختی و گفته اند: با وسوسه، لذا می گویند: بیماریت دراز شد و پروردگارت به تو رحم نکند - . مجمع البیان ۸ : ۴۷۸ - .

بیضاوی می گوید: «فاذا سوّیته» یعنی خلقت او را منظم کردم «استکبر» تکبر ورزید و «کان» یعنی صار (شد) و «بعزتک» یعنی به سلطان و جبروتت قسم. و«فَالْحَقُّ وَ الْحَقَّ أَقُولُ» یعنی در راه حق پایدار کنم حقیقت را بگویم .

و گفته اند: حق نخست اسم خداوند متعال است ، و به سبب حذف حرف قسم نصب داده شده است و جواب آن «لأملِئَنَّ ...» یعنی سوگند به حق که درست می گویم: «و البته دوزخ را از تو و از هر که پیرو تو است پر کنم». و «إمَّا ینزغَنَّک من الشیطان نزغٌ» یعنی او را نیش زد، وسوسه اش را به آن تشبیه کرده است، زیرا او به کاری وادار شده که شایسته نیست،و کار را بدتر کرده، و در این آیه مجاز النزغ نازغا مانند جدَّ جده مجاز به علاقه مصدریه است. یا اینکه مراد از آن (نازغٌ) است به عنوان وصف برای شیطان به وسیله مصدر. «وَ مَنْ یَعْشُ عَنْ ذِکْرِ الرَّحْمنِ» یعنی کسی که ذکر خدا را نادیده گیرد و از آن روگرداند به سبب این که بسیار دلگرم به مادیات و غرق در شهوات است، شیطانی بر او افکنیم که همدوش او است و پیوسته او را وسوسه کند و گمراه سازد.

و در خصال از امیر المؤمنین علیه السّلام روایت شده است که هر که به گناه آلوده شود از یاد خدا غافل گردد، و هر که از آن کس که خدا به طاعتش فرمان داده اطاعت نکند، شیطانی برایش تعیین شود که پیوسته قرین او باشد.

«سَوَّلَ لَهُمْ» گفتند: یعنی انجام گناه را برایشان آسان کرد، و گفته اند آنان را به شهوت واداشت «وَ أَمْلی لَهُمْ» کمک کند به آن ها در آرزو و آرمانشان یا خدا به آن ها مهلت دهد و در کیفرشان شتاب نکند.

«اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطانُ» یعنی بر آن ها مسلط شده که بنا بر اصل «فانساهم ذکر الله» و یاد خدا را از دل و زبان آن ها برده است، لذا «اولئک حزب الشیطان» آن ها حزب شیطان اند و للشکریان و پیروان اویند « و همان که حزب شیطان زیان کارانند» زیرا نعمت های جاودانه خداوند را با عذاب دائمی معوضه کرده اند.

«كَمَثَلِ الشَّيْطانِ» بيضاوى مى گويد: يعنى مَثَلِ منافقان در تشويق يهود به جنگ مانند شيطان است كه به آدمى گويد كافر شو. او را به كفر وادار مى كند مانند يك فرمانده و چون كافر شود از ترس عذاب، از او بيزارى مى جويد، و گفته اند منظور از انسان ابو جهل است كه ابليس در روز بدر به او گفت: امروز كسى بر شما چيره نشود و من پناه شمايم- تا آخر آيه - و گفته اند منظور يك راهب است كه او را به هرزگى و ارتداد واداشت - . انوار التنزيل ۲ : ۵۱۱ و ۵۱۲ - .

«و مِنْ شَرِّ الْوَسْواسِ الْخَنَّاسِ» طبرسى- ره- گفته: در باره اين آيه آن چند قول است:

۱.

يعنى از شر وسوسهٔ جنى كه در سينه مردم وسوسه كند، فاعل يوسوس ضمير الجنّه است، و تنها به اين سبب مذكر است چون الجنه و الجن يكى هستند و جايز است كه كنايه از آن باشد، و هرچند كه متاخر آمده است اما در نيت مقدم است.

۲.

از شر وسوسه گر كه شيطان است و در خبر است كه «وسوسه كند و چون پروردگارش ياد شود، نهان گردد» و خداوند او را وصف چنين كرده «ن كس كه در سينه هاى مردم وسوسه مى كند، چه از جنّ و [چه از] انس» يعنى سخنى نهانى گويد و بدون شنيدن با گوش به دل آن ها نشيند. سپس گفته است اين شيطان وسوسه گر از جن است و همان ديوانند كه خدا در اين باره فرموده «جز ابليس كه جن بود - . الكهف / ۵۱ - » و ناس را بر وسواس عطف كرده يعنى پناه به خدا از شر وسواس و از شر ناس، و گويا به او فرموده كه از شرّ پرى و آدمى به خدا پناه ببرد.

۳.

مقصود شر ذى الوسواس الخناس است كه آن را به جن و آدمى هر دو تفسير كرده و وسوسه جن همان وسوسه شيطان است و در وسوسه آدمى دو وجه است:

نخست: اينكه آدمى خودش را وسوسه كند.

دوم: اينكه يكى از مردم ديگرى را گمراه كند و دليلش «شَياطِينَ الْإِنْسِ وَ الْجِنِ - . الانعام / ۱۱۲ - » است كه شيطان جن در دل وسوسه مى كند و شيطان انس آشكار ظاهر مى شود. روايت شده است كه اندرز گويد و قصد بدى دارد.

مجاهد گفته خناس همان شيطان است كه چون نام خدا ببرند، نهان شده و حالش گرفته شود، و چون نبرند بر دل پهن گردد، و روايت انس مؤيد آن است كه مى گويد: رسول خدا صلّى اللَّه عليه و آله فرمود: شيطان پوزش را روى دل آدميزاد نهاده و چون او ياد خدا كند، نهان شود و چون خدا را فراموش كند دلش را در كام خود فروبرد و اين است وسواس خناس.

و گفته اند: خناس يعنى پس از ظاهر شده بسيار نهان گردد و از ديد مردم در پرده نهفته باشد، زيرا از جايى وسوسه مى كند كه ديده نشود، عياشى از رسول خدا صلّى اللَّه عليه و آله نقل مى كند كه فرمود: هيچ مؤمنى نباشد جز كه قلبش در سينه او دو

گوش دارد، در گوشی فرشته دمد و در گوشی وسواس خنّاس و خدا مؤمن را بوسیله آن فرشته تایید کند، و این همان سخن خداوند است که می فرماید: «و آن ها را با روحی از جانب خود تأیید کرده است». - . مجمع البیان ۱۰ : ۵۷۰ و ۵۷۱ -

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

تَفْسِيرُ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ،: قَوْلُهُ تَعَالَى وَ الشَّيَاطِينَ كُلَّ بَنَّاءٍ وَ غَوَّاصٍ أَيْ فِي الْبَحْرِ وَ آخَرِينَ مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفادِ يَعْنِي مُقَيَّدِينَ قَدْ شُدَّ بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ وَ هُمُ الَّذِينَ عَصَوْا سُلَيْمَانَ علیه السلام حِينَ سَلَبَهُ اللَّهُ مُلْكَهُ قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام جَعَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مُلْكَ سُلَيْمَانَ فِي خَاتَمِهِ فَكَانَ إِذَا لَبِسَهُ حَضَرَتْهُ الْجِنُّ وَ الْإِنْسُ وَ الشَّيَاطِينُ وَ جَمِيعُ الطَّيْرِ وَ الْوَحْشِ وَ أَطَاعُوهُ وَ يَبْعَثُ اللَّهُ (۲)

رِيَاحاً تَحْمِلُ الْكُرْسِيَّ بِجَمِيعِ مَا عَلَيْهِ مِنَ الشَّيَاطِينِ وَ الطَّيْرِ وَ الْإِنْسِ وَ الدَّوَابِّ وَ الْخَيْلِ فَتَمُرُّ بِهَا فِي الْهَوَاءِ إِلَى مَوْضِعٍ يُرِيدُهُ سُلَيْمَانُ وَ كَانَ يُصَلِّي الْغَدَاةَ

بِالشَّامِ وَ الظُّهْرَ بِفَارِسَ وَ كَانَ يَأْمُرُ الشَّيَاطِينَ أَنْ يَحْمِلُوا الْحِجَارَةَ مِنْ فَارِسَ يَبِيعُونَهَا بِالشَّامِ فَلَمَّا مَسَحَ أَعْنَاقَ الْخَيْلِ وَ سُوقَهَا بِالسَّيْفِ سَلَبَهُ اللَّهُ مُلْكَهُ فَجَاءَ شَيْطَانٌ فَأَخَذَ مِنْ خَادِمِهِ خَاتَمَهُ حَيْثُ دَخَلَ الْخَلَاءَ(۳) وَ سَاقَ الْحَدِيثَ إِلَى قَوْلِهِ فَلَمَّا رَدَّ عَلَيْهِ الْخَاتَمَ وَ لَبِسَهُ (۴)

حَوَتْ

ص: ۱۹۴

۱- ۱. مجمع البیان ۱۰: ۵۷۰ و ۵۷۱.

۲- ۲. فی المصدر: و أطاعوه فيقعد على كرسيه و يبعث اللّه.

۳- ۳. فی المصدر:[سلبه اللّه ملكه و كان إذا دخل الخلاء دفع خاتمه الى بعض من يخدمه فجاء شيطان فخدع خادمه و اخذ من يده الخاتم فلبسه اه] و الحديث طويل فيه غرابه شديده. بل فيه ما يخالف ضروره المذهب راجعه.

۴- ۴. فی المصدر:[فخرت] و ما قبل ذلک نقل بالمعنى راجع المصدر.

عَلَيْهِ الشَّيَاطِينُ وَ الْجِنُّ وَ الْإِنْسُ وَ الطَّيْرُ وَ الْوُحُوشُ وَ رَجَعَ إِلَى مَا كَانَ فَطَلَبَ ذَلِكَ بِالشَّيْطَانِ وَ جُنُودِهِ الَّذِينَ كَانُوا مَعَهُ فَقَيَّدَهُمْ وَ حَبَسَ بَعْضَهُمْ فِي جَوْفِ الْمَاءِ وَ بَعْضَهُمْ فِي جَوْفِ الصَّخْرِ بِأَسَامِي اللَّهِ فَهُمْ مَحْبُوسُونَ مُعَذَّبُونَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَهِ(۱).

**[ترجمه]تفسیر قمی: علی بن ابراهیم در باره سخن خداوند متعال «وَ الشَّیاطِینَ کُلَّ بَنَّاءٍ وَ غَوَّاصٍ» یعنی در دریا و « و آخرین مقرّنین فی الأصفاد» یعنی دیگرانی که در بندند و به هم بسته شده اند و این ها همان افرادی هستند که چون خداوند پادشاهی سلیمان را گرفت از او سرپیچی کردند.

امام صادق علیه السّلام فرمود: خدا عزّ و جلّ پادشاهی سلیمان را در انگشترش نهاده بود چون آن را به دست می کرد پری، آدمی، دیو و همه پرنده ها و وحوش گرد او جمع می شدند.و از او فرمان می بردند، و خدا بادی می فرستاد تا بساط او را با همه آنچه که بر آن بود از دیوان و پرنده و آدمی و چهار پا و اسب همه را به هوا برمی داشت و به آنجا که سلیمان می خواست، می برد. نماز بامداد را در شام، و نماز ظهر را در فارس می خواند. و به دیوان دستور می داد که از فارس سنگ ببرند و در شام بفروشند. و چون دست به گردن اسب ها کشید و آن ها را با شمشیر پی کرد، خدا پادشاهی او را گرفت و دیوی آمد و انگشتر او را از خدمتکارش هنگام رفتن سلیمان بخلاء گرفت- و حدیث را ادامه داده- تا گفته- چون انگشتر به او بازگردانده شد و آن را بدست کرد، دیوان و پری و آدمی و پرنده و وحوش گردش آمدند و به مقام خود برگشت و آن دیوی که انگشتر را ربوده بود، به همراه سپاهی که او را همراهی می کردند، فراخواند، سپس و برخی را درون آب و برخی را درون سنگ با نام های خدا در بند کرد و زندانی نمود، و آنان تا روز رستاخیز زندانی و در عذاب اند - . تفسیر قمی : ۵۶۶ - .

**[ترجمه]

«۲»

الْقِصَصُ، بِسَنَدِهِ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: كَانَ سُلَيْمَانُ علیه السلام يَأْمُرُ الشَّيَاطِينَ فَتَحْمِلُ لَهُ الْحِجَارَةَ مِنْ مَوْضِعٍ إِلَى مَوْضِعٍ فَقَالَ لَهُمْ إِبْلِيسُ كَيْفَ أَنْتُمْ قَالُوا مَا لَنَا طَاقَةٌ بِمَا نَحْنُ فِيهِ فَقَالَ إِبْلِيسُ أَ لَيْسَ تَذْهَبُونَ بِالْحِجَارَةِ وَ تَرْجِعُونَ فَرَاغاً قَالُوا نَعَمْ قَالَ فَأَنْتُمْ فِي رَاحَةٍ فَأَبْلَغَتِ الرِّيحُ سُلَيْمَانَ مَا قَالَ إِبْلِيسُ لِلشَّيَاطِينِ فَأَمَرَهُمْ يَحْمِلُونَ الْحِجَارَةَ ذَاهِبِينَ وَ يَحْمِلُونَ الطِّينَ رَاجِعِينَ إِلَى مَوْضِعِهَا فَتَرَاءَى لَهُمْ إِبْلِيسُ فَقَالَ كَيْفَ أَنْتُمْ فَشَكَوْا إِلَيْهِ فَقَالَ أَ لَسْتُمْ تَنَامُونَ بِاللَّيْلِ قَالُوا بَلَى قَالَ فَأَنْتُمْ فِي رَاحَةٍ فَأَبْلَغَتِ الرِّيحُ مَا قَالَتِ الشَّيَاطِينُ وَ إِبْلِيسُ فَأَمَرَهُمْ أَنْ يَعْمَلُوا بِاللَّيْلِ وَ النَّهَارِ فَمَا لَبِثُوا إِلَّا يَسِيراً حَتَّى مَاتَ سُلَيْمَانُ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ (۲).

**[ترجمه]القصص: از امام جعفر صادق علیه السّلام نقل شده است که سلیمان به دیوان می فرمود برایش سنگ بکشند، ابلیس به آن ها گفت: حالتان چطور است؟ گفتند: توان تحمل این وضع را نداریم. گفت مگر نه اینکه سنگ را می برید و فارغ برمی گردید؟ گفتند: آری، گفت: این خود آسایشی است، باد سخن ابلیس را به گوش سلیمان رسانید، سپس فرمان داد تا سنگ ببرند و به هنگام بازگشت گل به جای آن آورند. ابلیس آن ها را دیدار کرد و گفت: حالتان چطور است؟ به او شکایت کردند، گفت شبها می خوابید؟ گفتند: آری، گفت: شما خود در آسایش اید. سپس باد گفتگوی ابلیس و دیوها را به

گوش سـلیمان رسانید، و سلیمان علیه السلام آن ها را فرمود. تا شب و روز کار کنند و دیری نپایید که سلیمان علیه السّلام مرد - . قصص الانبیاء ۱۴ : ۷۲ - .

**[ترجمه]

«۳»

الْعُیُونُ، وَ الْعِلَلُ، بِإِسْنَادِهِ عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ: سَأَلَ الشَّامِیُّ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام عَنِ اسْمِ إِبْلِیسَ مَا كَانَ فِی السَّمَاءِ فَقَالَ كَانَ اسْمُهُ الْحَارِثَ وَ سَأَلَهُ عَنْ أَوَّلِ مَنْ كَفَرَ فَقَالَ إِبْلِیسُ لَعَنَهُ اللَّهُ (۳).

**[ترجمه]العیون و العلـل: امـام رضـا علیه السـلام از اجـداد علیهم السـلام نقـل می کنـد که: یـک شامی از امیر المؤمنین علیه السّـلام پرسـید نـام ابلیس در آسـمان چیست؟ امـام فرمود: حارث است، سـپس پرسـید که نخستین کافر کیست؟ فرمود: ابلیس است، که لعنت خدا بر او باد. - . عیون اخبار الرضا : ۱۳۳- ۱۳۵ . علل الشرائع : ۱۹۷ و ۱۹۸[۳] -

**[ترجمه]

«۴»

التَّفْسِیرُ، قَالَ عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ: فِی قَوْلِهِ تَعَالَی فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّیْطانِ الرَّجِیمِ قَالَ الرَّجِیمُ أَخْبَثُ الشَّیَاطِینِ قِیلَ وَ لِمَ سُمِّیَ رَجِیماً قَالَ لِأَنَّهُ یُرْجَمُ (۴).

**[ترجمه]تفسیر قمی: علی بن ابراهیم در باره سـخن خداوند متعال «بخدا پناه بر از شیطان رجیم» گفته است، رجیم: پلیدترین نوع شیطان است، گفته اند: چرا رجیمش نامند؟ فرمود: چون رانده می شود - . تفسیر قمی : ۳۶۵. - .

**[ترجمه]

«۵»

الْقِصَصُ، لِلرَّاوَنْدِیِّ بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله

ص: ۱۹۵

۱- ۱. تفسیر القمّیّ: ۵۶۶.

۲- ۲. قصص الأنبیاء: مخطوط. و أخرجه المصنّف بتمامه مع اسناده فی کتاب النبوّه. راجع ج ۱۴: ۷۲.

۳- ۳. عیون أخبار الرضا: ۱۳۳- ۱۳۵ علل الشرائع: ۱۹۷ و ۱۹۸ و الحدیث طویل رواه الصدوق بإسناده عن ابی الحسن محمّد بن عمرو بن علیّ بن عبـد اللّه البصری عن أبی عبـد اللّه محمّـد بن عبـد اللّه بن أحمـد بن جبله الواعظ عن أبی القاسم عبـد اللّه بن

أحمد بن عامر الطائی عن أبيه عن أبيه عن عليّ بن موسى الرضا عليه السلام.
۴- ۴. تفسير القمّیّ: ۳۶۵.

عَنْ ذِی الْکِفْلِ فَقَالَ کَانَ رَجُلًا مِنْ حَضْرَمَوْتَ وَ اسْمُهُ عُوَیْدُ بْنُ أَدَیْمٍ وَ کَانَ فِی زَمَنِ نَبِیٍّ مِنَ الْأَنْبِیَاءِ(۱)

قَالَ مَنْ یَلِی (۲) أَمْرَ النَّاسِ بَعْدِی عَلَی أَنْ لَا یَغْضَبَ فَقَامَ فَتًی فَقَالَ أَنَا فَلَمْ یَلْتَفِتْ إِلَیْهِ ثُمَّ قَالَ کَذَلِکَ فَقَامَ الْفَتَی فَمَاتَ ذَلِکَ النَّبِیُّ وَ بَقِیَ ذَلِکَ الْفَتَی وَ جَعَلَهُ اللَّهُ نَبِیّاً وَ کَانَ الْفَتَی یَقْضِی أَوَّلَ النَّهَارِ فَقَالَ إِبْلِیسُ لِأَتْبَاعِهِ مَنْ لَهُ فَقَالَ وَاحِدٌ مِنْهُمْ یُقَالُ لَهُ الْأَبْیَضُ أَنَا فَقَالَ إِبْلِیسُ فَاذْهَبْ إِلَیْهِ لَعَلَّکَ تُغْضِبُهُ فَلَمَّا انْتَصَفَ النَّهَارُ جَاءَ الْأَبْیَضُ إِلَی ذِی الْکِفْلِ وَ قَدْ أَخَذَ مَضْجَعَهُ فَصَاحَ وَ قَالَ إِنِّی مَظْلُومٌ فَقَالَ قُلْ لَهُ تعالی [تَعَالَ] فَقَالَ لَا أَنْصَرِفُ قَالَ فَأَعْطَاهُ خَاتَمَهُ فَقَالَ اذْهَبْ وَ أْتِنِی بِصَاحِبِکَ فَذَهَبَ حَتَّی إِذَا کَانَ مِنَ الْغَدِ جَاءَ تِلْکَ السَّاعَةَ الَّتِی أَخَذَ هُوَ مَضْجَعَهُ فَصَاحَ إِنِّی مَظْلُومٌ وَ إِنَّ خَصْمِی لَمْ یَلْتَفِتْ إِلَی خَاتَمِکَ فَقَالَ لَهُ الْحَاجِبُ وَیْحَکَ دَعْهُ یَنَمْ فَإِنَّهُ لَمْ یَنَم الْبَارِحَةَ وَ لَا أَمْسِ قَالَ لَا أَدَعُهُ یَنَامُ وَ أَنَا مَظْلُومٌ فَدَخَلَ الْحَاجِبُ وَ أَعْلَمَهُ فَکَتَبَ لَهُ کِتَاباً وَ خَتَمَهُ وَ دَفَعَهُ إِلَیْهِ فَذَهَبَ حَتَّی إِذَا کَانَ مِنَ الْغَدِ حِینَ أَخَذَ مَضْجَعَهُ جَاءَ فَصَاحَ فَقَالَ مَا أَلْتَفِتُ إِلَی شَیْ ءٍ مِنْ أَمْرِکَ وَ لَمْ یَزَلْ یَصِیحُ حَتَّی قَامَ وَ أَخَذَ بِیَدِهِ فِی یَوْمٍ شَدِیدِ الْحَرِّ لَوْ وُضِعَتْ فِیهِ بَضْعَهُ لَحْم عَلَی الشَّمْسِ لَنَضِجَتْ فَلَمَّا رَأَی الْأَبْیَضُ ذَلِکَ انْتَزَعَ یَدَهُ مِنْ یَدِهِ وَ یَئِسَ مِنْهُ أَنْ یَغْضَبَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ جَلَّ وَ عَلَا قِصَّتَهُ عَلَی نَبِیِّهِ لِیَصْبِرَ عَلَی الْأَذَی کَمَا صَبَرَ الْأَنْبِیَاءُ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهِمْ عَلَی الْبَلَاءِ(۳).

**[ترجمه]القصص راوندی: عبد اللّه بن عمر نقل می کند که: از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله در مورد ذی الکفل سوال کردند، فرمود: مردی بود به نام عوید بن أدیم از حضرموت که در زمان یکی از پیامبران زندگی می کرد، وی به امتش گفت: کیست جانشین من شود به شرط این که هیچ گاه خشمگین نشود، یک جوانی برخاست و گفت: من، اما به او توجهی نکرد و باز همان را گفت و همان جوان برخاست.

سپس آن پیغمبر درگذشت و آن جوان زنده ماند و خدا او را پیغمبر کرد، و او در آغاز روز قضاوت می کرد، ابلیس به پیروانش گفت کدام یک از شما با او در می آویزد؟ یکی به نام ابیض گفت: من، ابلیس گفت: برو امید است که او را به خشم آورید. چون نیمه روز شد و ذی الکفل در بستر آسایش آرمید، ابیض آمد و فریاد زد- راستی من ستمدیده ام، گفت: به او بگو: بیاید، گفت: من از اینجا نمی روم، انگشترش را به نشانی به او داد و گفت: نزد طرف خود ببر و او را بیاور. رفت و فردا همان ساعتی که در بستر استراحت می کرد، برگشت و فریاد زد من ستم دیده ام و طرف من به انگشتر تو اعتنائی نکرد، دربان به او گفت: وای بر تو بگذار بخوابد او دیشب و دیروز نخوابیده گفت: نمی گذارم او بخوابد و من ستم بکشم، دربان داخل رفت و جریان را به او خبر داد، و او نامه ای نوشت و مهر زد و به او داد و رفت.

و چون فردایش او در بستر خود آرام گرفت، آمد و فریاد کشید و گفت: هیچ به فرمان تو اعتناء نکرد و آنقدر فریاد زد تا او از جا برخاست و دست او را گرفت و راه افتاد، در روزی که بسیار گرم و سوزان بود بطوری که اگر تیکه گوشتی در برابر آفتاب می نهادند، پخته می شد، و چون ابیض چنین دید دستش را از دست او کشید و از خشم او نومید شد و خدا عزّ و جلّ داستانش را برای پیغمبرش نازل کرد، تا بر آزار شکیبا باشد، چنانچه پیغمبران پیش از او چنین بوده اند.

**[ترجمه]

بیان

كأنه سقط من أول الخبر شى ء(۴)

و القائل هو(۵) نبى آخر غير ذى

۱- ۱. فى كتاب النبوّه: فقيل له: ما كان ذو الكفل؟ فقال: كان رجل من حضر موت و اسمه عويديا بن ادريم قال: من يلى.

۲- ۲. أى ذلك النبىّ.

۳- ۳. اخرجه المصنّف مسندا فى كتاب النبوّه فى باب قصص ذى الكفل، راجع ج ۱۳: ۴۰۵ و ذكر الطبرسىّ فى مجمع البيان ان اسمه عدويا بن ادارين.

۴- ۴. الحديث على النسخه التى ذكرت هاهنا ليس فيها غموض لان الضمير فى كان يرجع الى ذى الكفل و اسمه عويديا، و لكن النسخه التى ذكرت فى كتاب النبوّه فيها اشكال حيث ان الظاهر ان عويديا غير ذى الكفل و على ذلك لا يحتاج هاهنا الى بيان.

۵- ۵. أى القائل: من يلى. و القائل الثانى هو الذى قال: انا.

الکفل و القائل هو علیه السلام کما بیناه فی المجلد الخامس.

**[ترجمه]گویا از آغاز خبر چیزی افتاده است. و گوینده نخست پیامبر دیگر غیر از ذی الکفل است، و و گوینده دوم: او علیه السلام است همان طور که در جلد پنجم مطرح کردیم.

**[ترجمه]

«۶»

مَجَالِسُ الصَّدُوقِ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ الْحِمْیَرِیِّ عَنْ مُوسَی بْنِ جَعْفَرِ بْنِ وَهْبٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ سُلَیْمَانَ النَّوْفَلِیِ (۱)

عَنْ فِطْرِ بْنِ خَلِیفَهَ عَنِ الصَّادِقِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ علیهما السلام قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآیَهُ وَ الَّذِینَ إِذا فَعَلُوا فاحِشَهً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَکَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ (۲) صَعِدَ إِبْلِیسُ جَبَلًا بِمَکَّهَ یُقَالُ لَهُ ثَوْرٌ فَصَرَخَ بِأَعْلَی صَوْتِهِ بِعَفَارِیتِهِ فَاجْتَمَعُوا إِلَیْهِ فَقَالُوا یَا سَیِّدَنَا لِمَ دَعَوْتَنَا قَالَ نَزَلَتْ

هَذِهِ الْآیَهُ فَمَنْ لَهَا فَقَامَ عِفْرِیتٌ مِنَ الشَّیَاطِینِ فَقَالَ أَنَا لَهَا بِکَذَا وَ کَذَا قَالَ لَسْتَ لَهَا فَقَامَ آخَرُ فَقَالَ مِثْلَ ذَلِکَ فَقَالَ لَسْتَ لَهَا فَقَالَ الْوَسْوَاسُ الْخَنَّاسُ أَنَا لَهَا قَالَ بِمَا ذَا قَالَ أَعِدُهُمْ وَ أُمَنِّیهِمْ حَتَّی یُوَاقِعُوا الْخَطِیئَهَ فَإِذَا وَاقَعُوا الْخَطِیئَهَ أَنْسَیْتُهُمُ الِاسْتِغْفَارَ فَقَالَ أَنْتَ لَهَا فَوَکَّلَهُ بِهَا إِلَی یَوْمِ الْقِیَامَهِ(۳).

**[ترجمه]مجالس الصدوق: از امام صادق علیه السّلام نقل شده است که چون این آیه نازل شد :« و آنان که چون کار زشتی کنند، یا بر خود ستم روا دارند، خدا را به یاد می آورند و برای گناهانشان آمرزش می خواهند - . آل عمران / ۱۳۵ - » ابلیس از کوهی در که به نام نور بالا رفت و و با فریادی بلند همه عفریتهایش رادور خود جمع کرد. گفتند: ای سرور ما برای چه ما را دعوت کردی؟

گفت: این آیه نازل شده است، کیست رویارویی با آن بپردازد؟ یک عفریتی برخاست و گفت: من با چنین و چنان، گفت: تو برای آن نیستی، دیگری برخاست و مانند آن را گفت، و همان را شنید، وسواس خناس گفت: این کار من است، گفت: با چه؟ گفت به آن ها نوید دهم و به آرزو اندازم تا گناه کنند و چون مرتکب گناه شدند استغفار را از یادشان ببرم، گفت: تو برای این کار مناسب هستید و تا قیامت او را بر آن گماشت - . مجالس الصدوق : ۲۸۷ - .

**[ترجمه]

بیان

فی القاموس رجل عفر و عفریه و عفریت بکسرهن خبیث منکر و العفریت النافذ فی الأمر المبالغ فیه مع دهاء.

**[ترجمه]فی القاموس رجل عفر و عفریه و عفریت بکسرهن خبیث منکر و العفریت النافذ فی الأمر المبالغ فیه مع دهاء.

**[ترجمه]

«۷»

الْعِلَلُ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْخَنَّاسِ قَالَ إِنَّ إِبْلِیسَ یَلْتَقِمُ الْقَلْبَ فَإِذَا ذُکِرَ اللَّهُ خَنَسَ فَلِذَلِکَ سُمِّیَ الْخَنَّاسَ (۴).

**[ترجمه]العلل: ابو بصیر نقل می کند که: از امام ششم علیه السّلام در مورد خناس پرسیدم، فرمود: ابلیس است که دل آدمی را به کام گیرد و چون خدا یاد شود، نهان گردد، از این رو خناس نام گرفته است - . علل الشرائع ۱۷۸ و ج ۲ : ۲۱۳ - .

**[ترجمه]

«۸»

تَفْسِیرُ الْفُرَاتِ (۵)،

بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْحَسَنِ علیه السلام: فِیمَا سَأَلَ کَعْبُ الْأَحْبَارِ

۱- ۱. هکذا فی نسخه امین الضرب و فی غیرها:[موسی بن جعفر بن وهب عن علیّ بن وهب عن علیّ بن سلیمان النوفلیّ] و فی المصدر: موسی بن جعفر بن وهب البغدادیّ عن علیّ بن معبد عن علیّ بن سلیمان النوفلیّ.

۲- ۲. آل عمران: ۱۳۵.

۳- ۳. مجالس الصدوق: ۲۸۷(م ۷۱).

۴- ۴. علل الشرائع: ۱۷۸ و ج ۲: ۲۱۳(ط قم) رواه بإسناده عن أبیه عن سعد ابن عبد اللّه عن ابی بصیر.

۵- ۵. فی النسخه المطبوعه: الخصال و تفسیر الفرات: و لم نجد الحدیث فی الخصال. و الظاهر أن الزیاده من الطابع.

أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام قَالَ لَمَّا أَرَادَ اللَّهُ تَعَالَى خَلْقَ آدَمَ بَعَثَ جَبْرَئِيلَ فَأَخَذَ مِنْ أَدِيمِ الْأَرْضِ قَبْضَةً فَعَجَنَهُ بِالْمَاءِ الْعَذْبِ وَ الْمَالِحِ وَ رَكَّبَ فِيهِ الطَّبَائِعَ قَبْلَ أَنْ يَنْفُخَ فِيهِ الرُّوحَ فَخَلَقَهُ مِنْ أَدِيمِ الْأَرْضِ فَطَرَحَهُ كَالْجَبَلِ الْعَظِيمِ وَ كَانَ إِبْلِيسُ يَوْمَئِذٍ خَازِناً عَلَى السَّمَاءِ الْخَامِسَهِ يَدْخُلُ فِي مَنْخِرِ آدَمَ ثُمَّ يَخْرُجُ مِنْ دُبُرِهِ ثُمَّ يَضْرِبُ بِيَدِهِ عَلَى بَطْنِهِ فَيَقُولُ لِأَيِّ أَمْرٍ خُلِقْتَ لَئِنْ جُعِلْتَ فَوْقِي لَا أَطَعْتُكَ وَ لَئِنْ جُعِلْتَ أَسْفَلَ مِنِّي لَأُعِينُكَ (۱)

فَمَكَثَ فِي الْجَنَّهِ أَلْفَ سَنَهٍ مَا بَيْنَ خَلْقِهِ إِلَى أَنْ يُنْفَخَ فِيهِ الرُّوحُ الْحَدِيثَ (۲).

**[ترجمه]تفسیر الفرات: از امام حسن علیه السّلام درباره آنچه کعب الاحبار از امیر المؤمنین علیه السلام پرسید، روایت شده است که آن حضرت فرمود: چون خدا خواست آدم را بیافریند، جبرئیل را فرستاد و مشتی از خاک روی زمین برگرفت و با آب شیرین و شور خمیر کرد و طبایع را در آن در آمیخت، پیش از آنکه از روح خود در او بدمد، سپس از پوسته زمین او را ساخت و چون کوه بزرگی آن را انداخت. ابلیس آن روز دربان آسمان پنجم بود، و از سوراخ بینی آدم داخل می شد از دبرش بیرون می آمد و دستی بر شکمش میزد و میگفت: برای چه آفریده شدی اگر فرمانده من شوی از تو فرمان نبرم و اگر زیر دست من باشی به تو کمک کنم، و هزار سال از خلقتش تا هنگام دمیدن روح در آن در بهشت ماند - . تفسیر فرات : ۶۷ . -

**[ترجمه]

«۹»

الْكَافِي، بِإِسْنَادِهِ عَنْ مَسْعَدَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: وَ سُئِلَ عَنِ الْكُفْرِ وَ الشِّرْكِ أَيُّهُمَا أَقْدَمُ فَقَالَ الْكُفْرُ أَقْدَمُ وَ ذَلِكَ أَنَّ إِبْلِيسَ أَوَّلُ مَنْ كَفَرَ وَ كَانَ كُفْرُهُ غَيْرَ شِرْكٍ لِأَنَّهُ لَمْ يَدْعُ إِلَى عِبَادَهِ غَيْرِ اللَّهِ وَ إِنَّمَا دَعَا(۳)

إِلَى ذَلِكَ بَعْدُ فَأَشْرَكَ (۴).

**[ترجمه]اصول الکافی: مسعده نقل می کند: شنیدم از امام محمد باقر علیه السّلام پرسیدند که کفر قدیم تر است یا شرک؟ فرمود: کفر، زیرا ابلیس نخست کافر است و کفرش شرک نبود زیرا با خدا دعوی پرستش دیگری نداشت، و پس از آن به بت پرستی دعوت کرد و مشرک شد - . اصول کافی ۲ : ۳۸۶ - .

**[ترجمه]

«۱۰»

وَ مِنْهُ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ أَبِي الْعَلَاءِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قَالَ لِي يَا أَبَا مُحَمَّدٍ وَ اللَّهِ لَوْ أَنَّ إِبْلِيسَ سَجَدَ لِلَّهِ بَعْدَ الْمَعْصِيَهِ وَ التَّكَبُّرِ عُمُرَ الدُّنْيَا مَا نَفَعَهُ ذَلِكَ وَ لَا قَبِلَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مِنْهُ مَا لَمْ يَسْجُدْ لِآدَمَ كَمَا أَمَرَهُ اللَّهُ أَنْ يَسْجُدَ لَهُ الْحَدِيثَ (۵).

**[ترجمه]اصول الکافی: عبد الحمید بن ابی علاء نقل می کند که امام جعفر صادق علیه السلام به من فرمود: ای ابو محمّد به

خدا اگر ابلیس پس از نافرمانی و تکبر تا آخر دنیا برای خدا سجده کند او را سود ندهد، و خدا عزّ و جلّ آن را از او نپذیرد تا بر آدم چنانچه خدایش فرمود، سجده نکند - . روضه الکافی : ۲۷۰ - .

**[ترجمه]

«۱۱»

الْعِلَلُ، بِإِسْنَادِهِ قَالَ: دَخَلَ أَبُو حَنِيفَهَ عَلَى أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَقَالَ لَهُ يَا أَبَا حَنِيفَهَ بَلَغَنِی أَنَّکَ تَقِيسُ قَالَ نَعَمْ أَنَا أَقِيسُ قَالَ وَيْلَکَ لَا تَقِسْ إِنَّ أَوَّلَ مَنْ قَاسَ إِبْلِيسُ قَالَ خَلَقْتَنِی مِنْ نارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ قَاسَ مَا بَيْنَ النَّارِ وَ الطِّينِ

ص: ۱۹۸

۱- ۱. فی المصدر: لا ابقیتک.

۲- ۲. تفسیر فرات: ۶۷.

۳- ۳. فی المصدر: و انما دعی.

۴- ۴. أصول الکافی ۲: ۳۸۶ رواه بإسناده عن علیّ بن إبراهیم عن هارون بن مسلم عن مسعده بن صدقه.

۵- ۵. روضه الکافی. ۲۷۰، رواه الکلینی بإسناده عن محمّد بن یحیی عن أحمد بن محمّد و عده من أصحابنا عن سهل بن زیاد جمیعا عن ابن محبوب عن هشام بن سالم عن عبد الحمید بن أبی العلاء. و للحدیث صدر و ذیل لم یذکرهما المصنّف.

وَ لَوْ قَاسَ نُورِيَّهَ آدَمَ بِنُورِ النَّارِ عَرَفَ فَضْلَ مَا بَيْنَ النُّورَيْنِ وَ صَفَاءَ أَحَدِهِا عَلَى الْآخَرِ(۱).

**[ترجمه]العلل: می گوید: ابو حنیفه نزد امام صادق علیه السّلام آمد، امام به او فرمود: ای ابو حنیفه به من رسیده که تو قیاس می کنی؟ گفت: آری من قیاس می کنم. فرمود: وای بر تو قیاس نکن زیرا نخست کسی که قیاس کرد ابلیس بود که گفت: «مرا از آتش آفریده ای و او را از گِل آفریده ای» و آتش و گل را با هم سنجید. و اگر نور آدم را با نور آتش سنجیده بود برتری یکی از آن دو و صفای یکی را بر دیگر می شناخت و می فهمید - . علل الشرائع : ۴۰ و ۸۰ - .

**[ترجمه]

«۱۲»

الْعَيَّاشِيُّ، عَنْ جَابِرٍ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله قَالَ: إِبْلِيسُ أَوَّلُ مَنْ تَغَنَّى وَ أَوَّلُ مَنْ نَاحَ لَمَّا أَكَلَ آدَمُ مِنَ الشَّجَرَهِ تَغَنَّى (۲).

**[ترجمه]العیاشی: جابر نقل می کند که: پیامبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود: ابلیس نخست کسی است که آواز خواند و نخست کسی است که نوحه کرد، زمانی که آدم از درخت خورد، شروع به آواز خواندن کرد - .

تفسیر عیاشی ۱: ۴۰ آمده است: ابلیس نخستین کسی است که نوحه سر داد و حدی خواند، زمانی که انسان به زمین هبوط کرد، حدی خواند و چون در آنجا سکنی گزید، نوحه خواند تا او را به یاد بهشت بیاندازد. - .

**[ترجمه]

«۱۳»

الْعِلَلُ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ يَزِيدَ بْنِ سَلَّامٍ قَالَ قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله: الْخَمِيسُ يَوْمٌ خَامِسٌ مِنَ الدُّنْيَا وَ هُوَ يَوْمٌ أَنِيسٌ لُعِنَ فِيهِ إِبْلِيسُ وَ رُفِعَ فِيهِ إِدْرِيسُ (۳) الْخَبَرَ.

**[ترجمه]العلل: یزید بن سلام نقل می کند که پیامبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود: پنجشنبه روز پنجم دنیا است، روز انیس است که در آن ابلیس لعن شده و ادریس بالا برده شده است - . علل الشرائع ۱۶۱ و ۲ : ۱۵۵ - .

**[ترجمه]

«۱۴»

الْكَافِي، بِإِسْنَادِهِ عَنْ زُرَارَهَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: كَانَ إِبْلِيسُ يَوْمَ بَدْرٍ يُقَلِّلُ الْمُسْلِمِينَ فِي أَعْيُنِ الْكُفَّارِ وَ يُكَثِّرُ الْكُفَّارَ فِي أَعْيُنِ الْمُسْلِمِينَ فَشَدَّ عَلَيْهِ جَبْرَئِيلُ بِالسَّيْفِ فَهَرَبَ مِنْهُ وَ هُوَ يَقُولُ يَا جَبْرَئِيلُ إِنِّي مُؤَجَّلٌ حَتَّى وَقَعَ فِي الْبَحْرِ قَالَ زُرَارَهُ فَقُلْتُ لِأَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام لِأَيِّ شَيْ ءٍ كَانَ يَخَافُ وَ هُوَ مُؤَجَّلٌ قَالَ عَلَى أَنْ يُقْطَعَ بَعْضُ أَطْرَافِهِ (۴).

**[ترجمه]الكافي: زراره از امام محمـد باقر عليه السـلام نقل مى كنـد كه: ابليس روز بـدر مسـلمانان را در چشم كفار كم مى نمود و كفـار را در چشم مسـلمان هـا بسيار نشـان مى داد، و جبرئيـل بـا شمشـير بر او يورش كرد و او گريخت در حاليكه مى گفت اى جبرئيـل من مهلت دارم. تـا اين كه در دريـا افتاد، زراره مى گويـد: به امام پنجم گفتم: چرا مى ترسـيد با اينكه مهلت داشت؟ فرمود: از اينكه يك عضوش را قطع كنند.

**[ترجمه]

«15»

وَ مِنْهُ (5)،

بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَلِيٍّ عليه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: لَا تُؤْوُوا

ص: 199

1- 1. علل الشرائع: 40 و 82(ط قم) و الحـديث طويل لم يذكر تمامه رواه الصدوق بإسـناده عن أبيه عن سـعد بن عبد اللّه عن أحمد بن أبى عبد اللّه البرقى عن محمّد بن على عن عن عيسى بن عبد اللّه القرشىّ رفعه قال: دخل.

2- 2. تفسير العيّاشىّ 1: 40 فيه:(جابر بن عبد اللّه) و فيه:[كان إبليس] و فيه و اول من ناح و اول من حدا، لما اكل من الشـجره تغنى، فلما هبط حدا فلما استتر على الأرض ناح يذكره ما فى الجنه.

3- 3. علل الشرائع: 161 و 2: 155(ط قم) و الحديث طويل رواه الصدوق بإسناده عن الحسين بن يحيى بن ضريس البجلىّ عن أبيه عن ابى جعفر عماره عن إبراهيم ابن عاصم عن عبـد اللّه بن هارون الكرخى عن ابى جعفر أحمـد بن عبـد اللّه بن يزيـد بن سلام بن عبيد اللّه عن ابيه عن يزيد بن سلام.

4- 4. الروضه: 277، أورده المصنّف بإسناده فى غزوه بدر الكبرى راجع ج 19: 304.

5- 5. الظاهر ان الضـمير يرجع الى الكافى، و لم نجـده بتمامه فى الكافى نعم يوجـد الحكم الأول فى باب النوادر من الاطعمه و الاشـربه و الحكم الثانى فى باب النوادر من الزى. و التجمل، و الصحيح ان يرجع الضمير الى العلل فانه ذكر الحديث فيه فى ص 194 و فى ج 2: 270 مفصـلا مع احكام أخر لم يـذكرها المصـنّف هاهنا، و الحـديث مروىّ فيه بإسـناده عن ابيه عن محمّـد بن يحيى العطّار عـن محمّـد بـن أحمـد عن ابى جعفر أحمـد بن أبى عبـد اللّه عن رجـل عن علىّ بن اسـباط عن عمه يعقـوب رفع الحديث الى علىّ بن أبى طالب عليه السلام.

مِنْدِيلَ اللَّحْمِ فِی الْبَیْتِ فَإِنَّهُ مَرْبِضُ الشَّیْطَانِ وَ لَا تُؤْوُوا التُّرَابَ خَلْفَ الْبَابِ فَإِنَّهُ مَأْوَی الشَّیْطَانِ فَإِذَا بَلَغَ (۱)

أَحَدُکُمْ بَابَ حُجْرَتِهِ فَلْیُسَمِّ فَإِنَّهُ یَفِرُّ الشَّیْطَانُ وَ إِذَا سَمِعْتُمْ نِبَاحَ الْکِلَابِ وَ نَهِیقَ الْحَمِیرِ فَتَعَوَّذُوا بِاللَّهِ مِنَ الشَّیْطَانِ الرَّجِیمِ فَإِنَّهُمْ یَرَوْنَ وَ لَا تَرَوْنَ فَافْعَلُوا ما تُؤْمَرُونَ الْخَبَرَ(۲).

**[ترجمه]العلل: از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله نقل شده است که فرمودند: دستمالِ گوشت را در خانه جا ندهید چون خوابگاه شیطان است، خاک روبه را پشت در نگذارید که جایگاه شیطان است، و هر کدام از شما به در اتاق خود رسد، بسم اللّه گوید تا شیطان بگریزد، و چون صدای پارس سگ ها و عرعر خرها شنیدید، از شیطان رجیم به خدا پناه ببرید که آن ها بینند و شما نبینید، پس هر چه که به شما فرمان داده شد، انجام دهید - . فروع الکافی : ۶ : ۲۹۹ و ۵۳۱ - .

**[ترجمه]

«۱۶»

الْعِلَلُ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَبْدِ الْعَظِیمِ الْحَسَنِیِّ قَالَ: کَتَبْتُ إِلَی أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام أَسْأَلُهُ عَنْ عِلَّهِ الْغَائِطِ وَ نَتْنِهِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَی خَلَقَ آدَمَ وَ کَانَ جَسَدُهُ طَیِّباً وَ بَقِیَ أَرْبَعِینَ سَنَهً مُلْقًی تَمُرُّ بِهِ الْمَلَائِکَهُ فَتَقُولُ لِأَمْرٍ مَا خُلِقْتَ وَ کَانَ إِبْلِیسُ یَدْخُلُ فِی فِیهِ وَ یَخْرُجُ مِنْ دُبُرِهِ فَلِذَلِکَ صَارَ مَا فِی جَوْفِ آدَمَ مُنْتِناً خَبِیثاً غَیْرَ طَیِّبٍ (۳).

**[ترجمه]العلل: عبد العظیم حسنی نقل می کند که: از امام محمد باقر علیه السّلام از سبب غائط و بوی گندش سوال کردم: فرمود: خداوند متعال آدم را که آفرید تنش پاک بود و چهل سال بر زمین افتاده بود و فرشته ها براو گذر می کردند و می گفتند: برای یک چیزی آفریده شده ای، و ابلیس از دهانش به درون می رفت و از عقب او خارج می شد، از این رو آنچه در درون آدمیزاد است بدبو، پلید، ناپاک شد - . علل الشرائع ۱ : ۲۶۱ - .

**[ترجمه]

«۱۷»

الْعِلَلُ، عَنْ مَاجِیلَوَیْهِ عَنْ عَمِّهِ عَنْ أَحْمَدَ الْبَرْقِیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ أَبِی أَیُّوبَ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّمَا کَانَتْ بَلِیَّهُ أَیُّوبَ الَّتِی ابْتُلِیَ بِهَا فِی الدُّنْیَا لِنِعْمَهٍ أَنْعَمَ اللَّهُ بِهَا عَلَیْهِ فَأَدَّی شُکْرَهَا وَ کَانَ إِبْلِیسُ فِی ذَلِکَ الزَّمَانِ لَا یُحْجَبُ دُونَ الْعَرْشِ فَلَمَّا صَعِدَ عَمَلُ أَیُّوبَ بِأَدَاءِ شُکْرِ النِّعْمَهِ حَسَدَهُ إِبْلِیسُ فَقَالَ یَا رَبِّ إِنَّ أَیُّوبَ لَمْ یُؤَدِّ شُکْرَ هَذِهِ النِّعْمَهِ إِلَّا بِمَا أَعْطَیْتَهُ مِنَ الدُّنْیَا فَلَوْ حُلْتَ بَیْنَهُ وَ بَیْنَ دُنْیَاهُ مَا أَدَّی إِلَیْکَ شُکْرَ نِعْمَهٍ فَسَلِّطْنِی عَلَی دُنْیَاهُ تَعْلَمْ أَنَّهُ لَا یُؤَدِّی شُکْرَ نِعْمَهٍ فَقَالَ قَدْ سَلَّطْتُکَ عَلَی دُنْیَاهُ فَلَمْ یَدَعْ لَهُ دُنْیَا وَ لَا وَلَداً إِلَّا أَهْلَکَ ذَلِکَ (۴)

وَ هُوَ یَحْمَدُ

۱- ۱. فی العلل:[و إذا] و فیه: فانهن یرون.

۲- ۲. فروع الکافی ۶: ۲۹۹ و ۵۳۱.

۳- ۳. علل الشرائع: ۱۰۱ و ج ۱: ۲۶۱(ط قم) رواه عن علیّ بن أحمد بن محمّد عن محمّد بن أبی عبد اللّه الکوفیّ عن سهل بن زیاد الأدمی عن عبد العظیم بن عبد اللّه الحسنی قال: کتبت الی ابی جعفر محمّد بن علیّ بن موسی علیه السلام.

۴- ۴. فی المصدر: الا اهلکه. کل ذلک.

اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ ثُمَّ رَجَعَ إِلَيْهِ فَقَالَ يَا رَبِّ إِنَّ أَيُّوبَ يَعْلَمُ أَنَّكَ سَتَرُدُّ عَلَيْهِ دُنْيَاهُ الَّتِي أَخَذْتَهَا مِنْهُ فَسَلِّطْنِي عَلَى بَدَنِهِ حَتَّى تَعْلَمَ أَنَّهُ لَا يُؤَدِّي شُكْرَ نِعْمَةٍ قَالَ عَزَّ وَ جَلَّ قَدْ سَلَّطْتُكَ عَلَى بَدَنِهِ مَا عَدَا عَيْنَيْهِ وَ قَلْبَهُ وَ لِسَانَهُ وَ سَمْعَهُ فَقَالَ أَبُو بَصِيرٍ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فَانْقَضَّ مُبَادِراً خَشْيَةَ أَنْ تُدْرِكَهُ رَحْمَةُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَيَحُولَ بَيْنَهُ وَ بَيْنَهُ فَنَفَخَ فِي مَنْخِرَيْهِ مِنْ نَارِ السَّمُومِ فَصَارَ جَسَدُهُ نُقَطاً نُقَطاً(۱).

**[ترجمه]العلل: از امام جعفر صادق علیه السّلام نقل شده است که: همانا گرفتاری که ایوب علیه السلام در دنیا به آن دچار شد، برای نعمتی بود که خداوند به او داد و او هم شکرش را به جار آورد، ابلیس در آن زمان چیزی از ورودش به عرش ممانعت نمی کرد. و زمانی که ایوب علیه السلام به سبب نعمت هایی که به او ارزانی می شد، خداوند را بیشتر سپاس می گفت، شیطان به او حسد برد و گفت: پروردگارا ایوب این شکر را در برابر نعمت دنیا که به او دادی انجام می دهد و اگر دنیا را از او بگیری شکر نعمت نکند، مرا بر دنیای او مسلط کن در خواهید یافت که دیگر شکر گذار نخواهد بود. خاوند فرمود: من تو را بر دنیای او مسلط کردم، از این رو شیطان از دنیا و فرزندان و دارائیش چیزی باقی نگذاشت و همه را نابود کرد. و ایوب علیه السلام همچنان خدا را سپاس می گفت.

آنگاه شیطان به خدا گفت: پروردگارا ایوب می داند، دنیائی که از او گرفتی به او برمی گردانی پس مرا بر بدنش مسلط کن، خواهید دید، دیگر شکرگزار نخواهد بود، خداوند بلند مرتبه فرمود: من تو بر بدن او به جز دو چشم و دل و زبان و گوشهایش مسلط کردم. ابو بصیر می گوید: امامجعفر صادق علیه السلام فرمود: به سرعت پیشی گرفت که مبادا خداوند بلند مرتبه بر او رحم کند و جلوی او را بگیرد و آمد و آتش سموم در بینی ایوب دمید از این رو همه بدنش تاول زد و نقطه نقطه شد - . علل الشرائع ۳۶: و ج ۱ :۷۱ - .

**[ترجمه]

«۱۸»

الْكَافِي، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ عُثْمَانَ النَّوَّاءِ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَبْتَلِي الْمُؤْمِنَ بِكُلِّ بَلِيَّةٍ وَ يُمِيتُهُ بِكُلِّ مِيتَةٍ وَ لَا يَبْتَلِيهِ بِذَهَابِ عَقْلِهِ أَ مَا تَرَى أَيُّوبَ كَيْفَ سُلِّطَ إِبْلِيسُ عَلَى مَالِهِ وَ عَلَى وُلْدِهِ وَ عَلَى أَهْلِهِ وَ عَلَى كُلِّ شَيْ ءٍ مِنْهُ وَ لَمْ يُسَلَّطْ عَلَى عَقْلِهِ تُرِكَ لَهُ يُوَحِّدُ اللَّهَ بِهِ (۲).

**[ترجمه]اصول کافی: از امام جعفر صادق علیه السّلام نقل شده است که خداوند بلند مرتبه مؤمن را به هر دردی گرفتار می کند و به هر مرگی می میراند اما دیوآن هاش نمی کند، مگر نه اینکه ابلیس بر مال و فرزند و خاندان و هر چیز ایوب مسلط شد، اما خردش مسلط نشد، و خردش برایش باقی ماند تا خداوند را بدان یگانه داند - . اصول الکافی ۲ : ۲۵۶ - .

**[ترجمه]

«۱۹»

الْفَقِيهُ، قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: إِذَا أَتَى أَحَدُكُمْ أَهْلَهُ فَلْيَذْكُرِ اللَّهَ فَإِنَّ مَنْ لَمْ يَذْكُرِ اللَّهَ عِنْدَ الْجِمَاعِ فَكَانَ (۳) مِنْهُ وَلَدٌ كَانَ شِرْكَ شَيْطَانٍ وَ يُعْرَفُ ذَلِكَ بِحُبِّنَا وَ بُغْضِنَا(۴).

**[ترجمه]الفقیه: امام صادق علیه السّلام فرمودند: چون بر خانـدان خود داخل شدید، نام خدا را بر زبان جاری کنید، که هر که نام خـدا نبرد، هنگام جماع از او فرزندی متولد شود که در شـرک پیرو شـیطان باشد و این امر با مهر و دشـمنی ما قابل فهم است - . الفقیه : ۲۵۶. - .

**[ترجمه]

«۲۰»

وَ مِنْهُ، قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام: إِذَا انْكَشَفَ أَحَدُكُمْ لِبَوْلٍ أَوْ لِغَيْرِ ذَلِكَ فَلْيَقُلْ بِسْمِ اللَّهِ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَغُضُّ بَصَرَهُ عَنْهُ حَتَّى يَفْرُغَ (۵).

**[ترجمه]الفقیه: امـام جعفر صـادق علیه السّلام فرمود: چون یکی از شـما برای شاشـیدن یا جز آن آماده شود، بایـد بسم اللّه بگوید که شیطان دیده از او بر هم نهد، تا فارغ شود - . الفقیه ۱ : ۱۸ - .

**[ترجمه]

«۲۱»

وَ مِنْهُ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَسْبَاطٍ عَنِ الرِّضَا علیه السلام قَالَ: قَالَ لِي إِذَا خَرَجْتَ مِنْ مَنْزِلِكَ فِي سَفَرٍ أَوْ حَضَرٍ فَقُلْ بِسْمِ اللَّهِ آمَنْتُ بِاللَّهِ تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ مَا شَاءَ

ص: ۲۰۱

۱- ۱. علل الشرائع: ۳۶ و ج ۱: ۷۱(ط قم).

۲- ۲. أصول الكافی ۲: ۲۵۶ فیه: لیوحد اللّه به.

۳- ۳. فی المصدر: و كان.

۴- ۴. الفقیه ۳: ۲۵۶(ط آخوندی).

۵- ۵. الفقیه ۱: ۱۸ فیه: بسم اللّه و باللّه.

اللَّهُ لَا حَوْلَ وَ لَا قُوَّهَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِیِّ الْعَظِیمِ (۱)

فَتَلَقَّاهُ الشَّیَاطِینُ فَتَضْرِبُ الْمَلَائِکَهُ وُجُوهَهَا وَ تَقُولُ مَا سَبِیلُکُمْ عَلَیْهِ وَ قَدْ سَمَّی اللَّهَ وَ آمَنَ بِهِ وَ تَوَکَّلَ عَلَی اللَّهِ وَ قَالَ مَا شَاءَ اللَّهُ لَا حَوْلَ وَ لَا قُوَّهَ إِلَّا بِاللَّهِ (۲).

**[ترجمه]الفقیه: علی بن اسباط می گوید: امام رضا علیه السّلام به من فرمودند: چون در سفر یا حضر از خانه بیرون روی بگو: بسم اللَّه آمنت باللَّه، توکلت علی اللَّه ما شاء اللَّه لا حول و لا قوه الا باللَّه العلی العظیم، که چون شیاطین با او برخورد کنند، فرشته ها به چهره آن ها بکوبند و بگویند: چه کاری به او دارید با اینکه خدا را نام برده و به او گرویده و بر خدا توکل کرده و گفته: ما شاء اللَّه لا حول و لا قوه الا باللَّه - . الفقیه ۲ : ۱۷۷ و ۱۷۸ - .

**[ترجمه]

«۲۲»

الْکَافِی، بِإِسْنَادِهِ عَنْ حَفْصِ بْنِ الْقَاسِمِ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: إِنَّ عَلَی ذِرْوَهِ کُلِّ جِسْرٍ شَیْطَاناً فَإِذَا انْتَهَیْتَ إِلَیْهِ فَقُلْ بِسْمِ اللَّهِ یَرْحَلْ عَنْکَ (۳).

**[ترجمه]الکافی: امام جعفر صادق علیه السّلام فرمودند: بر سر هر کنگره و بر سر هر پل شیطانی است چون بدان رسیدی بگو: «بسم اللَّه» تا از تو کناره گیرد - . الفقیه ۴ : ۲۶۴ - .

**[ترجمه]

«۲۳»

التَّهْذِیبُ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ الرَّجُلَ إِذَا أَتَی الْمَرْأَهَ(۴) وَ جَلَسَ مَجْلِسَهُ حَضَرَهُ الشَّیْطَانُ فَإِنْ هُوَ ذَکَرَ اسْمَ اللَّهِ تَنَحَّی الشَّیْطَانُ عَنْهُ وَ إِنْ فَعَلَ وَ لَمْ یُسَمِّ أَدْخَلَ الشَّیْطَانُ ذَکَرَهُ فَکَانَ الْعَمَلُ مِنْهُمَا جَمِیعاً وَ النُّطْفَهُ وَاحِدَهٌ قُلْتُ فَبِأَیِّ شَیْ ءٍ یُعْرَفُ هَذَا جُعِلْتُ فِدَاکَ قَالَ بِحُبِّنَا وَ بُغْضِنَا(۵).

**[ترجمه]التهذیب: امام جعفر صادق علیه السّلام فرمودند: چون مرد میان دو پای زن نشیند اگر نام خدا برد شیطان از او دور شود، و اگر بکند و نام خدا نبرد شیطان با او دخول کند و کار از هر دو باشد و نطفه از یکی (راوی گوید) گفتم: قربانت شوم به چه چیزی این بچه شناخته می شود؟ فرمود: به مهر ما خاندان و به دشمنی با ما - . تهذیب الاحکام ۷ : ۴۰۷ - .

**[ترجمه]

«۲۴»

وَ مِنْهُ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبِی حَمْزَهَ قَالَ قَالَ عَلِیُّ بْنُ الْحُسَیْنِ علیه السلام: یَا ثُمَالِیُّ إِنَّ الصَّلَاهَ إِذَا أُقِیمَتْ جَاءَ الشَّیْطَانُ إِلَی قَرِینِ الْإِمَامِ فَیَقُولُ هَلْ ذَکَرَ رَبَّهُ فَإِنْ قَالَ نَعَمْ ذَهَبَ وَ إِنْ قَالَ لَا رَکِبَ عَلَی کَتِفَیْهِ فَکَانَ إِمَامَ الْقَوْمِ حَتَّی یَنْصَرِفُوا قَالَ فَقُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاکَ لَیْسَ یَقْرَءُونَ الْقُرْآنَ قَالَ بَلَی لَیْسَ حَیْثُ تَذْهَبُ یَا ثُمَالِیُّ إِنَّمَا هُوَ الْجَهْرُ بِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ (۶).

ص: ۲۰۲

۱- ۱. لم یرد فی المصدر قوله: العلی العظیم.

۲- ۲. الفقیه ۲: ۱۷۷ و ۱۷۸(ط آخوندی).

۳- ۳. فروع الکافی ۴: ۲۸۷ رواه عن علیّ بن إبراهیم عن أبیه عن ابن أبی عمیر عن قاسم الصیرفی عن حفص بن القاسم و رواه الصدوق فی من لا یحضره الفقیه عن جعفر بن القاسم و البرقی فی المحاسن: ۳۷۳ عن أبیه عن ابن أبی عمیر.

۴- ۴. فی المصدر: إذا دنا من المرأه.

۵- ۵. تهذیب الأحکام ۷: ۴۰۷(ط الآخوندی) الحدیث طویل رواه عن أحمد بن محمّد بن عیسی عن علیّ بن الحکم عن مثنی بن الولید الحناط عن ابی بصیر و رواه الکلینی و الصدوق أیضا فی الکافی و الفقیه.

۶- ۶. تهذیب الأحکام ۲: ۲۹۰، رواه عن أحمد بن محمّد عن ابن أبی نجران عن صباح الحذاء عن رجل عن ابی حمره.

**[ترجمه]التهذیب: ابو حمزه نقل می کند که: امام سجاد علیه السلام به من فرمودند: ای ثمالی چون نماز برپا شود شیطان نزد همدوش امام آید و به او گوید: یاد خدا کرده؟ اگر گوید آری، برود و اگر گوید، نه، بر دو شآن هاش سوار شود و تا پایان نماز امام مردم گردد، می گوید: گفتم: قربانت مگر نیست که قرآن را می خوانند؟ گفت: چرا، ای ثمالی چنان نیست که فهمیدی، مقصود از ذکر خدا بلندخواندن بسم اللّه الرحمن الرحیم است - . تهذیب الاحکام ۲ : ۲۹۰ - .

**[ترجمه]

بیان

قرین الإمام الملک الذی یحفظ عمله أو الشیطان الذی وکل به.

**[ترجمه]همدوش امام فرشته ای است که کردارش را نویسد یا شیطانی که بر او گماشته است.

**[ترجمه]

«۲۵»

الْمَحَاسِنُ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِذَا أَکَلْتَ الطَّعَامَ فَقُلْ بِسْمِ اللَّهِ فِی أَوَّلِهِ وَ فِی آخِرِهِ فَإِنَّ الْعَبْدَ إِذَا سَمَّی فِی طَعَامِهِ قَبْلَ أَنْ یَأْکُلَ لَمْ یَأْکُلْ مَعَهُ الشَّیْطَانُ (۱)

وَ إِذَا سَمَّی بَعْدَ مَا یَأْکُلُ وَ أَکَلَ الشَّیْطَانُ مِنْهُ تَقَیَّأَ مَا کَانَ أَکَلَ (۲).

**[ترجمه]المحاسن: امام جعفر صادق علیه السّلام فرمودند: چون غذا خوری در آغاز و در پایان آن بگو بسم اللّه، چون اگر انسان پیش از غذا خوردن بسم اللّه بگوید، شیطان در غذا خوردن با او شریک نشود. و اگر پس از غذا بسم الله بگوید، هر چه شیطان خورده بالا آورد - . المحاسن : ۴۳۲ - .

**[ترجمه]

«۲۶»

وَ مِنْهُ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مَرْوَانَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِذَا وُضِعَ الْغَدَاءُ وَ الْعَشَاءُ فَقُلْ بِسْمِ اللَّهِ فَإِنَّ الشَّیْطَانَ یَقُولُ لِأَصْحَابِهِ اخْرُجُوا فَلَیْسَ هُنَا عَشَاءٌ وَ لَا مَبِیتٌ وَ إِنْ هُوَ نَسِیَ أَنْ یُسَمِّیَ قَالَ لِأَصْحَابِهِ تَعَالَوْا فَإِنَّ لَکُمْ هُنَا عَشَاءً وَ مَبِیتاً(۳).

**[ترجمه]المحاسن: امام جعفر صادق علیه السّلام فرموده اند که: چون نهار و شام کشیده شود، بگو: بسم اللّه که شیطان به یارانش گوید بیرون روید، اینجا شام است نه خوابگاه، و اگر بسم اللّه فراموش شود، گوید بیایید که اینجا شام و خوابگاه دارید - . المحاسن : ۴۳۲ - .

**[ترجمه]

«۲۷»

وَ قَالَ علیه السلام فِی خَبَرٍ آخَرَ: إِذَا تَوَضَّأَ أَحَدُکُمْ وَ لَمْ یُسَمِّ کَانَ لِلشَّیْطَانِ فِی وُضُوئِهِ شِرْکٌ وَ إِنْ أَکَلَ أَوْ شَرِبَ أَوْ لَبِسَ (۴) لِبَاساً یَنْبَغِی أَنْ یُسَمِّیَ عَلَیْهِ فَإِنْ لَمْ یَفْعَلْ کَانَ لِلشَّیْطَانِ فِیهِ شِرْکٌ (۵).

**[ترجمه]المحاسن: در خبر دیگری از امام جعفر صادق علیه السلام نقل شده است که فرمودند: چون یکی از شما بی بسم اللَّه وضوء بگیرد، شیطان شریک وضویش شود، و شایسته است که آدمی به هنگام خوردن و نوشیدن و پوشیدن اسم خداوند را بر زبان جاری کند، و اگر چنین نکند شیطان شریک او شود - . المحاسن : ۴۳۲ و ۴۳۳ - .

**[ترجمه]

«۲۸»

الْفَقِیهُ: فِی وَصَایَا النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله لِعَلِیٍّ یَا عَلِیُّ النَّوْمُ عَلَی أَرْبَعَهٍ نَوْمُ الْأَنْبِیَاءِ عَلَی أَقْفِیَتِهِمْ وَ نَوْمُ الْمُؤْمِنِینَ عَلَی أَیْمَانِهِمْ وَ نَوْمُ الْکُفَّارِ وَ الْمُنَافِقِینَ عَلَی یَسَارِهِمْ وَ نَوْمُ الشَّیَاطِینِ عَلَی وُجُوهِهِمْ (۶).

۱- ۱. زاد فی المصدر: و إذا لم یسم اکل معه الشیطان.

۲- ۲. المحاسن: ۴۳۲ رواه عن ابی أیّوب المدائنی عن محمّد بن أبی عمیر عن حسین ابن مختار عن رجل عن أبی عبد اللّه علیه السلام.

۳- ۳. المحاسن: ۴۳۲ رواه عن ابن فضال عن ابی جمیله عن محمّد بن مروان و رواه أیضا عن محمّد بن سنان عن العلاء بن فضیل عن أبی عبد اللّه علیه السلام و رواه أیضا عن محمّد بن سنان عن حماد بن عثمان عن ربعی بن عبد اللّه عن الفضیل عن أبی عبد اللّه علیه السلام مثله و زاد فیه: فقال: إذا توضأ. الی آخر الحدیث الآتی.

۴- ۴. فی المصدر: او لبس و کل شی ء صنعه ینبغی.

۵- ۵. المحاسن: ۴۳۲ و ۴۳۳.

۶- ۶. الفقیه ۴: ۲۶۴.

**[ترجمه]الفقیه: پیامبر صلّی الله علیه و آله در سفارش های خود به امام علی علیه السلام می فرماید: ای علی خواب چهار جور است: خواب پیامبران که بر پشت است، خواب مؤمنان بر پهلوی راست، خواب کفار و منافقان بر سمت چپ خواب شیاطین بر رویشان - . الفقیه ۴ : ۲۶۴ - .

**[ترجمه]

«۲۹»

تَفْسِیرُ الْإِمَامِ، قَالَ علیه السلام قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: تَعَوَّذُوا بِاللَّهِ مِنَ الشَّیْطَانِ الرَّجِیمِ فَإِنَّ مَنْ تَعَوَّذَ بِاللَّهِ أَعَاذَهُ اللَّهُ وَ تَعَوَّذُوا مِنْ هَمَزَاتِهِ وَ نَفَخَاتِهِ وَ نَفَثَاتِهِ أَ تَدْرُونَ مَا هِیَ أَمَّا هَمَزَاتُهُ فَمَا یُلْقِیهِ فِی قُلُوبِکُمْ مِنْ بُغْضِنَا أَهْلَ الْبَیْتِ قَالُوا یَا رَسُولَ اللَّهِ وَ کَیْفَ نُبْغِضُکُمْ بَعْدَ مَا عَرَفْنَا مَحَلَّکُمْ مِنَ اللَّهِ وَ مَنْزِلَتَکُمْ قَالَ أَنْ تُبْغِضُوا(۱) أَوْلِیَاءَنَا وَ تُحِبُّوا أَعْدَاءَنَا قِیلَ یَا رَسُولَ اللَّهِ وَ مَا نَفَخَاتُهُمْ قَالَ هِیَ مَا یَنْفُخُونَ بِهِ عِنْدَ الْغَضَبِ فِی الْإِنْسَانِ الَّذِی یَحْمِلُونَهُ عَلَی هَلَاکِهِ فِی دِینِهِ وَ دُنْیَاهُ وَ قَدْ یَنْفُخُونَ فِی غَیْرِ حَالِ الْغَضَبِ بِمَا یُهْلِکُونَ بِهِ أَ تَدْرُونَ مَا أَشَدُّ مَا یَنْفُخُونَ (۲)

وَ هُوَ مَا یَنْفُخُونَ بِأَنْ یُوهِمُوا أَنَّ أَحَداً مِنْ هَذِهِ الْأُمَّهِ فَاضِلٌ عَلَیْنَا أَوْ عِدْلٌ لَنَا أَهْلَ الْبَیْتِ وَ أَمَّا نَفَثَاتُهُ فَإِنَّهُ یُرِی أَحَدَکُمْ أَنَّ شَیْئاً بَعْدَ الْقُرْآنِ أَشْفَی لَهُ مِنْ ذِکْرِنَا أَهْلَ الْبَیْتِ وَ مِنَ الصَّلَاهِ عَلَیْنَا(۳).

**[ترجمه]تفسیر الامام: رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله فرمودند: از شیطان به خدا پناه ببرید، هر که به خدا پناه ببرد خداوند او را پناه دهد. از وسوسه ها، فُوت ها و دمیدن های شیطان به خدا پناه ببرید، آیا می دانید این ها چه هستند؟ وسوسه اش آنچه از دشمنی ما اهل بیت در دل شما اندازد، گفتند یا رسول اللَّه پس از اینکه مقام و منزلت شما را دانستیم چگونه دشمن شما باشیم؟ فرمود: به دشمنی با دوستان ما و دوستی با دشمنان ما.

گفتند: یا رسول اللَّه فُوت هایش چه اند؟ فرمود: باد خشم است که در آدمی دمد و آن را به نابودی دین و دنیا کشد، و بسا در چیزی غیر از خشم شما هم فوت کند، که بدان هلاک شوید. می دانید سخت ترین فوتش چیست؟ آن است که در دل کسی اندازد یکی از این امت بر ما اهل بیت برتری دارد، یا اینکه از ما روی گردان شود، اما دمیدنش این است که یکی از شماها پس از قرآن چیزی را از ذکر ما و صلوات بر ما شفابخش تر داند. - . تفسیر منسوب به امام حسن عسکری علیه السلام ۲۴۴ -

**[ترجمه]

«۳۰»

الْعِلَلُ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ جَابِرٍ الْأَنْصَارِیِّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: أَغْلِقُوا أَبْوَابَکُمْ (۴) وَ خَمِّرُوا آنِیَتَکُمْ وَ أَوْکِئُوا أَسْقِیَتَکُمْ فَإِنَّ الشَّیْطَانَ لَا یَکْشِفُ غِطَاءً وَ لَا یَحُلُّ وِکَاءً(۵).

**[ترجمه]العلل: رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله فرمودند: در خانه هایتان را ببندید، سر ظرف هایتان را بپوشانید، و بند مشک

هایتان را خوب ببندید که شیطان نه پرده بر دارد نه بند مشک باز کند - -علل الشرائع : ۱۹۴و۲ :۲۶۹ - .

**[ترجمه]

«۳۱»

الْكَافِي، بِإِسْنَادِهِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الْحَمِيدِ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ عليه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ: إِذَا رَكِبَ الرَّجُلُ الدَّابَّةَ فَسَمَّى رَدِفَهُ مَلَكٌ يَحْفَظُهُ حَتَّى يَنْزِلَ وَ إِذَا رَكِبَ وَ لَمْ يُسَمِّ رَدِفَهُ شَيْطَانٌ فَيَقُولُ لَهُ تَغَنَّ فَإِنْ قَالَ لَهُ لَا أُحْسِنُ قَالَ لَهُ تَمَنَ

ص: ۲۰۴

۱- ۱. فی المصدر: بأن تبغضوا.

۲- ۲. فی المصدر:[هو ما ينفخون] بلا عاطف.

۳- ۳. التفسير المنسوب الى الامام العسكریّ علیه السلام: ۲۴۴، اختصره المصنّف.

۴- ۴. فی المصدر.[اجیفوا أبوابکم] أقول: اجاف الباب: رده، و خمروا آنيتكم ای غطوها. و الوكاء: ما يشد به.

۵- ۵. علل الشرائع: ۱۹۴ و ۲: ۲۶۹(ط قم) رواه عن أبيه عن محمّد بن يحيى العطّار عن محمّد بن أحمد عن محمّد بن عبد الحميد عن يونس بن يعقوب عمن ذكره عن أبی عبد اللّه علیه السّلام عن أبیه عن جابر بن عبد اللّه الأنصاریّ. و للحديث ذيل لم يذكره المصنّف هنا.

فَلَا يَزَالُ يَتَمَنَّى حَتَّى يَنْزِلَ (١).

**[ترجمه]الكافی: رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله فرمودند: چنانچه کسی به هنگام سوار شدن بر چهارپا بسم اللَّه بگوید، فرشته ای پشت او نشیند و تا فرود آمد از او مواظبت کند، و اگر بی بسم اللَّه سوار شود شیطان بر پشت او نشیند و به او بگوید، آواز بخوان و اگر گوید ندانم بگوید: زمزمه کن، از این رو تا زمان فرود آمدن زمزمه کند - - فروع الکافی ۶ : ۵۴۰ - .

**[ترجمه]

«۳۲»

الْعُيُونُ، بِإِسْنَادِهِ عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: فِی أَوَّلِ يَوْمٍ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ تُغَلُّ مَرَدَةُ الشَّيَاطِينِ (٢).

**[ترجمه]العیون: رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله می فرماید: در روز نخست ماه رمضان شیاطین در بند شوند - - عیون اخبار الرضا : ۲۲۸ - .

**[ترجمه]

«۳۳»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَسْبَاطٍ(٣) عَنْ أَبِی عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام رُبَّمَا(۴)

حَزِنْتُ فَلَا أَعْرِفُ فِی أَهْلٍ وَ لَا مَالٍ وَ لَا وَلَدٍ وَ رُبَّمَا فَرِحْتُ فَلَا أَعْرِفُ فِی أَهْلٍ وَ لَا مَالٍ وَ لَا وَلَدٍ فَقَالَ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَ مَعَهُ مَلَكٌ وَ شَيْطَانٌ فَإِذَا كَانَ فَرَحُهُ كَانَ دُنُوُّ الْمَلَكِ مِنْهُ وَ إِذَا كَانَ حُزْنُهُ كَانَ دُنُوُّ الشَّيْطَانِ مِنْهُ وَ ذَلِكَ قَوْلُ اللَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى (۵) الشَّيْطانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَ يَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشاءِ وَ اللَّهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَ فَضْلًا وَ اللَّهُ واسِعٌ عَلِيمٌ (۶).

**[ترجمه]العلل: ابو عبد الرحمن می گوید: به امام جعفر صادق علیه السّلام گفتم: چه بسا غمگین شوم حال آن که در خاندان و مال و فرزندنم آسیبی نبینم و بسا شاد شوم هیچ علت و سببی برای آن نیابم. فرمود: هیچ کسی نیست جز با او فرشته یا شیطانی است، و شادیش به سبب نزدیکی فرشته به اوست و غمش به سبب نزدیکی شیطان است. و این است سخن خداوند تبارک و تعالی که می فرماید: - - البقره / ۲۶۸ - « شیطان شما را از تهیدستی بیم می دهد و شما را به زشتی وامی دارد و [لی] خداوند از جانب خود به شما وعده آمرزش و بخشش می دهد، و خداوند گشایشگر داناست» - -علل الشرائع : ۴۲ - .

**[ترجمه]

بیان

كأن المراد أن هذا الهم لأجل وساوس الشيطان لكنه لا يتفطن به الإنسان فيظن أنه بلا سبب.

أو المراد أنه لما كان شأن الشيطان ذلك يصير محض دنوه سببا للهم أو أراد السائل عدم كونه لفوت تلك الأمور فى الماضى و يجرى جميع الأمور فى الملك أيضا.

**[ترجمه]بسا مقصود این ست که این غم به سبب وسوسه شیطان است که آدمی بدان توجه ندارد و می پندارد که سببی ندارد.

یا مقصود این است: که چون کار شیطان این است، صرف نزدیکی اش مایه اندوه است، یا مقصود سوال کننده این است که این امور در گذشته از دست نرفته اند، و همه این ها درباره فرشته هم رواست.

**[ترجمه]

«۳۴»

الْكَافِی، عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: مَا مِنْ قَلْبٍ إِلَّا وَ لَهُ أُذُنَانِ عَلَی أَحَدِهِمَا مَلَکٌ مُرْشِدٌ وَ عَلَی الْأُخْرَی

ص: ۲۰۵

۱- ۱. فروع الکافی ۶: ۵۴۰ رواه عن علیّ بن إبراهیم عن محمّد بن عیسی عن الدهقان عن درست عن إبراهیم. و للحدیث ذیل لم یذکره المصنّف هاهنا.

۲- ۲. عیون أخبار الرضا: ۲۲۸ و فیه:[المرده من الشیاطین] و الحدیث بإسناده و تمامه یأتی فی باب فضل شهر رجب.

۳- ۳. فی نسخه:[عن اسباط] و فی المصدر: عن عبّاس عن اسباط و فی نسخه منه: الحسن بن علیّ بن عبّاس.

۴- ۴. فی المصدر: انی ربما.

۵- ۵. البقره: ۲۶۸.

۶- ۶. علل الشرائع: ۴۲.

شَیْطَانٌ مُفْتِنٌ هَذَا یَأْمُرُهُ وَ هَذَا یَزْجُرُهُ الشَّیْطَانُ یَأْمُرُهُ بِالْمَعَاصِی وَ الْمَلَکُ یَزْجُرُهُ عَنْهَا وَ هُوَ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ عَنِ الْیَمِینِ وَ عَنِ الشِّمالِ قَعِیدٌ ما یَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَیْهِ رَقِیبٌ عَتِیدٌ(۱).

**[ترجمه]الکافی: امام جعفر صادق علیه السّلام می فرماید که: هر دلی دو گوش دارد که بر یکی فرشته ای هدایت گر گماشته شده است و بر دیگری شیطانی فتنه گر، این واداردش و آن بازداردش، شیطان او را به گناهان وادار کند و فرشته او را از آن ها باز دارد و این است معنی سخن خداوند عزّ و جلّ - . ق / ۱۸ - « از راست و از چپ، مراقب نشسته اند. [آدمی] هیچ سخنی را به لفظ درنمی آورد مگر اینکه مراقبی آماده نزد او [آن را ضبط می کند] - . اصول کافی ۲ : ۲۶۶ آیه در سوره ق : ۱۷ و ۱۸ - »

**[ترجمه]

«۳۵»

وَ مِنْهُ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ لِلْقَلْبِ أُذُنَیْنِ فَإِذَا هَمَّ الْعَبْدُ بِذَنْبٍ قَالَ لَهُ رُوحُ الْإِیمَانِ لَا تَفْعَلْ وَ قَالَ لَهُ الشَّیْطَانُ افْعَلْ وَ إِذَا کَانَ عَلَی بَطْنِهَا نُزِعَ مِنْهُ رُوحُ الْإِیمَانِ (۲).

**[ترجمه]الکافی: امام جعفر صادق علیه السّلام می فرماید: دل دو گوش دارد و چون بنده آهنگ گناه کند روح ایمانش گوید: مکن و شیطان گوید: بکن، و چون بر شکم او باشد (یعنی مشغول زنا باشد) روح ایمانش بر کنده شود - . اصول کافی ۲ : ۲۶۷ - .

**[ترجمه]

«۳۶»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ أَبِی طَالِبٍ عَنْ أَنَسٍ عَنْ عِیَاضٍ اللَّیْثِیِ (۳) عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِیهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِنَّ عَلَی ذِرْوَهِ کُلِّ بَعِیرٍ شَیْطَاناً فَامْتَهِنُوهَا لِأَنْفُسِکُمْ وَ ذَلِّلُوهَا وَ اذْکُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَیْهَا کَمَا أَمَرَکُمُ اللَّهُ (۴).

**[ترجمه]المحاسن: رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله می فرماید: بر کوهان هر شتر شیطانی است او را برای خود زبون و خوار کنید، و همان چیزهایی که به شما توصیه شده است، بر زبان آرید - . المحاسن : ۶۳۴ - .

**[ترجمه]

«۳۷»

وَ مِنْهُ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ یَحْیَی عَنْ جَدِّهِ الْحَسَنِ عَنْ یَعْقُوبَ بْنِ جَعْفَرٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا الْحَسَنِ علیه السلام یَقُولُ: الْخَیْلُ عَلَی کُلِّ مَنْخِرٍ مِنْهَا شَیْطَانٌ فَإِذَا أَرَادَ أَحَدُکُمْ أَنْ یُلْجِمَهَا فَلْیُسَمِّ اللَّهَ (۵).

**[ترجمه]المحاسن: یعقوب بن جعفر می گوید: از امام علی علیه السّلام شنیدم که می فرماید: بر بینی هر اسبی شیطانی است چون کسی از شما خواهد دهنه بر آن زند، با نام خدا این کار را انجام دهد - . المحاسن : ۶۳۴ - .

**[ترجمه]

«۳۸»

طِبُّ الْأَئِمَّهِ، بِإِسْنَادِهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: أَكْثِرُوا مِنَ الدَّوَاجِنِ فِی بُيُوتِكُمْ تَتَشَاغَلْ بِهَا الشَّيَاطِينُ عَنْ صِبْيَانِكُمْ (۶).

**[ترجمه]طب الائمه: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلم فرمود: در خانه هایتان حیوانات اهلی بسیار نگهداری کنید که دیوها از بچه هایتان بدان ها مشغول شوند - . طب الائمه : ۱۷۷ - .

**[ترجمه]

«۳۹»

الْكَافِی، بِإِسْنَادِهِ عَنْ سُلَيْمِ بْنِ قَيْسٍ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام قَالَ قَالَ

ص: ۲۰۶

۱- ۱. أصول الكافی ۲: ۲۶۶، و الآیه فی سوره ق: ۱۸.

۲- ۲. أصول الكافی ۲: ۲۶۷ رواه عن الحسین بن محمّد عن أحمد بن إسحاق عن سعدان عن ابی بصیر. قوله: و إذا كان علی بطنها، فسره فی هامش البحار بقوله: یعنی ان المرء إذا كان مشغولا بالزنا نزع روح الایمان كما هو أحد الوجوه فی قوله: لا یزنی الزانی و هو مؤمن.

۳- ۳. الصحیح كما فی المصدر: انس بن عیاض اللیثی.

۴- ۴. المحاسن: ۶۳۶.

۵- ۵. المحاسن: ۶۳۴.

۶- ۶. طبّ الأئمّه: ۱۱۷.

رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَ الْجَنَّهَ عَلَی کُلِّ فَحَّاشٍ بَذِیٍّ قَلِیلِ الْحَیَاءِ لَا یُبَالِی مَا قَالَ وَ لَا مَا قِیلَ لَهُ فَإِنَّکَ إِنْ فَتَّشْتَهُ لَمْ تَجِدْهُ إِلَّا لِغَیَّهٍ أَوْ شِرْکِ شَیْطَانٍ قِیلَ یَا رَسُولَ اللَّهِ وَ فِی النَّاسِ شِرْکُ شَیْطَانٍ فَقَالَ صلی الله علیه و آله أَ مَا تَقْرَأُ قَوْلَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ وَ شارِکْهُمْ فِی الْأَمْوالِ وَ الْأَوْلادِ الْخَبَرَ (۱).

**[ترجمه]الکافی: امیر المؤمنین علی علیه السّلام می فرماید که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: خدا بهشت را بر هر دشنام گویِ بد دهن و کم شرم که باک ندارد بدان چه گوید و آنچه درباره او گویند حرام کرده است. که اگردرباره او تحقیق کنید او را جز زنا زاده یا شرک شیطان نیابید. سپس فرمود: نشنیدی سخن خداوند عزّ و جلّ را که می فرماید: «و با آنان در اموال و اولاد شرکت کن» - . اصول کافی ۲ : ۳۲۳ و ۳۲۴ -

**[ترجمه]

بیان

فی القاموس ولد غیه و یکسر زنیه.

**[ترجمه]فی القاموس ولد غیه و یکسر زنیه.

**[ترجمه]

«۴۰»

الْکَافِی، بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: حَیْثُ عَلَّمَهُ الدُّعَاءَ إِذَا دَخَلَتْ عَلَیْهِ امْرَأَتُهُ وَ قَالَ فِیهِ وَ لَا تَجْعَلْ فِیهِ شِرْکاً لِلشَّیْطَانِ قَالَ قُلْتُ وَ بِأَیِّ شَیْ ءٍ یُعْرَفُ ذَلِکَ قَالَ أَ مَا تَقْرَأُ کِتَابَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ وَ شارِکْهُمْ فِی الْأَمْوالِ وَ الْأَوْلادِ ثُمَّ قَالَ إِنَّ الشَّیْطَانَ لَیَجِی ءُ حَتَّی یَقْعُدَ مِنَ الْمَرْأَهِ کَمَا یَقْعُدُ الرَّجُلُ مِنْهَا وَ یُحْدِثُ کَمَا یُحْدِثُ وَ یَنْکِحُ کَمَا یَنْکِحُ قُلْتُ بِأَیِّ شَیْ ءٍ یُعْرَفُ ذَلِکَ قَالَ بِحُبِّنَا وَ بُغْضِنَا فَمَنْ أَحَبَّنَا کَانَ نُطْفَهَ الْعَبْدِ وَ مَنْ أَبْغَضَنَا کَانَ نُطْفَهَ الشَّیْطَانِ (۲).

**[ترجمه]الکافی: ابو بصیر می گوید چون امام جعفرصادق علیه السلام به او دعائی آموخت که چون زنش (به منظور جماع) نزد او آید آن را بخواند، در آن گفت: «شیطان را در آن(جماع) شریک نکن» می گوید: گفتم: از کجا این دانسته شود؟ فرمود: قرآن نخواندی؟ «و با آنان در اموال و اولاد شرکت کن» سپس فرمود: شیطان آید و بر زن نشیند چنانچه مرد نشیند و پدید آرد آنچه مرد پدید آرد و بگاید چنانچه مرد بگاید، گفتم: از کجا این فهمیده شود؟ فرمود: به دوستی و دشمنی ما هر که ما را دوست دارد نطفه بنده خداست، و هر که دشمن دارد، نطفه شیطان است - . فروع الکافی ۵ : ۵۰۲ - .

**[ترجمه]

«۴۱»

وَ قَالَ فِی حَدِیثٍ آخَرَ: وَ إِنَّ الشَّیْطَانَ یَجِی ءُ فَیَقْعُدُ کَمَا یَقْعُدُ الرَّجُلُ وَ یُنْزِلُ کَمَا یُنْزِلُ الرَّجُلُ (۳).

**[ترجمه]فروع الکافی: امام جفعر صادق علیه السلام در حدیث دیگر می فرماید: شیطان همانند مرد بر زن نشیند و همانند مرد بر او نطفه ریزد - . فروع الکافی ۵ : ۵۰۳ - .

**[ترجمه]

«۴۲»

وَ فِی رِوَایَهٍ أُخْرَی عَنْ هِشَامٍ عَنْهُ علیه السلام: فِی النُّطْفَتَیْنِ اللَّتَیْنِ لِلْآدَمِیِّ وَ الشَّیْطَانِ إِذَا اشْتَرَکَا فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام رُبَّمَا خُلِقَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَ رُبَّمَا خُلِقَ مِنْهُمَا جَمِیعاً(۴).

ص: ۲۰۷

۱- ۱. أصول الکافی ۲: ۳۲۳ و ۳۲۴. رواه عن عده من أصحابنا عن أحمد بن محمّد ابن خالد عن عثمان بن عیسی عن عمر بن أذینه عن أبان بن أبی عیّاش عن سلیم.

۲- ۲. فروع الکافی ۵: ۵۰۲ رواه الکلینی عن الحسین بن محمّد عن معلی بن محمّد و عده من أصحابنا عن أحمد بن محمّد جمیعا عن الوشاء عن موسی بن بکر عن ابی بصیر، الحدیث طویل أورده فی کتاب النکاح.

۳- ۳. فروع الکافی ۵: ۵۰۳ رواه الکلینی عن عده من أصحابنا عن أحمد بن محمّد بن خالد عن أبیه عن حمزه بن عبد اللّه عن جمیل بن دراج عن ابی الولید عن ابی بصیر، اورد تمام الحدیث فی کتاب النکاح.

۴- ۴. فروع الکافی ۵: ۵۰۳ رواه الکلینی عن محمّد بن یحیی عن أحمد بن محمّد عن علی بن الحکم عن هشام بن سالم عن أبی عبد اللّه علیه السّلام.

**[ترجمه]فروع الکافی: هشام در باره دو نطفه آدمی و شیطان که مشرک شوند از امام جعفر صادق علیه السلام نقل می کند که فرمود: بسا کودک از یکی از آن ها آفریده شود و بسا از هر دوی آن ها با هم - . فروع الکافی ۵ : ۵۰۳ - .

**[ترجمه]

«۴۳»

تَفْسِيرُ الْفُرَاتِ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: رَأَى أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام عَلَى بَابِهِ شَيْخاً فَعَرَفَهُ أَنَّهُ الشَّيْطَانُ فَصَارَعَهُ (۱) وَ صَرَعَهُ قَالَ قُمْ عَنِّي يَا عَلِيُّ حَتَّى أُبَشِّرَكَ فَقَامَ عَنْهُ فَقَالَ بِمَ تُبَشِّرُنِي يَا مَلْعُونُ قَالَ إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ صَارَ الْحَسَنُ عَنْ يَمِينِ الْعَرْشِ وَ الْحُسَيْنُ عَنْ يَسَارِ الْعَرْشِ يُعْطِيَانِ شِيعَتَهُمَا الْجَوَازَ مِنَ النَّارِ قَالَ فَقَامَ إِلَيْهِ وَ قَالَ أُصَارِعُكَ قَالَ مَرَّةً أُخْرَى (۲) قَالَ نَعَمْ فَصَرَعَهُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ قَالَ قُمْ عَنِّي حَتَّى أُبَشِّرَكَ فَقَامَ عَنْهُ فَقَالَ لَمَّا خَلَقَ اللَّهُ آدَمَ خَرَجَ ذُرِّيَّتُهُ مِنْ ظَهْرِهِ مِثْلَ الذَّرِّ فَأَخَذَ مِيثَاقَهُمْ فَقَالَ أَ لَسْتُ بِرَبِّكُمْ قالُوا بَلى قَالَ فَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنْفُسِهِمْ فَأَخَذَ مِيثَاقَ مُحَمَّدٍ وَ مِيثَاقَكَ فَعَرَّفَ وَجْهَكَ الْوُجُوهَ وَ رُوحَكَ الْأَرْوَاحَ فَلَا يَقُولُ لَكَ أَحَدٌ أُحِبُّكَ إِلَّا عَرَفْتَهُ وَ لَا يَقُولُ لَكَ أَحَدٌ أُبْغِضُكَ إِلَّا عَرَفْتَهُ قَالَ قُمْ صَارِعْنِي قَالَ ثَلَاثَةً(۳)

قَالَ نَعَمْ فَصَارَعَهُ وَ صَرَعَهُ فَقَالَ (۴)

يَا عَلِيُّ لَا تُبْغِضْنِي وَ قُمْ عَنِّي حَتَّى أُبَشِّرَكَ قَالَ بَلَى وَ أَبْرَأُ مِنْكَ وَ أَلْعَنُكَ قَالَ وَ اللَّهِ يَا ابْنَ أَبِي طَالِبٍ مَا أَحَدٌ يُبْغِضُكَ إِلَّا شَرِكْتُ فِي رَحِمِ أُمِّهِ وَ فِي وُلْدِهِ فَقَالَ لَهُ أَ مَا قَرَأْتَ كِتَابَ اللَّهِ وَ شارِكْهُمْ فِي الْأَمْوالِ وَ الْأَوْلادِ الْآيَةَ(۵).

**[ترجمه]تفسیر الفرات: امام محمد باقر علیه السلام می فرماید، امیر المؤمنین علی علیه السلام بر در خآن هاش پیری دید، دانست شیطان است با او کشتی گرفت و او را بر زمین زد. گفت: ای علی از رویم بلند شو تا مژده ات دهم، از روی او بلند شد و فرمود: ای ملعون به چه چیزی مژده ام دهی، گفت: در روز قیامت حسن در سمت راست عرش است و حسین در سمت چپ عرش و به شیعیان خود گذرنامه از دوزخ دهند، و برخاست و به آن حضرت گفت می توانم بار دیگر با تو کشتی گیرم؟ فرمود: آری و امیر المؤمنین او را به خاک افکند. گفت: از رویم برخیز تا به تو مژده دهم، برخاست و او گفت: چون خدا آدم را آفرید نژادش را از پشتش بمانند ذرّ بر آورد و از آن ها پیمان گرفت، فرمود: من پروردگار شما نیستم؟ گفتند چرا و آن ها را گواه خودشان ساخت و پیمان گرفت برای محمّد و پیمان ولایت تو را هم گرفت، از این رو چهره تو و روح تو بین همگان شناخته شده است، کسی نگوید: تو را دوست دارم جز من او بشناسم. و کسی نگوید تو را دشمنم جز اینکه من او را بشناسم. گفت: برخیز بار سوم با من کشتی بگیر و با او کشتی گرفت و او را به خاک افکند، گفت ای علی مرا دشمن مدار و از رویم برخیز تا به تو مژده ای دهم، فرمود: آری، ولی از تو بیزارم و تو را لعن کنم، گفت به خدا ای پسر ابو طالب هیچ کس دشمن تو نباشد جز اینکه در رحم مادرش و در فرزندش شریک باشم، سپس به او گفت: مگر قرآن نخوانده ای در کتاب خداوند: «و با آنان در اموال و اولاد شرکت کن - . الاسراء / ۱۶ - »

**[ترجمه]

«۴۴»

تَفْسِيرُ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ(۶): فِي قِصَّهٍ طَوِيلَهٍ فِي

ص: ۲۰۸

۱- ۱. فی المصدر:[حدّثنی إسماعیل بن إبراهیم الفارسیّ معنعنا عن ابی جعفر محمّد بن علی علیه السّلام قال: قال رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: یا علی قال: لبیک، قال له: اتی الشیطان الوادی فدار فیه؛ فلم یر أحدا حتّی إذا صار علی بابه لقی شیخا فقال: ما تصنع هنا؟ قال: ارسلنی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله قال: تعرفنی؟ قال: ینبغی أن تکون انت یا ملعون فما بد أن اصارعک قال: لا بدّ منه، فصارعه] أقول: الظاهر ان صدر الحدیث سقط عنه شی ء.

۲- ۲. فی المصدر: فقال: اصارعک مره اخری.

۳- ۳. فی المصدر: ثالثه.

۴- ۴. فی المصدر: فصارعه فاعرقه ثمّ صرعه أمیر المؤمنین علیه السّلام قال.

۵- ۵. تفسیر فرات: ۴۰ و الآیه فی الاسراء: ۶۴.

۶- ۶. فیه وهم و الموجود فی المصدر: حدّثنی ابی عن فضاله بن أیّوب عن معاویه بن عمار عن أبی عبد اللّه علیه السّلام، و ذکره المصنّف صحیحا فی کتاب النبوّه.

حَجِّ إِبْرَاهِيمَ وَ ذَبْحِهِ ابْنَهُ إِلَى أَنْ قَالَ وَ سَلَّمَا لِأَمْرِ اللَّهِ وَ أَقْبَلَ شَيْخٌ فَقَالَ يَا إِبْرَاهِيمُ مَا تُرِيدُ مِنْ هَذَا الْغُلَامِ قَالَ أُرِيدُ أَنْ أَذْبَحَهُ فَقَالَ سُبْحَانَ اللَّهِ تَذْبَحُ غُلَاماً لَمْ يَعْصِ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ طَرْفَةَ عَيْنٍ فَقَالَ إِبْرَاهِيمُ إِنَّ اللَّهَ أَمَرَنِي بِذَلِكَ فَقَالَ رَبُّكَ يَنْهَاكَ عَنْ ذَلِكَ وَ إِنَّمَا أَمَرَكَ بِهَذَا الشَّيْطَانُ فَقَالَ لَهُ إِبْرَاهِيمُ إِنَّ الَّذِي بَلَّغَنِي هَذَا الْمَبْلَغَ هُوَ الَّذِي أَمَرَنِي بِهِ وَ الْكَلَامُ الَّذِي وَقَعَ فِي أُذُنِي (۱) فَقَالَ لَا وَ اللَّهِ مَا أَمَرَكَ بِهَذَا إِلَّا الشَّيْطَانُ فَقَالَ إِبْرَاهِيمُ لَا وَ اللَّهِ لَا أُكَلِّمُكَ ثُمَّ عَزَمَ إِبْرَاهِيمُ عَلَى الذَّبْحِ فَقَالَ يَا إِبْرَاهِيمُ إِنَّكَ إِمَامٌ يُقْتَدَى بِكَ وَ إِنَّكَ إِذَا ذَبَحْتَهُ ذَبَحَ النَّاسُ أَوْلَادَهُمْ فَلَمْ يُكَلِّمْهُ وَ أَقْبَلَ عَلَى الْغُلَامِ وَ اسْتَشَارَهُ فِي الذَّبْحِ وَ سَاقَ الْحَدِيثَ فِي الْفِدَاءِ إِلَى قَوْلِهِ وَ لَحِقَ إِبْلِيسُ بِأُمِّ الْغُلَامِ حِينَ نَظَرَتْ إِلَى الْكَعْبَةِ فِي وَسَطِ الْوَادِي بِحِذَاءِ الْبَيْتِ فَقَالَ لَهَا مَا شَيْخٌ رَأَيْتُهُ قَالَتْ إِنَّ ذَلِكَ بَعْلِي قَالَ فَوَصِيفٌ رَأَيْتُهُ مَعَهُ قَالَتْ ذَلِكَ ابْنِي قَالَ فَإِنِّي رَأَيْتُهُ وَ قَدْ أَضْجَعَهُ وَ أَخَذَ الْمُدْيَةَ لِيَذْبَحَهُ فَقَالَتْ كَذَبْتَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ أَرْحَمُ النَّاسِ كَيْفَ يَذْبَحُ ابْنَهُ قَالَ فَوَ رَبِّ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ وَ رَبِّ هَذَا الْبَيْتِ لَقَدْ رَأَيْتُهُ أَضْجَعَهُ وَ أَخَذَ الْمُدْيَةَ فَقَالَتْ وَ لِمَ قَالَ يَزْعُمُ أَنَّ رَبَّهُ أَمَرَهُ بِذَلِكَ قَالَتْ فَحَقٌّ لَهُ أَنْ يُطِيعَ رَبَّهُ فَوَقَعَ فِي نَفْسِهَا أَنَّهُ قَدْ أُمِرَ فِي ابْنِهَا بِأَمْرٍ فَلَمَّا قَضَتْ مَنَاسِكَهَا أَسْرَعَتْ فِي الْوَادِي رَاجِعَةً إِلَى مِنًى وَ هِيَ وَاضِعَةٌ يَدَهَا عَلَى رَأْسِهَا تَقُولُ رَبِّي لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا عَمِلْتُ بِأُمِّ إِسْمَاعِيلَ (۲) الْحَدِيثَ.

**[ترجمه]تفسیر قمی: امام محمد باقر علیه السّلام در داستانی طولانی درباره حج ابراهیم و سر بریدن فرزندش می فرماید: هر دو تسلیم فرمان خداوند شدند، سپس پیری جلو آمد و گفت: ای ابراهیم چه قصد داری با این پسر بچه؟ گفت: می خواهم سرش را ببرّم گفت: سبحان اللّه پسر بی گناهی را سر می بری، فرمود: خدایم بدان فرمان داده، گفت پروردگارت از آن باز داشته و این شیطان که بدانت فرمان داده است. ابراهیم فرمود: آنکه مرا تا اینجا رسانده مرا بدان فرمان داده و سخن در گوشم افکنده است. گفت: نه به خدا جز شیطان بدان فرمانت نداده است. در پاسخ فرمود: به خدا دیگر با تو سخن نگویم.

سپس ابراهیم آهنگ سر بریدن کرد، شیطان به او گفت: ای ابراهیم تو پیشوائی و مردم از تو پیروی کنند و چون سر پسرت را ببری مردم سر فرزندان خود را ببرند، سخنی با او نگفت و رو به پسرش کرد و درباره بریدن سرش با او مشورت کرد و حدیث فداء را ادامه داده تا گفته- ابلیس خود را به مادر پسر بچه رساند که در میان دره ایستاده و به خانه کعبه نگاه می کرد، به او گفت: پیری را دیدم او که بود؟ گفت او شوهر من است گفت بچه پسر زیبائی به همراه او دیدم؟ گفت او پسر من است، گفت: من دیدم که او را خوابانده و کارد کشیده تا سرش را ببرّد.

گفت: دروغ می گویی، ابراهیم مهربان تر از همه مردم است چگونه سر پسرش را می برد؟ گفت سوگند به پروردگار آسمان و زمین و به پروردگار این خانه که دیدم او را خوابانده و کارد کشیده، گفت: چرا؟ گفت: پندارد که پروردگارش به این کار فرمانش داده است، گفت: به حقیقت که او باید پیرو پروردگارش باشد، و در دلش افتاد که درباره پسرش به او فرمانی رسیده است.

و چون مناسک خود را به پایان رساند، شتابان از دره مکه به منی برگشت و دست بر سر نهاده و می گفت: پروردگارا مرا مؤاخذه مکن بدان چه با مادر اسماعیل کردی - . تفسیر قمی : ۵۵۷- ۵۵۹. - .

**[ترجمه]

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى الْعَطَّارِ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ خَالِدِ بْنِ جَرِيرٍ عَنْ أَبِي الرَّبِيعِ الشَّامِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: إِنَّ آدَمَ

---

١ - ١. لعله معطوف على الموصول المتقدم اى الكلام الذى وقع فى اذنى امرنى بهذا فيكون كالتفسير لقوله: الذى بلغنى هذا المبلغ، او المراد بالأول الرب تعالى و بالثانى وحيه و يحتمل أن يكون خبرا لمبتدإ محذوف اى و هو الكلام الذى وقع فى اذنى، و فى الكافى: ويلك الكلام الذى سمعت هو الذى بلغ بى ما ترى. قاله المصنّف.

٢ - ٢. تفسير القمّىّ: ٥٥٧- ٥٥٩ أورده المصنّف بتمامه فى كتاب النبوّه راجع ج ١٢. ١٢٧.

عليه السلام لَمَّا هَبَطَ مِنَ الْجَنَّهِ اشْتَهَی مِنْ ثِمَارِهَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی عَلَیْهِ قَضِیبَیْنِ مِنْ عِنَبٍ فَغَرَسَهُمَا فَلَمَّا أَوْرَقَا وَ أَثْمَرَا وَ بَلَغَا جَاءَ إِبْلِیسُ فَحَاطَ عَلَیْهِمَا حَائِطاً فَقَالَ لَهُ آدَمُ مَا لَکَ یَا مَلْعُونُ فَقَالَ لَهُ إِبْلِیسُ إِنَّهُمَا لِی فَقَالَ کَذَبْتَ فَرَضِیَا بَیْنَهُمَا بِرُوحِ الْقُدُسِ فَلَمَّا انْتَهَیَا إِلَیْهِ قَصَّ آدَمُ علیه السلام قِصَّتَهُ فَأَخَذَ رُوحُ الْقُدُسِ شَیْئاً مِنْ نَارٍ فَرَمَی بِهَا عَلَیْهِمَا فَالْتَهَبَتْ فِی أَغْصَانِهِمَا حَتَّی ظَنَّ آدَمُ أَنَّهُ لَمْ یَبْقَ مِنْهُمَا شَیْ ءٌ إِلَّا احْتَرَقَ وَ ظَنَّ إِبْلِیسُ مِثْلَ ذَلِکَ قَالَ فَدَخَلَتِ النَّارُ حَیْثُ دَخَلَتْ وَ قَدْ ذَهَبَ مِنْهُمَا ثُلُثَاهُمَا وَ بَقِیَ الثُّلُثُ فَقَالَ الرُّوحُ أَمَّا مَا ذَهَبَ مِنْهُمَا فَحَظُّ إِبْلِیسَ لَعَنَهُ اللَّهُ وَ مَا بَقِیَ فَلَکَ یَا آدَمُ (۱).

الکافی، عن علی بن إبراهیم عن أبیه و عده من أصحابه عن أحمد بن محمد و سهل بن زیاد جمیعا عن ابن محبوب: مثله (۲).

**[ترجمه]العلل: امام جعفر صادق علیه السّلام می فرماید: چون آدم از بهشت فرود آمد از دلش هوای میوه بهشت کرد. و خدا تبارک و تعالی دو شاخه از انگور برای او فرود آورد، آن ها را کاشت و چون برگ و میوه آوردند و رسیدند، ابلیس آمد و دیواری گرد آن ها کشید و آدم به او گفت: ای ملعون تو با اینها چه کار دارید؟ گفت اینها از آنِ من است، فرمود: تو دروغ می گویی. و راضی شدند که روح القدس میان آن ها قضاوت کند، چون نزد او رسیدند، روح القدس آتشی برگرفت و بر آن دو تاک افکند و شاخه آن ها آتش گرفت تا جائیکه آدم پنداشت چیزی از آن ها باقی نماند و همه بسوخت. ابلیس نیز چنین پنداشت، فرمود: آتش تا آنجا که باید درون آن ها رفت و دو سوم آن ها را از بین برد و یک سوم باقی بماند، روح القدوس گفت: آنچه رفت بهره ابلیس بود و آنچه باقی ماند برای تو است ای آدم - . علل الشرائع : ۱۶۳و ج ۲ :۱۶۲ - .

در الکافی نیز مانند این حدیث ذکر شده است - . فروع الکافی ۹ : ۳۹۳ - .

**[ترجمه]

«۴۶»

وَ مِنْهُ، عَنْ عَلِیِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ أَبِی حَمَّادٍ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ یَزِیدَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیِّ بْنِ أَبِی حَمْزَهَ(۳)

عَنْ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی لَمَّا أَهْبَطَ آدَمَ علیه السلام أَمَرَهُ بِالْحَرْثِ وَ الزَّرْعِ وَ طَرَحَ إِلَیْهِ غَرْساً مِنْ غُرُوسِ الْجَنَّهِ فَأَعْطَاهُ النَّخْلَ وَ الْعِنَبَ وَ الزَّیْتُونَ وَ الرُّمَّانَ فَغَرَسَهَا لِتَکُونَ لِعَقِبِهِ وَ ذُرِّیَّتِهِ فَأَکَلَ هُوَ مِنْ ثِمَارِهَا فَقَالَ لَهُ إِبْلِیسُ لَعَنَهُ اللَّهُ یَا آدَمُ مَا هَذَا الْغَرْسُ الَّذِی لَمْ أَکُنْ أَعْرِفُهُ فِی الْأَرْضِ وَ قَدْ کُنْتُ بِهَا قَبْلَکَ ائْذَنْ لِی آکُلْ مِنْهُ شَیْئاً فَأَبَی أَنْ یُطْعِمَهُ (۴) فَجَاءَ عِنْدَ آخِرِ عُمُرِ آدَمَ فَقَالَ لِحَوَّاءَ إِنَّهُ قَدْ أَجْهَدَنِی الْجُوعُ وَ الْعَطَشُ فَقَالَتْ لَهُ حَوَّاءُ علیها السلام (۵) إِنَّ آدَمَ عَهِدَ إِلَیَ

۱- ۱. علل الشرائع: ۱۶۳ و ج ۲: ۱۶۲(ط قم) فیه: فحظ لابلیس.

۲- ۲. فروع الکافی ۹: ۳۹۳ فیه:[قال: سألت أبا عبد اللّه علیه السّلام عن أصل الخمر کیف کان بدء حلالها و حرامها و متی اتخذ الخمر؟ فقال: ان] و فیه:(ما حالک یا ملعون) و فیه:[ضغثا من نار و رمی به و العنب فی اغصانهما] و فیه: لم یبق منهما.

۳- ۳. فی المصدر: عن علیّ بن أبی حمزه.

۴- ۴. فى المصدر: فابى آدم عليه السّلام أن يدعه فجاء إبليس.

۵- ۵. فى المصدر: فقالت له حواء: فما الذى تريد؟ قال: أريد ان تذيقنى من هذه الثمار فقالت حواء.

أَنْ لَا أُطْعِمَکَ شَیْئاً مِنْ هَذَا الْغَرْسِ لِأَنَّهُ مِنَ الْجَنَّهِ وَ لَا یَنْبَغِی لَکَ أَنْ تَأْکُلَ (۱) مِنْهُ فَقَالَ لَهَا فَاعْصِرِی فِی کَفِّی مِنْهُ شَیْئاً فَأَبَتْ عَلَیْهِ فَقَالَ ذَرِینِی أَمَصَّهُ وَ لَا آکُلُهُ فَأَخَذَتْ عُنْقُوداً مِنْ عِنَبٍ فَأَعْطَتْهُ فَمَصَّهُ وَ لَمْ یَأْکُلْ مِنْهُ شَیْئاً لِمَا کَانَتْ حَوَّاءُ قَدْ أَکَّدَتْ عَلَیْهِ فَلَمَّا ذَهَبَ یَعَضُّهُ جَذَبَتْهُ (۲)

حَوَّاءُ مِنْ فِیهِ فَأَوْحَی اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَی آدَمَ علیه السلام أَنَّ الْعِنَبَ قَدْ مَصَّهُ عَدُوِّی وَ عَدُوُّکَ إِبْلِیسُ لَعَنَهُ اللَّهُ وَ قَدْ حَرَّمْتُ عَلَیْکَ مِنْ عَصِیرِهِ الْخَمْرِ مَا خَالَطَهُ نَفَسُ إِبْلِیسَ فَحُرِّمَتِ الْخَمْرُ لِأَنَّ عَدُوَّ اللَّهِ إِبْلِیسَ مَکَرَ بِحَوَّاءَ حَتَّی مَصَّ الْعِنَبَهَ(۳) وَ لَوْ أَکَلَهَا لَحَرُمَتِ الْکَرْمَهُ مِنْ أَوَّلِهَا إِلَی آخِرِهَا وَ جَمِیعُ ثِمَارِهَا(۴)

وَ مَا یَأْکُلُ (۵) مِنْهَا ثُمَّ إِنَّهُ قَالَ لِحَوَّاءَ علیها السلام فَلَوْ أَمْصَصْتِنِی شَیْئاً مِنْ هَذَا التَّمْرِ کَمَا أَمْصَصْتِنِی مِنَ الْعِنَبِ فَأَعْطَتْهُ تَمْرَهً فَمَصَّهَا وَ کَانَتِ (۶)

الْعِنَبَهُ وَ التَّمْرُ أَشَدَّ رَائِحَهً وَ أَزْکَی مِنَ الْمِسْکِ الْأَذْفَرِ وَ أَحْلَی مِنَ الْعَسَلِ فَلَمَّا مَصَّهُمَا عَدُوُّ اللَّهِ ذَهَبَتْ رَائِحَتُهُمَا وَ انْتَقَصَتْ حَلَاوَتُهُمَا قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام ثُمَّ إِنَّ إِبْلِیسَ الْمَلْعُونَ ذَهَبَ (۷)

بَعْدَ وَفَاهِ آدَمَ علیه السلام فَبَالَ فِی أَصْلِ الْکَرْمَهِ وَ النَّخْلَهِ فَجَرَی الْمَاءُ فِی عُرُوقِهِمَا(۸) بِبَوْلِ عَدُوِّ اللَّهِ فَمِنْ ثَمَّ یَخْتَمِرُ الْعِنَبُ وَ التَّمْرُ فَحَرَّمَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَی ذُرِّیَّهِ آدَمَ کُلَّ مُسْکِرٍ لِأَنَّ الْمَاءَ جَرَی بِبَوْلِ عَدُوِّ اللَّهِ فِی النَّخْلَهِ وَ الْعِنَبِ وَ صَارَ کُلُّ مُخْتَمِرٍ خَمْراً لِأَنَّ الْمَاءَ اخْتَمَرَ فِی النَّخْلَهِ وَ الْکَرْمَهِ مِنْ رَائِحَهِ بَوْلِ عَدُوِّ اللَّهِ إِبْلِیسَ لَعَنَهُ اللَّهُ (۹).

۱- ۱. فی المصدر: منه شیئا.

۲- ۲. هکذا فی النسخ و فیه وهم و الصحیح کما فی المصدر: فلما ذهب یعض علیه جذبته.

۳- ۳. فی المصدر: العنب.

۴- ۴. فی المصدر: و جمیع ثمرها.

۵- ۵. فی المصدر: و ما یخرج منها.

۶- ۶. فی المصدر: و کانت العنب.

۷- ۷. فی المصدر: ثم ان إبلیس ذهب.

۸- ۸. فی المصدر: علی عروقهما من بول عدو اللّه.

۹- ۹. فروع الکافی ۶: ۳۹۲ و ۳۹۴.

**[ترجمه]العلل: امام جعفر صادق علیه می فرماید: چون خدا تبارک و تعالی آدم را به زمین فرود آورد به او فرمود: تا کشت و کار کند و از درختهای کاشته بهشت به او داد. و چون نخل و تاک و زیتون و انار و آن ها را برای نژادش کاشت و خود از میوه اش خورد، پس شیطان گفت: ای آدم این درختکاری در زمین چیست که من آن را ندانم با اینکه پیش از تو در زمین بودم؟ اجازه بده من از آن چیزی بخورم اما آدم اجازه چنین کاری را به او نداد. شیطان در پایان عمر آدم نزد حواء آمد و گفت: که گرسنگی و تشنگی مرا بی تاب کرده است. به او گفت: آدم به من سپرده که چیزی از این کشته ها به تو ندهم زیرا از بهشتند و شایسته نیست که تو از آن بخوری، گفت: اندکی در مشت من بفشار، اما حوا چنین کاری نکرد، گفت بگذار من آن را بمکم و نخورم، و یک خوشه برگرفت از انگور به او داد، آن را مکید و از آن چیزی نخورد از آنجا که حواء به او چنین تاکید کرده بود و چون خواست آن را گاز بزند حواء آن را از دهانش بیرون کشید. خدا به آدم وحی کرد ابلیس دشمن من و تو انگور را مکید و من شیره خمر آن را تا آنجا که نفس شیطان در آن است بر تو حرام کردم، از این رو نوشیدن شراب حرام شد چون دشمن خدا ابلیس به حواء نیرنگ زد و انگور را مکید و اگر خورده بود تاک و هر چه میوه و خوردنی داشت از آغاز تا پایان حرام می شد. سپس شیطان به حواء گفت: کاش از این خرما هم مانند انگور برای مکیدن به من میدادی، و یک دانه خرما به او داد و مکید. انگور و خرما خوشبوتر از مشک نافه بودند و شیرین تر از عسل و چون دشمن خدا آن ها را مکید بویشان رفت و شیرینی آن ها کاست .

امام جعفر صادق علیه السلام فرمود: سپس ابلیس پس از درگذشت آدم علیه السّلام رفت و در ریشه تاک و خرما بن شاشید و آب با شاش آن دشمن خدا در رگهایشان روان شد و از این رو انگور و خرما به جوش آیند و مستی آرند و خدا هر مست کننده ای را بر نژاد آدم حرام کرد، زیرا آب، شاش دشمن خدا را در نخله و تاک انگور روانه کرد از این رو هر چه جوش آید، به شراب تبدیل شود، برای آنکه آب در نخله و تاک از بوی شاش دشمن خدا ابلیس لعنه اللّٰه جوش آمد - . فروع الکافی ۶ : ۳۹۲ و ۳۹۴ - .

**[ترجمه]

بیان

قوله علیه السلام فمن ثم یختمر العنب أی یغلی و ینتن و یصیر مسکرا قوله علیه السلام لأن الماء اختمر فی النخله أی غلی و تغیر و أنتن من رائحه بول عدو الله.

قال الفیروزآبادی الخمر بالتحریک التغیر عما کان علیه و قال اختمار الخمر إدراکها و غلیانها انتهی.

و یحتمل أن یکون المراد باختمار العنب و التمر تغطیه أوانیهما لیصیرا خمرا و کذا اختمار الماء المراد به احتباسه فی الشجره لکنه بعید.

و أقول الأخبار بهذا المضمون کثیره سیأتی بعضها فی محالها.

**[ترجمه]«فمن ثم یختمر العنب» یعنی جوش آید و بدبو شود و مست کننده گردد «لان الماء اختمر فی النخله» یعنی جوش

آمد و دگرگون و بدبو شد از بوی شاش دشمن خدا، و ممکن است مقصود از اختمار انگور و خرما پوشیدن سر ظرف های آن ها باشد تا شراب می شوند و مقصود از اختمار آب حبس آن در درخت است ولی بعید است.

می گویم: اخبار بدین مضمون بسیارند و برخی در جای خود بیایند.

**[ترجمه]

«۴۷»

تَفْسِیرُ الْإِمَامِ: قِیلَ لِلْإِمَامِ علیه السلام فَعَلَی هَذَا لَمْ یَکُنْ إِبْلِیسُ أَیْضاً مَلَکاً فَقَالَ لَا بَلْ کَانَ مِنَ الْجِنِّ أَ مَا تَسْمَعُونَ (۱)

اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ یَقُولُ وَ إِذْ قُلْنا لِلْمَلائِکَهِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِیسَ کانَ مِنَ الْجِنِ (۲) وَ هُوَ الَّذِی قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَ وَ الْجَانَّ خَلَقْناهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نارِ السَّمُومِ إِلَی آخِرِ مَا مَرَّ فِی قِصَّهِ هَارُوتَ وَ مَارُوتَ (۳).

**[ترجمه]تفسیر امام: به امام حسن عسکری علیه السلام گفته شد: بنابراین ابلیس فرشته نیست، فرمود: نه بلکه از پریان است، آیا نشنیده اید که خداوند عزّ و جلّ می فرماید «و [یاد کن] هنگامی را که به فرشتگان گفتیم: «آدم را سجده کنید،» پس [همه]- جز ابلیس- سجده کردند، که از [گروه] جن بود - . الکهف / ۵۰ - » و همان است که خداوند عزّ و جلّ فرموده است «و پیش از آن، جن را از آتشی سوزان و بی دود خلق کردیم - . الحجر / ۲۷ - » تا آخر آنچه در داستان هاروت و ماروت گذشت - . تفسیر منسوب به امام حسن عسکری علیه السلا ۱۹۴. آیه نخست سوره کهف / ۵۰ . آیه دوم سوره حجر / ۲۲ - .

**[ترجمه]

«۴۸»

النهج، [نهج البلاغه] فِی خُطْبَهٍ یَذْکُرُ فِیهَا خِلْقَهَ آدَمَ علیه السلام قَالَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهِ: وَ اسْتَأْدَی اللَّهُ سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَی الْمَلَائِکَهَ وَدِیعَتَهُ لَدَیْهِمْ وَ عَهْدَ وَصِیَّتِهِ إِلَیْهِمْ فِی الْإِذْعَانِ بِالسُّجُودِ لَهُ وَ الْخُنُوعِ (۴) لِتَکْرِمَتِهِ فَقَالَ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِیسَ وَ قَبِیلَهُ (۵)

اعْتَرَتْهُمُ الْحَمِیَّهُ وَ غَلَبَتْ عَلَیْهِمُ الشِّقْوَهُ(۶)

وَ تَعَزَّزُوا بِخِلْقَهِ النَّارِ وَ اسْتَوْهَنُوا خَلْقَ الصَّلْصَالِ

۱- ۱. فی المصدر: اما تسمعان.

۲- ۲. زاد فی المصدر بعد الآیه: فاخبر انه کان من الجن.

۳- ۳. التفسیر المنسوب الی الامام العسکریّ علیه السّلام: ۱۹۴ و الآیه الأولی فی الکهف: ۵۰ و الثانیه فی الحجر: ۲۷.

۴- ۴. فی نسخه من المصدر: الخشوع.

۵- ۵. لم یـذکر کلمه[و قبیله] فی النسـخه المطبوعه بمصـر و لا ـ فی الشـرح لابن أبی الحدیـد، و ذکر فیهما الضـمائر الآتیه کلها بلفظ المفرد.

۶- ۶. الشقوه بکسر الشین و فتحها: ما حتم علیه من الشقاء و الشقاء ضد السعاده و هو النصب الدائم و الالـم الملازم.

فَأَعْطَاهُ النَّظِرَهَ(۱) اسْتِحْقَاقاً لِلسُّخْطَهِ وَ اسْتِتْمَاماً لِلْبَلِیَّهِ وَ إِنْجَازاً لِلْعِدَهِ فَقَالَ فَإِنَّکَ مِنَ الْمُنْظَرِینَ إِلی یَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُوم (۲) ثُمَّ أَسْکَنَ سُبْحَانَهُ آدَمَ دَاراً أَرْغَدَ فِیهَا عَیْشَهُ وَ آمَنَ فِیهَا مَحَلَّتَهُ وَ حَذَّرَهُ إِبْلِیسَ وَ عَدَاوَتَهُ فَاغْتَرَّهُ عَدُوُّهُ نَفَاسَهً عَلَیْهِ بِدَارِ الْمُقَامِ وَ مُرَافَقَهِ(۳)

الْأَبْرَارِ(۴).

**[ترجمه]نهج البلاغه: در خطبه ای آفرینش آدم علیه السّلام را یادآور می شود: خدای سبحان وقتی آدم ابوالبشر را آفرید از ملائکه خواست تا به عهدی که قبل از آفرینش آدم از آنان گرفته بود و پیمانی که پذیرفته بودند و پیمانی که پذیرفته بودند که اعتقاد به سجده بر آدم داشته باشند و خود را خاشع و فرمانبردار بزرگی و کرامت آدم بدانند وفاکنند و فرمود: « بر آدم سجده کنید » همه سجده کردند مگر ابلیس که از سجده کردن سر بر تافت . و گرفتار تکبر و غرور شده بود و شقاوت بر او چیره شده بود. بر خود ببالید که خود از آتش آفریده شده بود و آدم را که از مشتی گل سفالین آفریده شده بود، خوار و حقیر شمرد. خداوند ابلیس را مهلت ارزانی داشت تا به خشم خود کیفرش دهد و تا آزمایش و بلای او به غایت رساند و آن وعده که به او داده بود، به سر برد. پس به او فرمود:« فرمود: «در حقیقت، تو از مهلت یافتگانی، تا روز معیّن معلوم - . ص / ۸۰ و ۸۱ - » آنگاه خداوند سبحان آدم را در بهشت جای داد؛ سرایی که زندگی در آن خوش و آرام بود و جایگاهی همه ایمنی . و از ابلیس و دشمنی اش برحذر داشت . ولی دشمن که آدم را در آن سرای خوش و امن ، همنشین نیکان دید، بر او رشک برد. و او را فریب داد - . نهج البلاغه ۱ : ۲۴ و ۲۵ - .

**[ترجمه]

توضیح

استأدی ودیعته أی طلب أداءها و الودیعه إشاره إلی قوله تعالی إِذْ قالَ رَبُّکَ لِلْمَلائِکَهِ إِنِّی خالِقٌ بَشَراً(۵) الآیه و الخنوع الخضوع و القبیل فی الأصل الجماعه تکون من الثلاثه فصاعدا من قوم شتی فإن کانوا من أب واحد فهم قبیله و ضم القبیل (۶) هنا إلی إبلیس غریب فإنه لم یکن له فی هذا الوقت ذریه و لم یکن أشباهه فی السماء فیمکن أن یکون المراد به أشباهه من الجن فی الأرض بأن یکونوا مأمورین بالسجود أیضا و عدم ذکرهم فی الآیات و سائر الأخبار لعدم الاعتناء بشأنهم أو المراد به طائفه خلقها الله تعالی فی السماء غیر الملائکه و یمکن أن یکون المراد بالقبیل ذریته و یکون إسناد عدم السجود إلیهم لرضاهم بفعله

کَمَا قَالَ علیه السلام فِی مَوْضِعٍ آخَرَ: إِنَّمَا یَجْمَعُ النَّاسَ الرِّضَا وَ السَّخَطُ وَ إِنَّمَا عَقَرَ نَاقَهَ ثَمُودَ رَجُلٌ وَاحِدٌ فَعَمَّهُمُ اللَّهُ بِالْعَذَابِ لَمَّا عَمُّوهُ بِالرِّضَا فَقَالَ سُبْحَانَهُ فَعَقَرُوها(۷) فَأَصْبَحُوا نادِمِینَ (۸).

۱- ۱. النظره المهله.

۲- ۲. ص: ۸۰ و ۸۱.

۳- ۳. أی مرافقته مع الملائکه الابرار، او أعمّ منهم و ممن یأتی بعد ذلک من الأنبیاء و الصلحاء.

۴- ۴. نهج البلاغه ۱. ۲۴ و ۲۵.

۵- ۵. الحجر: ۲۸.

۶- ۶. قد عرفت أن النسخه المطبوعه بمصر و الشرح لابن أبی الحدید هما خالیان عنها.

۷- ۷. الشعراء: ۱۵۷.

۸- ۸. نهج البلاغه ۱: ۴۴۲.

اعترتهم أی غشیتهم و التعزز التکبر و استوهنه أی عده وهنا ضعیفا نفاسه أی بخلا.

**[ترجمه]سپرده خدا به فرشته ها اشاره است به سخن خداوند تعالی «وَ إِذْ قالَ رَبُّکَ لِلْمَلائِکَهِ إِنِّی خالِقٌ بَشَراً» تا آخر آیه- قبیل در اصل گروه است از ۳ به بالا متشکل از از مردمانی پراکنده، و اگر از یک پدر باشند، قبیله نام گیرند، و قبیل داری ابلیس در اینجا غریب است، زیرا در این وقت نژادی نداشته و همانندی در آسمان نداشته و شاید مقصود پریان زمین باشند که آنان هم فرمان سجده داشتند و ذکر نشدنشان در آیات و دیگر اخبار به سبب بی اعتنائی به آن ها است، یا مقصود گروهی بودند در آسمان جز فرشته ها و بسا مراد به قبیل او نژاد او باشند و سجده نکردن آن ها بر آدم برای این باشد که به عدم سجده شیطان خشنود بودند، همان طور که در روایت دیگر فرموده همانا مردم با رضا و خشم گرد هم آیند، وهمانا ناقه ثمود را یکی پی کرد و خدا همه ثمود را عذاب کرد چون بدان راضی بودند از این رو فرمود: «پس آن را پی کردند - . الشعراء / ۱۵۷ - و پشیمان گشتند مِینَ» - . نهج البلاغه ۱ : ۴۴۲ -

**[ترجمه]

«۴۹»

النهج، [نهج البلاغه] فِی الْخُطْبَهِ الْقَاصِعَهِ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی لَبِسَ الْعِزَّ وَ الْکِبْرِیَاءَ وَ اخْتَارَهُمَا لِنَفْسِهِ دُونَ خَلْقِهِ وَ جَعَلَهُمَا حِمًى (۱)

وَ حَرَماً عَلَى غَیْرِهِ وَ اصْطَفَاهُمَا لِجَلَالِهِ وَ جَعَلَ اللَّعْنَهَ عَلَى مَنْ نَازَعَهُ فِیهِمَا مِنْ عِبَادِهِ ثُمَّ اخْتَبَرَ بِذَلِکَ مَلَائِکَتَهُ الْمُقَرَّبِینَ لِیَمِیزَ الْمُتَوَاضِعِینَ مِنْهُمْ مِنَ الْمُسْتَکْبِرِینَ فَقَالَ سُبْحَانَهُ وَ هُوَ الْعَالِمُ بِمُضْمَرَاتِ الْقُلُوبِ وَ مَحْجُوبَاتِ الْغُیُوبِ إِنِّی خالِقٌ بَشَراً مِنْ طِینٍ فَإِذا سَوَّیْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِیهِ مِنْ رُوحِی فَقَعُوا لَهُ ساجِدِینَ فَسَجَدَ الْمَلائِکَهُ کُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ إِلَّا إِبْلِیسَ (۲) اعْتَرَضَتْهُ الْحَمِیَّهُ فَافْتَخَرَ عَلَى آدَمَ بِخَلْقِهِ وَ تَعَصَّبَ عَلَیْهِ لِأَصْلِهِ فَعَدُوُّ اللَّهِ إِمَامُ الْمُتَعَصِّبِینَ وَ سَلَفُ الْمُسْتَکْبِرِینَ الَّذِی وَضَعَ أَسَاسَ الْعَصَبِیَّهِ(۳)

وَ نَازَعَ اللَّهَ رِدَاءَ الْجَبْرِیَّهِ وَ ادَّرَعَ لِبَاسَ التَّعَزُّزِ وَ خَلَعَ قِنَاعَ التَّذَلُّلِ إِلَى قَوْلِهِ فَاعْتَبِرُوا بِمَا کَانَ مِنْ فِعْلِ اللَّهِ بِإِبْلِیسَ إِذْ أَحْبَطَ عَمَلَهُ الطَّوِیلَ وَ جَهْدَهُ الْجَهِیدَ وَ کَانَ قَدْ عَبَدَ اللَّهَ سِتَّهَ آلَافِ سَنَهٍ لَا یُدْرَى أَ مِنْ سِنِی الدُّنْیَا أَمْ مِنْ سِنِی الْآخِرَهِ عَنْ کِبْرِ(۴) سَاعَهٍ وَاحِدَهٍ فَمَنْ بَعْدَ إِبْلِیسَ یَسْلَمُ (۵) عَلَى اللَّهِ بِمِثْلِ مَعْصِیَتِهِ کَلَّا مَا کَانَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ لِیُدْخِلَ الْجَنَّهَ بَشَراً بِأَمْرٍ أَخْرَجَ بِهِ مَلَکاً إِنَّ حُکْمَهُ فِی أَهْلِ السَّمَاءِ وَ أَهْلِ الْأَرْضِ لَوَاحِدٌ وَ مَا بَیْنَ اللَّهِ وَ بَیْنَ أَحَدٍ مِنْ خَلْقِهِ هَوَادَهٌ(۶) فِی إِبَاحَهِ حِمًى حَرَّمَهُ عَلَى الْعَالَمِینَ فَاحْذَرُوا عِبَادَ اللَّهِ عَدُوَّ اللَّهِ أَنْ یُعْدِیَکُمْ (۷) بِدَائِهِ وَ أَنْ

۱- ۱. الحمی ما حمیته عن وصول الغیر إلیه و التصرف فیه.

۲- ۲. ص: ۷۱- ۷۴.

۳- ۳. أبان علیه السّلام ان العصبیّه بکل معانیه من التعصب القومی و الجنسی و اللونی من الشیطان فالاسلام بری ء من کل

تعصب.

۴- ۴. متعلق باحبط أى اضاع عمله بسبب كبر ساعه.

۵- ۵. أى يسلم من عقابه.

۶- ۶. الهواده: اللين و الرخصه.

۷- ۷. اعداه من عله او خلق: اكسبه مثل ما به من العله او الخلق.

يَسْتَفِزَّكُمْ (١)

بِخَيْلِهِ وَ رَجِلِهِ فَلَعَمْرِی لَقَدْ فَوَّقَ لَكُمْ سَهْمَ الْوَعِیدِ وَ أَغْرَقَ بِكُمْ بِالنَّزْعِ الشَّدِیدِ(٢) وَ رَمَاكُمْ مِنْ مَكَانٍ قَرِیبٍ (٣) وَ قَالَ رَبِّ بِما أَغْوَیْتَنِی لَأُزَیِّنَنَّ لَهُمْ فِی الْأَرْضِ وَ لَأُغْوِیَنَّهُمْ أَجْمَعِینَ (۴) قَذْفاً بِغَیْبٍ بَعِیدٍ وَ رَجْماً بِظَنٍّ غَیْرِ مُصِیبٍ (۵)

فَصَدَّقَهُ بِهِ أَبْنَاءُ الْحَمِیَّهِ وَ إِخْوَانُ الْعَصَبِیَّهِ وَ فُرْسَانُ الْكِبْرِ وَ الْجَاهِلِیَّهِ إِلَی قَوْلِهِ علیه السلام فَاجْعَلُوا عَلَیْهِ حَدَّكُمْ (۶) وَ لَهُ جِدَّكُمْ فَلَعَمْرُ اللَّهِ لَقَدْ فَخَرَ عَلَی أَصْلِكُمْ وَ وَقَعَ فِی حَسَبِكُمْ وَ دَفَعَ فِی نَسَبِكُمْ وَ أَجْلَبَ بِخَیْلِهِ عَلَیْكُمْ وَ قَصَدَ بِرَجِلِهِ سَبِیلَكُمْ (٧) إِلَی آخِرِ الْخُطْبَهِ.

**[ترجمه]نهج البلاغه:امیر المؤمنین علی علیه السلام در خطبه قاصعه می فرماید: سپاس از آن خداست که خود را به عزت و کبریا آراست و هر دو را از آفریده ها واگرفت و حریمی مخصوص خود قرار داده و آس-تانه جلال و شکوهش ساخته است و بر هر بنده یی که در این دو خصلت با وی بستیزد نفرین نهاده است، آن-گ-اه ب-ه همین کبریاء، فرشتگان مقرب خویش را آزمود تا فروتنان از مستکبران شناخته ش-ون-د، پ-س خ-دای - پ-اک-یزه باد نام وی - در حالیکه دانای پنهانی دلها و فروپوشیده غیبتهاست فرمود: من انسانی از خاک می آفرینم و چون او را موزون و بهنجار ساختم و در او از روح خود دمیدم ، همه بر او سجده برید. آنگاه فرشتگان، بر او سجده کردند مگر ابلیس» که تعصب و ن-خ-وت ، گ-ری-ب-ان او را گ-رف-ت و ب-ه خ-لق-ت خ-وی-ش ب-ر آدم بالید و به خاطر طینت و اص-ل خ-ود ب-ر او تعصب ورزید، پس دشمن خدا - شیطان - پیشوای متعصبان و پیشاهنگ خود ب-زرگ ب-ینان است ، همانکه بنیاد تعصب را بر نهاد و با خدا در ردای بزرگمنشی ، به ستیزه پرداخت و تنپوش تکبر را پوشیده و روپوش فروتنی را از تن به در آورد تا فرمود- از آنچه خدا با ابلیس کرد عبرت گیرید که کردار دراز و تلاش سخت او را نابود ساخت، او شش هزار سال خدا را پرستید که کس ندانست از سالهای دنیا است یا سالهای آخرت، برای تکبر یک ساعت، پ-س ، چه کسی بعد از شیطان - با گناهی همانند گناه او - از عذاب حق سالم تواند ماند؟ هرگز خداوند - منزه است نام وی - بشری را با وجود انجام گناهی که فرشته یی را به خاطر آن از بهشت راند، بدان وارد نسازد. ف-رمان وی در مورد آسمانیان و زمینیان یکسان است و خدای به هیچکس از آفریدگانش ورود به منطقه ممنوعه و حرام را رخصت نداده است.

پ-س ای بندگان خدا! از دشمن خدا بهراسید که شمایان را به درد خود مبتلا کند و با اغوا و ف-راخ-وان-دن-ش ، ش-ما را به هلاکت رساند و با سواره نظام و پیادگان خویش بر شما بتازد، سوگند به جانم که او تیر هلاک و شر بر کمان نهاده و چله آن را به نهایت کشیده و از جایگاهی نزدیک و دقیق شما را هدف قرار داده است و همو گفته است «پروردگارا، به سبب آنکه مرا گمراه ساختی، من [هم گناهانشان را] در زمین برایشان می آرایم و همه را گمراه خواهم ساخت - . الحجر / ٣٩ - » این سخن گر چه تیر افکندن به نا پیدای دور و سنگ اندازی براساس گمان بی هدف و اش-ت-ب-اه اس-ت ، ام-ا گ-روه نخوت پیشگان و دسته متعصبان و سوارکاران میدان خود بینی و ن-ادان-ی آن-را لب-اس ت-ح-ق-ق پ-وش-اندند.- تا اینکه فرمود: پس همه یارایی و توانائیتان را علیه شیطان بکار گیرید ب-ه خ-دا س-وگ-ن-د، شیطان به اصل شما که از خاک است و پدرتان آدم (ع) از آن آفریده ش-د فخر فروخت و شرافت شما را ناچیز انگاشت و بر تبارتان بر تاخت و سواره نظام خود را بر ضد شما بر انگیخت و با پیادگان ، سر راهتان را گرفت - . نهج البلاغه ١ : ٣٩۶ – ٣٩٩ - . تا آخر خطبه

**[ترجمه]

بیان

لاـ يـدرى على صـيغه المجهول و فى بعض النسـخ على المتكلم المعلوم فعلى الأول لا يـدل على عـدم علمه عليه السـلام و على الثانى أيضا المراد به غيره و أدخل نفسه تغليبا و الإبهام لمصلحه كعدم تحاشى السامعين من طول المده أو غيره.

قوله عليه السـلام أخرج به منهـا ملكـا ظـاهره أن إبليس كـان من الملاـئكه و يمكن الجواب بـأن إطلاـق الملك عليه لكونه من الملائكه بالولاء و قال بعض شـراح النهج يسلم على الله أى يرجع إليه سالما من طرده و لعنه تقول سلم على هذا الشى ء إذا رجع إليـك سالمـا و لم يلحقه تلف و البـاء للمصـاحبه كمـا فى قوله بـأمر و أمـا الباء فى به فيحتمل المصاحبه و السـببيه و قـد مر تمام الخطبه و شرحها.

**[ترجمه]اينكه فرمود فرشـته اى را از آن بيرون كرد، ظاهرش اين است كه شـيطان فرشته بوده، و اما در پاسخ مى توان گفت كه شيطان به سبب وابستگى فرشته بوده نه به آفرينش.

**[ترجمه]

«۵۰»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الصَّلْتِ عَنْ أَبِي هَدِيَّهَ(۸) عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ: أَنَ

ص: ۲۱۵

۱- ۱. فى المصدر: و ان يستفزكم بندائه و ان يجلب عليكم بخيله و رجله.

۲- ۲. اغرق النازع: إذا استوفى مد قوسه.

۳- ۳. لانه يجرى من ابن آدم مجرى الدم.

۴- ۴. الحجر: ۳۹.

۵- ۵. فى المصدر: بظن مصيب.

۶- ۶. أى غضبكم و حدتكم.

۷- ۷. نهج البلاغه ۱: ۳۹۶- ۳۹۹.

۸- ۸. هكذا فى الكتاب و مصدره و الظاهر أنّه مصحف و الصحيح: هدبه بالباء و هو إبراهيم بن هدبه أبو هدبه الفارسىّ صاحب أنس ترجمه ابن حجر فى لسان الميزان ۱: ۱۱۹ و ۱۲۰ و قال: بقى الى سنه مائتين: و ترجمه أيضا أبو نعيم فى تاريخ اصبهان ۱: ۱۷۰.

رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله كَانَ ذَاتَ يَوْمٍ جَالِساً عَلَى بَابِ الدَّارِ مَعَهُ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عليه السلام إِذْ أَقْبَلَ شَيْخٌ فَسَلَّمَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله ثُمَّ انْصَرَفَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لِعَلِيٍّ عليه السلام أَ تَعْرِفُ الشَّيْخَ فَقَالَ لَهُ عَلِيٌّ مَا أَعْرِفُهُ فَقَالَ صلى الله عليه و آله هَذَا إِبْلِيسُ فَقَالَ عَلِيٌّ عليه السلام لَوْ عَلِمْتُ (۱) يَا رَسُولَ اللَّهِ لَضَرَبْتُهُ ضَرْبَةً بِالسَّيْفِ فَخَلَّصْتُ أُمَّتَكَ مِنْهُ قَالَ فَانْصَرَفَ إِبْلِيسُ إِلَى عَلِيٍّ عليه السلام فَقَالَ لَهُ ظَلَمْتَنِي يَا أَبَا الْحَسَنِ أَ مَا سَمِعْتَ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَقُولُ وَ شارِكْهُمْ فِي الْأَمْوالِ وَ الْأَوْلادِ فَوَ اللَّهِ مَا شَرِكْتُ أَحَداً أَحَبَّكَ فِي أُمِّهِ (۲).

**[ترجمه]المحاسن: انس بن مالك نقل می كند كه: روزی رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله بر در خآن هاش به همراه علی بن ابی طالب علیه السّلام نشسته بود كه شیخی جلو آمد و به رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله سلام كرد و برگشت. رسول خدا به علی علیه السّلام فرمود: آیا آن شیخ را می شناسی؟

گفت: نه، فرمود: این ابلیس است. علی علیه السّلام گفت: اگر می شناختم با یک ضربه شمشر كارش می ساختم و امت را از او آسوده می كردم. ابلیس نزد علی علیه السّلام برگشت و گفت: ای ابا الحسن مرا دستِ كم گرفتی، نشنیدی خدا فرموده « در دارائی و فرزندهایشان شریك با آن ها شو » به خدا با كسی كه تو را دوست دارد در مادرش شركت نكردم - - المحاسن : ۳۳۲ - .

**[ترجمه]

«۵۱»

وَ مِنْهُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حَسَّانَ الْوَاسِطِيِّ رَفَعَ الْحَدِيثَ قَالَ: أَتَتِ امْرَأَةٌ مِنَ الْجِنِّ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَآمَنَتْ بِهِ وَ حَسُنَ إِسْلَامُهَا فَجَعَلَتْ تَجِيئُهُ فِي كُلِّ أُسْبُوعٍ فَغَابَتْ عَنْهُ أَرْبَعِينَ يَوْماً ثُمَّ أَتَتْهُ فَقَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مَا الَّذِي أَبْطَأَ بِكِ يَا جِنِّيَّةُ فَقَالَتْ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَتَيْتُ الْبَحْرَ الَّذِي هُوَ مُحِيطٌ بِالدُّنْيَا فِي أَمْرٍ أَرَدْتُهُ فَرَأَيْتُ عَلَى شَطِّ ذَلِكَ الْبَحْرِ صَخْرَةً خَضْرَاءَ وَ عَلَيْهَا رَجُلٌ جَالِسٌ قَدْ رَفَعَ يَدَيْهِ إِلَى السَّمَاءِ وَ هُوَ يَقُولُ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِحَقِّ مُحَمَّدٍ وَ عَلِيٍّ وَ فَاطِمَةَ وَ الْحَسَنِ وَ الْحُسَيْنِ إِلَّا مَا غَفَرْتَ لِي فَقُلْتُ لَهُ مَنْ أَنْتَ قَالَ أَنَا إِبْلِيسُ فَقُلْتُ وَ مِنْ أَيْنَ تَعْرِفُ هَؤُلَاءِ قَالَ إِنِّي عَبَدْتُ رَبِّي فِي الْأَرْضِ كَذَا وَ كَذَا سَنَةً وَ عَبَدْتُ رَبِّي فِي السَّمَاءِ كَذَا وَ كَذَا سَنَةً مَا رَأَيْتُ فِي السَّمَاءِ أُسْطُوَانَةً إِلَّا وَ عَلَيْهَا مَكْتُوبٌ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ عَلِيٌّ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ أَيَّدْتُهُ بِهِ (۳).

**[ترجمه]المحاسن: علی بن حسان واسطی نقل می كند كه: زنی از پریان نزد رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله آمد و به او از ته دل ایمان آورد و هر هفته نزد او می آمد و ۴۰ روز نیامد ، سپس دوباره باز آمد. رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله به او فرمود: چرا دیر آمدی ای جنیه، گفت یا رسول اللَّه به دریای اطراف جهان برای كاری رفتم و بر كناره آن دریا سنگی سبز دیدم، كه بر آن مردی نشسته بود و دست به آسمان برداشته و می گفت: بار خدایا از تو می خواهم به حق محمّد، علی، فاطمه حسن و حسین كه مرا بیامرزی. به او گفتم: تو كیستی؟ گفت: ابلیسم، گفتم: اینان را از كجا می شناسی؟ گفت: من پروردگارم را در زمین چنین و چنان سال پرستیدم و در آسمان چنین و چنان سال عبادت كردم. و در آسمان ستونی ندیدم جز بر آن نوشته بود: لا اله الا اللَّه، محمّد رسول اللَّه، علی امیر المؤمنین ایدته به - -

المحاسن : ۴۳۹ و ۴۴۰ - .

**[ترجمه]

«۵۲»

وَ مِنْهُ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأَصْفَهَانِيِّ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ الْمِنْقَرِيِّ عَنْ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: ظَهَرَ إِبْلِيسُ لِيَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا علیه السلام وَ إِذَا عَلَيْهِ مَعَالِيقُ مِنْ كُلِّ شَيْ ءٍ فَقَالَ لَهُ يَحْيَى مَا هَذِهِ الْمَعَالِيقُ يَا إِبْلِيسُ فَقَالَ هَذِهِ الشَّهَوَاتُ الَّتِی أَصَبْتُهَا مِنِ ابْنِ آدَمَ قَالَ فَهَلْ لِی مِنْهَا شَيْ ءٌ قَالَ رُبَّمَا شَبِعْتَ فَثَقَّلْتُكَ عَنِ الصَّلَاةِ وَ الذِّكْرِ قَالَ يَحْيَى لِلَّهِ عَلَيَّ أَنْ لَا أَمْلَأَ بَطْنِی مِنْ طَعَامٍ أَبَداً فَقَالَ إِبْلِيسُ لِلَّهِ عَلَيَّ أَنْ لَا أَنْصَحَ مُسْلِماً أَبَداً ثُمَّ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام يَا حَفْصُ وَ لِلَّهِ عَلَى جَعْفَرٍ وَ آلِ جَعْفَرٍ أَنْ لَا يَمْلَئُوا بُطُونَهُمْ مِنْ طَعَامٍ أَبَداً وَ لِلَّهِ عَلَى جَعْفَرٍ وَ آلِ جَعْفَرٍ أَنْ لَا يَعْمَلُوا لِلدُّنْيَا أَبَداً(۴).

ص: ۲۱۶

۱- ۱. فی نسخه: لو علمته.

۲- ۲. المحاسن: ۳۳۲.

۳- ۳. المحاسن: ۳۳۲.

۴- ۴. المحاسن: ۴۳۹ و ۴۴۰.

**[ترجمه]المحاسن: امام جعفر صادق علیه السلام می فرماید: که ابلیس خود را به یحیی بن زکریا علیه السّلام نشان داد با هر چه بر او آویخته بود، یحیی علیه السلام به او گفت: ای ابلیس این آویزه ها چیست؟ گفت اینها دلخواههای و آرزوهای آدمیزاد است که با آن ها به دامشان کشم، گفت: برای من هم چیزی هست؟ گفت بسا که سیر بخوری و تو را از نماز و ذکر، گران خاطر سازم. یحیی نذر کرد که هرگز غذای سیر نخورد، شیطان نذر کرد که هرگز اندرز به مسلمانی ندهد، سپس امام به حفص- راوی حدیث- فرمود: جعفر و خاندانش هم نذر دارند که شکم خود را از خوراک پر نکنند و نذر دارند که هرگز برای دنیا کار نکنند - . المحاسن : ۲۳۲ - .

**[ترجمه]

بیان

ثقلتک علی صیغه الغیبه أی الشبعه و یحتمل التکلم بحذف العائد.

**[ترجمه]ثقلتک علی صیغه الغیبه أی الشبعه و یحتمل التکلم بحذف العائد.

**[ترجمه]

«۵۳»

الْمَحَاسِنُ، عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ علیه السلام: إِنَّ لِإِبْلِیسَ کُحْلًا وَ سَفُوفاً وَ لَعُوقاً فَأَمَّا کُحْلُهُ فَالنَّوْمُ وَ أَمَّا سَفُوفُهُ فَالْغَضَبُ وَ أَمَّا لَعُوقُهُ فَالْکَذِبُ (۱).

**[ترجمه]المحاسن: امام علی علیه السّلام فرمود: راستی ابلیس سرمه دارد. سفوف ها دارد، و مزه ها. سرمه اش خواب است و سفوفش خشم و مزه که به کام ها نهد، دروغ است - . المحاسن : ۴۳۹ و ۴۴۰ - .

**[ترجمه]

بیان

مناسبه الکحل للنوم ظاهر و أما السفوف للغضب فلأن أکثر السفوفات من المسهلات التی توجب خروج الأمور الردیه و الغضب أیضا یوجب صدور ما لا ینبغی من الإنسان و بروز الأخلاق الذمیمه به و یکثر منه و فی القاموس سففت الدواء بالکسر سفا و استففته قمحته أو أخذته غیر ملتوت و هو سفوف کصبور انتهی و أما اللعوق فلأنه غالبا مما یتلذذ به و یکثر منه و الکذب کذلک و فی النهایه فیه إن للشیطان لعوقا و دسوما اللعوق بالفتح اسم لما یلعق به أی یؤکل بالملعقه و الدسام بالکسر ما یسد به الأذن فلا تعی ذکرا و لا موعظه(۲).

**[ترجمه]مناسبت سرمه با خواب روشن است، و تعبیر از خشم به سفوف برای این است که بیشتر سفوفها مسهلند و خشم هم

سبب می شود کارهای ناشایسته و اخلاق نکوهیده از آدمی سر زند و سفوف داروهائی است که کفه می کنند، لعوق انگشت لیسیدن از خوراک خوشمزه است و با دروغ مناسب است در نهایه است که در حدیث آمده است: شیطان لعوق دارد و دسوم، لعوق آن است که با ملعقه خورند و دسام آنچه است که گوش را بندد و دیگر ذکر و موعظه در آن جا نکند.

**[ترجمه]

«۵۴»

الْعَيَّاشِيُّ، عَنْ جَمِيلِ بْنِ دَرَّاجٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنْ إِبْلِيسَ أَ كَانَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ أَوْ كَانَ يَلِي شَيْئاً مِنْ أَمْرِ السَّمَاءِ فَقَالَ لَمْ يَكُنْ مِنَ الْمَلَائِكَةِ وَ كَانَتِ الْمَلَائِكَةُ تَرَى أَنَّهُ مِنْهَا وَ كَانَ اللَّهُ يَعْلَمُ أَنَّهُ لَيْسَ مِنْهَا وَ لَمْ يَكُنْ يَلِي شَيْئاً مِنْ أَمْرِ السَّمَاءِ وَ لَا كَرَامَةَ فَأَتَيْتُ الطَّيَّارَ فَأَخْبَرْتُهُ بِمَا سَمِعْتُ فَأَنْكَرَ وَ قَالَ كَيْفَ لَا يَكُونُ مِنَ الْمَلَائِكَةِ وَ اللَّهُ يَقُولُ لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ فَدَخَلَ عَلَيْهِ الطَّيَّارُ فَسَأَلَهُ وَ أَنَا عِنْدَهُ فَقَالَ لَهُ جُعِلْتُ فِدَاكَ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا(۳) فِي غَيْرِ مَكَانٍ

ص: ۲۱۷

۱- ۱. المحاسن:

۲- ۲. و فی النهایه: كل شی ء سددته فقد دسمته یعنی ان وساوس الشیطان مهما وجدت منفذا دخلت فيه.

۳- ۳. الظاهر أن الطیار سأل عن هذه الآیه توطئه لان یستشكل علیه علیه السّلام زعما انه علیه السّلام یقول بخروج المنافقین عن الخطاب فی قوله: یا ایها الذین آمنوا، فیستشكل بأن المنافقین حیث انهم خارجون عن هذه المخاطبه فكذلك إبلیس أیضا خارج عن الملائكه، و حیث انه علیه السّلام ابان أن المنافقین داخلون فی قوله: یا ایها الذین آمنوا، لم یجد للاشكال سبیلا. و قال المصنّف فی كتاب النبوّه ذیل الخبر: حاصل الحدیث ان اللّه تعالی انما ادخله فی لفظ الملائكه لانه كان مخلوطا بهم و كونه ظاهرا منهم، و انما وجه الخطاب فی الامر بالسجود الی هؤلاء الحاضرین و كان من بینهم فشمله الامر، أو المراد انه خاطبهم بیا ایها الملائكه مثلا و كان إبلیس أیضا مأمورا لكونه ظاهرا منهم و مظهرا لصفاتهم، كما ان الخطاب یا ایها الذین آمنوا یشمل المنافقین لكونهم ظاهرا من المؤمنین، و اما ظنّ الملائكه فیحتمل أن یكون المراد انهم ظنوا انه منهم فی الطاعه و عدم العصیان لانه یبعد أن لا یعلم الملائكه انه لیس منهم مع انهم رفعوه الی السماء و اهلكوا قومه فیكون من قبیل قولهم: « سلمان منا أهل البیت» علی انه یحتمل أن یكون الملائكه ظنوا انه كان ملكا جعله اللّه حاكما علی الجان، و یحتمل أن یكون هذا الظنّ من بعض الملائكه الذین لم یكونوا بین جماعه منهم قتلوا الجان و رفعوا إبلیس راجع ج ۱۱: ۱۴۸.

فِی مُخَاطَبِهِ الْمُؤْمِنِینَ أَ یَدْخُلُ فِی هَذِهِ الْمُنَافِقُونَ قَالَ نَعَمْ یَدْخُلُ فِی هَذِهِ الْمُنَافِقُونَ وَ الضُّلَّالُ وَ کُلُّ مَنْ أَقَرَّ بِالدَّعْوَهِ الظَّاهِرَهِ(۱).

کا، [الکافی] أبو علی الأشعری عن محمد بن عبد الجبار عن علی بن حدید عن جمیل: مثله (۲).

**[ترجمه]العیاشی: جمیل بن دراج که از امام جعفر صادق علیه السّلام پرسیدم که ابلیس فرشته بود و یا کارمندی در آسمان؟ فرمود: فرشته نبود و فرشته ها او را از خود می دانستند، و خدا می دانست که فرشته نیست و هیچ کاری را در آسمان متصدی نبود و کرامتی نداشت.

من نزد طیّار آمدم و آنچه شنیده بودم به او گفتم، او منکر شد و گفت:

چگونه از فرشته ها نبود حال آنکه خدا به فرشته ها می فرماید «برآدم سجده کنید و همه سجده کردند جز ابلیس» و خود طیّار نزد آن حضرت آمد و از او پرسید و من نزدش بودم ،گفت: قربانت سخن خداوند: آیا گروه مؤمنان - . ظاهر این است که مقصود طیار از پرسش از یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا زمینه چینی برای اشکال به روایت جمیل بوده که امام بفرماید شامل منافقان نیست]سپس به او اشکال کند که باید ابلیس هم از خطاب به ملائکه بیرون باشد و چون امام فرمود این خطاب شامل منافقان و هر مسلمان ظاهری است جای اشکال نماند. - در چند جا است که خطاب به آن ها است منافقان را هم می گیرد؟ فرمود: آری منافقان، گمراهان هر که در ظاهر اعتراف به دعوت اسلام دارد را نیز فرا می گیرد - . تفسیر عیاشی ۱ :۳۳ - .

این حدیث در الکافی نیز آمده است - . الروضه : ۲۷۴ - .

**[ترجمه]

«۵۵»

الْعَیَّاشِیُّ، عَنْ جَمِیلِ بْنِ دَرَّاجٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ إِبْلِیسَ أَ کَانَ مِنَ الْمَلَائِکَهِ أَوْ هَلْ کَانَ یَلِی شَیْئاً مِنْ أَمْرِ السَّمَاءِ قَالَ لَمْ یَکُنْ مِنَ الْمَلَائِکَهِ وَ لَمْ یَکُنْ یَلِی شَیْئاً مِنْ أَمْرِ السَّمَاءِ وَ کَانَ مِنَ الْجِنِّ وَ کَانَ مَعَ الْمَلَائِکَهِ وَ کَانَتِ الْمَلَائِکَهُ تَرَی أَنَّهُ مِنْهَا وَ کَانَ اللَّهُ یَعْلَمُ أَنَّهُ لَیْسَ مِنْهَا فَلَمَّا أُمِرَ بِالسُّجُودِ کَانَ مِنْهُ الَّذِی کَانَ (۳).

بیان قوله علیه السلام تری أنه منهم أی فی طاعه الله و عدم العصیان لمواظبته علی

۱- ۱. تفسیر العیّاشیّ ۱: ۳۳.

۲- ۲. الروضه: ۲۷۴ فیه:[فقال: لم یکن من الملائکه و لم یکن یلی شیئا من امر السماء و لا کرامه فاتیت] و فیه:[فانکره] و فیه:[و اذ قلنا للملائکه اسجدوا إلخ] و فیه، جعلت فداک رأیت قوله عزّ و جلّ. و فیه: من مخاطبه.

۳- ۳. تفسیر العیّاشیّ ۱: ۳۴.

عبادته سبحانه أزمنه متطاوله لبعد عدم علم الملائكه بأنه ليس منهم بعد أن أسروه من الجن و رفعوه إلى السماء فيكون من قبيل

قَوْلِهِمْ عليهم السلام: سَلْمَانُ مِنَّا أَهْلَ الْبَيْتِ.

أو أنهم لما رأوا تباين أخلاقه ظاهرا للجن و تكريم الله تعالى إياه و جعله من بينهم بل جعله رئيسا على بعضهم كما قيل ظنوا أنه كان منهم وقع بين الجن أو أن الظان كان بعض الملائكه.

**[ترجمه]العياشی: از امام جعفر صادق علیه السّلام (قريب به مضمون خبر سابق را آورده و در ضمن گفته فرشته ها شيطان را از خود می دانستند و مصنف در بيان

اين جمله گفته است -. تفسير العياشی ۱ : ۳۴ -) يعنی او را در فرمانبری و بی گناهی از خود می دانستند چون روزگار درازی مواظب عبادت خدا بود، چون بعيد است كه ملائكه ندانند او فرشته نيست با اينكه از ميان پريان اسيرش كردند و به آسمانش برآوردند و اين تعبير از قبيل (سلمان منا اهل البيت) است .

يا چون ديدند اخلاقش جدا از پريان است و خدا تعالی از ميان آن ها پر او را ارجمند داشت و رئيس برخی از آن ها نمود، پنداشتند كه از آن ها است و ميان پريان گرفتار بوده، يا اين گمان از برخی فرشته ها بوده كه سابقه او را نمی دانستند.

**[ترجمه]

«۵۶»

الْعَيَّاشِيُّ، عَنْ يُونُسَ (۱) عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: فِی قَوْلِ اللَّهِ وَ لَآمُرَنَّهُمْ فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللَّهِ قَالَ أَمْرَ اللَّهِ بِمَا أَمَرَ بِهِ (۲).

**[ترجمه]العياشی: امام جعفر صادق عليه السّلام در تفسير سخن خداوند «و وادارشان می كنم تا آفريده خدا را دگرگون سازند - . النساء / ۱۱۹ - » فرمود: مقصود از خلق اللّه فرمان خداست - . تفسير العياشی ۱ : ۲۷۶ - .

**[ترجمه]

«۵۷»

وَ مِنْهُ، عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عليه السلام: فِی قَوْلِ اللَّهِ وَ لَآمُرَنَّهُمْ فَلَيُغَيِّرُنَّ خَلْقَ اللَّهِ قَالَ دِينَ اللَّهِ (۳).

**[ترجمه]العياشی: امام محمد باقر عليه السلام می فرمايد: كه مراد از خلق اللّه، دين خداست - . تفسير عياشی ۱ : ۲۷۶ - .

**[ترجمه]

بیان

فسر علیه السلام فی الخبر الأول خلق الله بأمر الله و فی الثانی بدین الله و قال الطبرسی رحمه الله قیل یرید دین الله و أمره عن ابن عباس و إبراهیم و مجاهد و الحسن و قتاده و هو المروی عن أبی عبد الله علیه السلام و یؤیده قوله سبحانه فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِی فَطَرَ النَّاسَ عَلَیْها لا تَبْدِیلَ لِخَلْقِ اللَّهِ (۴) و أراد بذلک تحریم الحلال و تحلیل الحرام و قیل أراد الخصاء و قیل إنه الوشم و قیل إنه أراد الشمس و القمر و الحجاره عدلوا عن الانتفاع بها إلی عبادتها(۵).

**[ترجمه]در خبر نخست خلق اللّه را به فرمان خدا تفسیر کرده و در خبر دوم به دین خدا، طبرسی در مجمع به نقل از ابن عباس و ابراهیم و مجاهد و حسن و قتاده گفته است که خلق اللّه به فرمان و دین خدا تفسیر شده و از امام جعفر صادق علیه السّلام هم روایت شده و آیه «فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِی فَطَرَ النَّاسَ عَلَیْها لا تَبْدِیلَ لِخَلْقِ اللَّهِ» نیز مؤید آن است، و مقصود از آن حلال شمردن حرام است و بر عکس و گفته اند: مقصود از آن خایه کشی است، گفته اند: مراد

خالکوبی است، و نیز گفته اند: مقصود دگرگون کردن خورشید و ماه و سنگ است از بهره بردن در زندگی به پرستش آن ها به خدائی - - مجمع البیان ۳ : ۱۱۳ - .

**[ترجمه]

«۵۸»

الْعَیَّاشِیُّ، عَنْ جَابِرٍ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قَالَ: کَانَ إِبْلِیسُ أَوَّلَ مَنْ نَاحَ وَ أَوَّلَ مَنْ تَغَنَّی وَ أَوَّلَ مَنْ حَدَا قَالَ لَمَّا أَکَلَ آدَمُ مِنَ الشَّجَرَهِ تَغَنَّی فَلَمَّا أُهْبِطَ حَدَا بِهِ فَلَمَّا اسْتَقَرَّ عَلَی الْأَرْضِ نَاحَ فَأَذْکَرَهُ مَا فِی الْجَنَّهِ فَقَالَ آدَمُ رَبِّ هَذَا الَّذِی جَعَلْتَ بَیْنِی وَ بَیْنَهُ الْعَدَاوَهَ لَمْ أَقْوَ عَلَیْهِ وَ أَنَا فِی الْجَنَّهِ وَ إِنْ لَمْ تُعِنِّی عَلَیْهِ لَمْ أَقْوَ عَلَیْهِ فَقَالَ اللَّهُ

ص: ۲۱۹

۱- ۱. فی المصدر: محمّد بن یونس.

۲- ۲. تفسیر العیّاشیّ ۱: ۲۷۶.

۳- ۳. المصدر ۱: ۲۷۶.

۴- ۴. الروم: ۳۰.

۵- ۵. مجمع البیان ۳: ۱۱۳.

السَّيِّئَهُ بِالسَّيِّئَهِ وَ الْحَسَنَهُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَى سَبْعِ مِائَهٍ قَالَ رَبِّ زِدْنِی قَالَ لَا یُولَدُ لَکَ وَلَدٌ إِلَّا جَعَلْتُ مَعَهُ مَلَکاً(۱)

أَوْ مَلَکَیْنِ یَحْفَظَانِهِ قَالَ رَبِّ زِدْنِی قَالَ التَّوْبَهُ مَفْرُوضَهٌ(۲)

فِی الْجَسَدِ مَا دَامَ فِیهَا الرُّوحُ قَالَ رَبِّ زِدْنِی قَالَ أَغْفِرُ الذُّنُوبَ وَ لَا أُبَالِی قَالَ حَسْبِی قَالَ فَقَالَ إِبْلِیسُ رَبِّ هَذَا الَّذِی کَرَّمْتَ عَلَیَّ وَ فَضَّلْتَهُ وَ إِنْ لَمْ تَفَضَّلْ عَلَیَّ لَمْ أَقْوَ عَلَیْهِ قَالَ لَا یُولَدُ لَهُ وَلَدٌ إِلَّا وُلِدَ لَکَ وَلَدَانِ قَالَ رَبِّ زِدْنِی قَالَ تَجْرِی مِنْهُ مَجْرَی الدَّمِ فِی الْعُرُوقِ قَالَ رَبِّ زِدْنِی قَالَ تَتَّخِذُ أَنْتَ وَ ذُرِّیَّتُکَ فِی صُدُورِهِمْ مَسَاکِنَ قَالَ رَبِّ زِدْنِی قَالَ تَعِدُهُمْ وَ تُمَنِّیهِمْ وَ ما یَعِدُهُمُ الشَّیْطانُ إِلَّا غُرُوراً(۳).

**[ترجمه]العیاشی: پیامبر صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: ابلیس نخستین نوحه گر، نخستین آواز خوان، نخستین حدی خوان است، فرمود: چون آدم از درخت خورد او آواز خواند، چون آدم را به زمین سقوط کردند برایش حدی خواند، چون در زمین پایدار شد، نوحه گری کرد تا او را به یاد نعمت بهشت اندازد، آدم گفت پروردگارا این دشمنی که به من دادی در بهشت از عهده او برنیامدم و اگر تو مرا کمک نکنی بر او توانا نشوم. خداوند فرمود: هر بدی تنها یکی محسوب می شود ولی نیکی ده برابر تا هفتصد برابر، گفت پروردگارا برایم بیفزا، فرمود: نوزادی نبرایت به دنیا نیاید، جز اینکه یک فرشته یا دو تا بر او گمارم که پاسبانش باشند، گفت پروردگارا بیفزا، فرمود: توبه پذیرفته است تا جان در تن است، گفت: پروردگارا بیفزا، فرمود: گناهان را همه بیامرزم و باکی ندارم، گفت: مرا بس است.

ابلیس گفت: پروردگارا این است که او را بر من ارجمندی و برتری دادی و اگر به من کمک نکنی بر او توانا نباشم، فرمود: نوزادی نیارد جز اینکه تو را دو نوزاد آید، گفت: پروردگارا، بیفزا، فرمود: در رگ و خونش روان شوی، گفت: پروردگارا بیفزا، فرمود: تو و نژادت در سینه آن ها جا کنید، گفت: پروردگارا بیفزا فرمود: بدآن ها نوید ده و آرزومندشان کن. و شیطان جز فریب به آن ها وعده ندهد - . تفسیر العیاشی ۱ : ۲۷۶ - .

**[ترجمه]

«۵۹»

وَ مِنْهُ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ فَرْقَدٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ الْمَلَائِکَهَ کَانُوا یَحْسَبُونَ أَنَّ إِبْلِیسَ مِنْهُمْ وَ کَانَ فِی عِلْمِ اللَّهِ أَنَّهُ لَیْسَ مِنْهُمْ فَاسْتَخْرَجَ اللَّهُ مَا فِی نَفْسِهِ بِالْحَمِیَّهِ فَقَالَ خَلَقْتَنِی مِنْ نارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِینٍ (۴).

**[ترجمه]العیاشی: امام جعفر صادق علیه السّلام می فرماید: فرشته ها پنداشتند شیطان از آن ها است و خدا می دانست از آن ها نیست و راز او را به وسیله تعصب فاش کرد زمانی که گفت: مرا از آتش آفریدی و او را از گل آفریدی - . تفسیر العیاشی ۲ : ۹ - .

**[ترجمه]

«۶۰»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: الصِّرَاطُ الَّذِی قَالَ إِبْلِیسُ لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِراطَکَ الْمُسْتَقِیمَ ثُمَّ لَآتِیَنَّهُمْ مِنْ بَیْنِ أَیْدِیهِمْ الْآیَهَ هُوَ عَلِیٌّ علیه السلام (۵).

**[ترجمه]تفسیر العیاشی: ابو بصیر از امام جعفر صادق علیه السّلام روایت می کند که فرمود: آن صراط که ابلیس گفت: «پس به سبب آنکه مرا به بیراهه افکندی، من هم برای [فریفتن] آنان حتماً بر سر راه راست تو خواهم نشست - . الاعراف / ۱۶ - »، همان علی بن ابی طالب علیه السّلام است - . تفسیر العیاشی ۲ : ۹. و سوره الاعراف / ۲۶ - .

**[ترجمه]

«۶۱»

وَ مِنْهُ، عَنْ زُرَارَهَ وَ حُمْرَانَ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ وَ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: عَنْ قَوْلِهِ یا بَنِی آدَمَ قَالا هِیَ عَامَّهٌ(۶).

**[ترجمه]العیاشی: امام محمد باقر و امام جعفر صادق علیهما السلام درباره سخن خداوند «یا بَنِی آدَمَ» نقل شده است که فرموده اند عمومیت دارد - . تفسیر العیاشی ۲ :۱۱ - .

**[ترجمه]

أقول

ذکر الخبر فی قوله تعالی یا بَنِی آدَمَ لا یَفْتِنَنَّکُمُ الشَّیْطانُ (۷).

**[ترجمه]مقصود آیه «ای فرزندان آدم، زنهار تا شیطان شما را به فتنه نیندازد - . الاعراف / ۲۷ - » است .

**[ترجمه]

«۶۲»

وَ مِنْهُ، عَنْ بَکْرِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأَزْدِیِّ عَنْ عَمِّهِ عَبْدِ السَّلَامِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ: یَا عَبْدَ السَّلَامِ احْذَرِ النَّاسَ وَ نَفْسَکَ فَقُلْتُ بِأَبِی أَنْتَ وَ أُمِّی أَمَّا النَّاسُ فَقَدْ أَقْدِرُ عَلَی أَنْ أَحْذَرَهُمْ وَ أَمَّا نَفْسِی فَکَیْفَ قَالَ إِنَّ الْخَبِیثَ یَسْتَرِقُ السَّمْعَ یَجِیئُکَ

۱- ۱. لم یذکر فی المصدر قوله: ملکا.

۲- ۲. فی المصدر: معروضه.

۳- ۳. تفسير العيّاشىّ ۱: ۲۷۶.

۴- ۴. تفسير العيّاشىّ ۲: ۹ و الآيه فى سوره الأعراف: ۲۶.

۵- ۵. تفسير العيّاشىّ ۲: ۹ و الآيه فى سوره الأعراف: ۲۶.

۶- ۶. تفسير العيّاشىّ ۲: ۱۱.

۷- ۷. الأعراف: ۲۷.

فَيَسْتَرِقُ ثُمَّ يَخْرُجُ فِي صُورَةِ آدَمِيٍّ فَيَقُولُ قَالَ عَبْدُ السَّلَامِ فَقُلْتُ بِأَبِي أَنْتَ وَ أُمِّي هَذَا مَا لَا حِيلَةَ لَهُ قَالَ هُوَ ذَاكَ (۱).

**[ترجمه]العیاشی: عبدالسلام از امام جعفر صادق علیه السّلام روایت می کند که فرمود: ای عبد السلام از خود و دیگران حذر کن: گفتم: پدر و مادرم قربانت توانم از دیگران حذر کنم ولی از خود چگونه حذر کنم؟ فرمود: این خبیث گوش می ایستد، و نزد تو می آید و از تو سخنی می شنود و بصورت آدمی بیرون می رود و می گوید: عبد السلام می گفت، گفتم: پدر و مادرم قربانت اینکه چاره ندارد، فرمود: همین است - . تفسیر العیاشی ۲ : ۲۳۹ - .

**[ترجمه]

بيان

الظاهر أن المراد به ما تلفظ به من معايب الناس و غيرها من الأمور التي يريد إخفاءها فيكون مبالغه في التقيه و يحتمل شموله لما يخطر بالبال فيكون الغرض رفع الاستبعاد عما يخفيه الإنسان عن غيره ثم يسمعه من الناس و هذا كثير و المراد بالخبيث الشيطان.

**[ترجمه]ظاهرا مقصود ذکر معایب مردم و اموری است که باید نهان بماند و اصراری است در تقیه، و بسا شامل تصورات آدمی هم شود، و غرض رفع استبعاد از این است که آدمی رازی را در دل نهان کند و از زبان دیگران بشنود و این بسیار شده و خبیث همان شیطان است.

**[ترجمه]

«۶۳»

تَأْوِيلُ الْآيَاتِ الْبَاهِرَهِ، بِحَذْفِ الْإِسْنَادِ مَرْفُوعاً إِلَى وَهْبِ بْنِ جُمَيْعٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ إِبْلِيسَ وَ قَوْلِهِ رَبِّ فَأَنْظِرْنِي إِلى يَوْمِ يُبْعَثُونَ قالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ إِلى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ أَيُّ يَوْمٍ هُوَ قَالَ يَا وَهْبُ أَ تَحْسَبُ أَنَّهُ يَوْمُ يَبْعَثُ اللَّهُ النَّاسَ لَا وَ لَكِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ أَنْظَرَهُ إِلَى يَوْمِ يَبْعَثُ اللَّهُ قَائِمَنَا فَيَأْخُذُ بِنَاصِيَتِهِ فَيَضْرِبُ عُنُقَهُ فَذَلِكَ الْيَوْمُ هُوَ الْوَقْتُ الْمَعْلُومُ (۲).

**[ترجمه]تاویل الایات الباهره: وهب بن جمیع می گوید: از امام جعفر صادق علیه السّلام پرسیدم از ابلیس و گفته او «پروردگارا، پس مرا تا روزی که برانگیخته می شوند مهلت ده فرمود: «در حقیقت، تو از مهلت یافتگانی، تا روز معیّن معلوم - . ص / ۷۹ — ۸۱ - » این روز کدام روز است؟ فرمود: ای وهب گمان می کنی روز رستاخیز مردم است، نه، ولی خدا عزّ و جلّ او را مهلت داده تا روزی که قائم ما برانگیخته شود، و موی جلو سرش را بگیرد و گردنش را بزنند، و آن روز همان وقت معلوم است - . تأویل الآیات الباهره : ۲۶۸ و ۲۸۷ - .

**[ترجمه]

«۶۴»

الْكَافِی، عَنِ الْعِدَّهِ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عِیسَی عَنْ أَبِی أَیُّوبَ الْخَزَّازِ عَنْ سُلَیْمَانَ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: مَا مِنْ أَحَدٍ یَمُوتُ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ أَحَبَّ إِلَی إِبْلِیسَ مِنْ مَوْتِ فَقِیهٍ (۳).

**[ترجمه]الکافی: امام جعفر صادق علیه السّلام می فرماید که: مرگ هیچ کس نزد ابلیس محبوب تر از مرگ یک فقیه نیست - . اصول الکافی ۱ : ۳۸ - .

**[ترجمه]

«۶۵»

وَ مِنْهُ، عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ یُونُسَ عَنْ هَارُونَ بْنِ خَارِجَهَ عَنْ زَیْدٍ الشَّحَّامِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ سَمِعْتُهُ یَقُولُ: إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا سَجَدَ فَأَطَالَ السُّجُودَ نَادَی إِبْلِیسُ یَا وَیْلَهُ (۴) أَطَاعَ وَ عَصَیْتُ وَ سَجَدَ وَ أَبَیْتُ (۵).

**[ترجمه]الکافی: زید شحام روایت می کند که شنیدم امام جعفر صادق علیه السلام می فرماید: راستی چون بنده سجده کند و طولش دهد، ابلیس فریاد زند وای بر من، او فرمان بُرد و من نافرمانی کردم او سجده کرد و من نکردم - . الفروع ۳ : ۲۶۴ - .

**[ترجمه]

توضیح

قال فی النهایه فی حدیث أبی هریره إذا قرأ ابن آدم السجده فسجد اعتزل الشیطان یبکی و یقول یا ویله.

ص: ۲۲۱

۱- ۱. تفسیر العیّاشیّ ۲: ۲۳۹.

۲- ۲. تأویل الآیات الباهره: ۲۶۸ و ۲۸۷ من نسختی، و الآیه فی سوره ص: ۷۹- ۸۱.

۳- ۳. أصول الکافی ۱: ۳۸.

۴- ۴. فی المصدر: یا ویلاه.

۵- ۵. الفروع ۳: ۲۶۴(طبعه الآخوندی).

الویـل الحزن و الهلاـک و المشـقه من العـذاب و کـل من وقع فی هلکه دعـا بالویـل و معنی النـداء فیه یـا ویلی و یـا حزنی و یا هلاکی و یا عـذابی احضـر فهذا وقتک و أوانک فکأنه نادی الویل أن یحضـره لما عرض له من الأمر الفظیع و الشده(۱) و عدل عن حکایه قول إبلیس یا ویلی کراهه أن یضیف الویل إلی نفسه (۲).

**[ترجمه]در نهایه است: در حدیثی از ابو هریره آمده است: چون آدمیزاده سوره سـجده خواند و سـجده کند، شـیطان گوشه گیرد و بگرید و بگوید ای وای بر من.

**[ترجمه]

«۶۶»

الْخِصَالُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیٍّ عَنْ عُمَرَ عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ (۳)

عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ سَیَابَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: لَمَّا هَبَطَ نُوحٌ علیه السلام مِنَ السَّفِینَهِ أَتَاهُ إِبْلِیسُ فَقَالَ لَهُ مَا فِی الْأَرْضِ رَجُلٌ أَعْظَمَ مِنْهُ عَلَیَّ مِنْکَ دَعَوْتُ اللَّهَ عَلَی هَؤُلَاءِ الْفُسَّاقِ فَأَرَحْتَنِی مِنْهُمْ أَ لَا أُعَلِّمُکَ خَصْلَتَیْنِ إِیَّاکَ وَ الْحَسَدَ فَهُوَ الَّذِی عَمِلَ بِی مَا عَمِلَ وَ إِیَّاکَ وَ الْحِرْصَ فَهُوَ الَّذِی عَمِلَ بِآدَمَ مَا عَمِلَ (۴).

**[ترجمه]الخصـال: امـام جعفر صـادق علیه السّـلام می فرمایـد: که چون نوح از کشـتی فرود آمـد، ابلیس نزد او آمـد و به او گفت: در زمین مردی نیست که بیش از تو بر من منت داشـته باشد، بر این بدکاران نفرین کردی و مرا از آن ها آسوده کردی. آیـا دو خصـلت به تو نیـاموزم؟ از حسـد بـپرهیز که آن به من کرد آنچه کرد، و از حرص بپرهیز که به آدم کرد آنچه کرد - . الخصال ۱ : ۵۰ - .

**[ترجمه]

«۶۷»

وَ مِنْهُ، بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدٍ الْبَرْقِیِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ النَّضْرِ عَنْ عَمْرِو بْنِ شِمْرٍ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: لَمَّا دَعَا نُوحٌ علیه السلام رَبَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَی قَوْمِهِ أَتَاهُ إِبْلِیسُ لَعَنَهُ اللَّهُ فَقَالَ یَا نُوحُ إِنَّ لَکَ عِنْدِی یَداً أُرِیدُ أَنْ أُکَافِیَکَ عَلَیْهَا فَقَالَ نُوحٌ علیه السلام إِنَّهُ لَیُبْغَضُ (۵)

إِلَیَّ أَنْ یَکُونَ لَکَ عِنْدِی یَدٌ فَمَا هِیَ قَالَ بَلَی دَعَوْتَ اللَّهَ عَلَی قَوْمِکَ فَأَغْرَقْتَهُمْ فَلَمْ یَبْقَ أَحَدٌ أُغْوِیهِ فَأَنَا مُسْتَرِیحٌ حَتَّی یَنْشَأَ قَرْنٌ آخَرُ وَ أُغْوِیَهُمْ (۶)

فَقَالَ لَهُ نُوحٌ علیه السلام مَا الَّذِی تُرِیدُ أَنْ تُکَافِئَنِی بِهِ قَالَ اذْکُرْنِی

۱- ۱. فی النهایه: من الامر الفظیع و هو الندم علی ترک السجود لآدم علیه السّلام، و أضاف الویل الی ضمیر الغائب حملا علی المعنی، و عدل.

۲- ۲. النهایه ۴: ۲۵۰.

۳- ۳. هکذا فی النسخ و فیه وهم و الصحیح کما فی طبعه الغفاری و فی مشیخه الفقیه: سعد بن عبد اللّه عن أحمد بن محمّد بن عیسی عن الحسن بن علیّ عن أبان بن عثمان.

۴- ۴. الخصال ۱: ۵۰ طبعه الغفاری.

۵- ۵. فی المصدر: و اللّه انی لیبغض.

۶- ۶. فی المصدر: فاغویهم.

فِی ثَلَاثِ مَوَاطِنَ (۱) فَإِنِّی أَقْرَبُ مَا أَکُونُ إِلَی الْعَبْدِ إِذَا کَانَ فِی إِحْدَاهِنَّ اذْکُرْنِی إِذَا غَضِبْتَ وَ اذْکُرْنِی إِذَا حَکَمْتَ بَیْنَ اثْنَیْنِ وَ اذْکُرْنِی إِذَا کُنْتَ مَعَ امْرَأَةٍ خَالِیاً لَیْسَ مَعَکُمَا أَحَدٌ(۲).

**[ترجمه]الخصال: امام محمد باقر علیه السلام می فرماید: زمانی که نوح علیه السلام قوم خود را نفرین کرد، ابلیس نزد وی آمد و گفت:ای نوح تو بر گردن من حقی داری که می خواهم آن را ادا کنم، نوح علیه السلام فرمودند: برایم نا خوشایند است که بر تو حقی داشته باشم، آن حق چیست؟ گفت: قومت را نفرین کردی و همگی آن ها غرق شدند و مرا تا خلقت نسل دیگر و گمراهی آن ها آسوده ساختی. نوح گفت چه چگونه می خواهی آن را جبران کنید؟ گفت: مرا در سه جا یاد آور که در هر سه شرایط

به هر بنده بسیار نزدیک هستم: یادم کن هنگامی که عصبانی شوی، یادم کن چون میان دو تن قضاوت کنی، یادم کن چون با زنی تنها بمانی و دیگری با شما نباشد - . الخصال ۱ : ۱۳۲ - .

**[ترجمه]

«۶۸»

وَ مِنْهُ، بِالْإِسْنَادِ الْمُتَقَدِّمِ عَنْ مُحَمَّدٍ الْبَرْقِیِّ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْعَرْزَمِیِ (۳) عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: یَقُولُ إِبْلِیسُ لَعَنَهُ اللَّهُ مَا أَعْیَانِی فِی ابْنِ آدَمَ فَلَمْ یُعْیِنِی مِنْهُ وَاحِدَةٌ مِنْ ثَلَاثٍ أَخْذُ مَالٍ مِنْ غَیْرِ حِلِّهِ أَوْ مَنْعُهُ مِنْ حَقِّهِ أَوْ وَضْعُهُ فِی غَیْرِ وَجْهِهِ (۴).

**[ترجمه]الخصال: امام جعفر صادق علیه السّلام می فرماید: ابلیس می گوید در باره آدمیزاده از هر چه ناتوان بمانم، در سه مورد کم نیارم، بدست آوردن مالی ناروا ، ندادن حقِ مال حلال، و صرف کردن آن در امری ناروا - . الخصال ۱. ۱۳۲. -

.

**[ترجمه]

بیان

أی أیّ شیء أعجزنی فی إضلال ابن آدم فی أمر من الأمور و معصیه من المعاصی فلا أعجز عن إضلاله فی أحد هذه الأمور الثلاثه فأغویه فی واحده منها أی غالبا.

**[ترجمه]یعنی هر آدمیزاد را توانم در یکی از این سه چیز گمراه کنم.

**[ترجمه]

«۶۹»

الْخِصَالُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ الصَّفَّارِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ ظَرِيفٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ مُعَاوِيَهَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: الْآبَاءُ ثَلَاثَهٌ آدَمُ وَلَدَ مُؤْمِناً وَ الْجَانُّ وَلَدَ كَافِراً(۵) وَ إِبْلِيسُ وَلَدَ كَافِراً وَ لَيْسَ فِيهِمْ نِتَاجٌ إِنَّمَا يَبِيضُ وَ يُفْرِخُ وَ وُلْدُهُ ذُكُورٌ لَيْسَ فِيهِمْ إِنَاثٌ (۶).

**[ترجمه]الخصال: امام جعفر صادق علیه السّلام می فرماید: پدران سه دسته اند: آدم که فرزند مؤمن آورد، جن که فرزند کافر آورد، ابلیس که کافر آورد و در آن ها زایش نیست، تخم گذارد و جوجه کند و همه پسر باشند و دختر نباشند - . الخصال ۱ : ۱۵۲ - .

**[ترجمه]

«۷۰»

مَجَالِسُ ابْنِ الشَّيْخِ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ هَارُونَ بْنِ الصَّلْتِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ

ص: ۲۲۳

۱- ۱. فی المصدر: فی ثلاثه مواطن.

۲- ۲. الخصال ۱: ۱۳۲.

۳- ۳. العرزمی بتقدیم الراء المهمله علی الزای المعجمه نسبه الی عرزم: بطن من فزاره و جبانه عرزم بالکوفه معروفه و لعلّ هذا البطن نزلوا بها فنسب الیهم.

۴- ۴. الخصال ۱: ۱۳۲.

۵- ۵. فی المصدر: و الجان ولد مؤمنا و كافرا.

۶- ۶. الخصال ۱: ۱۵۲.

سَعِيدٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ شَبِيرِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ (١)

عَنْ سُلَيْمٍ (٢) بْنِ بِلَالٍ الْمَدَنِيِّ عَنِ الرِّضَا عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ آبَائِهِ عليهم السلام: أَنَّ إِبْلِيسَ كَانَ يَأْتِي الْأَنْبِيَاءَ عليهم السلام مِنْ لَدُنْ آدَمَ عليه السلام إِلَى أَنْ بَعَثَ اللَّهُ الْمَسِيحَ عليه السلام يَتَحَدَّثُ عِنْدَهُمْ وَ يُسَائِلُهُمْ وَ لَمْ يَكُنْ بِأَحَدٍ مِنْهُمْ أَشَدَّ أُنْساً مِنْهُ بِيَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا عليه السلام فَقَالَ لَهُ يَحْيَى يَا أَبَا مُرَّةَ إِنَّ لِي إِلَيْكَ حَاجَةً فَقَالَ لَهُ أَنْتَ أَعْظَمُ قَدْراً مِنْ أَنْ أَرُدَّكَ بِمَسْأَلَةٍ فَاسْأَلْنِي مَا شِئْتَ فَإِنِّي غَيْرُ مُخَالِفِكَ فِي أَمْرٍ تُرِيدُهُ فَقَالَ يَحْيَى يَا أَبَا مُرَّةَ أُحِبُّ أَنْ تَعْرِضَ عَلَيَّ مَصَايِدَكَ وَ فُخُوخَكَ الَّتِي تَصْطَادُ بِهَا بَنِي آدَمَ فَقَالَ لَهُ إِبْلِيسُ حُبّاً وَ كَرَامَةً وَ وَاعَدَهُ لِغَدٍ فَلَمَّا أَصْبَحَ يَحْيَى عليه السلام قَعَدَ فِي بَيْتِهِ يَنْتَظِرُ الْمَوْعِدَ وَ أَغْلَقَ عَلَيْهِ الْبَابَ (٣)

إِغْلَاقاً فَمَا شَعَرَ حَتَّى سَاوَاهُ مِنْ خَوْخَةٍ كَانَتْ فِي بَيْتِهِ فَإِذَا وَجْهُهُ صُورَةُ وَجْهِ الْقِرْدِ وَ جَسَدُهُ عَلَى صُورَةِ الْخِنْزِيرِ وَ إِذَا عَيْنَاهُ مَشْقُوقَتَانِ طُولًا وَ إِذَا أَسْنَانُهُ وَ فَمُهُ مَشْقُوقاً طُولًا عَظْماً وَاحِداً بِلَا ذَقَنٍ وَ لَا لِحْيَةٍ(٤)

وَ لَهُ أَرْبَعَةُ أَيْدٍ يَدَانِ فِي صَدْرِهِ وَ يَدَانِ فِي مَنْكِبِهِ وَ إِذَا عَرَاقِيبُهُ قَوَادِمُهُ وَ أَصَابِعُهُ خَلْفَهُ وَ عَلَيْهِ قَبَاءٌ قَدْ شَدَّ وَسَطَهُ بِمِنْطَقَةٍ فِيهَا خُيُوطٌ مُعَلَّقَةٌ بَيْنَ أَحْمَرَ وَ أَصْفَرَ وَ أَخْضَرَ وَ جَمِيعِ الْأَلْوَانِ وَ إِذَا بِيَدِهِ جَرَسٌ عَظِيمٌ وَ عَلَى رَأْسِهِ بَيْضَةٌ وَ إِذَا فِي الْبَيْضَةِ حَدِيدَةٌ مُعَلَّقَةٌ شَبِيهَةٌ بِالْكُلَّابِ فَلَمَّا تَأَمَّلَهُ يَحْيَى عليه السلام قَالَ لَهُ مَا هَذِهِ الْمِنْطَقَةُ الَّتِي فِي وَسَطِكَ

١- ١. في المطبوع:[شبير بن إبراهيم] و الرجل غير مذكور في الرجال.

٢- ٢. في النسخه المخطوطه:[سليم] و لعله مصحف، و سليمان بن بلال المدنيّ مترجم في كتب الفريقين الا ان طبقته لا يناسب روايته عن الرضا عليه السّلام لانه مات سنه ١٧٧ و لذا عده الشيخ و غيره من رجال الصادق عليه السّلام، و أورده ابن داود في أصحاب الرضا عليه السّلام نقلا عن رجال الشيخ و لكنه وهم.

٣- ٣. في المصدر: و أجاف عليه الباب.

۴- ۴. في المصدر: و إذا عيناه مشقوقتان طولا و فمه مشقوق طولا و اسنانه و فمه عظما واحدا بلا ذقن و لا لحيه.

فَقَالَ هَذِهِ الْمَجُوسِيَّهُ أَنَا الَّذِی سَنَنْتُهَا وَ زَیَّنْتُهَا لَهُمْ فَقَالَ لَهُ مَا هَذِهِ الْخُیُوطُ الْأَلْوَانُ قَالَ لَهُ هَذِهِ جَمِیعُ أَصْنَاعِ النِّسَاءِ لَا تَزَالُ الْمَرْأَهُ تَصْنَعُ الصَّنِیعَ (۱)

حَتَّی یَقَعَ مَعَ لَوْنِهَا فَأَفْتِنَ (۲)

النَّاسَ بِهَا فَقَالَ لَهُ فَمَا هَذَا الْجَرَسُ الَّذِی بِیَدِکَ قَالَ هَذَا مَجْمَعُ کُلِّ لَذَّهٍ مِنْ طُنْبُورٍ وَ بَرْبَطٍ وَ مِعْزَفَهٍ وَ طَبْلٍ وَ نَایٍ وَ صُرْنَایٍ وَ إِنَّ الْقَوْمَ لَیَجْلِسُونَ عَلَی شَرَابِهِمْ فَلَا یَسْتَلِذُّونَهُ فَأُحَرِّکُ الْجَرَسَ فِیمَا بَیْنَهُمْ فَإِذَا سَمِعُوهُ اسْتَخَفَّهُمُ الطَّرَبُ فَمِنْ بَیْنِ مَنْ یَرْقُصُ وَ مِنْ بَیْنِ مَنْ یُفَرْقِعُ أَصَابِعَهُ وَ مِنْ بَیْنِ مَنْ یَشُقُّ ثِیَابَهُ فَقَالَ لَهُ وَ أَیُّ الْأَشْیَاءِ أَقَرُّ لِعَیْنِکَ قَالَ النِّسَاءُ هُنَّ فُخُوخِی وَ مَصَایِدِی فَإِنِّی إِذَا اجْتَمَعَتْ عَلَیَّ دَعَوَاتُ الصَّالِحِینَ وَ لَعَنَاتُهُمْ صِرْتُ إِلَی النِّسَاءِ فَطَابَتْ نَفْسِی بِهِنَّ فَقَالَ لَهُ یَحْیَی علیه السلام فَمَا هَذِهِ الْبَیْضَهُ الَّتِی عَلَی رَأْسِکَ قَالَ بِهَا أَتَوَقَّی دَعْوَهَ الْمُؤْمِنِینَ قَالَ فَمَا هَذِهِ الْحَدِیدَهُ الَّتِی أَرَی فِیهَا قَالَ بِهَذِهِ أُقَلِّبُ قُلُوبَ الصَّالِحِینَ قَالَ یَحْیَی علیه السلام فَهَلْ ظَفِرْتَ بِی سَاعَهً قَطُّ قَالَ لَا وَ لَکِنْ فِیکَ خَصْلَهٌ تُعْجِبُنِی قَالَ یَحْیَی علیه السلام فَمَا هِیَ قَالَ أَنْتَ رَجُلٌ أَکُولٌ فَإِذَا أَفْطَرْتَ أَکَلْتَ وَ بَشِمْتَ (۳) فَیَمْنَعُکَ ذَلِکَ مِنْ بَعْضِ صَلَاتِکَ وَ قِیَامِکَ بِاللَّیْلِ قَالَ یَحْیَی علیه السلام فَإِنِّی أُعْطِی اللَّهَ عَهْداً أَنِّی لَا أَشْبَعُ مِنَ الطَّعَامِ حَتَّی أَلْقَاهُ قَالَ لَهُ إِبْلِیسُ وَ أَنَا أُعْطِی اللَّهَ عَهْداً أَنِّی لَا أَنْصَحُ مُسْلِماً حَتَّی أَلْقَاهُ ثُمَّ خَرَجَ فَمَا عَادَ إِلَیْهِ بَعْدَ ذَلِکَ (۴).

**[ترجمه]مجالس ابن الشیخ: از اجداد امام جعفر صادق علیه السّلام نقل شده است که: ابلیس از زمان آدم علیه السّلام نزد همه پیمبران می آمد تا مسیح مبعوث شد، با آن ها گفتگو می کرد و از آن ها پرسش می نمود و با هیچ کدام بیشتر از یحیی بن زکریا انس نداشت، یحیی به او گفت: ای ابا مرّه من به تو نیازی دارم، شیطان گفت: تو ارجمندتر از آن هستی که من خواهش تو را رد کنم هر چه خواهی بخواه که من در فرمانت مخالفت ندارم.

فرمود: ای ابا مرّه می خواهم همه دام هایت که آدمیزاد را با آن ها شکار می کنی به من نشان دهی، گفت: بسیار خوب و فردایش با او وعده گذاشت. بامدادِ فردا یحیی علیه السلام در خانه نشست و در خانه را محکم بست و چشم به وعده گاه دوخته بود، ناگهان بدون اینکه بفهمد شیطان از دریچه ای که در اطاقش بود روبه روی او ظاهر شد، با چهره ای چون میمون و تنی چون خوک و دو چشم که به دراز شکافته، دندان ها و دهانش در درازی چهره شکافی بودند در یک استخوان، بی چانه و ریش، چهار دست داشت، دو تا در سینه و دو تا در شانه، پاشنه هایش در جلو بودند و انگشتان پاهایش در دنبال قبائی که بر تن داشت، و کمرش را با کمربندی بسته بود که رشته های سرخ و زرد و سبز و همه رنگ ها به آن آویخته بودند و زنگ بزرگی به دست و خودی بر سر و بر خودش آهنی آویخته چون قلاب بود.

چون یحیی علیه السلام خوب او را وارانداز کرد، گفت: این کمربند میانت چیست؟

گفت این کیش گبری است که من آن را بنا نهادم و نزد آن ها آراستم. فرمود: این رشته ها و رنگ ها چیستند؟ گفت: این ها کارهای زنان اند، پیوسته زن جلوه گری می کند، تا رنگی از او کارساز آید و مردم را به آن بفریبد، فرمود: این زنگی که در دست داری چیست؟ گفت مجمع همه لذتها از طنبور و تار و دایره و طبل و نای و سرنا است، و خوش گذران ها بر سر سفره می خواری خود نشینند و از آن لذت نبرند و من این زنگ را میان آن ها بجنبانم و چون آوازش را بشنوند طرب آن ها را سبک کند و به رقص درآیند و انگشت بر هم سایند و جامه بدرانند.

فرمود: از میان اینها چه چیز تو را خوشحال تر کند؟ گفت: زنها که دامها و بندهای من هستند، و چون نفرین نیکان و لعنت آن ها بار مرا سنگین کند نزد زنها می روم و به آن ها خوش دل شوم. یحیی به او گفت: این کلاه خود که بر سر داری چیست؟ گفت: از نفرین مؤمنان با آن از خود محافظت کنم، گفت: این آهنی که در آن بینم، چیست؟ گفت دل خوبان را با آن قلاب کنم. یحیی علیه السلام گفت: هرگز شده که بر من پیروز شده باشی؟ گفت: نه ولی تو یک خصلتی داری که آن را خوش دارم. یحیی علیه السلام گفت: آن چیست؟ گفت تو پر خوری و چون افطار کنی و بخوری و سیر شوی، از برخی نماز و شب زنده داری خود در شب باز مانی. یحیی فرمود: من با خدا عهد می کنم که دیگر سیر نخورم تا او را ملاقات کنم. ابلیس گفت: من هم با خدا عهد می کنم که به مسلمانی اندرز ندهم تا بمیرم.

از نزدش بیرون شد و دیگر نزد او باز نگشت - . مجالس ابن الشیخ : ۲۱۶ - .

**[ترجمه]

بیان

قوله و حبا الظاهر زیاده الواو أو هو عطف علی مفعول له الآخر مثله أی أفعله طاعه و حبا حتی ساواه أی حاذاه محاذ یقال ساواه مساواه ماثله و عادله قدرا أو قیمه و فی القاموس الخوخه کوه تؤدی الضوء إلی البیت و مخترق ما بین کل دارین ما علیه باب و الکلاب کتفاح ما یقال له بالفارسیه قلاب قوله أصناع النساء فی أکثر النسخ بالصاد و العین المهملتین و النون و فی بعضها بالصاد

ص: ۲۲۵

۱- ۱. فی المصدر: اصباغ النساء لا تزال المرأه تصبغ الصبغ.

۲- ۲. فی المصدر: فافتتن.

۳- ۳. لعل المراد بها الشبع لان الاکل علی حدّ التخمه مناف لزهاده یحیی علیه السّلام و علمه بانه مضر للجسد، او الصحیح ما فی بعض النسخ من انه: و نمت.

۴- ۴. مجالس ابن الشیخ: ۲۱۶.

و الباء و الغين المعجمه و بعده لا تزال المرأه تصنع الصنيع على الأول و تصبغ الصبغ على الثانى و لعله أظهر أى تتبع الأصباغ و الألوان فى ثيابها و بدنها حتى يوافق لونها و على الأول أيضا يئول إليه قال الفيروزآبادى صنع الشى ء صنعا عمله و ما أحسن صنيع (۱)

الله عندك و صنعه الفرس حسن القيام عليه صنعت فرسى صنعا و صنعه و الصنيع ذلك الفرس و الإحسان و هو صنيعى و صنيعتى أى اصطنعته و ربيته و صنعت الجاريه كعنى أحسن إليها حتى سمنت و صنع الجاريه أى أحسن إليها و سمنها و رجل صنيع اليدين حاذق فى الصنعه من قوم أصناع الأيدى و الصنع بالكسر الثوب و العمامه و الجمع أصناع و التصنع التزين.

و قال المعازف الملاهى كالعود و الطنبور الواحد عزف أو معزف كمنبر و مكنسه و قال البشم محركه التخمه و السامه بشم كفرح و أبشمه الطعام و فى بعض النسخ و نمت.

**[ترجمه]قوله و حبا الظاهر زياده الواو أو هو عطف على مفعول له الآخر مثله أى أفعله طاعه و حبا حتى ساواه أى حاذاه محاذ يقال ساواه مساواه ماثله و عادله قدرا أو قيمه و فى القاموس الخوخه كوه تؤدى الضوء إلى البيت و مخترق ما بين كل دارين ما عليه باب و الكلاب كتفاح ما يقال له بالفارسيه قلاب قوله أصناع النساء فى أكثر النسخ بالصاد و العين المهملتين و النون و فى بعضها بالصاد

ص: ۲۲۵

و الباء و الغين المعجمه و بعده لا تزال المرأه تصنع الصنيع على الأول و تصبغ الصبغ على الثانى و لعله أظهر أى تتبع الأصباغ و الألوان فى ثيابها و بدنها حتى يوافق لونها و على الأول أيضا يئول إليه قال الفيروزآبادى صنع الشى ء صنعا عمله و ما أحسن صنيع - ۱. فى المصدر: صنع اللّه بالضم و صنيع اللّه عندك. -

الله عندك و صنعه الفرس حسن القيام عليه صنعت فرسى صنعا و صنعه و الصنيع ذلك الفرس و الإحسان و هو صنيعى و صنيعتى أى اصطنعته و ربيته و صنعت الجاريه كعنى أحسن إليها حتى سمنت و صنع الجاريه أى أحسن إليها و سمنها و رجل صنيع اليدين حاذق فى الصنعه من قوم أصناع الأيدى و الصنع بالكسر الثوب و العمامه و الجمع أصناع و التصنع التزين.

و قال المعازف الملاهى كالعود و الطنبور الواحد عزف أو معزف كمنبر و مكنسه و قال البشم محركه التخمه و السامه بشم كفرح و أبشمه الطعام و فى بعض النسخ و نمت.

**[ترجمه]

«۷۱»

وَ أَقُولُ وَجَدْتُ هَذَا الْخَبَرَ فِی كِتَابِ غَوْرِ الْأُمُورِ لِلتِّرْمِذِیِّ عَلَى وَجْهٍ أَبْسَطَ فَأَحْبَبْتُ إِیرَادَهُ هُنَا قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو مُقَاتِلٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ سَعِیدٍ عَنْ أَبِی سَهْلٍ عَنِ الْحَسَنِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِنَّ إِبْلِیسَ عَدُوَّ اللَّهِ كَانَ یَأْتِی الْأَنْبِیَاءَ وَ یَتَحَدَّثُ إِلَیْهِمْ مِنْ

لَدُنْ نُوحٍ إِلَى عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَ مَا بَيْنَ ذَلِكَ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ غَيْرَ أَنَّهُ لَمْ يَكُنْ لِأَحَدٍ أَكْثَرَ زِيَارَةً وَ لَا أَشَدَّ اسْتِينَاساً مِنْهُ إِلَى يَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا عليه السلام وَ إِنَّهُ دَخَلَ عَلَيْهِ ذَاتَ يَوْمٍ فَلَمَّا أَرَادَ الِانْصِرَافَ مِنْ عِنْدِهِ قَالَ لَهُ يَحْيَى يَا بَا مُرَّةَ وَ اسْمُهُ الْحَارِثُ وَ كُنْيَتُهُ أَبُو مُرَّةَ وَ إِنَّمَا سَمَّاهُ اللَّهُ إِبْلِيسَ لِأَنَّهُ أُبْلِسَ مِنَ الْخَيْرِ كُلِّهِ يَوْمَ آدَمَ عليه السلام فَقَالَ لَهُ يَا بَا مُرَّةَ إِنِّي سَائِلُكَ حَاجَةً فَأَحْبَبْتُ (٢) أَنْ لَا تَرُدَّنِي عَنْهَا فَقَالَ لَهُ وَ لَكَ ذَلِكَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ فَسَلْ (٣)

فَقَالَ لَهُ يَحْيَى بْنُ زَكَرِيَّا إِنِّي أُحِبُّكَ (۴)

تَجِيئُنِي

۱- ۱. فی المصدر: صنع اللّه بالضم و صنیع اللّه عندک.

۲- ۲. فی نسخه: فاحب.

۳- ۳. فی نسخه: فاسأل.

۴- ۴. فی نسخه: احب أن تجیئنی.

فِی صُورَتِکَ وَ خَلْقِکَ وَ تَعْرِضُ عَلَیَّ مَصَایِدَکَ (۱)

الَّتِی بِهَا تُهْلِکُ النَّاسَ قَالَ إِبْلِیسُ سَأَلْتَنِی أَمْراً عَظِیماً ضِقْتُ بِهِ ذَرْعاً(۲) وَ تَفَاقَمَ خَطْبُهُ عِنْدِی وَ لَکِنَّکَ أَعَزُّ عَلَیَّ وَ أَمَنُّ مِنْ أَنْ أَرُدَّکَ بِمَسْأَلَةٍ وَ لَا أُجِیبَکَ بِحَاجَةٍ وَ لَکِنِّی أُحِبُّ أَنْ تَخْلُوَ بِرُؤْیَتِی فَلَا یَکُونَ مَعَکَ أَحَدٌ غَیْرُکَ فَتَوَاعَدَا لِغَدٍ عِنْدَ ارْتِفَاعِ النَّهَارِ صَدَرَ(۳) مِنْ عِنْدِهِ عَلَی ذَلِکَ فَلَمَّا کَانَ مِنَ الْغَدِ فِی تِلْکَ السَّاعَةِ تَمَثَّلَ بَیْنَ یَدَیْهِ قَائِماً فَنَظَرَ إِلَی أَمْرٍ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ عَظِیمٍ إِذَا هُوَ مَمْسُوخٌ مَنْکُوسٌ مَقْبُوحٌ هَائِلٌ کَرِیهٌ جَسَدُهُ عَلَی أَمْثَالِ أَجْسَادِ الْخَنَازِیرِ وَ وَجْهُهُ عَلَی وَجْهِ الْقِرَدَةِ وَ شُقَّ عَیْنَیْهِ طُولًا وَ شُقَّ فَاهُ طُولًا حِیَالَ رَأْسِهِ وَ أَسْنَانُهُ کُلُّهَا عَظْمٌ وَاحِدٌ لَا ذَقَنَ لَهُ أَصْلًا وَ لَا لِحْیَةَ وَ شَعْرُ رَأْسِهِ مُقَلَّلٌ (۴)

مَقْلُوبُ الْمَنْبِتِ نَحْوَ السَّمَاءِ وَ لَهُ أَرْبَعَةُ أَیْدِی یَدَانِ فِی مَنْکِبَیْهِ وَ یَدَانِ فِی جَنْبَیْهِ وَ أَصَابِعُهُ مِمَّا یَلِیهِ مِنَ الْقَدَمِ خَلْفَهُ وَ عَرَاقِیبُهُ (۵) أَمَامَهُ وَ أَصَابِعُ یَدَیْهِ سِتَّةٌ وَ خَدُّهُ أَصْلَتُ (۶) وَ مَنْخِرَا أَنْفِهِ نَحْوَ السَّمَاءِ لَهُ خُرْطُومٌ کَخُرْطُومِ الطَّیْرِ وَ وَجْهُهُ قِبَلَ الْقَفَاءِ أَعْمَشُ الْعَیْنَیْنِ أَعْرَجُ مُعْوَجٌّ لَهُ جَنَاحٌ وَ إِذَا عَلَیْهِ قَمِیصٌ مُقَلَّصٌ (۷) قَدْ تَمَنْطَقَ فَوْقَهُ بَعْدَ(۸) الْمَجُوسِ وَ إِذَا أَکْوَازٌ صِغَارٌ قَدْ عَلَّقَهُ مِنْ مِنْطَقَتِهِ وَ حَوَالِی قَمِیصِهِ خَیَاعِیلُ (۹) شِبْهُ الشُّرْبِ (۱۰)

فِی أَلْوَانٍ شَتَّی مِنْ بَیَاضٍ وَ سَوَادٍ وَ حُمْرَةٍ

ص: ۲۲۷

۱- ۱. المصائد جمع المصیده: ما یصاد به.

۲- ۲. أی لم اقدر علی رده. و تفاقم الامر: عظم.

۳- ۳. أی رجع.

۴- ۴. أی قلیل.

۵- ۵. العراقیب جمع العرقوب: عصب غلیظ فوق العقب.

۶- ۶. جبین صلت: واضح مستو بارز.

۷- ۷. قلص قمیصه فقلص هو: شمره و رفعه فارتفع و تشمر.

۸- ۸. هکذا فی الکتاب و لعله من عدّ، أی بمثل المجوس.

۹- ۹. الخیاعیل جمع الخیعل: الفرو، أو ثوب غیر مخیط الفرجن، أو درع یخاط أحد شقیه و یترک الآخر تلبسه المرأه کالقمیص، او قمیص لا کمی له. قاله الفیروزآبادی و لعلّ المراد به هنا غیرها.

۱۰- ۱۰. لعله جمع الشرابه هی ضمه من خبوط یعلق علی اطراف الثوب یقال لها بالفارسیه ریشه، و گلابتون.

وَ صُفْرَهٍ وَ خُضْرَهٍ وَ بِيَدِهِ جَرَسٌ ضَخْمٌ وَ عَلَى رَأْسِهِ بَيْضَهٌ فِي قُلَّتِهَا حَدِيدَهٌ مُسْتَطِيلَهٌ مُعَقَّفَهُ الطَّرَفِ فَقَالَ لَهُ يَحْيَى أَخْبِرْنِي يَا بَا مُرَّهَ عَمَّا أَسْأَلُكَ مِمَّا أَرَى قَالَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ مَا دَخَلْتُ عَلَيْكَ عَلَى هَذِهِ الْحَالَهِ إِلَّا وَ أَنَا أُحِبُّ أَنْ أُخْبِرَكَ بِكُلِّ شَيْءٍ تَسْأَلُنِي عَنْهُ ثُمَّ لَا أُعَمِّي عَلَيْكَ فَقَالَ حَدِّثْنِي يَا بَا مُرَّهَ إِنَّ إِنْطَاقَكَ هَذَا فَوْقَ الْقَمِيصِ مَا هُوَ قَالَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ تَشَبُّهٌ بِالْمَجُوسِ أَنَا وَضَعْتُ الْمَجُوسِيَّهَ فَدِنْتُ بِهَا قَالَ فَأَخْبِرْنِي مَا هَذِهِ الْأَكْوَازُ الصِّغَارُ الَّتِي هِيَ مُعَلَّقَهٌ مِنْ مِنْطَقَتِكَ مُقَدَّمَهً قَالَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ فِيهَا شَهَوَاتِي وَ خَيَاعِيلُ مَصَايِدِي فَأَوَّلُ مَا أَصِيدُ بِهِ الْمُؤْمِنَ مِنْ قِبَلِ النِّسَاءِ فَإِنْ هُوَ اعْتَصَمَ بِطَاعَهِ اللَّهِ أَقْبَلْتُ عَلَيْهِ مِنْ قِبَلِ جَمْعِ الْمَالِ مِنَ الْحَرَامِ طَمَعاً فِيهِ حِرْصاً عَلَيْهِ فَإِنْ هُوَ اعْتَصَمَ بِطَاعَهِ اللَّهِ وَ أَجْتَنِبِي بِالزَّهَادَهِ أَقْبَلْتُ عَلَيْهِ مِنْ قِبَلِ الشَّرَابِ هَذَا الْمُسْكِرِ حَتَّى أُكَرِّرَ عَلَيْهِ هَذِهِ الشَّهَوَاتِ كُلَّهَا وَ لَا بُدَّ أَنْ يُوَاقِعَ بَعْضَهَا وَ لَوْ كَانَ مِنْ أَوْرَعِ النَّاسِ قَالَ فَمَا هَذِهِ الْخَيَاعِيلُ إِلَى طَرَفِ قَمِيصِكَ قَالَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ هَذِهِ أَلْوَانُ أَصْبَاغِ النِّسَاءِ وَ زِينَتُهُنَّ فَلَا يَزَالُ إِحْدَاهُنَّ تتلون (۱)

[تُلَوِّنُ] ثِيَابَهَا حَتَّى تَأْتِيَ عَلَى مَا يَلِيقُ بِهَا فَهُنَاكَ افْتَتَنَ الرِّجَالُ إِلَى مَا عَلَيْهَا مِنَ الزِّينَهِ قَالَ فَمَا هَذَا الْجَرَسُ بِيَدِكَ قَالَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ هَذَا مَعْدِنُ الطَّرَبِ وَ جَمَاعَاتُ أَصْوَاتِ الْمَعَازِفِ مِنْ بَيْنِ بَرْبَطٍ وَ طُنْبُورٍ وَ مَزَامِيرَ وَ طُبُولٍ وَ دُفُوفٍ وَ نَوْحٍ وَ غِنَاءٍ وَ إِنَّ الْقَوْمَ يَجْتَمِعُونَ عَلَى مَحْفِلِ شَرٍّ وَ عِنْدَهُمْ بَعْضُ مَا ذَكَرْتُ مِنْ هَذِهِ الْمَعَازِفِ فَلَا يَكَادُونَ يَتَنَعَّمُونَ فِي مَجْلِسٍ وَ يَسْتَلِذُّونَ وَ يُطْرِبُونَ فَإِذَا رَأَيْتُ ذَلِكَ مِنْهُمْ حَرَّكْتُ هَذَا الْجَرَسَ فَيَخْتَلِطُ ذَلِكَ الصَّوْتُ بِمَعَازِفِهِمْ فَهُنَاكَ يَزِيدُ اسْتِلْذَاذُهُمْ وَ تَطْرِيبُهُمْ فَمِنْهُمْ مَنْ إِذَا سَمِعَ هَذَا يُفَرْقِعُ أَصَابِعَهُ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَهُزُّ رَأْسَهُ وَ مِنْهُمْ مَنْ يُصَفِّقُ بِيَدَيْهِ فَمَا زَالَ هَذَا دَأْبُهُمْ حَتَّى أَبَرْتُهُمْ (۲)

۱- ۱. فى النسخه المخطوطه: تلون.

۲- ۲. أى حتّى أهلكتهم.

قَالَ فَمَا هَذِهِ الْبَيْضَهُ عَلَى رَأْسِکَ قَالَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ احْتَرِزْ مِنِّی وَ مِنْ مَصَايِدِی الَّتِی وَصَفَتْ لَکَ الْأَنْبِيَاءُ وَ الصَّالِحُونَ وَ النُّسَّاکُ وَ أَهْلُ الْوَرَعِ کَمَا أَحْرَزَ رَأْسِی هَذِهِ الْبَيْضَهُ مِنْ کُلِّ نَکْبَهٍ قَالَ وَ مَا النَّکْبَهُ قَالَ اللَّعْنَهُ قَالَ فَمَا هَذِهِ الْحَدِيدَهُ الْمُسْتَطِيلَهُ الَّتِی فِی قُلَّتِهَا قَالَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ هِیَ الَّتِی أُقَلِّبُ بِهَا قُلُوبَ الصَّالِحِينَ قَالَ بَقِيَتْ حَاجَهٌ قَالَ قُلْ قَالَ مَا بَالُ خَلْقِکَ وَ صُورَتِکَ عَلَى مَا أَرَى مِنَ الْقُبْحِ وَ التَّقْلِيبِ وَ الْإِنْکَارِ قَالَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ هَذَا بِسَبَبِ أَبِيکَ آدَمَ إِنِّی کُنْتُ مِنَ الْمَلَائِکَهِ الْمُکَرَّمِينَ مِمَّنْ لَمْ أَرْفَعْ رَأْسِی مِنْ سَجْدَهٍ وَاحِدَهٍ أَرْبَعَمِائَهِ أَلْفِ سَنَهٍ وَ عَصَيْتُ رَبِّی فِی أَمْرِ سُجُودِی لِآدَمَ أَبِيکَ فَغَضِبَ اللَّهُ عَلَیَّ وَ لَعَنَنِی فَحُوِّلْتُ مِنْ صُورَهِ الْمَلَائِکَهِ إِلَى صُورَهِ الشَّيَاطِينِ وَ لَمْ يَکُنْ فِی الْمَلَائِکَهِ أَحْسَنَ صُورَهً مِنِّی فَصِرْتُ مَمْسُوخاً مَنْکُوساً مَقْبُوحاً مَقْلُوباً هَائِلًا کَرِيهاً کَمَا تَرَى قَالَ فَهَلْ أَرَيْتَ صُورَتَکَ هَذِهِ أَحَداً قَطُّ وَ مَصَايِدَکَ بِهَذِهِ الصُّورَهِ قَالَ لَا وَ عِزَّهِ رَبِّی إِنَّ هَذَا الشَّیْ ءَ مَا نَظَرَ إِلَيْهِ آدَمِیٌّ قَطُّ وَ لَقَدْ أَکْرَمْتُکَ بِهَذِهِ دُونَ النَّاسِ کُلِّهِمْ قَالَ فَتَمِّمْ إِکْرَامَکَ إِيَّایَ بِمَسْأَلَتَيْنِ أَسْأَلُکَ عَنْهُمَا إِحْدَاهُمَا عَامَّهٌ وَ الْأُخْرَى خَاصَّهٌ قَالَ وَ لَکَ ذَلِکَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ فَسَلْ قَالَ حَدِّثْنِی أَیُّ الْأَشْيَاءِ أَرْجَى عِنْدَکَ وَ أَدْعَمُهُ لِظَهْرِکَ وَ أَسْلَاهُ لِکَآبَتِکَ (۱) وَ أَقَرُّهُ لِعَيْنِکَ وَ أَشَدُّ لِرُکْنِکَ وَ أَفْرَحُهُ لِقَلْبِکَ قَالَ يَا

نَبِيَّ اللَّهِ إِنِّی أَخَافُ أَنْ تُخْبِرَ بِهِ أَحَداً فَيَحْفَظُونَ ذَلِکَ فَيَعْتَصِمُونَ بِهِ وَ يَضِيعَ کَيْدِی (۲) قَالَ إِنَّ اللَّهَ قَدْ أَنْزَلَ فِی الْکِتَابِ شَأْنَکَ وَ کَيْدَکَ وَ بَيَّنَ لِأَنْبِيَائِهِ وَ أَوْلِيَائِهِ فَاحْتَرَزُوا مَا احْتَرَزُوا وَ أَمَّا الْغَاوُونَ فَأَنْتَ أَوْلَى بِهِمْ قَدْ تَلْعَبُ بِهِمْ کَالصَّوَالِجَهِ بِالْکُرَهِ فَلَيْسَ قَوْلُکَ عِنْدَهُمْ أَدْعَى وَ أَعَزَّ مِنْ قَوْلِ اللَّهِ قَالَ يَا نَبِيَّ اللَّهِ إِنَّ أَرْجَى الْأَشْيَاءِ عِنْدِی وَ أَدْعَمَهُ لِظَهْرِی وَ أَقَرَّهُ لِعَيْنِی النِّسَاءُ

۱- ۱. دعم الشی ء: أسنده لئلا يميل؛ دعمه: أعانه و قواه. أسلاه عن همه: کشفه عنه. الکأبه: الحزن الشديد.

۲- ۲. فی النسخه المخطوطه: فيضيع کيدی.

فَإِنَّهَا حِبَالَتِی وَ مَصَایِدِی وَ سَهْمِیَ الَّذِی بِهِ لَا أَخْطِئُ بِأَبِی هُنَّ لَوْ لَمْ یَکُنَّ هُنَّ مَا أَطَقْتُ إِضْلَالَ أَدْنَی آدَمِیٍّ قُرَّهُ عَیْنِی بِهِنَّ أَظْفَرُ بِمِقْرَاتِی (۱) وَ بِهِنَّ أُوقِعُ فِی الْمَهَالِکِ یَا حَبَّذَا هُنَّ إِذَا اغْتَمَمْتُ لَیْسَتْ عَلَی النُّسَّاکِ (۲)

وَ الْعُبَّادِ وَ الْعُلَمَاءِ غَلَبُونِی بَعْدَ مَا أَرْسَلْتُ عَلَیْهِمُ الْجُیُوشَ فَانْهَزَمُوا وَ بَعْدَ مَا رَکِبْتُ وَ قَهَرْتُ ذَکَرْتُ النِّسَاءَ طَابَتْ نَفْسِی وَ سَکَنَ غَضَبِی وَ اطْمَأَنَّ کَظْمِی وَ انْکَشَفَ غَیْظِی وَ سَلَتْ کَآبَتِی وَ قَرَّتْ عَیْنِی وَ اشْتَدَّ أَزْرِی (۳)

وَ لَوْ لَا هُنَّ مِنْ نَسْلِ آدَمَ لَسَجَدْتُهُنَّ فَهُنَّ سَیِّدَاتِی وَ عَلَی عُنُقِی سُکْنَاهُنَّ وَ عَلَیَّ مَا هُنَ (۴)

مَا اشْتَهَتِ امْرَأَهٌ مِنْ حِبَالَتِی (۵)

حَاجَهً إِلَّا کُنْتُ أَسْعَی بِرَأْسِی دُونَ رِجْلِی فِی إِسْعَافِهَا بِحَاجَتِهَا لِأَنَّهُنَّ رَجَائِی وَ ظَهْرِی وَ عِصْمَتِی وَ مُسْنَدِی وَ ثِقَتِی وَ غَوْثِی قَالَ وَ مَا نَفْعُکَ وَ فَرَحُکَ فِی ضَلَالَهِ الْآدَمِیِّ وَ بِأَیِّ شَیْ ءٍ سَلَبْتَ عَلَیْهِ (۶) قَالَ خَلَقَ اللَّهُ الْأَفْرَاحَ وَ الْأَحْزَانَ وَ الْحَلَالَ وَ الْحَرَامَ وَ خَیَّرَنِی فِیهِمَا یَوْمَ آدَمَ فَاخْتَرْتُ الشَّهَوَاتِ وَ الْأَفْرَاحَ وَ اخْتَرْتُ الْحَرَامَ وَ الْفُحْشَ وَ الْمَنَاکِیرَ صَارَتْ تِلْکَ نَهْمَتِی (۷)

وَ هَوَایَ وَ خُیِّرَ آدَمُ فَاخْتَارَ الْأَحْزَانَ وَ الْعِبَادَهَ وَ الْحَلَالَ فَصَارَ ذَلِکَ لَهُ نَهْمَهً وَ مُنْیَهً فَذَلِکَ مُنْیَتُهُ وَ نَهْمَتُهُ وَ هَذَا هَوَایَ وَ نَهْمَتِی وَ شَهْوَتِی فَذَلِکَ شَیْئُهُ وَ مَالُهُ وَ مَتَاعُهُ وَ هَذَا شَیْئِی وَ مَالِی وَ مَتَاعِی وَ بِضَاعَتِی وَ شَیْ ءُ الْمَرْءِ کَنَفْسِهِ لِأَنَّ فِیهِ نَهْمَتَهُ وَ شَهْوَتَهُ وَ نَهْمَهُ الْمَرْءِ وَ شَهْوَتُهُ حَیَاتُهُ فَإِذَا سُلِبَ الْحَیَاهَ هَلَکَ الْمَرْءُ فَکَمْ (۸) نَرَی مِنْ خَلْقِ اللَّهِ سُلِبَ مِنْهُمْ نَهْمَتُهُ وَ هِمَّتُهُ مَاتَ

ص: ۲۳۰

۱- ۱. هکذا فی النسخ و لعله مصحف: بمغزاتی. و المغزاه: الغزو. و مغزی الکلام: مقصده.

۲- ۲. هکذا فی النسخ و لعله مصحف: إذا اهتممت علی النساک، أو إذا اغتممت أن النساک.

۳- ۳. أی ظهری.

۴- ۴. فی المطبوع:[و علی تمماهن] و لعله مصحف تمامهن.

۵- ۵. فی النسخه المخطوطه: من حیالتی.

۶- ۶. فی النسخه المخطوطه:[سلت علیه].

۷- ۷. النهمه: الحاجه. بلوغ الهمه و الشهوه فی الشی ء.

۸- ۸. فی النسخه المخطوطه: و کم یری.

وَ هَلَكَ فَكَذَلِكَ هَذَا إِنَّ مَا اخْتَرْتُ صَارَ ذَلِكَ شَهْوَتِي وَ هَوَايَ وَ حَيَاتِي فَمَهْمَا سُلِبْتُ هَلَكْتُ وَ مَهْمَا ظَفِرْتُ بِهِ فَرِحْتُ وَ حَيِيتُ فَإِذَا رَأَيْتُ شَهْوَتِي وَ هَوَايَ وَ حَيَاتِي عِنْدَ غَيْرِي قَدْ سَلَبَهَا مِنِّي أَجْتَهِدُ كُلَّ الْجَهْدِ حَتَّى أَظْفَرَ بِهَا لِيَكُونَ بِهَا قِوَامُ يَدِي (١) لِلْآدَمِيِّ سَلْبُ حَيَاتِي وَ هِيَ الشَّهْوَةُ(٢) وَ الْهَوَى فَجَعَلَهَا فِي كِنِّهِ (٣) وَ حِرْزِهِ وَ قَدْ تَهَيَّأَ وَ اسْتَعَدَّ يُقَاتِلُنِي وَ يُحَارِبُنِي فَهَلْ بُدٌّ مِنَ الْمُحَارَبَةِ لِيَصِلَ الْمُحِقُّ إِلَى حَقِّهِ وَ يُقْهَرَ الظَّالِمُ فَهَذِهِ حَالَتِي وَ شَأْنِي (٤) وَ سَبَبُ فَرَحِي إِذَا غَلَبْتُهُ قَالَ لَهُ وَ مَا ظُلْمُهُ حَيْثُ تَقُولُ يُقْهَرُ الظَّالِمُ قَالَ فَيَظْلِمُنِي إِذَا سَلَبَ هَوَايَ فَجَعَلَهُ فِي كِنِّهِ لَوْلَاهُ كَيْفَ لَا أَطْمَعُ أَنَا فِي حَرْبِهِ وَ حَلَالِهِ كَمَا طَمِعَ فِي حَرَامِي وَ هَوَايَ قَالَ لَهُ أَ لَيْسَ بِمُحَالٍ (٥) أَنْ تَقُولَ أَنَا أُرِيدُ اسْتِزْدَادَ هَوَايَ فَتَفْرَحُ إِنْ هُوَ اسْتَعْمَلَهُ وَ تَحْزَنُ إِنْ لَمْ يَسْتَعْمِلْ هَوَاكَ فِي شُئُونِهِ قَالَ إِذَا اسْتَعْمَلَ هَوَايَ لَسْتُ أَحْزَنُ وَ لَكِنِّي أَفْرَحُ لِأَنَّهُ قَدْ أَعْطَانِي نَهْمَتِي الْفَرَحَ إِنَّمَا أَحْزَنُ حَتَّى لَا يَسْتَعْمِلَهُ (٦)

لَسْتُ أَطْلُبُ نَهْمَتِي لِأَخْذِهِ مِنِّي فَإِنِّي قَدْ أَمِنْتُ أَنْ لَا يَرُدَّ لِأَنَّهُ قَدْ خُيِّلَ عَلَيْهِ وَ لَكِنَّنِي أُرِيدُ اسْتِعْمَالَهُ فَإِذَا اسْتَعْمَلَهُ أَعْطَانِي مُنْيَتِي وَ مُخْتَارِي وَ حَيَاتِي فَهُوَ نَفْسِي فَإِذَا اسْتَعْمَلَ مُنْيَتِي أَحْيَانِي وَ فَرَّحَنِي وَ إِنَّهُ اسْتَعْمَلَهُ عَلَى جِهَتِهِ وَ إِذَا لَمْ يَسْتَعْمِلْهُ فَهُوَ فِي كِنِّهِ كَالْمَسْجُونِ فَإِذَا كَانَ هُوَ فِي كِنِّهِ مَسْجُوناً مُقَيَّداً وَ هُوَ حَيَاتِي كُنْتُ كَأَنِّي الْمَسْجُونُ الْمُقَيَّدُ وَ صِرْتُ حَرْباً(٧)

لِأَنَّهُ أَبْدَلَنِي بِمَكَانِ حَيَاتِي الْمَوْتَ فَلَا بُدَّ أَنْ أَحْتَالَ بِكُلِّ حِيلَةٍ آتِيهِ بِكُلِّ خُدْعَةٍ وَ أُهَيِّئَ وَ أُزَيِّنَ الْآلَةَ

١- ١. استظهر المصنف انه مصحف: يريد. أقول: الظاهر أن[للآدمى] أيضا مصحف الآدمى.

٢- ٢. فى نسخه: و هى شهوتى.

٣- ٣. الكن: وقاء كل شى ء و ستره. البيت.

٤- ٤. فى النسخه المخطوطه:[و ثباتى] و لعله مصحف.

٥- ٥. أى أ ليس بمحال فى الحكمه.

٦- ٦. لعله مصحف: حين لا يستعمله.

٧- ٧. فى النسخه المخطوطه: و قد صرت حزنا.

وَ الْأَدَوَاتِ وَ أَخْرِجَ (۱)

الْمَلَاهِی وَ الْأَدَوَاتَ وَ أَضْرِبَهَا وَ أُحَرِّکَهَا وَ أُلَوِّحَهَا لَعَلَّهُ یَرَی ذَلِکَ فَیُطْرِبُ وَ یَذْکُرُ وَ یَنْشَطُ وَ یَغْتَرُّ وَ یُهَیِّجُ (۲) فَیَسْتَعْمِلُ الْهَوَاءَ الَّذِی فِیهِ وَ هِیَ حَیَاتِی وَ شَهْوَتِی فَأَحْیَا وَ أَبْهَجُ حَتَّی یَجِدَ هُوَ السَّبِیلَ إِلَی التَّحَرُّکِ وَ الْخَلَاصِ مِنَ السِّجْنِ وَ هَذَا مَا لَمْ أَذْکُرْ لِأَحَدٍ قَطُّ مُنْذُ خُلِقْتُ وَ لَوْ لَا مَا أَرَی لَکَ مِنَ الْفَضْلِ وَ الْکَرَامَهِ مَا أَخْبَرْتُکَ بِهَذَا کُلِّهِ قَالَ یَحْیَی علیه السلام فَالْمَسْأَلَهُ الْخَاصَّهُ الَّتِی سَأَلْتُکَ قَالَ نَعَمْ سَلْ قَالَ هَلْ أَصَبْتَ مِنِّی فُرْصَتَکَ قَطُّ فِی لَحْظَهٍ مِنْ بَصَرٍ أَوْ لَفْظَهٍ بِلِسَانٍ أَوْ هَمٍّ بِقَلْبٍ قَالَ اللَّهُمَّ لَا إِلَّا أَنَّهُ کَانَ یُعْجِبُنِی مِنْکَ خَصْلَهٌ فَکَثُرَ ذَلِکَ عَنْکَ وَ وَقَعَ عِنْدِی مَوْقِعاً شَرِیفاً فَتَغَیَّرَ لَوْنُ یَحْیَی مِنْ قَوْلِهِ وَ تَبَلَّدَ وَ تَقَاصَرَتْ إِلَیْهِ نَفْسُهُ (۳) وَ ارْتَعَدَتْ فَرَائِصُهُ وَ غُشِیَ عَلَیْهِ قَالَ وَ مَا ذَلِکَ یَا بَا مُرَّهَ قَالَ أَنْتَ رَجُلٌ أَکُولٌ وَ کُنْتَ أَحْیَاناً تُکْثِرُ الطَّعَامَ فَتَبْشَمُ مِنْهُ وَ یَعْتَرِیکَ الْوَهْنُ وَ النَّوْمُ وَ الثِّقْلُ وَ الْکَسَلُ وَ النُّعَاسُ فَکُنْتَ تَنَامُ عَلَی جَنْبِکَ أَحْیَاناً مِنَ الْأَوْقَاتِ الَّتِی کُنْتَ تَقُومُ فِیهَا مِنَ اللَّیْلِ هَذَا یُعْجِبُنِی مِنْکَ

قَالَ وَ بِهَذَا کُنْتَ تَجِدُ عَلَیَّ الْفُرْصَهَ قَالَ نَعَمْ قَالَ مَا أَشَدَّ لِفَرَحِکَ وَ مَا أَشَدَّ لِحَرَکَتِکَ (۴) قَالَ قَدْ ذَکَرْتُ لَکَ فَلَمْ تَحْفَظْهُ وَ لَکِنْ أُجْمِلُکَ جَمِیعَ مَا یَکْرَهُ اللَّهُ فَهُوَ مُخْتَارِی وَ جَمِیعَ مَا یُحِبُّ فَهُوَ مَنْبُوذِی لَمْ أَتَمَالَکْ حَتَّی أَحْتَالَ بِکُلِّ حِیلَهٍ حَتَّی یَنْبِذَهُ وَ أُزَیِّنَ لَهُ مُخْتَارِی حَتَّی یَرْفَعَهُ لِأَنَّ حَیَاتِی فِی اسْتِعْمَالِ مُخْتَارِی وَ مَمَاتِی وَ هَلَاکِی وَ ذُلِّی وَ ضَعْفِی فِی اسْتِعْمَالِهِ مَرْفُوضِی وَ مَنْبُوذِی وَ هُوَ الْحَلَالُ الطَّیِّبُ مِنَ الْأَشْیَاءِ وَ الْأَحْزَانِ وَ مُخْتَارِی الْحَرَامُ وَ الْخَبَثُ مِنَ الْأَشْیَاءِ وَ الْأَفْرَاحِ بِهَا قَدْ خَطَرَ اللَّهُ عَلَیْهِ ثُمَّ قَالَ إِبْلِیسُ حَسْبُکَ یَا یَحْیَی فَرَحاً بِمَا قَدْ أَظْهَرَ لِیَحْیَی أَنَّهُ قَدْ وَجَدَ عَلَیْهِ

۱- ۱. فی النسخه المخطوطه: فاخرج الملاهی و أدواته.

۲- ۲. فی النسخه المخطوطه: و یبهج.

۳- ۳. تبلد: تردد متحیرا. تلهف. صفق بکفیه. تقاصرت نفسه: تضاءلت.

۴- ۴. فی النسخه المخطوطه: لحزنک.

فُرْصَةً(۱)

قَالَ يَحْيَى وَ لَمْ تَجِدْ عَلَيَّ الْفُرْصَةَ مِنْ عُمُرِي إِلَّا الَّذِي ذَكَرْتَ قَالَ اللَّهُمَّ لَا إِلَّا ذَلِكَ قَالَ يَحْيَى عَاهَدْتُ عَزَّ وَ جَلَّ نَذْراً وَاجِباً عَلَى أَنْ أَخْرُجَ مِنَ الدُّنْيَا وَ لَا أَشْبَعَ مِنَ الطَّعَامِ قَالَ فَغَضِبَ إِبْلِيسُ وَ حَزِنَ عَلَى مَا أَخْبَرَهُ فَاحْتَرَزَ يَحْيَى وَ اعْتَصَمَ قَالَ خَدَعْتَنِي يَا ابْنَ آدَمَ وَ كَسَرْتَ ظَهْرِي بِمَا خَدَعْتَنِي وَ أَنَا أُعَاهِدُ اللَّهَ رَبِّي نَذْراً وَاجِباً عَلَى أَنْ لَا أَنْصَحَ آدَمِيّاً وَ لَقَدْ غَلَبْتَنِي يَا ابْنَ آدَمَ وَ كَسَرْتَ ظَهْرِي بِمَا خَدَعْتَنِي حَتَّى سَلِمْتَ مِنِّي وَ خَرَجَ مِنْ عِنْدِهِ غَضْبَانَ انْتَهَى (۲).

و أقول كانت النسخه سقيمه جدا فأثبته كما وجدته تأكيدا و توضيحا لما روى من طرق أهل البيت عليهم السلام.

**[ترجمه]غور الامور ترمذی: این سخن نزدیک است به آن چه گذشت تا آنجا که می گوید: یحیی علیه السلام فرمود: ای ابا مرّه، حال آنکه نامش حارث است و کنیه اش ابا مره و خدایش ابلیس نامید چون در روز سجده بر آدم علیه السّلام از هر نیکی خالی شد.

یحیی علیه السلام گفت: من دوست دارم تو را در صورت و آفرینشت بینم و دامهایی که به آن ها مردم را هلاک کنی بمن بنمائی. ابلیس گفت: کار بزرگی از من خواستی که مرا در تنگنا گذاشتی و کارم را مشکل کردی ولی تو نزد من عزیزتری از اینکه تو را رد کنم و نیازت را بر نیاورم. ولی می خواهم که تنها مرا بینی و کسی جز خودت نباشد، سپس برای فردای آن روز با هم وعده گذاشتند، و با این وعده از نزد آن حضرت رفت، و فردا همان ساعت برابرش ایستاده بود، و به او به عنوان یک کار خدائی بزرگ نگاه کرد. چهره ای مسخ شده وارونه و زشت هراسناک و بد، تنی چون تن خوکان، و چهره ای چون چهره میمون، چشمش به درازا شکافته ، دهانش به درازا شکاف برداشته ، وبرابر سر و دندان هایش همه یک استخوان وجود داشت، بی چانه و بی ریش، موی سرش اندک روئیده بسوی بالا و وارونه، با چهار دست، دو تا در شانه و دو در پهلوها، انگشتان پاهایش به دنبال و پاشنه هایش به جلو و دستش دارای شش انگشت، گونه اش سفت و صاف، دو سوراخ بینی او به سوی آسمان و نوکی داشت چون نوک پرنده، چهره اش به سوی پشت، دو چشمانش کور و لنگ و چوله، دارای دو بال و پیراهنی داشت بالا زده که رویش زناری بسته بود. و چند کوزه خرد به کمربندش آویخته بود و کنار پیراهنش رشته هایی آویزان بودند در هر رنگ از سفید و سیاه و سرخ و زرد و سبز. و زنگ بزرگی در دست داشت و خودی بر سر که بر قله اش آهن درازی کمان دار آویزان بود.

یحیی علیه السلام فرمود: ای ابا مره به من از آنچه بینم و بپرسم گزارش بده، گفت: ای پیغمبر خدا من بدین وضع نزد تو نیامدم مگر این که می خواهم از هر چه بپرسی پاسخ درست دهم و چیزی را از تو پنهان نکنم.

فرمود: ای ابا مره به من بگو این کمربند بالای پیراهنت چیست؟

گفت ای پیغمبر خدا این مجوس گری و گبر مآبی است. من گبری را ساختم و خود بدان کیشم.

فرمود: بگو بدانم این کوزه های خرد که از کمربندت آویزانند، چیستند؟

گفت: ای پیغمبر خدا، اینها شهوتها و نمایشات دامهای من اند، نخست چیزی که مؤمن را با آن شکار کنم زن است و اگر او به فرمان خدا در این باره بچسبد از راه جمع مال حرام به او رو کنم و او را با حرص و طمع در آن اندازم و اگر به فرمان خدا پناه برد و به زهد و ترک مال از من کناره کند از راه میخواری و مستی به او رو کنم تا همه این خواهشها را در او مکرر سازم و به ناچار اگر پارساترین مردم باشد به یکی از آن ها گرفتار شود.

فرمود: این نمونه های هوس انگیز که به کنار پیراهنت هستند چیستند؟ گفت: ای پیغمبر خدا این ها رنگ های زنانه و زیور آن هایند و هر زنی پیوسته جامه خود را به یکی از این رنگها درآورد تا آن را بپسندد و مردان را به زیورش عاشق خود سازد.

فرمود: این زنگ که در دست داری چیست.

گفت: ای پیغمبر خدا این معدن خوشی و شادی و مجمع آوازهای ابزارآلات موسیقی است از تار و طنبور و نی و طبل و دایره و نوحه گری و سرود. همانا آن گروه در انجمنی برای بدکاری گرد آیند و برخی از آنچه گفتم در اختیار دارند ولی آن ها را کامیاب و شاد نسازد، و چون ببینم خوب سرحال نیستند من این زنگ را بنوازم و با آواز ابزارآلات آن ها در آمیزد و لذت و شادی آن ها را بیفزاید، برخی چون آن را شنوند.

با انگشتان خود بشکن زنند، برخی سر و گردن بجنبانند و برخی با دو دست کف زنند و پیوسته این شیوه را ادامه دهند تا من بر آن ها سوار شوم و آن ها را هلاک سازم.

فرمود: این کلاه خود که بر سر داری چیست؟ گفت: ای پیغمبر خدا از من بپرهیز و از دامهایم که پیغمبران و نیکان و عابدان و پارسایان برایت بیان کردند، چنانچه من سر خود را با این کله خود از نکبت نگهدارم، فرمود: نکبت کدام است؟ گفت: لعنت، فرمود: این آهن دراز که در قله آنست چیست؟ گفت: ای پیغمبر خدا، این قلابی است که با آن دل نیکان را به سوی خود کشم. فرمود: یک پرسش ماند، گفت آن چیست؟ فرمود: این چه آفرینش و صورت زشت و وارونه و منکری است که تو داری؟ گفت: ای پیغمبر خدا این به خاطر پدر تو آدم است، من از فرشته های ارجمند بودم ۴۰۰ هزار سال سر از سجده برنداشتم، و در یک سجده برای پدرت آدم پروردگارم را نافرمانی کردم ، و خدا بر من خشم گرفت. و مرا لعن کرد و از پیکره فرشته ها به پیکره دیوان درآمدم، در میان فرشته ها زیباتر از من نبود و من مسخ و وارونه و زشت و برگشته و هراسناک و بد منظره شدم چنانچه بینی.

فرمود: آیا این تصویر از خودت و دامهایت را پیش از من به کسی دیگر نشان داده ای؟ گفت: نه سوگند به عزّت پروردگارم، این چیزی است که هیچ آدمیزادی هرگز آن را مشاهده نکرده و من تو را در برابر همه مردم بدان گرامی داشتم. فرمود: پذیرائی خود را با دو پرسش کامل کن یکی عمومی و دیگری خصوصی.گفت: ای پیغمبر خدا بسیار خوب می توانی بپرسی پس بپرس.

فرمود: به من بگو چه چیزی تو را امیدوارتر کند و پشتیبان تر و دلداری بخش تر از اندوه تو است، و کدامین چیز تورا خوشحال تر و جایگاهت را قوام بخش تر و دلت را شادتر می سازد؟

گفت: ای پیغمبر خدا من می ترسم آن را به کسی بگوئی و از تو یاد گیرند و خود را از آن نگهدارند و نیرنگ من تباه شود.

فرمود: خدا در کتابش کار تو و نیرنگت را فرو آورده و برای پیغمبران و دوستانش بیان کرده و از آنچه باید، اجتناب خواهند کرد، و اما گمراهان را تو به آن ها سزاوارتری که مانند گوی در دست تواند و تو آن ها را به بازی می گیری. از این رو نزد اولیای خداوند گفتار تو از گفتار خدا اثربخش تر و عزیزتر نیست.

گفت: ای پیغمبر خدا به راستی که زنان مهمترین چیزی اند که مرا بسیارامیدوار ، پشتم را محکم و چشمم به آن ها روشن می گیردد همانا که آن ها بند و دامهای من و تیر بی خطای من اند، پدرم قربانشان اگر اینان نبودند نمی توانستم کمترین آدمی را گمراه کنم، به وسیله آن ها است که به مقاصد خود برسم و به واسطه آن ها مردم را به هلاکت رسانم.

چون متوجه عابدان و علماء شوم بر من چیره شوند، و هر چه سپاه بر آن ها گسیل دارم بگریزند و پس از شکست و گریز به یاد زنان آیم و خوشدل شوم و خشمم آرام شود و خاطرم آسوده گردد، و عقده دلم گشوده شود و اندوهم تسلی یابد و چشمم روشن گردد و پشتم محکم شود.

و اگر زنها از نژاد آدم نبودند من بر آن ها سجده می کردم، چون آن ها خانم های من اند و جاشان بر دوش و گردن من است و بر من است آنچه خواهند، هیچ زنی از من طلب نیازی نکند جز اینکه برای انجامش با سر شتابم نه با پا، زیرا آن ها امید من و پشت و عصمت و مورد پسند و اعتماد و فریادرس من اند .

فرمود: سود و شادی تو در گمراه کردن آدمی چیست؟ و برای چه بدان تسلی یابی؟

گفت: خدا شادیها، غمها، حلال و حرام را آفریده، و در روز آدم مرا میان آن ها مخیر کرد و من شهوتها، حرام، دشنام و منکرات را برگزیدم، و آن ها شیفتگی و دلخواه من شدند و آدم را هم مخیر کردند و او اندوه و عبادت و حلال را برگزید، و آن ها خواسته و آرزوی او شدند. بنابراین آنست خواسته و آرمان او، و اینست هوس و خواست و دلخواه من، آن است دلخواه و دارائی و کالای او این است خواسته و دارائی و کالاـو اندوخته من، و خواسته هر کس همانند خود اوست چون علاقه و شهوت بدان دارد، علاقه و شهوت مرد زندگی او است و چون زندگی را از کسی بگیرند نابود گردد، چه بسیار آفریده خدا که خواسته و دلبندش را گرفتند و مرد و نابود شد و این موضوع نیز چنین است.

اینکه من برگزیده ام دلخواه و هوس و زندگی من شده و اگر از من گرفته شود نابود شوم و هرگاه بدان دست یابم شاد و سر زنده شوم، و چون دیدم دلخواه و هوس و زندگیم نزد دیگری است که آن را از من گرفته تا توانم بکوشم که آن را به دست آورم تا بدان بر آدمی نیرو گیرم کسی که زندگی من یعنی شهوت و هوس مرا گرفته است و در چنته خود نهاده و آماده شده تا با من کارزار کند و بجنگد. آیا من چاره ای جز نبرد دارم تا حق به حق دار برسد و ستمکار مقهور گردد، اینست حال من و کار من و مایه شادی من چون بر او چیره شوم.

به او فرمود: مگر آدم چه ستمی به تو کرده که می گوئی باید بر ستمکار غالب شد. گفت: به من ستم کرده که هوی و هوس مرا گرفته و در چنته خود نهاده است. چگونه من در جنگ با او و در حلال او طمع نکنم حال آنکه او در حرام و خواسته من

طمع کرده است.

به او فرمود: آیا این عاقلانه است که می گوئی من می خواهم هوس خود را از او پس گیرم، و شاد شوی اگر آن را بکار گیرد و انـدوه خوری اگر هوست را در زنـدگی خود بکار نبرنـد؟ گفت: چون هوس رانـد من انـدوه ندارم بلکه شادمی شوم زیرا او خواسـته مرا که شادی است برایم برآورده کرده است. اما اندوه خورم که آن را به کار نگیرد، من دنبال خواسته ام نیستم که از من گرفته زیرا دلم آسوده است که برنگردد، زیرا بر آن سرشـته شده ولی می خواهم آن را بکار بندد، و چون آن را بکار بندد آرزو و گزیـده و زنـدگیم را به من داده که جـان من است. و چون آرمـان مرا به کـار گیرد مرا زنـده و شـاد کرده و آن را در جهت خود بکار بسـته است و اگرآن را بکار نگیرد و در چنته او بماند، چون زندانی باشد و چون در درون او زندانی و در بند است و آن جـان من استماننـد اینست که من در زنـدان و در بنـدم، لـذا به جنگ با او برخیزم. زیرا او به جای زنـدگی به من مرگ داده و ناچـارم به هر نیرنـگ دست زنم و هر فریبی بکـار گیرم و آمـاده شوم و ابزار و آلات را آراسـته سازم و ادوات و ابزار موسـیقی را بر آرم، بزنم و بجنبانم و نمایش دهم، شاید آن را بیند و به طرب آید و یاد کند و به نشاط آید و فریب خورد و به هیجان آید، و آن هوسـی را که در او است بکار بندد، که آن زندگی و خواسـته من است، و من زندگی یابم و خرّم شوم تا آن راهی برای خروج و نجات از زنـدان بیابـد، و این همان چیزی است که برای کسـی نگفتم از روزی که آفریـده شـدم، و اگر د فضل و ارجمندی تو نبود هرگز برایت باگو نمی کردم.

یحیی فرمود: اکنون آن پرسـش خصوصـی که از تو خواسـتم، گفت: آری بپرس من آمـاده ام. فرمود: آیا هرگز در من فرصتی برای هوس رانی خود یافتی از گوشه چشمی یا پرش سخنی از زبان یا خاطره ای در دل؟

گفت: بار خدایا نه، جز اینکه یک خصلت از تو مرا خوش آید و پسند من است که در تو بسیار است و نزد من مقام ارجمندی دارد، رنگ یحیی ازگفته او پرید و به خود پیچید و خود را کوچک شمرد، و بندهای دلش لرزید و غش کرد.

فرمود: ای ابا مرّه آن خصلت شیطان پسند چیست؟

گفت: تو مرد پر خوری هستی و بسا که بسـیار بخوری و تخمه شوی از آن و سـستی و خواب و سـنگینی و تنبلی و چرت تو را فرا گیرنـد، و از این رو گـاهی برخلاـف شـبهایی که برمی خیزی و عبـادت می کنی بر پهلـوی خود بخوابی، و این کـار تو مرا خوشحال کند .

گفت: تنها به واسـطه همین در من فرصتی برای خود یافته ای؟ گفت: آری، فرمود: چه چیزی تو را سخت شادت کند و سخت تو را بجنبانـد؟ گفت من آن را یاد آور شـدم ولی تو حفظ نکردی. بطور خلاصه هر آنچه را خـدا بـد شـمارد، مورد پسـند من است و هر آنچه خـدا پسـند است نزد من منفور است. و من از هیچ کوششـی دریغ نمی کنم تا آن را چیز محبوب نزد خدا رابه دور اندازد و امر مورد پسـند خود را می آرایم تا آن را برگیرد و اختیار کند. زیرا زندگی من در بکار بستن امر مورد پسند من است و مرگ و نابودی و خواری و ناتوانیم در بکار بسـتن چیزی است که آن را ناپسـند دارم و در افکنده ام که همان حلال و پاک است از هر چیز و هر اندوه؛ و حرام موردِ پسند من هر چیز پلید و شادی و خوشی ای است که خداوند از آن غدقن کرده است.

سپس ابلیس گفت: تو را بس است ای یحیی در حالیکه ابلیس از فرصتی که بر او یافته، و با او در میان گذاشته بود شاد و خوشحال بود، یحیی فرمود: در عمر من جز همین فرصت را که گفتی بر من نیافتی؟

گفت: بارخدایا نه جز همین را.

یحیی فرمود: من با خدا عزّ و جلّ نذری واجب عهد کردم که تا از دنیا بیرون روم هرگز سیر غذا نخورم. فرمود: ابلیس در خشم شد و غمناک شد از این گزارش که به او داد، و یحیی از او خودداری کرد و پناه گرفت. ابلیس گفت: ای آدمیزاد مرا فریب دادی و پشتم را با این فریب شکستی و من با خدای خود عهد کنم و نذری واجب بگردن گیرم که هیچ آدمی را اندرز ندهم، و البته ای آدمیزاده تو بر من چیره شدی و پشتم را بدین ترتیب شکستی تا از دستم به سلامت جستی، سپس خشمگین از نزد آن حضرت خارج شد.

و می گویم: نسخه روایت بسیار ناخوانا و ناقص بود و برای تاکید و توضیح روایات اهل بیت علیهم السلام چنانش که یافتم، نگاشتم.

**[ترجمه]

«۷۲»

مَجَالِسُ ابْنِ الشَّيْخِ، عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْمُفِيدِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي رَافِعٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرٍ الْحُسَيْنِيِّ عَنْ عِيسَى بْنِ مِهْرَانَ عَنْ يَحْيَى بْنِ الْحَسَنِ بْنِ فُرَاتٍ عَنْ ثَعْلَبَةَ بْنِ زَيْدٍ الْأَنْصَارِيِّ قَالَ سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيَّ رَحِمَهُ اللَّهُ يَقُولُ: تَمَثَّلَ إِبْلِيسُ لَعَنَهُ اللَّهُ فِي أَرْبَعِ صُوَرٍ تَمَثَّلَ يَوْمَ بَدْرٍ فِي صُورَةِ سُرَاقَةَ بْنِ جُعْشُمٍ الْمُدْلِجِيِّ فَقَالَ لِقُرَيْشٍ لا غالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَ إِنِّي جارٌ لَكُمْ فَلَمَّا تَراءَتِ الْفِئَتانِ نَكَصَ عَلى عَقِبَيْهِ وَ قالَ إِنِّي بَرِي ءٌ مِنْكُمْ (۳) وَ تَصَوَّرَ يَوْمَ الْعَقَبَةِ فِي صُورَةِ مُنَبِّهِ بْنِ الْحَجَّاجِ فَنَادَى إِنَّ مُحَمَّداً وَ الصُّبَاةَ(۴) مَعَهُ عِنْدَ الْعَقَبَةِ فَأَدْرِكُوهُمْ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لِلْأَنْصَارِ لَا تَخَافُوا فَإِنَّ صَوْتَهُ لَنْ يَعْدُوَهُ وَ تَصَوَّرَ يَوْمَ اجْتِمَاعِ قُرَيْشٍ فِي دَارِ النَّدْوَةِ فِي صُورَةِ شَيْخٍ مِنْ أَهْلِ نَجْدٍ وَ أَشَارَ عَلَيْهِمْ فِي النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله بِمَا أَشَارَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى وَ إِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَ يَمْكُرُونَ وَ يَمْكُرُ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَيْرُ الْماكِرِينَ (۵) وَ تَصَوَّرَ يَوْمَ قُبِضَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله فِي صُورَةِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ

۱- ۱. فی النسخه المخطوطه: ساعه فرصه.

۲- ۲. غور الأمور: لم نجد نسخته.

۳- ۳. الأنفال: ۴۸.

۴- ۴. الصباه جمع صابی: من خرج من دین الی دین آخر.

۵- ۵. الأنفال: ۳۰.

فَقَالَ أَيُّهَا النَّاسُ لَا تَجْعَلُوهَا كَسْرَوَانِيَّهً وَ لما [لَا] قَيْصَرَانِيَّهً وَسِّعُوهَا تَتَّسِعْ فَلَا تَرُدُّوهَا فِی بَنِی هَاشِمٍ فَیُنْتَظَرَ بِهَا الْحَبَالَی (۱).

**[ترجمه]مجالس ابن الشیخ : جابر بن عبد اللّه انصاری رحمه اللّه روایت می کند که: ابلیس به چهار صورت در آمده: در روز بدر بصورت سراقه بن جعشم مدلجی در آمد و به قریش گفت: « «امروز هیچ کس از مردم بر شما پیروز نخواهد شد، و من پناه شما هستم.» پس هنگامی که دو گروه، یکدیگر را دیدند [شیطان] به عقب برگشت و گفت: «من از شما بیزارم - . الانفال / ۴۸ - ». در روز عقبه به صورت منبه بن حجاج در آمد و (برای برهم زدن بیعت انصار با پیغمبر اسلام در عقبه منی) فریاد زد: که محمّد و بی دینان همراهش در عقبه هستند آن ها را دریابید، رسول خدا صلی اللّه علیه و آله به انصار فرمود: نترسید که آوازش را جز خودش نشنود. در روز اجتماع قریش دردار الندوه به صورت شیخ نجدی درآمد و برای آنان درباره پیغمبر سخن گفت که خداوند آیه یزر را نازل کرد: «و [یاد کن] هنگامی را که کافران در باره تو نیرنگ می کردند تا تو را به بند کَشَند یا بکُشند یا [از مکّه] اخراج کنند، و نیرنگ می زدند، و خدا تدبیر می کرد، و خدا بهترین تدبیرکنندگان است - . الانفال / ۳۰ - ».

روزی که پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله درگذشت بصورت مغیره بن شعبه در آمد و گفت: ای مردم آن را (خلافت را) مانند خسروان عجم و قیصرهای روم قرار ندهید بلکه آن را به خانواده ها توسعه دهید، تا توسعه یابد، آن را به بنی هاشم برنگردانید تا برای پیشوا چشم به راه زنان آبستن بمانید - . مجالس ابن الشیخ : ۱۱۱ و ۱۱۲[۳] - .

**[ترجمه]

بیان

فینتظر بها الحبالی أی إذا کانت الخلافه مخصوصه ببنی هاشم صار الأمر بحیث ینتظر الناس أن تلد الحبالی أحدا منهم فیصیر خلیفه و لم یعطوها غیرهم.

**[ترجمه]یعنی اگر خلافت ویژه زاده های هاشم گردد کار ه بجایی رسد که مردم چشم به راه زاییدن زنان آبستن آن ها بمانند تا خلیفه شود و خلافت را به دیگری ندهند.

**[ترجمه]

«۷۳»

تَفْسِیرُ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ، عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ جَمِیلٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سُئِلَ عَمَّا نَدَبَ اللَّهُ الْخَلْقَ إِلَیْهِ أَ دَخَلَ فِیهِ الضُّلَّالُ (۲) قَالَ نَعَمْ وَ الْکَافِرُونَ دَخَلُوا فِیهِ لِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَی أَمَرَ الْمَلَائِکَهَ بِالسُّجُودِ لِآدَمَ فَدَخَلَ فِی أَمْرِهِ الْمَلَائِکَهُ وَ إِبْلِیسُ فَإِنَّ إِبْلِیسَ کَانَ مِنَ الْمَلَائِکَهِ(۳) فِی السَّمَاءِ یَعْبُدُ اللَّهَ وَ کَانَتِ الْمَلَائِکَهُ تَظُنُّ أَنَّهُ مِنْهُمْ وَ لَمْ یَکُنْ مِنْهُمْ فَلَمَّا أَمَرَ اللَّهُ الْمَلَائِکَهَ بِالسُّجُودِ لِآدَمَ أَخْرَجَ مَا کَانَ فِی قَلْبِ إِبْلِیسَ مِنَ الْحَسَدِ فَعَلِمَتِ الْمَلَائِکَهُ عِنْدَ ذَلِکَ أَنَّ إِبْلِیسَ لَمْ یَکُنْ مِنْهُمْ فَقِیلَ لَهُ فَکَیْفَ وَقَعَ الْأَمْرُ عَلَی إِبْلِیسَ وَ إِنَّمَا أَمَرَ اللَّهُ الْمَلَائِکَهَ بِالسُّجُودِ لِآدَمَ فَقَالَ کَانَ إِبْلِیسُ مِنْهُمْ بِالْوَلَاءِ وَ لَمْ یَکُنْ مِنْ جِنْسِ الْمَلَائِکَهِ وَ ذَلِکَ أَنَّ

اللَّهَ خَلَقَ خَلْقاً قَبْلَ آدَمَ وَ كَانَ إِبْلِيسُ فِيهِمْ حَاكِماً فِي الْأَرْضِ فَعَتَوْا وَ أَفْسَدُوا وَ سَفَكُوا الدِّمَاءَ فَبَعَثَ اللَّهُ الْمَلَائِكَهَ فَقَتَلُوهُمْ وَ أَسَرُوا إِبْلِيسَ وَ رَفَعُوهُ إِلَى السَّمَاءِ فَكَانَ مَعَ الْمَلَائِكَهِ يَعْبُدُ اللَّهَ إِلَى أَنْ خَلَقَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى آدَمَ (۴).

**[ترجمه]تفسیر علی بن ابراهیم: از امام جعفر صادق علیه السّلام که پرسش شد که آیا آنچه خداوند خلق را بدان مورد خطاب قرار داده گمراهان را نیز شامل می شود و آنان هم طرف تکلیف اند ؟ فرمود: آری، و کافران هم داخل اند، زیرا خدا به فرشته ها فرمان سجده بر آدم داد و ابلیس هم در آن داخل بود، چون از فرشته ها بود و در آسمان خدا را می پرستید و فرشته ها می پنداشتند از جنس آن ها است حال آنکه از آن ها نبود .

و چون خدا فرمان سجده به فرشته ها داد آنچه در دل شیطان بود، به سبب حسادت نمایان شد،آنگاه فرشته ها دانستند که ابلیس از آن ها نیست به او گفتند پس چگونه ابلیس مامور شد با اینکه خدا فرشته ها را به سجده بر آدم فرمان داده بود.

فرمود: ابلیس وابسته به آن ها بود اما از جنس آن ها نبود، برای آنکه خدا پیش از آدم خلقی آفرید که ابلیس میان آن ها فرمانروای زمین بود، و سرکش شدند و تباهی کردند و خون ریختند، و خدا فرشته ها را فرستاد آن ها را کشتند و ابلیس را اسیر کردند و به آسمان بردند و با فرشته ها خدا را پرستید تا خدا تبارک و تعالی آدم را آفرید - . تفسیر القمی : ۳۲ - .

**[ترجمه]

«۷۴»

وَ مِنْهُ: فِي قَوْلِهِ تَعَالَى فَإِذا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطانِ الرَّجِيمِ قَالَ الرَّجِيمُ أَخْبَثُ الشَّيَاطِينِ فَقُلْتُ لَهُ وَ لِمَ سُمِّيَ رَجِيماً قَالَ لِأَنَّهُ يُرْجَمُ (۵).

ص: ۲۳۴

۱- ۱. مجالس ابن الشیخ: ۱۱۱ و ۱۱۲ فیه: فتنتظر.

۲- ۲. لعله بتشدید اللام جمع الضال، و مراد السائل أن الخطابات الوارده فی الشرع هل یشمل الضلال و الکافرون أم لا؟ فاجابه بالشمول و مثل ذلک بالخطاب الوارد بالسجود لآدم حیث دخل فیه إبلیس.

۳- ۳. فی المصدر: کان مع الملائکه.

۴- ۴. تفسیر القمّیّ: ۳۲.

۵- ۵. تفسیر القمّیّ: ۳۶۵.

**[ترجمه]تفسیر قمی: پیرامون سخن خداوند متعال: «پس چون قرآن می خوانی از شیطانِ مطرود به خدا پناه بر». فرمود: رجیم پلیدترین شیطان است به او گفتم: چرا رجیمش نامیدند؟ فرمود: چون رجم شود - . تفسیر القمی : ۳۶۵ - .

**[ترجمه]

بیان

أی یرجم بالشهب أو باللعن أو فی زمن القائم علیه السلام.

**[ترجمه]یرجم: یعنی به تیر شهاب یا به لعن رانده شود یا در زمان قائم علیه السّلام سنگ باران شود.

**[ترجمه]

«۷۵»

الْإِحْتِجَاجُ، عَنْ هِشَامِ بْنِ الْحَکَمِ قَالَ: سَأَلَ الزِّنْدِیقُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَقَالَ أَ فَمِنْ حِکْمَتِهِ أَنْ جَعَلَ لِنَفْسِهِ عَدُوّاً وَ قَدْ کَانَ وَ لَا عَدُوَّ لَهُ فَخَلَقَ کَمَا زَعَمْتَ إِبْلِیسَ فَسَلَّطَهُ عَلَی عَبِیدِهِ یَدْعُوهُمْ إِلَی خِلَافِ طَاعَتِهِ وَ یَأْمُرُهُمْ بِمَعْصِیَتِهِ وَ جَعَلَ لَهُ مِنَ الْقُوَّهِ کَمَا زَعَمْتَ یَصِلُ (۱) بِلُطْفِ الْحِیلَهِ إِلَی قُلُوبِهِمْ فَیُوَسْوِسُ إِلَیْهِمْ فَیُشَکِّکُهُمْ فِی رَبِّهِمْ وَ یَلْبِسُ عَلَیْهِمْ دِینَهُمْ فَیُزِیلُهُمْ عَنْ مَعْرِفَتِهِ حَتَّی أَنْکَرَ قَوْمٌ لَمَّا وَسْوَسَ إِلَیْهِمْ رُبُوبِیَّتَهُ وَ عَبَدُوا سِوَاهُ فَلِمَ سَلَّطَ عَدُوَّهُ عَلَی عَبِیدِهِ وَ جَعَلَ لَهُ السَّبِیلَ إِلَی إِغْوَائِهِمْ قَالَ إِنَّ هَذَا الْعَدُوَّ الَّذِی ذَکَرْتَ

لَا یَضُرُّهُ (۲)

عَدَاوَتُهُ وَ لَا یَنْفَعُهُ وَلَایَتُهُ وَ عَدَاوَتُهُ لَا تَنْقُصُ مِنْ مُلْکِهِ شَیْئاً وَ وَلَایَتُهُ لَا تَزِیدُ فِیهِ شَیْئاً وَ إِنَّمَا یُتَّقَی الْعَدُوُّ إِذَا کَانَ فِی قُوَّهٍ یَضُرُّ وَ یَنْفَعُ إِنْ هَمَّ بِمِلْکٍ أَخَذَهُ أَوْ بِسُلْطَانٍ قَهَرَهُ فَأَمَّا إِبْلِیسُ فَعَبْدٌ خَلَقَهُ لِیَعْبُدَهُ وَ یُوَحِّدَهُ وَ قَدْ عَلِمَ حِینَ خَلَقَهُ مَا هُوَ وَ إِلَی مَا یَصِیرُ إِلَیْهِ فَلَمْ یَزَلْ یَعْبُدُهُ مَعَ مَلَائِکَتِهِ حَتَّی امْتَحَنَهُ بِسُجُودِ آدَمَ فَامْتَنَعَ مِنْ ذَلِکَ حَسَداً وَ شَقَاوَهً غَلَبَتْ عَلَیْهِ فَلَعَنَهُ عِنْدَ ذَلِکَ وَ أَخْرَجَهُ عَنْ صُفُوفِ الْمَلَائِکَهِ وَ أَنْزَلَهُ إِلَی الْأَرْضِ مَلْعُوناً مَدْحُوراً فَصَارَ عَدُوَّ آدَمَ وَ وُلْدِهِ بِذَلِکَ السَّبَبِ وَ مَا لَهُ مِنَ السَّلْطَنَهِ عَلَی وُلْدِهِ إِلَّا الْوَسْوَسَهَ وَ الدُّعَاءَ إِلَی غَیْرِ السَّبِیلِ وَ قَدْ أَقَرَّ مَعَ مَعْصِیَتِهِ لِرَبِّهِ بِرُبُوبِیَّتِهِ (۳).

**[ترجمه]الاحتجاج: هشام بن حکم نقل می کند که زندیقی از اما جعفر صادق علیه السّلام پرسید: این مصلحت بود که خدا برای خود دشمنی ساخت با اینکه دشمنی نداشت و همانطور که می دانید ابلیس را آفریده و بر بنده هایش مسلط کرد تا آن ها را به نافرمانی او بخواند و آن نیرویی که خوب می دانید، به او داد تا با نیرنگ بر دل آن ها نشیند و آن ها را وسوسه کند و در باره پروردگارشان به شک اندازد و در دینشان رخنه کند و آن ها را به وسوسه خود از دین روی گردان کند و به انکار او و عبادت غیر او وادار کند. چرا دشمنش را بر بنده هایش مسلط کرد و راه گمراهی آن ها را به او داد؟

در پاسخش فرمود: این دشمن که تو گفتی از دشمنیش زیانی به خداوند نرسد، و از دوستیش سودی نگیرد، دشمنی او از ملک خدا هیچ نکاهد و دوستی او هیچ بر آن نیفزاید، همانا از دشمنی پرهیز شود که نیروی زیان زدن و یا سود رساندن دارد

و اگر همت گمارد بتواند کشوری را بگیرد و پادشاهی را مقهور سازد. ولی ابلیس یک بنده است او را آفرید تا وی را بپرستد و یگانه ستاید، و آنگاه که آفریدش می دانست چیست و چه سرانجامی دارد، و پیوسته با فرشته هایش او را پرستید تا به سجده بر آدمش او را آزمود و از حسد و شقاوت که بر او چیره شدند از آن سرباز زد. وانگاه خداوند او را لعنت کرد و از صفوف فرشته ها بیرون نمود و ملعون و رانده شده بر زمینش افکند، و از این رو دشمن آدم و فرزندان او شد، و او را بر فرزندانش جز از راه وسوسه و دعوت به راه کج تسلطی نیست و با وجود نافرمانیش به پروردگاری پروردگارش اعتراف دارد - . الاحتجاج ۲ : ۸۰ - .

**[ترجمه]

«۷۶»

وَ مِنْهُ: فِی أَسْئِلَهِ الزِّنْدِیقِ الْمُدَّعِی لِلتَّنَاقُضِ فِی الْقُرْآنِ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام الْإِیمَانُ بِالْقَلْبِ هُوَ التَّسْلِیمُ لِلرَّبِّ وَ مَنْ سَلَّمَ الْأُمُورَ لِمَالِکِهَا لَمْ یَسْتَکْبِرْ عَنْ أَمْرِهِ کَمَا اسْتَکْبَرَ إِبْلِیسُ عَنِ السُّجُودِ لِآدَمَ وَ اسْتَکْبَرَ أَکْثَرُ الْأُمَمِ عَنْ طَاعَهِ أَنْبِیَائِهِمْ فَلَمْ یَنْفَعْهُمُ التَّوْحِیدُ کَمَا لَمْ یَنْفَعْ إِبْلِیسَ ذَلِکَ السُّجُودُ الطَّوِیلُ فَإِنَّهُ سَجَدَ سَجْدَهً وَاحِدَهً أَرْبَعَهَ آلَافِ عَامٍ لَمْ یُرِدْ بِهَا غَیْرَ زُخْرُفِ الدُّنْیَا وَ التَّمْکِینِ مِنَ النَّظِرَهِ فَکَذَلِکَ لَا تَنْفَعُ الصَّلَاهُ وَ الصَّدَقَهُ إِلَّا مَعَ الِاهْتِدَاءِ إِلَی سَبِیلِ النَّجَاهِ وَ طَرِیقِ الْحَقِّ (۴)

الْخَبَرَ.

ص: ۲۳۵

۱- ۱. فی المصدر: ما یصل.

۲- ۲. فی المصدر:[لا تضره] بالتأنیث و کذا: و لا تنفعه.

۳- ۳. الاحتجاج ۲: ۸۰. طبعه دار النعمان.

۴- ۴. الاحتجاج ۱: ۳۶۸ فیه:[و لم یرد] و فیه: فلذلک.

**[ترجمه]الاحتجاج: امام جعفر صادق علیه السلام در پرسش زندیقی که مدعی بود در قرآن تناقض وجود دارد فرمود: امیر المؤمنین علیه السّلام فرموده: ایمان به دل یعنی تسلیم پروردگار شدن، و هر که کارها را به صاحب آن ها سپرد تکبر نورزد چنانچه ابلیس تکبر ورزید از فرمان او به سجده بر آدم و بیشتر امم از فرمان پیغمبرهایشان تکبر ورزیدند و یگانه پرستی به آن ها سودی نرساند، چنانچه آن سجده طولانی به ابلیس سودی نرساند، زیرا او یک سجده ۴ هزار ساله تنها برای دنیاجوئی و خودنمائی کرد. و همچنین نماز و صدقه جز با هدایت به راه نجات و راه حق سودی ندهند - . الاحتجاج ۱ : ۳۶۸ - .

**[ترجمه]

«۷۷»

مَجَالِسُ الصَّدُوقِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ هَارُونَ الْفَامِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْحِمْیَرِیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ زِیَادٍ الْكَرْخِیِّ قَالَ قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام: إِذَا كَانَ یَوْمُ الْقِیَامَهِ نَشَرَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَی رَحْمَتَهُ حَتَّی یَطْمَعُ إِبْلِیسُ فِی رَحْمَتِهِ (۱).

**[ترجمه]مجالس الصدوق: از امام صادق علیه السّلام می فرماید: روز رستاخیز خدای تبارک و تعالی رحمت افشاند تا جائیکه ابلیس هم در رحمت وی طمع کند - . المجالس : ۱۲۳ - .

**[ترجمه]

«۷۸»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْعَطَّارِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأَصْبَهَانِیِّ عَنْ سُلَیْمَانَ بْنِ دَاوُدَ الْمِنْقَرِیِّ عَنْ حَفْصِ بْنِ غِیَاثٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: جَاءَ إِبْلِیسُ إِلَی مُوسَی بْنِ عِمْرَانَ علیه السلام وَ هُوَ یُنَاجِی رَبَّهُ فَقَالَ لَهُ مَلَكٌ مِنَ الْمَلَائِكَهِ مَا تَرْجُو مِنْهُ وَ هُوَ فِی هَذِهِ الْحَالِ یُنَاجِی رَبَّهُ فَقَالَ أَرْجُو مِنْهُ مَا رَجَوْتُ مِنْ أَبِیهِ آدَمَ (۲)

الْخَبَرَ.

**[ترجمه]مجالس الصدوق: حفص بن غیاث روایت می کند که شنیدم امام جعفر صادق علیه السّلام می فرماید: ابلیس به هنگام مناجات موسی بن عمران علیه السّلام با خدا نزد وی آمد، یک از فرشته ها به او گفت: چه طمعی در او داری او در مناجات با پروردگارش است؟ گفت همان چیزی را از او امید دارم که از پدرش آدم امید داشتم - . المجالس : ۳۹۵ - .

**[ترجمه]

«۷۹»

تَفْسِیرُ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ،: إِنَّ الَّذِینَ اتَّقَوْا إِذا مَسَّهُمْ طائِفٌ مِنَ الشَّیْطانِ تَذَكَّرُوا فَإِذا هُمْ مُبْصِرُونَ قَالَ إِذَا ذَكَّرَهُمُ الشَّیْطَانُ الْمَعَاصِیَ

وَ حَمَلَهُمْ عَلَيْهَا يَذْكُرُونَ اسْمَ اللَّهِ فَإِذَا هُمْ مُبْصِرُونَ (٣).

**[ترجمه]تفسير على بن ابراهيم: درباره سخن خداوند «در حقيقت، كسانى كه [از خدا] پروا دارند، چون وسوسه اى از جانب شيطان بـديشان رسـد [خدا را] به ياد آورند و بناگاه بينا شوند - . الاعراف / ٢٠١ - » فرمود: يعنى چون شـيطان آن ها را به ياد گناه اندازد و بدان وادار كند، ياد خدا كنند و نامش را برند و بينا گردند - . تفسير القمى : ٢٣۴ . و الاعراف / ٢٠٠ - .

**[ترجمه]

«٨٠»

الْعِلَلُ، عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ(۴) بْنِ سَعِيدٍ الْهَاشِمِيِّ عَنْ فُرَاتِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْكُوفِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ مُعْتَمِرٍ(۵) عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ الرَّمْلِيِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُوسَى عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ إِسْحَاقَ الْمَرْوَزِيِّ عَنْ عُمَرَ بْنِ مَنْصُورٍ(۶)

عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبَانٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي هَارُونَ الْعَبْدِيِّ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيِّ قَالَ: كُنَّا بِمِنًى مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِذْ بَصُرْنَا بِرَجُلٍ سَاجِدٍ وَ رَاكِعٍ وَ مُتَضَرِّعٍ فَقُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا أَحْسَنَ صَلَاتَهُ

١- ١. المجالس: ١٢٣ فيه: أحمد بن هارون.

٢- ٢. المجالس: ٣٩۵.

٣- ٣. تفسير القمّيّ: ٢٣۴ و الآيه فى الأعراف: ٢٠٠.

۴- ۴. فى المصدر: الحسن بن محمّد.

۵- ۵. فى المصدر: محمّد بن علىّ بن معمر.

۶- ۶. فى المصدر: عمرو بن منصور.

فَقَالَ صلی الله علیه و آله هُوَ الَّذِی أَخْرَجَ أَبَاکُمْ مِنَ الْجَنَّهِ فَمَضَی إِلَیْهِ عَلِیٌّ علیه السلام غَیْرَ مُکْتَرِثٍ (۱) فَهَزَّهُ هَزَّهً أَدْخَلَ أَضْلَاعَهُ الْیُمْنَی فِی الْیُسْرَی وَ الْیُسْرَی فِی الْیُمْنَی ثُمَّ قَالَ لَأَقْتُلَنَّکَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَی فَقَالَ لَنْ تَقْدِرَ عَلَی ذَلِکَ إِلَی أَجَلٍ مَعْلُومٍ مِنْ عِنْدِ رَبِّی مَا لَکَ تُرِیدُ قَتْلِی فَوَ اللَّهِ مَا أَبْغَضَکَ أَحَدٌ إِلَّا سَبَقَتْ نُطْفَتِی إِلَی رَحِمِ أُمِّهِ قَبْلَ نُطْفَهِ أَبِیهِ وَ لَقَدْ شَارَکْتُ مُبْغِضِیکَ فِی الْأَمْوَالِ وَ الْأَوْلَادِ وَ هُوَ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فِی مُحْکَمِ کِتَابِهِ وَ شارِکْهُمْ فِی الْأَمْوالِ وَ الْأَوْلادِ(۲) قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله صَدَقَ یَا عَلِیُّ لَا یُبْغِضُکَ مِنْ قُرَیْشٍ إِلَّا سِفَاحِیٌّ وَ لَا مِنَ الْأَنْصَارِ إِلَّا یَهُودِیٌّ وَ لَا مِنَ الْعَرَبِ إِلَّا دَعِیٌّ وَ لَا مِنْ سَائِرِ النَّاسِ إِلَّا شَقِیٌّ وَ لَا مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا سَلَقْلَقِیَّهٌ وَ هِیَ الَّتِی تَحِیضُ مِنْ دُبُرِهَا ثُمَّ أَطْرَقَ مَلِیّاً ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ فَقَالَ مَعَاشِرَ الْأَنْصَارِ اعْرِضُوا أَوْلَادَکُمْ عَلَی مَحَبَّهِ عَلِیٍ (۳) قَالَ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ فَکُنَّا نَعْرِضُ حُبَّ عَلِیٍّ علیه السلام عَلَی أَوْلَادِنَا فَمَنْ أَحَبَّ عَلِیّاً عَلِمْنَا أَنَّهُ مِنْ أَوْلَادِنَا وَ مَنْ أَبْغَضَ عَلِیّاً انْتَفَیْنَا مِنْهُ (۴).

**[ترجمه]العلل: جابر بن عبد اللّه انصاری نقل می کند که ما در منی همراه رسول خدا صلی اللّه علیه و آله بودیم مردی را در حال سجده و رکوع و غرق در گریه دیدیم، گفتیم: یا رسول اللّه چه خوب نمازی دارد؟! فرمود: او همان کسی است که پدر شما را از بهشت بیرون کرده، علی علیه السّلام بی پروا نزد او رفت و چنانش تکان داد که دنده هایش از دو طرف چپ و راست در هم فرو رفت و به او گفت: البته تو را خواهم کشت ان شاء اللّه، گفت: نمی توانی تا روزی که از طرف پروردگارم معلوم شده است، چرا می خواهی مرا بکشی؟ به خدا هیچ با تو دشمنی نکند جز آنکه نطفه من پیش از پدرش به رحم مادرش ریخته شده باشد، من با دشمنانت در دارائی و فرزندشان شریکم که خدا عزّ و جلّ در قرآنش فرمود: « و با آنان در اموال و اولاد شرکت کن - . الاسراء / ۶۴ - ». پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود: ای علی راست می گوید کسی از قریش باتو دشمنی نکند مگر زنازاده و از انصار جز یهودی و از عرب جز بی پدر و از مردم دیگر جز بدبخت و از زنان جز سلقلقیه و آن زنی است که از پشت حیض شود، آن گاه مدتی سر به زیر افکند وسپس سر خود را بلند کرد و فرمود: ای گروه انصار فرزندانتان را با دوستی علی علیه السّلام بسنجید، جابر ابن عبدالله می گوید: ما دوستی علی را به فرزندان خود پیشنهاد می کردیم، هر که علی را دوست می داشت، می دانستیم فرزند ما است و هر که دشمن علی بود از ما نبود - . علل الشرائع ۱ : ۱۳۵ و ۱۳۵ - .

**[ترجمه]

«۸۱»

الْعِلَلُ وَ الْمَجَالِسُ لِلصَّدُوقِ، عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ أَحْمَدَ الْعَلَوِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ مُوسَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عَلِیٍّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ إِبْرَاهِیمَ الْعَبَّاسِیِّ عَنْ عُمَیْرِ بْنِ مِرْدَاسٍ الدولقی (۵)

[الدُّونَقِی] عَنْ جَعْفَرِ بْنِ بَشِیرٍ الْمَکِّیِّ عَنْ وَکِیعٍ عَنِ الْمَسْعُودِیِّ رَفَعَهُ إِلَی سَلْمَانَ الْفَارِسِیِّ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ: مَرَّ إِبْلِیسُ لَعَنَهُ اللَّهُ بِنَفَرٍ یَتَنَاوَلُونَ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام فَوَقَفَ أَمَامَهُمْ فَقَالَ الْقَوْمُ مَنِ الَّذِی وَقَفَ أَمَامَنَا فَقَالَ أَنَا أَبُو مُرَّهَ فَقَالُوا یَا أَبَا مُرَّهَ أَ مَا تَسْمَعُ کَلَامَنَا فَقَالَ سَوْأَهً لَکُمْ تَسُبُّونَ مَوْلَاکُمْ عَلِیَّ بْنَ أَبِی طَالِبٍ قَالُوا لَهُ مِنْ أَیْنَ عَلِمْتَ أَنَّهُ

۱- ۱. أی غیر مبال به.

۲- ۲. الإسراء: ۶۴.

۳- ۳. زاد فی نسخه من المصدر: فان أجابوا فهم منکم و ان أبوا فلبسوا منکم.

۴- ۴. علل الشرائع ۱: ۱۳۵ و ۱۳۶ طبعه قم.

۵- ۵. هکذا فی الکتاب و بعض نسخ المصدر، و فی المصدر المطبوع بقم: الدونقی و هو الصحیح صرّح بذلک ابن الأثیر فی اللباب قال: الدونقی بضم الدال و سکون الواو و فتح النون نسبه الی دونق: قریه من قری نهاوند، و الدونقی هو عمیر بن مرداس.

مَوْلَانَا قَالَ مِنْ قَوْلِ نَبِيِّكُمْ صلی الله علیه و آله مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلِيٌّ مَوْلَاهُ اللَّهُمَّ وَالِ مَنْ وَالاهُ وَ عَادِ مَنْ عَادَاهُ وَ انْصُرْ مَنْ نَصَرَهُ وَ اخْذُلْ مَنْ خَذَلَهُ فَقَالُوا لَهُ فَأَنْتَ مِنْ مَوَالِيهِ وَ شِيعَتِهِ فَقَالَ مَا أَنَا مِنْ مَوَالِيهِ وَ لَا مِنْ شِيعَتِهِ وَ لَكِنِّی أُحِبُّهُ وَ لَا يُبْغِضُهُ أَحَدٌ إِلَّا شَارَكْتُهُ فِی الْمَالِ وَ الْوَلَدِ فَقَالُوا لَهُ يَا بَا مُرَّهَ فَتَقُولُ فِی عَلِيٍّ شَيْئاً فَقَالَ لَهُمْ اسْمَعُوا مِنِّی (۱)

مَعَاشِرَ النَّاكِثِينَ وَ الْقَاسِطِينَ وَ الْمَارِقِينَ عَبَدْتُ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ فِی الْجَانِّ اثْنَیْ عَشَرَ أَلْفَ سَنَهٍ فَلَمَّا أَهْلَكَ اللَّهُ الْجَانَّ شَكَوْتُ إِلَی اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ الْوَحْدَهَ فَعَرَجَ بِی إِلَی السَّمَاءِ الدُّنْيَا فَعَبَدْتُ اللَّهَ فِی السَّمَاءِ الدُّنْيَا اثْنَیْ عَشَرَ أَلْفَ سَنَهٍ أُخْرَی فِی جُمْلَهِ الْمَلَائِكَهِ فَبَيْنَا نَحْنُ كَذَلِكَ نُسَبِّحُ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ وَ نُقَدِّسُهُ إِذْ مَرَّ بِنَا نُورٌ شَعْشَعَانِیٌّ فَخَرَّتِ الْمَلَائِكَهُ لِذَلِكَ النُّورِ سُجَّداً فَقَالُوا سُبُّوحٌ قُدُّوسٌ هَذَا نُورُ مَلَكٍ مُقَرَّبٍ أَوْ نَبِیٍّ مُرْسَلٍ فَإِذَا بِالنِّدَاءِ مِنْ قِبَلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ مَا هَذَا نُورُ مَلَكٍ مُقَرَّبٍ وَ لَا نَبِیٍّ مُرْسَلٍ هَذَا نُورُ طِينَهِ عَلِيِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ علیه السلام (۲).

**[ترجمه]العلل و مجالس الصدوق: سلمان فارسی نقل می کند که ابلیس بر چند تن گذشت که به امیر المؤمنین علیه السّلام سخن ناروا می گفتند، برابرشان ایستاد گفتند، کیست برابر ما ایستاده؟ گفت منم ابو مره، گفتند: تو سخن ما را نشنیدی؟ در پاسخ گفت: بدا بر شما که سرور خود علی بن ابی طالب را دشنام دادید، گفتندش: از کجا دانستی که او آقا و سرور ما است؟ گفت: از فرموده پیغمبرتان صلّی اللَّه علیه و آله {هر کس که من مولای اویم، اینک علی است مولا و آقای او،

بارخدایا دوست دار هر که او را دوست بدارد، دشمن دار هر که دشمنش دارد، یاری کن هر که را یاریش کند، بی یاور کن آن که او را تنها گذارد} به او گفتند: تو از دوستان و شیعیان او هستی؟ گفت: من از پیروان و شیعه او نیستم ولی دوستش میدارم، و کسی با او دشمن نباشد جز اینکه من در مال و فرزند او شریک شوم، به او گفتند: ای ابا مره در باره علی سخنی گوئی؟ به آن ها گفت: ای گروه ناکثان و قاسطان و مارقان از من بشنوید من خدای عزّ و جلّ را در دوره جانّ ۱۲ هزار سال عبادت کردم و چون خدا آن ها را نابود کرد به خدای عزّ و جلّ از تنهائی شکایت کردم و مرا به آسمان دنیا برد و در آسمان دنیا ۱۲ هزار سال دیگر به همراه فرشته ها عبادت کردم.

در این میان که ما به تسبیح خدا عزّ و جلّ پرداخته بودیم و او را تقدیس می کردیم نوری پُرپَرتو به ما گذر کرد و فرشته ها همه برایش سر به سجده نهادند و گفتند: سبّوح قدوس، این نور مال فرشته ای مقرب یا یا پیامبری مرسل است، اجانب خداوند ندایی آمد که: این نور نه از فرشته ای مقرب و نه از پیغمبری مرسل است، این نور سرشت علی بن ابی طالب علیه السّلام است - . علل الشرائع ۱ : ۱۳۶ و ۱۳۷ - .

**[ترجمه]

بیان

كان اللعين ذكر ذلك لهم لتكون الحجه عليهم أتم و عذابهم أشد لعلمه بأنهم لا يؤمنون بذلك.

**[ترجمه]آن لعین این حدیث را برایشان گفت تا حجت بر آن ها تمام تر شود و عذابشان سخت تر گردد زیرا می دانست که آن را باور نکنند .

**[ترجمه]

«۸۲»

الْعِلَلُ، عَنْ عَلِیِّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْوَرَّاقِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی وَ الْفَضْلِ بْنِ عَامِرٍ الْأَشْعَرِیِّ مَعاً عَنْ سُلَیْمَانَ بْنِ مُقْبِلٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زِیَادٍ الْأَزْدِیِّ عَنْ عِیسَی بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْأَشْعَرِیِّ عَنِ الصَّادِقِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ علیه السلام قَالَ حَدَّثَنِی أَبِی عَنْ جَدِّی عَنْ أَبِیهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: لَمَّا أُسْرِیَ بِی إِلَی السَّمَاءِ حَمَلَنِی جَبْرَئِیلُ عَلَی كَتِفِهِ الْأَیْمَنِ فَنَظَرْتُ إِلَی بُقْعَةٍ بِأَرْضِ الْجَبَلِ حَمْرَاءَ أَحْسَنَ لَوْناً مِنَ الزَّعْفَرَانِ وَ أَطْیَبَ رِیحاً مِنَ الْمِسْكِ فَإِذَا فِیهَا شَیْخٌ عَلَی رَأْسِهِ بُرْنُسٌ فَقُلْتُ لِجَبْرَئِیلَ مَا هَذِهِ الْبُقْعَةُ الْحَمْرَاءُ الَّتِی هِیَ أَحْسَنُ لَوْناً مِنَ الزَّعْفَرَانِ وَ أَطْیَبُ رِیحاً مِنَ الْمِسْكِ قَالَ بُقْعَةُ شِیعَتِكَ وَ شِیعَةِ وَصِیِّكَ عَلِیٍّ فَقُلْتُ مَنِ الشَّیْخُ صَاحِبُ الْبُرْنُسِ قَالَ إِبْلِیسُ قَالَ فَمَا یُرِیدُ

ص: ۲۳۸

۱- ۱. فی نسخه: كلامی.

۲- ۲. علل الشرائع ۱: ۱۳۶ و ۱۳۷، المجالس: ۲۰۹ فیه: لا نور.

مِنْهُمْ قَالَ يُرِيدُ أَنْ يَصُدَّهُمْ عَنْ وَلَايَهِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَ يَدْعُوَهُمْ إِلَى الْفِسْقِ وَ الْفُجُورِ فَقُلْتُ يَا جَبْرَئِيلُ أَهْوِ بِنَا إِلَيْهِمْ فَأَهْوَى بِنَا إِلَيْهِمْ أَسْرَعَ مِنَ الْبَرْقِ الْخَاطِفِ وَ الْبَصَرِ اللَّامِحِ فَقُلْتُ قُمْ يَا مَلْعُونُ فَشَارِكْ أَعْدَاءَهُمْ فِي أَمْوَالِهِمْ وَ أَوْلَادِهِمْ وَ نِسَائِهِمْ فَإِنَّ شِيعَتِي وَ شِيعَهَ عَلِيٍّ لَيْسَ لَکَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ فَسُمِّيَتْ (۱)

قُمْ (۲).

**[ترجمه]العلل: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله می فرماید: چون مرا شبانه به آسمان بردند جبرئیل من را بر دوش راست خود حمل کرد و به یک بقعه از زمین کوهستان سرخ خوشرنگ تر از زعفران و خوشبوتر از مشک نگریستم ناگهان دیدم که پیری در آن بود و کلاه بلندی بر سر داشت، به جبرئیل گفتم: این بقعه سرخ چیست که خوشرنگ تر از زعفران است و خوشبوتر از مشک؟ گفت: بقعه شیعه تو و شیعه وصیّت علی است، گفتم: این پیر کلاه به سر کیست؟ گفت ابلیس.

فرمود: از آن ها چه می خواهد؟ گفت می خواهد آن ها را از ولایت امیر المؤمنین علیه السّلام باز دارد و به فسق و فجور کشاند. گفتم: ای جبرئیل ما را نزد آن ها فرود آور. سپس شتابانتر از برق جهنده و در یک چشم بهم زدن ما را نزد آن ها فرو آورد، گفتم: ای ملعون برخیز و با دشمنان آن ها در مال و فرزندشان و در زنهایشان شریک شو که تو را بر شیعه من و شیعه علی تسلطی نیست لذا آن سرزمین قم نامیده شد - . علل الشرائع ۲ : ۲۵۹ - .

**[ترجمه]

«۸۴»

مَجَالِسُ الصَّدُوقِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ شَاذَوَيْهِ الْمُؤَدِّبِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ الْحِمْيَرِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ يَزِيدَ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ أَبَانِ بْنِ تَغْلِبَ عَنْ عِكْرِمَهَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: لَمَّا مَضَى لِعِيسَى علیه السلام ثَلَاثُونَ سَنَهً بَعَثَهُ اللَّهُ تَعَالَى إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ فَلَقِيَهُ إِبْلِيسُ لَعَنَهُ اللَّهُ عَلَى عَقَبَهِ بَيْتِ الْمَقْدِسِ وَ هِيَ عَقَبَهُ أَفِيقٌ فَقَالَ لَهُ يَا عِيسَى أَنْتَ الَّذِي بَلَغَ مِنْ عِظَمِ رُبُوبِيَّتِکَ أَنْ تَكَوَّنْتَ مِنْ غَيْرِ أَبٍ قَالَ عِيسَى علیه السلام بَلِ الْعَظَمَهُ لِلَّذِي كَوَّنَنِي وَ كَذَلِکَ كَوَّنَ آدَمَ وَ حَوَّاءَ قَالَ إِبْلِيسُ يَا عِيسَى فَأَنْتَ الَّذِي بَلَغَ مِنْ عِظَمِ رُبُوبِيَّتِکَ أَنَّکَ تَكَلَّمْتَ فِي الْمَهْدِ صَبِيّاً قَالَ عِيسَى علیه السلام يَا إِبْلِيسُ بَلِ الْعَظَمَهُ لِلَّذِي أَنْطَقَنِي فِي صِغَرِي وَ لَوْ شَاءَ لَأَبْكَمَنِي قَالَ إِبْلِيسُ فَأَنْتَ الَّذِي بَلَغَ مِنْ عِظَمِ رُبُوبِيَّتِکَ أَنَّکَ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَهِ الطَّيْرِ فَتَنْفُخُ فِيهِ فَيَصِيرُ طَيْراً قَالَ عِيسَى علیه السلام بَلِ الْعَظَمَهُ لِلَّذِي خَلَقَنِي وَ خَلَقَ مَا سَخَّرَ لِي قَالَ إِبْلِيسُ فَأَنْتَ الَّذِي بَلَغَ مِنْ عِظَمِ رُبُوبِيَّتِکَ أَنَّکَ تَشْفِي الْمَرْضَى قَالَ عِيسَى علیه السلام بَلِ الْعَظَمَهُ لِلَّذِي بِإِذْنِهِ أَشْفِيهِمْ وَ إِذَا شَاءَ أَمْرَضَنِي قَالَ إِبْلِيسُ فَأَنْتَ الَّذِي بَلَغَ مِنْ عِظَمِ رُبُوبِيَّتِکَ أَنَّکَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ عِيسَى علیه السلام بَلِ الْعَظَمَهُ لِلَّذِي بِإِذْنِهِ أُحْيِيهِمْ وَ لَا بُدَّ مِنْ أَنْ يُمِيتَ مَا أَحْيَيْتُ وَ يُمِيتَنِي قَالَ إِبْلِيسُ يَا عِيسَى فَأَنْتَ الَّذِي بَلَغَ مِنْ عِظَمِ رُبُوبِيَّتِکَ أَنَّکَ تَعْبُرُ الْبَحْرَ فَلَا تَبْتَلُّ قَدَمَاکَ وَ لَا تَرْسُخُ فِيهِ قَالَ عِيسَى علیه السلام بَلِ الْعَظَمَهُ لِلَّذِي ذَلَّلَهُ وَ لَوْ شَاءَ أَغْرَقَنِي قَالَ إِبْلِيسُ يَا عِيسَى فَأَنْتَ الَّذِي بَلَغَ مِنْ عِظَمِ رُبُوبِيَّتِکَ أَنَّهُ سَيَأْتِي عَلَيْکَ يَوْمٌ تَكُونُ السَّمَاوَاتُ وَ الْأَرْضُ وَ مَنْ فِيهِنَّ دُونَکَ وَ أَنْتَ فَوْقَ ذَلِکَ كُلِّهِ تُدَبِّرُ الْأَمْرَ وَ تُقَسِّمُ الْأَرْزَاقَ

١- ١. أى هذه البقعه.

٢- ٢. علل الشرائع ٢: ٢٥٩.

فَأَعْظَمَ عِيسَـِی علیه السلام ذَلِکَ مِنْ قَوْلِ إِبْلِيسَ الْكَافِرِ اللَّعِينِ فَقَالَ عِيسَـِی علیه السلام سُبْحَانَ اللَّهِ مِلْ ءَ سَمَاوَاتِهِ وَ أَرْضِهِ وَ مِدَادَ كَلِمَاتِهِ وَ زِنَهَ عَرْشِهِ وَ رِضَا نَفْسِهِ قَالَ فَلَمَّا سَـمِعَ إِبْلِيسُ لَعَنَهُ اللَّهُ ذَلِكَ ذَهَبَ عَلَى وَجْهِهِ لَا يَمْلِكُ مِنْ نَفْسِهِ شَيْئاً حَتَّى وَقَعَ فِي اللُّجَّهِ الْخَضْرَاءِ قَالَ ١٧ ابْنُ عَبَّاسٍ فَخَرَجَتِ امْرَأَهٌ مِنَ الْجِنِّ تَمْشِـی عَلَى شَاطِئِ الْبَحْرِ فَإِذَا هِيَ بِإِبْلِيسَ سَاجِداً عَلَى صَـخْرَهٍ صَـمَّاءَ تَسِـيلُ دُمُوعُهُ عَلَى خَـدَّيْهِ فَقَامَتْ تَنْظُرُ إِلَيْهِ تَعَجُّباً ثُمَّ قَالَتْ لَهُ وَيْحَكَ يَا إِبْلِيسُ مَا تَرْجُو بِطُولِ السُّجُودِ فَقَالَ لَهَا أَيَّتُهَا الْمَرْأَهُ الصَّالِحَهُ ابْنَهُ الرَّجُلِ الصَّالِحِ أَرْجُو إِذَا بَرَرْنِي عَزَّ وَ جَلَّ قَسَمَهُ وَ أَدْخَلَنِي نَارَ جَهَنَّمَ أَنْ يُخْرِجَنِي مِنَ النَّارِ بِرَحْمَتِهِ (۱).

**[ترجمه]مجالس الصدوق: ابن عباس روايت می كند كه چون عيسی عليه السّلام سی ساله شد خداوند او را بر بنی اسرائيل مبعوث كرد، و ابليس در گردنه بيت المقدس به نام افيق با او برخورد و به او گفت: ای عيسی توئی كه از عظمت ربوبيت خود بی پدر پديد شدی، عيسی فرمود: بزرگی از آن است كه مرا پديد آورد و همچنين آدم را و حوا را آفريد، ابليس گفت: توئی كه از بزرگواری خدائيت در گهواره به نوزادی سخن گفتی؟ فرمود: ای ابليس بزرگی از آن است كه مرا در نوزادی به سخن آورد و اگر می خواست لال می كرد. ابليس گفت: توئی كه از عظمت ربوبيت خود تا آنجا رسيدی كه از گل شكل پرنده بسازی و در آن بدمی و پرواز كند؟ فرمود: بزرگی از آن است كه مرا آفريد و آنچه را كه خواست برايم فراهم كرد. ابليس گفت: توئی كه از بزرگی پروردگاريت بيماران را درمان كنی؟

فرمود: بزرگی از آن است كه به فرمان او درمان كنم و اگر خواهد مرا بيمار كند. ابليس گفت: توئی كه از بزرگواری در پروردگاری بدان جا رسيدی كه مرده ها را زنده كنی؟ عيسی فرمود: بزرگی از آن است كه به فرمانش آن ها را زنده كنم و به ناچار آنان را و مرا بميراند.

ابليس گفت: ای عيسی توئی كه از بزرگواری در خدايی بدان جا رسيدی كه روی دريا حركت كنی و قدم هايت و تر نشوند و در آب فرو نروی؟ فرمود: بزرگی از آن است كه دريا را رام من كرد و اگر می خواست مرا غرقه می كرد.

ابليس گفت: ای عيسی توئی كه از بزرگواری در پروردگاريت به جائی رسيدی كه روزی خواهد آمد و همه آسمان ها و زمين و آنچه در آن ها است در فرودست تو باشند و تو بر فراز همه آن ها كارها را اداره كنيد و روزيها را پخش كنی؟ و عيسی اين گفته شيطان كافر ملعون را گران شمرد و گفت: پاک و منزه است خدا از هر گونه عيب و نقص، به اندازه پری آسمان ها و زمينش و همه مخلوقاتش و به اندازه وزن عرشش، و خشنودی ذات پاكش. و چون ابليس آن را شنيد پا بگريز نهاد و خود را نتوانست نگهدارد در ميان لجنزار كثيف خضراء افتاد.

ابن عباس گفت: يک زنی از پريان بيرون شد و در ساحل دريا راه می رفت. ناگهان ابليس را ديد كه بر سنگی سخت در سجده است و اشک بر گونه اش روان شده است، از روی تعجّب ايستاد و به او نگريست، و آنگاه گفت: وای بر تو ای ابليس از سجده طولانی ات چه اميدی داری؟ به او گفت: ای زن خوب دختر مرد خوب اميدوارم چون خدا به قسم خود وفا كرد و مرا به دوزخ برد به رحمت خود از دوزخ بيرون آورد - . المجالس : ۱۲۲ و ۱۲۳ - .

**[ترجمه]

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ عَلِيِّ بْنِ حَسَّانَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ عَطِيَّهَ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: إِنَّ إِبْلِيسَ عَبَدَ اللَّهَ فِي السَّمَاءِ سَبْعَهَ آلَافِ سَنَهٍ فِي رَكْعَتَيْنِ فَأَعْطَاهُ اللَّهُ مَا أَعْطَاهُ ثَوَاباً لَهُ بِعِبَادَتِهِ (۲).

**[ترجمه]العلل: امام جعفر صادق علیه السّلام می فرماید که: ابلیس خدا را در دو رکعت نماز ۷۰ هزار سال در آسمان عبادت کرد و خدا به ثواب آن به وی داد آنچه را داد - . علل الشرائع ۲ : ۲۱۳. - .

**[ترجمه]

«۸۵»

وَ مِنْهُ، بِالْإِسْنَادِ الْمَذْكُورِ(۳) قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام حَدِّثْنِي كَيْفَ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِإِبْلِيسَ (۴) فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ إِلى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ قَالَ لِشَيْ ءٍ كَانَ تَقَدَّمَ شَكَرَهُ عَلَيْهِ قُلْتُ وَ مَا هُوَ قَالَ رَكْعَتَانِ رَكَعَهُمَا فِي السَّمَاءِ فِي أَلْفَيْ سَنَهٍ أَوْ فِي (۵)

أَرْبَعَهِ آلَافِ سَنَهٍ(۶).

**[ترجمه]العلل: ابن عطیه می گوید به امام جعفر صادق علیه السّلام گفتم: به من باز گو از چه رو خداوند عزّ و جلّ به ابلیس فرمود: تو مهلت داری تا روز وقت معلوم؟ فرمود: در برابر پاداشی که در پیش خداوند داشت، گفتم: آن چه بود؟ فرمود: دو رکعت نماز که آن را در آسمان در مدت ۲ و یا - . تردید از جانب راوی است. - ۴ هزار سال خواند - . علل الشرائع ۲ : ۲۱۲ - .

**[ترجمه]

«۸۶»

وَ فِي رِوَايَهٍ أُخْرَى: عَبَدَ اللَّهَ فِي السَّمَاءِ سَبْعَهَ آلَافِ سَنَهٍ فِي رَكْعَتَيْنِ فَأَعْطَاهُ اللَّهُ مَا أَعْطَاهُ ثَوَاباً لَهُ بِعِبَادَتِهِ (۷).

**[ترجمه]در روایت دیگر آمده است: که شیطان خداوند را ۷ هزار سال با دو رکعت نماز عبادت کرد و خدا هر چه به او داد در ثواب آن عبادت بود - . مصنف منبع حدیث را ذکر نکرده است. - .

**[ترجمه]

بیان

یمکن رفع التنافی بین أزمنه الصلاه و السجود بوقوع الجمیع و بصدور

١- ١. المجالس: ١٢٢ و ١٢٣ فيه: إذا ابر ربى.

٢- ٢. علل الشرائع ٢: ٢١٣.

٣- ٣. الاسناد فى المصدر هكذا: ابى رحمه اللّه قال: حدّثنا سعد بن عبد اللّه عن الحسن بن عطيه قال.

٤- ۴. ص: ٨١ و ٨٢.

۵- ۵. الترديد من الراوى.

۶- ۶. علل الشرائع ٢: ٢١٢.

٧- ٧. لم يذكر المصنّف مصدر الحديث.

البعض موافقا لأقوال العامه تقيه.

**[ترجمه]رفع اختلاف زمان نماز و سجده که در روایات است به دو وجه ممکن است یکی اینکه متعدد بوده اند و هر کدام در زمان مخصوصی بوده و دوم اینکه برخی از راه تقیه موافق نظر عامه صادر شده است.

**[ترجمه]

«۸۷»

تَفْسِيرُ ١٧ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ فِي خَبَرِ وِلَادَهِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله قَالَ: لَمَّا رَأَتِ الشَّيَاطِينُ مَا حَدَثَ مِنَ الْآيَاتِ لِوِلَادَتِهِ وَ نُزُولِ الْمَلَائِكَهِ وَ رَمْيِ الشَّيَاطِينِ بِالشُّهُبِ أَنْكَرُوا ذَلِكَ وَ اجْتَمَعُوا إِلَى إِبْلِيسَ فَقَالُوا قَدْ مُنِعْنَا مِنَ السَّمَاءِ وَ قَدْ(۱)

رُمِينَا بِالشُّهُبِ فَقَالَ اطْلُبُوا فَإِنَّ أَمْراً قَدْ حَدَثَ فِي الدُّنْيَا فَرَجَعُوا وَ قَالُوا لَمْ نَرَ شَيْئاً فَقَالَ إِبْلِيسُ أَنَا لَهَا بِنَفْسِي فَجَالَ بَيْنَ (۲) الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ حَتَّى انْتَهَى إِلَى الْحَرَمِ فَرَآهُ مَحْفُوفاً بِالْمَلَائِكَهِ وَ جَبْرَئِيلُ عَلَى بَابِ الْحَرَمِ بِيَدِهِ حَرْبَهٌ فَأَرَادَ إِبْلِيسُ أَنْ يَدْخُلَ فَصَاحَ بِهِ جَبْرَئِيلُ فَقَالَ اخْسَأْ يَا مَلْعُونُ فَجَاءَ مِنْ قِبَلِ حِرَا فَصَارَ مِثْلَ الصِّرِّ فَقَالَ يَا جَبْرَئِيلُ حَرْفٌ أَسْأَلُكَ عَنْهُ قَالَ مَا هُوَ قَالَ مَا هَذَا وَ مَا اجْتِمَاعُكُمْ فِي الدُّنْيَا فَقَالَ هَذَا نَبِيُّ هَذِهِ الْأُمَّهِ قَدْ وُلِدَ وَ هُوَ آخِرُ الْأَنْبِيَاءِ وَ أَفْضَلُهُمْ قَالَ هَلْ لِي فِيهِ نَصِيبٌ قَالَ لَا قَالَ فَفِي أُمَّتِهِ قَالَ بَلَى قَالَ قَدْ رَضِيتُ (۳).

**[ترجمه]تفسير القمی: درباره ولادت پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله روایت شده است که: چون شیاطین نشانه های ولادت پیامبر صلّی اللّه علیه و آله را در زمین دیدند و چون فرو آمدن فرشته ها و تیر زدن بشیاطین برای آن ها ناشناخته آمد، همه نزد ابلیس گرد آمدند و گفتند آسمان را بر ما بستند و با شهاب سوزان ما را می زنند، گفت: جستجو کنید، البته امری در دنیا رخ داده، برگشتند و گفتند: ما چیزی ندیدیم، ابلیس گفت: من خودم دنبال آن می روم، و میان مشرق تا مغرب گردید و به حرم رسید، دید پر است از فرشته ها و جبرئیل تیغ به دست بر در حرم است.

ابلیس خواست بدان وارد شود و جبرئیل به او بانگ زد، که گمشو ای ملعون. و از سوی حرا به مانند گنجشک خردی آمد. و گفت: ای جبرئیل از تو پرسشی دارم، گفت: چیست؟ گفت: این حادثه چیست؟ و چرا شما در دنیا جمع شدید؟ گفت: این پیغمبر این امت است که زاده شده و او پایان پیغمبران و برتر از همه آن ها است، گفت مرا در او بهره ای است؟ گفت: نه، گفت: در امتش؟ گفت: آری، گفت: به همین خشنودم - . تفسير القمی : ۳۵۰ - .

**[ترجمه]

بیان

الصر بالفتح طائر كالعصفور أصفر.

**[ترجمه]الصر بالفتح طائر كالعصفور أصفر.

**[ترجمه]

«۸۸»

قُرْبُ الْإِسْنَادِ، عَنْ هَارُونَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ مَسْعَدَهَ بْنِ صَدَقَهَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ علیهما السلام: أَنَّ إِبْلِيسَ عَدُوَّ اللَّهِ رَنَّ أَرْبَعَ رَنَّاتٍ يَوْمَ لُعِنَ وَ يَوْمَ أُهْبِطَ إِلَى الْأَرْضِ وَ يَوْمَ بُعِثَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله وَ يَوْمَ الْغَدِيرِ(۴).

**[ترجمه]قرب الاسناد: امام محمد باقر علیه السّلام می فرماید كه: ابلیس ۴ بار جیغ زد روزی كه لعن شد، روزی كه به زمین فرود شد، روز بعثت پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و روز غدیر - . قرب الاسناد. - .

**[ترجمه]

بیان

الرنه بالفتح الصوت و یطلق غالبا علی ما یكون عند مصیبه أو داهیه شدیده.

**[ترجمه]الرنه بالفتح الصوت و یطلق غالبا علی ما یكون عند مصیبه أو داهیه شدیده.

**[ترجمه]

«۸۹»

مَعَانِي الْأَخْبَارِ، عَنِ الْمُظَفَّرِ بْنِ جَعْفَرٍ الْعَلَوِيِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ مَسْعُودٍ الْعَيَّاشِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْوَلِيدِ عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ هِلَالٍ عَنِ الرِّضَا علیه السلام: أَنَّهُ ذَكَرَ أَنَّ اسْمَ إِبْلِيسَ الْحَارِثُ وَ إِنَّمَا قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ يَا إِبْلِيسُ

۱- ۱. فی المصدر: و رمینا.

۲- ۲. فی المصدر: ما بین.

۳- ۳. تفسیر القمّیّ: ۳۵۰ و الحدیث طویل أخرجه المصنّف عنه و عن كمال الدین فی كتاب النبوّه فی باب تاریخ ولادته راجع ج ۱۵: ۲۶۹- ۲۷۱.

۴- ۴. قرب الإسناد.

يَا عَاصِي وَ سُمِّيَ إِبْلِيسُ لِأَنَّهُ أَبْلِسَ مِنْ رَحْمَهِ اللَّهِ (۱).

**[ترجمه]معانی الاخبار: امام رضا علیه السّلام می فرماید که: نام ابلیس حارث است و معنی قول خدا یا ابلیس یعنی ای نافرمان و او را ابلیس نامیدند چون از رحمت خدا نومید و غمگین شد - . معانی الاخبار : ۱۳۸ - .

**[ترجمه]

بیان

قال الراغب الإبلاس الحزن المعترض من شده اليأس يقال أبلس و منه اشتق إبليس فيما قيل قال تعالى وَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَهُ يُبْلِسُ الْمُجْرِمُونَ (۲).

**[ترجمه]راغب در مفردات خود گفته: ابلاس غمی است که از شدت نومیدی رخ دهد، و ابلیس از آن گرفته شده، و خداوند فرموده: « و روزی که قیامت برپا شود مجرمان نومید می گردند» - .المفردات : ۶۰ . سوره روم / ۱۲ -

**[ترجمه]

«۹۰»

الْمَعَانِي، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ رَفَعَهُ إِلَى أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِنَّ لِإِبْلِيسَ كُحْلًا وَ لَعُوقاً وَ سَعُوطاً فَكُحْلُهُ النُّعَاسُ وَ لَعُوقُهُ الْكَذِبُ وَ سَعُوطُهُ الْكِبْرُ(۳).

**[ترجمه]المعانی: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله می فرماید: که ابلیس سرمه دارد، لعوق(معجون) دارد، سعوط(انفیه) دارد، سرمه اش چرت و لعوقش دروغ و سعوطش کبر است - . معانی الاخبار : ۱۳۸ - .

**[ترجمه]

«۹۱»

وَ مِنْهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ الشَّيْبَانِي (۴) عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرٍ الْأَسَدِيِّ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ عَبْدِ الْعَظِيمِ الْحَسَنِيِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا الْحَسَنِ عَلِيَّ بْنَ مُحَمَّدٍ الْعَسْكَرِيَّ علیه السلام يَقُولُ: مَعْنَى الرَّجِيمِ أَنَّهُ مَرْجُومٌ بِاللَّعْنِ مَطْرُودٌ مِنْ مَوَاضِعِ الْخَيْرِ لَا يَذْكُرُهُ مُؤْمِنٌ إِلَّا لَعَنَهُ وَ إِنَّ فِي عِلْمِ اللَّهِ السَّابِقِ أَنَّهُ إِذَا خَرَجَ الْقَائِمُ علیه السلام لَا يَبْقَى مُؤْمِنٌ فِي زَمَانِهِ إِلَّا رَجَمَهُ بِالْحِجَارَهِ كَمَا كَانَ قَبْلَ ذَلِكَ مَرْجُوماً بِاللَّعْنِ (۵).

**[ترجمه]المعانی: عبد العظیم حسنی می فرماید: شنیدم اما علی النقی هادی علیه السّلام میفرمود: رجیم یعنی رانده شده با لعن، از هر جای نیکی دور شده، هیچ مؤمنی یادش نکند جز اینکه او را لعن کند، و راستی در علم خدا آمده که چون قائم

علیه السّلام ظهور کند مؤمنی در زمانش نماند جز اینکه بر او سنگ زند چنانچه پیش از آن او را لعن می کرد - . معانی الاخبار: ۱۳۹ - .

**[ترجمه]

«۹۲»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ حَمَّادٍ عَنِ الْحَلَبِيِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام لِمَ سُمِّيَ الرَّجِيمُ رَجِيماً قَالَ لِأَنَّهُ يُرْجَمُ فَقُلْتُ فَهَلْ يَنْقَلِبُ إِذَا رُجِمَ قَالَ لَا وَ لَكِنَّهُ يَكُونُ فِي الْعِلْمِ مَرْجُوماً(۶).

**[ترجمه]العلل: حلبی روایت می کند که پرسیدم از امام جعفر صادق علیه السّلام چرا رجیم را رجیم نامیدند؟ فرمود: چون سنگسار شود، گفتم: برگردد آیا پس از سگنسار شدن بر می گردد؟ فرمود: نه ولی در علم خدا آمده که سنگسار است - . علل الشرائع ۲ : ۲۱۳ - .

**[ترجمه]

بیان

قوله فهل ینقلب أی یرجع إلی الحیاه و البقاء بعد الرجم فقال علیه السلام

ص: ۲۴۲

۱- ۱. معانی الأخبار: ۱۳۸ طبعه الغفاری.

۲- ۲. المفردات ۶۰ و الآیه فی الروم: ۱۲.

۳- ۳. معانی الأخبار: ۱۳۸.

۴- ۴. هکذا فی الکتاب و مصدره و الظاهر أنّه مصحف السنانی نسبه الی جده الأعلی محمّد بن سنان المعروف و الرجل هو أبو عیسی محمّد بن أحمد بن محمّد بن سنان الزاهری نزیل الری المترجم فی رجال الشیخ فی باب من لم یرو عنهم، راجع ما حققناه فی مقدّمه معانی الاخبار: ۶۰.

۵- ۵. معانی الأخبار: ۱۳۹.

۶- ۶. علل الشرائع ۲: ۲۱۳.

لا و الاستدراک لأنه توهم السائل أن الرجم فی هذه الأزمنه فرفع علیه السلام وهمه بأنه إنما یسمی الآن رجیما لأنه فی علم الله أنه یصیر بعد ذلک رجیما عند قیام القائم علیه السلام کما مر فی الخبر السابق و یحتمل أن یکون فی الأصل فهل ینفلت و سیأتی فی روایه العیاشی ما یؤیده.

**[ترجمه]فعل ینقلب، یعنی پس از رجم به زندگی و حیات بر می گردد، فرمود: نه، و استدراک برای ای آن است که پرسنده توهم کرد رجم در این زمان است و امام توهمش را رفع کرد که او اکنون رجیم خوانده شده است زیرا در علم خدا آمده که پس از این رجم شود و آن هنگام قیام امام قائم علیه السّلام است، چنانچه در خبر پیش گذشت و ممکن است اصل آن «فهل ینفلت «آیا می گریزد» باشد که روایت عیاشی مؤید آن است.

**[ترجمه]

«۹۳»

تَفْسِیرُ ۱۷ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ،: لَآتِیَنَّهُمْ مِنْ بَیْنِ أَیْدِیهِمْ وَ مِنْ خَلْفِهِمْ وَ عَنْ أَیْمانِهِمْ وَ عَنْ شَمائِلِهِمْ أَمَّا بَیْنَ أَیْدِیهِمْ فَهُوَ مِنْ قِبَلِ الْآخِرَهِ لَأُخْبِرَنَّهُمْ أَنَّهُ لَا جَنَّهَ وَ لَا نَارَ وَ لَا نُشُورَ وَ أَمَّا خَلْفَهُمْ یَقُولُ مِنْ قِبَلِ دُنْیَاهُمْ آمُرُهُمْ بِجَمْعِ الْأَمْوَالِ وَ آمُرُهُمْ أَنْ لَا یَصِلُوا فِی أَمْوَالِهِمْ رَحِماً وَ لَا یُعْطُوا مِنْهُ حَقّاً وَ آمُرُهُمْ أَنْ لَا یُنْفِقُوا عَلَی ذَرَارِیِّهِمْ وَ أُخَوِّفُهُمْ عَلَی الضَّیْعَهِ(۱)

وَ أَمَّا عَنْ أَیْمَانِهِمْ یَقُولُ مِنْ قِبَلِ

دِینِهِمْ فَإِنْ کَانُوا عَلَی ضَلَالَهٍ زَیَّنْتُهَا وَ إِنْ کَانُوا عَلَی الْهُدَی جَهَدْتُ عَلَیْهِمْ حَتَّی أُخْرِجَهُمْ مِنْهُ وَ أَمَّا عَنْ شَمَائِلِهِمْ یَقُولُ مِنْ قِبَلِ اللَّذَّاتِ وَ الشَّهَوَاتِ یَقُولُ اللَّهُ تَعَالَی وَ لَقَدْ صَدَّقَ عَلَیْهِمْ إِبْلِیسُ ظَنَّهُ (۲) وَ أَمَّا قَوْلُهُ اخْرُجْ مِنْها مَذْؤُماً مَدْحُوراً فَالْمَذْءُومُ الْمَعِیبُ وَ الْمَدْحُورُ الْمَقْصِیُّ أَیْ مُلْقًی فِی جَهَنَّمَ (۳).

**[ترجمه]تفسیر القمی: {ثُمَّ لَآتِیَنَّهُمْ مِنْ بَیْنِ أَیْدِیهِمْ وَ مِنْ خَلْفِهِمْ وَ عَنْ أَیْمانِهِمْ وَ عَنْ شَمائِلِهِمْ} - . الاعراف / ۱۷ و ۱۸ . - «آن گاه از پیش روی و از پشت سر و از راست و چپشان در آیم، و [چنان کنم که] بیشترشان را سپاس گذار [نعمت خود] نیابی». اما مراد از برابرشان پیش از آخرتست که به آن ها می گویم: نه بهشتی است نه دوزخی، نه رستاخیزی، و پس آن ها دنیای آن ها است که آنان را به جمع کردن مال وادار کنم و فرمان دهم که مالی در صله رحم صرف نکنند، و حق آن را ادا نکنند و آن ها را وادارم برای فرزندان خود هزینه نکنند و از تباهی مال آن ها را بترسانم. اما درباره سمت راست دین آن ها می گوید: اگر در گمراهی باشند آن را برایشان آرایش کنم و خوش نما سازم، و اگر در دین حقند بکوشم تا آنان را از آن بیرون برم، و درباره سمت چپ دین آن ها می گوید: مراد لذت و شهوت است، و خدا تعالی می فرماید: «و قطعاً شیطان گمان خود را در مورد آن ها راست یافت - . سبأ / ۲۰ - » و اما اینکه می فرماید«نکوهیده و رانده، از آن [مقام] بیرون شو - . الاعراف / ۱۸ - » مذؤم یعنی نکوهیده و مدحور یعنی به دور رانده شده، و به دوزخ افکنده شده - - تفسیر القمی : ۲۱۲ - .

**[ترجمه]

الْمَعَانِی، عَنْ أَبِیهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی الْعَطَّارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ یَعْقُوبَ بْنِ یَزِیدَ عَنْ عَلِیِّ بْنِ النُّعْمَانِ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا رَفَعَهُ إِلَی أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: فِی قَوْلِهِ إِنَّ عِبادِی لَیْسَ لَکَ عَلَیْهِمْ سُلْطانٌ قَالَ لَیْسَ لَهُ عَلَی هَذِهِ الْعِصَابَهِ خَاصَّهً سُلْطَانٌ قَالَ قُلْتُ فَکَیْفَ جُعِلْتُ فِدَاکَ وَ فِیهِمْ مَا فِیهِمْ قَالَ لَیْسَ حَیْثُ تَذْهَبُ إِنَّمَا قَوْلُهُ لَیْسَ لَکَ عَلَیْهِمْ سُلْطانٌ أَنْ یُحَبِّبَ إِلَیْهِمُ الْکُفْرَ وَ یُبَغِّضَ إِلَیْهِمُ الْإِیمَانَ (۴).

المحاسن، و العیاشی، عن علی بن النعمان عمن ذکره عنه علیه السلام: مثله (۵).

ص: ۲۴۳

۱- ۱. فی المصدر: علی ذراریهم و اخوانهم و أخوف علیهم الضیعه.

۲- ۲. سبأ: ۲۰.

۳- ۳. تفسیر القمّیّ: ۲۱۲ و الآیه فی الأعراف: ۱۷ و ۱۸.

۴- ۴. معانی الأخبار: ۱۵۸ و الآیه فی الحجر: ۴۲.

۵- ۵. المحاسن: ۱۷۱ و تفسیر العیّاشیّ ۲: ۲۴۲ فی المصادر کلها: قلت: و کیف.

**[ترجمه]معانی الاخبار: امام جعفر صادق علیه السّلام درباره سخن خداوند «در حقیقت، تو را بر بندگان من تسلطی نیست - . الحجر / ۴۲ - » می فرماید: او بر این دسته هیچ تسلطی ندارد، راوی می گوید: گفتم: چگونه ممکن است، با آنچه در میان آن ها است؟ فرمود: چنان نیست که میفهمی، معنی اینکه بر آن ها تسلط ندارد اینست که نمی تواند آن ها را دوست دار کفر و دشمن ایمان سازد.

المحاسن و العیاشی: نیز مانند ان روایت شده است - - المحاسن : ۱۷۱ و تفسیر العیاشی ۲ : ۲۴۲ - .

**[ترجمه]

«۹۵»

التَّفْسِیرُ، عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعِیدٍ(۱) عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ جَرِیرٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: أَیَّ شَیْ ءٍ یَقُولُ أَصْحَابُکَ فِی قَوْلِ إِبْلِیسَ خَلَقْتَنِی مِنْ نارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِینٍ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاکَ قَدْ قَالَ ذَلِکَ وَ ذَکَرَهُ اللَّهُ فِی کِتَابِهِ قَالَ کَذَبَ یَا إِسْحَاقُ (۲) مَا خَلَقَهُ اللَّهُ إِلَّا مِنْ طِینٍ ثُمَّ قَالَ قَالَ اللَّهُ الَّذِی جَعَلَ لَکُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ ناراً فَإِذا أَنْتُمْ مِنْهُ تُوقِدُونَ (۳) خَلَقَهُ اللَّهُ مِنْ ذَلِکَ النَّارِ وَ مِنْ تِلْکَ الشَّجَرَهِ وَ الشَّجَرَهُ أَصْلُهَا مِنْ طِینٍ (۴).

**[ترجمه]التفسیر: اسحاق بن جریر از اما جعفر صادق علیه السلام نقل می کند که فرمود: یارانت در باره سخن ابلیس: «خَلَقْتَنِی مِنْ نارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِینٍ» چه گویند؟ گفتم: قربانت خداوند آن را در کتاب خود فرموده، فرمود: ای ابا اسحاق شیطان دروغ گفته خدا جز از گل او را

نیافریده سپس فرمود: خدا فرموده «همو که برایتان در درخت سبزفام اخگر نهاد که از آن [چون نیازتان افتد] آتش می افروزید - . یس / ۸۰ - » خدایش از این آتش آفرید و از این درخت و مایه درخت گِل است.

**[ترجمه]

بیان

لعل المعنی أن الطین داخل فی طینته و إن کان النار فیه أغلب.

**[ترجمه]شاید مقصود این است که گل در سرشت او هست گرچه آتش در آن غلبه دارد - . تفسیر القمی : ۵۷۳ - .

**[ترجمه]

«۹۶»

التَّفْسِیرُ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِیسَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یُونُسَ عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: فِی قَوْلِ اللَّهِ

تَبَارَکَ وَ تَعَالَی فَأَنْظِرْنِی (۵) إِلی یَوْمِ یُبْعَثُونَ قـالَ فَإِنَّکَ مِنَ الْمُنْظَرِینَ إِلی یَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ قَالَ یَوْمُ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ یَوْمٌ یَذْبَحُهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلَی الصَّخْرَهِ الَّتِی فِی بَیْتِ الْمَقْدِسِ (۶).

**[ترجمه]تفسیر القمی: از امام جعفر صادق علیه السّلام در سخن خدا تبارک و تعالی می فرماید: «گفت: «پروردگارا، پس مرا تا روزی که برانگیخته می شوند مهلت ده.» فرمود: «در حقیقت، تو از مهلت یافتگانی - . ص / ۷۹ و ۸۰ - » فرمود: روز وقت معلوم روزی است که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله او را بر صخره ای که در بیت المقدس است سر می برد - . تفسیر القمی : ۵۷۳ - .

**[ترجمه]

«۹۷»

الْعُیُونُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ الْحُسَیْنِ بْنِ یُوسُفَ الْبَغْدَادِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَنْبَسَهَ مَوْلَی الرَّشِیدِ عَنْ دَارِمِ بْنِ قَبِیصَهَ عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ: کَانَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله یَأْکُلُ الطَّلْعَ وَ الْجُمَّارَ(۷) بِالتَّمْرِ وَ یَقُولُ إِنَّ إِبْلِیسَ لَعَنَهُ اللَّهُ یَشْتَدُّ غَضَبُهُ وَ یَقُولُ عَاشَ ابْنُ آدَمَ حَتَّی أَکَلَ الْعَتِیقَ بِالْحَدِیثِ (۸).

**[ترجمه]العیون: امام رضا علیه السّلام از پدران روایت می کند که پیامبر صلّی اللّه علیه و آله گل و پیه درخت خرما را می خورد و می فرمود: ابلیس لعنه اللّه سخت خشمگین شود و گوید آدمیزاد زنده ماند تا کهنه را با نو خورد - . عیون الاخبار : ۲۲۹ - .

**[ترجمه]

«۹۸»

وَ مِنْهُ، بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ علیه السلام قَالَ: کُنْتُ جَالِساً عِنْدَ الْکَعْبَهِ

۱- ۱. فی المصدر: سعید بن أبی سعید.

۲- ۲. فی المصدر: کذب إبلیس یا إسحاق.

۳- ۳. یس: ۸۰.

۴- ۴. تفسیر القمّیّ: ۵۷۳ فیه: من تلك النار.

۵- ۵. فی المصدر و فی المصحف: فانظرنی.

۶- ۶. تفسیر القمّیّ: ۵۷۳ و الآیات فی ص: ۷۹- ۸۱.

۷- ۷. الطلع من النخل: شیء یخرج کانه نعلان مطبقان و الحمل بینهما منضود. و الجمار بضم الجیم و تشدید المیم: شحم

النخله.

٨- ٨. عيون الأخبار: ٢٢٩.

فَإِذَا شَيْخٌ مُحْدَوْدِبٌ قَدْ سَقَطَ حَاجِبَاهُ عَلَى عَيْنَيْهِ مِنْ شِدَّهِ الْكِبَرِ وَ فِي يَدِهِ عُكَّازَهٌ وَ عَلَى رَأْسِهِ بُرْنُسٌ أَحْمَرُ وَ عَلَيْهِ مِدْرَعَهٌ مِنَ الشَّعْرِ فَدَنَا إِلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله وَ النَّبِيُّ مُسْنِدٌ ظَهْرَهُ عَلَى الْكَعْبَهِ(۱) فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ ادْعُ لِي بِالْمَغْفِرَهِ فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله خَابَ سَعْيُكَ يَا شَيْخُ وَ ضَلَّ عِلْمُكَ (۲) فَلَمَّا تَوَلَّى الشَّيْخُ قَالَ لِي يَا أَبَا الْحَسَنِ أَ تَعْرِفُهُ قُلْتُ لَا(۳)

قَالَ ذَلِكَ اللَّعِينُ إِبْلِيسُ قَالَ عَلِيٌّ عليه السلام فَعَدَوْتُ خَلْفَهُ حَتَّى لَحِقْتُهُ وَ صَرَعْتُهُ إِلَى الْأَرْضِ وَ جَلَسْتُ عَلَى صَدْرِهِ وَ وَضَعْتُ يَدِي فِي حَلْقِهِ لِأَخْنُقَهُ فَقَالَ لِي لَا تَفْعَلْ يَا أَبَا الْحَسَنِ فَإِنِّي مِنَ الْمُنْظَرِينَ إِلى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ وَ اللَّهِ يَا عَلِيُّ إِنِّي لَأُحِبُّكَ جِدّاً وَ مَا أَبْغَضَكَ أَحَدٌ إِلَّا شَرِكْتُ أَبَاهُ فِي أُمِّهِ فَصَارَ وَلَدَ زِنًا فَضَحِكْتُ وَ خَلَّيْتُ سَبِيلَهُ (۴).

**[ترجمه]العیون: امام علی بن ابی طالب علیه السّلام می فرماید: من نشسته بودم نزد کعبه ناگهان دیدم پیری کوژپشت که از سالخوردگی ابروانش روی چشمانش افتاده و عصائی بر دست و کلاه سرخی بر سر و روپوش موئین بر تن دارد، پیش آمد و نزدیک پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله که پشت بخانه کعبه داشت، رفت و گفت: یا رسول اللّه برای من آمرزش بخواه، پیغمبر فرمود: پیرمرد تلاشت سودی ندارد و دانشت گمراه است، و چون آن پیر پشت کرد و رفت به من فرمود: ای ابا الحسن او را می شناسی؟ گفتم نه فرمود: این لعین ابلیس است.

علی علیه السلام می فرماید به دنبالش دویدم تا به او رسیدم و به خاکش افکندم و بر سینه اش نشستم و دست به گلویش فشردم تا او را خفه کنم، گفت: ای ابا الحسن مکن که من تا روز وقت معلوم مهلت دارم، به خدا ای علی من به حقیقت تو را دوست دارم، و دشمنت ندارد جز کسی که با پدرش در مادرش شریک شدم و زنا زاده شده، من خندیدم و او را رها کردم - . عیون الاخبار : ۲۲۹ - .

**[ترجمه]

بیان

فی القاموس الحدب محرکه خروج الظهر و دخول الصدر و البطن حدب و احدودب و قال العکاز عصا ذات زج و قال البرنس بالضم قلنسوه طویله أو کل ثوب رأسه منه و قال المدرعه کمکنسه ثوب کالدراعه و لا یکون إلا من صوف.

**[ترجمه]فی القاموس الحدب محرکه خروج الظهر و دخول الصدر و البطن حدب و احدودب و قال العکاز عصا ذات زج و قال البرنس بالضم قلنسوه طویله أو کل ثوب رأسه منه و قال المدرعه کمکنسه ثوب کالدراعه و لا یکون إلا من صوف.

**[ترجمه]

«۹۹»

التَّفْسِيرُ: قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ وَ إِنَّمَا هُوَ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ (۵) مَلِكِ النَّاسِ إِلهِ النَّاسِ مِنْ شَرِّ الْوَسْواسِ الْخَنَّاسِ اسْمُ الشَّيْطَانِ فِي صُدُورِ النَّاسِ (۶) يُوَسْوِسُ فِيهَا وَ يُؤْيِسُهُمْ مِنَ الْخَيْرِ وَ يَعِدُهُمُ الْفَقْرَ وَ يَحْمِلُهُمْ عَلَى الْمَعَاصِي وَ الْفَوَاحِشِ وَ هُوَ قَوْلُ اللَّهِ الشَّيْطانُ

يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَ يَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشاءِ(٧) وَ قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام مَا مِنْ قَلْبٍ إِلَّا وَ لَهُ أُذُنَانِ عَلَى أَحَدِهِمَا مَلَكٌ مُرْشِدٌ وَ عَلَى

۱- ۱. فی المصدر: و هو مسند ظهره الی الکعبه.

۲- ۲. فی المصدر: عملک.

۳- ۳. فی المصدر: قلت: اللّهمّ لا.

۴- ۴. عیون الأخبار: ۲۲۹ فیه: ولد الزنا.

۵- ۵. المصدر خال من قوله: و انما هو أعوذ برب الناس.

۶- ۶. فی المصدر: هو فی صدور الناس.

۷- ۷. البقره: ۲۸۶.

الْآخَرِ شَيْطَانٌ مُفْتِرٍ(۱) هَذَا يَأْمُرُهُ وَ ذَا يَزْجُرُهُ كَذَلِكَ مِنَ النَّاسِ شَيْطَانٌ يَحْمِلُ النَّاسَ عَلَى الْمَعَاصِي كَمَا يَحْمِلُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْجِنِ (۲).

**[ترجمه]تفسير القمى: «بگو: «پناه مى برم به پروردگار مردم،پادشاه مردم، معبودِ مردم، از شرّ وسوسه گر نهانى - . الناس / ۱-۴ - ».خناس- نام شيطان است- در دل هاى مردم كه آن ها را از خير نوميد كند و به ندارى نويد دهد و به گناه و هرزگى وا دارد و اين است سخن خدا «شيطان شما را از تهيدستى بيم مى دهد و شما را به زشتى وامى دارد - . البقره / ۲۶۸ - ».

و امام صادق عليه السّلام مى فرمايد: دلى نيست جز كه دو گوش دارد بر يكى فرشته اى است هدايت گر و بر ديگر شيطانى سست گر و فتنه گر، اين يكى فرمانش دهد و آن يكى او را منع كند، و مردمان شيطان صفتى هم باشند كه همانند شيطان جنى مردم را به گناه وادارند - . تفسير القمى : ۷۴۴ - .

**[ترجمه]

بيان

قوله و إنما هو لعل المراد أن ما قرأه الرسول صلى الله عليه و آله عند التعوذ بها أسقط منها كلمه قل أو ينبغى ذلك لكل من قرأها لذلك أو ينبغى إعاده تلك الفقره ثانيه بدون قل

كَمَا رَوَى الطَّبْرِسِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ أَبِى عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: إِذَا قَرَأْتَ قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ فَقُلْ فِى نَفْسِكَ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ وَ إِذَا قَرَأْتَ قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ فَقُلْ فِى نَفْسِكَ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ (۳).

**[ترجمه]بسا كه پيغمبر در خواندن قل اعوذ لفظ قل را نمى گفت و يا اينكه خوب است پس از قرائت قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ آن را بى لفظ قل تكرار كرد، و براى هر كس كه اين سورهرا مى خواند پسنديده است. چنانچه طبرسى رحمه اللّه از امام جعفر صادق عليه السّلام روايت كرده كه چون بخوانى قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ بگو: در دلت أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ يعنى به پروردگار سپيده دم پناه مى برم و چون بخوانى: قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ در دل خود بگو: به پروردگار مردم پناه مى برم - . مجمع البيان ۱۰ : ۵۷۱ - .

**[ترجمه]

«۱۰۰»

التَّفْسِيرُ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ بَكْرِ بْنِ سَهْلٍ عَنْ عَبْدِ الْغَنِيِّ بْنِ سَعِيدٍ الثَّقَفِيِّ عَنْ مُوسَى بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ مُقَاتِلِ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنِ الضَّحَّاكِ بْنِ مُزَاحِمٍ عَنِ ۱۷ ابْنِ عَبَّاسٍ: فِى قَوْلِهِ مِنْ شَرِّ الْوَسْواسِ الْخَنَّاسِ يُرِيدُ الشَّيْطَانَ عَلَى قَلْبِ ابْنِ آدَمَ لَهُ خُرْطُومٌ مِثْلُ خُرْطُومِ الْخِنْزِيرِ يُوَسْوِسُ ابْنَ آدَمَ إِذَا أَقْبَلَ عَلَى الدُّنْيَا وَ مَا لَا يُحِبُّ اللَّهُ فَإِذَا ذَكَرَ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ انْخَنَسَ يُرِيدُ رَجَعَ قَالَ اللَّهُ الَّذِى يُوَسْوِسُ فِى صُدُورِ النَّاسِ ثُمَّ أَخْبَرَ أَنَّهُ مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ فَقَالَ عَزَّ وَ جَلَ مِنَ الْجِنَّهِ وَ النَّاسِ يُرِيدُ مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ (۴).

**[ترجمه]تفسیر القمی: ابن عباس درباره سخن خداوند «مِنْ شَرِّ الْوَسْواسِ الْخَنَّاسِ» می گوید: مقصود شیطان است که بر دل آدمیزاد است و خرطومی مانند خوک دارد و او را وسوسه کند که به دنیا و آنچه خدا دوست ندارد، روی آورد و چون یاد خدا کند پس نشیند و ناپدید شود، خداوند فرموده «آن که در دل مردم وسوسه کند » و سپس خبر داده که پری و آدمی هر دو را شامل می شود، و فرمود«من الجنّه و الناس» یعنی هر یک از از جن و آدمی - . تفسیر القمی : ۷۴۴ - .

**[ترجمه]

«۱۰۱»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى الْعَطَّارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَنْ أَبِي الْجَوْزَاءِ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عُلْوَانَ عَنْ عَمْرِو بْنِ خَالِدٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ آبَائِهِ عَنْ عَلِيٍّ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ حِينَ أَمَرَ آدَمَ أَنْ يَهْبِطَ هَبَطَ آدَمُ وَ زَوْجَتُهُ وَ هَبَطَ إِبْلِيسُ وَ لَا زَوْجَةَ لَهُ وَ هَبَطَتِ الْحَيَّةُ وَ لَا زَوْجَ لَهَا فَكَانَ أَوَّلُ مَنْ يَلُوطُ بِنَفْسِهِ إِبْلِيسَ فَكَانَتْ ذُرِّيَّتُهُ مِنْ نَفْسِهِ وَ كَذَلِكَ الْحَيَّةُ وَ كَانَتْ ذُرِّيَّةُ آدَمَ مِنْ

ص: ۲۴۶

۱- ۱. أی یحملهم علی الفتور و فی بعض النسخ: مفتن.

۲- ۲. تفسیر القمّیّ: ۷۴۴.

۳- ۳. مجمع البیان ۱۰. ۵۷۱.

۴- ۴. تفسیر القمّیّ: ۷۴۴.

زَوْجَتِهِ فَأَخْبَرَهُمَا أَنَّهُمَا عَدُوَّانِ لَهُمَا(۱).

**[ترجمه]العلل: رسول خـدا صـلّى اللَّه عليه و آله مى فرمايـد كه: چون خـدا عزّ و جلّ به آدم و زنش فرمان داد به زمين فرود آينـد، و ابليس نيز بـدون همسر فرود آمـد و مـار هم بى همسر هبـوط كرد، نخست كسـى كه بـا خود لواط كرد ابليس بود و نژادش از خود وى پديـد آمدنـد. و مار نيز به همين صورت، اما نژاد آدم از همسـرش بود، و به آدم و حوا را با خبر ساخت كه اين دو دشمن آن ها هستند - . علل الشرائع ۲ : ۲۳۴ - .

**[ترجمه]

«۱۰۲»

وَ مِنْهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُوسَى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ الْحِمْيَرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْبَزَنْطِيِّ عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَحَدِهِمَا عليهما السلام: فِي قَوْلِ لُوطٍ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الْفاحِشَةَ ما سَبَقَكُمْ بِها مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعالَمِينَ فَقَالَ إِبْلِيسُ أَتَاهُمْ فِي صُورَةٍ حَسَنَةٍ فِيهِ تَأْنِيثٌ عَلَيْهِ ثِيَابٌ حَسَنَةٌ فَجَاءَ إِلَى شَبَابٍ مِنْهُمْ فَأَمَرَهُمْ أَنْ يَقَعُوا بِهِ وَ لَوْ طَلَبَ إِلَيْهِمْ أَنْ يَقَعَ بِهِمْ لَأَبَوْا عَلَيْهِ وَ لَكِنْ طَلَبَ إِلَيْهِمْ أَنْ يَقَعُوا بِهِ فَلَمَّا وَقَعُوا بِهِ الْتَذُّوهُ ثُمَّ ذَهَبَ عَنْهُمْ وَ تَرَكَهُمْ فَأَحَالَ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ (۲).

**[ترجمه]العلل: يكى دوتا از ائمه عليهم السّلام درباره سخن لوط عليه السّلام«شما به كارى زشت مى پردازيد كه هيچ يك از مردم زمين در آن [كـار] بر شـما پيشـى نگرفته است - . العنكبوت / ۲۸ - » فرموده انـد كه: ابليس در صورتى زيبا و لباسـى زنانه نما نزد آنان آمـد، و به جوانان آن ها پيوست و آن ها را واداشت تا به او افتادند و اگر از آن ها خواسـته بود كه بر آن ها افتد، نپذيرفتند، ولى خود را پيش داشت و چون به او افتادند لذت بردند آنگاه آن ها را رها كرد و رفت و آن ها را به يكديگر مشغول ساخت - . علل الشرائع : ۲۳۴ - .

**[ترجمه]

«۱۰۳»

الْعُيُونُ، وَ الْعِلَلُ، بِإِسْنَادِهِ قَالَ: سَأَلَ الشَّامِيُّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام عَنِ اسْمِ إِبْلِيسَ مَا كَانَ فِي السَّمَاءِ فَقَالَ كَانَ اسْمُهُ الْحَارِثَ وَ سَأَلَهُ عَنْ أَوَّلِ مَنْ عَمِلَ عَمَلَ قَوْمِ لُوطٍ فَقَالَ إِبْلِيسُ فَإِنَّهُ أَمْكَنَ مِنْ نَفْسِهِ (۳).

**[ترجمه]العيون و العلـل: يـك شامى از امير المؤمنين على عليه السّـلام از نام ابليس در آسـمان سوال كرد، امام فرمود: نامش حارث بود، و از نخستين كسـى كه مرتكب لواط شـده پرسـيد، فرمود: او ابليس بود كه خود را گائيد - . عيون الاخبار : ۱۳۴ و ۱۳۶ : علل الشرائع ۲ : ۲۸۱ و ۲۸۳ - .

**[ترجمه]

«۱۰۴»

الْخِصَالُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ عُقْبَهَ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: رَنَّ إِبْلِيسُ أَرْبَعَ رَنَّاتٍ أَوَّلُهُنَّ يَوْمَ لُعِنَ وَ حِينَ أُهْبِطَ إِلَى الْأَرْضِ وَ حِينَ بُعِثَ مُحَمَّدٌ صلى الله عليه و آله عَلَى حِينِ فَتْرَهٍ مِنَ الرُّسُلِ وَ حِينَ أُنْزِلَتْ أُمُّ الْكِتَابِ وَ نَخَرَ نَخْرَتَيْنِ حِينَ أَكَلَ آدَمُ مِنَ الشَّجَرَهِ وَ حِينَ أُهْبِطَ مِنَ الْجَنَّهِ(۴).

القصص، بإسناده عن الصدوق عن أبيه عن سعد بن عبد الله عن يعقوب بن يزيد عن ابن أبى عمير عن جميل بن دراج عنه عليه السلام: مثله (۵)

**[ترجمه]الخصال: امام جعفر صادق عليه السّلام مى فرمايد:

ابليس چهار بار جيغ كشيد: ۱- روز لعن ۲- زمانى كه به زمين افكنده شد ۳- زمانى كه محمّد صلّى اللّه عليه و آله در دوران فتره رسولان مبعوث گرديد. ۴- چون سوره امّ الكتاب نازل شد، و دو بار نفير كشيد: ۱- زمانى كه آدم از درخت خورد. ۲- چون از بهشت فرود آمد - . الخصال ۱ : ۲۶۳ - .

القصص: مانند اين روايت از آن حضرت عليه السّلام درالقصص نيز آمده است.

**[ترجمه]

بيان

مخالفه الرنه الرابعه لما سبق (۶) لا ضير فيها لعدم التصريح فيهما بالحصر

ص: ۲۴۷

۱- ۱. علل الشرائع ۲: ۲۳۴.
۲- ۲. علل الشرائع: ۲۳۴ و الآيه فى العنكبوت: ۲۸.
۳- ۳. عيون الأخبار: ۱۳۴ و ۱۳۶، علل الشرائع ۲: ۲۸۱ و ۲۸۳.
۴- ۴. الخصال ۱: ۲۶۳.
۵- ۵. قصص الأنبياء: مخطوط.
۶- ۶. أى فى خبر قرب الإسناد لان فيه: يوم الغدير راجع الرقم ۸۸.

و النخير صوت بالأنف يصات به عند الفرح و المرأه تفعله عند الجماع و لذا تكرهه بعض العرب قال فی القاموس نخر ينخر و ينخر نخيرا مد الصوت فی خياشيمه.

**[ترجمه]مخالفت جيغ چهارم با آنچه در پيش گذشت زيانی ندارد، چون در آن ها حصری صورت نگرفته است. نفير آواز بينی است و از شادی است كه زن در هنگام جماع می كشد و از اين رو برخی عرب آن را بد می شمارند.

**[ترجمه]

«۱۰۵»

الْخِصَالُ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ هَارُونَ الْفَامِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرِ بْنِ بُطَّهَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْبَرْقِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَی رَفَعَهُ إِلَی أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: قَالَ إِبْلِيسُ خَمْسَهُ أَشْيَاءَ لَيْسَ لِی فِيهِنَّ حِيلَهٌ وَ سَائِرُ النَّاسِ فِی قَبْضَتِی مَنِ اعْتَصَمَ بِاللَّهِ عَنْ نِيَّهٍ صَادِقَهٍ وَ اتَّكَلَ عَلَيْهِ فِی جَمِيعِ أُمُورِهِ وَ مَنْ كَثُرَ تَسْبِيحُهُ فِی لَيْلِهِ وَ نَهَارِهِ وَ مَنْ رَضِیَ لِأَخِيهِ الْمُؤْمِنِ مَا يَرْضَاهُ لِنَفْسِهِ وَ مَنْ لَمْ يَجْزَعْ عَلَی الْمُصِيبَهِ حِينَ تُصِيبُهُ وَ مَنْ رَضِیَ بِمَا قَسَمَ اللَّهُ لَهُ وَ لَمْ يَهْتَمَّ لِرِزْقِهِ (۱).

**[ترجمه]الخصال: امام جعفر صادق علیه السّلام می فرمايد: ابليس گفت در پنج چيز من بيچاره ام با اينكه همه مردم در قبضه منند، كسی كه از دل درست بخدا پناهد و همه كار خود را بدو گذارد، كسی كه در شب و روزش بسيار تسبيح گويد كسی كه برای برادر مؤمنش پسندد آنچه بخود پسندد، كسی كه در مصيبتی كه باو رسد بيتابی نكند، كسی كه قناعت كند بدان چه خدا روزيش كرده و غم روزی نخورد - . الخصال ۱ : ۲۸۵ - .

**[ترجمه]

«۱۰۶»

وَ مِنْهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ مَاجِيلَوَيْهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْيَشْكُرِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادٍ الْأَزْدِيِّ عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ أَبَانِ بْنِ تَغْلِبَ عَنْ سُفْيَانَ بْنِ أَبِی لَيْلَی عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: فِی حَدِيثٍ طَوِيلٍ لَهُ مَعَ مَلِكِ الرُّومِ أَنَّ مَلِكَ الرُّومِ سَأَلَهُ فِيمَا سَأَلَهُ عَنْ سَبْعَهِ أَشْيَاءَ خَلَقَهَا اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لَمْ تَخْرُجْ مِنْ رَحِمٍ فَقَالَ آدَمُ وَ حَوَّاءُ وَ كَبْشُ إِبْرَاهِيمَ وَ نَاقَهُ صَالِحٍ وَ حَيَّهُ الْجَنَّهِ وَ الْغُرَابُ الَّذِی بَعَثَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ يَبْحَثُ فِی الْأَرْضِ وَ إِبْلِيسُ لَعَنَهُ اللَّهُ (۲).

**[ترجمه]الخصال: از امام حسن علیه السّلام در حديثی طولانی كه با پادشاه روم داشت روايت شده است: او در شمار پرسشهايش از آن حضرت از هفت آفريده خدا عزّ و جلّ سوال كرد كه از رحم بر نيامده اند، فرمود: آدم، حواء، كبش ابراهيم، ناقه صالح، مار بهشت، كلاغی كه خدا فرستاد تا در زمين بكاود و ابليس لعنه اللّه - . الخصال ۲ : ۳۵۳ - .

**[ترجمه]

«۱۰۷»

وَ مِنْهُ (۳)،

عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى الْعَطَّارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ الْبَغْدَادِي (۴)

عَنْ عَلِيِّ بْنِ مَعْبَدٍ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ الدِّهْقَانِ عَنْ دُرُسْتَ عَنْ عَطِيَّهَ أَخِی أَبِی الْعُرَامِ (۵) قَالَ: ذَكَرْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام الْمَنْكُوحَ مِنَ الرِّجَالِ قَالَ لَيْسَ

ص: ۲۴۸

۱- ۱. الخصال ۱: ۲۸۵ فیه: بما یرضاه.

۲- ۲. الخصال ۲: ۳۵۳.

۳- ۳. هکذا فی النسخ، و لم نجد الحدیث فی الخصال و الظاهر أنّه و هم من المصنّف و صحیحه: العلل.

۴- ۴. فی المصدر: موسی بن جعفر[بن الحسین] السعدآبادی.

۵- ۵. فی العلل: أخی أبی المغراء.

يُبْلِي اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِهَذَا الْبَلَاءِ أَحداً وَ لَهُ فِيهِ حَاجَةٌ إِنَّ فِي أَدْبَارِهِمْ أَرْحَاماً مَنْكُوسَةً وَ حَيَاءُ أَدْبَارِهِمْ كَحَيَاءِ الْمَرْأَةِ وَ قَدْ شَرِكَ فِيهِمْ ابْنٌ لِإِبْلِيسَ يُقَالُ لَهُ زَوَالٌ فَمَنْ شَرِكَ فِيهِ مِنَ الرِّجَالِ كَانَ مَنْكُوحاً وَ مَنْ شَرِكَ فِيهِ مِنَ النِّسَاءِ كَانَ مِنَ الْمَوَارِدِ(۱) الْخَبَرَ(۲).

الكافی، عن علی بن إبراهيم عن أبيه عن علی بن معبد: مثله (۳)

**[ترجمه]الخصـال: (آن را در الخصال نيافتيم و گويا اشـتباه مصـنف است و از العلل است) عطيه روايت می كنـد كه نزد امام جعفر صـادق عليه السّـلام سـخن از مردان ملوط (مردانی كه به آن هـا عمل شـنيع لواط انجام می شود) به ميان آمـد، حضـرت فرمودنـد: خداونـد متعال كسـی را كه به او حاجت دارد (مقصود از« حاجت خـدا به شـخص» طبق فرموده مرحوم مجلسـی در مرآت العقول كنايه از آن است كه آن شخص از اولياء خدا و مطيعين او بوده و از كسانی است كه حق تعالی خير را در او می دانـد) به اين بلا مبتلا نمی سازد در پشت اين مردان رحم هايی است واژگون و عورت پشت آن ها همچون عورت زنان است و يكی از فرزنـدان ابليس بـه نـام «زوال» در نطفه ايشـان شـركت نمـوده و هر مردی كه زوال در نطفه اش شـركت كرده باشـد منكوح و ملوط بوده چنانچه هر زنی كه زوال در نطفه اش شـركت نموده باشـد از مولود و فرزنـد دار شـدن عقيم می باشد - . علل الشرائع : ۲۳۸ و ۲۳۹ - .

الكافی: مانند اين روايت آمده است - . فروع الكافی ۵ : ۵۴۹ - .

**[ترجمه]

بيان

الموارد: المجاری و الطرق إلى الماء جمع مورد من الورود استعير هنا للنساء الزوانی اللاتی لا يمنعن ورود وارد عليهن.

**[ترجمه]الموارد: يعنی مجـاری و راه هـای ورود آب، جمع مورد از ورود، و در اينجـا برای زنان زناكاری كه از دخول هيچ مردن بر آن ها ممانعت نمی كنند، استعاره آورده شده است.

**[ترجمه]

«۱۰۸»

الْعِلَلُ، عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ الْحِمْيَرِيِّ عَنْ هَارُونَ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ مَسْعَدَةَ بْنِ صَدَقَةَ عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: إِذَا وُلِدَ وَلِيُّ اللَّهِ خَرَجَ إِبْلِيسُ لَعَنَهُ اللَّهُ فَصَرَخَ (۴)

صَرْخَةً يَفْزَعُ لَهَا شَيَاطِينُهُ قَالَ فَقَالَتْ لَهُ يَا سَيِّدَنَا مَا لَكَ صَرَخْتَ هَذِهِ الصَّرْخَةَ قَالَ فَقَالَ وُلِدَ وَلِيُّ اللَّهِ قَالَ فَقَالُوا وَ مَا عَلَيْكَ مِنْ ذَلِكَ قَالَ إِنَّهُ إِنْ عَاشَ حَتَّى يَبْلُغَ مَبْلَغَ الرِّجَالِ هَدَى اللَّهُ بِهِ قَوْماً كَثِيراً قَالَ فَقَالُوا لَهُ أَ وَ لَا تَأْذَنُ لَنَا فَنَقْتُلَهُ قَالَ لَا فَيَقُولُونَ لَهُ وَ لِمَ وَ أَنْتَ تَكْرَهُهُ قَالَ لِأَنَّ بَقَاءَنَا بِأَوْلِيَاءِ اللَّهِ فَإِذَا لَمْ يَكُنْ فِي الْأَرْضِ مِنْ وَلِيٍّ قَامَتِ الْقِيَامَةُ فَصِرْنَا إِلَى النَّارِ فَمَا لَنَا نَتَعَجَّلُ إِلَى النَّارِ(۵).

**[ترجمه]العلل: امام جعفر صادق علیه السّلام می فرماید: چون ولی خدا زاده شود ابلیس بیرون آید و جیغی کشد بطوری که شیاطین او هراسان شوند و به او گویند ای آقای ما تو را چه شد که چنین جیغ کشیدی؟ پاسخ گوید: ولیّ خدا زاده شد، گویند به تو چه؟ گوید اگر بماند تا به بلوغ رسد خدا به واسطه او مردمان بسیاری را هدایت کند، به او گویند به ما اجازه نمیدهی او را بکشیم؟ گوید: نه، گویند چرا با اینکه بدخواه او باشی؟ گوید: برای اینکه ما به سبب وجود اولیاء اللَّه هستیم و اگر در زمین امامی نباشد رستاخیز بر پا شود و ما به دوزخ رویم . پس چرا برای دوزخ شتاب کنیم - . علل الشرائع ۲ : ۲۶۴ - .

**[ترجمه]

«۱۰۹»

قِصَصُ الرَّاوَنْدِيِّ، بِالْإِسْنَادِ إِلَى الصَّدُوقِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ يَزِيدَ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ جَمِيلِ بْنِ دَرَّاجٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَ كَانَ إِبْلِيسُ مِنَ الْمَلَائِكَةِ أَمْ مِنَ الْجِنِّ قَالَ كَانَتِ الْمَلَائِكَةُ تَرَى أَنَّهُ مِنْهَا وَ كَانَ اللَّهُ يَعْلَمُ أَنَّهُ لَيْسَ مِنْهَا فَلَمَّا أَمَرَهُ بِالسُّجُودِ كَانَ مِنْهُ الَّذِي كَانَ (۶).

ص: ۲۴۹

۱- ۱. فی المصدر: كانت[عقيما خ] من المولود، و نقل عن نسخه بدل ذلک: من الموارد.

۲- ۲. علل الشرائع: ۲۳۸ و ۲۳۹.

۳- ۳. فروع الكافی ۵: ۵۴۹.

۴- ۴. فی المصدر: إذا ولد ولی اللّه صرخ إبليس.

۵- ۵. علل الشرائع ۲: ۲۶۴ فيه: فاذا لم يكن للّه فی الأرض ولی.

۶- ۶. قصص الأنبياء: مخطوط.

**[ترجمه]القصص راوندی: جمیل بن دراج می گوید: از امام جعفر صادق علیه السّلام پرسیدم آیا ابلیس فرشته بود یا پری؟ فرمود: فرشته ها او را از خود می دانستند و خدا می دانست که از آن ها نیست، و چون سجودش فرمود: آنچه را که می بایست از او سر زد - . قصص الانبیاء: نسخه خطی. - .

**[ترجمه]

«۱۱۰»

وَ مِنْهُ، بِالْإِسْنَادِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ: أَمَرَ اللَّهُ إِبْلِیسَ بِالسُّجُودِ لِآدَمَ فَقَالَ یَا رَبِّ وَ عِزَّتِکَ إِنْ أَعْفَیْتَنِی مِنَ السُّجُودِ لِآدَمَ لَأَعْبُدَنَّکَ عِبَادَةً مَا عَبَدَکَ أَحَدٌ قَطُّ مِثْلَهَا قَالَ اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ إِنِّی أُحِبُّ أَنْ أُطَاعَ مِنْ حَیْثُ أُرِیدُ(۱).

**[ترجمه]القصص راوند: امام جعفر صادق علیه السّلام می فرماید: خداوند ابلیس را به سجده بر آدم فرمان داد و او گفت: پروردگارا اگرمرا از سجده بر آدم معاف کنی تو را چنان پرستش کنم، که هیچ کسی مانند آن را نکرده باشد، خدا فرمود: من می خواهم از راهی که خود می خواهم، فرمانم برند - . قصص الانبیاء: نسخه خطی. - .

**[ترجمه]

«۱۱۱»

وَ مِنْهُ، بِالْإِسْنَادِ عَنِ الصَّدُوقِ عَنْ أَبِیهِ عَنْ مُحَمَّدٍ الْعَطَّارِ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ أَبَانٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أُورَمَةَ عَنْ مُصْعَبِ بْنِ یَزِیدَ عَمَّنْ ذَکَرَهُ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: جَاءَ نُوحٌ علیه السلام إِلَی الْحِمَارِ لِیُدْخِلَهُ السَّفِینَةَ فَامْتَنَعَ عَلَیْهِ وَ کَانَ إِبْلِیسُ بَیْنَ أَرْجُلِ الْحِمَارِ فَقَالَ یَا شَیْطَانُ ادْخُلْ فَدَخَلَ الْحِمَارُ وَ دَخَلَ الشَّیْطَانُ فَقَالَ إِبْلِیسُ أُعَلِّمُکَ خَصْلَتَیْنِ فَقَالَ نُوحٌ علیه السلام لَا حَاجَةَ لِی فِی کَلَامِکَ فَقَالَ إِبْلِیسُ إِیَّاکَ وَ الْحِرْصَ فَإِنَّهُ أَخْرَجَ أَبَوَیْکَ مِنَ الْجَنَّةِ وَ إِیَّاکَ وَ الْحَسَدَ فَإِنَّهُ أَخْرَجَنِی مِنَ الْجَنَّةِ فَأَوْحَی اللَّهُ اقْبَلْهُمَا وَ إِنْ کَانَ مَلْعُوناً(۲).

**[ترجمه]القصص راوندی: امام جعفر صادق علیه السّلام می فرماید: نوح علیه السّلام خر را آورد تا سوار کشتی کند اما سرباز زد و شیطان میان پاهای خر بود به او فرمود: ای شیطان داخل شود، سپس شیطان وارد شد خر هم در آمد ابلیس گفت: من دو خصلت به تو بیاموزم، نوح فرمود: نیازی به سخن تو ندارم، شیطان گفت: مبادا حریص باشی که حرص پدرت و مادرت را از بهشت به در کرد و از حسد بپرهیز که مرا از بهشت بیرون راند، به او وحی شد این دو را از او بپذیر گرچه ملعون است - . قصص الانبیاء: نسخه خطی. - .

**[ترجمه]

«۱۱۲»

وَ مِنْهُ، بِالْإِسْنَادِ عَنِ الصَّدُوقِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ مُوسَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرٍ الْأَسَدِيِّ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ عَبْدِ الْعَظِيمِ الْحَسَنِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ الْعَسْكَرِيِّ عليه السلام قَالَ: جَاءَ إِبْلِيسُ إِلَى نُوحٍ عليه السلام فَقَالَ إِنَّ لَكَ عِنْدِي يَداً عَظِيمَةً فَانْتَصِحْنِي فَإِنِّي لَا أَخُونُكَ فَتَأَثَّمَ نُوحٌ بِكَلَامِهِ وَ مُسَاءَلَتِهِ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ أَنْ كَلِّمْهُ وَ سَلْهُ فَإِنِّي سَأُنْطِقُهُ بِحُجَّةٍ عَلَيْهِ فَقَالَ نُوحٌ عليه السلام تَكَلَّمْ فَقَالَ إِبْلِيسُ إِذَا وَجَدْنَا ابْنَ آدَمَ شَحِيحاً(۳) أَوْ حَرِيصاً أَوْ حَسُوداً أَوْ جَبَّاراً أَوْ عَجُولًا تَلَقَّفْنَاهُ تَلَقُّفَ الْكُرَةِ فَإِنِ اجْتَمَعَتْ لَنَا هَذِهِ الْأَخْلَاقُ سَمَّيْنَاهُ شَيْطَاناً مَرِيداً فَقَالَ نُوحٌ عليه السلام مَا الْيَدُ الْعَظِيمَةُ الَّتِي صَنَعْتُ قَالَ إِنَّكَ دَعَوْتَ اللَّهَ عَلَى أَهْلِ الْأَرْضِ فَأَلْحَقْتَهُمْ فِي سَاعَةٍ بِالنَّارِ فَصِرْتُ فَارِغاً وَ لَوْ لَا دَعْوَتُكَ لَشُغِلْتُ بِهِمْ دَهْراً طَوِيلًا(۴).

**[ترجمه]القصص راوندی: امام علی النقی هادی علیه السّلام می فرماید: ابلیس نزد نوح آمد و گفت تو بر من منت بزرگی داری از من اندرز بخواه من به تو خیانت نکنم، نوح، از گفتگو و پرسجو با او احساس گناه کرد، خداوند به او وحی کرد که با او سخن گوی و از او بپرس که من بر حجتی به ضرر خودش گویا کنم، نوح علیه السّلام فرمود: بگو، ابلیس گفت: چون آدمیزاد را بخیل یا حریص یا حسود یا زورگو یا شتابزده یابیم مانند گوی او را می چرخانیم و اگر همه این خصال در او باشد او را شیطان مرید نام نهیم، نوح علیه السّلام فرمود: منت بزرگ من بر تو چیست؟ گفت نفرین کردی، بر اهل زمین و در یک ساعت همه را به دوزخ ریختی و من از آن ها فارغ شدم و اگر نفرین تو نبود روزگار درازی گرفتار آن ها بودم - . قصص الانبیاء : نسخه خطی - .

**[ترجمه]

توضیح

الانتصاح قبول النصیحه و التأثم التحرج و الامتناع مخافه

ص: ۲۵۰

۱- ۱. قصص الأنبیاء: مخطوط.

۲- ۲. قصص الأنبیاء: مخطوط.

۳- ۳. الشحیح: البخیل.

۴- ۴. قصص الأنبیاء: مخطوط.

الإثم و التلقف الأخذ بسرعه.

**[ترجمه]الانتصاح قبول النصيحه و التأثم التحرج و الامتناع مخافه

ص: ۲۵۰

الإثم و التلقف الأخذ بسرعه.

**[ترجمه]

«۱۱۳»

الْقِصَصُ، بِالْإِسْنَادِ إِلَى الصَّدُوقِ بِإِسْنَادِهِ إِلَى ۱۷ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: قَالَ إِبْلِيسُ لِنُوحٍ علیه السلام لَکَ عِنْدِی یَدٌ سَأُعَلِّمُکَ خِصَالًا قَالَ نُوحٌ وَ مَا یَدِی عِنْدَکَ قَالَ دَعْوَتُکَ عَلَی قَوْمِکَ حَتَّی أَهْلَکَهُمُ اللَّهُ جَمِیعاً فَإِیَّاکَ وَ الْکِبْرَ وَ إِیَّاکَ وَ الْحِرْصَ وَ إِیَّاکَ وَ الْحَسَدَ فَإِنَّ الْکِبْرَ هُوَ الَّذِی حَمَلَنِی عَلَی أَنْ تَرَکْتُ السُّجُودَ لِآدَمَ فَأَکْفَرَنِی وَ جَعَلَنِی شَیْطَاناً رَجِیماً وَ إِیَّاکَ وَ الْحِرْصَ فَإِنَّ آدَمَ أُبِیحَ لَهُ الْجَنَّهُ وَ نُهِیَ عَنْ شَجَرَهٍ وَاحِدَهٍ فَحَمَلَهُ الْحِرْصُ عَلَی أَنْ أَکَلَ مِنْهَا وَ إِیَّاکَ وَ الْحَسَدَ فَإِنَّ ابْنَ آدَمَ حَسَدَ أَخَاهُ فَقَتَلَهُ فَقَالَ نُوحٌ علیه السلام فَأَخْبِرْنِی مَتَی تَکُونُ أَقْدَرَ عَلَی ابْنِ آدَمَ قَالَ عِنْدَ الْغَضَبِ (۱).

**[ترجمه]القصص: ابن عباس روایت می کند که: ابلیس به نوح گفت: تو بر من نعمتی داری و من به تو چند خصلت بیاموزم، نوح فرمود: نعمت من بر تو چیست؟ گفت: این که قومت را نفرین کردی و خدا همه آن ها را هلاک کرد، پس از کبر و حرص و حسد بپرهیز زیرا کبر مرا از سجده بر آدم باز داشت و کافر و شیطان رجیم کرد، و حرص بود که همه بهشتی که بر آدم مباح بود جز یک درخت او را واداشت از آن خورد، مبادا حسود باشی که پسر آدم از حسد برادرش را کشت، نوحش گفت: به من بگو چه هنگام بر آدمیزاد تواناتری ؟ گفت هنگام خشم - . قصص الانبیاء: نسخه خطی - .

**[ترجمه]

«۱۱۴»

وَ مِنْهُ، بِالْإِسْنَادِ إِلَی الصَّدُوقِ عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَمَّنْ ذَکَرَهُ عَنْ دُرُسْتَ عَمَّنْ ذَکَرَهُ عَنْهُمْ علیهم السلام قَالَ: بَیْنَا مُوسَی علیه السلام جَالِسٌ إِذْ أَقْبَلَ إِبْلِیسُ وَ عَلَیْهِ بُرْنُسٌ (۲)

فَوَضَعَهُ وَ دَنَا مِنْ مُوسَی وَ سَلَّمَ فَقَالَ لَهُ مُوسَی مَنْ أَنْتَ قَالَ إِبْلِیسُ قَالَ لَا قَرَّبَ اللَّهُ دَارَکَ لِمَا ذَا الْبُرْنُسُ (۳)

قَالَ اخْتَطَفْتُ (۴) بِهِ قُلُوبَ بَنِی آدَمَ فَقَالَ لَهُ مُوسَی علیه السلام أَخْبِرْنِی بِالذَّنْبِ الَّذِی إِذَا أَذْنَبَهُ ابْنُ آدَمَ اسْتَحْوَذْتَ (۵) عَلَیْهِ قَالَ ذَلِکَ إِذَا أَعْجَبَتْهُ نَفْسُهُ وَ اسْتَکْثَرَ عَمَلَهُ وَ صَغُرَ فِی نَفْسِهِ ذَنْبُهُ وَ قَالَ یَا مُوسَی (۶) لَا تَخْلُ بِامْرَأَهٍ لَا تَحِلُّ لَکَ (۷) فَإِنَّهُ لَا یَخْلُو رَجُلٌ بِامْرَأَهٍ لَا تَحِلُّ (۸) لَهُ إِلَّا کُنْتُ صَاحِبَهُ دُونَ أَصْحَابِی وَ إِیَّاکَ أَنْ تُعَاهِدَ اللَّهَ عَهْداً فَإِنَّهُ مَا عَاهَدَ اللَّهَ أَحَدٌ إِلَّا کُنْتُ صَاحِبَهُ دُونَ

أَصْحَابِی حَتَّی أَحُولَ بَیْنَهُ وَ بَیْنَ الْوَفَاءِ

۱- ۱. قصص الأنبیاء: مخطوط.

۲- ۲. فی المجالس: برنس ذو لون فلما دنا من موسی خلع البرنس و أقبل علیه فسلم علیه.

۳- ۳. فی المجالس: فلا قرب اللّه دارک فیم جئت؟ قال: انما جئت لاسلم علیک لمکانک من اللّه عزّ و جلّ، فقال له موسی: فما هذا البرنس؟.

۴- ۴. فی النسخه المخطوطه: أختطف به.

۵- ۵. استحوذ علیه: غلبه و استولی علیه.

۶- ۶. فی المجالس: و صغر فی عینه ذنبه، ثمّ قال له: اوصیک بثلاث خصال یا موسی.

۷- ۷. فی المجالس: و لا تخلو بک.

۸- ۸. فی المجالس: و لا تخلو به.

بِهِ وَ إِذَا هَمَمْتَ بِصَدَقَةٍ فَأَمْضِهَا فَإِذَا هَمَّ الْعَبْدُ بِصَدَقَةٍ كُنْتُ صَاحِبَهُ دُونَ أَصْحَابِی حَتَّی أَحُولَ بَیْنَهُ وَ بَیْنَهَا(۱).

مَجَالِسُ الْمُفِیدِ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ قُولَوَیْهِ عَنِ الْکُلَیْنِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنِ الْیَقْطِینِیِّ عَنْ یُونُسَ عَنْ سَعْدَانَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله: مِثْلَهُ وَ زَادَ فِی آخِرِهِ ثُمَّ وَلَّی إِبْلِیسُ وَ هُوَ یَقُولُ یَا وَیْلَهُ یَا عَوْلَهُ عَلَّمْتُ مُوسَی مَا یُعَلِّمُهُ بَنِی آدَمَ (۲)

وَ قَدْ أَوْرَدْنَاهُ فِی بَابِ جَوَامِعِ الْمَسَاوِی.

**[ترجمه]القصص: از ائمه علیهم السلام روایت شده است که: در این میانه که موسی علیه السّلام نشسته بود ابلیس نزد او آمد و کلاه بلندی به سر داشت آن را برداشت و نزدیک موسی آمد و به او سلام داد، موسی به او گفت تو کیستی؟ گفت: ابلیس، فرمود: خدا دورت گرداند، این کلاه دراز برای چیست؟ گفت: با آن دلهای بنی آدم را بربایم، فرمودش بگو کدام گناه است که چون آدمیزاد بکند بر او چیره گردی؟ گفت اینکه خود بین باشد و کردار خود را بسیار شمارد و گناهش را دستِ کم گیرد. گفت: ای موسی با زن بیگانه خلوت مکن زیرا هر که چنین کند من خود یار او و شوم نه یاران من، مبادا با خدا عهدی ببندی که هر که با خدا عهدی بندد من خود یار اغوا گرش باشم نه یاران من تا او را از وفاء بدان باز دارم، چون قصد صدقه کردی، زود بپرداز که چون بنده قصد صدقه دادن کند من خود در کنار او باشم نه یارانم تا او را از آن باز دارم - . قصص الانبیاء : نسخه خطی - .

مجالس المفید: مانند روایت فوق را از پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله آورده و در پایانش افزوده: سپس ابلیس بر گشت و می گفت: ای وای به موسی آموختم آنچه را بآدمیزاد خواهد آموخت - . مجالس المفید: ۹۳ - . در باب کلیات بدی های آن را آوردیم.

**[ترجمه]

«۱۱۵»

الْقِصَصُ، بِإِسْنَادِهِ إِلَی الصَّدُوقِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ عُتْبَهَ عَنْ بُرَیْدٍ الْقَصْرَانِیِّ قَالَ: قَالَ لِی أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام صَعِدَ عِیسَی علیه السلام عَلَی جَبَلٍ بِالشَّامِ یُقَالُ لَهُ أَرِیحَا فَأَتَاهُ إِبْلِیسُ فِی صُورَهِ مَلِکِ فِلَسْطِینَ فَقَالَ لَهُ یَا رُوحَ اللَّهِ أَحْیَیْتَ الْمَوْتَی وَ أَبْرَأْتَ الْأَکْمَهَ وَ الْأَبْرَصَ فَاطْرَحْ نَفْسَکَ عَنِ الْجَبَلِ فَقَالَ علیه السلام إِنَّ ذَلِکَ أُذِنَ لِی فِیهِ وَ إِنَّ هَذَا لَمْ یُؤْذَنْ لِی فِیهِ (۳).

وَ مِنْهُ، عَنِ الصَّدُوقِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْوَلِیدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ: جَاءَ إِبْلِیسُ إِلَی عِیسَی فَقَالَ أَ لَیْسَ تَزْعُمُ أَنَّکَ تُحْیِی الْمَوْتَی قَالَ عِیسَی بَلَی قَالَ إِبْلِیسُ فَاطْرَحْ نَفْسَکَ مِنْ فَوْقِ الْحَائِطِ فَقَالَ عِیسَی علیه السلام وَیْلَکَ إِنَّ الْعَبْدَ لَا یُجَرِّبُ رَبَّهُ وَ قَالَ إِبْلِیسُ یَا عِیسَی هَلْ یَقْدِرُ رَبُّکَ عَلَی أَنْ یُدْخِلَ الْأَرْضَ فِی بَیْضَهٍ وَ الْبَیْضَهُ کَهَیْئَتِهَا فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَی عَزَّ وَ عَلَا لَا یُوصَفُ بِالْعَجْزِ وَ الَّذِی قُلْتَ لَا یَکُونُ (۴).

قَالَ الرَّاوَنْدِيُّ رَحِمَهُ اللَّهُ یَعْنِی هُوَ مُسْتَحِیلٌ فِی نَفْسِهِ کَجَمْعِ الضِّدَّیْنِ (۵).

**[ترجمه]القصص: امام جعفر صادق علیه السّلام می فرماید که عیسی از کوهی در شام به نام اریحا بالا رفت، ابلیس به شکل پادشاه فلسطین نزدش آمد و گفت: ای روح اللّٰه مرده ها را زنده کردی، کور مادر زاد و پیس را درمان کردی پس خود را از کوه پرت کن فرمود: آن کارها به فرمان خدای عزّ و جلّ بود و در این کار فرمانی ندارم - . قصص الانبیاء: نسخه خطی - .

القصص: امام جعفر صادق علیه السّلام می فرماید که ابلیس نزد عیسی علیه السّلام آمد و گفت: تو نیستی که پنداری مرده زنده کنی؟ فرمود: چرا، گفتش پس خود را از بالای دیوار بزیر انداز، عیسی فرمود: وای بر تو، همانا بنده، پروردگار خود را آزمایش نکند. ابلیس گفت: ای عیسی پروردگارت می تواند زمین را درون تخم مرغی جا دهد به همان اندازه که هست؟ فرمود: به راستی که خداوند متعال را نتوان درمانده خواند، و اینکه تو گوئی شدنی نیست - . قصص الانبیاء نسخه خطی - .

راوندی گفته: یعنی این کار در ذات خود محال است مانند جمع دو ضد در یک جا.

**[ترجمه]

«۱۱۶»

الْمَحَاسِنُ، عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ حَنَانِ بْنِ سَدِیرٍ وَ ابْنِ رِئَابٍ عَنْ زُرَارَةَ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَوْلُهُ لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِراطَکَ الْمُسْتَقِیمَ ثُمَّ لَآتِیَنَّهُمْ مِنْ بَیْنِ

ص: ۲۵۲

۱- ۱. قصص الأنبیاء: مخطوط.

۲- ۲. مجالس المفید: ۹۳ فیه:[سعدان بن مسلم] و فیه. ما لا یعلمه بنی آدم.

۳- ۳. قصص الأنبیاء: مخطوط.

۴- ۴. قصص الأنبیاء: مخطوط.

۵- ۵. أراد علیه السّلام ان ذلک یکون لنقص القابل لا لنقص الفاعل.

أَيْدِيهِمْ وَ مِنْ خَلْفِهِمْ وَ عَنْ أَيْمانِهِمْ وَ عَنْ شَمائِلِهِمْ وَ لا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شاكِرِينَ (١) فَقَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عليه السلام يَا زُرَارَهُ إِنَّمَا صَمَدَ(٢) لَکَ وَ لِأَصْحَابِکَ فَأَمَّا الْآخَرِينَ (٣) فَقَدْ فَرَغَ مِنْهُمْ (۴). العياشی، عن زراره: مثله (۵).

**[ترجمه]المحاسن: زراره می گويد: به امام محمد باقر عليه السّلام گفتم: «من هم برای [فريفتن] آنان حتماً بر سر راه راست تو خواهم نشست. آن گاه از پيش رو و از پشت سرشان و از طرف راست و از طرف چپشان بر آن ها می تازم، و بيشترشان را شکرگزار نخواهی يافت - . الاعراف / ١۶ و ١٧ - » فرمود ای زراره مقصود او، تو و ياران تو بوده، اما ديگران کارشان را تمام کرده و از آن ها فارغ شده است - . المحاسن : ١٧١ - .

العياشی: مانند اين روايت آمده است - . تفسير العياشی ٢ : ٩ - .

**[ترجمه]

«١١٧»

الْمَنَاقِبُ، فِی حَدِيثٍ طَوِيلٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ الصُّوفِيِّ: أَنَّهُ لَقِیَ إِبْلِيسَ وَ سَأَلَهُ فَقَالَ لَهُ مَنْ أَنْتَ قَالَ أَنَا مِنْ وُلْدِ آدَمَ فَقَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ أَنْتَ مِنْ قَوْمٍ يَزْعُمُونَ أَنَّهُمْ يُحِبُّونَ اللَّهَ وَ يَعْصُونَهُ وَ يُبْغِضُونَ إِبْلِيسَ وَ يُطِيعُونَهُ فَقَالَ مَنْ أَنْتَ فَقَالَ أَنَا صَاحِبُ الْمِيسَمِ وَ الِاسْمِ الْكَبِيرِ وَ الطَّبْلِ الْعَظِيمِ وَ أَنَا قَاتِلُ هَابِيلَ وَ أَنَا الرَّاكِبُ مَعَ نُوحٍ فِی الْفُلْكِ أَنَا عَاقِرُ نَاقَهِ صَالِحٍ أَنَا صَاحِبُ نَارِ إِبْرَاهِيمَ أَنَا مُدَبِّرُ قَتْلِ يَحْيَى أَنَا مُمَكِّنُ قَوْمِ فِرْعَوْنَ مِنَ النِّيلِ أَنَا مُخَيِّلُ السِّحْرِ وَ قَائِدُهُ إِلَى مُوسَى أَنَا صَانِعُ الْعِجْلِ لِبَنِی إِسْرَائِيلَ أَنَا صَاحِبُ مِنْشَارِ زَكَرِيَّا أَنَا السَّائِرُ مَعَ أَبْرَهَهَ إِلَى الْكَعْبَهِ بِالْفِيلِ أَنَا الْمُجَمِّعُ لِقِتَالِ مُحَمَّدٍ يَوْمَ أُحُدٍ وَ حُنَيْنٍ أَنَا مُلْقِی الْحَسَدِ يَوْمَ السَّقِيفَهِ فِی قُلُوبِ الْمُنَافِقِينَ أَنَا صَاحِبُ الْهَوْدَجِ يَوْمَ الْخُرَيْبَهِ(۶) وَ الْبَعِيرِ أَنَا الْوَاقِفُ فِی عَسْكَرِ صِفِّينَ أَنَا الشَّامِتُ يَوْمَ كَرْبَلَاءَ بِالْمُؤْمِنِينَ أَنَا إِمَامُ الْمُنَافِقِينَ أَنَا مُهْلِكُ الْأَوَّلِينَ أَنَا مُضِلُّ الْآخِرِينَ أَنَا شَيْخُ النَّاكِثِينَ أَنَا رُكْنُ الْقَاسِطِينَ أَنَا ظِلُّ الْمَارِقِينَ أَنَا أَبُو مُرَّهَ مَخْلُوقٌ مِنْ نَارٍ لَا مِنْ طِينٍ أَنَا الَّذِی غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ رَبُّ الْعَالَمِينَ فَقَالَ الصُّوفِيُّ بِحَقِّ اللَّهِ عَلَيْكَ إِلَّا دَلَلْتَنِی عَلَى عَمَلٍ أَتَقَرَّبُ بِهِ إِلَى اللَّهِ وَ أَسْتَعِينُ بِهِ عَلَى نَوَائِبِ دَهْرِی فَقَالَ اقْنَعْ مِنْ دُنْيَاكَ بِالْعَفَافِ وَ الْكَفَافِ وَ اسْتَعِنْ عَلَى الْآخِرَهِ بِحُبِّ عَلِيِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ عليه السلام وَ بُغْضِ أَعْدَائِهِ فَإِنِّی عَبَدْتُ اللَّهَ فِی سَبْعِ سَمَاوَاتِهِ وَ عَصَيْتُهُ فِی سَبْعِ أَرَضِيهِ

١- ١. الأعراف: ١۶ و ١٧.

٢- ٢. فی نسخه من العيّاشیّ:[عمد] و كلاهما بمعنی قصد.

٣- ٣. فی العيّاشیّ: و اما الآخرون.

۴- ۴. المحاسن: ١٧١.

۵- ۵. تفسير العيّاشیّ ٢: ٩.

۶- ۶. فی المصدر: يوم البصره و البعير. أنا صاحب المواقف.

فَلَما وَجَدْتُ مَلَکاً مُقَرَّباً وَ لَا نَبِیّاً مُرْسَلًا إِلَّا وَ هُوَ یَتَقَرَّبُ بِحُبِّهِ قَالَ ثُمَّ غَابَ عَنْ بَصَرِی فَأَتَیْتُ أَبَا جَعْفَرٍ فَأَخْبَرْتُهُ بِخَبَرِهِ فَقَالَ آمَنَ الْمَلْعُونُ بِلِسَانِهِ وَ کَفَرَ بِقَلْبِهِ (۱).

**[ترجمه]المناقب: علی بن محمّد صوفی نقل می کند که: با ابلیس را برخورد کرد و از او پرسید تو کیستی؟ گفت: من از آدمیزادم. او گفت: لا اله الا اللّه، تو از مردمی هستی که پندارند خدا را دوست دارند و نافرمانیش کنند، و ابلیس را دشمن دارند و فرمانش برند، گفتش اکنون بگو تو کیستی، گفت: من صاحب قدرت و اسم بزرگ و طبل عظیم هستم. من قاتل هابیلم , سوار شونده در کشتی نوحم , پی کننده ی ناقه ی صالحم , صاحب آتش ابراهیمم , طراح قتل یحیی ام , غرق کننده ی قوم فرعون در رود نیلم , جادو ساز و جادو پرداز در برابر موسی ام , سازنده ی گوساله ی سامری – برای انحراف و امتحان – بنی اسرائیلم , من سازنده و صاحب اره برای فرق زکریایم , حرکت کننده با لشکر ابرهه برای خراب کردن خانه کعبه با فیلانم , طراح قتل پیامبر اسلام در احد و حنینم , به وجود آورنده ی لشکر صفینم , من القا کننده و به وجود آورنده حسد روز سقیفه در قلوب منافقانم , من صاحب هودج در روز جنگ بصره و شتردار آنم , منم که در سپاه صفین ایستادم، منم که در کربلا مؤمنان را سرزنش کردم, من امام و رهبر منافقانم , منم نابودگر پیشینیان، گمراه کننده آیندگان, منم رکن و ستون ظالمان , گمراه کننده ی مارقین، منم ابو مرّه آفریده از آتش نه از گل، من آنم که پروردگار جهانیان بر او خشم کرده است. صوفی گفت : تو را به حق خدایی که به گردن تو حق دارد , مرا راهنمایی کن بر عملی که به واسطه ی آن تقرب به خدا پیدا کنم و به واسطه ی آن در مشکلات روزگارم کمک بگیرم. شیطان گفت : در دنیا به آنچه تو را کفایت کند قانع باش و بر آخرت خود به دوستی علی بن ابی طالب کمک بگیر و با دشمنان او دشمن باش, به درستی که من عبادت کردم خدا را در هفت زمین , نیافتم هیچ ملک مقربی و نه نبی مرسلی را مگر این که به واسطه ی دوستی علی علیه السلام به خدا نزدیک شده باشد. صوفی می گوید : ناگهان از پیش چشمانم غایب شد. آمدم پیش امام باقر علیه السلام و این خبر را برای ایشان گفتم .

حضرت فرمود: آن ملعون شیطان بود که به زبان ایمان آورد و در قلب خود کافر شده است - . مناقب آل ابی طالب ۲ : ۸۹ - .

**[ترجمه]

بیان

فی القاموس الخریبه کجهینه موضع بالبصره یسمی البصره الصغری و المراد بالهودج ما رکبته عائشه یوم الجمل.

**[ترجمه]مقصود از هودج آن است که عایشه روز جنگ جمل بر آن سوار بود.

**[ترجمه]

«۱۱۸»

الْعَیَّاشِیُّ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَطِیَّهَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ: إِنَّ إِبْلِیسَ عَبَدَ اللَّهَ فِی السَّمَاءِ الرَّابِعَهِ فِی رَکْعَتَیْنِ سِتَّهَ آلَافِ سَنَهٍ وَ کَانَ إِنْظَارُ اللَّهِ إِیَّاهُ إِلَی یَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ بِمَا سَبَقَ مِنْ تِلْکَ الْعِبَادَهِ(۲).

**[ترجمه]العیاشی: حسن بن عطیه می گوید: شنیدم امام جعفر صادق علیه السّلام می فرمود: راستی ابلیس خدا را در آسمان چهارم در دو رکعت به مدت۶ هزار سال عبادت کرد و مهلتی که خداوند به او داد در ازای این عبادت بود - . تفسیر العیاشی ۲ : ۲۴۱ - .

**[ترجمه]

«۱۱۹»

وَ مِنْهُ، عَنْ وَهْبِ بْنِ جُمَیْعٍ مَوْلَی إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ قَوْلِ إِبْلِیسَ رَبِّ فَأَنْظِرْنِی إِلی یَوْمِ یُبْعَثُونَ قالَ فَإِنَّکَ مِنَ الْمُنْظَرِینَ إِلی یَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ قَالَ لَهُ وَهْبٌ جُعِلْتُ فِدَاکَ أَیُّ یَوْمٍ هُوَ قَالَ یَا وَهْبُ أَ تَحْسَبُ أَنَّهُ یَوْمُ یَبْعَثُ اللَّهُ فِیهِ النَّاسَ إِنَّ اللَّهَ أَنْظَرَهُ إِلَی یَوْمٍ یَبْعَثُ فِیهِ قَائِمَنَا فَإِذَا بَعَثَ اللَّهُ قَائِمَنَا کَانَ فِی مَسْجِدِ الْکُوفَهِ وَ جَاءَ إِبْلِیسُ حَتَّی یَجْثُوَ بَیْنَ یَدَیْهِ عَلَی رُکْبَتَیْهِ فَیَقُولُ یَا وَیْلَهُ مِنْ هَذَا الْیَوْمِ فَیَأْخُذُ بِنَاصِیَتِهِ فَیَضْرِبُ عُنُقَهُ فَذَلِکَ یَوْمُ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ (۳).

**[ترجمه]العیاشی: وهب بن جمیع می گوید از امام جعفر صادق علیه السّلام درباره سخن ابلیس پرسیدم: «گفت: «پروردگارا، پس مرا تا روزی که برانگیخته خواهند شد مهلت ده. فرمود: تو از مهلت یافتگانی، تا روز [و] وقت معلوم - . الحجر / ۳۶ -۳۸. - » وهب گفت: قربانت شوم آن چه روزی است ؟ فرمود: ای وهب پنداری که روز رستاخیز مردم است، خدایش مهلت داده تا روزی که قائم ما ظهور کند، و چون قائم ما ظهور کند و در مسجد کوفه باشد ابلیس آید و برابرش زانو زند و گوید ای وای بر من از این روز و قائم او را از ناصیه اش بگیرد و گردنش را بزند و این روز وقت معلوم است - . تفسیر العیاشی ۲ : ۲۴۲ - .

**[ترجمه]

«۱۲۰»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَبِی جَمِیلَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام (۴) وَ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: قُلْتُ أَ رَأَیْتَ قَوْلَ اللَّهِ إِنَّ عِبادِی لَیْسَ لَکَ عَلَیْهِمْ سُلْطانٌ مَا تَفْسِیرُ هَذَا قَالَ قَالَ اللَّهُ إِنَّکَ لَا تَمْلِکُ أَنْ تُدْخِلَهُمْ جَنَّهً وَ لَا نَاراً(۵).

**[ترجمه]العیاشی: ابو جمیله از امام جعفر صادق علیه السّلام،

جابر از امام محمد باقر علیه السّلام روایت می کند که، گفتم: بفرمایید که سخن خداوند «راستی تو به بنده هایم تسلطی نداری» چه تفسیری دارد؟ فرمود: خدا فرموده است تو نمی توانی آن ها را به بهشت یا دوزخ ببرید - -. تفسیر العیاشی ۲ : ۲۴۲ - .

**[ترجمه]

بیان

كأن المعنى لا تقدر على إجبارهم على ما يوجب الجنه أو النار.

**[ترجمه]يعنى آن ها را وادارى به كارى كه موجب بهشت يا دوزخ باشد.

**[ترجمه]

«۱۲۱»

الْعَيَّاشِيُّ، عَنْ أَبِى بَصِيرٍ عَنْ أَبِى عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ: و إِذا

۱- ۱. مناقب آل أبى طالب ۲: ۸۹.

۲- ۲. تفسير العيّاشىّ ۲: ۲۴۱.

۳- ۳. تفسير العيّاشىّ ۲: ۲۴۲.

۴- ۴. ذكر الحديث فى المصدر بالاسناد الثانى فقط، و اما الاسناد الأول فله متن آخر غير ذلك راجعه.

۵- ۵. تفسير العيّاشىّ ۲: ۲۴۲.

قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطانِ الرَّجِيم إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَلى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ إِنَّما سُلْطانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَ الَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ قَالَ فَقَالَ يَا بَا مُحَمَّدٍ يُسَلَّطُ وَ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى أَبْدَانِهِمْ وَ لَا يُسَلَّطُ عَلَى أَدْيَانِهِمْ قَدْ سُلِّطَ عَلَى أَيُّوبَ فَشَوَّهَ خَلْقَهُ وَ لَمْ يُسَلَّطْ عَلَى دِينِهِ قُلْتُ لَهُ قَوْلُهُ إِنَّما سُلْطانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَ الَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ قَالَ الَّذِينَ هُمْ بِاللَّهِ مُشْرِكُونَ يُسَلَّطُ عَلَى أَبْدَانِهِمْ وَ عَلَى أَدْيَانِهِمْ (۱).

الکافی، عن علی بن محمد عن علی بن العباس عن الحسن بن عبد الرحمن عن منصور بن یونس عن أبی بصیر: مثله (۲).

**[ترجمه]العیاشی ابو بصیر می گوید، شنیدم امام جعفر صادق علیه السّلام می فرماید: « پس چون قرآن می خوانی از شیطانِ مطرود به خدا پناه بر، چرا که او را بر کسانی که ایمان آورده اند، و بر پروردگارشان توکل می کنند، تسلطی نیست.تسلط او فقط بر کسانی است که وی را به سرپرستی برمی گیرند، و بر کسانی که آن ها به او [خدا] شرک می ورزند - . النحل / ۹۸-۱۰۰ -».

و سپس فرمود: ای ابا محمّد به خدا سوگند که تنها بر تن مؤمنان تسلط دارد نه بر دینشان، و مسلط شد به ایوب و صورت او را زشت ساخت حال آن که بر دینش تسلط نیافت. به او گفتم: اینکه فرموده: همانا تسلط او بر کسانی است که دوستش دارند و به واسطه او مشرک شده اند، چگونه است؟ فرمود: آنان که به وسیله او مشرک شده اند بر تن و دینشان تسلط دارد - . تفسیر العیاشی ۲ : ۲۶۹ - .

الکافی: مانند روایت فوق آمده است - . روضه الکافی : ۲۸۸ - .

**[ترجمه]

«۱۲۲»

الْعَيَّاشِيُّ، عَنْ سَمَاعَةَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: فِي قَوْلِ اللَّهِ فَإِذا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطانِ الرَّجِيم قُلْتُ كَيْفَ أَقُولُ قَالَ تَقُولُ أَسْتَعِيذُ بِالسَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ قَالَ إِنَّ الرَّجِيمَ أَخْبَثُ الشَّيَاطِينِ قُلْتُ لِمَ يُسَمَّى الرَّجِيمَ قَالَ لِأَنَّهُ يُرْجَمُ قُلْتُ فَمَا يَنْفَلِتُ مِنْهَا شَيْءٌ(۳) قَالَ لَا قُلْتُ فَكَيْفَ سُمِّيَ الرَّجِيمَ وَ لَمْ يُرْجَمْ بَعْدُ قَالَ يَكُونُ فِي الْعِلْمِ أَنَّهُ رَجِيمٌ (۴).

**[ترجمه]العیاشی: سماعه می گوید: از اما جعفر صادق علیه السّلام در باره «فَإِذا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطانِ الرَّجِيمِ» سوال کردم که چه گویم: فرمود: بگو: استعیذ بالسمیع العلیم من الشیطان الرجیم، فرمود رجیم پلیدترین شیطان است، گفتم: چرا او را رجیم خوانند؟ فرمود: چون سنگسار شود، گفتم: آیا از آن جان سالم بدر می برد؟ فرمود: نه، گفتم چگونه او را رجیم نامند حال آن که هنوز سنگسار نشده است؟ فرمود: در علم آمده که او رجیم است - . تفسیر العیاشی ۲ : ۲۷۰ - .

**[ترجمه]

«۱۲۳»

وَ مِنْهُ، عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِيسَى رَفَعَهُ إِلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ إِنَّما سُلْطانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَ الَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ قَالَ لَيْسَ لَهُ أَنْ يُزِيلَهُمْ عَنِ الْوَلَايَهِ فَأَمَّا الذُّنُوبُ وَ أَشْبَاهُ ذَلِكَ فَإِنَّهُ يَنَالُ مِنْهُمْ كَمَا يَنَالُ مِنْ غَيْرِهِمْ (۵).

۱- ۱. تفسير العيّاشيّ ۲: ۲۶۹ و الآيه فى النحل ۹۸- ۱۰۰.

۲- ۲. روضه الكافى: ۲۸۸ راجع متنه و اسناده. و أورد المصنّف روايه الكافى بعد ذلك راجع رقم ۱۴۸.

۳- ۳. فى النسخه المخطوطه:[فما يفيت منها شى ء] و فى المصدر: فانفلت منها بشى ء؟.

۴- ۴. تفسير العيّاشيّ ۲: ۲۷۰.

۵- ۵. تفسير العيّاشيّ ۲: ۲۷۰ فيه: سألته عن قول اللّه: إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَلى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ * إِنَّما سُلْطانُهُ

**[ترجمه]العیاشی: از امام جعفر صادق علیه السّلام درباره سخن خداوند «تسلط او فقط بر کسانی است که وی را به سرپرستی برمی گیرند، و بر کسانی که آن ها به او [خدا] شرک می ورزند - . النحل / ۱۰۰ - » سوال شد، فرمود: او نمی تواند آن ها را از ولایت روی گردان کند، اما آنان را به گناه و مانند آن وادار سازد، چنانچه دیگران را به انجام این اعمال وادار می کند - . تفسیر العیاشی ۲ : ۲۷۰ - .

**[ترجمه]

«۱۲۴»

وَ مِنْهُ، عَنْ زُرَارَهَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ سَمِعْتُهُ یَقُولُ: کَانَ الْحَجَّاجُ ابْنَ شَیْطَانٍ یُبَاضِعُ ذِی الرَّدْهَهِ ثُمَّ قَالَ إِنَّ یُوسُفَ دَخَلَ عَلَی أُمِّ الْحَجَّاجِ فَأَرَادَ أَنْ یُصِیبَهَا فَقَالَتْ أَ لَیْسَ إِنَّمَا عَهْدُکَ بِذَلِکَ السَّاعَهَ فَأَمْسَکَ عَنْهَا فَوَلَدَتِ الْحَجَّاجَ (۱).

**[ترجمه]العیاشی: زراره می گوید که شنیدم امام محمد باقر علیه السّلام می فرماید: حجاج زاده شیطان بود که از جماع ذی الردهه بود، سپس فرمود: یوسف نزد مادر حجاج رفت و خواست از او کام گیرد، مادر حجاج گفت: مگر هم اکنون مرا نکردی؟ لذا دیگر او را نکرد و حجاج را زاده شد.

**[ترجمه]

بیان

یباضع أی یجامع و ذی الردهه نعت أو عطف بیان للشیطان إن لم یکن فی الکلام تصحیف قَالَ فِی النِّهَایَهِ، فِی حَدِیثِ عَلِیٍّ علیه السلام: أَنَّهُ ذَکَرَ ذَا الثُّدَیَّهِ فَقَالَ شَیْطَانُ الرَّدْهَهِ.

و الردهه النقره فی الجبل یستنقع فیها الماء و قیل الردهه قله الرابیه و فی حدیثه و أما شیطان الردهه فقد کفیته سمعت لها وجیب قلبه قیل أراد به معاویه لما انهزم أهل الشام یوم صفین و أخلد إلی المحاکمه انتهی (۲).

و قال ابن أبی الحدید و قال قوم شیطان الردهه أحد الأبالسه المرده من أعوان عدو الله إبلیس و رووا فی ذلک خبرا عن النبی صلی الله علیه و آله و أنه کان یتعوذ منه و هذا مثل قوله هذا أزب العقبه أی شیطانها و لعل أزب العقبه هو شیطان الردهه بعینه و قال قوم إنه عفریت مارد یتصور فی صوره حیه و یکون فی الردهه(۳).

**[ترجمه]در حدیثی از امام علی علیه السّلام آمده است که ذی الثدیه را نام برد و فرمود: شیطان ردهه است، ردهه شکافی است در کوه که آب در آن جمع شود، و گفتند: که به معنی قله تپه است، و نیز فرموده است که شیطان ردهه را من کفایتش کردم و دل زدنش را شنیدم، گفته اند: مقصودش معاویه است که چون قشون شام در صفین شکست خوردند و او دل به محاکمه داد - . النهایه ۲ : ۸۲ - .

ابن ابی الحدید روایت می کند: گروهی گفتند: شیطان الردهه یکی از ابلیس های شرور و از معاونان دشمن خدا ابلیس است.

و در این باره روایتی از پیغمبرصل الله علیه و آله آوردند که از او پناه می جست. و این مانند آن است که فرمود: این ازب عقبه است، یعنی شیطان آن است، و بسا که ازبّ عقبه همان خود شیطان الردهه باشد، قومی گفتند: عفریت شروری است که چون مار شود و در شکاف کوه باشد - . شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید ۲ : ۲۴۵ - .

**[ترجمه]

«۱۲۵»

الْعَیَّاشِیُّ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْخُزَاعِیِّ عَنْ أَبِیهِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَذْکُرُ: فِی حَدِیثِ غَدِیرِ خُمٍّ أَنَّهُ لَمَّا قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله لِعَلِیٍّ علیه السلام مَا قَالَ وَ أَقَامَهُ لِلنَّاسِ صَرَخَ إِبْلِیسُ صَرْخَهً فَاجْتَمَعَتْ لَهُ الْعَفَارِیتُ فَقَالُوا یَا سَیِّدَنَا مَا هَذِهِ الصَّرْخَهُ فَقَالَ وَیْلَکُمْ یَوْمُکُمْ کَیَوْمِ عِیسَی وَ اللَّهِ لَأُضِلَّنَّ فِیهِ الْخَلْقَ قَالَ فَنَزَلَ الْقُرْآنُ وَ لَقَدْ صَدَّقَ عَلَیْهِمْ إِبْلِیسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِیقاً مِنَ الْمُؤْمِنِینَ فَقَالَ فَصَرَخَ إِبْلِیسُ صَرْخَهً فَرَجَعَتْ إِلَیْهِ الْعَفَارِیتُ فَقَالُوا یَا سَیِّدَنَا مَا هَذِهِ الصَّرْخَهُ الْأُخْرَی فَقَالَ وَیْحَکُمْ حَکَی اللَّهُ وَ اللَّهِ کَلَامِی

ص: ۲۵۶

۱- ۱. تفسیر العیّاشیّ ۲: ۳۰۱. و رواه أیضا فی ص ۲۹۹ بإسناده عن زراره قال: کان یوسف أبو الحجاج صدیقا لعلی بن الحسین صلوات اللّه علیه و أنّه دخل علی امرأته فاراد أن یصیبها أعنی أم الحجاج قال: فقالت له: أ لیس انما عهدک بذلک الساعه، قال: فأتی علی بن الحسین فأخبره فامره أن یمسک عنها فامسک عنها فولدت بالحجاج و هو ابن شیطان ذی الردهه.

۲- ۲. النهایه ۲: ۸۲.

۳- ۳. شرح نهج البلاغه لابن أبی الحدید ۲: ۲۴۵ طبعه دار الکتب العربیه الکبری.

قُرْآناً وَ أَنْزَلَ عَلَيْهِ وَ لَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِيقاً مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ إِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ قَالَ وَ عِزَّتِکَ وَ جَلَالِکَ لَأُلْحِقَنَّ الْفَرِيقَ بِالْجَمِيعِ قَالَ فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ إِنَّ عِبادِي لَيْسَ لَکَ عَلَيْهِمْ سُلْطانٌ قَالَ ثُمَّ صَرَخَ إِبْلِيسُ صَرْخَةً فَرَجَعَتْ إِلَيْهِ الْعَفَارِيتُ فَقَالُوا يَا سَيِّدَنَا مَا هَذِهِ الصَّرْخَةُ الثَّالِثَةُ قَالَ وَ اللَّهِ مِنْ أَصْحَابِ عَلِيٍّ وَ لَكِنْ وَ عِزَّتِکَ وَ جَلَالِکَ يَا رَبِّ لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمُ الْمَعَاصِيَ حَتَّى أُبَغِّضَهُمْ إِلَيْکَ قَالَ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام وَ الَّذِي بَعَثَ بِالْحَقِّ مُحَمَّداً لَلْعَفَارِيتُ وَ الْأَبَالِسَةُ عَلَى الْمُؤْمِنِ أَكْثَرُ مِنَ الزَّنَابِيرِ عَلَى اللَّحْمِ وَ الْمُؤْمِنُ أَشَدُّ مِنَ الْجَبَلِ وَ الْجَبَلُ تَدْنُو إِلَيْهِ بِالْفَأْسِ فَتَنْحِتُ مِنْهُ وَ الْمُؤْمِنُ لَا يُسْتَقَلُّ عَنْ دِينِهِ (۱).

**[ترجمه]العیاشی: محمّد خزاعی می گوید شنیدم امام جعفر صادق علیه السّلام درباره حدیث غدیر می فرماید: چون پیغمبر درباره علی علیه السّلام آنچه را که می بایست، فرمود و او را پیشوای مردم ساخت ابلیس یک جیغ کشید که همه عفریتهایش گرد او جمع شدند و گفتند: ای آقای ما این چه جیغی بود؟ گفت: وای بر شما امروز شما مانند روز عیسی است، به خدا که مردم را درباره او گمراه سازم، و فرمود: سپس در قرآن نازل شد که «و قطعاً شیطان گمان خود را در مورد آن ها راست یافت. و جز گروهی از مؤمنان، [بقیه] از او پیروی کردند - .

سبأ / ۲۰ - » و فرمود: سپس ابلیس جیغی کشید و عفریتها دوباره دور او باز گشتند و گفتند ای سرور ما این جیغ دیگر چه بود؟ گفت: وای بر شما خداوند سخن مرا در قرآن حکایت کرده و بر پایه آن نازل کرد «وَ لَقَدْ صَدَّقَ عَلَيْهِمْ إِبْلِيسُ ظَنَّهُ» سپس سر به آسمان برداشت و گفت: به عزت و جلالت سوگند این گروه مؤمن را هم به دیگران ملحق سازم. گوید پس پیغمبر صلّى اللّه علیه و آله فرمود: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ إِنَّ عِبادِي لَيْسَ لَکَ عَلَيْهِمْ سُلْطانٌ فرمود: پس ابلیس جیغی کشید و عفریت هایش به سوی او باز گشتند و گفتند. ای سرور ما این جیغ سوم برای چیست؟ گفت: به خدا از دست اصحاب علی است، پروردگارا به عزت و جلالت قسم گناهان را برایشان آرایش کنم تا آنان را دشمن تو سازم. گوید: امام جعفر صادق علیه السّلام فرمود: قسم به خدایی که پیغمبر را صلّى اللّه علیه و آله به راستی مبعوث کرده است! همانا عفریت ها و ابلیس ها بر سر مؤمن بیش از زنبورند بر سر گوشت، و مؤمن هم از کوه سخت تر است، با تیشه از کوه بکنند اما مؤمن از دینش دست نکشد - . تفسیر العیاشی ۲ : ۳۰۱ - .

**[ترجمه]

«۱۲۶»

الْعَيَّاشِيُّ، عَنْ ۱۷ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَالِمٍ: فِي قَوْلِ اللَّهِ إِنَّ عِبادِي لَيْسَ لَکَ عَلَيْهِمْ سُلْطانٌ وَ كَفى بِرَبِّکَ وَكِيلًا قَالَ نَزَلَتْ فِي عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عليه السلام وَ نَحْنُ نَرْجُو أَنْ يَجْرِيَ لِمَنْ أَحَبَّ اللَّهُ مِنْ عِبَادِهِ الْمُسْلِمِينَ (۲).

**[ترجمه]العیاشی: عبد الرحمن بن سالم درباره سخن خدا ««در حقیقت، تو را بر بندگان من تسلطی نیست، و حمایتگری [چون] پروردگارت بس است - . الاسراء / ۶۵ - » می فرماید: درباره علیّ بن ابی طالب نازل شده است و ما امیدواریم در باره هر دوست دار خداوند از بنده های مسلمانش نیز روا باشد - . تفسیر العیاشی ۲ : ۳۰۲ و ۳۰۳ - .

**[ترجمه]

«۱۲۷»

الْکَافِی، عَنْ عِدَّهٍ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ أَبِی جَمِیلَهَ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: إِنَّ إِبْلِیسَ عَلَیْهِ لَعَائِنُ اللَّهِ یَبُثُّ جُنُودَ اللَّیْلِ مِنْ حِینِ تَغِیبُ الشَّمْسُ وَ تَطْلُعُ فَأَکْثِرُوا ذِکْرَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فِی هَاتَیْنِ السَّاعَتَیْنِ وَ تَعَوَّذُوا بِاللَّهِ مِنْ شَرِّ إِبْلِیسَ وَ جُنُودِهِ وَ عَوِّذُوا صِغَارَکُمْ فِی هَاتَیْنِ السَّاعَتَیْنِ فَإِنَّهُمَا سَاعَتَا غَفْلَهٍ(۳).

**[ترجمه]الکافی: امام محمد باقر علیه السّلام می فرماید: که ابلیس که لعنت های خدا بر او باد، سپاه شبانه را به هنگام غروب خورشید و طلوع آن پخش کند، در این دو ساعت بسیار خدا عزّ و جلّ ذکر کنید، و به خدا از شر ابلیس و لشکریانش پناه ببرید، و خردسالان خود را در این دو ساعت در پناه خدا قرار دهید که دو ساعت غفلت باشند - . اصول الکافی ۲ : ۵۲۲ - .

**[ترجمه]

«۱۲۸»

وَ مِنْهُ، عَنْ عَلِیِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ مَابُنْدَادَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِی هَاشِمٍ عَنْ أَبِی خَدِیجَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: مَا مِنْ أَحَدٍ یَحْضُرُهُ الْمَوْتُ إِلَّا وَکَّلَ بِهِ إِبْلِیسُ مِنْ شَیَاطِینِهِ مَنْ یَأْمُرُهُ بِالْکُفْرِ وَ یُشَکِّکُهُ فِی دِینِهِ حَتَّی تَخْرُجَ نَفْسُهُ فَمَنْ کَانَ مُؤْمِناً لَمْ یَقْدِرْ عَلَیْهِ فَإِذَا حَضَرْتُمْ مَوْتَاکُمْ فَلَقِّنُوهُمْ شَهَادَهَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللَّهِ حَتَّی یَمُوتَ (۴).

۱- ۱. تفسیر العیّاشیّ ۲: ۳۰۱ و الآیات مذکوره فی صدر الباب راجع موضعها.

۲- ۲. تفسیر العیّاشیّ ۲: ۳۰۲ و ۳۰۳ و الآیه فی الاسراء: ۶۵.

۳- ۳. أصول الکافی ۲: ۵۲۲.

۴- ۴. الکافی ۳: ۱۲۳.

**[ترجمه]الکافی: امام جعفر صادق علیه السّلام می فرماید: هیچ محتضری نیست جز اینکه ابلیس شیطانی بر او گمارد تا او را به کفر وادارد و در دینش بشکّ اندازد و بی دین شود و جان دهد، هر که مؤمن باشد به او دست نیابد، لذا چون بالای سر محتضران خود باشید کلمه اشهد انّ لا اله الا اللّه و انّ محمّدا رسول اللّه را به آن ها تلقین کنید تا وقتی که بمیرند - . الکافی ۳ : ۱۲۳ - .

**[ترجمه]

«۱۲۹»

وَ فِی رِوَایَهٍ أُخْرَی قَالَ: فَلَقِّنْهُ کَلِمَاتِ الْفَرَجِ وَ الشَّهَادَتَیْنِ وَ تُسَمِّی لَهُ الْإِقْرَارَ بِالْأَئِمَّهِ علیهم السلام وَاحِداً بَعْدَ وَاحِدٍ حَتَّی یَنْقَطِعَ عَنْهُ الْکَلَامُ (۱).

**[ترجمه]الکافی: در روایت دیگر آمده است که به او کلمات فرج و شهادتین و اعتراف به ائمه علیهم السّلام را یکی پس از دیگری به او تلقین کن تا هنگامی که سخن او قطع شده و زبانش بند آید - . الکافی۳ : ۱۲۴ - .

**[ترجمه]

«۱۳۰»

وَ مِنْهُ، عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ وَ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی جَمِیعاً عَنْ عَلِیِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِیلَ (۲) عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ زَکَرِیَّا عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدِ بْنِ مَیْمُونٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ غِیَاثِ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: مَا اجْتَمَعَ ثَلَاثَهٌ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ فَصَاعِداً إِلَّا حَضَرَ مِنَ الْمَلَائِکَهِ مِثْلُهُمْ فَإِنْ دَعَوْا بِخَیْرٍ أَمَّنُوا وَ إِنِ اسْتَعَاذُوا مِنْ شَرٍّ دَعَوُا اللَّهَ لِیَصْرِفَهُ عَنْهُمْ وَ إِنْ سَأَلُوا حَاجَهً تَشَفَّعُوا إِلَی اللَّهِ وَ سَأَلُوهُ قَضَاهَا وَ مَا اجْتَمَعَ ثَلَاثَهٌ مِنَ الْجَاحِدِینَ إِلَّا حَضَرَهُمْ عَشَرَهُ أَضْعَافِهِمْ مِنَ الشَّیَاطِینِ فَإِنْ تَکَلَّمُوا تَکَلَّمَ الشَّیَاطِینُ بِنَحْوِ کَلَامِهِمْ وَ إِذَا ضَحِکُوا ضَحِکُوا مَعَهُمْ وَ إِذَا نَالُوا مِنْ أَوْلِیَاءِ اللَّهِ نَالُوا مَعَهُمْ فَمَنِ ابْتُلِیَ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ بِهِمْ فَإِذَا خَاضُوا فِی ذَلِکَ فَلْیَقُمْ وَ لَا یَکُنْ شِرْکَ شَیْطَانٍ وَ لَا جَلِیسَهُ فَإِنَّ غَضَبَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ لَا یَقُومُ لَهُ شَیْ ءٌ وَ لَعْنَتَهُ لَا یَرُدُّهَا شَیْ ءٌ ثُمَّ قَالَ علیه السلام فَإِنْ لَمْ یَسْتَطِعْ فَلْیُنْکِرْ بِقَلْبِهِ وَ لْیَقُمْ وَ لَوْ حَلْبَ شَاهٍ أَوْ فُوَاقَ نَاقَهٍ(۳).

**[ترجمه]الکافی: امام جعفر صادق علیه السّلام می فرماید: سه مؤمن و بیشتر گرد هم جمع نشوند جزاینکه به همان اندازه فرشته با آن ها جمع شوند و اگر دعای خیر کنند آمین گویند و اگر از بدی پناه جویند از خدا بخواهند که آن را از آنان دور گردانند، و اگر حاجتی خواهند میانجی شوند و از خدا خواهند که آن را برآورده سازد، و سه منکر گرد هم جمع نشوند جز دهها برابر آن ها شیطان کنار آن ها حاضر شود و اگر سخن گویند شیاطین با آن ها به سخن آیند، و با آن ها هم خنده شوند، و اگر از دوستان خدا بد گویند با آن ها هم سخن شوند، لذا اگر از مؤمنین در مجلس آن ها گرفتار شد چون به این چیزها پرداختند آن مؤمن باید برخیزد و کناره گیرد و شریک و همنشین شیطان نشود، زیرا چیزی از خشم خدا جلوگیری نکند و لعنت او را برنگرداند، سپس فرمود: اگر نتواند جدا شود باید در دلش گفته آن ها را منکر باشد و برخیزد گرچه به اندازه

مدت زمان دوشیدن یک گوسفند یا نهادن پستان بند و باز کردن آن در هنگام دوشیدن شتر باشد که آن را فواق ناقه گویند - . اصول الکافی ۲ : ۱۸۷ و ۱۸۸ - .

**[ترجمه]

بیان

الفواق كغراب بين الحلبتين من الوقت و يفتح أو ما بين فتح يدك و قبضها على الضرع.

**[ترجمه]فواق بر وزن غراب: و به معنی مدت زمان فاصل بین دو بار دوشیدن یک شتر است که زمانی بس اندک است.

**[ترجمه]

«۱۳۱»

الْكَافِی، بِالْإِسْنَادِ الْمُتَقَدِّمِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُلَیْمَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مَحْفُوظٍ عَنْ أَبِی الْمَغْرَاءِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا الْحَسَنِ علیه السلام یَقُولُ: لَیْسَ شَیْ ءٌ أَنْكَی لِإِبْلِیسَ وَ جُنُودِهِ مِنْ زِیَارَهِ الْإِخْوَانِ فِی اللَّهِ بَعْضِهِمْ لِبَعْضٍ وَ قَالَ وَ إِنَّ الْمُؤْمِنَیْنِ یَلْتَقِیَانِ فَیَذْكُرَانِ اللَّهَ ثُمَّ یَذْكُرَانِ

فَضْلَنَا أَهْلَ الْبَیْتِ فَلَا یَبْقَی عَلَی وَجْهِ إِبْلِیسَ مُضْغَهٌ إِلَّا تَخَدَّدُ حَتَّی إِنَّ رُوحَهُ لَتَسْتَغِیثُ (۴) مِنْ شِدَّهِ مَا تَجِدُ مِنَ الْأَلَمِ فَتَحُسُّ مَلَائِكَهُ السَّمَاءِ وَ خُزَّانُ الْجِنَانِ فَیَلْعَنُونَهُ حَتَّی لَا یَبْقَی مَلَكٌ مُقَرَّبٌ

۱- ۱. الكافی ۳: ۱۲۴.

۲- ۲. فی المصدر:[علی بن محمّد بن سعد] و فی هامشه: فی بعض النسخ:[محمّد بن إسماعیل] و فی بعضها: محمّد بن سعید.

۳- ۳. أصول الكافی ۲: ۱۸۷ و ۱۸۸.

۴- ۴. فی المصدر: تستغیث من شده ما یجد.

إِلَّا لَعَنَهُ فَيَقَعُ خَاسِئاً حَسِيراً مَدْحُوراً(۱).

**[ترجمه]الکافی:ابو المغرا می گوید شنیدم اما علی علیه السّلام می فرماید چیزی برای شیطان و لشکرهایش جانگدازتر نیست از اینکه برادران دینی برای خدا یک دیگر را دیدار کنند. و فرمود: چنانچه دو مؤمن با هم دیدار کنند و خدا را یاد کنند و فضل ما خاندان را، در چهره ابلیس تیکه گوشتی نماند جز اینکه بترکد تا آنجا که جانش از سختی دردی که کشد به فغان آید، و فرشته های آسمان و دربانان بهشت آن را دریابند و او را لعنت کنند تا جائیکه هیچ فرشته مقربی نماند جزاینکه لعنش کند تا رانده و خسته و در افسوس بماند - . اصول الکافی ۲ : ۱۸۸ - .

**[ترجمه]

بيان

فی القاموس نکی العدو فیه نکایه قتل و جرح و القرحه نکاها أی قشرها قبل أن تبرأ فندیت و قال خدد لحمه و تخدد هزل و نقص و قال خسأ الکلب طرده و الحسیر الکال و المتلهف و المعیی و الدحر الطرد و الإبعاد و الدفع.

**[ترجمه]فی القاموس نکی العدو فیه نکایه قتل و جرح و القرحه نکاها أی قشرها قبل أن تبرأ فندیت و قال خدد لحمه و تخدد هزل و نقص و قال خسأ الکلب طرده و الحسیر الکال و المتلهف و المعیی و الدحر الطرد و الإبعاد و الدفع.

**[ترجمه]

«۱۳۲»

الْكَافِی، عَنِ الْعِدَّهِ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ بَكْرٍ عَنْ زَكَرِيَّا الْمُؤْمِنِ عَمَّنْ حَدَّثَهُ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: اطْوُوا ثِيَابَكُمْ بِاللَّيْلِ فَإِنَّهَا إِذَا كَانَتْ مَنْشُورَهً لَبِسَهَا الشَّيْطَانُ (۲).

**[ترجمه]الکافی: امام جعفر صادق علیه السّلام می فرماید: جامه هاتان را در شب تا کنید که اگر باز بمانند شیطان آن ها را بپوشد - . اصول الکافی ۲ : ۳۰۸ - .

**[ترجمه]

«۱۳۳»

وَ مِنْهُ، عَنِ الْعِدَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِیِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ فَضَالَهَ عَنْ دَاوُدَ بْنِ فَرْقَدٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ الْمَلَائِكَهَ كَانُوا يَحْسَبُونَ أَنَّ إِبْلِيسَ مِنْهُمْ وَ كَانَ فِی عِلْمِ اللَّهِ أَنَّهُ لَيْسَ مِنْهُمْ فَاسْتَخْرَجَ مَا فِی نَفْسِهِ بِالْحَمِيَّهِ وَ الْغَضَبِ فَقَالَ خَلَقْتَنِی مِنْ نارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ (۳).

**[ترجمه]الکافی: امام جعفر صادق علیه السّلام می فرماید: فرشته ها می پنداشتند ابلیس از آن ها است، حال آن که در علم خدا از آن ها نبود و آنچه از تعصب و خشم در درون او بود، برملا ساخت تا گفت:« مرا از آتش آفریدی و او را از گِل» - . اصول الکافی ۲ : ۳۰۸ - .

**[ترجمه]

«۱۳۴»

وَ مِنْهُ، عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی بْنِ عُبَیْدٍ عَنْ یُونُسَ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: بَیْنَمَا مُوسَی علیه السلام جَالِسٌ إِذْ أَقْبَلَ إِبْلِیسُ وَ عَلَیْهِ بُرْنُسٌ ذُو أَلْوَانٍ فَلَمَّا دَنَا مِنْ مُوسَی خَلَعَ الْبُرْنُسَ وَ قَامَ إِلَی مُوسَی فَسَلَّمَ عَلَیْهِ فَقَالَ لَهُ مُوسَی مَنْ أَنْتَ قَالَ أَنَا إِبْلِیسُ قَالَ أَنْتَ فَلَا قَرَّبَ اللَّهُ دَارَکَ قَالَ إِنِّی إِنَّمَا جِئْتُ لِأُسَلِّمَ عَلَیْکَ لِمَکَانِکَ مِنَ اللَّهِ قَالَ فَقَالَ لَهُ مُوسَی فَمَا هَذَا الْبُرْنُسُ قَالَ بِهِ أَخْتَطِفُ قُلُوبَ بَنِی آدَمَ فَقَالَ لَهُ مُوسَی فَأَخْبِرْنِی عَنِ الذَّنْبِ الَّذِی إِذَا أَذْنَبَهُ ابْنُ آدَمَ اسْتَحْوَذْتَ (۴)

عَلَیْهِ قَالَ إِذَا أَعْجَبَتْهُ نَفْسُهُ وَ اسْتَکْثَرَ عَمَلَهُ وَ صَغُرَ فِی عَیْنَیْهِ ذَنْبُهُ (۵).

ص: ۲۵۹

۱- ۱. الأصول ۲: ۱۸۸.

۲- ۲. الکافی ۶: ۴۸۰ فیه:[لبسها الشیطان باللیل] أقول: لعل المراد بالشیطان فی أمثال ذلک الموضع هو معنی آخر غیر ما هو المشهور، و تناسب الحکم و الموضوع فی أمثال المقام هو معنی یشبه ما یقال فی زماننا بالمیکروبات و الذرات المضره.

۳- ۳. أصول الکافی ۲: ۳۰۸.

۴- ۴. خطفه: استلبه بسرعه. و استحوذ علیه: غلبه.

۵- ۵. أصول الکافی ۲: ۳۱۴.

**[ترجمه]الکافی: امام جعفر صادق علیه السّلام می فرماید رسول خدا فرمودند در این میانه که موسی علیه السّلام نشسته بود ابلیس نزد او آمد و کلاه بلندی به سر داشت آن را برداشت و نزدیک موسی آمد و به او سلام داد، موسی به او گفت تو کیستی؟ گفت: ابلیس، فرمود: خدا دورت گرداند، این کلاه دراز برای چیست؟ گفت: با آن دلهای بنی آدم را بربایم، فرمودش بگو کدام گناه است که چون آدمیزاد بکند بر او چیره گردی؟ گفت اینکه خود بین باشد و کردار خود را بسیار شمارد و گناهش را دستِ کم گیرد - . اصول کافی ۲ : ۳۱۴ - .

**[ترجمه]

«۱۳۵»

وَ مِنْهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ یَحْیَی الْخَزَّازِ عَنْ غِیَاثِ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ الشَّیْطَانَ یُدَبِّرُ ابْنَ آدَمَ فِی کُلِّ شَیْ ءٍ فَإِذَا أَعْیَاهُ جَثَمَ لَهُ عِنْدَ الْمَالِ فَأَخَذَ بِرَقَبَتِهِ (۱).

**[ترجمه]الکافی: امام جعفر صادق علیه السّلام می فرماید که: شیطان برای آدمیزاده در هر چیزی زمینه سازی کند و اگر او را ناتوان ساخت و گمراه نشد در مال دنیا سر راه او را گیرد و به گردن او بچسبد - . اصول الکافی ۲ : ۳۱۵ - .

**[ترجمه]

بیان

جثم الإنسان و الطائر لزم مکانه فلم یبرح أو وقع علی صدره.

**[ترجمه]جثم الإنسان و الطائر لزم مکانه فلم یبرح أو وقع علی صدره.

**[ترجمه]

«۱۳۶»

الْکَافِی، عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ عَنِ النَّوْفَلِیِّ عَنِ السَّکُونِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: یَقُولُ إِبْلِیسُ لِجُنُودِهِ أَلْقُوا بَیْنَهُمُ الْحَسَدَ وَ الْبَغْیَ فَإِنَّهُمَا یَعْدِلَانِ (۲)

عِنْدَ اللَّهِ الشِّرْکَ (۳).

**[ترجمه]الکافی: امام جعفر صادق علیه السّلام می فرماید که: ابلیس به سپاهیانش گوید: میان آنان حسد و ستمکاری در افکنید که این دو نزد خدا با بت پرستی برابر باشند - . اصول الکافی ۲ : ۳۲۷ - .

**[ترجمه]

«۱۳۷»

وَ مِنْهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْخَطَّابِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مَيْمُونٍ عَنْ عِيسَى بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ جَدِّهِ قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: بَيْتُ الشَّيْطَانِ مِنْ بُيُوتِكُمْ بُيُوتُ الْعَنْكَبُوتِ (۴).

**[ترجمه]الكافى: رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله مى فرمايد كه: خانه شيطان در خانه شما همان خانه عنكبوت است - . الكافى ۶ : ۵۳۲ - .

**[ترجمه]

«۱۳۸»

وَ مِنْهُ، عَنِ الْعِدَّةِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عِيسَى عَنْ سَمَاعَةَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنْ إِغْلَاقِ الْأَبْوَابِ وَ إِيكَاءِ الْأَوَانِي وَ إِطْفَاءِ السِّرَاجِ فَقَالَ أَغْلِقْ بَابَكَ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ (۵)

لَا يَكْشِفُ مُخَمَّراً يَعْنِي مُغَطًّى (۶).

ص: ۲۶۰

۱- ۱. أصول الكافى ۲: ۳۱۵.

۲- ۲. أى فى الاخراج من الدين و العقوبه و التأثير فى فساد نظام العالم، اذا كثر المفاسد التى نشأت فى العالم من مخالفه الأنبياء و الأوصياء عليهم السلام و ترك طاعتهم و شيوع المعاصى انما نشأت من هذين الخصلتين.

۳- ۳. أصول الكافى ۲: ۳۲۷.

۴- ۴. الكافى ۶: ۵۳۲.

۵- ۵. فى المصدر: فان الشيطان لا يفتح بابا، و اطف السراج من الفويسقه و هى الفاره لا تحرق بيتك، و أوك الاناء، و روى أن الشيطان لا يكشف مخمرا يعنى مغطى.

۶- ۶. الكافى ۶: ۵۳۲ و فيه: عن عده من أصحابنا عن سهل بن زياد عن علىّ بن أسباط عن عمه يعقوب بن سالم رفعه قال: قال أمير المؤمنين عليه السّلام: لا تؤووا التراب خلف الباب فانه مأوى الشياطين. الكافى ۶: ۵۳۱.

**[ترجمه]الکافی: سماعه می گوید از امام جعفر صادق علیه السّلام درباره بستن درها، و پوشیدن روی ظرفها و خاموش کردن چراغ پرسیدم، فرمود: درِ خآن هات را ببند زیرا شیطان - . در مصدر چنین است، زیرا شیطان در را باز نکند، و چراغ را از خطر موش خاموش کن که مبادا خآن هات را بسوزاند، و در ظرف را ببند، و روایت است که شیطان چیز در بسته را باز نکند. - چیزِ در پوشیده را باز نکند - . الکافی ۶ : ۵۳۲ - .

**[ترجمه]

«۱۳۹»

وَ مِنْهُ، عَنِ الْعِدَّهِ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِی مُحَمَّدِ بْنِ نَصْرٍ عَنْ صَفْوَانَ عَنِ الْعَلَاءِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَحَدِهِمَا أَنَّهُ قَالَ: لَا تَشْرَبْ وَ أَنْتَ قَائِمٌ وَ لَا تَبُلْ فِی مَاءٍ نَقِيعٍ وَ لَا تَطُفْ بِقَبْرٍ وَ لَا تَخْلُ فِی بَيْتٍ وَحْدَكَ وَ لَا تَمْشِ بِنَعْلٍ وَاحِدَهٍ(۱)

فَإِنَّ الشَّيْطَانَ أَسْرَعَ مَا يَكُونُ إِلَی الْعَبْدِ إِذَا كَانَ عَلَی بَعْضِ هَذِهِ الْأَحْوَالِ وَ قَالَ إِنَّهُ مَا أَصَابَ أَحَداً شَیْ ءٌ عَلَی هَذِهِ الْحَالِ فَكَادَ أَنْ يُفَارِقَهُ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَ (۲).

**[ترجمه]الکافی: محمّد بن مسلم از یکی دو تا از ائمه علیهم السّلام روایت می کند که فرمود: درحالت ایستاده آب ننوش، در آب را کد نشاش، اطراف قبر دور نزن، در خانه تنها نمان، با یک لنگ کفش راه نرو زیرا شیطان در هر یک از این حالات به سوی بنده خدا بشتابد. و فرمود: در یکی از این احوال دردی به کسی نرسد و از او به آسانی جدا شود مگر آنکه خداوند عزّ و جلّ خواهد - . الکافی ۶ : ۵۳۴ - .

**[ترجمه]

بیان

لا تطف بقبر کان المعنی لا تتغوط علیه قال فی النهایه الطوف الحدث من الطعام و منه الحدیث نهی عن محدثین علی طوفهما أی عند الغائط و فی القاموس الطوف الغائط و طاف ذهب لیتغوط کاطاف علی افتعل.

**[ترجمه]مقصود از اینکه گرد قبر مگرد این است که بر آن تغوط مکن و از نهایه و قاموس برای آن نمونه آورده است.

**[ترجمه]

«۱۴۰»

الْكَافِی، عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِيرَهِ عَنِ السَّكُونِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام: أَنَّ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله قَالَ لِأَصْحَابِهِ أَ لَا أُخْبِرُكُمْ بِشَیْ ءٍ إِنْ أَنْتُمْ فَعَلْتُمُوهُ تَبَاعَدَ الشَّيْطَانُ مِنْكُمْ كَمَا تَبَاعَدَ الْمَشْرِقُ مِنَ الْمَغْرِبِ قَالُوا بَلَی قَالَ الصَّوْمُ يُسَوِّدُ وَجْهَهُ وَ الصَّدَقَهُ تَكْسِرُ ظَهْرَهُ وَ الْحُبُّ فِی اللَّهِ وَ الْمُوَازَرَهُ عَلَی الْعَمَلِ الصَّالِحِ يَقْطَعُ دَابِرَهُ وَ الِاسْتِغْفَارُ يَقْطَعُ

وَتِینَهُ (۳).

**[ترجمه]الکافی: پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلم که به اصحابش فرمود: آیا من شما را خبر ندهم از چیزی که اگر انجام دهید شیطان به فاصله مغرب تا مشرق از شما دور شود؟ گفتند:، چرا یا رسول اللّه، فرمود: روزه روز شیطان را سیاه کند، صدقه پشتش را بشکند، دوستی در راه خدا و همدستی در کار خوب دنباله اش را ببرد، استغفار رگ دلش را پاره کند - . الکافی ۴ : ۶۲ - .

**[ترجمه]

بیان

فی النهایه یقطع دابرهم أی جمیعهم حتی لا یبقی منهم أحد و دابر القوم آخر من یبقی منهم و یجی ء فی آخرهم و قال الوتین عرق فی القلب إذا قطع مات صاحبه.

**[ترجمه]فی النهایه یقطع دابرهم أی جمیعهم حتی لا یبقی منهم أحد و دابر القوم آخر من یبقی منهم و یجی ء فی آخرهم و قال الوتین عرق فی القلب إذا قطع مات صاحبه.

**[ترجمه]

«۱۴۱»

الْکَافِی، عَنِ الْعِدَّهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ سَعِیدٍ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ عُلْوَانَ عَنْ عَمْرِو بْنِ شِمْرٍ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِذَا طَلَعَ هِلَالُ شَهْرِ رَمَضَانَ غُلَّتْ مَرَدَهُ الشَّیَاطِینِ (۴).

۱- ۱. فی المصدر: فی نعل واحد.

۲- ۲. الکافی ۶: ۵۳۴. أقول: و فی هذا الباب روایات اخری لم یذکرها المصنّف راجعه.

۳- ۳. الکافی ۴: ۶۲ ذیله: و لکل شی ء زکاه و زکاه الأبدان الصیام.

۴- ۴. الکافی ۴: ۶۷ فیه:[قال: کان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله یقبل بوجهه الی الناس فیقول: یا معشر الناس إذا طلع] و للحدیث ذیل یأتی فی کتاب الصیام.

**[ترجمه]الکافی: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله می فرماید: چون هلال ماه رمضان طلوع کند شیاطین بد نهاد در بند شوند - . الکافی ۴ : ۶۷ - .

**[ترجمه]

«۱۴۲»

وَ مِنْهُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ جَمِيلٍ قَالَ: كَانَ الطَّيَّارُ يَقُولُ لِي إِبْلِيسُ لَيْسَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ وَ إِنَّمَا أُمِرَتِ الْمَلَائِكَةُ بِالسُّجُودِ لِآدَمَ علیه السلام فَقَالَ إِبْلِيسُ لَا أَسْجُدُ فَمَا لِإِبْلِيسَ يَعْصِي حِينَ لَمْ يَسْجُدْ وَ لَيْسَ هُوَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ قَالَ فَدَخَلْتُ أَنَا وَ هُوَ عَلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ فَأَحْسَنَ وَ اللَّهِ فِي الْمَسْأَلَةِ فَقَالَ جُعِلْتُ فِدَاكَ أَ رَأَيْتَ مَا نَدَبَ اللَّهُ إِلَيْهِ الْمُؤْمِنِينَ مِنْ قَوْلِهِ يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَ دَخَلَ فِي ذَلِكَ الْمُنَافِقُونَ مَعَهُمْ قَالَ نَعَمْ وَ الضُّلَّالُ وَ كُلُّ مَنْ أَقَرَّ بِالدَّعْوَةِ الظَّاهِرَةِ وَ كَانَ إِبْلِيسُ مِمَّنْ أَقَرَّ بِالدَّعْوَةِ الظَّاهِرَةِ مَعَهُمْ (۱).

**[ترجمه]الکافی: جمیل نقل می کند که طیّار به من می گفت: ابلیس از فرشته ها نیست و جز این نیست که تنها فرشته ها به سجده بر آدم علیه السّلام فرمان داده شدند و ابلیس گفت: سجده نکنم. چرا ابلیس با اینکه فرشته نبوده به سبب عدم سجده گناه کار به شمار آید؟ می گوید من و او نزد امام جعفر صادق علیه السّلام رفتیم، به خدا که چه خوب احوالپرسی کرد و او گفت: قربانت بگو آنچه را خداوند مؤمنان را با آن مورد خطاب قرار داده «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا» منافقان را هم شامل می شود؟ فرمود: آری، گمراهان و هر کس در ظاهر دعوت اسلام را پذیرفته است را نیز در بر می گیرد، و ابلیس هم در پذیرش دعوت ظاهری با آن ها بود - . اصول کافی ۲ :۴۱۲ - .

**[ترجمه]

«۱۴۳»

وَ مِنْهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ وَ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ حَنَانِ بْنِ سَدِيرٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام يَقُولُ: قَالَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله لِعَلِيٍّ علیه السلام إِيَّاكَ أَنْ تَرْكَبَ مِيثَرَةً حَمْرَاءَ فَإِنَّهَا مِيثَرَةُ إِبْلِيسَ (۲).

**[ترجمه]الکافی: پیامبر صلّی اللّه علیه و آله به علی علیه السّلام فرمود: مباد بر زین سرخ سوار شوی که از آن ابلیس است - . الکافی ۵ : ۵۴۱ - .

**[ترجمه]

بیان

فی النهایه فیه أنه نهی عن میثره الأرجوان المیثره بالکسر مفعله من الوثاره یقال وثر وثاره فهو وثیر أی وطی ء لین و هی من

مراکب العجم تعمل من حریر أو دیباج یحشی بقطن أو صوف یجعلها الراکب تحته علی الرحال.

**[ترجمه]فی النهـایه فیه أنه نهی عن میثره الأرجوان المیثره بالکسـر مفعله من الوثاره یقال وثر وثاره فهو وثیر أی وطی ء لین و هی من مراکب العجم تعمل من حریر أو دیباج یحشی بقطن أو صوف یجعلها الراکب تحته علی الرحال.

**[ترجمه]

«۱۴۴»

التَّهْذِیبُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیِّ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَیْنِ عَنْ صَفْوَانَ عَنِ الْعَلَاءِ عَنْ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: لَیْسَ مِنْ عَبْدٍ إِلَّا وَ یُوقَظُ فِی کُلِّ لَیْلَهٍ

ص: ۲۶۲

۱- ۱. أصول الکافی ۲: ۴۱۲ أقول: و رواه الکلینی فی کتـاب الروضه: ۲۷۴ بنحو آخر ذکره بإسـناده عن ابی علی الأشعریّ عن محمّـد بن عبـد الجبار عن علیّ بن حدید عن جمیل بن دراج قال: سألت أبا عبد اللّه علیه السّـلام عن إبلیس أ کان من الملائکه أم کان یلی شیئا من أمر السماء؟ فقال: لم یکن من الملائکه و لم یکن یلی شیئا من امر السماء و لا کرامه، فأتیت الطیار فاخبرته بمـا سـمعت فـانکره و قـال: و کیف لاـ یکون من الملائکه و اللّه عزّ و جلّ یقول: « وَ إِذْ قُلْنا لِلْمَلائِکَهِ اسْـجُدُوا لِآدَمَ فَسَـجَدُوا إِلَّا إِبْلِیسَ»*؟ فـدخل علیه الطیار فسأله و انا عنـده فقال له: جعلت فـداک رأیت قوله عزّ و جلّ:« یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا»* فی غیر مکان من مخاطبه المؤمنین أ یدخل فی هذا المنافقون؟ قال: نعم یدخل فی هذا المنافقون و الضلال و کل من اقر بالدعوه الظاهره.
۲- ۲. الکافی ۶: ۵۴۱.

مَرَّةً أَوْ مَرَّتَيْنِ أَوْ مِرَاراً فَإِنْ قَامَ كَانَ ذَلِكَ وَ إِلَّا فَحَّجَ الشَّيْطَانُ فَبَالَ فِي أُذُنِهِ أَ وَ لَا يَرَى أَحَدُكُمْ أَنَّهُ إِذَا قَامَ وَ لَمْ يَكُنْ ذَلِكَ مِنْهُ قَامَ وَ هُوَ مُتَخَثِّرٌ ثَقِيلٌ كَسْلَانُ (۱).

**[ترجمه]التهذیب: از امام جعفر صادق علیه السّلام می فرماید که: هیچ بنده نیست جز در شب یک بار، دو بار و یا بیشتر بیدار شود اگر برخاست که کاری شده و اگر نه شیطان برابر گوشش لنگ گشاید و در آن بشاشد، مگر نه اینکه هر یک از شماها که چون از خواب برخیزد و شب بیدار نشده باشد، وارفته و سنگین و تنبل باشد.

**[ترجمه]

توضیح

کأن بول الشیطان کنایه عن قوه استیلائه و غلبته علیه و إن احتمل الحقیقه أیضا قال فی النهایه فیه أنه بال قائما ففحج رجلیه أی فرقهما و باعد ما بینهما و الفحج تباعد ما بین الفخذین (۲)

و قال فیه من نام حتی أصبح فقد بال الشیطان فی أذنه قیل معناه سخر منه و ظهر علیه حتی نام عن طاعه الله کقول الشاعر: بال سهیل فی الفضیح ففسد أی لما کان الفضیح یفسد بطلوع سهیل کان ظهوره علیه مفسدا له، وَ فِي حَدِيثٍ آخَرَ عَنِ الْحَسَنِ مُرْسَلًا أَنَّ النَّبِيَّ صلی الله علیه و آله قَالَ: فَإِذَا نَامَ شَغَرَ الشَّيْطَانُ بِرِجْلِهِ فَبَالَ فِي أُذُنِهِ.

و حدیث ابن مسعود کفی بالرجل شرا أن یبول الشیطان فی أذنه و کل هذا علی سبیل المجاز و التمثیل انتهی (۳).

و قال الطیبی فیه تمثیل لتثاقل نومه و عدم تنبهه بصوت المؤذن بحال من بول فی أذنه و فسد حسه.

و قال النووی قال القاضی لا یبعد حمله علی ظاهره و خص الأذن لأنها حاسه الانتباه.

**[ترجمه]شاشیدن شیطان کنایه از تسلط او است و هرچند ممکن است حقیقت هم داشته باشد در نهایه آمده است: «او ایستاده شاشید و پاهایش را گشود» یعنی آن ها را باز کرد ومیان آن ها فاصله داد، و الفحج: یعنی فاصله میان دو ران - . النهایه ۳ : ۲۰۰ - ، و نیز آورده است که: هر کس تا صبح بخوابد شیطان در گوشش بشاشد، گفته شده: یعنی او را مسخر کرده و بر او چیره شده تا از اطاعت خدا باز ماند و به خواب فرو رود. و در حدیث دیگر روایت شده که پیغمبر فرمود: چون آدمی بخوابد شیطان پا گشاید برابر گوشش و در آن بشاشد، و در حدیثی از ابن مسعود آمده است که برای مرد همین بدبختی بس که شیطان در گوشش بشاشد، همه اینها بر سبیل مجاز و مثل آوردن است - . النهایه ۱ : ۱۱۹ - . پایان

طیبی گفته: کسی را که از آواز مؤذن بیدار نشده مثل زده به کسی که شیطان در گوشش شاشیده و کر شده، نووی از قاضی نقل کرده بسا که حقیقت باشد و گوشش مختص به این کار شده چون حسّ بیداری دارد.

**[ترجمه]

الْكَافِی، عَنْ عَلِیِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ صَالِحِ بْنِ أَبِی حَمَّادٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَکَمِ عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ لِإِبْلِیسَ عَوْناً یُقَالُ لَهُ تَمْرِیحٌ إِذَا جَاءَ اللَّیْلُ مَلَأَ مَا بَیْنَ الْخَافِقَیْنِ (۴).

ص: ۲۶۳

۱- ۱. تهذیب الأحکام ۲: ۳۳۴ و الحدیث مرویّ أیضا فی المحاسن: ۸۶ و فی من لا یحضره الفقیه.

۲- ۲. النهایه ۳: ۲۰۰.

۳- ۳. النهایه ۱: ۱۱۹.

۴- ۴. الروضه: ۲۳۲. قال المصنّف: ای لاضلال الناس و اضرارهم او للوساوس فی المنام کما رواه الصدوق رحمه اللّه فی امالیه عن أبیه بإسناده عن ابی جعفر علیه السّلام قال: سمعته یقول: ان لابلیس شیطانا یقال له: هزع یملا المشرق و المغرب فی کل لیله یأتی الناس فی المنام. و لعله هذا الخبر فسقط عنه بعض الکلمات فی المتن و السند و وقع فیه بعض التصحیف.

**[ترجمه]الکافی: امام جعفر صادق علیه السّلام می فرماید: ابلیس یاوری دارد به نام تمریخ چون شب آید میان خاور و باختر را پر کنند - . الروضه

: ۲۳۲ . مؤلف می گوید: برای گمراه کردن مردم و زیانرساندن بدآن ها یا برای وسوسه کردن در خواب . - .

**[ترجمه]

«۱۴۶»

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِیِّ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُوسَی بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام قَالَ: قِیلَ لِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَا رَسُولَ اللَّهِ مَا الَّذِی یُبَاعِدُ الشَّیْطَانَ مِنَّا قَالَ الصَّوْمُ لِلَّهِ یُسَوِّدُ وَجْهَهُ وَ الصَّدَقَهُ تَکْسِرُ ظَهْرَهُ وَ الْحُبُّ فِی اللَّهِ تَعَالَی وَ الْمُوَاظَبَهُ عَلَی الْعَمَلِ الصَّالِحِ یَقْطَعُ دَابِرَهُ وَ الِاسْتِغْفَارُ یَقْطَعُ وَتِینَهُ (۱).

**[ترجمه]نوادر الراوندی: امام علی علیه السّلام می فرماید که به رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلم گفتند: یا رسول اللّه چه چیز شیطان را از ما دور کند؟ فرمود: روزه برای خدا رویش را سیاه کند، صدقه پشتش را بشکند، دوستی در راه خدا و مواظبت بر کار خوب دنباله اش را ببرد، استغفار رگ دلش را پاره کند - . نوادر الراوندی : ۱۹ - .

**[ترجمه]

«۱۴۷»

النهج، [نهج البلاغه] قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام: لَقَدْ سَمِعْتُ رَنَّهَ الشَّیْطَانِ حِینَ نَزَلَ الْوَحْیُ عَلَیْهِ صلی الله علیه و آله فَقُلْتُ یَا رَسُولَ اللَّهِ مَا هَذِهِ الرَّنَّهُ فَقَالَ هَذَا الشَّیْطَانُ قَدْ أَیِسَ مِنْ عِبَادَتِهِ إِنَّکَ تَسْمَعُ مَا أَسْمَعُ وَ تَرَی مَا أَرَی إِلَّا أَنَّکَ لَسْتَ بِنَبِیٍّ وَ لَکِنَّکَ وَزِیرٌ وَ إِنَّکَ لَعَلَی خَیْرٍ(۲).

**[ترجمه]نهج البلاغه: امیر المؤمنین علی علیه السّلام می فرماید: من شیون شیطان را هنگام نزول وحی بر پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلم شنیدم عرض کردم: ای پیغمبر خدا این چه ناله ای است؟ فرمود: این شیطان است از اینکه بنی آدم او را عبادت کنند مایوس شده، تو می شنوی آنچه را که من می شنوم، و می بینی آنچه را که من می بینم، مگر آنکه تو پیغمبر نیستی، و لکن تو وزیر منی و و تو بر خیر و نیکی هستی - . نهج البلاغه ۱ : ۴۱۷ - .

**[ترجمه]

«۱۴۸»

الْکَافِی، عَنْ عَلِیِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْعَبَّاسِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ مَنْصُورِ بْنِ یُونُسَ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قُلْتُ لَهُ فَإِذا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّیْطانِ الرَّجِیمِ إِنَّهُ لَیْسَ لَهُ سُلْطانٌ عَلَی الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَلی رَبِّهِمْ

يَتَوَكَّلُونَ (٣) فَقَالَ يَا أَبَا مُحَمَّدٍ يُسَلَّطُ وَ اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِ عَلَى بَدَنِهِ وَ لَا يُسَلَّطُ عَلَى دِينِهِ قَدْ سُلِّطَ عَلَى أَيُّوبَ عليه السلام فَشَوَّهَ خَلْقَهُ وَ لَمْ يُسَلَّطْ عَلَى دِينِهِ وَ قَدْ يُسَلَّطُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى أَبْدَانِهِمْ وَ لَا يُسَلَّطُ عَلَى دِينِهِمْ قُلْتُ لَهُ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ إِنَّما سُلْطانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَ الَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ قَالَ الَّذِينَ هُمْ بِاللَّهِ مُشْرِكُونَ يُسَلَّطُ عَلَى أَبْدَانِهِمْ وَ عَلَى أَدْيَانِهِمْ (۴).

تبيين: قد مر الكلام فى تفسير الآيه و لما كانت الاستعاذه الكامله ملزومه للإيمان الكامل بالله و قدرته و علمه و كماله و الإقرار بعجز نفسه و افتقاره فى جميع أموره إلى معونته تعالى و توكله فى كل أحواله عليه فلذا ذكر بعد الاستعاذه أنه ليس له

ص: ۲۶۴

۱- ۱. نوادر الراوندىّ: ۱۹.

۲- ۲. نهج البلاغه ۱: ۴۱۷.

۳- ۳. النحل: ۹۸- ۱۰۰.

۴- ۴. روضه الكافى: ۲۸۸ راجع المصدر فان اسناد الحديث فيه يخالفه و قد ذكر المصنّف الحديث ذيل الحديث ۱۲۱.

سلّطنه و استیلاء علی الذین آمنوا و علی ربهم یتوکلون فالمستعیذ به تعالی فی أمانه و حفظه إذا راعی شرائط الاستعاذه.

و قوله علیه السلام و لا یسلط علی دینه أی فی أصول عقائده أو الأعم منها و من الأعمال فإنه إذا کان علی حقیقه الإیمان و ارتکب بإغوائه بعض المعاصی فالله یوفقه للتوبه و الإنابه و یصیر ذلک سببا لمزید رفعته فی الإیمان و بعده عن وساوس الشیطان و یدل الخبر علی أن ضمیر به راجع إلی الرب کما هو الأظهر لا إلی الشیطان.

**[ترجمه]الکافی: ابو بصیر می گوید از امام جعفر صادق علیه السّلام پرسیدم از آیه « پس چون قرآن می خوانی از شیطانِ مطرود به خدا پناه بر، چرا که او را بر کسانی که ایمان آورده اند، و بر پروردگارشان توکل می کنند، تسلطی نیست. تسلط او فقط بر کسانی است که وی را به سرپرستی برمی گیرند، و بر کسانی که آن ها به او [خدا] شرک می ورزند - . النحل / ۹۸ - ۱۰۰ - ». فرمود: ای ابو محمّد به خدا سوگند که تنها بر تن مؤمنان تسلط دارد نه بر دینشان، و مسلط شد به ایوب و صورت او را زشت ساخت حال آن که بر دینش تسلط نیافت. به او گفتم: اینکه فرموده: همانا تسلط او بر کسانی است که دوستش دارند و به واسطه او مشرک شده اند، چگونه است؟ فرمود: آنان که به وسیله او مشرک شده اند بر تن و دینشان تسلط دارد - . روضه الکافی : ۲۸۸ - .

بیانی است: سخن پیرامون تفسیر آیه فوق گفته شد، و چون استعاذه کامل، مستلزم ایمان کامل به خدا و توانائی و علم و کمالش است و نیز اعتراف به عجز خود و نیازمندی به کمک خداوند متعال در همه کار و توکل به او و در هر حال، از این رو پس از استعاذه گفته او را تسلطی نیست بر کسانی که ایمان دارند، و بر پروردگار خود توکل نمایند، و کسی که به خدا پناه برد در امان و حفظ او است با رعایت شرایط استعاذه.

و اینکه فرموده بر دین او تسلط ندارد یعنی در اصول عقائد یا اعم از آن و نیز در اعمال او، وچنانچه کسی که ایمان حقیقی دارد و بسا باغواء شیطان در گناهی افتد خدا او را توفیق توبه دهد و درجه ایمانش بدان افزاید و از وساوس شیطان به دور شود.

**[ترجمه]

«۱۴۹»

الْکَافِی، عَنْ عِدَّهٍ مِنْ أَصْحَابِهِ عَنْ سَهْلِ بْنِ زِیَادٍ وَ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ جَمِیعاً عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ ابْنِ رِئَابٍ عَنْ أَبِی حَمْزَهَ الثُّمَالِیِّ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: إِنَّ هَذَا الْغَضَبَ جَمْرَهٌ مِنَ الشَّیْطَانِ تُوقَدُ فِی قَلْبِ ابْنِ آدَمَ وَ إِنَّ أَحَدَکُمْ إِذَا غَضِبَ احْمَرَّتْ عَیْنَاهُ وَ انْتَفَخَتْ أَوْدَاجُهُ وَ دَخَلَ الشَّیْطَانُ فِیهِ فَإِذَا خَافَ أَحَدُکُمْ ذَلِکَ مِنْ نَفْسِهِ فَلْیَلْزَمِ الْأَرْضَ فَإِنَّ رِجْزَ الشَّیْطَانِ لَیَذْهَبُ عَنْهُ عِنْدَ ذَلِکَ (۱).

**[ترجمه]الکافی: امام محمد باقرعلیه السّلام می فرماید که: این خشم جرقه ای است از جانب شیطان که در دل آدمیزاد برافروزد، چون یکی از شما خشم گیرد چشمش سرخ شود و رگهاش باد کند، و شیطان در او داخل شود، چون یکی از شما از این حالت بر خود بترسد به زمین بچسبد که بوسیله آن پلیدی شیطان از او دور شود - . اصول کافی ۲ :۳۰۴ و ۳۰۵ - .

**[ترجمه]

«۱۵۰»

حَیاهُ الْحَیَوَانِ، قَالَ وَهْبُ (۲)

بْنُ الْوَرْدِ: بَلَغَنَا أَنَّ إِبْلِیسَ تَمَثَّلَ لِیَحْیَی بْنِ زَکَرِیَّا علیه السلام فَقَالَ لَهُ أَنْصَحُکَ فَقَالَ لَا أُرِیدُ ذَلِکَ وَ لَکِنْ أَخْبِرْنِی عَنْ بَنِی آدَمَ فَقَالَ هُمْ عِنْدَنَا ثَلَاثَهُ أَصْنَافٍ صِنْفٌ مِنْهُمْ أَشَدُّ الْأَصْنَافِ عِنْدَنَا نُقْبِلُ عَلَی أَحَدِهِمْ حَتَّی نَفْتِنَهُ فِی دِینِهِ وَ نَسْتَمْکِنَ (۳) مِنْهُ فَیَفْزَعُ إِلَی الِاسْتِغْفَارِ وَ التَّوْبَهِ فَیُفْسِدُ عَلَیْنَا کُلَّ شَیْ ءٍ نُصِیبُهُ مِنْهُ ثُمَّ نَعُودُ إِلَیْهِ فَیَعُودُ إِلَی الِاسْتِغْفَارِ وَ التَّوْبَهِ فَلَا نَیْأَسُ مِنْهُ وَ لَا نَحْنُ نُدْرِکُ مِنْهُ حَاجَتَنَا فَنَحْنُ مَعَهُ فِی عَنَاءٍ وَ صِنْفٌ (۴) هُمْ فِی أَیْدِینَا بِمَنْزِلَهِ الْکُرَهِ فِی أَیْدِی صِبْیَانِکُمْ نَتَلَقَّفُهُمْ کَیْفَ شِئْنَا قَدْ کُفِینَا مَئُونَهَ أَنْفُسِهِمْ وَ صِنْفٌ مِنْهُمْ مِثْلُکَ مَعْصُومُونَ لَا نَقْدِرُ مِنْهُمْ عَلَی شَیْ ءٍ(۵).

ص: ۲۶۵

۱- ۱. أصول الکافی ۲: ۳۰۴ و ۳۰۵.

۲- ۲. فی المصدر: وهیب بن الورد.

۳- ۳. فی المصدر: و نتمکن منه.

۴- ۴. فی المصدر: و صنف منهم.

۵- ۵. حیاه الحیوان: باب الخاء الخشاش.

**[ترجمه]حیاه الحیوان: وهب بن ورد روایت می کند که به ما رسیده که شیطان بدر برابر یحیی بن زکریا علیه السّلام ظاهر شد و به او گفت به تو اندرز دهم فرمود: نصیحت تو را نمی خواهم، ولی از آدمیزاد به من گزارش بده گفت: آنان نزد ما سه دسته اند: یکی دسته از آن ها از همه سخت ترند، به یکی از آن ها رو آوریم و او را به گناهی کشیم و او به استغفار پناه برد و توبه کند و همه کار ما را تباه سازد، باز به سراغ او برگردیم و او هم به استغفار و توبه برگردد، نه از او نومید شویم و نه نیاز خود را از او بر آریم، و ما از دست او رنج کشیم. گروه دیگر نزد ما، چون گوی اند در دست کودکان شما، به هر جور خواهیم آن ها را بچرخانیم و رنجی برای ما ندارند، و دسته ای از آن ها همانند تو معصومند که ما هیچ اثری در آن ها نداریم - . حیاه الحیوان : باب خاء الخشاش - .

**[ترجمه]

«۱۵۱»

الْمُتَهَجِّدُ، عَنْ جَمَاعَهٍ عَنْ أَبِی الْمُفَضَّلِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحُسَیْنِ الْعَلَوِیِ (۱) عَنْ عَبْدِ الْعَظِیمِ الْحَسَنِیِّ: أَنَّ أَبَا جَعْفَرٍ مُحَمَّدَ بْنَ عَلِیٍّ علیهما السلام کَتَبَ هَذِهِ الْعُوذَهَ لِابْنِهِ أَبِی الْحَسَنِ علیه السلام وَ سَاقَ الدُّعَاءَ الطَّوِیلَ إِلَی قَوْلِهِ أَمْتَنِعُ مِنْ شَیَاطِینِ الْإِنْسِ وَ الْجِنِّ وَ مِنْ رَجِلِهِمْ وَ خَیْلِهِمْ وَ رَكْضِهِمْ وَ عَطْفِهِمْ وَ رَجْعَتِهِمْ وَ كَیْدِهِمْ وَ شَرِّهِمْ وَ شَرِّ مَا یَأْتُونَ بِهِ تَحْتَ اللَّیْلِ وَ تَحْتَ النَّهَارِ مِنَ الْبُعْدِ وَ الْقُرْبِ وَ مِنْ شَرِّ الْغَائِبِ وَ الْحَاضِرِ إِلَی قَوْلِهِ وَ مِنْ شَرِّ الدَّنَاهِشِ وَ الْحِسِّ وَ اللَّمْسِ وَ اللُّبْسِ (۲) وَ مِنْ عَیْنِ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ (۳) وَ مِنْ شَرِّ كُلِّ صُورَهٍ وَ خَیَالٍ أَوْ بَیَاضٍ أَوْ سَوَادٍ أَوْ مِثَالٍ (۴)

أَوْ مُعَاهَدٍ أَوْ غَیْرِ مُعَاهَدٍ مِمَّنْ یَسْكُنُ (۵)

الْهَوَاءَ وَ السَّحَابَ وَ الظُّلُمَاتِ وَ النُّورَ وَ الظِّلَّ وَ الْحَرُورَ وَ الْبَرَّ وَ الْبُحُورَ وَ السَّهْلَ وَ الْوُعُورَ وَ الْخَرَابَ وَ الْعُمْرَانَ وَ الْآكَامَ وَ الْآجَامَ وَ الْمَغَایِضَ وَ الْكَنَائِسَ وَ النَّوَاوِیسَ وَ الْفَلَوَاتِ وَ الْجَبَّانَاتِ مِنَ الصَّادِرِینَ وَ الْوَارِدِینَ مِمَّنْ یَبْدُو بِاللَّیْلِ وَ یَنْتَشِرُ(۶)

بِالنَّهَارِ وَ بِالْعَشِیِّ وَ الْإِبْكَارِ وَ الْغُدُوِّ وَ الْآصَالِ وَ الْمُرِیبِینَ وَ الْأَسَامِرَهِ وَ الْأَفَاتِرَهِ(۷)

وَ ابْنِ فِطْرَهٍ(۸) وَ الْفَرَاعِنَهِ وَ الْأَبَالِسَهِ وَ مِنْ جُنُودِهِمْ وَ أَزْوَاجِهِمْ وَ عَشَائِرِهِمْ وَ قَبَائِلِهِمْ وَ مِنْ هَمْزِهِمْ وَ

لَمْزِهِمْ وَ نَفْثِهِمْ وَ وِقَاعِهِمْ وَ أَخْذِهِمْ وَ سِحْرِهِمْ وَ ضَرْبِهِمْ وَ عَیْنِهِمْ (۹) وَ لَمْحِهِمْ وَ احْتِیَالِهِمْ وَ إِخْلَافِهِمْ (۱۰) وَ مِنْ شَرِّ كُلِّ ذِی شَرٍّ مِنَ السَّحَرَهِ وَ الْغِیلَانِ وَ أُمِّ الصِّبْیَانِ

۱- ۱. فی المصدر: قال حدّثنا ابی قال: حدّثنی عبد العظیم.

۲- ۲. الموجود فی المصدر:[اللمس] فقط، و جعل[اللبس] فی هامش الكتاب بدله.

۳- ۳. اسقط المصنّف هنا جمله و هی: و بالاسم الذی اهتز به عرش بلقیس، و اعید دینی و نفسی و جمیع ما تحوطه عنایتی.

۴- ۴. فى هامش المصدر: تمثال خ.

۵- ۵. فى هامش المصدر: سكن خ.

۶- ۶. فى المصدر:[ينشر] و فى هامشه: ينتشر خ.

۷- ۷. فى المصدر:[و الافاتنه] و فى هامشه: و الافاتره.

۸- ۸. هكذا فى المطبوع، و النسخه المخطوطه و المصدر خاليتان عنه، و الظاهر أنّه من زياده النسّاخ.

۹- ۹. فى المصدر:[و عبثهم] و فى هامشه: و عينهم خ.

۱۰- ۱۰. فى المصدر:[و اخلافهم] و فى هامشه: و اخلاقهم خ.

وَ مَا وَلَدُوا(۱)

وَ مَا وَرَدُوا إِلَى آخِرِ الدُّعَاءِ(۲).

**[ترجمه]المتهجد :عبـد العظيم حسـنی روايت می كنـد كه امام محمـد التقی جواد عليه السّـلام برای فرزندش امام رضا عليه السّلام دعايی طولانی نوشت و آن را ادامه تا جائی كه می فرمايد: به عزّت و قدرت خدا از اهريمنان انس و جن، پياده و سواره و خزنـدگانشان، از چشم داشت و مكر و شـرّشان و شـرّ آن چه در سـايه شب و روز از دور و نزديـك آينـد و از شـرّ حاضـر و غـايب، شاهـد، زائر، زنـده و مرده، و از شـرّ عـام و خـاص و از شـرّ نفس خـويش و وسـوسه اش و از شـرّ نوع خـاص از جنّيـان (دناهش) و از حس و لمس و لبس آن ها و از چشم زخم جنّ و انس، خويشتن را پاس می دارم. و از شرّ هر صورت و خيال يا سفيـد و سـياه يـا نمونه و هم پيمان و ناپيمان از آنان كه در هوا و ابر و ظلمات و نور و سايه و سوزان و دشت و دريا و هموار و درّه هـا و ويران و آبادان و تپه ها و نيزارها و آبگيرها و معابـد يهود و گورسـتان ترسايان، و بيابان ها و ميـدان ها جا دارنـد، از آينـده و رونـده از آن ها كه در شب پديـدار شوند و در روز و در شام و بام و چاشت و پسـين پراكنده شوند و آنان كه تهمت آورند و داسـتان گويان شب و از ناز و كرشمه كنان و از ابن فطر كه ماری است بد و از فرعونها، و ابليس ها و از لشكرهايشان و همسـرهايشان و تيره و تبارشان و از بدگوئيشان و اشاره هايشان و دمشان و جماع گرشان و گرفتن و جادو زدن و چشم زخم آنان و از چشـمك و نيرنگ و سوگنـدشان، و از بـدی هر بـدكار از جادوگران و غولان و ام صبيان و آنچه زايند و آنچه پيش آورند تا آخر دعاء - . مصباح المجتهد : ۳۴۰ و ۳۴۱ - .

**[ترجمه]

توضيح

قـال الكفعمی رحمه الله الـدناهش جنس من أجناس الجن و الحس الصوت الخفی و برد يحرق الكلاء و القتل و التمثال الصوره و المعاهـد الـذی حصل منه الأمان و الآكام جمع أكمه و هی الرابيه و الآجام جمع أجمه و هی منبت الشـجر و القصب الملتف و المغايض جمع مغيضه و هی الأجمه و كنائس اليهود معروفه.

و النواويس مقابر النصاری و المريبين الذين يأتون بالريبه و التهمه و الأسامره الذين يتحدثون بالليل و الأفاتره الأبالسه و ابن فطره حيه خبيثه.

و الفراعنه العتاه و الأبالسه هم الشـياطين و هم ذكور و إناث يتوالدون و لا يموتون و يخلدون فی الدنيا كما خلد إبليس و إبليس هو أبو الجن و الجن ذكور و إناث و يتوالدون و يموتون و أما الجان فهو أبو الجن و قيل هو إبليس و قيل إنه مسخ الجن كما أن القرده و الخنـازير مسـخ الإنـس و الكـل خلقوا قبل آدم عليه السـلام و العرب تنزل الجن مراتب فإذا ذكروا الجنس قالوا جن فإن أرادوا أنه يسـكن مع النـاس قـالوا عامر و الجمع عمار فإن كانوا ممن يتعرض للصبيان قالوا أرواح فإن خبث فهو شـيطان فإن زاد علی ذلك قالوا مارد فإن زاد علی القوه قالوا عفريت

وَ رُوِيَ أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله قَالَ: خَلَقَ اللَّهُ الْجِنَّ خَمْسَةَ أَصْنَافٍ صِنْفٌ كَالرِّيحِ فِي الْهَوَاءِ وَ صِنْفٌ حَيَّاتٌ وَ صِنْفٌ عَقَارِبُ

وَ صِنْفٌ حَشَرَاتُ الْأَرْضِ وَ صِنْفٌ كَبَنِي آدَمَ عَلَيْهِمُ الْحِسَابُ وَ الْعِقَابُ.

و الغيلان سحره الجن و أم الصبيان ريح تعرض لهم.

**[ترجمه]كفعمى رحمه الله گفته: ابالسه ديوانند كه نر و ماده اند زايش دارند و مردن ندارند و چون ابليس در دنيا باقى بمانند، و ابليس پدر جنيان است، و جن ها نر و ماده دارند و بزايند و بميرند و جانّ پدر پريان است و گفته اند همان ابليس است و گفتند ابليس جن مسخ شده اى است چنانچه ميمون و خوك مسخ شده ى آدمى اند و همه اين ها پيش از آدم عليه السّلام آفريده شدند و عرب براى جن مراتبى معتقد است، جنس آن را جن مى گويند، و آنان كه همراه مردم جا دارند عامر خوانند كه جمعش عمار است، و اگر به كودكان تعرض كنند ارواح نامند و اگر بد باشد شيطان خوانند و اگر بدتر مارد وصف شود، و اگر پر نيرو باشد او را عفريت گويند. و از پيغمبر صلّى اللّٰه عليه و آله و سلم روايت شده است كه خدا جن را پنج دسته آفريده است: ۱- چون باد در هواء ۲- مارها ۳- كژدمها ۴- حشرات زمين، ۵- مانند آدميزاده كه حساب و عقاب دارند، غول جن جادوگر است و ام صبيان بادى كه آن ها را فرا گيرد.

**[ترجمه]

أقول

و سيأتى الدعاء بتمامه مشروحا فى كتاب الدعاء إن شاء الله.

**[ترجمه]به زودى همه اين دعا به همراه شرح در كتاب دعاء خواهد آمد، ان شاء اللّٰه .

**[ترجمه]

«۱۵۲»

الْفَقِيهُ، قَالَ قَالَ الصَّادِقُ عليه السلام: إِذَا تَغَوَّلَتْ بِكُمُ الْغُولُ فَأَذِّنُوا(۳).

**[ترجمه]الفقيه: امام جعفر صادق عليه السّلام مى فرمايد: چون غول زده شديد اذان بگوئيد - . من لا يحضره الفقيه ۱: ۱۹۵ - .

**[ترجمه]

«۱۵۳»

الْمَحَاسِنُ، عَنْ عُبَيْدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ الْمُغِيرَهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ (۴)

عَنْ سَلَّامٍ

۱- ۱. لم یذکر فی المصدر قوله: و ما ولدوا.

۲- ۲. مصباح المتهجد: ۳۴۰ و ۳۴۱.

۳- ۳. من لا یحضره الفقیه ۱. ۱۹۵ فیه: تغولت لکم.

۴- ۴. فی المصدر: سهل بن سنان.

الْمَدَائِنِيِّ عَنْ جَابِرٍ الْجُعْفِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عليه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: إِذَا تَغَوَّلَتْ بِكَمُ الْغِيلَانُ فَأَذِّنُوا بِأَذَانِ الصَّلَاهِ.

**[ترجمه]المحاسن: رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله مى فرمايد: كه چون غول زده شديداذان نماز را بگوئيد.

**[ترجمه]

بيان

قال الشهيد رحمه الله فى الذكرى

فِي الْجَعْفَرِيَّاتِ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله: إِذَا تَغَوَّلَتْ (۱) بِكُمُ الْغِيلَانُ فَأَذِّنُوا بِأَذَانِ الصَّلَاهِ(۲).

و رواه العامه و فسره الهروى بأن العرب تقول إن الغيلان فى الفلوات تراءى للناس تتغول تغولا أى تتلون تلونا فتضلهم عن الطريق و تهلكهم و روى فى الحديث لا غول و فيه إبطال لكلام العرب فيمكن أن يكون الأذان لدفع الخيال الذى يحصل فى الفلوات و إن لم تكن له حقيقه و فى مضمر سليمان الجعفرى سمعته يقول أذن فى بيتك فإنه يطرد الشيطان و يستحب من أجل الصبيان و هذا يمكن حمله على أذان الصلاه(۳).

و فى النهايه فيه لا غول و لا صفر الغول أحد الغيلان و هى جنس من الجن و الشياطين و كانت العرب تزعم أن الغول تتراءى للناس فتتغول تغولا أى تتلون تلونا فى صور شتى و تغولهم أى تضلهم عن الطريق و تهلكهم فنفاه النبى صلى الله عليه و آله و أبطله و قيل قوله لا غول ليس نفيا لعين الغول و وجوده و إنما فيه إبطال مزعم العرب و تلونه بالصور المختلفه و اغتياله فيكون المعنى بقوله و لا غول أنها لا تستطيع أن تضل أحدا و يشهد له الحديث الآخر لا غول و لكن السعالى السعالى سحره الجن أى و لكن فى الجن سحره لهم تلبيس و تخييل و منه الحديث إذا تغولت الغيلان فبادروا بالأذان أى ادفعوا شرها بذكر الله تعالى و هذا يدل على أنه لم يرد بنفيها عدمها.

**[ترجمه]شهيد رحمه الله در الذكرى پس از نقل اين روايت در جعفريات از رسول خدا صل الله عليه و آله روايت مى كند كه: چون غول زده شديداذان نماز را بگوييد - . المحاسن : ۴۹ - .

عامه نيز آن را روايت كرده اند و هروى آن را تفسير كرده كه عرب معتقدند غولها در بيابان ها بر مردم نمايان شوند و آن ها را گمراه كنند و نابود سازند و در حديث است كه «غول نيست» و اين ابطال سخن عرب است و بسا كه دستور اذان براى دفع خيالى باشد كه در بيابان آدمى به آن دچار شود گرچه حقيقتى ندارد. در روايتى از سليمان جعفرى است كه شنيدم مى فرمود: در خآن هات اذان بگو كه شيطان را دور كند و براى كودكان خوب است، و ممكن است مقصود اذان نماز باشد - . الذكرى : ۱۷۵ - .

در نهايه آمده: «لا غول و لا صفر» غول از جنس پرى و ديو است و عرب گمان مى كرد كه غول خود را به مردم مى نمايد و

به هر صورت و رنگ در می آید و آن ها را از راه خود به بی راهه می کشاند و نابود می کند که پیغمبر صل الله علیه وآله آن را نفی و ابطال کرد.

و گفته انـد: مقصود پیغمبر صلّی الله علیه و آله نبودنِ غول نیست بلکه منظور ابطال عقیـده عرب است مبنی بر اینکه جن رنگ به رنگ می شود و می رباید. بنابراین مقصود وی این است که نمی تواند کسـی را گمراه کند. حدیث دیگری گواه آن است که فرموده: غول نیست ولی سعالی هست، و سعالی پریان جادوگرند.

یعنی در میـان پریـان جـادوگرانی باشـند که اشـتباه افکن و خیال پردازنـد، و از آنست این حـدیث که چون غول ها خودنمائی کردنـد مبـادرت باذان کنیـد یعنی شـر آن ها را با ذکر خـدا از خود بگردانیـد، و این دلالت دارد که مراد از نفی آن نبودن آن نیست.

**[ترجمه]

«۱۵۴»

الشِّهَابُ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِنَّ الشَّيْطَانَ يَجْرِي مِنِ ابْنِ آدَمَ مَجْرَى الدَّمِ (۴)

ص: ۲۶۸

۱- ۱. فی المصدر: تغولت لکم.

۲- ۲. المحاسن: ۴۹.

۳- ۳. الذکری: ۱۷۵.

۴- ۴. لم نجـد الحـدیث فی النسـخه المطبوعه من الشـهاب المنضـمه مع کتاب البیان للشـهید و لیست عنـدی طبعه اخری و لعلّ النسخه کانت سقیمه.

الضَّوْءُ الشَّيْطَانُ فَيْعَالٌ مِنْ شَطَنَ إِذَا تَبَاعَدَ فَكَأَنَّهُ يَتَبَاعَدُ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ تَعَالَى وَ قِيلَ إِنَّهُ فَعْلَانُ مِنْ شَاطَ يَشِيطُ إِذَا احْتَرَقَ غَضَباً لِأَنَّهُ يَحْتَرِقُ وَ يَغْضَبُ إِذَا أَطَاعَ الْعَبْدُ فَيَقُولُ صلى الله عليه و آله إِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَزَالُ يُرَاقِبُ الْعَبْدَ وَ يُوَسْوِسُ إِلَيْهِ فِي نَوْمِهِ وَ يَقَظَتِهِ وَ هُوَ جِسْمٌ لَطِيفٌ هَوَائِيٌّ يُمْكِنُهُ أَنْ يَصِلَ إِلَى ذَلِكَ وَ الْإِنْسَانُ غَاوٍ غَافِلٌ فَيُوصِلُ كَلَامَهُ وَ وَسْوَاسَهُ إِلَى بَاطِنِ أُذُنِهِ فَيَصِيرُ إِلَى قَلْبِهِ وَ اللَّهُ تَعَالَى هُوَ الْعَالِمُ بِكَيْفِيَّةِ ذَلِكَ فَأَمَّا وَسْوَاسُهُ فَلَا شَكَّ فِيهِ وَ الشَّيْطَانُ هُنَا اسْمُ جِنْسٍ وَ لَا يُرِيدُ بِهِ إِبْلِيسَ فَحَسْبُ وَ ذَلِكَ لِأَنَّ لَهُ أَوْلَاداً وَ أَعْوَاناً وَ ذِكْرُ جَرَيَانِهِ مِنِ ابْنِ آدَمَ مَجْرَى الدَّمِ مَثَلٌ وَ لَا يَعْنِي بِهِ أَنَّهُ يَدْخُلُ عُرُوقَهُ وَ أَوْرَادَهُ وَ تَجَاوِيفَ أَعْضَائِهِ بَلِ الْمَعْنَى أَنَّهُ لَا يُزَايِلُهُ كَمَا يُقَالُ فُلَانٌ يُلَازِمُنِي مُلَازَمَةَ الظِّلِّ وَ مُلَازَمَةَ الْحَفِيظَيْنِ وَ مُلَازَمَةَ الرُّوحِ الْجَسَدَ وَ مُلَازَمَةَ الْقَرْنِ الشَّاةَ إِلَى غَيْرِ ذَلِكَ وَ كَلَامُ الْعَرَبِ إِشَارَاتٌ وَ تَلْوِيحَاتٌ وَ الْكَلَامُ إِذَا ذَهَبَ عَنْهُ الْمَجَازُ وَ الِاسْتِعَارَةُ زَالَتْ طَلَاوَتُهُ (۱)

وَ فَارَقَهُ رَوْنَقُهُ وَ بَقِيَ مَغْسُولًا وَ كَانَ سَيِّدُنَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مِنْ أَفْصَحِ النَّاسِ وَ فِي كَلَامِ بَعْضِهِمْ احْتَرِسْ مِنَ الشَّيْطَانِ فَإِنَّهُ عَدُوٌّ مُبِينٌ يَرَاكَ وَ لَا تَرَاهُ وَ يَكِيدُكَ وَ أَنْتَ لَا تَعْلَمُ وَ هُوَ قَدِيمٌ وَ أَنْتَ حَدِيثٌ وَ أَنْتَ سَلِيمُ الصَّدْرِ وَ هُوَ خَبِيثٌ وَ فَائِدَةُ الْحَدِيثِ إِعْلَامُ أَنَّ الشَّيْطَانَ يُلَازِمُكَ وَ يُرَاصِدُكَ مِنْ حَيْثُ لَا تَعْلَمُ فَعَلَيْكَ بِالاحْتِرَازِ مِنْهُ وَ التَّوَقِّي مِنْ مَكْرِهِ وَ كَيْدِهِ وَ وَسْوَسَتِهِ وَ الرَّاوِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ (۲).

**[ترجمه]الشهاب: رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله مى فرمايد: شيطان در آدميزاد مانند خون روان است.

در ضوء گويد: شيطان بر وزن فيعال و به معنى دورشونده است و گويا با ذكر نام خدا دور شود، و گفته اند به معنى سوخته از خشم است زيرا چون بنده خدا را اطاعت كند او از خشم بسوزد پيغمبر صلّى اللّه عليه و آله مى فرمايد: شيطان پيوسته مراقب بنده است و در خواب و بيدارى او را وسوسه مى كند، و از آنجا كه جسمى لطيف و هوائى است مى تواند بدان برسد و آدمى بى خبر و غافل است لذا او سخن وسوسه انگيز خود را به درون گوش او افكند و به دلش رسد و خدا مى داند كه چگونه مى شود. و وسوسه شيطان مورد ترديد نيست، و شيطان اسم جنس است و تنها مختص به ابليس نيست. زيرا براى خود فرزندان و ياران دارد.

و اينكه چون خون در تن آدمى روان است مثل است نه اينكه درون رگها و سوراخهاى تن او مى رود، مقصود اين است كه پيوسته با اوست، چنانچه گويند مانند سايه دنبال او است يا چون روح و تن است يا مانند شاخ به همراه بز است و مانند آن، سخن عرب اشاره و كنايه دارد و اگر سخن مجاز و استعاره نداشته باشد رونق ندارد و سخن معمولى است و سيد ما رسول خدا صلّى اللّه عليه و آله از شيواترين مردم بود. و برخى گفته اند دورى كن از شيطان كه دشمنى آشكار است او را نبينى ولى او تو را بيند، و به تو نيرنگ زند و تو ندانى او كهنه كار است و تو تازه كار، تو دلى ساده دارى و او خبيث است.

و سود اين حديث آگاهى است از اينكه شيطان ملازم و مراقب تو است از آنجا كه ندانى و بايد خود را از او نگهدارى و از مكر و كيد و وسوسه اش بپرهيزيد. راوى انس بن مالك است.

**[ترجمه]

الْکَافِی، بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَطِیَّهَ أَبِی الْعُرَامِ (۳) قَالَ: ذَکَرْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام الْمَنْکُوحَ مِنَ الرِّجَالِ فَقَالَ لَیْسَ یُبْلِی اللَّهُ بِهَذَا الْبَلَاءِ أَحَداً وَ لَهُ فِیهِ حَاجَهٌ إِنَّ فِی أَدْبَارِهِمْ أَرْحَاماً مَنْکُوسَهً وَ حَیَاءُ(۴) أَدْبَارِهِمْ کَحَیَاءِ الْمَرْأَهِ قَدْ شَرِکَ فِیهِمُ ابْنٌ لِإِبْلِیسَ یُقَالُ لَهُ زَوَالٌ فَمَنْ شَرِکَ فِیهِ مِنَ الرِّجَالِ کَانَ مَنْکُوحاً وَ مَنْ شَارَکَ فِیهِ مِنَ النِّسَاءِ کَانَتْ مِنَ الْمَوَارِدِ

۱- ۱. الطلاوه: الحسن و البهجه.

۲- ۲. کتاب الضوء: لم نجد نسخته.

۳- ۳. رواه الکلینی بإسناده عن علیّ بن إبراهیم عن أبیه عن علیّ بن معبد عن عبد اللّه الدهقان عن درست بن أبی منصور عن عطیه أخی أبی العرام.

۴- ۴. الحیاء: فرج المرأه.

وَ الْعَامِلُ عَلَى هَذَا مِنَ الرِّجَالِ إِذَا بَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً لَمْ يَتْرُكْهُ (۱) الْخَبَرَ.

**[ترجمه]الکافی: عطیه روایت می کند که نزد امام جعفر صادق علیه السّلام سخن از مردان ملوط (مردانی که به آن ها عمل شنیع لواط انجام می شود) به میان آمد، حضرت فرمودند: خداوند متعال کسی را که به او حاجت دارد (مقصود از« حاجت خدا به شخص» طبق فرموده مرحوم مجلسی در مرآت العقول کنایه از آن است که آن شخص از اولیاء خدا و مطیعین او بوده و از کسانی است که حق تعالی خیر را در او می داند) به این بلا مبتلا نمی سازد در پشت این مردان رحم هایی است واژگون و عورت پشت آن ها همچون عورت زنان است و یکی از فرزندان ابلیس به نام «زوال» در نطفه ایشان شرکت نموده و هر مردی که زوال در نطفه اش شرکت کرده باشد منکوح و ملوط بوده چنانچه هر زنی که زوال در نطفه اش شرکت نموده باشد از مولود و فرزند دار شدن عقیم می باشد و هر مردی که عامل چنین فعل شنیع و قبیحی باشد وقتی سنّش به چهل رسید دیگر آن را ترک نکرده و رهایش نمی نماید - . الکافی ۵ : ۵۴۹ - .

**[ترجمه]

«۱۵۶»

وَ مِنْهُ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ جَعْفَرٍ(۲) قَالَ: سَأَلَ رَجُلٌ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَوْ أَبَا إِبْرَاهِيمَ علیه السلام عَنِ الْمَرْأَةِ تُسَاحِقُ الْمَرْأَةَ وَ كَانَ مُتَّكِئاً فَجَلَسَ فَقَالَ مَلْعُونَةٌ مَلْعُونَةٌ الرَّاكِبَةُ وَ الْمَرْكُوبَةُ وَ سَاقَ الْحَدِيثَ إِلَى أَنْ قَالَ قَاتَلَ اللَّهُ لَاقِيسَ بِنْتَ إِبْلِيسَ مَا ذَا جَاءَتْ بِهِ فَقَالَ الرَّجُلُ هَذَا مَا جَاءَ بِهِ أَهْلُ الْعِرَاقِ فَقَالَ وَ اللَّهِ لَقَدْ كَانَ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَبْلَ أَنْ يَكُونَ الْعِرَاقُ (۳) الْخَبَرَ.

**[ترجمه]الکافی: مردی از امام جعفر صادق یا موسی الکاظم علیهما السلام از زنی که با زنی مساحقه کند، سوال کرد. آن حضرت در حالی که تکیه زده بود، بر نشست و فرمود: رو و زیر هر دو ملعونه ملعونه اند - و حدیث را کشانده تا فرموده خدا بکشد لاقیس دختر شیطان را که آن را باب کرد. آن مرد گفت: آن را مردم عراق آوردند فرمود: نه به خدا که در عهد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله بود پیش از آنکه عراقی باشد - . الکافی ۵ : ۵۵۲ - .

**[ترجمه]

«۱۵۷»

نَوَادِرُ عَلِيِّ بْنِ أَسْبَاطٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ أَبِي نَصْرٍ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ الثُّمَالِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ علیه السلام قَالَ: كَانَ عَابِدٌ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ فَقَالَ إِبْلِيسُ لِجُنْدِهِ مَنْ لَهُ فَإِنَّهُ قَدْ غَمَّنِي فَقَالَ وَاحِدٌ مِنْهُمْ أَنَا لَهُ فَقَالَ فِي أَيِّ شَيْ ءٍ قَالَ أُزَيِّنُ لَهُ الدُّنْيَا قَالَ لَسْتَ بِصَاحِبِهِ

قَالَ الْآخَرُ فَأَنَا لَهُ قَالَ فِي أَيِّ شَيْ ءٍ قَالَ فِي النِّسَاءِ قَالَ لَسْتَ بِصَاحِبِهِ قَالَ الثَّالِثُ أَنَا لَهُ قَالَ فِي أَيِّ شَيْ ءٍ قَالَ فِي عِبَادَتِهِ قَالَ أَنْتَ لَهُ (۴)

فَلَمَّا جَنَّهُ اللَّيْلُ طَرَقَهُ فَقَالَ ضَيْفٌ فَأَدْخَلَهُ فَمَكَثَ لَيْلَتَهُ يُصَلِّى حَتَّى أَصْبَحَ فَمَكَثَ ثَلَاثاً يُصَلِّى وَ لَا يَأْكُلُ وَ لَا يَشْرَبُ فَقَالَ لَهُ الْعَابِدُ يَا عَبْدَ اللَّهِ مَا رَأَيْتُ مِثْلَكَ فَقَالَ لَهُ إِنَّكَ لَمْ تُصِبْ شَيْئاً مِنَ الذُّنُوبِ وَ أَنْتَ ضَعِيفُ الْعِبَادَهِ قَالَ وَ مَا الذُّنُوبُ الَّتِى أُصِيبُهَا قَالَ خُذْ أَرْبَعَهَ دَرَاهِمَ فَتَأْتِى فُلَانَهَ الْبَغِيَّهَ فَتُعْطِيَهَا دِرْهَماً لِلَّحْمِ وَ دِرْهَماً لِلشَّرَابِ وَ دِرْهَماً لِطِيبِهَا وَ دِرْهَماً لَهَا فَتَقْضِى حَاجَتَكَ مِنْهَا قَالَ فَنَزَلَ وَ أَخَذَ أَرْبَعَهَ دَرَاهِمَ فَأَتَى بَابَهَا فَقَالَ يَا فُلَانَهُ يَا فُلَانَهُ فَخَرَجَتْ فَلَمَّا رَأَتْهُ قَالَتْ مَفْتُونٌ وَ اللَّهِ مَفْتُونٌ وَ اللَّهِ قَالَتْ لَهُ مَا تُرِيدُ قَالَ خُذِى أَرْبَعَهَ دَرَاهِمَ فَهَيِّئِى لِى طَعَاماً وَ شَرَاباً وَ طِيباً وَ تَعَالَىْ حَتَّى آتِيَكِ فَذَهَبَتْ فَدَارَتْ فَإِذَا هِىَ بِقِطْعَهٍ مِنْ حِمَارٍ مَيِّتٍ

۱- ۱. الکافی ۵: ۵۴۹. و الحدیث له ذیل راجعه.

۲- ۲. رواه الکلینی بإسناده عن علیّ بن إبراهیم عن أبیه عن علیّ بن القاسم عن جعفر بن محمّد عن الحسین بن زیاد عن یعقوب بن جعفر.

۳- ۳. الکافی ۵: ۵۵۲، و للحدیث قطعات اخری لم یذکرها المصنّف هاهنا.

۴- ۴. فی المصدر: انت له انت له.

فَأَخَذَتْهُ ثُمَّ عَمَدَتْ إِلَى بَوْلٍ عَتِيقٍ فَجَعَلَتْهُ فِي كُوزٍ ثُمَّ جَاءَتْ بِهِ إِلَيْهِ فَقَالَ هَذَا طَعَامُكِ قَالَتْ نَعَمْ قَالَ لَا حَاجَةَ لِي فِيهِ وَ هَذَا شَرَابُكِ فَلَا حَاجَةَ لِي فِيهِ اذْهَبِي فَتَهَيَّئِي فَتَقَذَّرَتْ جَهْدَهَا ثُمَّ جَاءَتْهُ فَلَمَّا شَمَّهَا قَالَ لَا حَاجَةَ لِي فِيكِ فَلَمَّا أَصْبَحَتْ كُتِبَ عَلَى بَابِهَا أَنَّ اللَّهَ قَدْ غَفَرَ لِفُلَانَةَ الْبَغِيَّةِ بِفُلَانٍ الْعَابِدِ(۱).

**[ترجمه]نوادر علی بن أسباط: امام چهارم علیه السّلام می فرماید که: عابدی در بنی اسرائیل بود؛ ابلیس بسپاهیانش گفت چه کسی به از پس او بر می آید که مرا غمگین کرده است. یکی گفت: من، گفت: از چه راهی؟ گفت: دنیا را در چشم او آرایش می کنم. گفت: تو مرد او نیستی، دیگری گفت: من، به او گفت: از چه راه؟ گفت از راه زنان، گفت: تو هم مرد او نیستی، سومی گفت؟ من، گفت: از چه راه؟ گفت: از راه عبادت خود او، گفت: تو مرد این کار هستید.

چون تاریکی شب عابد را فراگرفت آن شیطان در خانه او را کوبید و گفت: مهمان است، و او را به خانه راه داد، عابد شب را تا بامداد نماز خواند، اما او تا سه شبانه روز بی آنکه چیزی بخورد یا بنوشد به نماز و عبادت ایستاد. عابد به او گفت: ای بنده خدا مانندت را ندیدم. پاسخ داد: تو هیچ گناه نکردی و نیروی عبادت تو سست است، گفت: چه گناهی بکنم؟ گفت: چهار درهم بردار و نزد فلان فاحشه برو ، یک درهم برای گوشت، یک درهم برای می، یک درهم برای عطر به او بده، و یک درهم مزد خودش و کارت را بکن و نیازت را از او برآورده ساز، می گوید: او چهار درهم برداشت و به در خانه آن زن آمد و گفت آی فلانی، او بیرون شد چون او را دید، گفت: به خدا فریب خورده به خدا فریب خورده است. زن گفت: چه میخ واهی گفت: این چهار درهم را بگیر و خوراک و نوشابه و عطر فراهم کن و بیا تا من با تو در آمیزم. رفت و گشت تا یک تکه گوشت خر مرده پیدا کرد و بر گرفت و شاش کهنه ای هم در میان کوزه کرد و نزد او آمد، گفت: این خوراک تو است؟ آری، گفت: بدان نیازی ندارم، گفت این هم نوشابه تو است گفت: من بدان نیازی ندارم، برو خود را آماده کن. رفت و تا توانست خود را پلید کرد و آلوده ساخت و چون عابد او را بوئید نفرت کرد و گفت: مرا به تو نیازی نیست، و چون بامداد شد بر در خانه آن زن نوشته بود خدا فلان فاحشه را آمرزید برای خاطر فلان عابد - . نوادر علی بن اسباط : ۱۲۷ - .

**[ترجمه]

«۱۵۸»

تَفْسِيرُ الْإِمَامِ، قَالَ علیه السلام قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: أَلَا فَاذْكُرُوا يَا أُمَّةَ مُحَمَّدٍ مُحَمَّداً وَ آلَهُ عِنْدَ نَوَائِبِكُمْ وَ شَدَائِدِكُمْ لِيَنْصُرَ اللَّهُ بِهِمْ مَلَائِكَتَكُمْ عَلَى الشَّيَاطِينِ الَّذِينَ يَقْصِدُونَكُمْ فَإِنَّ كُلَّ وَاحِدٍ مِنْكُمْ مَعَهُ مَلَكٌ عَنْ يَمِينِهِ يَكْتُبُ حَسَنَاتِهِ وَ مَلَكٌ عَنْ يَسَارِهِ يَكْتُبُ سَيِّئَاتِهِ وَ مَعَهُ شَيْطَانَانِ مِنْ عِنْدِ إِبْلِيسَ يُغْوِيَانِهِ فَإِذَا وَسْوَسَا فِي قَلْبِهِ ذَكَرَ اللَّهَ وَ قَالَ لَا حَوْلَ وَ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ خُبِسَ (۲)

الشَّيْطَانَانِ ثُمَّ سَارَ إِلَى إِبْلِيسَ فَشَكَوَاهُ وَ قَالا لَهُ قَدْ أَعْيَانَا أَمْرُهُ فَأَمْدِدْنَا بِالْمَرَدَهِ فَلَا يَزَالُ يُمِدُّهُمَا(۳)

حَتَّى يُمِدَّهُمَا بِأَلْفِ مَارِدٍ فَيَأْتُونَهُ فَكُلَّمَا رَامُوهُ ذَكَرَ اللَّهَ وَ صَلَّى عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّيِّبِينَ لَمْ يَجِدُوا عَلَيْهِ طَرِيقاً وَ لَا مَنْفَذاً قَالُوا لِإِبْلِيسَ لَيْسَ لَهُ غَيْرُكَ تُبَاشِرُهُ بِجُنُودِكَ فَتَغْلِبُهُ وَ تُغْوِيهِ فَيَقْصِدُهُ إِبْلِيسُ بِجُنُودِهِ فَيَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى لِلْمَلَائِكَهِ هَذَا إِبْلِيسُ قَدْ قَصَدَ

عَبْدِی فُلَاناً أَوْ أَمَتِی فُلَانَهَ بِجُنُودِهِ أَلَا فَقَاتِلُوهُ (۴)

فَيُقَاتِلَهُمْ بِإِزَاءِ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ مِنْهُمْ مِائَهُ أَلْفِ مَلَكٍ وَ هُمْ عَلَى أَفْرَاسٍ مِنْ نَارٍ بِأَيْدِيهِمْ سُيُوفٌ مِنْ نَارٍ وَ رِمَاحٌ مِنْ نَارٍ وَ قِسِيٌّ وَ نَشَاشِيبُ وَ سَكَاكِينُ وَ أَسْلِحَتُهُمْ مِنْ نَارٍ(۵) فَلَا يَزَالُونَ يُخْرِجُونَهُمْ وَ يَقْتُلُونَهُمْ بِهَا وَ يَأْسِرُونَ إِبْلِيسَ فَيَضَعُونَ عَلَيْهِ تِلْكَ الْأَسْلِحَهَ فَيَقُولُ يَا رَبِّ وَعْدَكَ وَعْدَكَ قَدْ أَجَّلْتَنِی إِلَى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ فَيَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى لِلْمَلَائِكَهِ وَعَدْتُهُ أَنْ لَا أُمِيتَهُ وَ لَمْ

۱- ۱. نوادر علیّ بن أسباط: ۱۲۷.

۲- ۲. فی المصدر: خنس الشیطانان.

۳- ۳. فی المصدر: فلا یزال یمدهما بالمرده.

۴- ۴. فی المصدر: فقاتلوهم.

۵- ۵. فی المصدر: و اسلحه من نار.

أَعِدْهُ أَنْ لَا أَسَلِّطَ عَلَيْهِ السِّلَاحَ وَ الْعَذَابَ وَ الْآلَامَ اشْتَفُوا(۱)

مِنْهُ ضَرْباً بِأَسْلِحَتِكُمْ فَإِنِّی لَا أُمِیتُهُ فَیُثْخِنُونَهُ بِالْجِرَاحَاتِ ثُمَّ یَدْعُونَهُ فَلَا یَزَالُ سَخِینَ الْعَیْنِ عَلَی نَفْسِهِ وَ أَوْلَادِهِ الْمَقْتُولِینَ الْمُقْتَلِینَ (۲)

وَ لَا یَنْدَمِلُ شَیْ ءٌ مِنْ جِرَاحَاتِهِ إِلَّا بِسَمَاعِهِ أَصْوَاتَ الْمُشْرِکِینَ بِکُفْرِهِمْ فَإِنْ بَقِیَ هَذَا الْمُؤْمِنُ عَلَی طَاعَهِ اللَّهِ وَ ذِکْرِهِ وَ الصَّلَاهِ عَلَی مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ بَقِیَ إِبْلِیسُ عَلَی تِلْکَ الْجِرَاحَاتِ (۳) وَ إِنْ زَالَ الْعَبْدُ عَنْ ذَلِکَ وَ انْهَمَکَ فِی مُخَالَفَهِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ مَعَاصِیهِ انْدَمَلَتْ جِرَاحَاتُ إِبْلِیسَ ثُمَّ قَوِیَ عَلَی ذَلِکَ الْعَبْدِ حَتَّی یُلْجِمَهُ وَ یُسْرِجَ عَلَی ظَهْرِهِ وَ یَرْکَبَهُ ثُمَّ یَنْزِلَ عَنْهُ وَ یُرْکِبَ ظَهْرَهُ شَیْطَاناً مِنْ شَیَاطِینِهِ وَ یَقُولَ لِأَصْحَابِهِ أَ مَا تَذْکُرُونَ مَا أَصَابَنَا مِنْ شَأْنِ هَذَا ذَلَّ وَ انْقَادَ لَنَا الْآنَ حَتَّی صَارَ یَرْکَبُهُ هَذَا ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تُدِیمُوا عَلَی إِبْلِیسَ سُخْنَهَ عَیْنِهِ (۴)

وَ أَلَمَ جِرَاحَاتِهِ فَدَاوِمُوا عَلَی طَاعَهِ اللَّهِ وَ ذِکْرِهِ وَ الصَّلَاهِ عَلَی مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ إِنْ زِلْتُمْ عَنْ ذَلِکَ کُنْتُمْ أُسَرَاءَ فَیَرْکَبُ أَقْفِیَتَکُمْ بَعْضُ مَرَدَتِهِ (۵).

**[ترجمه]تفسیر الامام: امام حسن عسکری علیه السّلام می فرماید: رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: هلا ای امت محمّد یاد کنید محمّد و خاندانش را در هر پیش آمد بد و هر سختی تا خدا فرشته های شما را بر دیوانی که آهنگ شما کنند یاری دهد، زیرا در سمت راست هر کدام از شما یک فرشته است که نیکی های شما را می نویسد، و یکی در چپ که کردار بد شما را ثبت می کند و با هر کس دو شیطان است از سوی ابلیس که او را گمراه کنند.

و چون در دلش وسوسه کنند باید بگوید: «لا حول و لا قوه الا باللَّه العلی العظیم و صلّی اللَّه علی محمد و آله» که آن دو شیطان گم شوند و نزد ابلیس روند و شکوه کنند و گویند کار او ما را درمانده کرده است ما را با دیوان پلید کمک کن و پیوسته به آن ها کمک رساند تا به هزار دیو پلید و گرد او آیند و هر گاه آهنگ او کنند، یاد خدا کند و بر محمّد و خاندان پاکش صلوات فرستد، راه و روزنه ای در او نیابند، و به ابلیس گویند، جز خودت کسی مرد او نیست، باید خودت با لشکریانت بروی و او را مغلوب سازی و گمراه کنی. ابلیس با لشکریانش آهنگ او کند، و خداوند متعال به فرشته ها فرمان دهد که این ابلیس است که با لشکرش آهنگ فلان بنده یا فلان کنیز مرا کرده، حالا باید با او نبرد کنید، و با آن ها کارزار کنند و در برابر هر دیو پلیدی صد هزار فرشته اسب سوار که شمشیر و نیزه و کمان و تیر و کارد آتشین دارند، قرار گیرند ، لذا به مصاف آن ها روند و آن ها را بیرون رانند و بکشند و ابلیس را اسیر کنند و زیر اسلحه آرند.

و او گوید پروردگارا وعده ات، وعده ات، تو مرا تا روز وقت معلوم مهلت دادی، خدا به فرشته ها می فرماید به او وعده دادم که او را نمیرانم، وعده ندادم که زیر اسلحه نباشد و شکنجه و درد نکشد، تا می توانید او را با اسلحه خود بزنید و از او تشفی کنید که من او را نمی میرانم، لذا زخم های فراوانی بر او وارد کنند سپس او را رها کنند و پیوسته بر خود و فرزندان کشته اش گریان باشد و برای زخم های او جز شنیدن آواز کفرآمیز بت پرستان مرهمی نباشد.

و اگر آن مؤمن به اطاعت خدا و یاد او و صلوات بر محمّد و خاندانش پایدار بماند آن زخمها بر تن ابلیس باقی بمانند و اگر بنده از وضع خود برگردد و در مخالفت با خدا عزّ و جلّ و گناهان غوطه ور شود، زخمهای ابلیس خوب شوند، و بر آن بنده

نیرو یابد تا بر او دهنه زند و بر پشتش سوار شود و به زیر آید و شیطان دیگری نیز بر او سوار شود و یکی پس از دیگری بر او سوار شوند، و به یارانش گوید به یاد ندارید که ما از دست او چه کشیدیم، اکنون زبون و فرمانبر ما شده است لذا به نوبت این و آن بر او سوار شوند.

سپس رسول خدا فرمود: اگر خواهید پیوسته چشم ابلیس را گریان دارید و زخم های او را دردناک سازید پیوسته به ا طاعت خدا و یاد او و صلوات بر محمّد صلّی اللَّه علیه و آله و خاندانش پایدار باشید، و اگر از آن دست بکشید اسیر گردید و برخی دیوان پلید بر پشت شما سوار شوند - . التفسیر المنسوب الی الامام العسکری علیه السّلام : ۱۵۹ و ۱۶۰ - .

**[ترجمه]

بیان

النشاشیب جمع النشاب بالضم و التشدید و هو النبل و قال الجوهری سخنه العین نقیض قرتها و قد سخنت عینه بالکسر فهو سخین العین و أسخن الله عینه أی أبکاه و المقتلین علی بناء المفعول من باب الإفعال أی المعرضین للقتل أو التفعیل تأکیدا لبیان کثره مقتولیهم.

قال الجوهری أقتلت فلانا عرضته للقتل و قتلوا تقتیلا شدد للکثره.

**[ترجمه]النشاشیب جمع النشاب بالضم و التشدید و هو النبل و قال الجوهری سخنه العین نقیض قرتها و قد سخنت عینه بالکسر فهو سخین العین و أسخن الله عینه أی أبکاه و المقتلین علی بناء المفعول من باب الإفعال أی المعرضین للقتل أو التفعیل تأکیدا لبیان کثره مقتولیهم.

قال الجوهری أقتلت فلانا عرضته للقتل و قتلوا تقتیلا شدد للکثره.

**[ترجمه]

«۱۵۹»

تَفْسِیرُ الْإِمَامِ، قَالَ علیه السلام: الشَّیْطَانُ هُوَ الْبَعِیدُ مِنْ کُلِّ خَیْرٍ الرَّجِیمُ الْمَرْجُومُ بِاللَّعْنِ الْمَطْرُودُ مِنْ بِقَاعِ الْخَیْرِ(۶).

۱- ۱. فی نسخه من المصدر: استبقوا.

۲- ۲. المصدر خال عن قوله: مقتلین.

۳- ۳. فی المصدر: بقی علی إبلیس تلک الجراحات.

۴- ۴. فی المصدر: من سخنه عینه.

۵- ۵. التفسير المنسوب الى الامام العسكرىّ عليه السّلام: ۱۵۹ و ۱۶۰.

۶- ۶. التفسير المنسوب الى الامام العسكرىّ عليه السّلام: ۵.

**[ترجمه]تفسیرالامام: امام حین عسکری علیه السّلام می فرماید: شیطان از هر خوبی دور شده است، الرجیم: یعنی لعنت باران شده و رانده شده از هر جای خوب - . التفسیر المنسوب الی الامام العسکری علیه السلام : ۵ - .

**[ترجمه]

«۱۶۰»

تَفْسِيرُ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ جَمِيلٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سُئِلَ عَمَّا نَدَبَ اللَّهُ الْخَلْقَ إِلَيْهِ أَ دَخَلَ فِيهِ الضُّلَّالُ قَالَ نَعَمْ وَ الْكَافِرُونَ دَخَلُوا فِيهِ لِأَنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى أَمَرَ الْمَلَائِكَةَ بِالسُّجُودِ لِآدَمَ فَدَخَلَ فِي أَمْرِهِ الْمَلَائِكَةُ وَ إِبْلِيسُ فَإِنَّ إِبْلِيسَ كَانَ مَعَ الْمَلَائِكَةِ فِي السَّمَاءِ يَعْبُدُ اللَّهَ وَ كَانَتِ الْمَلَائِكَةُ تَظُنُّ أَنَّهُ مِنْهُمْ وَ لَمْ يَكُنْ مِنْهُمْ فَلَمَّا أَمَرَ اللَّهُ الْمَلَائِكَةَ بِالسُّجُودِ لِآدَمَ أَخْرَجَ مَا كَانَ فِي قَلْبِ إِبْلِيسَ مِنَ الْحَسَدِ فَعَلِمَتِ الْمَلَائِكَةُ عِنْدَ ذَلِكَ أَنَّ إِبْلِيسَ لَمْ يَكُنْ مِنْهُمْ فَقِيلَ لَهُ علیه السلام فَكَيْفَ وَقَعَ الْأَمْرُ عَلَى إِبْلِيسَ وَ إِنَّمَا أَمَرَ اللَّهُ الْمَلَائِكَةَ بِالسُّجُودِ لِآدَمَ فَقَالَ كَانَ إِبْلِيسُ مِنْهُمْ بِالْوَلَاءِ وَ لَمْ يَكُنْ مِنْ جِنْسِ الْمَلَائِكَةِ وَ ذَلِكَ أَنَّ

اللَّهَ خَلَقَ خَلْقاً قَبْلَ آدَمَ وَ كَانَ إِبْلِيسُ فِيهِمْ حَاكِماً فِي الْأَرْضِ فَعَتَوْا وَ أَفْسَدُوا وَ سَفَكُوا الدِّمَاءَ فَبَعَثَ اللَّهُ الْمَلَائِكَةَ فَقَتَلُوهُمْ وَ أَسَرُوا إِبْلِيسَ وَ رَفَعُوهُ إِلَى السَّمَاءِ وَ كَانَ مَعَ الْمَلَائِكَةِ يَعْبُدُ اللَّهَ إِلَى أَنْ خَلَقَ اللَّهُ آدَمَ (۱).

**[ترجمه]تفسیر القمی: از امام جعفر صادق علیه السّلام پرسیدند که آنچه خدا مردم را به آن دعوت کرده گمراهان را هم فرا می گیرد؟ فرمود: آری، و کافران را هم فرا شامل می شود، زیرا خدا تبارک و تعالی فرشته ها را به سجده بر آدم فرمان داد و فرمان به فرشته ها ابلیس را هم فرا گرفت، چون ابلیس با فرشته ها در آسمان بود خدا را عبادت می کرد و فرشته ها او را از خود می دانستند حال آن که از آن ها نبود و چون خداوند به فرشته ها فرمود: بر آدم سجده کنند حسدی که دل ابلیس بود، نمایان شد. آن گاه فرشته ها دانستند که ابلیس از آن ها نیست .

گفتند چگونه این فرمان به ابلیس را هم شامل شد. در حالیکه خداوند فرشته ها را به سجده بر آدم دستور داده بود؟ فرمود: ابلیس به آن ها وابسته بود گرچه از جنس فرشته ها نبود، برای اینکه خداوند پیش از از آدم خلقی آفرید که ابلیس در زمین حکمران آن ها بود ، آنان سرکشی کردند و یاغی شدند و تباهی نمودند و خون ریختند و خداوند فرشته ها را فرستاد آن ها را کشتند و ابلیس را اسیر کردند و او را به آسمان بالا بردند و تا خلقت آدم به همراه فرشته ها خدا را عبادت می کرد - . تفسیر القمی: ۳۲ - .

**[ترجمه]

«۱۶۱»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي الْمِقْدَامِ عَنْ ثَابِتٍ الْحَذَّاءِ عَنْ جَابِرٍ الْجُعْفِيِّ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیهم السلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى أَرَادَ أَنْ يَخْلُقَ خَلْقاً بِيَدِهِ وَ ذَلِكَ بَعْدَ مَا مَضَى مِنَ الْجِنِّ وَ النَّسْنَاسِ فِي الْأَرْضِ

سَبْعَهُ آلَافِ سَنَهٍ وَ سَاقَ الْحَدِيثَ إِلَى أَنْ قَالَ تَعَالَى إِنِّی أَرِیدُ أَنْ أَخْلُقَ خَلْقاً بِیَدِی وَ أَجْعَلَ مِنْ ذُرِّیَّتِهِ أَنْبِیَاءَ وَ مُرْسَلِینَ وَ عِبَاداً صَالِحِینَ وَ أَئِمَّهً مُهْتَدِینَ وَ أَجْعَلَهُمْ خُلَفَاءَ عَلَى خَلْقِی فِی أَرْضِی (٢)

وَ أُبِیدَ النَّسْنَاسَ مِنْ أَرْضِی وَ أُطَهِّرَهَا مِنْهُمْ وَ أَنْقُلَ مَرَدَهَ الْجِنِّ الْعُصَاهَ مِنْ بَرِیَّتِی وَ خَلْقِی وَ خِیَرَتِی وَ أُسْكِنَهُمْ فِی الْهَوَاءِ وَ فِی أَقْطَارِ الْأَرْضِ فَلَا یُجَاوِرُونَ نَسْلَ خَلْقِی وَ أَجْعَلَ بَیْنَ الْجِنِّ وَ بَیْنَ خَلْقِی حِجَاباً فَلَا یَرَى نَسْلُ خَلْقِی الْجِنَّ وَ لَا یُجَالِسُونَهُمْ وَ لَا یُخَالِطُونَهُمْ وَ سَاقَ الْحَدِیثَ إِلَى قَوْلِهِ فَخَلَقَ اللَّهُ آدَمَ فَبَقِیَ

١- ١. تفسیر القمّیّ: ٣٢.

٢- ٢. أسقط المصنّف هنا من الحدیث من دون إشاره و هو: ینهونهم عن معصیتی و ینذرونهم من عذابی و یهدونهم الی طاعتی و یسلكون بهم طریق سبیلی و أجعلهم لی حجه عذرا و نذرا و ابید.

أَرْبَعِینَ سَنَهً مُصَوَّراً فَکانَ یَمُرُّ بِهِ إِبْلِیسُ اللَّعِینُ فَیَقُولُ لِأَمْرٍ مَا خُلِقْتَ فَقَالَ الْعَالِمُ علیه السّلام فَقَالَ إِبْلِیسُ لَئِنْ أَمَرَنِیَ اللَّهُ بِالسُّجُودِ لِهَذَا لَعَصَیْتُهُ (۱) ثُمَّ نَفَخَ فِیهِ (۲)

ثُمَّ قَالَ لِلْمَلَائِکهِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِیسَ (۳) فَأَخْرَجَ إِبْلِیسُ مَا کَانَ فِی قَلْبِهِ مِنَ الْحَسَدِ فَأَبَی أَنْ یَسْجُدَ فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَ ما مَنَعَکَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُکَ قالَ أَنَا خَیْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِی مِنْ نارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِینٍ (۴) قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام أَوَّلُ مَنْ قَاسَ إِبْلِیسُ وَ اسْتَکْبَرَ وَ الِاسْتِکْبَارُ هُوَ أَوَّلُ مَعْصِیهٍ عُصِیَ اللَّهُ بِهَا(۵)

قَالَ فَقَالَ إِبْلِیسُ یَا رَبِّ أَعْفِنِی مِنَ السُّجُودِ لِآدَمَ وَ أَنَا أَعْبُدُکَ عِبَادَهً لَمْ یَعْبُدْکَهَا مَلَکٌ مُقَرَّبٌ وَ لَا نَبِیٌّ مُرْسَلٌ قَالَ اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی لَا حَاجَهَ لِی إِلَی عِبَادَتِکَ إِنَّمَا أُرِیدُ أَنْ أُعْبَدَ مِنْ حَیْثُ أُرِیدُ لَا مِنْ حَیْثُ تُرِیدُ(۶)

فَأَبَی أَنْ یَسْجُدَ فَقَالَ اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی فَاخْرُجْ مِنْها فَإِنَّکَ رَجِیمٌ وَ إِنَّ عَلَیْکَ لَعْنَتِی إِلی یَوْمِ الدِّینِ قَالَ إِبْلِیسُ یَا رَبِّ وَ کَیْفَ وَ أَنْتَ الْعَدْلُ الَّذِی لَا تَجُورُ وَ لَا تَظْلِمُ فَثَوَابُ عَمَلِی بَطَلَ قَالَ لَا وَ لَکِنْ سَلْنِی مِنْ أَمْرِ الدُّنْیَا مَا شِئْتَ ثَوَاباً لِعَمَلِکَ فَأُعْطِیَکَ فَأَوَّلُ مَا سَأَلَ الْبَقَاءُ إِلَی یَوْمِ الدِّینِ فَقَالَ اللَّهُ قَدْ أَعْطَیْتُکَ قَالَ سَلِّطْنِی عَلَی وُلْدِ آدَمَ قَالَ سَلَّطْتُکَ قَالَ أَجْرِنِی فِیهِمْ مَجْرَی الدَّمِ فِی الْعُرُوقِ قَالَ قَدْ أَجْرَیْتُکَ قَالَ لَا یُولَدُ لَهُمْ وَلَدٌ

۱- ۱. فی المصدر: لاعصینه.

۲- ۲. اسقط المصنّف أیضا من هنا جمله من دون إشاره و هی: فلما بلغت الروح الی دماغه عطس فقال: الحمد للّه، فقال اللّه تعالی: یرحمک اللّه، قال الصادق علیه السّلام: فسبقت له من اللّه تعالی: الرحمه ثمّ قال اللّه.

۳- ۳. البقره: ۳۴. و الأعراف: ۱۱.

۴- ۴. الأعراف: ۱۲.

۵- ۵. أی بعد خلق آدم علیه السّلام و الا فقبله ذکر فی الحدیث أن الجن و النسناس عملوا المعاصی من سفک الدماء و الفساد فی الأرض بغیر الحق.

۶- ۶. لم تذکر فی المصدر المطبوع جمله: لا من حیث ترید.

إِلَّا وُلِدَ لِيَ اثْنَانِ وَ أَرَاهُمْ وَ لَا يَرَوْنِي وَ أَتَصَوَّرُ لَهُمْ فِي كُلِّ صُورَةٍ شِئْتُ فَقَالَ قَدْ أَعْطَيْتُكَ قَالَ يَا رَبِّ زِدْنِي قَالَ قَدْ جَعَلْتُ لَكَ وَ لِذُرِّيَّتِكَ فِي صُدُورِهِمْ أَوْطَاناً قَالَ رَبِّ حَسْبِي فَقَالَ إِبْلِيسُ عِنْدَ ذَلِكَ فَبِعِزَّتِكَ (۱) لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ إِلَّا عِبادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ (۲) مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَ مِنْ خَلْفِهِمْ وَ عَنْ أَيْمانِهِمْ وَ عَنْ شَمائِلِهِمْ وَ لا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شاكِرِينَ (۳).

**[ترجمه]تفسیر القمی: امام علی علیه السّلام می فرماید: چون خدا تبارک و تعالی خواست به دست خود خلقی آفریند، پس از ۷ هزار سال که از دوران جن و نسناس در زمین گذشته بود- و حدیث را ادامه داده تا گفته خدا فرمود: من می خواهم به دست خود خلقی آفرینم. و از نژادش پیغمبران و مرسلین و بنده های خوب و امامانی هدایت گر قرار دهم و آنان را در زمین خلیفه بر خلق خود نمایم. و نسناس را از زمین خود نابود کرده، و زمین را از وجودشان پاک کنم و پریان نافرمان را از نزد خلقم و نیکانم دور سازم. و در هوا و اطراف زمین جا دهم تا همسایه نژادی را که آفریده ام نباشند و میان پریان و خلقم پرده کشم تا نژادی را که آفریده ام پری را نبینند و با آن ها همنشین و آمیخته نشوند- حدیث را ادامه داده تا فرموده:- خداوند پیکر آدم را آفرید و ۴۰ سال مجسمه او ماند و ابلیس لعین بر او گذر می کرد و می گفت برای کاری آفریده شدی، امام علیه السّلام فرمود:

ابلیس گفت: اگر خدا فرمان دهد بر آن سجده کنم او را نافرمانی کنم، سپس در او دمید و به فرشته ها فرمود: « بر آدم سجده کنید و همه جز ابلیس سجده کردند - . البقره / ۳۴ . الاعراف / ۱۱ - » از این رو ابلیس حسدی را که در دل داشت نمایان ساخت. و سجده نکرد و خداوند عزّ و جلّ فرمود: «چون تو را به سجده امر کردم چه چیز تو را باز داشت از اینکه سجده کنی؟» گفت: «من از او بهترم. مرا از آتشی آفریدی و او را از گِل آفریدی - . الاعراف / ۱۲ - » امام صادق علیه السّلام فرمود: نخستین کسی که قیاس کرد ابلیس بود که کبر ورزید لذا کِبر نخستین نافرمانی از خدا است.

امام صادق علیه السّلام فرمود: ابلیس گفت: پروردگارا مرا از سجده بر آدم معاف کن، و من تو را چنان عبادتی کنم که هیچ فرشته مقرب و پیغمبر مرسلی نکرده باشد، خدا تبارک تعالی فرمود: مرا نیازی به عبادت تو نیست همانا می خواهم چنان که من می خواهم عبادت کنی نه چنان که تو خواهی، لذا از سجده بر آدم سر باز زد، و خداوند تبارک و تعالی فرمود: «در آی از آن که تو رجیمی، و راستی لعنتم بر تو تا روز جزا، ابلیس گفت: پروردگارا چرا؟ با اینکه تو عادلی و ستم نکنی، ثواب عمل من باطل شد، خدا فرمود: نه ولی هر چه از دنیا می خواهی از من بخواه تا در پاداش عبادتت بدهم.

اول درخواست او این بود که تا روز جزا زنده بماند، خداوند فرمود: به تو دادم، گفت: مرا بر فرزندان آدم مسلط کن، فرمود: مسلط کردم، گفت: مرا در آن ها همانند خون در رگ روان ساز، فرمود: روان کردم، گفت: برای آن ها هیچ نوزادی به دنیا نیاید جز آن که برای من دو تا بیاید، و من آن ها را ببینم و آن ها مرا نبینند، و من برای آن ها به هر صورتی که خواهم درآیم، فرمود: همه را به تو دادم، گفت: پروردگارا بیفزای برایم، فرمود: برای تو و نژادت در سینه های آنان وطن ساختم، گفت: پروردگارا مرا بس. و در اینجا بود که ابلیس گفت:« [شیطان] گفت: «پس به عزّت تو سوگند که همگی را جدّا از راه به در می برم، مگر آن بندگان پاکدل تو را - . ص / ۸۲ - » «آن گاه از پیش رو و از پشت سرشان و از طرف راست و از طرف چپشان بر آن ها می تازم، و بیشترشان را شکرگزار نخواهی یافت» - . تفسیر القمی : ۳۲ — ۳۵ . سوره الاعراف / ۱۷ - .

**[ترجمه]

«۱۶۲»

وَ مِنْهُ، عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَيْرٍ عَنْ جَمِيلٍ عَنْ زُرَارَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: لَمَّا أَعْطَی اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَی إِبْلِيسَ مَا أَعْطَاهُ مِنَ الْقُوَّهِ قَالَ آدَمُ يَا رَبِّ سَلَّطْتَ إِبْلِيسَ عَلَی وُلْدِی وَ أَجْرَيْتَهُ فِيهِمْ مَجْرَی الدَّمِ فِی الْعُرُوقِ وَ أَعْطَيْتَهُ مَا أَعْطَيْتَهُ فَمَا لِی وَ لِوُلْدِی فَقَالَ لَكَ وَ لِوُلْدِكَ السَّيِّئَهُ بِوَاحِدَهٍ وَ الْحَسَنَهُ بِعَشَرَهِ أَمْثَالِهَا قَالَ يَا رَبِّ زِدْنِی قَالَ التَّوْبَهُ مَبْسُوطَهٌ إِلَی حِينِ تَبْلُغُ النَّفْسُ الْحُلْقُومَ قَالَ يَا رَبِّ زِدْنِی قَالَ أَغْفِرُ وَ لَا أُبَالِی قَالَ حَسْبِی قَالَ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ بِمَا ذَا اسْتَوْجَبَ إِبْلِيسُ مِنَ اللَّهِ أَنْ أَعْطَاهُ مَا أَعْطَاهُ قَالَ بِشَیْ ءٍ كَانَ مِنْهُ شَكَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ قُلْتُ وَ مَا كَانَ مِنْهُ جُعِلْتُ فِدَاكَ قَالَ رَكْعَتَانِ رَكَعَهُمَا فِی السَّمَاءِ أَرْبَعَهَ آلَافِ سَنَهٍ(۴).

**[ترجمه]تفسير القمی: امام جعفر صادق عليه السّلام می فرمايد: چون خداوند تبارک و تعالی آن توان و نيرويی را كه ابليس خواست به او داد، آدم عليه السلام گفت: پروردگارا ابليس را بر فرزندانم مسلط كردی و مانند خون در رگ آن ها روان ساختی، و به او آنچه را كه لازم بود، دادی. پس به من و فرزندانم چه چيزی عطا می كنيد؟خداوند فرمود: برای تو و فرزندانت يک گناه به يک سزا و يک نيكی به ده برابر آن پاداش داده شود. گفت: پروردگارا برايم بيفزای. فرمود: تا جان به گلو رسد راه توبه باز است، گفت: برايم بيفزا، فرمود: آمرزش كنم و باكی ندارم، گفت: مرا بس است.

گويد: گفتم: قربانت ابليس برای چه مستحق آن شد كه به او دادند؟ فرمود: در برابر عملی كه می بايست خداوند پاداش آن را می داد، گفتم: قربانت شوم چه كاری كرده بود؟ فرمود: دو ركعت نماز كه در آسمان طی ۴ هزار سال انجام داد - . تفسير القمی : ۳۵ - .

**[ترجمه]

«۱۶۳»

دَلَائِلُ الطَّبَرِیِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ هَارُونَ بْنِ مُوسَی عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ هَمَّامٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْحُسَيْنِ الْمَعْرُوفِ بِابْنِ أَبِی الْقَاسِمِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ بَعْضِ رِجَالِهِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ هَاشِمٍ عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام جُعِلْتُ فِدَاكَ مَا لِإِبْلِيسَ مِنَ السُّلْطَانِ قَالَ مَا يُوَسْوِسُ فِی قُلُوبِ النَّاسِ قُلْتُ فَمَا لِمَلَكِ الْمَوْتِ قَالَ يَقْبِضُ أَرْوَاحَ النَّاسِ قُلْتُ وَ هُمَا مُسَلَّطَانِ عَلَی مَنْ فِی الْمَشْرِقِ وَ مَنْ فِی الْمَغْرِبِ قَالَ نَعَمْ قُلْتُ فَمَا لَكَ أَنْتَ جُعِلْتُ فِدَاكَ مِنَ السُّلْطَانِ قَالَ أَعْلَمُ مَا فِی الْمَشْرِقِ وَ الْمَغْرِبِ وَ مَا فِی السَّمَاوَاتِ

۱- ۱. هكذا فی الكتاب و مصدره و الصحيح:[فبعزتک] راجع سوره ص: ۸۲.

۲- ۲. الأعراف: ۱۷.

۳- ۳. تفسير القمّیّ: ۳۲- ۳۵ و الحديث طويل ذكره فی باب خلقه آدم عليه السّلام.

۴- ۴. تفسير القمّیّ: ۳۵.

وَ الْأَرْضِ وَ مَا فِي الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ وَ عَدَدَ مَا فِيهِنَّ وَ لَيْسَ ذَلِكَ لِإِبْلِيسَ وَ لَا لِمَلَكِ الْمَوْتِ (۱).

**[ترجمه]دلائل الامه: مفضل بن عمر می گوید به امام جعفر صادق علیه السّلام گفتم: قربانت ابلیس چه تسلطی دارد، فرمود: به اندازه ای که در دل مردم وسوسه کند، گفتم ملک الموت چه تسلطی دارد؟ فرمود: جان مردم را می گیرد، گفتم: آن دو بر هر که میان خاور است تا باختر تسلط دارند ؟ فرمود: آری؟ گفتم: قربانت تو چه تسلطی داری؟

فرمود: می دانم آنچه در خاور و باختر و آنچه در آسمان ها و زمین است و آنچه در دشت و دریا است و شماره آنچه در آن ها است، و این را نه ابلیس دارد و نه ملک الموت - . دلائل الامه : ۱۲۵ . - .

**[ترجمه]

«۱۶۴»

الْكَافِي، بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ الْعَبَّاسِ بْنِ الْجَرِيشِ (۲)

قَالَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام: لَمَا يَزُورُ(۳)

مَنْ بَعَثَهُ اللَّهُ لِلشَّقَاءِ عَلَى أَهْلِ الضَّلَالَهِ مِنْ أَجْنَادِ الشَّيَاطِينِ وَ أَرْوَاحِهِمْ أَكْثَرُ مِمَّا يَزُورُ(۴)

خَلِيفَهَ اللَّهِ الَّذِي بَعَثَهُ لِلْعَدْلِ وَ الصَّوَابِ مِنَ الْمَلَائِكَهِ قِيلَ يَا أَبَا جَعْفَرٍ وَ كَيْفَ يَكُونُ شَيْ ءٌ أَكْثَرَ مِنَ الْمَلَائِكَهِ قَالَ كَمَا شَاءَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ قَالَ السَّائِلُ يَا أَبَا جَعْفَرٍ إِنِّي لَوْ حَدَّثْتُ بَعْضَ الشِّيعَهِ بِهَذَا الْحَدِيثِ لَأَنْكَرُوهُ قَالَ كَيْفَ يُنْكِرُونَهُ قَالَ يَقُولُونَ إِنَّ الْمَلَائِكَهَ علیهم السلام أَكْثَرُ مِنَ الشَّيَاطِينِ قَالَ صَدَقْتَ افْهَمْ عَنِّي مَا أَقُولُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ يَوْمٍ وَ لَا لَيْلَهٍ إِلَّا وَ جَمِيعُ الْجِنِّ وَ الشَّيَاطِينِ تَزُورُ أَئِمَّهَ الضَّلَالَهِ وَ يَزُورُ إِمَامَ الْهُدَى عَدَدُهُمْ مِنَ الْمَلَائِكَهِ حَتَّى إِذَا أَتَتْ لَيْلَهُ الْقَدْرِ فَيَهْبِطُ فِيهَا مِنَ الْمَلَائِكَهِ إِلَى وَلِيِّ الْأَمْرِ خَلَقَ اللَّهُ أَوْ قَالَ قَيَّضَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مِنَ الشَّيَاطِينِ بِعَدَدِهِمْ ثُمَّ زَارُوا وَلِيَّ الضَّلَالَهِ فَأَتَوْهُ بِالْإِفْكِ وَ الْكَذِبِ حَتَّى لَعَلَّهُ يُصْبِحُ فَيَقُولُ رَأَيْتُ كَذَا وَ كَذَا فَلَوْ سُئِلَ وَلِيُّ الْأَمْرِ عَنْ ذَلِكَ لَقَالَ رَأَيْتَ شَيْطَاناً أَخْبَرَكَ كَذَا وَ كَذَا حَتَّى يُفَسِّرَ لَهُ تَفْسِيرَهَا وَ يُعْلِمَهُ الضَّلَالَهَ الَّتِي هُوَ عَلَيْهَا(۵)

الْحَدِيثَ.

**[ترجمه]الکافی: امام موسی کاظم علیه السّلام می فرماید: خداوند تعداد شیاطینی را که برای دیدار با گمراهان برمی انگیزد بیشترند از فرشته هائی که خداوند به سوی خلیفه اللّه فرستد که او را برای عدالت و حق برانگیخته، گفتند: ای ابو جعفر چگونه موجودی بیش از فرشته ها باشد، فرمود: این چیزی است که خداوند عزّ و جلّ خواسته است، سوال کننده گفت: ای ابو جعفر اگر من این را برای برخی شیعه باز گویم آن را نپذیرند فرمود چگونه نپذیرند، گفت: می گویند: فرشته ها بیشتر از دیوانند، فرمود: راست گفتی ولی سخن مرا بفهم که چه گویم. راستش این است که روزی و شبی نباشد جز اینکه همه پریان و دیوان پیشوایان گمراهی را دیدار کنند و فرشته ها نیز به تعداد آن ها امام هدایت گر خود را دیدار می کنند تا چون شب قدر آید و همه خلق اللّه از فرشته ها نزد ولی امر آیند خدا عزّ و جلّ به تعداد آن ها دیوان آماده کند تا ولی ضلالت را دیدن کنند و ناروا

و دروغ برایش آورند، به امید این که صبح کند و گوید چنان و چنین دیدم، و اگر آن را از ولی امر پرسد به او گوید: شیطانی دیدی که تو را به چنین و چنان خبر داده تا آن را برایش شرح کند و گمراهی ای گه به آن دچار شده است را برایش توضیح دهد و تفسیر کند.

**[ترجمه]

«۱۶۵»

وَ مِنْهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ

۱- ۱. دلائل الأمه: ۱۲۵.

۲- ۲. هکذا فی النسخ و الصحیح ما فی المصدر بالحاء المهمله: الحریش وزان زبیر، و الرجل مذکور فی فهرست الشیخ و النجاشیّ و قال الثانی: ضعیف جداله کتاب انا انزلناه فی لیله القدر، و هو کتاب روی الحدیث مضطرب الألفاظ إلخ و قال ابن الغضائری: ضعیف جدا یروی عن ابی جعفر الثانی فضل انا انزلناه فی لیله القدر، و له کتاب مصنف فاسد الألفاظ تشهد مخایله علی أنّه موضوع، و هذا الرجل لا یلتفت إلیه و لا یکتب من حدیثه انتهی أقول: هذا الحدیث من کتابه المذکور.

۳- ۳. فی المصدر: لما ترون.

۴- ۴. فی المصدر: مما ترون.

۵- ۵. أصول الکافی ۱: ۲۵۲ و ۲۵۳.

سِنَانٍ عَمَّنْ أَخْبَرَهُ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: کَانَ عَابِدٌ فِی بَنِی إِسْرَائِیلَ لَمْ یُقَارِفْ مِنْ أَمْرِ الدُّنْیَا شَیْئاً فَنَخَرَ إِبْلِیسُ نَخْرَةً فَاجْتَمَعَتْ إِلَیْهِ جُنُودُهُ فَقَالَ مَنْ لِی بِفُلَانٍ فَقَالَ بَعْضُهُمْ أَنَا(۱) فَقَالَ مِنْ أَیْنَ تَأْتِیهِ فَقَالَ مِنْ نَاحِیَهِ النِّسَاءِ قَالَ لَسْتَ لَهُ لَمْ یُجَرِّبِ النِّسَاءَ فَقَالَ لَهُ آخَرُ فَأَنَا لَهُ قَالَ مِنْ أَیْنَ تَأْتِیهِ قَالَ مِنْ نَاحِیَهِ الشَّرَابِ وَ اللَّذَّاتِ قَالَ لَسْتَ لَهُ لَیْسَ هَذَا بِهَذَا قَالَ آخَرُ فَأَنَا لَهُ قَالَ مِنْ أَیْنَ تَأْتِیهِ قَالَ مِنْ نَاحِیَهِ الْبِرِّ قَالَ انْطَلِقْ فَأَنْتَ صَاحِبُهُ فَانْطَلَقَ إِلَی مَوْضِعِ الرَّجُلِ فَأَقَامَ حِذَاءَهُ یُصَلِّی قَالَ وَ کَانَ الرَّجُلُ یَنَامُ وَ الشَّیْطَانُ لَا یَنَامُ وَ یَسْتَرِیحُ وَ الشَّیْطَانُ لَا یَسْتَرِیحُ فَتَحَوَّلَ إِلَیْهِ الرَّجُلُ وَ قَدْ تَقَاصَرَتْ إِلَیْهِ نَفْسُهُ وَ اسْتَصْغَرَ عَمَلَهُ فَقَالَ یَا عَبْدَ اللَّهِ بِأَیِّ شَیْ ءٍ قَوِیتَ عَلَی هَذِهِ الصَّلَاهِ فَلَمْ یُجِبْهُ ثُمَّ عَادَ عَلَیْهِ فَلَمْ یُجِبْهُ ثُمَّ عَادَ عَلَیْهِ فَقَالَ یَا عَبْدَ اللَّهِ إِنِّی أَذْنَبْتُ ذَنْباً وَ أَنَا تَائِبٌ مِنْهُ فَإِذَا ذَکَرْتُ الذَّنْبَ قَوِیتُ عَلَی الصَّلَاهِ قَالَ فَأَخْبِرْنِی بِذَنْبِکَ حَتَّی أَعْمَلَهُ وَ أَتُوبَ فَإِذَا فَعَلْتُهُ قَوِیتُ عَلَی الصَّلَاهِ فَقَالَ ادْخُلِ الْمَدِینَهَ فَسَلْ عَنْ فُلَانَهَ الْبَغِیَّهِ فَأَعْطِهَا دِرْهَمَیْنِ وَ نَلْ مِنْهَا قَالَ وَ مِنْ أَیْنَ لِی دِرْهَمَیْنِ مَا أَدْرِی مَا الدِّرْهَمَیْنِ فَتَنَاوَلَ الشَّیْطَانُ مِنْ تَحْتِ قَدَمِهِ دِرْهَمَیْنِ فَنَاوَلَهُ إِیَّاهُمَا فَقَامَ فَدَخَلَ الْمَدِینَهَ بِجَلَابِیبِهِ یَسْأَلُ عَنْ فُلَانَهَ الْبَغِیَّهِ(۲)

فَأَرْشَدُوهُ النَّاسُ وَ ظَنُّوا أَنَّهُ جَاءَ یَعِظُهَا فَأَرْشَدُوهُ فَجَاءَ إِلَیْهَا فَرَمَی إِلَیْهَا بِالدِّرْهَمَیْنِ وَ قَالَ قُومِی فَقَامَتْ فَدَخَلَتْ مَنْزِلَهَا وَ قَالَتِ ادْخُلْ وَ قَالَتْ إِنَّکَ جِئْتَنِی فِی هَیْئَهٍ لَیْسَ یُؤْتَی مِثْلِی فِی مِثْلِهَا فَأَخْبِرْنِی بِخَبَرِکَ فَأَخْبَرَهَا فقال [فَقَالَتْ] لَهُ یَا عَبْدَ اللَّهِ إِنَّ تَرْکَ الذَّنْبِ أَهْوَنُ مِنْ طَلَبِ التَّوْبَهِ وَ لَیْسَ کُلُّ مَنْ طَلَبَ التَّوْبَهَ وَجَدَهَا وَ إِنَّمَا یَنْبَغِی أَنْ یَکُونَ هَذَا شَیْطَاناً مُثِّلَ لَکَ فَانْصَرِفْ فَإِنَّکَ لَا تَرَی شَیْئاً فَانْصَرَفَ وَ مَاتَتْ مِنْ لَیْلَتِهَا فَأَصْبَحَتْ فَإِذَا عَلَی بَابِهَا مَکْتُوبٌ احْضُرُوا فُلَانَهَ فَإِنَّهَا مِنْ أَهْلِ الْجَنَّهِ فَارْتَابَ النَّاسُ فَمَکَثُوا ثَلَاثاً لَا یَدْفِنُونَهَا ارْتِیَاباً فِی أَمْرِهَا فَأَوْحَی اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَی نَبِیٍّ مِنَ الْأَنْبِیَاءِ لَا أَعْلَمُهُ إِلَّا مُوسَی بْنَ عِمْرَانَ علیه السلام أَنِ ائْتِ فُلَانَهَ فَصَلِّ عَلَیْهَا وَ مُرِ النَّاسَ أَنْ یُصَلُّوا عَلَیْهَا

۱- ۱. فی المصدر: أناله.

۲- ۲. فی المصدر: یسأل عن منزل فلانه البغیه فارشده الناس.

فَإِنِّی قَدْ غَفَرْتُ لَهَا وَ أَوْجَبْتُ لَهَا الْجَنَّهَ بِتَثْبِیطِهَا(۱)

عَبْدِی فُلَاناً عَنْ مَعْصِیَتِی (۲).

**[ترجمه]الکافی: امام جعفر صادق علیه السّلام می فرماید که: در بنی اسرائیل عابدی بود و هیچگاه خود را به کار دنیا آلوده نکرده بود، ابلیس نفیری زد و لشکریانش گرد او فراهم شدند، گفت کی مرد فلانی است؟ یکی گفت: من، گفت از چه راه؟ گفت: از راه زن ها گفت: تو مرد او نیستی، او مزه زن را نچشیده است، دیگری گفت: من مرده این کارم، گفت: از چه راه؟ گفت: از می خواری و کامجوئی گفت نه، مرد او نیستی، دیگری گفت: من مرد اویم، گفت: از چه راه؟ گفت: از راه کار خیر گفت برو تو مرد او هستی، رفت در جایگاه آن مرد و برابرش ایستاد و نماز می خواند، آن مرد می خوابید و آن شیطان نمی خوابید، او آسایش می کرد و شیطان نمی کرد و همه اش نماز می کرد. آن مرد که خود را کم دید و کارش را کوچک شمرد نزد او رفت و گفت: ای بنده خدا به چه وسیله نیروی چنین نمازی یافتی؟ پاسخش نداد تا بار سوم که گفت: ای بنده خدا من یک گناهی کردم و توبه کارم و با یاد گناه نیروی نماز یابم، گفت به من بگو چه گناهی کردی تا من انجام دهم و توبه کنم و نیروی نماز یابم گفت: برو شهر نزد فلان فاحشه و دو درهم به او بده و بکارش بگیر. گفت: دو درهم از کجا بیارم؟ من نمی دانم دو درهم چیه؟ شیطان از زیر پای خود دو درهم در آورد و به او داد و او با طیلسان خود به شهر رفت و از فلان فاحشه پرسش کرد و مردم وی را به او راهنمائی کردند و پنداشتند آمده او را پند دهد، و نزد او آمد و دو درهم را به سوی او پرت کرد و گفت برخیز، برخاست و به خآن هاش داخل شد و گفت وارد شو.

به او گفت: تو در لباسی نزد من آمده ای که در آن کسی نزد کسی چون من نیاید، حال خود را معرفی کن، و او خود را معرفی کرد و آن زن گفت: ای بنده خدا گناه نکردن آسان تر است از توبه کردن، و هر کسی دسترسی به توبه ندارد،همانا شاید این که تو را به این راه کشانده شیطانی باشد که برای تو مجسم شده برگرد که چیزی نخواهی دید. او برگشت و آن زن همان شب در گذشت و بامداد بر در خآن هاش نوشته بود بر سر فلانی حاضر شوید که اهل بهشت است، و مردم دچار شکو تردید شدند و تا سه روز برای تجهیز و خاک سپردنش پیش نیامدند، و خدا عزّ و جلّ به پیغمبری از بنی اسرائیل که او را جز موسی بن عمران علیه السّلام ندانم وحی کرد بر سر جنازه فلانه زن برو و بر او نماز بخوان، و به مردم دستور بده که بر او نماز خوانند که بهشت را بر او واجب کردم برای این که فلان بنده ام را از گناه نجات داد - . روضه الکافی : ۳۸۴ و ۳۸۵ - .

**[ترجمه]

«۱۶۶»

وَ مِنْهُ، عَنْ عِدَّهٍ مِنْ أَصْحَابِهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِیدٍ عَنْ زَکَرِیَّا بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِیهِ عَنْ عَمْرٍو عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: کَانَ قَوْمُ لُوطٍ مِنْ أَفْضَلِ قَوْمٍ خَلَقَهُمُ اللَّهُ فَطَلَبَهُمْ إِبْلِیسُ الطَّلَبَ الشَّدِیدَ وَ کَانَ مِنْ فَضْلِهِمْ وَ خِیَرَتِهِمْ أَنَّهُمْ إِذَا خَرَجُوا إِلَی الْعَمَلِ خَرَجُوا بِأَجْمَعِهِمْ وَ تَبْقَی النِّسَاءُ خَلْفَهُمْ فَلَمْ یَزَلْ إِبْلِیسُ یَعْتَادُهُمْ وَ کَانُوا(۳) إِذَا رَجَعُوا خَرَّبَ إِبْلِیسُ مَا یَعْمَلُونَ فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ تَعَالَوْا نَرْصُدْ هَذَا الَّذِی یُخَرِّبُ مَتَاعَنَا فَرَصَدُوهُ فَإِذَا هُوَ غُلَامٌ أَحْسَنُ مَا یَکُونُ مِنَ الْغِلْمَانِ فَقَالُوا لَهُ أَنْتَ الَّذِی تُخَرِّبُ مَتَاعَنَا مَرَّهً بَعْدَ أُخْرَی فَأَجْمَعَ رَأْیُهُمْ (۴)

عَلَى أَنْ يَقْتُلُوهُ فَبَيَّتُوهُ عِنْدَ رَجُلٍ فَلَمَّا كَانَ اللَّيْلُ صَاحَ فَقَالَ لَهُ مَا لَکَ فَقَالَ كَانَ أَبِی يُنَوِّمُنِی عَلَى بَطْنِهِ فَقَالَ لَهُ تَعَالَ فَنَمْ عَلَى بَطْنِی قَالَ فَلَمْ يَزَلْ يَدْلُکُ الرَّجُلَ حَتَّى عَلَّمَهُ أَنْ يَفْعَلَ بِنَفْسِهِ (۵)

فَأَوَّلًا عَلَّمَهُ إِبْلِيسُ وَ الثَّانِيَهَ عَلَّمَهُ هُوَ ثُمَّ انْسَلَّ فَفَرَّ مِنْهُمْ فَأَصْبَحُوا فَجَعَلَ الرَّجُلُ يُخْبِرُ بِمَا فَعَلَ بِالْغُلَامِ وَ يُعَجِّبُهُمْ مِنْهُ وَ هُمْ لَا يَعْرِفُونَهُ فَوَضَعُوا أَيْدِيَهُمْ فِيهِ حَتَّى اكْتَفَى الرِّجَالُ (۶)

بَعْضُهُمْ بِبَعْضٍ ثُمَّ جَعَلُوا يَرْصُدُونَ مَارَّهَ الطَّرِيقِ فَيَفْعَلُونَ بِهِمْ حَتَّى تَنَكَّبَ مَدِينَتَهُمُ النَّاسُ ثُمَّ تَرَكُوا نِسَاءَهُمْ وَ أَقْبَلُوا عَلَى الْغِلْمَانِ فَلَمَّا رَأَى أَنَّهُ قَدْ أَحْكَمَ أَمْرَهُ فِی الرِّجَالِ جَاءَ إِلَى النِّسَاءِ فَصَيَّرَ نَفْسَهُ امْرَأَهً ثُمَّ قَالَ إِنَّ رِجَالَكُنَّ يَفْعَلُ بَعْضُهُمْ بِبَعْضٍ قَالُوا نَعَمْ قَدْ رَأَيْنَا ذَلِکَ وَ كُلَّ ذَلِکَ يَعِظُهُمْ لُوطٌ علیه السّلام وَ يُوصِيهِمْ وَ إِبْلِيسُ يُغْوِيهِمْ حَتَّى اسْتَغْنَى النِّسَاءُ بِالنِّسَاءِ(۷)

الْحَدِيثَ الطَّوِيلَ.

ص: ۲۷۸

۱- ۱. ثبطه عن الامر: عوقه و شغله عنه.

۲- ۲. روضه الکافی: ۳۸۴ و ۳۸۵.

۳- ۳. فی المصدر: فکانوا.

۴- ۴. فی المصدر: فاجتمع رأيهم.

۵- ۵. فی المصدر: حتی علمه انه يفعل بنفسه.

۶- ۶. فی المصدر: حتی اکتفی الرجال بالرجال.

۷- ۷. الکافی ۵: ۵۴۴.

**[ترجمه]الکافی: اما موسی کاظم علیه السّلام می فرماید که: قوم لوط از برترین اقوامی بودن که خداوند آفریده بود، و ابلیس سخت به دنبال آنان بود یک فضل و نیکی آن ها این بود که چون به کاری همت می گماشتند همه با هم بودند و زنها پشت سر آن ها باقی می ماندند. و پیوسته ابلیس آنان را زیر نظر داشت و چون برمی گشتند آنچه ساخته بودند ویران می کرد، به یک دیگر گفتند بیائید برای کسی که پی در پی کار ما را ویران می کند، کمین کنیم، لذا در کمین او شدند و ناگهان با پسری بسیار زیبا روبه رو شدند. به او گفتند: تو کار ما را ویران می کنی؟ همگی تصمیم گرفتند او را بکشند، و شب او را نزد مردی زندانی کردند، او را در شب شیون و ناله سر داد، آن مرد به او گفت: تو را چه شده است؟ گفت پدرم مرا روی شکم خود می خوابانید، گفت بیا روی شکمم بخواب و پیوسته آن مرد را مالید تا به او آموخت که چگونه خودش را بکند. در آغاز ابلیس به او آموخت و سپس او آن عمل را به دیگران آموخت. سپس خود را از آن ها دزدید و گریخت، و آن مرد به آن ها گزارش داد که با آن پسر بچه چه کرد و آن کار را به آن ها خوش نما کرد در حالیکه پیش از این آن را نمی دانستند، در آن وارد شدند، تا آنجا که مردها به هم اکتفاء کردند و دیگر به زنها نپرداختند. سپس سر راه را می گرفتند و رهگذران را به آن کا ر وادار می کردند تا اینکه مردم از شهر آن ها روی گردان شدند، و زنان را رها کرده و به پسران مشغول شدند، و چون شیطان دید کار مردها را خوب ساخته نزد زنها آمد و خود را به صورت یک زن درآورد و به آن ها گفت مردان شما یک دیگر را می کنند، گفتند: آری آن را دیدیم، حال آن که در همه حال لوط آن ها را پند می داد و سفارش می کرد و شیطان آن ها را گمراه می ساخت تا زنان هم به هم مشغول شدند و از مردان بی نیاز گشتند - . الکافی ۵ : ۵۴۴ - . حدیث طولانی

**[ترجمه]

بیان

یعتادهم أی یعتاد المجی ء إلیهم أو ینتابهم کلما رجعوا أقبل اللعین قال فی القاموس العود انتیاب الشی ء کالاعتیاد و فی المحاسن فلما حسدهم إبلیس لعبادتهم کانوا إذا رجعوا(۱)

و فی ثواب الأعمال فأتی إبلیس عبادتهم فأولا علمه (۲)

کذا فی النسخ بتقدیم اللام علی المیم فی الموضعین و لعل الأظهر تقدیم المیم (۳)

أی أولا أدخل إبلیس ذکر الرجل و ثانیا أدخل الرجل ذکره و علی ما فی النسخ کان المعنی أنه کان أولا معلم هذا الفعل حیث علمه ذلک الرجل ثم صار الرجل معلم الناس.

**[ترجمه]در محاسن چنین است که: چون ابلیس به عبادت آنان حسد برد، چون برمی گشتند - . المحاسن : ۱۱۰ - الخ، در نسخه ها است که «اولاً علَّمه» و شاید روشن تر این است که میم جلو باشد یعنی نخست ابلیس آلت مرد را داخل خود کرد.

**[ترجمه]

تَفْسِيرُ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: إِنَّ سُلَيْمَانَ بْنَ دَاوُدَ أَمَرَ الْجِنَّ فَبَنَوْا لَهُ بَيْتاً مِنْ قَوَارِيرَ فَبَيْنَا هُوَ مُتَّكِئٌ عَلَى عَصَاهُ يَنْظُرُ إِلَى الشَّيَاطِينِ كَيْفَ يَعْمَلُونَ وَ يَنْظُرُونَ إِلَيْهِ إِذْ حَانَتْ (۴) مِنْهُ الْتِفَاتَةٌ فَإِذَا هُوَ بِرَجُلٍ مَعَهُ فِي الْقُبَّةِ فَفَزِعَ مِنْهُ وَ قَالَ مَنْ أَنْتَ قَالَ أَنَا الَّذِي لَا أَقْبَلُ الرُّشَى وَ لَا أَهَابُ الْمُلُوكَ أَنَا مَلَكُ الْمَوْتِ فَقَبَضَهُ وَ هُوَ مُتَّكِئٌ عَلَى عَصَاهُ فَمَكَثُوا سَنَةً يَبْنُونَ وَ يَنْظُرُونَ إِلَيْهِ وَ يَدْأَبُونَ لَهُ وَ يَعْمَلُونَ حَتَّى بَعَثَ اللَّهُ الْأَرَضَةَ فَأَكَلَتْ مِنْسَأَتَهُ وَ هِيَ الْعَصَا فَلَمَّا خَرَّ تَبَيَّنَتِ الْإِنْسُ أَنْ لَوْ كَانَ الْجِنُّ يَعْلَمُونَ الْغَيْبَ مَا لَبِثُوا سَنَةً فِي الْعَذَابِ الْمُهِينِ فَالْجِنُّ تَشْكُرُ الْأَرَضَةَ بِمَا عَمِلَتْ بِعَصَا سُلَيْمَانَ قَالَ فَلَا تَكَادُ تَرَاهَا فِي مَكَانٍ إِلَّا وُجِدَ عِنْدَهَا مَاءٌ وَ طِينٌ فَلَمَّا هَلَكَ سُلَيْمَانُ وَضَعَ إِبْلِيسُ السِّحْرَ وَ كَتَبَهُ فِي كِتَابٍ ثُمَّ طَوَاهُ وَ كَتَبَ عَلَى ظَهْرِهِ هَذَا مَا وَضَعَ آصَفُ بْنُ بَرْخِيَا لِلْمَلِكِ سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ مِنْ ذَخَائِرِ كُنُوزِ الْعِلْمِ مَنْ أَرَادَ كَذَا وَ كَذَا فَلْيَفْعَلْ كَذَا وَ كَذَا ثُمَّ دَفَنَهُ تَحْتَ السَّرِيرِ ثُمَّ اسْتَشَارَهُ (۵)

لَهُمْ فَقَرَأَهُ فَقَالَ الْكَافِرُونَ مَا كَانَ سُلَيْمَانُ علیه السلام يَغْلِبُنَا إِلَّا بِهَذَا وَ قَالَ الْمُؤْمِنُونَ بَلْ هُوَ

ص: ۲۷۹

۱- ۱. المحاسن: ۱۱۰.

۲- ۲. فی عقاب الاعمال و المحاسن:« فاولا عمله إبلیس و الثانیه عمله هو» راجع عقاب الاعمال: باب عقاب الوطی.

۳- ۳. قد عرفت انه الموجود فی عقاب الاعمال و المحاسن.

۴- ۴. فی المصدر: خانت عنه.

۵- ۵. هکذا فی الکتاب و مصدره و لعلّ الصحیح کما فی البرهان: استثاره أی اظهره لهم.

عَبْدُ اللَّهِ وَ نَبِيُّهُ (۱).

**[ترجمه]تفسیر القمی: امام محمد باقر علیه السّلام می فرماید که: چون سلیمان بن داود پریان را فرمان داد تا خآن های بلورین برایش بسازند، در این میان که بر عصای خود تکیه کرده بود به دیوان نگاه می کرد که چگونه کار می کنند و آنان هم به او نگاه می کردند ناگهان روی برگرداند و دید مردی در گنبد به همراه اوست، به هراس افتاد و فرمود: تو کیستی؟

گفت: آنکه نه رشوه گیرد، نه از پادشاهان ترسد، منم ملك الموت و در حالی که تکیه بر عصا داشت، جانش را گرفت. و آن ها یک سال بکار ساختمان بودند و به او نگاه و ادب می کردند و به کار مشغول بودند تا خدا موریانه را فرستاد و عصای او را خورد. چون بر زمین افتاد. آدمیان خوب می دانستند که اگر پریان غیب می دانستند یک سال در شکنجه خوارکننده نمی ماندند، و پریان برای اینکه عصای سلیمان را موریانه خورد، از او قدردانی کردند. فرمود: هرگز آن ها را در جایی نبینی جز اینکه نزد آن ها آب و گل بیابید.

و چون سلیمان درگذشت ابلیس جادو را ساخت و در کتابی نوشت و تا کرد و بر پشت آن نوشت: «این ساخته آصف بن برخیا برای سلیمان بن داود از گنجینه های دانش است، هر که خواهد چنین و چنان شود، چنین و چنان کند» آنگاه آن را زیر تخت به خاك سپرد . سپس آنان را بر آن آگاه ساخته و برایشان خواند. کافران گفتند: سلیمان تنها به واسطه همین بر ما چیره شده بود، و مؤمنان گفتند بلکه او بنده و پیغمبر خدا بود - . تفسیر القمی : ۴۶ و ۴۷ - .

**[ترجمه]

«۱۶۸»

الدَّعَائِمُ، عَنْ عَلِيٍّ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله ذَاتَ لَيْلَةٍ إِذْ رُمِيَ بِنَجْمٍ فَاسْتَنَارَ فَقَالَ لِلْقَوْمِ مَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ إِذَا رَأَيْتُمْ مِثْلَ هَذَا قَالُوا كُنَّا نَقُولُ مَاتَ عَظِيمٌ وَ وُلِدَ عَظِيمٌ قَالَ فَإِنَّهُ لَا يُرْمَى بِهِ لِمَوْتِ أَحَدٍ وَ لِحَيَاةِ أَحَدٍ وَ لَكِنْ رَبُّنَا إِذَا قَضَى أَمْراً سَبَّحَ حَمَلَةُ الْعَرْشِ وَ قَالُوا قَضَى رَبُّنَا بِكَذَا فَيَسْمَعُ ذَلِكَ أَهْلُ السَّمَاءِ الَّتِي تَلِيهِمْ فَيَقُولُونَ ذَلِكَ حَتَّى يَبْلُغَ ذَلِكَ أَهْلَ السَّمَاءِ الدُّنْيَا فَيَسْتَرِقُ الشَّيَاطِينُ السَّمْعَ فَرُبَّمَا اعْتَلَقُوا شَيْئاً فَأَتَوْا بِهِ الْكَهَنَةَ فَيَزِيدُونَ وَ يَنْقُصُونَ فَتُخْطِئُ الْكَهَنَةُ وَ تُصِيبُ ثُمَّ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ مَنَعَ السَّمَاءَ بِهَذِهِ النُّجُومِ فَانْقَطَعَتِ الْكِهَانَةُ فَلَا كِهَانَةَ وَ تَلَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ علیه السلام إِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَأَتْبَعَهُ شِهابٌ ثاقِبٌ (۲) وَ قَوْلُهُ وَ أَنَّا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْها مَقاعِدَ(۳) لِلسَّمْعِ الْآيَةَ(۴).

**[ترجمه]الدعائم: امام علی علیه السّلام می فرماید که: یک شب به همراه رسول خدا بودیم که ستاره ای پرتاب شد و نهان گردید، و آن حضرت به مردم فرمود: شما در زمان جاهلیت که مانند آن را می دیدید چه می گفتید؟ گفتند: می گفتیم بزرگی مرده و بزرگی زاده شده است.

فرمود: آن برای مرگ کسی یا زندگی کسی پرتاب نشود، اما چون پروردگار ما کاری را فرمان دهد و مقدر سازد، حاملان عرش تسبیح گویند و آن را بگویند و اهل آسمان نیز که در کنار آن ها قرار دارند آن را می شنوند و تکرار می کنند تا اینکه به اهل آسمان دنیا برسد. دیوان به گوش می ایستند تا شاید چیزی از آن را دریابند و به کاهنان رسانند و در آن بیش و کم

کنند و کاهنان بسا خطا کنند و بسا درست گویند. سپس خداوند با این اختران آسمان را ورود آنان منع کرد و کهانت برداشته شد و دیگر پیشگوئی نیست. سپس امام جعفر صادق علیه السلام این آیه را خواندمگر آن کس که دزدیده گوش فرا دهد که شهابی روشن او را دنبال می کند - . الحجر / ۱۸ - - درستش: شهاب مبین است- و فرمود این است فرموده خدا «و در [آسمان] برای شنیدن، به کمین می نشستیم - . دعائم الاسلام: نسخه خطی آن در دست نیست. آیه سوره الجن : ۹ - »

**[ترجمه]

بیان

فربما اعتلقوا شیئا أی أحبوه أو تعلموه أو تعلقوا به فی القاموس اعتلقه أی أحبه و تعلقه و تعلق به بمعنی و فی النهایه أنی علقها أی من أین تعلمها و ممن أخذها.

**[ترجمه]فربما اعتلقوا شیئا أی أحبوه أو تعلموه أو تعلقوا به فی القاموس اعتلقه أی أحبه و تعلقه و تعلق به بمعنی و فی النهایه أنی علقها أی من أین تعلمها و ممن أخذها.

**[ترجمه]

«۱۶۹»

الدُّرُّ الْمَنْثُورُ، لِلسُّیُوطِیِّ عَنِ ۱۷ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: لَقِیَ إِبْلِیسُ مُوسَی فَقَالَ لِمُوسَی (۵) أَنْتَ الَّذِی اصْطَفَاکَ اللَّهُ بِرِسَالَتِهِ وَ کَلَّمَکَ تَکْلِیماً أَذْنَبْتُ وَ أَنَا أُرِیدُ أَنْ أَتُوبَ فَاشْفَعْ لِی إِلَی رَبِّی أَنْ یَتُوبَ عَلَیَّ قَالَ مُوسَی نَعَمْ فَدَعَا مُوسَی رَبَّهُ فَقِیلَ یَا مُوسَی قَدْ قُضِیَتْ حَاجَتُکَ فَلَقِیَ مُوسَی إِبْلِیسَ وَ قَالَ قَدْ أُمِرْتَ أَنْ تَسْجُدَ بِقَبْرِ آدَمَ وَ یُتَابَ عَلَیْکَ فَاسْتَکْبَرَ وَ غَضِبَ وَ قَالَ لَمْ أَسْجُدْ لَهُ حَیّاً أَسْجُدُ لَهُ مَیِّتاً ثُمَّ قَالَ إِبْلِیسُ یَا مُوسَی إِنَّ لَکَ عَلَیَّ حَقّاً بِمَا شَفَعْتَ لِی إِلَی رَبِّکَ فَاذْکُرْنِی عِنْدَ ثَلَاثٍ لَا أُهْلِکُکَ فِیمَنْ أُهْلِکُ (۶) اذْکُرْنِی

۱- ۱. تفسیر القمّیّ: ۴۶ و ۴۷.

۲- ۲. هکذا فی الکتاب و لعله وهم النسّاخ و الصحیح:« شهاب مبین» راجع الحجر ۱۸.

۳- ۳. الجن: ۹.

۴- ۴. دعائم الإسلام: لیست عندی نسخته.

۵- ۵. فی المصدر: فقال: یا موسی.

۶- ۶. فی المصدر: لا أهلک فیهن.

حِینَ تَغْضَبُ فَإِنِّی أَجْرِی مِنْکَ مَجْرَی الدَّمِ وَ اذْکُرْنِی حِینَ تَلْقَی الزَّحْفَ فَإِنِّی آتِی ابْنَ آدَمَ حِینَ یَلْقَی الزَّحْفَ فَأُذَکِّرُهُ وُلْدَهُ وَ زَوْجَتَهُ حَتَّی یُوَلِّی وَ إِیَّاکَ أَنْ تُجَالِسَ امْرَأَةً لَیْسَتْ بِذَاتِ مَحْرَمٍ فَإِنِّی رَسُولُهَا إِلَیْکَ وَ رَسُولُکَ إِلَیْهَا(۱).

**[ترجمه]الدر المنثور: ابن عمر روایت می کند که: ابلیس به موسی علیه السلام برخورد کرد و به او گفت: تو کسی هستید که خداوند به رسالت برگزیده و به خوبی با تو سخن گفته، من گناه کردم و می خواهم توبه کنم، برایم نزد پروردگارم شفیع شو تا توبه مرا بپذیرد، موسی گفت: بسیار خوب، و به درگاه خدا دعا کرد. و گفتند حاجتت برآورده است، و موسی ابلیس را دید و فرمود: فرمان داده شده ای که بر گور آدم سجده کنی تا توبه ات پذیرفته شود، تکبر کرد و خشمگین شد و فرمود: من بر زنده او سجده نکردم، بر مرده اش سجده کنم؟ سپس ابلیس به موسی علیه السّلام گفت: برای این شفاعت تو را بر من حقی است در سه جا به یاد من باش که تو را چون دیگران هلاک نسازم: ۱- به هنگام خشم که من مانند خون در وجودت روان گردم ۲- چون به جهاد با دشمن روی که زن و فرزند آدمی را به یاد او آورم تا برگردد ۳- مبادا با زن بیگانه همنشین شوی که من پیغام شما را به هم رسانم - . الدر المنثور ۱ : ۵۱ - .

**[ترجمه]

«۱۷۰»

وَ عَنْ ۱۷ أَنَسٍ قَالَ: إِنَّ نُوحاً لَمَّا رَکِبَ السَّفِینَهَ أَتَاهُ إِبْلِیسُ فَقَالَ لَهُ نُوحٌ مَنْ أَنْتَ قَالَ أَنَا إِبْلِیسُ قَالَ فَمَا جَاءَ بِکَ قَالَ جِئْتُ تَسْأَلُ لِی رَبَّکَ هَلْ لِی مِنْ تَوْبَهٍ فَأَوْحَی اللَّهُ إِلَیْهِ أَنَّ تَوْبَتَهُ أَنْ یَأْتِیَ قَبْرَ آدَمَ فَیَسْجُدَ لَهُ قَالَ أَمَّا أَنَا لَمْ أَسْجُدْ لَهُ حَیّاً أَسْجُدُ لَهُ مَیِّتاً قَالَ فَ اسْتَکْبَرَ وَ کانَ مِنَ الْکافِرِینَ (۲).

**[ترجمه]الدر المنثور: انس روایت می کند که: که چون نوح سوار کشتی شد ابلیس نزد او آمد. نوح فرمود تو کیستی؟ گفت من ابلیسم، فرمود: برای چه آمدی؟ گفت: آمدم تا از پروردگارت بپرسی آیا من توبه دارم؟ خدا به او وحی کرد توبه اش این است که بر گور آدم سجده کند، گفت: من بزنده او سجده نکردم. چگونه به مرده او سجده کنم، لذا تکبر کرد و از کافران شد - . الدر المنثور ۱ : ۵۱ - .

**[ترجمه]

«۱۷۱»

وَ عَنْ ۱۷ جُنَادَهَ بْنِ أَبِی أُمَیَّهَ قَالَ: أَوَّلُ خَطِیئَهٍ کَانَتِ الْحَسَدُ حَسَدَ إِبْلِیسُ آدَمَ أَنْ یَسْجُدَ لَهُ حِینَ أَمَرَهُ فَحَمَلَهُ الْحَسَدُ عَلَی الْمَعْصِیَهِ(۳).

**[ترجمه]الدر المنثور: جناده بن ابی امیه روایت می کند که: نخستین خطا حسد بود، که ابلیس از سجده بر آدم حسد برد زمانی که خداوند به او دستور داد تا بر آدم سجده کند، و حسد او را به گناه واداشت - . الدر المنثور ۱: ۵۱ - .

**[ترجمه]

«۱۷۲»

وَ عَنْ ١٧ قَتَادَهَ قَالَ: لَمَّا هَبَطَ إِبْلِيسُ قَالَ آدَمُ أَیْ رَبِّ قَدْ لَعَنْتَهُ فَمَا عِلْمُهُ قَالَ السِّحْرُ قَالَ فَمَا قِرَاءَتُهُ قَالَ الشِّعْرُ قَالَ فَمَا كِتَابَتُهُ (۴) قَالَ الْوَشْمُ قَالَ فَمَا طَعَامُهُ قَالَ كُلُّ مَيْتَهٍ وَ مَا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ قَالَ فَمَا شَرَابُهُ قَالَ كُلُّ مُسْكِرٍ قَالَ فَأَيْنَ مَسْكَنُهُ قَالَ الْحَمَّامُ قَالَ فَأَيْنَ مَجْلِسُهُ قَالَ الْأَسْوَاقُ قَالَ فَمَا صَوْتُهُ قَالَ الْمِزْمَارُ قَالَ فَمَا مَصَايِدُهُ قَالَ النِّسَاءُ(۵).

**[ترجمه]الدر المنثور: قتاده روایت می کند که: چون ابلیس فرو شد آدم علیه السّلام گفت: پروردگارا او را لعنت کردی چه چیزی می داند؟ فرمود: جادو گفت: چه می خواند؟ فرمود: شعر، گفت: چه می نویسد؟ فرمود: خالکوبی، گفت: چه می خورد؟ فرمود: هر مردار و هر چیزی که اسم خدا بر آن برده نشود، گفت: چه نوشد؟ فرمود: هر مست کننده. گفت: جایش کجا است؟ فرمود: حمام، گفت: کجا نشیند؟ فرمود: در بازارها، گفت: چه آوازی دارد؟ فرمود: نی زدن، گفت: دامهایش چه باشند؟ فرمود: زنها - . الدر المنثور ۱ : ۶۳ - .

**[ترجمه]

«۱۷۳»

وَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: قَالَ إِبْلِيسُ لِرَبِّهِ تَعَالَى يَا رَبِّ قَدْ أُهْبِطَ آدَمُ وَ قَدْ عَلِمْتُ أَنَّهُ سَيَكُونُ كُتُبٌ وَ رُسُلٌ فَمَا كُتُبُهُمْ وَ رُسُلُهُمْ قَالَ رُسُلُهُمُ الْمَلَائِكَهُ وَ النَّبِيُّونَ وَ كُتُبُهُمُ التَّوْرَاهُ وَ الْإِنْجِيلُ وَ الزَّبُورُ وَ الْفُرْقَانُ قَالَ فَمَا كِتَابِی قَالَ كِتَابُكَ الْوَشْمُ وَ قِرَاءَتُكَ الشِّعْرُ وَ رُسُلُكَ الْكَهَنَهُ وَ طَعَامُكَ مَا لَمْ يُذْكَرِ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَ شَرَابُكَ كُلُّ مُسْكِرٍ وَ صِدْقُكَ الْكَذِبُ وَ بَيْتُكَ الْحَمَّامُ وَ مَصَايِدُكَ النِّسَاءُ وَ مُؤَذِّنُكَ الْمِزْمَارُ وَ مَسْجِدُكَ الْأَسْوَاقُ (۶).

۱- ۱. الدّر المنثور ۱: ۵۱.

۲- ۲. الدّر المنثور ۱: ۵۱.

۳- ۳. الدّر المنثور ۱: ۵۱.

۴- ۴. فی المصدر: فما كتابه؟.

۵- ۵. الدّر المنثور ۱: ۶۳.

۶- ۶. الدّر المنثور ۱: ۶۳.

**[ترجمه]ابن عباس روایت می کنـد که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: ابلیس به پروردگارش گفت: پروردگارا آدم بـه زمیـن فرو آورده شـد، و مـن می دانم البته کتب و رسـلی خواهـد داشت، کتب و رسـل آن هـا چیسـتند و کیسـتند؟ فرمـود: رسولانشـان فرشـته و پیغمبران انـد و کتابهایشـان تورات، انجیـل، زبور و فرقان، گفت: پس کتاب من چیست؟ فرمود: کتاب تو خالکوبی، خوانـدنت شـعر، و رسولانت کاهنان، خوراکت آنچه نام خدا بر آن خوانده نشود، نوشابه ات هر مسـکر، و گفتارت دروغ، خآن هات حمّام و دامهایت زنان، جار کِشت، نی و مسجدت بازارها است - . الدر المنثور ۱ : ۶۳ - .

**[ترجمه]

«۱۷۴»

وَ عَنِ ۱۷ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: جَاءَ إِبْلِيسُ فِي جُنْدٍ مِنَ الشَّيَاطِينِ وَ مَعَهُ رَايَةٌ فِي صُورَةِ رِجَالٍ مِنْ بَنِي مُدْلِجٍ وَ الشَّيْطَانُ فِي صُورَةِ سُرَاقَةَ بْنِ مَالِكِ بْنِ جُعْشُمٍ فَقَالَ الشَّيْطَانُ لا غالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَ إِنِّي جارٌ لَكُمْ وَ أَقْبَلَ جِبْرِيلُ عَلَى إِبْلِيسَ فَلَمَّا رَآهُ وَ كَانَتْ يَدُهُ فِي يَدِ رَجُلٍ مِنَ الْمُشْرِكِينَ انْتَزَعَ إِبْلِيسُ يَدَهُ (۱)

وَ وَلَّى مُدْبِراً وَ شِيعَتَهُ فَقَالَ الرَّجُلُ يَا سُرَاقَةُ إِنَّكَ جَارٌ لَنَا فَقَالَ إِنِّي أَرى ما لا تَرَوْنَ وَ ذَلِكَ حِينَ رَأَى الْمَلَائِكَةَ إِنِّي أَخافُ اللَّهَ وَ اللَّهُ شَدِيدُ الْعِقابِ (۲).

**[ترجمه]الدر المنثور: ا ابن عباس روایت می کند که: ابلیس در سپاهی از دیوان و پرچمی به صورت پرچم مردان بنی مدلج که خود به شـکل سـراقه بن مالك بن جعشم بود، آمد و گفت: «امروزه کسـی از مردم بر شما چیره نیست و من پناه شمایم»، و جبرئیل به سوی ابلیس آمد که با مشـرکی دست بر دست بود و چون جبرئیل علیه السّـلام را دید دستش را کشید و با پیروانش گریخت، آن مرد گفت: ای سـراقه تو پنـاه مـا بودی، گفت: من بینم، آنچه شـما نبینیـد و آن هنگـامی بود که فرشـته ها را دید «راستش من از خدا می ترسم ، خدا سخت کیفر است» - . الدر المنثور ۲ : ۱۹۰ - .

**[ترجمه]

«۱۷۵»

وَ عَنْ ۱۷ رِفَاعَةَ الْأَنْصَارِيِّ قَالَ: لَمَّا رَأَى إِبْلِيسُ مَا تَفْعَلُ الْمَلَائِكَةُ بِالْمُشْرِكِينَ يَوْمَ بَدْرٍ أَشْفَقَ أَنْ يَخْلُصَ الْقَتْلُ إِلَيْهِ فَتَشَبَّثَ بِهِ الْحَارِثُ بْنُ هِشَامٍ وَ هُوَ يَظُنُّ أَنَّهُ سُرَاقَةُ بْنُ مَالِكٍ فَوَكَزَ فِي صَدْرِ الْحَارِثِ فَأَلْقَاهُ ثُمَّ خَرَجَ هَارِباً حَتَّى أَلْقَى نَفْسَهُ فِي الْبَحْرِ يَرْفَعُ يَدَيْهِ فَقَالَ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ نَظْرَتَكَ إِيَّايَ (۳).

**[ترجمه]الدر المنثور: رفاعه انصاری می گوید که: چون ابلیس دید فرشـته ها با بت پرسـتان چه می کنند در روز بدر ترسید که کشـتار به او رسـد و حـارث بن هشـام به گمـان اینکه سـراقه بن مالـك است به او چسبیـد و او مشتی به سـینه او زد و او را انـداخت و گریخت، تا خود را به دریا افکنـد و دو دست خود را بلنـد کرد و گفت بار خدایا من از تو طلب می کنم مهلتی که به من دادی - . الدر المنثور ۳ : ۱۹۰ - .

**[ترجمه]

«۱۷۶»

وَ عَنْ أَبِی التَّیَّاحِ (۴) قَالَ: قَالَ رَجُلٌ لِعَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ خنیش کَیْفَ صَنَعَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله کَادَتْهُ الشَّیَاطِینُ قَالَ نَعَمْ تَحَدَّرَتِ الشَّیَاطِینُ مِنَ الْجِبَالِ وَ الْأَوْدِیَهِ یُرِیدُونَ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِیهِمْ شَیْطَانٌ مَعَهُ شُعْلَهٌ مِنْ نَارٍ یُرِیدُ أَنْ یُحْرِقَ بِهَا رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَلَمَّا رَآهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَزِعَ مِنْهُمْ وَ جَاءَهُ جَبْرَئِیلُ فَقَالَ یَا مُحَمَّدُ قُلْ مَا أَقُولُ أَعُوذُ بِکَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّاتِ اللَّاتِی لَا یُجَاوِزُهُنَّ بَرٌّ وَ لَا فَاجِرٌ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ وَ بَرَأَ وَ ذَرَأَ وَ مِنْ شَرِّ مَا یَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ وَ مِنْ شَرِّ مَا یَعْرُجُ فِیهَا وَ مِنْ شَرِّ مَا ذَرَأَ فِی الْأَرْضِ وَ مِنْ شَرِّ مَا یَخْرُجُ

مِنْهَا وَ مِنْ شَرِّ فِتَنِ اللَّیْلِ وَ النَّهَارِ وَ مِنْ شَرِّ کُلِّ طَارِقٍ إِلَّا طَارِقاً یَطْرُقُ بِخَیْرٍ یَا رَحْمَانُ قَالَ فَطُفِئَتْ نَارُ الشَّیَاطِینِ وَ هَزَمَهُمُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَ (۵).

۱- ۱. فی المصدر: و أقبل جبریل علیه السّلام علی إبلیس و کانت یده فی ید رجل من المشرکین فلما رأی جبریل انتزع یده و ولی مدبرا هو و شیعته.

۲- ۲. الدّر المنثور ۲: ۱۹۰.

۳- ۳. الدّر المنثور ۳: ۱۹۰.

۴- ۴. قال ابن حجر فی التقریب: أبو التیاح بفتح اوله و تشدید التحتانیه اسمه یزید ابن حمید.

۵- ۵. الدّر المنثور:

**[ترجمه]الـدر المنثور: مردی به عبـد الرحمن بن حنيش گفت: رسـول خـدا صـلّی اللّه عليه و آله در برابر نيرنـگ ديوان چه كرد؟ گفت: ديوها از هر كوه و وادی سـرازير شدنـد و آهنگ رسول خـدا كردند، در دست يكی از ديوان شـعله ای آتش بود كه می خواست با آن رسول خـدا را بسوزانـد، چون رسول خدا صل الله عليه و آله آن ها را ديد به هراس افتاد و جبرئيل نزد او آمـد و گفت: ای محمّـد بگو، آنچه بگويم: «اعوذ بكلمـات اللّه التامات اللاتی لا يجاوزهنّ برّ و لا فاجر من شـر ما خلق و برأ و ذرأ، و من شـرّ ما ينزل من السّـماء و من شرّ ما يعرج فيها، و من شرّ ما ذرأ فی الارض و من شرّ ما يخرج منها و من شرّ فتن اللّيل و النّهار و من شـرّ كلّ طارق الا طارقا يطرق بخير يا رحمان»، گفت: سـپس آتش ديوان خاموش شـد و خدا عزّ و جلّ آن ها را شكست داد - . الدر المنثور - .

**[ترجمه]

«۱۷۷»

وَ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: لَمَّا كَانَ لَيْلَهُ الْجِنِّ أَقْبَلَ عِفْرِيتٌ مِنَ الْجِنِّ فِی يَدِهِ شُعْلَهٌ مِنْ نَارٍ فَجَعَلَ النَّبِیُّ صلی الله عليه و آله يَقْرَأُ الْقُرْآنَ فَلَا يَزْدَادُ إِلَّا قُرْباً فَقَالَ لَهُ جَبْرَئِيلُ أَ لَا أُعَلِّمُكَ كَلِمَاتٍ تَقُولُهُنَّ يَنْكَبُّ مِنْهَا لِفِيهِ وَ تُطْفِئُ شُـعْلَتَهُ قُلْ أَعُوذُ بِوَجْهِ اللَّهِ الْكَرِيمِ وَ كَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّاتِ الَّتِی لَا يُجَاوِزُهُنَّ بَرٌّ وَ لَا فَاجِرٌ مِنْ شَـرِّ ما يَنْزِلُ مِنَ السَّماءِ وَ مِنْ شَـرِّ ما يَعْرُجُ فِيها وَ مِنْ شَرِّ مَا ذَرَأَ فِی الْأَرْضِ وَ مِنْ شَرِّ ما يَخْرُجُ مِنْها وَ مِنْ شَرِّ فِتَنِ اللَّيْلِ وَ النَّهَارِ وَ مِنْ شَرِّ طَوَارِقِ اللَّيْلِ وَ مِنْ شَرِّ كُلِّ طَارِقٍ إِلَّا طَارِقاً يَطْرُقُ بِخَيْرٍ يَا رَحْمَانُ فَقَالَهَا فَانْكَبَّ لِفِيهِ وَ طُفِيَتْ شُعْلَتُهُ (۱).

**[ترجمه]الدر المنثور: ابن مسـعود روايت می كند كه: در شب جن يک عفريتی از جن آمد و در دسـتش شـعله آتشی بود و پيغمبر صـلّی اللّه عليه و آله شـروع كرد به خواندن قرآن و جز بنزديک شدن نيفزود، جبرئيلش گفت: آيا به تو كلماتی نياموزم كه آن ها را بگوئی تا او با صورت بر زمين افتـد و شـعله اش خاموش گردد؟ بگو: اعوذ بوجه اللّه الكريم و كلمات اللّه التامات الّتی لا يجاوزهنّ بر و لا فاجر من شـرّ ما ينزل من السـماء و من شـرّ ما يعرج فيها و من شـرّ ما ذرأ فی الارض و من شـرّ ما يخرج منها، و من شـرّ فتن الليل و النهار، و من شرّ طوارق الليل و من شرّ كل طارق الا طارقا يطرق بخير يا رحمان، آن را گفت و او با صورت به زمين افتاد و شعله اش خاموش گرديد.

**[ترجمه]

تتمه تشمل علی فوائد

جمه الأولی لا خلاف بين الإماميه بل بين المسـلمين فی أن الجن و الشـياطين أجسام لطيفه يرون فی بعض الأحيان و لا يرون فی بعضـها و لهم حركـات سـريعه و قـدره علی أعمـال قـويه و يجرون فی أجسـاد بنی آدم مجری الـدم و قـد يشـكلهم الله بحسـب المصالح بأشـكال مختلفه و صور متنوعه كما ذهب إليه السيد المرتضی رضی الله عنه أو جعل الله لهم القدره علی ذلک كما هو الأظهر من الأخبار و الآثار.

قال صاحب المقاصد ظاهر الكتاب و السنه و هو قول أكثر الأمه إن الملائكه أجسام لطيفه نورانيه قادره على التشكلات بأشكال مختلفه كامله فى العلم و القدره على الأفعال الشاقه و ساق الكلام إلى قوله و الجن أجسام لطيفه هوائيه متشكل بأشكال مختلفه و يظهر منها أفعال عجيبه منهم المؤمن و الكافر و المطيع و العاصى و الشياطين أجسام ناريه شأنها إلقاء النفس فى الفساد و الغوايه بتذكير أسباب المعاصى و اللذات و إنساء منافع الطاعات و ما أشبه ذلك على ما قال تعالى حكايه عن الشيطان وَ ما كانَ لِي عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلا تَلُومُونِي وَ لُومُوا أَنْفُسَكُمْ (٢) و قيل تركيب الأنواع الثلاثه من امتزاج العناصر الأربعه إلا أن الغالب على الشيطان عنصر النار و على الآخرين عنصر الهواء و ذلك أن امتزاج العناصر قد لا يكون على القرب من الاعتدال بل على قدر صالح من غلبه أحدهما فإن كانت الغلبه

ص: ٢٨٣

١- ١. الدّر المنثور:

٢- ٢. إبراهيم: ٢٢.

للأرضيه يكون الممتزج مائلا إلى عنصر الأرض و إن كانت للمائيه فإلى الماء أو للهوائيه فإلى الهواء أو للناريه فإلى النار لا يبرح و لا يفارق إلا بالإجبار أو بأن يكون حيوانا فيفارق بالاختيار و ليس لهذه الغلبه حد معين بل تختلف إلى مراتب بحسب أنواع الممتزجات التى تسكن هذا العنصر و لكون الهواء و النار فى غايه اللطافه و الشفيف كانت الملائكه و الجن و الشياطين بحيث يدخلون المنافذ و المضايق حتى أجواف الإنسان و لا يرون بحس البصر إلا إذا اكتسبوا من الممتزجات الأخر التى تغلب عليها

الأرضيه و المائيه جلابيب و غواشي فيرون فى أبدان كأبدان الناس أو غيره من الحيوانات و الملائكه كثيرا ما تعاون الإنسان على أعمال يعجز هو عنها بقوته كالغلبه على الأعداء و الطيران فى الهواء و المشى على الماء و يحفظه خصوصا المضطرين عن كثير من الآفات و أما الجن و الشياطين فيخالطون بعض الأناسى و يعاونونهم على السحر و الطلسمات و النيرنجات ثم تعرض لدفع الشبهه الوارده على هذا القول و هى أن الملائكه و الجن و الشياطين إن كانت أجساما ممتزجه من العناصر يجب أن تكون مرئيه لكل سليم الحس كسائر المركبات و إلا لجاز أن تكون بحضرتنا جبال شاهقه و أصوات هائله لا نبصرها و لا نسمعها و العقل جازم ببطلان ذلك على ما هو شأن العلوم العاديه و إن كانت غلبته اللطيف بحيث لا تجوز رؤيه الممتزج يلزم أن لا يروا أصلا و أن تتمزق أبدانهم و تنحل تراكيبهم بأدنى سبب و اللازم باطل لما تواتر من مشاهده بعض الأولياء و الأنبياء(۱)

إياهم و مكالمتهم و من بقائهم زمانا طويلا مع هبوب الرياح العاصفه و الدخول فى المضايق الضيقه و أيضا لو كانوا من المركبات المزاجيه لكانت لهم صور نوعيه و أمزجه مخصوصه تقتضى أشكالا مخصوصه كما فى سائر الممتزجات فلا يتصور التصور بأشكال مختلفه(۲).

و الجواب منع الملازمات أما على القول باستناد الممكنات إلى القادر المختار

۱- ۱. فى النسخه المخطوطه: بعض الأنبياء و الأولياء.

۲- ۲. فى النسخه المخطوطه: بالاشكال المختلفه.

فظاهر لجواز أن يخلق رؤيتهم فی بعض الأبصار و الأحوال دون البعض و أن يحفظ بالقدره و الإراده تركيبهم و يبدل أشكالهم.

و أما على القول بالإيجاب فلجواز أن يكون فيهم من العنصر الكثيف ما يحصل منه الرؤيه لبعض الأبصار دون البعض و فی بعض الأحوال دون البعض أو يظهروا أحيانا فی أجسام كثيفه هی بمنزله الغشاء و الجلباب لهم فيبصروا و أن يكون نفوسهم أو أمزجتهم أو صورهم النوعيه تقتضی حفظ تركيبهم عن الانحلال و تبدل أشكالهم بحسب اختلاف الأوضاع و الأحوال و يكون فيهم من الفطنه و الذكاء ما يعرفون به جهات هبوب الرياح و سائر أسباب انحلال التركيب فيحترزون عنها و يأوون إلى أماكن لا يلحقهم ضرر.

و أما الجواب بأنه يجوز أن تكون لطافتهم بمعنى الشفافيه دون رقه القوام فلا يلائم ما يحكی عنهم من النفوذ فی المنافذ الضيقه و الظهور فی ساعه واحده فی صور مختلفه بالصغر و الكبر و نحو ذلك.

ثم ذكر مذاهب الحكماء فی ذلك فقال و القائلون من الفلاسفه بالجن و الشيطان زعموا أن الجن جواهر مجرده لها تصرف و تأثير فی الأجسام العنصريه من غير تعلق بها تعلق النفوس البشريه بأبدانها و الشياطين هی القوی المتخيله فی أفراد الإنسان من حيث استيلائها على القوی العقليه و صرفها عن جانب القدس و اكتساب الكمالات العقليه إلى اتباع الشهوات و اللذات الحسيه و الوهميه.

و منهم من زعم أن النفوس البشريه بعد مفارقتها عن الأبدان و قطع العلاقه عنها إن كانت خيره مطيعه للدواعی العقليه فهم الجن و إن كانت شريره باعثه على الشرور و القبائح معينه على الضلال و الانهماك فی الغوايه فهم الشياطين و بالجمله فالقول بوجود الملائكه و الشياطين مما انعقد عليه إجماع الآراء و نطق به كلام الله تعالى و كلام الأنبياء عليهم السلام و حكی مشاهده الجن عن كثير من العقلاء و أرباب المكاشفات من الأولياء فلا وجه لنفيها كما لا سبيل إلى إثباتها بالأدله العقليه ثم ذكر طريقه المتألهين من الحكماء و قولهم بالعالم بين العالمين و عالم المثال و أنهم جعلوا الملائكه و الجن و الشياطين و الغيلان من هذا العالم و قد مضى بعض الكلام فيه.

الثانیه اختلف أصحابنا و المخالفون فی أن إبلیس هل کان من الملائکه أم لا فالذی ذهب إلیه أکثر المتکلمین من أصحابنا و غیرهم أنه لم یکن من الملائکه و قد مرت الأخبار الداله علیه قال الشیخ المفید رحمه الله فی کتاب المقالات إن إبلیس من الجن خاصه و إنه لیس من الملائکه و لا کان منها قال الله تعالی إِلَّا إِبْلِیسَ کانَ مِنَ الْجِنِ (۱) و جاءت الأخبار متواتره عن أئمه الهدی من آل محمد علیهم السّلام بذلک و هو مذهب الإمامیه کلها و کثیر من المعتزله و أصحاب الحدیث (۲) انتهی.

و ذهب طائفه من المتکلمین إلی أنه منهم و اختاره من أصحابنا شیخ الطائفه روح الله روحه فی التبیان و قال و هو المروی عن أبی عبد الله علیه السلام و الظاهر فی تفاسیرنا ثم قال رحمه الله ثم اختلف من قال کان منهم فمنهم من قال إنه کان خازنا علی الجنان و منهم من قال کان له سلطان سماء الدنیا و سلطان الأرض و منهم من قال إنه کان یوسوس ما بین السماء و الأرض (۳)

انتهی.

و احتج الأولون بوجوه أحدها قوله تعالی إِلَّا إِبْلِیسَ کانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ قالوا و متی أطلق لفظ الجن لم یجز أن یعنی به إلا الجنس المعروف الذی یقابل بالإنس فی الکتاب الکریم.

و أجیب عنه بوجهین الأول أن معنی کانَ مِنَ الْجِنِ صار من الجن کما أن قوله وَ کانَ مِنَ الْکافِرِینَ معناه صار من الکافرین ذکر ذلک الأخفش و جماعه من أهل اللغه.

الثانی أن إبلیس کان من طائفه من الملائکه یسمون جنا من حیث کانوا خزنه الجنه و قیل سموا جنا لاجتنانهم من العیون و استشهدوا بقول الأعشی فی سلیمان علیه السلام:

و سخر من جن الملائک تسعه**قیاما لدیه یعملون بلا أجر

۱- ۱. الکهف: ۵۱.

۲- ۲. اوائل المقالات: ۱۱۰.

۳- ۳. التبیان ۱: ۱۵۰ و ۱۵۱.

و رد الأول بأنه خلاف الظاهر فلا يصار إليه إلا لدليل (۱).

و ثانيها قوله تعالى لا يَعْصُونَ اللَّهَ ما أَمَرَهُمْ وَ يَفْعَلُونَ ما يُؤْمَرُونَ (٢) فنفى عن الملائكه المعصيه نفيا عاما فوجب أن لا يكون إبليس منهم.

و أجيب عنه بأنه قوله تعالى لا يَعْصُونَ صفه لخزنه النيران لا لمطلق الملائكه يدل عليه قوله تعالى عَلَيْها مَلائِكَةٌ غِلاظٌ شِدادٌ لا يَعْصُونَ اللَّهَ ما أَمَرَهُمْ (٣) و لا يلزم من كونهم معصومين كون الجميع كذلك و يرد عليه أن الدلائل الداله على عصمه الملائكه كثيره و قد مر كثير منها.

و ثالثها أن إبليس له نسل و ذريه قال تعالى أَ فَتَتَّخِذُونَهُ وَ ذُرِّيَّتَهُ أَوْلِياءَ مِنْ دُونِي وَ هُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ(۴) و الملائكه لا ذريه لهم لأنه ليس فيهم أنثى لقوله تعالى وَ جَعَلُوا الْمَلائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبادُ الرَّحْمنِ إِناثاً(۵) و الذريه إنما تحصل من الذكر و الأنثى.

و يمكن الجواب عنه بعد تسليم دلاله الآيه على السلب الكلى بأن انتفاء الأنثى فيهم لا يدل على انتفاء الذريه كما أن الشياطين ليس فيهم أنثى مع أن لهم ذريه كما مر أن ذريه إبليس من نفسه و أنه يبيض و يفرخ.

و قال الشيخ رحمه الله فى التبيان من قال إن إبليس له ذريه و الملائكه لا ذريه لهم و لا يتناكحون و لا يتناسلون فقد عول على خبر غير معلوم (۶).

و رابعها أن الملائكه رسول الله لقوله جاعِلِ الْمَلائِكَةِ رُسُلًا(٧) و رسل الله معصومون لقوله سبحانه اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسالَتَهُ (٨) و لا يجوز على رسل الله الكفر

ص: ۲۸۷

۱- ۱. فى النسخه المخطوطه: بدليل.

۲- ۲. التحريم: ۹.

۳- ۳. التحريم: ۹.

۴- ۴. الكهف: ۵۱.

۵- ۵. الزخرف: ۱۵.

۶- ۶. التبيان ۷: ۵۷.

۷- ۷. فاطر: ۱.

۸- ۸. الأنعام: ۱۲۴.

و العصيان ملائكه كانوا أم بشرا.

و أجيب بأنه ليس المراد بالآيه العموم لقوله تعالى اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلائِكَهِ رُسُلًا وَ مِنَ النَّاسِ (۱) قال فى التبيان و كلمه من للتبعيض بلا خلاف (۲).

و لو لم يكن كذلك لجاز لنا أن نخص هذا العموم بقوله تعالى إِلَّا إِبْلِيسَ لأن حمل الاستثناء على أنه منقطع حمل له على المجاز كما أن تخصيص العموم مجاز و إذا تعارضا سقطا لو لم يكن التخصيص أولى (۳).

و استدلوا على مغايره الجن للملائكه بأن الملائكه روحانيون مخلوقون من الريح فى قول بعضهم و من النور فى قول بعضهم و لا يطعمون و لا يشربون و الجن خلقوا من النار لقوله تعالى وَ الْجَانَّ خَلَقْناهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نارِ السَّمُومِ (۴) و قد ورد فى الأخبار النهى عن التمسح بالعظم و الروث لكونهما طعاما لهم و لدوابهم.

و أجيب بمنع المقدمات قال فى التبيان الأكل و الشرب لو علم فقدهما فى الملائكه فلا نعلم أن إبليس كان يأكل و يشرب و قد قيل إنهم يتشممون الطعام و لا يأكلونه (۵) انتهى.

و استدل أيضا بقوله تعالى وَ يَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعاً ثُمَّ يَقُولُ لِلْمَلائِكَهِ أَ هؤُلاءِ إِيَّاكُمْ كانُوا يَعْبُدُونَ قالُوا سُبْحانَکَ أَنْتَ وَلِيُّنا مِنْ دُونِهِمْ بَلْ كانُوا يَعْبُدُونَ الْجِنَّ أَكْثَرُهُمْ بِهِمْ مُؤْمِنُونَ (۶) و عورض بقوله تعالى وَ جَعَلُوا بَيْنَهُ وَ بَيْنَ الْجِنَّهِ نَسَباً(۷) لأن قريشا قالت الملائكه بنات الله فرد الله عليهم بقوله سُبْحانَ اللَّهِ عَمَّا يَصِفُونَ (۸)

ص: ۲۸۸

۱- ۱. الحجّ: ۷۵.

۲- ۲. لم يذكر فيه قوله: بلا خلاف، نعم ذكر فى ج ۷: ۳۴۲: عند أهل اللغه.

۳- ۳. التبيان ۱: ۱۵۳.

۴- ۴. الحجر: ۲۷.

۵- ۵. التبيان ۷: ۵۷: لم يذكر فيه قوله: و قد قيل و لعله فى موضع آخر.

۶- ۶. سبأ: ۴۰ و ۴۱.

۷- ۷. الصافّات: ۱۵۹ و ۱۶۰.

۸- ۸. الصافّات: ۱۵۹ و ۱۶۰.

و أجيب بالمنع فإنه فسرت الآيه بوجوه أخرى منها أن المراد به قول الزنادقه إن الله و إبليس أخوان أو أن الله خلق النور و الخير و الحيوان النافع و إبليس خلق الظلمه و الشر و الحيوان الضار و بعضهم أشركوا الشيطان فى عباده الله تعالى و ذلك هو النسب الذى جعلوه بينه سبحانه و بين الجنه.

و منها أنهم قالوا صاهر الله الجن فحدثت الملائكه.

و احتج القائلون بأنه من الملائكه بوجهين الأول أن الله تعالى استثناه من الملائكه و الاستثناء يفيد إخراج ما لولاه لدخل و ذلك يوجب كونه من الملائكه.

و أجيب بأن الاستثناء هاهنا منقطع و هو مشهور فى كلام العرب كثير فى كلامه تعالى قال سبحانه لا يَسْمَعُونَ فِيها لَغْواً وَ لا تَأْثِيماً إِلَّا قِيلًا سَلاماً سَلاماً(۱) و قال لا تَأْكُلُوا أَمْوالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْباطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجارَةً عَنْ تَراضٍ مِنْكُمْ (۲) و أيضا فلأنه كان جنيا واحدا بين الألوف من الملائكه فغلبوا عليه فى قوله فَسَجَدُوا ثم استثنى هو منهم استثناء واحد منهم و قد كان مأمورا بالسجود معهم فلما دخل معهم فى الأمر جاز إخراجه بالاستثناء منهم.

و رد بأن كل واحد من هذين الوجهين على خلاف الأصل فلا يصار إليه إلا عند الضروره و الدلائل التى ذكرتموها فى نفى كونه من الملائكه ليس فيها إلا الاعتماد على العمومات فلو جعلناه من الملائكه لزم تخصيص ما عولتم عليه من العمومات و لو قلنا إنه ليس من الملائكه لزمنا حمل الاستثناء على المنقطع و معلوم أن تخصيص العموم أكثر فى كتاب الله من حمل الاستثناء على المنقطع فكان قولى أولى و أما قولكم إنه جنى واحد بين الألوف من الملائكه فغلبوا عليه فنقول إنما يغلب الكثير على القليل إذا كان ذلك القليل ساقط العبره غير ملتفت إليه و أما إذا كان معظم الحديث ليس إلا عن ذلك الواحد لم يجز تغليب غيره عليه و فيه نظر.

الثانى أنه لو لم يكن من الملائكه لما كان قوله تعالى وَ إِذْ قُلْنا لِلْمَلائِكَهِ

۱- ۱. الواقعه: ۲۶.

۲- ۲. النساء: ۲۸.

اسْجُدُوا متناولا له فلا يكون تركه للسجود إباء و استكبارا و معصيه و لما استحق الذم و العقاب فعلم أن الخطاب كان متناولا له و لا يتناوله الخطاب إلا إذا كان من الملائكه.

و أجيب بأنه و إن لم يكن من الملائكه إلا أنه نشأ منهم و طالت خلطته بهم و التصق بهم فلا جرم تناوله ذلك الخطاب و أيضا يجوز أن يكون مأمورا بالسجود بأمر آخر و يكون قوله تعالى ما مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ إشاره إلى ذلك الأمر و رد الأول بأن مخالطته لهم لا يوجب توجه الخطاب إليه كما حقق فى موضعه و الثانى بأن ظاهر قوله تعالى وَ إِذْ قُلْنا لِلْمَلائِكَهِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ الآيه أن الإباء و العصيان إنما حصل بمخالفه هذا الأمر لا بمخالفه أمر آخر.

هذا ما قيل أو يمكن أن يقال فى هذا المقام لكن الظاهر من أكثر الأخبار و الآثار عدم كونه من الملائكه و أنه لما كان مخلوطا بهم و توجه الخطاب إليهم شمله هذا الخطاب و قوله تعالى وَ إِذْ قُلْنا لِلْمَلائِكَهِ مبنى على التغليب الشائع فى الكلام و أما ما يشعر

به كلام الشيخ رحمه الله فى التبيان من ورود الأخبار(۱) بأن إبليس كان من الملائكه فلم نظفر بها و إن ورد فى بعضها فهو نادر مؤول.

و قال رحمه الله و أما ما روى عن ابن عباس من أن الملائكه كانت تقاتل الجن فسبى إبليس و كان صغيرا فكان مع الملائكه(۲)

فتعبد معها فلما أمروا بالسجود لآدم سجدوا إلا إبليس (۳)

فلذلک قال تعالى إِلَّا إِبْلِيسَ كانَ مِنَ الْجِنِ فإنه خبر واحد لا يصح و المعروف عن ابن عباس أنه كان (۴) من الملائكه ف أَبى وَ اسْتَكْبَرَ وَ كانَ مِنَ الْكافِرِينَ (۵)

ص: ۲۹۰

۱- ۱. راجع التبيان ۱: ۱۵۰ و ۱۵۱.

۲- ۲. فى المصدر:« كان صغيرا مع الملائكه.

۳- ۳. فى المصدر: الا إبليس أبى.

۴- ۴. فى المصدر: ما قلناه انه كان.

۵- ۵. التبيان ۱: ۱۵۳.

الثالثه لا خلاف فی أن الجن و الشیاطین مکلفون و أن کفارهم فی النار معذبون و أما أن مؤمنهم یدخلون الجنه فقد اختلف فیه العامه و لم أر لأصحابنا فیه تصریحا.

قَالَ عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ فِی تَفْسِیرِهِ: سُئِلَ الْعَالِمُ علیه السّلام عَنْ مُؤْمِنِی الْجِنِّ یَدْخُلُونَ الْجَنَّهَ فَقَالَ لَا وَ لَکِنْ لِلَّهِ حَظَائِرُ بَیْنَ الْجَنَّهِ وَ النَّارِ یَکُونُ فِیهَا مُؤْمِنُو الْجِنِّ وَ فُسَّاقُ الشِّیعَهِ(۱).

و لا خلاف فی أن نبینا صلی الله علیه و آله مبعوث علیهم و أما سائر أولی العزم علیهم السّلام فلم یتحقق عندی بعثهم علیهم نفیا أو إثباتا و إن کان بعض الأخبار یشعر بکونهم مبعوثین علیهم و لا بد فی إثبات الحجه علیهم من بعثه نبی علیهم منهم أو بعثه الأنبیاء من الإنس علیهم أیضا و قد مر أنه بعث فیهم نبی یقال له یوسف و قد مضی کلام الطبرسی رحمه الله و الأقوال التی ذکرها فی ذلک. الرابعه فیما ذکره المخالفون فی ذلک و روایاتهم التی رووها فی خواصهم و أنواعهم و أحکامهم قال الدمیری فی کتاب حیاه الحیوان إن الجن أجسام هوائیه قادره علی التشکل بأشکال مختلفه لها عقول و أفهام و قدره علی الکلام و الأعمال الشاقه و هم خلاف الإنس الواحد جنی و یقال إنما سمیت بذلک لأنها تبقی و لا تری

وَ رَوَی الطَّبَرَانِیُّ بِإِسْنَادٍ حَسَنٍ عَنْ ثَعْلَبَهَ الْحَسَنِی (۲) أَنَّ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله قَالَ: الْجِنُّ ثَلَاثَهُ أَصْنَافٍ فَصِنْفٌ لَهُمْ أَجْنِحَهٌ یَطِیرُونَ بِهَا فِی الْهَوَاءِ وَ صِنْفٌ حَیَّاتٌ وَ صِنْفٌ یَحُلُّونَ وَ یَظْعَنُونَ.

و کذلک رواه الحاکم و قال صحیح الإسناد

وَ رَوَی أَبُو الدُّنْیَا فِی کِتَابِ مَکَایِدِ الشَّیْطَانِ مِنْ حَدِیثِ أَبِی الدَّرْدَاءِ أَنَّ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله قَالَ: الْجِنُّ ثَلَاثَهُ أَصْنَافٍ صِنْفٌ حَیَّاتٌ وَ عَقَارِبُ وَ خَشَاشُ

ص: ۲۹۱

۱- ۱. تفسیر القمّیّ: ۶۶۴.

۲- ۲. هکذا فی الکتاب و فیه وهم و الصحیح کما فی المصدر:[عن ابی ثعلبه الخشنی] قال ابن الأثیر فی اللباب ۱: ۳۷۴: الخشنی بضم الخاء و فتح الشین و فی آخرها نون. هذه النسبه الی قبیله و قریه، أما القبیله فهی من قضاعه نسبه الی خشین بن النمر بن وبره بن تغلب بن عمران بن حلوان بن الحاف بن قضاعه، منها أبو ثعلبه الخشنی.

الْأَرْضِ وَ صِنْفٌ كَالرِّيحِ فِى الْهَوَاءِ وَ صِنْفٌ عَلَيْهِمُ الْحِسَابُ وَ الْعِقَابُ وَ خَلَقَ اللَّهُ الْإِنْسَ ثَلَاثَهَ أَصْنَافٍ صِنْفٌ كَالْبَهَائِمِ (۱) لَهُمْ قُلُوبٌ لا يَفْقَهُونَ بِها وَ لَهُمْ آذانٌ لا يَسْمَعُونَ بِها وَ لَهُمْ أَعْيُنٌ لا يُبْصِرُونَ بِها وَ صِنْفٌ أَجْسَادُهُمْ أَجْسَادُ بَنِى آدَمَ وَ أَرْوَاحُهُمْ أَرْوَاحُ الشَّيَاطِينِ وَ صِنْفٌ كَالْمَلَائِكَهِ فِى ظِلِّ اللَّهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ.

و أجمع المسلمون على أن نبينا محمد صلى الله عليه و آله مبعوث إلى الجن كما هو مبعوث إلى الإنس قال الله تعالى وَ أُوحِيَ إِلَيَّ هذَا الْقُرْآنُ لِأُنْذِرَكُمْ بِهِ وَ مَنْ بَلَغَ (۲) و الجن بلغهم القرآن و قال تعالى وَ إِذْ صَرَفْنا إِلَيْكَ نَفَراً مِنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ (۳) الآيه و قال تَبارَكَ الَّذِى نَزَّلَ الْفُرْقانَ عَلى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعالَمِينَ نَذِيراً(۴) و قال وَ ما أَرْسَلْناكَ إِلَّا رَحْمَةً(۵) لِلْعالَمِينَ (۶) وَ ما أَرْسَلْناكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ (۷) و قال الجوهرى الناس قد تكون من الجن و الإنس و قال تعالى خطابا لفريقين سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّهَ الثَّقَلانِ فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۸) و الثقلان الجن و الإنس سميا بذلك لأنهما ثقلا الأرض و قيل لأنهما مثقلان بالذنوب و قال وَ لِمَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ جَنَّتانِ (۹) و لذلك قيل إن من الجن مقربين و أبرارا كما أن من الإنس كذلك و خالف فى ذلك أبو حنيفه و الليث فقال ثواب

ص: ۲۹۲

۱- ۱. فى المصدر: كالبهائم قال اللّه عزّ و جلّ: إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا. و قال تعالى: لَهُمْ قُلُوبٌ لا يَفْقَهُونَ بِها. ذكر الآيه بتمامها.

۲- ۲. الأنعام: ۱۹.

۳- ۳. الأحقاف: ۲۹.

۴- ۴. الفرقان: ۱.

۵- ۵. الأنبياء: ۱۰۷.

۶- ۶. فى المصدر: و قال تعالى.

۷- ۷. سبأ: ۲۸.

۸- ۸. الرحمن: ۳۱ و ۳۲.

۹- ۹. الرحمن: ۴۶.

المؤمنين منهم أن يجاروا من العذاب و خالفهم الأكثرون (۱) حتى أبو يوسف و محمد و ليس لأبى حنيفه و الليث حجه إلا قوله تعالى يُجِرْكُمْ مِنْ عَذابٍ أَلِيمٍ (۲) و قوله فَمَنْ يُؤْمِنْ بِرَبِّهِ فَلا يَخافُ بَخْساً وَ لا رَهَقاً(۳) فلم يذكر فى الآيتين ثوابا غير النجاه من العذاب.

و الجواب من وجهين أحدهما أن الثواب مسكوت عنه.

و الثانى أن ذلك من قول الجن و يجوز أن يكونوا لم يطلعوا إلا على ذلك و خفى عليهم ما أعد الله لهم من الثواب و قيل إنهم إذا دخلوا الجنه لا يكونون مع الإنس بل يكونون فى ربضها(۴)

و فى الحديث عن ابن عباس قال الخلق كلهم أربعه أصناف فخلق فى الجنه كلهم و هم الملائكه و خلق فى النار كلهم و هم الشياطين و خلق فى الجنه و النار و هم الجن و الإنس لهم الثواب و عليهم العقاب و فيه شى ء(۵) و هو أن الملائكه لا يثابون بنعيم الجنه.

و من المستغربات ما رواه أحمد بن مروان المالكى الدينورى عن مجاهد أنه سئل عن الجن المؤمنين أ يدخلون الجنه فقال يدخلونها و لكن لا يأكلون فيها و لا يشربون بل يلهمون التسبيح و التقديس فيجدون فيه ما يجد أهل الجنه من لذيذ الطعام و الشراب.

و يدل على عموم بعثته صلى الله عليه و آله من السنه أحاديث منها مَا رَوَى مُسْلِمٌ عَنْ أَبِى هُرَيْرَهَ أَنَّ النَّبِىَّ صلى الله عليه و آله قَالَ: أُعْطِيتُ جَوَامِعَ الْكَلِمِ وَ أُرْسِلْتُ إِلَى النَّاسِ (۶) كَافَّهً.

۱- ۱. فى المصدر: و خالفهما الاكثرون.

۲- ۲. الأحقاف: ۳۱.

۳- ۳. الجن: ۱۳.

۴- ۴. الربض: مأوى الغنم. مسكن القوم. ما حول المدينه من بيوت و مساكن سور المدينه.

۵- ۵. أى فى الحديث شى ء من الغرابه.

۶- ۶. بناء على ما تقدم من قول الجوهرىّ: الناس قد تكون من الجن و الانس.

وَ فِيهِ مِنْ حَدِيثِ جَابِرٍ: وَ بُعِثْتُ إِلَى كُلِّ أَحْمَرَ وَ أَسْوَدَ.

وَ فِيهِ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله ذَاتَ لَيْلَةٍ فَفَقَدْنَاهُ فَالْتَمَسْنَاهُ فِي الْأَوْدِيَهِ وَ الشِّعَابِ فَقُلْنَا اسْتُطِيرَ أَوْ اغْتِيلَ فَبِتْنَا بِشَرٍّ لَيْلَهٍ بَاتَ بِهَا قَوْمٌ فَلَمَّا أَصْبَحْنَا إِذَا هُوَ جَاءَ مِنْ قِبَلِ حِرَاءَ فَقُلْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَدْنَاکَ فَطَلَبْنَاکَ فَلَمْ نَجِدْکَ فَبِتْنَا بِشَرٍّ لَيْلَهٍ بَاتَ بِهَا قَوْمٌ قَالَ أَتَانِي دَاعِي الْجِنِّ فَذَهَبْتُ مَعَهُ وَ قَرَأْتُ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنَ فَانْطَلَقَ بِنَا فَأَرَانَا آثَارَ نِيرَانِهِمْ وَ سَأَلُوهُ الزَّادَ فَقَالَ لَكُمْ كُلُّ عَظْمٍ

ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ تَأْخُذُونَهُ فَيَقَعُ فِي أَيْدِيكُمْ أَوْفَرَ مَا كَانَ لَحْماً وَ كُلُّ بَعْرٍ عُلِفَ لِدَوَابِّكُمْ قَالَ فَلَا تَسْتَنْجُوا بِهِمَا فَإِنَّهُمَا طَعَامُ إِخْوَانِكُمُ الْجِنِّ.

وَ رَوَى الطَّبَرَانِيُّ بِإِسْنَادٍ حَسَنٍ عَنِ الزُّبَيْرِ بْنِ الْعَوَّامِ قَالَ: صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله صَلَاهَ الصُّبْحِ فِي مَسْجِدِ الْمَدِينَهِ فَلَمَّا انْصَرَفَ قَالَ أَيُّكُمْ يَتَّبِعُنِي إِلَى وَفْدِ الْجِنِّ اللَّيْلَهَ فَسَكَتَ الْقَوْمُ وَ لَمْ يَتَكَلَّمْ مِنْهُمْ أَحَدٌ قَالَ ذَلِكَ ثَلَاثاً فَمَرَّ بِي يَمْشِي فَأَخَذَ بِيَدِي فَجَعَلْتُ أَمْشِي مَعَهُ حَتَّى يَتَبَاعَدَ(۱)

عَنَّا جِبَالُ الْمَدِينَهِ كُلُّهَا وَ أَفْضَيْنَا إِلَى أَرْضٍ بَرَازٍ وَ إِذَا رِجَالٌ طِوَالٌ كَأَنَّهُمُ الرِّمَاحُ مُسْتَثْفِرِي (۲)

ثِيَابِهِمْ مِنْ بَيْنِ أَرْجُلِهِمْ فَلَمَّا رَأَيْتُهُمْ غَشِيَتْنِي رِعْدَهٌ شَدِيدَهٌ حَتَّى مَا تُمْسِكُنِي رِجْلَايَ مِنَ الْفَرَقِ (۳)

فَلَمَّا دَنَوْنَا مِنْهُمْ خَطَّ لِي رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله بِإِبْهَامِ رِجْلِهِ فِي الْأَرْضِ خَطّاً وَ قَالَ لِي اقْعُدْ فِي وَسَطِهِ فَلَمَّا جَلَسْتُ ذَهَبَ عَنِّي كُلُّ شَيْ ءٍ أَجِدُهُ مِنْ رِيبَهٍ وَ بَقِيَ صلى الله عليه و آله (۴)

بَيْنِي وَ بَيْنَهُمْ فَتَلَا قُرْآناً رَفِيعاً حَتَّى طَلَعَ الْفَجْرُ ثُمَّ أَقْبَلَ حَتَّى مَرَّ بِي فَقَالَ الْحَقْ بِي فَجَعَلْتُ أَمْشِي مَعَهُ فَمَضَيْنَا غَيْرَ بَعِيدٍ فَقَالَ (۵) الْتَفِتْ فَانْظُرْ هَلْ تَرَى حَيْثُ كَانَ أُولَئِکَ مِنْ أَحَدٍ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرَى سَوَاداً كَثِيرَهً فَخَفَضَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله رَأْسَهُ إِلَى الْأَرْضِ

۱- ۱. في المصادر: حتى تباعدت.

۲- ۲. في المصدر: مستدثرى.

۳- ۳. الفرق: الفزع.

۴- ۴. في المصدر: و مضى رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله.

۵- ۵. في المصدر: فقال صلّى اللّه عليه و آله لي.

فَنَظَمَ (۱)

عَظْماً بِرَوْثٍهٍ فَرَمَى (۲) بِهِ إِلَيْهِمْ ثُمَّ قَالَ هَؤُلَاءِ وَفْدُ جِنِّ نَصِيبِينَ سَأَلُونِى الزَّادَ فَجَعَلْتُ لَهُمْ كُلَّ عَظْمٍ وَ رَوْثَهٍ قَالَ الزُّبَيْرُ وَ لَا يَحِلُّ لِأَحَدٍ أَنْ يَسْتَنْجِىَ بِعَظْمٍ وَ لَا رَوْثَهٍ.

ثُمَّ رَوَى أَيْضاً عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ قَالَ: اسْتَتْبَعَنِى رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لَيْلَهَ فَقَالَ إِنَّ نَفَراً مِنَ الْجِنِّ خَمْسَهَ عَشَرَ بَنُو إِخْوَهٍ وَ بَنُو عَمٍّ يَأْتُونَ اللَّيْلَهَ فَأَقْرَأُ عَلَيْهِمُ الْقُرْآنَ فَانْطَلَقْتُ مَعَهُ إِلَى الْمَكَانِ الَّذِى أَرَادَ فَجَعَلَ لِى خَطّاً ثُمَّ أَجْلَسَنِى فِيهِ وَ قَالَ لَا تَخْرُجَنَّ مِنْ هَذَا فَبِتُّ فِيهِ حَتَّى أَتَانِى رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مِنَ السَّحَرِ(۳) وَ فِى يَدِهِ عَظْمٌ حَائِلٌ وَ رَوْثَهٌ وَ جُمْجُمَهٌ وَ قَالَ إِذَا أَتَيْتَ الْخَلَا فَلَا تَسْتَنْجِ بِشَىْ ءٍ مِنْ هَذَا قَالَ فَلَمَّا أَصْبَحْتُ قُلْتُ لَأُعَلِّمَنَّ حَيْثُ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَذَهَبْتُ فَرَأَيْتُ مَوْضِعَ سَبْعِينَ بَعِيراً.

وَ فِى كِتَابِ خَبَرِ الْبَشَرِ بِخَيْرِ الْبَشَرِ لِلْعَلَّامَهِ مُحَمَّدِ بْنِ ظَفَرٍ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ أَنَّهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله (۴)

وَ هُوَ بِمَكَّهَ مَنْ أَحَبَّ مِنْكُمْ أَنْ يَحْضُرَ اللَّيْلَهَ أَمْرَ الْجِنِ (۵) فَانْطَلَقْتُ مَعَهُ حَتَّى إِذَا كُنَّا بِأَعْلَى مَكَّهَ خَطَّ لِى خَطّاً ثُمَّ انْطَلَقَ حَتَّى قَامَ فَافْتَتَحَ الْقُرْآنَ فَغَشِيَتْهُ أُسُودٌ كَثِيرَهٌ فَحَالَتْ بَيْنِى وَ بَيْنَهُ حَتَّى مَا أَسْمَعُ صَوْتَهُ ثُمَّ انْطَلَقُوا يَتَقَطَّعُونَ مِثْلَ قِطَعِ السَّحَابِ (۶) ذَاهِبِينَ حَتَّى بَقِىَ مِنْهُمْ رَهْطٌ ثُمَّ أَتَى النَّبِىُّ صلى الله عليه و آله فَقَالَ مَا فَعَلَ الرَّهْطُ قُلْتُ هُمْ أُولَئِكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَأَخَذَ عَظْماً وَ رَوْثاً فَأَعْطَاهُمْ إِيَّاهُ وَ نَهَى أَنْ يَسْتَطِيبَ أَحَدٌ بِعَظْمٍ أَوْ رَوْثٍ.

و فى إسناده ضعف و فيه أيضا عن بلال بن الحارث قال نزلنا مع النبى صلى الله عليه و آله فى بعض أسفاره بالعرج فتوجهت نحوه فلما قاربته سمعت لغطا(۷)

و خصومه

۱- ۱. المصدر: فنظر عظما و روثا.

۲- ۲. فى المصدر: فرمى بهما.

۳- ۳. فى المصدر: مع السحر.

۴- ۴. فى المصدر: قال رسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله لاصحابه.

۵- ۵. فى المصدر: أمر الجن فلينطلق معى.

۶- ۶. فى المصدر: كما يتقطع السحاب.

۷- ۷. فى المصدر: سمعت لغه.

رجال لم أسمع أحد من ألسنتهم فوقفت حتى جاء النبى صلى الله علیه و آله و هو یضحک فقال اختصم إلى الجن المسلمون و الجن المشرکون و سألونى أن أسکنهم فأسکنت المشرکین الغور(۱)

کل مرتفع من الأرض جلس و نجد و کل منخفض غور.

وَ رُوِیَ أَیْضاً عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّهُ قَالَ: انْطَلَقَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله فِی طَائِفَهٍ مِنْ أَصْحَابِهِ عَامِدِینَ إِلَی سُوقِ عُکَاظٍ وَ قَدْ حِیلَ بَیْنَ الشَّیَاطِینِ وَ بَیْنَ خَبَرِ السَّمَاءِ فَرَجَعَتِ الشَّیَاطِینُ إِلَی قَوْمِهِمْ فَقَالُوا مَا لَکُمْ قَدْ حِیلَ (۲) بَیْنَنَا وَ بَیْنَ خَبَرِ السَّمَاءِ وَ أُرْسِلَتْ عَلَیْنَا الشُّهُبُ قَالُوا(۳)

مَا ذَاکَ إِلَّا مِنْ شَیْ ءٍ حَدَثَ فَاضْرِبُوا مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَ مَغَارِبَهَا فَالْتَقَی الَّذِینَ أَخَذُوا نَحْوَ تِهَامَهَ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله وَ أَصْحَابَهُ وَ هُوَ بِنَخْلَهَ عَامِدِینَ إِلَی سُوقِ عُکَاظٍ وَ هُوَ یُصَلِّی بِأَصْحَابِهِ صَلَاهَ الْفَجْرِ فَلَمَّا سَمِعُوا الْقُرْآنَ أَنْصَتُوا(۴)

وَ قَالُوا هَذَا الَّذِی حَالَ بَیْنَنَا وَ بَیْنَ خَبَرِ السَّمَاءِ وَ رَجَعُوا إِلَی قَوْمِهِمْ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنا قُرْآناً عَجَباً الْآیَتَیْنِ (۵).

و هذا الذی ذکره ابن عباس أول ما کان من أمر الجن مع النبی صلی الله علیه و آله و لم یکن النبی صلی الله علیه و آله رآهم إذ ذاک إنما أوحی إلیه بما کان منهم.

روی الشافعی و البیهقی أن رجلا من الأنصار خرج یصلی العشاء فسبته الجن و فقد أعواما و تزوجت امرأته ثم أتی المدینه فسأله عمر عن ذلک فقال اختطفتنی الجن فلبثت فیهم زمانا طویلا فغزاهم جن مؤمنون فقاتلوهم فظهروا علیهم فسبوا منهم سبایا و سبونی معهم فقالوا نراک رجلا مسلما و لا یحل لنا سباؤک فخیرونی بین المقام عندهم أو القفول إلی أهلی فاخترت أهلی فأتوا بی إلی المدینه فقال له عمر ما کان طعامهم (۶).

۱- ۱. فی المصدر:[فأسکنت المسلمین الجلس و اسکنت المشرکین الغور] أقول: الظاهر أن الحدیث ینتهی بذلک، و الباقی کلام الدمیری.

۲- ۲. فی المصدر: فقالوا: مالکم؟ قالوا حیل.

۳- ۳. فی المصدر: فقالوا.

۴- ۴. فی المصدر: أنصتوا له:

۵- ۵. الجن: ۱ و ۲.

۶- ۶. أی طعام مشرکیهم، لان مؤمنیهم قد مر ان طعامهم ممّا یذکر اسم اللّه علیه.

قال الفول (۱)

و ما لم يذكر اسم الله عليه قال فما كان شرابهم قال الجذف و هو الرغوه لأنها تجذف عن الماء و قيل نبات يقطع و يؤكل و قيل كل إناء كشف عنه غطاؤه.

و أما الإجماع فنقل ابن عطيه و غيره الاتفاق على أن الجن متعبدون بهذه الشريعه على الخصوص و أن نبينا محمدا صلى الله عليه و آله مبعوث إلى الثقلين.

فإن قيل لو كانت الأحكام بجملتها لازمه لهم لكانوا يترددون إلى النبى صلى الله عليه و آله يتعلمونها(۲) و لم ينقل أنهم أتوه إلا مرتين بمكه و قد تجدد بعد ذلك أكثر الشريعه.

قلنا لا يلزم من عدم النقل عدم اجتماعهم به و حضورهم مجلسه و سماعهم كلامه من غير أن يراهم المؤمنون و يكون (۳)

صلّى اللّه عليه و آله يراهم هو و لا يراهم أصحابه فإن الله تعالى يقول عن رأس الجن إِنَّهُ يَراكُمْ هُوَ وَ قَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لا تَرَوْنَهُمْ (۴) فقد يراهم هو صلى الله عليه و آله بقوه يعطيها الله له زائده على قوه أصحابه و قد يراهم بعض الصحابه فى بعض الأحوال كما رأى أبو هريره الشيطان الذى يسرق (۵)

من زكاه رمضان كما رواه البخارى.

فإن قيل فما تقول فيما حكى عن بعض المعتزله أنه ينكر وجود الجن قلنا عجب (۶) أن يثبت ذلك عمن صدق بالقرآن و هو ناطق بوجودهم

وَ رَوَى الْبُخَارِيُّ وَ مُسْلِمٌ وَ النَّسَائِيُّ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله قَالَ: إِنَّ عِفْرِيتاً مِنَ الْجِنِّ تَفَلَّتَ عَلَيَّ الْبَارِحَةَ يُرِيدُ أَنْ يَقْطَعَ عَلَيَّ صَلَاتِي فَذَعَتُّهُ بِالذَّالِ الْمُعْجَمِهِ وَ الْعَيْنِ الْمُهْمَلَهِ أَيْ خَنَقْتُهُ وَ أَرَدْتُ أَنْ أَرْبُطَهُ فِي سَوَارِي الْمَسْجِدِ فَذَكَرْتُ قَوْلَ أَخِي سُلَيْمَانَ عليه السلام وَ قَالَ إِنَ

۱- ۱. الفول: الباقلى.

۲- ۲. فى المصدر: حتى يتعلمونها.

۳- ۳. فى المصدر: و يكون هو صلّى اللّه عليه و آله يراهم.

۴- ۴. الأعراف: ۲۶.

۵- ۵. فى المصدر: الشيطان الذى أتاه ليسرق.

۶- ۶. فى المصدر: عجيب.

بِالْمَدِينَهِ جِنّاً قَدْ أَسْلَمُوا وَ قَالَ لَا يَسْمَعُ نِدَاءَ صَوْتِ الْمُؤَذِّنِ (۱)

جِنٌّ وَ لَا إِنْسٌ وَ لَا شَیْ ءٌ إِلَّا شَهِدَ لَهُ یَوْمَ الْقِیَامَهِ.

وَ رَوَی مُسْلِمٌ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ أَنَّ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله قَالَ: مَا مِنْکُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَ قَدْ وُکِّلَ بِهِ قَرِینُهُ مِنَ الْجِنِّ قَالُوا وَ إِیَّاکَ یَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ وَ إِیَّایَ إِلَّا أَنَّ اللَّهَ أَعَانَنِی عَلَیْهِ فَأَسْلَمَ فَلَا یَأْمُرُنِی إِلَّا بِخَیْرٍ.

و روی فأسلم بفتح المیم و ضمها و صحح الخطابی الرفع و رجح القاضی عیاض و النووی الفتح و أجمعت الأمه علی عصمه النبی صلی الله علیه و آله من الشیطان و إنما المراد تحذیر غیره من فتنه القرین و وسوسته و إغوائه و أعلمنا أنه معنا لنتحرز منه بحسب الإمکان و الأحادیث فی وجود الجن و الشیاطین لا تحصی و کذلک أشعار العرب و أخبارها فالنزاع فی ذلک مکابره فیما هو معلوم بالتواتر ثم إنه أمر لا یحیله العقل و لا یکذبه الحس و لذلک جرت التکالیف علیهم و مما اشتهر أن سعد بن عباده(۲) لما لم یبایعه الناس و بایعوا أبا بکر سار إلی الشام فنزل حوران و أقام بها إلی أن مات فی سنه خمس عشره و لم یختلفوا فی أنه وجد میتا فی مغتسله بحوران و أنهم لم یشعروا بموته (۳)

حتی سمعوا قائلا یقول:

نحن قتلنا سید الخزرج سعد بن عباده***فرمیناه بسهمین و لم نخط فؤاده

فحفظوا ذلک الیوم فوجدوه الیوم الذی مات فیه و وقع فی صحیح مسلم أنه شهد بدرا

ص: ۲۹۸

۱- ۱. فی المصدر: مدی صوت المؤذن.

۲- ۲. لما تخلف سعد عن بیعه أبی بکر و بعده عن بیعه عمر کان ذلک قدحا فی امرهما فأرسل عمر محمّد بن سلمه الأنصاریّ و خالد بن الولید من المدینه لیقتلاه فرمی کل واحد منهما إلیه سهما فقتلاه، و کان مصلحه الوقت یوجب ستره عن العامّه فنسبوه الی الجن، قال ابن أبی الحدید فی شرح النهج: ان رجلا من العامّه سأل شیعیا: لم سکت علی علیه السّلام عن المطالبه بحقه الذی تزعمونه حتّی أمات نفسه و هو صاحب ما هو صاحبه من المآثر المشهوره؟ فقال له: انه خاف أن تقتله الجن!!.

۳- ۳. فی المصدر: و انهم لم یشعروا بموته بمدینه.

و روی عن حجاج بن علاط السلمی أنه قدم مکه فی رکب فأجنهم اللیل بواد مخوف موحش فقال له أهل الرکب قم فخذ لنفسک أمانا و لأصحابک فجعل لا ینام بل یطوف بالرکب و یقول:

أعیذ نفسی و أعیذ صحبی***من کل جنی بهذا النقب

حتی أعود سالما و رکبی

فسمع قائلا یقول یا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطارِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ الآیه(۱)

فلما قدم مکه أخبر کفار قریش بما سمع فقالوا صبأت (۲)

یا أبا کلاب إن هذا یزعم أنه أنزل علی محمد(۳)

فقال و الله لقد سمعته و سمعه هؤلاء معی ثم أسلم و حسن إسلامه و هاجر إلی المدینه و ابتنی بها مسجدا یعرف به.

و قال محمد بن الحسن الأبرسی قال الربیع سمعت الشافعی یقول من زعم من أهل العداله أنه یری الجن أبطلنا شهادته لقوله تعالی إِنَّهُ یَراکُمْ هُوَ وَ قَبِیلُهُ مِنْ حَیْثُ لا تَرَوْنَهُمْ إلا أن یکون الزاعم نبیا.

و عد ابن سعد و الطبرانی و الحافظ و أبو موسی (۴)

و غیرهم عمرو بن جابر الجنی فی الصحابه فرووا بأسانیدهم عن صفوان بن المعطل السلمی أنه قال خرجنا حجاجا فلما کنا بالعرج إذا نحن بحیه تضطرب فلم نلبث أن ماتت فأخرج لها رجل منا خرقه فلفها فیها ثم حفر لها فی الأرض ثم قدمنا مکه فأتینا المسجد الحرام فوقف علینا رجل فقال أیکم صاحب عمرو بن جابر قلنا ما نعرفه قال أیکم صاحب الجان قالوا هذا قال جزاک الله (۵) خیرا أما إنه کان آخر التسعه الجن (۶)

۱- ۱. الرحمن: ۳۳.

۲- ۲. صبأ الرجل: خرج من دین الی دین آخر. تدین بدین الصابئین، و کان مشرکو مکّه یسمعون من دخل فی الإسلام صابئا.

۳- ۳. فی المصدر: ان هذا الذی قلته یزعم محمّد انه انزل علیه.

۴- ۴. فی المصدر: و الحافظ ابی موسی.

۵- ۵. فی المصدر: جزاک اللّه عنا خیرا.

۶- ۶. فی المصدر: من الجن.

الذین سمعوا القرآن من النبی صلی الله علیه و آله موتا و کذا رواه الحاکم فی المستدرک.

و ذکر ابن أبی الدنیا عن رجل من التابعین أن حیه دخلت علیه فی خبائه تلهث عطشا فسقاها ثم إنها ماتت فدفنها فأتی له من اللیل فسلم علیه و شکر و أخبر أن تلک الحیه کانت رجلا صالحا من جن نصیبین اسمه زوبعه.

قال و بلغنا من فضائل عمر بن عبد العزیز أنه کان یمشی بأرض فلاه فإذا حیه میته فکفنها بفضله من ردائه (۱)

فإذا قائل یقول یا سرق أشهد لقد سمعت رسول الله صلی الله علیه و آله یقول لک ستموت بأرض فلاه فیکفنک و یدفنک رجل صالح فقال و من أنت یرحمک الله فقال أنا من الجن الذین سمعوا القرآن من رسول الله صلی الله علیه و آله لم یبق منهم إلا أنا(۲) و هذا الذی قد مات (۳).

وَ رَوَی الْبَیْهَقِیُّ فِی دَلَائِلِهِ عَنِ الْحَسَنِ أَنَّ عَمَّارَ بْنَ یَاسِرٍ قَالَ: قَاتَلْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْإِنْسَ وَ الْجِنَ (۴)

فَسُئِلَ عَنْ قِتَالِ الْجِنِّ فَقَالَ أَرْسَلَنِی رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِلَی بِئْرٍ أَسْتَقِی مِنْهَا فَلَقِیتُ (۵) الشَّیْطَانَ فِی صُورَتِهِ حَتَّی قَاتَلَنِی (۶) فَصَرَعْتُهُ ثُمَّ جَعَلْتُ أَدْمِی أَنْفَهُ بِفِهْرٍ کَانَ مَعِی أَوْ حَجَرٍ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِأَصْحَابِهِ إِنَّ عَمَّاراً لَقِیَ الشَّیْطَانَ عِنْدَ بِئْرٍ فَقَاتَلَهُ فَلَمَّا رَجَعْتُ سَأَلَنِی فَأَخْبَرْتُهُ الْأَمْرَ.

و کان أبو هریره یقول إن عمار بن یاسر أجاره الله من الشیطان علی لسان نبیه صلی الله علیه و آله و هذا الذی أشار إلیه البخاری بما رواه (۷)

۱- ۱. فی المصدر: من ردائه و دفنها.

۲- ۲. فی المصدر: و سرق هذا.

۳- ۳. قد عرفت فی حکایه صفوان قبل ذلک أن آخر التسعه مات فی زمانها فلم یبق أحد من التسعه حتّی یکفنه و یدفنه عمر بن عبد العزیز هذا، و صفوان بن المعطل من الصحابه مات سنه ثمان و خمسین علی ما قیل و عمر بن عبد العزیز مات سنه احدی و مائه و له أربعون سنه.

۴- ۴. فی المصدر: الجن و الانس.

۵- ۵. فی المصدر: فرأیت.

۶- ۶. فی المصدر: فصارعنی.

۷- ۷. فی المصدر: و قد أشار إلیه البخاری فیما رواه.

عن إبراهيم النخعی قال ذهب علقمه إلی الشام فلما دخل المسجد قال اللهم ارزقنی (۱)

جلیسا صالحا فجلس إلی أبی الدرداء فقال أبو الدرداء ممن أنت قال من أهل الکوفه قال أ لیس فیکم أو منکم صاحب السر الذی لا یعلمه غیره یعنی حذیفه قال قلت بلی قال أ لیس فیکم أو منکم الذی أجاره الله من الشیطان علی لسان نبیه یعنی عمارا قلت بلی قال أ لیس فیکم أو منکم صاحب السواک أو السوار(۲)

قلت بلی قال کیف کان عبد الله یقرأ وَ اللَّیْلِ إِذا یَغْشی وَ النَّهارِ إِذا تَجَلَّی قلت و الذکر و الأنثی الحدیث.

و فی کتاب خبر البشر بخیر البشر عن عبید المکتب عن إبراهیم قال خرج نفر من أصحاب عبد الله بن مسعود یریدون (۳)

الحج حتی إذا کانوا ببعض الطریق رأوا حیه بیضاء تثنی علی الطریق یفوح منها ریح المسک فقال قلت لأصحابی امضوا فلست ببارح حتی أری ما ذا یصیر إلیه أمره فما لبث أن ماتت فظننت به الخیر لمکان الرائحه الطیبه فکفنته فی خرقه ثم نحیتها عن الطریق و أدرکت أصحابی فی المتعشی قال فو الله إنا لقعود إذ أقبل أربع نسوه من قبل المغرب فقالت واحده منهن أیکم دفن عمرا فقلنا من عمرو فقالت أیکم دفن الحیه قال قلت أنا قالت أما و الله لقد دفنت صواما قواما یؤمن بما أنزل الله و لقد آمن بنبیکم و سمع

صفته فی السماء قبل أن یبعث بأربعمائه سنه قال فحمدت الله ثم قضینا حجنا ثم مررت بعمر فأخبرته خبر الحیه(۴)

فقال صدقت سمعت رسول الله صلی الله علیه و آله یقول فیه هذا.

و فیه أیضا عن ابن عمر قال کنت عند عثمان إذ جاءه رجل فقال أ لا أحدثک بعجب (۵) قال بلی قال بینما أنا بفلاه من الأرض رأیت عصابتین قد التقتا ثم

۱- ۱. فی المصدر: اللّهمّ یسر لی.

۲- ۲. فی المصدر: و الوساد.

۳- ۳. فی المصدر: و أنا معهم یریدون.

۴- ۴. فی المصدر: الحیه و المرأه.

۵- ۵. فی المصدر: بعجیب.

افترقتا قال فجئت معتركهما قال فإذا أنا من الحيات شـی ء ما رأيت مثله قط و إذا ريح المسک أجده من حيه منها صفراء دقيقه و ظننت أن تلک الرائحه لخير فيها فأخـذتها فلففتها فی عمامتی ثم دفنتها فبينما أنا أمشـی إذا مناديا(۱) ينادی هداک الله إن هذين حيان من أحياء(۲) الجن کـان بينهما قتال فاستشـهدت الحيه التی دفنت و هو من الـذين اسـتمعوا الوحی من رسول الله صـلی الله عليه و آله.

و فيه أيضـا أن فاطمه بنت النعمان النجاريه قالت کان تابع (۳) من الجن و کان إذا اقتحم البيت الـذی أنا فيه اقتحاما فجاءنی يوما فوقع (۴) علی الجدار و لم يصـنع کما يصنع فقلت له ما بالک لم تصنع کما کنت تصنع صنيعک قبل فقال إنه قد بعث اليوم نبی يحرم الزنا.

و روی أبو بکر فی رباعياته و القاضی أبو يعلی عن عبد الله بن الحسين المصيصی قال دخلت علی طرطوس فقيل له (۵)

هاهنـا امرأه يقال لها نهوس (۶) رأت الجن الـذين وفـدوا علی رسول الله صـلی الله عليه و آله فأتيتها فإذا هی امرأه مسـتلقيه علی قفاها فقلت رأيت أحدا من الجن الذين وفدوا علی رسول الله صلی الله عليه و آله قال نعم حدثنی عليه(۷)

بن سمحج و سماه النبی صلی الله عليه و آله عبد الله قال قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله عليه و آله (۸): مَا مِنْ مَرِيضٍ يُقْرَأُ

ص: ۳۰۲

۱- ۱. فی المصدر: إذا بمناد.

۲- ۲. فی نسخه من حيات.

۳- ۳. فی المصدر: قد کان لی تابع.

۴- ۴. فی المصدر: فوقف.

۵- ۵. فی المصدر: دخلت طرطوس فقيل لی.

۶- ۶. فی أسد الغابه: منوس.

۷- ۷. فی نسخه:[عبد عليه بن سمج] و فی المصدر:[حدّثنی سمحج] و هو الصحيح راجع أسد الغابه ۲: ۳۵۳.

۸- ۸. فی المصـدر: قـال قلت يـا رسول اللّه أين کـان ربّنـا قبل السـماوات و الأرض؟ قال: علی حوت من نور يتلجلـج فی النور، قالت: قال: تعنی سمحج و سمعته صلّی اللّه عليه و آله يقول: ما من مريض.

عِنْدَهُ یس إِلَّا مَاتَ وَ دَخَلَ قَبْرَهُ رَیَّاناً وَ حشره [حُشِرَ] یَوْمَ الْقِیَامَهِ رَیَّاناً(۱).

وَ فِی أُسْدِ الْغَابَهِ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِکٍ قَالَ: کُنْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله خَارِجاً مِنْ جِبَالِ مَکَّهَ إِذْ أَقْبَلَ شَیْخٌ مُتَّکِئٌ (۲) عَلَی عُکَّازَهٍ فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله مِشْیَهَ جِنِّیٍّ وَ نَغْمَتَهُ قَالَ أَجَلْ قَالَ مِنْ أَیِّ الْجِنِّ قَالَ أَنَا هَامَهُ بْنُ الْهِیمِ أَوْ أَبِی هِیمِ بْنِ لَاقِیسَ بْنِ إِبْلِیسَ قَالَ لَا أَرَی بَیْنَکَ وَ بَیْنَهُ إِلَّا أَبَوَیْنِ قَالَ أَجَلْ قَالَ کَمْ أَتَی عَلَیْکَ قَالَ أَکَلْتُ الدُّنْیَا إِلَّا أَقَلَّهَا کُنْتُ لَیَالِی قَتْلِ قَابِیلَ هَابِیلَ غُلَاماً ابْنَ أَعْوَامٍ فَکُنْتُ أَسْتَوِی (۳) عَلَی الْآکَامِ وَ أُوَرِّشُ بَیْنَ الْأَنَامِ فَقَالَ صلی الله علیه و آله بِئْسَ الْعَمَلُ فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ دَعْنِی مِنَ الْعَتَبِ فَإِنِّی مِمَّنْ آمَنَ بِنُوحٍ علیه السلام وَ تُبْتُ عَلَی یَدَیْهِ وَ إِنِّی عَاتَبْتُهُ فِی دَعْوَتِهِ فَبَکَی وَ أَبْکَانِی وَ قَالَ إِنِّی وَ اللَّهِ مِنَ النَّادِمِینَ وَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَکُونَ مِنَ الْجَاهِلِینَ وَ لَقِیتُ هُوداً وَ آمَنْتُ بِهِ وَ لَقِیتُ إِبْرَاهِیمَ وَ کُنْتُ مَعَهُ فِی النَّارِ إِذْ أُلْقِیَ فِیهَا وَ کُنْتُ مَعَ یُوسُفَ إِذْ أُلْقِیَ فِی الْجُبِّ فَسَبَقْتُهُ إِلَی قَعْرِهِ وَ کُنْتُ مَعَ شُعَیْبٍ وَ مُوسَی وَ لَقِیتُ عِیسَی ابْنَ مَرْیَمَ وَ قَالَ لِی إِنْ لَقِیتَ مُحَمَّداً فَأَقْرِئْهُ مِنِّی السَّلَامَ وَ قَدْ بَلَّغْتُ رِسَالَتَهُ وَ آمَنْتُ بِکَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ وَ عَلَی عِیسَی وَ عَلَیْکَ السَّلَامُ مَا حَاجَتُکَ یَا هَامَهُ قَالَ إِنَّ مُوسَی عَلَّمَنِی التَّوْرَاهَ وَ إِنَّ عِیسَی عَلَّمَنِی الْإِنْجِیلَ فَعَلِّمْنِی الْقُرْآنَ فَعَلَّمَهُ.

و فی روایه علمه عشر سور من القرآن و قبض رسول الله صلی الله علیه و آله و لم ینعه إلینا فلا نراه و الله أعلم إلا حیا.

و فیه أیضا أن عمر بن الخطاب قال ذات یوم لابن عباس حدثنی بحدیث تعجبنی به فقال حدثنی خریم بن فاتک الأسدی أنه خرج یوما فی الجاهلیه فی طلب إبل له قد ضلت فأصابها فی أبرق الغراف و سمی بذلک لأنه یسمع به غریف الجن قال فعقلتها و توسدت ذراع بکر منها ثم قلت أعوذ بعظیم هذا المکان و فی روایه بکبیر هذا الوادی و إذا بهاتف یهتف و یقول:

۱- ۱. فی المصدر: إلا مات ریان و دخل قبره ریان و حشر یوم القیامه ریان.

۲- ۲. فی المصدر: یتوکأ.

۳- ۳. فی المصدر: أتشوف.

تعوذن بالله ذی الجلال (۱)***منزل الحرام و الحلال

و وحد الله و لا تبال***ما هول ذی الجن من الأهوال

فقلت:

یا أیها الداعی ما تخییل (۲)***أرشد عنک (۳) أم تضلیل

فقال:

هذا رسول الله ذو الخیرات***جاء بیاسین و حامیمات

و سور بعد مفصلات***یدعو إلی الجنه والنجاه

یأمر بالصوم و بالصلاه***و یزجر الناس عن الهنات

قال فقلت من أنت (۴) یرحمک الله قال أنا مالک بن مالک بعثنی رسول الله صلی الله علیه و آله علی جن (۵)

أهل نجد قال فقلت لو کان لی من یکفینی إبلی هذه لأتیته حتی أؤمن به قال أنا أکفیکها(۶) حتی أؤدیها إلی أهلک سالمه إن شاء الله فاقتعدت (۷) بعیرا منها حتی أتیت النبی صلی الله علیه و آله بالمدینه فوافقت الناس یوم الجمعه و هم فی الصلاه فإنی أنیخ راحلتی إذ خرج إلی أبو ذر فقال لی یقول لک رسول الله صلی الله علیه و آله ادخل فدخلت فلما رآنی قال ما فعل الشیخ الذی ضمن لک

۱- ۱. فی المصدر: ویحک عذ باللّه ذی الجلال.

۲- ۲. فی المصدر: فما تخییل.

۳- ۳. فی المصدر: عندک.

۴- ۴. فی المصدر: من أنت أیها الهاتف.

۵- ۵. فی المصدر: الی جن.

۶- ۶. فی المصدر: فقال: ان أردت الإسلام فأنا أکفیکها حتّی أردها.

۷- ۷. فی نسخه[فاعتلقت] و فی المصدر: فامتطیت راحلتی و قصدت المدینه فقدمتها فی یوم جمعه فأتیت المسجد فإذا رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله یخطب فأنخت راحلتی بباب المسجد و قلت: ألبث حتّی یفرغ من خطبته فإذا أبو ذر قد خرج فقال: ان رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله قد أرسلنی إلیک و هو یقول لک: مرحبا بک قد بلغنی اسلامک فادخل فصل مع الناس، قال: فتطهرت و دخلت فصلیت ثمّ دعانی و قال: ما فعل.

أن يرد إبلك إلى أهلك أما إنه قد أداها(١) إلى أهلك سالمه فقلت رحمه الله قال رسول الله صلى الله عليه و آله أجل رحمه الله فأسلم و حسن إسلامه.

و فى مسند الدارمى عن الشعبى قال قال عبد الله بن مسعود لقى رجل من أصحاب رسول الله (٢)

صلى الله عليه و آله رجلا من الجن فصارعه فصرعه الإنسى فقال له الإنسى إنى أراك ضئيلا شخيتا كأن ذراعيك ذراعا كلب فكذلك أنتم معشر الجن أم أنت من بينهم كذلك قال لا و الله إنى من بينهم لضليع و لكن عاودنى الثانيه فإن صرعتنى علمتك شيئا ينفعك قال نعم قال فعاوده فصرعه فقال له أ

تقرأ اللَّهُ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ قال نعم قال فإنك لا تقرؤها فى بيت إلا خرج منه الشيطان له خبج كخبج الحمار ثم لا يدخل (٣) حتى يصبح.

قال الدارمى الضئيل الرقيق (۴)

و الشخيت المهزول و الضليع جيد الأضلاع و الخبج الريح قال أبو عبيده الخبج الضراط.

ثم قال الدميرى يصح انعقاد الجمعه بأربعين مكلفا سواء كانوا من الجن أو من الإنس أو منهما.

قال القمولى لكن نقل (۵)

فى مناقب الشافعى أنه كان يقول من زعم من أهل العداله أنه يرى الجن ردت شهادته و عزر لمخالفته قوله تعالى إِنَّهُ يَراكُمْ هُوَ وَ قَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لا تَرَوْنَهُمْ (۶) إلا أن يكون الزاعم نبيا و يحمل قوله على من

١- ١. فى المصدر: قد ردها.

٢- ٢. فى المصدر: و فى نسخه: محمّد.

٣- ٣. فى المصدر: لا يدخله.

۴- ۴. فى المصدر: الدقيق.

۵- ۵. فى المصدر: نقل الشيخ أبو الحسن محمّد بن الحسين الابرى فى مناقب الشافعى التى الفها عن الربيع أنّه قال: سمعت الشافعى يقول.

۶- ۶. الأعراف: ٢٧.

ادعی رؤیتهم علی ما خلقوا علیه و قول القمولی علی ما إذا تصورا[(۱)] صور بنی آدم.

و المشهور أن جمیع الجن من ذریه إبلیس و بذلک یستدل علی أنه لیس من الملائکه لأن الملائکه لا یتناسلون لأنهم لیس فیهم إناث و قیل الجن جنس و إبلیس واحد منهم و لا شک أن لهم ذریه[(۲)]

بنص القرآن و من کفر من الجن یقال له شیطان و فی الحدیث لما أراد الله تعالی أن یخلق لإبلیس نسلا و زوجه ألقی علیه الغضب فطارت منه شظیه من نار فخلق منه امرأته.

و نقل ابن خلکان فی تاریخه فی ترجمه الشعبی أنه قال إنی لقاعد یوما إذ أقبل جمال و معه دن فوضعه ثم جاءنی فقال أنت الشعبی قلت نعم قال أخبرنی هل لإبلیس زوجه فقلت إن ذلک العرس ما شهدته قال ثم ذکرت قوله تعالی أَ فَتَتَّخِذُونَهُ وَ ذُرِّیَّتَهُ أَوْلِیاءَ مِنْ دُونِی فقلت إنه لا یکون ذریه إلا من زوجه فقلت نعم فأخذ دنه و انطلق قال فرأیته یختبرنی [(۳)].

و روی أن الله تعالی قال لإبلیس لا أخلق لآدم ذریه إلا ذرأت لک مثلها فلیس أحد من ولد آدم [(۴)]

إلا و له شیطان قد قرن به.

و قیل إن الشیاطین فیهم الذکور و الإناث یتوالدون من ذلک و أما إبلیس فإن الله تعالی خلق له فی فخذه الیمنی ذکرا و فی الیسری فرجا فهو ینکح هذه بهذا فیخرج له کل یوم عشر بیضات [(۵)].

و ذکر مجاهد أن من ذریه إبلیس لاقیس و ولها[(۶)]

و هو صاحب الطهاره

ص: ۳۰۶

۱- ۱. فی المصدر: فی صوره.

۲- ۲. فی المصدر: و لا شک ان الجن ذریته.

۳- ۳. فی المصدر: فرأیت انه مجتاز بی.

۴- ۴. فی المصدر: فلیس من ولد آدم أحد الا.

۵- ۵. زاد فی المصدر: یخرج من کل بیضه سبعون شیطانا و شیطانه.

۶- ۶. فی المصدر: و ولهان.

و الصلاه و الهفاف و هو صاحب الصحارى و مره و به يكنى و زلنبور و هو صاحب الأسواق و يزين اللغو و الحلف الكاذب و مدح السلعه و بثر و هو صاحب المصائب يزين خمش الوجوه و لطم الخدود و شق الجيوب و الأبيض و هو الذى يوسوس للأنبياء و الأعور و هو صاحب الزنا ينفخ فى إحليل الرجل و عجز المرأه و داسم و هو الذى إذا دخل الرجل بيته و لم يسلم و لم يذكر اسم الله تعالى دخل معه و وسوس له فألقى الشر بينه و بين أهله فإن أكل و لم يذكر اسم الله تعالى أكل معه فإذا دخل الرجل بيته و لم يسلم و لم يذكر الله و رأى شيئا يكره (۱) فليقل داسم داسم أعوذ بالله منه و مطرش (۲) و هو صاحب الأخبار يأتى بها فيلقيها فى أفواه الناس و لا يكون لها أصل و لا حقيقه و الأقبض (۳)

و أمهم طرطبه و قال النقاش بل هى حاضنتهم و يقال إنه باض ثلاثين بيضه عشرا فى المشرق و عشرا فى المغرب و عشرا فى وسط الأرض و إنه خرج من كل بيضه جنس من الشياطين كالعفاريت و الغيلان و القطاربه(۴) و الجان و أسماء مختلفه كلهم عدو لبنى آدم لقوله تعالى أَ فَتَتَّخِذُونَهُ وَ ذُرِّيَّتَهُ أَوْلِياءَ مِنْ دُونِي وَ هُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ(۵) إلا من آمن منهم و كنيه إبليس أبو مره.

و اختلف العلماء فى أنه من الملائكه من طائفه(۶)

يقال لهم الجن أم ليس من الملائكه و فى أنه اسم عربى أو عجمى (۷)

فقال ابن عباس و ابن مسعود و ابن

۱- ۱. فى المصدر: يكرهه و خاصم أهله فليقل.

۲- ۲. فى المصدر: و مطوس.

۳- ۳. فى المصدر: و الاقنص.

۴- ۴. فى المصدر: كالغيلان و العقارب و القطارب.

۵- ۵. الكهف: ۵۱.

۶- ۶. فى المصدر: و اختلف العلماء فى انه هل من الملائكه من طائفه.

۷- ۷. و فى المصدر: و فى اسمه هل هو اسم اعجمى أم عربى.

المسيب و قتاده و ابن جريح (۱)

و الزجاج و ابن الأنباری کان إبلیس من الملائکه من طائفه یقال لهم الجن و کان اسمه بالعبرانیه عزازیل و بالعربیه الحارث و کان من خزان الجنه و کان رئیس ملائکه سماء الدنیا و سلطانها و سلطان الأرض و کان من أشد

الملائکه اجتهادا و أکثرهم علما و کان یسوس ما بین السماء و الأرض (۲)

نعوذ بالله من خذلانه قالوا و قوله تعالی کانَ مِنَ الْجِنِ (۳) أی من طائفه من الملائکه هم الجن (۴).

و قال ابن جبیر و الحسن لم یکن من الملائکه طرفه عین و إنه لأصل الجن کما أن آدم أصل الإنس.

و قال عبد الرحمن بن زید و شهر بن حوشب (۵)

و إنما کان من الجن الذین ظفر بهم الملائکه فأسره بعضهم و ذهب به إلی السماء.

و قال أکثر أهل اللغه و التفسیر إنما سمی إبلیس لأنه أبلس من رحمه الله و الصحیح کما قاله الإمام النووی و غیره من الأئمه الأعلام أنه من الملائکه و أنه اسم أعجمی و الاستثناء متصل لأنه لم یقل (۶)

إن غیرهم أمر بالسجود و الأصل فی الاستثناء أن یکون من جنس المستثنی منه.

و قال القاضی عیاض الأکثر علی أنه أبو الجن کما أن آدم أبو البشر و الاستثناء من غیر الجنس شائع فی کلام العرب قال تعالی ما لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّباعَ الظَّنِ

ص: ۳۰۸

۱- ۱. هکذا فی الکتاب و الصحیح اما ابن جریج أو ابن جریر، و الموجود فی المصدر الثانی.

۲- ۲. زاد فی المصدر: فرأی بذلک لنفسه شرفا عظیما و عظمه فذاک الذی دعاه الی الکبر فعصی و کفر فمسخه اللّه شیطانا رجیما ملعونا.

۳- ۳. الکهف: ۵۱.

۴- ۴. فی المصدر: یقال لهم: الجن.

۵- ۵. فی المصدر: ما کان من الملائکه قط و الاستثناء من قطع و زاد ابن حوشب: و انما.

۶- ۶. فی المصدر: لم ینقل.

و الصحیح المختار علی ما سبق عن النووی و من وافقه و عن محمد بن کعب القرظی أنه قال الجن مؤمنون و الشیاطین کفار و أصلهم واحد و سئل وهب بن منبه عن الجن ما هم و هل یأکلون و یشربون و یتناکحون فقال هم أجناس فأما الصمیم الخالص من الجن فإنهم ریح لا یأکلون و لا یشربون و لا یموتون (۱) فی الدنیا و لا یتوالدون و لهم أجناس یأکلون و یشربون و یتناکحون و هم السعالی و الغیلاب و القطارب و أشباه ذلک.

و قال القرافی اتفق الناس علی تکفیر إبلیس بقصته مع آدم علیه السلام و لیس مدرک الکفر فیها الامتناع من السجود و إلا لکان کل من أمر بالسجود فامتنع منه کافرا و لیس کذلک و لا کان کفره لکونه حسد آدم علی منزلته من الله تعالی و إلا لکان کل حاسد کافرا و لیس کذلک و لا کان کفره لعصیانه و فسوقه و إلا لکان کل عاص و فاسق کافرا و قد أشکل ذلک علی جماعه من الفقهاء(۲)

فضلا عن غیرهم و ینبغی أن یعلم أنه إنما کفر لنسبه الحق جل جلاله إلی الجور و التصرف الذی لیس بمرضی و أظهر ذلک من

فحوی قوله أَنَا خَیْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِی مِنْ نارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِینٍ (۳) و مراده علی ما قاله الأئمه المحققون من المفسرین و غیرهم أن إلزام العظیم الجلیل بالسجود للحقیر من الجور و الظلم فهذا وجه کفره لعنه الله و قد أجمع المسلمون قاطبه علی أن من نسب ذلک للحق تعالی و تنزه کافر.

و اختلفوا هل کان قبل إبلیس کافر أو لا فقیل لا و إنه أول من کفر قیل کان قبله قوم کفار و هم الجن الذین کانوا فی الأرض انتهی.

و قد اختلفوا فی کفر إبلیس هل کان جهلا أو عنادا علی قولین لأهل السنه و لا خلاف أنه کان عالما بالله تعالی قبل کفره فمن قال إنه کفر جهلا قال إنه سلب

۱- ۱. فی المصدر: و لا ینامون.

۲- ۲. علی جماعه من متأخری الفقهاء.

۳- ۳. الأعراف: ۱۱.

العلم الـذى كـان عنـده عنـد كفره و من قـال كفر عنـادا قال كفر و معه علمه قال ابن عطيه و الكفر مع بقاء العلم مسـتبعد إلا أنه عندى جائز لا يستحيل مع خذلان الله تعالى لمن يشاء.

و ذكر البيهقى فى شـرح الأسـماء الحسنى فى قوله تعالى ما كانُوا لِيُؤْمِنُوا إِلَّا أَنْ يَشاءَ اللَّهُ (١) عن عمر بن ذر قال سمعت عمر بن عبـد العزيز يقول لو أراد الله تعـالى أن لاـ يعصـى لم يخلق إبليس و قـد بين ذلـك فى آيه من كتابه و فصـلها علمها من علمها و جهلها من جهلها و هى قوله تعالى ما أَنْتُمْ عَلَيْهِ بِفاتِنِينَ إِلَّا مَنْ هُوَ صالِ الْجَحِيمِ (٢) ثم

رُوِىَ مِنْ طَرِيقِ عَمْرِو بْنِ شُـعَيْبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ: أَنَّ النَّبِيَّ صـلى الله عليه و آله قَالَ لِأَبِى بَكْرٍ يَا أَبَا بَكْرٍ لَوْ أَرَادَ اللَّهُ أَنْ لَا يُعْصَـى مَا خَلَقَ إِبْلِيسَ.

انتهى.

و قال رجل للحسن يا أبا سعيد أ ينام إبليس فقال لو نام لوجدنا راحه و لا خلاص للمؤمن منه إلا بتقوى الله تعالى.

و قال فى الإحياء(٣)

من غفـل عن ذكر الله تعالى و لو لحظه ليس له قرين فى تلك اللحظه إلا الشـيطان قال تعالى وَ مَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطاناً فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ (۴) و اختلفوا هل بعث الله إليهم من الجن رسلا قبل بعثه نبينا محمد فقال الضحاك

كان منهم رسل لظاهر قوله تعالى يا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ أَ لَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ (۵) و قال المحققون لم يرسل إليهم منهم رسول و لم يكن ذلـك فى الجن قـط و إنمـا الرسـل من الإـنس خـاصه و هـذا هو الصـحيح المشـهور أما الجن ففيهم النـذر و أما الآيه فمعناها

١- ١. الأنعام: ١١١.

٢- ٢. الصافّات: ١۶٢ و ١۶٣.

٣- ٣. فى المصدر: فى الاحياء قبيل بيانه دواء الصبر.

۴- ۴. الزخرف: ٣۶.

۵- ۵. الأنعام: ١٣٠.

من أحد الفريقين كقوله تعالى يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللَّؤْلُؤُ وَ الْمَرْجانُ (۱) و إنما يخرجان من المالح دون العذب.

و قال منذر بن سعيد البلوطى قال ابن مسعود إن الذين لقوا النبى صلى الله عليه و آله من الجن كانوا رسلا إلى قومهم و قال مجاهد النذر من الجن و الرسل من الإنس و لا شك أن الجن مكلفون فى الأمم الماضيه كما هم مكلفون فى هذه الأمه لقوله تعالى أُولئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ إِنَّهُمْ كانُوا خاسِرِينَ (۲) و قوله تعالى وَ ما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ (۳) قيل المراد مؤمنو الفريقين فما خلق أهل الطاعه منهم إلا لعبادته و لا خلق الأشقياء إلا للشقاوه و لا مانع من إطلاق العام و إراده الخاص و قيل معناه إلا لأمرهم بعبادتى و أدعوهم إليها و قيل إلا ليوحدونى.

فإن قيل لِمَ اقتصر على الفريقين و لم يذكر الملائكه فالجواب أن ذلك لكثره من كفر من الفريقين بخلاف الملائكه فإن الله تعالى عصمهم كما تقدم.

فإن قيل لم قدم الجن على الإنس فى هذه الآيه فالجواب أن لفظ الإنس أخف لمكان النون الخفيفه و السين المهموسه و كان الأثقل أولى بأول الكلام من الأخف لنشاط المتكلم و راحته.

فرع كان الشيخ عماد الدين يونس يجعل من موانع النكاح اختلاف الجنس و يقول لا يجوز للإنسى أن يتزوج جنيه لقوله تعالى أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْواجاً لِتَسْكُنُوا إِلَيْها وَ جَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَ رَحْمَةً(۴) فالموده الجماع و الرحمه الولد

ص: ۳۱۱

۱- ۱. الرحمن: ۲۲.

۲- ۲. الأحقاف: ۱۸.

۳- ۳. الذاريات: ۵۶.

۴- ۴. هكذا فى الكتاب مطبوعه و مخطوطه، و فيه وهم و الصحيح كما فى المصدر:« وَ اللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْواجاً» و قال تعالى:« وَ مِنْ آياتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْواجاً لِتَسْكُنُوا إِلَيْها وَ جَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَ رَحْمَةً» انتهى أقول: الآيه الأولى فى النحل: ۷۲، و الثانيه فى الروم: ۲۱.

و نص على منعه جماعه من الحنابله و فى الفتاوى السراجيه(۱) لا يجوز ذلك لاختلاف الجنس و فى القنيه سئل البصرى عنه فقال يجوز بحضره شاهدين و فى مسائل ابن حرب عن الحسن و قتاده أنهما كرها ذلك ثم روى بسند فيه ابن لهيعه أن النبى صلى الله عليه و آله نهى عن نكاح الجن و عن زيد العمى أنه كان يقول اللهم ارزقنى جنيه أتزوج بها تصاحبنى حيثما كانت (۲).

و ذكر ابن عدى فى ترجمه نعيم بن سالم بن قنبر مولى على بن أبى طالب عليه السلام عن الطحاوى قال حدثنا يونس بن عبد الأعلى قال قدم علينا نعيم بن سالم مصر فسمعته يقول تزوجت امرأه من الجن و لم أعد إلى ذلك (۳).

وَ رُوِىَ فِى تَرْجَمَهِ سَعِيدِ بْنِ بَشِيرٍ عَنْ قَتَادَهَ عَنِ النَّضْرِ بْنِ أَنَسٍ عَنْ بَشِيرِ بْنِ نَهِيكٍ عَنْ أَبِى هُرَيْرَهَ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله: أَحَدُ أَبَوَىْ بِلْقِيسَ كَانَ جِنِّيّاً.

قال الشيخ نجم الدين القمولى و فى المنع عن التزويج نظر لأن التكليف يعم الفريقين قال و قد رأيت شيخا كبيرا صالحا أخبرنى أنه تزوج جنيه انتهى.

قلت و قد رأيت أنا رجلا من أهل القرآن و العلم تزوج (۴) أربعا من الجن واحده بعد واحده لكن يبقى النظر فى حكم طلاقها و لعانها و الإيلاء منها و عدتها و نفقتها و كسوتها و الجمع بينها و بين أربع سواها و ما يتعلق بذلك و كل ذلك فيه نظر لا يخفى.

قال شيخ الإسلام شمس الدين الذهبى رأيت بخط الشيخ فتح الدين اليعمرى يقول و حدثنى عنه عثمان المقاتلى قال سمعت أبا الفتح القشيرى يقول سمعت الشيخ عز الدين عبد السلام يقول و قد سئل عن ابن عربى فقال شيخ سوء كذاب

۱- ۱. فى المصدر: الفتاوى السرجيه.

۲- ۲. فى المصدر: حيثما كنت.

۳- ۳. فى المصدر: فلم أرجع إليه.

۴- ۴. المصدر: اخبرنى انه تزوج.

فقال (۱)

و کذاب أیضا قال نعم تذاکرنا یوما نکاح الجن فقال الجن روح لطیف و الإنس جسم کثیف فکیف یجتمعان ثم غاب عنا مده و جاء و فی رأسه شجه فقیل له فی ذلک فقال تزوجت امرأه من الجن فحصل بینی و بینها شیء فشجنی هذه الشجه قال الإمام الذهبی بعد ذلک و ما أظن عن ابن عربی تعمد هذه الکذبه و إنما هی من خرافات الریاضه.

فرع روی أبو عبید فی کتاب الأموال و البیهقی عن الزهری عن النبی أنه نهی عن ذبائح الجن و ذبائح الجن هو أن یشتری الرجل الدار و یستخرج العین و ما أشبه ذلک فیذبح لها ذبیحه للطیره و کانوا فی الجاهلیه یقولون إذا فعل الرجل ذلک لا یضر أهلها الجن فأبطل صلی الله علیه و آله ذلک و نهی عنه.

و قال الدمیری لا تدخل الجن بیتا فیه أترج قال وَ رُوِیَ أَنَّ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله قَالَ: إِنَّ الْجِنَّ لَا یَدْخُلُونَ دَاراً فِیهِ فَرَسٌ عَتِیقٌ (۲).

و أقول قال السعلاه أخبث الغیلان و کذلک السعلاء یمد و یقصر و الجمع السعالی.

قال الجاحظ کان عمرو بن یربوع متولدا من السعلاه و الإنسان قال و ذکروا أن جرهما کان من نتاج الملائکه و بنات آدم قال و کان الملائکه إذا عصی ربه أهبط إلی الأرض فی صوره رجل کما صنع بهاروت و ماروت فولدت منهما جرهما(۳).

قال و من هذا الضرب کانت بلقیس ملکه سبإ و کذلک کان ذو القرنین کانت أمه آدمیه و أبوه من الملائکه و لذلک لما سمع عمر رجلا ینادی رجلا یا ذا القرنین قال أ فرغتم من أسماء الأنبیاء فارتفعتم إلی أسماء الملائکه انتهی.

و الحق فی ذلک أن الملائکه معصومون من الصغائر و الکبائر کالأنبیاء علیهم السلام کما

۱- ۱. فی المصدر: فقیل له.

۲- ۲. حیاه الحیوان ۱: ۱۴۷- ۱۵۵ باب الجیم فی الجن.

۳- ۳. فی المصدر: و ماروت فوقع بعض الملائکه علی بعض بنات آدم فولدت جرهما.

قاله القاضی عیاض و غیره و ما ذکروه من أمر جرهم و ذی القرنین و بلقیس فممنوع و استدلالهم بقصه هاروت و ماروت لیس بشی ء فإنها لم تثبت علی الوجه الذی أرادوه (۱)

بل قال ابن عباس هما رجلان ساحران کانا ببابل.

و قال الجاحظ و زعموا أن التناکح و التلاقح قد یقع بین الجن و الإنس لقوله تعالی وَ شارِکْهُمْ فِی الْأَمْوالِ وَ الْأَوْلادِ(۲) و هذا ظاهر و ذلک أن الجنیه إنما تصرع رجال الإنس (۳) علی جهه العشق فی طلب السفاد و کذلک رجال الجن لنساء الإنس و لو لا ذلک لعرض الرجال للرجال و النساء للنساء قال تعالی لَمْ یَطْمِثْهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَ لا جَانٌّ (۴) فلو لا کان الجان تقتض الآدمیات (۵) و لم یکن ذلک فی ترکیبه لما قال الله تعالی هذا القول و ذکروا أن الواق واق نتاج ما بین بعض النباتات و بعض الحیوان.

و قال السهیلی السعلاه ما یتراءی للناس بالنهار و الغول الذی یتراءی باللیل (۶).

و قال القزوینی السعلاه نوع من المتشیطنه مغایر للغول و أکثر ما توجد السعلاه فی الغیاض إذا ظفرت بإنسان ترقصه و تلعب به کما یلعب القط بالفأر و قال و ربما اصطادها الذئب باللیل فأکلها فإذا افترسها ترفع صوتها و تقول أدرکونی فإن الذئب قد أکلنی و ربما تقول من یخلصنی و معی ألف دینار یأخذها و الناس یعرفون أنه کلام السعلاه فلا یخلصها أحد فیأکلها الذئب (۷).

۱- ۱. فی المصدر: اوردوه.

۲- ۲. الإسراء: ۶۴.

۳- ۳. فی المصدر: و ذلک أن الجنیات انما تتعرض لصرع رجال الانس.

۴- ۴. الرحمن: ۷۴.

۵- ۵. فی المصدر: و لو کان الجان لا یفتض الآدمیات.

۶- ۶. فی المصدر: للناس باللیل.

۷- ۷. حیاه الحیوان ۲: ۱۴- ۱۶ باب السین.

و قال الدميری أيضا الغول واحد الغيلان و هو جنس من الجن و الشياطين و هم سحرتهم قال الجوهری هو من السعالی و الجمع أغوال و غيلان و كل من اغتال الإنسان فأهلكه فهو غول و التغول التلون.

وَ رَوَى الطَّبَرَانِيُّ وَ غَيْرُهُ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله قَالَ: إِذَا تَغَوَّلَتْ لَكُمُ الْغِيلَانُ فَنَادُوا بِالْأَذَانِ فَإِنَّ الشَّيْطَانَ إِذَا سَمِعَ النِّدَاءَ أَدْبَرَ وَ لَهُ حُصَاصٌ.

أَيْ ضُرَاطٌ.

قال النووی فی الأذكار إنه حديث صحيح أرشد صلى الله عليه و آله إلی دفع ضررها بذكر الله.

وَ رَوَاهُ النَّسَائِيُّ فِي آخِرِ سُنَنِهِ الْكُبْرَى عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله قَالَ: عَلَيْكُمْ بِالدُّلْجِهِ فَإِنَّ الْأَرْضَ تُطْوَى بِاللَّيْلِ فَإِذَا تَغَوَّلَتْ لَكُمُ الْغِيلَانُ فَنَادُوا بِالْأَذَانِ.

قال النووی و كذلك ينبغی أن يؤذن أذان الصلاه إذا عرض للإنسان شيطان لما روی مسلم عن سهل بن أبی صالح أنه قال أرسلنی أبی إلی بنی حارثه و معی غلام لنا أو صاحب لنا فناداه مناد من حائط باسمه فأشرف الذی معی علی الحائط فلم ير شيئا فذكرت ذلك لأبی فقال لو شعرت أنك تلقی (۱)

هذا لم أرسلك و لكن إذا سمعت صوتا فناد بالصلاه فإنی

سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ يُحَدِّثُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَنَّهُ قَالَ: إِنَّ الشَّيْطَانَ إِذَا نُودِيَ بِالصَّلَاهِ أَدْبَرَ.

وَ رَوَى مُسْلِمٌ عَنْ جَابِرٍ أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله قَالَ: لَا عَدْوَى وَ لَا طِيَرَهَ وَ لَا غُولَ.

قال جمهور العلماء كانت العرب تزعم أن الغيلان فی الفلوات و هی جنس من الشياطين تتراءی للناس و تتغول تغولا أی تتلون تلونا فتضلهم عن الطريق و تهلكهم فأبطل النبی صلى الله عليه و آله ذلك و قال آخرون ليس المراد بالحديث نفی وجود الغول و إنما معناه إبطال ما تزعم (۲) العرب من تلون الغول بالصور المختلفه قالوا و معنی لا غول أی لا تستطيع أن تضل أحدا و يشهد له حديث آخر

۱- ۱. فی المصدر: تری هذا ما أرسلتك.

۲- ۲. فی المصدر: ما تزعمه.

لا غول و لكن السعالى قال العلماء السعالى بالسين المفتوحه و العين المهمله من سحره الجن و منه ما

رَوَى التِّرْمِذِيُّ وَ الْحَاكِمُ عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ أَنَّهُ قَالَ: كَانَتْ لِي سَهْوَةٌ فِيهَا تَمْرٌ فَكَانَتْ تَجِيءُ الْغُولُ كَهَيْئَةِ السِّنَّوْرِ فَتَأْخُذُ مِنْهُ فَشَكَوْنَا ذَلِكَ إِلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله فَقَالَ اذْهَبْ فَإِذَا رَأَيْتَهَا فَقُلْ بِسْمِ اللَّهِ أَجِيبِي رَسُولَ اللَّهِ فَأَخَذْتُهَا(۱)

فَحَلَفَتْ أَنْ لَا تَعُودَ فَأَرْسَلَهَا(۲)

ثُمَّ جَاءَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالَ مَا فَعَلَ أَسِيرُكَ قَالَ حَلَفَتْ أَنْ لَا تَعُودَ قَالَ صلى الله عليه و آله كَذَبَتْ وَ هِيَ مُعَاوِدَةٌ لِلْكَذِبِ فَأَخَذَهَا وَ قَالَ مَا أَنَا بِتَارِكِكِ حَتَّى أَذْهَبَ بِكِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالَتْ إِنِّي ذَاكِرَةٌ لَكَ شَيْئاً آيَةَ الْكُرْسِيِّ اقْرَأْهَا فِي بَيْتِكَ فَلَا يَقْرَبَكَ شَيْطَانٌ وَ لَا غَيْرُهُ فَجَاءَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَقَالَ مَا فَعَلَ أَسِيرُكَ فَأَخْبَرَهُ بِمَا قَالَ قَالَ صلى الله عليه و آله صَدَقَكَ وَ هُوَ كَذُوبٌ (۳).

قال الترمذى هذا حديث حسن غريب و هذا روى مثله البخارى عن أبى هريره و فى آخره تعلم من تخاطب منذ ثلاث ليال يا أبا هريره قال لا قال صلى الله عليه و آله ذاك الشيطان.

و روى الحاكم و ابن حبان عن أبى بن كعب أنه كان له جرين تمر و كان يجده ينقص فحرسه ليله فإذا هو بمثل الغلام المحتلم قال فسلمت فرد على السلام فقلت ما أنت ناولنى يدك فإذا(۴)

يد كلب و شعر كلب فقلت أ جنى أم إنسى فقال بل جنى قلت إنى أراك ضئيل الخلقه أ هكذا خلق الجن قال لقد علمت الجن

۱- ۱. فى المصدر: فأخذها.

۲- ۲. زاد فى المصدر: و جاء الى النبيّ صلّى اللّه عليه و آله فقال: ما فعل أسيرك؟ قال: حلفت أن لا تعود، قال صلّى اللّه عليه آله: كذبت و هى معاوده للكذب، قال: فأخذها مره اخرى فحلفت أن لا تعود فأرسلها، ثمّ جاء.

۳- ۳. فى المصدر: بما قالت فقال صلّى اللّه عليه و آله: صدقت و هى كذوب.

۴- ۴. فى المصدر: فناولنى فاذا.

أن ما فيهم أشد منى فقلت ما يحملك (۱) على ما صنعت قال بلغنى أنك رجل تحب الصدقه فأحببت أن أصيب من طعامك فقلت فما يجيرنا منكم قال تقرأ آيه الكرسى فإنك إن قرأتها غدوه أجرت منا حتى تمسى و إن قرأتها حين تمسى أجرت منا حتى تصبح قال فغدوت إلى رسول الله صلى الله عليه و آله فأخبرته فقال صدق الخبيث.

و تزعم العرب أنه إذا انفرد الرجل فى الصحراء ظهرت له فى خلقه إنسان فلا يزال يتبعها حتى تضله عن الطريق و تدنو له و تتمثل له فى صور مختلفه فتهلكه روعا و قالوا إذا أرادت أن تضل إنسانا أوقدت له نارا فيقصدها فيفعل ذلك (۲) قالوا و خلقتها خلقه إنسان و رجلاها رجلا حمار.

و قال القزوينى و رأى الغول جماعه من الصحابه منهم عمر حين سافر إلى الشام قبل الإسلام فضربها بالسيف و ذكر عن ثابت بن جابر الفهرى أنه رأى الغول و ذكر أبياته النونيه فى ذلك (۳).

و قال الدميرى أيضا قطرب طائر يجول الليل كله لا ينام و قال ابن سيده إنه الذكر من السعالى و قيل هم صغار الجن و قيل القطارب صغائر الكلاب واحدها قطرب دويبه لا تستريح نهارها سعيا و قال محمد بن ظفر القطرب حيوان يكون بالصعيد فى أرض مصر يظهر للمنفرد من الناس فربما صده عن نفسه إذا كان شجاعا و إلا لم ينته حتى ينكحه فإذا نكحه هلك و هم إذا رأوا من ظهر له القطرب قالوا أ منكوح أم مروع فإن قال منكوح يئسوا منه (۴)

و إن قال مروع عالجوه قال و قد رأيت أهل مصر يلهجون بذكره (۵)

انتهى ما أخرجته من كتاب

ص: ۳۱۷

۱- ۱. فى المصدر: ما حملك.

۲- ۲. فى المصدر: فتفعل به ذلك.

۳- ۳. حياه الحيوان ۲: ۱۳۴- ۱۳۷ باب الغين.

۴- ۴. فى المصدر: آيسوا من حياته.

۵- ۵. حياه الحيوان ۲: ۱۸۱ باب القاف.

حياه الحيوان.

و لنبين بعض ما ربما يحتاج إلى البيان الحشاش مثلثه حشرات الأرض و فى النهايه مستطير أى منتشر متفرق كأنه طائر فى نواحيها و منه حديث ابن مسعود فقدنا رسول الله ليله فقلنا اغتيل استطير أى ذهب به بسرعه كأن الطير حملته أو اغتاله أحد و الاستطاره و التطاير التفرق و الذهاب و الاغتيال أن يخدع فيقتل فى موضع لا يراه فيه أحد قوله أوفر ما كان قال الآبى الأظهر أنه مما يبقى عليه بعد الأكل و يحتمل أنه تعالى يخلق ذلك عليها و النظر فى أنه هل يستحب أن لا يستقصى العظام بتقشير ما عليها و هل يثاب مثله له و الأظهر أن انتفاعهم إنما هو بالشم لأنه لا يبقى عليه ما يقولون إلا أن يكونوا فى القوت بخلاف الإنس انتهى.

و فى النهايه فى صفه الجن فإذا نحن برجال طوال كأنهم الرماح مستثفرين ثيابهم هو أن يدخل الرجل ثوبه بين رجليه كما يفعل الكلب بذنبه.

و قال العرج بفتح العين و سكون الراء قريه جامعه من أعمال الفرع على أيام من المدينه و قال اللغط صوت و ضجه لا يفهم معناه و قال الجلس كل مرتفع من الأرض و الغور ما انخفض من الأرض. و قال فيه ذكر عكاظ و هى موضع بقرب مكه كانت تقام به فى الجاهليه سوق يقيمون فيها أياما.

و قال فى حديث عمر إنه سأل رجلا استهوته الجن فقال ما كان طعامهم قال الفول و ما لم يذكر اسم الله عليه قال فما كان شرابهم قال الجذف الفول هو الباقلى و الجذف بالتحريك نبات يكون باليمن لا يحتاج آكله معه إلى شرب ماء و قيل هو كل ما لا يغطى من الشراب و غيره قال القتيبى أصله من الجذف القطع أراد ما يرمى به عن الشراب من زبد أو رغوه أو قذى كأنه قطع من الشراب

فرمى به هكذا حكاه الهروى عنه و الذى جاء فى صحاح الجوهرى أن القطع هو الجذف بالذال المعجمه و لم يذكره فى الدال المهمله و أثبته الأزهرى فيهما.

و قال تفلت على أى تعرض فى صلاتى فجأه و قال فى ذعت فأمكننى الله منه فذعته أى خنقته و الذعت و الدعت بالذال و الدال الدفع العنيف و الذعت أيضا المعك فى التراب.

و قال و فيه ما من آدمى إلا و معه شيطان قيل و معك قال نعم و لكن الله أعاننى عليه فأسلم و فى روايه حتى أسلم أى انقاد و كف عن وسوستى و قيل دخل فى الإسلام فسلمت من شره و قيل إنما هو فأسلم بضم الميم على أنه فعل مستقبل أى أسلم أنا منه و من شره و يشهد للأول الحديث الآخر كان شيطان آدم كافرا و كان شيطانى مسلما انتهى.

و أقول قصه سعد مما افترى على الجن و إنما قتله من بعثه عمر ليقتله كما ذكرناه فى كتاب الفتن مفصلا.

و فى النهايه يقال صبأ فلان إذا خرج من دين إلى دين غيره و كانت العرب تسمى النبى صلى الله عليه و آله الصابئ لأنه خرج من دين قريش إلى دين الإسلام و يسمون المسلمين الصباه بغير همز.

و قال لهث الكلب و غيره يلهث لهثا إذا أخرج لسانه من شده العطش و الحر و قال الفهر الحجر مل ء الكف و قيل هو الحجر مطلقا.

و فى القاموس الغريف صوت الجن و هو جرس يسمع فى المفاوز بالليل و كشداد رمل لبنى سعد أو جبل بالدهناء على اثنى عشر ميلا من المدينه سمى به لأنه كان يسمع به غريف الجن و أبرق الغراف ماء لبنى أسد و قال القعده بالضم من الإبل ما يقتعده الراعى فى كل حاجه و اقتعده اتخذه قعده.

و فى النهايه قال للجنى إنى أراك ضئيلا شخيتا الضئيل النحيف الدقيق و الشخت و الشخيت النحيف الجسم الدقيق.

و قال إنى منهم لضليع أى عظيم الخلق و قيل هو العظيم الصدر الواسع الجبينين و قال الشظيه الفلقه من العصا و نحوها و قال الفيروزآبادى القط بالكسر السنور.

و قال فی النهایه الحصاص شده العدو و حدته و قیل هو أن یمصع بذنبه و یصر بأذنیه و یعدو و قیل هو الضراط و قال السهوه بیت صغیر منحدر فی الأرض قلیلا شبیه بالمخدع و الخزانه و قیل هو کالصفه یکون بین یدی البیت و قیل شبیه بالرف و الطاق یوضع فیه شی ء و قال الجرین هو موضع تجویف التمر و هو له کالبیدر للحنطه.

و قال الرازی فی مفتتح تفسیره فی تحقیق الاستعاذه من الشیطان و فی بیان المستعاذ منه قال و فیه مسائل المسأله الأولی اختلف الناس فی وجود الجن و الشیاطین فمن الناس من ینکر الجن و الشیاطین و اعلم أنه لا بد من البحث أولا عن ماهیه الجن و الشیاطین فنقول أطبق الکل علی أنه لیس الجن و الشیاطین عباره عن أشخاص جسمانیه کثیفه تجی ء و تذهب مثل الناس و البهائم بل القول المحصل فیه قولان الأول أنها أجسام هوائیه قادره علی التشکل بأشکال مختلفه و لها عقول و أفهام و قدره علی أعمال صعبه شاقه.

و القول الثانی أن کثیرا من الناس أثبتوا أنها موجودات غیر متحیزه و لا حاله فی المتحیز و زعموا أنها موجودات مجرده عن الجسمیه ثم إن هذه الموجودات قد تکون عالیه مقدسه عن تدبیر الأجسام بالکلیه و هی الملائکه المقربون کما قال تعالی وَ مَنْ عِنْدَهُ لا یَسْتَکْبِرُونَ عَنْ عِبادَتِهِ وَ لا یَسْتَحْسِرُونَ (۱) و تلیها مرتبه الأرواح المتعلقه بتدبیر الأجسام و أشرفها حمله العرش کما قال تعالی وَ یَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّکَ فَوْقَهُمْ یَوْمَئِذٍ ثَمانِیَهٌ(۲) و المرتبه الثانیه الحافون حول العرش کما قال تعالی وَ تَرَی الْمَلائِکَهَ حَافِّینَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ (۳)

۱- ۱. الأنبیاء: ۱۹.

۲- ۲. الحاقّه: ۱۷.

۳- ۳. الزمر: ۷۵.

و المرتبه الثالثه ملائكه الكرسى.

و المرتبه الرابعه ملائكه السماوات طبقه فطبقه.

و المرتبه الخامسه ملائكه كره الأثير.

و المرتبه السادسه ملائكه كره الهواء الذى هو فى طبع النسيم.

و المرتبه السابعه ملائكه كره الزمهرير.

و المرتبه الثامنه مرتبه الأرواح المتعلقه بالبحار.

و المرتبه التاسعه مرتبه الأرواح المتعلقه بالجبال.

و المرتبه العاشره مرتبه الأرواح السفليه المتصرفه فى هذه الأجسام النباتيه و الحيوانيه الموجوده فى هذا العالم.

و اعلم أنه على كلا القولين فهذه الأرواح قد تكون مشرقه إلهيه خيره سعيده و هى المسماه بالصالحين من الجن و قد تكون كدره سفليه شريره شقيه و هى المسماه بالشياطين.

و احتج المنكرون لوجود الجن و الشياطين بوجوه.

الحجه الأولى أن الشيطان لو كان موجودا لكان إما أن يكون جسما لطيفا أو كثيفا و القسمان باطلان فيبطل القول بوجوده و إنما قلنا إنه يمتنع أن يكون كثيفا لأنه لو كان كذلك لوجب أن يراه كل من كان سليم الحس إذ لو جاز أن يكون بحضرتنا أجسام كثيفه و نحن لا نراها لجاز أن تكون بحضرتنا جبال عاليه و شموس مضيئه و رعود و بروق مع أنا لا نشاهد شيئا منها و من جوز ذلك كان خارجا عن العقل.

و إنما قلنا إنه لا يجوز كونها أجساما لطيفه لأنه لو كان كذلك لوجب أن يتمزق و يتفرق (۱) عند هبوب الرياح العاصفه القويه و أيضا يلزم أن لا يكون لها قدره و قوه على الأعمال الشاقه و مثبتو الجن ينسبون إليها الأعمال الشاقه و لما

۱- ۱. فى المصدر تتمزق و تتفرق.

بطل القسمان ثبت فساد القول بالجن.

و الحجه الثانيه أن هذه الأشخاص المسماه بالجن إذا كانوا حاضرين فى هذا العالم و مخالطين للبشر فالظاهر الغالب أن يحصل لهم بسبب طول المخالطه و المصاحبه إما صداقه و إما عداوه فإن حصلت الصداقه وجب ظهور المنافع بسبب تلك الصداقه و إن حصلت العداوه وجب ظهور المضار بسبب تلك العداوه إلا أنا لا نرى أثرا لا من تلك الصداقه و لا من تلك العداوه و هؤلاء الذين يمارسون صنعه التعزيم إذا تابوا من الأكاذيب يعترفون بأنهم قط ما شاهدوا أثرا من هذا الجن و ذلك مما يغلب على الظن عدم هذه الأشياء و سمعت ممن تاب عن هذه الصنعه قال إنى واظبت على العزيمه الفلانيه كذا من الأيام و ما تركت دقيقه من الدقائق إلا أتيت بها ثم إنى ما شاهدت من تلك الأحوال المذكوره أثرا و لا خبرا.

الحجه الثالثه أن الطريق إلى معرفه هذه الأشياء إما الحس و إما الخبر و إما الدليل أما الحس فلم يدل دليل على وجود هذه الأشياء(۱)

فإذا كنا لا نرى صوره و لا سمعنا صوتا فكيف يمكننا أن ندعى الإحساس بها و الذين يقولون إنا أبصرناها أو سمعنا أصواتها فهم طائفتان المجانين الذين يتخيلون أشياء بسبب خلل أمزجتهم فيظنون أنهم رأوها و الكاذبون المنحرفون.

و أما إثبات هذه الأشياء بواسطه إخبار الأنبياء و الرسل عليهم السلام فباطل لأن هذه الأشياء لو ثبتت لبطلت نبوه الأنبياء فإن على تقدير ثبوتها يجوز أن يقال إن كل ما تأتى به الأنبياء من المعجزات إنما حصل بإعانه الجن و الشياطين و كل فرع أدى إلى إبطال الأصل كان باطلا مثاله إذا جوزنا نفوذ الجن فى بواطن الإنسان فلم لا يجوز أن يقال إن حنين الجذع إنما كان لأجل أن الشيطان

نفذ فى ذلك الجذع ثم أظهر الحنين و لم لا- يجوز أن يقال إن الناقه إنما تكلمت مع الرسول صلى الله عليه و آله لأجل أن الشيطان دخل فى بطنها و تكلم و لم لا يجوز أن يقال إن الشجره إنما انقلعت من

۱- ۱. زاد فى المصدر بعد ذلك: لان وجودها اما بالصوره أو الصوت.

أصلها لأن الشيطان اقتلعها فثبت أن القول بإثبات الجن و الشياطين يوجب القول ببطلان نبوه الأنبياء عليهم السلام و أما إثبات هذه الأشياء بواسطه الدليل و النظر فهو متعذر لأنا لا نعرف دليلا عقليا يدل على وجود الجن و الشياطين فثبت أنه لا سبيل لنا إلى العلم بوجود هذه الأشياء فوجب أن يكون القول بوجود هذه الأشياء باطلا فهذا جمله شبه منكرى الجن و الشياطين.

و الجواب عن الأول بأنا نقول إن الشبهه التى ذكرتم تدل على أنه يمتنع كون الجن جسما فلم لا يجوز أن يقال إنه جوهر مجرد عن الجسميه و اعلم أن القائلين بهذا القول فرق الأولى الذين قالوا النفوس الناطقه البشريه المفارقه للأبدان قد تكون خيره و قد تكون شريره فإن كانت خيره فهى الملائكه الأرضيه و إن كانت شريره فهى الشياطين الأرضيه ثم إذا حدث بدن شديد المشابهه ببدن تلك النفس المفارقه(١) و تعلق بذلك البدن نفس شديده المتشابهه لتلك النفس المفارقه فحينئذ يحدث لتلك النفس المفارقه ضرب تعلق بهذا البدن الحادث و تصير تلك النفس المفارقه معاونه لهذه النفس المتعلقه بهذا البدن على الأعمال اللائقه بها فإن كانت النفسان من النفوس الطاهره المشرقه الخيره كانت تلك المعاونه و المعاضده إلهاما و إن كانتا من النفوس الخبيثه الشريره كانت تلك المعاونه و المناصره وسوسه فهذا هو الكلام فى الإلهام و الوسوسه على قول هؤلاء.

الفريق الثانى الذين قالوا الجن و الشياطين جواهر مجرده عن الجسميه و علائقها و جنسها مخالف لجنس النفوس الناطقه البشريه ثم إن ذلك الجنس يندرج فيه أنواع أيضا فإن كانت طاهره نورانيه فهى الملائكه الأرضيه و هم المسمون بصالحى الجن و إن كانت خبيثه شريره فهى الشياطين المؤذيه إذا عرفت هذا فنقول الجنسيه عله الضم فالنفوس البشريه الطاهره النورانيه تنضم إليها تلك الأرواح النورانيه الطاهره(٢) و تعينها على أعمالها التى هى من أبواب الخير و البر و التقوى

١- ١. فى المصدر: تلك النفوس المفارقه.

٢- ٢. فى المصدر: الطاهره النورانيه.

و النفوس البشريه الخبيثه الكدره تنضم إليها تلك الأرواح الخبيثه الشريره و تعينها على أعمالها التى هى من باب الشر و الإثم و العدوان.

الفريق الثالث و هم الذين ينكرون وجود الأرواح السفليه و لكنهم أثبتوا الأرواح (۱) المجرده الفلكيه و زعموا أن تلك الأرواح أرواح عاليه قاهره قويه و هى مختلفه بجواهرها و ماهياتها فكما أن لكل روح من الأرواح البشريه بدنا معينا فكذلك لكل روح من الأرواح الفلكيه بدن معين و هو ذلك الفلك المعين و كما أن الروح البشرى (۲) يتعلق أولا بالقلب ثم بواسطته يتعدى أثر

ذلك الروح إلى كل البدن فكذلك الروح الفلكى يتعلق أولا بالكواكب ثم بواسطه ذلك التعلق يتعدى أثر ذلك الروح إلى كليه ذلك الفلك و إلى كليه ذلك العالم و كما أنه يتولد فى القلب و الدماغ أرواح لطيفه و تلك الأرواح تتأدى فى الشرايين و الأعصاب إلى أجزاء البدن و تصل بهذا الطريق قوه الحياه و الحس و الحركه إلى كل جزء من أجزاء الأعضاء فكذلك ينبعث من جرم الكواكب خطوطا شعاعيه تتصل بجوانب العالم و تتأدى قوه ذلك (۳)

الكواكب بواسطه تلك الخطوط الشعاعيه إلى أجزاء هذا العالم و كما أن بواسطه الأرواح الفائضه من القلب و الدماغ إلى أجزاء البدن يحصل فى كل جزء من أجزاء ذلك البدن قوى مختلفه و هى الغاذيه و الناميه و المولده و الحساسه فتكون هذه القوى كالنتائج و الأولاد لجوهر النفس المدبره لكليه البدن فكذلك بواسطه الخطوط الشعاعيه المنبثه من الكواكب الواصله إلى أجزاء هذا العالم تحدث فى تلك الأجزاء نفوس مخصوصه مثل نفس زيد و نفس عمرو و هذه النفوس كالأولاد لتلك النفوس الفلكيه و لما كانت النفوس الفلكيه مختلفه فى جواهرها و ماهياتها فكذلك النفوس المتولده من نفس فلك زحل مثلا طائفه و النفوس المتولده من نفس فلك المشترى طائفه

ص: ۳۲۴

۱- ۱. فى المصدر: وجود الأرواح.

۲- ۲. فى المصدر: الروح البشريه تتعلق.

۳- ۳. فى المصدر: تلك.

أخرى فتكون النفوس المنتسبه إلى روح زحل متجانسه متشاركه و يحصل بينها موده و محبه(۱)

و تكون النفوس المنتسبه إلى روح زحل مخالفه بالطبع و الماهيه للنفوس المنتسبه إلى روح المشترى و إذا عرفت هذا فنقول قالوا إن العله تكون أقوى من المعلول فلكل طائفه من النفوس البشريه طبيعه خاصه و هى تكون معلوله لروح من تلك الأرواح الفلكيه و تلك الطبيعه تكون فى الروح الفلكى أقوى و أعلى بكثير منها فى هذه الأرواح البشريه و تلك الروح (۲) الفلكيه بالنسبه إلى تلك الطائفه من الأرواح البشريه كالأب المشفق و السلطان الرحيم فلهذا السبب تلك الأرواح الفلكيه تعين أولادها على صلاحها(۳) و تهديها تاره فى النوم على سبيل الرؤيا و الأخرى (۴) فى اليقظه على سبيل الإلهام.

ثم إذا اتفق لبعض هذه النفوس البشريه قوه قويه من جنس تلك الخاصيه و قوى اتصاله بالروح الفلكى الذى هو أصله و معدنه ظهرت عليه أفعال عجيبه و أعمال خارقه للعادات فهذا تفصيل مذاهب من يثبت الجن و الشياطين و يزعم أنها موجودات ليست أجساما و لا جسما.

و اعلم أن قوما من الفلاسفه طعنوا فى هذا المذهب و زعموا أن المجرد يمتنع عليه إدراك الجزئيات و المجردات يمتنع كونها فاعله للأفعال الجزئيه.

و اعلم أن هذا باطل لوجهين الأول أنه يمكننا أن نحكم على هذا الشخص المعين بأنه إنسان و ليس بفرس و القاضى على الشيئين لا بد و أن يحضره المقضى عليهما فهاهنا شى ء واحد هو مدرك للكلى و هو النفس فيلزم أن يكون المدرك للجزئى هو النفس.

ص: ۳۲۵

۱- ۱. فى المصدر: محبه و موده.

۲- ۲. فى المصدر: و تلك الأرواح.

۳- ۳. فى المصدر: على مصالحها.

۴- ۴. فى المصدر: و اخرى.

الثانى هب أن النفس المجرده لا تقوى على إدراك الجزئيات ابتداء لكن لا نزاع أنه يمكنها أن تدرك الجزئيات بواسطه الآلات الجسمانيه فلم لاـ يجوز أن يقال إن تلك الجواهر المجرده المسماه بالجن و الشياطين لها آلات جسمانيه من كره الأثير أو من كره الزمهرير ثم إنها بواسطه تلك الآلات الجسمانيه تقوى على إدراك الجزئيات و على التصرف فى هذه الأبدان فهذا تمام الكلام فى شرح هذا المذهب.

و أما الذين زعموا أن الجن أجسام هوائيه أو ناريه فقالوا الأجسام متساويه فى الحجميه و المقدار و هذان المعنيان أعراض فالأجسام متساويه فى قبول هذه الأعراض و الأشياء المختلفه فى الماهيه لا يمتنع اشتراكها فى بعض اللوازم فلم لا يجوز أن يقال إن الأجسام مختلفه بحسب ذواتها المخصوصه و ماهياتها المعينه و إن كانت مشتركه فى قبول الحجميه و المقدار و إذا ثبت هذا فنقول لم لا يجوز أن يقال أحد أنواع الأجسام أجسام لطيفه نفاذه حيه لذواتها عاقله لذواتها قادره على الأعمال الشاقه لذواتها و هى غير قابله للتفرق و التمزق و إذا كان الأمر كذلك فتلك الأجسام تكون قادره على تشكيل أنفسها بأشكال مختلفه ثم إن الرياح العاصفه لا تمزقها و الأجسام الكثيفه لا تفرقها أ ليس أن الفلاسفه قالوا إن النار التى تنفصل عن الصواعق تنفذ فى اللحظه اللطيفه فى بواطن الأحجار و الحديد و تخرج من الجانب الآخر فلم لا يعقل مثله فى هذه الصوره و على هذا التقدير فإن الجن تكون قادره على النفوذ فى بواطن الناس و على التصرف فيها و إنها تبقى حيه فعاله مصونه عن الفساد إلى الأجل المعين و الوقت المعلوم فكل هذه الأحوال احتمالات ظاهره و الدليل لم يقم على إبطالها فلم يجز المصير إلى القول بإبطالها.

و الجواب عن الشبهه الثانيه أنه لا يجب حصول تلك الصداقه و العداوه مع كل واحد و كل واحد لا يعرف إلا حال نفسه أما حال غيره فإنه لا يعلمها فبقى هذا الأمر فى حيز الاحتمال.

فأما الجواب (۱)

عن الشبهه الثالثه فهو أنا نقول لا نسلم أن القول بوجود الجن و الملائكه يوجب الطعن فى نبوه الأنبياء عليهم السلام و سيظهر الجواب عن الشبهه(۲)

التى ذكرتموها فيما بعد ذلك فهذا آخر الكلام فى الجواب عن هذه الشبهات.

المسأله الثانيه اعلم أن القرآن و الأخبار يدلان على وجود الجن و الشياطين أما القرآن فآيات الآيه الأولى قوله تعالى وَ إِذْ صَرَفْنا إِلَيْكَ نَفَراً مِنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قالُوا أَنْصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا إِلى قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ قالُوا يا قَوْمَنا إِنَّا سَمِعْنا كِتاباً

أُنْزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسى مُصَدِّقاً لِما بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَ إِلى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ (۳) و هذا نص على وجودهم و على أنهم سمعوا القرآن و على أنهم أنذروا قومهم.

و الآيه الثانيه قوله تعالى وَ اتَّبَعُوا ما تَتْلُوا الشَّياطِينُ عَلى مُلْكِ سُلَيْمانَ (۴) و الآيه الثالثه قوله تعالى فى قصه سليمان يَعْمَلُونَ لَهُ ما يَشاءُ مِنْ مَحارِيبَ وَ تَماثِيلَ وَ جِفانٍ كَالْجَوابِ وَ قُدُورٍ راسِياتٍ (۵) و قال تعالى وَ الشَّياطِينَ كُلَّ بَنَّاءٍ وَ غَوَّاصٍ وَ آخَرِينَ مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفادِ(۶) و قال تعالى وَ لِسُلَيْمانَ الرِّيحَ إلى قوله تعالى وَ مِنَ الْجِنِّ مَنْ يَعْمَلُ بَيْنَ يَدَيْهِ بِإِذْنِ رَبِّهِ (۷) و الآيه الرابعه قوله تعالى يا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ

۱- ۱. فى المصدر: و أمّا الجواب.

۲- ۲. فى المصدر: عن الأجوبه التى.

۳- ۳. الأحقاف: ۲۹ و ۳۰.

۴- ۴. البقره ۱۰۲.

۵- ۵. سبأ: ۱۳.

۶- ۶. ص: ۳۸.

۷- ۷. سبأ: ۱۲.

أَقْطارِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ (١) و الآيه الخامسه قوله تعالى إِنَّا زَيَّنَّا السَّماءَ الدُّنْيا بِزِينَهٍ الْكَواكِبِ وَ حِفْظاً مِنْ كُلِّ شَيْطانٍ مارِدٍ(٢) و أما الأخبار فكثيره الخبر الأول

رَوَى مَالِكٌ فِي الْمُوَطَّإِ عَنْ صَيْفِيِّ بْنِ أَفْلَحَ عَنْ أَبِي السَّائِبِ مَوْلَى هِشَامِ بْنِ زُهْرَهَ: أَنَّهُ دَخَلَ عَلَى أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ فَوَجَدْتُهُ يُصَلِّي فَجَلَسْتُ أَنْتَظِرُهُ حَتَّى يَقْضِيَ صَلَاتَهُ قَالَ فَسَمِعْتُ تَحْرِيكاً تَحْتَ سَرِيرِهِ فِي بَيْتِهِ فَإِذَا هِيَ حَيَّهٌ نَفَرَتْ فَهَمَمْتُ أَنْ أَقْتُلَهَا(٣) فَأَشَارَ أَبُو سَعِيدٍ أَنِ اجْلِسْ (٤) فَجَلَسْتُ أَنْتَظِرُهُ حَتَّى يَقْضِيَ صَلَاتَهُ فَلَمَّا انْصَرَفَ مِنْ صَلَاتِهِ أَشَارَ إِلَى بَيْتٍ فِي الدَّارِ فَقَالَ تَرَى هَذَا الْبَيْتَ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ إِنَّهُ كَانَ فِيهِ فَتًى مِنَ الْأَنْصَارِ حَدِيثُ عَهْدٍ بِعُرْسٍ وَ سَاقَ الْحَدِيثَ إِلَى أَنْ قَالَ فَرَأَى امْرَأَتَهُ وَاقِفَهً بَيْنَ الْبَابَيْنِ (٥)

فَهَيَّأَ الرُّمْحَ لِيَطْعَنَهَا بِسَبَبِ الْغِيرَهِ فَقَالَتِ امْرَأَتُهُ ادْخُلْ بَيْتَكَ لِتَرَى فَدَخَلَ بَيْتَهُ فَإِذَا هُوَ بِحَيَّهٍ عَلَى فِرَاشِهَا فَرَكَزَ فِيهَا رُمْحَهُ فَاضْطَرَبَتِ

الْحَيَّهُ فِي رَأْسِ الرُّمْحِ وَ خَرَّ الْفَتَى فَمَا يُدْرَى (٦) أَيُّهُمَا كَانَ أَسْرَعَ مَوْتاً الْفَتَى أَمِ الْحَيَّهُ فَسَأَلْنَا رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله (٧)

فَقَالَ إِنَّ بِالْمَدِينَهِ جِنّاً قَدْ أَسْلَمُوا فَمَنْ بَدَا لَكُمْ مِنْهُمْ فَآذِنُوا ثَلَاثَهَ أَيَّامٍ فَإِنْ عَادَ فَاقْتُلُوهُ فَإِنَّهُ شَيْطَانٌ (٨).

١- ١. الرحمن: ٣٣.

٢- ٢. الصافّات: ۶ و ٧.

٣- ٣. فى المصدر: فقمت لاقتلها.

۴- ۴. فى المصدر: أن اجلس فلما انصرف.

۵- ۵. فى المصدر: بين الناس فأدركته غيره فأهوى إليها بالرمح ليطعنها بسبب الغيره فقالت: لا تعجل حتّى تدخل و تنظر ما فى بيتك فدخل فإذا هو بحيه مطوقه على فراشه.

۶- ۶. فى المصدر: و خر الفتى ميتا فما ندرى.

٧- ٧. فى المصدر: فذكرت ذلك لرسول اللّه صلّى اللّه عليه و آله.

٨- ٨. فى المصدر: فآذنوه ثلاثه أيّام فان بدا لكم بعد ذلك فاقتلوه فانما هو شيطان.

و الخبر الثانی

روی مالک فی الموطإ عن یحیی بن سعید قال: لما أسری بالنبی صلی الله علیه و آله رأی عفریتا من الجن یطلبه بشعله من النار کلما التفت رآه فقال جبرئیل علیه السلام أ لا أعلمک کلمات إذا قلتهن طفیت شعلته و صرفته (۱)

قل أعوذ بوجه الله الکریم و بکلمات (۲) الله التامات التی لا یجاوزهن بر و لا فاجر من شر ما یَنْزِلُ مِنَ السَّماءِ و من شر ما یَعْرُجُ فِیها و من شر ما ینزل إلی الأرض و من شر ما یَخْرُجُ مِنْها و من شر فتن اللیل و النهار و من شر طوارق اللیل و النهار إلا طارقا یطرق بخیر یا رحمان.

و الخبر الثالث روی أیضا مالک فی الموطإ أن کعب الأحبار کان یقول أعوذ بوجه الله العظیم الذی لیس شی ء أعظم منه و بکلماته (۳)

التامات التی لا یجاوزهن بر و لا فاجر و بأسمائه کلها ما قد علمت منها و ما لم أعلم من شر ما خلق و ذرأ و برأ.

و الخبر الرابع

رَوَی أَیْضاً مَالِکٌ أَنَّ خَالِدَ بْنَ الْوَلِیدِ قَالَ: یَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّی أُرَوَّعُ فِی مَنَامِی فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قُلْ أَعُوذُ بِکَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّاتِ مِنْ غَضَبِهِ وَ عِقَابِهِ وَ شَرِّ عِبَادِهِ وَ مِنْ هَمَزاتِ الشَّیاطِینِ وَ أَنْ یَحْضُرُونِ.

و الخبر الخامس ما اشتهر و بلغ مبلغ التواتر من خروج النبی صلی الله علیه و آله لیله الجن و قراءته علیهم و دعوته إیاهم إلی الإسلام.

و الخبر السادس روی القاضی أبو بکر فی الهدایه أن عیسی علیه السلام دعا ربه أن یریه موضع الشیطان من بنی آدم فأراه ذلک فإذا رأسه مثل رأس الحیه واضع رأسه علی قلبه فإذا ذکر الله تعالی خنس و إذا لم یذکره وضع رأسه علی حبه قلبه.

و الخبر السابع: قَوْلُهُ علیه السلام: إِنَّ الشَّیْطَانَ لَیَجْرِی مِنِ ابْنِ آدَمَ مَجْرَی الدَّمِ وَ قَالَ مَا مِنْکُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا وَ لَهُ شَیْطَانٌ قِیلَ وَ لَا أَنْتَ یَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ وَ لَا أَنَا إِلَّا

ص: ۳۲۹

۱- ۱. فی المصدر: و خر لفیه.

۲- ۲. فی المصدر: و بکلماته.

۳- ۳. فی المصدر: و بکلمات اللّه.

أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى أَعَانَنِی عَلَیْهِ فَأَسْلَمَ.

و الأحادیث فی ذلک کثیره و القدر الذی ذکرناه کاف.

المسأله الثالثه فی بیان أن الجن مخلوق من النار و الدلیل علیه قوله تعالی وَ الْجَانَّ خَلَقْناهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نارِ السَّمُومِ و قال تعالی حاکیا عن إبلیس أنه قال خَلَقْتَنِی مِنْ نارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِینٍ و اعلم أن حصول الحیاه فی النار غیر مستبعد أ لا تری أن الأطباء قالوا إن المتعلق الأول للنفس هو القلب و الروح و هما فی غایه السخونه و قال جالینوس إنی بقرت مره بطن قرد و أدخلت یدی فی بطنه و أدخلت إصبعی فی قلبه فوجدته فی غایه السخونه(۱) و نقول أطبق الأطباء علی أن الحیاه لا تحصل إلا بسبب الحراره الغریزیه و قال بعضهم الأغلب علی الظن أن کره النار تکون مملوه من الروحانیات.

المسأله الرابعه ذکروا قولین فی أنهم لم سموا بالجن.

الأول أن لفظ الجن مأخوذ من الاستتار و منه الجنه لاستتار أرضها بالأشجار و منه الجنه لأنها(۲)

ساتره للإنسان و منه الجن لاستتارهم عن العیون و منه المجنون لاستتار عقله و منه الجنین لاستتاره فی البطن و منه قوله تعالی اتَّخَذُوا أَیْمانَهُمْ جُنَّهً(۳) أی وقایه و سترا.

و اعلم أن علی هذا القول یلزم أن تکون الملائکه من الجن لاستتارهم عن العیون إلا أن یقال إن هذا من باب تقیید المطلق بسبب العرف.

و القول الثانی أنهم سموا بهذا الاسم لأنهم کانوا فی أول أمرهم خزان الجنه و القول الأول أقوی.

المسأله الخامسه اعلم أن طوائف المکلفین أربعه الملائکه و الإنس و الجن و

۱- ۱. فی المصدر: فی غایه السخونه بل تزید.

۲- ۲. فی المصدر: لکونها.

۳- ۳. المنافقون: ۲.

الشیاطین و اختلفوا فی الجن و الشیاطین فقیل الشیاطین جنس و الجن جنس آخر کما أن الإنسان جنس و الفرس جنس آخر و قیل الجن منهم أخیار و منهم أشرار و الشیاطین اسم لأشرار الجن.

المسأله السادسه المشهور أن الجن لهم قدره علی النفوذ فی بواطن البشر و أنکر أکثر المعتزله ذلک و أما المثبتون فقد احتجوا بوجوه الأول أنه إن کان الجن عباره عن موجود لیس بجسم و لا جسمانی فحینئذ یکون معنی کونه قادرا علی النفوذ فی باطنه أنه یقدر علی التصرف فی باطنه و ذلک غیر مستبعد و إن کان عباره عن حیوان هوائی لطیف نفاذ کما وصفناه کان نفاذه فی باطن بنی آدم غیر ممتنع قیاسا علی النفس و غیره.

الثانی قوله تعالی لا یَقُومُونَ إِلَّا کَما یَقُومُ الَّذِی یَتَخَبَّطُهُ الشَّیْطانُ مِنَ الْمَسِ (۱) الثالث

قَوْلُهُ علیه السلام: إِنَّ الشَّیْطَانَ لَیَجْرِی مِنْ بَنِی آدَمَ مَجْرَی الدَّمِ.

أما المنکرون فقد احتجوا بأمور الأول قوله تعالی حکایه عن إبلیس وَ ما کانَ لِی عَلَیْکُمْ مِنْ سُلْطانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُکُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِی (۲) صرح بأنه ما کان له علی البشر سلطان إلا من الوجه الواحد و هو إلقاء الوسوسه و الدعوه إلی الباطل.

و الثانی لا شک أن الأنبیاء و العلماء المحققین یدعون الناس إلی لعن الشیطان و البراءه منه فوجب أن تکون العداوه بین الشیاطین و بینهم أعظم أنواع العداوه فلو کانوا قادرین علی النفوذ فی بواطن البشر و علی إیصال البلاء و الشر إلیهم لوجب أن یکون تضرر الأنبیاء و العلماء منهم أشد من تضرر کل أحد و لما لم یکن کذلک علمنا أنه باطل.

المسأله السابعه اتفقوا علی أن الملائکه لا یأکلون و لا یشربون و لا ینکحون یُسَبِّحُونَ اللَّیْلَ وَ النَّهارَ لا یَفْتُرُونَ و أما الجن و الشیاطین فإنهم یأکلون و یشربون

قَالَ

ص: ۳۳۱

۱- ۱. البقره: ۲۷۵.

۲- ۲. إبراهیم: ۲۲.

صلى الله عليه و آله: فِي الرَّوْثِ وَ الْعَظْمِ إِنَّهُ زَادُ إِخْوَانِكَمْ مِنَ الْجِنِّ.

و أيضا فإنهم يتوالدون قال تعالى أَ فَتَتَّخِذُونَهُ وَ ذُرِّيَّتَهُ أَوْلِياءَ مِنْ دُونِي و الله أعلم.

المسأله الثامنه في كيفيه الوسوسه بناء على ما ورد في الآثار ذكروا أنه يغوص في باطن الإنسان و يضع رأسه على حبه قلبه و يلقى إليه الوسوسه و احتجوا عليه بما

رُوِيَ أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله قَالَ: إِنَّ الشَّيْطَانَ لَيَجْرِي مِنِ ابْنِ آدَمَ مَجْرَى الدَّمِ أَلَا فَضَيِّقُوا مَجَارِيَهُ بِالْجُوعِ.

وَ قَالَ صلى الله عليه و آله: لَوْ لَا أَنَّ الشَّيَاطِينَ يَحُومُونَ عَلَى قُلُوبِ بَنِي آدَمَ لَنَظَرُوا إِلَى مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ (1).

و من الناس من قال هذه الأخبار لا بد من تأويلها لأنه يمتنع حملها على ظواهرها و احتج عليه بوجوه الأول أن نفوذ الشياطين في بواطن الناس محال لأنه يلزم إما اتساع تلك المجاري أو تداخل تلك الأجسام.

و الثاني ما ذكرنا أن العداوه الشديده حاصله بينه و بين أهل الدين فلو قدر على هذا النفوذ فلم لم يخصهم بمزيد الضرر.

الثالث أن الشيطان مخلوق من النار فلو دخل في داخل البدن لصار كأنه نفذ النار في داخل البدن و معلوم أنا لا نحس بذلك (2).

الرابع أن الشياطين يحبون المعاصي و أنواع الكفر و الفسق ثم إنا نتضرع بأعظم الوجوه إليهم ليظهروا أنواع الكفر و الفسق فلا نجد منه أثرا و لا فائده و بالجمله فلا نرى من عداوتهم ضررا و لا نجد من صداقتهم نفعا(3).

و أجاب مثبتو الشياطين عن السؤال الأول بأن على القول بأنها نفوس مجرده فالسؤال زائل و على القول بأنها أجسام لطيفه كالضوء و الهواء فالسؤال أيضا زائل.

۱- ۱. المصدر خال عن كلمه: و الأرض.

۲- ۲. في المصدر و معلوم أنّه لا يحس بذلك.

۳- ۳. في المصدر: لا من عداوتهم ضررا و لا من صداقتهم نفعا.

و عن الثانی لا یبعد أن یقال إن الله و الملائکه(۱) یمنعونهم من إیذاء علماء البشر.

و عن الثالث أنه لما جاز أن یقول الله تعالی لنار إبراهیم یا نارُ کُونِی بَرْداً وَ سَلاماً عَلی إِبْراهِیمَ (۲) فلم لا یجوز مثله هاهنا.

و عن الرابع أن الشیاطین مختارون و لعلهم یفعلون بعض القبائح دون بعض.

المسأله التاسعه فی تحقیق الکلام فی الوسوسه علی الوجه الذی قرره الشیخ الغزالی فی کتاب الإحیاء قال القلب مثل قبه لها أبواب تنصب إلیها الأحوال من کل باب أو مثل هدف ترمی إلیه السهام من کل جانب أو مثل مرآه منصوبه یجتاز علیها الأشخاص

فیتراءی (۳)

فیها صوره بعد صوره أو مثل حوض ینصب (۴) إلیه میاه مختلفه من أنهار مفتوحه و اعلم أن مداخل هذه الآثار المجدده(۵)

فی القلب ساعه فساعه إما من الظاهر کالحواس الخمس و إما من الباطن کالخیال و الشهوه و الغضب و الأخلاق المرکبه فی مزاج الإنسان فإنه إذا أدرک بالحواس شیئا حصل منه أثر فی القلب و کذا إذا هاجت الشهوه أو الغضب حصل من تلک الأحوال آثار فی القلب و أما إذا منع الإنسان عن الإدراکات الظاهره فالخیالات الحاصله فی النفس تبقی و ینتقل الخیال من الشی ء إلی الشی ء(۶)

و بحسب انتقال الخیال ینتقل القلب من حال إلی حال فالقلب دائما فی التغیر و التأثر من هذه الأسباب و أخص الآثار الحاصله فی القلب هی الخواطر و أعنی بالخواطر ما یعرض فیه من الأفکار و الأذکار و أعنی بهذا إدراکات و علوما إما علی سبیل التجدد و إما علی سبیل التذکر فإنما(۷) تسمی خواطر من حیث إنها تخطر بالخیال بعد أن

۱- ۱. فی المصدر: و ملائکته.

۲- ۲. الأنبیاء: ۶۹.

۳- ۳. فی المصدر:[تجتاز] و فیه: فتتراءی.

۴- ۴. فی المصدر: تنصب.

۵- ۵. فی المصدر:[المتجدده] و فی النسخه المخطوطه: المحدده.

۶- ۶. فی المصدر: من شی ء الی شی ء.

۷- ۷. فی المصدر: و انما.

كـان القلب غافلاـ عنهـا فـالخواطر هی المحرکـات للإـرادات و الإـرادات محرکه للأعضـاء ثم إن هـذه الخواطر المحرکه لهـذه الإـرادات تنقسم إلی مـا یـدعو إلی الشـر أعنی إلی ما یضـر فی العاقبه و إلی الخیر أعنی ما ینفع فی العاقبه فهما خاطران مختلفان فـافتقرا إلی اسـمین مختلفین فالخـاطر المحمود یسـمی إلهامـا و المـذموم یسـمی وسواسـا ثم إنک تعلم أن هـذه الخواطر أحوال حـادثه فلا بـد لها من سبب و التسـلسل محال فلا بـد من انتهاء الکل إلی واجب الوجود هـذا مخلص کلام الغزالی و قـد حـذفنا التطویل منه (۱).

المسـأله العاشـره فی تحقیق الکلاـم فیمـا ذکره الغزالی و اعلم أن هـذا الرجل دار حول المقصود إلا أنه لا یحصل الغرض إلا من بعـد مزید التنقیح فنقول لا بد قبل الخوض فی المقصود من تقدیم مقدمات فالمقدمه الأولی لا شک أن هاهنا مطلوبا و مهروبا و کـل مطلوب فإمـا أن یکون مطلوبـا لـذاته أو لغیره و لاـ یجوز أن یکون کل مطلوب مطلوبا لغیره و أن یکون کل مهروب مهروبا عنه لغیره و إلاـ لزم إمـا الـدور و إمـا التسـلسل و همـا محالاـن فثبت أنه لاـ بـد من الاعتراف بوجود شـی ء یکون مطلوبا لـذاته و وجود(۲) شی ء یکون مهروبا عنه لذاته.

و المقـدمه الثـانیه أن الاسـتقراء یـدل علی أن المطلوب بالـذات هو اللـذه و السـرور و المطلوب بـالتبع مـا یکون وسـیله إلیهمـا و المهروب عنه بالذات هو الألم و الحزن و المهروب عنه بالتبع ما یکون وسیله إلیهما.

و المقـدمه الثالثه أن اللذیـذ عنـد کل قوه من القوی النفسانیه شـی ء آخر فاللذیـذ عنـد القوه الباصـره شـی ء و اللذیـذ عند القوه السامعه شی ء آخر و اللذیذ عند القوه الشهوانیه شی ء ثالث و اللذیذ عند القوه الغضبیه شی ء رابع و اللذیذ عند القوه العاقله شی ء خامس.

۱- ۱. فی المصدر: بعد حذف التطویلات منه.

۲- ۲. فی المصدر: و بوجود شی ء.

و المقدمه الرابعه أن القوه الباصره إذا أدركت موجودا فى الخارج لزم من حصول ذلك الإدراك البصرى وقوف الذهن على ماهيه ذلك المرئى و عند الوقوف عليه يحصل العلم بكونه لذيذا أو مؤلما أو خاليا عنهما فإن حصل العلم بكونه لذيذا ترتب على حصول هذا العلم أو الاعتقاد حصول الميل إلى تحصيله و إن حصل العلم بكونه مؤلما ترتب على هذا العلم أو الاعتقاد حصول الميل إلى البعد عنه و الفرار منه و إن لم يحصل العلم بكونه مؤلما و لا بكونه لذيذا لم يحصل فى القلب لا رغبه إلى الفرار عنه و لا رغبه إلى تحصيله.

المقدمه الخامسه أن العلم بكونه لذيذا إنما يوجب حصول الميل و الرغبه فى تحصيله إذا حصل ذلك العلم خاليا عن المعارض و المعاوق فأما إذا حصل هذا المعارض لم يحصل ذلك الاقتضاء مثاله إذا رأينا طعاما لذيذا فعلمنا بكونه لذيذا إنما يؤثر فى الإقدام على تناوله إذا لم نعتقد أنه حصل فيه ضرر زائد أما إذا اعتقدنا أنه حصل فيه ضرر زائد فعندئذ يعتبر العقل كيفيه المعارضه و الترجيح فأيهما غلب على ظنه أنه راجح عمل بمقتضى ذلك الرجحان و مثال آخر لهذا المعنى أن الإنسان قد يقتل نفسه و قد يلقى نفسه من السطح العالى إلا أنه إنما يقدم على هذا العمل إذا اعتقد أنه بسبب تحمل ذلك العمل المؤلم يتخلص عن مؤلم آخر أعظم منه أو يتوصل به إلى تحصيل منفعه أعلى حالا- منها فثبت بما ذكرنا أن اعتقاد كونه لذيذا أو مؤلما إنما يوجب الرغبه و النفره إذا خلا ذلك الاعتقاد عن المعارض المقدمه السادسه فى بيان أن التقرير الذى بيناه يدل على أن الأفعال الحيوانيه لها مراتب مترتبه ترتيبا ذاتيا لزوميا عقليا و ذلك لأن هذه الأفعال مصدرها القريب هو القوى الموجوده فى العضلات إلا أن هذه القوى صالحه للفعل و الترك فامتنع صيرورتها مصدرا للفعل بدلا عن الترك و للترك بدلا عن الفعل إلا بضميمه تنضم إليها و هى الإرادات ثم إن تلك الإرادات إنما توجد و تحدث لأجل العلم بكونها لذيذه أو مؤلمه ثم إن تلك العلوم إن حصلت بفعل إنسان عاد البحث الأول فيه و لزم إما الدور و إما التسلسل و هما محالان و إما الانتهاء إلى علوم و إدراكات و تصورات تحصل فى جوهر النفس من

الأسباب الخارجه و هی إما الاتصالات الفلکیه علی مذهب قوم أو السبب الحقیقی فهو أن الله تعالی یخلق تلک الاعتقادات و العلوم فی القلب فهذا تلخیص الکلام فی أن الفعل کیف یصدر عن الحیوان إذا عرفت هذا فاعلم أن نفاه الشیاطین و نفاه الوسوسه قالوا ثبت أن المصدر القریب للأفعال الحیوانیه هو هذه القوی المرکوزه(۱) فی العضلات و الأوتاد(۲)

و ثبت أن تلک القوی لا تصیر مصادر للفعل و الترک إلا عند انضمام المیل و الإراده إلیها و ثبت أن تلک الإراده من لوازم حصول الشعور بکون ذلک الشی ء لذیذا أو مؤلما و ثبت أن حصول ذلک الشعور لا بد و أن یکون بخلق الله تعالی ابتداء أو بواسطه مراتب شأن کل واحد منها فی استلزام ما بعده علی الوجه الذی قررناه و ثبت أن ترتب (۳)

کل واحد من هذه المراتب علی ما قبله أمر لازم لزوما ذاتیا واجبا فإنه إذا أحس بالشی ء و عرف کونه ملائما مال طبعه إلیه و إذا مال طبعه إلیه تحرکت القوه إلی الطلب و إذا حصلت هذه

المراتب حصل الفعل لا محاله فلو قدرنا شیطانا من الخارج و فرضنا أنه حصلت له وسوسه کانت تلک الوسوسه عدیمه الأثر لأنه إذا حصلت تلک المراتب المذکوره حصل الفعل سواء حصل هذا الشیطان أو لم یحصل و إن لم یحصل مجموع تلک المراتب امتنع حصول الفعل سواء حصل هذا الشیطان أو لم یحصل فعلمنا أن القول بوجود الشیطان و بوجود الوسوسه قول باطل بل الحق أن نقول إن اتفق حصول هذه المراتب فی الطرف النافع سمیناها بالإلهام و إن اتفق حصولها فی الطرف الضار سمیناها بالوسوسه هذا تمام الکلام فی تقریر هذا الإشکال.

و الجواب أن کل ما ذکرتموه حق و صدق إلا أنه لا یبعد أن یکون الإنسان غافلا عن الشی ء فإذا ذکره الشیطان ذلک الشی ء تذکره ثم عند التذکر ترتب علیه المیل إلیه و ترتب الفعل علی حصول ذلک المیل فالذی أتی به الشیطان الخارجی لیس إلا ذلک التذکر و إلیه الإشاره بقوله تعالی حکایه عن إبلیس أنه قال وَ ما کانَ لِی عَلَیْکُمْ مِنْ سُلْطانٍ

۱- ۱. فی المصدر: المذکوره.

۲- ۲. فی المصدر: و الاوتار.

۳- ۳. فی المصدر: یترتب المیل علیه و یترتب.

إِلَّا أَنْ دَعَوْتُکَمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِی (۱) إلا أنه بقی لقائل أن یقول فالإنسان إنما أقدم علی المعصیه بتذکیر الشیطان فالشیطان إن کان إقدامه علی المعصیه بتذکیر شیطان آخر لزم التسلسل (۲)

و إن کان عمل ذلک الشیطان لیس لأجل شیطان آخر ثبت أن ذلک الشیطان الأول إنما أقدم علی ما أقدم علیه لحصول ذلک الاعتقاد فی قلبه و لا بد لذلک الاعتقاد الحادث من محدث و ما ذاک إلا الله تعالی و عند هذا یظهر أن الکل من عند الله تعالی فهذا غایه الکلام فی هذا البحث الدقیق العمیق و صار حاصل الکلام

مَا قَالَهُ سَیِّدُ الرُّسُلِ صلی الله علیه و آله: وَ هُوَ قَوْلُهُ وَ أَعُوذُ بِکَ مِنْکَ.

و الله أعلم.

المسأله الحادیه عشر اعلم أن الإنسان إذا جلس فی الخلوه و تواترت الخواطر فی قلبه فربما صار بحیث کأنه یسمع فی داخل قلبه و دماغه أصواتا خفیه و حروفا خفیه و کأن متکلما یتکلم معه و مخاطبا یخاطبه و هذا أمر وجدانی یجده کل أحد من نفسه ثم اختلف الناس فی تلک الخواطر فقالت الفلاسفه إن هذه الأشیاء لیست حروفا و لا أصواتا و إنما هی تخیلات الأصوات و الحروف و تخیل الشیء عباره عن حضور رسمه و مثاله فی الخیال و هذا کما أنا إذا تخیلنا صوره البحار و الأشخاص فأعیان تلک الأشیاء غیر موجوده فی العقل و القلب بل الموجود فی العقل و القلب صورها و أمثلتها و رسومها و هی علی سبیل التمثیل جاریه مجری الصوره المرتسمه فی المرآه فإذا أحسسنا صوره الفلک و الشمس و القمر فی المرآه فإن ذلک لیس بأنه حضرت (۳) ذوات هذه الأشیاء فی المرآه فإن ذلک محال و إنما الحاصل فی المرآه رسوم هذه الأشیاء و صورها و أمثلتها فإذا عرفت هذا فی تخیل المبصرات فاعلم أن الحال فی تخیل الحروف و الکلمات المسموعه کذلک فهذا قول جمهور الفلاسفه و لقائل أن یقول هذا الذی سمیته بتخیل الحروف و الکلمات هل هو مساو للحروف و الکلمه فی الماهیه أو لا فإن حصلت المساواه فقد عاد

ص: ۳۳۷

۱- ۱. إبراهیم: ۲۲.

۲- ۲. فی المصدر: لزم تسلسل الشیاطین.

۳- ۳. فی المصدر: فاذا احسسنا فی المرآه صوره الفلک و الشمس و القمر فلیس ذلک لاجل انه حضرت.

الکلام إلی أن الحاصل فی الخیال حقائق الحروف و الأصوات و إلی أن الحاصل فی الخیال عند تخیل البحر و السماء حقیقه البحر و السماء و إن کان الحق هو الثانی و هو أن الحاصل فی الخیال شی ء آخر مخالف للمبصرات و المسموعات فحینئذ یعود السؤال و هو أنا کیف نجد من أنفسنا صور هذه المرئیات و کیف نجد من أنفسنا هذه الکلمات و العبارات وجدانا لا نشک أنها حروف متوالیه علی العقل متعاقبه علی الذهن فهذا منتهی الکلام فی کلام الفلاسفه و أما الجمهور الأعظم من أهل العلم فإنهم سلموا أن هذه الخواطر المتوالیه المتعاقبه حروف و أصوات خفیه(۱).

و اعلم أن القائلین بهذا القول قالوا فاعل هذه الحروف و الأصوات إما ذلک الإنسان أو إنسان آخر و إما شی ء روحانی مباین یمکنه إلقاء هذه الحروف و الأصوات إلی هذا الإنسان سواء قیل إن ذلک المتکلم هو الجن و الشیاطین أو الملک و إما أن یقال خالق تلک الحروف و الأصوات هو الله تعالی أما القسم الأول و هو أن فاعل هذه الحروف و الأصوات هو ذلک الإنسان فهذا قول باطل لأن الذی یحصل باختیار الإنسان یکون قادرا علی ترکه فلو کان حصول هذه الخواطر بفعل الإنسان لکان الإنسان إذا أراد دفعها أو ترکها لقدر علیه و معلوم أنه لا یقدر علی دفعها فإنه سواء حاول فعلها أو حاول ترکها فتلک الخواطر تتوارد علی طبعه و تتعاقب علی ذهنه بغیر اختیاره.

و أما القسم الثانی و هو أنها حصلت بفعل إنسان آخر فهو ظاهر الفساد و لما بطل هذان القسمان بقی الثالث و هی أنها من فعل الجن أو الملک أو من فعل الله تعالی و أما الذین قالوا إن الله لا یجوز أن یفعل القبائح فاللائق بمذهبهم أن یقولوا إن هذه الخواطر الخبیثه لیست من فعل الله تعالی فبقی أنها من أحادیث الجن و الشیاطین و أما الذین قالوا إنه لا یقبح من الله شی ء فلیس فی مذهبهم مانع یمنعهم من نسبه

۱- ۱. فی المصدر: و أصوات حقیقه.

إسناد(۱) هذه الخواطر إلى الله تعالى.

و اعلم أن الثنويه يقولون للعالم إلهان أحدهما خير و عسكره الملائكه و الثانی شر(۲) و عسكره الشياطين و هما يتنازعان أبدا و كل (۳) شی ء فی هذا العالم فلكل واحد منهما تعلق به فالخواطر الداعيه إلى أعمال الخير إنما حصلت من عساكر الله و الخواطر الداعيه إلى أعمال الشر إنما حصلت من عساكر الشيطان و اعلم أن القول بإثبات إلهين قول باطل على ما ثبت فساده بالدلائل فهذا منتهى القول فی هذا الباب.

المسأله الثانيه عشر من الناس من أثبت لهذه الشياطين قدره على الإحياء و على الإماته و على خلق الأجسام و على تغيير الأشخاص عن صورتها الأصليه و خلقتها الأولويه(۴) و منهم من أنكر هذه الأحوال و قال إنه لا قدره لها على شی ء من هذه الأحوال و أما أصحابنا فقد أقاموا الدلاله على أن القدره على الإيجاد و التكوين و الإحداث ليست إلا لله فبطلت هذه المذاهب كلها بالكليه و أما المعتزله فقد سلموا أن الإنسان قادر على إيجاد بعض الحوادث فلا جرم صاروا محتاجين إلى بيان أن هذه الشياطين لا قدره لها على خلق الأجسام و الحياه و دليلهم هو أن قالوا الشيطان جسم و كل جسم فإنه قادر بالقدره و القدره التی لنا لا تحصل لإيجاد الأجسام فهذه مقدمات ثلاث فالمقدمه الأولى أن الشيطان جسم فقد بنوا هذه المقدمه على أن ما سوى الله إما متحيز و إما حال فی المتحيز و ليس لهم فی إثبات هذه المقدمه شبهه فضلا عن حجه.

و أما المقدمه الثانيه و هی قولهم الجسم إنما يكون قادرا بالقدره فقد بنوا

۱- ۱. فی النسخه المخطوطه:[من نسبه إنشاء هذه الخواطر] و فی المصدر: من اسناد هذه الخواطر.

۲- ۲. المصدر: شرير.

۳- ۳. فی المصدر:[كل] بلا عاطف.

۴- ۴. فی المصدر: الاوليه.

هذا على أن الأجسام متماثله(۱) فلو كان شی ء منها قادرا لذاته لكان الكل قادرا لذاته و بناء هذه المقدمه على تماثل الأجسام.

و أما المقدمه الثالثه و هی قولهم هذه القدره التی لنا لا تصلح لخلق الأجسام فوجب أن لا تصلح القدره الحادثه لخلق الأجسام و هذا أيضا ضعيف لأنه يقال لهم لم لا يجوز حصول قدره مخالفه لهذه القدره الحاصله لنا و تكون تلك القدره صالحه لخلق الأجسام فإنه لا يلزم من عدم وجود الشی ء فی الحال امتناع وجوده فهذا تمام الكلام فی هذه المسأله.

المسأله الثالثه عشر اختلفوا فی أن الجن هل يعلمون الغيب و قد بين الله تعالى فی كتابه أنهم بقوا فی قيد سليمان عليه السلام و فی حبسه بعد موته مده و هم ما كانوا يعلمون موته و ذلك يدل على أنهم لا يعلمون الغيب و من الناس من يقول إنهم يعلمون الغيب ثم اختلفوا فقال بعضهم إن فيهم من يصعد إلى السماوات أو يقرب منها و يتلقى بعض تلك الغيوب (۲)

على ألسنه الملائكه و منهم من قال إن لهم طرقا أخرى فی معرفه الغيوب عن الله تعالى (۳).

و اعلم أن فتح الباب فی مثل هذه المباحث لا يفيد إلا الظنون و الحسبانات و العالم بحقائقها هو الله سبحانه و تعالى (۴).

و قال أيضا فی تفسير سوره الجن اختلف الناس قديما و حديثا فی ثبوت الجن و نفيه فالنقل الظاهر عن أكثر الفلاسفه إنكاره و ذلك لأن أبا على بن سينا قال فی رسالته فی حدود الأشياء الجن حيوان هوائی متشكل بأشكال مختلفه ثم قال و هذا شرح للاسم.

فقوله فهذا شرح للاسم يدل على أن هذا الحد شرح المراد من هذا اللفظ

ص: ۳۴۰

۱- ۱. فی المصدر: مما تستلزم مماثله.

۲- ۲. فی المصدر: و يخبر ببعض الغيوب.

۳- ۳. فی المصدر: فی معرفه الغيوب لا يعلمها الا اللّه.

۴- ۴. تفسير الرازیّ ۱: ۷۶- ۸۹.

و ليس لهذه الحقيقه وجود فى الخارج (۱).

و أما جمهور أرباب الملل و المصدقين للأنبياء عليهم السلام فقد اعترفوا بوجود الجن و اعترف به جمع عظيم من قدماء الفلاسفه و أصحاب الروحانيات و يسمونها بالأرواح السفليه و زعموا أن الأرواح السفليه أسرع إجابه إلا أنها أضعف و أما الأرواح الفلكيه فهى أبطأ إجابه إلا أنها أقوى.

و اختلف المثبتون على قولين فمنهم من زعم أنها ليست أجساما و لا حاله فى الأجسام بل هى جواهر قائمه بأنفسها قالوا و لا يلزم من هذا أن يقال إنها تكون مساويه لذات الله لأن كونها ليست أجساما و لا جسمانيه سلوب و المشاركه فى السلوب لا تقتضى المساواه فى الماهيه قالوا ثم إن هذه الذوات بعد اشتراكها فى هذه السلوب أنواع مختلفه بالماهيه كاختلاف ماهيات الأعراض بعد استوائها فى الحاجه إلى المحل فبعضها خيره و بعضها شريره و بعضها كريمه حره محبه للخيرات و بعضها دنيئه خسيسه محبه للشرور و الآفات و لا يعرف عدد أنواعهم و أصنافهم إلا الله تعالى قالوا و كونها موجودات مجرده لا يمنع من كونها عالمه بالخيرات (۲) قادره على الأفعال فهذه الأرواح يمكنها أن تسمع و تبصر و تعلم الأفعال الخيره(۳)

فيفعل (۴) الأفعال المخصوصه و لما ذكرنا أن ماهياتها مختلفه لا جرم لا يبعد(۵) أن يكون فى أنواعها ما يقدر على أفعال شاقه عظيمه يعجز عنها قدره البشر و لا يبعد أيضا أن يكون لكل نوع منها تعلق بنوع مخصوص من أجسام هذا العالم و كما أنه دلت الدلائل الطبيعيه على أن التعلق (۶)

ص: ۳۴۱

۱- ۱. هذا لا يدلّ على ذلك بل المراد انه ليس حدا ذاتيا له بل هو شرح للاسم، و ذلك اعم من أن يكون له وجود فى الخارج أم لا.

۲- ۲. فى المصدر: عالمه بالخبريات.

۳- ۳. فى المصدر:[و تعلم الأحوال الخبريه] و فى النسخه المخطوطه: الأحوال الخيره.

۴- ۴. فى المصدر: و تفعل.

۵- ۵. فى المصدر: لم يبعد.

۶- ۶. فى المصدر: المتعلق الأول.

الأول للنفس الناطقه التی لیس للإنسان (۱)

إلاـ هی هی الأـرواح و هی أجسام بخاریه لطیفه تتولـد من ألطف أجزاء الـدم و تتکون فی الجانب الأیسـر من القلب ثم بواسـطه تعلق النفس بهذه الأرواح تصیر متعلقه بالأعضاء التی تسری فیها هذه الأرواح لم یبعد

أیضا أنه یکون (۲)

لکل واحـد من هؤلاء الجن تعلق بجزء من أجزاء الهواء فیکون ذلک الجزء من الهواء هو المتعلق الأول لذلک الروح ثم بواسـطه سریان ذلک الهواء فی جسم آخر کثیف یحصل لتلک الأرواح تعلق و تصرف فی تلک الأجسام الکثیفه.

و من الناس من ذکر فی الجن طریقه أخری فقال هـذه الأرواح البشـریه و النفوس الناطقه إذا فارقت أبـدانها ازدادت قوه و کمالا بسبب مـا فی ذلـک العالم الروحانی من انکشاف الأسـرار الروحانیه فإذا اتفق أن حـدث بـدن آخر مشابه لما کان لتلک النفس المفـارقه من البـدن فبسبب تلـک المشـاکله یحصـل لتلـک النفس المفـارقه تعلق مـا بهـذا البـدن و تصـیر تلک النفس المفارقه کالمعاونه لنفس ذلک البدن فی أفعالها و تدبیرها لذلک البدن فإن الجنسـیه عله الضم فإن اتفقت هذه الحاله فی النفوس الخیره سمی ذلک المعین ملکا و تلک الإعانه إلهاما و إن اتفقت فی النفوس الشـریره سمی ذلک المعین شیطانا و تلک الإعانه وسوسه و القول الثانی فی الجن أنهم أجسام ثم القائلون بهـذا المـذهب اختلفوا علی قولین منهم من زعم أن الأجسام مختلفه فی ماهیاتها إنمـا المشترک بینها صـفه واحـده و هی کونها بأسـرها حاصـله فی الحیز و المکان و الجهه و کونها موصوفه بالطول و العرض و العمق و هـذه کلهـا إشـاره إلی الصـفات و الاـشتراک فی الصـفات لاـ یقتضـی الاـشتراک فی تمـام المـاهیه لما ثبت أن الأشـیاء المختلفه فی تمام الماهیه لا یمتنع اشتراکها فی لازم واحـد قالوا و لیس لأحـد أن یحتـج علی تماثل الأجسام بأن یقال الجسم من حیث إنه جسم له حد واحد و حقیقه واحده فیلزم أن لا یصل التفاوت فی ماهیه الجسم من حیث

ص: ۳۴۲

۱- ۱. فی المصدر: الإنسان.

۲- ۲. فی المصدر: أن یکون.

هو جسم بل إن حصل التفاوت حصل فى مفهوم زائد على ذلك و أيضا فلأنه يمكننا تقسيم الجسم إلى اللطيف و الكثيف و العلوى و السفلى و مورد التقسيم مشترك بين الأقسام فالأقسام كلها مشتركه فى الجسميه و التفاوت إنما يحصل بهذه الصفات و هى اللطافه و الكثافه و كونها علويه و سفليه قالوا و هاتان الحجتان ضعيفتان.

أما الحجه الأولى فلأنا نقول كما أن الجسم من حيث إنه جسم له حد واحد و حقيقه واحده فكذا العرض من حيث إنه عرض له حد واحد و حقيقه واحده فيلزم منه أن تكون الأعراض كلها متساويه فى تمام الماهيه و هذا مما لا يقوله عاقل بل الحق عند الفلاسفه أنه ليس للأعراض البته قدر مشترك بينها من الذاتيات إذ لو حصل بينها قدر مشترك لكان ذلك المشترك جنسا لها و لو كان كذلك لما كانت التسعه أجناسا عاليه بل كانت أنواع جنس واحد.

إذا ثبت هذا فنقول الأعراض من حيث إنها أعراض لها حقيقه واحده و لم يلزم من ذلك أن يكون بينها ذاتى مشترك أصلا فضلا عن أن تكون متساويه فى تمام الماهيه فلم لا يجوز أن يكون الحال فى الجسم كذلك فإنه كما أن الأعراض مختلفه فى تمام الماهيه ثم إن تلك المختلفات متساويه فى وصف عارض و هو كونه عارضا لموضوعاتها فكذا من الجائز أن يكون ماهيات الأجسام مختلفه فى تمام ماهياتها ثم إنها تكون متساويه فى وصف عارض و هو كونها مشارا إليها بالحس و حاصله فى الحيز و المكان و موصوفه بالأبعاد الثلاثه فهذا الاحتمال لا دافع له أصلا.

و أما الحجه الثانيه و هى قولهم إنه يمكن تقسيم الجسم إلى اللطيف و الكثيف فهى أيضا منقوضه بالعرض فإنه يمكن تقسيم العرض إلى الكيف و الكم و لم يلزم أن يكون هناك قدر مشترك من الذاتى فضلا عن التساوى فى كل الذاتيات فلم لا يجوز أن يكون الأمر هنا أيضا كذلك و إذا ثبت أنه لا امتناع فى كون الأجسام مختلفه و لم يدل دليل على بطلان هذا الاحتمال و حينئذ قالوا لا يمتنع فى بعض الأجسام اللطيفه الهوائيه أن تكون مخالفه لسائر أنواع الهواء فى الماهيه ثم يكون تلك الماهيه تقتضى لذاتها علما مخصوصا و قدره مخصوصه على أفعال عجيبه و على هذا التقدير يكون

القول بالجن ظاهر الاحتمال و تكون قدرتها على التشكل بالأشكال المختلفه ظاهره الاحتمال.

القول الثانى قول من قال الأجسام متساويه فى تمام الماهيه و القائلون بهذا المذهب أيضا فرقتان الفرقه الأولى الذين زعموا أن البنيه ليست شرطا فى الحياه و هذا قول الأشعرى و جمهور أتباعه و أدلتهم فى هذا الباب ظاهره قويه قالوا لو كانت البنيه شرطا فى الحياه(١)

لكان إما أن يقال إن الحياه الواحده قامت بمجموع الأجزاء أو يقال قام بكل واحده من الأجزاء حياه واحده على حده و الأول محال لأن حلول العرض الواحد فى المحال الكثيره دفعه واحده غير معقول.

و الثانى أيضا باطل لأن الأجزاء التى منها تألف الجسم متساويه و الحياه القائمه بكل واحد منها متساويه للحياه القائمه بالجزء الآخر و حكم الشىء حكم مثله فلو افتقر قيام الحياه بهذا الجزء إلى قيام تلك الحياه بذلك الجزء يحصل (٢) هذا الافتقار من الجانب الآخر فيلزم وقوع الدور و هو محال و إن لم يحصل هذا الافتقار فحينئذ ثبت أن قيام الحياه بهذا الجزء لا يتوقف على قيام الحياه الثانيه بذلك الجزء الثانى و إذا بطل هذا التوقيف (٣) ثبت أنه يصح كون الجزء الواحد موصوفا بالحياه و العلم و فى القدره و الإراده و بطل القول بأن البنيه شرط قالوا و أما دليل المعتزله و هو أنه لا بد من البنيه فليس إلا الاستقراء و هو أنا رأينا أنه متى فسدت البنيه بطلت الحياه و متى لم تفسد بقيت الحياه فوجب توقف الحياه على حصول البنيه إلا أن هذا ركيك فإن الاستقراء لا يفيد القطع بالوجوب فما الدليل على أن حال ما لم يشاهد كحال ما شوهد و أيضا فلأن هذا الكلام إنما يستقيم على قول من ينكر خرق العادات أما من يجوزها فهذا لا يتمشى على مذهبه و الفرق بينهما فى جعل بعضها على سبيل العاده و جعل بعضها على سبيل الوجوب تحكم محض لا سبيل إليه فثبت أن البنيه ليست شرطا فى الحياه

١- ١. فى المصدر: للحياه.

٢- ٢. فى المصدر: لحصل.

٣- ٣. فى المصدر؟ هذا التوقف.

و إذا ثبت هـذا لم يبعـد أن يخلق الله تعالى فى الجوهر الفرد علما بأمور كثيره و قـدره على أشـياء شاقه شديـده و عنـد هـذا ظهر القول بإمكان وجود الجن سواء كانت أجسامهم لطيفه أو كثيفه و سواء كانت أجرامهم كبيره أو صغيره.

القول الثانى أن البنيه شرط الحياه و أنه لا بد من صلابه من البنيه حتى يكون قادرا على الأفعال الشاقه.

فهاهنا مسأله أخرى و هى أنه هل يمكن أن يكون المرئى حاضـرا و الموانع مرتفعه و الشـرائط من القرب و البعد حاصله و تكون الحـاسه سـليمه ثم مع هـذا لاـ يحصـل الإدراک أو يكون هـذا ممتنعا عقلا أما الأشـعرى و أتباعه فقـد جوزوه و أما المعتزله فقد حكموا بامتناعه عقلا و استدل الأشعرى على قوله بوجوه عقليه و نقليه أما العقليه فأمران.

الأـول أنـا نرى الكبير من البعيـد صـغير و مـا ذاک إلا أنا نرى بعض أجزاء ذلک البعيـد دون البعض مع أن نسـبه الحاسه و جميع الشـرائط إلى تلـک الأـجزاء المرئيه كهى بالنسبه إلى الأـجزاء التى هى غير مرئيه فعلمنـا أن مع حصول سـلامه الحـاسه و حضور المرئى و حصول الشرائط و انتفاء الموانع لا يكون الإدراک واجبا.

الثانى أن الجسم الكبير لا معنى له إلا مجموع تلک الأجزاء المتألفه فإذا رأينا ذلک الجسم الكبير على مقـدار من البعد فقد رأينا تلک الأجزاء فإما أن تكون رؤيه هـذا الجزء مشـروطه برؤيه ذلک الجزء الآخر أو لا يكون فإن كان الأول لزم الدور لأن الأجزاء متساويه فلو افتقرت رؤيه هـذا الجزء إلى رؤيه ذلک الجزء لافتقرت أيضا رؤيه ذلک الجزء إلى رؤيه هذا الجزء فيقع الدور و إن لم يحصل هذا الافتقار فحينئذ رؤيه الجوهر الفرد على القدر من المسافه تكون ممكنه.

ثم من المعلوم أن ذلـک الجوهر الفرد لو حصـل وحـده من غير أن ينضم إليه سـائر الجواهر فإنه لا يرى فعلمنا أن حصول الرؤيه عند اجتماع جمله الشرائط(۱) لا يكون واجبا بل جائزا.

۱- ۱. فى المصدر: عند اجتماع الشرائط.

و أما المعتزله فقد عولوا على أنا إن جوزنا ذلك لجوزنا أن يكون بحضرتنا طبلات و بوقات و لا نراها و لا نسمعها و إذا عارضناهم بسائر الأمور العاديه و قلنا لهم فجوزوا أن يقال انقلبت مياه البحار ذهبا و فضه و الجبال ياقوتا و زبرجدا و حصل (۱)

فى السماء حال ما غمضت العين ألف شمس و قمر ثم كما فتحت العين أعدمها الله تعالى عجزوا عن الفرق و السبب فى هذا التشويش أن هؤلاء المعتزله نظروا إلى هذه الأمور المطرده فى مناهج العادات فزعموا(۲) أن بعضها واجبه و بعضها غير واجبه فلما لم يجدوا قانونا مستقيما و مأخذا سليما بين البابين تشوش الأمر عليهم بل الواجب أن يسوى بين الكل فيحكم على الكل بالوجوب كما هو قول الفلاسفه أو على الكل بعدم الوجوب كما هو قول الأشعرى فأما التحكم فى الفرق فهو بعيد.

إذا ثبت هذا ظهر جواز القول بالجن و أن أجسامهم و إن كانت كثيفه قويه إلا أنه لا يمتنع أن لا نراها و إن كانوا حاضرين هذا على قول الأشعرى فهذا هو تفصيل هذه الوجوه.

و أنا متعجب من هؤلاء المعتزله أنهم كيف يصدقون ما جاء فى القرآن من إثبات الملك و الجن مع استمرارهم على مذاهبهم و ذلك لأن القرآن دل على أن للملائكه قوه عظيمه على الأفعال الشاقه و الجن أيضا كذلك و هذه القدره لا تثبت إلا فى الأعضاء الكثيفه الصلبه فإذا يجب فى الملك و الجن أن يكونوا كذلك ثم إن هؤلاء الملائكه حاضرون عندنا أبدا و هم الكرام الكاتبون و الحفظه و يحضرون أيضا عند قبض الأرواح و قد كانوا يحضرون عند الرسول صلى الله عليه و آله و إن أحدا من القوم ما كان يراهم و كذلك الناس الجالسون عند من يكون فى النزع لا يرون أحدا فإن وجبت رؤيه الكثيف عند الحضور فلم لا نراها و إن لم تجب الرؤيه فقد بطل مذهبهم و إن كانوا موصوفين بالقوه و الشده مع عدم الكثافه و الصلابه فقد بطل قولهم إن البنيه شرط الحياه فإن قالوا إنها أجسام لطيفه و لكنها للطافتها لا تقدر على الأعمال الشاقه فهذا إنكار لصريح القرآن و بالجمله فحالهم فى الإقرار بالملك و الجن مع هذه المذاهب عجيبه(۳).

ص: ۳۴۶

۱- ۱. فى المصدر: أو حصلت.

۲- ۲. فى المصدر: فوهموا.

۳- ۳. تفسير الرازىّ ۳۰: ۱۴۸- ۱۵۲.

(۱)

**[ترجمه]نخست: در حقیقت پری و دیو

۱.

خلافی میان امامیه بلکه مسلمانان نیست در اینکه پری و دیوها اجسامی لطیفند که گاهی دیده شوند و ودارای سرعتی بالا و قدرتی زیاد اند. و در تن آدمیزاد چون خون روانند. و چه بسا خداوند برای مصلحتی آن ها را به اشکال مختلف درآورد چنانچه سید مرتضی- رضی الله عنه چنین عقیدا ای دارد. یا اینکه خداوند به آن ها چنین توان و نیرویی داده است چنانچه از اخبار و آثار برمی آید - . الدر المنثور - .

صاحب مقاصد می گوید: ظاهر کتاب و سنت همسو با سخن بیشتر امت است که فرشته جسم لطیف نورانی اند که می توانند به هر شکلی در آید و در دانش کامل بوده و توانایی انجام کارهای خارق العاده را دارند. و سخن را ادامه داده تا گفته- جن جسمی است لطیف و هوائی که به هر شکل درآید و کارهای عجیب کند، برخی از آن ها مؤمن و برخی کافر اند، برخی فرمان بردار و برخی نافرمانی کنند، و شیاطین اجسامی آتشین اند که کارشان به فساد کشیدن مردم است و گمراه کردن آن ها با یاد آوری وسایل گناه و لذت و فراموش ساختن منافع اطاعت و آنچه مانند است. به طوری که خداوند از شیطان حکایت می کند: «و من به شما وعده دادم و با شما خلاف کردم، و مرا بر شما هیچ تسلطی نبود، جز اینکه شما را دعوت کردم و اجابتم نمودید - . ابراهیم / ۲۲ - » برخی گفته اند: هر سه نوع از چهار عنصر ترکیب شده اند جز اینکه در شیطان عنصر آتش غلبه دارد، و در دیگران عنصر هوا، زیرا ترکیب عناصر بسا به میزان برابر نباشد بلکه به اندازه صلاحیت غلبه یکی از آن ها باشد و اگر غلبه با خاک باشد ترکیب به خاک مایل شود و اگر غلبه با آب به آب و اگر با هوا به هوا و اگر با آتش به آتش متمایل گردد. و از وضع خود جدا نشود مگر به اجبار، یا آنکه موجود ساخته شده جاندار باشد که به اختیار تواند جدا شد، و این غلبه عنصر اندازه مشخصی ندارد بلکه به اندازه ای که در هر نوعی عنصری خاص آرام گیرد و تمکن یابد، با هم متفاوت اند.

و چون هواء و آتش بی نهایت لطیف و زلالند، فرشته و پری و دیو می توانند که در هر سوراخ و شکافی داخل شوند حتی به درون انسان ولی به چشم نیایند جز اینکه از ترکیبهای خاکی و آبی برای خود پرده و روکش گیرند و در کالبدی چون آدمی و دیگر جانداران خود نمائی کنند و فرشته ها بسا آدمی را در کارهایی که از انجام آن ها درمانده است، کمک کنند، چون چیرگی بر دشمن، پرش در هوا، و راه رفتن به روی آب، و او را به ویژه اگر درمانده باشد از بسیاری از آفات نگهدارند. و اما پری و دیو با برخی آدمیان در آمیزند و آن ها را در جادو و طلسم و نیرنگ ها یاری رسانند.

سپس در مقام دفع ایرادی بر آمده که بر این قول وارد است و آن این که فرشته و پری و آدمی اگر جسمی آمیخته از عناصر باشند باید برای حس سالم دیدنی باشند، مانند مرکبات دیگر و گر نه رواست پیش روی ما کوههای بلند و آوازهای هولناک باشند و ما آن ها را نبینیم و نشنویم و عقل چنین امری را طبق معمول رد می کند. و اگر غلبه لطیف به اندازه ای است که شیء مرکب دیده نشوند، و باید هیچ گاه دیده نشوند و زود متلاشی گردند و به کمتر سببی از هم بپاشند. حال آنکه چنین نیست

زیرا به طور تواتر گزارش شده که برخی از اولیاء و انبیاء آن ها را دیده اند و با آن ها سخن گفته اند. و با وجود وزیدن بادهای سخت و ورود در تنگناها عمر درازی کرده اند و نیز اگر از مرکبات مزاج دار بودند باید صورت نوعی و مزاج خاصی داشته باشند که اشکال مشخص به خود بگیرند همانند دیگر اشیاء مرکب، در غیر این صورت شکل های گوناگون داشتن معنا ندارد.

جواب ایراد این است: که نپذیریم باید چنین باشد، زیرا اگر هر ممکنی آفریده خدای توانا و مختار است روشن است که بسا خدا آن ها را تنها در برخی از دیده ها و در برخی از احوال نمایان کند. و باخواست و قدرت خود ترکیب آن ها را حفظ کند و شکل آن ها را تغییر دهد.

و بنا بر اثر طبع هر چیز هم ممکن است که عنصر تیره آن ها به اندازه ای باشد که برخی از چشمها بتواند آن ها را ببیند وبرخی دیگر نتواند و در تنها در برخی احوال دیدنی باشند، یا گاهاً از اجسام تیره پرده و روپوش بر ای خود اختیار کنند و دیده شوند و یا نفس و مزاج و صورت نوعی آن ها نگذارند از هم بپاشند و تبدیل اشکالشان به اقتضای تبدیل احوال آن ها باشد. و با هوشی که دارند جهت وزش بادها را و نیز سایر اسباب انحلال ترکیب را می فهمند. و خود را از آن ها حفظ می کنند و به اماکنی پناهنده شوند تا ضرری به آن ها نرسد .

و اما اینکه جواب داده اند که لطافت آن ها می تواند به معنی زلالی چشم آن ها باشد نه رقت قوام تن آن ها، با ورود آنان در سوراخهای تنگ و ظهور آنان در شکلهای خرد و درشت در یک ساعت همخوانی ندارد.

سپس مذاهب حکماء را در این باره ذکر کرده و گفته: فلاسفه ای که معتقدند به جن و شیطان پنداشتند جن جوهر مجردی است که تصرف و اثر در جسم عنصری دارد گرچه مانند روح آدمی به تن او وابسته نیست، و دیوان نیروهای خیالی هستند در آدمی که بر نیروی عقل تسلط دارند و او را از توجه به خدا و کسب کمالات معنویه به پیروی شهوات و لذات جسمانیه و حسیه و وهمیه سوق می دهند.

و برخی از آنان پنداشتند که جآن های آدمی پس از مردن و قطع رابطه با بدن اگر خوب و پیرو خرد اند، پری باشند، و اگر بد و شرّانگیز و گمراه کننده، دیو باشند و به طور خلاصه عقیده به وجود فرشته و شیطان مورد اتفاق آراء است و قرآن خدا و سخنان انبیاء بر آن اذعان دارد، و دیدن پری از بسیاری از خردمندان و اهل کشف از جمله اولیاء حکایت شده است و راهی برای نفی و تکذیب آن نیست همچنانکه دلیل عقلی نیز برای اثبات آن ها وجود ندارد.

سپس روش حکمای الهی را یاد کرده که به عالم برزخ و مثال معتقدند و فرشته و پری و دیو و غول را متعلق به این عالم می دانند و سخن پیرامون آن ها گذشت.

۲. در حقیقت ابلیس

اصحاب ما و هم مخالفان اختلاف دارند که ابلیس فرشته بوده یا پری؟

بیشتر متکلمین از ما و دیگران بر این باورند که فرشته نبوده و اخباری که بر آن دلالت می کرد، گذشت، شیخ مفید در کتاب مقالات خود گفته: ابلیس بطور حتما پری بوده و فرشته نیست و نبوده و خدا تعالی فرموده «جز ابلیس- سجده کردند، که از [گروه] جن بود - . الکهف / ۵۰ - » و اخبار متواتر از ائمه هدی علیه السّلام به دست ما رسیده است که این سخن را تایید می کند. وآن عقیده امامیه و بسیاری از معتزله و اصحاب حدیث است - . اوائل المقالات : ۱۱۰ - - پایان.

و گروهی از متکلمین نیز بر این باورند که شیطان فرشته بوده و شیخ طوسی نیز در کتاب تبیان آن را بر گزیده و گفته که آن از امام جعفر صادق علیه السّلام روایت شده و در تفاسیر ما وجود دارد و سپس گفته معتقدین به اینکه فرشته بوده که چکاره بوده است با همدیگر اختلاف دارند؟

برخی او را دربان بهشت دانسته و برخی پادشاه آسمانِ دنیا و حکمران زمین و برخی گفتند میان آسمان و زمین وسوسه می کرده و تدبیر می نموده است. - . التبیان ۱ : ۱۵۰ و ۱۵۱ - و دلیل کسانی که او را پری دانند چند وجه است، یک: قول خدا تعالی «جز ابلیس که بود پری و نافرمان خدا شد» گفته اند: هر جا لفظ جن به طور مطلق آمده است تنها همان جنس معروف مقصود است که در قرآن در مقابل انسان قرار دارد.

و از دو جنبه به آن جواب داده اند: نخست اینکه معنی کانَ مِنَ الْجِنِ: (صار من الجن) است یعنی از پریان شد نه اینکه از آن ها بود چنانچه کانَ مِنَ الْکافِرِینَ در وصف او یعنی از کافران گردید نه اینکه کافر بود، اخفش و جمعی از لغویان این را گفته اند.

دوم: اینکه ابلیس از یک رده فرشته بود که آن ها را جن می خواندند از این رو که دربانان بهشت بودند یا برای اینکه قابل مشاهده نبودند و به سخن اعشی در وصف سلیمان علیه السّلام استناد کرده است که می گوید:

مسخر کرده بود از جن ملائکه نه تن

در خدمت او ایستاده و بی مزد کار می کردند

و جواب نخست مردود است زیرا خلاف ظاهر است و تنها با ذکر دلیل قابل بحث است .

دوم: قول خدا تعالی « از آنچه خدا به آنان دستور داده سرپیچی نمی کنند و آنچه را که مأمورند انجام می دهند - . التحریم / ۹ - » که نافرمانی را از فرشته ها بکلی نفی کرده لذا باید ابلیس فرشته نباشد.

و جواب داده اند که این آیه در وصف فرشته های خازن دوزخ است نه هر فرشته چه که خدا پیش از آن فرموده «بر آن [آتش] فرشتگانی خشن [و] سختگیر [گمارده شده] اند» و لازم نیست آن ها همانند دیگر فرشتگان معصوم باشند. این سخن مردود است زیرا دلایل عصمت فرشته ها بسیارند و بسیاری از آن ها را ذکر کردیم.

سوم: اینکه ابلیس فرزند و نژاد دارد که خدا فرموده «آیا [با این حال،] او و نسلش را به جای من دوستان خود می گیرید، و حال آنکه آن ها دشمن شمایند؟ - . الکهف / ۵۰ - » و فرشته نژاد ندارد چون ماده ندارد که خدا کفار را طعن زده و فرموده

«و فرشتگانی را که خود، بندگان رحمانند، مادینه [و دختران او] پنداشتند - . الزخرف / ۱۹ - » و فرزند همانا از نر و ماده پدید می آید.

و ممکن است چنین جواب گفت: که اگر بپذیریم این آیه بطور کلی نفی اناث می کند، نداشتن ماده دلیل نداشتن فرزند نشود، زیرا شیاطین هم ماده ندارند ولی فرزند دارند. و چنانچه گذشت فرزندان ابلیس از خود او است که تخم نهد و جوجه آرد.

و شیخ رحمه اللّٰه در تبیان گفته: کسی که گوید ابلیس نژاد دارد و فرشته ها ندارند و نکاح و تناسل در آن ها نیست اعتماد به خبر نامعلومی کرده است - . التبیان ۷ : ۵۷ - .

چهارم: فرشته ها رسولان خدایند که فرموده: « [و] فرشتگان را که دارای بالهای دوگانه و سه گانه و چهارگآن هاند پیام آورنده قرار داده است - . الفاطر / ۱ - » و رسولان خدا معصومند زیرا خداوند فرموده «خدا بهتر می داند رسالتش را کجا قرار دهد - . الانعام / ۱۲۴ - » و رسولان خدا چه فرشته و چه آدمی نمی شود کافر و گناهکار باشند.

و جواب گفتند که آیه عموم ندارد چون خدا فرماید «خدا از میان فرشتگان رسولانی برمی گزیند، و نیز از میان مردم - . الحج / ۷۵ - » در تبیان گفته واژه «من» بدون هیچ اختلاف نظری برای تبعیض است و اگر هم چنین نباشد و عموم باشد رواست که ما آن را با «إِلَّا إِبْلِيسَ» تخصیص دهیم زیرا استثناء منقطع مجاز و تخصیص هم مجاز است و اگر تخصیص مقدم نباشد و با هم تعارض داشته و از دلالت بیفتند - . التبیان ۱ : ۱۵۳ - .

و در تفاوت جن با فرشته استدلال کرده اند به اینکه فرشته روحانی است و مایه آفرینش او نزد برخی باد و نزد دیگران نور است و خوراک و نوشیدنی ندارند. و جنّ از آتش آفریده شده است که خدا تعالی می فرماید: «و پیش از آن، جن را از آتشی سوزان و بی دود خلق کردیم - . الحجر / ۲۷ - » و در اخبار هم از پاک کردن با استخوان و سرگین غدقن شده برای اینکه خوراک جن و دواب آن هایند.

و جواب دادند به منع همه مقدمات، در تبیان گفته: اگر دانسته شود که فرشته ها خوردن و نوشیدن ندارند، نمی دانیم که آیا ابلیس می خورد و می نوشد یانه. و برخی گفته اند: آنان خوراک را ببویند و نخورند - . التبیان ۷ : ۵۷ - .

و همچنین به سخن خداوند استناد شده که می فرماید:« و [یاد کن] روزی را که همه آنان را محشور می کند، آن گاه به فرشتگان می فرماید: «آیا اینها بودند که شما را می پرستیدند؟می گویند: «منزّهی تو، سرپرست ما تویی نه آن ها! بلکه جنّیان را می پرستیدند بیشترشان به آن ها اعتقاد داشتند - . سبأ / ۴۰ و ۴۱ - »، و معارضه شده با سخن خداوند در آیه دیگر که می فرماید: «و میان خدا و جنّ ها پیوندی انگاشتند - . الصافات / ۱۵۸ - » زیرا قریش می گفتند فرشته ها دختران خدایند و خدا گفته آن ها را رد کرده و فرموده است: «خدا منزّه است از آنچه در وصف می آورند - . الصافات / ۱۵۹ - ».

و در جواب گفته شده که این آیه به وجوه دیگر تفسیر شده است: یکی آنکه مقصود از آن گفته زنادقه است که خدا و ابلیس برادرند یا اینکه خدا نور و خیر و حیوان سودمند آفرید و ابلیس تاریکی و بدی و حیوان زیانبار، و برخی شیطان را با

خدا پرستند و این است پیوندی که میان خدا و جن ساختند و یکی اینکه گفته شده که خداوند با جن ازدواج کرده و فرشته ها پدید آمدند.

کسانی که ابلیس را فرشته به شمار می آورند دو دلیل ذکر می کنند: یکی اینکه خداوند تعالی او را از ملائکه استثناء کرده و استثناء یعنی بیرون کردن فردی از جنس که اگر استثناء نبود داخل بود و بنا بر این باید فرشته باشد. و جواب داده اند به اینکه استثناء در اینجا منقطع است، و آن در کلام عرب مشهور و در قرآن هم پرکاربرد است خدا سبحانه می فرماید: «در آنجا نه بیهوده ای می شنوند و نه [سخنی] گناه آلود. سخنی جز سلام و درود نیست - . الواقعه / ۲۵ و ۲۶ - » و نیز فرموده «اموال همدیگر را به ناروا مخورید- مگر آنکه داد و ستدی با تراضی یکدیگر، از شما [انجام گرفته] باشد - . النساء / ۲۹ - » لذا چون شیطان یک پری در میان هزاران فرشته بود، در تعبیر «فسجدوا» مغلوب آن ها شده و از آن ها مستثنی گشته است و همگی جز او سجده کردند و از آنجا که او هم فرمان سجده داشت استثناء او رواست.

و اینکه هر دو وجه مذکور خلاف اصل باشند، مردود است و بی ضرورت سخن به آن ها تفسیر نشود، و دلایلی که مبنی بر عدم فرشته بودن شیطان ذکر شد، تنها به سبب اعتماد بر عام بودن آن است و اگر فرشته باشد تخصیص لازم آید و اگر نباشد باید استثناء حمل بر منقطع گردد، و تخصیص عموم در قرآن بیش از استثناء منقطع است، و سخن ما بهتر است .

و اما اینکه گفتید یک پری میان هزارها فرشته در تعبیر مغلوب آن ها شده است، می گوییم: در صورتی کثیر بر قلیل غالب می شود که آن قلیل مورد توجه نباشد و اما اگر اصل و مایه سخن همان قلیل باشد نباید مغلوب کثیر گردد، و در اینجا نیز این مورد نظر است.

دوم: اینکه اگر ابلیس فرشته نبود فرمان سجده که خطاب بفرشته ها است که فرمود: «قُلْنا لِلْمَلائِکَهِ اسْجُدُوا» شامل او نمی شد تا ترک سجود او و سرپیچی و تکبر و گناه محسوب شود، و سزاوار نکوهش و کیفر نبود. و دانستیم که خطاب او را نیز شامل می شود و این بیانگر فرشته بودن او است.

و در جواب گفته شده که اگرچه فرشته نبود ولی از آنجا که میان آن ها بزرگ شده و با آن ها آمیخته بود، خطاب او را نیز فرا گرفت. علاوه بر این ممکن است فرمان به سجده برای کار دیگری به او داده شده باشد که از سخن خداوند «ما مَنَعَکَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُکَ» فهمیده می شود.

و سخن نخست مردود است زیرا آمیختن او به آن ها موجب توجه خطاب به او نمی شود چنانچه در جای خودش ثابت شد. و دومی آنکه ظاهر سخن خداوند تعالی «و چون به فرشته ها گفتیم بر آدم سجده کنید همه جز ابلیس سجده کردند » تا آخر آیه این است که سرپیچی و نافرمانی همانا به مخالفت شیطان با این امر بوده نه امر دیگر.

این است آنچه گفته اند و می توان در اینجا گفت. ولی ظاهر بیشتر اخبار و و منابع این است که ابلیس، فرشته نیست. ولی چون با فرشته ها آمیخته بود این خطاب او را فرا گرفت و سخن خدا که می فرماید: «چون به فرشته ها گفتیم» بر پایه تغلیب در تعبیر است که امری شایع است. و آنچه سخن شیخ- ره- که در تبیان به آن اشاره دارد این است که: در اخبار آمده که ابلیس

از فرشته ها است که ما بدان دست نیافتیم و اگر در برخی جاها ذکر چنین چیزی ذکر شده باشد، شاذ و نادر است و باید تاویل برده شود.

و او- ره- گفته است: آنچه از ابن عباس روایت شده که فرشته ها با جن جنگیدند و ابلیس را در خردسالی اسیر کردند، لذا پس از آن با فرشته ها بود و با آن ها عبادت می کرد و چون فرمان سجده یافتند همه سجده کردند جز او و از این رو خدا فرمود: «جز ابلیس که از جن بود». این روایت، خبری واحد است و درست نیست، و معروف از ابن عباس این است که ابلیس فرشته بوده و سرباز زد و تکبر کرد و از کافران شد.

.۳

: در مکلف بودن پری و شیطان

.۳

خلافی نیست که پری و شیطان مکلف اند و کافرانشان در دوزخ معذب اند، و مؤمنان آن ها به بهشت می روند، اما عامه در مورد آن اختلاف دارند و اصحاب ما در این باره نظری نداده اند.

علی بن ابراهیم در تفسیرخود روایت می کند که: از عالم علیه السّلام پرسیدند مؤمنان پری به بهشت می روند؟ فرمود: نه، ولی خدا آغل هایی بین بهشت و دوزخ دارد که مؤمنان پری و فاسقان شیعه در آن ها باشند.

و خلافی ندارد که پیغمبر ما صلّی اللّٰه علیه و آله بر آن ها نیز مبعوث بوده، و اما بعثت پیغمبران اولو العزم دیگر بر آنان نزد من محقق نیست گرچه برخی اخبار اشاره دارد که بر آنان مبعوث بوده اند، و برای اتمام حجت بر آن ها ناچار باید پیغمبری از خود داشته باشند یا از بشر و پیش از این ذکر شد که پیغمبری از خود آن ها به نام یوسف بر آن ها مبعوث شد، و سخن طبرسی- ره- و اقوالی را که در این باره آورده بود، ذکر کردیم.

.۴

در باره آنچه مخالفان در اینجا ذکر کردند و روایاتی که در این باره آوردند و در خواص پریان و انواع و احکامشان، دمیری در کتاب حیاه الحیوان می گوید: پریان جسم هوائی هستند که می توانند به اشکال مختلفی درآیند دارای عقل و فهم اند و نیروی سخن گفتن و کارهای سخت دارند از این رو متفاوت با آدمیان اند و یکی از آن ها را جنی می گویند. و گفته می شود که آنه از این رو به این نام خوانده شده اند که دیده نشوند. طبرانی از پیغمبر صلّی اللّٰه علیه و آله روایت کرده که فرمودند: پری سه دسته است یکی بال دارد و در هوا می پرد، دوم ماران اند، سوم دوره گران اند که بار اندازند و کوچ کنند. حاکم نیز آن را روایت کرده و گفته: سندش صحیح است و ابو الدنیا در کتاب مکائد شیطان از پیغمبر صل الله علیه و آله روایت کرده که پریان سه دسته اند: یکی ماران و دیگر عقرب ها و خزنده های زمین و سوم چون باد در هوا هستند و دسته ای از آن ها حساب و کیفر دارند، و خدا آدمی را سه دسته آفریده دسته ای چون بهائم دلی نفهم دارند و گوشی ناشنوا و چشمی

که بینایی ندارد، دسته ای جسم آن ها همچون آدمی زاد است و روح آن ها شیطانی است و دسته ای چون فرشته هایند و در سایه خدا قرار دارند در روزی که سایه ای جز سایه او نیست.

مسلمانان اجماع دارند که پیغمبر صلّی الله علیه و آله علاوه بر آدمیان بر پریان نیز مبعوث شده است، خداوند می فرماید: « و این قرآن به من وحی شده تا به وسیله آن، شما و هر کس را [که این پیام به او] برسد، هشدار دهم - . الانعام / ۱۹ - » و به پریان رسیده که خدا می فرماید:« و چون تنی چند از جنّ را به سوی تو روانه کردیم که قرآن را بشنوند - . الاحقاف / ۲۹ - » و فرموده «بزرگ [و خجسته] است کسی که بر بنده خود، فرقان [کتاب جداسازنده حق از باطل] را نازل فرمود، تا برای جهانیان هشداردهنده ای باشد - . الفرقان /۱ - » و فرموده: «و تو را جز رحمتی برای جهانیان نفرستادیم - . الانبیاء / ۱۰۷ - » و «و ما تو را جز [به سِمَتِ] بشارتگر و هشداردهنده برای تمام مردم - . سبأ / ۲۸ - » و جوهری گفته چه بسا مراد از «الناس» آدمی و پری باشد، و خداوند خطاب به دو گروه می فرماید « ای جنّ و انس، زودا که به شما بپردازیم. پس کدام یک از نعمتهای پروردگارتان را منکرید؟ - . الرحمن / ۳۱ و ۳۲ - » و مراد از ثقلان پری و آدمی است که زمین را سنگین سازند و یا دوش خود را از گناه سنگین کنند، و فرمود: «و هر کس را که از مقام پروردگارش بترسد دو باغ است - . الرحمن / ۴۶ - » از این رو گفته اند پریان مانند آدمیان، مقربان و ابرار دارند .

و ابو حنیفه و لیث در این باره نظری مخالف دارند و گفتند: ثواب مؤمن پری این است که عذاب نکشد. بیشتر علما با نظر آن ها مخالف اند تا برسد به ابو یوسف و محمّد. و در این باره ابو حنیفه و لیث دلیلی ندارند جز سخن خداوند که می فرماید: « و از عذابی پردرد پناهتان دهد - . الاحقاف / ۳۱ - » و قول او «هر که ایمان آورد بپروردگارش نترسد از کاستی و عذاب، ۱۳- الجن» که در این دو آیه برای جن های مؤمن جز نجات از عذاب نویدی ندارد.

پاسخ سخن فوق از دو جنبه است، یکی اینکه ثواب آن ها بیان نشده نه اینکه ثواب بهشت ندارند.

دوم اینکه این گفته از جن نقل شده و ممکن است آنان جز همین را نفهمیده بودند و ثوابی که خداوند برایشان آماده کرده است را نمی دانستند و گفته شده: آنان چون به بهشت روند همراه با آدمیان نیستند و در حومه بهشت جا دارند.

در حدیثی از ابن عباس روایت است که همه آفریده ها چهار دسته اند: یکی همگی در بهشت اند چون فرشته ها و دیگری همه در دوزخند چون دیوها و سوم در بهشت و دوزخ هر دو وجود دارند همانند پری و آدمی که ثواب و کیفر دارند، و غرابتی که در این حدیث وجو دارد آنکه ثواب فرشته ها بهشت نیست.

و احمد دینوری حدیث غریبی از مجاهد روایت کرده که پرسش شد آیا مؤمنان جن به بهشت می روند؟ گفت روند ولی نه بخورند و نه بیاشامند بلکه تسبیح و تقدیس به آن ها الهام می شود و از آن لذت خوردن و نوشیدن برند. احادیثی وجود دارد که عام بودن بعثت دلالت دارند.

۱.

مسلم از پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله روایت می کند که: به من سخنان جامع داده شده و بر همه مردم مبعوث شده ام، و در

حدیثی از جابرآمده است که بر هر سرخ و سیاه مبعوث شده ام.

ابن مسعود روایت می کند که: ما یک شب به همراه پیغمبر صلّی اللّٰه علیه و آله بودیم که او را گم کردیم و در وادی ها و دره ها به جستجوی او پرداختیم. گفتیم پرواز کرده یا او را ربوده اند و شب را بسیار بد گذراندیم و صبح از سوی کوه حراء فرود آمد، گفتیم یا رسول اللّٰه تو را گم کردیم و جستیم و نیافتیم و بد شبی گذراندیم، فرمود: دعوت کننده ای از پریان آمد و با او رفتم و برایشان قرآن خواندم و ما را با خود سر بار و بنه آن ها برد و اثر آتش آن ها هنوز بر جای مانده بود، و آنان از آن حضرت توشه خواستند، فرمود: استخوان هر چه که نام خدا بر آن برده شده از آن شما است که با گوشت هر چه فراوان به دست شما رسد، هر پشکلی علوفه چهارپایان شما است، فرمود: خود را با آن ها تمیز نکنید که خوراک برادران پری شمایند.

طبرانی از زبیر بن عوام روایت کرده که رسول خدا نماز بامداد را با ما در مسجد مدینه خواند و چون رو گردانید فرمود: امشب کدام شما با من به مهمانی پریان می آید ؟ همه خاموش شدند و کسی از آن ها سخنی نگفت و سه بار آن را فرمود، و در راه خود به من رسید و دست مرا کشید و من با او رفتم تا همه کوه های مدینه از ما دور شدند و به زمین لختی رسیدیم، و ناگهان با مردان درازی چون نیزه ها روبرو شدیم که جامه هایشان را از میان دو پایشان بالا زده بودند، چون آن ها را دیدم لرزی مرا گرفت که دو پایم از ترس به زمین بند نمی شد، و چون نزدیک آن ها رسیدیم رسول خدا با انگشت بزرگ پایش خطی بر زمین کشید و فرمود: در میانش بنشینم و چون نشستم هر هراسی از من دور شد، و او در میان من و آن ها بماند و تا سپیده دمید قرآن را با صدای بلند بخواند، سپس جلو آمد تا بر من گذشت و فرمود به من برس- و من با او راه رفتم و زیاد دور نشده بودیم که به من رو کرد و فرمود: نگاه کن آنجا که آن ها بودند کسی از آن ها را می بینی ؟ گفتم: یا رسول اللّٰه سیاهی بسیار است.

رسول خدا سر بروی زمین خم کرد و استخوانی با سرگین را بر داشت و به سوی آن ها پرتاب کرد. و سپس فرمود: اینان دسته پریان نصیبین بودند، و از من توشه خواستند و من هر استخوان و سرگین را برای آن ها وآن ها هادم.

زبیر گفته است: بر کسی جایز نیست که با استخوان و یا سرگین خود را پاک کند سپس از ابن مسعود روایت کرده که شبی رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله مرا به دنبال خود کشاند و فرمود: چند تن از پریان به تعداد ۱۵ نفر که برادر و عموزاده اند امشب می آیند و من بر آن ها قرآن می خوانم، من به همراه او به جائی که خواست رفتم و مرا در میان خطی نشاند و فرمود: مبادا از آن بیرون شوی و شب را در آنجا گذراندم تا اینکه سحرگاه که رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله آمد و استخوان حائل و سرگین و استخوان کاسه سری در دست داشت و فرمود: چون قضای حاجت کنی مبادا با اینها خود را پاک کنی، گفت: چون بامداد شد رفتم تا از آنجا که رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله رفته بود خبری بگیرم. رفتم و ۷۰ شتر را دیدم.

و در کتاب خبر البشر از ابن مسعود روایت شده که رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله و سلم در مکه فرمودند: کدام یک از شما دوست دارد امشب در کار پریان حاضر باشد؟ من با او رفتم وقتی که به بالاترین زمین مکه رسیدیم برایم خطی کشید و رفت تا اینکه ایستاد و قرآن را آغاز کرد و سیاهی بسیاری او را در میان گرفتند و پرده شدند میان من و او تا که آوازش نشنودم، سپس همانند تیکه های ابر رفتند و پاشیدند تا اندکی از آن ها باقی ماندند. سپس پیغمبر آمد و فرمود: آن گروه مانده چه کردند؟ گفتم: آن ها آنجایند یا رسول اللّٰه. سپس یک استخوان و سرگینی برگرفت و به آن ها داد، و نهی کرد از این که

کسی با استخوان یا سرگین خود را پاک کند، در سند این حدیث ضعف وجود دارد. بلال ابن حارث نیز روایت می کند که ما در سفری با پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله در منطقه عرج منزل کردیم من به سوی آن حضرت رفتم و چون نزدیک شدم جنجال و ستیزه ای شنیدم از مردانی که تیزتر از زبان آن ها نشنیده بودم، و ایستادم تا اینکه پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله در حالی که می خندید، پیش آمد، و فرمود: مسلمانانی از پریان و مشرکانی از آن ها نزد من به محاکمه آمدند و درخواست کردند که به آن ها مسکن بدهم. مسلمانان را در سر تپه ها جا دادم و مشرکان را در فرود وادیها.

ابن عباس روایت می کند که: پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله با دسته ای از یارانش به سوی بازاز عکاظ حرکت کردند، در حالی که دیوها از خبرگیری از آسمان باز داشته شده بودند. و نزد قوم خود برگشتند و گفتند ما را از آسمان باز داشتند و به ما تیر شهاب می زنند، گفتند: سببی دارد که رخ داده است، بروید و ببینید که در شرق و غرب زمین چه خبر است؟

و آن دسته که به سوی تهامه آمده بودند به پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و یارانش برخورد کردند که در نخله بودند و قصد داشتند به سوی عکاظ بروند و او به همراه اصحاب خود نماز بامداد می خواندند، چون آنان قرآن را شنیدند خاموش شدند و گوش دادند و گفتند همین است که ما را از آسمان جدا کرده و برگشتند نزد قوم خود و گفتند: «پس کسی که به پروردگار خود ایمان آورَد، از کمی [پاداش] و سختی بیم ندارد - . الجن / ۱۳ - ».

و این چیزی را که ابن عباس روایت کرده نخستین برخورد پریان با پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله بود، و پیغمبر در آنگاه آن ها را ندید و همانا وضع آن ها به واسطه وحی به او گزارش شد.

شافعی و بیهقی روایت کرده اند که مردی از انصار بیرون آمد تا نماز خفتن بخواند، پریان او را اسیر کردند و سالها مفقود بود تا زنش شوهر کرد، سپس به مدینه برگشت و عمر از او در این باره سوال کرد، گفت: پریان مرا ربودند و روزگار درازی نزد آن ها بودم و پریان مؤمنی با آن ها جنگیدند و بر آن ها پیروز شدند و از آن ها اسیرانی گرفتند و من میان آن ها بودم، گفتند ما تو را مرد مسلمانی می بینیم و جایز نیست که ما تو را اسیر کنیم. و مرا آزاد کردند و مخیر کردند میان آن ها بمانم یا نزد خاندانم برگردم و من برگشتن را برگزیدم، و مرا به مدینه آوردند.

عمر گفت: خوراک آن ها چه بود؟ گفت: باقلاـ و هر چه به نام خدا کشته شود و ذبح گردد، گفت: نوشابه آن ها چه بود؟ گفت: جذف یعنی کفِ آبی که از آب پدید می آید. و گفته اند: گیاهی که ببرند و بمکند، و گفته اند: هر ظرف آب روباز نوشابه آن ها است، و ابن عطیه دعوی اجماع کرده که جن متعبد به شریعت اسلامند و پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله بر ثقلین مبعوث شده است .

اگر گفته شود: در صورتی که همه احکام را باید مراعات کنند، باید نزد پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله رفت و آمد کنند و آن ها را از آن حضرت یاد بگیرند. اما نقل نشده که جز دو بار در مکه نزد او آمده باشند حال آن که بیشتر احکام شریعت پس از آن مقرر شده است.

در جواب می گوییم: نقل نشدن دلیل نیست که نزد آن حضرت نیامده اند و و به دور از چشم مؤمنان سخن او را نشنیده اند،

بسا پیغمبر صلّی الله علیه و آله آن ها را دیده و یارانش ندیده اند زیرا خدا درباره سرور پریان می فرماید: « او و تیره او شما را بینند از آنجا که شما آن ها را نبینید»، و بسا رسول خدا صل الله علیه و اله به نیروی خدا دادی آن ها را دیده و بسا که یکی از صحابه هم آن ها را در برخی حالات دیده باشند مانند ابو هریره که دید شیطان از زکات ماه رمضان دزدی می کند و بخاری آن را روایت کرده است.

اگر بگویی: پس چه می گوئی درباره سخن برخی از معتزله که منکر وجود جن هستند؟ می گوئیم: این عجیب است زیرا وجود جن ثابت است برای هر که قرآن را باور دارد که به وجود آنان اذعان دارد. و بخاری و مسلم و نسائی نیز از ابو هریره روایت کرده اند که پیغمبر صلّی اللّٰه علیه و آله فرمود: دیشب یک عفریتی از جن به من تف کرد و می خواست نمازم را بشکند و من گلوی او را گرفتم و خواستم او را به یکی از ستونهای مسجد ببندم و بیاد گفته برادرم سلیمان علیه السّلام آمدم که در شهر مدینه پریانی باشند که مسلمانند. و فرمود: هیچ پری و آدمی و چیز دیگر بانگ مؤذن را نشنود جز اینکه در روز قیامت گواه او باشند. مسلم از ابن مسعود روایت کرده که پیغمبر صلّی اللّٰه علیه و آله فرمود: بر هر یک از شما همزادی از جن بر او گماشته شده است، گفتند: یا رسول اللّٰه آیا بر شما هم گماشته شده است؟ فرمود: بر من هم گماشته شده جز اینکه خدایم یاری داده و او تسلیم شده و

مرا جز به نیکی واندارد. (و به روایتی: و من از او در سلامتم) و امت اتفاق نظر دارند که پیغمبر صل الله علیه و آله از شیطان در امان است و همانا مقصود بر حذر داشتن دیگران از فتنه همزاد و وسوسه و اغوای شیطان است و به ما آگاهی داده که او همراه ما است تا به حسب امکان خود را از او نگهداریم، احادیث پیرامون وجود جن و شیطان و نیز اشعار و اخبار عرب در باره آن، بی شمار است، و نزاع در باره آن در واقع مکابره در باره امری است که به تواتر وارد شده است. و آن چیزی است که عقل محال نداند و حس دروغ نشمارد، و برای همین تکلیف دارند.

و مشهور است که چون مردم با سعد بن عباده بیعت نکردند و با ابو بکر بیعت کردند، او به شام رفت و در حوران ماند تا در سال پانزدهم از دنیا رفت، و اختلاف نیست که او را مرده در محل غسلش در حوران یافتند و مرگش را ندانستند تا شنیدند فردی می گوید:

کشتیم سید خزرج سعد بن عباده را * دو تیر باو پرتاب کردیم که بدلش جا کردند بی خطا

آن روز را حفظ کردند و یافتند همان روز مرگ او بوده است. در صحیح مسلم آمده است که او در بدر حاضر بود و از حجاج بن علاط سلمی روایت است که با کاروانی به مکه می آمد و در یک وادی پر هراس و ترس شب آن ها را فرا گرفت، کاروانی ها باو گفتند برخیز برای خودت و یارانت امان بخواه، و او خواب را رها کرده و بگرد کاروان می گردید و می گفت: پناه دهم خود و یارانم را از هر جنی در این دره تا من و کاروانم سالم برگردیم.

و شنید یکی می گوید: «ای گروه جنّیان و انسیان، اگر می توانید از کرانه های آسمان ها و زمین به بیرون رخنه کنید - . الرحمن / ۳۳ - » و چون به مکه رسید آنچه شنیده بود به کفار قریش گزارش داد، گفتند تو از دین خود خارج شده ای، ای ابا کلاب محمّد می پندارد که این سخن بر او نازل شده است، گفت: به خدا من و همراهانم آن را شنیدیم سپس مسلمان شد و و

اسلامش را تقویت کرد و به مدینه کوچ کرد، و در آنجا مسجدی ساخت که به نام او معروف است.

و از شافعی نقل شده: هر مسلمانی که بگوید پری را دیده گواهی او را نپذیریم چون خدا تعالی فرماید «در حقیقت، او و قبیله اش، شما را از آنجا که آن ها را نمی بینید، می بینند - . الاعراف / ۲۷ - » جز اینکه مدعی آن پیغمبر باشد، و ابن سعد طبرانی، حافظ و ابو موسی و دیگران، عمرو بن جابر جنی را از صحابه شمرده اند و از صفوان بن معطل سلمی روایت کرده اند که گفت برای حج بیرون شدیم و چون به عرج رسیدیم ناگهان ماری پریشان دیدیم و درنگی نشد که مرد، یکی از ما پارچه ای درآورد و آن را در آن پیچید و برایش گودالی کند و آن را به خاک سپرد و ما به مکه آمدیم و در مسجد الحرام مردی نزد ما آمد و گفت: کدام یک از شما عمرو بن جابر را به خاک سپردید؟ گفتیم: او را نمی شناسیم، گفت: کدام یک از شما آن مار را به خاک سپرد، گفتند: این، گفت خداوند به تو جزای خیر دهد او آخرین پری از میان نه تنی بود که از پیغمبر صلّی اللّٰه علیه و آله و سلم قرآن شنیده بودند، حاکم نیز در کتاب مستدرک همین گونه آن را روایت کرده است.

از یک تابعین زوایت شده است که: ماری به چادرش داخل شد که از تشنگی له له میزد و او را آب داد سپس مرد. او را به خاک سپرد و شب یکی نزد او آمده و به او سلام کرد و تشکر کرد و گفت: این مار مرد ِخوبی بود از پریان نصیبین به نام زوبعه.

گفته: در فضائل عمر بن عبد العزیز به ما رسیده که در بیابانی راه می رفت که به مار مرده ای برخورد کرد و آن را با زیادی عبایش کفن کرد و به خاک سپرد. و ناگهان کسی می گفت: ای سرق، گواهم که از رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله شنیدم به تو می فرمود: تو در بیابانی بمیری و مرد خوبی تو را کفن کند و به خاک سپارد، گفت: خدایت رحمت کند تو کیستی؟ پاسخ داد از پریان که قرآن از زبان پیغمبر صلّی اللّٰه علیه و آله شنیدیم و از آن ها نمانده جز من و همین که مرده است.

و از عمار بن یاسر روایت شده که به همراه رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله با آدمی و پری جنگیدم. در مورد جنگ با پریش پرسیدند، گفت: رسول خدایم صلّی اللّٰه علیه و آله فرستاد از چاهی آب بیاورم، و شیطان را در صورت خودش دیدم که با من جنگید و او را به خاک افکندم و با حربه یا سنگی بینی او را خون آوردم، رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله به یارانش فرمود: عمار در سر چاه با شیطان برخورده و با او جنگیده است، و چون برگشتم از من پرسید و به او گزارش دادم .

و ابو هریره می گفت: که خدا عمار بن یاسر را به زبان پیغمبرش از شیطان پناه داد، بخاری نیز به روایت از ابراهیم نخعی به آن اشاره کرده که علقمه به شام رفت و چون به مسجد وارد شد، گفت: بارخدایا به من همنشین خوبی روزی کن سپس نزد ابو درداء نشست. ابو درداء گفت: تو از کیستی؟ گفت: از اهل کوفه، گفت: آیا داننده رازها که جز خود او نداند در میان شما نیست یا از شما نیست؟ یعنی حذیفه، گفتم: چرا گفت: از شما نیست آنکه خدایش به زبان پیغمبرش از شیطان پناه داد؟ یعنی عمار، گفتم: چرا، گفت آیا در شما و یا از شما نیست صاحب مسواک و یا دست بند؟ گفتم: چرا، گفت: عبد اللّه چگونه می خواند «وَ اللَّیْلِ إِذا یَغْشی وَ النَّهارِ إِذا تَجَلَّی» ؟ به او گفتم: «الذکر و الانثی»- حدیث.

در کتاب خبر البشر آمده است که چند تن از شاگردان عبد اللّه بن مسعود برای حج بیرون رفتند و چون در راه بودند ناگهان مار سپیدی را دیدند که راه می رود و بوی مشک می دهد، می گوید: به همراهانم گفتم شما بروید که من نروم تا بدانم کار

این مار به کجا کشد؟ درنگی نشد که مرد و به سبب بوی مشکی که داشت او را خوب و نیکو دانستم. و او را در پارچه ای پیچیدم و از راه دور کردم و شامگاه به یارانم رسیدم، گفت: به خدا من نشسته بودم که چهار زن از سوی باختر پیش آمدند و یکی از آن ها گفت: کدام یک از شما عمرو را به خاک سپرده، گفتیم: عمرو کیست؟ گفت: چه کسی آن مار را به خاک سپرد؟ گفتم: من، گفت به خدا روزه دار و شب زنده داری را به خاک سپردی که آنچه خدا نازل کرده است، ایمان داشت، و البته به پیغمبر شما ایمان داشت و وصف او را چهار صد سال پیش از بعثت از آسمان شنیده بود، می گوید: خدا را سپاس گفتیم و حج کردیم و به عمر گذر کردیم و گزارش مار را به او دادیم، گفت: راست گفتی شنیدم رسول خدا در باره او همین سخن را می فرمود.

و نیزاز ابن عمر روایت شده که من نزد عثمان بودم و مردی نزد او آمد و گفت داستان شگفتی برایت نگویم؟ گفت: چرا گفت: در این میان که در بیابانی بودم دو دسته دیدم که به هم می زدند و چون از هم جدا شدند به لشگرگاهشان رفتم و دیدم مار فراوانی در آنجا است که مانند آن ها را هرگز ندیده بودم و از یک مار زرد باریک بوی مشک یافتم و گمان خوبی در مورد او بردم و او را در عمامه ام پیچیدم و به خاک سپردم؛ و چون راه می رفتم یکی فریاد زد خداوند تو را هدایت کند؟ این ها دو تیره پری بودند که میان آن ها جنگ شد و آن ماری که به خاک سپردی، شهید شد و او از آن هایی بود که وحی را از رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله شنیده بودند.

همچنین از فاطمه دختر نعمان از بنی نجار روایت شده، که گفت: مرا همزادی بود از پریان و هر گاه به خآن های وارد می شدم، به من هجوم می آورد، یک روز آمد و روی دیوار نشست و کاری که همیشه می کرد، این بار انجام نداد، گفتم: تو را چه شده که کار خود را چنانچه می کردی نمی کنی؟ گفت: امروز پیغمبری آمد که زنا را حرام کرده است.

از ابو یعلی مصیصی روایت است که به طرطوس رفتم و به من گفتند در اینجا زنی است به نام نهوس که پریانی را که نزد رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله رفتند، را دیده است. نزد او رفتم. زنیرا دیدم که به پشت خوابیده، گفتم از پریانی را که نزد رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله رفتند، دیدی؟ گفت آری، علیّه بن سمحج - . اسد الغابه ۲ : ۳۵۳ . - که رسول خدا او را عبد اللّه نامید. سپس گفت: رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: هیچ بیماری نیست که سوره یس بر اوخوانند مگر اینکه سیراب بمیرد و سیراب به گور رفته و در قیامت سیراب محشور شود.

اسد الغابه: انس بن مالک روایت می کند که: با رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله از کوه های مکه بیرون شدیم و ناگهان شیخی که بر عصایش تکیه زده بود، پیش آمد، پیغمبر فرمود: راه رفتن و آهنگنت شبیه جنیان است؟ گفت: آری، فرمود: از کدام پریانی؟ گفت: من هامه بن هیم- یا ابو هیم- بن لاقیس بن ابلیس هستم، فرمود: فکر نکم میان تو و او جز دو پدر فاصله باشد، گفت: آری فرمود: چند سال داری؟ گفت: همه عمر دنیا جز اندکی از آن، در آن شب ها که قابیل هابیل را کشت پسر بچه ای چند ساله بودم و بر بلندی ها بالا می آمدم و به مردم سرکشی می کردم، فرمود: کار بدی انجام داده ای .

گفت: ای رسول خدا مرا سرزنش نکن که من از مؤمنان به حضرت نوحم و به دست او توبه کردم، و من او را به سبب نفرین بر قومش سرزنش کردم و گریست و مرا به گریه انداخت. و گفت به خدا که من از از کار خود پشیمان هستم، و پناه می برم به خدا از این که از نادان ها باشم، هود را دیدار کردم و به او ایمان آوردم، ابراهیم را دیدار کردم چون او را در آتش

افکندند با او به داخل آتش رفتم، با یوسف به ته چاه رفتم و بر او پیشی گرفتم، با شعیب و با موسی بودم، عیسی بن مریم را دیدار کردم و به من فرمود: اگر محمّد را دیدی از من به او سلام برسان، من پیامش به تو رساندم و به تو گرویدم. رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: بر تو و بر عیسی درود ای هامه چه حاجتی داری؟ موسی به من تورات را آموخت، عیسی انجیل و شما قرآن را به من بیاموزید. پس رسول خدا صل الله علیه و آله قرآن را به او آموخت.

و در روایتی آمده که ده سوره قرآن را به او آموخت، و رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله از دنیا رفت و خبر مرگش را به ما نداد و ما او را جز زنده ندانیم و خدا داناتر است.

و نیز روایت شده: عمر بن خطاب روزی به ابن عباس گفت: حدیثی به من باز گو که مرا به شگفت وادارد و خوشم آید، گفت: خریم بن فاتک اسدی به من گفت: روزی در زمان جاهلیت به دنبال شتر گمشده خود بیرون رفت، و آن را در ابرق الغراف جستجو کرد، و آن را به این نام خوانند زیرا نوای پریان در آن شنیده می شود، گوید: زانو بند شتر را بستم و یک دست او را بالش کردم و گفتم پناه به بزرگ این مکان یا این وادی، ناگاه یکی فریاد کشید و می گفت:

به خدای ذو الجلال پناه ببر* که حرام و حلال فرود آرد خدا را یگانه شناس و باکی نداشته باش* از هراس پریان و هیچ هراس دیگر. من گفتم:

ای خواننده این چه خیال افکنی است* آیا رهنمائی است از تو یا گمراه کردن است گفت:

این از جانب رسول خدا صاحب خیرات است * که یاسین آورده و حامیمات و سوره های دیگر مفصل باشند* به بهشت و نجات دعوت می کند، به نماز و روزه فرمان می دهد* و از کارهای بد و زشت مردم را باز می دارد گوید: گفتم: تو کیستی؟ خدایت رحمت کند؟ گفت، من مالک پسر مالک هستم، رسول خدا مرا به سوی پریان اهل نجد فرستاده است، می گوید به او گفتم: اگر کسی این شتران مرا نگه می داشت نزد او می رفتم و به او ایمان می آوردم، گفت: من آنان را نگه می دارم و سالم به کسان تو می رسانم ان شاء اللّه ، پس سوار یکی از آن ها شدم تا این که در مدینه نزد پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله آمدم و روز جمعه هنگام نماز به مردم رسیدم و شترم را خواباندم، ناگهان ابوذر نزد من بیرون آمد و به من گفت: رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله می فرماید: داخل شوید، داخل شدم چون مرا دید فرمود: آن شیخ که ضامن شد شترهایت را به خاندانت برساند چه کرد؟ بدان که آن ها را سالم به خاندانت خواهد رساند، گفتم: رحمت خدا بر او باد، رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: آری، رحمت خدا بر او، سپس آن مرد مسلمان شد و چه خوب مسلمانی شد.

مسند دارمی: عبد اللّه بن مسعود روایت می کند که: یکی از یاران رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله با یک پری کشتی گرفت و او را بر زمین زد و به او گفت: تو را لاغر و استخوانی می بینم و گویا بازویت بازوی سگی است، شما گروه پریان همه چنین هستید یا تو در میان شان این گونه هستند؟

گفت: نه به خدا من میان آن ها گوشتین و فربه ام، بار دیگر با من کشتی بگیر و اگر مرا بر زمین زدی به تو چیزی آموزم که برایت سودمند است، گفت: بسیار خوب، و با او باز کشتی گرفت و بر زمینش زد و پری به او گفت: آیه الکرسی می خوانی؟

گفت: آری، گفت آن را در هیچ خآن های نخوانی جز اینکه شیطان از آن بیرون جهد و چون خر جفتک زند و تا بامداد به آن خانه باز نگردد.

دمیری می گوید: با چهل نفر می توان نماز جمعه را بر پا داشت خواه پری باشند و خواه آدمی و خواه از هر دو جنس، قمولی می گوید: در مناقب شافعی نقل است که می گفت: هر عادلی که پندارد جن بیند گواهی اش مردود است و باید تعزیر خورد چون خلاف سخن خداوند متعالی است که می فرماید « در حقیقت، او و قبیله اش، شما را از آنجا که آنها را نمی بینید، می بینند - . الاعراف / ۲۷ - »، مگر معتقد به آن پیغمبر باشد، و گفتار او به دعوی دیدار جن بصورت اصلی او حمل شود. و قول قمولی بدیدار پریان به صورت آدمیزاد حمل شده است.

مشهور است که همه پریان از نژاد ابلیس اند و و به همین استدلال می کنند که او از فرشته ها نیست، زیرا فرشته نژادی به دنیا نیارد، چون ماده ندارد، و گفته اند: پری جنس عام است و ابلیس یکی از آن ها است، و بنا به نصّ قرآن شک نیست که آنان نژاد دارند، و هر پری کافری را شیطان گویند. در حدیث آمده است که چون خدا خواست برای ابلیس نژادی و همسری باشد این امر او را به خشم آورد و پاره ای آتش از او پرید ، سپس خداوند زنش را از آن آفرید.

ابن خلکان در تاریخ خود، در شرح حال شعبی نقل کرده که گفت: روزی نشسته بودم و شتر داری آمد و مشک شرابی با خود داشت و آن را واگذاشت و نزد من آمد

و گفت: تو شعبی هستی گفتم. آری، گفت: به من بگو ابلیس زن داشت، گفتم: من در عروسی آن ها نبودم، گوید: سپس به یاد آوردم سخن خداوند متعال را «آیا [با این حال،] او و نسلش را به جای من دوستان خود می گیرید،» و گفتم: هیچ نژاد بی زن به وجود نمی آید، گفتم: آری ، مشک شرابش را برداشت و رفت، گوید دیدمش که مرا می آزمود.

و روایت شده که خداوند متعال به ابلیس فرمود، فرزندی به آدم ندهم جز مانندش برایت پدید آورم، لذا هر آدمیزاد همزاد شیطانی دارد.

گفته اند: شیاطین نر و ماده دارند و زاد و ولد می کنند اما خود ابلیس خداوند متعال بر ران راستش آلتی آفریده و بر چپ فرجی و با این، آن را بگاید و هر روز ده تخم می گذراد.

مجاهد می گوید: از فرزندان ابلیس لاقیس است و ولهان که بر طهارت و نماز گماشته شده است ، و اهفاف که در بیابان ها است، و مره که کنیه شیطان نیز هست .

زلنبور که به بازارها گماشته شده است و لغو و سوگندِ دروغ و ستایش کالا را آراسته می کند، و بثر، بر مصیبت گماشته شده است و بدان وادارد و به خراشیدن چهره و سیلی زدن و گریبان دریدن وادار کند، و ابیض که پیغمبران را وسوسه کند، اعور که بر زنا گماشته شده است و در آلت مرد و کفل زن باد دمد. داسم که چون مردی بی سلام و بردن نام خدا به خانه خود وارد شود او نیز به همراهش داخل شود و میان او و خاندانش ستیزه بر پا کند و اگر بدون بسم اللّٰه بخورد، با هم هم خوراک شود، و چون مردی به خآن هاش داخل شود و سلام نکند و نام خدا نبرد و چیزی ناپسند مشاهده کرد، باید بگوید: «داسم،

داسم اعوذ باللّٰه منه» مطرش، که بر نشر اخبار دروغ و بی اساس در میان مردم گماشته شده است، و اقبض که مادرشان طرطبه است، نقاش گفته: بلکه او دایه آن ها است، و گفتند ۳۰ تخم گذاشت ۱۰ در خاور ۱۰ در باختر، ۱۰ در میان زمین و از هر تخم یک جنس شیطان پدید آمده چون عفریت، غول، قطاربه، جانّ، و نامهای گوناگون و همه دشمنان آدمیزاد اند که خدا فرموده «آیا [با این حال،] او و نسلش را به جای من دوستان خود می گیرید، و حال آنکه آن ها دشمن شمایند - . الکهف / ۵۰ - » به جز مؤمنان آن ها، کنیه ابلیس ابو مرّه است.

علماء اختلاف دارند که ابلیس از گروهی از فرشته ها است که جن خوانده می شوند یا اصلا فرشته نیست و نیز در اینکه نام ابلیس عربی است یا عجمی، ابن عباس، ابن مسعود ابن مسیب، قتاده، ابن جریج، زجّاج و ابن انباری گفته اند: ابلیس فرشته ای است از طائفه ای که آنان را جن گویند، و نام او در زبان عبرانی عزازیل و در عربی حارث است، و از دربانان بهشت و سرور فرشته های آسمان دنیا و پادشاه آن و پادشاه زمین بود و از همه فرشته ها کوشاتر و داناتر بود، و میان آسمان تا زمین را اداره می کرد، از رانده شدن او به خدا پناه می بریم. گفته اند: و اینکه خداوند فرموده از جن بود یعنی از گروه فرشته ها به نام جن، ابن جبیر و حسن گفته اند: به اندازه یک چشم به هم زدن هم فرشته نبوده و او ریشه پریان است چنانچه آدم ریشه آدمیان، عبد الرحمن بن زید و شهر بن حوشب گفته اند: از پریانی بود که فرشته ها بر آن ها پیروز شدند و یکی از آن ها او را اسیر گرفت و به آسمان برد. بیشتر اهل لغت و تفسیر گفته اند: ابلیس نام او شد برای اینکه از رحمت خدا سخت نومید شد، و درست آن است که امام نووی و جز او از ائمه اعلام گفته اند که او فرشته است و ابلیس نامی است عجمی، استثناء در آیه متصل است زیرا گفته نشده که بجز فرشته ها فرمان سجده داشتند، و اصل در استثناء این است که از جنس مستثنی منه باشد.

قاضی عیاض گفته است: بیشتر بر این باوراند که او پدر پریان است، چنانچه آدم پدر بشر است، و استثناء از غیر جنسِ مستثنی منه در سخن عرب شایع و فراوان است، خدا فرموده « و هیچ علمی بدان ندارند، جز آنکه از گمان پیروی می کنند - . النساء / ۱۵۷ - » و سخن درست و برگزیده همان است که از نووی و هم نظران نقل شد، و از محمّد بن کعب قرظی است که جنیان مؤمن باشند و شیطاطین کافر و اصل آن ها یکی است. از وهب بن منبه پرسیدند جنیان چه باشند؟ و آیا می خورند و می نوشند و ازدواج می کنند؟ گفت، چند جنس اند، و پاک و خالص آن ها از باد است نه بخورند و نه بنوشند و نه در دنیا بمیرند و نه زایش دارند و خود انواعی دارند که می خورند و می نوشند و چون ماده غول، غول، قطارب و مانند آن ها ازدواج دارند.

قرافی گفته، همه مردم ابلیس بر سر داستان او با آدم علیه السّلام را کافر می دانند و دلیل کفرش سجده نکردن او نیست و گر نه باید به هر که سجده فرمودند و نکرد، کافر باشد اما چنین نیست، همچنین کفرش به سبب حسد بردن بر آدم نسبت به مقام او نیست و گر نه باید هر حسودی کافر باشد، و کفرش برای نافرمانی و فسق او نیست و گر نه باید هر نافرمان و فاسقی کافر باشد، و این موضوع بر گروهی فقهاء مشکل شده تا چه رسد به دیگران. و باید دانست که علت کفر او این است که ستمکاری و کار ناپسند را به خدا نسبت داد و این را در ضمن گفته خود «گفت: «من از او بهترم. مرا از آتشی آفریدی و او را از گِل آفریدی - . الاعراف / ۱۲ - » آشکار کرد، و منظورش بنا برگفته پیشوایان محقق از مفسران و دیگران این است که واداشتن بزرگ و والا به سجده بر زبون جور و ستم است و این همان جنبه کفر او- که لعنت خدا بر او باد- است و مسلمانان اتفاق دارند که هر که آن را به خداوند متعال نسبت دهد، و او را منزه داند، کافر است.

اختلاف کرداه انـد که پیش از ابلیس کافری بوده یا نه؟ برخی گفته اند که نه، و او نخست کافر است و برخی هم گفته اند که پیش از او کفاری بودند چون پریانی که در زمین بودند پایان.

برخی در مورد کفر ابلیس اختلاف کرده انـد: آیا کفر ابلیس از نادانی بود یا از لـج بازی، اهل سـنت هر دو دیـدگاه را دارنـد. خلافی نیست که پیش از کفرش خداشـناس بوده، برخی که او را از نـادانی کافر می داننـد، می گوینـد دانش او رفت و چون کافر شـد، خدانشـناس گشت. و آن که کفر او را از لـج می دانـد، گوید: کافری خداشـناس بود، ابن عطیه گفته: کفر با ماندن دانش او بعید است هر چند به نظرم چنین امری رواست و نشدنی نیست چون خداوند هر که را بخواهد خوار و ذلیل می کند.

بیهقی در شـرح اسـماء حسنی درباره سخن خدا متعال « باز هم ایمان نمی آوردند- جز اینکه خدا بخواهد - . الانعام / ۱۱۱ - » از عمر بـن ذر روایت می کنـد که: شـنیدم عمر بن عبـد العزیز می گفت: اگر خـدا می خـواست نافرمـانی نشـود ابلیس را نمی آفریـد، و آن را در آیه ای از کتابش بیان کرده و شـرح داده و هر که بخواهد آن را می داند و هر که نخواهد نمی داند. و آن سخن خداونـد متعال است «بر ضـدّ او گمراه گر نیستید، مگر کسـی را که به دوزخ رفتنی است - . الصافات / ۱۶۲ و ۱۶۳ - ». سپس از پیغمبر صـلّی اللّٰه علیه و آله روایت کرده که به ابو بکر فرمود: ای او بکر اگر خدا می خواست نافرمانی نشود ابلیس را نمی آفرید . پایان .

مردی به حسن گفت: ای ابـو سـعید ابلیس می خوابـد؟ گفت اگر خـواب داشت مـا راحت بودیم، مؤمن از او رهـا نیست جز با تقوی و ترس از خداوند متعال .

و در احیاء گفته است: هر که از یاد خدا غفلت کند گرچه لحظه ای باشد در آن لحظه جز شیطان قرینی ندارد. خداوند فرموده «و هر کس از یاد [خدای] رحمان دل بگرداند، بر او شیطانی می گماریم تا برای وی دمسازی باشد - . الزخرف / ۳۶ - »

و علمـاء اختلاـف کرده انـد در این که آیـا بر پریان از خودشان پیغمبری پیش از پیغمبر ما محمّـد صـلّی اللّٰه علیه و آله مبعوث شده است؟ ضحاک گفته: بنا بر ظاهر قول خدا تعالی «ای گروه جن و انس آیا نیامد براتان رسولانی از خودتان، ۱۳۰- الانعام» مبعوث شده است. محققان گفته اند هرگز رسولی برایشان نیامده است، و هرگز هیچ پری پیغمبر نشده است. و همانا رسل خدا از آدمیان بوده اند و این درست و مشهور است، اما جن عده ای از آن ها بیم دهنده بوده، و مقصود آیه از«منکم» یعنی از یکی دو گروه، مانند سخن خداوند «يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَ الْمَرْجانُ» با این که لؤلؤ و مرجان از آب شور به دست می آیند نه شیرین.

منذر بن سعید بلوطی از قول ابن مسعود می گوید: پریانی که به پیغمبر صلّی اللّٰه علیه و آله برخوردند رسولانِ قوم خود بودند، مجاهد گفته است: انذار دهندگان از پری باشـند و رسولان از آدمی و شکی نیست که پریان در امت های گذشته مکلف بوده انـد چنانچه در این امت نیز چنین است، زیرا خداونـد فرموده «آنان کسانی اند که گفتار [خدا] علیه ایشان- همراه با امّتهایی از جنّیان و آدمیان که پیش از آنان روزگار به سر بردند- به حقیقت پیوست، بی گمان آنان زیانکار بودند - . الاحقاف / ۱۸ - » و نیز سـخن خداوند که فرموده «و جنّ و انس را نیافریدم جز برای آنکه مرا بپرسـتند - . الذاریات / ۵۶ - » گفته اند مقصود از آن مؤمنانِ هر دو گروه است که فرمانبران آنان تنها برای عبادت، و اشـقیاء آنان نیز تنها برای شقاوت آفریده شده اند، و مانعی نـدارد که از عام، خاص اراده شود، و گفته اند: مقصود این است که جز برای امر و دعوت به عبادت آفریده نشده اند، و گفته

اند: یعنی جز برای اینکه مرا یگانه دانند .

اگر گفته شود چرا به جن و انس بسنده کرد و نامی از فرشته نبرد، جواب این است که برای اینکه تعداد کفار این دو گروه بسیار است، ولی چنانچه گذشت فرشته ها را خدا معصوم آفریده است.

اگر گویند چرا در این آیه جن را بر انس مقدم کرده است؟ جواب این که واژه انس سبک تر است و تقدیم واژه سنگین در آغاز سخن سزاوارتر چون سخن گو تازه نفس و نیرومند است.

فرع: شیخ عماد الدین یکی از موانع ازدواج را اختلاف جنس دانسته و می گوید جائز نیست آدمی زن جنیه بگیرد چون خدا فرموده «و از نشانه های او اینکه از [نوع] خودتان همسرانی برای شما آفرید تا به آن ها آرام گیرید، و میانتان دوستی و رحمت نهاد» دوستی جماع است و رحمت فرزند و جمعی از حنبلی ها صریحا آن را منع کرده اند، در فتاوای سراجیه گفته: این امر به سبب اختلاف جنس روا نیست، و در قنیه آمده است که از بصری آن را پرسیدند، گفت: در حضور دو گواه جائز است و در مسائل ابن حرب است که حسن و قتاده آن را مکروه داشته ا ند و از ابن لهیعه روایت کرده که پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله نهی کرده از ازدواج با پریان، و از زید عمی روایت شده است که بسیار می گفت: بارخدایا روزیم کن با یک پری ازدواج کنم که هر جا با من باشد.

و ابن عدی از نعیم بن سالم روایت کرده است که نعیم بن سالم به مصر آمد و شنیدم می گفت زنی از پریها گرفتم و بدان باز نگردم.

در شرح حال سعید بن بشیر از ابو هریره روایت شده است که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: یکی از پدر و مادر بلقیس پری بوده است، شیخ نجم الدین قمولی گفته: در منع از ازدواج انس و جن اعتراض است زیرا هر دو گروه مکلف اند، سپس مس گوسد: استاد پیری به من گفت که با پری ازدواج کرده است.

من گویم: مردی مأنوس به قرآن و دانشمند دیدم که با چهار پری یکی پس از دیگری ازدواج کرده بود، ولی سخن در حکم طلاق و لعان و ایلاء و عده و هزینه خوراک و پوشاك و جمع میان آن ها و چهار زن علاوه بر آن ها و مانند آن می ماند و همه مورد تامل است چنانچه پوشیده نیست .

و شیخ الاسلام ذهبی از عبد السلام روایت کرده است که در جواب پرسش از ابن عربی گفت: شیخ بد و بسیار دروغگوئی است، گفت: یعنی دروغگو هم هست؟ گفت: آری، یک روز از ازدواج با پری سخن داشتیم و او گفت: پری روح لطیف است و آدمی جسم کثیف و چگونه با هم جمع شوند، سپس مدتی از ما نهان شد و آمد و در سرش شکستگی بود و در باره آن از وی پرسیدند، گفت: یک زنی از پریان گرفتم و میان ما اختلاف شد و سرم را شکست، امام ذهبی پس از آن گفت: گمان ندارم ابن عربی این دروغ را ساخته و عمدا گفته باشد و همانا از خرافات ریاضت تراویده است.

فرع: ابو عبید در کتاب اموال و بیهقی از زهری روایت کرده اند که پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله از ذبائح جن نهی کرد، و ذبائح جن این بوده که کسی خانه می خرید یا گنج طلا در می آورد و مانند آن ها لذا حیوانی را سر می برید برای دفع بدی و طَیره

و در جاهلیت می گفتند: چون کسی چنین کند پریان به اهل آن زیان ندارند و پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله آن را لغو کرد و از آن نهی کرد.

دمیری گفته: پری وارد خآن های نشود که در آن اترج(بالنگ) باشد، سپس گفته از پیغمبر روایتشده است که پری به خآن های در نیاید که در آن اسب عتیق باشد. - . حیاه الحیوان ۱ : ۱۴۷ — ۱۵۵ -

و گویم: گفته: سعلاه بدترین غول است و آن را سعلآء و سعلاء هم گویند و جمعش سعالی است.

جاحظ گفته: عمرو بن یربوع از سعلاه و آدمی متولد شده گفته: و گفته اند که جرهم فرزند فرشته ها و دختران آدم بوده، گفته: چون فرشته ها گناه می کردند به صورت مردی به زمین فرو می آمدند چنانچه هاروت و ماروت و جرهم از آن ها متولد شدند، سپس گفته: از این قبیل بلقیس ملکه سبا است و ذو القرنین که مادرش آدمی و پدرش فرشته بوده نیز چنین است، و از این رو چون عمر شنید مردی فریاد می زند، یا ذو القرنین، گفت: نام پیغمبران را تمام کردید و به نام فرشته ها بر آمدید. پایان.

حق این است که فرشته ها مانند انبیاء علیه السّلام از گناه صغیره و کبیره معصوم اند، چنانچه قاضی عیاض و دیگران گفته اند و آنچه در باره جرهم و ذی القرنین و بلقیس آورده اند مردود است و استدلال آن ها به داستان هاروت و ماروت بی پایه و اساس است و بدان روشی که خواستند ثابت نکرده اند، بلکه ابن عباس گفته: آن ها دو مرد جادوگر بودند در شهر بابل نه دو فرشته.

جاحظ گفته: پندارند زناشوئی و نطفه بندی میان پری و آدمی صورت می گیرد، چون خداوند فرموده « و با آنان در اموال و اولاد شرکت کن» و این روشن است برای اینکه زن پری مردان آدمی را از روی عشق به خاطر همخوابی به غش کردن وا می دارد و مردان پری زنان آدمی را نیز چنین کنند؛ و اگر آن نبود مردان به مردان در می آویختند و زنان به زنان، خدا فرموده «دست هیچ انس و جنّی پیش از ایشان به آن ها نرسیده است - . الرحمن / ۷۴ - » و اگر مردان پری پرده بکارت زنان آدمی را پاره نمی کردند و در طبع آن ها نبود خدا چنین نمی فرمود، و گفته اند واق واق نتایج برخی گیاه ها و جانداران است.

سهیلی گفته: سعلاه آن ست که در روز خود را به مردم نماید و غول آن است که در شب چنین کاری انجام دهد.

قزوینی گفته، سعلاه یک نوع شیطان است که با غول تفاوت دارد، و بیشتر در نیزارها یافت شود و چون آدمی را دستگیر کند او را برقصاند و همانند گربه با موش با او بازی کند، گفته: چه بسا گرگ در شب سعلاه را شکار کند و بخورد و چون او را به چنگ آورد فریاد کشد و گوید: مرا دریابید که گرگم می خورد، و بسا گوید: چه کسی مرا رها می کند که با من هزار اشرفی است و آن را بگیرد، مردم می دانند که این سخن از سعلاه است و کسی او را رها نکند و گرگ او را بخورد. - . حیات الحیوان ۲: ۱۴- ۱۶ - و باز دمیری گفته: غول از جنس پری است و شیطان و جادوگر آن ها است و جوهری گفته: از سعالی است و جمع آن أغوال و غیلان است و هر چیزی که به انسان هجوم آورد و او را به هلاکت رساند غول است، و التغول: یعنی رنگا رنگ شدن.

طبرانی و دیگران از ابو هریره روایت کرده اند که پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله فرمود: چون غول زده شوید فریاد اذان بلند کنید که چون شیطان بانگ آن را شنود، بگوزد و فرار کند.

نووی در اذکار گفته: که آن حدیث درستی است و پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلم برای جلوگیری از زیانش به ذکر خدا رهنمائی کرده است. و نسائی در آخر سنن کبرای خود از جابر بن عبد اللّه آورده که پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلم فرمود: شب روی کنید که زمین در شب نور دیده شود و چون غول زده شدید فریاد اذان سر دهید.

نووی گفته: و همچنین سزاوار است که اذانِ نماز خوانده شود چون شیطانی به آدمی ظاهر شود. مسلم از سهل بن ابو صالح روایت کرده که پدرم مرا به بنی حارثه فرستاد و به همراه من غلام ما، یا رفیق ما بود، یک منادی از یک باغی او را به نام فریاد کرد و آنکه با من بود در آن سر کشید و کسی را ندید، و برای پدرم آن را گفتم و گفت: اگر می دانستم چنین چیزی برمی خوری تو را نمی فرستادم، ولی چون چنین آوازی شنیدی بانگ نماز بکش که من از ابوهریره شنیدم از رسول خدا باز می گفت که چون بانگ نماز بلند شود شیطان پس می رود.

و مسلم از جابر روایت کرده که پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلم فرمود: نه دشمنی هست، نه طیره ای، نه غولی. جمهور علماء گفته اند: عرب می پنداشتند غولها در بیابان هاهستند و آن ها از جنس شیاطین اند و خود را به مردم نشان می دهند و خود را رنگارنگ سازند و آدمی را از راه منحرف کنند و او را نابود کنند، و پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله آن را باطل کرد. دیگران گفته اند: منظور حدیث عدم وجود غول نیست بلکه ابطال عقیده مردم است که غول به هر شکلی در آید. و معنی اینکه غولی در کار نیست، این است که نمی تواند کسی را گمراه کند. و گواه آن حدیث دیگر است که «غول نیست ولی سعالی است». علماء گفته اند: سعالی با سین فتحه دار و عین بی نقطه جادوگران پریند .

و از آن دسته است روایت ترمذی و حاکم از ابی ایوب انصاری که گفت مرا انباری بود که در آن خرما بود و غولی به شکل گربه می آمد و از آن برمی داشت و ما از آن به پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله شکایت کردیم فرمود: برو چون آن را دیدی بگو: بسم اللَّه رسول خدا را پذیرا شو، و من او را گرفتم و سوگند خورد که باز نگردد، و رهایش کردم، آمد نزد رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله به او فرمود اسیرت چه کرد؟ گفت سوگند خورد که باز نگردد.

فرمود: دروغ گفته، او به دروغ عادت دارد، باز او را گرفت و گفت تو را رها نکنم تا نزد رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله برم، گفت: چیزی بیادت آورم، آیه الکرسی بخوان تا شیطان و جز او به تو نزدیک نشود، و آمد نزد رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله و فرمودش اسیرت چه کرد؟ و به آن حضرت گزارش داد آنچه را گفته بود، فرمود: راست گفته با این که دروغگو است.

ترمذی گفته: حدیث حسن غریبی است، و بخاری هم از ابو هریره مانندش را آورده، و در پایانش میدانی سه شب است با که گفتگو داری ای ابو هریره؟ گفت نه، فرمود صلّی اللَّه علیه و آله آن شیطان است.

حاکم و ابن حبّان از ابو بن کعب روایت می کنند که بنگاه خرما خشک کنی داشت و هر روز می دید کم می شود یک شب پاسبانی کرد و ناگهان به مانند جوان نورسی آمد، گوید: سلامش دادم و پاسخ داد به من و گفتم: کیستی دست به من بده، و

دست داد و ناگهان دست سگی بود و موی سگی داشت، گفتم پری هستی یا آدمی؟ گفت بلکه پری، گفتم: می بینم آفرینش ناتوانی داری، همه پریان چنین باشند؟ گفت پریان خوب می دانند که از من محکم تر میان آن ها نیست.

گفتم: چه تو را واداشت بر آنچه کردی؟ گفت به من خبر رسید تو مردی هستی که صدقه دادن را دوست داری و خواستم از مالت برده باشم، گفتم: چه چیزی ما را از شما پناه می دهد ؟ گفت: آیه الکرسی بخوان که چون بامداد بخوانی تا شب از ما در امانی و چون شب بخوانی تا بامداد از ما در امان باشی، گوید: صبح نزد رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله و سلم رفتم و به او گزارش دادم، فرمود: آن خبیث راست گفته و عرب پندارند چون آدمی تنها در بیابان راه رود در صورت آدمی به او نمایان نشود و به دنبال او باشد تا او را از راه به در کند، و به او نزدیک شود و به صورتهای گوناگون در نظر او جلوه کند تا از ترس او را هلاک کند، گویند چون بخواهد آدمی را گمراه کند، آتش افروزد تا در بر آن رود و با او چنین کاری کند، گفته اند بصورت آدمی است ولی پاهایش مانند الاغ است و سم دارد.

قزوینی گفته: جمعی از صحابه غول را دیدند یکی از آن ها عمر است در سفری که پیش از اسلام به شام کرده و او را با شمشیر زده بود . و از ثابت بن جابر فهری هم یاد شده که غول را دیده و شعرهای او را به قافیه نون یاد کرده است. - . حیات الحیوان ۲ : ۱۳۴ ۱۳۷ باب غین -

دمیری گفته: قطرب پرنده شب گردی است که خواب ندارد، و ابن سیده گفته سعلاه نر است، و گفته اند از پریان کوچ اند، و گفته اند، قطارب سگان ریزاند، یا جانوری که همه روز در تلاش است، محمّد بن ظفر گفته: قطرب جانوری است در سرزمین مصر که به آدم در حالت تنهایی نمایان می شود، و بسا اگر دلیر باشد او را از خود براند و گر نه به او آویزان شود تا او را بگاید، و چون بگایدش هلاک شود، و مصریان چون کسی را بینند که دچار قطرب شده، گویند گائیده شده یا ترسیده؟ اگر گویند گائیده شده از او نومید شوند و اگر گویند هراسان شده او را درمان کنند، و من دیدم مردم مصر بسیار در این باره گفتگو کنند. - . حیات الحیوان ۳: ۱۸۱ باب قاف - پایان نقل از کتاب حیاه الحیوان.

شرح برخی عبارات که بسا نیاز بدان دارند: الحشاش المثلثه: حشره های زمین، در کتاب النهایه آمده: مستطیر یعنی منتشر، متفرف گویی پرنده است در جوانب آن، در حدیثی ابن مسعود از رسول خدا صلّی الله علیه و آله نقل می کند اغتیل یعنی به سرعت برده شد. و الاغتیال: یعنی فریب خورد و در محلی که کسی او را نمی بیند کشته شود، و سخن او «او فرما کان» که در غذای پریان آمده آبی گفته: بدیهی است که مراد همان است که پس از خوردن در آن می ماند، و بسا که خدا روزی آن ها را در استخوان بیافریند، و این سوال پیش می آید آیا خوب است که استخوان را خوب پاک نکنند و آیا ثوابی دارد که بر آن چیزی گذارند؟ و اظهر این است که بهره جنیان به بو کشیدن است، زیرا چیزی در آن نماند که بخورند مگر آنکه خوراکی غیر از خوراک آدمی داشته باشند. پایان.

در نهایه در وصف جن آمده مردانی دراز چون نیزه- مستثفرین ثیابهم یعنی جامه هاشان را میان دو پایشان کرده بودند چنانچه سگ دم خود را چنین کند، و گفته عرج بعین فتحه دار و سکون راء قریه ای است جامع از نواحی فرع در چند منزلی مدینه، و عکاظ جایی است نزدیک مکه و در زمان جاهلیت چند روز در آن بازاری بر پا می کردند.

و در حدیث آمده: عمر از مردی که پری او را ربوده بود پرسید، خوراکشان چه بود؟ گفت فول و آنچه نام خدا بر آن نبرند، گفت نوشابه شان چه بود؟ گفت جذف. فول باقلا است و جذف با حرکت گیاهی است در یمن که خورنده اش نیاز

به نوشیدن آب ندارد، و گفته اند خوراک آن ها هر نوشابه روباز است و قتیبی گفته: منظور آن مقدار از نوشابه است که چون کف و خاشاک به دور می ریزند.

گفته شده: پیامبر صلّی الله علیه و آله فرمود: که هیچ آدمی نیست جز همراهش شیطانی است، گفتند و با تو هم؟ فرمود: آری ولی خدا مرا بر او کمک داده و او تسلیم شده و مسلمان گردیده و من از شر او آسوده ام.

من گویم: داستان سعد بن عباده را به دروغ بر پریان بستند و او را فرستادهِ عمر کشت چنانچه در کتاب فتن شرح دادیم.

در نهایه است که صبا به کسی گویند که از کیش خود به کیش دیگری گراویده باشد. و قریش پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله را صابی گفتند که از کیش قریش به کیش اسلام گروید و مسلمانان را صباه می خواندند.

در قاموس آمده: غریف آواز پری است که در شب همانند زنگ در بیابان ها شنیده شود و غراف ریگزاری ست از بنی سعد یا کوهی است در دهناء ۱۲ میلی مدینه و این نام برای آن است که در آن آواز پری شنیده شود و ابرق الغراف آبی است از بنی سعد.

در نهایه است که به جنی گفت: تو را ضئیل و شخیت بینم، ضئیل بمعنی لاغر و شخیت بمعنی باریک اندام و کم گوشت .

رازی در دیباچه تفسیرش در تحقیق استعاذه از شیطان و بیان آن که از او پناه گیرند گفته: در آن مسائلی است.

۱.

– در ماهیت پری و دیو.

مردم اختلاف دارند که پری و دیو هستند یا نه؟ برخی از مردم وجود آن ها را منکر اند، و باید نخست از ماهیت پری و دیو بحث کرد. لذا می گوییم همه می گویند پری و دیو اشخاصی تنومندی همانند مردم و بهائم نیستند که بیایند و بروند و بطور خلاصه در باره آن ها دو قول است نخست آن که: جسمی هوا وشند و می توانند به هر شکلی درآیند و عقل و فهم دارند و بر کارهای سخت و دشوار توانا هستند، دوم: بسیاری آن ها را وجود مجرّد و لا مکان و بی جسم دانند، و این گونه موجودات گاهی والا ومقدس و به کلی برکنار از اجسامند و آنان فرشته های مقربند که خدا فرموده « و کسانی که نزد اویند از پرستش وی تکبر نمی ورزند و درمانده نمی شوند» - . الانبیاء / ۲۱ - و دنبال آنان مقام ارواحی است که وابسته به سرپرستی اجسامند و اشراف آن ها حاملان عرشند که خدا تعالی فرموده « و عرش پروردگارت را آن روز، هشت [فرشته] بر سر خود بر می دارند - . الحاقه / ۱۷ - ».

مرتبه دوّم: گرد عرش را فرا گرفته اند که خدا فرمود: « و فرشتگان را می بینی که پیرامون عرش به ستایش پروردگارِ خود

تسبیح می گویند - . الزمر / ۷۵ - » مرتبه سوّم: فرشته های کرسی اند.

مرتبه چهارم: فرشته های آسمان طبقه به طبقه.

مرتبه پنجم: فرشته های کره اثیر

مرتبه ششم: فرشته های کره هوا که طبع نسیم دارد.

مرتبه هفتم: فرشته های کره زمهریر.

مرتبه هشتم، ارواح متعلق به دریاها.

مرتبه نهم: ارواح متعلق به کوهها: مرتبه دهم: ارواح فروردین که سرپرست اجسام گیاهی و جانداران عالمند.

و بدان بنا بر هر دو قول این ارواح بسا شریف و خدا خواه و سعادتمندند که صالحان جن نام دارند، و بسا تیره و پست و بدخواه و بدبخت اند و دیو نام دارند،

برخی به چند دلیل وجود جن را منکر اند ازجمله:

۱.

اگر شیطان باشد جسمی است لطیف یا تیره و درهم و هر دو نشدنی است.

زیرا اگر تیره و درهم باشد باید هر که دیدی سالم دارد او را بیند و چنانچه اگر در حضور ما اجسام تیره و درهم باشد و دیده نشوند، رواست در بر ما کوه های بلند و خورشیدهای تابان و رعدها و برق ها باشند و هیچ کدام از آن ها را درنیابیم و هر که این را روا داند از عقل خارج است.

و تنها به این سبب گفتیم: که ممکن نیست جسم لطیف و نازك باشند زیرا باید بر اثر بادهای تند از هم دریده شوند و نتوانند کارهای دشوار انجام دهند. و آنان که وجود پری را ثابت می کنند او را به کارهای دشوار توانا می دانند و چون این هر دو نشدنی است فساد قول مبنی بر وجود پری روشن است.

۲.

آنچه را پری نامند اگر در این جهان اند و با بشر در آمیخته اند، باید بر اثر آمیزش و همنشینی، یا دوست شوند و یا دشمن اگر دوست شوند باید سودی بدهند و اگر دشمن باید زیانی رسانند، حال آن که ما نه اثری از دوستی بینیم و نه از دشمنی، و آنان که ادعای جن گیری می کنند چون توبه کنند و از کار خود دست کشند اقرار کنند که هرگز اثری از جن ندیده اند، و بنا بر این گمان می رود که جنی در کار نباشد، و از کسی که از فن جن گیری توبه کرده بود شنیدم، می گفت: من به فلان دستور

برای تسخیر پری چندین روز مواظبت کردم و هیچ خرده ای فروگزار نکردم که به کار بندم ولی از احوالی که گفتند هیچ اثر و خبر ندیدم.

.۳

راه شناخت این چیزها یا حس است یا گزارش یا دلیل، حسّ که نیست زیرا ما نه چیزی از آن ها دیدیم و نه آوازی شنیدیم پس چگونه ممکن است آن ها را حس کنیم. و کسانی که گویند آن ها را دیده ایم یا آوازشان را شنیده ایم یا دیوآن هاند و بر اثر اختلال مزاج چیزی به خیال آن ها آید و گمان برند ارواحند و یا دروغگو و دغل و فریبکار اند .

و اثبات این چیزها به با استناد به خبرهای که از پیغمبران و رسولان رسیده، باطل است چون اگر این ها باشند نبوت انبیاء باطل گردد، زیرا می توان گفت: هر معجزه ای را که پیغمبران آورده اند به کمک پری و دیو بوده، و نتیجه ای که مقدمه را باطل کند خود باطل است.

مثلا اگر روا داریم پری در درون آدمی در آید رواست گفته شود ناله تنه درخت که معجزه پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله شمرده اند از شیطان بوده که درون آن رفته و نالیده یا سخن گفتن ناقه با پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله از شیطان بوده که درون آن رفته و سخن گفته و یا اینکه درخت را شیطان از جا کنده و نزد او آورده است، و روشن شد که عقیده به وجود پری و دیو مایه بطلان نبوت پیغمبران است و اما دلیل آوردن برای اثبات وجود پری و شیطان نشدنی است زیرا پی بردن به وجود آن ها راهی ندارد، لذا عقیده به وجود آن ها نادرست است، این موارد شبهه منکران پری و دیو است.

و جواب دلیل نخست این ست که این شبهه دلالت دارد که پری نتواند جسم باشد، پس چرا جوهر مجرّد از جسم نباشد؟

و آنان که چنین گویند چند گروهند گروه اول: گویند نفوس ناطقه آدمی که از تن جدا شوند گاهی نیک خواه و گاهی بدخواه اند، اگر نیک خواهند همانا فرشته های زمین اند و اگر بدخواه اند دیوان زمین اند. و چون تنی دیده شود که با تن آن روح خوب همانند باشد و جانی دمساز او داشته باشد آن جان جدا شده از تن با جانی که در تن است یک وابستگی پیدا می کند و به هر کاری او را سزد، یاور این جان حاضر در تن گردد، و اگر هر دو پاک و شریف و خیر خواه باشند این کمک به صورت الهام انجام شود و اگر پلید و بدخواه باشند وسوسه باشد و این حقیقت الهام و وسوسه است به عقیده این گروه.

گروه دوم: گویند پری و دیو جوهر مجرد از جسم و علاقه های آن هستند و جدا از روح آدمی اند، و خود چند نوعند، اگر پاک و نورانی باشند فرشته های زمین اند و پری نام گیرند، و اگر پلید و بدخواه دیوهای آزار دهنده هستند، و چون این را دانستی گوییم هم جنسی علت پیوستگی است و جآن های پاک آدمی که نورانی اند بدان ارواح نورانِی پاک می پیوندند و آنان در کار خوب، نیکی و پرهیزکاری به آن ها کمک می کنند، و نفوس آدمِی پلید و بدخواه ب آن ارواح پلید و بدخواه می پیوندند و آنان هم به کارهای بد از جمله شرارت و گناه و تجاوز به آن ها کمک می کنند.

گروه سوم: ارواح فرودین را منکرند ولی به ارواح مجرّد آسمانی معتقدند و پندارند این ارواح والا و زورمند و نیرومند هستند و در جوهر خود گوناگون اند: و چنانچه هر روح آدمی تنی ویژه خود دارد هر روح فلکی هم تنی مشخص دارد که همان

فلک وابسته به او است.

و چنانچه روح آدمی نخست به دل پیوند خورد و به وسیله او در همه اعضاء تن اثر کند روح آسمانی هم به اختر آن پیوندد و به وسیله آن در همه اجزاء فلک و کلیه جهان اثر کند و چنانچه در دل و مغز ارواح لطیفی پدید گردند و با شرائین و اعصاب به همه اجزاء تن رسند و بدان زندگی و حسّ بخشند و هر جزء و عضو را بجنبانند، به همین صورت از جرم فلک پرتوی به همه سوی جهان تابد و نیروی آن اختر به وسیله پرتو به همه اجزاء جهان رسد، و چنانچه ارواح نشأت گرفته از دل و مغز در پاره های تن نیروهای گوناگون پدید کنند چون غاذیه، نامیه، مولده و حساسه و این نیروها به مثابه نتاج و زاده گوهر نفس اند که سرپرست کل تن است.

همچنین به وسیله پرتوی که از اختران بر سراسر جهان پخش شود در هر تیکه از آن نفس ویژه ای پدید گردد به مانند نفس زید و نفس عمرو، و این نفوس زاده نفوس فلکیه اند، و چون نفوس فلکیه در گوهر خود گوناگون اند این نفوس زاده شده از آن ها هم در گوهر خود گوناگون اند و نفوس زاده فلک زحل یک گروه اند و نفوس زاده فلک مشتری گروه دیگر و نفوس وابسته به فلک زحل هم جنس و دمسازند و میان آن ها مهر و دوستی است و در جوهر خود مخالف با نفوس وابسته به فلک مشتری می باشند. وچون این را دانستی گوییم: علت نیرومندتر از معلول است، و هر گروه از نفوس آدمی طبعی ویژه دارند که اثر همان ارواح فلکی هستند و آن طبع در روح فلکی بسیار والاتر و نیرومندتر از آن است که در ارواح آدمی است و آن روح فلکی چون پدر مهربان است برای این روح آدمی و چون پادشاهی دلسوز و از این رو این ارواح فلکی زاده های خود را در صلاح آن ها کمک دهند و یک بار در خواب به صورت رویا و یک بار در بیداری به صورت الهام آن ها را راهنمائی کنند.

سپس اگر یک روح آدمی بسیار نیرومند و در خاصیت روح فلکی وابسته بدان کامل تر باشد کارهای شگفت آور و خارق العاده از او بروز کند، این است شرح عقائد معتقدان به اینکه پری و دیو هستند و مجرد از ماده اند و بدان که گروهی از فلاسفه به این عقیده معترض اند و گویند مجرد نه امور جزئی را در یابد و نه کاری در امور جزئی ها دارد و نتواند هیچ کاری بکند، این اعتراض نادرست است به دو دلیل:

نخست: اینکه ما بر شخص معینی حکم کنیم که آدمی است، اسب نیست و قضاوت کار نفس است و باید دو طرف را دریابد تا قضاوت کند، و در اینجا همان نفس است که درک کلی کند و باید که مدرک جزئی هم باشد.

دوم: فرض اینکه نفس مجرد نتواند از آغاز و بی واسطه جزئی را دریابد ولی نزاعی نیست که با ابزار تن می تواند جزئیات را دریابد، و چرا روا نباشد که برای این جواهرِ مجرده به نام پری و دیو ابزاری جسمانی چون کره اثیر و کره زمهریر باشد و به وسیله آن ها جزئی را دریابند و در این بدن ها اثر کنند؟، این تمام گفتار است در باره این مذهب.

و اما آن ها که معتقدند پریان جسمی هوائی یا آتشی اند گفته اند اجسام در حجم پذیری و اندازه برابرند و این دو خاصیت عمومی از اعراض اند و همه اجسام در پذیرش این اعراض با هم هستند، ولی چند چیز که در ماهیت از هم جدایند مانعی ندارند که در برخی لوازم شریک هم باشند، و چرا نگوییم اجسامی که ذات و ماهیت مخصوص به خود دارند اگر چه در حجم پذیری و اندازه با اجسام دیگر شریک اند، خود لطیف و نافذ و زنده و خردمند اند، و بر کارهای دشوار توانا بوده ، و

تفرقه و پاره پذیر نباشند.

و در این صورت این اجسام می توانند به هر صورت در آیند و خود را به هر شکلی بسازند و بادهای تند آن ها را ندرد و جسم کثیف و درهم آن ها را از هم جدا نسازد، آیا فلاسفه نگفته اند آتشی که از صاعقه برآید در یک لحظه در درون سنگ ها و آهن درآید و از سوی دیگر خارج شود، و چرا این صورت پریوش چنین نباشد، و بنا بر این پریان می توانند در درون مردم روان باشند و در آن کار کنند تا مدت معین و وقت معلوم و زنده و فعال و محفوظ از تباهی بمانند، همه این حالات تصور روشنی دارند و دلیل بر نادرستی آن ها نیست و نباید آن ها را نادرست انگاشت.

و پاسخ شبهه دوم این است که دوستی و دشمنی برای هر فردی لا- جرم وجود دارد، و هر فردی تنها از حال خود خبر دارد و حال دیگری را نداند، لذا این امر در حد احتمالات باقی می ماند.

و جواب از شبهه سوّم این است که ما نپذیریم عقیده به وجود پری و دیو مایه طعن به نبوت پیغمبران باشد و پاسخ این شبهه که آوردید پس از این روشن خواهد شد، و پاسخ این شبهه ها چنین است.

.۲

مسأله [پری و شیطان در قرآن و اخبار]

بدان که قرآن و اخبار به وجود پری و شیطان دلالت دارند و در قرآن آیاتی در این باره وجود دارد.

یکم: سخن خداوند متعال «و چون تنی چند از جنّ را به سوی تو روانه کردیم که قرآن را بشنوند. پس چون بر آن حاضر شدند [به یکدیگر] گفتند: «گوش فرادهید.» و چون به انجام رسید، هشداردهنده به سوی قوم خود بازگشتند. گفتند: «ای قوم ما، ما کتابی را شنیدیم که بعد از موسی نازل شده [و] تصدیق کننده [کتابهای] پیش از خود است، و به سوی حقّ و به سوی راهی راست راهبری می کند» - . الاحقاف / ۲۹ و ۳۰ - و این صریحا دلالت دارد بر این که پری وجود دارد و قرآن را شنیده اند و قوم خود را بیم داده اند.

دوّم: سخن خدا متعال « و آنچه را که شیطان [صفت] ها در سلطنت سلیمان خوانده [و درس گرفته] بودند، پیروی کردند - . البقره / ۱۰۲ - » .

سوم: سخن خداوند متعال در داستان سلیمان: « [آن متخصّصان] برای او هر چه می خواست: از نمازخانه ها و مجسّمه ها و ظروف بزرگ مانند حوضچه ها و دیگهای چسبیده به زمین می ساختند - . سبأ / ۱۳ - ».

و خدا فرموده « و شیطآن ها را [از] بنّا و غوّاص، تا [وحشیان] دیگر را که جفت جفت با زنجیرها به هم بسته بودند [تحت فرمانش درآوردیم] - . ص / ۳۷ و ۳۸ - ».

و خدا فرمود: « و باد را برای سلیمان [رام کردیم:] » تا این که می فرماید « و برخی از جنّ به فرمان پروردگارشان پیش او کار

می کردند». - . سبأ / ۱۲ -

آیه چهارم: و سخن خداوند تعالی: « ای گروه جنّیان و انسیان، اگر می توانید از کرانه های آسمآن ها و زمین به بیرون رخنه کنید، پس رخنه کنید. [ولی] جز با [به دست آوردن] تسلّطی رخنه نمی کنید - . الرحمن / ۳۳ - ».

آیه پنجم : سخن خداوند تعالی: « ما آسمان این دنیا را به زیور اختران آراستیم. و [آن را] از هر شیطان سرکشی نگاه داشتیم». - . الصافات / ۶ و ۷ -

و اما اخبار در این باره بسیار است. خبرنخست: مالک در موطأ از ابو سائب روایت می کند که رفت نزد ابو سعید خدری، می گوید: دیدم نماز می خواند به انتظارش نشستم تا نماز را پایان دهد، گفت:

زیر تختش در میان خآن هاش سوتی شنیدم و ناگهان ماری بود و گریخت و خواستم آن را بکشم.

ابو سعید اشاره کرد بنشین، به انتظارش نشستم تا نمازش را تمام کرد و چون فارغ شد به اتاقی در خانه اشاره کرد و گفت: این اتاق را می بینی؟ گفتم: آری، گفت: در آن یک جوان انصاری تازه داماد بود- و حدیث را ادامه داده تا گفته- دید زنش میان دو در ایستاده و نیزه کشید تا از غیرت زنش را زند. زنش گفت: به اتاق داخل شو تا ببینی، در به اتاقش وارد و ناگهان ماری در بسترش بود و نیزه را در او فرو کرد و او بر سر نیزه به خود پیچید و جوان به خاک افتاد و کسی نفهمید کدام جلوتر مرد آن نوجوان یا مار، و ما آن را از رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله پرسیدیم. فرمود: در مدینه پریانی باشند که مسلمان شدند، و به هر کدام شما نمایان شدند سه روز به آن ها اعلام کنید بروند و اگر باز آمدند آن ها را بکشید که شیطان اند.

خبر دوم: در موطأ از یحیی بن سعید روایت شده که چون پیغمبر صلّی اللّٰه علیه و آله را به آسمان بردند یک عفریت جنی با شعله ای آتش به دنبالش بود و هر گاه رو برمی گردانید او را می دید جبرئیل علیه السّلام به او گفت: آیا کلماتی به تو نیاموزم که چون بگویی آتشش را خاموش و خودش را برگردانی؟ بگو: اعوذ بوجه اللّٰه الکریم، و بکلمات اللّٰه التامات التی لا یجاوزهن برّ و لا فاجر من شرّ ما ینزل من السماء و من شرّ ما یعرج فیها و من شرّ ما ینزل الی الارض و من شرّ ما یخرج منها، و من شرّ فتن اللیل و النهار و من شرّ طوارق اللیل و النهار، الا طارقا یطرق بخیر یا رحمان

خبر سوم: باز در موطأ آمد است که کعب الاحبار بسیار می گفت: اعوذ بوجه اللّٰه العظیم الذی لیس شی ء اعظم منه و بکلمات اللّٰه التامات التی لا یجاوزهنّ بر و لا فاجر، و باسمائه کلها ما قد علمت منها و ما لم اعلم، من شرّ ما خلق و ذرأ و برأ.

خبر چهارم: مالک است از خالد بن ولید روایت می کند که گفت: یا رسول اللّٰه من در خواب می هراسم فرمود: بگو اعوذ بکلمات اللّٰه التامات من غضبه و عقابه و شرّ عباده و من همزات الشیاطین و أن یحضرون.

خبر پنجم: تا حد تواتر مشهور است که پیغمبر شب جن بیرون آمد و بر آن ها قرآن خواند و آن ها را به اسلام دعوت کرد.

خبر ششم: قاضی ابو بکر در هدایه روایت کرده که عیسی از پروردگارش خواست که مکان شیطان را از آدمیزاد به او نشان دهد. خداوند آن را و به او نمود، که دید سری دارد چون سر مار و آن را بر دل آدمی نهاده و چون یاد خدا کند پس کشد و

چون یاد خدا نباشد سرش را بر دانه دل او نهد .

خبر هفتم: قول آن حضرت صلّی اللَّه علیه و آله که می فرماید: شیطان چون خون در بنی آدم روان است و هرکدام از شما برای خود شیطانی دارد، گفته شد شما چطور ای رسول خدا؟ فرمود: من هم دارم جز اینکه خدا تعالی بر ضد او به من کمک کرده و مسلمان شده است.

احادیث در این باره بسیار است و آنچه آوردیم کفایت می کند.

مسأله سوم: [در آفرینش جن از آتش]

جن را از آتش آفریده اند و دلیلش سخن خداوند متعال است «و پیش از آن، جن را از آتشی سوزان و بی دود خلق کردیم» و خداوند تعالی که از زبان ابلیس می فرماید: «مرا از آتشی آفریدی و او را از گِل آفریدی».

و بدان که زندگی در آتش بعید نیست، ندانی پزشکان گویند متعلق نخست به نفس، دل و روح است که در نهایت گرم ا قرار دارند، جالینوس گفته: من یک بار دل میمون را شکافتم و دست در درونش بردم و انگشت در دلش فرو کردم، در نهایت داغی بود، و گوییم پزشکان اتفاق دارند که زندگی نشود جز به وسیله حرارت غریزیه و یکی از آن ها گفته گمان غالب این است که کره آتش آکنده از روحانیات است.

مسأله سوم: [در نام گذاشتن جن]

در علت نام گذاری جن دو قول وجود دارد.

اول: اینکه جن به معنی پوشیده است و بهشت را جنه گویند چون زمینش پوشیده از درخت است، و سپر را جنّه خوانند چون آدمی را می پوشاند، و جن هم از دیده نهان است، و جنون هم پوشنده عقل است، و جنین هم در شکم مادرش نهان است و در همین راستا است سخن خداوند تعالی «سوگندهای خود را [چون] سپری بر خود گرفته - . المنافقون / ۲ - » یعنی مانع و پوشش خود قرار دادند.

و بنا بر این باید فرشته ها هم جن باشند چون به چشم نیایند، جز این که گفته شود از باب تقیید مطلق بنابر عرف آن را مخصوص پری کرده است .

دوّم: اینکه چون ابتدا دربانان بهشت بودند نام آن ها جن شده، اما قول نخست اقوی است.

مسأله پنجم: [در اختلاف جن و پری]

بدان که چهار تیره مکلف اند: فرشته، آدمی، پری، و دیو،

علماء اختلاف دارند که جن و دیو یک جنس اند و حقیقت واحد دارند یا پری یک نوع است و دیو نوع دیگر چون آدمی و

اسب، و گفته اند پری نیک و بد دارد و بد آن ها را دیو و شیطان نامند.

مسأله ششم: [در رفتن پری به درون آدمی]

- مشهور است که پریان به درون آدمی روند و معتزله آن را انکار کرده اند، ولی معتقدان به آن چند دلیل آوردند.

نخست: بنا بر این که پری روح مجرد باشد در این صورت آمدنش در درون آدمی به معنی تصرف او است در آن و این بعید نیست و اگر جاندار هوایی لطیف نافذی باشد که شرح دادیم نفوذش در درون آدمیزاد ممتنع نیست، مانند جان و روان در تن انسان و غیر آن.

دوّم: سخن خدا متعال: « [از گور] برنمی خیزند مگر مانند برخاستنِ کسی که شیطان بر اثر تماس، آشفته سَرَش کرده است» - . البقره / ۲۷۵ - .

سوّم: سخن آن حضرت صلّی اللّٰه علیه و آله که می فرماید: شیطان مانند خون در تن آدمی روان است.

منکران چند دلیل آورده اند یکی: سخن خدا متعال به نقل از ابلیس « و مرا بر شما هیچ تسلطی نبود، جز اینکه شما را دعوت کردم و اجابتم نمودید - . ابراهیم / ۲۲ - » صریحا دلالت دارد بر این که شیطان جز یک تسلط بر آدمی ندارد و آن هم وسوسه کردن و دعوت به باطل است.

دوم: شکی نیست که پیغمبران و علمای محقق مردم را به لعن شیطان و بیزاری از آن دعوت می کنند و دشمنی بین آن ها و شیاطین بالاترین نوع دشمنی است، و اگر می توانستند در درون بشر نفوذ کنند و بلاء و بدی به آن ها رسانند باید پیغمبران و علماء بیش از دیگران از آنان زیان می دیدند و چون چنین نیست آن دعوی باطل است.

مسأله هفتم: [در احوال فرشته و پری]

علماء اتفاق دارند که فرشته ها نه می خورند و نه می نوشند و نه می گایند، و شب و روز تسبیح می گویند وانمانند، اما جن و شیاطین بخورند و بنوشند، پیغمبر صلّی اللّٰه علیه و آله در باره سرگین و استخوان فرمود: که آن ها توشه برادران پری شمایند، و نیز فرزند به دنیا آورند که خداوند فرمود: «آیا [با این حال،] او و نسلش را به جای من دوستان خود می گیرید» و خدا داناتر است.

مسأله هشتم: در وضع وسوسه بنا بر آنچه در اخبار آمده است. گفته اند که فرو رود درون آدمی و بر دانه دلش سر نهد و او را وسوسه کند و دلیل آن ها سخن پیغمبر صلّی اللّٰه علیه و آله است که شیطان چون خون در تن آدمی روان است، هان راه او را با گرسنه ماندن تنگ کنید، فرمود: اگر شیاطین گرد دلهای آدمیزاد پرسه نمی زدند، هر آن ملکوت آسمآن ها و زمین را مشاهده می کردند.

برخی از مردم می گویند باید این اخبار را تاویل برد چون ظاهر آن ها نشدنی ست و چند دلیل آورده اند:

یکی: رفتن شیاطین به درون آدمی نشدنی است زیرا یا باید روزنه ها گشاد شوند یا اجسام درهم فرو روند.

دوم: بنابر آنچه گفتیم که دشمنِ سرسخت انسان های دین داراند لذا اگر می توانستند به درون او نفوذ کنند، باید زیانی ویژه به او زنند.

سوّم: شیطان آتشین است و اگر به درون تن آدمی می رفت باید گرمایی مانند آتش را در درون خود احساس کند.

چهارم: شیاطین دوست گناه و کفر و فسق باشند و ما سخت خواهان آن باشیم که انواع کفر و فسق از خود نشان دهند ولی اثری از آن نیابیم و خلاصه نه دشمنی آن ها زیانی دارد و نه دوستی آن ها سودی می رساند .

معتقدان به نفوذ شیطان به دلیل نخست چنین پاسخ داده اند که این اعتراض بنا بر این که روح مجرّدند بیهوده است و اگر هم جسم لطیف اند مانند پرتو و هوا باز وجهی ندارد.

و در مورد دوم گفته اند، بعید نیست که گفته شود: خدا و فرشته ها آن ها را از آزار علماء باز می دارند.

و از سوّم: پاسخ داده اند به اینکه چون خدا به آتش ابراهیم فرمود: «ای آتش، برای ابراهیم سرد و بی آسیب باش - . الانبیاء / ۶۹ - » چرا در اینجا مانند آن روا نباشد؟

و از چهارم: پاسخ داده اند به اینکه شیاطین فاعل مختارند و بسا کار زشتی را نخواهند انجام دهند.

مسأله نهم: در تحقیق وسوسه طبق تحقیق غزالی

در کتاب الاحیاء گفته: دل چون گنبدی است که درها دارد و احوال از هر در بر آن ریزند یا چون نشانی که از هر سو تیر بر آن زنند یا چون آینه در رهگذر که پیاپی مردم در برابر آن گذرند و صورت ها به دنبال هم در آن دیده شوند، یا چون حوضی که آب های گوناگون از جوی هایِ باز به آن ریزند، و ورود آثار در دل در هر ساعت یا از بیرون است بواسطه حواس پنجگانه و یا از درون است چون خیال، شهوت و خشم و اخلاقی که در مزاج آدمی آمیخته اند و چون شهوت و خشم آمدمی بر انگیخته شوند از آن ها اثرهایی در دل پدید آید. و چون آدمی از ادراکات حواس ظاهر جلوگیری کند، و چشم و گوش بندد باز خیال در نفس باقی بماند و از سوئی به سوئی دود و دل را دگرگون سازد و به هر جا کشاند، و دل پیوسته به سبب این امور در دگرگونی است، و ویژه ترین اثری که در دل پدید می آید، خاطره ها است، یعنی آن اندیشه و یادآوری ها، که مراد همان ادراک و علوم او است یا تازه به تازه پدید آمده یا با یادآوری گذشته و آن ها را خاطره گویند چون پس از بی خبری دوباره در دل خطور کنند .

و خاطره ها اراده جنبانند و اراده اعضاء را به حرکت وا می دارند و این خاطره های تحریک گر گاهی به بدی سوق می دهند، یعنی به آنچه انجامش بد است، و گاهی به نیکی و عملی که سرانجامش سودمند است، و این دو خاطره از هم جدایند و دو نام دارند، خاطره پسندیده الهام است و خاطره نکوهیده را وسواس نامند، و تو میدانی این خاطره ها پدیده اند و سببی خواهند و تسلسل هم نشدنی است پس باید همه از واجب الوجود باشند. این خلاصه سخن غزالی است و پرگوئیهای او را حذف

کردیم.

مسأله دهم: در تحقیق گفتار غزالی.

بدان که این مرد گرد مقصد گشته هرچند رسیدن به هدف نیازمند بمزید تنقیح و ویرایش زیاد است.

گوئیم پیش از رسیدن به مقصد چند مقدمه لازم است.

مقدمه نخست: شکی نیست که در پیش هر کس امری مطلوب و خواستی و نیز امری نامطلوب وجود دارد و هر کدام یا خود به خود چنین هستند یا به سبب امری دیگر. و ممکن نیست که همیشه سبب دیگری داشته باشد، و گر نه دور یا تسلسل پیش می آید و هر دو نشدنی باشند و ثابت شد که باید چیزی باشد که خودش مطلوب خواستنی است و چیزی که از خودش گریزان اند.

مقدمه دوم: استقراء نشان می دهد که کامیابی و شادی خود به خود خواستنی هستند و هر چه غیر آن ها که ابزار آن ها و وسیله رسیدن به آن ها است نیز مطلوب و خواستنی است، و درد و اندوه است که خود به خود مردم از آن گریزان اند و هر چه وسیله آن ها است به سبب خود آن ها از آن می گریزند.

مقدمه سوم: نیروهای نفسانی هر کدام کامی ویژه خود دارند و کام دیدن چیزی است و کام شنیدن چیزی دیگر و کام شهوت چیز سومی و کام خشم چهارم، و لذت و کام نزد نیروی قوه عقل پنجمین است.

مقدمه چهارم: چون چشم در خارج چیزی بیند، باید او را بفهمد و چون فهمید می داند کام دهنده و لذت بخش است یا آزاردهنده، یا نه این و نه آن، و اگر بداند کام بخش است میل به تحصیل آن کند و اگر بداند آزار دهنده است به دوری و گریز از آن مایل شود و اگر نه این و نه آن است نسبت بدان بی تفاوت است.

مقدمه پنجم: علم به کام بخشی، سبب میل و رغبت به تحصیل آن چیز می شود به شرط این که مانع و مشکلی بر سر راه آن وجود نداشته باشد و گر نه بی اثر می ماند، چنانچه اگر خوراکی لذیذ و کام بخشی بیابیم به آن گرایش پیدا می کنیم و شرط میل بدان این است که زیانی در آن ندانیم و اگر بدانیم زیانی در آن است با عقل خود آن را می سنجیم تا بدانیم کدام برتر آید و آن را به کار بندیم، چنانچه بسا کسی خودکشی کند برای گریز از دردی سخت تر از آن یا به دست آوردن سودی برتر از جان، و ثابت شد که اعتقاد به لذت بخشی یا زیانباری مایه شوق یا گریز است در صورتی که مانعی نباشد.

مقدمه ششم: تقریری که گذشت دلالت دارد بر این که کار جانداران مراتبی دارد که بنابر ترتیب ذاتا و لزوم عقلی باید به دنبال هم باشند، چون کار از حرکت عضلات تن است و نیروی عضله ها برای کردن و نکردن هر دو شایسته اند و ترجیح یکی بر دیگری باید بنا برخواست و اراده باشد و این اراده هم باید به سبب اعتقاد به کام بخشی یا آزار دهی باشد و این علوم یا کار خود آدم است و آن کار هم همین مقدمات را دارد تا برسد به علم و به دور یا تسلسل و هر دو نشدنی اند منجر شود، و یا به علوم و ادراکات و تصوراتی منجر شوند،که در گوهر نفس که معلول اسباب بیرونی اند، حاصل شوند. و آن ها یا

اتصالات فلکی است بنا بر عقیده برخی از مردم سبب حقیقی آن همان خداوند متعال است که این اعتقادات و علوم را در دل می آفریند. این خلاصه سخن است در این که کار از جانور چگونه سر زند، چون این را دانستی بدان که منکران شیطان و وسوسه گفته اند: ثابت شده است که مصدر نزدیک کارهای جانداران همان نیروها است که در ماهیچه ها و بندهای تن او است و این نیروها تا خواستی نباشد کاری نکنند و این خواست برخاسته از اعتقاد به کام بخشی یا آزاررسانی چیزی است، و این فهم باید بی واسطه یا با واسطه آفریده خدا باشد به ترتیبی که گفتیم .

و ثابت است که ترتیب هر کدام از این مراتب مبتنی بر پیش از خود است و چاره ای جز آن ندارد، زیرا چون چیزی را دریافت کرد و آن را سازگار خود شناخت خواهی نخواهی بدان گرایش پیدا کند و چون بدان گرایش یابد، نیرو در جستجوی آن حرکت کند و چون همه مراتب صورت گیرد، به ناچار کار انجام پذیرد. و اگر فرض کنیم شیطانی بیرون از تن آدمی باشند و وسوسه کنند، آن وسوسه اثر ندارد، زیرا اگر این مراتب نامبرده به وجود آیند، کار انجام شود چه شیطان باشد و وسوسه کند و چه نباشد. و اگر این مراتب وجود نیابند صدور کار نشدنی است خواه شیطانی باشد یا نباشد، و دانستیم که سخن به وجود شیطان و وسوسه شیطان باطل است، و درست این است که بگوییم اگر این مراتب به سود آدمی و برای سعادت باشند الهام نام دارند و اگر به زیان وی و به سرانجام بد کِشند وسوسه نام گیرند. این تمام گفتار در بیان این اشکال است.

وجواب این است که همه گفته های شما درست اند و راست جز این که بعید نیست که آدمی از چیزی غافل و بی خبر باشد و چون شیطان آن را به یادش آرد، یاد آور شود و سپس به آن متمایل شود، و به دنبالش کردار صورت پذیرد. و کار شیطان بیرونی جز همین یادآوری نیست که خداوند در حکایت از ابلیس به آن اشاره کرده است. که گوید: « و مرا بر شما هیچ تسلطی نبود، جز اینکه شما را دعوت کردم و اجابتم نمودید - . ابراهیم / ۲۲ - ».

جز اینکه این سوال باقی می ماند: آدمی به سبب یادآوری شیطان گناه می کند، خود شیطان به یاد آوری چه کسی گناه می کند؟ اگر بب یاد آوری شیطان دیگر و دیگرباشد، تسلسل پدید می آید، و اگر کار او به خاطر یادآوری شیطان دیگر نیست، روشن می شود که این اقدام شیطان نخست به سبب اعتقادی است که در قلب آن پدید آمده است، و ناچار پدید آور خواهد و آن جز خداوند متعال نباشد. و از اینجا روشن شود که همه از جانب خدا متعال است، این نهایت سخن است در این بحث دقیق و عمیق، و حاصلش همان است که سید رسل صلّی اللّه علیه و آله فرموده «و پناه می برم به تو از تو» و خدا داناتر است.

مسأله یازدهم: [در مورد خیالات].

چون آدمی تنها نشیند، پیاپی خاطره به دلش خطور کنند گیرد بسا به جایی رسد که گویا درون دل و مغزش آواز نهانی و حروف نهانی شنود و هم سخنی با او سخن گوید و گفت و گو کند، این امر وجدانی است و هر کسی آن رادر خود دریابد، در این گونه خاطرات اختلاف است.

فلاسفه گویند نه حروفند و نه آواز بلکه خیال آن هایند و خیال هر چیز این است که نمونه اش در ذهن آید مانند این که صورت دریاها و اشخاص را در خیال آوریم که خود آن ها در خرد و دل نباشند بلکه تنها نمونه و صورت آن ها باشد و می توان آن را مانند نقش در آینه دانست که چون نقش آسمان و خورشید و ماه در آینه افتند خود آن ها نباشند زیرا وجود خود

آن ها نشدنی است و تنها نقشه و نمونه آن ها است، و چون این امور را در مورد به خیال آوردن دیدنی ها دانستی بدان که حال خیال آوردن حروف و کلمات شنیدنی نیز چنین است.

این عقیده جمهور فلاسفه است، و بسا اعتراض شود که این صورتی را که نام حروف خیالی یا خیال حروف و کلمات بر آن نهند، آیا در ماهیت خود با حروف و کلمه برابر است یا نه؟ اگر برابر باشند در می یابیم که حقائق حروف و اصوات در خیال هستند و در تخیل دریا و آسمان آنچه در خیال پدید می آید حقیقت دریا و آسمان است و اگر چه وجه دوم حقیقت است و آن این که حاصل در خیال چیزی است مخالف آنچه در خارج دیده یا شنیده می شود.

لذا این پرسش دوباره مطرح می شود که چگونه ما در خود صورت این دیدنی ها را دریابیم، و چگونه این کلمات و عبارات را در خود بیابیم و تردید نداریم که این حروف در خرد ما به دنبال هم هستند؟ این است پایان گفتگو در سخن فلاسفه. ولی جمهور اعظم دانشمندان پذیرفته اند که این خاطرات پیاپی و دنبال هم، حروف و آواز نهانی اند و گویند پدید آورنده آن ها یا خود این آدم خاطره دار است یا آدمی دیگر، یا یک موجود روحانی جدا که تواند این حروف و آوازها را به این آدم القاء کند خواه پری و دیو باشد یا فرشته، یا باید گفت خدا آفریننده این خاطره ها است.

بخش نخست که گوییم خود آدمی آن ها را پدید کند نادرست است، زیرا به خواست آدمی نیستند و خواهی نخواهی به ذهن او خطور می کنند. همچنین آدمی دیگر هم نتواند خاطره ساز دیگری شود، و می ماند همین که کار پری یا فرشته یا کار خدا باشد، آنان که معتقدند خدا کار زشت نکند، باید بگویند خاطره های بد و زشت کار خدا نیست و ناچار کار پری و دیو است، و آنان که معتقدند هیچ کاری از خدا زشت شمرده نشود، مانعی ندارند که همه را آفریده خدا دانند.

و بدان که ثنویه گویند برای جهان دو خدا است، یکی نیک که سپاهش فرشته هایند و دیگری بد که سپاهش دیوانند و پیوسته با هم در ستیزه اند و هر چه در جهان است وابسته به یکی از آن دو تا است، و خاطره هایی که به کارهای خیر وادار می کنند، کار سپاه خدایند و پندارهای بد کار سپاه دیو است، و باید بدانی اثبات دو خدا به دلایلی که در جای خود آورده اند نادرست است، این است پایان گفتار در این باب.

مسأله دوازدهم [در قدرت دیوها]

برخی معتقدند دیوها می توانند زنده کنند، و بمیرانند، جسم بیافرینند، اشخاص را از صورت خود به صورت دیگر دگرگون کنند، و برخی منکر این احوالند گفته اند دیوان توانا بر هیچ کدام از این کارها نیستند، و اصحاب ما دلیل آوردند بر این که توانائی بر آفرینش و به وجود آوردن و پیدایش جز برای خدا امکان پذیر نیست، و این عقائد سراسر نادرست اند، ولی معتزله گویند آدمی می تواند برخی پدیده ها را بیافرینند، و از این رو لازم است دلیل بیاورند که دیوان نتوانند جسم و زندگی بیافرینند و دلیل شان این است که شیطان جسم است و هر جسمی دارای نیروی جدا از خود است، و نیروی عاریه ما به آفریدن جسم رسا نیست.

و این دلیل سه مقدمه دارد:

مقدمه نخست: شیطان جسم است و پایه اش این است که هر چیزی غیر از خدا مکان دارد یا در مکانی جا دارد، و برای اثبات این مقدمه هیچ دلیلی ندارند .

مقدمه دوم: جسم دارای نیرومندی جدا از خود است و اینکه جسمها مانند هم باشند و اگر یکی از آن ها بخود توانا بود باید همه بخود توانا باشند، و پایه این مقدمه همانندی اجسام است.

و مقدمه سوم: این است که نیروی ما شایان آفریدن جسم نیست و باید نیروی حادث جسم آفرین نباشد، و این هم سست است، زیرا در مقابل به آن ها گفته شود چرا نشود نیروئی جدا از نیروی ما پدید آید و آن بر آفریدن اجسام توانا باشد، زیرا نبودن چیزی دلیل نشدن آن نیست، این است پایان سخن در این مسأله.

مسأله سیزدهم: [در غیب دانستن پریان]

آیا پریان غیب دانند؟ خداوند متعال در قرآن بیان کرده که تا مدتی پس از درگذشت سلیمان علیه السّلام در بند و زندان او ماندند و ندانستند که حضرت سلیمان مرده است، و این دلیل است بر این که غیب ندانند و برخی مردم گویند غیب دانند، برخی می گویند کسانی از آن ها به آسمان ها و یا تا نزدیک آن ها بالا روند و پاره ای غیب از زبان فرشته برگیرند و برخی دیگر می گویند: برای دانستن غیب راه های دیگر دارند، و بدان که ورود به این بحث ها جز گمان و پندار ببار نیاورد و خدا سبحانه و تعالی به حقائق آن ها دانا است - . تفسیر الرازی ۱ : ۷۶ — ۸۹ - .

[باز هم در حقیقت جن و پری]

و نیز در سوره جن گفته مردم از قدیم و جدید در این که جن هست اختلاف دارند در ظاهر از بیشتر فلاسفه نقل شده است که جن وجود ندارد، مانند ابو علی بن سینا که در رساله «حدود الاشیاء» خود گفته: پری جانداری است هوائی و به اشکال گوناگون درآید و آنگاه گفته: این شرح اسم است، یعنی بیان مفهوم این واژه است و این حقیقت وجود خارجی ندارد. ولی بیشتر پیروان آئین و معتقدین به پیمبران به پری اعتراف دارند و از گروه بسیاری از فلاسفه قدیم و اصحاب روحانیات هم نقل شده و آن ها را ارواح سفلی نامیده اند و پنداشته اند ارواح سفلی زودتر اجابت کنند و سست تر باشند و ارواح فَلَکی دیر اجابت کنند و سخت نیرو باشند .

و معتقدان به وجود پری را دو قول است ۱- برخی معتقدند که پری جوهری مجرد از ماده است و این بدین معنا نیست که همانند ذات خدا شوند، زیرا مجرد بودن یعنی جسم نبودن و جسمانی نبودن و اینها اوصاف سلبی باشند و مشارکت در امور عدمی به معنی همانندی ذات نیست.

گفته اند این ارواح که همه مجردند و در ماهیت از هم جدا و با هم گوناگون اند، مانند اعراض که همه در نیاز به محل با هم مشترک اند ولی در ماهیت از هم جدا هستند، برخی نیک اند، و برخی بد، برخی ارجمند و آزاده، و خیر خواه هستند، برخی پست، زبون و بدخواه و سبب پدید آمدن شر و آفت اند، و تعداد انواع و اصناف آن ها را جز خداوند متعال نداند. گفته اند مجرد بودن آن ها مانع این نیست که خوبی ها را بدانند و به انجام هر کاری توانا باشند، و این ارواح آن ها را قادر می سازد

که شنوا و بینا و دانای به نیکی و توانا بر انجام کارها باشند، و بعید نیست که بتوانند برخی کارهای دشوار که آدمی از انجام آن درمانده است، انجام دهند، و نیز بعید نیست هر نوعی از آن ها به نوعی مخصوص از اجسام این جهان وابسته باشند، و همانطور که نفس ناطقه آدمی نخست وابسته به روحِ تن او است که بخاری لطیف است و از زلالترین پاره های خون در گوشه چپ دل پدید می آید، و به وسیله آن با همه اعضائی که این بخار در آن ها روان است، پیوند می خورد، بعید نباشد که هر کدام از پری ها نخست به جزئی از هوا پیوند خورند و به وسیله آن به جسم متراکم وابسته گردند و در آن تصرف کنند. برخی پری را از همان ارواح در گذشتگان آدمی دانند که پس از جدائی از تن نیرومند شده اند و به رازهای آن جهان آگاه گردیده اند و با روح آدم زنده ای همانند باشند و بدان بپیوندند و اگر نیک خواه است وی را فرشته گویند و کمک او را الهام و اگر آن زنده بدخواه است روح یاور را دیو نامند و کمک او را وسوسه خوانند.

قول دوم این است که پری جسم است، و معتقدان به این مذهب دو نظر مطرح کرده اند: برخی بر این باورند که: جسم ها در ماهیت از هم جدایند و در یک وصف مشترک اند که همان مکان داشتن و جهت داشتن و دراز و پهن و ژرف بودن است، که همه اشاره به وصف اند و اشتراک در وصف اشتراک در ماهیت را سبب نمی شود، چون ثابت شده چند چیز در ماهیت کلی خود از هم جدایند و در یک لازم مشترکند. دلیل نخست: اینکه جسم در ذات خود یک تعریف دارد و یک حقیقت است و باید تفاوتی در ماهیت آن نباشد و اگر تفاوتی هست در مفهوم زائد بر آن باشد، دوّم این که توانیم جسم را تقسیم کنیم به لطیف، متراکم، آسمانی، زمینی و مورد تقسیم مشترک است میان اقسام و همه جسم باشند. و تفاوت میان آن ها تنها از این اوصاف پدید آمده چون لطافت و تراکم و بالا و پائین بودن. و گفتند هر دو دلیل سست اند.

اما نخست: برای این که گوییم: جسم یک حد دارد که بیان حقیقت آن ست مانند عرض که از نظر کلی یک حدّ و حقیقت دارد، بنابراین باید همه اعراض در ماهیت همانند و برابر هستند، و هیچ خردمندی چنین نگوید، بلکه آنچه نزد فلاسفه درست است این است که عَرض ها هیچ قدر مشترک ذاتی ندارند و در ذات به کلی از هم جدایند زیرا اگر قدر مشترکی باشد جنس آن ها گردد و اگر چنین باشد آن ها جنس عالی نباشند بلکه نوع هایی باشند از جنس واحد.

بنابراین گوییم اعراض از حیث این که عرضند، یک حقیقت دارند با این که ماهیت آن ها به کلی از هم جدایند و همانند نیستند، چرا جسم هم چنین نباشد و مانند اعراض که با هم در تمام ماهیت اختلاف دارند و در یک وصف مشترکند، که آن عارض بر موضوع های آن باشد، لذا رواست که اجسام هم، در ماهیت مختلف باشند و در وصف پذیرای اشاره حسّی و مکان داشتن و متصف به ابعاد سه گانه باشند و این احتمال جواب ندارد.

و دلیل دوم هم که تقسیم جسم به لطیف و متراکم و غیره باشد باز به واسطه عرض نقض می شود که به کم و کیف بخش پذیر است و قدر مشترک ذاتی در میان بخش ها نیست تا برسد به همانندی در همه ذات، و چرا در اینجا نیز چنین نباشد.

و چون اختلاف جوهر اجسام ممکن است و دلیلی بر نادرستی آن نیست گفته اند رواست که یک جسم لطیف هوائی در ماهیت مخالف بخش های دیگر هوا باشد سپس آن ماهیت برای خود نوعی دانش را اقتضا کرده و نیرومند بر کارهای شگفت آور باشد، بنابراین وجود جن و پری احتمالی است روشن و توانائی آن ها به شکل پذیری گوناگون هم امری روشن است .

قول دوم این است که اجسام همه در تمام ذات برابر و همانند هستند، معتقدان به این مذهب نیز دو دسته اند، برخی گویند: بنیاد و پیکر شرط زندگی نیست، اشعری و بیشتر پیروانش این نظر را دارند و ادله آن ها در این باره روشن و قوی است، گفته اند: اگر پیکر شرط زندگی باشد یا باید زندگی به مجموع اجزاء قائم باشد یا هر جزئی زندگی جدا داشته باشد، اولی که نشدنی است، زیرا یک عرض در آنِ واحد نتواند در چند جا باشد زیرا عقل چنین امری را نپذیرد، و دومی هم نادرست است زیرا اگر اجزاء جسم برابرند و هر کدام زندگی برابر هم دارند و دو چیز همانند را یک حکم باشد، اگر زندگی هر کدام محتاج به زندگی دیگری است، دور حاصل می شود که محال است، و اگر منوط به دیگری نیست و یک جزء می تواند زنده و دانا و توانا باشد و اراده کند، در این صورت شرط بودن بنیاد و پیکره در زندگی نادرست است.

گفته اند: دلیل معتزله که بنیاد و پیکره شرط زندگی است تنها استقراء است و آنچه ما می بینیم، نشان می دهد چون بنیاد و پیکره تباه شود زندگی از میان برود و تا تباه نشده زندگی باقی بماند، و باید که زندگی وابسته به بنیاد و پیکره باشد جز اینکه این دلیل ناچیز است زیرا این گونه بررسی سبب قطع نشود و دلیلی نیست که حال نادیده چون حال دیده شده باشد. به علاوه این سخن بنا بر عقیده منکرین خرق عادت روا باشد، و کسی که آن را روا دارد پابند آن نگردد، و فرق میان آن دو در این است که برخی آن را بر سبیل عادت و برخی بر سبیل وجوب می دانند، لذا ثابت شده که بنیه شرط زندگی نیست و پس از ثبوت این مطلب بعید نیست که خداوند متعال در جوهر فرد دانش بسیار و نیروی بر کارهای دشوار و سخت آفریند و در این صورت وجود پری ممکن شود با تن لطیف یا تیره، درشت یا خرد.

و بنا بر قول دوم که بنیه شرط زندگی است و باید سخت باشد تا کار دشوار تواند، مسأله دیگر به میان آید، و آن این است که آیا می شود منظر قابل رؤیت هیچ مانعی در برابر آن نباشد و شرط از نظر دوری و نزدیکی فراهم ، و دیده سالم باشد، و با همه این ها آن منظر دیده نشود، یا آیا این از نظر عقلی ممتنع باشد؟، اشعری و پیروانش آن را جایز می دانند، و معتزله آن را غیر ممکن می شمارند و اشعری در این باره دلایلی از عقل و نقل آورده، از عقل دو دلیل:

۱.

ما بزرگ را از دور کوچک می بینیم و سببی ندارد جز اینکه برخی پاره هایش بدید آیند و برخی به چشم نیایند با این که قوه دید و شرایط در همه یکسان است و این دلیل است که با سلامت دیده و وجود شرائط دیدن واجب نیست.

۲.

جسم بزرگ همان مجموع اتمهایِ بهم پیوسته است و چون آن را در فاصله ای مناسب بینیم همه اجزاء اتمی را دیده ایم و اگر دیدن هر جزء منوط به دیدن جزء دیگر باشد، دَور پدید آید و دیده نشدنی گردد، و اگر منوط به دیدن جزء دیگر نباشد، در این مسافت مخصوص، دیدن اتم باید در ذات خود امکان پذیر باشد.

و معلوم است اگر خودش تنها باشد و به اجزاء دیگر پیوسته نباشد، دیده نمی شود و نتیجه این که دیدن چیزی با بودن همه شرائط واجب و قطعی نیست بلکه جایز است.

ولی معتزله استناد کرده اند که اگر چنین چیزی روا باشد باید جایز بدانیم که در بر ما طبل ها و بوقات فراوان باشند و نه آن ها را بینیم و نه آوازشان را شنویم، و چون به واسطه آن ها نقض کنیم امور عادی دیگر را باید شما روا دارید که همه آب های دریاها طلا و نقره شوند و همه کوه ها یاقوت و زبرجد، و به محض اینکه ما چشم بندیم در آسمان هزار خورشید و ماه پدید شوند و تا چشم گشاییم خدا تعالی همه را نیست کند، از تشخیص این دو از یکدیگردرمانده شوند.

پریشانی اندیشه معتزله از این است که امور عادی را به دید آوردند و برخی را واجب شمرده و برخی را جائز و چون قانون درستی برای جدا کردن این دو دسته از هم ندارند پریشان خاطرانـد و بایـد همه را یکسان دانند و مانند فلاسفه همه را روی قانون علت و معلول واجب شمارند یا چون اشعری همه را غیر واجب و منوط به اراده خدا دانند، و زورگویی در فرق میان آن ها دور از باور است.

و بنابراین می توان گفت پریان با تن تیره و نیرومند هستند و نشدنی نیست که در برابر ما باشند و دیده نشوند این نظر اشعری است و آنچه گذشت شرح این وجوه است .

و من در شگفتم از این معتزله که چگونه به قرآنی که فرشته و جن را ثابت می کند، باور دارند و به عقائد خود هم پایبندند، زیرا قرآن دلالت دارد که فرشته ها و پری ها نیروی بزرگی بر کارهای دشوار دارند، و این نیرو جز در اجزاء انباشته و سخت پدید نیاید. و باید فرشته و پری چنین باشند، سپس این فرشته ها که نویسنده اعمال و پاسبان ما هستند، همیشه در برابر ما هستند، و برای جان گرفتن هم در برابر محتضر حاضر شوند و در بر پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله هم می آمدند و دیگران که پیش او بودند آن ها را نمی دیدند و کسانی هم که نزد کسی باشند که جان می دهد، چیزی نمی بینند.

اگر دیدن جسم کثیف و تیره واجب است چرا ما آن ها را نبینیم و اگر واجب نیست عقیده آن ها نادرست است و اگر فرشته ها دیده نشوند برای این که جسم آن ها لطیف و مانند هوا است و با این وجود توانا بر کارهای سخت و دشوارند، در این صورت این که گویند بنیه و پیکره شرط زندگیست نادرست در آید و اگر گویند جسم لطیف اند ولی توانا به کارهای سخت نیستند موجب انکار صریح قرآن ست، و خلاصه اعتراف آن ها به بودن فرشته و جن با این عقاید شگفت آور است - . تفسیر الرازی ۳۰ : ۱۴۸ – ۱۵۲ - .

**[ترجمه]

بیان

إنما أوردت هـذه الأقوال الركيكه لتطلع على مذاهب جميع الفرق في ذلك و قد عرفت ما دلت عليه الآيات و الأخبار المعتبره و أشرنا إلى ما هو الحق الحقيق بالإذعان و لم نتعرض لتزييف الأقوال السخيفه حذرا من الإطناب.

قوله فآذنوه ثلاثه أيام أى فأعلموه و أتموا الحجه عليه قال النووى فإنه إذا لم يـذهب بالإنـذار علمتم أنه ليس من عوامر البيوت و لا ممن أسلم من الجن بل هو شيطان فاقتلوه و لن يجعل الله له سبيلا إلى الانتصار عليكم بثأره بخلاف العوامر و صفه الإنذار أن يقول أنشدكم بالعهد الذى أخذ عليكم سليمان أن تؤذونا و أن تظهروا لنا قالوا لا تقتل حيات المدينه إلا بالإنذار و فى غيرها

يقتـل بغيره بسـبب أن طـائفه من الجن أسـلم بها و قيل النهى فى حيات البيوت فى جميع البلاد و ما ليس فى البيوت يقتل بـدونه انتهى.

و أقول و فى بعض رواياتهم فليحرج عليها قال فى النهايه قوله عليه السلام فى قتل الحيات فليحرج عليها هو أن يقول لها أنت فى حرج أى ضيق إن عدت إلينا فلا تلومينا إن ضيق عليك بالتتبع و الطرد و القتل انتهى.

و قال النووى يقول أحرج عليك بالله و اليوم الآخر أن لا تبـدوا لنا و لا تؤذونا و لا تظهروا لنا فإن لم يـذهب أو عاد بعـده فاقتلوه فإنه إما جنى كافر أو حيه و قوله شيطان أى ولد من أولاد إبليس أو حيه(۲).

۱- ۱. فى النسخه المخطوطه: تنبيه.

۲ - ۲. أقول: هـذا آخر الجزء الثـالث و السـتون من كتـاب بحـار الأـنوار من المجلـد السـماء و العالم و يأتى بعـده الجزء الرابع و السـتون و أوله أبواب الحيوان و أصـنافها، و الحمـد للّه أولا و آخرا و نصـلى على رسوله و آله. قم المشـرفه: عبـد الرحيم الربانى الشيرازى عفى عنه و عن والديه.

**[ترجمه]من این اقوال رکیکه را آوردم تا به تفاوت دیدگاه های همه مذاهب را در این باره آگاه شوی، و آنچه از اخبار و وآیات معتبر به آن اشاره رارد را شناختید، و آنچه را که درست و سزاوار پذیرش بود بدان اشاره کردیم، و از انتقاد نسبت اقوال نادرست صرف نظر کردیم تا سخن به طول نیانجامد.

و سخن او: فآذنوه ثلاثه ایام، یعنی سه روز به آن ها اعلام کنید تا حجت بر آن ها تمام شود،: نووی گفته: چون تا سه روز به آن ها اخطار شود و از خانه نروند بدانید از عوامر بیوت و مسلمانان پری نیستند بلکه شیطان اند و کشتن آن ها خطری ندارد، و عبارت اخطار این است: بدان پیمانی که سلیمان از شماها گرفته مبادا ما را آزار دهید و خود را به ما بنمائید: گفتند مارهای مدینه را بی اخطار نباید کشت ولی در جای دیگر می توان کشت برای آنکه گروهی از پریان مدینه مسلمان شدند، و گفته اند، نهی از کشتن مارهای خانگی در همه بلاد عمومیت دارد و آنچه در خانه ها نباشند بی اخطار کشته شوند.

گویم: در برخی روایات شان آمده است: که «فلیحرّج علیها» بر او سخت گیری کنید، نهایه در شرح «فلیحرّج علیها» گفته: یعنی به مار بگوید: تو در سختی خواهی افتاد اگر نزد ما برگردی، و اگر کارت منجر شد به راندن و کشتن ما را سرزنش مکن.

نووی گفته: بگوید: سخت گیرم بر تو، سوگند به خدا و روز جزا که بر ما خود را ننمایید و آشکار نشوید لذا اگر نرفت یا باز برگشت بکشیدش که یا پری کافر است یا مار است، و این که فرمود شیطان است یعنی ابلیس زاده و یا مار است - . می گویم: این آخرین قسم جزء شصت و سوم از کتاب بحار الانوار از مجلد آسمان و جهان است و بعد از آن جزء شصت و چهارم آورده می شود، که ابتدای آن با ابواب حیوان و اصناف مختلف آن آغاز می شود، سپاس مخصوص خداست در ابتدا و سرانجام سپاس مخصوص خداست و بر رسول او خاندانش درود می فرستیم. - .

ناشر دیجیتالی : مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان

**[ترجمه]

کلمه المحقّق

بسم اللّه الرّحمن الرّحیم

الحمد لله ربّ العالمین و الصلاه و السلام علی محمّد و آله الطیبین الطاهرین و بعد فقد وفّقنا الله تبارک و تعالی لتصحیح هذا الجزء من کتاب بحار الأنوار و هو الجزء السّتون حسب تجزئتنا قد بذلنا الجهد و المجهود فی تصحیحه و تنمیقه و مقابلته بالنسخ و بمصادره و علّقنا علیه تعلیقاً مختصراً تتمیماً لما لم یذکره المصنّف من غریب الغه و غیره و تبیاناً لما اختلف فی مصادره من نصوصه و کان المرجع فی تصحیحنا مضافا إلی النسخه المطبوعه المعروفه بطبعه أمین الضرب و النسخه المعروفه بطبعه الخونساریّ نسخه مخطوطه أرسلها الفاضل المحترم السیّد جلال الدین الأرمویّ دامت توفیقاته استکتبها أبو القاسم الرضویّ الموسویّ الخونساریّ فی سنه ۱۲۳۵ نشکر الله تعالی علی توفیقنا لذلک و نسأله المزید من توفیقه و إفضاله إنّه ذو الفضل العظیم.

قم المشرفه: عبد الرحيم الربانیّ الشیرازیّ عفی عنه و عن والدیه رمضان ۱۳۹۰ ق

ص: ۳۴۸

**[ترجمه]ص: ۳۴۸

**[ترجمه]

كلمه المصحّح

بسمه تعالى

انتهى الجزء السابع من المجلّد الرابع عشر كتاب السماء و العالم من بحار الأنوار الجامعه لدرر أخبار الأئمه الأبرار و هو الجزء الثالث و الستّون حسب تجزئتنا من هذه الطبعه النفيسه الرائقه. و قد قابلناه على النسخه الّتى صحّحها الفاضل الخبير الشيخ عبد الرحيم الربانى المحترم بما فيها من التعليق و التنميق و اللّه ولىّ التوفيق.

محمّد الباقر البهبودى

ص: ۳۴۹

**[ترجمه]ص: ۳۴۹

ص: ۳۵۰

**[ترجمه]

تعريف مركز

بسم الله الرحمن الرحيم

هَلْ يَسْتَوِی الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

الزمر: ۹

المقدمة:

تأسّس مركز القائمیة للدراسات الکمبیوتریة فی أصفهان بإشراف آیة الله الحاج السید حسن فقیه الإمامی عام ۱۴۲۶ الهجری فی المجالات الدینیة والثقافیة والعلمیة معتمداً علی النشاطات الخالصة والدؤوبة لجمع من الإخصائیین والمثقفین فی الجامعات والحوزات العلمیة.

إجراءات المؤسسة:

نظراً لقلة المراکز القائمة بتوفیر المصادر فی العلوم الإسلامیة وتبعثرها فی أنحاء البلاد وصعوبة الحصول علی مصادرها أحیاناً، تهدف مؤسسة القائمیة للدراسات الکمبیوتریة فی أصفهان إلی التوفیر الأسهل والأسرع للمعلومات ووصولها إلی الباحثین فی العلوم الإسلامیة وتقدم المؤسسة مجاناً مجموعة الکترونیة من الکتب والمقالات العلمیة والدراسات المفیدة وهی منظمة فی برامج إلکترونیة وجاهزة فی مختلف اللغات عرضاً للباحثین والمثقفین والراغبین فیها.

وتحاول المؤسسة تقدیم الخدمة معتمدة علی النظرة العلمیة البحتة البعیدة من التعصبات الشخصیة والاجتماعیة والسیاسیة والقومیة وعلی أساس خطة تنوی تنظیم الأعمال والمنشورات الصادرة من جمیع مراکز الشیعة.

الأهداف:

نشر الثقافة الإسلامیة وتعالیم القرآن وآل بیت النبیّ علیهم السلام

تحفیز الناس خصوصا الشباب علی دراسة أدقّ فی المسائل الدینیة

تنزیل البرامج المفیدة فی الهواتف والحاسوبات واللابتوب

الخدمة للباحثین والمحققین فی الحوازت العلمیة والجامعات

توسیع عام لفکرة المطالعة

تهمید الأرضیة لتحریض المنشورات والکتّاب علی تقدیم آثارهم لتنظیمها فی ملفات الکترونیة

السياسات:

مراعاة القوانین والعمل حسب المعاییر القانونیة

إنشاء العلاقات المترابطة مع المراکز المرتبطة

الاجتنباب عن الروتینیة وتکرار المحاولات السابقة

العرض العلمی البحت للمصادر والمعلومات

الالتزام بذكر المصادر والمآخذ فی نشر المعلومات

من الواضح أن يتحمل المؤلف مسؤولية العمل.

نشاطات المؤسسة:

طبع الكتب والملزمات والدوريات

إقامة المسابقات فی مطالعة الكتب

إقامة المعارض الالكترونية: المعارض الثلاثية الأبعاد، أفلام بانوراما فی الأمكنة الدينية والسياحية

إنتاج الأفلام الكرتونية والألعاب الكمبيوترية

افتتاح موقع القائمية الانترنتی بعنوان : www.ghaemiyeh.com

إنتاج الأفلام الثقافية وأقراص المحاضرات و...

الإطلاق والدعم العلمی لنظام استلام الأسئلة والاستفسارات الدينية والأخلاقية والاعتقادية والردّ عليها

تصميم الأجهزة الخاصة بالمحاسبة، الجوال، بلوتوث Bluetooth، ويب كيوسك kiosk، الرسالة القصيرة ((sms

إقامة الدورات التعليمية الالكترونية لعموم الناس

إقامة الدورات الالكترونية لتدريب المعلمين

إنتاج آلاف برامج فی البحث والدراسة وتطبيقها فی أنواع من اللابتوب والحاسوب والهاتف ويمكن تحميلها على ٨ أنظمة؛

١.JAVA

٢.ANDROID

٣.EPUB

۴.CHM

۵.PDF

۶.HTML

٧.CHM

٨.GHB

إعداد ۴ الأسواق الإلكترونية للكتاب على موقع القائمية ويمكن تحميلها على الأنظمة التالية

١.ANDROID

٢.IOS

٣.WINDOWS PHONE

۴.WINDOWS

وتقدّم مجاناً فی الموقع بثلاث اللغات منها العربية والانجليزية والفارسية

الكلمة الأخيرة

نتقدم بكلمة الشكر والتقدير إلى مكاتب مراجع التقليد منظمات والمراكز، المنشورات، المؤسسات، الكتّاب وكل من قدّم لنا المساعدة فی تحقيق أهدافنا وعرض المعلومات علينا.

عنوان المكتب المركزی

أصفهان، شارع عبد الرزاق، سوق حاج محمد جعفر آباده ای، زقاق الشهيد محمد حسن التوكلی، الرقم ۱۲۹، الطبقة الأولی.

عنوان الموقع : : www.ghbook.ir

البريد الالكترونی : Info@ghbook.ir

هاتف المكتب المركزی ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

هاتف المكتب فی طهران ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

قسم البيع ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹شؤون المستخدمين ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹.



مركز
القائمية
اصفهان
للبحوث والتحريات الكمبيوترية
للحصول على المكتبات الخاصه الاخرى
ارجعوا الى عنوان المركز من فضلكم
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
و للايصاء من فضلكم
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹